

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1961.

1. SZÁM

TARTALMÁBÓL

HORVÁTH JÁNOS

KLANICZAY TIBOR: A magyar irodalom reneszánsz korszaka

HORVÁTH ZOLTÁN: A magyar sajtó a dualizmus utolsó esztendeiben

BARTA JÁNOS: Babits Mihály egyetemi előadásai

VITA

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, FÖLDESSY GYULA, KIRÁLY ISTVÁN
KOCZKÁS SÁNDOR, PÁNDI PÁL, TÓTH DEZSŐ, VARGHA KÁLMÁN
WÉBER ANTAL

Szerkesztik:

BÓKA LÁSZLÓ (felelős szerkesztő) és WÉBER ANTAL

Segédszerkesztő:

BESSENYEI GYÖRGY

E szám munkatársai: *Klanczay Tibor* kutatóintézeti igazgatóhelyettes, az irodalomtudomány doktora, *Horváth Zoltán* író, *Barta János* egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, *Salyómosy Miklós* egyetemi lektor (Berlin), *Tóthi-Frank László* főszerkesztő (Neue Zeitung), *Bessenyei György* egyetemi adjunktus, *Pálmai Kálmán* főiskolai tanár, *Koczogh Ákos* tud. kutató, *Nacsády József* egyetemi adjunktus (Szeged), *Hopp Lajos* tudományos kutató, *Gallai Károly* középiskolai tanár.

1961.

1. SZÁM

TANULMÁNYOK

<i>Klanczay Tibor:</i> A magyar irodalom reneszánsz korszaka	1
<i>Horváth Zoltán:</i> A magyar sajtó a dualizmus utolsó esztendeiben	17
<i>Barta János:</i> Babits Mihály egyetemi előadásai	42

VITA

<i>Salyómosy Miklós:</i> Makay Gusztáv könyvéről és a verselemzésről	59
--	----

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

<i>Fóthi-Frank László:</i> Tóth Árpád irodalmi kezdeteiről	65
--	----

SZEMLE

<i>Bessenyei György:</i> Nagy Péter: Szabó Dezső indulása	67
<i>Pálmai Kálmán:</i> Ambrus Zoltán: Giroflé és Girofla	69
<i>Koczogh Ákos:</i> Forbáth Imre: Mikor a néma beszélni kezd	71
<i>Nacsády József:</i> Hernádi Gyula: A péntek lépcsőin	74
<i>Hopp Lajos:</i> Bruno Jasieński: Jakub Szeláról szólók	76
<i>Gallai Károly:</i> Federico Garcia Lorca válogatott írásai	78

TÁRSASÁGI HÍREK

Szerkesztőség: Budapest V. Pesti Barnabás u. 1. — Telefon: 180—245

Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József Náder tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekk számlaszám: egyéni előfizetésnél: 61.257, közületi: 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. számú folyószámlára).

IRODALOMTÖRTÉNET

1961. 1–4. SZÁMAINAK

TARTALOMJEGYZÉKE ÉS NÉVMUTATÓJA

XLIX. ÉVFOLYAM

Szerkesztik:

BÓKA LÁSZLÓ (felelős szerkesztő) és WÉBER ANTAL

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1962

TANULMÁNYOK

<i>Barta János</i> : Babits Mihály egyetemi előadásai	42
<i>Barta János</i> : Kemény Zsigmond mint szépíró (Vita)	236
<i>Bóka László</i> : Kosztolányi Dezső (Vita)	255
<i>Darvas József</i> : Irodalmunk időszerű kérdései (Vita)	276
<i>Eckhardt Sándor</i> : Trubadurok Magyarországon	129
<i>Horváth Zoltán</i> : A magyar sajtó a dualizmus utolsó esztendeiben	17
<i>Károly Sándor</i> : Közös ritmikai elemek Vajda János és Ady költészetében	406
<i>Keresztury Dezső</i> : Berzsenyi Dániel	225
<i>Klanczay Tibor</i> : A magyar irodalom reneszánsz korszaka	1
<i>Kovács Kálmán</i> : A népies epika elmélete	110
<i>Mádl Antal</i> : A német kérdés az új német irodalomban	286
<i>Nacsády József</i> : Az irodalmi népiesség 1867 utáni problémáihoz	394
<i>Nádor György</i> : Thomas Mann „Felix Krull”-jának motívumairól	417
<i>Péter László</i> : A Tömörkény-sorozat problémáiról	119
<i>Szabolcsi Miklós</i> : Juhász Gyula-problémák	89
<i>Tóth Dezső</i> : A klasszikus lírai hagyomány és fiatal költőink	381
Az élő magyar irodalom kérdései (<i>Király István</i> előadásának vitája)	282

VITA

<i>Greza Ferenc</i> : Juhász Gyula az ellenforradalom világában	427
<i>Satyámosy Miklós</i> : Makay Gusztáv könyvéről és a verselemzés	59
<i>Szauder József</i> : Megjegyzések Barta István Kölcsey-tanulmányaihoz	294

KORTÁRSAK SZEMÉVEL

<i>Bohuniczky Szeji</i> : Emlékezés Osvát Ernőre	138
<i>Fallenbüchlné Ambrus Gizella</i> : Ambrus Zoltán	141
<i>Fóthi-Frank László</i> : Tóth Árpád irodalmi kezdeteiről	65
<i>Sándor Julia</i> : Kafka Margit életének nyomában (Levelei Kiss Józsefhez)	448
<i>Simon László</i> : Adalék a debreceni demokratikus szellemi mozgalmak, különösen a Debreceni Ady-Társaság második világháborúkorabeli történetéhez	296

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Bariska Mihály</i> : Vajda János ismeretlen verse	176
<i>Bisztray Gyula</i> : Ambrus Zoltán, József Attila és Kosztolányi Dezső egy-egy levele	173
<i>Bisztray Gyula</i> : Arany János két kis rímjátéka	458
<i>Csatkai Endre</i> : Egy ismeretlen autográf-gyűjtő a XIX. század első harmadában	195
<i>Fejős Imre</i> : Szélgjegyzetek Petőfi ikonográfiájához	320
<i>Gáborjáni Szabó Klára</i> : Szabó Lőrinc kiadatlan kézírata	315
<i>Győrffy Miklós</i> : Madách novelláinak kronológiájához	188
<i>Kovalovszky Miklós</i> : Három diákkori Ady-strófa?	310
<i>Lőkös István</i> : Egy ismeretlen Kazinczy-levél	323
<i>Nagy Géza</i> : Adalék Vörösmarty 48-as szerepléséhez	452

Sára Péter : Ady Endre kiadatlan levelei	305
Sáfrán Györgyi—Szij Rezső : Kner Imre levelezéséből	155
Sándor József : Ott, ahol a kis Tur siet	455
Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő : Kosztolányi Dezső levele Kiss Józsefhez	460
Szilágyi Ferenc : Csokonai írta-e a „Csetneki Pergő”-t?	177
Szilágyi János : Egy ismeretlen Gvadányi-vers	325
Vág Sándor : „A Holnap” és Szeged	171
Vujicsics D. Sztóján : Ady ifjúkori költeménye Kraljević Marko-ról	16

SZEMLE

Bessenyei György : Nagy Péter: Szabó Dezső indulása	67
Egri Péter : Joyce, Maupassant, Csehov	213
Ferenczi László : Komlós Aladár: A magyar költészet Petőfitől Adyig	350
Gallai Károly : Federico Garcia Lorca válogatott írásai	78
Hopp Lajos : Bruno Jasiński: Jakub Szeláról szölok	76
Jenei Ferenc : Pázmány Péter Válogatott Írásai	472
Kajetán Endre : Mai orosz elbeszélők	211
Kaposi Márton : Székely István: Krónika ez világnak jeles dolgairól	472
Koczogh Ákos : Forbáth Imre: Mikor a néma beszélni kezd	71
Komlószi Tibor : Mišianik—Eckhardt—Klaniczay: Balassi Bálint szép magyar komé- diája	203
Kovács Győző : Apáczai Csere János: Magyar Enciklopédiája	346
Kovács Kálmán : Wéber Antal: A magyar regény kezdetei	199
Kőhegyi Mihály : Kovács Ágnes: Magyar állatmesék típusmutatója	353
Kőröspataky Sándor : Lenin—Gorkij-levelek, visszaemlékezések	334
Lutter Tibor : Somlyó Zoltán: Nyitott könyv — A titkos írás	469
Mezei Márta : Horváth János: Berzsenyi Dániel és íróbarátai	461
Nacsády József : Hernádi Gyula: A péntek lépcsőin	74
Orosz László : Homér és Osszián	344
Pálmai Kálmán : Ambrus Zoltán: Giroflé és Girofla	69
Perneczky Géza : Hans Sedlmayr: A modern művészet bálványai	478
Pomogács Béla : Gárdonyi Géza versei	341
Pór Péter : Megjegyzések Vargha Balázs Berzsenyi-könyvéhez	339
Pözlöskei Ferencné : Gábor Andor: Véres augusztus	209
Pukánszky Kádár Jolán : Színháztörténeti Füzetek 1—31	206
Rónay György : Kálnoky László: Szeszélyes szüret	336
Schweitzer Pál : Ady Endre az irodalomról	464
Serey Éva : André Chamson: A csodák kútja	352
Szabadi Sándor : Anna Seghers: A hetedik kereszt	480
Szabó Ede : Rónay György: Képek és képzelgések	470
Szalay Károly : Tersánszky J. Jenő novelláiról	328
Tarnócz Márton : Nemeskürty István: Bornemisza Péter, az ember és az író	476
Tasnádi Attila : Elek Artúr: A platánsor	348
Vargha Kálmán : A magyar irodalom bibliográfiája, 1955	217

BIBLIOGRÁFIA

Durkó Mátyás : Oláh Gábor műveinek kronológiája	483
Sándor László—Botka Ferenc : A kárpátukrajnai magyar könyvkiadás irodalmi bibliog- ráfiája	355

TÁRSASÁGI HÍREK

NÉVMUTATÓ

- Aarne 353
 Aba Novák Vilmos 297
 Abaffy Mihály 196
 Abonyi Lajos 398—400, 403, 459
 Ábrányi Emil 17, 90, 106, 342, 350, 444
 Aczél Benő 66
 Aczél Tamás 365
 Adenauer 290—292
 Adorján Andor 29, 31
 Ady Endre 26, 29, 31—32, 36, 41—42, 45—46, 59—63, 72, 90—91, 93—94, 96—98, 101, 106—108, 161—162, 167—173, 217—218, 253, 255—259, 262, 270, 275, 280, 284, 296—298, 304—314, 317—318, 329, 342, 350—351, 355, 360, 362, 381—382, 385—388, 392, 400, 406—416, 430, 435, 438, 440—442, 445—447, 449, 464—468, 483, 489—490, 492, 500, 502
 Ady Lajos 168—171, 310—311
 Afanaszjev, Anatolij 358, 362
 Ágai Adolf 142
 Aiszóposz 211, 354
 Akvitániai Eleonóra 129, 136
 Alekszandrov, A. 361
 Alexander Bernát 51
 II. Alexis 129—130.
 II. Alfonz, Aragóniai 131, 134
 Alheit jokulátornő 131
 Aliger, M. 358
 Allemann Beda 419
 Almásy Ignác 448—449
 Almásy Sarolta 448—450
 Altanzen, Dzsek 358
 Altuhov Mikola 364
 Ambrózy Antalné Reviczky Ilona 450
 Ambrus P. 357—358
 Ambrus Zoltán 31, 33, 41, 69—71, 141—153, 173—174
 Amesius 346
 Andrássy Gyula 26, 30, 31
 Andronikosz 130
 Anglade, Joseph 130
 Angyal Dávid 294
 Anne de Chatillon 129
 Antal Péter 362
 Antal Sándor 172—173
 Anzengruber 398
 Anyos Pál 155
 Apáczai Csere János 346—348
 Apafi Mihály 354
 Appel, Karl 136
 Apollinaire, Guillaume 166
 Apponyi Albert 40, 429—430, 441
 Áprily Lajos 369
 Aragón, Louis 78, 282
 Aragóniai Konstanca 130—131, 134—135
 Arany János 47, 57, 61—63, 90, 100—101, 110—118, 142, 155, 169, 171, 178, 190, 200—201, 236—237, 239, 244, 246, 249, 252, 254, 318, 339, 343, 346, 350—351, 360, 386—387, 394—397, 400, 407, 410, 431, 435, 458—459, 467—468, 490—492, 502
 Arany László 142—143, 345, 458, 502
 Ardó Mária 208
 Ariosto, Lodovico 6, 13, 344
 Arnold Antal 453
 Árpá István 363
 Árpád fejedelem 125, 137
 Árpádházi Erzsébet 131
 Arszenyev, Vlagyimir Klávgyeics 366
 Aszejev, N. 357
 Asztalos István 304
 Augustinovich Elemér 501
 Augusztinovichné Mihálka Margit 501
 Avarffy Elek 430
 Avgyejenko, Alekszandr Osztapovics 366
 Avgyejev, Viktor 359
 Axmann 320
 Azsajev, Viktor 362
 Babajevszkij, Szemjon Petrovics 366
 Babits Mihály 42—58, 63, 90, 92—94, 101, 106, 156, 161—163, 171—173, 175, 256—257, 260, 262—265, 270—271, 274, 284, 296, 317, 334, 337—338, 349, 388, 392, 410—411, 428, 430—431, 442, 453, 467, 495
 Bachich József 198
 Bacsó Béla 428
 Bahnov, V. 363—364
 Baierl, Helmut 286, 290
 Baja Mihály 485, 487, 489
 Bajor Gizi 206—207
 Bajtai 196—197
 Bajza József 199, 345, 388

- Baker 200
 Bakócz Tamás 9
 Bakos Rózsa 357, 359
 Baksay Sándor 344, 403
 Balassa Ármin 172, 430
 Balassi Bálint 1, 6—7, 13—15, 59—60, 134, 137, 155, 167, 203—205, 217, 225, 228, 234, 260, 381—382, 406
 Balassi Menyhárt 13
 Balázs Béla 66, 156—157, 160, 163, 167, 171—173, 450
 Balázs János 137
 Baldensperger, Fernand 44—49, 51—52, 54—56
 Bálint György 269, 468
 Bálint Sándor 127
 Balla (Bakó) László 355—365, 368—370
 Ballagi Aladár 318—319
 Balog Balázs 357, 360
 Balog István 208
 Balogh Elemér 218
 Balzac, Honoré de 213, 239—240, 259, 253
 Bán Imre 274, 346—347
 Bánffy Dezső 25
 Banner János 122
 Barabás Miklós 320
 Bárány Boldizsár 198
 Baranyai Zoltán 306
 Baranyi Gábor 196
 Baráté Ferenc 356
 Barbarossa Frigyes császár 129—130, 133
 Barbusse, Henri 440
 Barcza Gedeon 299
 Bárczi Géza 414
 Barcsay Ábrahám 197, 327
 Bárdosi Németh János 81
 Bariska Mihály 176—177
 Baross Gábor 444—445
 Baróti Szabó Dávid 345
 Barrès, Maurice 68, 351, 464
 Bársony István 143
 Barta András 502
 Barta István 294—295, 503
 Barta Jenő 441
 Barta János 42—58, 81—82, 236—254, 273—275, 285
 Barta Lajos 502
 Bartha Miklós 26
 Barto, Agnija 360—361
 Bartók Béla 99, 156, 159, 167, 261, 297, 406, 430, 438
 Bartók Lajos 397
 Bartsch, Karl 130
 Barzsó Tibor 355, 357—359, 364, 367, 370
 Basch Lóránt 153
 Bata Imre 42, 53
 Báthory Gábor 198
 Báthory Zsigmond 242, 248, 473
 Batsányi János 59, 62, 155, 217, 232, 345, 348, 502
 Batthyány Boldizsár 12
 Baudelaire, Charles 90, 338, 345, 351
 Baudin, Henri 144
 Baudisz Jenő 449
 Bauer Ervin 450
 Bauer Herbert I. Balázs Béla 160
 Bauer Hilda 449—450
 Bauer József 158
 Bauer, Martin Josef 289, 292
 Bazsan, M. 357—358
 Bazsov, Pavel Petrovics 366
 Beaumarchais, Pierre Augustin Caron de 150
 Bebek Ferenc 137
 Bebel 438—465
 Béber 296
 Becher, Johannes R. 72, 290
 Beck, J.—B. 131, 135
 Bednjj, Gyemjan 364
 Beethoven, Ludwig van 493—494, 500
 Békeffy Antal 403
 Békefi Remig 130
 Békés István 42
 Beksics Gusztáv 17
 III. Béla magyar király 129—131, 133, 136
 Belia György 431
 Belicz Jónás 198
 Benda Kálmán 503
 Bender, Hans 290
 Benedek Elek 142, 360, 403
 Benedek Károly 66
 Benedek Marcell 43, 120, 502—503
 Benkő Etelka 144
 Benkő László 108
 Benn, Gottfried 291
 Benő Katalin 368
 Benyhe János 79
 Benyovszky Péter 294
 Beöthy Zsolt 54—55, 144, 161, 431, 488
 Béranger, Jean Pierre 345, 410, 442
 Berceli Károlyné 207
 Bérczik Árpád 398
 Bárczy Károly 189, 345
 Berény Róbert 156
 Béres Lajos 363
 Béres László 357
 Béres Sára 358
 Bergson, Henri 48, 51, 259
 Berlász Jenő 502
 Bernát Gáspár 192
 Bernstein, Henry 90, 438
 Bertram 131
 Berzeviczy Albert 147
 Berzesnyi Dániel 59, 62—63, 167, 202, 225—234, 317, 338—341, 382, 386—388, 413, 445, 461—463, 501—502
 Bessenyei György 61
 Bessenyei György 67—69, 272
 Bethlen Gábor 346, 473
 Bethlen István 301, 436, 440, 443, 447
 Bethlen Miklós 346
 Bezimenszkij, Alekszandr 357—358, 362
 Bicsko, V. 364
 Bihari József 323
 Bihari Sándor 356, 359, 363—364
 Birkás Géza 137

- Biró Lajos 19, 22, 25—27, 31—35, 40, 259, 467
 Biró Lajosné 450
 Bisztray Gyula 173—176, 458—459, 502—503
 Bizet 78
 Bjelij, Ny. 361
 Bjelinszkij, V. G. 116
 Björnson, Björnstjerne Martinus 142, 145
 Blaginyina, Jelena 360—361
 Blanter, M. 361
 Blaskovics Sándor 145, 147
 Boccaccio, Giovanni 10, 472
 Bocskay István 196
 Bodoni, Giambattista 165
 Bodor Aladár 96—97, 488
 Bodor Tibor 501
 Bohuniczky Szefi 138—140
 Boileau, Despreaux Nicolas 169
 Bojko, Hricko 360
 Bóka László 81—82, 89—90, 171, 217, 252, 254—275, 280, 284, 335, 341—343, 351, 406—407, 416, 427, 501
 Bokányi Dezső 465
 Bolsakov, I. 359
 Boncza Berta 305
 Boncs-Brujevics V. 357
 Bonifác, Montferrati 135
 Borchert, Wolfgang 290
 Bornemisza Péter 59, 121, 217, 414, 472, 476—477
 Borotvás Nagy Sándor 43
 Borovik, G. 359
 Borus Béla 437
 Botka Ferenc 355—357
 Bourget, Paul 142
 Böll, Heinrich 291—292
 Brassó Mihály 357
 Braun Henrik 359, 367, 369
 Braun, N. 361
 Braun Róbertné 450
 Brecht, Bertold 283, 286, 290
 Breckwaldt, Arno 292
 Bredel, Willi 286—287
 Brenner Eulália 257
 Brenner József 257
 Britannicus 267, 269
 Brodsky Erzsébet 369
 Bródy Sándor 22, 36, 146, 149, 259, 265, 502
 Broniewski, Wladislaw 76
 Brovka, P. 358
 Browning, Robert 163, 259, 262
 Brunetière, Ferdinand 46, 51
 Bubjonov, Mihail Szemjonovics 366
 Bucsy István 173
 Budai Ézsajas 198
 Buffon, George Louis 178
 Bulwer, Edward 237
 Burckhardt, Jacob 1
 Burns, Robert 337—338, 345
 Burszov, B. I. 367
 Bús Fekete László 430
 Busa Margit 502
 Bürger, Gottfried August 344
 Byron, George Noel Gordon 110, 114, 160—161, 201, 259—260, 345, 493, 502
 Čapek, Karel 502
 Capellanus, Andreas 129
 Camus, Albert 284
 Carlyle 51, 111, 260
 Castelletti 203—204
 Catullus, Caius Valerius 13
 Cazamian, Louis 216
 Cenner Mihály 206
 Cervantes, Miguel de Saavedra 78
 Chamisso, Peter 410
 Chamson, André 352—353
 Charitonov, N. 361
 Chateaubriand, François-René 54
 Chodovjeczky 196
 Chrétien de Troyes 129—130
 Cikajló Pál 364
 Claudel, Paul 150
 Claudius, Eduard 287
 Clemenceau 433
 Clusius 12
 Cocteau, Jean 471
 Comenius, Johannes Amos 503
 Comte, Auguste 44
 Concha 26
 Constance de Castille 129
 Cooper, James Fenimore 199
 Corbière, Tristan 338
 Cornides 196
 Courtenay Jolán 137
 Croce, Benedetto 60
 Cunc, M. 361—362
 Curel, François de 50
 Cvirka, Petrasz 359
 Czhakaja, M. 357
 Czibor János 119—120, 125, 331
 Czine Mihály 107—108, 502
 Czobor Erzsébet 205
 Csánki Dezső 137
 Csabai Tibor 502
 Csáky Albinné 144
 Csanádi Imre 360, 472
 Csanádi János 502
 Csanda Sándor 502
 Csányi Gyöngyi 360
 Csaplign, N. 361
 Császár Elemér 199—200
 Császár Ferenc 344
 Császtvay István 89
 Csátary Ottó 192
 Csáth Géza 65—66
 Csáthy Dezső 486
 Csatkai Endre 195—198
 Csehov, Anton Pavlovics 90, 213—216, 259, 356, 366
 Csendej, Ivan 356—357, 359
 Csengeri Dezső 355—357, 359, 364—367
 Csengery Antal 111

- Csepreghy Ferenc 398
 Cseresnyes, Lad. 181, 185
 Cserey Farkas 196
 Csete Bálint (Sándor László álneve) 356, 363
 Csikovany, Sz. 357
 Csizmadia Sándor 31, 441, 445, 465
 Csók István 297
 Csokonai Vitéz Mihály 59—62, 155, 177—178, 186—188, 208, 217—218, 344—346, 360, 381, 385—388, 406, 410, 430, 438, 464, 483, 487, 489—495, 498, 502
 Csorba Győző 81
 Csontos Gyula 206
 Csukás István 502
 O. Csüri Sándor 364

 D'Annunzio, Gabriele 498
 Dános Árpád 440
 Dante, Alighieri 62, 114, 130, 337, 344, 350, 472
 Darvas János 72
 Darvas József 276—281, 501
 Daudet, Alphonse 402—404
 Davidov, Arnold 362
 Davidovics, L. 361
 Dayka Gábor 59, 61—62, 345
 Deák Dezső 434, 437
 Deák Ferenc 318, 384
 Dehmel, Richard 72, 91, 261
 Delaquis, Georges 144
 Deledda, Grazia 499
 Demjan, Luka 357—358
 Democritus 177, 185
 Demokritos Majoresko László 178, 185
 Descartes, René 15, 346—348
 Dézsi Lajos 191
 Dichovicsnij 362
 Dick Manó 164
 Dickens, Charles 112, 402
 Didot 165
 Dienes András 347
 Diez 130—131
 Dilthey, Wilhelm, 46, 48, 51
 Dimnah 354
 Diogenész 73
 Diószegi András 209, 211
 Diószegi Vilmos 502
 Dobó István 12
 Dobossy László 502
 Dóczy Lajos 344
 Dold-Mihajlik, Jurij Petrovics 366
 Dolinay Gyula 404
 Dolmatovszkij, J. 361, 363
 Domonkos Major László 181, 185
 Dosztal, A. 364
 Dosztojevskij, Fedor Mihájlovics 252
 Dózsa György 9, 61, 73, 96, 108, 257, 410, 428
 Döbrentei Gábor 229, 340
 Döme Károly 198
 Dömötör János 344—345, 350
 Drávai Gizella 355, 364, 366—367
 Dreyfus, Alfréd 259
 Drok, Koszty 362

 Droste, A. 163
 Dsida Jenő 59
 Duchamp 479
 Dudits 320
 Dugonics András 405
 Dukai Takách Judit 59, 63, 340, 463
 Dulházy Mihály 198
 Dumas, Alexander 54
 Dunajevszkij 207
 Durkó Mátyás 483—500
 Duse, Eleonora 144
 Dutka Ákos 172—173, 431
 Dürrenmatt, Friedrich 282—283
 Dvořák 478
 Dwinger 292
 Dzsabajev, Dzsambul 357—358, 362

 Éber Antal 32
 Eckhardt Sándor 129—137, 203—204, 476
 Ecsedi István 498
 Edelényi Sándor 198
 Éder Zoltán 42—43, 49
 VII. Edward angol király 213
 Efrosz, M. 369
 Egressy Gábor 209
 Egri Péter 213—216
 Egyed Antal 198
 Eisen, Heinrich 289
 Eisner Manó 172
 El-Regisztan 357
 Elek Artur 348—350
 Emerson 259
 Emich Gusztáv 192
 Eminescu 498—499
 Emőd Tamás 172—173, 431
 II. Endre magyar király 131, 136—137
 Endre Béla 92, 438
 Endrődi Sándor 90, 106, 173, 318, 342, 345
 Engelberg 81
 Engels, Friedrich 111, 213, 259, 439
 Enzensberger, Hans Magnus 291, 293
 Eörsy Julia 96, 431
 Eötvös József 61, 110—112, 190, 201—202, 238, 251, 430
 Eötvös Károly 19, 41
 Eötvös Loránd 260
 Erasmus Rotterdamus 5, 15, 440
 Erdei Ferenc 302, 304
 Erdélyi Ilona 502
 Erdélyi János 394, 502
 Erdélyi József 93, 99, 104, 107, 298—299, 360
 Erdős László 277, 502
 Erdős Renée 32, 467
 Ernst Lajos 320
 Ernst, Paul 259
 Erzberger, Mathias 439
 Erzsébet királyné 486
 Esterházy Miklós 218
 Eszterházy 39
 Eszterházy Károly 323
 Eszterházy Miklós 340
 Euripides 163
 Ewers, Hans Heinz 165

- Fábián Gábor 345
 Fábry Zoltán 42, 73
 Faesi, Róbert 418
 Fagyeyev, Alekszandr Alekszandrovics 212, 282—283, 358, 361, 366
 Faidit, Gaucelm 134—137
 Fallenbüchl Zoltán 71
 Fallenbüchlné Ambrus Gizella 141—154
 Faludi Ferenc 155, 344
 Faludy György 369
 Fanchali Jób 203
 Farkas András 472
 Farkas Antal 445
 Farkas Imre 22, 31, 430
 Fárnek Dániel 198
 Fáy András 201—202
 Fáy Dezső 156
 Fazekas Anna 361
 Fazekas Mihály 217, 348
 Fedorisko, Ivan 359
 Fegyin, Konsztantyin 357
 Fehér Lajos 298
 Fėja Géza 99
 Fehér György 195
 Fejér Herman 362
 Fejős Imre 320—322
 Fekete Bertalan 367
 Fekete Gyula 277
 Félegyházy László 297, 300
 Feleki Géza 66, 261
 Felsőbüki Nagy Pál 230
 Fényes László 29
 Fenyő Miksa 139, 256, 308—309, 451
 I. Ferdinánd 242
 II. Ferdinánd 473
 I. Ferenc 226
 Ferenc Ferdinánd 25
 I. Ferenc József 34, 40, 318
 Ferenczi László 350—352
 Festetics György 240, 232, 462
 Feszty Árpád 22
 Feuchtwanger, L. 291
 Fielding, Henry 200
 Figula József 361—362
 Fináczy Ernő 323
 Finn, Konsztantyin 362
 Fischer von Erlach 478
 Fitz József 156
 Flaneur (Ambrus Zoltán álneve) 142
 Flaubert, Gustave 48, 71, 90, 144, 146, 402
 Fodor András 361
 Fodor József 501
 Fogarasi Béla 43, 51—52
 Fogelzon, Sz. 361
 Foltényi (Foltin) Vilmos 141
 Fónagy Iván 82
 Forbáth Imre 71—74
 Forel Ágoston 123
 Forgách Ferenc 11, 472—473
 Forster Gyula 130
 Fóthi-Frank László 65—66
 Földes Sándor 72
 Földessy Gyula 58, 299, 406, 410—411, 468
 Földi Jánosné 60
 Fradkin, M. 361
 France, Anatole 151, 259, 265, 371, 440
 Francia Kiss Mihály 445
 Frank, Leonhard 291
 Franko, Ivan Jakovlevics 356—357, 366
 Franyó Zoltán 156
 Frenkel, J. 361
 Friedländer 261
 Fridrich István 210, 429, 441—442
 Frisch, Max 283
 Fröhlichné Kaffka Margit 451 (l. Kaffka Margit)
 Frölich Bruno 450
 Fučík, Julius 371
 Fukász György 502
 Fulda, Ludwig 259
 Fühmann, Franz 287—288
 Fülel Lajos 155—156
 Fülöp Ágost francia király 132—133, 136
 Fülöp Géza 502
 Füst Milán 93, 156—157, 159, 334, 339, 343, 469, 502
 Gaál Andrásné 315
 Gaál József 201
 Gaál László 502
 Gaál Mózes 487
 Gábor Andor 209—211, 265, 357, 369, 468
 Gábor Ignác 166
 Gábor Mózes 363
 Gáborjáni Szabó Kálmán 297
 Gáborjáni Szabó Klára 315—317
 Gábrriel Asztrik 129—130
 Gábrriel István 187
 Gács Demeter 427, 437
 Gagyi László 168
 Gajdar, Arkagyij (Golikov, Arkagyij Petrovics) 358, 366
 Galabárdi Zoltán 277
 Galamb Sándor 398, 401—402
 Galambos Lajos 277, 502
 Galeckij, Szergej 323
 Galina, Nikolajeva 359
 Gallai Károly 78—80
 Gály J. 361
 Ganeckij, J. 357
 Garai Gábor 277, 392
 Garamvölgyi József 89
 Garas Nándor 437
 Garay János 320, 360
 Gárdonyi Géza 22, 120, 125, 144—146, 341—343, 398, 402, 411, 442
 Gárdonyi Klára 502
 Gáspár Endre 369
 Gaucheron, Jacques 363
 Gaugin, Paul 92
 Gautier, Théophile 345
 Gavrilov, Pjotr Pavlovics 367
 Gazdag Erzs 360—361
 Gedeon Tibor 502
 Geissler 291

- Geissler 291
 Gelléri Mór 25
 Gellért Oszkár 30—31, 93, 156, 450
 George, Stefan 261, 291
 Gere József 177—178
 Geréb György 357, 359, 363
 Geréb László 502
 Gerézdi Rabán 7, 81, 472, 503
 Gergely Ágnes 213, 216
 Gergely Rezső 167
 Gerics József 502
 Gerrardus 196
 Gertrud, II. Endre felesége 137
 Gessner, Salomon 228, 344
 Géza Gábor 362
 Giesswein Sándor 265
 Gluskov, P. 361
 Glück Gábor 356
 Gneisenau 248
 Goethe, Johann Wolfgang 46—47, 52, 199,
 257, 259, 317, 338, 344, 422, 496
 Gogol, Nyikolaj Vasziljevics 367
 Golding, Louis 216
 Golodnij, M. 357
 Golubjeva, A. 367
 Golubkova 122
 Gombocz Zoltán 175, 261
 Gonda József 31
 Gongora, Luis de 79
 Gorbátov, Borisz Leontyevics 367
 Gorkij, Makszim 283, 334—336, 356—357,
 359, 367—368, 502
 Gorman, Herbert 214—215
 Gorogyeckij, Sz. 358
 Gortvay Erzsébet 355, 357
 Gotsche 286
 Gödör József 198
 Gönczi Mór 449
 Görösöni Dénes 31
 Görgey Artur 176, 259
 Grabovszky Emil 356
 Grakov, G. 361
 Grass, Güntes 291
 Gratz 26
 Gregh, Fernand 262, 365
 Greguss Ágost 141, 169
 Grezsa Ferenc 427—447
 Gribacsov, Nyikolaj 358, 362
 Grigási Éva 369
 Grillparzer, Franz 143
 Grimmshausen, Hans Jacob 290
 Groha, L. 363
 Grossman 212
 Grosz Artur 205
 Groszman Endre 357
 Guèse, 465
 Guilhalmona 131
 Gulácsy Lajos 447
 Gullia, Georgij 359
 Gulyás József 177
 Gulyás Pál 296, 298—300, 303, 360
 Guzmics Izidor 198
 Gvadányi József 325, 327
 Gyalu 429—430
 Gyarmati Sámuel 113
 Gyáros László 368
 Gyergyai Albert 69—70
 Gyijanic, Vaszil 362
 Gyóni Géza 491
 Gyökössy Endre 485, 487, 489, 498
 Gyömöri Dénes (Györy Dezső álneve) 371
 Gyöngyösi István 62
 Györe Imre 386
 Györffy István 121
 Györffy Miklós 188—195
 Györi Endre 358
 Györy Dezső 72, 74, 367, 502
 Gyulai Pál 17—20, 22, 48, 53, 57, 59, 110—
 118, 144, 189—190, 201, 252, 259, 345,
 350—351, 360, 394, 396, 399, 453, 489,
 502
 Gyurkovics György 198
 Haiman György 166
 Haiman Hugó 156, 163, 166
 Hajnal Anna 360
 Hajnal Gábor 361
 Halan, Jaroszlav Oleksandrovics 367
 Halasy Mihály 198
 Halász Gábor 189, 217
 Haller 442
 Halmágyi Zoltánné Bauer Sára 451
 Halturin, J. 366
 Hangvay 491
 Haraszty Árpád 208
 Haritonov, V. 363
 Harmath Luiza 403
 Harsányi István 177
 Harsányi Kálmán 97
 Harte, Bret 402
 Hatvany Lajos 217, 308, 448
 Hatvany István 325
 Hatvany Pál 325—326
 Hauptmann, Gerhart 498
 Havas András Károly 367
 Havas Irén 308
 Haydn, Franz Josef 209
 Hazay Olivér 490
 Hebbel, Friedrich 61, 163
 Hegedüs Géza 369, 393, 502
 Hegedüs Gyula 96, 107
 Hegedüs Nándor 305, 312
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 116, 202
 Hegyaljai Kiss Géza 197
 Hegyesi Mari 449
 Hegyi Béla 359
 Heidenstam 158
 Heine, Heinrich 317, 337—338, 342, 344,
 442, 489, 496
 Héjjas Iván 210, 445
 Helemszkij, Jakov 362
 Heller Ágnes 256, 262—263, 265, 267—268
 Helmezy Mihály 231, 463
 Heltai Gáspár 14, 155, 354, 472
 Heltai Jenő 24, 29, 147, 261, 342
 Hemingway, Ernest 283

- II. Henrik angol király 129, 136
 VI. Henrik francia császár
 Henrik, champagnei gróf 130
 Héra Zoltán 502
 Herczeg Ferenc 20—22, 31, 37, 70, 145, 147, 149, 431, 466, 489
 Herder, Johann Gottfried 116
 Herédia, José-Maria 46, 91, 345
 Hermlin, Stefan 286—287
 Hernádi Gyula 74—76
 Herpay Ferenc 358—359
 Herszonszkij, H. 362
 Herzl Mór 131
 Hetey Zoltán 310, 449
 Hevesi Gy. 357—358
 Hevesi Sándor 156, 207, 502
 Hevesy Iván 156, 162, 166—167
 Heym, Stefan 72, 287
 Hidas Antal 357—359, 361, 368—369
 Hirnik, Mikola 363
 Hitler, Adolf 290
 Hlúškov, P. 363
 Hoblik Márton 198
 Hoepffner, Ernest 134—135
 Hofer, Stefan 129—130
 Hofmannsthal, Hugo von 291
 Hojda, Jurij 356, 358—363
 Holéczy Mihály 197—198
 Holló László 297
 Holló Miklós 362
 Hollós József 95
 Holmes, Tigner 130
 Holovko, Andrij Vaszilovics 368
 Holthusen, Hans Egon 418
 Holubnyicsij, P. 362
 Hóman Bálint 130
 Homenko, V. 363
 Homeros 114, 116, 344
 Homokay László 310
 Honcsar, Olesz 356, 358, 361, 368
 Honti Rezső 369
 Hood, Thomas 345
 Hopp Lajos 76—78
 Hora, Nikolaj 226
 Horányi Mátyás 208—209
 Horatius, Quintus Flaccus 13, 228, 230, 232, 327, 462, 498
 Horeckij, Petro 358
 Horlai Györgyné 395—396
 Horthy Miklós 428
 Horvát Henrik 431
 Horváth Ádám 196
 Horváth Árpád 299
 Horváth Endre 198
 Horváth István 113
 Horváth János 2, 51, 57, 217, 230, 339—340, 393, 396, 411—413, 415, 461—463, 502
 Horváth Károly 81, 251, 254, 503
 Horváth Tibor 358, 363
 Horváth Zoltán 17—41, 502
 Hromják, E. 369
 Huber János 430
 Hugo, Victor 61, 201, 236, 337—338, 345, 464—465
 Humboldt, A. W. 194
 Hunyadi János 7—8, 171
 Hunyadi Mátyás (I. még Mátyás király) 1—2, 7—11
 Hurinenko, Petro 358
 Huszein, Mehti 357
 Huszti József 175
 Huszti József 364
 Hülshoff 163
 Ibsen, Henrik 54, 90, 148, 164, 174, 259, 487
 Ignotus 19, 23—24, 30—32, 38, 256, 308—309, 468
 Innatovics, I. 362
 Ifj 212
 Iljina, Jelena 368
 Illés (Edvi) Pál 198
 Ilosvai Selymes Péter 137
 Illyés Gyula 93, 197—108, 178, 298, 360, 386, 443
 Imre magyar király 130—131, 133—134, 137
 Imre Lajos 353
 Imre Sándor 43
 Inber, V. 358
 Injuskin, N. 361
 Ionesco, Eugène 282
 Irosnyikov, A. 362—363
 Irving, Washington 199
 Istvánffy Miklós 1
 Istvánffy Pál 10
 Iszakovszkij, Mihail 360—361, 363
 Iván Tihamér 359
 Ivankovics Imre 307
 Ivanov, V. 212
 Ivanova, E. 367
 Iványi Miklós 358—360
 Izabella magyar királyné 242, 250
 Izsák Angelosz 130
 Jakab Elek 294
 Jakobs, Karl-Heinz 288
 Jalmer, Jakov 362
 Jaluner, J. 361
 Jakobsen, Jens Peter 259
 Jámbor Pál 345
 Jammes, Francis 342, 351, 499
 Jankovich Miklós 195—196
 Jánosi Gusztáv 345
 Janus Pannonius 1, 6—10, 14—16, 337
 Jaroszlavcev, Borisz 359
 Jaschik Álmos 156
 Jasieński, Bruno 76—78
 Jászai Mari 37, 142, 206—207, 500
 Jászai Samu 31
 Jászay Horváth Elemér 93, 157
 Jászi Oszkár 31—32, 39ü, 45, 108, 210—211, 308
 Jaures, Jean 438, 442, 446, 465
 Jeges Ernő 450
 Jékely Zoltán 360—361

- Jelizarova 357
 Jemerjev, J. 357
 Jemnitz János 439
 Jendrék Ödön 357
 Jenei Ferenc 472—476
 Jens, Walter 288—289, 292
 Jimenez 282
 Jireček, Konst. József 170—171
 Jób János 203—206
 Jókai Mór 69, 110, 112—113, 118, 142, 191,
 201, 236—237, 239, 248—251, 254, 321,
 345, 360, 399—400, 403—404, 471, 483,
 488, 493
 Jolles, André 200
 Jordanes 136
 Jósika Miklós 110, 191—192, 195, 201—202,
 236—237, 243, 249, 252, 502
 Joyce, James 213—216, 283, 424
 Joyce, Stanislaus 215—216
 József Attila 59, 61—63, 72—73, 76, 79, 92,
 96, 100—105, 107—108, 160, 173—175,
 217—218, 270—272, 274—276, 283, 303,
 304, 343, 360—362, 381—382, 385—392,
 444, 447, 468
 József Farkas 95, 265
 Juhász Ferenc 101, 386, 390—391
 Juhász Géza 60, 280, 296, 298—304, 445
 Juhász Gyula 64, 89—109, 127, 171—173,
 255—256, 260, 263, 265, 275, 388, 427—
 447, 468, 487, 491, 499
 Juhász Nagy Sándor 301
 Jung, Carl Gustav 436
 Juscenko, O 361
 Justh Zsigmond 405
 Justh Gyula 41
 Juzsin 357
 Jünger, Ernst 288—289, 292

 Kaas Ivor 26
 Kac, Sz. 361
 Kaczér Vilmos 460
 Kádár Levente 139
 Kádas Viktor 364
 Kaesz Gyula 156
 Kaeszné Lukács Kató 156
 Kaffka Gyula 448
 Kaffka Ibolya 448—449
 Kaffka Ignácné Lauka Anna 449
 Kaffka Ilonka 449
 Kaffka László 449
 Kaffka Margit 31, 108, 256, 448—451
 Kain, Richard M. 214—216
 Kajdacsy 18
 Kajetán Endre 211—213
 Kalász Márton 383
 Káldy Gyula 22
 Kalilah 354
 Kállai Emil 173
 Kállai Gyula 298, 300, 302—303
 Kállay Miklós 300
 Kálmán Imre 37
 Kálmán Jenő 36
 Kálnoky László 336—338

 Kalós Sándor 359, 363—364
 Kamarás Béla 189, 192—193
 Kant, Hermann 292—293
 Kant, Imanuel 55
 Kanton, Sz. 363—364
 Kapijev, Effendi 359
 Káplár Miklós 297
 Kaposi Márton 472
 Kapus Sámuel 311—312
 Karacs Ferenc 198
 Karácsony Sándor 301
 Karácsony Sándor Zsigmond 502
 Karbovszkaja, Varvara 362
 Kardos Géza 495
 Kardos László 161—162, 217, 296, 298—299,
 369
 Kardos Pál 43, 81—82, 106, 251, 279, 285,
 296—299, 303
 Kardos Tibor 2—3, 7—8, 130, 502—503
 Karinthy Frigyes 37, 156, 255, 329, 333—
 334, 364, 469
 Karl Lajos 129
 Károly Lajos 364
 Károly Sándor 406—416
 Károlyi Ami 360—361
 Károlyi Árpád 137
 Károlyi Lajos 92
 Kórolyi Mihály 41, 301, 429, 441
 Kárpáti Aurél 69
 Kárpáti László 359, 362—363
 Kárpáti Viktor 364
 Karthauzi Névtelen 10
 Kassák Lajos 72—73, 339
 Kasznár István 501
 Kasszil, Lev Abramovics 368
 Katajev, I. 212
 Katajev, Valentyin Petrovics 213, 357—
 358, 362, 368
 Katona Imre 121
 Katona József 131, 217, 501
 Kaunitz, Wenzel Anton 196
 Kautsky, Karl Johann 440
 Kaverin, Venyiamin Alekszandrovics 358,
 368
 Kawalky 321
 Kazakov 213
 Kazár Emil 398
 Kazinczy Ferenc 196—198, 200, 217, 225,
 229—230, 234, 274, 323—324, 340, 344—
 345, 388, 463, 502
 Keats, John 163
 Kecskeméthy Aurél 118
 Kecskés Béla 355—356
 Kéky Lajos 122
 Kelemen János 218
 Keller, Gottfried 403
 Kemenes József 344
 Kemény G. Gábor 356
 Kemény János 474, 502
 Kemény Simon 31, 93
 Kemény Zsigmond 45, 71—82, 110—113,
 117—118, 194—195, 199, 201, 203, 236—
 246, 248—254, 261, 430

- Kempis Tamás 475
 Kenderi Endre 359—360, 362—363, 366—367, 370
 Képes Géza 357, 361, 363, 502
 Kerecsényi Dezső 353
 Kerekes Elza 364, 370
 Kerekes Erzsébet 357—359, 363, 367
 Kerekes Lajos 363
 Kerényi Frigyes 469
 Keresztes Noémi 356, 359, 362
 Keresztury Dezső 64, 225—235, 458, 501
 Kéri Pál 29, 31, 36
 Kern, Erich 289
 Kertbeny Károly 320
 Kertész Erzsébet 369
 Keszi Imre 407, 416
 Keszler József 145
 Keszthelyi Zoltán 360—361, 359
 Keynes 439
 Kézai Simon 131
 Kincses István 357, 359, 361
 Király György 50, 155—156, 160—161, 167
 Király Ilona 137
 Király István 81—82, 266, 282—285, 404
 Kis Ferenc 502
 Kis János 198, 228—229
 Kis Miklósné 43
 Kisfaludy Károly 59, 63, 201—202
 Kisfaludy Sándor 227
 Kispéter András 89—90, 103, 427
 Kiss 491
 Kiss Béla 359
 Kiss Ferenc 273, 279
 Kiss József 19, 23—24, 26, 59, 101, 143, 146, 406, 415, 448, 451, 460
 Kiss Lajos 121
 Kiss Menyhért 430
 Kiss Rezső 325
 Kiss (Nemesapáthy) Sámuel 198
 Kissné Földes Katalin 207
 Klaniczay Tibor 1—16, 81, 203—205, 473
 Klebelsberg Kunó 150—151
 Klein, Stefan 157
 Kleist, Heinrich von 344
 Klimenko, Petro 359, 363
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 344
 Kloska, Juon 226
 Kmetty János 297
 Kner Endre 165
 Kner Imre 155—162, 164—167
 Kner Izidor 155—156
 Kner Mihály 167
 Kóbor Tamás 31
 Koch Lajos 207
 Kocjubinszkij, Mihajlo Mihajlovics 368
 Kocnellszon, Sz. A. 357
 Koczka László 296
 Koczkás Sándor 82, 107, 274—275, 285
 Koczogh Ákos 71—74
 Kodály Zoltán 99, 156, 167, 297, 364
 Kodolányi János 175, 298, 502
 Koeppen, Wolfgang 291, 293
 Kolarov, V. 357
 Kolasz, I. 358
 Kollonics Lipót 473
 Kolodnij, B. 363
 Kolosov, Alekszej 359
 Kolta Ferenc 81—82, 284
 Koltay-Kastner Jenő 477
 Komáromi János 97
 Komjáthy Benedek 2, 477
 Komjáthy Jenő 350—351
 Komlós Aladár 71—72, 90, 106—107, 111, 263, 350—352, 354, 406—407, 416, 502
 Komlovszki Tibor 203—206
 Konsalik, H. G. 289, 292
 Kónya Lajos 502
 Kornis Gyula 261
 Kornijicsuk, Alekszandr 358, 368—369
 Korolenko, Vlagyimir Galaktyionovics 368
 Korompay Bertalan 114, 116
 Korvin-Klein Ottó 265
 Kósa György 156
 Kossuth Ferenc 41
 Kossuth Lajos 108, 263, 342, 384, 401, 453—454, 502
 Kostolan, Georgius Polycarpus de 257
 Koszenko-Tarnovszkij 361
 Kosztolányi Ágoston 257
 Kosztolányi Árpád 257
 Kosztolányi Dezső 32, 53, 60, 63, 90—95, 101, 106, 156, 160—161, 173, 175—176, 217, 255—275, 296, 334, 342—343, 388, 428, 431, 435, 437, 444, 460, 464, 466—469, 471, 476, 492, 496, 501
 Kosztolányi Dezsőné 265
 Kosztolányi Mór 257
 Kosztjukovszkij, J. 363—364
 Kovács 62
 Kovács Ágnes 353—354
 Kovács Endre 76—77, 502
 Kovács Gábor 440
 Kovács Győző 346—348
 Kovács Imre 299
 Kovács József 81
 Kovács Kálmán 110—118, 199—203, 298
 Kovács Mihály 198
 Kovács Sámuel 198
 Kovács Tivadar 206
 Kovács Vilmos 355—357, 359—361, 364—368
 Kovacsóczy Mihály 141
 Koval, Hrihorij 358, 363
 Kovalenko, P. 361
 Kovalj, M. 361
 Kovalovszky Miklós 168—171, 310—314
 Kozma Andor 31, 431
 Kozma Béla 437
 Kozma Lajos 155
 Kozmodemjanszkaja, Zoja 358
 Kozoca Sándor 176, 193, 217—218
 Kozsin, A. 359
 Kőhalmi Béla 498
 Kőhegyi Mihály 353—354
 Kölcsey Ferenc 59, 62, 116, 171, 231, 233, 294—295, 344—345, 382, 384, 386—388, 415, 463

- Kőmives Nagy Lajos 171
 Königswarter 145
 Kőrmendy, P. 357—358
 Kőröspataki Sándor 334—336
 Körtvélyes Ágnes 209
 Kövendi Dénes 502
 Kraht, V. 364
 Krásznova Anna 365
 Krauss, Karl 35
 Kravcsenko, Fjodor 362
 Kravcsenko, Jevhen 362—363
 Krecsényi Ignác 207
 Kristóf István 437
 Krivin, Feliksz 359
 Krivolits, Lad. 178, 185
 Kriza János 345
 Kruszenszkij, Szergej 359
 Krucskovszkij 282
 Krudy Gyula 31, 70, 259, 468, 502
 Krzsizsanovszkij, G. M. 357, 363
 Kuba (Kurt Barthel) 287
 Kulik, A. 362, 364
 Kulin Zoltán 364
 Kund Albert 358—359, 362—363, 371
 Kunfi Zsigmond 40, 439
 Kuprin, Alekszandr Ivanovics 368
 Kurländer Ede 305
 Kuthy Lajos 190—192, 237

 Laboresnik, Vitalij 364
 Laczkó Géza 156
 Laczkovits János 232
 Ladizsec, Volodimir 357—363
 La Fontaine, Jean 337—338, 345
 Laforgue, Jules 338, 351
 Lahoda, Valentin 364
 Lajos, Tübingiai 131
 VII. Lajos francia király 129—130
 Lakatos Ernő 455
 Lakatos László 144
 Lampel 451
 Lantos 50
 Lányi Géza: I: Lányi Viktor 66
 Lányi Sarolta 156, 368—369
 Lányi Viktor 66, 156, 369
 Larbaud, Valéry 471
 Larin, Mihajlo 364
 Lassale, Ferdiand 438—440
 Lassú István 198
 László magyar király 130
 V. László 488
 László József 206
 László Mihály 403
 László Zsigmond 318
 Lasztyivka, P. H. 363
 Lázár Béla 320
 Lázár György 346
 Lazarovich 323
 Lavater, Johann Kaspar 198
 Lavrenyov, B. 358
 Lavrin, Groha 364
 Leconte de Lisle, Charles 91, 260, 345
 Leffler Béla 158

 Légrády Károly 21, 30
 Lénárd Miklós 168—169
 Lenau, Nikolaus 344
 Lencs, Leonyid 362—363
 Lendvai István 437
 Lendvay Márton (id.) 206—207
 Lendvayné Hivatal Anikó 208
 Lengyel Dénes 81
 Lengyel Géza 305
 Lengyel Rozália 359
 Lengyel Zsigmond 363—364
 Lenhossék Mihály 141
 Lenin, Vlagyimir Iljics 210—211, 259, 334—
 336, 356—357, 359, 361, 364, 367—368
 Leonid, Andrejev 490
 Leopardi, Giacomo 499
 Lépes Bálint 475
 Lermontov, Mihail Jurjevics 345
 Lessing, Gotthold Ephraim 344
 Lesznai Anna 156, 158, 163, 467
 Lévy József 59
 Liebermann 248
 Linné Károly 191
 Lintur, Pavlo 359
 VI. Lipót, Babenbergi 133, 136
 Lisznyai Kálmán 350, 359
 Liszovij, Pavlo 359
 Liszt Ferenc 498
 Ljuban, I. 361
 Longfellow, Henry Wadsworth 262, 342, 345
 Lontay László 353
 Lóránt Péterné 350
 Lorca, Federico Garcia 78—80
 Lorys Ernő 66
 Lőkös István 323—324
 Lönnrot Illés 114, 116
 Lubenszkij, P. 363
 Luby Zsigmond 457
 Luccheni 486
 Ludwig 81
 Lukács 34
 Lukács György 51, 66, 218, 275, 281
 Lukasevics, Vagyim 359
 Lukovszkij, V. 363
 Lunacsarszkij, A. V. 357
 Lusztig Károly 357—358, 364, 367, 371
 Luther Márton 196—197, 496
 Lutter Tibor 469—470
 Lyka Károly 22

 Macaulay, Thomas Babington 111, 502
 Machiavelli, Nicolo 13
 Madách Imre 155, 188—195, 237, 252, 254,
 436, 447, 483, 493
 Madácsy László 89, 119
 Madai 485, 487, 489
 Madarász Emil 358, 368
 Mádl Antal 286—293
 Magalaner, Marvin 214—216
 Magyar 196
 Mahlin, N. 366
 Majakovszkij, Vlagyimir 62, 76, 357—358,
 360—363, 368, 502

- Majboroda, P. 361, 364
 Majer József 198
 Major Henrik 156
 Major 196—197
 Major Tamás 151
 Makai Emil 90, 259, 342
 Makai Imre 367, 369—370
 Makajonok, Andrej 363
 Makarenko, Anton Szemjonovics 368
 Makay Gusztáv 59—62
 Makkai Sándor 299, 495
 Makláry ref. püspök 299
 Makó Lajos 207
 Maksay Ferenc 503
 Malatidesz 198
 Malevits 479
 Malisko, A. 361, 364
 Mallarmé, Stéphane 260, 351
 Malz, Albert 362
 Mályuszné Császár Edit 206—208
 Mann, Heinrich 291
 Mann, Erika 418
 Mann, Thomas 92, 258, 272, 291, 319, 417—425
 Manojlović, Todor 171
 Mánuel görög császár 129—130
 Manzoni, Alessandro 243
 Marastoni Jakab 321
 Marchwitza 290
 Marcus Aurelius 447
 Margit, III. Béla m. kir. leánya 130
 Margittay Tihamér 22
 Marguerite de France 129—130
 Margitay Dezső 403
 Mária Terézia királynő 196, 327
 Mária, Turenne-i 134
 Marie de Champagne 129—130
 Marinetti, Filippo Tommaso 261
 Márki Imre 173
 Marko, Kraljević 168—171
 Marko, V. 359
 Markovits Béla 39
 Márkus Edit 360
 Márkus Emma 142, 144
 Markus, Olekszandr 357—358
 Marót Károly 166
 Marsak, Szamuil 360—361
 Martin du Gard, Roger 240
 Martinkó András 81, 253
 Martino 351
 Martinovics Ignác 70, 232, 327
 Martinuzzi György 251
 Marton Zoltán 359
 Márton István 198
 Márton István 362—364
 Martinovics, Lesz 368
 Marx, Karl 71, 90, 211, 259, 284, 300, 437—440, 465
 Maszenko, T. 363
 Mata János 156
 Mátrai László 52
 Matthisson, Friedrich von 228, 462
 Matvijenko, V. 363
 Mátyás magyar király 257, 325, 442, 472
 II. Mátyás magyar király 196
 Maupassant, Guy de 71, 144, 213—216, 259, 402—403
 Maurer, Karl 208
 Maurras 68
 Mayer Rezső 170
 Mead 202
 Medgyaszay Vilma 305
 Medgyessy Ferenc 297 Méhler Vilmos 487
 Melanchton, Philipp 196
 Meliskin 212
 Melnyik, Viktor 362
 Méray-Horváth Károly 31
 Merényi Oszkár 501—502
 Mereskovszkij, Dmitrij Szergejevics 259
 Mérő Gyula 32
 Mészáros Sándor 206
 Metastasio (Pietro Trapassi) 344
 Meyer, Robert 134
 Meyer, R. M. 51
 Mezei Márta 274—275, 461—463
 Mezey József 320
 Mezősi Károly 502
 Miakits 428
 Michaux, Henri 283
 Michelangelo, Buonarrotti 493
 Mihalkov, Szergej 357—358, 360—363
 Mihályi Gábor 81—82, 285
 Mikes Kelemen 59
 Mikes Lajos 164, 306
 Mikhál 131
 Miklós Jutka 172
 Miklós Pál 503
 Miklós Róbert 109, 254, 285
 Mikszáth Kálmán, 21, 70, 120, 144, 146—147, 201, 259, 342, 398, 401, 404—405, 502
 Milotay István 97, 107
 Milton, John 114, 345
 Mindszenty-Lichtenberg István 66
 Mirnij, P. 356, 368
 Mišianik, Ján 203—204
 Mocsár Gábor 502
 Mód Aladár 453—454
 Mohos Ágoston 437
 Molière, (Jean Baptiste Poqueline) 150, 207, 338
 Molnár Antal 187
 Molnár Antal 156
 Molnár Ferenc 29, 32, 36, 149
 Molnár Géza 277
 Molnár János 198, 344
 Molnár, Mihajlo 364
 Monja, Guilhelma 134
 Moór Elemér 137
 Moore, Thomas 345
 Móra Ferenc 122, 125—126, 156, 164, 172—173, 333, 360, 502
 Moravcsik Gyula 130
 Moréas, Jean 351
 Móricz Miklós 155—156, 165
 Móricz Pál 488

- Móricz Zsigmond 26, 31, 36—37, 94, 97, 108,
118, 120—121, 126, 149, 156, 165, 217—
218, 253, 256, 258, 264—265, 275, 296,
300, 334, 349, 360, 365, 381, 402, 430,
471, 476, 493, 502
- Morris, William 165
- Morus Tamás 4, 436, 440, 445
- Morvay Győző 193
- Morvay Gyula 72
- Mouzat, Jean 134
- Mozart, Wolfgang Amadeus 208, 502
- Möbius 51, 54
- Mörike, Eduard 163
- Munkácsy Mihály 442
- Muraközy Gyula 502
- Muschg, Walter 418
- Muszatov, Alekszej Ivanovics 369
- Nachbar, Herbert 286
- Nacsády József 74—76, 394—405, 501
- Nadányi Zoltán 97, 431
- Nádas Sándor 35—36
- Nádasdy Tamás 13
- Nádor György 417—426
- Nagibin, Jurij 213, 359
- Nagy Endre 31, 34
- Nagy Gábor 196
- Nagy Géza 452—454
- Nagy Ignác 192, 320
- Nagy István 303—304
- Nagy Lajos 153, 468
- Nagy László 386, 390—391
- K. Nagy Magda 281
- Nagy Miklós 81, 243, 252, 254
- Nagy Perecsényi László 198
- Nagy Péter 67—68, 502
- Nagy Sándor 365
- Nagy Sándor Kálmán 43
- Nagy Zoltán 93
- Napoleon, Bonaparte, 50, 197, 231, 248
- Nazarov, Ignát 364
- Négyesy László 53, 65—66
- Nemes Dezső 437, 439
- Nemes István 81—82
- Nemes János 253
- Nemes János 357, 359—360
- Nemeskürty István 456—477
- Nemestóti Szabó Hedvig 449
- Németh G. Béla 502
- Németh László 120, 278, 284, 298—302,
330—331, 339, 353, 370, 406—407
- Neogrady Antal 22
- Néro, Domitius 173, 261, 267
- Nerval, Gerard de 338
- Neumann 73
- Nezval 73
- Nietzsche, Friedrich 68, 90, 263
- Nikolits Szeréna 449
- Nitti 432
- Nogáll Janka 22
- Noll, Dieter 290
- Nossack 292
- Nostradamus, Jean 130
- Noszov, Nyikolaj Nyikolajevics 369
- Novickij, O. 361
- Novikov, A. 361, 363
- Novikova, Tamara 362
- Nyedogonov 358
- Nyekraszov, Viktor Platonovics 369
- Nyeverov 212
- Nyikulin, J. 363
- Nyikulin, L. 357, 363
- Nyíró József 483
- Obernyik Károly 455
- O'Casey, Sean 282
- Ódry Árpád 206—207
- Oeser 196
- Óhidy Lehel 207
- Oláh Gábor 93, 108, 483—487, 489—491, 493,
495—497, 499
- Oláh Miklós 473
- Olesa 212
- Olijnik, Sztepan 362—364
- Olsanszkij, A. 363
- Onufrijev, J. 357
- Opré Tivadar 431
- Orbán Gábor 198
- Orczy Bódog 142
- Orczy Lőrinc 327
- Orlai Petrics Soma 320
- Orlovszkij, K. 362
- Orosz László 344—346
- Ortutai Tibor 364
- Ortutay Gyula 119—120, 122—124, 156,
299, 302, 502
- Osanyin, L. 361
- Osvát Ági 140
- Osvát Ernő 106, 138—140, 256, 305, 307—
309, 448
- Osvát Erzsébet 355—356, 360—362, 365
- Osváth Béla 89, 401
- Oszaekij, Nyikolaj 358
- Osszián 344—345
- Osztrovszkij, A. 361
- Osztrovszkij, Nyikolaj Alekszejevics 357, 369
- Ottlik Géza 283
- Oveskin, Valentin 359
- Ovidius, Naso Publius 99, 344, 502
- Pais Dezső 130, 137, 175, 237
- Pákolitz István 81
- Pákozdy Ferenc 76
- Paku Imre 99
- Pál József 81, 383
- Palágyi Lajos 411, 444
- Palágyi Menyhért 350
- Pálmai Kálmán 69—71, 275, 281
- Pálóczi Horváth Ádám 228
- Pálos Endre 172
- Pancs, Petro 358
- Pándi Pál 81—82, 109, 253, 281
- Panova 213
- Panyko, Szemjon 358—359, 361—363,
366, 368—369

Pap Endre 455
 Pap Károly 440—401
 Pap Károly 156
 Pápai Páriz Ferenc 178
 Papini, Giovanni 259
 Papp Dániel 17
 Papp Ferenc 194
 Papp Károly 485
 Papp Lajos 391
 Papp Zoltán 213, 216
 Pascoli, Giovanni 499
 Pásztor Árpád 29, 144
 Pásztor József 428
 Pásztori György 198
 Pató Pál 23
 Patyomkin, V. 362
 Paul, Jean 333
 Pauler Gy. 130
 Pavlenko, Pjotr Andrejevics 361, 369
 Pavlova, Anna 37
 Pázmány Péter 167, 217, 472—476
 Pecz Leopold 198
 Péczely László 82
 Pekár Gyula 17, 32, 147, 150, 427, 430—431
 Perczel Dezső 26
 Perczel Mór 453—454
 Perényi Gábor 12
 Perényi János 477
 Perényi Péter 12
 Perlaky Dávid 198
 Perlrott Csaba Vilmos 297
 Perneczky Géza 478—480
 Persius 502
 Perugiai Bernát 130
 Pervencev, A. 358
 Pesti Gábor 2, 10, 354, 477
 Petelei István 405
 II. Péter, Aragóniai 133, 134
 Péter László 89, 104, 106, 119—128, 439
 Péterfy László 43
 Péterfy Jenő 69, 142, 237, 490
 Petersen 45, 51
 Pethes Imre 206—207
 Petőfi István 321
 Petőfi Sándor 57, 59—60, 63, 73, 102, 108, 155, 173, 192, 201, 217—218, 238, 251—252, 320—322, 344—346, 350—351, 359—360, 362, 364—366, 381—382, 385—392, 394—397, 400, 406—407, 409—411, 415—416, 430, 438, 440, 442, 445—447, 449, 455, 459, 464, 469, 486, 489, 493, 495, 502
 Petrarca, Francesco 10, 13, 130, 467
 Petre Ferenc 310
 W. Petrolay Margit 404
 Petrov 212
 Petrovics Katalin 22
 Peyer 428, 440, 447
 Picasso, Pablo 478
 Pikler Gyula 159
 Pilinszky János 277
 Pilipenko 364
 Pirandelloi Luigi 498—499
 Pirnát Antal 81

Plautus, Titus Maccius 177—178, 181
 Plutarkhosz, 325—326
 Podolszkij, Vaszilij 362
 Podvojszkij, N. 357
 Poe, Edgar 338, 345, 351
 Pohaznyikov, Grigorij 361—362
 Polányi Károly 66
 Polányi Mihály 66
 Polevoj, Borisz Nyikolajevics 358—359, 369
 Poliscsuk, Vaszil 357
 Poljak, Szemen 364
 Pomogáts Béla 341—343
 Pongs, H. 418
 Pope, Alexander 345
 Popov, Vlagyimir Fjodorovics 369
 Pór Péter 339—341
 Pórné Váradi Irma 450
 Porzsolt Kálmán 41
 Pósa Lajos 22
 Potusnyak, Fegyir 357—358
 Poznanszka, Marija 361
 Pozner, Vladimir 502
 Pődör László 417
 Pölöskei Ferencné 209—211
 Pray György 196
 Prielle Kornélia 206
 Prohászka Ottokár 31—32, 411, 429
 Proust, Marcel 283, 499, 503
 Pröhle Vilmos 442
 Psilander, Waldemar 37
 Pukánszky Kádár Jolán 206—209
 Pulszky Ferenc 351
 Purjesz Lajos 29, 32
 Puskás István 364
 Puskás Pál 357
 Puskin, Alekszandr Szergejevics 90, 110, 116, 345, 360—361, 369, 410, 469

Quin, Mike 362
 Quinn, John 213

Rab Jenő 143
 Rab Zsuzsa 366—367, 370
 Rabelais, François 14
 Racine, Jean 54, 338
 Ráday Gedeon 196
 Ráday Pál 503
 Radnóti Miklós 64, 80, 101, 108, 156, 166, 337
 Radó 451
 Radó 60—261
 Radó Antal 306, 345, 491
 Radó György 358, 366, 368—369, 502
 Raffael 493
 Raggamby András 361
 Rajcsányi János 311
 Rajeczky Benjamin 136
 V. Rajmond gróf, Toulouse-i 131
 II. Rákóczi Ferenc 29, 60, 226, 318—319, 432, 502
 I. Rákóczi György 250
 Rákosi Jenő 18—19, 27, 41, 398, 429, 442, 465, 489, 495
 Rákosi Viktor 141

- Ramus 348
 Ráskai Ferenc 305
 Ratmirov, A. J. 363
 Réau, Louis 134
 Rédey Tivadar 93
 Regius 346
 Regyko, Leonyid 358, 360
 Reich, Emil 260
 Reich Salamon 26
 Reichard Piroska 93
 Reimannus 227
 Reinitz Béla 265
 Remenyik Zsigmond 332
 Renan, Ernest 144, 173
 Renard, Jules 259, 261
 Réti László 440
 Reuter, Fritz 240
 Révai József 275, 302, 440, 466
 Révai Miklós 344
 Révay József 164
 Révész Béla 31, 108
 Révész Ferenc 339
 Révész Mihály 430—431
 Reviczky Gyula 65, 90, 173, 333, 345, 350, 435, 462
 Revuckij, L. 361
 Reymont, Wladyslaw Stanislaw 502
 Réz Mihály 34
 Réz Pál 353, 502—503
 Ribi Sándorné 206
 Richárd, Oroszlánszívű 132—137
 Richter 293
 Riedl Frigyes 1, 141, 147—148, 153—154, 318—319, 491
 Riegel 478
 Rilke, Rainer Maria 338
 Rilszkij, Makszim 357, 361—362
 Rimay János 1, 205, 217, 225
 Rimbaud, Arthur 90
 Rippl-Rónai József 22, 156
 Riskó Ignác 455
 Riskó, Mikola 359
 Ritoók Emma 431
 Robeson, Paul 356
 Rodin, Auguste 90, 92
 Rolland, Romain 440, 502—503
 Romadov, N. G. 364
 Rónay György 336—338, 369, 407, 411, 415, 470—473, 476
 Ronsard, Pierre de 14
 Rostand, Edmond 464
 Rotman Miklós 355, 357, 368
 Rousseau, Jean Jacques 60
 Rozov 282
 Rozovszkij, Alekszandr 362
 Rózsa György 320—321
 Rózsa Sándor 126
 Rózsavölgyi Lajos 403
 Rozsnyai Dávid 354
 Rozsnyai Kálmán 427
 Rubinyi Mózes 415
 Rublyovszkij, Grigorij 362
 Rudas László 281
 Rudas Zoltán 38
 Rudianu, Sadi 364
 Rudnyánszki Gyula 397
 Rummy Károly György 198
 Rutebeuf 137
 Ruttkay Kálmán 502
 Rutz 318
 Sabatyin, Polikarp 362—363
 Sáfrán Györgyi 155—167
 Saint-Beuve, Charles Augustin 52, 259
 Sajnovich János 113
 Salamon Ferenc 395
 Salda, F. 356
 Salyámosy Miklós 59—64
 Sályi László 357, 364
 Samain, Albert 262, 351
 Sand, George 249, 449
 II. Sándor cár 215
 Sándor István 475
 Sándor József 455—457
 Sándor Julia 448—451
 Sándor László 355—371
 Sapoval, Mikola 359, 362—363
 Sára Péter 305—309
 Sardou, Victorien 464
 Sarkady Ida 43
 Sas Ede 431
 Sauvageot 274
 Schallück, Paul 291—292
 Schedel Ferenc 198
 Scheiber Sándor 460
 Schiller, Friedrich 52, 163, 344, 410, 497
 Schlegel, Friedrich 202
 Schlosser 478
 Schmidt József 164
 Schmitt Jenő 439
 Schnitzler 248
 Scholtis 293
 Scholz 289, 292
 Schödel Márton 472
 Schöpflin Aladár 43, 51, 60, 69, 71, 138—139, 256, 265—267, 404, 437
 Schulek Tibor 476—477
 Schweitzer Pál 464—469
 Scott, Walter 199, 202, 236, 252
 Scsipacsov, Sz. 358
 Scsogoliv, Vaszil 364
 Sebestyén Gyula 130—131
 Sebestyén István 198
 Sédény Ilona 448—449
 Sédény Terézia 448—449
 Sedlmayr, Hans 478—480
 Seghers, Anna 287—288, 290
 Seneca, Lucius Annaeus 267—269
 Sennyei-Oláh István 297
 Seregi Jenő 364
 Seregij, J. M. 363
 Serey Éva 252—353
 Sevcenko, Tarasz 356, 360—361, 369
 Seybold Pál 198
 Shakespeare, William 6, 47, 54, 141, 150, 262, 336—337, 344, 491—492, 496

- Shaw, George Bernard 440
 Shelley, Percy Bysshe 259, 345, 503
 Sievers 318
 Sik Sándor 166, 411, 413
 Sikos István 198
 Silberstein 19
 Simmel 51
 Simon 131
 Simon István 101, 108, 391
 Simon Lajos 277
 Simon László 296—304
 Simon Zoltán 42
 Simonyi Antal 321
 Simor András 390
 Sinka István 277
 Sipos Pál 197
 Sklovsky 200
 Skolnyik, Arkagyij 362
 Skrobinec, Jurij 368
 Slonimski, Antoni 76
 Sober Otto 364
 Solohov, Mihail Alekszandrovics 213, 282—
 283, 356—357, 359, 370
 Solymossy Sándor 137
 Somlay Artur 206—207
 Somlyó Zoltán 469—470
 Somogyi Béla 428, 348—440
 Somogyi Endre 169
 Somogyi Károly 164
 Somogyi Sándor 502
 Sonnenfeld 172
 Soó Rezső 298, 302
 G. Soós Katalin 437
 Sőtér István 122, 337
 Spalatói Tamás 130
 Spectator (Ambrus Zoltán álneve) 142
 Speth Ferencné Kovacsóczy Johanna 141
 Staff, Leopold 76
 Staud Géza 206—208
 Steiner Zsuzsa 206
 Stendhal, Henry Beyle 112
 Stock János 177
 Strauss 288
 Strausz Adolf 170
 Strelisky 321
 Strindberg, August 164, 464
 Strittmatter 290
 Sue, Eugène 191—192
 Suetonius 238, 261
 Sugár Károly 206—207
 Sully-Prudhomme 345
 Sutha Ábrahám 187—188
 Sükösd Mihály 502
 Sümegi Kálmán 403
 Sütő Kálmán 355—356, 358—359, 364
 Swiencicki, W. 363
 Swieten 196
 Swinburne, Charles Algernon 163, 262
 Sylvester János 2, 10, 503
 Szabadhegyi Mihály 457
 Szabadi Sándor 480—482
 Szabédi László 415
 Szabó Béla 72
 Szabó Dezső 32, 67—69, 156—159, 267,
 269, 430—431, 442, 499
 Szabó Ede 400, 470—472
 Szabó Ervin 439, 443
 Szabó István 429
 Szabó József 198
 G. Szabó Kálmán 300
 Szabó László 362
 Cs. Szabó László 436
 Szabó Lőrinc 59, 93, 104, 155—156, 160—
 165, 274, 298, 315, 337—338, 369, 386,
 392
 Szabó Magda 277
 Szabó Pál 299
 Szabolcsi Lajos 65—66
 Szabolcsi Mihály 89—109, 160, 427
 Szabolcska Mihály 23, 173, 342—343, 391—
 392, 488—489
 Szakáts Károly 208
 Szakonyi Mátyás 198
 Szalai Borbála 355—357, 359—363, 366, 370
 Szalay Fruzina 411
 Szalay József 305
 Szalay Károly 328—334
 Szamoljov, F. N. 357
 Szarvas Gábor 19
 Szász Károly 173, 344—345
 Szauder József 294—295, 339, 502—503
 Szávay 488
 Szaveljev, L. 363
 Széchenyi István 56, 232—233, 237, 341,
 384, 491, 496—497, 500, 503
 Szeder Fábian 198
 Szegfű Ignác 439
 Szejfullina, L. 212, 357
 Székács József 170, 345
 Székely István 472, 503
 Székér Joákim 200
 Szekfű Gyula 2, 17, 29, 130, 173—176, 269,
 318
 Szela, Jakubov 76—78
 Széll Kálmán 26
 Szemere Pál 225
 Szenczi Molnár Albert 1, 472
 Szende Pál 31
 Szendrey Julia 449, 455
 Szenes László 356—358, 362—364, 366—
 367, 370
 Szentessy Gyula 411
 Szentjóni Szabó László 344
 Szentpál Monika 501
 Szép Ernő 93, 156, 314, 329
 Szerb Antal 69
 Szigligeti Ede 207—208, 398, 400—401
 Sziij Rezső 155—167
 Szilágyi 226
 Szilágyi Ferenc 177—188
 Szilágyi Géza 411
 Szilágyi János 325—327, 503
 Szilassy Cásár 437, 446
 Szily Ernő 369
 Szimonov, Konsztantyin 358, 362

- Szimukov, A. 363
 Szini Gyula 308
 Szinyei-Merse Pál 428, 432
 Szinnyi Ferenc 118, 189, 191, 199—200, 237, 243
 Szinnyi József 187—188, 198, 320
 Szkhárosi Horvát András 14
 Szkljarenko, Szemjon 359
 Szkov, A. 358
 Szlipcsuk, Petro 362
 Szlobodszky 362
 Szoboljev 213
 Szobotka Tibor 216, 503
 Szobotka Pál 439
 Szofoklész 316
 Szofronov, A. 358—359, 361
 II. Szolimán szultán 242
 Szolovjov-Szedov, V. 361
 Szomorj Dezső 22, 32, 149, 430
 Szomorj Emil 31
 Szontagh Gusztáv 199, 202
 Szontagh Pál 192
 Szoszjura, Volodimir 358, 361—362
 Szova Péter 357
 Szőke István 359
 Szöllősy Klára 358, 367
 Szpengyiarova, Tatyane 361
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 357—359, 361—363
 Sztalszkij, Sz. 357
 Sztaszenko, Iván 362
 Sztaszova, J. 357
 Sztefanik, Vaszil 370
 Sztelmak, Mihajlo 361, 363
 Sztobjanov, Ludmil 363
 Sztrókay Antal 198
 Szunyoghy Farkas 310
 Szurkov, A. 358, 361
 Szűcs Sándor 121
 Szüdi György 360

 Tabák András 277
 Tabéry Géza 173
 Tacitus, Publius Cornelius 261
 Taine, Hippolyte-Adolphe 46, 51, 54, 90, 259
 Takács Béla 503
 Takács Éva 198
 Takács (Dukai) Judit 198
 Tamás A. 358
 Tamási Áron 333
 Táncsics Mihály 318, 442
 Tárci László 364
 Tarczy Lajos 469
 Tardos-Tauszig Ármin 437
 Tardov, Mihajlo 370
 Tariska István 300
 Tarján Vilmos 29
 Tarkó Jenő 306
 Tarnóc Márton 476—477
 Tasnádi Attila 348—350
 Tasso, Torquato 114, 204, 344—345
 Taurinus István 9
 Telegdi Miklós 476

 Teleki Pál 430, 436—437, 441
 Temesvári Pelbárt 9
 Tennyson, Alfred 262, 345
 Terentius, Publius 177—178, 181
 Terényi István 478
 Terescsényi György 437
 Termikul Umetoli 317
 Tersánszky Józsi Jenő 139, 328—334, 450, 503
 Teszlenko, Arhip Jefimovics 370
 Thakeray, William Makepeace 112, 240, 402,
 Thaly Kálmán 309, 318—319
 Than Mór 320
 Thienemann Tivadar 58
 Thompson 353
 Thuróczy János 8
 Thury Zoltán 17, 22, 259, 398, 405
 Thurzó Gábor 277
 Thurzó György 205—206
 Thurzó Imre 205
 Tibullus, Albius 13
 Ticsina, Pavlo 357—358, 360—362, 364
 Tindall, W. Y. 214
 Tinódi Sebestyén, 10, 477
 Tisza István 26, 29, 32—34, 39—40, 429, 411
 Tkacs, Dmitro 370
 Tkacsenko, Valentina 361
 Toldy Ferenc 112, 177, 186—186, 188, 353
 Tolnai Gábor 3, 90, 156
 Tolnai László 364
 Tolnai Vilmos 58, 318
 Tolsztoj, Alekszej Nyikolajevics 212, 283, 358, 360, 370
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 25, 90, 118, 240, 259, 342, 370, 428, 440
 Tomcsnyij, Mihajlo 356—359, 362—363
 Tompa Mihály 254, 350—351, 458—459, 503
 Tormássy Gizella 143
 Tormai József 383
 Tormay Cecil 430
 Tota 131
 Tóth Árpád 59, 63, 65—66, 93, 95, 97, 107, 156, 164, 217, 262, 275, 296, 338, 427, 450, 495
 Tóth Béla 299
 Tóth Dezső 81, 254, 280, 381—393, 396, 453
 Tóth Ede 398—402, 486
 Tóth Erzsébet 358
 Tóth Ferenc 198
 Tóth István 359
 Tóth József 489
 Tóth László 66
 Tóvölgyi Titusz 403
 Tőkei László 503
 Tömörkény István 119—128, 405, 446
 Törő Györgyi 218
 Török Sophie 93
 Törzs Jenő 206
 Trattner Mátyás 197
 Trefort Ágost 111
 Trencsényi-Waldapfel Imre 2, 166, 358
 Trockij 336
 Trócsányi Zoltán 175

- Truman 362
 Trutynyova, Jevgenyija 361
 Tulikov, Sz. 361, 363—364
 Turcsányi Elek 469
 Turgenyev, Iván Szergejevics 112, 370, 402
 Turóczi-Trostler József 2, 65—66, 156, 166
 346, 348, 503
 Turszun-Zade, Mirzo 363
 Tuwin, Julian 76
 Tvardovszkij, Alekszandr 213, 284, 358,
 361
 Tyrteus 270

 Tyeveljov, Matvej 357—359, 363
 Tyihonov, N. 358
 Tyipot, Viktor 363

 Uhljarenko, Petro 358
 Uhse, Bodo 286
 Ujhelyi Nándor 36
 Ujhelyi Szilárd 298—299
 Ukrajinka, Leszja 360—361
 Ulinec, Oleksza 358
 Uljanov, D. 357
 Uljanova, Alekszandra Iljicsova 357, 370
 Ungvári Tamás 42, 47, 49, 53
 Ur György 437, 446
 Uray Dezsőné Kölcsey Anna 449
 Uray Elek 448
 Uray Margit 448—449
 Urban, M. 356
 Urbán Eszter 361

 Váci Mihály 277, 391—392
 Váczy János 196
 Vadnai Károly 142
 Vadnay Andor 27
 Vág Sándor 171—173
 Vajda Endre 361, 369
 Vajda János 23, 111, 113, 176—177, 342,
 345, 350—351, 360, 406—411, 414—415,
 489
 Vajda László 502
 Vajda Miklós 349
 Vakarov, Dmitro 358
 Valceva, A. 363
 Valkovszkij Erzsébet 450
 Valla 5
 Vályi Nagy Ferenc 344—345
 Vanczák János 428, 439
 Vántus Bertalan 356, 359
 Váradi Ferenc 9
 Váradi István 450
 Váradi Sternberg János 355, 357
 Varga Imre irod. történész 218
 Varga Imre író 218
 Varga Jenő 30, 43
 Varga József 464, 468
 Vargyas Lajos 415
 Vargha Balázs 177, 186, 329—341, 344—
 345, 502
 Vargha Gyula 343—345
 Vargha Kálmán 120, 217—218
 Vargha Károly 81
 Varjas Béla 503
 R. Várkonyi Ágnes 318
 Várkonyi Nándor 320—322
 Várkos András 364
 Várnai Zseni 360
 Varsányi Irén 37, 206—207
 Vas Gereben 110, 399, 402—403
 Vas István 166, 503
 Vásáry István 301
 Vaszilcsenko, Sztepan Vaszijjevics 370
 Vasziljev 357
 Vayer Lajos 320
 Vázsonyi Vilmos 39
 Vega, Lope de 78
 Végh György 369
 Vékony Antal 403
 Vengrov, Ny. 369
 Veres Péter 120—121, 299—300, 304
 Vergilius, Publius Maro 326
 Verhaeren, Emile 262, 440
 Verhovay 430
 Verlaine, Paul 90—91, 163, 260, 338, 345,
 351, 435, 464—465, 468
 Vermes Ernő 66, 437
 Versigora, P. 358
 Vértesy Arnold 403
 Vészi József 17, 19, 26, 41
 Veszprémy Jenőné 310
 Vezér Erzsébet 464, 468
 Vidal, Peire 130—131, 133—135
 Vidor Gáborné 503
 Vigny, de 237
 Vihar Béla 218
 Vikár Béla 166
 Villon, François 131
 II. Vilmos német császár 442
 Vinnyikov 364
 Virág Benedek 155, 198, 345
 Virter Ferenc 148
 Visnya, Osztap 362—363, 370
 Viszkit, D. 364
 Vitéz János 1, 8
 Vitkovics Mihály 198, 341, 344—345
 Vlagyimir Mihály 363—364
 Vlagyimir Piroska 357—358
 Vogelweide Walter von 133
 Voinovich Géza 143, 145, 149, 190—193,
 238, 458
 Volney 463
 Volosin, Ivan 359
 Voltaire, François-Marie Arouet de 232,
 345
 Voronkova, Ljubov Fedorovna 371
 Voronyko, Platon 360—361
 Vosztrekaszenko, Szerhij 362
 Vovcsok, V. 364
 Vörösmarty Mihály 47, 53, 57, 61—63, 155,
 201—202, 217—218, 234, 238, 249, 253,
 320, 339, 344—345, 360, 381—382, 384—
 388, 452—454, 503
 Vranay Kálmán 303
 Vujcsics D. Sztoján 168—171

- Wagner, Frank 292
 Wagner, Richárd 37, 144
 Waldapfel József 204, 353, 453
 Wasilewska, Wanda 358, 371
 Weber, Karl Maria 37
 Wéber Antal 81, 199—203, 252—254, 275, 279—280, 502
 Weininger, Otto 47
 Weisz Konrád 446
 Wekerle Sándor 39, 464
 Wells, Herbert George 440
 Weltner Jakab 465
 Weöres Sándor 360—361
 Werbőczy István 5, 10—11, 242—243, 473
 Werfel, Franz 72
 Wesselényi Miklós 230, 233, 294—295, 384 454
 Weyrauch 288, 293
 Whitman, Walt 261, 345
 Wieland, Christoph 344
 Wilde, Oscar 262
 Wilson 40
 Windischgrätetz, Alfred 434, 441
 Witkop 51
 Wlassics Gyula 25
 Wodianer 451
 Wolf, Friedrich August 116, 290
 Wolff Károly 443
 Wolfner Pál 26
 Wolker 73
 Wordsworth 345
 Wundt, Wilhelm 51

 Young, Edward 345

 Zabala, Natalija 360—361
 Zádor Dezső 362—364
 Zalka Máté 357
 Zalvebelnij, P. 364
 Zápolya János 61
 Zarudnij, Mikola 362—364

 Zathureczky Sámuel 198
 Zay Ferenc 13
 Zelenyevszkaja, Ligijja 359, 361
 Zelk Zoltán 360
 Zemljacska, R. 357
 Zempléni Árpád 342, 345, 411
 Zendrini 499
 Zerkovitz Béla 37
 Zeromski 77
 Zichy Nándor 26
 Zilahy Károly 350, 411
 Zilahy Kiss Imre 345
 Zilahy Lajos 431
 Zjukov, Borisz 363
 Zola, Emil 43, 90, 144, 259, 402—403, 440
 Zolnai Béla 81, 280, 318—319
 Zoltán Lajos 355, 357—367, 370
 Zólyomi Emil 362
 Zöld Sándor 298
 Zrínyi Miklós 12, 16, 61, 155, 201, 232, 430, 442
 Zuboly 33—34
 Zweig, Arnold 286

 Zsámboki János 1, 11
 Zsarkovszkij, J. 364
 Zsarov, A. 361
 Zsdanov, Sz. 361
 Zsigmond m. király 325
 Zsirkay János 434, 437
 Zsivulszkaja, Krisztina 364
 Zsoldos Ernő 206—207
 Zsoldos János 198
 Zsoldos Jenő 460
 Zsombor János 369
 Zsolt Ádám, 356, 359—360
 Zsukov, Rogyion 357
 Zsukovszkij, G. 364
 Zsupan, Joszif 356—358, 370
 Zsupanin, Sztepan 359

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

63.56472 Akadémiai Nyomda, Budapest. — Felelős vezető Bernát György

Lapunk nyomdába adása után értesültünk a szomorú hírről:

HORVÁTH JÁNOS
(1878—1961)

akadémikus, Kossuth-díjas irodalomtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, nyugalmazott egyetemi tanár, a Magyar Irodalomtörténeti társaság alapító és tiszteleti tagja, életének 83. évében, 1961. március 9-én elhunyt.

TANULMÁNYOK

KLANICZAY TIBOR

A MAGYAR IRODALOM RENESZÁNSZ-KORSZAKA

A reneszánsz a magyar művelődéstörténet egyik gazdag és hosszantartó korszaka. A képzőművészetek története már régóta egyértelműen tanúsítja, hogy a XVI. században Magyarországon virágzott a reneszánsz művészet, melynek kezdetei már az előző század végén megjelentek, s melynek kései hullámverései mélyen belenyúltak a XVII. századba is. A magyar irodalom ezzel teljesen párhuzamosan a XV. század derekától, Vitéz János és Janus Pannonius működésétől kezdve, a XVI. század annyi neves tudósának (Zsámboki János, Istvánffy Miklós stb.) és költőjének (Balassi Bálint, az *Árgirus* szerzője stb.) munkáin át a XVII. század első harmadában író Rimay János és Szenczi Molnár költészetéig a reneszánsz számos nagyértékű alkotását tudja felmutatni. Különösen a XVI. század második felében figyelhető meg a reneszánsz stílus és életszemlélet általános elterjedtsége, a reneszánsz ekkor válik az egész magyar irodalomban uralkodó jelenséggé. A magyar irodalomtörténeti összefoglalásokban mégis hiába keressük a reneszánsz irodalom nagy periódusát, s noha reneszánszról és humanizmusról bőven olvashatunk bennük, a reneszánsz-korszak meghatározása terén bizonytalansággal találkozunk. Ennek is köszönhető, hogy az európai reneszánsz irodalommal foglalkozó szintézisek, összefoglaló tanulmányok a magyar reneszánszról vagy egyáltalán nem, vagy pedig annak csak egyes töredékeiről vesznek tudomást.

A magyar reneszánsz körüli félreértéseknek hosszú története van. Elsőnek — Burckhardt nyomán — Riedl Frigyes vezette be a reneszánsz fogalmát a magyar irodalomtörténetbe *A magyar irodalom főirányai* (1896) című híres tanulmányában. A reneszánsz korszakát, azaz a reneszánsz irány uralmát azonban ő a XV. század második felére, szinte csak Hunyadi Mátyás uralkodásának időszakára korlátozta, a XVI. századot pedig már egy új — az előbbivel egyenrangú — irány, a reformáció időszakaként határozta meg, melyet a XVI. század végén az ellenreformáció kora váltott fel. A reneszánsz ezzel ugyanolyan típusú kategóriává vált mint a reformáció és az ellenreformáció, pedig ezek bármekkora hatást gyakoroltak is a kultúra és az irodalom fejlődésére, a reneszánsznál jóval szűkebb és korlátozottabb érvényű történeti jelenségek. A Riedl-féle rendszerezési elv már azért is eleve vitatható, mert e szerint a reneszánsz a magyar irodalomban már akkor véget ért volna, amikor magában Itáliában éppen hogy elérte tetőpontját. Európa más országaiban éppen kezdett virágzásnak indulni, Kelet-Európában pedig, ahol a leginkább kereshetjük a magyar fejlődés analógiáit, még csak első jelentkezései tűntek fel.

Bármennyire is hibáztatható azonban Riedlnek ez a korszakolása, illetve a korszakok meghatározása, el kell ismerni, hogy — különösen a kutatás akkori fokán — a magyar irodalom ismert tényanyaga csábította erre a felfogásra, vagyis egy XV. századi reneszánsz-periódus és egy XVI. századi reformáció-korszak kijelölésére. A gazdagon meginduló és fejlődő reneszánsz irodalom ugyanis a XVI. század első felében törést szenvedett, az országot ért hatalmas politikai megrázkódtatás következtében. A mohácsi csatavesztést követő anarchia, a kettős király-

választás, majd a török hódítás és ennek következtében az ország három részre szakadása megsemmisítette vagy szétzilálta az irodalom addigi központjainak jó részét. Ugyanakkor nagy erővel megindult a reformáció, mely gazdag, — s eleinte, sőt jó ideig — reneszánsz jelenségeket alig mutató, inkább középkori hagyományokból táplálkozó irodalmat sarjasztott. Ez a körülmény méltán okozhatta azt az optikai csalódást, hogy a reneszánszt a reformáció megindulásával egy egészen más irodalmi áramlat váltotta fel. Annál is inkább gondolni lehetett erre, mert míg a Hunyadiak és a Jagellók korának reneszánsz irodalma szinte kizárólagosan latin nyelvű volt, addig a reformációé anyanyelvű, ami nemcsak e két szakasz alapvetően eltérő jellegének tudatát fokozta, de arra is vezetett, hogy a reneszánsz, illetve humanizmus első jelentős magyar nyelvű termékeit, Komjáthy Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János műveit már a reformáció égisze alá vonták. A kutatás figyelme mindezek folytán a Mohács előtti időszak esetében a latin nyelvű reneszánsz, pontosabban humanista irodalom, a XVI. századot illetően pedig a reformáció irodalmi jelenségei felé fordult, teljesen homályba borítva ezzel a XVI. század második felében kibontakozó reneszánsz virágkort.

A XV. század második felének, a Hunyadiak korának, a magyar reneszánsz fénykoraként való meghatározása más szempontból is problematikus volt. Kétségtelen, hogy Mátyás a nagy reneszánsz király és udvara fáklyaként emelkedik ki a magyar középkor alkonyán, és hogy az uralkodó, valamint humanista hívei, s az új kultúrát meghonosító és pártoló udvara a legszorosabb kapcsolatban volt az itáliai reneszánszsal, — mégis a magyar reneszánsz a XV. században még csak igen korlátozott területen jelentkezett. Az irodalmi alkotások túlnyomó többsége ebben a korban még teljesen a középkori vallásos irodalom kereteibe tartozik, sőt a XVI. század legelején a magyar nyelvű kolostori irodalom valóságos virágzásának lehetünk tanúi. A reneszánsz teljes kibontakozásáról azért sem beszélhetünk még, mert a középkori hagyományoktól elrugaskodó új irodalom ekkor még kizárólag latin nyelvű tudós humanista literatura. Ez elsőrendűen fontos része, nagy jelentőségű ága a reneszánsz irodalmának, de korántsem annak teljessége, hiszen a reneszánsz egyik leglényegesebb vívmánya az irodalmi anyanyelvűség bevezetése, a nemzeti nyelvek felfedezése, s ezzel együtt a nemzeti irodalmi fejlődés megindulása. A Hunyadiak és a Jagellók korának magyar, illetve magyarországi humanistái mindezek számára csak az elvi, ideológiai alapot teremtették meg, de a nemzeti igényű anyanyelvű irodalmat még nem. Enélkül pedig igazi reneszánszról teljes joggal nem beszélhetünk. Megérették ezt az utóbbi évtizedek magyar irodalomtörténészei is, s ezért kerülve a reneszánsz terminust, inkább csak humanista irodalomról beszéltek, a mohácsi nagy történeti fordulóponttal, illetve a reformáció megjelenésével nagyjából lezárva annak történetét. Ezt a felfogást képviseli Horváth János is, a magyar irodalom régi századairól adott szintézisében. Horváth első kötetében (*A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, 1931) a középkori irodalom összefoglalását nyújtja, nyomon kísérve azt egészen a mohácsi csata idejéig; második kötete (*Az irodalmi műveltség megoszlása*, 1935) — részben az előbbivel kronológiailag párhuzamosan — a Hunyadiak és Jagellók korának humanista irodalmát tárgyalja, míg harmadik kötetével (*A reformáció jegyében*, 1953) a Mohács utáni félszázad irodalomtörténetét adja. Közel áll ehhez Szekfű Gyula véleménye is. Ő ugyan világosan látja, hogy reneszánsz és reformáció különböző történeti kategóriák, s hogy a reneszánszsal egyenlő súlyú jelenségnek a barokk tekintendő, de ő is rabja marad annak a felfogásnak, mely a magyar reneszánszt elsősorban a XV. századra lokalizálja. Mivel pedig a barokk kifejlődését csak a XVIII. században látja, a XVI.—XVII. századot amolyan stagnáló időszakként fogja fel, ami joggal hívta ki már a polgári kutatás bírálatait is.

A magyar reneszánsznak a Mohács előtti időszakra való korlátozása nagyban gátolta a magyar irodalom fejlődésére vonatkozó szintetikus kép kialakítását. A kutatás kénytelen volt felfigyelni arra, hogy a XVI. század második fele, sőt még a XVII. század első fele is tele van reneszánsz és humanista irodalmi alkotásokkal. Különösen Túróczi-Trostler Józsefnek, Trencsényi-Waldapfel Imrének és Kardos Tibornak vannak jelentős érdemei azon a téren,

hogymint kimutatták: a humanizmus nem tekinthető Magyarországon a XVI. század első felében befejezett jelenségnek, hanem — ha változott körülmények között is — de tovább él, sőt jóval túléli a reformációt. Mivel azonban a már ismertetett okok következtében a reneszánsz-kutatás Magyarországon a humanizmus-kutatással azonosult, illetve erre szűkült, a reneszánsz későbbi jelenségei közül vagy csak a tudós humanista, főként latin nyelvű művekre fordítottak figyelmet, vagy mint Kardos Tibor — azonosítva a reneszánsz és humanizmus fogalmát — a reneszánsz bármilyen jelenségét humanizmusnak nyilvánították. Ezen az elvi alapon és ezzel a címmel kezdte meg Kardos Tibor a magyar reneszánsz marxista szándékú új nagy szintézisének megírását, mely a reneszánsz első jelentkezésétől kezdve egészen a XVII. századig annak teljes fejlődését kívánja bemutatni. Már megjelent műve (*A magyarországi humanizmus kora*, 1955) ugyan csak 1526-ig tárgyalja a reneszánsz, illetve a humanizmus történetét, de ez csak a tervezett nagy összefoglalás első kötete.

Kardos Tibor szemléletében tehát helyesen bontakozott ki egy csaknem két évszázados egységes folyamat, de ő ezt nem reneszánsznak nevezi elsősorban, hanem humanizmusnak, ami pedig újabb fogalmi zavarok és súlyos félreértések forrása lett. Ha ugyanis a XVI. század minden jelenségét a humanizmus fogalmának a körébe akarjuk vonni, akkor humanista lesz maga a reformáció is, humanista minősítést nyernek a minden tudós jelleget vagy nagyobb erudíciót nélkülöző népkönyvek és pamfletok, s megszületnek a humanizmus olyan változatai, mint vallásos humanizmus, népi humanizmus stb., amit a kutatók többsége nem tud elfogadni.

Az egyetlen jelentősebb mű, mely a XVI. századot, illetve annak kultúráját és irodalmát mint a magyar reneszánsz korát határozta meg, Tolnai Gábor tollából származott (*Régi magyar főurak*, 1939). Az ő könyve ugyan nem vállalkozott a magyar reneszánsz problémáinak rendszeres vizsgálatára, de azért, hogy szélesebb történeti és művelődéstörténeti alapról indult el, szükségszerűen el kellett jutnia ahhoz a helyes megállapításhoz, hogy a XVI. század magyar irodalmában a reneszánsz a legfontosabb tényező. Az ő könyve azonban csak művelődéstörténeti keret, s ezért azokat a nehézségeket, melyek annyi irodalomtörténészt a reneszánsz-kategória mellőzésére indítottak, nem küszöbölhette ki.

Nem oldotta meg a kérdést a magyar irodalomtörténet legújabb, már marxista szempontok alapján készült népszerű szintézise (*A magyar irodalom története 1849-ig*, 1957.) sem, bár jelentős lépést tett előre azzal, hogy az 1526 előtti periódust a magyar reneszánsz első korszakaként a XVI. század többi részét pedig mint a magyar reneszánsz második korszakát határozta meg. Az elnevezésben, definícióban megmutatkozó állásfoglalást azonban a részletek kielégítően nem hitelesítették, s főként tisztázatlan maradt, hogy mi kapcsolja egybe a magyar reneszánsz e két különböző korszakát, valamint hogy melyek a magyar reneszánsz irodalomban kezdettől végig érvényesülő és annak jellegét meghatározó alapvető sajátosságok.

A legfontosabb vélemények e rövid áttekintéséből kiderül, hogy a legfőbb zavart a reneszánsz, humanizmus és reformáció fogalmainak, kategóriáinak pontatlan használata, összefüggéseik és különbözőségeik tisztázásának elmulasztása okozta. A magyar irodalomtudományban nem alakult ki világos kép a három történeti jelenség egymáshoz való viszonyáról, s nem tisztázódott, hogy közülük — a magyar irodalomban is — a reneszánsz a kor művelődésének legalapvetőbb kategóriája. Ezért, a magyar reneszánsz irodalom egyes sajátosságainak meghatározására törekedve, első lépésként ebben az elvi kérdésben kell állást foglalnunk.

*

A reneszánsz az európai művelődés egy egész nagy korszakát és a művészetek, beleértve az irodalmat is, ugyanazon korszakban érvényes egyetemes stílusát jelölő történeti kategória. Eredetileg, gyökereiben az itáliai polgárság új társadalmi és politikai aspirációit, világi ideológiáját és életszemléletét, hedonizmusát, az élet kihasználására, élvezésére irányuló törekvéseit, hihetetlenül mohó tudásvágyát (felfedezések, feltalálások, az antik világ feltárása

stb.) és nem utolsósorban ízlését, művészi alkotásainak stílusát fejezte ki. Ez az új polgári műveltség, magatartás és stílus hamarosan nemcsak a nemzeti kereteket lépte át és közkinccse lett Európa többi országai polgárságának is, de a társadalmi határokon is túlnőve más osztályoknak is sajátja lett. A fejedelmek, akik ebben a korban a polgársággal szöveterkeztek, érthetően tették magukévá, de előbb vagy utóbb átvette a papság és a nemesség is. A reneszánsz ilyen általánossá válásának hátterében az áll, hogy bár a nagy gazdasági és társadalmi változások következményeként a középkori világkép és világtrend összeomlott, s értelmetlenné vált, az ezt hordozó osztályok nem semmisültek meg. Nemcsak a feltörekvő új osztály, a polgárság, de a hatalmukat fenntartani akaró feudális osztályok is igyekeztek az új helyzethez igazodni, s azt a maguk javára felhasználni. A régi alapokon a feudális uralkodóosztály hatalma sem volt már elképzelhető, ennek képviselői is újat akartak, s felnyílt a szemük az eddig nem ismert élvezetekre is, a legdurvábbaktól a legnemesebb szellemiekig egyaránt. Bár a reneszánsz kultúra eredeti polgári jellege a feudális osztályok kezén sem homályosult el teljesen, a reneszánsz mégis egyaránt kielégítette a különböző osztályok igényeit. Ezért lehetett egyetemessé a reneszánsz stílusa a művészetekben és az irodalomban, ezért beszélhetünk e stílus uralmáról a legkülönbözőbb tendenciájú és ellentétes osztálytörekvéseket képviselő szerzők, csoportok munkásságában egyaránt.

A humanizmus a reneszánsz szerves része, attól elválaszthatatlan, de szűkebb kategória. Elsősorban a reneszánsz-polgárság világi ideológiáját jelenti, de mivel az szorosan összefonódott a klasszikus ókori irodalom újra felfedezett értékeinek kultuszával, követésével és tanulságainak felhasználásával, jelent egy erősen filológikus, főként latin világi jellegű erudíciót, műveltséget is, a reneszánsz műveltség egyik oldalát. A polgárság a középkori vallásos világnézettel szembeni új igényeit a bámult ókori klasszikusok tekintélyével igyekezett szentesíteni, ezért fonódhatott össze az új, nem egyszer forradalmi világnézet egy igen régi tudás- és műveltséganyag felújításával, ezért öltözött a reneszánsz polgári ideológiája az antik világ köntösébe. A humanizmus mint tudományos terminus így két egymással ugyan szorosan összefüggő, de mégis szétválasztható értelemmel bír: jelent bizonyos polgári ideológiai tartalmat, de jelent ugyanakkor bizonyos klasszikus, filológikus műveltséget, tudós magatartást is. Ez utóbbit, különböző csökevényes és vulgarizált változatokban, évszázadokkal túlélhette a reneszánsz polgári ideológiáját, mivel az ún. humanista műveltség elsajátítása került az iskolai oktatás középpontjába — valamennyi egyházban —, s ott is maradt szinte a legutóbbi időkig. A humanizmus-fogalom e kettőssége, a két jelentés összekeverése, s ezen belül az ideológiai oldal háttérbe szorítása, tette lehetővé, hogy egyes polgári tudósok a reneszánsz humanizmusának folytatóit, örököseit a jezsuitákban lássák, éltetve ezzel a humanista ideológia forradalmi, egyházellenes, sőt olykor a vallást is tagadó jellegét. A humanizmus tehát a reneszánsz-kor ideológiai és tudományos-kulturális áramlata, mely akkor hal el, amikor a humanizmus kettős tartalmának egysége megbomlik, vagyis amikor a haladó, polgári világi ideológia már elveti az antik világ köntösét, a klasszikus műveltség formai jegyeit; illetve, amikor a klasszikus-humanista ismeretanyag már minden haladó ideológiai tartalom nélkül kizárólag mint műveltségi forma él tovább. Ez a reneszánsz-kor végén következik be, s egyben a reneszánsz elmúlásának egyik legfontosabb ismérve.

Bár a humanizmus mint ideológiai jelenség a reneszánsz kultúra leghaladóbb, legforradalmibb mozzanatait egyesíti, s így a reneszánsznak az az eleme, amely a leginkább van az őt létrehozó osztályhoz, a polgársághoz kötve, mégis — akárcsak a reneszánsz egésze — utat törhetett az uralkodóosztályok körében is. Erre az adott lehetőséget, hogy a reneszánsz polgársága mint egy új kizsákmányoló osztály jelent meg a színen, s ezért humanista ideológiájának számos eleme — kivéve egyes egészen kivételes gondolkodók, mint pl. Morus Tamás eszméit — a régi kizsákmányolók számára is elfogadható volt. Másrészt a humanista ideológia központi magja, az ember előtérbe állítása, az istenközpontú világszemlélet helyett egy emberközpontú kialakítása, mely szélsőséges individualizmusra vezetett —, nagyon is megfelelt a feudalizmus

mindama képviselőinek, akik új hatalmat, vagyont, gazdagságot akartak szerezni, vagy feudális pozíciókat korszerű eszközökkel fenntartani.

A reneszánsz polgári ideológiáját és a klasszikus műveltséget egyesítő szellemi áramlat, vagyis a humanizmus *történeti* fogalma mellett létezik a humanizmus mint *erkölcsi* kategória is. Jelenti ebben az értelemben az ember javára való cselekvést, az ember felszabadítását minden szellemi és fizikai elnyomás alól. Ez az erkölcsi értelemben vett humanizmus jelen volt már az ókortól kezdve szinte minden haladó mozgalomban és szellemi áramlatban, végső kiteljesedése pedig csak a kommunizmus győzelmével, vagyis az embernek minden gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai elnyomás alóli teljes felszabadulásával fog bekövetkezni. A humanizmus etikai és történeti fogalma között van összefüggés. A reneszánsz humanizmusának egyik legfontosabb kiindulópontja: az ember földi érdekeinek előtérbe helyezése, s az ember felszabadítása a középkori teológiai világkép bilincsei alól, — egybeesik ugyanis a humanizmus erkölcsi követelményével, s ennek korszerű megjelenési formájaként tekinthető. Ez a nemes erkölcsi célkitűzés azonban csak kiindulópont, melyhez rengeteg más elem csatlakozik, így elsősorban a már említett tudós jelleg és klasszikus erudíció, amelyeknek már semmi közük a humanizmus erkölcsi kategóriájához. Sőt a reneszánsz humanizmusának, ennek a történetileg véges szellemi áramlatnak a fejlődésén belül a minden ember érdekeit tisztelő erkölcsi kiindulópont olykor nagyon is elhomályosult: egy szűk uralkodó csoport vagy réteg önérdekeinek hirdetésévé, avagy a tömegeket félrevezető demagóg frázissá alacsonyodott. Különösen meg volt ennek a lehetősége akkor, ha a humanizmust vagy inkább annak valamilyen szelídített, radikális mondanivalójától megfosztott változatát, a feudális uralkodóosztály képviselői tették magukévá. Ilyenkor a humanizmus történeti áramlatához való tartozás sokszor egyáltalán nem jelenti egyúttal az erkölcsi értelemben vett humanizmus képviselését is: gondoljunk a Jagello-kor egyes magyar humanistáira, mint például a jobbágyelnyomást kodifikáló Verböczyre. Másrészt elképzelhető ennek a fordítottja is: vannak a reneszánsz korának olyan haladó és forradalmi törekvései, melyek az elnyomott osztályok felszabadulását célozzák, tehát erkölcsileg a legigazabb humanizmust képviselik, de nélkülözvén a korabeli humanista irány kritériumait, nem tekinthetők a humanizmus részének, a fogalom történeti értelmében. Következik ebből, hogy a humanizmus történeti irányzatának nincsen népi szárnya, hiszen a nép számára nem volt lehetséges a humanista tudás és képzettség megszerzése, sőt az is, hogy a humanizmus — még a leghaladóbb gondolatok megfogalmazása esetén, egy Valla, vagy Erasmus esetében is — a szellemi elit körét alig lépi túl. A merészen előre mutató, tudományosan megalapozot világi eszmék ekkor még nem alkalmasak a tömegek forradalmasítására.

A reformációnak a reneszánszhoz való viszonya gyökeresen különbözik a humanizmusétól. Míg az utóbbi szerves, sőt talán legfontosabb része, addig a reformáció szinte az ellentéte mindkettőnek. A reneszánsz az élet újfajta szemléletével, a humanizmus pedig ideológiai tudatossággal, sőt tudományos megalapozottsággal a hagyományos vallási világkép ellen fordult. Igaz, hogy a reneszánsz összeférhet a vallásossággal, de annak egy elvilágiasodó, profanizálódó hedonisztikus, a valláson belül is az embert kereső humanizált változatával vagy még inkább egy ilyen hanyatló vallásosság külső formáival. A reformáció éppen az ilyen, a reneszánszsal összeegyeztethető vallásossággal szállt szembe, ennek reformját követelte és hajtotta végre, megerősítve a vallás szerepét, s visszaállítva Istent és a túlvilágot arra a polcra, ahonnan a reneszánsz és humanizmus eltávolította. Mindezzel összefügg, hogy szemben áll a reneszánsz világi művészetével, sőt általában művészetellenes, mert a középkori művészetben bálványozást, a reneszánszban pedig vallástalanságot lát. Az irodalomból is csak azt becsüli, ami a vallás, illetve a keresztény erkölcs szolgálatában áll.

Mindez azonban merőben új alapokon, a katolikus középkort a reneszánszhoz hasonlóan megtagadva, a feltörekvő társadalmi osztályok, elsősorban a polgárság haladó törekvéseként jelentkezik. A reformáció társadalmi gyökerei tehát szinte azonosak a reneszánszéval: ugyan-

annak a nagy gazdasági és társadalmi átalakulásnak a terméke mindkettő. Ebből az alapvető körülményből következik, hogy számos konkrét érintkezési pont is van a reneszánsz és humanizmus, illetve a reformáció között. A középkori katolikus világnépek a reneszánsz keretében való megrendülése, valamint a humanizmus bibliakritikája nélkül a reformáció elképzelhetetlen, s ha a humanizmus világi ideológiáját a maga egészében a reformátorok el is utasítják, a római egyház elleni támadásban, valamint a feudális osztályok bírálatában a humanisták nyomdokain indulnak el, s iskoláikkal a klasszikus humanista műveltség nagy hatású terjesztői lesznek. A reformáció tehát, bár ellentétes a reneszánszsal és humanizmussal, elválaszthatatlan tőlük: a reformáció csak a reneszánsz korában képzelhető el, s megjelenése nem a reneszánsz végét, hanem virágkorát jelzi. A reformáció ugyanis nemcsak táplálkozott a reneszánsz és humanizmus eredményeiből, de a műveltség szélesebb és jórészt anyanyelvű terjesztése, s ezen keresztül a nemzeti nyelvű irodalmak fellendülésének elősegítése által hozzá is járult azokhoz. S míg a humanista ideológia, tudós, világi jellege miatt, a tömegek számára még megközelíthetetlen volt, és így közvetlenül forradalmasító tényező nem lehetett, addig a reformáció közérthető vallásos eszméi nemcsak a polgárság, de a nép széles rétegei osztályharcának, sőt felkeléseinek zászlóivá válhattak. A reformáció kiiktatása a reneszánsz korából éppen a társadalmi forradalmakat helyezné kívül az európai kultúra egyik forradalmi átalakulásának korszakából.

RENEZÁNSZ, HUMANIZMUS ÉS REFORMÁCIÓ VISZONYA AZ IRODALOM-TÖRTÉNETÍRÁS SZÁMÁRA JELENTÉKENY MÉRTÉKBEN A STÍLUS PROBLÉMÁJA IS. A reneszánsz a művészetek és az irodalom egyetemes stíluskategóriája, de vajon létezik-e külön stílusa a humanizmusnak és a reformációnak. Bizonyos megszorításokkal igen. A latin nyelvű humanista irodalom ciceronianus prózastílusa, az ókori latin klasszikusokból átvett sablonok, kifejezési eszközök stílusmeghatározó szerepe, a felújított klasszikus műfajok, a tudós jelleg hangsúlyozásából eredő sajátságok és hasonló jelenségek alapján beszélhetünk a humanista irodalom külön formái, stílusjelenségeiről. Hasonlóképpen a reformáció irodalmi termésének is megvannak a maga sajátos irodalmi formái, műfajai, melyeket a reformáció terjesztésének gyakorlati, propagandisztikus feladatai követeltek. A Biblia erőteljes felhasználása pedig újfajta stílus-jelenségeket hozott létre: egy — főként az ószövetségre visszavezethető — komor bibliás tónust, és erőteljes terminológiát. A művészi ábrázolás alapvető kifejezési rendszerének, vagyis egy egyetemes stíluskategóriának a rangjára azonban ezek a stílusváltozatok nem emelkednek, sőt annak teljesen alárendelődnek. Ha ugyanis egy humanista költő az iskolás rutinon felülemelkedve jelentős művészi alkotásokat hoz létre, mint pl. Janus Pannonius, akkor a humanista irodalom megszokott sablonjai beleilleszkednek a reneszánsz egész stílusrendszerébe, s a költő a humanizmus sajátságain túl a reneszánsz stílus jelentős képviselője is. Hasonlóképpen, hogyha a reformációt szolgáló író nemcsak közvetlen térítő-propaganda célokat követ írásával, hanem a mozgalom célkitűzéseit hirdető és igazoló mondanivalóját igényesebb művészi formában fejezi ki, akaratlanul is a reneszánsz stílus eszközeivel él, s a reformáció sajátos irodalmi modorát ezekkel olvastja össze.

A humanizmus és a reformáció irodalma tehát végeredményben egyaránt részévé válik a reneszánsz irodalmának, azon belül esetleg külön irányzatokat jelenthet vagy legalábbis külön színeknek. A humanizmus és a reformáció irodalmi teljesítményei azonban korántsem merítik ki a reneszánsz irodalmi hagyatékát, sőt a reneszánsz legnagyobb képviselői, nagyobb erőszaktétellel nélkül gyakran nem is kebelezhetők bele a humanizmus, vagy a reformáció kereteibe, mint például egy Ariosto, egy Shakespeare vagy — magyar viszonylatban — Balassi Bálint. A magyar reneszánsz-kutatás egyik legnagyobb fogyatékosága, hogy a humanizmus és reformáció állván érdeklődése középpontjában, éppen a tiszta reneszánsz jelenségeket hanyagolta el, s azt az időszakot, a XVI. század második felét, amelyikben ezek a legjobban összesűrűsödnek.

*

A reneszánsz, humanizmus és reformáció összefüggéseinek, egymáshoz való viszonyának problémája mellett a magyar reneszánsz-kutatás másik alapvető kérdése a magyar reneszánsz

társadalmi, osztály-alapjával kapcsolatos. Egy nagy stíluskorszak egységét mindig valamely osztálynak az egész perióduson végighúzó s alapjaiban nem változó szerepe, helyzete biztosítja. S bár az egyetemes stílusok, köztük a reneszánsz is, nem maradnak egyetlen osztály keretein belül, mindig megállapítható, hogy melyik a társadalomnak az a rétege, mely leginkább megtalálja benne törekvéseinek kifejezési formáját, keretét. A magyar reneszánsz esetében ennek megállapítása nem könnyű, mert fejlődése jóval Mohács előtt kezdődött, s elhalása pedig jó száz évvel Mohács után következik be, ami azt jelenti, hogy a XVI. század első felében végbemenő mélyreható társadalmi átalakulások, melyek következtében átszoptortultak az osztályharc frontjai, és melyek szinte valamennyi osztály további sorsa és küzdelmei számára új feltételeket teremtettek, éppen kettészelik fejlődését.

Nehezíti az osztálybázis helyes meghatározását a magyarországi reneszánsz viszonylag korai kezdete, a humanista irodalomnak már a XV. század derekán való megjelenése. A Hunyadi-kor humanizmusának kialakulását a török veszély révén bekövetkező és a még fejletlen gazdasági és társadalmi körülmények ellenére is szükségszerű centralizációval, s Hunyadi János és Mátyás erre irányuló politikájával hozta a kutatás — elsősorban Gerézi Rabán tanulmánya (*Janus Pannonius*, Irodalomtörténet 1950.) — helyesen összefüggésbe. Eszerint az állam vezetői felismerték, hogy a jól képzett humanistákra és a humanizmus ideológiájára szükségük van a centralizáció, valamint a török elleni harc propagandája szempontjából mind külföldön, mind belföldön, és létre is jött az értelmiség legfelsőbb rétegében egy kiváló személyekből álló, de egyelőre igen szűk humanista csoport. Később a Jagello-korban a humanizmus táborra jelentős mértékben kiszélesedett ugyan, de még mindig csak a reneszánsz tudós-humanista változatára korlátozódott, melynek közvetlen hordozója továbbra is a — már egyre szaporodó — humanista értelmiség maradt. A centralizáció és az értelmiség elegendő magyarázatnak azonban nem tekinthetők, mivel a centralizáció valamelyik osztály érdekében történik — még ha átmenetileg különböző társadalmi erőkre szokott is támaszkodni —, s az értelmiség is mindig valamely osztály függvénye. Meg kell tehát határozni azt az osztályt, melyet a humanista értelmiség képviselt és amely egyúttal a reneszánsz műveltséget támogató centralizáció legfőbb bázisa volt.

Megérezve a magyar reneszánsz és humanizmus kezdeteire vonatkozó magyarázatok elégtelenségét, a háttérben levő, bázisul szolgáló osztályerők megjelölésére Kardos Tibor tett kísérletet: „A magyar humanizmus — írja — a magyar társadalom osztályharcai során történeti szükségletként jött létre. Szinte egyszerre hajtott egy a magyar népi reneszánsz gyökerező plebejus változatot és egy, a feudalizmus haladó formációját támogató udvari változatot.” (*A magyar humanizmus kérdései*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei IV, 178. p.) Kardos Tibor más fejtegetéseiből kiderül, hogy az említett két változat között igen szoros kapcsolatot lát, sőt az udvari változat kezdeményezőjét vagy kikényszerítőjét is a hol polgárinak, hol népinek, hol plebejuszak nevezett másik, s alapvetőbbnek tartott szárnyban látja. Mindezt nemcsak Mátyás korára nézve tekinti törvényszerűnek, hanem a XVI. század második felében, a Báthoriak Erdélyére is. A humanizmussal azonosított reneszánsz osztálybázisát tehát végsőfokon valamiféle polgári-plebejus-népi táborban, azaz a korabeli magyar társadalom antifeudális erőiben látja.

Ez a felfogás több szempontból is vitatható. Magyarország a reneszánsz századaiban — minden megrázkódtatás ellenére — szilárdan feudális állam, amikor a feudális uralkodóosztály hatalma, a Dózsa-háború néhány hónapját kivéve, sohasem válik kétségesé, a magyar reneszánsz és humanizmus legjelentősebb képviselői nagy többségükben a feudális osztályok tagjai, s innen származott a magyar reneszánsz-irodalom legnagyobb alakja Balassi Bálint is. Nem áll összhangban ez a vélemény a kelet-európai államok társadalmi fejlődésének ismert tényeivel sem. Nehezen feltételezhető, hogy Magyarországon, ahol a polgárság fejlődése lényegesen elmaradottabb volt nemcsak Nyugat- és Dél-Európához, de olyan középeurópai országokhoz viszonyítva is, mint Csehország és Ausztria, a polgárság és a nép határozhatta volna meg egy

egész nagy korszak kultúrájának jellegét. Figyelmeztethet bennünket a magyar fejlődéshez leginkább hasonlító lengyel helyzet, ahol a reneszánsz osztályalapja — bár a polgárság itt nem volt gyengébb, mint Magyarországon, sőt inkább erősebb — a feudális nemesség elsősorban. Kardos koncepciója fejlettebb állapotokat tételez fel, mint amilyenek voltak; s így kénytelen a humanizmus körébe vonni olyan jelenségeket, melyeknek ahhoz semmi közük sincs. Ezért egyetértve azzal, hogy a humanizmus az osztályharc során alakult ki — mint minden szellemi áramlat — véleményem szerint a plebejus, antifeudális bázis helyett egy feudális nemesi és főúri osztályalapot kell feltételeznünk. Ez persze nem jelenti azt, mintha a magyar reneszánsznak ne lennének erősen antifeudális képviselői, alkotásai, sőt irányzatai: mintha Magyarországon nem létezne a reneszánsznak és humanizmusnak polgári szárnya, sőt mintha nem volnának — ha nem is a humanizmusnak, de a reneszánsznak — népi megnyilvánulásai is; miként Kardos Tibor sem tagadta főúri és nemesi, általában feudális reneszánsz és humanizmus létezését. A kérdés az, hogy melyik az elsődlegesebb és alapvetőbb a magyar fejlődésben.

*

A magyar reneszánsz első jelentkezései — mint már említettem — a centralizációra törekvő királyi udvarhoz és a XV. század derekán megjelenő, majd egyre szaporodó humanista értelmiséghez kapcsolódnak. Mind a centralizáló fejedelmi hatalom, mind pedig a humanista értelmiség a XV. század derekán megerősödő, rendő szerveződő és az ország politikai életében döntő tényezővé emelkedő köznemességre támaszkodik. E nemesi rendnek lett a vezére Hunyadi János, s ez emelte trónra a bárók ellenében fiát, Mátyást is. Ennek a rendi nemességnek a képviselője Vitéz János, az első jelentős magyar humanista, akinek elsőrendű szerepe volt a nemesség és a Hunyadi-ház szövetségének létrehozásában és közös ideológiai-politikai álláspontjuk kialakításában. A magyar reneszánsz első nagy személyiségei, Hunyadi János és Mátyás, valamint a humanista Vitéz János és unokaöccse Janus Pannonius, ebből az osztályból emelkedtek ki, homo novusok az ország élén, s az új ideológia, új irodalom, melyet képviselnek, hirdetnek, támogatnak vagy művelnek, végső fokon az akkor felfelé ívelő s a bárókkal szemben hatalomra törő közép- és kismemesség érdekeit szolgálja. Maga a nemesi tömeg azonban egyelőre még távol állt az új haladó műveltségtől; csak potenciálisan volt jelen a reneszánsz kezdeténél. Mindez nem változtat a kérdés lényegén, mert egy osztály többsége mindig később ismeri csak fel az érdekeit kifejező ideológiát, s az új helyzetben számára megfelelő műveltséget, mint élenjáró képviselői. Ebből a körülményből fakad az a nagy ellentmondás, mely az első humanisták írásai, valamint Mátyás művelődési törekvései mögött feszül: a kor leghaladóbb kultúráját erősítik és irodalmát művelik olyan időben, amikor a természetszerű bázisát alkotó társadalmi erő még nem ismerte fel ennek szükségességét. A centralizáció és a humanista műveltség meghonosítását az ország politikai helyzete, a török veszély hamarabb tette időszzerűvé, mint ahogy annak értelmét az osztálypolitikájának szűk szemhatárán túlelmelkedni nem tudó nemesség beláthatta volna.

A társadalom igényei hívták életre a magyarországi reneszánszt, illetve humanizmust, de ez egyelőre külföldi és nem hazai gyökerekből volt kénytelen táplálkozni. A magyar humanisták, elsősorban Janus Pannonius itáliai polgári környezetben nevelkedtek, műveltségüket ott szerezték, s bár feudális nemesi érdekeket képviseltek idehaza, magukkal hoztak sok mindent az olasz reneszánsz polgári vonásaiból, a humanista ideológia polgári tartalmából. Ugyanígy Mátyás is olasz polgárok segítségével alakíthatta csak ki fényes reneszánsz udvarát: mindez csak fokozta az élenjáró kultúra és a potenciális osztálybázis közti távolságot, s forrásává vált a Mátyás-kori reneszánsz számos konfliktusának. Humanizmus és nemesség tényleges találkozásának a lehetőségét azonban már jelzi Thuróczy János krónikája, ez a középkori hagyományokat folytató, igit-vérig nemesi szemléletű munka, melyben a humanizmus egyes elemei is felbukkannak már.

A Hunyadiak korában a reneszánsz műveltség és irodalom jelentős és magas színvonalú kezdetei még csak egy igen szűk körben jelentkeztek. A reneszánsz egyelőre csak a királyi udvarban és egy-két főpapi rezidencián talált otthonra. A kor kultúrájának és irodalmának egésze még nagy többségében középkori jellegű, s nem kivétel ez alól az új műveltség letéteményese, a nemesség sem. A középkori irodalom szerves részei, annak hagyományait követik a nemesség magyar nyelvű énekei; az irodalom legtevékenyebb művelői még a szerzetesek, s ekkor munkálkodik a magyar későközépkor reprezentatív írója, a ferences Temesvári Pelbárt is. A humanista elit, a művelődés és irodalom új korszakának beharangozója, nem határozhatta meg a kor kultúrájának, irodalmának arculatát, hanem csak egy új irányzat, tendencia elindítója lehetett a középkori irodalom utóvirágzásának évtizedeiben. A magyar reneszánsz irodalom történetének első szakasza a XV. század második felére esik, de e periódusban a reneszánsz még nem válhatott uralkodó tényezővé.

A kialakuló magyar humanizmus nemesi osztálybázisáról szóló álláspont helyességét a Jagello-kor jelenségei fokozottan alátámasztják, mert ebben az időszakban már a nemesség szélesebb rétege is érintkezésbe jutott az új műveltséggel, nem kis részben azért, mert a nemesség által látogatott olcsóbb középeurópai egyetemek, Bécs és Krakkó is a humanizmus tűzhelyeivé váltak. A nemesség képviselőivel együtt a legfejlettebb városok patricius polgárságából is egyre többen tették magukévá a humanizmus egyes eszméit, de főként annak külső formai jegyeit. A patricius réteg nem állt távol a nemesítől, hiszen a patricius családok maguk is nemesi címre és jogokra vadásztak, s így erőteljes részvételük a Jagello-kor humanizmusának életében, fejlődésében nem változtatja meg, legfeljebb csak színezi a magyar humanizmus nemesi jellegét.

A Mátyás központosított monarchiájának bukását követő feudális anarchia következtében ez a Jagello-kori nemesi-patricius humanista értelmiség számos csoportra oszlott, a legkülönbözőbb politikai érdekek szolgálatába szegődött. A király közvetlen környezete, a kancelláriai központok, a püspöki székhelyek mind gyülekező helyei a humanistáknak, egy-egy gócpontjai az új kultúrának. De bármekkora is a politikai széttagoltság, a humanisták magatartása, írói munkássága, ideológiai és társadalmi állásfoglalása meglehetősen egységes. Esményképük Mátyás, aki miután meghalt, s a rendeket sértő, azokat jócskán megerhelő cselekedetei a múlté lettek, egyértelműen a magát „*natio hungarica*”-nak nevező nemesség jelszava lett. A nemesi szabadságnak és a nemesi nemzet nagyságának politikai zászlaja, Mátyás mellé irodalmi eszménnyé a nagy költőnek, Janus Pannoniusnak az alakja magasodott. Különösen megerősítette a humanista tábor egységét Dózsa parasztháborúja, mellyel egyemberként helyezkedett szembe, s ha másból nem, a Dózsával szembeni egyértelműen elutasító, s a parasztságról gyűlölettel emlékező megnyilatkozásokból is világosan kiderülne a magyarországi humanizmusnak a nemességgel való összeforrottsága. Ugyanezt a nemességet képviselik a humanisták akár egyes bárók vagy főpapok szolgálatában állanak, akár a kancellárián dolgoznak, akár a nemesség ún. nemzeti pártjának szószólói. Taurinus István például Bakócz Tamás esztergomi érsek embereként ura érdekeit tartva szem előtt, kezdte el írni *Stauromachid*-ját, az 1514. évi parasztháborúról szóló eposzát, majd midőn közben gyulafehérvári kanonokká lett, Váradi Ferenc ottani püspök tetteinek magasztalására helyezte a hangsúlyt, de műve alapkoncepcióján, a parasztháború megítélésén, s általában humanista munkásságában ez a változás semmit sem jelentett.

A Jagello-kor humanizmusa sokkal szélcsebb, általánosabb jelenség már, mint a Hunyadiak-koráé. Jelzi ez a nemesség műveltségének jelentős emelkedését, az új kultúra elsajátítására való fogékonyságát, de nem jelenti annak a színvonalnak a tovább emelését, vagy akárcsak fenntartását, melyet az előző periódusban néhányan elértek. A Hunyadiak korában a nemesség, mint a centralizációnak, bár kelletlen, bázisa, pozitív történeti funkciót töltött be, Mátyás monarchiájának nagyságát, haladó szerepét tette lehetővé; a Jagello-korban viszont, elsősorban mint a parasztság brutális ellenfele s a törökkel szemben inkább csak handabandá-

zással, mint fegyverrel küzdő osztály játszott szerepet: ez a funkció-változás a humanizmus fejlődésére is rányomta bélyegét. Míg a korábbi periódus reprezentatív alakjai Mátyás és Janus Pannonius, addig a Jagello-kori humanizmusnak Verbőczy István. Lelkes képviselője ő Mátyás és Janus kultuszának, a nemesség eszményképeit látva bennük, de másrészt a legkövetkezetesebben, a humanista erudíciót igénybevéve védi a nemesség osztályérdekeit a parasztsággal szemben. A Jagello-korban ezért a magyarországi humanizmus nemesi jellege tovább erősödött, és csökkentek azok a haladó polgári vonások, melyek Janus Pannonius és Mátyás munkásságából nem hiányoztak. Ebben az időszakban a humanizmusnak különösen a klaszszikus műveltségre, az antik világ ismeretére vonatkozó oldala domborodott ki, s nagyon kevés maradt meg a polgári ideológiai tartalmakból, azok is inkább csak demagóg céllal.

A Jagello-kor gazdag és terebélyes humanista kultúrája már jelentékeny részét alkotja a kor egész művelődésének és irodalmának. A reneszánsz általános kibontakozásáról azonban még ekkor sem beszélhetünk, legfeljebb csak e kibontakozás kezdeteiről, mert a reneszánsz irodalom még ekkor is csak egy — most már szélesebb — elit tudós humanista tevékenységéből áll. A nemességen belül is tovább él még a középkori hagyomány; a régi keretek között, a régi formákban írnak a nemesi énekszerzők, s a kolostorok falai között még egyre másolják a középkori vallásos, szerzetesi irodalom termékeit. A Jagello-kor irodalmára az a kettősség jellemző, hogy a latin nyelvű irodalomban már túlsúlyra jut a humanizmus, de a magyar nyelvűben még a nyomait is alig fedezhetjük fel. A reneszánsz irodalom igazi kibontakozását az fogja jelezni, amikor végre anyanyelven is megjelenik az új szemlélet és új stílus, amikor vagy a latin nyelvű humanizmus vált át a magyarra, vagy pedig a középkori jellegű magyar nyelvű irodalmiság ölt magára reneszánsz ízlést és fogad be humanista eszméket. A Jagello-kor mindkét folyamat előfeltételeit megérlelte.

A magyar nyelvű reneszánsz irodalom születésének, kibontakozásának az időszaka az 1520-as, 30-as évekre tehető. Humanista elemek jelennek meg ekkor már a kolostori irodalom egyes alkotásaiban, mint pl. a Karthauzi Névtelen prédikációgyűjteményében; a nemesi énekszerzésből pedig egy eleinte primitív, de nagy jövőjű szórakoztató epika fejlődik, az ún. széphistóriák költészete. Ennek első fecskéi a 30-as évek végén jelennek meg: Istvánffy Pál Petrarca latin fordítása nyomán egy Boccaccio novellát, Volter és Grizeldis történetét ülteti át magyar versekbe, Tinódi Sebestyén pedig Jasonról ír históriát. Egyidejűleg a tudós humanisták is programszerűen megkezdik a magyar nyelvű irodalom művelését, sőt öntudatosan vallják az anyanyelv fontosságát, nemzeti kötelességgé téve annak fejlesztését, gazdagítását. Pesti Gábor és Sylvester János a 30-as években írt magyar nyelvű munkáikkal egyenes folytatói a Jagello-kor humanista irodalmának, szilárdan megalapozva a magyar nyelvű reneszánsz irodalom megindulását.

A nemességre épülő s nemesi szemléletű reneszánsz irodalom tehát elérkezett arra a pontra, hogy immár a magyar irodalom uralkodó tényezője legyen, s meghatározza a kor magyar irodalmának jellegét. Ez a nagy jelentőségű irodalmi fejlemény azonban éppen akkor következett be, amikor végbement a török hódításai nyomán a középkori Magyarország politikai összeomlása, s amikor sorra megsemmisültek azok a feltételek, melyek eddig a nemesi humanizmus kialakulását s terjedését biztosították. Nemcsak a humanistáknak eddig munkát, s pozíciót nyújtó királyi udvar, s a főpapi központok zilálódtak széjjel, de a nagy változások következményeit — a néptömegek után — éppen a köznemesség sínylette meg a legjobban. A magyar állam darabokra szakadozottsága következtében a köznemesség megszűnt az országgyűléseken hatalmas erővel fellépő egységes tábor lenni, kénytelen volt a helyi hatalmasságokhoz, az ekkor feltörő új nagyurakhoz igazodni, jelentékeny része pedig egyszerűen földönfutóvá lett, vagy elvérzett a török előnyomulása során. A török martaléka lett a fejlett városok egész sora s köztük a főváros, Buda is, ami a magyarországi polgárság nemzetiségi összetételét tekintve azt jelentette, hogy éppen azok a városok estek ki a hazai irodalom vérkeringéséből, melyekben jelentős számú magyar városi lakosság is élt. A megmaradt városok csaknem

kivétel nélkül német s kisebb részben szlovák lakosságot zártak falaik közé, s így a reneszánsz irodalom fejlődésének abban a fázisában, amikor a latinról már az anyanyelvre tevődött át a hangsúly, ezek polgársága sem játszhatott már szerepet a magyar reneszánsz irodalom további fejlődésében.

*

A magyar humanizmus és reneszánsz nemesi osztálybázisa megrendült ugyan, de nem semmisült meg. A korábban viszonylag egységes nemesi tábor, s ezzel együtt a nemesi humanista értelmiség, igen erősen differenciálódott, különböző rétegekre és csoportokra bomlott, de változatlanul a társadalom vezető, uralkodó osztálya maradt. A további fejlődés megértése szempontjából az a főkérdés most, hogy e rétegek közül, melyik játszotta a döntő szerepet, melyik volt a legalkalmasabb arra, hogy a reneszánsz-humanista irodalom folytatója, s virágzásának kibontakoztatója legyen, — vagy más szóval, melyik találta meg a leginkább érdekeinek, törekvéseinek, igényeinek a kielégítését a reneszánsz kultúrában és irodalomban.

A magyar humanista értelmiség egy szűkebb része igyekezett a megtépázott királyi, illetve fejedelmi hatalom szárnyai alá húzódni, megoszolva eleinte a két király, majd később Bécs és Erdély között. Mind a két fejedelmi központ körül kialakult egy-egy humanista kör, melyek a magyar humanizmus korábbi vonalának legegyszerűsebb folytatói. A két központ közül eleinte a bécsi a jelentősebb, itt működik a magyar humanizmus egyik európai büszkesége, Zsámboki János is, de később az erdélyi lesz a fontosabb, többen át is húzódnak ide, mint például Forgách Ferenc, a nagy humanista történetíró. A megerősödő fejedelmi központokban dolgozó humanisták kenyéradók érdekeit követve, de az ország pusztulásából szerzett saját tapasztalataik folytán is, a centralizációi hívei, a feudális anarchia bírálói és a féktelenül garázdálkodó főnemések ostromozói lesznek. Mátyás dicsőséges korának emlékét tartják ébren, de már nemcsak a nemesi szabadság védőjét látva benne, hanem az erős állam megalkotóját is.

A magyar értelmiség szerényebb tanultságú és kevésbé tehetős része egyes főurak vagy városok, mezővárosok szolgálatába kényszerült, esetleg a várakban helyezkedett el, vagy talán vándorénekmondóvá züllött. Humanista műveltségüket a hazai iskolákban szereztek, s így ennek színvonala nem volt túl magas. Irodalmi munkásságukra, főként énekeikre, nem is ez nyomja rá a legjobban bélyegét, hanem a század derekán kibontakozó reformáció.

A magyar reneszánsz fejlődésének igazi továbbvivőit nem ezekben a csoportokban kell keresnünk, nem is a nemességnek a főurak szolgálatában, vagy végvári vitézként tengődő tömegeiben, hanem a nemesség ama rétegében, amely gyökeresen új utakra tért, mely a reneszánszkor szellemében, gátlástalan individualizmussal tört nagyobb célokra. Ez a réteg a középnemesség tehetősebb családaiból felemelkedő új főnemesség. Már a Jagello-kor idején tanúi lehetünk egyes középnemesi családok egyre növekvő gazdagodásának (Nádasdyak, Istvánffyak s maga Verbőczy is ezek közé tartozik), s a Mohács utáni zűrzavarban egyre inkább az új családok lépnek a részben elvérzett, részben kihalt, részben birtokait veszített régi oligarchák helyébe. Gazdagodásukkal párhuzamos kulturális emelkedésük is, amit nemcsak Verbőczy példája jelez, hanem az is, hogy a többi tehető család tagjai is gondot fordítanak gyermekeik taníttatására. Ennek a műveltségben és gazdagságban egyaránt emelkedő rétegnek számos tagja tudott, a kettős királyválasztás adta lehetőségeket kihasználva, az ország legfőbb birtokosainak soraiba kerülni, egészen annyira, hogy a század derekán már egy egészen új főnemesség van a színen, ereje, hatalma teljében. A Jagello-kori középnemességből feltörő új arisztokrácia válik ezután a magyar reneszánsz legfőbb hordozójává; helyzete, életkörülményei, osztályérdekei szinte predesztinálták erre.

Ezek a parvenü-főurak a szélsőségek között ingadoznak, tetteik különbözőek, politikai állásfoglalásuk a legtarkább, magatartásuk ellentmondásos. Tetteiket a pénz, a hatalomvágy, a vagyon halmozása — vagy amiképpen a reformáció írói nevezték — a „fösvénység” irányította. Egyszer harcoltak, másszor paktáltak hol a törökkel, hol a némettel; összefogtak kato-

likus főpapokkal, de elrabolták a kolostorok birtokait; támogatták a reformáció hirdetőit, de felégették az új vallás templomait. Elkéseredetten harcoltak egymás ellen, pedig minduntalan kénytelen volt összefogni egy-egy részük vagy a török, vagy a paraszt ellen és hol az egyik, hol a másik fejedelem mellett jegecesedett ki egy-egy új csoportjuk; várva az alkalmat, hogy jó feltételek ellenében a másik táborba szökjön át. Az anarchia fejtelten kavargásában minden főúr csak a saját hasznát nézte, s önző érdekeinek logikája vagy logikátlansága hajtotta egyik pártból a másikba, formált barátból ellenséget, rablókból rokont vagy gyilkosból hőst. A Szigetvárt utolsó csepp véréig hőiesen védő Zrínyi Miklós például orgyilkosként kezdte, de mint a haza iránti önfeláldozás példaképe fejezte be életét; Dobó István viszont Eger nagyszerű védelme után a mezővárosok elleni terrorakciókkal tette emlékezetessé nevét. A főurak a hazát veszni hagyták, kaput nyitottak töröknek, németnek s velük versengve pusztították a népet, de ha életük sodrása egyiküket-másikukat olyan helyre állította, ahol érdekük volt kitartani, ahonnan további pályafutásuk, vagyonuk vagy családjuk jövőjének romlása nélkül nem futamodhattak meg, akkor makacsul kitartottak, a haza minden rögéért készek voltak vért ontani, és habozás nélkül vállalták a hősi halál áldozatát. A század harmincas, negyvenes, ötvenes évtizedeiben garázdálkodó országvesztő nagyurak bűnlajstroma hosszú, de gyávák nem voltak. Egy-két kivételtől eltekintve olyan emberek mind, akik hallatlan energiával vetették bele magukat a mindenki harcába, akik nem bízták sorsukat az isteni gondviselésre, hanem maguk irányították azt. Nagy testi erő, katonai virtus, iszonyú akarat jellemezte őket; merőben különböztek utódaiktól: a későbbi századok túlfinomult, elkorcsosult, degenerálódott arisztokratáitól.

Ennek az osztálynak a tagjai ekkor új módon akartak élni és gazdagodni. A vagyonszerzés új meg új formáit vezették be; fáradhatatlanok voltak a jobbágyságot sújtó új meg új adónemek kiagyalásában, de ugyanakkor — sokan közülük — a gazdagodás fejlettebb módszereinek bevezetésében is. Felismerték a kereskedelem, a bányák jelentőségét, s nemcsak a kereskedők kifosztására törekedtek, hanem ők maguk is kereskedelmi vállalkozásokba fogtak. Mindez arra mutat, hogy — legalább is egy részük — nem helyezkedett szembe a gazdasági fejlődés vas következetességű törvényeivel, hanem igyekezett azt a maga hasznára értékesíteni. Az áruterelés és pénzgazdálkodás több évszázados előzmények, lassú fejlődés után, éppen a XVI. században vált Magyarországon minden termelő számára visszavonhatatlan követelménnyé. A XVI. század magyar főurai alávetették magukat ennek a követelménynek és eredményesen tudták szaporítani a rablott jószágot.

Az új helyzethez való alkalmazkodás készsége nyilvánul meg abban, hogy e főurak többsége — ingadozások után — szakított a katolikus egyházzal, s elfogadta a reformáció kevésbé radikális elveit, sőt megpróbálta az egész reformációs mozgalmat befogni a saját szekere elé. Ezzel magyarázható, hogy iskolákat alapítottak, külföldi protestáns egyetemekre induló ifjakat pénzzel segítettek, egyes prédikátorokat pedig könyveik kiadásában támogattak, — talán nem is tudva, hogy e könyvek egy része ő ellenük irányul. A reformációhoz való, akár csak formális csatlakozás alakító hatással volt műveltségükre is. A reformáció azonban ebben csak az egyik tényező, egész magatartásuk, a mohó szerzésre és a féktelen élvezetekre beállított szemléletük igazi megfelelője a reneszánsz volt.

Az új főúri osztály reneszánsz műveltségére s az iránta való fogékonyságára hosszan sorolhatnám az adatokat. Csak példaként hadd említsem, hogy Perényi Gábor várában már a Jagello-kortól kezdve szívesen látott vendégek a tudós humanisták; Perényi Péter pedig nemcsak a pártolkodásban, a török szultán és a Habsburg király közötti ide-oda hajladozásban jeleskedett, hanem megvetette a híres sárospataki protestáns iskola alapjait is és reneszánsz palotává alakította át a sárospataki várat. Gyakorivá válik, hogy a főurak külföldi egyetemekre küldik fiaikat, s nem ritka a rendkívüli nyelvtudás. Batthyány Boldizsár például olasz egyetemeken is megfordult, sok nyelven beszélt és írt, külföldi tudósokkal levelezett, és meleg barátság fűzte kora világhírű botanikusához, Clusiusához. A könyv kezd az egyes főúri

központok nélkülözhetetlen tartozéka lenni, sőt olyan is akad, aki egyenesen nyomdát alapít, mint Nádasdy Tamás. A Thurzók könyvesládájában Catullus, Horatius, Tibullus egy-egy kötete mellett ott találjuk Petrarca és Ariosto munkáit is. A sokszoros áruló Balassi Menyhárt cimborája, Zay Ferenc kassai kapitány pedig mindig magával hordotta egyik könyvét, éppen az olasz reneszánsz egyik legnagyobb gondolkodójának, Machiavellinek a művét.

Bár e főúri reneszánsz kibontakozásában erősen közrejátszott a Jagello-kori nemesi humanizmus öröksége, ez az újjászerveződött osztály maga alakította ki sajátos reneszánsz életformáját, s ennek megfelelő irodalmát. Ennek a folyamatnak az eredményeként léphetett a színpadra a magyar reneszánsz legnagyobb költője Balassi Bálint, aki maga is a XVI. század magyar főúrainak előbb ismertetett életét élte, s akinek költészete ennek az életnek hallatlan ellentmondásaiból, feszültségeiből táplálkozott. A Balassi költészetével tetőződő főúri reneszánsz irodalom a XVI. század második felében a magyar irodalom legfontosabb ágát alkotta. Nagy veszteség, hogy ennek terméséből oly kevés maradt fenn, Balassi szerelmi költeményeinek és csak nemrég felfedezett pásztordramájának ismeretét is szinte csak véletleneknek köszönhetjük. E főúri reneszánsz költészet virágzásáról s művelőinek nem kis számáról azonban sok adat tanúskodik, nem utolsósorban magának Balassi Bálintnak a kijelentései.

A XVI. század utolsó harmadában e feudális irány mellett egyre jelentősebb szerephez jutott a magyar reneszánsznak egy a reformáció irodalmában gyökerező polgári szárnya is. A magyar reformáció polgári irodalma, ha minőségben nem is, de mennyiségileg jóval felülmúlja a főúri-nemesi reneszánsz termését, s így a század irodalmi fejlődésében nem kevésbé jelentős. Kezdetei ugyanúgy a század 30-as éveibe nyúlnak, mint az új főúri irodalomé, melynek valóságos ellenpólusául tekinthető. Nem feladatunk most XVI. századi irodalmunk e másik fontos irányát jellemezni, csupán két mozzanatot kell itt kiemelnünk. Az egyik, hogy nem a fejlett városok polgárságának irodalmáról van szó, nem ez alkotta a magyar reformáció irodalmának bázisát, hanem a mezővárosok polgárosodó parasztsága, egy olyan réteg, melyet korábban a humanizmus még egyáltalán nem vagy csak alig-alig érintett meg. A magyar reformáció irodalma ezért közvetlenül a középkori hagyományokra támaszkodott, a középkori irodalom műfajait, formáit, stílusát kezdte átformálni, s csak néhány évtized múltán jutott fokozatosan érintkezésbe a humanista műveltséggel és a reneszánsz stílussal. Ebből a mezővárosi reformációs irodalomból nőtt ki a magyar reneszánsz fénykorának másik legfontosabb irányzata, a reneszánsz feudális-főúri változata mellé megteremtve annak szerényebb polgári válfaját is.

A XVI. század második felében, amikor a reneszánsz műveltség diadaláról, általános elterjedtségéről beszélhetünk, természetesen nem szűkíthető a kép kizárólag e két főáramlatra. Ezek inkább a két pólust jelentik, melyek között számos más árnyalat is elhelyezkedik. A nemesiség szélesebb rétegeinek szerényebb megnyilvánulásai, valamint a század második felében egyes helyeken kifejlődő magyar származású vagy elmagyarosodó gazdag polgárság alkotásai azonban végső fokon a két főirány valamelyikéhez állnak közelebb, közöttük ingadoznak, vagy sajátos keveredésüket példázzák. Igazolja ezt a magyar reneszánsz kései fázisa, a XVII. század első harmada is, amelyben igen világosan megkülönböztethető és határozottan elválasztható a főúri reneszánsz folytatását alkotó stoikus-manierista irány, valamint a mezővárosi reformáció polgári örökségét továbbfejlesztő polgári humanista áramlat.

A magyar reneszánsz osztálybázisának vizsgálata arra vezetett, hogy ennek az új élet-szemléletnek, műveltségnek és stílusnak elsődleges és legfőbb hordozóját a köznemességben, majd az ebből kiemelkedő új arisztokráciában kell keresnünk; továbbá hogy a magyar reneszánsz súlypontját a Mohács előtti periódusról át kell helyezni a XVI. század második felére.

*

E tanulmány keretei nem teszik lehetővé a magyar reneszánsz irodalom sajátosságainak, jellegzetességeinek a részletes tárgyalását. Mindössze néhány szembeszökö és a magyar

irodalom későbbi fejlődése szempontjából is nagy jelentőségű körülményre próbálok még rámutatni.

A magyar reneszánsz két fő áramlatának eltérései nem szorítkoznak az ideológiai és társadalmi jelenségekre, hanem erősen megnyilvánulnak az írói magatartásban és a művészi ábrázolás módjában is, s a magyar irodalomban a reneszánsz stílus két változatát jelentik. A Janus Pannoniustól Balassiig vezethető feudális reneszánsz irodalomban a rendkívüliség kultusza, a nagy érzelmek és nagy szenvedélyek megszólaltatása tűnik azonnal szemünkbe, míg a polgári íróknál a valóságnak egy realisabb, de egyuttal földhözragadtabb, távlatlanabb bemutatására lehetünk figyelmesek. A reneszánsz stílus keretén belül a valóság ábrázolása, tükrözése jellemzi mindkét irány legjobb alkotásait, de az ábrázolt valóságot egészen más szemszögből ragadják meg.

Janus Pannonius az antik mitológia elemeinek és — asztrológiai érdeklődése következtében — a csillagvilág s általában a kozmikus erők képzeiteinek a bevonásával fejezi ki kora eszméit, saját érzelmeit. A költő mondanivalójának, a kor szenvedélyei grandiózus kivetítésének nélkülözhetetlen eszköze a mitológia és a kozmosz, melyek nélkül ez a költészet elvesztené értelmét. Balassi Bálint költészetében a mitológia távolról sem bír ekkora jelentőséggel, ő a nagy szenvedélyek kifejezésének más — de a valóság közvetlen, áttétel nélküli ábrázolásától ugyancsak eltérő — útját választja. A valóságot ő valamilyen eszményi magasságba emeli, illetve kora valóságának rútságával egy eszményi világot és erkölcsiséget állít szembe, melyet részben a női szépségben és a szerelemben, részben a vitézi életben talál meg. Eszményített szerelem és eszményített vitézi élet: egy soha sehol nem létezett s elérhetetlen női ideál utáni hasztalan vágyakozás, valamint egy elmúlt vitézi aranykor nosztalgikus visszasóhajtása s mindezeket át egy morális és hazafias követelés kifejezése, — ebben a keretben bontakozik ki Balassi egyedülálló költői világa.

Egészen más világ tárul eléink a reformáció íróinak munkáiból: a kozmosz, a mitológia vagy az eszmény szféráiból a legprózaibb valóságba vezetnek. A szegény kapások és kaszások vagy a here és tudatlan papok élete elevenedik meg Szkhárosi Horvát András szatirikus verseiben; az elhájasodott református pap házatájának reális, élethű rajzával találkozunk a *Debreceni disputá*-ban; a korabeli városi bíró- és falusi papválasztásról rajzol szuggesztív képet Heltai Gáspár *Dialogus*-a, meséiben pedig a falu életének egyes vonásait villantja fel feltűnő valóság-látással. Művészi színvonal tekintetében ezek a költői képek elmaradnak a reneszánsz nagyjainak alkotásaiban találhatók, s egyébként is be vannak ágyazva a prédikatori mondanivaló papos didaktikus áradatába. Nem annyira egy már kifejtett nagy művészetet képviselnek, inkább csak a jövő hirnökei, egy a társadalmat alulról s kritikusan szemlélő reneszánsz irány kezdetei. E kezdetnek azonban nem lett méltó folytatása, a polgári irodalmi törekvések nem bontakozhattak ki annyira, hogy nagy alkotások létrejöttét biztosítsák, s így a magyar Ronsard mellett magyar Rabelaist hiába keresünk.

A magyar irodalom fejlődésében azonban mindkét iránynak egyaránt óriási jelentősége van, s nehéz lenne eldönteni melyiknek nagyobb: a magasabb színvonalat vagy pedig a szélesebb elterjedtséget képviselőnek-e. A reneszánsz kor irodalma minden nép irodalmában a nemzeti irodalmi fejlődés kiindulópontja, az egyes irodalmak sajátos jellegének számos vonása már ekkor kialakul. Ez a folyamat két úton képzelhető el, egyrészt a nagy alkotások példamutató és hagyományteremtő útján, másrészt az irodalmi tömeghagyomány, a széles körökben ismert átlag-irodalom síkján. A magyar reneszánsz keretében ez a két funkció erősen különvált, mivel az előbbit csak a reneszánsz feudális főiránya, a másikat pedig főleg a reneszánsznak a reformációból kibontakozó polgári szárnya tölti be. A reneszánsz vizsgálata szempontjából elsősorban azok a sajátságok az érdekesek, melyekre a nagy alkotók munkássága figyelmeztet, azok a törvényszerűségek, adottságok, melyek között a magyar irodalomban az első klasszikus rangú írók munkássága kibontakozhatott. A két nagy költő, a latinul verselő Janus Pannonius és a magyar nyelven író Balassi Bálint művészete alapján határozhatjuk meg a

legbiztosabban a magyar reneszánsz irodalom ama — talán legfőbb — sajátosságait, melyekben egyúttal a magyar irodalom fokozatosan kifejlődő nemzeti karakterének kezdeti megnyilvánulásait is szemlélhetjük.

Mindkettő lírikus, s mellettük a kor epikája — minden értéke ellenére — művészi színvonalban és a mondanivaló erejét tekintve egyaránt elmarad. Pedig a magyar irodalomban a sajátos irodalmi előfeltételek nem voltak kedvezőbbek, a megfelelő előzmények nem voltak érettebbek egy klasszikus értékű líra, mint az epika vagy a dráma számára. A történeti feltételekben, a magyarországi társadalom sajátos helyzetében és ezzel összefüggésben a magyar reneszánsz nemesi osztálybázisában, valamint viszonylag — kelet-európai tekintetben pedig különösen — korai megindulásában kell keresnünk a líra elsőbbségének legfőbb okait.

Már itt tanúi lehetünk két olyan fontos mozzanatnak, mely azután több évszázadon át a magyar irodalomra s általában a magyar szellemi élet fejlődésére jellemző maradt: az új haladó ideológiai, kulturális és irodalmi áramlatok legnagyobb hatású szónívői nem annak az osztálynak a tagjai lesznek, amely azt eredetileg kialakította, másrészt a korszerű eszmék és haladó irodalmi irányok átvételét a történeti körülmények rendszerint már olyan korai időben szükségessé tették, amikor a belső társadalmi előfeltételek még nem érlelődtek meg kellően. A magyar irodalomban és szellemi életben a polgári haladást még a XIX. század első felében is az arisztokrácia és a nemesség egyes tagjai képviselték, s nemcsak az olasz humanizmus, de Erasmus, Descartes és mások eszméi is szinte nyugat-európai elterjedésükkel egyidőben jelentek meg, bár a magyar társadalom az európai fejlődéshez viszonyítva erősen elmaradt. Noha a gazdasági-társadalmi alap minimuma a humanizmus kezdetekor s más irányok esetében is megvolt, hiszen ezek nélkül megjelenésükről nem lehetett volna szó, az alap mégis többnyire gyengébb volt, mint a felépítmény, a szellemi, kulturális jelenségek rendszerint túldimenzionáltak voltak, s a legjobb és legprogresszívebb teljesítmények elszigeteltek maradtak. A gyökerekben polgári ideálok, eszmények és a nemesi osztályérdekek összebonyolódása egy-egy író életművén belül pedig mindig bonyolult ellentmondásokra vezetett. Ezek a magyar fejlődésre annyira jellemző mély belső feszültségek rejlenek Janus Pannonius és Balassi Bálint lírájának hátterében. Az eszményeik, törekvéseik, valamint osztálykötöttségük és a hazai társadalom realitása közti ellentmondás elementáris erejű lírát robbant ki belőlük; az ő esetükben más mint lírai feloldódás elképzelhetetlen, az epika és a dráma objektívebb ábrázolásmód jával a társadalom és saját sorsuk problematikáját ilyen fokon nem fejezhették volna ki.

Mindkét nagy költő bizonyos fokig meghasonlásba kényszerült, kénytelen volt felismerni elszigeteltségét, társalanságát, ami gyakran befelé fordulásra, a közvetlen valóság- és társadalomábrázolástól való bizonyos fokú elszakadásra és az eszményítésre, egy társadalmilag elvontabb költészet megteremtésére vezetett. Janus Pannonius kései korszakában, érezve, hogy eszményeire hazája még nem érett meg, vagy lelkét kezdi boncolni meglepően modernnek tűnő módon, vagy hatalmas víziókat rajzol hazája és a világ pusztulásáról, de azután a kultúra és a költészet jegyében való megújulásáról. Balassi Bálint a szerelemben keresi a boldogságot, az imádott nő alakjába sűríti az élet szépségéről szóló valamennyi elképzelését. A lélek rejtelseiben való elmerülés vagy a szerelemben való feloldódás nem valami dekadens hajlam, hanem a fojtogató, rossz, maradi, barbár világból való menekülésnek és a szabadság utáni vágyakozásnak a formája náluk. Janus Pannonius azért sóhajt, hogy nagy, messze saját korán túl előre szárnyaló lelke végre elszabaduljon gyenge beteges testéből, földhözragadottságából; Balassi pedig a szerelemben a képmutatás és önzés gonosz világából való szabadulás egyetlen lehetőségét látja. Mindkettőjük költészete örökös lázadás, tiltakozás minden rossz ellen, az igazi emberség nevében, a boldogság, szépség eszményeiért. De hogy kik ellen tiltakoznak, s hogy milyen világot akarnak valójában, azt konkrétan nem tudják kifejezni, sőt rendszerint maguk sem látják, mert látásukat szükségképpen megzavarja polgári eszményeik és nemesi osztálykötöttségük e korban még feloldhatatlan ellentmondása.

Mindez azonban a kérdésnek csak az egyik oldala. Az említett történelmi, társadalmi adottságokból, illetve ezeknek a korszerű haladó eszmékkel való ellentmondásosságából lehetséges az író számára egy másfajta kitörés is: politikussá, sőt politikai vezérré válhat, s ő maga állhat a haladó törekvések élére, társadalmi és politikai cselekvéssé változtatva az élenjáró eszmék és az elmaradt társadalmi valóság ellentétében feszülő energiát. Bár erre a legjobb példát nem a két nagy reneszánsz költő, hanem a következő barokk korszak legnagyobb — s a reneszánsz hagyományokba is oly mélyen beleágyazott — írója: a költő, politikus és hadvezér Zrínyi Miklós szolgáltatja, nem hiányzott ez a vonás Janus Pannonius költészetéből sem. Neki is volt politikus korszaka, amikor tele lendülettel hirdette a humanizmus, az új világ eszményeit és ezzel együtt a török elleni harc szükségességét s a Hunyadi-ház politikájának igazát.

Líraiság és politikus jelleg a reneszánsz-korban válik a magyar irodalom egyik legfontosabb vonásává. Azokban a századokban pedig, amikor szinte állandósult a török és Habsburg elnyomókkal vívott fegyveres küzdelem, valósággal katonai, vitézi irodalommmá vált. A magyar reneszánsz költészete nem virágzó városokban, szalonokban vagy palotákban, vagyon és gazdagság közepette született, hanem a katonai táborokban, a végvárakban, a vitézi portyázások szüneteiben. Janus Pannonius, ez a korán elpusztult, törekeny testű humanista főpap maga is táborozás alkalmával írta néhány legszebb versét; állandóan visszatérő témája a török elleni harc hirdetése, a humanista műveltség magyarországi elterjedését, diadalát pedig a török feletti győztes csaták gyümölcseként reméli. Balassi Bálint, a szerelemnek ez a dalnoka, azt hirdette magáról, hogy ő Mars és Pallas katonája egyszerre, a vitézséget mindig feljebb becsülte a költészetnél, s harc közben lelt hősi halála után nem mint költőt, hanem mint a török elleni küzdelem kiváló bajnokát siratták el. Fegyver és költészet nem egymással szembenálló, de egymást támogató tényezők a magyar reneszánsz irodalmában, s ez talán legegényibb vonása, mely leginkább megkülönbözteti más népek e korabeli irodalmától.

E néhány sajátságra azért is rá kellett mutatnunk, mert sok más — most nem részletezhető — körülmény mellett, ezek jelzik a legszembetűnőbben a magyar reneszánsz irodalomnak a későbbi magyar irodalmi fejlődéssel való egységét. A magyar irodalom történetét hagyományosan fel szokták osztani régebbi és újabb irodalomra, a felvilágosodással kezdve az utóbbit. A XVIII. század végén valóban nagy jelentőségű határkö van a magyar irodalom történetében s ennek jelentőségét nagyban fokozza, hogy a XVIII. század első felében egy társadalmi és nemzeti szempontból egyaránt megrekedő időszak előzte meg. Bár a felvilágosodás s általában a XVIII. század második fele valamennyi irodalom fejlődésében új korszak kezdetét jelenti, a kelet-európai országokban ez még fokozottabban érvényesül annak következtében, hogy a közvetlenül megelőző századokban, s a reneszánsz korában is, az irodalom alapjaiban feudális, nemesi jellegű maradt. Ezek az objektív körülmények azonban arra vezettek, hogy túlzottan mély szakadék keletkezett nemcsak az irodalom iránt érdeklődők, de az irodalomtörténészek szemében is a felvilágosodás előtti és utáni irodalom közt, elhomályosítva ezzel a reneszánsz kultúra forradalmi jelentőségét. Pedig az egyetemes fejlődésben a reneszánsz jelenti a nagyobb jelentőségű és arányú korszakváltást, a középkori egyetemes latin irodalom uralma után ekkor veszi kezdetét a nemzeti irodalmak fejlődése. Ha a magyar s általában a kelet-európai viszonyok között — a polgárság gyengesége miatt — a reneszánsz nem is töltött be olyan nagyarányú átalakító szerepet, mint a fejlettebb nyugat-európai országokban, a reneszánsz itt is a modern irodalmi fejlődés kezdetének tekinthető. Miként minden más irodalomban, úgy a magyarban is jogosult a felvilágosodás előtti és utáni irodalom megkülönböztetése mellett a reneszánsz előtti és a reneszánszsal kezdődő irodalom nagy egységeiről beszélni. A magyar reneszánsz irodalma, s elsősorban két nagy költőegyenisége a magyar irodalom kivirágzásának kezdetén, egy több évszázados fejlődés élén áll.

HORVÁTH ZOLTÁN:

A MAGYAR SAJTÓ A DUALIZMUS UTOLSÓ ÉVTIZEDEIBEN

Ez a tanulmány része egy nagyobb könyvnek, amelyet „Magyar századforduló — A második reformnemzedék története” címen a Gondolat könyvkiadó készít elő kiadásra. A könyv a millenniumtól kiindulva az első világháború éveig terjedő korszak munkásmozgalmi, társadalmi, politikai és művészeti életének összefüggéseit kutatja, s ezen belül kiváltképpen nagy figyelmet szentel Budapest fejlődésének s az ország életével való kapcsolatainak. A sajtó beszédesen mutatja e kor szellemi, művészeti, közéleti és erkölcsi képét — tükre a végső bomlás felé haladó, félliberális-félféudális dualista Magyarország uralmi rendszerének.

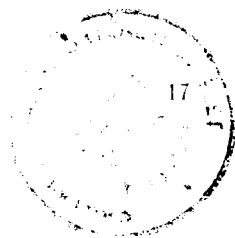
Ha közelebbről megvizsgáljuk a főváros szellemi életét, kétségtelenül elsősorban a sajtót kell szemügyre venni, mert jelentősége mérhetetlenül megnövekedett. Budapesten 1896-ban 17 napilap jelenik meg, köztük 5 német nyelvű. Az „Alkotmány” azt írja, hogy a német lapok példányszáma nagyobb a magyarokénál (de erre nincs bizonyíték), s azt állítja, hogy a magyar nyelvű lapokból csupán egyharmad megy vidékre.

A millennium korában a sajtó körül már igen élénk viták folynak — része ez annak a kampánynak, amely a nemzeti szellem nevében folyik a főváros ellen. Holott erről a fővárosi sajtóról még Szekfű Gyula is, aki élesen, ellenségesen bírálta, kénytelen megírni, hogy „... a budapesti sajtó — ezt be kell vallanunk — a hanyatló korban valódi nemzeti irodalom számba ment; igyekezett is minden szükségletet üzleti kulantériával kielégíteni”.¹

A sajtó — legalábbis a súlyban túlnyomó napi sajtó — többségében kormánypárti vagy kormánytámogató. Indulása idejében és még évekig kormánypárti a Budapesti Napló is, amely pedig bőséges teret ad hasábjain az irodalom legkülönbözőbb irányainak. Általában abban az időben a sajtó irodalmi rovata — tárcák, regényfolytatások stb. — tekintetében az elkülönülés távolról sem volt világos. A Budapesti Naplóban például Vészi József szerkesztése mellett írnak olyan írók, mint az ultrasovén Beksics Gusztáv, az erősen haladó és csaknem forradalmár Thury Zoltán vagy Papp Dániel, de belső munkatárs Pekár Gyula és Ábrányi Emil is. Thury Zoltánnak azonban tárcái jelennek meg az Alkotmányban s más politikailag vele élesen ellentétes álláspontot képviselő lapokban is. A napilapok határozottan elkülönítik a publicisztikájukat és politikai szerkesztésüket az irodalmi résztől, s nem törekszenek a kettő egybehangolására.

Mikor Gyulai Pál 1895-ben, ötvenéves írói jubileumára rendezett országos ünnepségen, a Kisfaludy Társaság diszülésén rendkívül éles támadást intéz a sajtó ellen, elsősorban azt kifogásolja, hogy sekélyes szintű, felületes, és ilyen szemléletre neveli, szoktatja a közönséget is. Az Egyetértés válaszában leszögezi, hogy „ez a magyar hírlapirodalom nevelt a magyar

¹ Szekfű Gyula: *Három nemzedék*. 2. kiad. Egyetemi Nyomda, 1935. — 340. l.

irodalomnak olvasóközönséget és ebben az olvasóközönségben fenntartja a nemzeti érzést”.² De bár vitába szállva Gyulaival, mégis többkolumnás cikkben közöl tudósítást ünnepléséről.

A millenniumi kiállítás sajtó-részlegéről szólva Rákosi Jenő elégtétellel állapítja meg, hogy minden tudományág, minden szellemi irány és anyagi érdekelttség folyóiratot tart fenn magának. „Szegénynek — mondja — csak a képeslapok dolgában mondhatjuk magunkat és a szorosan vett szépirodalmi lapokban. Néhány évtizeddel ezelőtt ezek voltak az érdeklődés tárgya . . . de mintha az előző évtized visszahatását szenvednők, a szépirodalom elvesztette önállóságát.”³

Mikor 1896. november 20-án a budapesti rendőrfőkapitányság engedélyt ad a napilapok utcai árusítására (csak napilap s egyetlen hetilap vagy folyóirat sem kapott akkor még ilyen engedélyt), már 22-re (tehát egy év alatt öttel) emelkedett a napilapok száma, s az sem mondható, hogy az engedélyt különös lelkesedéssel fogadják. „Az anyagi eredményt nem látjuk, de a szellemi kárt igen. Mert a nagyközönség, amely az utcán vásárol hírlapot, az nem az újságot veszi meg, hanem a szenzációt . . . Az utca behatol a lap életébe, s vagy alkalmazkodunk az új kifejlő versenyhez, vagy elpusztít a konkurrencia. Utcái árusításra kerülnek: Fővárosi Lapok, Budapesti Hírlap, Egyetértés, Esti Ujság, Szabad Szó, Budapesti Napló, Kis Ujság, Nemzeti Ujság, Pester Lloyd, Pesti Napló, Magyar Ujság, Magyar Hírlap, Neues Politisches Volksblatt, Budapester Tageblatt, Magyarország, Pesti Hírlap, Nemzet, Budapest, Politisches Volksblatt, Neues Pester Journal, Hazánk.”⁴

Ez a kényeskedés nem minden képmutatás híján való. A lapok már akkor sem túlzottan finnyásak a publikum kiszolgálásában. Igen instruktív ebből a szempontból a hirdetések áttekintése. Valamennyi napilap közli például „Dr. Kajdacsy volt ezredorvos” hirdetését arról, hogy gyógyítja a „titkos betegségeket, húgycsőfolyást, luest, impotenciát”. A Borsszem Jankó „Férfiak számára” ajánl „Pikáns képeket”, „Kézi könyvet a házasságról” és „Női aktok természet után” című kiadványt. Az „Apró hirdetések” rovatában ilyen meglepőkre akadhatni nap mint nap: „Megpumpolni szeretnék egy úri embert 50 forint erejéig, ki hagyja magát, írjon 'Eleven ördög'-nek a kiadóba.” Vagy: „Tömött bugyellárrissal rendelkező bácsinak parát-ságát óhajítja egy ebben szűköldődő széplány. Azok a bácsik, a kik e mellett jó szívvel is bírnak, írjanak 'Hozom' címen a lap kiadóhivatalába.” Sőt az önként felkínált prostitúciónak az ilyen fajta hirdetései is mindennaposak: „Bájos asszonysereg! Azt mondják, hogy szép vagyok — a ki látni szeretne, az írjon 'Apollo'-nak”⁵. S ennél még sokkal frappánsabbak azok a hirdetések, amelyek az ilyen nyílt felkínalkozás mellett az egész társadalom mélyébe is világítanak: „Előkelő, 45 éves földbirtokos nősülni akar. Jó családból származó hölgyeknél 20—30.000, polgáriaknál 50—100.000 forint hozomány szükséges.” Viszont: „Előkelő ősnemesi család sarja, képzett fiatal nőt, kinek legalább 6.000 forintja van feleségül venne, vallás nem vététket tekintetbe. Aspirálhatnak esetleg oly hölgyek is, kiknek a házasság becsületüket adja vissza.”⁶

Az ilyen hirdetésekre való utalás nem egyszerűen kuriózumkeresés. A hirdetés pénzbe került és fizetni azért fizettek, aminek volt olvasója, és amire valamilyen oldalról választ reméltek. A folyamatosság és állandóság azt mutatják, hogy a hirdetések nem voltak eredménytelenek — és éppen ez jellemző a kor szellemére.

Ahhoz, hogy a hírlapi sajtónak a közönség mindennapi életében történt helyfoglalását, hogy úgy mondjuk: az olvasási kapacitásból igénybe vett arányát felmérjük, tudnunk kell, hogy csak a Budapesten megjelenő sajtó egy-egy vasárnapi összterjedelme mintegy 1000 újságoldalt, egy-egy hétköznapi összterjedelme pedig nem kevesebb, mint 350—400 oldalt tett ki. Ha ennek harmadrészét — a hirdetési oldalakat — le is vonjuk, még mindig azt kell

² *Egyetértés* 1895. II. 11. 1. l.

³ *Fővárosi Lapok* 1896. IX. 14. 2—3. l.

⁴ *Fővárosi Lapok* 1896. XI. 21. 1—2. l.

⁵ *Budapesti Napló* 1896. XI. 14. 16. l.

⁶ *Fővárosi Lapok* 1896. VII. 11. — 12. l.

látnunk, hogy aki naponta nem többet, mint csak 2 napilapot olvas át, a szó szoros értelmében nem is juthat hozzá, hogy egyebet olvasson.

Rendkívül jelentős tehát, hogy minőségileg milyen ez a hírlapírás, mit nyújt, mire nevel, merre vezet.

Mit ad a sajtó?

Ignotus, a kor egyik vezető publicistája azt írja, hogy a „közönséget meg lehet mérgezni, de csak olyan méreggel, ami ízlik neki”.⁷ Biró Lajos néhány évvel utóbb, a Társadalomtudományi Társaságban a sajtóról tartott tisztán látó előadásában elsősorban arra a megállapításra épít, hogy „a sajtó állapota, helyzete, hangja, nívója annak a társadalomnak képét tükrözi, amelyben ez a sajtó dolgozik, tanít, rikácsol, virágzik és — revolverez”. Majd utána: „... ki-találni azt, amit a közönség gondol: az újságsikernek ez a titka... De olyan újság, amelyik a mindennapos ítékezés során nem a közönségben előre megfogalmazott ítéleteket hozza meg: nem boldogulhat, ha megfeszül is, és ha formában, anyagban, gyorsaságban, frissességben elsőrendű is, amit ad...”⁸

Erről a korról, a millennium koráról írja Biró már tíz esztendő távlatából: „Egy magyar újság tegnap még... egyetlen olvasmánya, irodalmi, tudományos, jogi, gazdasági lektürje volt az olvasójának...”⁹ Az újságnak ez a kivételes helyzete néhány év alatt is csak annyiban módosult, hogy az értelmiségi, helyesebben intellektuális olvasók jelentős része kiábrándultan felismerte, hogy a sajtóból a hírszolgáltatáson kívül egyebet alig meríthet. „Az intellektüelek egy csapatát elveszíti az újság. Mint olvasókat, mint felszínes, a lapokat átfutó olvasókat talán nem, de mint híveket igen... A tudóst és az esztétát elveszíti, a népet megnyeri... ami innen fentről a nívó leszállítása, az onnan lentől a nívó emelkedése.”¹⁰

A millennium korában a sajtóból még nem vagy csak alig ábrándult ki az írástudók rétege, s csak olyan zsörtölődő, dörmögő öregkori gyanakvás, amilyen a Gyulai Pálé, akad meg a sajtó embereinek túlságos előretörésén. A Nemzeti Színház ellen azzal támad, hogy „... drámairóink legnagyobb része hírlapíró vagy valamelyik hírlap pártfogoltja... Például miért eleveníteni fel Rákosi Jenőnek „A bárónő levelei” című művét, mely csekély becű és hatást sem tett?”¹¹ Támadja az Egyetértést, mely lapvezérének, Eötvös Károlynak műveit úgy reklámozza, mint „remekműveket, páratlanokat a magyar, sőt a világirodalomban, melyekben nemzetünk egyik legnagyobb írója, ... édes magyar anyanyelvünk ragyogó szépségeit a legtisztábban tárja az olvasó elé”¹² — holott a valóság az, hogy Eötvös — Gyulai szerint — igen közepes és felületes író, gyenge és hanyag stilisztá.

Tudatlansággal és léhasággal vádolja a „felelőtlenül magasztaló” sovinszta sajtót (Budapesti Hírlap és Magyarország) például Szarvas Gábor ünnepléséért is.

Gyulai persze ebben a makacsságában gyakran a kelleténél élesebb, s elfogultan támad ott is, ahol személyes harag vagy más eredetű ingerültség vezeti. A Tudományos Akadémiát bíráló A Hétnek csaknem durva személyeskedéssel támad: „Meg vagyunk győződve, hogy A Hét dolgozótársai között... nincsenek polihisztorok, s legkevésbé az maga a szerkesztő, Kiss József, akit ugyan, mint balladaköltőt Silberstein és Vészi urak Arany mellé helyeztek, de aki egy pár sikerültebb költeménye mellett is igen középszerű költő.”¹³ Viszont Gyulai Pál érdeme, hogy ő figyelt fel elsőnek a sajtó-kritika korrumpálódására, és egymásután támad neki az Új Idők-ben közölt bírálatoknak, amelyek a lapot is kiadó cég, Singer és Wolfner kiadványait

⁷ Ignotus: *Olvasás közben*. Franklin, 1906. 319. l.

⁸ Biró Lajos: *A sajtó lélektanához*. A Huszadik Század könyvtára. Deutsch Zs. kiadás, 1908. 4–5. l.

⁹ és ¹⁰ Biró Lajos: l. m. 12. és 15. l.

¹¹ Gyulai Pál: *A Nemzeti Színház műsoráról*. Budapesti Szemle, 74. köt. — 156–159. l.

¹² Gyulai Pál: *Egy kis polémia*. Budapesti Szemle, 99. köt. 306. és köv. l.

¹³ Gyulai Pál: *A Magyar Tudományos Akadémia és néhány hírlapíró*. Budapesti Szemle, 74. köt. 477–

egyekig magasztalják. (Egyebek közt a szerkesztő, Herczeg Ferenc: Pogányok-járól írt dicsérő kritikát is kifogásolja — Gyulai a művet sikerületlennek ítéli, s megbélyegzi a saját szerkesztő-jét dicsérő lapot.)

Nem szabad és nem lehet Gyulai kényes igényei alapján megítélni a századvégi sajtót. de érdemes felfigyelni érzékenységre, mert az évek folyamán az bizonyul be, hogy a sajtó sok tekintetben olyanná fejlődik, amilyennek ő már eleve ítélte.

A millennium korában a magyar sajtó még messze van attól, hogy teljesen korrumpált, teljesen üzletes és szenzációhajhászó legyen.

Mi kell a közönségnek?

Korrumpálva nincs — de szociális és erkölcsi érzéke már nagyon alacsonyrendű, s lelkiismerete is gyenge lábon áll. A budapesti értelmiség orgánuma, a Budapesti Napló nem átalította a következő jelenetet — néhány elismerő szó kíséretében — leköszölni (1896. XI. 17. — 10. l.): „Jelenet a cselédkapitánynál” címen:

„— Pofonütöttek lányom? Hát aztán miért?

— Csak azt mondtam, hogy...

— Mondtál valamit? Akkor megérdemelted!

— Tekintetes úr! Tessék megengedni...

— Mondd meg az asszonyodnak, azt üzenem, ha még egyszer mondasz valamit, amiért neked pofon dukál, kettőt adjon. Mars!

Jön a másik:

— Megvert a gazdám!

— Nem tört ki a nyakad... Mehetsz!

Másik:

— Nem adják ki a bérem!

— Kiadják azt, hát már miért ne adnák?

— Azt mondja az asszonyom, hogy megloptam. De én nem loptam...

— Mars!”

Eddig szól a riport, s hozzá a megnyugtató, hogy a cselédkérdés jó kezekben van.

Bizonyára nem ez az akkori sajtó legjellemzőbb vonása — de tanulságos, hogy mivel kedveskedik közönségének.

Hírszolgálat — szerkesztés

Jellemzi ezt a sajtót elsősorban az, hogy nemzetközi értelemben rendkívül fogyatékos, hiányos a hírszolgálat. A lapoknak nincsenek, vagy csak kivételesen és igen csekély számban külföldi tudósítók. A külföld eseményeiről, gyakran még bécsiokról is, csak az ottani lapok híradásai nyomán, tehát elkésetten számolnak be. De magából a lap terjedelméből is csak elenyészően csekély részt szentelnek a világeseményeknek — a napi 20—24 oldalas lapokból alig fél vagy legfeljebb egy oldal jut a külföldi híreknek. Még olyan események, mint a bur háború, a japán—orosz válság, a kínai boxer-lázadás is csak aránylag rövid, negyed-félhasábos tudósításokat kapnak. Elvéve, nagy ritkán érkezik egy-egy külföldön, elsősorban Párisban élő magyar író vagy hírlapíró beszámolója színházi vagy irodalmi eseményekről, de ezek tipográfiai tálalása is olyan, hogy alig hívják fel magukra a figyelmet. A lapanyag törzse minden pártárnyalatú újságnál a belpolitika, s ebben is elsősorban a képviselőház. A képviselőházi ülések idején minden újság többoldalas tudósításokat közöl, s azt megelőzően még hosszú kommentárokat, folyosói pletykákat nyújt. Ezzel foglalkozik a vezércikk, esetleg a belső, második vezércikk is — s kivételes eset, hogy valamilyen nagyobb kulturális esemény szorítja

ki helyéből a politikát — bár ilyen kérdésekkel kapcsolatban is igyekeznek a lapok politikai megjegyzéseiket összekötni más természetű eseményekkel.

A mai értelemben vett szenzáció-keresés a lapokban még jórészt ismeretlen. De azért — valamivel meg is kell tölteni a sok helyet! — egy-egy bűnügy vagy társasági botrány oldalnyi tudósításokban, apróra boncolva kerül a közönség elé.

Ha egy kaszinói tagot hamiskártyázásért kigolyóznak, ha egy másik öngyilkos lesz azért, mert rendezetlen anyagi ügyeit kínosan szellőztették, ha érdekesebb párbajt vívnak (ami majd mindennapos), ha a szász trónörökösne megszökik a francia nyelvtanárral, akkor persze csámcsogva hoznak minden intim és indiszkrét részletet, nyilatkozatot, pletykálkodást. Ennek megfelelően bőséges és kimerítő a személyi hírek közlése — mindenkor főhercegi, főrendi személyekről — s kivételes esetekben nagyon népszerű politikusokról. Arról például, hogy Albrecht főherceget Meránban bekövetkezett halála után milyen „udvari hullaszállító kocsiban” szállította el a vasút Bécsbe, valóságos szakértői aprólékossággal számolnak be.

Ugyanakkor feltűnő, hogy jóformán semmi nyoma sincs még a művészek, elsősorban színészek és színésznők „személyi kultusz”-ának — s gyakorlatilag hiányzik a lapokból a sport-rovat.

A XIX. század utolsó éveiben a sport-rovatot majdnem kizárólag a vadászati és a ló-sporttal kapcsolatos hírek foglalják el. Hetek és hetek telnek el anélkül, hogy más sportágról akár csak említés is történnék. Az első, az athéni olimpiai játékok eredményeiről 3—4 soros napihír terjedelmű értesítések jelennek csak meg, egyéb sporteseményeket még csak meg sem említene a lapok.

Politika, publicisztika

Ezen a sablonon belül az újságokat csak politikai állásfoglalásuknak megfelelő publicisztika és irodalmi-tudományos rovatuk színvonala választja el egymástól. Általában kissé provinciális a színvonaluk — de hiszen nem ez a döntő. Már akkor sem azon múlt egy lap sikere vagy sikertelensége, hogy jó-e vagy nem.

A Pesti Hírlap tulajdonképpen politikai tekintetben súlytalan és színtelen volt. Írói (kivéve utóbb Mikszáth Kálmánt) nem voltak különösen nevezetesek, sem különösen jók. Mégis a Légrády Károly irányította újság találta meg már akkor is a leginkább sikeres hangot — a Pesti Hírlap megelőzve sok jelentősen színvonalasabb és zsurnalisztikai szempontból is jobban szerkesztett újságot, a legnagyobb példányszámban jelent meg.

Ezzel párhuzamosan (s ez így maradt csaknem fél évszázadon keresztül) a folyóiratok közül a régi Vasárnapi Ujság és Ország-Világ lemaradt; a csak 1895-ben indított Új Idők egymaga nagyobb olvasótáborhoz szolt, mint a többi; A Hét sem kivétel — együttvéve.

Új Idők

„... egész igyekezetünk oda irányul majd, hogy az *új időknek* megfelelő lapot adjunk a magyar család kezébe. A magyar család is új időket él, amióta arra a feladatra vállalkozott, hogy magyar társaséletet szervezzon. Ezt a feladatát csak úgy teljesítheti, ha a *régi idők*ből örökölt nemzeti tökéjét, faji sajátosságait, hagyományait, hajlamait és tehetségeit teljesen beleilleszti az *új idők* keretébe és modern alapjává teszi a speciális magyar műveltségnek. Az igazi, az élő irodalom és művészet részint vezeti, részint követi ezt az átalakulást. Mi mint újság ezt az irodalmat és ezt a művészetet akarjuk ápolni és olvasóinkkal megismertetni olyan formában, hogy ne jusson eszébe senkinek irigyelni azokat a külföldi irodalmakat, a melyek egy régi, megállapodott — és nekünk idegen világ életével foglalkoznak ...”¹⁴

¹⁴ Új Idők. Herczeg Ferenc: *Az olvasóhoz*. 1895. I. évf. 1. sz. 1. l.

Az Új Idők merész modernsége abban áll, hogy nem ír „cz”-t, hanem csak „c”-t (amiért Gyulai megrovása nem is marad el). Egyébként — akár a sajtó általában — meglehetősen válogatás nélkül, határozott irány körvonalainak híján közöl írásokat.

Első évfolyamának szerzői között Herczeg Ferencen kívül ott van Pósa Lajos, Gárdonyi Géza, Nogáll Janka, de sűrűn közli a lap Bródy Sándor írásait, Szomory Dezső párisi leveleit, és itt jelenik meg (I. évf. 71. l.) Thury Zoltán: A sztrájk című mélyen pesszimista, elkeseredett és lázító írása — a szocialisztikus polgári irodalom egyik első prózai terméke. Itt jelenik meg Bródy beszámolója egy bács megyei tanítónőről — Petrovics Katalin — akit 20 esztendőskorában a fiúiskola tanítójának rágalmi öngyilkosságba kergetnek, s amely azután az évek múlva megírandó „A tanítónő” alaptémáját adta.

Így szinte érthetetlen is lenne, hogy ez a lap miért sikeres — és miért ártalmas is — magának a pusztá írás terjesztésének érdemén kívül.

Alighanem igen jelentős szerepet játszott a sikerben a lap illusztrációs anyaga. Margittay Tihamér és Neogrady Antal a két legjelentősebb illusztrátor (ami azért meglepő, mert a lap képzőművészeti kritikusa Lyka Károly). E két igen alacsony színvonalú, édeskés festő főként egy-egy novellisztikus képpel szerepel, amihez azután a lapban roppant együgyű kis magyarázó meséket közöl a szerkesztőség. „Utolsó szerelem”, „Haragszom rád”, „Találkozás az erdőn”, „A kis kíváncsi” és hasonló képek, s olykor még párbeszédessítő gügyөгő magyarázatok teszik szemérmes-családiassá a lapot.

Nem kevésbé fontos és lényeges kapocs a Szerkesztői üzenetek rovata. Szerkesztő és kiadó már az első évfolyam vége felé felismerik ennek a jelentőségét. „Szerkesztői üzenetek rovatunkat újjáalakítjuk. Olvasóink kérdéseit ezután a főváros legkiválóbb szakemberei intézik el, ki-kí azt, ami rá tartozik, szakmájába vág. Magára a lapra vonatkozó és a társadalmi kérdéseket illető leveleket azonban ezután is a szerkesztő, Herczeg Ferenc intézi.” (1895. X. 6. utolsó hirdetés-oldal.)

Elég e közlés is, de maga a kialakuló rovat szinte kézzelfoghatóan elődje a néhány esztendő múlva induló Színházi Élet „Lelki klinika” rovatának (azt majd az a Farkas Imre szerkeszti, aki már ekkor is munkatársa az Új Időknek — egyelőre még mint érzelmes költő). Ez a rovat még patriarchálisabb mint későbbi utóda — de színvonala siralmasan alacsony, s eleve lemond arról, hogy „mást írhat, mint amit közönsége gondol”.¹⁵ Még az sem áll, hogy igyekszik jól stilizálni (mint Bíró gondolja) — ellenkezőleg, úgy fejezi ki magát, ahogy a vidéki szentimentális kispolgár-lányok fejeznék ki magukat, s ezzel megszilárdítja primitivitásukat.

Ennek a szerkesztési módnak az a kiemelkedő jellegzetessége, hogy — bár közöl egy-egy színvonalasabb szépirodalmi művet is — hasábjain polémiára soha nem kerül sor. A szerkesztő nem bánja, ha Lyka megdicséri a Párisból alig hazatért Rippel-Rónai franciás „szimbolista” képeit, de az sem baj, ha a Jancsi és Juliska operai bemutatója után megállapítja a kritikus, hogy nem nagy remekmű, de „annyi bizonyos, hogy senkinek erkölcsi érzékét nem sérti és a m. kir. opera a leánynevelő intézetek tömeges látogatására számíthat”. Ez kell az olvasó mamáknak, ide bátran elvihetik gyerekeiket. (1895. 139. l.)

S még egy fajta közönség-szolgálat jelentkezik már kezdetben. Pósa Lajos: Balatoni nóták című művének megzenésítésére például 300 forinttal jutalmazott pályázatot ír ki a szerkesztőség, a bíráló bizottság neves művészekből áll: Káldy Gyula, Feszty Árpád, Gárdonyi Géza (nem baj, hogy nem mind muzsikuskok), és rövid idő alatt 304 pályázat érkezett be (1895. 437. o.). Szörnyű rossz dalok — de a lap heteken keresztül közli a pályaművek nagy részét, s az olvasók nyomtatásban látják művüket és nevüket!

Szándékosan foglalkoztunk ily bőségesen és kimerítően ezzel a lappal — az eljövendő legmegközelíthetlenebb magyar kisközéposztályi tömeg szellemi fokmérője ez. Okos és világos értékelése ennek a szellemnek a Herczeg: Honty házá-ról megjelent bírálat: „...Maga Herczeg

¹⁵ Bíró Lajos: i. m. 4. l.

sem nem cigány, sem nem dzsentrí . . . Az ő igazi vágya a nyugalom, az ő igazi célja a béke s e rendkívüli ember hitvallása: a középser.”¹⁶ Ez az Új Idők hitvallása is — ez sikere titka.

A Hét

Sokkal nehezebb helyzetben van, s sokkal kevésbé sikeres is A Hét, egyszerűen azért, mert bizonyos irodalmi és közéleti irányt akar képviselni, bizonyos elveket igyekszik követni, kombattáns is olykor — s meggondolkoztatja, terheli is néha közönségét. Nagyon sok közös írója van az Új Időkkel — de nyilván nem ez a döntő, hanem a lap egész légköre, a szorosan vett „szerkesztés”.

Míg az Új Idők elsősorban és túlnyomó részben szórakoztató családi-szépirodalmi lap, addig A Hét aránylag kevés szépirodalmat közöl — talán az egész akkori sajtóban leginkább képvisel valamilyen elvi irányt: tudatosan urbánus, a városi polgárság részére készülő újság. Persze nincs benne szó következetes világnézeti, politikai vagy akár csak irodalom művészet-politikai irányról. A Hét is a „rendszeren belülről” beszél, s kifogásai csak az ellen vannak, hogy nem mindenki ismeri el egyértelműen inhaerens voltát. Komolyan és tréfásan, publicisztikában és gúnyos versikékben, ismertetésekben és kritikákban egyaránt ez kifejezett elvi szempontja.

Mert ez az elv abban a cikkben, amellyel Ignóus méltatja Vajda János költeményeit (1896. 77. l.), s megállapítja „. . . az új nemzedék, mely a kizárólagos népiességtől eltávolodván, a modernsége miatt a magyartalanság vádját kénytelen viselni, mesterét látja a nagy poétában, aki első mert modern lenni s magyartalansággal mégsem merte vádolni senki. Bátorság kell ehhez most is, mikor pedig a népiességgel üzérkedő tehetségtelenség szinte a magyarosságot is magához lapította . . . a művészetben minden irány jogos, nincs irány, melynek kizáró volna jogossága . . . A magyar költészetet friss vérrel menteni meg a végelgyengüléstől: ez volt a tegnap diadalmas munkája. A magyar költészetbe belefoglalni mindent, ami művészet tárgya lehet: ez a feladata a mának. Ez a *ma* ott kezdődik, ahol Vajda János munkássága . . .”

Ez nyilvánvalóan az elismertetés jogát követeli minden művészeti irány számára s A Hét valóban ezt teszi. Álljon itt példának néhány sor egy-egy versből, amelyek mind A Hét egy számában, 1895 karácsonyán jelentek meg hat oldalon belül:

„. . . Mintha Nagypéntek több sosem lenne,
Töviskoszorú több nem teremne,
Jer úgy borulj ránk, oh édes álom
Szeretet ünnepe: kedves Karácsony,
Szép Karácsony!”

• (Szabolcska Mihály)

„S jönek utána új évezredek.
Mi lesz? Mi lenne? A homok pereg,
Ma még csak köldökéig ér neki,
Egykor majd egészen betemeti,
— Mit bánja a sphynx?”

(Kiss József)

„Ne váltsd az elméd aprópénzre,
S pocsékolván ne légy hiú
Barátom: nem böcsül meg érte
Csak a pincér meg borfiú.

¹⁶ A Hét, 1896. I. köt. 110. l. Pató Pál kritikája.

Az utolsó pengőd elusztán
Fáradt a fő, s ég a torok
S az vet meg a legjobban aztán,
Aki megitta a borod.”

(Ignotus)

„Halottas órák hogyha eljövend
Hűlő szívemre fektetem kezem,
S míg körülöttem szürke néma csend
Szerelemről megemlékezem . . .

Simuljon mindig máshoz boldogan
És teljesítsen forró vágyakat
Szeressen és szeressék is sokan,
Amíg bolondos szíve megszakad.”

(Heltai Jenő)

Nem értékelni kívántunk, amikor e négy verstöredéket közöltük — megmutatni inkább az irodalom és sajtó terén is érvényesülő teljes kötetlenséget, liberalizmust, szabadságot. Ha Heltai ily könnyed frivolitással is elmélkedik haláláról, Kiss József (ugyancsak A Hétben) sokkal komorabban ír önmaga sírkövééről:

„. . . . Ami igaz
Soha sírkőre nem vésik azt.
Ha én írhatnám más kép írnám
Szomorú lelkem belesírnám:

Szabad zsákmány volt a hazában
Kitagadott, szegény, hazátlan:
A sír tán nyugtot ad neki
De lehet, az is kiveti.”

Persze Heltai Jenő egész más hangon kéri jogát a beolvadáshoz, a befogadáshoz; ugyancsak A Hét-ben:

„Tisztelt vidéki kollégáim,
Kiket személyem érdekel
Kik Sárbogárdon, s Duna-Szekcsőn
Csinos succs-ket értek el,
Szegény fejemnek nekiestek,
Mert nem vagyok elég magyar,
S mert nem daloltam még a földről,
Mely ápol és mely eltakar.

S mert nem daloltam nagymamáról
S a nagypapámról eleget,
Ellenben glóriába vontam
Könnyelmű „nőszemélyeket”:
Reám rohantak vad haraggal
Hogy dalaimban nincs morál
S karakterem minden bizonnyal
Mesésen gyenge lábon áll . . .”¹⁷

¹⁷ A Hét, 1895. I. köt. 54.

S hogy a maga benső voltának tanújelét adja, A Hét nem külön meggondolásból, hanem természetesen, mint aki valóban a falakon belül érzi magát, átveszi hangban, szemléletben a közéleti elfogultságot, a nemzetiségi gyűlölködést — valóságnak, a maga valóságának is fogadja el az „egységes nemzeti állam” eszméjét: „... szölok ... az oláhok, illetve románok nemzetközi impertinenciájáról, akik Európától egyebet nem követelnek, mint hogy bennünket pusztítson ki ... Mert nyelvét lopta (a köznép meg sem érti), a történetét meghamisította, s a régi Rómát a maga nemzeti céljaira egyszerűen elsikkasztotta ez a büntetőtörvénykönyvbe ütköző kis csürhe, amely a Dumbovica szemetes partján már nem fér a bőrébe a dicsőségtől.”¹⁸

E végtelenségig folytatható idézetekkel s szemelvényekkel csupán igazolni kívántuk azt a tételt, hogy sajtójában a millenniumi kor teljesen egységes volt abban az alapvető akaratban: fenntartani azt a rendszert, amely a kiegyezés óta oly sok sikert és eredményt is mutatott fel. Eltérések voltak abban, hogy kell-e javítani, s ha igen, miben. De egyébként, aki az uralom falain belül volt, annak számára a bentmaradás, aki a falakon kívül rekedt, annak a bekerülés volt a tudatosan követett célja. Ennek a célnak szolgálatába állott a sajtó, mert „... a lapok nagyrésztét fenntartó magyar középosztály nincsen tisztában a maga érdekeivel. Különös társadalmi kapillaritás útján átvette a nagybirtokosság és a hivatalviselő dzsentri egész gondolkodását.”¹⁹

Sajtószabadság

A sajtó egészének ebből az alapállásából természetesen következik, hogy a kiegyezést követő években és még a millenniumi idők korában sincs Magyarországon semmiféle cenzúra. (A szocialista munkásmozgalom erősödése váltja majd ki 1899-ben első ízben Bánffyban azt a rendelkezését, hogy a szocialista sajtótermékeket — de csak azokat! — előzetesen be kell mutatni az ügyészszégen.) A sajtószabadság meglehetősen tág — de ez nem meglepő, ha meggondoljuk, hogy a rendszer egésze nem érezte — s joggal nem érezte — fenyegetettnek magát.

Így a sajtó éles és a huszadik század szordinójához szokott szemnek kíméletlen nyíltsággal ír olykor. Bánffy Dezső miniszterelnökké történt kinevezésekor a függetlenségi sajtó így gúnyolódik: „Tanulmányozzák az elvi kérdéseket, s gondolkoznak. Szép feladat. De hát mivel fog gondolkozni Bánffy Dezső? ... S ilyen emberre (ti. Wlassics Gyula kultuszminiszterre) merik még elmondani irigyei, hogy üresfejű blagueur és semmi egyéb?”²⁰ S a kormány-pártról kényeskedés nélkül mondja ki: „... a szabadelvű párt maga a megtestesült bűnfészek.”²¹

A sajtó éle nem tompul el a dinasztiaival szemben sem, s mikor a prágai cseh akadémia Ferenc Ferdinánd trónörökös védnöki utasítására megfosztja disztagságától az orosz orthodox egyházból kiátkozott Tolsztojt, a Nagyváradai Napló „Szegény Tolsztoj!” címen megjegyzi: A trónörökös főherceg nem köteles olvasni, még olvasni tudni sem, de tanácsadói kötelesek figyelmeztetni rá, hogy „a főhercegek hatalma messzire terjed, de még annyi hatalmuk nincs, hogy a közszellemet megváltoztassák ... Legfeljebb az orosz szlávizmusnak kedveskedik ezzel Ferenc Ferdinánd, vagy pedig Rómának, mely szintén nem nézi jó szemmel, ha a javakban dúslakodó főpapok ellen írnak. De a világ halad tovább — dacára Ferenc Ferdinánd bírálatajának”, s Tolsztoj neve — folytatja a lap — élni fog mindaddig az emberek tiszteletében, ameddig kultúra lesz. De Ferenc Ferdinándé?

Ezért sajtóper sem indul, mert a sajtóper kockázatos dolog. Mikor Gelléri Mór hírlap-író a Hétfői Hírlapban megtámadja a királyt, hogy miért megy vadászni akkor, amikor az ország az egyházpolitikai törvények királyi szentesítését várja, a felségsértési vád alól az

¹⁸ A Hét, 1895. — 438. l.

¹⁹ Biró Lajos: i. m. 29. l.

²⁰ Egyetértés, 1895. január 16. Glossza 2.

²¹ Egyetértés, 1895. január 12. l. l.

esküdtszék felmenti. S ezért lehetséges, hogy a Tisza—Perczel házszabály-puccs idején ne csak azt írják, hogy „Magyarországon a közhatalom egy bűnbanda kezébe került . . . gazzett az, amit művelnek”, hanem messzebb is menve Bartha Miklós megállapítsa: „Egy politikai kalandor (ti. Tisza István) megvérezte tegnap este a magyar alkotmányt. Ebben az orgyilkosság kísérletben a házelnök (ti. Perczel Dezső) cinkostársa volt a gonosztevőnek. A bűnös aktus végén pedig megjelent a király, a megkoronázott király, a fölkent király, a megesküdött király!”²²

Cenzúra nélkül

Mindeddig még nem kell cenzúra, mert mindenki — Bartha Miklós is és Vészi József vagy Kiss József is — a fennálló rend alapján áll. A cenzúra és a szigorított sajtórendszabályok gondolata majd akkor merül fel — éppen a Bartha Miklóstól mindvégig támogatott koalíció uralma idején — amikor már felhangzik Ady Endre és Móricz Zsigmond szava, amikor a Huszadik Század már megszabadult az Andrássy—Gratz—Wolfner Pál—Concha részvételtől — s amikor a már tízezres tömegű szervezett munkásság erőteljesen porondra lép. Mert ezek mind a maguk módján a rend alapjait kívánják robbantani.

De most még nagyon is igaz a Borsszem Jankó „Tüzes nyelvek” aláírású karikatúrája, amely Széll Kálmán kormányalakításakor az egész magyar közélet valamennyi alakjának talpnyalásra nyújtott nyelvét mutatja: a bizonytalan politikai taktikájú Szélltől mindenki a maga érvényesülését reméli.²³

Persze maga Széll sem mentes az országot elárasztó — minden ok nélkül! — békehangulattól, s joggal állapítja meg róla A Hét-ben a krónikás, hogy „nagy diplomata, aki egyformán hajbókol gróf Zichy Nándor, a katolikus orthodoxia vezére és Reich Salamon, a zsidó orthodoxia spiritus rectora előtt”.

„Lehetséges-e az, hogy a sajtó a haladásnak eszköze, a progresszió egyik jelensége, holott a közönségnek a sajtóra való hatásából csupa izléstelenség, oktalan fanatizmus, vérszomjúság, brutalitás születik?” — kérdezi Bíró Lajos, s mindjárt megadja a választ: „A sajtó mégis a haladás szerszáma. Mégis világosságot visz nagy sötétségekbe, írást visz az írástudatlanoknak, betűt az analfabétáknak.”²⁴

Bíró megállapítása csak részben bizonyul helytállónak a századvég sajtójának mérlegén. Mert valóban a sokmillió újság vitt betűt az írástudatlanok, még inkább az olvasáshoz nem szokottak közé. De hogy világosságot vitt-e a nagy sötétségekbe, valóban megvilágította-e az agyakat, az legalábbis kétséges. Mert igaz, hogy „ami három évtized óta a magyar tudás, a magyar kultúra javára történt, azt mind a sajtó csinálta, vagy lendítette . . .”²⁵ De az is igaz, hogy a problémák mélyére nem mutatott, a nagy elvek vitája helyett túlzottan személyeskedő és alpári hangot honosított meg, nem a kérdésekkel való szembenézésre, hanem inkább elkendőzésükre szoktatott.

Az ország egész életét megtöltötte valami mélyreható fonákság, kettősség — az emberek belenőttek bizonyos hazugságokba, amelyek a valóságból azt is csaknem irreálissá tették, ami igazán megvolt és jó volt. „Mi a különbség az 1848 év március 15. — s az 1898 év március 15-e között? Az, hogy akkor még mindenki óhajtotta azt, amire ma már jórészt ráuntunk. Szabadság. Egyenlőség. Testvériség. Rövidke ötven év, hogy elvást ezeket a drágaköveket! Szabadság? Sajtószabadság? Hm! Sok is a jóból! Egyenlőség? Már hogy a paraszt is egyenlő legyen velünk? Testvériség? Nana! Csak meg ne hallják valahogy a román, tót és egyéb szláv testvéreink!”²⁶ — írja a szabadságharc félszázados évfordulóján a kormánypárti humor.

²² Magyarország, 1904. XI. 19. l. 1. és XI. 20. l. 1. „Cinkosok”.

²³ Borsszem Jankó, 1899. V. 21. l. 1.

²⁴ Bíró Lajos: l. m. 15. l.

²⁵ Budapesti Napló, 1900. V. 4. (v) (Vészi József vezércikke, mikor a M. T. Akadémia leszavazta Kaas Ivor díjazását.)

²⁶ Borsszem Jankó, 1898. III. 20. 10. l.

A hazugság természetes velejárója, hogy előbb-utóbb lelepleződik — legalábbis lehangol, elkedvetlenít. A magyar közvélemény is a századforduló táján már beleunva a jel-szavakba kimerült, közönyös lett, s „csak a gondviselés által kiválasztott geniek lehetnek hivatva az elaltatott közvéleményt felrázni lethargiájából.”²⁷

S a nyugtalanító csendesség messze a várostól is jelentkezik: „Mélységes nyugalom és csendesség váltotta fel az Alföld szocialista munkástömegeinek idáiglan hangos viselkedését. Nem kijózanodást jelent ez a csendesség, mint ahogyan a felületes szemlélők örvendezve gondolják. Mint távoli vészfelhők előreérkezett szellője, valami általános levertség, valami szomorú lemondásteli kifejezés ül ki a munkáselem arculatára. . . . Elérkeztünk odáig . . . , hogy nem tudunk munkát adni, kenyérkeresetet nyújtani saját véreink százai, ezrének . . . az Alföld társadalmi és gazdasági fejlődésében beállott olyan betegségről van szó, amely mint a sorvadás, lassan érik, de halálos föloszlással fenyeget egy egész néposztályt.”²⁸

Vadnay szerint 200 000 férfi sorsa vált bizonytalanná 1900-ra — még csak kísérletet sem tesz a megoldás módjára, mert hiszen földosztásra nem lehet gondolni, mikor a „vagyon ugyanoly szent és sérthetetlen, mint maga az emberélet.”

Ezek a kérdések — csak éppen a legkritikábbat említettük — nem tükröződnek sem sajtóban, sem tudományban vagy művészetben: ez a megteremtője annak a légüres térnek, annak a vákuumnak, amely törvényszerűen és szükségszerűen meghozza a rendszeren belül javítani akarókkal szemben a rendszert robbantani hivatottak nemzedékét.

*

A nagyvárosi sajtó

A magyar sajtó a századforduló után, de különösen az első évtized második felében, alapvető, szinte egész jellegét — és értékét — megváltoztató átalakuláson ment keresztül. Az ország kapitalizálódása lényegesen előrehaladt — s a sajtó maga is kapitalista vállalkozás, aminek egyenes következménye, hogy „az újság nem elveket akar terjeszteni, hanem terjeszkedni akar bármilyen elv rovására.”²⁹ Biró Lajos, az aktív és igen rangos újságíró, majd fokozatosan egyik vezetője a radikális mozgalomnak, igen sikeres író, aki még morális igényesség tekintetében is kiemelkedik kor- és kartársai nagy része fölé, — minden kertelés nélkül állapítja meg ezt a kiábrándító igazságot.

Az újság kapitalista vállalat — az újságíró bérmunkás, aki a rábizott feladatot teljesíti. „Egyre inkább a lap beszél . . . egyre kevésbé az ember . . . A publicisztika hőskora — legalább a napisajtóban — elmúlt.” (uo. 22. l.) Elmúlt, mégpedig elsősorban azért — s ezt az akkori sajtó munkása nem látja még tisztán —, mert a publicisztika kényelmetlen állásfoglalás egy olyan korban, amelyben az emberek, az olvasók elvesztették hitüket abban, hogy szükséges és értelmes dolog állást foglalni: az események amúgyis ez állásfoglalásoktól függetlenül alakulnak.

Új lapftípusok és új lapok

Az alapvető változás egyaránt végbement a közönségben és magának a sajtónak egész szerkezetében is. Igen nagy számban indultak új lapok — főleg folyóiratok —, amelyek sok igényt kielégítettek azok közül, amelyeket eddig a napilapjától várt el az átlagos előfizető. Számos irodalmi és tudományos vagy ismeretterjesztő folyóirat, igen sok korszerű illusztrált újság szélesítette a sajtó addigi területét. Így indult meg például a Tolnai Világlapja, majd utána az Érdekes Újság. A Fidibusz és a Magyar Figáró (mindkettő pornografikus vicclap),

²⁷ *Új Magyar Szemle*, 1900. I. köt. 40. I. Névtelen cikkíró: Liberalizmus.

²⁸ Vadnay Andor: *A Tiszamellékről*. Rákosi Jenő BH kiad. 1900. — 93–105. l.

²⁹ Biró Lajos: i. m. 28. l.

a Nyugat, a Művészet, Huszadik Század, Magyar Társadalmi Szemle, Magyar Figyelő, Szabadgondolat, Igaz Szótól Orgonavirágig és A Sajtó-ig a klerikális újságok és folyóiratok egész sorozata és még igen sok más sajtótermék. Nagyon jellemző és fontos (a sajtó elterjedése szempontjából) tömegérdeklődést fejez ki a sportlapok megindulása; a század első éveiben a sokszorosára növekedett sportérdeklődés a napilapokat arra kényszerítette, hogy oldalas sporttudósításokat közöljenek. Még a Pester Lloyd vagy a Világ is jelentős terjedelmet szentelt a sporteseményeknek, bizonyos tározózkodás még leginkább a Népszavára volt jellemző. A megindult sport-lapok hamarosan igen tekintélyes példányszámokat értek el (több tízezer), s az olvasott napilaptól csökkentebben várták el a sport-beszámolókat és a sport-politikai vagy klub-soviniszta állásfoglalást.

A lapok tartalma — természetesen mindig alkalmazkodva a közönség igényéhez — megfelelően meg is változott. A változás mindig a felismert, vagy a vélt igények kiszolgálásának szándékával történt — ez csak igen kivételes esetekben járt együtt a színvonal emelkedésével.

A Népszava

A napisajtó (mert hiszen lényegében itt erről van szó) sajátos lapjaként indul meg a század első évtizedének derekán a napilappá lett Népszava, amely mindvégig különleges szint és hangot jelent a többi lap között. A Népszava is versenyre kényszerül ugyan a többi napilappal, de konkurrálásának eszközei természetesen eltérők. Döntő mértékben politikai lap, és egyben a munkásmozgalom hivatalos szaklapja is. A külön „Munkásélet” rovat mellett a művészeti, a sport, a törvényszéki, a fővárosi rovatokban, sőt a napihírek szerkesztésében is következetesen érvényesülnek a munkásmozgalom sajátos szempontjai.

Szerkesztőségének összetétele merőben különbözik a többi lapétól: itt a világnézeti egység nélkülözhetetlen követelmény. A Népszava szerkesztőségének belső munkatársa csak szociáldemokrata párttag lehet és igen alaposan megválogatott az a külső ember, akitől rendszeresen vagy akár alkalmanként cikkeket vagy verset, novellát közölnek. Ez az első olyan napilap Magyarországon, amelynek szerkesztésében minden vonatkozásban egy bizonyos politikai párt, társadalmi réteg szempontja érvényesül — s ebben a kezdeti időszakban (ez később, a háború alatt és főleg után megváltozik) a szerkesztőség, illetve a pártszempont még a hirdetési rovatot is szigorúan ellenőrzi. Ez az ellenőrzés nem csupán bankok, nagyvállalatok pauszál-fizető hirdetéseire vonatkozik, hanem például az apróhirdetésekre is: a Népszavában a valamennyi lapnál szereplő prostituáló levelezési hirdetések nem jelenhettek meg: a polgári lapokkal szemben a Népszavánál a szerkesztőség cenzúrázta a kiadóhivatali munkát és nem fordítva, úgy hogy bizonyos alapvető erkölcsi színvonalat igyekeztek megőrizni, s ez a háború végéig lényegében sikerült is.

Az Est

Ugyancsak új szint jelentett (és igen lényeges befolyással volt) a sajtó életében (1910-ben) Az Est megindulása. Budapesten már korábban is voltak teljes mértékben kolportázsra, azaz utcai árusításra berendezett újságok. A Nap és még korábban az Esti Újság ilyen, úgynevezett krajcáros típusú lapok, de szerkezetükben lényegében délutáni és esti kiadású reggeli lapok voltak. Alig fordult elő, hogy ne politikai cikk lett volna az eléggé elterjedt A Nap első oldalán, s azt a szenzáció-keltésre irányuló útcímzet, amely azután sajnálatos módon csaknem az egész sajtóban elterjedt, először Az Est honosította meg.

De ennek a lapnak sok egyéb vonatkozásban is nagy átalakító hatása volt a magyar sajtóra, s a magyar olvasóközönségre is. Ez volt az első és hosszú időn át egyetlen modern, mozgékony és gyors hírszolgáltató, szenzációkra berendezett jellegzetes bulvárd-újság. Az Est

tartott elsőként állandó külföldi levelezőket, nemcsak Bécsben, hanem Párizsban, Londonban, Berlinben is. Bármilyen jelentős társadalmi, politikai vagy bűnügyi esemény zajlott le külföldön, a lap nyomban külön tudósítót menesztett a helyszínre. Összeköttetésben állott több külföldi hírigénytellességgel és bekapcsolta a magyar sajtót az európai sajtórendszerbe. Rendkívül ügyes riporterek egész sorát állította munkába (Kéri Pál, Adorján Andor, Tarján Vilmos), s rajtuk kívül még neves, rangos írókat (mindig urbánus írókat: Molnár Ferencet, Heltai Jenőt, Pásztor Árpádot stb.) is igénybevette „irodalmi riportok” megírására.

Tág teret adott elsősorban Fényes László munkásságának, aki — nem is alaptalanul — a szegények, a jogtalan sérelmet szenvedettek védője nimbuszához jutott, és aki sorozatosan leplezte le a közigazgatási erőszakoskodásokat, politikai panamákat, tőkés és bankári visszaéléseket. Az Est valósággal rettegett lett Fényes László egy-egy szenzációs cikke nyomán — s a tárgyak tekintetében cseppet sem volt válogatós: közügy vagy magánélet — mindegy volt e lapnak (és Fényes Lászlónak is), csak botrány legyen. Fényes László (már mint emigráns) azt mondta, hogy mintegy negyedszázados újságírói működése során kerekaszámban egymillió levelet kapott olvasóitól, azaz általában naponta százan fordultak hozzá panasszal, kéréssel, leleplezéssel. Egy-egy szenzációsabb, borsosabb Fényes-riport az aznapi példányszámot sok tízezerrel emelte. Nagy üzlet volt a purifikáció.

Mindezt ügyesen, fürgén, a közönség szájaíze és kulturális igénye szerint, a kispolgári olvasóra kitűnően ható álkulturális mázzal bevonva tálalta, s igen rövid idő alatt Magyarországon még soha el nem ért példányszámra nőtt fel. (A háború alatt, 1916-ban a példányszáma állandóan 400 000 fölött volt, holott a budapesti napilapok között csak az egyetlen Pesti Hírlap érte el a 100 000 példányt.)

A bulvársajtó hatása : alacsonyabb színvonal

Az Est hatása — ha ugyanilyen szakmai rátermettséget felmutatni nem is tudtak — nem maradt el az egész magyar sajtóra. A lapoknak, akarva-akaratlan meg kellett kísérelniök, hogy versenyre keljenek ezzel a hódító újtípusú lappal. Bűnügyek, szigorúan vett magánügyek (ha botránykeltésre alkalmasak voltak) lényeges tért hódítottak a lapokban. A korábban nagy teret kapott szépirodalmi, tudományos, általános kulturális anyag a hétköznapi lapokban erősen megcsappant. Csak akkor áldoztak ezekre nagyobb teret, ha valamilyen politikai vita; támadás volt hozzákapcsolható.

Ady Endre személye körül például egész 1917—18-ig nem szűntek meg a csatározások, de még ennél is jellemzőbb volt például az a tisztán politikai eredetű, léha és felületes kampány, amelyet a sovíniszta sajtó — elsősorban a függetlenségi Magyarország, és sok liberális újság — indított Szekfő Gyula emlékezetes „Száműzött Rákóczi” című, teljesen tudományos szakmunkának szánt könyve ellen.

Az Újság és Világ

Budapesten egyébként a századforduló után még két jelentős napilap indult: Az Újság és a Világ. Az előbbi a fővárosi, fogyatékosan művelt, kispolgári, túlnyomórészt zsidó közönség kiszolgálására indult, kombattánsan Tisza István politikáját népszerűsíteni igyekvő, szintén nem minden szakmai hozzáértés nélkül szerkesztett lap volt, s hamar elterjedt. Ennek a lapnak igen nagy szerepe volt abban, hogy a múlt századi újságok túlnyomó része teljesen elvesztette népszerűségét. Egyetértés, Fővárosi Lapok, Magyar Állam, Budapest, Magyar Nemzet, Budapesti Napló fokozatosan megszűntek vagy elsorvadtak, s a Pesti Napló is igen megcsappant közönség számára készült.

A Világ 1910-ben indult, mint a magyarországi szabadkőművesség lapja, de hamarosan a polgári radikális publicisztika központi orgánumává lett (mikor Purjesz Lajos vette át a

szerkesztést). Ez a lap bizonyos fokig igényesebb, rangosabb volt, lehetőleg nem szállt bizonyos szerény szellemi szint alá. Elterjedtsége nem volt mérhető az Az Újságéhoz — nem is szólva a cinikusan, számítóan üzleti vállalkozás jellegét nem is titkoló Pesti Hírlapról. Bizonyos, hogy Az Est vulgáris szenzáció-keresése mellett ez a szervilis, elvtelen újság volt a magyar sajtó korrumpálódásának legfőbb részese.

A Pesti Hírlap és az újságíró erkölcs

„A zsidó középosztály tipikus lapja, antiklerikális, szélső sovíniszta magyar. Emellett még speciálisan a gabonatőzsérek újságja...” Amikor 1909-ben a nagyon rossz termés és a magas gabonaárak miatt felvetődött a gondolata a behozatali vám időleges felfüggesztésének, a feudális nagybirtok és a gabonatőzsde védelmében a Pesti Hírlap kijelenti: „Elsőben is meg kell ütköznünk a vámfelfüggesztés időtartamán... Kijelentjük, hogy az esetben, ha Rum-burgtól Cattaróig és Bregenzől Csernovitzig az éhtífusz rakásra szedné áldozatait, akkor sem volna szabad a vámsorompókat egy negyedévi időtartamra az idegen gabona előtt megnyitni...”³⁰

E cikk idézése nem csupán azért érdekes, mert rávilágít a Légrády-féle sajtómorál zuhlottságára. Érdekes azért is, mert bevilágít az egész akkori magyar sajtó bizonyos szerkezeti jellegzetességeibe.

A Pesti Hírlapnak akkor egyik legaktívabb vezércikkírója volt Gellért Oszkár. Gellért Oszkár akkor (ő maga is ír erről legutóbb megjelent emlékirataiban) igen éleshangú levélváltásba keveredett Ignotusszal, mert egy Gellért részéről politikailag kifogásolható vezércikket írt névtelenül Andrassy Gyula lapjában, a Magyar Hírlapban. Fel sem merült — s ez a jellegzetes a sajtó és az újságíró erkölcsökre — hogy a névtelen vezércikkírás és a belső munkatársi állapot között nincs olyan elvi különbség, amely jogossá teszi egyik részről a másiknak tett szemrehányást. Ha az újságíró-erkölcs bármily enyhe foka elevenen élt volna — Ignotus nem írhatott volna saját politikai nézetével ellenkező vezércikket „bérmunkaként” és Gellért Oszkár nem maradhatott volna egy olyan lap vezető publicistája, amely inkább éhtífuszban halálra kárhoztat tömegeket, semhogy a földbirtokosok és gabonakereskedők profitja csökkenjen.

Az újságírói etika kérdése — elsősorban számtalan ilyen, a fentemlítetthez hasonló vagy még élesebb jelenség kapcsán — nyilvánosan is napirendre került és a Huszadik Század 1912-ben körkérdést intézett számos vezető újságíróhoz:

- „1. összeférhetőnek tartja-e a politikai tisztességgel, hogy valaki elveivel ellenkező eszméket hirdessen, bár névtelenül, a publicisztikában, oly célból, hogy pénzt keressen vele?
2. lehet-e a testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályokat minden módosítás nélkül a szellemi munkára is alkalmazni?”

(Ez utóbbi kérdés arra az érvelésre vonatkozik, hogy ha a tőke-ellenes, szervezett munkás dolgozhat a tőkés javára, mint munkás, akkor a szellemi munkás is dolgozhat pénzért, megélhetésért tőkés munkáltatójának.)

A válaszok nagyrészt felemás állást foglalnak el: vezető ember nem teheti, vagy inkább nem illő, ha teszi ezt — bár mindenki tudja, hogy igen sokan így szolgálnak munkahelyükön.

Ady szerint az írás még az igazi demokráciában sem valami apostoli dolog, de az áldemokráciában meg valósággal árucikké lett. „Még mindig megmaradnak azonban... a

³⁰ *Pesti Hírlap*, 1909. V. 14. és idézi a Huszadik Század, 1909. I. köt. — 563. I. vj (Varga Jenő): Éhtífusz és gabonavám című cikkében.

vezetők, vagy vezetni akarók, akiknek egész nevükkel, testükkel harcba kell menniök hirdett igazságaikért.”

Biró Lajos szerint „más a rutin-újságíró és más a publicista” — az előbbi pedig nem ítéli el.

Görcsöni Dénes (a katolikus sajtó legismertebb és legharcosabb kritikusa) igen élesen elítéli a meggyőződésével ellenkezőt hirdető újságírót; míg Ignótus azt írja, hogy a több minisztert végigszolgáló miniszteri hivatalnok semmivel sem kevésbé felelős, mint a gazdáját kiszolgáló újságíró. Amaz a mindenkori miniszter, ez a szerkesztő eszköze — egyformán áldozat mind a kettő. Csak a névvel jelzett írásért felelős, bár „... nemcsak jelleme tiltja, de tehetségének rugalmassága nem tágulhat annyira, hogy hitével és érzésével mindenképen ellenkező ügyet szolgáljon”.

Jászai Samu, szakszervezeti tanácsi főtitkár szerint erkölcstelen a meggyőződés ellen írni, de tudja, hogy az újságírók nagy többsége kénytelen ezt tenni.

Kóbor Tamás nem tartja összeférhetetlennek az újságíró ilyen munkáját a politikai erkölccsel, míg Nagy Endre azt tanácsolja, hogy „aki teheti, kerülje az olyan foglalkozást, amelyben meggyőződéséből kell élnie”.

Szende Pál (a polgári radikális mozgalomnak Jászi Oszkár mellett vezére) szerint „a türelmi álláspont csak azokkal szemben gyakorolható, akiknek a hírlapírás terén közvélemény-irányító szerepük nincs”, míg Gonda József hódmezővásárhelyi radikális újságíró szerint nem is lehet kétséges, hogy a névtelenül író újságíró nem ütközik a politikai vagy írói tisztességbe.

Talán ennyi is elég a kérdés tekintetében fennálló kötetlenség, „liberalizmus” igazolására, s egyben annak a magyarázatára is, hogy miért emelkedett ki az egész magyar sajtóból világnézeti egységével a Népszava. Biró Lajos említett dolgozatában (30. l.) ezt írja erről: „... sokszor a legkényesebb kérdésekről egy-egy igaz szót, néha egészen egyformán hangzót a Népszavában és az Alkotmányban lehet találni. Két 'elfogult' pártlapban: a szociáldemokratában és a klerikálisban.”

Ez így többé-kevésbé igaz is, mert ez a két lap volt az, amely bizonyos elvi szempontok szerint válogatta meg munkatársait. A többi újságnál egyáltalán nem került szóba elvi kérdés — csak a szakmai kvalitás. De nemcsak a lapkiadók, szerkesztők, hanem az újságíró részéről sem volt szempont, hogy olyan lapnál dolgozzék, amelynek politikájával, irányával is azonosítani tudja magát.

A prostitúált újságírás

Nem csupán Ignótusról volt tudott, hogy a Huszadik Század és a Világ mellett állandó cikkírója Andrássy Gyula lapjának, a Magyar Hirlapnak, nemcsak Gellért Oszkáról volt ismeretes, hogy éveken keresztül a világnézetével polárisan ellentétes Pesti Hirlap vezércikkírója maradt, hanem például Biró Lajos — ez éveknek talán legkiválóbb publicistája csak 1913 őszén került a Világhoz, s erősen radikális meggyőződése ellenére addig a Tisza-párti Az Újság munkatársa volt. Ugyanennek a lapnak munkatársai között vele egyidőben szerepel Kóbor Tamás, Herczeg Ferenc, Kozma Andor, Szomory Emil és egy ideig Móricz Zsigmond is. Móricz Zsigmond például még 1912-ben is adott novellát a Tisza-párti Magyar Figyelőnek. Ambrus Zoltán dolgozik az Az Újságnak, a Nyugatnak és szerkesztője — a Fidi-busznak.

Kemény Simon, aki az ellenzéki Az Est egyik főmunkatársa, és gyakran közöl verseket a Nyugatban is — a Magyar Figyelő (Tisza-párti) hasábjain a durva támadások sorozatát írja Ady ellen. De ír ide Ambrus Zoltán és Prohászka Ottokár is, sőt Krúdy Gyula, Kéri Pál és Adorján A.

A Budapesti Napló szépirodalmi munkatársai: Biró Lajos, Révész Béla, Czizmadia Sándor, Méray-Horváth Károly, Kaffka Margit és Farkas Imre.

A Világ szerkesztőségében 1913-ban egymás mellett dolgozik Purjesz Lajos szerkesztésével Jászi Oszkár, Ignatus, Ady Endre és a teljesen más szemléletű Kosztolányi Dezső, sőt a szociáldemokrata baloldali ellenzékhez tartozó Mérő Gyula dr. is.

A Pesti Naplónak Molnár Ferenc, Szomory Dezső és Erdős Renée mellett belső munkatársa Pekár Gyula.

És így sorolható fel a végtelenségig az ilyen merőben érthetetlen, teljesen elvtelen osztózás a munkatársakon a polgári sajtóban egész addig, hogy a protestáns vallású és protestáns nevelésű Szabó Dezső a főcikkírója Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök házilapjának, a Fehérmegyei Naplónak.

Az újságíró erkölcsről felvetett vita tehát jóformán értelmetlen: ilyen újságíró erkölcs nem volt, s legfeljebb csak egyes politikai, világnézeti vagy irodalmi mozgalomban vezető szerepet betöltő személyek — ha újságcikkeket írtak — kényesebben megválogatták a lapot, amelyben leadták. Jászi Oszkár nem írt, csak a Világba, s Tisza István is Az Újságban jelentette meg cikkeit (bár ez csak rajta múlt, mert a Népszavát kivéve, bizonyára bármelyik lap örömmel közölte volna bármilyen írását).

A sajtókorruptió

S ennek még semmi köze sincs tulajdonképpen a lapok korrumpáltságához. „A sajtó korrupciója gazdasági okokból fakad... újságíróknak semmi erejük sincs rá, hogy csak egyetlenegy kiadót is meggátoljanak legitim vagy illegitim üzleteinek megkötésében” — állapítja meg Biró Lajos (i. m. 25. l.). A korrumpáltság igen sokoldalú Biró szerint (i. m. 17. l.). „... három féle dolgot szokás a sajtótól vásárolni: 1. dicséretet, 2. elhallgatást, 3. az igazságnak, a becsületes meggyőződésnek, a közérdeket szolgáló ítélkezésnek az ellenkezőjét; közgazdasági cikkekben, riport-cikkekben, vezércikkekben.” Egyszóval: a sajtóban minden megvásárolható — bár az ügyes sajtó-üzletember „... és az okosan vezetett lapok nem is adják el magukat soha egészen. Csak félig”. A magyarázat az, hogy „nagy visszaéléseknél, nagy panamáknál, úgynevezett nagy disznóságoknál a legritkább esetben sikerül a teljes elhallgatás”. Valamelyik lapban mindig kiszivárog valami, s akkor a többi sem hallgathat. S az újságírók vigasza: „... a sajtó megvásárolhatósága magában még sohasem tett lehetővé semmi visszaélést... A Panama csatorna emberei előbb vették meg a politikusokat, azután a sajtót.” (i. m. 18. l.)

Természetesen örökké rejtély marad, hogy miután a közönség ezt tudta, és nem is egy ízben kerültek nyilvánosságra teljes meztelenségükben megcáfolhatatlan adatok: a sajtó elterjedtsége nem csökkent, s hitele — ha volt ilyen — nem csappant meg érezhetően. Pedig például nyilvánosságra kerültek a konkrét adatok arról, hogy a darabontkormányra (utóbb) szörnyű sovíniszta átkokat szóró lapok, köztük a Pesti Hírlap, a Magyar Szó igen jelentős szubvenciókat vettek fel. Éber Antal a képviselőházban mutatta be a szubvenciók nyugtáit³¹ köztük a Pesti Hírlapét is, — mindenki előtt ismeretes volt a bank-pausálék és a nagy érdekképviselési pausálék rendszere: mindez nem ártott a sajtónak. A rejtély magyarázata alighanem az, hogy a közönség maga is többé-kevésbé korrupst lévén nem is támasztott, sőt nem is ismert kényesebb erkölcsi igényeket. (Persze ez nem speciális magyar jelenség, s itt elsősorban a politikai prostitúció erősen szembeütköző.)

A kiadóhivatali érdek odáig terjedt, hogy a még aránylag legtartózkodóbb lap, a Világ is, a legkiélezettebb politikai válság (a Désy—Lukács per és a Magyar Bank nagy botránya) idején közölt egy banknyilatkozatot, s hozzáfűzte: „Ezek a kijelentések bizonyára eloszlatnak minden téves hitet, ami a (Magyar) bankra vonatkozólag fölmerülhetett és megnyugvással töltenek el mindenkit, aki e vezető intézetünk fejlődését figyelemmel kíséri.”³²

³¹ Magyarország, 1909. március 30. 3—5. l.

³² Világ, 1912. XI. 2. 9—10. l. „Magyar Bank”

A sajtó hatalma?

Ezt is minden további nélkül eltűrte a közönség és alighanem fel sem háborodott rajta. Gondolkodása annyira átitatott volt a kapitalista berendezkedéstől, hogy a minden megvásárolhatóságot természetesnek fogadta el. Viszont joggal írja Biró Lajos: „A nemzetiségi kérdéssről például magyar lapnak lehetetlen egyenesen leírni akár a legvilágosabb igazságokat is, különbeni lapvisszaküldések, 'lemondások', felháborodott levelek érkezésének terhe alatt . . . és ha utálja magát, és ha leköpi a tollát elkeseredésében: tartozik észnélkül és meggondolás nélkül üvöltöni az üvöltözőkkel” (6. l.) — mert „a közönség nem tűri, hogy bizonyos igazságokat neki a szemébe mondjanak . . . Az újság csak azt írhatja, amit a közönség gondol . . . gondolna és mondana, ha módjában volna”.

Így tehát Ambrus Zoltánnak nincs igaza, mikor azt írja, hogy „a sajtó nem a nagy-hatalmak egyike . . . hanem: a legnagyobb hatalom a világon. Hatalmasabb, mint a dinasztiák, a kormányok és a törvényhozó testületek, hatalmasabb mint a templomi szószék, mint a tudomány és a művészet, hatalmasabb mint a múlt és a jelen legnagyobb szellemei, hatalmasabb a tőkénél, még a nagy tömegnél is hatalmasabb”.³³

Valóság ebből annyi, hogy a sajtótól nagyon sokan félnek, de ha gondosabban kivizsgáljuk, azt kell látnunk, hogy a magyar áldemokráciában a sajtó gyakorlatilag országos vagy nemzetközi ügyekben semmi vagy csak alig számbavehető befolyásra tett szert, holott lényegében úgynevezett szabad sajtó volt. A magyar sajtó túlnyomó többsége híve volt az általános, titkos választójognak, de ez a kormányzatra teljesen hatástalan maradt.

Nincs szükség cenzúrára

Cenzúrát — kivéve átmeneti időre a szocialista sajtót — a kormány nem gyakorolt. A sajtóperek esküdtszék elé kerültek s igen nagy arányú volt politikai perekben a felmentés (s ebben is csak a szocialisták tekintetében volt kivétel: ezeknél igen gyakoriak voltak a nagyrészt polgárokból álló esküdtszékek marasztaló ítéletei). Nem is volt lényegében szükség a cenzúrára, mert még oly válságos időben, mint a „véres csütörtök” is bebizonyosodott: „... végeredményében a sajtó a májusi események morális sikeréhez nem szolgált semmiféle aktív hozzájárulással, ami érthető is, mert évtizedek óta mindig egy iskolába járt és egy gazdának volt a cselédje. Negyvennyolcas-, koalíciós-, Kossuth-, szabadelvű-, alkotmánypárti és eféle jelszavak alatt a létező hatalmi rend érdekeinek volt szószólója, s mikor az ellenzékét játszotta, akkor is csak a módszerek között válogatott, de nem azt az ellenzékiiséget vállalta, ami az ország többségének érdekeit képviselte volna.”³⁴

A kormányzat ezzel mindenkor tisztában volt, és ezért, kivéve a szocialista sajtót, semmiféle korlátozó rendszabályt nem alkalmazott, körülbelül 1911–1912-ig. Ekkor, a kiéleződött harcok idején már előfordult olykor, hogy egy-egy laptól ideiglenesen megvonta a kolportázs jogot és Tisza új sajtótörvényt hozott be, amely bizonyos enyhe szigorításokat tartalmazott, s korlátozta az esküdtszék hatáskörét is.

A sajtó hangja

A sajtó hangja ezekben az években mérhetetlenül eldurvult — s ez érthető válasz volt a kormányzati módszerek eldurvulására. De azért a sajtó irányában mutatkozó óvatosságra jellemző, hogy például a Népszava 1913. III. 1-i számát az ügyészség elkobozta a „Vért szomjaznak a mungók” című vezércikk miatt. A lap második kiadása a vezércikk helyét üresen hagyva jelent meg. De az ügyészség nem kifogásolta a belső vezércikket, amelynek címe:

³³ Ambrus Zoltán: *Irodalom és újságírás*. Szerda, 1906. X. 3.

³⁴ Zuboly: *A sajtó és az események*. Huszadik Század, 1912. II. köt. 167. l.

„Hazugsággal védi tolvaj cinkosát”, s tartalma: „Öfelsége miniszterelnöke nemcsak azé t lopott, hogy saját zsebeit megtöltse, a nagyszabású panamalovag azért is lopott, hogy egy brigantihadat vásárolva, az ország nyakára ülhessen és a brigantihad vezére, gróf Tisza István, Lukács lopott pénzének köszönheti azt, hogy nem geszti magányában ül, hanem a dunaparti szenny-parlamentben diktál... Ilyen ostobán csak egy Tisza gróf hazudhatik saját különleges intelligenciájával.” Ez a cikk tehát nem esett, nem is eshetett kifogás alá.

Mert hiszen a Katholikus Szemle is nyugodtan írta és írhatta: „Magyarországnak ma legszósztárabb mindentudói Tisza István és Réz Mihály ismét íveket telefirkáltak...”³⁵

Még ennél is jellemzőbb a sajtó kezelésére az a „Koholmányok” címen közzétett kis jelenet, amely Ferenc József és első udvarmestere közt játszódik le. Bevezetőben megjegyzi a jelenet írója, (Nagy Endre), hogy az „természetesen németül folyt le, de a magyar nemzet hagyományos hűségével fordítottuk magyarra”. Az udvarmester egymásután jelenti, hogy Európa valamennyi uralkodója részvét-táviratot intézett az uralkodóhoz. A tizedik után a császár megkérdezi:

„Tulajdonképpen miért is fejezik ki ily sokat részvétüket?

Udvarmester: Felsőged lajtántúli tartományában, a szatmári körzetben, Ökörítő falu tűzkatasztrófájában többszáz ember meghalt.

Császár: Úgy? Hát akkor tulajdonképpen nekünk is részvétünket kellene kifejeznünk.”

A jelenet végén kiderül, hogy elfogyott a magyar nyelvű részvéttávirat. „Hát akkor nem fejezzük ki részvétünket” — zárja le a császár a beszélgetést.³⁶

Még csak sajtóper sem indult a szerző vagy a lap ellen — mert féltő, hogy az esküdtszék felmenti őket.

A polgár i sajtó ugat, de nem harap

Mindezek a fenegyerekeskedések azonban nem félelmetesek, s ezt a hatalom jól tudja. Nemcsak annyi igaz, amennyit Zuboly fentidézett cikkében ír, nemcsak az igaz, amit a sajtó korrupciójáról vitákban és tanulmányokban oly bőven taglalnak. Az a vizsgatétel, hogy hogyan viselkedik a sajtó, ha kenyértörésre kerül a sor!

És 1912. május 23. ilyen kenyértörésnek napja volt: nem tört ugyan ki a forradalom, de a szele megsúrolta a polgárságot — s a sajtó (kivéve a Népszavát), a klérus és a dzsentri kezében volt, az ő érzelmeit fejezte ki. S 1912. május 23. után nem kellett egyetlen lapot sem megfizetni, nem kellett semmiféle sajtóirodai utasításnak kijönnie ahhoz, hogy az egész sajtó, pártállásra, s arra való tekintet nélkül, hogy a választójog kérdésében — amiért a harc folyt ezen a napon — milyen álláspontot képviselt eddig, legjobb esetben is csak a megriadás, a leszerelés, a visszavonulás hangját hallatta.

És helyesen és tisztán ítélte Zuboly, mikor megállapította: „... egészen nyugodtan megtörténhetett, hogy a legelterjedtebb álproletár krajcáros újság minden skrupulus nélkül támadta a zavargókat és a zavargásokat ama jezsuita kenetesség szerint, hogy a magánvagyon rombolása (ti. ablakbeverés, villamos-felfordítás) rettenetes bűn. S kontráztak hozzá csendesebben vagy bátrabban a többiek is... Ezekben a napokban a sajtó a demokráciáért nem tett többet cseppel sem, mint amennyi izgató és agitáló erőt az események pusztá referálása reprezentált.”³⁷

A lényeges (felesleges lenne tovább idézni a már említetteknél jobboldalibb lapok cikkeiből), ami itt kiderül, az el nem felejthető tanulság: a polgárság, polgári demokratikus követeléseket, mint erre már utaltunk, a munkásmozgalomtól tanulta meg. Nem a saját követelései voltak, amint természetes lett volna, hanem, mint Biró írja „lagymatagon” csatlakozott a

³⁵ Zuboly: i. m. 167. és köv. l.

³⁶ Katholikus Szemle, 1923 I. köt. 104. l.

³⁷ Ne (Nagy Endre): Koholmányok. K. és k. részvét. Pesti Napló, 1910. III. 31.

munkásság követeléséhez. Abban a pillanatban azonban, amikor vérre ment a dolog, s nemcsak kiabálni kellett, hanem harcolni, amikor veszélybe került az ablaküveg, s a „vékony aranylánc” — a polgárság nem a megnyerni kívánt jogokért harcolt, hanem a meglevő féltésében virtuálisan átállt az ellenség oldalára. S ezt a sajtója félreérthetetlenül kifejezte.

Mert a sajtó kétféle lehetett: vagy kifejezte olvasói közhangulatát, vagy irányítani, befolyásolni akarta azt. Ha az utóbbit tette volna, kockáztatta volna létét, tehát csak az előbbire vállalkozott: ezért polgári sajtó. S ezért nem kellett fékentartására cenzúra — a cenzúrát mindenkor ellátta a csallhatatlan osztályosztón, „a lakás, a ruha, az évi jövedelem”.

A „vékony aranyláncot” a polgári biztonságot Biró Lajos idézte féltőn az *Az Újságban*, 1912. május 25.-én.

A szennysajtó

A budapesti sajtónak még két jellemző új termékéről kell megemlékezni: a *Pesti Futár* című riport-újságról és a *Színházi Életről*.

Az előbbi — bizonyára a híres bécsi „Die Fackel”, Karl Krauss igen érdekes riportlapja mintájára — Nádas Sándor szerkesztésében indult meg. Heti lap volt, s minden erkölcsi alap nélkül amolyan purifikátori szerepet vindikált magának, de egyben intimítások, előkelő társadalmi körök családi ügyei adták a lap főtémáját. Mérhetetlenül szennyes, alantas, piszkolódó revolverűség volt — akinek rejtegetni vagy titkolni valója akadt: rettegett tőle, mert gátlást nem ismerő arcátlanság és provokáló pimaszság jellemezte. Ennek a folyóiratnak (később még sok és még szennyesebb követője is akadt) viszonylag jelentős olvasótáborra volt, s hatása több szempontból figyelemre méltó mind a sajtó egészére, mind a közönség izlésének formálására nézve.

A *Pesti Futár* (soha nem is hasonlított a pompás bécsi lapra) megtanította a sajtót arra, hogy nincs olyan intim magánügy, amiből ne lehetne a botrányraéhes közönség ki-elégítésére alkalmas riportot írni. Oldalakon keresztül és alpári szemérmetlenséggel tárgyalta például budapesti bankvezérek és nagyiparosok szerelmi csatáját egy asszony körül, ki az egyik felesége, s utóbb a másik felesége lett. Hálószerbák és hivatalok függőnyeit húzta félre — s tette ezt minden olyan esetben, amelyben nem sikerült az érdekeltek megszarolása. A budapesti sajtó megtanulta belőle, hogyan lehet mesterségesen szenzációkat teremteni akkor, amikor sem politikai botrány, sem kaszinóügy vagy nagy bűneset nem kínálkozott.

De ez még nem a legrosszabb oldala volt ennek a lapnak, amelyet túlnyomó részében egyetlen ember írt tele. Miután ezzel az alantas riportázzsal bizonyos népszerűsége tett szert, ítéletre jogosultnak érezte magát a művészet, az irodalom, a színház s általában a kultúra minden felvetődő kérdésében. Határtalanul szemtelen hangú, a csallhatatlanság tudatával eltelt hitvány dicséretei vagy szidalmi, bármily hihetetlen is, művek, teljesítmények sikerét vagy sikertelenségét voltak képesek eldönteni — a közönség, ha olykor szégyenkezve is, olvasta és — befolyása alá került.

Mindezt a sok alantasságot egy, a magyar sajtóban, de egyáltalán nyomtatásban mindaddig ismeretlen szennyes, nyegle, még élőszóiban sem megengedhető nyelven találta fel: azon a nyelven, amelyről azután jogosnak látszó undorral „a budapesti nyelv”-ként írtak és beszéltek antiurbánus kommentátorok. 1913. március 4-éről, a tömegsztrájk lemondásáról beszámoló cikknek ezt a címet adta: „Szeretem mikor az ellenzék méltóságteljes!” Mindenki, aki csak kicsit is érzékeny a stílusra, önkéntelenül azt gondolja, hogy ez a hang annak árt a leginkább, akinek oldalára áll.

A *Pesti Futár* Budapest terméke volt, a nyelv, amelyen írták jóformán Budapesten kívül alig is volt érthető. De azért — bármennyi kárt is okozott — nem ez volt, sőt még nem is ez lett „a pesti nyelv”, ez szerencsére megmaradt néhány követő, hasonlóan alantas, kultúrátlan, sem izléstől, sem erkölctől nem gátolt újságíró hangjának, de mégis kimutatható,

hogy mind nyelvileg, mind erkölcsileg azért alaposan megfertőzte a sajtót és a közönséget is.

Lezüllött, bemocskolt megjelenési formája ez az új bulvard-sajtó típusnak, amelyet maga Az Est első számában így határozott meg: „Az utca újságja akarunk lenni, mert az utca mindenkié . . . más legyen az utca hangja is, mint volt még akár nyolc-tíz év előtt is. Ezzel az új hanggal köszönt be Az Est . . . Mindenütt ott leszünk, ahol szükség van a gyöngéség, vagy az el nem ismert érdem védelmére, s az álarcos bűnök leleplezésére.”³⁸

Az erkölcsi gátlások lazítása

Nem azt jelentik a fentmondottak, hogy a budapesti sajtó átvette a Pesti Futár módorát, szemléletét vagy szennyes nyelvét. A Pesti Futár azzal fertőzött, hogy a maga teljes gátlástalanságával mások addig megvolt gátlásain lazított. Az amúgy is korrumpálódó és fokozódó konkurrenciába szorított sajtó, számolva a közönség megrontott ízlésével is, többet, lényegesen többet engedett a Pesti Futár féle újságírás irányában, mint amennyi súlyos romlás és színvonalvesztése nélkül megengedhető volt.

S bármennyire csodálatosnak hangozzék is: ez a szennyes áradat nem maradt hatástalanul magára az irodalomra sem. Nem Ady Endrét vagy Móricz Zsigmondot rontotta meg, de igen jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kor számos tehetséges, jobbra hivatott és alighanem jobbra is képes írója mondanivalóban, nyelvben egyaránt lezüllött a vásári hangoskodás, olcsó sikerhajhászás — majdnem azt mondhatnánk: a tudatos kútmérgezés és izlésrontás elszomorító szintjére.

A hangnak ez a leromlása, a stílusnak ez a teljes semmibevétele, egyáltalában: a leírt szó iránti természetes tisztelet és megbecsülés eltűnése vezetett arra, hogy olcsó és alacsonyrendű durvaság, gorombáskodás szellemességnak számított, nyegle önelégültség pótolta a hozzáértést, és műveletlen fölényeskedés lépett az ízléses és illetékes kritika helyébe. S ha igaz is, hogy ez a Pesti Futár-hang igazi virágkorát a Horthy-ellenforradalom korában érte el, s hogy korábban is már csak Kálmán Jenő, Ujhelyi Nándor vagy hozzájuk hasonló írókat tudott magának meghódítani, de hatása tulajdonképpen lemérhető mindazokon a jellegzetesen pesti írókon, akik nem tartoztak sem a Nyugat köréhez, s nem védte őket az, hogy műveiket a vidéki patikárusnék vagy masamódlányok számára írták.

Ez a légkör — s ebben erős része volt Az Est-nek is — kimutathatóan hozzájárult még Molnár Ferenc, Bródy Sándor és más, a merkantil-irodalom bűvkörébe került írók színvonalának lerontásához is, ha persze egy-kalap-alá vételük Nádas Sándorral igazságtalan elfogultság is volt. Ahhoz nem volt egyiküknek sem elég ereje, hogy ezzel az oly sok mocskot sodró hullámmal szembeszálljanak — csak anyira telt erejükből, legalábbis legtöbbjükéből, hogy ne merüljenek el benne.

Kéri Pál még attól sem riad vissza, hogy nyíltan védelmébe vegyen egy napilapot, amely egy asszony magánlevelével visszaélve botrány-tudósítást közöl: „Az újság üzleti vállalkozás és a közönség érdeklődésének kielégítéséből él. A mai törvények nem szolgálják éppen valami féktelen módon az erkölcsöt. És hogy a törvény hézagain át is, az a lap üzleteket csinál — jól teszi. Nagy pénzt, vagyont általában csak igazságtalanság, erőszakosság útján lehet szerezni és rendesen éppen a törvény hézagain át hull be az aranyeső.”³⁹

A Színházi Élet

A másik sajtótermék, amelyről még szólni kell: a Színházi Élet. Ez a lap 1912-ben indult meg, s hivatása kezdettől fogva, nem is titkoltan, a színházi és film-reklám volt. A Színházi Élet soha nem igyekezett úgy látszani, mintha elfogulatlan, szabad kritikusa lenne a színházi

³⁸ Az Est, 1910. április 16. 3. l.

³⁹ Kéri Pál: Az erkölcstelen sajtó. Nyugat, 1908. II. köt. 275. l.

és film életnek, hanem nyíltan, személyre, szerzőre, színészre és minőségre való tekintet nélkül propagálni akart mindent, ami ezzel az egész szakmával összefügg. Teljesen mindegy volt számára, hogy Weber Oberonját mutatja-e be az Operaház, vagy Zerkowitz Béla Nemtudomka című operettjét a Népopera. Anna Pavlova, a nagy orosz táncosnő ugyanolyan reklámot kapott, mint Waldemar Psilander film-amorozó orfeumi fellépése. Még a kis vidéki vándorszínész társulat tagja is megkaphatta akár a lap címoldali képét, csakúgy, mint Jászai Mari vagy Varsányi Irén: mindennek rendes díjszabása volt.

Ez a lap csaknem oly gyors és hatalmas sikert ért el, mint Az Est — sőt bizonyos szempontból túl is szárnyalta, mert teljesen új, addig semmiféle lapot nem olvasó, széles rétegeket nyert meg magának. Magának nyerte meg, de bizonyos fokig — ezt el kell ismerni, ha elfogulatlanul akarjuk mérlegelni — az egyetemes színházi kultúra iránti érdeklődésnek is. Igaz, hogy semmiféle irányítást nem adott, még csak kísérletet sem tett arra, hogy a minőség, egy-egy mű vagy művész valódi értéke szerint vezesse, irányítsa közönségét — de mégis széles tömegekben keltette fel az érdeklődést a színművészet iránt.

Célja persze nem ez volt, s sikerének ez csak véletlen velejárója. Lényegében az volt legfőbb hatóeszköze, hogy a szélesebb, elsősorban alacsony kultúrájú, egészen kispolgári rétegekben azt az érzést keltse, hogy bevezeti őket a titokzatos legendákkal övezett művészvilágba, a „bohémek” közé, elárulja nekik, vagy legalább sejttesse velük apró intimitásaikat.

Az amúgy is ismeretlen világot valami ködös-lilás illúziógyártással vette körül, megerősítette azt a hitet, hogy a színház világában minden csupa jókedv, könnyedség, siker és gazdagság, s azokban, akik amúgy is vágyódó csodálkozással néztek a „világhódító deszkák” felé, csak megerősítette ezt az ábrándot.

Joggal tekintették kényesebb izlésű emberek a lapot valóságos leánykereskedelmi propaganda orgánumnak, mert a munkája valóban kerítő munka volt. De megdöbbenő lett volna már akkor is statisztikát készíteni abból, hogy ki olvassa rendszeresen ezt a folyóiratot. Mert kiderült volna, hogy mindenki olvassa. Nyíltan vagy szégyenkező titokban, otthon vagy fogorvosi rendelőben, fodrásznál vagy kávéházban, de olvasta a tényleges kis varrólánytól a legfellengzősebb kékharisnyáig, a gőgös arisztokráciától az irodalmi szalonokat látogató polgár-asszonyokig mindenki.

Olvasták azok is, akik előtt semmi kétség sem fért hozzá, hogy a lapnak minden sora megfizetett hirdetés — s olvasták azok is, akik szent áhitattal hitték el minden szavát. Az egyetlen olyan sajtótermék volt, amelynél nem mutatkozott éles különbség vidék és főváros között: egyformán terjedt el mindkét olvasótáborban, s oly mély gyökereket eresztett a közönségben, hogy néhány év alatt a színházi világban valóságos hatalommá lett — olykor már megengedte magának azt is, hogy nem fogadott el megrendelést, bojkottált egycseket, sőt színházakat is — persze sohasem irodalmi vagy művészi kritika, hanem üzleti érdek vagy személyi elfogultság alapján. De a Színházi Életet nem bojkottálta senki és nem volt író, művész Magyarországon, aki méltóságán és rangján alul állónak tekintette volna, hogy a Színházi Élet részére cikket írjon, nyilatkozzék, fényképet dedikáljon. Ez volt az egyetlen olyan lap az országban, amelynek hasábjain véget ért minden politikai, irodalmi, világnézeti harc: itt Móricz Zsigmond ugyanúgy szerepelt, mint Herczeg Ferenc, Karinthy Frigyes és Pekár Gyula, sőt Richard Wagner és Zerkowitz Béla vagy Kálmán Imre.

Ez a sajátosan budapesti laptípus mutatja, hogy milyen vékony, erőtlén és igazi humus híján szűkölködő volt a magyar kultúra talaia. Igazabb kulturális hagyományokkal rendelkező város vagy ország, amelyben kivirágzott ugyan a magazin-újság, szégyelte volna, hogy áldozatul esik ilyen ügyefogyott szemfényvesztésnek.

A háború előtt

A magyar sajtóról szólván még két jellemző momentum kiemelése mutatkozik szűk -
ségecsnek.

Igen feltűnő, hogy a húszmillió országban a fővároson kívül jóformán nem akadt újság, amelynek akár távolról is országos jelentősége lett volna. Volt olyan város — például Nagyvárad — ahol egyszerre öt napilap is megjelent. Több újsága volt Kolozsvárnak, Szegednek, Debrecennek, Brassónak, Kassának stb. Német újságok voltak Pozsonyban, Nagyszébenben, Temesváron (Budapesten kívül.) A többi nemzetiségeknek is voltak nagyszámban lapjaik.

Jóformán nem fordult elő, hogy bármely vidéki lapnak (kivéve onnan származó és frissen felköltözött személyeket) fővárosi olvasója lett volna. Az, ami Németországban, Olaszországban s nyugaton mindenütt természetes volt (Frankfurter Zeitung, Münchener Neueste Nachrichten, Corriere della Sera, Manchester Guardian, Prager Tagblatt stb.), ez Magyarországon ismeretlen volt, s ez elég jellemző arra a kulturális távolságra, amely az ország fővárosa és maga az ország között volt.

A másik „hiány”, amelyre rá kell mutatni, nem kevésbé jellemző. Magyarországon a kiegyezés után is alig, de a XX. században egyáltalán nem volt egyetlen számbavehető ellenzéki politikai vicclap sem. Józan ész szerint a jó vicclapnak majdnem imperatívuszellenzékinek kell lennie, mert ez a természetes hivatása. Magyarországon a Borsszem Jankó — a rövid koalíciós időszakról eltekintve — mindenkor a kormány lapja volt, s kormánypárti volt a Kakas Márton is. Nem a hatalmat, hanem az ellenzékét gúnyolják, nem a kormányzati rendszabályokat, hanem az ellenzéki tehetetlenséget állítják pellengérré. Itt is bizonyítva van az a tétel, hogy a sajtó olyan, amilyennek az olvasóközönség igényli: igazán ellenzéki lapot nem kívánt a vicclapok olvasója — s ez az olvasó a polgárság volt.

Így nagyjából képet kaphatunk talán arról, hogy milyen volt az a sajtó, amely szembeállta magát a világháború kitörésének tényével. Könnyű és felületes minden olyan megállapítás, amely a sajtót bármiképpen felelőssé akarja tenni a világháború kitöréséért, azzal vádolva, hogy előkészítette hozzá a hangulatot. Aki átnézi az akkori magyar újságokat (vagy akár a külföldieket is), könnyen meggyőződhet róla, hogy ez a vád alaptalan. De alaptalan már azért is, mert a sajtónak távolról sem volt meg a hatalma ahhoz, hogy ezt a bűnt elkövet-hette volna. Sem megindítani, sem megakadályozni nem volt hatalma — váratlanul és előkészítetlenül szakadt az emberiségre, s a sajtó — akár az emberek — a befejezett tényeket vette tudomásul.

A sajtó a háborúban

Rudas Zoltán 1918 nyarán éles támadást intézve Ignotus ellen, szemére vetette, hogy 1915-ig uszított a háborúra, türelmetlen volt mindenkivel szemben, aki a militarizmust, a nemzeti érdeket tőle eltérően értelmezte. Rudas Zoltánnak 1918-ban kétségtelenül könnyebb dolga volt, mint Ignotusnak 1914-ben. De Ignotus nem azért volt a magyar újságírás kimagasló gondolkodója, s kétségtelenül egyik legokosabb embere, hogy kritikus helyzetekben a legkönnyebb megoldást válassza — amikor hallgatni is lehetett volna. A baj gyökere ott van, hogy Ignotus alighanem hitt abban, amit 1914-ben és 1915-ben a háborúról írt — és ez az, ami végképp megbocsáthatatlan.

De bármilyen nagy hibákat, tévedéseket és bűnöket is olvashatunk a fejükre, azt is tisztán kell látni, hogy az újságírók nem okozói voltak a katasztrófának — csupán kirobbanása után nem nyomban ismerték fel, hogy milyen méretű és milyen természetű katasztrófa. S azért azzal is tisztában kell lenni, hogy „a sajtó azt írja, amit a közönség hallani akar” — az ország egészének felszínén mutatkozó hangulatával szemben a sajtó sem szegülhet élesen szembe.

Az olyan egyenes uszítás, amely háborút követelt, ritka és kivételes volt. A Borsszem Jankó majdnem egyedül állt a versével:

„Félre a gyászos függönyt! A nagy múlt megjelen
Véres bosszúra hívja a vérező Jelen,

Összeszorult kezükbe, ha fegyver majd akad:
Megbűnhödi a szomszéd, a jelent s múltakat.”⁴⁰

Ugyanez a lap július 19-i számában gúnyolta a külügyminisztert, hogy nem mer „odavágni”, s a hadsereget átküldeni a Száva hídján. De ez nem volt tipikus. Tipikus inkább az volt, hogy a háború kitörésének pillanatától a magyar sajtó elvesztette pártszínezetét: tökéletes lett benne az egység.

1914 július végétől körülbelül 1917 derekáig, amikor már eresztékeiben lazult meg az ország, a magyar sajtó szinte a „Gleichschaltung” képét mutatta — Népszava, Alkotmány: majdnem mindegy.

A magyar polgári sajtó 1914-ben tulajdonképpen befejezte életét. A válság (1917—19) rövid hónapjai után már a régi polgári sajtó strukturálisan átalakult, a züllött ellenforradalmi sajtó váltotta fel, s a századfordulót követő másfél évtized újságírásának legnyomasztóbb felelőssége éppen az, hogy ennek a züllésnek sok vonatkozásban előkészítette az útját. S ezzel önmaga sírját ásta meg.

A háború alatti sajtó terjedelemben redukált volt, időnként annyira, hogy a békebeli 24—32 oldalas napi terjedelem helyett csak 6—8 oldal lehetett. A lapok példányszáma erősen emelkedett ugyan, de tartalmuk 60—70 százalékban a harctérről érkező hivatalos és nem hivatalos jelentésekkel, harctéri riportokkal foglalkozott — egyébre alig-alig maradt hely. De a megmaradt helyet sem használták fel a lapok arra, hogy sajátos politikai közvéleményt alakítsanak ki. Az ország népe sokáig meg volt arról győződve, hogy önvédelmi háború folyik, sőt arról is, hogy a háborút a központi hatalmak meg fogják nyerni. Olyan hírszolgálat, amely ezzel ellentétben lett volna, elképzelhetetlen volt. Bizonyos, hogy a sajtó ezt a szükségesnél nagyobb mértékben is tudomásul vette.

A háborús sajtó ellen valódi vádirat az, hogy Tisza István bírálva egy aradi kormánypárti lap magatartását, megállapíthatta: „Igazán akkor, amikor a pesti sajtó leghaszontalanabb közlönyei is példás magatartást tanúsítanak, tisztességebb eljárást vártam volna...”⁴¹

Ennek megfelelően bánt is a lapokkal, mert „a háborúra vonatkozó híreket illetőleg nem tehetünk különbséget a lapok között pártállásuk szerint. Amely lap ebben a kérdésben korrekt magatartást tanúsít, az mind a nyilvánosságnak szánt hivatalos információt megkapja”.⁴² S ez egyben azt is jelentette: amely lap „nem korrekt” — az nem kapja meg az információkat, s ezzel a háború iránt érdeklődő közönséget kiszolgálni nem tudván, el kell pusztulnia.

A kormány álláspontja a háború alatt a sajtó kérdésében meglehetősen bizonytalan volt. Mindvégig módot adtak például arra, hogy a lapok közöljék az angol, francia, orosz hadijelentéseket, sőt kommentálják is azokat. Ugyanakkor viszont kezdettől fogva rendkívül éles cenzúrát gyakoroltak minden belpolitikai kérdésben, s lehetőleg nem engedték a kormány, a hatóságok, a közellátás, a hadisegély-kiosztás stb. bírálatát.

Rendkívül jellemző a magyar politikai viszonyokra, hogy 1917 tavaszán Tisza István bukását és az új koalíció (Eszterházy majd Wekerle) kormányrajutását követően a cenzúra nagyon kiélesedett. A „demokrata” Vázsonyi Vilmos mindaddig példátlanul szemérmetlen politikai cenzúrát vezetett be, s a kormány, de különösen a sajtó működését egyszerűen nem engedte bírálni. E tekintetben sokkal rosszabb volt Tiszánál.

A háború előmenetelével a cenzúra egyre élesebb, egyre erőszakosabb lett. A Világ 1917. május 16-i száma például első oldalon így jelent meg: „Jászi Oszkár vezércikkét a cenzúra törölte. Második cikkünk közlését a cenzúra nem engedte. Harmadik cikkünk közlését a cenzúra nem engedte. Negyedik cikkünket a cenzúra törölte.”

⁴⁰ *Borsszem Jankó*, 1914. július 5. 1. l.

⁴¹ Tisza István levele az aradi főispánhoz. 1914. okt. 15. *Tisza István összes munkái*. 4. csop. 2. köt. 128—129. o. Franklin, 1924.

⁴² Tisza István levele Markovits Béla újvidéki főispánhoz. 1914. szeptember 5. i. m. 41. l.

A Népszava 1916. november 11. számának első oldalán ez a cím maradt csak meg: „I. Ferenc József meghalt.” Kunfi vezércikkének egyetlen betűjét sem engedte közölni a cenzúra (igen ostobán, mert az üres oldal a legjobb cikknél is beszédesebb volt). A Népszava 1918. január 19-i számának első három oldalát viszont oly teljesen törölte a cenzúra, hogy egyetlen sor — még cím sem maradt meg.

S már régen nem Tisza volt hatalmon, már a végkifejlődés utolsó jeleneteinél tartottak, amikor 1918. augusztus és szeptember hónapokban a cenzúra kiméretlen durvasággal irtott ki a lapokból (majdnem kizárólag persze a 3—4 ellenzéki lapból) elsősorban belpolitikai híreket, s mindent, ami a béke sürgetésére vonatkozott. Ekkor már olyan esztelenséget követtek el, hogy a cenzúra például letiltotta a Galilei Kör feloszlásának s vezetői letartóztatásának közzétételét. Viszont nem akadályozhatta meg, hogy a képviselőházban emiatt elhangzott interpellációs vita mégis belekerüljön a napilapokba. Bíró Lajos a Világ-ban, 1918. szeptember 19-én, tehát a nyugati vereség bekövetkezése után írta: „A békemunka eredményességéhez szüksége van a diplomáciának maga mögött egy szabad sajtóra — még akkor is, ha ez a sajtó szabadságát arra használja, hogy őt kritizálja. Ma az a helyzet, hogy nálunk csak az uszító sajtó szabad.”

Hogy azután ez a sajtó 1918. október legutolsó napjaiban önkényesen szabaddá tette magát a cenzúra alól — már nem értékelhető igen nagyra. A háború elvesztését hivatalosan is bejelentették már október 17-én a parlamentben (Tisza István). Annak az államhatalomnak, amely tehát már elveszítette a maga szuverénitását, mert hiszen egy győztes idegen hatalmi összefogásnak volt kiszolgáltatva és alárendelve, természetesen nem lehetett tekintélye és ereje, hogy megakadályozhasson ilyen önkényességet. S természetes, hogy már ennek a sajtónak sem lehetett semmi súlya — sőt a valóságban már régen nem is volt.

Fájdalmas és igaz, csak éppen nagyon elkésett Bíró Lajos kétségbeesett felkiáltása, mikor a magyar sajtó egy része Wilson 14 pontja ellen régi sovíniszta jelszavaival támadt (mert egyik és másik fél egyaránt komolyan vette a wilsoni elveket): miért kell azt a látszatot keltetni — kérdezi Bíró — „... hogy egész Magyarország csupa alldeutsch emberből áll, hogy Tisza István nem mániákus zsarnoka a magyar kormányhatalomnak, hanem igazi vezére Magyarországnak? ... Miért kell ezt elhitetni az egész világgal, holott Tisza István nemcsak az egész világnak egyik leggyűlöltebb embere, hanem leggyűlöltebb embere Magyarországnak is? Hivatalos politikája, parlamentje és kormányai Magyarországnak annyi ellenséget szereztek, hogy az ember a lelkéig meg van dermedve, ha körülnéz a világban. Közelben és távolban sehol sincsenek barátaink, mindenütt elkeseredett harag és lángoló gyűlölet sziszeg felénk. Ezzel a gyűlölettel szemben a magyar nép most tehetetlen. Ki van szolgáltatva egy vak és véres kormányzatnak. De a magyar sajtó még talán tehetne valamit! Most: az utolsó órában, az utolsó percben ébredjen tudatára annak a magyar sajtó, hogy miről van szó ... kimondhatatlan és kétségbeesett elárvultságban van a magyarság ... A magyar sajtónak volna hivatása, hogy a magyarság életosztónének legalább hangot adjon, és hogy a jövőnek odakiáltsa, hogy a magyarság jobb sorsra méltó, mint amilyen felé vezetői viszik.”⁴³

Mindez azonban már régen elkésett — s a magyar sajtó még ekkor sem eszmélt fel. De hogyan is eszmélhetett volna fel, mikor az ország politikájának így aposztrofált vezetői még a legutolsó, a legvégzetesebb pillanatokban sem voltak képesek átlátni, hogy mi történik a szemük előtt.⁴⁴

Milyen legyen hát a sajtója ennek az uralkodó osztálynak, amely látszólag nem is

⁴³ Bíró Lajos: *Magyarország hangja*. Világ. 1918. IX. 29. 1. l.

⁴⁴ A képviselőházi napló beszámolója róla, hogy 1918. október 23-án (!) Apponyi Albert, ezúttal ki tudja hányadszor, szónokolt az általános választójog szükségességéről, mert hiszen ő ezzel hozza a legnagyobb áldozatot. Mire:

„Tisza István: Csak rontaná a szituációt.

Apponyi Albert: Nem szabad, hogy áthidalhatatlan ür válassza el az osztályokat.

Tisza István: Törpe kisebbség kívánja a választójogot.”

sejtette, hogy mi előtt áll az ország, hogy hova vezették ezt a soha meg nem kérdezett s soha meg nem hallgatott népet — hova juttatták saját maguk uralmát is.

A sajtó olyan, amilyennek olvasói látni kívánják. És 1918-ban az ország legelterjedtebb napilapja még mindig a Pesti Hírlap volt, s a kormánypárti sajtó csaknem másfélszer annyi papírt fogyasztott el, mint Az Est, a Pesti Napló, a Magyarország, a Világ és a Népszava együttvéve.⁴⁵

Ezt is látnunk kell, amikor a sajtóról, háborús szerepéről, háború előtti és háború alatti felelősségéről ítéletet — marasztaló ítéletet — mondunk.

Végigtekintve a magyar, helyesebben fővárosi sajtó fejlődését a millenniumtól az első világháború végéig, nyilvánvalóvá válik, hogy csak kevésbé torzító tükre a dualizmus végső válsága felé sodródó magyar politikai, társadalmi és szellemi életnek: minden feltétel adva volt arra, hogy egy esztendővel később, a forradalmak bukása után, kitermelje magából a Horthy-korszak meghunyászkodó, züllött és a sajtó-etika legalapvetőbb követelményeivel szemben is elégtelennek bizonyuló sajtót, az ellenforradalom elvtelen sajtóját.

ALKOTMÁNY — Néppárti, szélső klerikális napilap.

EGYETÉRTÉS — *Kossuth Ferenc* és a függetlenségi párt többségi szárnyának napilapja. Főmunkatársa *Eötvös Károly*.

FŐVÁROSI LAPOK — „A sovinszta magyar kultúrpolitika lapja” Liberális. Szerkesztője e korban *Porcsolt Kálmán*.

BUDAPESTI NAPLO — Kormánypárt ortodox-liberális újság, *Vészi József* szerkesztése idején a fővárosi értelmiség lapja. A kitűnően szerkesztett lap munkatársa volt *Ady* is.

BUDAPESTI HIRLAP — *Rákosi Jenő* sovinszta-kormánypárti lapja.

MAGYARORSZÁG — A függetlenségi balszélső párt lapja. *Justh Gyula*, majd *Károlyi Mihály* orgánuma.

PESTI HIRLAP — A közpolgárság álliberális napilapja. A legelterjedtebb napilap.

ÚJ MAGYAR SZEMLE — 1900–1901-ben megjelent folyóirat, *Ambrus Zoltán* szerkesztésében. Igényes, demokratikus szellemű.

⁴⁵ Lásd *Pénzvág* 1918. III 31.-i kimutatása.

BARTA JÁNOS:

BABITS MIHÁLY EGYETEMI ELŐADÁSAI*

1.

A Népszabadság 1959. évi március 25-i számában Békés István tollából érdekes visszaemlékezés jelent meg azokról a napokról, amikor 1919-ben, a Tanácsköztársaság első heteiben, a budapesti tudományegyetem bölcsészeti kara megkezdte a tavaszi félévet. A kezdés nagy eseménye az új egyetemi tanárok bemutatkozása volt; az akkor már országosan ismert, de elismeréshez és katedrához csak most jutott nevek közt szerepel a Babits Mihályé, aki — a cikkíró indexének tanúsága szerint is — egy főkéllégiumot hirdetett *Az irodalom elmélete* címen és mellette egy Ady-szemináriumot. Babits a Múzeum körüli épület hagyományos irodalomtörténeti tantermében tartotta óráit; még a mi időkben is ez volt a tizenegyes, később, a tantermek csökkentése során hatos lett és maradt is mindaddig, amíg az épület a bölcsészkaré volt. Idézem most az újság szavait: „... Jóval a meghirdetett első Babits-előadások előtt zsúfolt ház volt. A hallgatók és vendégek az ablakpárkányon ültek és a dobogó lépcsőjén kuporogtak. Babits Mihály — Ady halála után ráöröklődött költőfejedelmi rangját kellően hangsúlyozva — nagy kísérettel jelent meg. Azok között, akik az első előadásra vele jöttek, ott volt Ady özvegye, Csinszka is. A diákok utat nyitottak az érkezőknek, és Babits néma csendben vonult fel a katedrára.”

Erről az egyetemi tanárságról én, aki abban az évben még vidéki gimnazista és újdonsült Babits-olvasó voltam, az újságból értesültem; később egyetmást beszél az órákról egy félig katona, félig diák jóbarátom, aki ezekben a hónapokban Pesten rekedt, s noha nem volt irodalmár, a kíváncsiság őt is elcsalta egy-két órára. Az előadó emfázisa megmaradt emlékeztében; tőle tudom azt az apróságot, hogy a nagy tolongás miatt az Ady-szemináriumra végülis csak azokat bocsátották be, akik az órát az indexükbe felvették. Későbbi visszaemlékezés szerint az irodalomelméleti órákon a tolongás annyira fokozódott, hogy a nyitvahagyott ajtó mögé, a tizenegyeshez vezető hosszú folyosóra is jutott hallgatóság.

* Ez az ismertetés részletesebb kidolgozása annak az előadásnak, amelyet a Kossuth Lajos Tudományegyetemnek a Tanácsköztársaság negyvenedik évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakán 1959. április havában tartottam. A végleges fogalmazáshoz még fel tudtam használni két időközben megjelent értékes adatközlést: Ungvári Tamás: *Adalékok Babits Mihály pályaképéhez, 1918–19.* (ItK 1959. 2. szám) — és Éder Zoltán: *Ismeretlen adatok Babits 1919-es magatartásának következményeihez* (A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1959; közli többek között a ma már egyébként hozzáférhetetlen *Az igazi haza* című Babits-cikket). Az adatok összegyűjtésében segítségemre volt két tanítványom: Bata Imre, aki *Babits és a magyar irodalomtörténet* címen nyújtott be egyetemünkön bölcsészdoktori értekezést, és Simon Zoltán, aki most dolgozik szintén huszadik századi irodalomtörténetírásunk köréből vett doktori értekezésen.

Cikkem lezárása után végre előkerült egy második egykorú jegyzet Babits egyetemi előadásairól: Fábry Zoltán tulajdonából. Ezen az alapon esetleg sor kerül a teljes szöveg kiadására. Eppen ezért kérek mindenkit, akinek hasonló jegyzete vagy ilyen jegyzetről tudomása van, közölje ezt lapunk szerkesztőségével.

A visszaemlékezésekkel kapcsolatban furcsa, de öröndetes tapasztalatom volt. Amikor — régi adósságom kiegyenlítése gyanánt — kezdtem cikkemhez az anyagot gyűjteni, egyszerre szólaltak meg addig hallgató ismerősök, akikről kiderült, hogy annakidején ott ültek Babits előtt a padokban: Kardos Pál kartársam, egyetemi docens, akinek mostani tudományos témája Babits költészete; Kís Miklósné dr. nyugalmazott középiskolai tanár, akinek az előadásokról készült jegyzete 1945-ben kallódott el; emlékei szerint Babits annyira újszerű és érdekes volt, s oly áhitattal hallgatták, hogy időnként megállt a toll a kezükben: elfelejtkeztek a jegyzetelésről. Sarkady Ida tudományos könyvtáros, csoportvezető és Péterfy László könyvtáros (mindketten a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárában) egy eddig tudtommal ismeretlen, elfelejtett mozzanatról közöltek adatokat. Középiskolai tanárok részére 1919 februárjától kezdve átképzőtanfolyamot szerveztek, számos előadóval és sokféle előadással. Fogarasi Béla filozófiát, Varga Jenő közgazdaságtant adott elő; talán nem mozaik-előadásokról, hanem tanfolyamszerű, hétről hétre ismétlődő órákról volt szó. Három irodalmi előadóra emlékeznek, ezek: magyar irodalomból Babits és Schöpfung, francia irodalomból Benedek Marcell. A tanfolyam délutánonként volt, az Egyetem téri központi épületben, s általában csak a berendelt középiskolai tanárok látogatták. Így Péterfy László is, akkor a debreceni ref. kollégium tanítóképző-intézetének tanára. Hallgatta Babitsot és Schöpfung; az előbbinek Zrínyi-, az utóbbinak Vörösmarty-órájára emlékszik. Az ő jegyzetei se élték túl az 1944—45-ös vihart. Nem is tudott végig kitartani; április vége felé, Debrecen román megszállásának hírére, hazautazott. — Sarkady Ida, akkor tanítónő, érdeklődésből, középiskolai tanár-ismerősei hívására ment el a tanfolyam néhány órájára. Benedek Marcellnek Zoláról, Babitsnak a Csongor és Tündéről szóló előadására emlékszik. Babits saját Vörösmarty-tanulmánya nyomán haladt; föllépésében volt félszég, de mihelyt beszélni kezdett, magával ragadta hallgatóit.

Magának Babits egyetemi tanárságának külső történetéről a bölcsészkar irattára őrzött meg néhány adatot. Neve, tizenegyedmagával, ott van a 88 226/1919. VI. 1. sz. kinevezési okiraton. (Éder Zoltán adata szerint a Tanácsköztársaság c. hivatalos lapban május 17-én jelent meg.) Az iratból megtudjuk, hogy Babitsot „a modern magyar irodalom és világirodalom” rendes tanárává nevezték ki. Informátorom őt olyan kari ülést említ, amelyen, a jegyzőkönyvek szerint, Babits is ott volt; az utolsónak dátuma július 2. Az említett kinevezési okmányánál minden bizonnyal korábbi az a keltezetlen irat, „egyes előadások pótlásával és a tanárképzés kiegészítésével megbízott előadók”-ról; ezek névsorában szerepel Babits Mihály *Az irodalom elmélete* c. heti hatórás kollégiumával. Úgy látszik, az új garnitúra a félévet csak megbízott előadóként kezdte, s később kapta meg professzori kinevezését.

A múlt visszaemlékezéseknél és a hivatalos adatoknál többet jelent az a füzet, amelyet másodéves egyetemi hallgató koromban vettem az Eötvös-Kollégiumban ún. családapámtól, Nagy Sándor Kálmán magyar—német-szakos kollégámtól, aki később kereskedelmi iskolai tanár lett, Imre Sándornál egyetemi magántanári képesítést szerzett, s Borotvás Nagy Sándor néven a közgazdasági nevelés és oktatás kérdéseiről könyvet és cikkeket írogatott. A füzet: az ő egykori jegyzete Babits említett irodalomelméleti előadásairól; olyan, amilyenek az átlag-jegyzetek: fogalmazása laza, itt-ott hibás is, több kisebb és egy nagyobb hézag akad benne. Ismétlődései, visszafordulásai, összegezései még éreztetik az órák tagolását és az előadás közvetlenségét. De lapjait forgatva, megérezzük a történelem levegőjét is: ahogy a kifejtendő rendszer széles íveléssel kezdődik, még április elején, ahogy május—júniusban az iram egyre gyorsul, az előre kijelölt főrészek terjedelemben egyre rövidülnek, végül szinte már csak jelzésekke zsugorodnak: mindez az ifjú Tanácsköztársaság drámai küzdelmeit, a feje fölé egyre végtetesebben tornyosult viharfelhőket érezteti.

A hallgatói szöveg, említett fogyatékoságai miatt, nem annyira érett, hogy kiadására gondolni lehetne, hacsak előbb-utóbb másunnan jobb szöveg nem kerül elő. De úgy hiszem, a tudományos nyilvánosság, — a Babits életműve és az irodalomelmélet iránt érdeklődők szíve-

sen veszik, ha gondolatmenetét bő vázlatban ismertetem, a kerekén 120 lapos anyagot mintegy nyolcadára rövidítve.

2.

„Az emberiség érzéseinek és átértett gondolatainak thesaurus az irodalom. Az érzéseké, melyeket a kultúr-emberiség évezredekén át tartó szenvedései keltettek fel. Az élet kevés örömeinek, sok panaszának és továbbmenni-akarásának folytonos, nem fáradó hangjai, melyek mint a lokomotív szellentyűjének munkája vitték előre a szociális gépezetet. Az irodalom lényegében forradalmi, minden forradalom rejtett motora. Az irodalmat mint a múlt képződményét fogjuk tárgyalni, azonban mindjárt hozzátehetjük, hogy amit az irodalom képvisel, az nem álló, stabil, hanem lendítő része a múltnak. Az irodalom régiségének tárgyalásánál úgy megyünk hátra, mint amikor a futó hátranéz, hogy előretörjön. Nem is akarunk régiséggel foglalkozni, tudományunk nem történeti, nem a múlté. A múlt csak anyag és példa lesz számunkra.”

A babitsi stílusú előhang után a jegyzet általános tudományelméleti bevezetéssel kezdődik. A valóság részint tényekre, részint a tények viszonyaira bontható fel; kétféle tudomány van: a tények és a viszonyok tudománya. Az irodalomra nézve az elsőnek az irodalomtörténet, a másodiknak az irodalomelmélet felel meg. A tények egyszerűek és időhöz kötöttek; ez a jellegük a természettudományokban elhanyagolható, a lélektani és szociológiai tényeknél, tehát az irodalmiaknál is, fontos. A viszonyokban mindig van valami időhöz nem kötött, örök érvényű. A velük foglalkozó, elméleti tudományok tehát filozófiai jellegűek. Az irodalomelmélet pl. kutathatja élmény és mű összefüggéseinek vagy az irodalmi hatásnak törvényszerű elemeit; kutathatja a még a viszonyoknál is állandóbb esztétikai normákat, amelyek az irodalmi értékelést lehetővé teszik.

Babitsra vall a bevezetés következő problémája: nem másodlagos tudomány-e az irodalomtudomány — hiszen nem közvetlenül foglalkozik az életjelenségekkel, hanem valósággal újrakérődzik az irodalom által már feldolgozott életanyagot. Csakhogy a mi tudományunkban „nem az irodalom által már feldolgozott élettartalom kerül feldolgozásra, hanem maga az irodalom mint formai jelenség az őt alkotó erővel és a tartalomhoz való viszonyával”. Éppen ezért az irodalomtudomány már ráépül azokra a tudományokra, amelyek az emberi lelket és a társadalmat kutatják. Itt röviden kitér Babits a tudományok Comte-féle hierarchiájára, s megpendíti, de még függőben hagyja: mennyiben normatív és mennyiben természettudományi az irodalomtudomány.

Ugyancsak felbukkan a m ó d s z e r kérdése; az analógiát, tehát a hasonlóságból levont általánosításokat és az analízist, amely a bonyolult tünetmenyeket egyszerűbbekre bontja fel, a mi tárgyunk kutatására kétségeseknek mondja; egyébként az említett tudományelméleti kérdések megoldását függőben tartja mindaddig, míg nem tisztáztuk: mi az irodalom, mi tartozik bele? Babits fogalom-meghatározása nem teljesen eredeti (Baldenspergernek alább még említendő könyvét követi), de kölcsönzött voltában is jellemző rá. Az emberek közlik egymással lelki tartalmait; az újságíró, a szónok, a tudós ezt praktikus célból teszi, tehát a közlésben elvész a tartalmak egyéni színe és egyszerűsége. „Ahhoz, hogy az író vagy szónok nemcsak közös érzeit, hanem egész lelki hangulatát teljes pontossággal, úgy ahogy az benne megvan és csak egyszer fordul elő, s úgy, ahogy az soha senki másban ismétlődni nem fog, közölje, ehhez az erőfeszítéshez az kell, hogy a kifejezés öncél legyen.” „Az irodalom a lelki tartalomnak a maga teljességében való visszaadására törekszik, mert semmi más célja nincs, mint ez a kifejeződés.” Egyediség és általános érvényűség dilemmáját megoldhatónak tartja: minél nagyobb teljességben adja magát az író, annál teljesebben, igazibban emberinek érezzük.

Baldenspergertől veszi át Babits az »expressio« és a »formula« ellentétpárt, s megismétli hazai anyagon francia elődjének dokumentációját. A különbséget Baldensperger a *Bovaryné*

két részletének összehasonlításán érzékelteti (egy paraszttasszony leírása; a mezőgazdaságot dicsőítő szónoklat); Babits példái: Kemény Zsigmond *Két boldog* című elbeszélésének s Jászi Oszkár *A magyar értelmiségi középosztály és annak hibái* c. publicisztikai művének egy-egy lapja. A formulák szívósságát, nemzedékről-nemzedékre való hagyományozódását Baldensperger érdekes példákkal bizonyítja; Babits átvesz közülük egyet; hogyan él tovább az amerikai költészetben az angol költészet két kedves madara: a pacsirta és a csalogány — noha Amerikában nem található egyik sem.

De ha az irodalom pusztán expressio volna, a róla szóló tudomány feloldódna a lélektanban és a szociológiában. De az expressio kiszakítja a művet az alkotó lelkéből; a mű nemcsak expressio, hanem objektiváció is: önálló léte van, „a nyers átélés nem irodalom . . . az irodalom az írótól függetlenül vizsgálendő, és úgy tekintendő, mint az emberi szellem objektíválódása”.

Az előadás itt kanyarodik vissza az irodalomtudomány jellegének és módszerének kérdéseihez. Előbb el kell választanunk egymástól három lehetséges nézőpontot: a) a filológiát, amely csak a mű tartalmát nézi, és felolvad a pszichológiában és szociológiában, tehát valósággal természettudományi jellegű; b) a normatív esztétikait, amely már nem tényeket konstatál, hanem a művet, mint formát, kifejezést, objektívációt mérlegeli: mennyire közelíti meg a tökéletes kifejezés normáját? c) A speciálisan irodalomtudományi nézőpont és módszer ennek a kettőnek a kombinációja. Nem tekintheti a műveket pusztán lélektani és társadalmi dokumentumoknak, nem mondhat le az érték-szempontról. A mű szerves egész, amely nem vezethető le keletkezési folyamatából stb. — Másfelől: a kész mű értékelését is a pszichológiai-szociológiai elemzés és beleélés készíti elő, alapozza meg. Petersen alagút-hasonlata szerint: kétfelől kell kezdeni az irodalom tanulmányozását, mint az alagút fúrását: egyik oldalon a műből, másikon az íróból indulunk ki; az irodalomtudomány módszerében sem tisztán természettudományi, sem tisztán esztétikai jellegű. A két véglet: a pszichologizmus és esztetizmus önmagában helytelen.

Maga a tárgyaló rész az irodalomelmélet területét hét nagy problémakörre osztja fel; római számokkal jelezve adom mindegyiknek rövid foglalatát.

I. Az irodalom egészének osztályozása, tagolása. A hagyományos hosszmetzeti osztályozás nemzeti irodalmakra tagol, a hagyományos keresztmetzeti műfajokra. Ez a fejezet foglalja magába az előadás legkülönösebb részét: a nemzeti elvű irodalomfelosztás heves tagadását és cáfolatát. A problémát még majd külön szemügyre veszem; itt csak Babits ellenérveit foglalom össze. A történelmi érv szerint sem az ó-, sem a középkor, sem a reneszánsz nem ismerte még ezt a csoportosítást; nem ismert nemzeti irodalmat, csak egységes világirodalmat; a szétválasztás tudatosan 1780 körül, a nemzeti eszme ébredésekor kezdődik. Az „embertani” érv szerint „minden, amit a nemzetiség változtatni tud rajtunk, nagyon csekély külső máz ahhoz az általános emberihez képest, mely a lelkünk mélyén él”. Az irodalom nem a nemzet, hanem az egyén lelkét fejezi ki. A »nemzeti karakter« különben is meghatározhatatlan. Babits itt Baldenspergernek egy kajánul szkeptikus okfejtésére támaszkodik, amely felsorolja: ki hogyan próbálta a francia vagy német »nemzeti génusz«-t meghatározni: az ismertetőjegyek többnyire ellentmondók, s ha alkalmazni próbáljuk őket, számos író, olykor az elismert nagyságok is kivülrekednek a korlátokon. „Könnyelmű általánosítás hozta létre tehát a nemzeti csoportosítást.” Baldenspergernek van még egy szellemes, de persze vitatható szociológiai érve is: Az irodalmak nem nemzetiek, hanem nemzetiekké válnak, a politikai nemzetiség kialakulásával párhuzamosan, tudatos propaganda, szimplifikálás, sőt valóságos legendaképződés útján. „Az író teremti a nemzetet . . . Mikor egy írói egyéniség megjelenik, a legtöbb esetben a nemzet nem akarja sajátjának elismerni . . . nemzetével mintegy szemben áll, de annyira hat nemzetére, hogy nemzete hasonul hozzá.” Babits aktuális példája: Ady. „A háború borzasztó átalakító hatása a nemzet lelki fejlődését annyira siettetette, hogy a nemzet utólérté Adyját, hozzáadysodott Adyhoz, tehát nem az író volt nemzeti, hanem a nemzet

hasonult hozzá.” Baldensperger záróformulája, Babits szavaival: „Az irodalmat csak adoptálja a nemzet, csak táplálkozik belőle, de eredetileg az irodalom nem nemzeti.” Költőtől meg-hökkentő Babitsnak egyik érve: „Mindjárt feltűnik, hogy az osztályozás egy külsőségen, a nyelven alapszik.” Megpendíti végül, gondolatsorát befejezve, azt a lehetőséget, hogy az irodalom időbeli osztályozása, tagolása az »uralkodó világnézetekre« épülhet.

Erős kritikát kap a műfajok szerinti felosztás, általában a hagyományos műfajelmélet; mind az akkor tankönyvekben dívó hármasságot (elbeszélő, megbeszélő, rábeszélő művek), mind a hagyományos epika- líra- dráma-kategorizálást felszíneseznek tartja; nem is húznak ezek világos határvonalakat, hiszen a konkrét irodalom tele van a líra, epika, dráma közti átmeneti jelenségekkel; egy lírai költemény drámaibb lehet, mint egy színpadi mű. Az expressio, ill. objektiváció foka sem irányadó; végül is „minden költemény líra, mert expressio . . . minden átélés egyenlően élmény és a költő már magát adja.” A műfajok azért sem adhatnak megnyugtató felosztást, mert változó, korhoz kötött, történeti képződmények. „A 18. században pl. hiányzik a líra, napjainkban nincsen eposz, a regény a görög hanyatlás korában született . . . Tulajdonképpen minden nagy íróval új műfaj születik; ez természetes is, hiszen újat csak újjal lehet kifejezni . . . Viszont ha a műfajra mint szerszámmra már nincsen szükség, ha nincs már olyan élmény, amit ki lehetne vele fejezni, akkor a műfajok kihalnak.” Az óda vagy az epigramm példája azt is elárulja, hogy a műfaji jelleg akkor is változhat, ha az elnevezés azonos marad. — Érinti itt Babits Brunetière műfajfejlődési elméletét, azzal az óvó megjegyzéssel, hogy az ilyen organikus szempontok az emberi szellem termékeinek körében csak a hasonlat érvényével bírnak.

Az osztályozás valódi alapjául az időbeliséget, azaz a történeti szempontot fogadja el — s így az egész problémát a korszakolásra és a vele összefüggő kérdésekre csúsztatja át; ez viszont alkalmat nyújt neki arra, hogy vázolja álláspontját az akkor még újszerű nemzedéki elméletről. Amikor zárókérdését felteszi: melyek azok a tényezők, amelyek új korszakot indítanak el az irodalomban? — a válasz (új világnézet és nagy egyéniség) már a második kérdés-csoporthoz szolgálna átmenetül.

Előbb azonban, óvatosan, mégis megpróbál Babits valamelyes műfaji kategorizálást adni. Lehetnek bizonyos típusok a viszonyban, amelyben a kifejezés a kifejeznivalóhoz áll. Voltaképpen a közvetlenség és közvetettség fokozatain haladunk tovább: első típus az egyszerű, természetes élménykifejezés, a másodikban „az élményt nem közvetlenül fejezem ki, hanem lelkemben megegyszer átélem . . . az élmény fölveszi a lélekben a szomszédos rétegeket”; a harmadik típusban „olyan élményt fejezek ki, melyet bennem már expressio keltett. Ez a kritikai irodalom”. (Ez utóbbiba nemcsak a kimondott kritikusokat sorolja.) „E felosztás voltaképpen három attitűd, melyet az élettel szemben el lehet foglalni.”

A II. kérdés-csoport: az irodalom mozgatóerői. Milyen erők, milyen tényezők állanak az irodalom korszakos változásai mögött? Alább még visszatérek arra a szkeptikus fejtegetésre, amellyel ez a szakasz indul: Baldensperger nyomán Babits igen kevésbé ismeri el a társadalmi-politikai változások irodalom-mozgató hatását. A főerőt a Taine-féle miliő-elmélet és a Dilthey-féle élmény-elmélet bírálatára fordítja. Az elsőt tapasztalati érvek alapján utasítja el. „A miliő nem magyarázhatja meg az irodalmi jelenség előállítását, mert egyformán hat mindenkire, s mégis ugyanegy miliőben a legkülönbözőbb művek jöttek létre. Az egyéniség Taine-féle figyelmen kívül hagyása nem állhat meg.” Babits szerint Dilthey csak Taine elméletének modernebb, finomabb alakját adja. Hogy az egyéni élmény csakugyan olyan fontos mozgató és magyarázó elv-e, az az író szándékától függ; Goethe fontosnak tartotta művei megértéséhez élményeinek ismeretét; Herediánál ez nem számít. „Sem az egyéni, sem a kollektív élmény nem lehet az irodalom mozgatóerejének megmagyarázója, 1. ha az egyéni lenne, akkor most a háború után nagynak kellene lenni az irodalomnak, pedig ellenkezőleg van. 2. A kollektív élmény sem lehet ez az erő, mert így az irodalmi koroknak a politikaiakkal össze kellene esni. De pl. Ady iránya politikailag csendes korban jött.” Az irodalom mélyebb élmények expressiója,

a szó köznapi értelmében vett élményanyag csak eszköz. Amikor egy kor vagy költő figyelme új, addig észre nem vett élmények felé fordul, az okot belsőbb dologban, a világnézet változásában, találjuk meg. Ez az, ami kisugárzik az irodalomban, s utóbb megtalálja a maga kisugárzását a politikában is. Példa gyanánt, a korszellem és a politika egybehangzására, az anti-intellektualizmus terjedését hozza fel, megismételve azokat a gondolatokat, amelyeket megpendített *Az örök béke*-fordításhoz csatolt jegyzetekben és *A veszedelmes világnézet* c. cikkben, s részletesen kifejtett az *Új racionalizmus* c. előadásban, amelynek fennmaradt vázlatát Ungvári Tamás közli. (Itk 1959, 242—243. l.) „Csakis ilyen világnézetű korban volt lehetséges, hogy az embereket s a népeket egymás ellen uszítsák, a »Wille zur Macht« erejével belekényszerítsék a háborúba. Tehát a világnézetnek köze van a háborúhoz is meg az irodalomhoz is. Mindkettő közös forrásból származik, csak hogy az irodalomban elkezdődött a változás már a háború előtt.” — Ezt a modern anti-intellektualizmust veszi észre Babits a kor lírájában. „Az ész szerepe igen kevés a mai lírában. A modern líra oly hangulatok versebe foglalása, melyek asszociatív és hangzásbeli tényezőktől függenek.”

Tehát a világnézeti változás az oka az irodalmi változásnak. De mi okozza a világnézet, változását? Igaz, az eszmék „elkopnak”, új tények és események merülnek fel, mindez azonban hatástalan marad mindaddig, amíg föl nem lép a nagyember, a zseni, aki az újat képes észrevenni és kifejezni. „Mi tehát az irodalmat mozgóató erő? A véletlen, az írói egyéniség megjelenése, a zseni.” Az előadás most kifejti Babits zseni-elméletét. Miben különbözik a zseni a többi embertől? Kedves tétele Babitsnak: „Legtöbbjük észben és érzésben nem emelkedik túl az átlagemberen.” De akkor mi az oka annak, hogy egyik lélek képes az expresszióra, a másik nem? Maga az élmény erre nem képesít („gyöngye írók akarnak az elbeszélt élményekkel hatni”); a fantázia, amelyre számos irodalomkutató utal, csak eszköz, bár fontos eszköz. Baldensperger nyomán (l’initiative des inadaptes) Babits is hajlandó a zseni kialakulásában némi szerepet juttatni annak, hogy a tehetség és környezete, társadalma, nemzete között diszsonancia van, hogy számára elérhetetlen a környezetéhez való teljes adaptáció. Idegen származás, betegség, testi stigma, abnormitás tudata támaszthat merészséget, lendületet az újnak kifejezésére. (Néhány lappal odébb ezt az elméletet túlzásnak nyilvánítja.) Mégis, a zseni döntő tényezőjét Babits a kifejezni-akarással, a kifejezni-akarással következőességében, s így az önmagához való hűségben látja. „Az irodalmi zseni tehát inkább morális, mint pszichológiai sajátság.” „Amint én megismerem magamat s ezt a világnak ki akarom fejezni, ehhez igen les kell, hűnek kell magamhoz maradnom, énségemet a világnak bátran odakiáltani.” (Közben célzás az akkor divatos Weininger elméletére: az irodalmi zseni lényege a »Gedächtnis«, az emlékezet félig morális értelemben.) „Az élmények a zseni számára nem jelentik a világot, a világot beleéli önmagába, s a saját maga belső fejlődése a fontos; a világ csak anyag, költői téma számára, élmény, melyből önmagát építi fel.” Goethe, Arany, Vörösmarty példáján illusztrálja, hogy a fő folyamat az alkotó küzdelme az élménnyel, az a szívós befogadó, alakító munka, amellyel a lángelme élményeit önmagához, saját világához asszimilálja. „A konsztitutív erő az élményt teidolgozó írói lélek. A tehetség, amely a felépítést elvégzi, a fantázia; ez az egyetlen pszichológiai jellemvonás, mely az írónál különbözik a más emberektől.” Szó esik még ebben az összefüggésben a tehetség magánosságáról, élményszerzésének és emlékezetének precizitásáról, az élmény átalakításának, objektíválásának szükségességéről.

III. kérdéscsoport: az irodalom viszonya az élethez és az élményhez. „Hogyan változik a világ képe az irodalomban? Az egyéniség a kiválasztó és formáló elem. Az élmények kivevődnek a világból s új életet kezdenek.” E folyamat három mozzanata: 1. Az élmények kiválasztása. Az élménynek nem külső jelentősége vagy hitelessége, hanem belső súlya a fontos: „a költő nem él, hanem lát.” Egyes kutatók szerint Shakespeare nem írhatta a neki tulajdonított műveket, mert életében ehhez képest kevés volt az élmény. Az ilyen okoskodás teljesen hamis. — 2. A kristallizáció. „A keletkezés folyamata nem az, hogy egy csomó élményt összegyűjtök, hanem hogy egy élménnyem van s az magam vagyok, s a köré csoportosul a többi.”

Ha a telítődés fokát eléri, „bármely kis eseményt megragadhat a költői alkotás létrehozására, míg máskor nagy élmény sem fontos neki”. Ebből következik az irodalom örök romantikus volta. Nincs rangsor közvetlen és másodlagos élmények közt.

Ez a gondolat sor szükségszerűen vezet a realizmus és naturalizmus problémájához. Sajnos, a jegyzet éppen ezeken a lapokon, ha nem is homályos, de zavaros abban az értelemben, hogy nehéz belőle kivenni a logikus fonalat; témáit elejti és felveszi, csereberéli, összegezi; olykor ismétlődik is. Babits véleménye a realizmusról, különösen olyan értelmezéséről, amely a valóság másolását vagy a költő valódi életének tükröztetését érti rajta, teljes határozottsággal kivehető. Flaubert-t veszi fel példának. Hatalmas erőfeszítéseit, kínos anyaggyűjtését, amely látszólag a valóság minél hübb ábrázolásának érdekében történt, úgy értelmezi, mint véres harcot a koncentrációért, az önmagához-jutásért. Ezért küzd Flaubert úgy, hogy anyagot, képet, szavakat keres, melyekkel magát ki tudja fejezni; nem a röghözködtött valóság, nem adatok a fontosak, „hanem az ő világgal való szembenállásának képekben dőzsölő, de kielégítést nem találó fantáziabeli kifejeződése . . . Ami Flaubertre áll, azt el lehet mondani nyilván minden naturalista író műveiről”. A példa tanulságát aztán tételszerűen többször is megismétli: a művész nem másolja a valóságot; „sem a külvilág, sem a költő élete nem jut kifejezésre a költőnél, hanem a költői világ” (Diltheyre hivatkozik.) „Mind a gondolkodók (az esztétikával foglalkozó nagy filozófusok) egyetértének abban, hogy a költő nem másol, hanem ad”.

Közben, az eredeti fonal folytatása gyanánt, a költői alkotásfolyamatról, elindító és stimuláló mozzanatairól hallunk — részben Baldensperger nyomán — lélektani érdekességeket. A jegyzet említett zavarossága meglátszik azon is, hogy az élmények művé-válásának ígért 3. mozzanatát nem jelzi külön, csak következtetni lehet rá, hogy ez a kivetítés, az objektiváció lenne, sőt ismételtelen visszatér az »eszményítés« fogalma is; de a három közötti viszony nem világos; egyszer az eszményítés, máskor az objektiváció látszik főfogalomnak. Azt a folyamatot, amelynek során a műalkotás kiszakad alkotójából, Baldensperger francia műszava nyomán exteriorizálásnak (exterioriser), egyszer magyarul »külsősítés«-nek is nevezi. Próbálja megjelölni az objektiváció eszközeit: a k o m p o z í c i ó , mellyel a sorrendet alkotja meg, s a f o r m a , mellyel kikerekíti. Az alapvető eszköz mégis a szavak és képzetek újszerű csoportosítása, eredeti, addig szokatlan kapcsolása. Az objektiváció szükségszerűen távolítást is jelent; fiatal, éretlen költőknél szokott hiányozni a distancia élet és mű között.

»Önmagunk külsősítése« csak egyik oldala, nézőpontja az eszményítés folyamatának. Ha a külső, eszközül használt élmények, valóságelemek oldaláról tekintjük, ugyanezen folyamat a külső élmények magunkhoz asszimilálásával egyértelmű. „Az irodalom alapténye az eszményítés, amelyen a külvilágból nyert élmények keresztülmennek, hogy a költő lelkében kikristályosodjanak s mint új, autonóm világ jelenjenek meg.” Ezzel kapcsolatban ejt Babits néhány szót a tipizálásról, tipikus és egyéni vonásokról, a Vojtina ars poétikájából kiindulva. Szerinte itt sem lehet szabályt alkotni: „az író nem másolja a valóságot, sem az esetlegességben, sem tipikus részeiben” — az egyedi is, a típus is csak eszköz önmaga kifejezésére. — Mindez nagyon szívügye lehet Babitsnak, mert a lényeges gondolatokat több változatban, újra megfogalmazza, s lezárásul még egyszer visszatér a valószerűség, a külső hitelesség követelményére. „Minden ember két életet él. Egyik az embertársak közt folytatott tudatos, praktikus akarat által kormányozott élet. A másik az ember sokkal mélyebb tudattalan élete, mely az élményeiből lelkében leszűrődött és asszimilálódott élettartalomról áll . . . A író ezt a szavakban ki nem fejezhető, tudatalatti mély életet akarja másoknak megmutatni.” (Vigyázzunk: nem a pszichoanalízis beszél itt Babitsból, hanem Bergson.) „Ezért nem lehet az élethűség szempontjából megítélni az író . . . Az író a világ nyelvén kifejezi az önmaga mélyét.” „Sohasem lehet az irodalom megítélésében a hűség mértékadó,” az író világa és a környező világ között. Szigorú megrovást kap ezért Gyulai; végül is az a viszony, amelyben a költő és a való dolgok állnak, egyénenként és koronként változik; a múlt kritikusainak hibája volt az, hogy egy-egy kor relatív mértékét abszolútnak vették.

IV. A negyedik problémacsoport az irodalom művészi eszközeinek tana, a voltaképpen poétika. Előzetes óvás: az eszközök változnak, minden nagy költő teremt új eszközöket is; ugyanígy korhoz kötöttek a műfajok is. Ha történeti szempontú poétikát akarnánk adni, a kifejező eszközöket iskolák szerint csoportosítanánk egy-egy nagy költő körül. Az előadás azonban filozófiaibb célt tűz ki magának: megkeresni a költői kifejezés elemi lehetőségeit. „Amikor az író valamit ki akar fejezni, azt csak úgy teheti, ha kifejeznivalóját, lelkének lényét a világ színeire bontja fel, és ezekből a mozaikokból alkot valami egységet.” A világ elemei a k é p e k, a képeket pedig s z a v a k fejezik ki.

A költő elemi kifejezőeszköze tehát a s z ó ; a költő-Babitsra valló érdekes megjegyzéseket olvasunk a szavak fontosságáról, egy-egy szó inspiráló erejéről, egyéni szókapcsolatokról. A szavak „rendezése” a köznap beszédben az értelem törvényeit követi; a költészet rendező elve a r i t m u s. Részletproblémák: értelmi és hangzási ritmus viszonya, bonyolult tartalom és bonyolult versformák párhuzamossága, külső forma és belső ritmus egybehangzása.

Ezután következnek az összetett költői eszközök, egymásutáni fokozatban: a k é p ; ennek terjedelmesebb változata a leírás; a k a r a k t e r (lehet tipikus vagy egyéni, az életből vagy irodalomból merített); az e s e m é n y m o t í v u m. Itt elég sok figyelmet szentel Babits a történelmi költészet problémájának; saját műfajfelosztási kísérlete alapján a kritikai jellegű irodalomhoz sorozza; a művészi igényű történetíró, a történeti regényíró és a kritikus egyaránt írott kútfőkből és adatokból kiolvassa egy egyén lelkét; „a már egyszer kifejezésre jutott egyéniség számára új átélés tárgya lesz, és újra átélve fejezi ki ismét”. Ebből adódik újabb poétikai eszköz gyanánt: m á s o k l e l k e. Külön vizsgálja Babits azokat az eszközöket, amelyek az irodalmi mű egységét megteremtik. A k o m p o z í c i ó nem okvetlen logikai szálon függ,* sokkal inkább zenei, ritmikus, belső egység. — A kompozíció, a »logikai lánc« alkat-elemeinek vagy változatainak: gondolatmenet, »mese« tárgyalása közben a jegyzet megszakad; három-négy lapnyi hézag van benne; a kimaradt rész alkalmasint az összetettebb, epikus, esetleg drámai kifejezőeszközökkel, cselekményfajtákkal stb. foglalkozhatott.

A hátralevő három kérdéscsoport a jegyzetben összesen csak hét lapot foglal el, s anyagában erősen Baldenspergerre támaszkodik. Az előadáson érzik az erős siettetés; az Éder Zoltán cikkében olvasható rendőrségi vallomás szerint az előadások június végéig tartottak, akkor Babits hazament Szekszárdra. (Lehet, hogy vallomásaiban a dátumot előrehozta; július 2-án még kari ülésen vett részt; Ungvári Tamás egyik adata szerint július 22-én tantervérekeztelen szöveget írt. Van-e erről több adat?)

V. problémakör: az irodalmi hagyomány. Babits tiltakozik a hagyomány megvetése ellen; megérti s olykor szükségesnek is tartja, hogy az író önkifejezésében, kölcsönképpen olyan eszközökhöz nyúljon, amelyek már telítve vannak lélekkel és tartalommal. (Tervszerű visszanyúlás valamely hagyományos formanyelvhez.) Érintett problémák még: az eszközök keletkezése és elhalása. Az újonnan teremtett eszköz a köztudatban csak lassan telítődik jelentéssel, lassan „szívja magába a lélektartalmat”. Viszont a fejlődés másik jelensége: az új kifejezőeszközök lassan formulákká válnak.

VI. problémacsoport: az irodalmi hatás. Bár Babits itt is tagadja, hogy az irodalom a társadalom kifejezője lenne — mégis meglát néhány lényeges tény a irodalom társadalmi funkciójából; „az irodalom szerepe nem tisztán esztétikai, az irodalom a mélyebb szellemi élet egy csatornája”; a nemzetek a zsenik révén ismerik meg egymást és közelednek egymáshoz; az irodalmi mű a korok, embertársak lelkében élő tendenciákat szabadítja fel. „A nagy író az emberiség lelki lehetőségeit reprezentálja. Liberator.” — Baldensperger nyomán hallunk még arról, hogy a tömeg számára az író a fontos, nem a mű; az író személye időnként folyamán legendás alakká válik, szimplifikálódik. A nagy íróról alkotott szemlélet koronként is módosul.

Az utolsó, VII. rész szól irodalom és társadalom, irodalom és erkölcs viszonyáról, az irodalmi mű nem-esztétikai hatásairól. Fontos megállapítása Babitsnak, hogy az irodalmi érték nem azonos az esztétikai értékkel; több is, más is; egy mű értéke pl. más a nemzeti és

más a világirodalomban. — Társadalmi szempontból „minden új érzés forradalmi, mert megbontja az eddigi rendet”; nagy felelősség ez az íróra, mert nem tudhatja: hasznos-e vagy káros az új érzés a társadalomra? Vannak adatok irodalmi művek romboló hatásáról (a Werther-járvány, Napóleon élete és Julien Sorel; Cürell mondása: Aki egy valóban új sort leír, el lehet készülvén, hogy emberek fognak megöletni miatta). Viszont számtalan példa akad az ellenkezőre is; „minden új érzés épít, míg a társadalom életképes”. Az irodalmat, az expressziót nem lehet megállítani; „az egyén szaz emberiség szellemi élete visszafajthatatlan”. „Az emberiség mélysége, lelki életének vehiculuma az irodalom.”

3.

A fentiekben ismertetett egyetemi előadások két szempontból is felkeltik az utókor érdeklődését. Nemcsak az a fontos, hogy egy irodalomelméleti vázlat van a kezünkben, hanem hogy ez a vázlat Babits Mihálynak, a költőnek és műfordítónak, a tanulmányirónak és irodalombölcseletnek egy alig ismert, ránk nyers formában maradt műve. De a hagyaték súlyát és jelentőségét növeli a másik körülmény: az, hogy ez az irodalomelméleti vázlat a magyar Tanácsköztársaság kulturális életének egyik dokumentuma. Egyaránt kereshetjük benne a költőt, aminőnek emberi egyéniségében és egyéb műveiben megismertük, s a kort, amely módot adott neki arra, hogy ezt a páratlan, szintetikus kísérletet végrehajtsa.

Mielőtt a költőt keresnénk, próbáljuk benne a kort megtalálni. Az 1919-es tavasz és a magyar fejlődés különossége legelőbb is abban tükröződik, hogy a Babits-féle elmélet a mai fogalmaink szerint nem marxista, és néhány félmondaton túl semmi köze a történelmi materializmushoz. Ezen nincs mit csodálkozni. A marxista irodalomelméletnek és esztétikának ma, negyven évvel később, már vannak nagy eredményei, de mint rendszer ma is még alakulóban van; 1919 előtt csak szórványos, tudományos szempontból jelentéktelen kísérletek történtek a történelmi materializmusnak a magyar irodalomra való alkalmazása körül. A Tanácsköztársaság néhány hónapja pedig egészen is kevés volt arra, hogy vezető tudósaink a tudományos szocializmus elméletébe és alkalmazásának részleteibe belemélyedjenek. Így volt ez másnál is, nemcsak Babitsnál. Ezt mutatják azok a művek is, amelyek a 19-es egyetemi tanárok előadásából később könyvalakban megjelentek. (Király György: A magyar ösköltészet, — a Lantos kiadásában megindult «Ethika-Könyvtár» c. sorozatban. Ugyanez a sorozat a „munkában” levő, tehát tervezett kötetek közt említi név nélkül »Az irodalomtörténet elméleté-t is; Babitsnak tehát szándékában lehetett a húszas évek elején jegyzeteinek könyvalakban való kidolgozása és közreadása, — vagy legalábbis a kiadó remélte, hogy rá tudja venni erre.) Azokban a hónapokban egyetemeink és tudományos életünk irányítói sem emeltek olyan igényt, hogy a váratlanul élvonalba került tehetségek megalkossák egy csapásra a marxista szaktudományokat. Tudjuk, mennyi feudális csökevény élt még a huszadik századi polgári magyar társadalomban; az első világháború valami szellemi vesztég és vesztégzarat is teremtett; ennek volt a következménye az, hogy mi a tudomány területén a polgári-demokratikus forradalmat igazában csak 1918 októberében és novemberében indítottuk meg. A filozófia és a társadalmi tudományok terén a megelőző évek magyar átlagszintjéhez képest még a közel egykorú, sőt századvégi nyugati polgári irányzatok és eszmék is merészen forradalmiaknak hatottak.

Mindenképpen ez volt a helyzet Babitsnál, akinek ekkor már az *Irodalmi problémák* (1917) színvonalas kötete állt a háta mögött. A kötet tanúsága szerint eszméinek forrása jórészt a maga irodalomértése és fejlett esztétikai érzéke volt, szélesebb tájékozódásért azonban a modern Nyugat filozófusaihoz és esztétikusaihoz is szokott nyúlni. Amikor — azt hiszem, elég hirtelen — egyetemi katedrát kapott, a feladat komolysága még inkább idegen, szakmai forrásokra utalta, s ezek akkoriban nem lehettek mások, mint a polgáriak. Aki egykori hallgatóiból még el lehet érni, ma is rajongással nyilatkoznak előadásainak lenyűgöző érdekességé-

ről és újszerűségéről. Ez az újszerűség azonban nem jelentett teljes eredetiséget. Az előbbi vázlatos áttekintés arra vall, hogy koncepcióban és problémafelvetésben igyekezett eredeti és önálló lenni, anyagát azonban a maga széles olvasottsága alapján — érthető módon — nagyon sokfelől hordta össze: filozófusoktól, irodalmi tanulmányokból, írók és költők vallomásaiból. Tanulságos volna összeállítani az idézett filozófusok és tudósok névjegyzékét, amely meg-hökkentően gazdag; elégedjünk meg Carlyle, Taine, Brunetiére, Dilthey, Bergson, Wundt, Petersen, Simmel, R. M. Meyer, Witkop, Möbius nevével.

Legjobb forrása, saját bevallása szerint is, egy az első világháború idején még új és újszerű, merészen szellemes francia könyv volt: Fernand Baldenspergernek 1913-ban a Bibliothèque de philosophie scientifique-ban megjelent irodalomelmélete: *La littérature*, alcím: *Création, succès, durée*. A jegyzetben a Baldensperger-párhuzamok, adatok és szempontok elég tekintélyes arányra rúgnak. A francia szerző azt adta Babitsnak, aminek a magyar irodalomtudomány akkori helyzetében nagy hasznát vette: a gondolkodás dogmaellenes szabadságát és a múlt hagyományaival szemben a szépségszisztem bálványromboló merészségét.

De néhány döntő elvi kérdésben mégsem francia nyomokon indult. A modern irodalom-szemléletnek voltak már 19 előtt, noha gyéren, hazai kezdeményei is — amelyeknek gyökeres hazaiságáról persze lehetne vitatkozni; sokszor ráismerünk arra az akkor divott német filozófusra, aki őket inspirálta. (Nem vonatkozik ez sem Horváth Jánosra, sem pedig Schöpfungszociologizmusára és karakterológiai szemléletére; ezek hatása nem érezhető Babits szintézisében.) Mindenesetre, úgy sejtem, Alexander Bernát filozófia-professzor körül, fellépett néhány fiatal filozófus és esztétikus, akiknek későbbi pályafutása szempontjából ezek a kezdeti megnyilatkozások elhanyagolhatók — 1919 előtt azonban jelentős problémafelvetések voltak, s minket ezúttal azért érdekelnek, mert minden bizonnyal részük volt Babits elveinek részint kialakításában, részint tudatosításában és megszilárdításában.

Lukács Györgynek az Alexander-émlékkönyvben (1910-ben) megjelent hosszabb cikke: Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez — nem sok nyomot hagyott Babits nézetein —, ha egyáltalán ismerte ezt a cikket. Lukács az irodalmi jelenségek tisztán szociológiai szemlélete ellen emel szót, s követeli az esztétikai értékelés jogait; módszerben szintézist akar a kettő között; hangoztatja a forma fontosságát: ez emlékeztet Babits rendszerére; szinte a szavakban is összecseng az, amit a világnézetéről, ennek döntő szerepéről mondanak. „A világnézetet nem lehet egy szóval, egy mondatnál kifejezni, mert hangulati valami, melyet versben megérezhetünk” — Babits szavaival; Lukács a világnézetet szintén korhangulatnak mondja: „Vannak korhangulatok... Minden stílus egy korhangulat talaján nő, egy új formáján a világ átélésének.”

Mint láttuk, Babits előadásai első nagy fejezetét annak szenteli, hogy tisztázza az irodalomtudomány jellegét és módszerét. Az a gyanúm, hogy ebben a részben Fogarasi Bélának néhány évvel azelőtt megjelent cikkeire támaszkodik, s a problémák megoldásában azon az úton halad tovább, amelyet Fogarasi megkezdett. (Fogarasi Béla: *Az irodalomtörténet filozófiai problémái*, EPhK 1915, 712—724. lap; *A kiválasztás és a kiegészítés a történeti megismerésben*, A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei 1914, 175—192. lap.)

Babits nagy jelentőséget tulajdonít az értékelésnek, és nyomatékosan rámutat az irodalomtudomány normatív elemeire — de nem zárja ki, nem utasítja el a pszichológiai és szociológiai szemléletet sem. Azt a gondolatsort kell itt újból említenünk, amely a Petersen-féle alagúthasonlattal oldódott meg. Az irodalmat három szempontból nézhetjük. Először mint tartalmat, dokumentumot. „Ilyen szempontból az irodalom tudománya egyszerűen filológia, a mi tudományunknak segédtudománya, és segédtudománya a szociológiának s pszichológiának.” Mivel pedig Babits a pszichológiát és talán a szociológiát is természettudománynak tartja, erről az oldaláról természettudományos jellegűnek tartja az irodalomtudományt is. — Ha az irodalmi alkotást formának, objektivációnak, műalkotásnak tekintem, a róla szóló tudomány „normákon, ítéleteken épül fel, tehát esztétikai jelleget ölt.” — Ha aztán még egyet lépünk

előre s a művek összegét, valójában az élő, egész irodalmat nézzük, akkor egyaránt figyelembe kell vennünk »az expressio tartalmát és formáját«. Normákat akarunk alkalmazni, de rájövünk, hogy „a normák nem függetlenek a levegőtől, melyben az irodalmi mű kinőtt, nem függetlenek az író lelkétől sem.” „Tehát az irodalom tudománya természettudomány is, mert az emberiséget előrevivő természeti erőket vizsgál, de normatív tudomány is, mert azt is nézi, milyennek kell lennie a műalkotásnak, mennyire tudott az alkotás egy normát, egy eszmét megközelíteni.”

Babits tehát szintetikusán lát, az értékelésről azt mondja: az irodalmi normák nem azonosak az általános esztétikai normákkal; az irodalomban sokkal inkább játszanak szerepet a lelki-testi és társadalmi gyökerek — tehát csak olyan normák vannak, amelyek az író célja és eszményei szerint változnak. „Csak egy norma van állandó: megfelel-e az író céljának vagy nem.” Ezt annyira fontosnak tartja, hogy egy későbbi részben meg is ismétli: Saint-Beuve szerint csak egy kérdése lehet az irodalomnak: kifejezi-e a mű azt, amit az író ki akart fejezni?

Fogarasitól is ösztönzést kaphatott Babits az irodalom formai oldalának fokozott megbecsülésére. „A tartalom és forma egysége az irodalmi alkotás” — Fogarasi szerint is, de mindjárt hozzáteszi: „A művészi forma teszi irodalomtörténeti jelentőségüvé az alkotást, s ezért csak természetes, ha az irodalomtörténeti érdeklődés elsősorban a forma felé fordul . . . Az irodalomban a művészi forma az új mozzanat, mely a régi, átvett tartalomból újat alkot” — s Babitscsal együtt ő is hivatkozik a nagy klasszikusokra, akik tárgyat, motívumokat, témákat bátran kölcsönöznek; „eredetiségük éppen abban a csodálatos művészetben rejlik, amelylyel a régi anyagból újat, remekműveket alkottak”. — Láttuk, milyen fő helyre állítja Babits az irodalmat mozgó erők közt a világnézetet. E kapcsolatnak „tanulmányozása alkotja a legújabb — Fogarasi alapos filozófiai elemzéssel cáfolja a miliő-elméletet, ezt Babits nem veszi át, de az elméletet ő is tagadja. Fogarasi: „A miliőelmélet ellen az irodalomtörténet elmélete azt a kifogást emeli, hogy az egyéniség jelentőségét nem tudja megmagyarázni.” Ez a főérve Babitsnak is.

A másodiknak említett Fogarasi-tanulmány a »specifikus irodalomtörténeti fogalomalkotás« alapját abban a körülményben látja, »hogy az irodalomtörténet az irodalom története és nem az írók története“. „Az irodalomtörténet éppen úgy az irodalom, vagyis a mű története, mint ahogy a művészettörténet a művészet története, a jogtörténet a jog története és nem a jogászok története, egyszóval idea-történet, a szellemi életnek s nem a lelki életnek története . . . Az irodalomtörténetnek nem az a célja, hogy Goethe vagy Schiller lelki-életét rekonstruálja: ha lelki életüket kutatja, ezt csak azért teszi, hogy mélyebbre hatolhasson a mű immanens ismeretében.” Babits nézeteinek is vannak ezzel összhangzó elemei. „Ez a tudomány, mellyel foglalkozunk, nem az írók, hanem az irodalom tudománya, és mivel az irodalmi mű olyan valami, ami túlnőtt az író lelkén, azért nem lehet a lélektan körébe besorolni. S nem lehet — mint azt a mai irodalomtörténetírók teszik — tisztán az írókkal, azok életével és jellemével foglalkozni.”

Fogarasi cikkei és Babits elmélete közt tehát föltehető a kapcsolat. Az ösztönzés meg nyilvánulhatott abban is, hogy Fogarasi lábjegyzeteiben sokat hivatkozik akkoriban új filozófiai és irodalomelméleti tanulmányokra; így említi, talán elsőnek Magyarországon, Baldensperger művét, mint irodalomszociológiát (EPhK 1915. 723. lap); nem lehetetlen, hogy Babits ezen a nyomon jutott előadásainak egyik fő forrásához.

4.

Babits elméletének idegen és hazai előzményeiről nyilvánvalóan többet is lehetne még kideríteni. Az az eklektizmus nyilvánul meg itt, egy szintézis első vázlatában, amelyet Mátrai László is említ (a filozófus-Babitsról, a Babits-Emlékkönyvben). Azokat, akik a tizenkilenc előtti évekre még vissza tudnak emlékezni, nem lepi meg, ha azt mondom: éppen ez az

eklektizmus az, amelynek révén Babits előadásai jellegzetesen kifejezik a forradalmak korát, ennek az alig egy esztendőnek különös, egyszeri atmoszféráját. A magyar forradalmi mozgalmak első lökését, az októberit, nem egyetlen, hanem több, heterogén tényező összetalálkozása idézte elő, bel- és külpolitikaiak, gazdaságiak, társadalmiak, világnézetiak. Így látta ezt a szemtanúk egyrésze, maga Babits is. „Megállhat-e a forradalom, mely annyifelé hajt és tendál, megmaradhat-e egy forradalomnak, mely annyi ellentmondásnak véletlen együttműködéséből született...?” ezt kérdezi *Az első pillanatban* című cikk soraiban. Ahogy Ungvári Tamás kommentálja, érzi Babits, „hogya a nekilendülő forradalom nagy s egymásnak feszülő erőket szabadíthat fel; számtalan emberi, politikai és világnézeti áramlat hajtja”. Ez a heterogén tarkaság tapasztalható a rövid korszak szellemi életében, irodalmi és tudományos törekvéseiben is. Nincs még egyetlen, mindent átható és irányító forradalmi világnézet, hanem össze-torlódba felszabadulnak, sőt majdnem hivatalos rangra emelkednek azok az akkor modernnek érzett filozófiai-tudományos mozgalmak, amelyekkel a magyar értelmiség haladó része a századforduló óta ostromolta a már elég avult tudományos-világnézeti közvéleményt és hagyományt. A világnézeteknek ez a khaotikus forrongása megvan már a századelő egyetemi ifjúságában; Kosztolányi Négyesy-cikkéből és a Halálfiából képet szerezhetünk róla. Nagy fáziskülönbségű külföldi áramlatok találkoznak össze; a lázadás egyszerre támaszkodik mindre: a századforduló divatos irracionalista és metafizikus életfilozófiai irányaira, az új-kantianizmusra és a korai szellemtörténetre, kacérkodik az ateizmussal és a mechanikus materializmussal, az új lélektani irányokkal, főként a freudizmussal, a tolsztojánizmussal, s buzgón olvassa a modern angol és francia lírikusokat. Kissé bővebben ír erről Bata Imre említett értekezésében. Az ő nyomán idézem még Babitsnak egy 1930-as visszaemlékezését (*Baloldaliság és irodalom*, a Nyugatban): „Mi a világnézetek kavargása között iramodtunk neki az irodalomnak; a szellem egy nagy századának végső problémái izzottak körülöttünk... egy kissé lenéztük az előttünk járó generációt, mely bezárkózva a nemzeti glóbusz hazudott örömeibe s ingékony nyugalomba, kedélyes vagy cinikus mosollyal pipaszónál anekdotázott vagy bor mellett nótázott.”

Amikor Babitsot új hivatása az elé a feladat elé állítja, hogy rendszeres irodalomelméletet dolgozzon ki, ha talán nem is tudatosan és programszerűen s nem is teljesen harmonikus összefüggésben, de mégiscsak azt viszi véghez, hogy szintetizálja az irodalomelmélet terén ezeket az addig is megvolt modern, lázadozó irányzatokat. Erre a szerepre különösen alkalmas volt az ő egyénisége. Kultúrák, művek és eszmék iránti mohó érdeklődése és fogékonysága, amellettsé individualitásának, különbözni-akarásának csaknem a különcödéssé hajló mértéke — eleve ellenségévé teszik minden merevségnek és dogmatizmusnak, s képesítik arra, hogy egy ilyen rugalmas szintézist megalkotva, harci eszközül felhasználjon mindent, amit modernnek és radikálisnak érez.

Ezekben az irányzatokban jóformán csak az a közös, hogy magyar földön valamennyien ellenzékiek; tagadják az irodalomszemléletnek akkorig uralkodott pozitivist és romantikus változatait. Hányféle hangon szólal meg ez a tagadás Babitsnál?

Az »abszolút«-nak hirdetett dogmák és az »örök«, változhatatlan kategóriák ellen mozgósítani lehet bizonyos relativizmust és empirizmust, amely a normák terén is megérzi a változandót. A relativizmusnak ezt a józan mértékét alkalmazza Babits, amikor — mintegy valami háttérben — elismer ugyan abszolút esztétikai normákat, de az irodalomtudóstól azt követeli meg, hogy minden költőt a saját mértéke, egyéni szándékaiból és korából adódó normák szerint ítéljen meg. (Előbb már idéztem az erről szóló mondatokat.) Az ilyes immanens értékelés gyökeres ellentétben áll a kifejlett Gyulai elméletével és gyakorlatával, s természetesen az akadémikus Gyulai-hagyománnyal is.

Még energikusabban lazítja a korlátokat Babits a műfajelmélet terén. Ennek a szándéka már előző tanulmányaiban észrevehető. „Voltaképpen nem szeretjük különválasztani a költészet három országát, — ez az elkülönítés nagyon is formális.” (*A férj Vörösmarty c.*

tanulmányban.) Baldenspergertől bátorítva, aki éppen csak másodlagos jelentőséget tulajdonít a hagyományos műfaji kategóriáknak, Babits is tüzetesen és újszerűen foglalkozik a műfajok kérdésével. Makacs és meggondolkozató logikával rombolja az ősrégi epika-líra-dráma-felosztást, s végül is ide jut el: „Minden költészet líra, mert expressio. Mindegy, hogy honnan vette a költő lelki élményeit, olvasás vagy tapasztalás útján, mert minden ilyen átélés egyenlően élmény, és a költő már magát adja.” Mint láttuk, a relativizmus végül is historizmusban nyugszik meg; a műfajok történetisége aztán, úgy látszik, maradandó meggyőződése lett Babitsnak. A *szinpad válsága* című 1927-es hozzászólásában olvassuk: „A műfajok halandók, s bizonyos, hogy amit mi röviden *drámanak* nevezünk, az sem egy, hanem több, egymásután következő külön műfaj: más a görög, a Shakespeare-é, a Racine-é, a Dumas-é, az Ibsen-é és így tovább.”

A lázadás, a tagadás akkor modernnek érzett fegyverei között, tüzetesebb elemzéssel, ki lehetne mutatni a — szintén csak mértékkel alkalmazott — individualizmust; ekkori harci jelentősége onnan van, hogy, mint minden dogmatizmus, a századelő nacionalista esztétikája és irodalomszemlélete is a hatalmon levő osztályok kollektív ideológiájának volt a kifejezője. Értetű, hogy Babits az irodalom életében erősebben hangsúlyozza az individuális tényezőket és mozzanatosakat: a zseni veszi észre a világnézet változását, sőt valósággal létrehozza és rákényszeríti korára; s maga az irodalmi mű, az expressio azonos az egyéni, egyszeri lelki tartalmak tökéletes kifejezésével. A művészi eszközök egyéni, egyedi volta jelentős érték ebben az esztétikában. Hasonló jelenségek tovább még; a »forma« szerepének, esztétikai jelentőségének kiemelése, túlhangsúlyozása az addig jórészt tartalmi érdeklődésű irodalomszemlélettel szemben, — a népnemzeti epigonizmus vulgarizált realizmus-fogalmával szemben a valóságtükrözés követelményének módosítása, az élményi elv korlátozása, az irodalom távolító, élmény-átstűrő és kifejező jellegének erős megkövetelése. Másrészt megnyugtató, hogy bizonyos érettséggel kerül el vagy hárit el egyes akkor kitűntetően modernnek tartott, dekadens elméleteket; az egész előadásban nincs nyoma a freudizmusnak, azt a Möbius-féle teóriát pedig, amely a lángész csiráját az örültségben, a lelki abnormitásban keresi, határozottan visszautasítja.

Azt hiszem, Taine elméletét sem cáfolná Babits oly nagy lendülettel, ha Beöthy Zsolt nem erre alapozta volna a milleniumi kor magyar nacionalista irodalomelméletét — amely a környezettan pozitivistá tételei alapján követelt nemzeti jelleget költőinktől. Ugyancsak Beöthyekre is kell gondolnunk, hogy megértsük Babitsnak egy meghökkentő tagadását. 1919-ben, a magyar kommun egyetemén, határozottan kétségbevonja, hogy az irodalmat a társadalmi és politikai változások mozgatnák. Nem először nyilatkozik így. 1912-ben a Huszadik Század című folyóirat ankétot rendezett irodalom és társadalom viszonyáról; Babits, mint jegyzetében, itt is elismer bizonyos kapcsolatot; az irodalmi mű nem vonhatja ki magát a kor levegőjének hatása alól. A döntő az, hogy Babits szerint a költő kifejezésben nem a »mit?« hanem a »hogyan?« a kérdés, tehát a mű értékébe nem számít bele az, hogy kifejezi-e korát. (Egy kései, szóbeli nyilatkozata: az a nagy költő, aki nem fejezi ki korát.) Az ankétból: „Mennél inkább különbözik a költő érzésmódja és eszmevilága a kor megszokott és ismert érzésmódjától és eszmevilágától, annál fontosabb lesz a maga mondanivalója is.” (Az inadapté fogalma, még Baldensperger előtt!) Mint később előadásaiban, itt is megfordítja a tételt: „Mert a művészet hat az életre, a művészet az életnek egyik mozgató, újdonságok felé röpítő rugója.” Ekkor még nincs szó Baldenspergerről, akinek könyve 1913-ban jelent meg; de már az ő hatására 1919-re még mélyebben rögződik bele Babitsba a meggyőződés, hogy a nagy társadalmi átalakulások nem hatnak az irodalomra, s hogy a nagy művész egy kicsit mindig szembenáll korával. Baldensperger szemfényvesztő példái, amelyekből egyet-mást Babits is átvesz: A nagy francia forradalom nem alakítja át az irodalmat, — egyideig stagnál és szolgai módon utánozza a régi formákat; az igazi átalakulás csak később következik be, ezt se a forradalmárok, hanem a reakciós Chateaubriandék csinálták. Egybevetve az 1780-as és 1791-es év francia irodalmát, az eltérés jóval csekélyebb, mint 1748 és 1760 között — a két utóbbi év

közt lépett fel Rousseau. 1783 nem okoz észrevehető átalakulást az amerikai szellemi és irodalmi életben, 1871 a németekében. Azt hiszem, a mai olvasó számára fölösleges Baldenspergert cáfolni; érezzük, hogy mechanikusan fogja fel irodalom és társadalom kapcsolatát. Viszont Babits nem kapna annyira ezeken a példákon, nem keresné bennük saját nézeteinek támaszát, ha nem nyomasztaná Beöthy és az akadémisták csaknem hivatalos álláspontja, amely az irodalmat erősen a politikai küzdelmekről való függésében fogta fel, és mintegy a politikai tudat orgánusát látta benne. — A probléma egyébként tovább él, Babitsnál; érinti *Az írástudók árulása*-ban, a zárószót pedig az *Új klasszicizmus jelé* mondja ki, az irodalom kétféle korszerűségéről. „Az élet mégis csak a korokban él.”

Ha a kört keressük Babits elméletében, még hosszabban kell időznünk egy gondolat-körnél, amelynek különös érdekességet ad az 1919-es háttér. A nemzeti elv érvénye az irodalomban, irodalom és nemzet összefüggésének kérdése ez.

Tudjuk, hogy nemzetiségnek és internacionalizmusnak, e két dialektikusan összefüggő tényezőnek két tagja a marxizmus elméletében nem mindig játszott egyenlő súlyú szerepet. Más volt a helyzet akkor, amikor még a főerőt a burzsoá nacionalizmus ellen kellett irányítani; akkor még, a régebbi munkásmozgalom csaknem kizárólag az internacionalizmus jelszava alatt állott, s a dialektikus fogalom-pár másik tagját, a nemzetit, 1919-ben még tagadással, legalábbis gyanakvással fogadták. Mármint, Babits, egyetemi előadásai előtt is, velük egyidejűen is hallatta szavát a nemzeti kérdésben; amikor a katedrára került, már volt kialakult álláspontja. Az *Örök béke-fordítás* előszavában (amely 1918-ról van keltezve s a jelek szerint az októberi forradalom előtt készült) fejtegeti Kantnak azt a követelését, hogy az államok, a béke érdekében állítsanak önmaguk fölé döntő és bíraskodó szerveket; ez persze végül „a földkerekség összes népeinek egyetlen államba való tömörülését jelenti”. Ehhez fűzi Babits a következő megjegyzést: „Mindaddig, amíg a mai nemzetiségi ideológiák fennállnak, csakugyan nehezen képzelhető, hogy a nemzetek képviselői államaikkülönállásának ilyen feladásába belemenjenek.” Teljes határozottsággal nyilatkozik *Az igazi haza* c. cikkében, amely 1919 februárjában, az „Új Világ” c. ifjúsági folyóirat első számában jelent meg. Éppen azért, mert az ifjúságnak szól, igyekszik mondanivalóját nemcsak félreérthetetlené, hanem érzelmileg is telítetté tenni. „Legyünk férfiak, lássunk és mondjunk ki mindent szabadon! Nem a hazafiságra tanít bennünket az idő! Emberiségre tanít! A Haza nevével rútul visszaéltek. Jelszónak használták a gyilkolásra, babonának, mely a bűnöket takarta . . .” A Szózatot citálja, mintegy annak a közvéleménynek tolmácsolására: az nem lehet, hogy a magyar haza elbukjon a háborúban. „De az ész szava hidegen mondja rá, hogy lehet . . . nem egy nemzet szempontjából kell ezt nézni, . . . mert mit jelent egy nemzet? Semmit! Mikor a világ sorsáról van szó. És nem volt hiábavaló, ha egyszer a világ békéje sarjad ki belőle, ha okulnak az emberek a szenvedéseken és belátják, hogy testvérekké kell lenniök, ha ledöntik a falakat nemzet és nemzet közt, ha megvalósul végre a »népek hazája« . . . Mert az Emberiség előbbrevaló, mint a nemzet! És talán jó is, hogy pusztuljanak a nemzetek, amelyeknek nevében halomra ölték a Szent Emberiséget . . .”

Úgy látszik, mintha Babits ennek a pacifista színeződésű internacionalizmusnak tudományos következményeit vonná le, amikor előadásaiban a nemzeti elv irodalomteremtő és irodalomformáló erejét kétségbevonja. Mint további hajtóerőre e tagadásban, gondolhatunk megint a magyar irodalom Beöthy-szerű, a háború alatt pláne intenzíven propagált nacionalista szemléletére. „A nemzeti vonás csak ráakódott réteg az ember lelkében levő mély »emberi«-hez képest.” Már idéztem egyik mehökkentő érvét az egyetemes irodalom nemzeti felosztása ellen: ez az osztályozás egy »külsőségen«, a nyelven alapszik. Hogy ez a szemlélet mégis uralomra juthatott a tudományban, azért „teljesen nemzeti alapon nyugvó nevelésünket és iskoláztatásunkat” hibáztatja. Tesz azután itt is egy pozitív politikai gesztust: céloz arra: mindez másként lesz, ha uralomra jut „az eljövendő egységesítő magasabb világnézet”, amely már internacionalista lesz. — Okfejtésének mindössze egy szépséghibája van: a nemzeti szín-

tézis hitelét megingató gondolatmenetét és példáit, amint fentebb idéztem, csaknem lépésről-lépésre veszi át Baldenspergernek már többször említett könyvéből. „Az irodalom mindig világirodalom, az európai emberiség irodalma.” Kétséges tehát: vajon csakugyan a marx-i internacionalizmus kulturális folyományait gondolja-e végig Babits, — vagy csak egy szkeptikus polgári elméletet vesz át?

Nemzetinek és nemzetközinek viszonya, amelyet 1919-ben még nem megnyugtatóan old meg, később is szakadatlanul foglalkoztatja, nem mint elvont tudományos probléma, hanem mint fájó személyes kérdés, amelyet az évek előrehaladása, a fasizmus és a fajelméletek térhódítása, a germán veszély növekedése egyre kínzóbbá tesz. Messze vezetne, ha a nemzet-ről és az irodalom nemzeti jellegéről vallott felfogását nyomon akarnánk követni. Elégedjünk meg néhány idézettel. Ahogy a Széchenyi-tanulmányban írja, a »mai« nacionalizmus ellentétben látja a nemzetet egyik oldalon az emberiséggel, másik oldalon az egyénnel. Széchenyinnél még szó sincs ilyen ellentétről; az ő nacionalizmusa az emberiségből indul ki, s az emberiséget is, az egyént is gazdagítani akarja. Egyáltalán: több egyéni szint akar vinni az emberiségbe, nem pedig több nyájszellemet. „Ez a szó: nemzet, maga kétértelmű. Mi az a nemzet? Néhány milli-ónyi horda abból a fajtából, mely a teremtés koronájává tette magát. Nem: több ennél a nemzet! Nemcsak quidditas, hanem qualitas is . . . Egy szín: egy színnel több az emberiség nagy színskálájában. Milyen szegény volna az egyszínű emberiség!” „A magyarság, amelynek lényegét kérdezem, történelmi jelenség. S ahogy történetileg kifejlődött, nem testi, hanem szellemi jelenség. Az átöröklés, mely folytonosságát biztosítja, nem testi, hanem lelki.” Az idézetek arra vallanak, hogy Babits ekkor már a maga módján továbbjutott a nemzeti elv megértésében. Már nem tartja felszínnek vagy külsőségnek; benne a tudatbeli, érületi, kulturális, hagyományos összetartozást hangsúlyozza (ezek a marxizmus nemzet-fogalmában is fontosak) — s mindvégig ellenszegül a nemzet mindenfajta biológikus megfogalmazásának.

Viszont: 19-ből tartja meg későbbre is, módosításokkal, a világirodalom primátusát a nemzeti irodalmak felett; nem idézem a nyilatkozatokat, csak utalok két bevezetőjére: Az *európai irodalom történeté*-hez, és az *Amor sanctus*-antológiához. Ez utóbbiban (1933-ban) helyteleníti azt a „ma divatos irodalomszemléletet, . . . mely az irodalomnak csupán nemzeti értékeit képes meglátni, s az irodalmi értékeket hajlandó a nemzeti értékkel azonosítani.”

5.

De az olvasóval együtt én is úgy gondolom: Babits irodalomelméleti jegyzete nemcsak a Tanácsköztársaság korának, hanem alkotója személyiségének is dokumentuma. A költő-esztétikáknak mindig kijár valami külön érdeklődés: hajlamosak vagyunk arra, hogy necsak az elméletirőt, hanem a költőt, a lírikust is keressük bennük. Az adott esetben ez nem egyezik meg az alkotó szándékával és módszerével. Babits nem önvallomást tenni állt az egyetemi katedrára, hanem, átérezve az egyetemi képzés követelményeit — a leendő középiskolai tanároknak rendszeres szaktudományt akart kidolgozni. „Irodalomról akarunk beszélni, de legkevésbé szándékozunk magunk is irodalmat adni. Tudományt akarunk adni” — ahogy ő maga mondja.

Csakhogy az olvasót és a kutatót még ez sem riasztja vissza. Úgy érzi, hogy éppen az esetleges, szándéktalan vallomások a legizgalmasabbak, amelyek meghúzódnak a tudományos okfejtések és eredmények háttérében. Az utókor joga az, hogy még a szaktudásban is a költőt, a Nyugat irodalmi forradalmának tagját próbálja megtalálni. Én magam nem akarok ezeken az olykor ködülte vizeken nagyon messzire vitorlázni. A tanulmányíró Babitsot habozás nélkül megtalálom az egyetemi előadásokban; nemcsak egy-egy átvett adat, idézet, szempont árulja ezt el, hanem Babitsnak a kor epigon-átlagát messze felülmúló esztétikai érzéke, jellem-tani beleélése és kényes nyelvi-stilisztikai érzékenysége.

A költő-Babits keresését félretéve, én egy másik tudományos problémát gondolnék megoldandónak. Vajon Babits, a poeta doctus, nem a Nyugat-mozgalom esztétikáját kodifikálta-e egyetemi előadásaiban? Nem a költői gyakorlatnak és a kritikai-esztétikai eszmékedésnek olyan párhuzamosságáról van-e szó itt is, mint a német újklasszicizmusban vagy Arany és Gyulai együttesében?

Könnyű volna ezt eldönteni, ha a Nyugat-mozgalom esztétikáját már szintetikusán feldolgoztuk volna. De azért néhány tájékozási pontot kijelölhetünk. A Nyugat kezdeti diadala, hirtelen mozgalommá-szélesedése tartalmában egyet jelentett az irodalmi forradalommal (Horváth Jánosnak a Nyugatot értékelő, Magyar Figyelőbeli cikke már címében ezt fejezi ki: *Forradalom után*); s mint a 18 októberi politikai forradalom, ez is igen heterogén gyökerekből táplálkozott. S mint ahogy a Nyugat költői és szépírói irodalmi irány és szemlélet dolgában elég tarka együttest képviseltek, kimondott és lappangó esztétikai nézeteikben is összetörlődött bizonyial mindaz az eklektikus modernség, amelyről előbb már beszéltem, s amelynek viszonylagos egységét radikális színezete és ellenzékiisége teremtette meg. — Mégis, ha meggondoljuk azt, hogy a korai Nyugat programszerűen az írói szabadság elvét hirdette, íróinak alkotásmódjában nem volt ritka a gáttalan önkifejezés, s ha ideszámítjuk azokat a nyelvi-stiláris jegyeket is, amelyekről Horváth János beszél — fel kell ismernünk, ha nem is a részleteken, de a mozgalom egészén a romanticizmus néhány fő jellegzetességét. Tüzetesebb kutatás megtalálná a romantikus elemeket esztétikájukban is: a zseni-kultuszt, az eredetiség akarását, a fantázia értékelését, a szabályok megvetését, a közvetlen hagyományoktól való elszakadást.

A fiatal Babits tanulmányaiban is kiütköznek itt-ott ennek az esztétikai romanticizmusnak a tünetei. A *Szagokról, illatokról* a »ritkaság«-ot értékeli a művészetben; melléje kerül az újszerűség; éppen ezt, az újszerű (szó- és képzet-) kombinációk megteremtését tartja a művészet lényegének. Egy kicsit ehhez igazodik a zseni-ideál is: „A zseni fősajátsága az érzékenység és új érzések akarása.” A Vörösmarty-tanulmányok ezt a modern zseni-fogalmat még az abnormis, a mélyben rejlő lelki gazdagság jegyével gyarapítják: ebben is van romantikus örökség. A költői fantázia teremtő oldaláról mutatkozik be: „A teremtő fantázia, amely a képzet-elemeket egészen új módon kombinálja, eszközlője egy egészen új világnak, amely nem tükör többé, hanem a teremtés szabad folytatása, új differenciálódás, új csoda.”

De ezek a romantikus-lázadó sejtelmek, mint tudjuk, már a fiatal Babitsot sem jellemzik kizárólagosan. A Petőfi—Arany-tanulmányban más irányú, Babits saját mivoltában mélyebben gyökerező tendenciák szólnak meg. Aranyról: „Ez a nagy költő a Poétaság örök Janus-fejéből a művészarcot fordítja felénk. Az emberarc homályban marad, s jelentéktelennek látszik. Különös elrejtőzés! A mai poétaság inkább művészarcát szereti elfelejteni.” Az egyetemi előadások, ha döntő mondanivalójukat nézzük, már túljutottak az irodalmi forradalom friss romanticizmusán. Igaz, van valami megtévesztő abban, ahogy a zseni irodalom-irányító szerepéhez ragaszkodik. Mint láttuk, benne látja az irodalom igazi mozgóaterejét; a zseni az, aki az új világnézetet észereveszi, kifejezi és a közönséget, a nemzetet magához idomítja. Itt is emlegeti a lángelméje jellemző újszerű képzetkombinációkat. Az igazi változás a zseni-fogalom tartalmában van. Először is: Babits megtagadja a zsenitől az általános emberi kiválóságot; mintegy leszállítja a zsenit az emberfelettség, a démoni prófétaság romantikus talapzatáról. Felteszi a kérdést: mi képesít az expressio-ra, s miben különbözik a költő-lángelme a többi embertől? „A kérdés igen nehéz, mert minden író másfajta ember, sőt legtöbbjük észben és érzésben nem emelkedik túl az átlagemberen.” Egy-két lappal később: „Talán elméleti, értelmi képesség kell az expressióhoz? Nem. Legtöbb író átlagember. Talán az érzelmi élet különossége, nagyobb gazdagsága? A legszegényebb érzelmi élet új és gazdag, hogyha az irodalomban kifejezésre jut. Kevés érzelmű ember is lehet nagy az irodalomban.” Említettem már a záró-formulát, amelyre Babits a negatívumokból eljut: a zseni inkább morális és nem lélektani sajátosság; lényege az önzetlenség, az önmagához való föltétlen hűség, az életnek és az élményeknek

föltétlen önmagához-asszimilálása. — A Nyugat nagyjai közül nem mindre ismernénk rá ebben a képben — és alig hiszem, hogy a legnagyobbak vállalták volna.

Hasonló kétértelmű csillogása van Babits meghatározásában az irodalom fogalmának. Amit az irodalomról mint expressio-ról elmond („az író a legmagasabb feladatának tartja, hogy az ő egyéni, egyszer előforduló lelkiállapotát fenntartás nélkül adja és közölje”, „keil, hogy a kifejezés öncél legyen” stb.), olyasféle költői magatartást és költészeti típust sugalmaz, aminőt élményi költészetnek vagy vallomás-költészetnek szoktunk nevezni; beleérnek az őszinteségnek s közvetlenségnek a magyar lírából jól ismert változatai is. A vallomás-jelleg és a közvetlen önkifejezés nem jellemzi ugyan egyetemlegesen a Nyugat lírikusait és szépiroíróit, de vannak kiemelkedő képviselői. Babits maga semmiképpen sem tartozhat közéjük. Kortársak és irodalomtörténészek őt inkább közvetett, »műves«, Földessy szavával pláne »iparművész«-költőnek tartják; lírája valóban akkor kerül nagyobb élményközelségbe, amikor az öregség és a betegség rémségeivel kell küszködnie. Úgy látszik tehát, mintha elmélete a költészetnek éppen azt a (kifejező) funkcióját hangoztatná, amelyet ő maga csak ritkán tudott megszólaltatni.

Különösebb csoda ez sem volna; dokumentálná azt a lenyűgöző hatást, amelyet Babitsra nagy költőtársai gyakoroltak. De megint nem szabad itt megállnunk: a kifejezés-elvnek az ő elméletében van egy másik oldala is. A témára visszatér akkor, amikor az élményi elvet, irodalom és élmény viszonyát kell tisztázni. Az irodalom ugyan egy lélek kifejezése — de most már igen sok megszorítással. A költői alkotásfolyamathoz tartozik az élmények kiválasztása, az élmények kristályosodása. Az élményi anyag általában csak eszköz; a továbbiakban Babits rendkívüli nyomatékkal hangoztatja az élményt feldolgozó írói lelket, a zseni küzdelmét élményeivel, hogy önmagába olvassza őket. A kész műalkotás végül is az eszményítés révén az objektivációban születik meg, s ezzel el is szakad alkotójától. Az objektivációnak, az élmények másodlagos voltának és átfarmálásának ez a szerepeltetése már azt a költő-típust tartja szem előtt, aminőnek Babitsot megismertük — általánosítva: a *Szonettek* Babitsát. Az esztétikai elv megint nem a Nyugat-mozgalomhoz, hanem őhozzá magához igazodik.

Babits később is hű maradt ahhoz a nézetéhez, hogy a költészet alkotás, nem napló vagy vallomás. A „modell”, a pusztá élményi elv alkalmazása ellen mindig tiltakozott. (*Indiszkreció az irodalomban* c. cikke: „Nem rólatok van szó, — ez az alkotás túl van rajtatok s minden földi és személyi valóságon.”) „Kifejezni az életet, igen, de nem az Életet, nagy É-vel, s a hangsúly inkább a kifejezésen van.” (1936.) „Szépséget teremteni abból az anyagból, ami éppen van — kicsiny és szomorú életünk anyagából.” (1928.)

*

Az előadásokból, befejezésül, azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy az egyetemi tanárság nagy időszak volt Babits életében. Ha nem kodifikálta is a Nyugat esztétikáját, ő tette meg az első s máig egyetlen kísérletet a mozgalom tagjai közül az irodalomelmélet kérdéseinek rendszeres összefoglalására. Szintézise még így, vázlatos formában is megbecsülésre tart számot, még az ő gazdag életművében is. Magasan az előző szemlélet fölé emelkedett; a kutatás szemhatárát új problémakörök, új megoldások felé tágitotta ki; ha nyomtatásban igazi nyilvánosságra kerül, őszítő, erjesztő hatása lett volna tudományos gondolkodásunkra. Sokoldalúságában, modernségében, különös egyéni színeivel többet jelent Tolnai Vilmos és Thienemann későbbi elméleti kézikönyveinél. Egyes szempontjai, okfejtései, értékelései az irodalmi tanulmányokban élnek és hatnak tovább.

Keletkezésének idejébe beállítva úgy hat ránk, mintha alkotója egy magaslatról tekintené át a hazai és az európai irodalmat és irodalomtudományt. A Tanácsköztársaság adott rá Babitsnak módot, hogy erre a magaslatra felléphessen.

SALYÁMOSY MIKLÓS:

MAKAY GUSZTÁV KÖNYVÉRŐL ÉS A VERSELEMZÉSÉRŐL

Napjainkban, a középiskolai oktatás reformjának vitatása és végrehajtása idején, különös figyelmet érdemel minden kiadvány és minden probléma, amely valamiképpen kapcsolatban van az irodalomoktatással. Makay Gusztáv természetesen nemcsak az iskolára tekintett, amikor könyvét¹ összeállította, de ez inkább növeli, mint csökkenti horderejét, hiszen az irodalmi órák magváról és általában az irodalmi művek megértésének egyik kulcsáról, a verselemzésről van szó benne.

A könyv huszonkilenc magyar költő hetvennégy versét tartalmazza; a szerző közli a verset és utána néhány oldalon elemzi. A műveket úgy igyekezett kiválogatni, hogy — az előszó poétikus fogalmazását idézve — a gyűjtemény „a legszebb verseket gyűjtse csokorba költészetünk gazdag virágoskertjéből”. Elő művész nem szerepel a kötetben; Bornemissza Pétertől Szabó Lőrincig a költők többé-kevésbé életművük jelentősége szerint jutottak szóhoz. Így például Balassitól két, Csokonaitól négy, Berzsenyitől öt, Kölcseytől két, Petőfitől hét, Ady Endrétől hat, Tóth Árpádtól három, József Attilától öt verset elemez Makay Gusztáv; egy-egy verssel szerepel többek között Batsányi, Dayka, Gyulai Pál, Kiss József, Dsida Jenő; szóhoz jut a nép- és névtelen költészet is. Természetesen mindenki tudna a kiválasztottak legalább egy része helyett másokat ajánlani; itt ez különben is másodrendű, hiszen a könyv jelentőségét nem antológia jellege adja. Annyit azonban azért megjegyezhetünk, hogy a szerző szépérzékét a válogatásban — bizonyára nem tudatosan — nemcsak objektív esztétikai megfontolások vezették: néhány vers közlésével talán ifjúkori emlékeinek áldozott, illetve jogtalannak érzett mellőzést akart jóvá tenni (Berzsenyi: *Fehaszkedas*, Kisfaludy Károly: *Mohacs*, Lévy: *Mikcs*), másutt a vers tartalmának társadalmi jelentősége (Berzsenyi: *Dukai Takács Judithoz*) vagy elemzésre való különleges alkalmassága lehetett a válogatás szempontja (Ábrányi Emil: *Magyar nyelv*). Különben pedig: de gustibus non est disputandum.

A versek után következő elemzésekben Makay Gusztávot évtizedek tanári gyakorlata vezeti, e gyakorlat által régóta kialakított szempontok irányítják, és e szempontok meghatározzák a kis tanulmányok általános felépítését. Először a vers keletkezésének körülményeit ismerteti, a költő életéből annyit közöl, amennyi a vers megértéséhez szükséges. A következőkben a szerkezetbe-gondolatmenetbe illesztve (a szerkezetet néhányszor rajzzal is szemlélteti) elemzi a szöveget: megmagyarázza a nehezebben érthető szavakat vagy sorokat, és kiemeli a jelentősebb költői eszközöket. Ha szükséges, rövid műfajelméleti vagy más elméleti jellegű tudnivalókat sző a két rész közé. Az elemzés érdemi részének lezárásaként a versforma legjellemzőbb elemeire mutat rá. Aki már próbálta, tudja, milyen nehéz dolog a különböző jellegű ismereteket világos formában néhány sorban úgy közölni, hogy az elemzés egysége megmaradjon: hiszen filológiai, műfajelméleti, nyelvészeti, verstani tudnivalókat kell úgy megfogalmazni, hogy a tájékozatlanabb olvasó se érezzen hiányt, és az elemzés mégse essék szét: a magyarázatok belesimuljanak a tárgyalt vers ismertetésébe. Makay Gusztáv elemzéseiből egész kis esztétikát állíthatunk össze: tisztázza a művészet általános elméleti kérdéseit, kitér a különböző korok uralkodó vagy jellemző stílusára (szentimentalizmus, romantika, lírai realizmus, impresszionizmus...), világos képet ad a költői műfajokról (óda, elégia, műdal, ballada, szonett), rávilágít a költői kifejező eszközök lényegére (hasonlat, metafora, allegória, szimbólum...), azaz — helyesen — semmit vagy nagyon keveset bíz az olvasó előzetes ismereteire: nem szimplifikál, de nem válik tudálékossá vagy nehézkessé sem, elkerüli a szaklapokban megjelenő verselemzések sokszor iskolás pedantériáját. Nagyon hatásosak a más

¹ Makay Gusztáv: *Édes hazám, fogadj szívedbe!*... Verselemzések. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1959.

szerzőktől átvett elemző jellegű idézetek: kiemelnek egy-egy momentumot, élénkítik, színesítik az előadást. Itt-ott hasznos tanácsokat ad a szavalóknak is, s ezzel együtt az élőszó felidézésével segíti az írásbeli közlést.

Mind a kor, a költő élete és a vers közötti kapcsolatot megteremtő megjegyzésekben, mind a szövegmagyarázatban Makay Gusztáv felhasználja a legújabb eredményeket is (például Csokonai Lilla-verseinél Juhász Gézának Földi Jánosnéra vonatkozó kutatásait), az elemzések általános tartalma pedig marxista gondolkodás felé mutat. Ha a következőkben mégis néhány kritikus megjegyzést teszünk, elsősorban azt tartjuk szem előtt, hogy a könyvet tekintélyes példányszáma, újdonság jellege valószínűleg széles körben ismertté fogja tenni, s ez minden vitatható mondatának jelentőségét erősen megnöveli.

Az elemzésekben akad egy-egy mondat, részlet, mely a felszabadulás előtti évtizedek nacionalista vagy szellemtudományos, valamint az utóbbi évek vulgáris gondolkodásának maradványai szűrődnek át a szerző fejtegetésein.

Nacionalista jellegű provincializmust fedezhetünk fel abban, ahogy a magyar történelem gyászos napjait s bennük a magyar nép erendőd és egyedülálló hősiességét jellemzi: „Hiszen hősi, harcos nemzet vagyunk”, írja Balassinál (16. l.). Hasonlót sugall ez a néhány mondat az *Élőszó* elemzéséből: „Bizonyára a világirodalomban is kevés olyan vers akad, amely ilyen megrázóan ábrázolja egy szabadságért szakadatlanul küzdött nemzet bukását, merész remények és nagy akarások túlján. Más nemzet fia talán meg sem érti ezt a verset: ahhoz magyarnak kell lenni, hogy igazán átérezzük a költő döbbenetes lelkiállapotát hősi népének történelmi katasztrófája miatt.” (148. l.) Azt hiszem, sok nemzet fia érez hasonlót, sajnos még a jelenben is, a múltban pedig egy néhány velünk szemben is. Így magában alig vesszük észre e mondatok másik bántó elemét, de a későbbiek során mindinkább úgy tűnik, hogy Makay Gusztáv túlságosan egységesnek látja, illetve láttatja a nemzetet történelme viszontagságos útján. A Rákóczi szabadságharcról írja: „... a birtokukat veszített nemesek együtt küzdöttek a ... jobbágyssággal ... A nemzeti függetlenség védelmében nagyszerű egység alakult ki a különféle társadalmi rétegek között, s ezt az egységet gyönyörűen bizonyítja az irodalom.” (36. l.) Hogy ezt az egységet a valóságosnál erősebbnek éreztesse, Makay „réteg-”ként említi a nemeseket és a jobbágyokat; s hogy ez az „egység” mennyire nem volt erős, azt éppen az irodalom is igen érezhetően illusztrálja. Van igazság abban, hogy a *Himnusz* és a *Szózat* „a leghitelesebben fejezte ki egész (kiemelés tőlem, S. M.) népünk érzéseit” (133. l.); de hogy ez az igazság milyen viszonylagos, azt maga Vörösmarty is érezhette az *Országháza* írásakor. Talán a nemzeti egységet félti a szerző akkor is, amikor a *Feltámadott a tenger* ihlető okát csak a királyi rendeletekben jelöli meg (196. l.), és nem említi a magyar nemességet képviselő kormány politikáját; pedig itt az olvasó magyarázat nélkül is észreveszi, hogy Petőfi a „nép”-en az uralkodó osztállyal szembeállított „elnyomott nép”-et ért. Hasonló természetű hiba, hogy a szerző nem említi Petőfi tájleíró költészetének osztálytartalmát (*Az Alföld* tárgyalásakor 164. l.); itt arra is módja lett volna, hogy Schöpfunglin Aladár, Kosztolányi Dezső, Benedetto Croce mellett idézet formájában egy marxista tudóst is szóhoz juttasson. Éppen a kérdés rossz emlékü aktualitása miatt máshogy fogalmaznám a következő mondatokat is: „A kilencedik szakasz (*A Mesebeli Jánosról* van szó) egy „bús-magyar” gondolatot pendít meg. Ady úgy látta. ... nem volt szerencsés, hogy a magyarság ezen a helyen foglalt hazát, „idegen” világban, Kelet és Nyugat ütköző pontján.” (288. l.)

A szellemtudományos gondolkodás emléke érződik viszont ebből a mondatból: „A klasszicizmus márványhidegsége után a szentimentalizmus szólaltatja meg ismét az irodalomban a szív hangjait. Így fejezhetett ki sok esetben feudalizmus-ellenességet ...” (43. l.) Az egyoldalú akció-reakció elmélet túlzása a „klasszicizmus márvány-hidegsége”, hiszen nyilvánvaló, hogy a klasszicizmus is fejezett ki érzelmeket; a szentimentalizmus specifikuma éppen az, hogy első és későbbi színvonalas képviselői *feudalizmus-ellenes írzéseket* fejeztek ki, hogy a feudalizmus-ellenesség a szentimentalizmus hajtóereje, nem pedig esetleges járuléka. Itt különben Makay Gusztáv azt a hibát is elköveti, hogy nem magyarázza meg a „klasszicizmus” kifejezést. Pontatlan és hibás a következő mondat, mert a történelem mozgatóerőinek elsődleges-ségét homályosítja el: „Minthogy a katolikus Habsburgokkal és labancokkal szemben a kurucok jórésze protestáns volt, a függetlenségi mozgalomba vallásos motívumok is fonódtak.” (36. l.) Itt a Habsburgokkal szövetséges, politikai és gazdasági hatalomra törő klérus szerepét kellett volna kiemelni. Megint csak a szellemi mozgalom konkrét társadalmi tartalmát burkolják ködbe ezek a mondatok: a francia felvilágosodás „természetellenesnek ... tartotta, hogy a születési előjogok áthidalhatatlan szakadékot állítanak ember és ember közé. Rousseau ... világosan kifejti műveiben, hogy az embereket a magántulajdon ördöge rontotta meg.” (49. l.) Meg kellett volna jegyezni, hogy Rousseau itt már túlmegy a polgárság feudalizmus-ellenességén, és objektíve a nagypolgársággal szemben hangoztatja a kispolgárság érdekeit. Talán a hatásos mondatalkotásra való törekvés ragadta el a szerző tollát, amikor ezt írta

„Amióta Victor Hugo . . . kialakította a népét vezérlő *költő apostol* (a szerző kiemelése) eszményét, az írókban . . . felelősségtudat párosult az önmaguk kifejezésének ősi ösztönével.” (159. l.) Ez a felelősségtudat megvolt előbb is — gondoljunk Zrínyire vagy Bessenyeire —, másrészt valamennyi szerepet a reformkor, még inkább a 40-es évek felelősségre és tudatosságra ébresztő társadalmi harcainak is tulajdonítanunk kell, ha Victor Hugo hatását, különösen Eötvösnél (ti. róla van szó), nem is tagadhatjuk. Itt említem meg, hogy Makay nem egészen helyesen használja a „demokratikus” megjelölést: nem szerencsés, hogy a *Kádár Kataban* szereplő Gyulai Mártont „demokratikus érzésűnek” nevezi (27. l.), még kevésbé az, ahogy ezt a kifejezést lejjebb értelmezi és általánosítja: „A valóságos életben is éppen a szerelmi vágy hidalta át legtöbbször az osztálykötöttségeket”; a „demokratikus érzés” eme megnyilvánulásáról bizonyára nem volt ilyen elismerő véleménye a jobbágyoknak és a „puszták népé”-nek. Másrészt nem egészen világos, milyen értelemben alkalmazza a szerző a „demokratikus érzés” kifejezést azokra az érzelmekre, amelyeket Arany János fejez ki az *Fépilógus* első részében (234. l.).

Ellentétes értelmű, de az osztályharc elleplezésének szándékával egy tőről fakadó hiba a vulgarizálás azon formája, amellyel ott is a költő osztályharcos tudatosságát vagy közvetlen forradalmiságát véljük felfedezni, ahol erről nem lehet szó: mindkettő alapja a marxista gondolkodás terén való bizonytalanság. Példa *A walesi bardok* elemzéséből: a második rész eleje, „. . . nagyszerűen érzékelteti azt a különbséget, amely a nép és a főurak magatartása között táru fel a király látogatásakor: a nép némasággal tüntet a szarnok elnyomó ellen, a főurak szem-szaj-kápráztató lakomával „vendéglik” a királyt.” (219. l.) Edwárd király más-képp ítéli meg a főurak viselkedését, ahogy az a következő versszakokból kiderül; azaz Arany János itt az egész magyar társadalmat állítja szembe a Bach-korszakkal (hogy jogosan vagy nem, az más kérdés). Ugyancsak Arany Jánosnál: a *Muganyban* című vers hatodik versszaka „nagyszerű költői megsejtése annak az eszmének, hogy az ember — a társadalmi törvényszerűségek ismeretének birtokában („majd ha eszmél s öntudatra épül”) — tehetetlen bábból a „vak végzet” urává lehet.” (226. l.) Inkább az ellenkező véleményre hajlanék (a versszak alapján): „A végzet tengelye harsog tovább” és az hoz el olyan kort, amelyben a magyarság 48—49-hez hasonlóan fog viselkedni („eszmél és öntudatra épül”). A „végzet” konkrétabb értelme pedig az általános európai fejlődés (többek között Ausztria pozíciójának remélhető összeomlása), ahogy ez a következő versszakból kiderül. Hogy mi volt különben ebben az időben Arany János véleménye a társadalmi törvényszerűségek ismeretét magában foglaló eszméről, a szocializmusról, az nem sokkal később a Hebbel-bírálatból eléggé világos. — Nincs semmi okunk elleplezni azt (különben ha volna, se tehetnénk), hogy József Attila szeme előtt a *Levegőt!* című vers egyik metaforája („Sokszor nem is tudtam, hogy miért vertek . . .”) és még inkább a *Hazam* utolsó szonettjének írásakor éppen az antifasiszta nemzet-egység legeg. Semmiképpen sem lehet ezeket a részleteket úgy magyarázni, ahogy Makay Gusztáv teszi: hogy ti. a költő itt az eljövendő, illetve már másutt meglevő szocialista társadalomra gondol. (A 377. és a 389. lapon.)

Még néhány hibás mondatra és hiányra szeretnék rámutatni. Dayka Gábor „a szomorú, fájdalmas versek specialistája”. (44. l.) Itt a szerző figyelmen kívül hagyta Dayka antiklerikális verseit, amelyeknek éppúgy „specialistája” volt, mint a világfájdalmasoknak. Az *estve* végén az „ember” nem a szegényekkel való közösségérzés kifejezője (52. l.); vele Csokonai a felvilágosodott racionális ember büszke méltóságát és materializmusát fejezi ki. Amikor *A tihanyi ekhóhoz* című versben megnyilvánuló antifeudalizmusról beszélünk (66. l.), feltétlenül meg kell világítanunk ennek a felvilágosodott gondolat- és érzésvilágnak az 1795 előtti-től eltérő természetrajzát és — természetesen — a különbség okát. Különben pedig *A tihanyi-ekhóhoz* nem ekhós vers. (68. l.) A „... Zápolya öldöklő századja s titkos gyilkosaid keze” kifejezés nem „az 1514-es parasztháborúra vonatkozik” (77. l.), hiszen ez Dózsa-párti hangulat-árnyalatot jelentene, hanem általában a XVI. századra, ahol a Zápolya név elsősorban a Habsburg-ellenes pártúsét elítélését érezteti. — A következő mondatokban hibás az alap, és ez egy régi lejárt helytelen következtetésre vezet: a *Csongor és Tünde* mondanivalója: „az egyéni boldogság titka két ember szerelmi idillje, távol a világ, a társadalom problémáitól. A *rom* című kiseposz eszmei tanulsága már (kiemelés tőlem, S. M.) arról vall, hogy a költő belátta: boldogtalan társadalomban az egyén sem lehet boldog.” (138. l.) Az időhatározói értelemben használt „már” helyett „még” a helyes, azaz Vörösmarty *A romban* még keresi a társadalmi cselekvés útját, s így a *Csongor és Tünde* a költő világnézeti válságának elmélyülését jelzi. Valamiképpen azonban meg kellett volna világítani, miért él még ma is a *Csongor és Tünde*, s miért csak iskolai olvasmány *A rom*. — A híres Ady-idézetben, amelyben a költő-publicista a magyar forradalom útját és feladatait jelöli ki („Nekünk elől kell kezdeni a dolgot az első rendnél, aztán a másodiknál, a harmadiknál végre . . .”), az első rend nem az arisztokráciát, hanem a klérust, a második pedig nem a köznemességet, hanem a világi feudális osz-

tályt jelöli (277. l.), azaz az arisztokráciát és a köznemességet (helyesebben: a nem arisztokrata földbirtokos réteget) együtt: semmi okunk sincs annak a feltételezésére, hogy Ady a klérus érdekében megváltoztatta volna a rendek hagyományos jelentését, annál kevésbé, mert a következő mondatban maga említi a klérust az arisztokráciával együtt. — *A Nem tudhatom-ban* a házfalakról csorgó, vöröslő fájdalom" sor nem a „romból repülő támadásokra (vagy a politikai és faji üldözés áldozataira) céloz", hanem a naplemente költői képe. (396. l.) Az más kérdés — és ezt helyes lett volna megmutatni — hogy milyen asszociációs úton teremtenek a költő tudatában élő gondolatok és érzelmek ilyen kegyetlenül erőteljes és tömör képet. — Egyszerű figyelmetlenségből eredő elírás: a 218. lapon közölt Arany-idézetben ötszáz walesi bárdról van szó, a szerző néhány sorral előbb félszázat ír.

A verstani magyarázatokban az egész kötetben át tisztázatlan marad a modern idő-mértékes verselés jellege. Pontosabban: az ide vonatkozó részekből úgy tűnhet, hogy a modern időmértékes verselés nem egyéb, mint a klasszikus időmértékes verselés rimes változata. (Először a 45. lapon: „Dayka már azok közé a költők közé tartozik, akik az időmértékes ritmust a magyar verselésből kedvelt rimmel kötötték össze”; ez a megfogalmazás különben még azt a bahiedelmet is keltheti az olvasóban, hogy ez a verselési mód valamilyen magyar sajátosság. Később: a 78., 83., 220., 263. lapon.) Ez a „nézet” tanítványaink körében eléggé elterjedt ahhoz, hogy mindent megtegyünk ellene. A modern időmértékes verselés önálló verselési mód (a fenti mondatot a rimkovács Kovács leoninusaira alkalmazhatnánk), amelynek megvan a maga külön fejlődési útja az európai irodalomban a déli népek Dante előtti költészetétől kezdve mindmáig, s a későbbi fejlődés során sokszor a rim is elmaradt. Bátran mondhatjuk, hogy a modern időmértékes verselés nem áll közelebb a klasszikushoz, mint a rimes (esetleg rimtelen) hangsúlyos (nemzeti) verselési módhoz. Szintén szimplifikáció — tehát tévedés — van abban, ha Batsányi 12 szótagos sorait „hagyományosnak” nevezzük. (41. l.) (A hagyomány a szöveg összefüggése szerint Gyöngyösit jelenti.) Batsányi a felvilágosodás költői által annyira kedvelt francia alexandrinusban írt. Általában hibás az, ha a strófaszervezet ismertetésekor csak a sorok szótagszámát említjük és nem a ritmust: a szótagszám magában keveset, egyes verseknél semmit sem mond. (Ez főleg a kötet első részében fordul elő, egészen Csokonaig.) Például *A rigóknak ő szövege* egyik legfőbb szépsége ritmusában van, amellyel a névtelen szerző nyilvánvalóan valamilyen korabeli táncdallam zenei ritmusát követi. Csokonainál pedig a ritmus különbségei adják a him- és nőrimnek váltakozását, ez viszont több versnél a zeneiség el nem hanyagolható forrása (például a kötetben szereplő *Az esküvésben* vagy *A Remény-hezben*).

Még egy általános érvényű megjegyzés: Makay Gusztáv szívesen használ — néha egy-egy „talán” által korlátozott, de legtöbbször abszolút érvényű — szuperlatívuszokat: a *Fohászkodás* „líránk legremekebb vallásos tárgyú költeménye” (81. l.), „máig ő (Berzsenyi) írta erről (a nő hivatásáról) a legszebb sorokat” (97. l.), „*A Mohács* költészetünk talán *legszebb hazafias elégiája*” (102. l.) *A walesi bardok* Arany „*leghiresebb, legismertebb balladája*” (217. l.). *A Mama József Attila legnépszerűbb verse* (354. l.). Ez az Előszó elemzésében három „leg” is szerepel. Ezt a rossz szokást főleg azért említem meg, mert ezzel is sokszor találkozunk, és benne a sportbeli és a művészeti teljesítmények közti hibás analógia rejlik. Ezt az analógiát pedig nem fogadhatjuk el, nemcsak azért, mert sértő, hanem mert megkerüli a Jényegyet. (Szélső formája az ilyenféle kérdés: „Ki volt nagyobb költő, Majakovszkij vagy József Attila?”)

*

Az eddigiekben főleg arról volt szó, ami Makay Gusztáv könyvében benne van; a továbbiakban első sorban arról szeretnék néhány szót ejteni, ami nincs benne, de benne lehetne.

A verset elemző irodalmár munkája ahhoz a botanikuséhoz volna hasonlítható, aki egy virágot bont alkotó elemeire azért, hogy utána eredeti alakjában összerakja és szépségét megmutassa. A feltételes hasonlat is sántít, de arra talán alkalmas, hogy a feladat nehezéget érzékeltesse. Elméletben így fogalmazhatnánk: a verselemző racionális eszközökkel próbál valamilyen csak részben racionálisat megközelíteni. A kérdés az, hogy meddig mehet el a költői alkotás felbontásában annak veszélye nélkül, hogy a vers összerakhatatlanul darabjaira essék szét, és tudatos esztétikai élmény helyett az olvasó (vagy hallgató) tudatában csak szürke tudáserepek maradjanak. Úgy gondolom, jóval tovább, mint ameddig Makay Gusztáv elmegy. Hiszen végső soron az „imponderábilák” is lemérhetők, legfeljebb az vitatható, hogy minden esetben érdemes mérlegre tenni őket.

Az elemzés műfogásainak száma szinte kimeríthetetlen. Sokszor igen hatásos az összehasonlítás: a variánsok egybevetése is, de az irodalom fejlődése során egymás nyomába lépő stílusoké vagy néhány költő hasonló témájú-hangulatú vagy funkciójú verséé. Ha Kőlcsey korai költészetét összevetjük a későbbivel, még inkább Vörösmartyéval, nagyon plasztikussá válik,

mit jelent a romantika a klasszicizáló stílussal szemben. A kötetben közöltek közül alkalmas lett volna erre a komparációra a *Csolnokon* és a *Mohács* illetve a *Gondolatok a könyvtárban*; így meg lehet mutatni, mi újat hozott a romantika: szókinszben, szenvedélyben, képanyagban, a költői képzelet birodalmának kiterjesztésében, és ezzel Kisfaludy, Vörösmarty költészetét tesszük hozzáférhetőbbé az olvasó számára. Idetartozik egy-egy költő képanyagának (honnan veszi a szóanyagot) szóképei számára: biblia, mitológia, a nép élete, természet, világ- és nemzeti történelem, a felvilágosodás eszméi és érzelmi világa stb.) és képalkotási módjának a vizsgálata. Arany János költészetéről nagyon sokat el lehet mondani csak annak a képnek az alapján, mellyel a *Magányban* című versében a történelem menetét a folyóvízhez hasonlítja: a természetet ismerő ember számára közvetlenül szemlélhetővé tesz egy bonyolult és nehezen áttekinthető történelmi folyamatot. Ugyanitt a kockavetés metaforája azt a csodálatos művészetet illusztrálhatja, amelynek segítségével Arany szavakkal szinte alig kifejezhető lélektani jelenségeket érzékeltet végtelenül egyszerű módon. — A *Lédával a balbanról* szinte semmit sem mondunk, ha csak a jelzőit soroljuk fel, és meg sem említjük, hogy ez szimbolikus vers; mégpedig nem szimbolikus elemeket tartalmazó (mint a *Csak Máté földjén*), hanem olyan, amelyben a teljes kép, minden részével együtt, csak arra szolgál, hogy szorongó, keserű, hősies póz nélküli tragikus *hangulatot* keltsen, és ezt a hangulatot most már a kép részletei nélkül, azoktól szinte megszabadulva, kell átéreznünk. Különböen eltorzul a versélmény: a hallgató úgy gondolja, hogy Ady itt képanyagában is átélt élményeit mondja el, a szimbólum elveszti varázsát, „érthetetlen” válik. A költőre jellemző képalkotási módnál maradvá: minden érett Ady versben meg lehet mutatni, hogy képeinek mélységét messzezengető érzelmi-hangulati asszociációk adják, József Attila képeit viszont elsősorban intellektuális tartalom feszíti. — Nagyon jellemző egy-egy költőre képzettársításainak menete és jellege: hogy egészen egyszerű példát mondjak: Petőfi a versek egész sorában, bárhol is indul, közvetlenül a forradalom vagy a halál képéhez jut (ezért annyira Petőfi igazi vers a *Beszél a fákkal a büs őszi szél*). József Attila viszont a természet szemlélésétől sokszor bonyolult intellektuális úton, alig követhető asszociációk során, a társadalmi élethez (*A Dunánál*). Ezért nem elegendő általában egy-egy vers jellemző szókinszének „vertikális” bemutatása (például Tóth Árpádra jellemző jelzők egy versen belül), ezt mindig ki kell egészíteni a „horizontális” vizsgálattal, azaz például annak megmutatásával, hogy egy-egy jelző milyen főnévhez kapcsolódik. Hiszen *e kapcsolatok dialektikája sokkal többet mond a költő lelkében végbemenő folyamatról, lelkiállapotáról, általában a rejtett szépségekről, mint a szókinsz statikája*. Annál is inkább, mert egy kifejezésnek zenéje is lehet, egy-egy szónak ritkán: a „mérhetetlen” önmagában nem sokat mond, „a mérhetetlen messzeségen át” nagyon sokat, s elsősorban nem értelmével, hanem melódijával, pontosabban: a dallam és a jelentés egymást erősítő kölcsönös kapcsolatával.

Néhány példa a hasonló tartalmú-hangulatú-funkciójú versek összehasonlításának hasznáról — szintén a kötetben közölt versek kapcsán. A *Családi kör* és a *Pusztai télen* egymás mellé állításával konkrétan meg lehet mutatni, hogy mi a különbség Arany epikusan leíró (az időben mozgó) és Petőfi líraian leíró (a térben mozgó) versépítési módszere között; általánosítva: a két költő egymástól eltérő alkatához jutunk közelebb. Ha a *Magányban* mellé odahelyezzük a *Válság idején*, Arany belső világának egyik legjellemzőbb vonását tárhatjuk fel: a döntő és súlyos helyzetekben való szorongását, önmagát emésztő, tépelődő, a közösség sorsát vállaló, de kezdeményezésre képtelen természetét, mély és mindig a végső problémákkal való küzdelemből eredő passzivitását. A hasonló lelkiállapot ugyanolyan részleteket teremt: a kínosan telő, különben „meghatározhatatlan” idő képszerű ábrázolását, a folyóvízről szóló metaforát, a döntés várásának és a tőle való visszarettenésnek az érzékeltetését. Ha most mindkét verset a korábbival egy időben keletkezett *Európa csendes, újra csendes* című Petőfi verssel vetjük egybe, a két költő alakja még plasztikusabbá válik előttünk, s még világosabbá az, ami őket érzésvilágban, asszociációs készségben, a képzelet képalkotó módszerében, azaz az emberi természet, a költői alkat, az eseményekre való reagálás és a formaadás terén megkülönbözteti és jellemzi.

Még egy pillanatra a verselemzés racionális fogásainak területén maradvá egy paradoxnak tűnő javaslatot kell tennem: rá kell mutatni arra is, ami egy versben nem tökéletes. Ez az ünneprontás nemcsak megbocsátható, hanem kíváncsú is, mert csak így tudjuk az igazi szépség hitelét biztosítani. Így például bátran megmondhatjuk, hogy a klasszikus képek formájába öltöztetett filozofálás nem egészen illik össze a *Dukai Takács Judith*hoz írt Berzsenyi vers modern polgári tartalmával. Vagy azt, hogy Adynak vannak rutinos, módoros sorai is (a közölt versekben is); hogy Kosztolányi rímötletei sokszor igen mély és megindító verseit is a játékoság, a komolytalanság meredélyének a szélére viszik; az éppen Kosztolányi költészetének egyik feltűnő sajátossága, hogy legtöbbször ezek ellenére is a csúcson tud maradni. [Példa a *Halotti beszédből*: „Ahogy szerette ezt vagy azt az ételt” s szólt ajka, melyet mostan lepecsételt (a csönd...)] Ha Babits *Húsvét előtt* című versénél megmondjuk, hogy a benne megnyilatkozó

„gátat törő szenvedély” kissé voulu, mesterkéltné, hogy a rendkívül tudatos költő a szenvedélyt is szinte tudatosan gerjeszti magában, még inkább kitűnik az *Egy gondolat bánt engemet* elragadó naivsága, önkéntelensége, őszinte szenvedélye és így a szabályosabb forma ellenére is sokkal meggyőzőbb érzelmi vihara. Más vonatkozásban: ezzel is megmutathatjuk, hogy mennyivel nagyobb vers a *Cigány a siralon hazban*, mint a *Húsvét előtt* (mert az); a költő itt nem próbál kilépni érzelmi és formai lehetőségeiből.

Néhány szó a szorosabban vett imponderábilokról. Ide tartoznak elsősorban a ritmus, a dallam, a hangok önálló zenei hatása, a szórend. Juhász Gyula *Milyen volt...* című verséről keveset mondunk, ha csak szerkezetére, képeinek egyszerűségére és költőiségére hívjuk fel a figyelmet. Ezt a verset elsősorban dallama emeli a remekművek sorába, képeinek is a sorok melódiaja adja meg ragyogását. Különösen fontos, hogy az első sorok végén a „már” hangsúlytalan, s így a sor mondathangsúlya, lejtése: *decrescendo*ja harmóniában van a ritmussal. A versszak további részében három soros egységben ismétlődik meg az első sor lejtése, a dallam bővebben, nagyobb lélegzetvétellel bomlik ki. Ez a fájdalmas *crescendo* és *decrescendo* még kétszer visszatér, a fájdalom mintegy újra és újra erőre kap, hogy az utolsó előtti sor melegfényű mássalhangzóival és mélytónusú magánhangzóival előkészítse az utolsó sor lebegését és melankolikus elnyugvását. — Szintén az imponderábilák közé sorolhatjuk a tudatos vagy önkéntelen *reminiscenciákat*. Egy másik költőre emlékeztető, visszatérő soroknak rendkívüli asszociációs erejük van. A *Levél a hitveshez* egyik strófafezdő sorának végén megjelenő „nem tudom már” („Mikor láthatlak újra, nem tudom már”), az eredetivel megegyező lejtéssel, mélyzengésű akkordként kapcsolja Radnóti verséhez Juhász Gyula költeményének hangulat- és érzelmvilágát; s egyúttal a nemzet költészetéhez: a hazához való ragaszkodásnak végtelen finomságú kifejezése.

Példát a szinte minden lehetőséget kimerítő elemzésre Keresztury Dezső adott a *Szeptember végén* bemutatásával az *Irodalomtörténet* 1958. VI. számában.

Cikkem első része szörszálhasogatónak, a második túlzottan részletezőnek tűnhet. Mentségemre szolgáljon, hogy amikor a verselemzésről van szó: nostra res agitur; mindenki ügyéről, akinek szíven fekszik az irodalom múltja és jövője.

KORTÁRSOK SZEMÉVEL

FÓTHI-FRANK LÁSZLÓ:

TÓTH ÁRPÁD IRODALMI KEZDETEIRŐL

Már csak kevesen élnek azok közül, akik Tóth Árpád irodalmi pályájának kezdeteiről a szemtanú-kortárs hitéliségével tudnak beszámolni. Ezekhez tartozom, mert néhány hónapon keresztül együtt dolgoztunk egy budapesti folyóiratnál, amelyről ma már alig tud valaki, s munkatársainak nagy része sincsen az élők sorában. Hadd álljon itt ennek a lapnak, „A Város” című irodalmi havi folyóiratnak a rövid története.

A folyóirat alapítása szorosan összefügg Négyesy László egyetemi tanár azóta híressé vált „Irodalmi Stílusgyakorlatok” című szemináriumának működésével. A szeminárium hírének alapját az vetette meg, hogy innen került ki nem egy olyan író, akinek a neve később országosan ismertté vált. Amikor mi, fiatal rajongói az irodalomnak, idejártunk, még nem tudtuk, hogy közülünk kiket vesz majd szárnyára a hír. A szeminárium nagyjában a középiskolai önképzőkörök folytatója volt főiskolai szinten, itt olvastuk fel irodalmi zsenjeinket, verseinket és novelláinkat, de elsősorban verseinket, hiszen a legtöbb fiatal író lírikusként indul, a műzák közül mindenekelőtt Euterpének és Eratónak hódol. Az „Irodalmi stílusgyakorlatok” a bölcsészeti kar szemináriumainak egyike volt, de látogatói között bőven akadtak jog-, orvostan- és mérnökhallgatók is, fiatalok, akik irodalmi dicsőségről álmodtak.

Egy ilyen szemináriumi délután során egy szemüveges, sápadt, fekete fiú ült fel a dobozra Négyesy tanár úr mellé s halk, izgalomtól remegő, mégis fáradt hangon felolvasta két versét. Az egyiknek „Istenek alkonya” volt a címe. Tárgyában kissé emlékeztetett Reviczky Gyula „Pán halála” című ismert versére, bár egészen más volt a hangvétele, líraibb: tompított színeivel megdöbbenően rezignált. A másik, rövidebb vers alkonyba sötétlő kertet idézett fel, egy sora még most is zenél bennem:

„Aludt a tölgy, a hárs, a nyár...”

Elhangzottak a versek, s most olyasvalami következett, amire a szeminárium fennállása óta nem volt példa. Többperces csönd, majd Négyesy, aki máskor elég keményen bírálta a kezdő poétákat, elfogódott hangon kezdett hozzá a versek méltatásához — s amit sohasem tett addig — „nagy jövőt jósolt a költőnek”.

Ez volt első találkozásom Tóth Árpáddal. De már néhány hét múlva viszontláttam, ezúttal a Kossuth Lajos utcai „Magyar Világ” kávéházban, ahol összegyűltünk vagy tizen, mind a Négyesy-szeminárium hallgatói és szereplői, hogy megalakítsuk a „Húszévesek Körét”; azt az egyetemi kört, amely céljaul „a magyar irodalom megifjítását és a haladó világnézet propagálását” tűzte ki maga elé. Jellemző, hogy Tóth Árpádon, Turóczi-Trostler Józsefen és Csáth Gézán kívül egyikünk sem volt még húszéves...

Ott helyben elhatároztuk, hogy irodalmi lapot indítunk. Hosszú ideig vitatkoztunk a folyóirat címén s végre Szabolcsi Lajos indítványára megállapodtunk abban, hogy a lap címe „A Város” lesz. Már a cím is kifejezte, hogy elsősorban „urbánus” irodalmat akarunk; azt az igényt akarjuk bejelenteni, amelyet a munkásosztály és a haladó értelmiségi ifjúság támasztott már akkor a művelődéssel szemben. A felelős szerkesztői funkcióval engem bíztak meg — talán mert a legagilisabbnak tartottak. Később derült ki, hogy zsenge korom miatt e feladat betöltése akadályokba ütközött. A törvény előírása szerint a felelős szerkesztőnek nagykorúnak kellett lennie. Apám hozzájárulásával az illetékes hatóság néhány hét múlva nagykorúnak nyilvánított.

A szerkesztést egyébként a lap kollektívája végezte. Rendszerint az én lakásomon gyűltünk össze, s ott vitattuk meg, hogy mi kerüljön a lapba. E kollektívához a következők tar-

toztak: Tóth Árpád, Szabolcsi Lajos, Turóczi-Trostler József, Csáth Géza, Lányi Viktor (akkoriban még Lányi Géza névvel jegyezte verseit), Lorsy Ernő (néhány év múlva már a Pester Lloyd tárcarovatának vezetője), Mindszenty-Lichtenberg István (a nemrég elhunyt tehetséges lírikus), Feleki Géza (a „Világ” későbbi kiváló publicistája), Aczél Benő (néhány évtized múlva az „Esti Kurir” olvasószerkesztője) és csekélységem. Az volt az elgondolásunk, hogy a lapot elsősorban az egyetemen terjesztjük. Tóth Árpád remélte, hogy Debrecenben, a pátriájában számos előfizetőt tud szerezni. Én a baloldali egyetemi ifjúságra számítottam, amely akkor már szervezkedett, s hamarosan megalakította a „Galilei Kört”. Hiszen a lap nem akart a szépirodalomra szorítkozni, világszemléleti cikkeket is szándékozott hozni.

1908 áprilisában jelent meg „A Város” első száma ötszáz példányban. A nyomtatási költségeket a szerkesztőség tagjai adták össze. Egyidejűleg a „Húszévesek Köre” székhelyét áttettük az Upor-kávéházba, amely a Szabadság-téri tőzsdepalota földszinti traktusában volt. E kávéház klubtermében ültünk össze kéthetenként vagy ötvenen, nagyrészt ugyanazok, akik a Négyesy-szemináriumot is látogattuk. A tagok közül, a belső szerkesztőség tagjain kívül, csak néhányra emlékszem: Benedek Károlyra (az első világháború alatt a „Világ” neves külpolitikai szemleírója, később, a magyar fehérterroridején, a „Neue Zürcher Zeitung” bécsi tudósítója, aki nap mint nap leleplezte a „kurzus” förtelmes tetteit), Polányi Károlyra (a Galilei Kör alapítója és első elnöke), öccsére Polányi Mihályra (jelenleg a cambridge-i egyetem tanára, világhírű vegyész), Tóth Lászlóra (később a Nemzeti Színház igazgatója), Vermes Ernőre (akkoriban a „Bács megyei Napló” szerkesztője). Az ülésekre ellátogattak a „Nyugat” ifjabb írógárdájának tagjai is, köztük Balázs Béla és Lukács György. Ők fedezték fel Tóth Árpádot a „Nyugat” számára egy ülés alkalmával, amelyen a költő néhány újabb versét olvasta fel. Ezek a versek néhány hét múlva már a „Nyugat”-ban jelentek meg, s felhívták az olvasóközönség figyelmét a magyar költészet új csillagára.

„A Város”-nak mindössze két száma jelent meg Tóth Árpád, Szabolcsi Lajos, Lányi Géza, Fóthi László, Mindszenty István verseivel, Csáth Géza, Vermes Ernő novelláival, Turóczi-Trostler József, Aczél Benő és Lorsy Ernő tanulmányaival, Tóth Árpád és Feleki Géza műkritikáival. Behatóan foglalkozott a lap az akkor Nagyváradon megjelent híres antológiával, a „Helnap”-pal is. Tóth Árpád két megjelent verse közül csak „A vén varázsló”-ra emlékszem, annak is csak a címére. A lap népszerű volt ugyan egyetemi körökben, de pénzt nem igen adtak érte, kézről-kézre járt. A második szám után a nyomda felemelte az előállítás árát, arra való hivatkozással, hogy megdrágult a papír. A kívánt összeget nem tudtuk előteremteni, s „A Város” kénytelen volt beszüntetni megjelenését. A lapnak is, a „Húszévesek Köre”-nek is érdeme, hogy néhány fiatal, tehetséges költőnek és írónak adott fórumot, s ugródeszkául szolgált a magyar költészet egyik legragyogóbb tehetségének.

NAGY PÉTER: SZABÓ DEZSŐ INDULÁSA

Szabó Dezső, veszedelmes ideológiákat hordozó, problematikus életművének nem mindig jóhiszemű legendáit s az ismeretek hijáról árulkodó egyéb tévedéseket és félreértéseket Nagy Péter könyve megnyugtató módon oszlatja szét. Ezáltal nemcsak a magyar irodalom történetének, s a XX. századi közgondolkodásnak egy izgalmas fejezetét nyújtja, hanem az ellenforradalom révén napfényre kerülő nacionalista és egyéb reakciós ideológiák, sőt, a felmelegített „Szabó Dezső kérdés”-nek is világos, helyes értékelését adja. Aktualitása azonban távol áll az anakronisztikus erőltetettségtől, nem a jelen kérdéseit vetíti vissza a múltba, hanem a múlt kérdéseit világítja meg úgy, hogy azok a ma problémáira is feleljenek.

Igaz, könyve éppen ott fejeződik be, ahol Szabó Dezső tulajdonképpeni hatása kezdődik, a Tanácsköztársaság bukásával. A fontosabb problémák megválaszolása azonban mégsem marad el, részben azért, mert Szabó Dezső mint alkotó ekkorra már kialakul, lényeges újat ezután nem sokat hoz, csak a korábbi gondolatait, stíluseredményeit variálja; részben pedig azért nem, mert az eddig tárgyalt részt szerzője oly alaposan, körültekintően alkotta meg, hogy minden túlzás nélkül elmondhatjuk: a „Szabó Dezső problémá”-t tisztázta.

A könyvnek fenti kitűnőségein kívül még számos, — és valljuk be, nem nagyon gyakori — erénye van. Megemlítendőnek tartom elsősorban a módszerét. Az életmű alapos elemzésén túl kitűnő portrét ad, mely szervesen egészíti ki a művek megértését. Legfeltűnőbb itt az az arányos, szinte matematikus pontossággal kiszámított mértéktartás, ahogyan renkívül gazdag anyagával bánt. Az író életének egyes megnyilvánulásait, fiatalkori benyomásait, párizsi útjának tapasztalatait, egyetemi éve alatti olvasmányait, tanulmányait, a különböző hatásokat, sőt gyermekkorát és családjá körül-

ményeit, szülei jellemrajzát, mind úgy találja elénk, hogy az az egész tanulmány felépítésének egyik téglája, az egész konstrukció *szerves eleme* lesz. A személyes kapcsolatait, rokon- és ellenszenvit is rendre kapcsolatba tudja hozni az író világnézetével, anélkül, hogy ez a kapcsolat steril, emberi motívumoktól mentes, pusztán ideológiai képződménnyé válnék. De mindezek, a művek elemzésével, sőt sokszor az író világnézetével *közvetlen* kapcsolatba nem hozható tények soha és sehol nem keltik bennünk az író hálósobájának függönyét kajánul fellebbentő magatartásnak még csak gyanúját sem.

Ugyancsak ezt mondhatjuk el a művekre vonatkozó adatok felhasználásáról is. A könyv anyaggazdagsága mennyiségileg is tiszteletre méltó. Eldugott és alig vagy egyáltalán nem ismert napilapokból és folyóiratokból kutatót fel eddig ismeretlen, de az író pályájának megértéséhez nagyon is fontos dokumentumokat, anélkül, hogy saját felfedezéseinek nagyobb jelentőséget tulajdonítana a többinél, ezeket is a legpontosabb mértékkel építi be munkájába (pl. Szabó Dezső székesfehérvári szereplése). De a mennyiségi gazdagság mellett, sőt fölötté, ott van egy minőségi: gondolati gazdagság is. A Szabó Dezső-portré ennek következtében nő túl az írói arckép keretein, s válik a magyar irodalomtörténetbe beillesztendő fejezetté. Ez a gondolati gazdagság, ez a sokoldalú való bemutatás igazít el bennünket ennek a bonyolult életműnek az útvesztőiben. Mindenre kitérni nem tudok, ezért csupán a két legfontosabbat említem meg. Az első az, hogy Szabó Dezső eredetinek, „sajátosan magyar”-nak hitt ideológiája ha újszerűnek hatott is, de egyáltalán nem eredeti. A másik pedig, ami ennél is fontosabb, hogy megmutatja: Szabó Dezső szubjektíve olykor jószándékú, nemzetét és népét féltő törekvései mint váltak akaratán kívül reakciós,

népellenes ideológiák melegágyává. Ez a leglényegesebb kérdés, s nem véletlen, hogy ebben a nagyon jól szerkesztett könyvben ez kapja a legnagyobb hangsúlyt. Mert itt van a Szabó Dezső-viták minden problémájának kiindulása, s a tévedések is innen adódnak. Itt gyökerezik ennek az ideológiának rendkívüli veszedelmessége is. Mert letagadhatatlan tény az, hogy Szabó Dezsőnél maróbb szatírával, keserűbb dühvel alig fordult író a fennálló rend, a kapitalizmus ellen. S ezek a dühös-gúnyos, véreskeserű kifakadások tévesztemek meg még ma is sokakat. De nem gondolják meg, hogy Szabó Dezső kritikája honnan, milyen sajátos szempontból történt. A könyvnek ez a legjobb része, Nagy Péternek eléggé nem méltatható érdeme annak részletes kifejtése, hogy Szabó Dezső minden ellenzékieskedése, szubjektív jószándéka mellett a reakció szájával szól, akarata ellenére is annak a malmára hajtja a vizet. Ennek vizsgálatához a leglényegesebb kérdésből: szocializmushoz való viszonya tisztázásából indul ki. Alapos vizsgálat alá veszi idevágó nyilatkozatait, s bebizonyítja, hogy Szabó Dezső távolról sem tartozott a szocializmust váró, eléje futó írók közé, hanem ellenkezőleg, a szocializmust akarta saját magához igazítani, a saját képére formálni (67—68. l.). S bár kiundorodott a kapitalizmus hazug demokráciájából, szubjektíve, és éppen ezért *csak szavakban* a szocializmust várta; *gyakorlatilag*, állandó dogma-komplexumaival és egység hangoztatásával a kapitalizmust megelőző társadalmi forma, a feudalizmus vizeire evezett, s egy korabeli, még reakciósabb ideológia, a fajelmélet, a későbbi fasiszmus szálláscsinálójává vált. A tanulmánynak itt van a Szabó Dezső személyén túlnövő nagy tanulsága: a kapitalizmus-ellenesség szocializmus nélkül elengedhetetlenül reakciós, misztikus-irracionális tanok zsákutcájába vezet. A harmadik út letagadhatatlan csődjét bizonyítja Szabó Dezső egész tragikus pályája.

Szabó Dezső eredetiségének boncolgatása is messzemenő következtetésekre ad alkalmat. Azzal, hogy Nagy Péter kimutatja ideológiájának Nietzsche-től s a francia royalista íróktól, Barréstől és Maurrastól lelkedztségét, egyúttal nemcsak Szabó Dezső gondolatrendszerét, hanem az imperializmus filozófiájának egyik, irodalomban erősen megnyilvánuló ágazatát is bemutatja. Elemzi azt, hogy Szabó Dezső mennyire változtatta meg ezeket, s mi volt az a magyar helyzet, mely ezeket a hatásokat motiválta. Mondanunk sem kell, elemzése távolról sem merül ki a hatások közvetlen kimutatásával. Részint rávilágít arra, hogy a fajelmélet arisztokratizmusát a parasztságnak legtisztább faji kép-

letté való misztifikálásával cseréli fel, részint pedig a liberalizmus nálunk „fokozottan csökevényes voltát”-val magyarázza erős kapitalizmus-ellenességét. Említi a „faj”-fogalomnak magyarországi útját, s megjelöli változatait. (Ezt a témát sem lenne haszontalan egyszer alaposabban felkutatni.)

Ezekre a megállapításokra támaszkodva már könnyű belátni azt, hogy Szabó Dezső forradalom alatti gyors pálfordulásait nemcsak és nem elsősorban hallatlan hatalomvágya és feltűnni akarása magyarázza, hanem az is, hogy valójában sohasem volt a szocialista, a társadalmi jellegű változtatások híve. Mást, magyar faji omnipotenciát akart, és ennek megvalósulását várta forradalomtól és ellenforradalomtól egyaránt. Kár, hogy Nagy Péter a pálfordulások megett meghúzódo következetességet nem mutatja meg már a kezdetnél, Szabó Dezső Székesfehérvárról Nagyváradra kerülésénél. Mert hiába mondja maga Szabó Dezső is, hogy az volt az ő damaszkuszi útja, antiszemizmusból filoszemitizmusba átcsapó magatartásában — véleménye szerint — itt csupán csak az a kérdés, hogy a *magyarnak mint fajnak* előbbrejutása a *zsidóságnak mint fajnak* kizárásával vagy beépítésével történjék-e? Eredeti elméletének más variációjáról — „gyakorlati” alkalmazásáról — van csupán szó.

Szabó Dezső ekkori munkásságának zömét irodalmi tanulmányai alkotják. Nagy Péter is ezekkel foglalkozik a legbővebben. Amint világnézetének elemzésénél kimutatja a harmadik út járhatatlanságát, úgy mutat itt rá a látszat-ellentét megett meghúzódo szűkszerű folyamatra: a pozitívizmus szellem-történetbe való átnövésére. „... mert a történelmi materializmust ’tudományellenes elvonás’-ként elutasítja magától, s ezzel együtt elutasítja az osztályok, az osztályharc gondolatát és ennek művészetekre tett befolyását; ez a társadalmi indíték testtelenné válik, s lényegében metafizikussá lesz.” (50. l.).

Ugyanezt a folyamatot mutatja meg Szabó Dezső szépiroi munkásságával kapcsolatban. Itt is érdekesen újszerű, de nem teljesen eredeti alkotásokkal állunk szemben. Szabó Dezső stílusa és írói látásmódja sokban rokon a kor jellemző irányával, az expresszionizmussal és általában a formabontó törekvésekkel. Nagy Péter igen alaposan dokumentálja ezt, csak az érthetetlen előttem, hogy ebben a jól szerkesztett könyvben miért nem ott tárgyalja ezt, ahová szervesen tartozik: az előszavaiban hangoztatott programjai és azok valoraváltása közötti távolság bemutatásánál, s miért kerül ez az utolsó fejezetbe, ahol Szabó Dezső hatásáról s általánosan összefoglalt képeről esik szó?

Még érthetlenebb számomra az „*Erdélyi földró!*” c. kis jelenetét illető lesújtó bírálata. Szabó Dezsőnek ez az egyetlen írása, melyben nem misztikus „faji-forradalmat”, hanem az igazit, a kiegyenesedő kaszák piros-szabad ünnepét, a társadalmi, a népföradalmat idézi meg.

A romantikus antikapitalizmus csődje, a pozitívizmus szellemtörténeté válásának folyamata után itt a szenvedélyes valóság-igény és a művekben megjelenő leszűkített, eltorzított valóság közti ellentmondás felkutatásával mutat rá a dekadens, misztikus ideológiák torzító, tehetséget lesüllyesztő hatására. Szinte boncolja Szabó Dezső látásmódját, stílusát. Rámutat rendkívüli élményszegénységére, az elgondoláshoz mesterségesen megkonstruált alakok szimbólumig vagy igazi realitásig felőlni nem tudására, allegóriában maradására, valamint a való-

ságtól való elszakadás és a földhöz ragadt naturalizmus szükségszerű összetartozására, az emberi alakok elmechanizálódására. Nagy kár, hogy *Az elsodort jalu* elemzésén kívül csak az élményszegénységről beszél, s nem világít rá (igaz, így az ismétlés veszélyét nehezen kerülhetné el), hogy nemcsak élményszegénységről van itt szó, hanem a valóság, s az annak szögesen ellentmondó, irracionális, reakciós ideológia természetes összeütközéséről. Nem véletlen az, hogy Szabó Dezső éppen azt a művét, a *Megered az eső*-t nem tudja befejezni, amelyikben a proletárdiktatúrát rágalmozza meg. Így mintha némi szakadás állna be a III. és IV. fejezet között.

Mindent összevetve a könyv irodalomtörténetírásunk nagy nyeresége, s a XX. század irodalomtörténetének feldolgozóit sokat fognak meríteni belőle.

Bessenyei György

AMBRUS ZOLTÁN: GIROFLÉ ÉS GIROFLA

(Szépirodalmi Könyvkiadó 1959.)

Ambrus Zoltán válogatott írásainak kiadása mai olvasók számára érdekes, elgondolkodtató vállalkozás. A századforduló mozgalmas irodalmi életének egy rokonszenves jelenségét ismeri meg az érdeklődő az 1899-ben írt Giroflé és Girofla c. regényből s az ugyancsak a kötetbe felvett 1893–1915 között keletkezett harminchat elbeszélésből.

Csendes, de jelentős pálya az Ambrusé; egy ritka, egyetemes műveltség szép színei villódznak műveiben. Esztétikus és hírlapíró, színikritikus és dramaturg, szépiró s a Nemzeti Színház igazgatója volt, az irodalomnak szinte minden jelentős területét művelte, sokat s rendkívül kényes ízléssel, nagy műgonddal alkotott. Schöpplin Aladár szerint a magyar irodalmi kultúra legszebb századvégi jelensége ő volt Péterfy Jenő mellett. Nem lehet véletlen, hogy Schöpplin ezzel az elhelyezéssel éppen Ambrusra, a kritikusra veti a hangsúlyt. Más polgári irodalomtörténészek, köztük Szerb Antal is, úgy vélik, hogy a romantikus-mesés Jókai-hagyomány keveredik életművében a realizmus, majd a századforduló táján francia nyomokon irodalmi divattá váló naturalizmus nyersebb színeivel.

Ez a most megjelent kötet írás alkalmasnak látszik arra, hogy elgondolkozzunk Ambrus Zoltán művészetén, s ami abból korunkhoz szóló lehet, azt megbecsüléssel helyezzük a polgári irodalom emlékei közé.

Néhány regény, több száz novella, tárca és kroki, igen sok színikritika s egy sor nagyobb írói, irodalmi portré teszi ki Ambrus életművét. A marxista irodalomtörténetírás még nem végezte el az író munkásságának elemző vizsgálatát, nem jelölte ki helyét a magyar próza történetében. Amit itt és most elmondhatunk, az nem több néhány szerény, e friss Ambrus-kötet nyomán felderengő gondolatnál.

Igaznak érezzük Kárpáti Aurélnak azt a megállapítását, hogy Ambrus Zoltán művészetére bizonyos „visszahúzódo finomság”, „természetes előkelőség” a jellemző; ezt az életművet valóban egy mélyen kulturált, elzárkózásra hajlamos értelem hűvös fénye ragyogja be. Ambrus művészetének ez az objektív, ha szabad így mondanunk „tárgyi” szépsége erősebb is, de gyengéje is ennek az életműnek. Ha regényei felől közeledünk az író egyéniségéhez, úgy tűnik, hogy ezek a regények, akár a *Midas királyról*, akár a *Solus eris*-ről, akár a *Giroflé és Girofla*-ról van szó, a polgári társadalom önszemléletét adják, a polgárság helyzetét a felsőbb osztályokkal szemben, inkább pszichológiai, mintsem kritikai szemlélettel s a polgári esztétika által Ambrusnak tulajdonított realizmus szélesebb, „epikusabb” változatai nélkül. Ezt tapasztaljuk a Giroflé és Girofla olvasásakor is, amely pedig a kötet elé írt esszé író Gyergyai Albert szavával:

„... Ambrus legvonzóbb, legkerekebb,

legüdítőbb s talán legklasszikusabb munkája, ha klasszikuson ezúttal a téma, a pillanat, az alkotói képesség s a kedvező körülmények ritka harmóniáját értjük.” Maga a történet a századvégi polgári regények egyik leggyakoribb témavariációjából kerekedik ki. A gazdag földbirtokos beleszeret a Rác-árokszálláson játszó vándorszintársulat egyik ideális lelkületű művésznőjébe, és sok töprengés után feleségül veszi. Ilyen, az úri világban játszó „story” tucatjával akad a századforduló szórakoztató prózájában, olyan nagy elbeszélők művei között is mint Mikszáth Kálmán vagy Krúdy Gyula. Am Mikszáthnak és Krúdynak az Ambrusénál közvetlenebb, természetesebb, emberibb művészete állta s ma is állja az idő múlását, s aligha véletlen, hogy az ő műveik különböző sorozatokban vagy egyes kötetekben ma is kelendő portékák. Ezzel szemben Ambrust mintha elfeledte volna — nem az irodalomtörténet, mert annak jó a memóriája, ha ki is hagy néha —, hanem sokkal inkább az olvasóközönség. Az a szerény gyanú lapang bennünk, hogy a mai átlagolvasó a Giroflé és Giroflát olvasva főként csak azt érzi, hogy milyen végérvényesen eltűnt a Vidovics Ferik, a Haller Mirák holdfényes világa, a millénium sajátosan úri mámorja, ez a színes, felelőtlen forgatag. S elgondolhatja azt is, jó hogy nincs többé ez a világ, nincsenek többé „szép látszatok”, „játékos szenvedelmek”, „futtában mutatott mélyek”, mint Gyergyai Albert írja az Ambrus-i világ hangulatát varázslatosan megidézve a ma embere számára. Am a figyelmes olvasó néhány olyan eredeti írói sajátosságra bukkon rá Ambrus műveit forgatva, amelyeknél érdemes elidőzni kissé. A Giroflé és Girofla egyszerű, boldog végű történet, a szerelem győzelme a hivatás felett. A regénynek volt azonban egy végső formában el nem készült folytatása is, amely szerint a színész hivatás és szerelem közt hányódva kiüttlanságában öngyilkos lesz. Bár ez a vég a szóban forgó regény esetében megíratlan, de mint tragikus emberi mozzanat ott van, vagy legalább ott kísért Ambrus legjobb elbeszéléseiben is. S ez elgondolkodtató, ez a tragikum iránti vonzódás, a tény, hogy történeteit ritkán futtatja be a felhőtlen örömközöménnyel. A történetek e tragikumra-hangolása az Ambrus-i epika egyik feltűnő vonása. Ezért nem válnak művei — bár társadalomkritikai élük kevés — sablonossá, úri léhűtők szerelmi kalandjainak színterévé, a Herczeg Ferenc Gyurkovics-regényeinek rokonává. Ambrus e bestsellertörténetekben is emberi sorsokat ír meg, s mert az igazat keresi, ellensége a fantázia túlzó szertelenségeinek, mindennek, ami nem logikus, ami önmagának ellentmondó. S a

századforduló éveiben — ezt el kell ismerni — nagy újítás volt Ambrus ködoszlato, rideg világossága, s a szépiróban is győzedelmeskedő kritikai elme szüntelen, történeteit a tények felől ellenőrző uralma. Az írástudók felelősségét nemcsak érezte, vállalta is. S ezért vált képessé arra, hogy pl. a *Berzsenyi báró és családja* ismert történetében lényegileg a kapitalizmus társadalmi erkölcsének szatírát írja meg. Pedig — legalábbis az eddigi Ambrus-kutatásokban — nincs nyoma annak, hogy Ambrus, ha szinte észrevétlenül is, ellensége lett volna kora társadalmának. De tiszta jelleme, nemes embersége, rendkívüli műveltsége s kritikai hajlama az igazságot keresték azokban a vérszerhes esztendőkből, amikor az igazság már ott morajlott az elnyomott osztályok mindegyre újuló forradalmi megmozdulásaiban.

Ambrus elbeszélései közül nem egy bizonyítja ezt az állításunkat. Ezeknek az elbeszéléseknek sokféle a témája. Néha a tündérmese ismert motívumai bukkannak fel novelláiban (Pókhálókisasszony, Hamupipőke) mások, mint egyik legkiválóbb novellájában, a „Ninive pusztulása” címűben a bibliai Jónás történetét írja meg modern változatban, polgári problematikával. De megújítja, korszerűsíti az allegorikus elbeszélésszöveget is egyik leglíraibb írásában, a „Mese a halászlőről és a tengerről” címűben. A novellák arról vallanak, hogy írójuk igen fogékony az élet élesen polarizált helyzetei iránt. Szélsőséges, néha szinte már kóros eseteket tár olvasói elé, amelyek azonban mélysegesen és tipikusan emberiek, mégpedig a maguk társadalmi meghatározottságában, a kapitalizmus viszonyai között. Ilyenek pl. az *Ottokár élete és halála*, a *Bob*, az *oroszlán*. Az *elégtétel* s még jó néhány elbeszélés. Bizarrrá mivoltában is Ambrus emberi s írói nyíltságára jellemző az *Ottokár élete és halála* c. elbeszélés egy szegény kislányról, akinek rövid élete csupa vergődés, s csak halála lesz ünnep a számára, mert róla beszél az egész ház, a lakók megrendülten kísérik utolsó útjára, s temetése az egyetlen jó, az egyetlen emberi, ami történik vele, bár nem tud már róla semmit. S hadd hivatkozzunk a „*Martinovics*” c. költői novellára, amelyben — fegyvermezt fantáziával — Martinovics utolsó, siralomházbeli éjszakájáról ír, amikor a halálba menő lelkiismeretével viaskodva járja végig még egyszer életútját, s belesajti a jövőbe, hogy száz év múlva „a timárségédek és veteránok kivonulnak a Vörmezőre, ünnepelni a nevemet, amelyet nem ismernek”. S még erőteljesebben zeng ez az emberi hang a „*Téli sport*” c. elbeszélésben, amelyben királyi és hercegi sarjak képében élénk villantja a „föld urai”-t, „az utolsó félisteneket”, akik az első világháború véres

küszöbén gondtalanul játszadoznak a St. Moritz-i hegyek között. Egy közülük, egy súlyosan beteg kamasz, akit nem felséges rangján szólítanak, hanem egyszerűen „az Ember”-nek csúfolnak, Marxot olvassa, s a maga módján, saját here-mivoltuk felismerésével megérti a kizsákmányolás tényét, s erről beszél hasonszórú társainak, akik közül senki sem sejtí, hogy az a politikai merénylet, amely az egyik királyi csemete nagyapját követelte áldozatul, jelzés az emberi mélységből, s hogy amíg a kékvérű ifjancok a frissen esett hónap örvendenek, s belármázzák a téli üdülő festői tájait, a másik világban „odalenn a mélyben csak dübörög, egyre dübörög valami”.

Távol áll tőlünk a szándék, hogy Ambrus Zoltán e néhány elbeszélésébe burkolt társadalmi-politikai tendenciát magyarázzunk bele. Erről szó sincs. Bizonyára nem a politikai tudatosság játszik szerepet e néhány elbeszélés megformálásában, hanem Ambrus már említett emberi tisztessége és igazságérzete, a lelkiismeret, „az egyetlen igazság, az egyetlen abszolút, az egyetlen jó ezen a világon”, ahogyan egyik novellájának főalakjával mondatja. Ez pedig igen tiszteletre méltó magatartásra valló tény egy olyan író esetében, aki az úri osztályhoz tartozott, s aki a maga zajtalan pályáját úgy futotta be, hogy nem vált — könnyen tehetne volna bár — silány bestsellerré, mint számos pályatársa, s aki érzékeny lelkiismerettel megsejtett valamit a körülötte vajdúd társadalmi valóságából, s finom ösztönrel s némi melankóliával kimondta: „nem érthetjük meg egészen soha, hogy az emberiség minő utakon, minő megpróbáltatásokon keresztül halad előbbre és előbbre.” Ezért a becsületlen írói állásfoglalásért becsüli meg Ambrus Zoltánt napjaink számban egyre növekvő új olvasóközönsége is.

S végtére hadd tegyük fel a már előbb is érintett kérdést: eleven, „olvasott” író lesz-e Ambrus, vagy az marad, ami többé-kevésbé eddig volt, már-már elfeledett irodalomtörténeti emlék? Nehéz felelni erre a kérdésre. Ha maradandó, sőt egynémely vonatkozásban példamutató értékeit kereszük, akkor nem is annyira realizmusát, mint

inkább a legnemesebb hajtású polgárregények egy másik, az Ambrus művészetében kifejtett sajátosságát, pszichologizmusát, ábrázoló művészetének lélektani jellegét emel-nénk ki. Éppen ebből fakad művészetének az a vonása, amelyet maradandónak érzünk. Ambrust a társadalmi kérdések kevésbé érdekelték, ő az embereket szerette látni, szemben egymással, érzéseik hullámverésében, szenvedéseikben és szenvedéleikben, szerelmeikben és felindulásaikban, az élethez és a halálhoz való viszonyukban, Ambrus az emberi jelenségek nagyon finom árnyalatait tudta feltárni. Flaubert, Maupassant módszere volt ez a pszichológiai ábrázolásmód, az elbeszélő prózában e sajátosan francia formakultusza. Schöppflin Aladár irodalomtörténetében ezt írja Ambrusról: „Természetes formája volt az arány, a mértéktartás, világosság és választékosság, — e nagy francia erények őbenne találták meg magyar egyenértékesüket.” De éppen e nagy írói erények kissé öncéli kezelésében véljük érezni azokat a tisztó erőket is, amelyek a mai olvasóban Ambrus írásművészetével szemben felléphetnek. A kompozíció aggodalmas tisztelete, az elbeszélő objektivitásának szinte az észrevehetetlenségig alárendelt emberi-írói szubjektivitás, a sokszor — éppen a szerkesztés tökéletessége miatt — részletező-en aprólékos, fárasztó írásmód aligha emelhetik mai népszerűségét. Hasonlatokban, képekben nem gazdag, hűvös, bár a történet részleteihez könnyedén illeszkedő stílusa, amelyet mindig a bíráló elme alakít s a hideg értelem tölt meg a tárgyhoz illő, pontos, tömör tartalommal, úgy véljük, nem segíti elő műveinek szélesebb körű elterjedését. Mindezek természetesen csak feltevések, s e néhány, kevésbé az irodalomtudomány, inkább az olvasói érdeklődés felől felvetett aggályos megjegyzés nem szándékszik csökkenti a kötet jelentőségét. Hadd szóljunk végül a Dr. Fallenbüchl Zoltán által végzett gondos, hozzáértő válogatásról s a kiadó munkájáról, amely külsejében is méltó módon tette le a magyar elbeszélő próza egyik kiemelkedő művészeinek válogatott írásait az igényes olvasó asztalára.

Pálmái Kálmán

FORBÁTH IMRE: MIKOR A NÉMA BESZÉLNI KEZD

(Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958)

„A front nemcsak a lelkesedést tudta meg-savanyítani, hanem a gyűlöletet is elhalkítani. Lelőrt, hangjogós emberek mellett mi reménytelen nemzedék”. Ezt a költő Komlós Aladár írta, még 1921-ben, Rimaszombaton meg-

jelent verseihez. Idézzük, mert pontosan motiválja Forbáth magatartását, kötetének címét, idézzük, mert csehszlovákiai magyar költőről írunk, s ez egyben kicsit felfedező út is az olvasó számára. Így van: Komlóst

nem verseiből ismerjük, Forbáth, Földes Sándor, Szabó Béla, Darvas János jószerint egészen ismeretlenek, s Győry és Vozári Dezső, Morvay Gyula neve is másfelől cseng vissza. Sajátos szín a két háború közti csehszlovákiai magyar költészet, más mint a romániai, s más a jugoszláviainál. Ez idillibb, erőtlenebb, a romániai egyszerűbb, közvetlenebb, keserűbb, nyersebb. Adynak és az európai forradalmi költészetnek elsősorban a csehszlovákiai magyar líra az áthagyományozója. Míg itthon az expresszív kísérletezés József Attilában és Kassákban hal el, ott a fejlettebb polgári környezetben, szinte egyeduralkodón eljut a kiteljesedésig. Ha Werfel, Becher, Heym, Dehmel nevét hívjuk emlékeztetőnek, csak annyit jelent, hogy nagyvárostól a szocializmus vállalásáig, befelé fordulástól az expresszióig húzódó gondolat-sorba helyettesítettünk be költőket, — s még azt sem állíthatnánk, hogy ismertek voltak e nagyjából egyidős nemzedék előtt.

Erdély tragikus alapérzéssel *saját kisebbségi elhagyatottságából* indul ki, a csehszlovákiai magyar költő a háború elvesztéséből, a háború tényéből. Nem véletlen, hogy a *nemesség* gondolata sehol annyit nem tér vissza, mint éppen náluk. A komáromi Földes Sándor *Némák indulóját* írja, Komlós kötete *A néma örült arca*, Forbáthé is egyik régi verse címét viseli. „*Ki küldte rám ezt a kódot? Ki tette rám e hangfogót?*” — szakad fel az elkésetttség nyomasztó érzése Darvas Jánosból. Amikor az erdélyi líra kétségbeesett elszigeteltségében a kisebbségi sorsot teszi felelőssé, emberin és közvetlenül reagál ugyan, de történelmietlen kiindulása miatt eleve közelebb sodródik a nacionalizmushoz, mint az, amelyik a háborúban keresi bajának gyökerét. A csehszlovákiai líra viszonylagos polgárin demokratikus nyugalomból adhatta át magát az egyetemesebb felelősség gondjának, lett forradalmibb, s állította a munkásság igényeit a pusztá megmaradás félfeudális sorsproblémái helyére.

„*Csak annak van joga művészetet csinálni, aki nem akar művészetet csinálni.*” Ismét Komlós Aladárt idéztük abból a kötetéből, melynek ezt a rezignált címet adta: *Voltam poeta in is*. Mégsem állítjuk, hogy teljesen hiányzik ezekből a költőkből a csináltság, modorosság, hogy nem inkább a kávéház homályában lehet őket találni, mint gyárakban és földeken. Ha gyakran ki is érzik, hogy szándékkal tartják szinten a verset, lázban, feszültségben, s ha máskor simáb-bak, ünnepélyesebbek is mint a meggyőző őszinteség engedné, ki sem vitathatná el Földes érzékenységtől, vagy akár Vozári iróniára hajló rezignációjától a végső és kényszerítő pólusokat: gazdagokkal szemben a szegénységet, zsarnoksággal szemben az

elnyomottak testvériségét. Az elnyomottakét, ha négerék, ha fegyencek vagy akár a német expresszionista költészet meglekésített tárgyai, elhordott kalapok, kitaposott cipők. Igen, fegyver, szerelem, haza helyett a kényszerítő s követelő újat keresik: mégha sós-kifliben, önborotvában, szivarkában, civilizált eszközökben is jelképesedve, — s éhséggel, szomjúsággal, gyárakkal motíváltan hol öngyilkosokkal, hol koldusokkal, de mindig az élet kitaszítottjaival tartva a rokonságot. Ha ott találok a kisvárosi pletykás világát, a kártyaasztalokét s bohémekét, sokszorosan ott van a mámor mellett az élet, az ember, a jóság követelése is. És egyértelműen: a megváltandó proletáré, Győrynél éppen úgy mint Morvay Gyulánál s Szabó Béla rokonszenvében. Gyakran kétarcú ez a líra: a költő megtalálja kispolgári biztonságát, de az emberiség bizonyítan jövője nyugtalanságot; foglalkoztatják csip-csup egyéni bajai, de prófétai látomásokat fakaszt belőlük; boldogan ragaszkodik intim élvezeteihez, de lenyűgözik megoldást váró feladatok. A háború, s ami nyomában jár, iszonyú élmény-nyel nehezedik rájuk, s mert némán tűrni nem lehet, akarva nem akarva ki kell mondani a megváltozott időt, tiltakozással és várokozással. S mert nagy a sóhaj és kegyetlen az élmény, himnikusan hömpölygő formában, ódikusan vagy rapszodiákban tör elő, könyörtelen színekkel, s csak ritkán kötődten, inkább szabadon.

Hangszínbén és hangtávolságban Győry Dezső megy legmesszebbre, rajta vesznek erőt legkevésbé extatikus kitarulkozások, az ő verseit alakítja legtermészetesebben a bölcs belátás: milyen más lehet majd a magyar kijárván ezt az iskolát. Mert a csehszlovákiai kisebbségi sorsot jobbjaink a humanitásra, a demokráciára, a szocializmusra való iskolának tekintették, s benne hitték csiráját: a határokon felüli, s az emberiség fejlettségi állapotához egyedül méltó népek barátságának, a hetvenkedő sovén emóciókkal szemben. Állítsd Győryt Darvas János rémekkel, csönddel, szorongásokkal telt költészetével mellé, s világos lesz, hogy benne a humánus és forradalmi hit együttesen „tett csodát”. Míg Darvasék esztétizáló hajlamában Ady hajdani élet-szeretetéből csak a fausti kisélet maradt, a jóságban és szépségben összeforrt ember illúziója, Győry a harmonikus férfiasságnak, nyíltszívű bátorságnak, egyéni és közösségi élet kölcsönösségének a java magyar költői hagyományokhoz hű és mind-igaz hangzó szószólója lett.

Forbáth Imre más képlet. Meglepetve tesszük le verseit, tizennyolc év válogatását, ezerkilencszázhusztól harmincnyolcig. Utolsó szava ez: „*Élni jó*”. Minden mást vártunk volna: özönvizet, átkot, gyújtó zsinórt, de

ezt a „hőszagú erdő” alól kibúvó tavaszos reménységet nem. A költő elindult délről, megpihent a somogyi Böhönye almáinál, ült a prágai kávéházakban, fojtotta a füst Osztravában, kiadta csehül Petőfit, pontot tett versei végére, s emigrált. Tegnap még játszott egy K. u. K. törzsorvost a Svejklímben, bohémesen, vígan, mint diák korában, s ma Teplice fürdőn méri betegeinek a vérnyomását. „Egy ember elindult megkeresni sorsát a városban”, — s ha lehet a versből keresztretjtvényt csinálni, párosítsuk hozzá: „S mi marad a nagy tüzek után? Hamu, hamu, hamu, Míg a kisdéd, piros-pántlikás tüzeknél Melegedik, és krumplít süít az ember.” Hát megtanulta volna, hogy élni valóban jó, hát elhamvadtak a nagy tüzek, s a költészet valóban csak „szó” lett volna, csak „hisztéria sárból és aranyból”? Az expresszionista líránál sokszor kísért a gyanú, hogy mesterségesen felfokozott látomásokkal van dolgunk, erőltetett extázissal, s ha a víziók mélyére nézünk, mély kút tükre helyett felkavart talajvíz sárgál ránk. Forbáth Imre költészete természetesen több a művelt agy kiélezett reflexióinál. Ha a teljességet és mélységet kérjük tőle számon, támadó és iszonyodó előjelében kapjuk meg a feleletet. Háttal egy háborúnak néma iszonyattal, mert a „halottak kék nyelve nem beszélhet”, s ha „beteg” is, de kimondva a támadón figyelmeztető szót — egy új háborúval szemközt. Hogy még az újszülött is az elnyomottak barátja legyen, mert „a völgyek véres árnyakait felik, s az idő folyosóin a borzalom jég-huzata jár”, mert lehetetlen némán túrni, ha egyszerűen:

túl sok közömbösség van a világban, túl sok
türelem,
túl sok rozsdá van a világban, túl sok régiség,
túl sok véres húsnak szegfűi hullanak,
harcosok hűlő tetemét füvek zöld lángjai
nyalják,
a földön Káinnak túl sok árnyéka bolyong
s tömegsírok hirdetik Európa szegényét —
mondá, mit felelsz, ha kérdezik tőled:
ki vagy és merre mész?

A felébredt és lázadó lelkiismeret ez a kötet, s mert a lelkiismeret könyörtelen emlékeztető, ott lebeg fölötté szüntelenül: merre mész? A „miért” mindvégig világos: „Embernek lenni nem dicsőség”, „Jobb a farkas, mint az ember”, „Lelkiszegénység és förtelmes unalom”, „A szimbolisták, dervisek, és tűzevők, az udvaroncok és talpnyalók, a tőke körül dúsz konkra leselkedők, szépségkirálynők és selyemfiúk.” Soroljuk még tovább, ahelyett, hogy röviden kimondanánk: a kor? Igen, minek sorolnánk, mikor a költő is pontot

tett harmincnyolcban a „Szomorúság és halálfélelem” után, az újra induló szöges csizmák és tilalomtáblák, a „szőrös öklők” és „örült paprikaajcsik”, a „fasizmus káplárai”, a „círogató puskatúsok”, a „repülő pokoli kókuszdiók”, az „égő papagájok” után, mert a kiáltó szó hiábavalónak bizonyult? És a „hová”? Fábry Zoltán szép előszava „forradalmi toborzásnak” mondja, melyben „néha suta csengésre fülelünk, szokványhangra”, mert „a sorokban nincs sem erő, sem eredetiség.” Ha Neumannra, Wolkerre, Nezvalra vagy nálunk József Attilára s Kassákra gondolunk, sokáthatjuk a Villon-os fenegyerekesdedést, kedőjelezhetjük civilizáció-iszonyát, s keveselhetjük a szabadságba vagy éppen a Dózsa és Jacques Bonhomme nevébe jelkesült forradalmiságot. De ha a kurzus-költészetre s azokra, akik a forradalomnak háttal begubóztak, mégis: szocialista igényű forradalmi líra ez. Igaz, a huszas évek végén szinte búcsúzó megfáradással, s csak aztán megújuló erővel:

Az egykor csudás imaginációk fölött
A magányosság és az unalom
Már kiterjesztette sötét szárnyait.
Kéken hull egy hajnal! ... Szűk cella
Volt a világ vad fantáziámnak,
Két végtelen éjszaka közt egy szűk mezsgyejű
Nappal, ez az én életem, őcsém,
Hol körbe járok meddő buzgalommal...
Am kéken hull a hajnal! Talán az utolsó!
Nagy aranykapu nyílik kelet felől —
Légy könnyőreletes, te Nap!

Valóban olyan csodálatos imaginációk voltak ezek? Az olajos hordóba bújó Diogenész, a kockává kubizálódott s ebben a költői jelképben ábrázolt megnyomorodott emberiség, s a marólugos városképek? Forbáth Imre képei a szenvedély s a terméketlen magány felől jönnek, a nagyváros lírájának hírelői. A kortársait oly gyakran megbékítő: kisváros és falu nem érdekli, a paraszt, pásztor, természet mind csak az üzetettség, fájdalom és lázadás rokon példáinak letéteményese nála. Ha a konkrétet keressük, úgy tetszik, együtt szenved Forbáth a világgal, s ezért elhisszük neki, hogy: „Csak a költőt rühellem, az istenfajtát! Ki levegőből és madárdalból él. Hideg vaskampókkal tépjék szét a száját. Amikor szépségről beszél!” De az általánosításából is kiderül mindennek ellentéte, magányának gyökere: „Vasbetonkor-szak gyermekei vagyunk, hatalmas hidak kötik partjainkat egybe, s elektromos drótok kötöznék össze minket, s nem ismerjük egymást.” Amennyire lemeztelenítőn őszinte magához, annyira nem tud másról, s éppen a Fábry Zoltánról írt sorai árulják el, hogy mennyire

szeretné ő is „jósága fehér lisztjéből” formálni az embert „eszmék élesztőivel, s melegíteni szíve kemencéjében.”

Az elesettekkel és elnyomottakkal való rokonszenv itt bizonyul kevésnek a közvetlen kapcsolat híján. A vándor mindig magára marad, a vándor mellett elmennek az emberek. Forbáthot keresed? Olvasd el a *Vándordalát*. Hosszú oldalakon át holt városok rémülete áradt felénk, s kötete végén mégis szemünkbe vágja, hogy: élni jó, — ahogy a *Vándordal* végén is ott ég kezében a letépett virág. Virág? Be lehet helyettesíteni: költészet, jóság, élet. Ám ezért volt érdemes kiadni a felejtésből, ezért a kétségbeesés tövén kivirágzott elenyészőn kevés reménységért, jövőt sejtésért? Ezért is. De az örülettel és lázalmokkal telített világ kontrasztjában álló forradalmi biztatása erő is lehet az új csehszlovákiai magyar költészet számára, nemcsak emlékeztető. Ez a hosszú dermedtségéből nehezen kilábaló líra replikázhat erre a példára azzal, hogy: nézzük meg, mekkorát lépett előre az utolsó öt esztendőben, 54 után, anélkül, hogy figyelemmel lett volna háború előtti elődeire. Sőt, mondhatná azt is, hogy a tegnapi expresszív asszociációk éppen úgy nem mentenek fel a pongyolaság, plakátszerűség sablonjai alól, mint ahogy nem mentség a felszínességre és frázisosságra a mai reális élményektől elszakadt pusztá lelkesedés. Ha egyebet nem, az újrafogalmazásra való igényt azonban mégis mértéknek veheti. A két háború közti líra rokonsága a német expresszionizmussal nem jelenti a kész kelléktár átvételét, de igenis jelenti

a korforduló történelmi változásaival, a szocialista forradalmakkal szembeni közös kispolgári bizonytalanságot, egyben várakozást és nyugtalan együttérzést, jelenti az imperializmus korának individualista tiltakozását a kapitalizmus emberellenes jelenségeivel szemben, s jelent vonzódást az irracionálizmushoz, a torzításhoz, jelent háborúellenességet és gyakori kiábrándulást, s jelent abszolútnak hitt költői világot, s tartalmi megújulás helyett formalizmusba vesző újdonság hajszát. Vajon gyökerekben és virágaiban, épségben és eredményekben mutat ennyi közöset az új csehszlovákiai magyar líra a kortárs szocialista költészettel? Féltő, hogy inkább csak hibáiban. Forbáth, Győry megjelenése serkentő lehet a színvonalra, de figyelmeztethet arra is, hogy a húsz-harmincas évek is csak velük s bennük teljesek. Ha tartalmát tekinted, már a *Mikor a néma beszélni kezd*-nél felfigyelhetsz Forbáth Imrére, de az annyit citált *Új költők énekével* (*Egykor papírsárkánnyal ostromoltuk az eget...!*), vagy a *Szélképekkel* magasabbról mélyebbre látsz. Aztán: a *Kocka, Mint vaskampóról, Na Maninách, Hajnali rap-szódia, A néger cnekel, Egy ember elindult, Ó nézd... Egy egyszerű hullá cnekel, Bánatos dalocska, Üdvözlégy újszülött, Egy abesz-szín fiúhoz, Ki vagy és merre mész?* Lehet, hogy egyik csak jellemző, de a másik fontos és jó is, bizonyosan. Mert aki letépte ugyan tövéről a virágot, úgy szorította, hogy szinte égett, s feltartotta magasra, amikor más a gomblyukában is restellte.

Koczogh Ákos

HERNÁDI GYULA: A PÉNTEK LÉPCSŐIN

(Magvető Könyvkiadó 1959)

Kritikánk kezdetben rokonszenvező figyelemmel kísérte Hernádi Gyula írói munkásságát; a *Deszkakolostor* megjelenése után fenntartásai, aggodalmai ellenére is, a tehetőségnek kijáró, igényes várakozással fordult feléje. Amikor *A péntek lépcsőin* megjelent, egyszerre kiábrándultan, várakozásaiban csalatkozva, szinte az elkeseredett szemrehányás, a fanyar gúnyolódás hangján csatlant fel.

Hernádi elbeszélése, *A péntek lépcsőin*, eszméileg és művésziileg is, valóban alatta maradt kritikánk és olvasóközönségünk talán aránytalanul és indokolatlanul felnövesztett várakozásának. Pedig szemmel látható, hogy Hernádi a *Deszkakolostor* jobbra mozaikdarab-szerű, illetve vázlatos

írásai után fokozott igényeket támasztott író-önmagával szemben, az élet „nagy pillanat”-ának ábrázolását választotta témául.

Az egyéni élet igazán nagy pillanataiban a tudatban olyan „eszmélések” játszódnak le, amelyek az eszmélő számára élete egy szakaszának, esetleg egész emberi magatartásának lényegi jellemzőit teszik világossá; olyan összefüggések villannak fel, amelyekről eddig legfeljebb csak homályos sejtései voltak, vagy amelyek iránt mind ezideig érzéketlen maradt; olyan konklúziók levonása válik lehetővé, amelyek régóta „esedékesek”. — Mindezek az eszmélés pillanataig nem válhattak világossá és megfoghatóvá, az ember nem vonhatott le belőlük konklúziókat. Ebben külső

és belső körülmények egyaránt akadályozták: élete a megszokott mederben folyt, nem mutatkozott benne semmi rendellenesség, ő maga kényelmes, fásult vagy éppen gyáva volt ahhoz, hogy saját élete értelmén elmélkedjék, a világban, társadalomban, családjában betöltött szerepét felmérje.

Éppen ezért az „eszmélés” pillanata külső és belső, objektív és szubjektív vonatkozásban egyaránt különleges helyzet. Mivel pedig ez lényegét tekintve belső folyamat, írói ábrázolásának legszuggesztívebb eszközül a monológ kínálkozik.

A reveláció témául választásában, az elengedhetetlenül szükséges, feszült, a megszokottól eltérő szituáció megteremtésében az első személyű előadás választásában — önmagában véve, nem vétett Hernádi. Ellenkezőleg: színvonalas irodalmi hagyományokat követ, biztosan, bátran él a drámai konfliktus-teremtés módszerével. Mindez végeredményben jó szem és mesterségbeli tudás dolga. A műalkotás valódi értékét azon lehet lemérni, ami ezután következik: miféle ember az eszmélés alanya, milyen minőségű az a bizonyos eszmélés, követi-e, s ha igen, milyen katarzis követi?

Hernádi elbeszélésének főalakja nem „nagy ember”, nem sorstragédiák hőse. Ez a mai, pesti tisztviselő annyira jelentéktelen valaki, annyi emberi gyávaság, tétováság, gyengeség van benne, hogy szinte hétköznapi, átlagembernek is alig nevezhetjük. A konfliktus, ami a revelációt létrehozza — ismét hagyományos, szinte elhasznált motívum — házasságtörés. Hiteles-e lélektanilag a konfliktus? Hernádi indokai: Sulytő sohasem szerette igazán feleségét. Elvenni is úgy vette el, gyengeségből, önmagával, érzelmivel számot nem vetve, a konvencióknak, kényelmi szempontoknak engedve. Hogy eddig nem csalta meg, végeredményben egyénisége végtelen határozatlanságából következik. Régóta várja, hogy valami alkalom külsőleg is, legalább ideiglenesen feloldja az ünt egyhangúság alól. Azt a hetet, amelyet felesége a kórházban, szülészetben tölt, mint „szabadságot” várja, tervezi. Hogy a házasságtörést elkövesse, abban is — ha végeredményben régóta, utálkozva dédelgetett, önmagának alig bevallott szándéka szerint történik is — külső hatások taszítják előre: ismerős italozó társaságba kerül. Sulytő erkölcsi mélypontra jutásáig vezető útját tehát sokrétűen, lélektanilag indokolja az író. Ami különössé teszi Sulytő bérletszámoló házasságtörését, az az, hogy ugyanabban az órában születik első gyermekük. A szülés komplikált, az újszülött életalál közt lebeg. A véletlenek ilyen meghökkenítő összetettségűsége szükségképpen hatványozott bűntudatot vált ki Sulytőből, a

bűntudattól felhasogatott lélekben lezajlik az „eszmélés”.

Azonban hiába minden eddig érvényesülő írói erény, az eszmélés vizsgálatából levonható tanulság elkéserítő, ha eltekintünk is attól, hogy a bűntudat felébredésének és misztikus-fantasztikus asszociációkat kiváltó hatásának ábrázolása nemcsak esetben, hanem izetlenül modoros is (118—121., 129., 137—138. l.).

Amikor Hernádi az önvádtól felzaklatott bérletszámolót eljuttatja a saját életével való számvetésig, kiderül, hogy ebben a számvetésben az egyik oldalon az absztrakt „hazugság”, „gyengeség”, „gyávaság”, „önzés” sőt „gyilkolás”, a másikon a hasonlóképpen elvont „teljesség”, „felelősség” és „szeretet” sorakoznak fel szólamszerűen. Ha egy pillanatra ködösen fel is idézik az önmagunk és mások iránti személyes felelősség gondolatát, a páfi rémületében szűkülő, pipogya Sulytőt nem érezzük képesnek ilyen filozofálásra. De itt már nem is Sulytőval, hanem közvetlenül az író betegesen aggályos, morális „vájválás”-ra hajló szemléletmódjával állunk szemben, amely eddig is ott lapangott az elbeszélés sorai között. Ez vezette tollát az ügyes helyzetteremtésben, a gondos lélektani motivációk során is és ez a körvonalazatlan absztrakcióba torkolló „erkölcsösködés” képtelen az elbeszélés írói gondolat posványba merített hőseit az igazi emberierkölcsei magaslatoakra emelni.

A mérték, amelyen lemérhetnénk Sulytő revelációjának minőségét, hiányzik a műből, hiányzik az író eszmeköréből. *A tévován sodródó életű „hős” egyetlen morális-emberi mércéjű önvádoló-önmagát állítja Hernádi, s ennek az önvádoló Sulytónak a művészi ábrázolása messze alatta marad hitványsága megjelenítésének. Itt válik legmegfoghatóbbá az elbeszélés legnagyobb művészi-eszmei hiányossága. A hangsúlyozottan gyarló ember, akinek gyengeségeit szinte tetszelegve elemezte Hernádi, hitvány-önmaga elleni fellázadásában is relatív erkölcsi értékű, nem ér fel még az „átlagember” erkölcsi „magaslataira” sem, pedig az olvasó ennél is többet vár egy jellem katarzisában.*

Ebben az atmoszférában, a társadalomtól izolált erkölcsi cirkulusz-viciózusban az emberi tehetetlenség, gyengeség, a sorsnak, véletlennek való kiszolgáltatottság uralkodik. Hernádi felfogása szerint nem a gyermek születésével egy időben elkövetett házasságtörés az igazi nagy bűne Sulytónak. Az csupán — a közfelfogás szerinti előítéletek és a „hős” speciális, sérült, hadifogságban megrokkant, túlérzékeny lelki alkata miatt — a reveláció kiváltó oka. Igazi vétke az, hogy eddigi életében nem tudott bátran, önállóan, következetesen, önmagához híven cselekedni.

Amikor eszméléséből levonja a következtetést, elhatározza: ha gyermeke életben marad megpróbálja az „új utat”. Csak az nem derül ki ebből az érzelmes-romantikus gesztusból, hogy merre indulna és meggyőződésünk, hogy az író sem tudja. Az „önálló, következetes cselekvés” elve ugyanis önmagában indifferens, nem mond semmit, sem az egyén, sem a világ számára. Az viszont kétségtelen, hogy beleillik Hernádi talajtalan, aggályosan moralizáló, a világgal, kialakuló új társadalmi rendünkkel, céljainkkal, embereszményünkkel szemben tanács-talanul álló, dekadens szemléletmódjába.

Hiába az ügyes helyzetteremtés, a gazdaság szerkesztés, a jól kimért ritmusú (bár képeiben gyakran mesterkéltén elbicsakló) stílus; az író „modern” befelfordulása, a sérült és sérülékeny lelkű „hős” előtérbe tolásával, morális absztrakciókkal leplezett sivár eszménytelensége riaszt és kiábrándít. Az író önmagával szemben támasztott igénye nem támaszkodik a valóságos emberi értékekben való hitre, az ember iránti bizalomra, korunk és világunk lényegének megértésére.

Nacsády József

BRUNO JASIEŃSKI: JAKUB SZELÁRÓL SZÓLOK*

Jasieński műve a lengyel forradalmi költészet kiemelkedő alkotása. Költői ereje, művészi hitvallása, útkeresése Majakovszkij és József Attila életútjával mutat rokonságot. Saját hazájában szinte az utóbbi évekig méltatlan mellőzésben részesült. Neve a *Lengyel költők antológiája* című kötetből (Bp. 1951.) is kimaradt. Annál többet foglalkoznak vele miután mintegy újra felfedezték a lengyel költészet szocialista-realista irányának hagyományaként. A fiatalon (1901—1939) tragikus körülmények között elhalt költő, ha késve is, megkapta az életművéhez méltó elismerést, erkölcsi és költői nagyságának megnyugtató értékelését.

A fiatal költők ama kisebb részéhez tartozott, akik a két világháború közti dekadencia és izmusok útvesztőin keresztül is el tudott jutni a költői mondanivaló és a kifejezési eszközök forradalmi újításáig. Voltak, akik a polgári liberalizmus és a pacifizmus oldaláról törtek utat az antifasiszta programig, mint Antoni Słonimski, míg mások a népi-nemzeti érdekektől eltávolodva a formalizmus zsákutcájában kötöttek ki. Kortársa Julian Tuwim a magányos intellektuális költő alaphelyzetéből a polgári értelmiség csalódását és útkeresését tükrözi gazdag költői skálájával. Leopold Staff mély humanizmussal és a klasszikus formákkal védekezett a dekadencia szélsőségeivel szemben.

A történelmi útra a forradalmi költők csoportja érkezett el a legkisebb kerülővel, a forradalmi proletár költészet új művészi programjával, melynek legkiválóbb képviselője Władysław Broniewski. Ehhez a maghoz tartozott Bruno Jasieński, aki a *Dal az éhségről* című versében (1922) az

októberi forradalom győzelmét elsőként hirdette a lengyel költők közül. Jasieński alkotó módon lábolt ki az öncélú formabontás kaoszából, s formailag is új utakon járó költészetet teremtett a Jakub Szelárról írott elbeszélő művében.

A költő a 20-as évek után Franciaországba emigrációba kényszerült, majd haláláig a Szovjetunióban élt és dolgozott. A 30-as években tagja volt a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetsége vezetőségének, s jól ismerte a moszkvai magyar proletár írók munkáját is. Költői alkotásai mellett nagy figyelmet keltett Európa történetének drámai eszterdejéről az 1934-es évekről írott korrajza, melyet a *Közönyösök összeesküvése* címen a Magyar Helikon is közreadott. (1958.) Regényében a francia kommunista párt népfőnt politikája programjának az útját egyengeti, áttörni a közöny falait, felkelteni az emberek történelmi felelősségérzetét. Jasieński írásai az emberiség jövője, a saját népe iránti felelősségtudat jegyében születtek.

Elbeszélő költeménye 1926-ban Párizsban jelent meg. Írói fejlődésének fontos állomása volt az 1923-ban lezajlott krakkói felkelés megrázó élménye, amely nagylélegzetű költeményének közvetlen ihletőjévé vált. A költemény Jakub Szela alakját a kudarcha fulladt 1846-ik évi krakkói nemesi felkelés eseményeivel kapcsolatban mutatja be, hitelesen ábrázolva a bécsi udvart is támogató szerepének háttérét, majd szembefordulását és az elnyomó lengyel földesúri-habsburg rendszer ellen a paraszti érdekekért folytatott harcának történetét. Témaválasztása szándékosan irányul a társadalmi igazságtalanságok bemutatására, művészi állásfoglalásának egyenes megvallására. Erőteljes hangja, egyszerű nyelvezete, gazdag ritmikája egy helyes irányba törő művészi kísérlet

* Budapest Európa 1957. 86 l. Ford. Pákozdy Ferenc. Bev. Kovács Endre.

természetes eszközei. Képei elevenességét a fordítás is híven érzékelteti.

Szoba, pitvar táncba fog —
Ha szegény vagy, házasodj!
Lóval — csöbrök, nővel — vödörök.
Isten tudja, honnan jöttek.

Húr és vonó táncba fut,
s éjszín erdön hószín út.
Fűzfa-lábát ahogy tudja,
kidugja az országútra.

A népdal egyszerűségére emlékeztető jelene-
tek színesek, hatásosak, megnövelik az alakot
a költő szándéka szerint.

Felhő mögé bújt-e a Nap,
mint harkály a fán túl,
hogy a fényes napvilágra
ilyen éjszín árny hull?

Ó, nem felleg, nem is felhő
szakad, ömlik éppen —
Jakub Szela áll előtted,
szérű közepében.

Maryna és Szela balladai komorsággal végződő
jelenete után a második rész kezdő verssorai-
nak hangulata a „Fojt a sorsunk kozmás
keserve” már a jobbágyvilág megdöbbentő
szimbólumát vetíti elénk:

Kastély — üvegszemű pók — állt ki,
mezők hálóján lesni prédát.

Hogy milyen világ ez, ahol a kévék fáradt
fejüket a pörök vállára, szőttesére hajtják?
Ahol a föld áfonya könnye hull, a tücsök
panaszodik, ösvényszálakon vergődnek
gyöngye legyekként a falusi porták — a költői
nyelvi eszközök sokféleségével írja le meg-
ragadó jellemző erővel és sokat sejtetően:

Jó a sarló, szárazon szisszen,
buggyanó nedvek csappá fagnak.
Rozskalászok fúlnak el itten
sok aranyló cseppjén a magnak.

Néhány vonás és a jobbágy-paraszti világ
szomorú sora rajzolódik ki apától fiúig, a
leányig.

Jobbágylányok vére,
jókor pezdül az már,
amit az úr elkezd,
bevégzi a kasznár.

Isten a pórt áldja
földjét békén túrni —
paraszt volt az apja,
egy-egy fia úrfi.

Szelát, a sok „konok parasztja” követét a
helytartó városában Lwówban, a puskával
védett úri élet jellegzetes képe fogadja, hájas
kupecsek, pipiskedő dámák, csendőrök, papok,
ülepükkel portörli hivataltokok. Annál éle-
sebben rajzolódna ki a társadalmi igazság-
talanságok, mikor a költő az érem másik
oldalát is bemutatja.

Ott, hol garmadában étel,
paraszt inség jár-kel éjjel,
téglat pöccint, hogyan koppan,
nézi magát ablakokban.

Kora hajnal minden gyárból
zaj dől, mintha asszony száz szól,
házak mentén hangyaboly van,
Lwów városban, szép városban.

A földesúri elnyomás keserve lázadó, elfoj-
tott indulatok forrásává sűrűsödik s ott lük-
tet a jelen követelése — a föld!

Nem jutsz égbe káromló imákkal!
Más, tanult imádság kell ide!
Póri tetves jajnak kell isszákkal
mindig csak világgá mennie.

Minek sekrestyékben nyitni, ríni,
földhöz verni fejed, mint a nád?
Telked, mely nem tiéd s nadrágszíjnyi,
szántsd-vesd, összeszorítva száod.

A helytartótól visszatérő Szelát a földes-
urak elfogják, és intő példaul bilincsbe verve,
megalázva viszik magukkal az újévi misére.
A nép azonban nem hagyja vezérét aki „lán-
caival visszacsöngött a két minisztránsnak”;
fellángolnak az urasági szérűk, erdőküldte
szélvész támad a határra. A Habsburg-hata-
lom ellen felkelést szító nemesség, melynek
haladó csoportja a parasztság teljes felszaba-
dítását követelte, a korábbi mély osztály-
ellentétek és a bécsi udvar által becsapott
parasztság saját uraik ellen való fellázadása
következtében, a „galíciai vérengzés” áldo-
zata lett. Kovács Endre rámutat arra, hogy
a történetírás Jakub Szelában sokáig a bécsi
udvar vak eszközét látta, Żeromski is így
ír róla. Jasiński alkotása a történeti kutatás
később igazolta hűségében állítja elénk a
parasztvezér alakját, aki már a felkelés előtt
is vezette a parasztok harcát, s szembefor-
dult Béccsel is, amikor látta, hogy kiját-
szották.

Egy-egy odavetett alak nyomában képze-
letünkben felsorakoznak a tragikus törté-
nelmi pillanat harcosai.

Ott volt Waluś pásztor.
mezéltár járt télen,
kaszájára támaszkodott,
balta az övében.

Az úr és pór véres táncához a költő megmá-
morosodva halmozza a pórokat biztató kur-
jantásait:

Kurjants! Uraid szórd kifele!
Voltak — elfolytak, vigye fene!
Földre, előre, eszedet használd,
fogd be az ispánt, törd be a kasznárt!
Tyuhajla! hajrá! hóha! ahajt!
Kocsid jószággal tanyára hajt!
Arany kilincset hordd mind rakásra!
Nyitva a zárok — a föld kitárva!
R-r-r-ajjt!

A császári hadak megjelenése után döbben
rá a pór a „császári egyezség” hamisságára,
a nemes urak és a császár összejárására.
Az elfogott Szelát sirva kíséri a falu népe, s
az erdőtől, övéitől búcsúzó rab szavaiból
sokatmondóan csendül ki a költő alig rejtett
metaforája:

„Vörösfenyő, vörös
főstött jó apóka,
rád hagyom én ezt az erdőt,
őrízd nekem óva.”

A befejezés tartalmazza azt a történelmi
tanulást, hogy a parasztság egymagában

nem tudja megvívni harcát. A „más tanult
imádság” és a vörös fenyő szimbóluma a
költő politikai eszméit is félreérthetetlenül
tükrözi. A költemény igazolja a mai lengyel
marxista kritika értékelését, amely jelen-
tősnek tartja Jasieński művészi teljesítmé-
nyét a szocialista költészet realista hagyó-
mányai szempontjából. A forradalmi maga-
tartás a realisztikus népi hangban talált
megfelelő kifejezési formát, új stílt, s olvadt
bele egyéni színeivel a 30-as évek tisztuló
proletáriródmának nemzetközileg is jelen-
tős áramába. A helyenkénti harsány hango-
kat feloldják a parasztháború tömegjelenetei,
s így nem rontják a természetes kifejezés
hatását. Ebben a vonatkozásban stílusa
érettebb, mint útkereső francia kortársai-
nak, például Aragonnak a 30-as években
írt verseiben, pl. a *Front rouge*-ban, amelyben
túlságosan is érezhető harsány hangvétele.
A költő forradalmi művészetének eme remek-
művét az olvasók örömmel veszik kezükbe,
elismeréssel adózva a lengyel irodalmi kritika
új eredményeiért, a műfordító teljesítmény-
ért, a bevezető írójának és a kiadónak szín-
vonalas munkájáért.

Hopp Lajos

FEDERICO GARCIA LORCA VÁLOGATOTT ÍRÁSAI

(Gondolat Kiadó 1959.)

Maholnap távoli égitestek világáról többet
tudunk, mint a szomszédos, mégis távoli
Hispaniáról. Európa katasztrófáit mély-
ségben is, időben is sokszorosan élte és éli
át, mégis valahogy vadhús maradt a testen,
fájdalmai idegenek tőlünk. Reakciós poli-
tikai rendszere nemkívánatos múltba emlé-
keztet, s visszahatolva távoli időkbe is, tör-
ténelmében fekete foltok tömegére buk-
kantunk.

A köztudatban talán csak Cervantes alakja
s Lope de Vega élnek a régmúlt időkben.
Don Juan nemzetközivé lett alakja, (aki
névén kívül alig hord ma már egyéb spanyolt
mágn), s a bikaviadatok hazug romantikája.
Bizet közismert Carmenje franciásított spa-
nyolságával vagy spanyolosított franciás-
ságával remeke ugyan az operairodalom-
nak, de a spanyol nép életéről, lelki világá-
ról keveset árul el.

A század harmincas éveiben Hispania
egyszer az európai érdeklődés középpontjába
kerül, de inkább politikai élete; a második
világháború előjátékeként lezajlott polgár-
háború.

Ebbe a félhomályos, hazug romantikával
átszőtt csendbe lobbant fel Garcia Lorca

művészete. A spanyol föld, a spanyol nép
életét tárja elénk. Mondatai nyomán meg-
elevenednek Granada festői szépségű tájai,
ránknehezedik az ország mérges gázokkal
robbanásig telt levegője. Testi közelséget
érzünk Bernarda Alba házának képmutató,
fojtott rettenetével. Lírájának csodálatos
finomsága, mélysége, formai tökéletessége
iskolát teremtett. Garcia Lorca szerves része
lett a világirodalomnak. Azt hittük ismerjük,
és most eddig nem látott arcát mutatja
felénk. Művészetének új termei tárulnak fel,
pazar szépségű szobák; szavak, hitek, vallo-
mások lángoló rubinjaival díszítve. Garcia
Lorca a filológus, aki a tudós alaposságán túl
szívével is gondolkodik, mindig és minden-
nek a lelkét keresve. Tájak hangulatát festő,
mindent érzékenyen reagáló művész, akinek
minden sorában ott bujkál a spanyolok
játékos „dueden”-je, amely nélkül nem
születhet igazi műalkotás, s amelynek
lényegét megragadó tanulmányában fejte-
geti az író.

A válogatás érdeme, hogy, ez a kis köny-
vecske teljessé teszi Garcia Lorcáról, az
emberről alkotott képünket. Egyszerre sok-
oldalú, igényes, lényegét adó.

Benyhe János rövid előszavában sokat elmond az olvasónak, de sokat nem mondhat el a helyszűke miatt. E néhány írás elemzésével, García Lorca életművének méltatásával sokszor hét odalt lehetne megtölteni.

García Lorca könyve vallomás a művészi alkotásról, erről a csodálatos „éjszakai vadászkalandról”, a művészet és művész kapcsolatáról, a művészet társadalmi szerepéről.

Írásait a válogatás három fő csoportba sorolja, témájuk szerint.

A *Tanulmányok*, *Előadások* a filológust, az *Impressziók és tájak* a természet és a társadalom jelenségeire érzékenyen reagáló művészt, a *Felszólalások*, *Nyilatkozatok*, a politikust, az irodalom feladatáról valló, saját szerepét meghatározó és tudatosan vállaló művészt állítják elénk García Lorca legnagyobb ereje előadásmódjának közvetlenségében rejlik. Első szavával elragad s hatása alatt tart mindaddig, amíg fekete betű van fehér papíron. Legszigorúbban tudományos igényű értekezéseiben is az élőszó egyszerűségével szólal meg. Nem bújik ködös teóriák mögé; állít, cáfol világosan, közérthetően. Stílusát, gyenge műszóval, közös stílusnak is nevezhetnénk, mert a társadalom minden rétege számára egyformán érthető és sokatmondó. Bármiről beszél, szavai újdonság erejével hatnak.

Gongora tanulmányában merészen szembe helyezkedik a spanyol irodalomtörténet szokványos Gongora képével, leoldja róla az érthetatlenséget, zavarosságot erőszakkal rávetett köntösét. Költészetének nagyságát éppen képeinek szemléletességében, metaforáinak erejében látja. A sorok közé beszövi a költői műalkotás örökérvényű tételét: egyszerűség, közérthetőség. „A látás nem engedi meg, hogy homály tegye zavarossá a kirajzolódó kép körvonalait.” majd: „A költőnek az őt testi érzék professorának kell lennie. Az őt testi érzéké, ebben a sorrendben: látás, tapintás, hallás, szaglás és ízlés.”

Szép tanulmányt szentel a „dueden”-nek, amit magyarra talán művészi átélésnek fordíthatnánk. „Dueden”, a művészi alkotás lelke, nélküle kápráztathat a gyémánt hideg csillogásával, de nem hevíthet a tűz melegével. Ady „életes” versei jutnak eszembe, s talán mindkét szó ugyanazt rejt magában, az örökérvényű alkotás lényegét.

García Lorca népi hangvételű lírájának gyökereire bukkanunk prózai írásai között. A spanyol népi vers és dallamvilág kutatója és alapos ismerője. A népdalok szomorkás melódiai csendülnek fel lírájában.

„A népdal mindig az egyszerű emberek érzés és gondolatvilágának tükré” — hangsztatja a spanyol bölcsődalokról írt tanulmányában. A spanyol bölcsődal melankóli-

kus zenéje szorosan összefügg azok mondani-valójával. Alapos elemzéssel mutatja ki, hogy azok igazi célja nem a gyermek elaltatása, hanem alkalom az anya sorsának elpanaszolására. A gyermeknek azért kell aludnia, hogy a kenyérért folyó küzdelemben ne hátráltassa szüleit.

„Aludj, aludj fiam
mert sok még a dolgom,
ruhád ki kell mosnom,
meg is kell foltoznom.”

Az európai bölcsődalt élesen elhatárolja a spanyoltól, — szerinte ezek nem szolgálnak egyéb célt, mint a gyermek elaltatását. Érzésem szerint József Attila „Altató”-jának végső kicsengése is az elfáradt szülő aludnivágyása:

„Látod elalszik anyuka,
Aludj el szépen kis Balázs.”

García Lorca elhatárolásában lehet némi igazság, de nem véletlen az sem, hogy a nép sorsát nagyon is magáénak érző magyar költő hasonló hangulatot teremt „Altató”-jában.

Az *Impressziók és tájak* villanatképei a költő hazaszeretetéről, a szülőföld alapos ismeretéről tanúskodnak. Nem önmagukért vászonra kívánczó képek ezek. Minden soruk állásfoglalás az emberi haladás mellett. Képei háttérben minduntalan felvillan a fasizmus karjaiba rohanó Spanyolország tragédiája. A spanyol nép lelke legmélyén tele van a babona, álhiedelem, rontás ördögeivel. Granada utcáin szabadon kóborolnak világos nappal a kísértetek.

Ebben a kísértetes, végzet felé rohanó országban, hangtalan sirással panaszkodnak a társadalmi nyomor szótlanúságra kárhozott áldozatai. A galíciai gyermekmenhely képét néhány ecsetvonással veti papírra, de ez is elegendő, hogy tette szólítva lázítson.

„Részvétet kelt ez a kapu, ahol már annyi szerencsétlen fordult meg. Bizonyára tudja mi a rendeltetése és szeretne meghalni bánatában, azért olyan korhadt, mocsos, szűtte. Talán egy napon annyira megszánja az éhes gyermekeket és a szörnyű társadalmi igazságtalanságot, hogy teljes súlyával ráomlik valamelyik városi jótékonyági bizottságra, amelyekben olyan sok a szalonkabátos banda, és palacsintává lapítja őket. Hiszen annyi palacsintára volna szükség Spanyolországban! Szörnyű ez a lakatlanság hangulatát árasztó menhely és ez az angolkóros, szenvedő gyermekserég. A szívbe roppant sírnívágyás tölül, és valami szörnyű sóvárgás az egyenlőség után.” (Galíciai gyermekmenhely.)

Rövidlélegzetű írásaiban a toll kiváló ismerőjének bizonyul. A három testvér művészet adománya egyesül benne: az ecseté, a hangé és a szóé. E három hangulati elem keveredése színessé, elevenné, érzékletessé teszi mondanivalóját.

„Akkoriban az egész város olyan volt, mint egy lassan forgó körhinta, amint előbbukban a mehökkentő szépségű templomok között.” (Nagyhét Granadában.)

„Az első hangja panaszkodó volt, éneklő és úgy vibrált, akár egy harang tündöklően mély kondulása. Megismétlődött andante maestosóban, aztán szünetet tartott. Majd elismételte ugyanazt a témát, már halkabban, végül, mint aki elszánja magát, torokhangon; lágyan zengett a hang, majd rikoltva nagyon magasra emelkedett, hogy aztán lankadtan ereszkedjen vissza a kezdeti hanghoz. Úgy zengett az elhaló kiáltás, akár egy nagy wagneri kürtszólam.” — mutatja be a kisváros házaló batyusát. (Kiáltás a délutánban.)

Legszemélyesebb hangját a *Felszólalások*, *Nyilatkozatok*-ból halljuk. Lorca világosan felismeri a papok, apácák, szalonkabátos urak Spanyolországának ellentmondásait. Amilyen világosak és logikusak felismerései ugyanolyan világossággal látja a művészetek, az irodalom feladatát. Az irodalom nem egyéb, mint az osztályharc egyik hatékony formája a társadalmi haladás szolgálatában, — hirdeti. Elveti az önmagáért való művészet társadalomellenes teóriáját.

„Az emberivé váló költészet” nem más, mint az ember életének költészete, a valóság kendőzetlen ábrázolása. „Most új szindarabon dolgozom...” kezdi keresetlen egyszerűséggel. Ezt a darabot maga az élet írja, az írónak nincs hozzátennivalója. Társadalmi ellentétek korszakában élünk, s addig hiábavaló lenne általánosán emberiről, egységesen jóról vagy rosszról beszélni, amíg az osztályok közötti különbség meg nem szűnik.

„Két férfi megy a folyóparton. Az egyik szegény, a másik gazdag. Az egyiknek fele van a hasa, a másik ásitásával piszkítja a levegőt. Akkor a gazdag így szól: „Ó, milyen gyönyörű ez a vizen ringatózó csónak! Nézze, nézze a parton virágzó lilomot!” A szegény meg csak imádkozik: „Éhes vagyok nagyon éhes.” Ez természetes. Azon a napon, amikor az éhség eltűnik, bekövetkezik a világon az ember által ismert legnagyobb szellemi robbanás. Az emberek el sem tudják soha képzelni azt az örömet, amely e nagy forradalom napján fog kirobbanni belőlük.” (Az emberivé váló költészet.)

Érdeklődése mindenre kiterjed, az irodalmi élet sokféle problémája foglalkoztatja. A „Képzlet, ihlet, menekülés” c. felszólá-

lásában az irodalom és a valóság szoros kapcsolatát fejtegeti. Néhány sorban beszámol New-Yorki élményeiről. A város a kapitalizmus jelképévé nőtt, embertelenség, ridegség jellemzik.

Garcia Lorca nem kommunista, elméleteit sokszor át meg átszövik a szellemtörténeti örökség finom pókhálói, de a leglényesebb kérdésekben egyértelműen a haladás mellett foglal állást. Elítéli a más nemzeteket lebecsülő nacionalizmust. A hazafiság és nemzetköziség együttélésének lehetőségét és egyedüli helyességét hirdeti. Spanyolnak tartja magát, de tiltakozik a bekötött szem politikája ellen. Bagaria karikatúristával folytatott beszélgetése emberi és művészi hitvallás. Végrendeletnek is tekinthetjük, alig pár hónapról rá a megdühödött fasiszmus egyik első áldozata lesz. „Az emberek nem akarnak árnyékok lenni” hirdeti tiltakozva a közelgő diktatúra ellen. „A jó kínai közelebb áll hozzám, mint a rossz spanyol...” „Spanyolországot éneklek, és csontom velejében is Spanyolországot érzem. De mindennek előtt az egész világ embere vagyok, mindenki testvére.”

A demokrácia és a fasiszmus párviadalában szükség volt erre a hitvallásra. Meg kellett világosan fogalmaznia hovatartozását és meg kellett hálnia is, hogy élete és halála egyaránt figyelmeztetés legyen a bukásába rohanó kontinensnek.

A legvészterhebb időben sem feledkezik meg az irodalom számtalan, apróbb, a politika vihara mellett látszólag eltörpülő kérdéséről. A Gallo bankettjén a lokálpatriotizmus veszélyére figyelmeztet, ami csak szürkeséget, banalitást eredményezhet. Prózáját is a tághorizontú líra melege fűti át, tudatosság és szenvedély.

Garcia Lorca életműve ismételtlen bizonyítja a két oly sokszor hangoztatott felismerést:

Igazán nagyot alkotni csak a népért és a néppel lehet.

Az alkotóművészet szabadsága a politikai szabadság függvénye.

Garcia Lorca az uralomrajutó fasiszmus áldozata lett. Nekünk először Radnóti szólt róla, talán már a hasonló sors titkos előérzetével. Életük és haláluk jelképes. Jelképezi a fasiszmus embertelenségét, amely vérben született és vért ontva pusztult el. De jelképezi az ember örök hitét is a szabadságban, emberségben. A fasiszmus és minden antihumánus társadalmi formát, születésétől haláláig az Ember tiltakozása kíséri. Tiltakozás az emberség nevében, ha kell halálon túli hittel is. Strázsák sorsa ez, akik nem engedik feledni „Az ember szépbe-szött hitét.”

Gallai Károly

Pécsi vándorgyűlés

Társaságunk 1960. évi őszi vándorgyűlését Pécsen rendezte, 1960. október 21–22–23-án, a Pécsi Pedagógiai Főiskola dísztermében.

Az irodalomtörténészek háromnapos tanácskozását a Magyar Irodalomtörténeti Társaság nevében *Wéber Antal* tudományos titkár nyitotta meg. Ezután került sor *Klanczay Tibornak*, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete igazgatóhelyettesének *A magyar irodalom reneszánsz korszaka* című előadására. (Az előadást e számunk tartalmazza.) Az előadást követő vitát *Kolta Ferenc*, a Pécsi Pedagógiai Főiskola tanszékvezető docense vezette. A vitában felszólalt: *Zolnay Béla*, *Gerézy Rabán*, *Kolta Ferenc*, *Mihályi Gábor*, *Lengyel Dénes*, *Pirnát Antal* és *Kovács József*.

A vándorgyűlés első napján este a Pécsi Városi Tanács és a Pécsi TIT Irodalmi szakosztálya fogadást adott a résztvevő irodalomtörténészek tiszteletére a Bartók Béla Klubban. A baráti ismerkedés és beszélgetés előtt a Pécsi Irodalmi Színpad tagjai négy pécsi költő: *Bárdosi Németh János*, *Csorba Győző*, *Pákolitz István* és *Pál József* verseiből adtak elő, majd a Pécsi Kamarakórus, *Dr. Vargha Károly* főiskolai tanár szövegével, kamarakórus-művekkel szerepelt.

A vándorgyűlés másodnapján *Barta János*, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem professzora tartott előadást *Kemény Zsigmondról, a szépirodóról*.

A vándorgyűlés ezen ülésén részt vett a Német Tudományos Akadémia hazánkban tartózkodó delegációjának két tagja: *Dr. Engelberg* professzor, a Német Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének vezetője és *Dr. Ludwig* professzor, a Német Tudományos Akadémia tudományos utánpótlással foglalkozó osztályának vezetője.

Barta János professzor előadásában elmondta, hogy Kemény Zsigmond értékelésével,

megfelelő méltatásával még adósak a közvéleménynek az irodalomtörténészek és kritikusok. Az előadó — amint azt az előadás címe is mutatta — a Kemény Zsigmond-problémához Kemény regényein, szépirói munkásságán keresztül kívánt közeledni. Hangsúlyozta, hogy Kemény élete és regényei tele vannak ellentmondásokkal, s ezeknek a feltárása hozzásegíthet az író megértéséhez. Az előadás további részében Kemény Zsigmond regényeinek formai- és stílusproblémáival, alakjainak lélektani vizsgálódásával foglalkozott.

A vitában felszólalók (*Kardos Pál*, *Horváth Károly*, *Nagy Miklós*, *Wéber Antal*, *Bóka László*, *Pándi Pál*, *Nemes István*, *Martinkó András* és *Tóth Dezső*) több szempontból egészítették ki *Barta János* professzor előadását. A vita *Tóth Dezső* zárszavával ért véget.

A vándorgyűlés befejező programja az október 23-án délelőtt fél 10 órakor kezdődött ankét volt, amelyen a vitaindító előadást *Király István* egyetemi tanár tartotta. Az ankét élő irodalmunk kérdéseivel foglalkozott.

Király István bevezetőül kifejtette, hogy a fiatalabb magyar írónemzedék művein erős polgári hatás érezhető. Ennél a kérdésnél tért ki kritikánk mai helyzetére, s hangsúlyozta, hogy a kritika feladata a jószándékú írókat segíteni abban, hogy elsajátítsák a szocialista-realista esztétikai elveket. Beszélt ezután *Király István* a moderniségről, mint irodalmi irányzatról, ennek hatásáról ifjúságunk körében. Elmondotta, hogy a modern alkotások iránti érdeklődésnél az a baj, hogy ezen irányzat haladó nézetű képviselői mellett nagymértékben hatnak dekadens nyugati írók és költők művei. Ezeken az alkotásokon pedig, melyekben a kilátástalanság, a reménytelenség, a cinizmus és nihilizmus egyaránt megtalálható, nem nevelődik optimista szemléletű nemzedék. Itt is rámutatott a kritikusok, irodalomtörténészek fontos feladatára: segítsék a fiatalokat és általában az olvasókat olvasmányaik helyes értékelésében.

A hozzászólók (*Kolta Ferenc, Bóka László, Kardos Pál, Koczás Sándor és Mihályi Gábor*) a modernség haladó és dekadens irányzatai között igyekeztek határvonalat húzni.

Az ankét és ezzel a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vándorgyűlése a vitavezető *Pándi Pálnak*, a Társaság főtitkárának zárásával ért véget. *Pándi Pál* köszönetet mondott a Pécsi Pedagógiai Főiskola Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke oktatóinak: *Kolta Ferenc* tanszékvezető docensnek, valamint *Péczy László* és *Nemes István* adjunktusoknak odaadó munkájukért, amellyel nagymértékben elősegítették a vándorgyűlés sikeres megrendezését.

A pécsi vándorgyűlésen elhangzott előadásokat (*Barta János: Kemény Zsigmond, a szépirodalom, és az élő irodalmunk kérdéseiről megrendezett ankét Király István által tartott bevezetőjét*) és azok vitáit legközelebbi számunkban közöljük.

Vitaülés

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1960. november 8-án délután fél 6 órai kezdettel az Eötvös Loránd Tudományegyetemen közös vitaülést rendezett *Főnagy Iván A költői nyelv hangtanából* című könyvéről.

РЕЗЮМЕ

Тибор Кланицаи:

ЭПОХА ВОЗРОЖДЕНИЯ ВЕНГЕРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В очерке начинается полемика по прежним определениям Возрождения и устанавливается, что в отличие от нынешней периодизации эпоха Возрождения венгерской литературы охватывает и вторую половину 16-ого века. Возрождение представляет собой историческую категорию. Гуманизм является органической частью возрождения, но вместе с тем более узкой категорией. Отношение реформации к Возрождению имеет совершенно иной характер из-за религиозности и враждебной настроенности к искусству. Самой большой проблемой прежних исследований является именно тот факт, что из числа этих трех факторов пренебрегалось именно самое важное: Возрождение.

Общественной базой венгерского Возрождения считается автором дворянство, перешедшие слои среднего дворянства среди магнатов (Надашди, Иштванфи, Вербёцы). Но рядом с феодальными направлениями, в последней трети 16-ого века опирающаяся на реформацию буржуазная фракция среднего дворянства получает все более значительную роль.

В конце статьи дана сводка важнейших особенностей литературы венгерского Возрождения. Влияние обоих основных стремлений показывается и в литературе. Стремления феодальной фракции характеризуются космическими силами, грандиозными видениями (Янус Паннониус) и сопоставлением более возвышенного идеального мира с эпохой (Балашша). Для другой, буржуазной фракции характерна связанность с действительностью, но в то же время и более бесперспективное сужение.

Лиричность, политический характер стали важнейшей особенностью венгерской литературы именно в эпоху Возрождения.

Развитие различных национальных литератур начинается также в эту эпоху. Возрождение можно считать началом современной литературы.

Золтан Хорват:

ВЕНГЕРСКАЯ ПЕЧАТЬ В ПОСЛЕДНИХ ДЕСЯТИЛЕТИЯХ ДУАЛИЗМА

Автор занимается в статье подкупностью печати в начале нашего столетия. Обильные ссылки сообщены из современных текстов. Глубоко рассматриваются журналы «Уй Идёк» (Новые времена) и «А Хет» (Неделя). О свободе печати установлено, что она была пока сравнительно широка так как правящий класс не считался угрозимым. В начале нового века произошли значительные перемены в печати. Последние были обусловлены в первую очередь интересами обслуживания публики.

Рассматриваются газеты «Непсава», «Аз Эшт», «Аз Уйшаг», «Вилаг», «Пешти Хирлап». Подробно рассматриваются вопросы о журналистском морале, коррупции в печати и власти ее. Не требовалась цензура, так как буржуазная печать в решающий момент сразу же переходит на сторону власти.

Кроме столичных газет не было ни одной газеты имеющей общегосударственное значение.

Во время первой мировой войны не имелось ошутимое различие между различными газетами и журналами. Начиная с 1917-года цензура получила большую роль.

Развитие ярко показывает, что после провала революции имелись все предпосылки для возникновения деморализованной и безпринципной печати контрреволюции.

УНИВЕРСИТЕТСКИЕ ЛЕКЦИИ МИХАЯ БАБИЧ

После получения кафедры, Бабич объявил свою главную серию лекций под названием «Теория литературы» и создал семинар об Ади. Впоследствии излагается короткая схема лекций.

I. Он признает действительной основой расчленение литературы принцип времени.

II. Из числа двигательных сил литературы важнейшим фактором считается появления. Решающей ролью гения рассматривается Бабичем воля выражения.

III. При трактовке соотношения литературы с переживаниями и с жизнью ставится вопрос о соотношении между натурализмом и реализмом и устанавливается, что «Поэт не копирует, а дает».

IV. Поэтика. Поэтические средства переменяются и жанры связаны с эпохами.

V. Традиция. Бабич протестует против пренебрежения традиции.

VI. Литературное влияние. Он замечает некоторые существенные факты по общественной функции литературы: «Великий писатель является представителем психических возможностей человечества.»

VII. Что касается соотношений литературы и общества, как и литературы и морали, он устанавливает, что литературная ценность не идентична эстетической ценности: она и больше и иное. С общественной точки зрения «всякое новое чувство имеет революционный характер, так как он нарушает старый строй». Ответственность писателей: Писатель не в состоянии знать, полезно ли то новое, что он создаёт.

Эти лекции характеризуются эклектизмом и таким образом они выражают настроение эпохи начала нашего века и революций. Они сыграли большую роль в ослаблении старинных догм. Затем подвержены подробному анализу некоторые важные вопросы, как связь литературы и общества, и национальный вопрос; очерк дополняется прочими, аналогичными положениями Бабича.

Наконец, автором настоящего очерка ставится вопрос о том, не кодифицировал ли Бабич эстетику сторонников журнала «Нюгат» (Запад)? В ответ на этот вопрос, автор разыскивает ориентацию в ранних очерках Бабича.

ПОЛЕМИКА

Миклош Шаямоши: О книге Густава Макай и об анализе стихов.

С ГЛАЗАМИ СОВРЕМЕННОКОВ

Ласло Фоти-Франк: О литературных зачинах Арпада Тот.

ОБЗОР

Дьёрдь Бешенеи: Петер Надь: Начало творчества Дежё Сабо.

Кальман Палмаи: Зольтан Амбруш: Жирофлэ и Жирофла.

Акош Коцог: Имре Форбат: Когда немой начинает говорить.

Йозеф Начади: Дьюла Хернади: На ступеньках пятницы.

Лайош Хопп: Бруно Ясиенский: О Якубе Села говорю.

Кароль Галлаи: Избранные сочинения Фредерико Гаршиа Лорка.

ИЗВЕСТИЯ НАШЕГО ОБЩЕСТВА

RÉSUMÉS

T. Klaniczay:

LA RENAISSANCE DANS LA LITTÉRATURE HONGROISE

L'étude engage une polémique contre les définitions existantes de la Renaissance et constate que la Renaissance dans la littérature hongroise doit être étendue à la seconde moitié du XVIe siècle. La Renaissance est une catégorie historique. L'Humanisme est une partie organique de la Renaissance, mais il représente une catégorie plus étroite. Les rapports entre la Réformation et la Renaissance sont de tout autre nature (à cause du caractère religieux et anti-

artistique de la Réformation). Le plus grand problème des recherches provient du fait que le plus important des trois facteurs, la Renaissance, a été négligé jusqu'à maintenant.

La base sociale de la Renaissance hongroise est formée, selon Klaniczay, par la noblesse qui s'élevait de la noblesse moyenne aux rangs de l'aristocratie (les familles Nádasdy, Istvánffy, Werbőczy). Mais à côté des tendances féodales, un rôle de plus en plus important revient, au dernier tiers du XVIe siècle, à l'aile bourgeoise de cette noblesse, enracinée dans la Réformation.

Enfin l'auteur résume les traits les plus importants de la littérature de la Renaissance hongroise. L'influence des deux courants principaux se montre aussi dans la littérature. Les tendances de l'aile féodale sont caractérisées par les forces cosmiques, les visions grandioses (Janus Pannonius), par des idées plus élevées (Balassa) opposées à l'époque, tandis que l'aile bourgeoise est liée plus étroitement à la réalité, mais en même temps son horizon est plus limité.

Lyrisme et caractère politique deviennent les traits plus importants de la littérature hongroise à l'époque de la Renaissance.

Cette époque marque le début du développement des littératures nationales.

La Renaissance peut être considérée comme le commencement de l'évolution de la littérature moderne.

Z. Horváth :

LA PRESSE HONGROISE DANS LES DERNIÈRES DECADES DU DUALISME

L'article expose la corruption de la presse au début du siècle, en citant amplement des textes contemporains relatifs à ce sujet. Il donne une caractérisation détaillée des revues *Uj Idők* (Temps Nouveaux) et *A Hét* (La Semaine). À ce moment-là — constate l'auteur —, la liberté de presse est encore assez étendue, étant donné que la classe dirigeante ne se sent pas menacée.

Après le tournant du siècle la presse subit un grand changement déterminé en premier lieu par l'effort de satisfaire aux exigences du public.

L'auteur présente les quotidiens *Népszava* (Voix du Peuple), *Az Est* (Le Soir), *Világ* (Monde) *Pesti Hírlap* (Journal de Pest). Il analyse le problème de la morale journalistique, la corruption de la presse ainsi que sa puissance. Il n'est point besoin de censure, car la presse bourgeoise, du moment que l'on en vient à un tournant décisif, se range immédiatement du côté des puissants.

Outre les journaux de la capitale, il n'y a aucune feuille d'importance nationale.

Pendant la guerre il n'y a pas de différence notable entre les journaux. Dès 1917 la censure assume un rôle important.

Le développement des choses montre clairement que le sol était préparé pour que, après la chute de la révolution, puisse naître la presse dépravée, sans principes de la contre-révolution.

J. Barta :

LES COURS UNIVERSITAIRES DE MIHÁLY BABITS

Après avoir obtenu la chaire de littérature Babits annonça un cours magistral sous le titre *Théorie de la littérature* ainsi qu'un cours fermé dont le sujet était *Ady*. L'article donne en résumé les thèses du cours magistral.

I. La base de division de la littérature doit être la succession chronologique. II. L'apparition du génie est considérée la plus importante des forces motrices de la littérature. III. Les rapports de la littérature et de la vie, du naturalisme et du réalisme. „Le poète ne copie pas, mais il donne.” IV. Poétique. Les moyens changent, de même les genres sont déterminés par l'époque. V. Tradition. Il proteste contre le mépris des traditions. VI. L'effet littéraire. Babits aperçoit quelques faits essentiels de la fonction sociale de la littérature: „Le grand écrivain représente les possibilités mentales de l'humanité.” VII. À propos des relations entre la littérature et la société ainsi qu'entre la littérature et la morale, il constate que la valeur littéraire n'est pas identique à la valeur esthétique, mais qu'elle est plus et autre chose que celle-ci. Au point de vue social „tout sentiment nouveau est révolutionnaire, car il rompt l'ordre actuel.”

La responsabilité de l'écrivain: l'écrivain ne peut pas savoir si le nouveau qu'il apporte sera utile.

Ce cours est caractérisé par l'éclectisme, et par cela même il exprime l'esprit de l'époque du début du siècle et des révolutions. Il jouait un rôle important dans le desserrement des dogmes anciens. Il analyse quelques problèmes importants, comme les relations entre la littérature et la société, la question nationale, et complète le commentaire par quelques autres constatations de Babits ayant rapport à ces problèmes.

L'auteur soulève la question, si Babits n'a pas codifié dans ce cours l'esthétique du périodique Nyugat (Ouest), et pour pouvoir répondre, il cherche des points d'orientation dans les études antérieures de Babits.

DISCUSSION

M. Salyámosy : Du livre de Gusztáv Makay et de l'analyse des vers

VU PAR LES CONTEMPORAINS

L. Főthi-Frank : Les débuts littéraires de Árpád Tóth

REVUE

Gy. Bessenyei : Péter Nagy: Dezső Szabó au début de sa carrière

K. Pálmai : Zoltán Ambrus: Giroflé et Girofla

A. Koczogh : Imre Forbáth: Lorsque le muet prend la parole

J. Nacsády : Gyula Hernádi: Sur les échelons du vendredi

L. Hopp : Bruno Jasiński: Je parle de Jakub Szela

K. Gallai : Pages choisies de Federico Garcia Lorca

CHRONIQUE

ZUSAMMENFASSUNGEN

Tibor Klaniczay :

DIE EPOCHE DER RENAISSANCE IN DER UNGARISCHEN LITERATUR

Die Studie setzt sich mit den bisherigen Bestimmungen der Renaissance auseinander und stellt gegenüber den bisherigen Epocheneinteilungen fest, daß die Renaissanceperiode der ungarischen Literatur auf die zweite Hälfte des 16. Jahrhunderts auszudehnen ist. Die Renaissance stellt eine historische Kategorie dar. Der Humanismus ist wohl ein integrierender Teil der Renaissance, jedoch eine engere Kategorie. Das Verhältnis der Reformation zu der Renaissance ist ganz anders (infolge ihrer Religiosität und ihrer kunstfeindlichen Einstellung). Das größte Problem der bisherigen Forschungen besteht darin, daß von diesen drei Faktoren eben der bedeutungsvollste, die Renaissance, vernachlässigt worden ist.

Als gesellschaftliche Basis der ungarischen Renaissance bezeichnet Klaniczay den Adel, die, aus dem Mitteladel sich emporgeschwungene Schicht, die in die Reihen des Hochadels gelangte (Nádasdy, Istvánffy, Werbőczy). Nebst der feudalen Richtung erwirbt sich jedoch im letzten Drittel des 16. Jahrhunderts der in der Reformation wurzelnde bürgerliche Flügel des Adels eine zunehmend gewichtigere Rolle.

Abschließend sind die bedeutsameren Eigenarten der Literatur der ungarischen Renaissance zusammengefaßt. Die Auswirkungen der beiden Hauptströmungen zeigten sich auch in der Literatur. Die Bestrebungen des feudalen Flügels sind durch die kosmischen Kräfte, die grandiosen Visionen (Janus Pannonius) und dadurch gekennzeichnet, daß den damaligen Zeiten eine höhere, ideale Welt (Balassa) gegenübergestellt wird. Für den anderen, den bür-

gerlichen Flügel sind indessen die Gebundenheit an die Wirklichkeit, zugleich aber die perspektivlosere Einengung charakteristisch.

Lyrik und politischer Charakter werden in der Renaissanceepoche zu einer der bedeutungsvollsten Eigenheiten der ungarischen Literatur.

Zu dieser Zeit nimmt die Entwicklung der nationalen Literatur ihren Anfang.

Die Renaissance ist wohl als der Anfang der Entwicklung der modernen Literatur zu betrachten.

Zoltán Horváth :

DIE UNGARISCHE PRESSE IN DEN LETZTEN JAHRZEHNTE DES DUALISMUS

Die Abhandlung befaßt sich mit der Korruption der Presse am Anfang des Jahrhunderts. Aus den zeitgenössischen Texten führt der Verfasser zahlreiche Stellen an, und beschäftigt sich eingehend mit den Zeitschriften *Új Idők* (Neue Zeiten) und *A Hét* (Die Woche). Betreffs der Pressefreiheit stellt er fest, daß sie einstweilen noch ziemlich weitgehend ist, da die herrschende Klasse sich nicht bedroht fühlt.

Nach der Jahrhundertwende finden in der Presse große Veränderungen statt. Diese Veränderungen sind in erster Linie durch die Anpassung an die Ansprüche des Publikums bedingt.

Es werden die Tageszeitungen *Népszava* (Volkstimme), *Az Újság* (Die Zeitung), *Világ* (Die Welt), *Pesti Hírlap* (Pester Nachrichtenblatt) besprochen. Die Fragen der Journalistenmoral, die Korruption und die Macht der Presse werden eingehend auseinandergesetzt. Einer Zensur bedarf es nicht, weil die bürgerliche Presse sich im entscheidenden Augenblick sofort auf die Seite der Macht stellt.

Außer den hauptstädtischen Zeitungen gibt es keine einzige, die für das ganze Land von Bedeutung wäre.

Während des ersten Weltkrieges zeigen sich unter den Zeitungen keine bemerkenswerten Unterschiede. Vom Jahre 1917 an fällt aber der Zensur eine große Rolle zu.

Die Entwicklung zeigt deutlich, daß alle Vorbedingungen zur Entstehung der korrupten prinzipienlosen Presse der Gegenrevolution schon vor dem Sturz der Revolution gegeben waren.

János Barta :

UNIVERSITÄTSVORTRÄGE VON MIHÁLY BABITS

Sobald Mihály Babits seinen Lehrstuhl an der Universität einnahm, hielt er unter dem Titel *Die Theorie der Literatur* ein Hauptkolleg ab, und las im Seminar über *Ady* vor. Der Verfasser erörtert auszugsweise den kurzgefaßten Umriß des Hauptkollegs.

I. Als richtige Grundlage der Gliederung der Literatur betrachtet er die zeitliche Folge. II. Von den bewegenden Kräften der Literatur hält er das Erscheinen des Genies für die bedeutungsvollste. Den entscheidenden Faktor des Genies sieht er im Willen zum Ausdruck. III. Bei der Erörterung des Verhältnisses der Literatur zu Erlebnis und Leben, wirft er das Problem der Beziehung zwischen Naturalismus und Realismus auf und stellt fest, daß »der Dichter nicht kopiert, sondern gibt«. IV. Poetik. Die Mittel ändern sich und auch die Kunstgattungen sind zeitgebunden. V. Überlieferungen. Er verwahrt sich gegen die Verachtung der Traditionen. VI. Die Auswirkung der Literatur. In Bezug auf die gesellschaftliche Funktion der Literatur nimmt er einige bedeutsame Tatsachen wahr: »Der große Schriftsteller repräsentiert die seelischen Möglichkeiten der Menschheit.« VII. Über das Verhältnis zwischen Literatur und Gesellschaft, Literatur und Moral stellt er fest, daß der literarische Wert nicht identisch sei mit dem ästhetischen Wert: er ist mehr und auch etwas anderes. Vom gesellschaftlichen Gesichtspunkt ist »jede neue Empfindung revolutionär, weil sie die bisherige Ordnung stört«. Über die Verantwortung des Schriftstellers: Der Schriftsteller kann niemals wissen, ob das Neue was er bringt wohl auch nützlich ist?

Dieser Vortrag ist durch Eklektizismus charakterisiert und als solcher bringt er die Zeit des Jahrhundertbeginns und der Revolutionen zum Ausdruck. Es kommt ihm eine bedeutende

Rolle in der Lockerung der alten Dogmen zu. Sodann werden einige bedeutungsvollere Fragen einzeln einer eingehenden Prüfung unterzogen: die Beziehung zwischen Literatur und Gesellschaft, die nationale Frage, und der Vortrag wird durch sonstige diesbezügliche Feststellungen von Babits ergänzt.

Abschließend wird die Frage aufgeworfen, ob Babits nicht die Ästhetik der Zeitschrift »Nyugat« (Der Westen) kodifiziert hat? Um diese Frage beantworten zu können, sucht er in den frühen Studien von Babits nach orientierenden Gesichtspunkten

DISKUSSION

Miklós Salyámosy : Über das Buch von Gusztáv Makay und über die Versanalyse.

MIT DEN AUGEN DER ZEITGENOSSEN

László Fóthi-Frank : Von den literarischen Anfängen Árpád Tóths

RUNDSCHAU

György Bessenyei : Péter Nagy: Dezső Szabó tritt seine Laufbahn an

Kálmán Pálmai : Zoltán Ambrus: Giroflé und Girofla

Ákos Koczogh : Imre Forbáth: Wenn der Stumme zu sprechen beginnt

József Nacsády : Gyula Hernádi: Auf den Stufen des Freitags

Lajos Hopp : Bruno Jasieński: Ich spreche von Jakub Szela

Károly Gallai : Ausgewählte Schriften von Federico Garcia Lorca

GESELLSCHAFTSNACHRICHTEN

PÁLYÁZAT

ZENETUDOMÁNYI MŰVEKRE

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya és a Művelődésügyi Minisztérium Színházi-Zenei Főigazgatósága pályázatot hirdet zenetudományi témákra:

- 1.) *XX. századi magyar zene (kialakulása, fejlődése, irányzatai).*
- 2.) *Bartók Béla helye, művészete a XX. század zenetörténetében.*
- 3.) *Liszt Ferenc művészete és a XX. század magyar zenéje.*

Első díj: 6000 forint,

Második díj: 4000 forint,

Harmadik díj: 2000 forint.

A pályázaton egy első díj, két második díj és három harmadik díj kerül kiosztásra. Az első díjjal jutalmazott pályamű az 1961. szeptember 25—30-ig tartandó II. Magyar Zenetudományi Konferencián felolvasásra kerül. Az arra érdemes jutalmazott pályaművek megjelentetéséről a Magyar Tudományos Akadémia és a Művelődésügyi Minisztérium közösen gondoskodik.

A pályázat eredményét a bíráló bizottság a Zenetudományi Konferencia megnyitó ülésén, szeptember 25-én hirdeti ki.

A pályaműveket két példányban, névvel, vagy jeligével ellátva a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Bizottságához (Budapest, V. Nádor utca 7.) 1961. június 15-ig kell benyújtani.

MŰVELŐDÉSÜGYI
MINISZTERIUM

Színházi-Zenei Főigazgatósága

MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

Nyelv- és Irodalomtudományi
Osztálya

Ára: 8,—Ft

Előfizetés egy évre: 24,—Ft

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1961. 1. SZÁM.

Horváth Károly: Széchenyi és a magyar romantika
Varga Imre: A kuruc költészet kérdésének története
Tamás Attila: József Attila költői világképe I.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Borzsák István: Pannonismus Slavonico-Germanicus
Nagy Dezső: Petőfi és a magyar földmunkásmozgalom
Szűcs László: Ady Endre a Martinovics Szabadkőműves páholyban

VITA

Ferenczi László: Arany János, a moralista

ADATTÁR

Csáji Pál: Szerelmi versek Ladmóczi István albumában
Herepei János: Bod Péter jegyzőkönyvecskéje
T. Erdélyi Iona: Kölcsey Ferenc első és eddig ismeretlen verse
Andrzej Sieroszewski: Mikszáth Kálmán munkásságának ismerete Lengyelországban
Scheiber Sándor: Ady Endre és Kozma Andor

SZEMLE

Halász Gábor válogatott írásai (*Bodnár György*)
Szabolcsi Miklós: Költészet és korszerűség (*Kéry László*)
Kosztolányi Dezső: Írók, festők, tudósok (*Juhász Béla*)
Zolnai Béla: Nyelv és stílus (*Németh G. Béla*)
Csanda Sándor: Magyar-szlovák kulturális kapcsolatok (*Csukás István*)
Kemény János Önéletírása és válogatott levelei (*Bán Imre*)
Fábián—Szathmári—Terestyéni: A magyar stilisztika vázlata (*Gáldi László*)

*

Ifjabb Teleki Mihály naplója. — Borzsák István: Budai Ézsaiás és klasszika filológiánk kezdetei. — A mi Mikszáthunk. — Melich János: Mikszáth Kálmán és a Mikszáth-nemzetség viszonya a magyarsághoz. — Hegedűs Nándor: Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját. — Szigeti Györgyné: Madzsar József. — Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai. — Horváth János: Versritmusú szölcások a kötetlen beszédben. — Szomorú István: A ceglédi hírlap-írás története 1—2. — A Kaposvári Megyei könyvtár Évkönyve 1957. (Gyenis Vilmos, Tarnai Andor, Láng József, Pusztai Gyula, Hegedűs Mária, Varga József Pölöskei Ferencné, Martinkó András, Bertényi Iván, Kovács Győző.)

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Külföldi tanulmányutak 1960 második felében
Intézeti hírek (1960. november 1—december 31.)

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1961.

2. SZÁM

TARTALMÁBÓL

SZABOLCSI MIKLÓS: Juhász Gyula problémák

KOVÁCS KÁLMÁN: A népies epika elmélete

PÉTER LÁSZLÓ: A Tömörkény-sorozat problémáiról

ECKHARDT SÁNDOR: Trubadúrok Magyarországon

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, FÖLDESSY GYULA, KIRÁLY ISTVÁN,
KOCZKÁS SÁNDOR, PÁNDI PÁL, TÓTH DEZSŐ, VARGHA KÁLMÁN,
WÉBER ANTAL

Szerkesztik:

BÓKA LÁSZLÓ (felelős szerkesztő) és WÉBER ANTAL

Segédszerkesztő:

BESSENYEI GYÖRGY

E szám munkatársai: Szabolcsi Miklós, kutatóintézeti osztályvezető, Kovács Kálmán egyetemi adjunktus (Debrecen), Péter László tudományos kutató (Szőreg), Eckhardt Sándor ny. egyetemi tanár, Bohuniczky Szeffi író, Fallenbüchlné Ambrus Gizella könyvtáros, Sáfrán Györgyi könyvtáros, SziJ Rezső intézeti könyvtáros, Vujicsics D. Sztoján tudományos kutató, Vág Sándor tanár, Bisztray Gyula ny. egyetemi tanár, Bariska Mihály tanítóképzői tanár (Szombathely), Szilágyi Ferenc szerkesztő, aspiráns, Győrffy Miklós középiskolai tanár, Csatkai Endre múzeumigazgató h. (Sopron), Komlós Tibor egyetemi adjunktus, Pukánszky Kádár Jolán tudományos kutató (Debrecen), Pölöskei Ferencné tudományos kutató, Kajetán Endre lektor, Egri Péter egyetemi adjunktus (Debrecen), Vargha Kálmán tudományos kutató

Szerkesztőség: Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1. — Telefon: 180—245
Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest, V., József Nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni előfizetésnél: 61.257, közületi: 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. számú folyószámlára).

JUHÁSZ GYULA PROBLÉMÁK*

Hosszú ideig a második sorban látta az irodalmi köztudat; szerencsésebb-csillogóbb kortársai ismertebbek voltak. A felszabadulás után, új irodalomtudományunk állította az érdeklődés előterébe, jelölte ki helyét az irodalmi élet élvonalában, fedezte fel újra.

Budapesti és szegedi kutatóknak egyaránt nagy érdeme van ebben az újra felfedezésben: a Tiszatájban publikált szövegek, Osváth Béla, Madácsy László, Császtvay István és mások munkássága tekinthető úttörőnek; később Garamvölgyi József adott közre eddig ismeretlen cikkeket és dokumentumokat az *Irodalomtörténet* lapjain, és így a forradalmi Juhász Gyulára irányította a figyelmet. Ezeknek a kutatásoknak nyomában, eredményeiket általánosítva Bóka László Juhász Gyula-előszava (a *Magyar Klasszikusok* egy kötete előtt) rajzolta meg az új Juhász Gyula-képet, amely azóta általánosan elfogadottá, ismertté lett.

Lényegében ugyanez a Juhász Gyula-kép az alapja a felszabadulás után megjelent egyetlen összefoglaló Juhász Gyula-monográfiának, Kispéter András munkájának is. Alapos filológiai kutatás, költészet és életrajz egybekapcsolása, a Juhász-költészet sok vonásának érdekes elemzése is jellemzi ezt a munkát, de bizonyos problémák sommás-sematikus elintézése, a bonyolultabb kérdések és összefüggések fel-nem-tárása sajnálatos hibája.

Az így megrajzolt Juhász Gyula-kép, a harcos, forradalmi, egyenes vonalban fejlődő, a forradalomhoz mindig hű Juhász Gyula képe lett uralkodóvá köztudatunkban. Ezt a jellemrajzt reprodukálják tankönyveink, oktatásunk, ismeretterjesztésünk is.

Az utóbbi néhány évben hatalmas munka indult a Juhász Gyula-filológia, életrajz és mű alapvető kérdéseinek tisztázására. A szegedi kutatóké, elsősorban Péter Lászlóé az érdem, hogy a Juhász Gyula-mű összegyűjtése teljes egészében megindult, hogy prózai műveinek gyűjteménye, az *Örökség* megjelent, hogy verseinek kritikai kiadása küszöbön áll, hogy életrajzának rendkívül sok részlete tisztán áll előttünk.

Az eddigi filológiai kutatásokra támaszkodva, úgy érzem, itt az ideje, hogy a Juhász Gyula-mű néhány problémáját újból felvessük, — s talán némileg árnyaljuk is az eddig kialakult képet.

Ez a törekvés nem most kezdődik. Cikkemben, tanulmányokban felmerült már egy árnyaltabb, bonyolultabb Juhász Gyula-kép megalkotásának szükségessége, legutoljára a *Délmagyarország* 1960. május 22-i számában „Irodalmunk értékrendjéhez” címen ugyancsak Péter László volt az, aki idevonatkozó kérdéseket felvetett.

1. Juhász Gyula indulásáról

Juhász Gyula költői indulásának kérdése filológiailag eléggé tisztázottnak látszik. Kispéter András monográfiája részletesen szól róla és a korábbi Juhász-tanulmányok, első-

* A Magyar Irodalomtörténeti Társaság szegedi vándorgyűlésén elhangzott vitaindító előadás (1960. május 31.).

sorban Tolnai Gábor cikke, éppen erre a korszakra vonatkozólag mondták el a legtöbb érvényeset. De talán akad még itt is vitatkozni való.

A kezdő Juhász Gyula kettős indítással, kétféle hatással indul útjára.

Az egyik: egy bizonyos kurucos, konzervatív, függetlenségi párti jellegű hazafiasság. Ady Reviczkyhez vagy Makaihoz kapcsolódik első érettebb kísérleteiben, Juhász inkább Arany Jánoshoz, de még inkább Endrődi Sándorhoz, azaz nem annyira a századvégi polgári líra első tapogatózásaihoz, mint inkább a századvégi líra ellenzékibb-árnyaltabb, félhivatalos árnyalatához. Ábrányi és a korabeli úri műdal hangja hallatszik a legkorábbi verseiből. Egy bizonyos, egész családi körére is jellemző, konzervatív-függetlenségi jellegű kurucosság az első alapszöveg, amelyre a fiatal Juhász Gyula szellemi műveltsége és világképe épül. Erre az alapra támaszkodik azután a századeleji kultúra, amelyet már gimnázista, de főleg egyetemista korában a fiatal Juhász Gyula magába szív. Ennek a század elején kialakult magyar polgári jellegű műveltségnek tartalmáról és körvonalairól már sokat írt irodalomtörténünk, de értékelése nem eléggé egyértelmű és sok vitára ad okot. Hadd emeljem ki csak azt a tényt, hogy hozzánk egyszerre érkezett a századvégen sok olyan alkotó hatása, sok olyan szellemi áramlat, amely eredőhelyén már egymással vitatkozott. (Erre az „egyszerre érkezésre” először Komlós Aladár figyelt fel.) Ismeretes, hogy Magyarországon egyszerre érződik Marx és Bernstein, Baudelaire és a szimbolisták, Flaubert és Zola: olyan hatások, amelyek külföldön két, egymást követő fázist jelentenek. Az a századeleji kultúra, amely összességében kétségtelenül a felbomló polgári társadalmat tükrözi, de magyarországi hatásában — véleményem szerint — a haladó polgári irodalom elősegítője, a konzervatív gondolkodásmódból való felszabadulás előkészítője, önti el a fiatal Juhász Gyulát egyetemi éveiben. Nietzsche, Ibsen, Csehov, Tolsztoj, Puskin, Taine és Rodin hatása egyszerre érzéki hozzá is; Babits, Juhász és Kosztolányi levelezésében tarka képet kapunk olvasmányaikról, írásaikról. Megítélésükben az eddigi irodalomtörténet Juhász-képe, nevezetesen Bóka és Kispéter álláspontja inkább tagadó volt, e hatásokat egyértelműleg dekadensnek bélyegezte, és Juhász Gyula fejlődését mint e dekadens hatásoktól való kilábalás útját mutatta meg.

Ennek a képnek csak változata az, amely más dolgozatokban és cikkekben bukkan fel, és amely Juhász Gyula kurucos, függetlenségi, népdalokra támaszkodó alapszövegét tartja egészségesebbnek, igazabbnak, és költészetének minden későbbi erényét is innen eredezteti.

Az ilyen felfogáson talán módosítanunk kell: fel kell vetni a kérdést: nem éppen ezeknek a hatásoknak kellett-e jönniük ahhoz, hogy Juhász Gyula egy bizonyos szürkeségből, provincializmusból felszabaduljon? Olvasmányai, szellemi élményei között valóban voltak a századvégi dekadenciát hordozók, de voltak olyanok is, amelyek nemcsak az ő korában, hanem általános érvénnyel is előremutatóknak tekinthetők. Nem lehet például akár Verlaine, akár Rimbaud hatását, de különösen nem Ibsen, Csehov vagy akár Nietzsche hatását egyértelműen dekadensnek bélyegezni a századelő Magyarországon, mint ahogy a szonettformához sem lehet egyértelműen a parnasszizmus fogalmát társítani.

Nietzsche például nem is annyira filozófiájával hatott rá, hanem a szürkeségből, a konzervatív Magyarországból való nagy, romantikus kitörés előképeként szerepel. Leveleiben és verseiben vall erről: a világgal dacoló, az egész életet uraló és nagyobbra hivatott ember eszménye, — ezt adja neki Nietzsche, s nem annyira az Übermensch-gondolatot.

Az induló Juhászban kétféle hatás birkózik hát egymással, a kettő egymásra hatása alakítja világképét, költészetét. De a konzervatív alap és a századvégi budapesti egyetemen szerzett műveltség nem állt volna szerves egésszé össze és nem keletkezett volna belőle jelentős költészet, ha e kettőt nem ötvözi egybe és nem emeli magasabb fokra egy szellemi, emberi hatás, mégpedig abban a városban, amely oly sok magyar költő fejlődésében lényeges szerepet játszott: Nagyváradon.

A két indítás, a kétféle élmény- és olvasmányanyag, a kétféle világnézet sokáig felesel egymással Juhász Gyula költeményeiben, cikkeiben és leveleiben; 1905-től van műveinek egy

következetesebben radikális része, — s ugyanakkor 1906-ban Kosztolányi még megdicséri szabadgondolkodás-elleni cikkeiért. A fordulópont Nagyvárad; itt találkozik, — igazán mélyen, átélten — Juhász Gyula a századvégi radikalizmus, sőt szocializmus képviselőivel, és eszméivel; a budapesti egyetem szeniora, a vidéki tanár, itt kerül forró közelébe az új világot, az új irodalmat alakító embereknek és élményeknek. Itt, Nagyváradon alakul ki a sajátos juhászi problematika, itt találkozik igazán Adyval, s az Ady költészetének hatása alatt szerzett élményeket és indításokat viseli mindvégig. Ady-hatás, a nagyvárad környezeti hatása, az igazi találkozás a legjobb értelemben vett polgári radikalizmussal, — ez az, amire a későbbi sötétebb években mindig, mint az ifjúság igazi idejére tekint vissza:

Várad: a kicsi magyar élet
Nagy és új küzdőit te adtad,
— — — — —
Hisz benned lettem én is újjá
S gyászom palástját porba vetve
Indultam el újult ifjúság
Babéros útján szerelemre.
— — — — —

Várad: hol Ady Endre arca
Ragyogott éjszakák homályán
S új versek csengő, könnyű harca
Vágott rendet a régi gárdán
S a kávéházi zúrbe, zajba
Tárogatónk zendült, kiáltván:
Hogy akik itt sírnak, loholnak,
Mind váteszeid, tarka Holnap!

(Várad)

S e három hatásból, három indításból alakul ki a már harmincéves Juhász Gyula immár kialakultnak tekinthető világképe és hangja.

II. A korai Juhász-költészetéről

Az 1914 előtti Juhász-költészetnek jellemzője — megfelelően a fent vázolt fejlődésnek is — egyrészt egy bizonyos kurucos magyarság-rekvizitumokkal teli, népies formákban hangzó költészet, másrészt a korabeli műveltségnek, elsősorban a szecesszióknak sok eleme, a „gemmak és hermák”. Ez a századeleji díszletvilág másoknál is, Juhásznál is sok forrásból táplálkozik; hadd utaljak a Parnasse költőire, a nálunk különösen ismert és kedvelt Leconte de Lisle-re és J. M. Hérédiára, — a francia és német szimbolistákra és impresszionistákra, — Verlaine és Dehmel indítására. Mindezek a hatások gátolták is, elő is segítették az igazi egyéni Juhász Gyula-i hang kibontakozását: gátolták, mert díszleteket és sablonokat adtak számára, segítettek, mert a Parnasse és az impresszionisták lírájából egyaránt vezethetett út a lírai realizmus felé is.

De a kétfajta díszítés mögött egyre inkább felhangzik Juhász Gyulának igazi, mélyről jövő, megszenvedett mondanivalója. Ez időnként — és ritkábban — egy határozottabb, világosabb mondanivaló: az új és szebb világ megidézése, és többször — az életkörülményektől indokolt — mély bánatnak és magányosságnak, a kisvárosba-szorultságnak, a szerelemből való kisemmizettségnek hallatlan mély, megkapó emberi hangja. A fiatal Juhász Gyula egyik kínzó gondja éppen a kitörés a könyv világából, küzdelme a díszletek között a valóságért, a vágy kitörni a mindennapok szürkéségéből, a sóvárgás teljesebb, tisztább, szebb életre. Leg-

szebb hangját éppen ennek a küzdelemnek köszönheti; magánya, elhagyatottsága, fájdalom, csalódása megidézése — és az ellenük való elkeseredett viaskodás feszültsége adja lirája nagyságát:

De azért, én lelkem, még nincs veszve semmi,
Ennyi gyöngeségből kell erőre kelni,
Ennyi nyomorúság, ami tégedet vert,
Ötvözi ezüstté a költőt, az embert!

(Magamhoz, nyárvégi estén)

A „versek és élet” ellentétében sok magyar s külföldi kortársával rokon, elég ha csak Thomas Mann állandó „művészet és élet” dilemmájára utalunk.

Milyen motívumokkal és áramlatokkal kapcsolódott az induló Juhász Gyula kora költészetéhez? A kurucos-magyaros századvégi költészetre szecessziós, díszletes, néha keresett réteg rakódott — ez rokonítja A Hét lírikusaival, s az induló Kosztolányival is —, amelynek jellemzője a függönyök, drapériák, tompa színek, ékkövek, gemmák és hermének kedvelése, a századvégi dekadencia és szimbolizmus közkincsének ismétlése. (*Mert későn jöttem én.*) S mindehhez járult az, amit az impresszionizmustól és elsősorban az impresszionista festészettől tanult. A magyar századvégi költészet legjobb eredményei — a már érzékennyé, lazítottabbá vált válfaja —, dúsítva az impresszionizmus színérzékével, frissességével — ez adja Juhász korai költészetének alapjellegét.

Juhász Gyulát általában is mélyen meghihlette kora magyar és külföldi festészete, elsősorban a pleinair, az impresszionista festészet, sokat tanult tőle a szín- és ábrázolás technikában, versépítésben. (*A Magyar táj magyar ecsettel* c. vers kompozíciójában és felépítésében is teljesen követi egy impresszionista festmény felépítését; az impresszionista egyik törekvése az, hogy különböző színfolt-hatásokkal a teljes valóság illúzióját akarja kelteni; s amikor Juhász Gyula nem a klasszikus leíró vagy a hagyományos népdalos modorban ábrázol, hanem hol itt, hol ott ragad meg egy-egy jelenséget, kap ki s vet oda egy-egy hangot, szót ebben a versben, tagadhatatlanul az impresszionista képteknikára utal.)

Általában Juhász Gyula a magyar irodalom legképzőművészibb ihletésű költője. Azt hiszem, nincs példa a magyar irodalomban arra, hogy valaki ilyen szorosan kapcsolódjék kora képzőművészetéhez, festészetéhez és szobrászatához. Gauguin-tól Rodin-ig és Károlyi Lajostól Endre Béláig kora, és a klasszikus festészet és szobrászat rengeteg eredményét, élményét ötvözi bele verseibe. Kétféle módon is: közvetlenül is ábrázolja a művészetek-keltette élményeket, és ábrázolástechnikát, kompozíciót is tanul tőlük.

S ez a képzőművészeti ihletés más valamire is felhívja figyelmünket: Juhász Gyula verseinek vagy egynegyede irodalmi-kulturális élményből született. A magyar irodalomban más példát nem ismerek, hogy egy jelentős költő verseinek ihletője ennyire a kulturális élmény legyen; egy-egy irodalmi mű, egy-egy hangverseny, egy-egy színészi alakítás (vagy mindezekről írt leírás, ábrázolás), könyv vagy cikk, tehát végeredményben másodlagos, átvett élmény. Bizonyos, hogy Juhász Gyula költészetének ez a sajátossága a közvetlen valóságtól bizonyos távolságot jelent, a primérségnek, a spontaneitásnak bizonyos hiányát, de ugyanakkor jelenti a magyar intellektuális költészetnek egy különleges válfaját is.

A modern magyar gondolati költészet példájául egyrészt Babitsra, másrészt József Attilára szoktunk utalni, de hozzá kell tennünk: a magyar intellektuális költészetnek egy másik válfaja éppen a juhászgyulai kulturális-élmény költészet.

Mindezzel együtt a fiatal Juhász Gyula költészetét (épp úgy, mint Babits és Kosztolányi korai költészetét is) csak kereső, induló költő művének, nem kialakult lírának kell tekintenünk. Mindhárman 1915–16-ig kísérletezések, tapogatózások, hatások között útjukat kereső alkotók még, akik már egy-egy „nagy verset” alkottak, de igazi költészetük majd csak később alakul ki.

III. Juhász Gyula helye a Nyugat-mozgalomban

Nehéz és mindmáig megválaszolatlan kérdés: vajon Juhász Gyula milyen helyet foglal el a századvégi irodalom mozgalmában, elsősorban a *Nyugatban*. Vajon Juhász Gyula a *Nyugat*-körhöz számítható-e?

Az utóbbi években erre a kérdésre egyöntetűen az volt a válasz, hogy Juhász Gyula Móriczsal és Adyval együtt a *Nyugathoz*, mégpedig annak balszárnyához számít. Érzésem szerint azonban az ilyen sommás megfogalmazás több okból sem állja meg a helyét. Igaz, az irodalomtörténetnek még nem módszere a statisztika, de néhány számadat megvilágító erejű lehet:

Juhász Gyulának a *Nyugat* indulásától 1918-ig 22 verse jelent meg a *Nyugatban*, 1918-tól haláláig 16. Ugyanakkor Babitsnak 1908-tól 1918-ig 106 verse, 1918-tól Juhász Gyula haláláig, tehát 1937-ig 87 verse, Adyról nem szólva, akinek kb. 600 verse jelent meg. Füst Milánnak (akinek költői oeuvreje sokkal kisebb, talán kb. tizedrésze Juhásznének) 35, illetőleg 34 verse, Gellért Oszkárnak 98, illetőleg 180, Nagy Zoltánnak 34, illetőleg 42, Kosztolányinak 39, illetőleg 68. A Juhász Gyulához jellegben és elhelyezkedésben közelebb álló költőknek, mint Szép Ernőnek 40, illetőleg 27, Tóth Árpádnak 59, illetőleg 47.

Juhász Gyula tehát kb. annyi verssel szerepel a *Nyugat* első korszakában, mint Jászay Horváth Elemér, pontosan annyival, mint Kemény Simon és mint Reichard Piroska. Nála kevesebbel a jelentős költők közül csak Oláh Gábor jelent meg.

A későbbi, 1918 utáni *Nyugatban* még érezhetőbb ez a különbség. 1918-tól haláláig 16 verse jelent meg, ugyanakkor kortársai közül Babitsnak 87, Gellértnek 180, Kosztolányinak 68 (pedig — különösen eleinte — Kosztolányi sem tartozott a *Nyugat* törzsgárdájához). Nagy Zoltánnak 42 verse jelent meg, Erdélyi Józsefnek 110, Illyésnek 150, Szabó Lőrincnek 60, Török Sophienek 60 stb. Juhász Gyulához hasonlóan kevés verssel egyetlen kortársa sem szerepel.

Véletlen ez — mint magyarázni szokás —, csupán szerkesztői, egyéni szeszély? Egy másik adat: a *Nyugathoz* számító egész generáció költői közül Juhász Gyuláról jelent meg a legkevesebb bírálat. A *Nyugatban* legelőször 1919 novemberében írt róla kritikát Babits (s valljuk meg, ez a bírálat is inkább lebecsülő, igénytelenséget, tompamihályszerűségét említi). Korábban egy sort sem írtak róla; később is csak néhány cikk foglalkozik vele. Tóth Árpádnak 1923-ban jelent meg egy cikke, (amelyben már mint „elfeledett költő”-ről ír róla). Kosztolányinak 1921-ben egy cikke, 1929-ben Illyésnek egy rendkívül szép, mindmáig legtöbb érvényes megállapítást tartalmazó írása a *Hárfá*-ról, és Rédey Tivadarnak egy kritikája 1935-ben. Életében más nem jelent meg róla; halála után mintha lenne egy kisebb reneszánsza.

Mindez arra vall, hogy Juhász Gyula csak nagyon nagy fenntartással számítható a *Nyugat*-mozgalom törzsgárdájához inkább a Nyugat-mozgalom és a *Nyugat* folyóirat periferiáján élt. A közlések és bírálatok csekély száma mégiscsak határozott tendenciára utal.

Annál furcsább ez a jelenség, mert Juhász Gyula a *Nyugat* indulása előtt, egyetemi hallgató korában középpontjában volt az új irodalmi életnek. Senior korában úgy tűnik, ő az új irodalom egyik legkitűnőbb embere, legígéretesebb tehetsége. Azután lassan, fokozatosan a perifériára csúszik. Ismeretesek ennek életrajzi okai: betegsége, szerencsétlen állomáshelyei. (Mellékesen megjegyezve: Babitsnak sem voltak jobb állomáshelyei ebben az időben.) Babits, Juhász és Kosztolányi levelezése kétségtelenül azt a folyamatot mutatja, hogy először Kosztolányi érkezik hármuk közül a siker révébe, a pesti újságíró leveleiben egyre fölényesebb, nagyúribb lesz társaival, a másik kettő pedig marad vidéki. Azután Babits is előz és Juhász Gyula marad hátul; s 1918 előtt nemigen számították a magyar irodalom *Nyugat* körül tömörült szárnyának központjához, nem tartozott szorosan sem az Ady köré közvetlenül tömörültekhez, sem a pesti újságíró-szárnyhoz, sem a Babits és mások által képviselt filológus csoporthoz.

Más lapokban s folyóiratokban — *A Hétben* is — Juhásznak lényegesen több verse jelent meg, mint a *Nyugatban*, általában a *Nyugaton* kívüli folyóiratokban otthonosabban érezte magát. Indokolt-e hát őt továbbra is a *Nyugat* központjához számítani és főleg indokolt-e őt ebben az első korszakban a *Nyugat*-mozgalom balszárnyán elhelyezni?

Ha az irodalmi élet egészének képét nagy távlatból tekintjük, Juhász kétségtelenül s egyértelműen azon az oldalon foglal helyet, ahol Ady és Móricz, sőt Babits és Kosztolányi, az új irodalmi mozgalom, a polgári átalakulásért küzdő gárda, de a mozgalom 1909—1910 után zászlójává és középpontjává vált *Nyugat* folyóiratnak már nem állt az élvonalában; s ez a tény éppúgy rávilágít a *Nyugat* ellentmondásosságára, mint Juhász egyéniségének törésére, pályájának kínzó sikertelenségére. Költészetének összképe sem teszi indokoltá ezt a megállapítást, hogy 1919 előtt a *Nyugat*-mozgalom balszárnyához tartozott volna: a korai Juhász-költészet ehhez még túlságosan is kialakulatlan, túlságosan is diszletes, túlságosan is magányba süppedő. Helyesebb, ha azt mondjuk: 1919 előtt az irodalmi mozgalom egy jelentős, érdekes, de lényegében periférián álló képviselője volt.

IV. A forradalmi Juhász Gyula

Vitathatatlan és helytálló megállapítás: a tízes évek közepéig a kor főáramlataitól és irodalmi életétől kissé elszigetelt emberből a világháború éveiben, 1919-ben és 1919 után a forradalom megidézője, harcos-sürgető dalosa, az eszméhez, a haladáshoz, az elnyomottakhoz való hűségnek megkapó hangú énekese válik. Mind cikkei, mind versei megfellebbezhetetlenül tanúsítják ezt. Költészetének és életének ezt a vezérmotívumát, amely az első világháború éveiben bontakozik ki, nem lehet elhallgatni, mint ezt évtizedekig tették.

Mi vezethette ide a magába-süllyedten, a periférián élő embert? Csak néhány indító ok: hűsége Adyhoz, hűsége *A Holnaphoz*, hűsége ennélfogva saját ifjúságához is, amelyet állandóan erősített és ébrentartott az a makói és főleg szegedi radikális és szocialista jellegű értelmiségi környezet, amelyben élt.

Egy másik motívum: fiatal éveitől kezdve igyekszik kitörni saját, szűk világából egy nagyobb és szebb világ felé. 1911-ben keserű-ironikusan írja:

És mindig versek, míg mások szerettek,
Szereztek, vettek, éltek és akartak!
Irodalom. Ó keskeny börtönablak,
Melyen keresztül a szép völgybe néztem,
Hol sírva várt rám özvegy, árva éltem.
Irodalom. Megöltek és nem éltem.

(Egy öreg költő írja ezt)

Ez a kitörés-érzés a magányból, az élet-szeretet is egyik motívuma a forradalommal való találkozásának:

Mint csöndes, szürke ágyuk a lomha béke évén
Némán, mélán megülnék a félszerek homályán,
Zápor paskolja hátuk, állnak álmodva, árván.

Így élnek lelkek, túrva a bánat renyhe csendjét,
Gubbasztva és alélva a lomha uti porban,
Közönytől és a gondtól kopottan és tiportan.

Míg egyszer jó a nagy nap, a vész, a harc, a végzet,
És elfojtott keservük tűzmagja lánggal égve
Süvölt sorsként, halálként és száll pokolba, égbe.

(Ütközet)

Egy harmadik ok: Juhász Gyula egyike a magyar irodalom azon költőinek, akiben a cinizmusnak nyoma sincs, s ebben szinte teljesen ellentéte a vele együtt indult Kosztolányinak. Juhász szürkeségbe bele-belesüllyedő és kétségbe eső, önmagába roskadó, helyét nem lelő költő, de sohasem lesz cinikus és hitetlen. És állandó — a szó etikai értelmében vett — idealiz-musa, állandó hite a szebb-ben és jobb-ban is közel vezette a forradalmi mozgalmakhoz.

Vigyétek őt zenével és babérral,
Esett hős, ó de harcban elesett.
Küzdött magánnyal, kórral és magával,
De ködön át kereste az eget.

S bár önmagát és éltét nem találta,
Kereste mégis és keresni szép.
Temessétek mellé kora halála
Borus okát: derékon tört hitét. —

kezd a *Gyászinduló*-t, de a következő sorokban rögtön így folytatja:

Talán kihajt az áldott anyasírból,
Jövőbe nő, piros lesz és meleg
S kijönnek hozzá az új emberek.

S szívükre tűzve vígan, bízva bízón
Indulnak új harcokra, ifjú hévvel.
Vigyétek őt babérral és zenével!

Ahogy a vers kicsit díszletes keretei közül lendületesen feltör az egyszerű, megkapó befejezés, úgy tört fel ennek az embernek állandóan lelkesedő, lobogó hite a felvett, rákényszerített életformából, lehangoló körülményei közül.

A forradalom felé sodorta mélyen benne élő magyarság-szertete s békevágya, amely sok kortársával együtt az első világháború utolsó éveiben, a forradalom, mint a nemzet megmentésének egyedüli útja szükségességének elfogadásáig vitte. (Ezt a fejlődést József Farkas „Rohanunk a forradalomba” és a most megjelent „Mindenki újakra készül...” című kötet bevezetésében részletesen elemezte.) De a nemzeti kérdés bizonyos problémáira és a később ebből Juhásznál is fokozódó hasadásokra a továbbiakban még rá kell mutatnunk.

Végül: a forradalomhoz vitte kultúraféltése is, mert az intellektualizmus kitágítását, magára találását látta a forradalomban, a jövőben, a szocializmusban.

Elfogadta és vállalta hát azt a fejlődést, amely 1917-től csak erjedt, majd a polgári forradalomban és a Tanácsköztársaságban megindult; radikális polgári, majd szocialista álláspontra helyezkedett, egyénileg is felszabadult ezekben az években, cikkek és versek egész sorában tett hitet a forradalom mellett. *Májusi óda*, a *Szegény katona*, az *Idegen zsoldos éneke*, *Salve, dr. Hollós Józsefnek* és más versek sora, cikkek, nyilatkozatok ennek a fejlődésnek bizonyítékai, s egyúttal a magyar *szocialista irodalom* értékei közé is tartoznak.

Juhász Gyula azok közé tartozik, akik, (mint Tóth Árpád) egyéni életük és általános nemzeti, társadalmi problémák megoldását egyszerre látták a polgári forradalomban, majd

a Tanácsköztársaságban, akik teljes szívvel vállalták a Tanácsköztársaságot, mint a polgári értelmiség legjobbjainak célját is (vö. a *Délmagyarország* albumában újonnan publikált cikkeit: *Az aranyagyú ember*, *Forradalmi kiskaté*). Ha hosszabb, tartósabb a magyar proletárdiktatúra, aligha kétséges, hogy Juhász Gyula is szocialista költővé vált volna.

A Tanácsköztársaság gyors eltiprása, a történelmi fejlődés eltorzulása is okozta, hogy Juhász Gyula, aki 1914 nyaráig — logikusan — egy általános, szocialista jellegű humanizmusig, a polgári radikalizmustól balfelé álló, de még nem marxista eszme- és gondolatvilágig jutott el, itt megállni kényszerült. A szegényekkel, az elnyomottakkal való együttérzése, az emberi haladásba vetett hit, az új társadalmi berendezkedés kívánása még nem ért — mert nem is érhetett — nála következetes forradalmisággá. Messze jutott el tisztánlátásban, messze a forradalom szükségességének felismerésében, messze a marxizmus igazságainak megsejtésében, de nem tette — nem tehette — meg az utat — ahogy eddig fogalmazták — „Ady forradalmától József Attila forradalmiságáig.” Útja — bármilyen fájdalmas is — lényegében megtorpant a külső körülmények nyomására.

Juhász Gyula 1919 után is hű maradt egyszer kimondott eszméihez, de bizonyos ellentmondások, problémák, kérdések ezután az eddiginél mélyebben, fájdalmasabban és kinzóbban vetődtek fel nála.

V. 1919 után. Ellentmondások és problémák

Juhász Gyula költészetét — hála a kritikai kiadásnak — évről évre nyomon kísérve, a Tanácsköztársaság bukása után néhány évvel lehetünk tanúi a nehéz ellentmondások felszínre bukkanásának. S ha cikkei vagy politikai kiállásai tükrében más képet is rajzolhatnánk róla, versei arra vallanak, hogy 1921 és 1923 között egyfajta elbizonytalankodás lett úrrá rajta. Mint az egykorú sajtóból tudjuk, 1919–20-ban még sokakban élt egy liberális megoldás illúziója. Juhász Gyula 1919 őszén és 1920 elején — mint cikkei és versei mutatják —, akárcsak a magyar politikai életnek számos tényezője, hitt a folyamat visszafordíthatóságában, abban, hogy 1919 augusztusában 1918 novemberére lehet visszafordítani az idő kerekét (vö. *Nem engedjük a forradalom vívmányait* c. cikkét). Mint sokan mások, 1919 őszén ő is bizott egy radikális-liberális-szociáldemokrata koalíció, nem utolsósorban az antant segítségével történő uralomrakerülésével. A fehérterror egyre leplezetlenebb uralma azonban szétrombolta ezeket az illúziókat.

Juhász Gyula alapvető magatartása ezekben az időkben is: hűség az egyszer kimondott szóhoz és a szocialista humanizmushoz. Számos verse sugározza a hűségnek ezt a pátoszáát. *A Fejfa*, a *Dózsa feje*, *Munka*, az *Új vallomás* és annyi más — a nehéz körülmények közt megőrzött elveknek és hitnek folytonosságát jelzik; a Szegedben, majd a *Délmagyarország*-ban írt bátor cikkei hosszú sora is „október”-hez, a dolgozók ügyéhez, a haladáshoz, a szabadgondolathoz való hűségét, a szocializmus eszméi iránti rokonszenvét bizonyítják.

De problémái is sokasodnak. Ne essék félreértés: ellentmondásokról és ellentétekről kell szólnunk. Az egyik oldalon: a szegedi szociáldemokrata pártszervezet tagja, az ifjúsága ideáljaihoz hű költő, a *Munka* dolgozótársa, a munkásság erejét és jövőtformáló hitét valló versek, bátor, fehérek elleni cikkek írója, — a másik oldalon a *Magyarság* munkatársa, a Petőfi-Társaság tagja, nacionalista ízű, gyakran hevenyészett-frázisos versek szerzője.

Bármennyi személyes és anyagi indítékot is fel tudunk sorolni (Bodor Aladár, Hegedűs Gyula, Eörsy Júlia szerepe), bármennyire van e kettősségben valami *alibi* is a fehérterror rendőrhatalmával szembeni védekezésül, az eszmei, a magatartásbeli ellentmondás fennáll, s a Juhász Gyula egyéni fájdalmán túl a kor és helyzet mély ellentmondásaira is utal.

S ez ellentmondások legfájdalmasabbja: magyarság-érzése, a hazafiságával kapcsolatos érzései összeütközésbe kerülnek benne a forradalmisággal. Természetesen nem csatlakozott az ellenforradalomhoz, de az ország területének csökkenése, a trianoni probléma őt is kétségbe-

ejtette. Mint sokan mások, a polgári forradalomtól s a Tanácsköztársaságtól is ennek a kérdésnek igazságos megoldását várta, és amikor ez nem következett be, erőt vett rajta a „tragikus magyarság” érzése, időnként a szomszédnépek elleni ingerült türelmetlenség, a magyar nép lassú végpusztulásának képe. Az ellentmondás persze ott lappang Ady lírájában is, s a probléma ott ég Móricz és Tóth Árpád műveiben is, mindazokban, akik a „történelmi Magyarország” keretei között nőttek fel. A határszélre került Szegeden, a Nagyváradon, Szabadkán és Szokolcán éveket élt költőben is ott égett már 1918 őszétől a kérdés, cikkei és versei tanúsodnak róla, s a trianoni szerződés, egy időben a fehérterror uralomra jutásával, a legmélyebb kétségbeesésbe kergethette.

Így magyarázható hogy a tragikus magyarság képe, sőt bizonyos nacionalista hangok is beletüremkedtek verseibe, s így érthető, hogy ezen a síkon találkozik bizonyos jobboldali nacionalista törekvésekkel is. Az 1919 utáni helyzet ellentmondásai feloldhatatlanul kavargnak benne, jelentkeznek lírájában is.

Inkább életrajzi jellegű kérdés: azt a költőt, aki a Tanácsköztársaság mellé állt, aki 1919–21-ben s azután is nagyon határozottan kitartott egyszer kimondott szava és eszméi mellett, aki később is ezt teszi Szegeden, akit mindvégig a baloldalhoz számítanak és üldöznek is, — mi vitte arra, hogy a *Magyarság*ba éveken keresztül verseket írjon és mi vitte a Petőfi Társaság tagságának ismeretes elfogadásához?

A *Magyarság* a fehérterror első éveinek skálájában egy „középjobboldalt” képviselt, tartózkodott bizonyos szélsőségektől és igyekezett tartani egy viszonylagos színvonalat. Milotay lapjába írt — többek között — ezekben az években Komáromi János, Harsányi Kálmán, Bodor Aladár, Nadányi Zoltán. Milotay mintegy mérsékelt jobboldali centrumot akart létrehozni, és Juhász Gyula kétségtelenül a magyarság féltése közös érzésében találta meg a közöséget a *Magyarság* köreivel.

A másik feloldatlan probléma, amely ugyancsak sok kortársával közös, a jóság és a terror problémája. Ő is azok közé tartozott, akik a forradalomtól az általános emberi jóság azonnali eljövételét, keresztény-tolsztojánus jellegű új világot vártak. Még a forradalom alatti verseinek, cikkeinek legnagyobb része is erre vall. Meg kellett riadnia tehát a forradalmi terrornak néha kemény intézkedéseitől, a vérben születő világ — felszínen olykor bonyolult — képtől.

Ennek a problémának számtalan cikkében ad hangot (világosan már 1919 elején pl. *Az európai kultúra válsága* címűben) s ugyanennek az ellentmondásos álláspontnak lírai összefoglalása a „Forradalmi naptár” című híres verse, amelyet egyként jellemez a radikális polgári, sőt szocialista eszmékkel való rokonszenv, de ugyanakkor a jakobinusoktól és a terrortól való visszatorpanás is, és helyette az általános jóság, az általános szeretet irányába való törekvés.

Más verseiben is feltűnik ez az általános jóságkultusz:

Fölégettem az összes hidakat,
Egyedül állok örök ég alatt.

Nem kell a kincs és nincs már szerelem,
Csak a magány s szegénység van velem.

Nem lázadok már és nem álmodom
És nem sírok a földi romokon.

Meghaltam sokszor és nem élek én.
De mindenneknek bánata enyém.

Jövő minden reményét ringatom,
Mint a vihart és fészket a falomb.

Így állok örök békeességbe már
S az Istent várom, aki földre száll.

(Várta) 1923.

De utalhatnánk a *Május*-ra is: krisztianusi, tolsztojánusi, humánus jellegű jóságkultusz nyilvánul meg benne.

Juhász Gyula pályáján tehát az 1921—1923 közötti időszak időleges megtorpanást, mélyen rejtőző ellentmondások felszínre kerülését jelenti, aminek másik jele — mint később röviden igyekszem rámutatni — az ősmagyar-turáni hang keresése költészetében.

Felodatlan magyarság-élmények, nacionalista-irredenta hangok, — tolsztojánus-keresztényi általános jóság-elképzelések, — s hűség a szegényekhez, az elnyomottakhoz, visszasóvárgás a forradalomhoz, a munkássággal való közösségvállalás — együtt, felodatlanul keveredik ez években írt verseiben. Az eszmei-politikai problémákat fokozza a költő egyéni magánya, betegsége, — de mindezzel együtt is, végül a humanizmus, a szocializmus (a korabeli magyar viszonyok közt: a baloldalhoz) való tartozása lesz győztessé. A *Magyarság*-gal gyérül a kapcsolata, ismét a *Népszavába* ír (1925-ben); olyan erős versei látnak ott napvilágot 1925—26-ban, mint *Martinovicsék*, az *Emberi hitvallás*, *Virágos barrikádokon*. A hűség olyan megrendítő vallomása szól erről a folyamatról, mint *A vén cigányok*; olyan, a maga csendességében is kiáltó szó, mint az *És mégis...* S hogy ez a közösség mégis diadalmaskodhatott, ebben nem kis szerepe lehet egy másik nagy, megőrzött hűségnek: Adyhoz. Ady igazi emlékét kevesen őrizték valóban hívebben, mint ez a betegséggel, magányával küzdő költő, az *Ady-mécses*-től az *Ady köszöntésé*-ig.

VI. Juhász Gyula költészetének néhány eszmei-tematikai problémája

Az eddigi Juhász-értékelés megoldatlan kérdése a költő magyarság-képének jellemzése. Az első évek kurucos-epigon indítása, kissé felületes jellegű hazafiassága átitatódott nála is Ady mély, tragikus, igaz nemzetszemléletével, de a két elem: a városiasabb, radikális elem és a vidékiesebb, kurucos elem állandó felodatlanságban kavargó költészetében. S így a magyarság-élménynek költészetében van egy rendkívül előremutató, értékes szerepe és ugyanakkor gátló, fékező hatása is. Előremutató az, hogy Juhász Gyula — ahogy ő maga kimondja az *Igric hűség*-ben — a parasztság legigazibb hangját szólaltatta meg lírájában. Az alföldi parasztsághoz való állandó közelsége, életének, szenvedéseinek mély átérzése, gondolatvilágának áttérése, — ez a sajátos népközelség — lírájának egyik legvonzóbb, hozzánk legközelebb álló sajátja. A könyvek világából a valóság felé való áttörés — Juhásznak egyik állandó vágya és törekedése — ezekben a verseiben valósul meg. Falusi versei a magyar paraszti életnek hallatlan erejű megidézései: a *Tiszatáj*-tól kezdve a *Magyar nyár*-on át a magyar költészet egyik csúcsát jelentő *Tápai lagzi*-ig, a *Vidéki élet*, a makói versek a magyar plebejus realista líra legszebb darabjai.

Van azonban ugyanakkor ennek a magyarság-problémának, sőt a parasztsággal való együttélésnek egyfajta visszahúzó ereje is nála: egy ősi magyar mítosz teremtése, amely az ellenforradalmi helyzet sötétségét teszi általános érvényűvé, az elfáradásnak, magánynak nemzeti jelleggé emelése, a vidékiség abszolutizálása (*Magyar vidéki lélek*). Ez a törekvés a válságos időszakokban erősödik fel nagyon erősen nála, s gyakran úgy hat, mint saját idegállapotának, nehézségeinek általánossá emelése (jellegzetes leírása ennek az áttételnek a *Nosztalgia*). Innen is következik egy bizonyos fogékonyság az ősmagyarság-mítosz iránt, amely azután a konzervativizmussal érintkezik. Az eleinte csak díszletként használt motívumok később örök magyarságképpé alakulnak. A „népi” mozgalom sodrában született irodalom-

történetek — Féja Gézáé például — éppen ezt a törekvést helyezik előtérbe és értékelik magasra; tehát alapjában dekadens, fáradt vonásokban látják legnagyobb értékét; pedig Juhásznál a keletiség motívuma a bánat, a magány kifejezésekként szerepel legtöbbször.

A magyar őstörténet vonásainak előtérbe kerülése egyébként a húszas évek elején nem elszigetelt jelenség; párhuzamos az „új népiesség” ellentmondásos áramlatának megjelenésével. A *Testamentum*-kötet a maga egészében a húszas évek elején még kavargó, sokféle irányba ágazó új magyarság-kultuszába (Erdélyi József fellépése, Kodály és Bartók 1921-es kötete) kapcsolódik.

Ugyanígy feloldatlan és bonyolult (életében és költészetében) a vidékiesség kérdése is. Juhász Gyula a magyar irodalom legnagyobb vidéki költője, és vidéki voltának fájdalmas, kényszerű vállalása, majd szinte mítosszá emelése költészetének egyik alapmotívuma (l. pl. *Magyar vidéki lélek*). Kétségtelen, hogy emögött mint objektív társadalmi tényező szerepel a vidéki elmaradottság, a magába süllyedtség, az értetlenség s a kultúrátlanság, s mint ugyancsak valóságos kérdés: tényleges háttérbeszorítottság:

A széles utcák alkonyi porában
A csorda ballag hangtalan haza
S a vén torony erkélyén egymagában
Dalol a kürtös. Égbe száll szava.

Alkony porában, nagy magyar magányban
Így áll a költő sorsa magasán
S az alkonyatnak egyre nő az árnya
És egyre bánatosabb a magány

(*Vidék*)

Ennek szubjektív vetületeként nő nála fájdalmasan óriásivá az Ovidius sorsában sűrűsödő Tomi-probléma, a vidékre száműzöttség. Ennek a fájdalmas-kényszerű helyzetnek költészetében ott vannak a termékeny hatásai is: mint a *Tehenek* finom hangulatképében. A *Vidéki rejtek*-ben reális-fájdalmasan látja helyzetét:

mint szőkevény harcos, kit mindhiába
szólomat a század vad trombitája.

S hogy szervezeten és irodalompolitikailag is változtatni akart a helyzeten, bizonyítja a *Magyar Jövendő* alapítása 1922-ben. Beköszöntőjéből kitűnik, hogy Juhász Gyula a folyóiraton keresztül színvonalas, haladó vidéki irodalmi központot akart teremteni: de ez a törekvése — általam nem ismert okok miatt* — két-három szám után csődöt mondott; s ez volt talán a költő utolsó központ- és iskolateremtő fellángolása is.

Vidékiessége sohasem jelentett Budapesttel való szembenállást; a főváros kérdése, ez a magyar irodalomban is olyan ellentmondásosan, szélsőségekben szereplő kérdés, nála mélyen emberi, s történelmileg is helyes módon nyer megoldást. Verseiben és cikkeiben Budapest egészséges és egészségtelen, értékes és értéktelen elemeinek világos szétválasztása szerepel, és Budapestet mint a polgári haladás, radikalizmus, a munkásosztály nagy városát ünnepli, elválasztva az értéket a talmi csillogástól. Ugyanakkor a vidékiesség, a félretaszítotttság, az elveszettség, a perifériára kerülés fájdalma ezekben a megnyilvánulásaiban is jól érzékelhető.

„Vidéki” voltának, a magyar provincia mélységes megértésének s átérzésének termékei a csodálatos tiszai versek, a Tápéról éppúgy, mint a Makóról szólók; ám a vidék-probléma

* Pak u. Imre közlése szerint Klekelttergék tették tükre. Juhász Gyula a vidéki művelődési társaságok orgánu máva akarta volna felvázolni. A Fivatalosság vezérlt a Várcsokkultúra című lapot alapította helyette.

legtöbbször mégis mint a félretaszítotttságba, az elveszettségbe való belenyugvás, a végekbe zárttság miatti fáradt rezignáció bukkan fel nála: mint az „ősi föld” dicsérete a *Magyar vidéki lélek*-ben, vagy mint ironikus tudomásulvétel a *Vidék*-ben, mint rezignáció az *Ez a föld*-ben.

Ez a rezignáció, belenyugvás, félretaszítotttság-probléma átvezet a juhászgyulai líra egyik leggyakoribb s legfájdalmasabb motívumához: a magányosság-érzéshez. Ismét csak megvannak a magány-motívum gyakoriságának fájdalmas-keserű szubjektív okai is: a betegség, az ételsors, az alkat; s megvan a maga objektív magyarázata is: a Juhász által képviselt magatartás, osztály, réteg elhagyatottsága, s számon kívül kerülése az ellenforradalom első éveiben; a magyar progresszív humanista kispolgári értelmiség — főleg vidéken — néhány ember szűk körére korlátozódott; s a magányból kitörni nem tudó költő alig talált érintkezést a — Szegeden különben is kisszámú — munkásosztállyal.

De ez a magány-érzés végigkíséri Juhász költészetét: a „későnjövés”, a fáradtság az energiátlanság fojtogató tudata, az erőfeszítések homokba fulladása, hiábavalósága mindvégig nyomasztja, — hogy azután 1933 után eluralkodjék rajta. Ő maga is úgy érzi: magánya és fáradtsága egyéni sors is, de az értelmiség sorsa is, s általában: minden jobbra törő, nemesebb lélek elkerülhetetlen végzete a sötét korban; mindezek a motívumok ott vannak magányverseiben: Az *én magányom* nyíltan is kimondja, hogy a magány „álom omladéka”. Ebben a mélységes egyedüllétben — mely fáradtabb és reménytelenesebb, mint bárkié a korban, reménytelenebb, mert passzívabb, mint a kései József Attiláé is — az emlékek, a szerelem, Isten s a haladás eszméihez való hűség jelentik a fogódzkodókat, a mélységes feketeség tengereiben az alig derengő partokat. Az *Egyedül* a magányon való győzelmet már csak úgy látja lehetségesnek, hogy azt örökké, szükségszerűvé stilizálja át: „örök győzelmünk a szűz magasság”; s a *Gyászinduló* már a derékbatört élet himnusza; egyes — kétségbeesett — éveiben a magány, mint a forradalom elől, a tett elől való menekvés is szerepel (*Arany János*hoz).

Lírájának feszültségét, nagyságát éppen a fojtogató magánnyal, a lesekedő teljes letöréssel való küzdelem is adja; viaskodik önmaga sorsával, s éppen ebben az összefüggésben lesznek még nagyobbá a hűség, a haladáshoz, a munkássághoz való tartozás versei.

Hasonló állandó feszültség és küzdelem hatja át költészetét a Szépséggel, a Költészettel magával való viaskodásban is. „Tömjén és könyvtáros ifjúságom” — az ifjúkori szépségkultusból hamar kilábol; az emberi szépség, a művelődés iránti egészséges vággyá és törekvéssé lesz benne; s a kultúra, a művészet, a szépség kívánása a forradalom szerencsés éveiben harmonikus egységbe olvad a szépséget teremtő új világ iránti vággyal. De a későbbi években a szépség és irodalom is sokszor meneküléssé és búvóhellyé válik. A *Szépség betegé*-ben a szépség és valóság, a képzelet és való élet összeütközésében az utóbbi lesz a győztes, de olyan áron, hogy szétrombolja az igazi értékek világát. A képzelet és valóság állandó feleselése — nyilván ismét csak az életrajzból magyarázhatóan s abból következően — fel-felbukkan verseiben, talán legfájdalmasabban a *Dulcinea*-nak keserű hangjában. A kultúra, a szépség mint előrelendítő a forradalmas években — de a kultúra mint menedék és búvóhely a reakció sötét korában —, a magyar polgári humanizmusnak ez az 1938 után felbukkanó ellentmondása Juhásznál már a húszas években megjelenik.

S végül: van küzdelme a vallással is. Juhász Gyula sajátos katolicizmusa is egyik feszítő ereje költészetének: van nála a katolicizmusnak egy artisztikus, dekoratív megnyilvánulása, a katolikus egyház pompaszeretetének költői tükrözése, és van egy plebejusi vonása: a paraszti, közelebről a szegedi paraszti vallásosság kivételése, és harmadiknak a vallásba való kétségbeesett menekülés, szinte mohamedán fatalizmus, maga-elengedés és elernyedés.

*

Néhány futó megjegyzés még Juhász Gyula sajátos művészetének jellemzésére. Az ő lírája — kortársaiéhoz viszonyítva — hagyományosság és modernség egyéni színezetű ötvözete. Formái mindenütt alapjában hagyományosak, soha nem olyan játékosággal és bőséggel,

mint Babits-nál, s mintegy belülről lazulnak fel, a ritmus, a verslábak, a rímtechnika bizonyos kényelmesebb, lomposabb kezelésével, de ugyanakkor valami hallatlan belső vers-zenével meggazdagítva.

Nehéz lenne Juhász Gyula verseire a klasszikus verstan szabályait alkalmazni. A maga módján ő is azon az úton jár, amelyen a kései Arany vagy Kiss József; a formák belülről való átalakításának és fellazításának útján. Versének van valami sajátos belső dallamossága, amely nem mint József Attilánál, a konkrét ritmusképletekhez való alkalmazkodásban jelentkezik, s nem mint Babits-nál, bizonyos metrumok szigorú követésében, hanem a dikciónak, a szavaknak, a felépítésnek sajátos belső melódiájában.

Ennek a belső dallamnak magyarázatául csak azt a frázisnak ható megállapítást lehet tenni, hogy szenvedély, emberség, melegség és spontán lírai erő telíti belülről zenével és hanggal formáit. Ez a verstechnika, ez az érzelmi telítettségű belső zeneiség, illetőleg ennek kizárólagossága olykor zavaróan is hat. Azt hiszem — erre a Juhász-szakemberek adhatnának részletesebb választ —, Juhász nem volt ún. verscsiszoló költő. Bizonyos kritikátlanság versben, motívumokban, nagyon gyakori ismétlések, zenében és ritmusokban bizonyos egyhangúság nyilvánul meg nála; kétségtelen: kortársaival összehasonlítva, egyszínű költő ő. Talán éppen az érzelem túlsága és bizonyos — olykor eluralkodó — szerkesztési-versépitési puhaság okozza néha azt a benyomást, hogy versei közt — egyvégtében olvasva őket — aránytalanul sok a szürkébb, egyhangúbb, mint kortársainál.

VII. Juhász Gyula és József Attila

Mit adott Juhász Gyula a magyar költészetnek? Milyen hatással volt mások munkásságára? Arcképei, tájrajzai, zsánerképei s másrésről: lírai monológjai megtermékenyítettek nem egy költőt. Van hatása kortársaira is, és van az utána jövőkre. Kortársai közül pl. Kosztolányi nem egy dolgot tanult és tanulhatott tőle.* Radnóti kései korszakában ott a nyoma sok versben, motívumban; hatott talán még Illyésre is, s a *Nyugat* harmadik-negyedik nemzedékére; s rajtuk keresztül is, közvetlenül is, mai költőinkre, Simon Istvánra, Juhász Ferencre is; általában mindazokra, akik máig folytatják, ha módosulva is, a lírai realizmus epikus vagy érzelmes hagyományát.

Irodalomtörténetileg talán legérdekesebb Juhász Gyula és József Attila költészetének kapcsolata.

Az életrajzi tények ismereteseek: Juhász Gyula József Attilának a pártfogója. Makói és szegedi radikális polgári körök hozták össze őket, nekik köszönhető Juhász Gyula előszava „A szépség koldusa” kötet előtt. A baráti kapcsolaton túl az induló József Attila — és még az érett József Attila is — bizonyos módon tovább viszi Juhász kezdeményezését. Az irodalomtörténetnek azonban éppen az egyik legértékesebb látványa: hogyan tanul József Attila Juhász Gyulától, hogyan halad vele együtt és hogyan hagyja el.

Az induló József Attila nem csak Juhásztól tanult, de — Adyn kívül — talán tőle kapott legtöbbet: attitűdöt, tájlatást, szavakat. Nemegyszer hangsúlyoztuk már, Juhász rejtett bánata, hamu alatt izzó forradalmisága, sőt nemzeti fájdalma, vidékies elzártsága is visszhangot lel az ifjú, s sokban hasonló körülmények közt élő József Attilánál; Juhász szépségkultusza, művészettitűdje, hangulatai, ősziessege módosított formában szinte az első két év minden József Attila-versében fellelhetők. A közös ihletők: Makó és Szeged, Maros és

* Juhász korábbi, *Lobogó* c. verse

Mint jó harcos az utolsó rohamban,
Meglengetem mégegyszer lobogódat
Tűnt ifjúság, ez alkonyati dalban

kinek ne idézné fel a *Szeptemberi áhitat* sorait; de az „ifjúságom zászlói / úszva, lassan Repüljetek az ünnepi magasban” fordulat sokban emlékeztet a híres *Búcsú* soraira és hangulatára is: „Az égen bíbor és fekete zászlók / vonulnak ünnepélyes komolyan...”

Tisza, szomorú alföldi táj és szomorú ellenforradalmi Magyarország, szegénység és perifériára szorultság — közelítik minden kortársánál és mesterénél inkább ez időben a szegedi költőhöz a fiatal makói diákot. Eszmei és formai hatások egyaránt — vég nélkül — sorolhatók lennének: József Attila tájversei, tájszonettjei, az *Aratás előtt*, *Aratásban*, *A jámbor tehén*, s 1922-ben írt első munkástárgyú zsánerképei Juhász ösztönzésére születtek. Kevésbé ismert Juhász Gyula *Sebesült munkás a Rókusban* című verse ösztönzése:

Fekszik. Süketebb, mint Beethoven
És szétroncsolt, mint egy titán.
Hörgése zord, halálos omen,
Lelke túl, operencián.

Mint omlott tárna éjjeléből
Távol robaj, száll sóhaja.
(Holnapután kétölnyi mély föld
Ölén virul tovább haja.)

Testvérem ő, könnyezve nézem
És fogom forró pulzusát.
Még reggel hetykén fűtyörészt
S tőled volt lázas: ifjúság!

Ennek a versnek a hatása a *Holttest az utcán* című korai József Attila-versen rendkívül erősen érződik, (ez a tény azonban nem zárja ki, hogy közvetlen élmény is ihlethette). Ugyanígy hivatkozhatnánk József Attila juhászgyulás zsánerképeire (mint a *Tanulmányfej*), más oldalról a jellegzetesen Juhászt idéző szépségkultuszra (*Versek végére*). Apróbb egyezéseket is találunk szép számmal: „Ékes hímes szőnyegek” (*Tavaszi ének*) jellegzetesen juhászgyulai jelző, az „Északon a bús hegyek”-i a „hol nem gondolnak rá soha, de arra nem megyek”, az „Ihaj szerelmi láz, és a halál citeráz”-féle sorok félreérthetetlenül Juhász Gyula hangját idézik.

Egészen közvetlen, szinte utánzásszerű kapcsolatra később is van példa; Juhász Gyula *Petőfi centennárium* című versének zárása és József Attila ugyanakkor írt *Petőfi tüze* című verse csaknem szóról szóra egyezik. Juhász Gyula magány- és egyedüllet verseinek hatását kimutathatni a fiatal költő olyan versein, mint a *Szerelmes keserű hazafiság*, *Az én ajándékom*, a *Csend*. Az is világos, hogy a húszas évek ellentmondásos magyarság-problémája is felbukkan a fiatal költőnél Juhász hatására is, a kor nyomására is; a *Magyarok* (vö. Juhász Gyula *Egy-némelyekről* c. versét) vagy korábban a pogánykodó *A Szent Jobb ünnepére* nemigen született volna meg az idősebb költő nélkül. Még olyasfajta, kisebb fontosságú hatásokra is felfigyelhetünk, mint a Juhász Gyula színházi szonettjeinek nyomára a *Művészet az emberek között* c. versben. Az 1923-ban írt József Attila-versekben a „jóság kultusz”, amelyet eddig inkább külföldi költőktől, német expresszionistáktól volt szokás eredeztetni, sokkal inkább Juhász Gyulától eredhet. A *Szikratávirat* győztest és legyőzötteket egy szeretetben-jóságban egyesítő felkiáltása és különösen az *Imádság a gyűlölködőkről* hangja:

Én Jézusom szánd meg őket,
A gyűlölködőket, a köpködőket,
Bocsáss meg nekik, ha lehet
Nem tudják, mit cselekszenek.

visszatér olyan azonos szituációban született József Attila-versben, mint a *Milyen jó lenne nem ütni vissza*. A József Attila jóság-gondolatát leginkább összefoglaló *Tanítások* ciklus egyik korai változatának címe az *Orgonaszó*, egyúttal egy Juhász Gyula vers címe is. S mint

ahogy az 1922—24 közt írt Juhász-versek jóság-kultusza át-árcsap a csendes lázadásba, a forradalomvárásba is (*Hiszek, A „győzteseknek”*), úgy születnek egy időben József Attila *Tanításai*-ban a *Ti jök vagytok mindannyian* és az *Üvegöntők*. S az *Ó ember!* kétsorosaira — jellegzetesen juhászgyulai formában — felel az *El innen*.

A versépítés, versmondattan apró részleteiben is követi nem egyszer József Attila mesterét; a juhászgyulai jellegzetes kétsorosak (*Ó ember, mindkét Gazdag szegénység*) formájában szólal meg az *El innen*, a *Keserű nekifohászkodás*; a kétsorosak párbeszédes változatának (Juhász: *Lázár az éjben*) is akad folytatása: a *Koldusok*; a juhászgyulai jellegzetes lehulló, elhaló vers-zárások (*Stanza a Tiszánál*) felbukkannak pl. a „Fohászkodó ének”-ben. A verset egy kétségbe esett, elhaló jajszóval zárni, jajgató hasonlattal befejezni: a „Hűség”, a „Sacrilégium” költője ezt tanulta Juhász Gyulától. A Nefejejtsbeli „Szép csöndesen” hatása ott van a „Ködből, csöndből”-ön. Néha még szóegyeztésekre is figyelhetünk: a *Hűség* zárása és többször próbálgatott „(bánat)műteremben” szava Juhász *Tizidán* című verséből került át; a *Fejfa 1919* utolsó sora: „Födi — ó jaj, hűs fekete föld már” — lejtése ott bujkál a *Nyári délután a szobában* utolsó sorában: „Jaj, menni kell, de akkor fel kell kelnem” vagy a *Nem tudunk élni* soraiban: a *Veni* sora: „Hiába ülök én vezeklőn a porban” — kinek ne juttatná eszébe az „Ülök én újfent vezeklőn a porban” — józsefattilai sorát; a *Makói idill* versformája — s némiképpen még hangulata is — tér vissza a *Perc*-ben — s folytathatnánk a sort. József Attila tehát 1922—23-ban verstechnikában (verselésben, versmondattanban, csattanó-használatban, vers-zárásokban) és még inkább életérzésben, életlátásban igen sokat kapott Juhász Gyulától vagy pontosabban: az azonos körülmények közt élő költőre mestere megoldásai hatottak leginkább.*

De már 1924-től kezdenek elválni útjaik. Szinte nyomon lehet követni a Juhász Gyula — József Attila párbeszédet. A dialógus kezdetének egész sorozat Juhász-verseket lehet felfogni, az 1921 novemberi *Magyar áfium*-ot, az *Epilógus*-t, (1922 januárjában, — ebben sír fel Juhász „Anna-kérő” szíve), *Az ivó-t*, a *Fohászkodás-t*:

Annák, szerelmek, elbocsátom őket,
Mint őszi lomb a szálló levelet.
Szőkén keringve hulljanak az őskert
Örök rögére, holt álmok felett.

Ragyogjanak, míg tudnak, a tűnő fény
Hunyó világán, vágyam lángja az,
Múlt ifjúságom gazdag temetőjén,
Míg jó a tél, mely dúdol és havaz.

Én addig állok álmom omladékán,
Magányom dombján s nézem hallgatag,
Hogy a napóra árnya mint halad.

Forgó szerencsék és forgó planéták
Táncolnak ott fenn és elmúlnak itt lenn,
De élsz és vársz örök szerelmem, Isten!

* Még néhány példa: Juhász *Májusi ódái*-jának (1919) szelleme és sokszor szavai is visszatérnek a *Fiatalkor életek indulójá*-ban (Juhász: „Kaszárnyát, börtönt lerombolva mind Szárnyaljanak egekbe álmaink!” — József A.: „Kaszárnyát, börtönt lerombolnak az /arcukról ömlő, lelkes lavinák...”). A *Gyászinduló* 3—4. sora: „Az alkonyatra hajló dombokon / Nincs már körül se testvér, se rokon” — sejlik fel a *Megfáradt ember* második szakaszában; s általában a „megfáradt ember” jellegzetesen Juhász Gyula attitűdje is, — József Attila *Őnarckép*-ének előképe Juhász számtalan *Őnarckép*-e egyike lehetett. A későbbi évekből: mindkét költő *Én költő vagyok* címmel ír verset, — A *Szépség koldusa* kötetből még további példákat idéz Juhász hatásáról Kispéter A. (224. l.)

Szinte egyenes válasz erre József Attila 1922 nyári *Juhász Gyulához* című verse:

Bátyám, ki bortól mámoros éneket
Zengsz húrodon, Te, nézd a magyar hazát
csitítsd el Anna-kérő szíved
s öntsд az erőd a reménytelenbe

.....

És ösztökéld a tétova honfiút...

Annak a Juhász Gyulának szól ez a vers, aki egy évvel ezelőtt így vallott „lírájáról” „Ily hegedű az én versem, a balsors S robot gyászában, szegény emberek!” (*Hegedűszó*), Juhász Gyula mintha erre a felszólításra válaszolna ugyanez év őszén írt *Gyónás*-ában:

Magyarság, fajtám, lettem volna én is
Bátor Botondod, bárdos és csatás,
Bizánc portáját vágtam volna én is,
Szerettelek, tán jobban soha más.

.....

De bűnben, gyászban mégis csak fiad volt,
Apátlan árvád, aki most neked
nem adhat mást, mint csüggedt éneket!

Hadd tegyük hozzá: a kritikai kiadás tanúsága szerint éppen ebben az évben, 1922-ben igen kevés verset, mintegy harmincat mindössze, írt Juhász Gyula.

A két költő párbeszéde 1922 után is folytatódik, 1923-ban még egy — egyként saját tapasztalataiból és a Juhász-versek motívumaiból kialakult — szép vers, a *Juhász Gyuláról való nóta* ünnepli a költőt; az 1919 végén, 1920 elején írt elkeseredett-lázadó Juhász-versek (a lírájában ritka erőteljes *Egynémelyekről*) hangja tér itt vissza: „Gyöngék a rosszra, mert gyöngék a jóra...” — kiált fel Juhász s József Attila így összegezi: „Magyarország, duhaj legények falva...” Ám az utak ez év végétől elválnak; amint József Attila felfelé szárnyal, elszakad Makótól, lázadása egyre forradalmibb, elégedetlensége egyre keserűbb, költészete egyre erőteljesebb lesz, új s új hatásokkal gazdagodik, úgy marad lent Juhász Gyula, egyre szomorúbb lesz, egyre fájdalmasabb. A felfelé törő, fiatal, és a magányába, fáradtságába belesüllyedő, régi eszményeit őrző, de már igazán egyre inkább csak a bánat és a magány hangjait hallató idősebb költő útja elválik. (Ennek a lemaradásnak fájdalmas jelzője a fiatalokhoz intézett *Dicsőség*). József Attila szinte kitépi magát a vidéki fáradtságból, lefoszlik róla az első évek bánat- és ősz-kultusza, nyoma sincs nála a lehúzó magánynak; a Juhásznál megtalálható magyarság-kultusz sincs meg nála; és Juhász Gyula egyre szürkébb és szomorúbb lesz: „Az ismeretlen szenvedésnek Legyőzött katonája pihen itt...” (*Epitáfium*).

Juhász Gyulának egyik kevésbé ismert verse, a *Vojtina ars poetikája a fiatal költőkhöz* ezt a folyamatot tökrözi. Ez a Juhász vers, amely 1924-ben született, Erdélyi József, József Attila és Szabó Lőrinc bírálatát jelenti. „Őcséim”-nek szól „Kik közül nem egyet én vezettem a Parnassz hegyére” és félreérthetetlenül a „kollektív”-ről daloló, „expresszió”-t valló költőket is bírálja, figyelmükbe ajánlván aranyi szóval: „gyökér nélkül nincs fának levele. Magyar légy...” A szegedi években még Juhász az, aki — Péter László kutatásai szerint — a fiatal költőt a szegedi Munkásotthonba bevezeti; de költészetükben már nagyon is élesen elválnak egymástól útjaik. Amikor a *Hárfát* Juhász Gyula *A szépség betegé*-vel zárja, egyik legnagyobb versével, amelyben „magányos szenvedésem odujába, mint sebzett medve, behúzom magam”, bár tudván tudja, hogy „károg a varjú, vijjog a vihar” — fiatal tanítványa már a *Förgeteg* megidézésén is túl van és a *Favágó* harcos-bátor, a viharban kiálló sorait írja.

1924—25 óta a két költő pályája egymástól függetlenül fut, annak ellenére, hogy a harmincas évek derekán egymáshoz versük mintha ismét összecsengene. József Attila *Bellehem* című versének sokban paraszt-népies idillje emlékeztet Juhász Gyula *Bellehemes ének-ére* vagy a *Glória* (alcíme: *Primitív idill gobelinre*), a *Vízkereszt-re*; a jellegzetes „zsöllér” szó is előfordul Juhásznál. A lassan megfáradó fiatalabb költő *Ősz-ének* hangjában is visszacseng Juhász őszi melankóliája (*Ének*), és nem vethetjük el azt a gondolatot sem, hogy a *Falusi éjszaká*-nak valami része van József Attila egyik legjobb versének, a *Falu*-nak megszületésében:

A hideg, szűzi csillagok alatt
Az ember és a ház alszanak.

És alszanak a harsány kakasok
És álmodoznak az üres kasok.

És alszanak a méla tehenek
És elpihent a köhögős gyerek.

És alszanak a tehervonatok,
A kocsmá is álomba szunnyadt.

És alszik oszlopán Szűz Mária
S ölen csillagmosollyal egy Fia.

Csak az örökmécs vörös fénye leng
S a bakter zeng százéves éneket.

Aludj te is, te forró, kába agy,
A hideg, szűzi csillagok alatt.

S talán meg lehetne vizsgálni, hogy a *Medálidák* korszakának józsefattilai költészete nem gyakorolt-e valamilyen vonzást az idősebb költő e korabeli tömörítettebbé, vakmerőbbé váló költeményeire.

Mindezzel együtt is: József Attilát fejlődése egy fokán segítette, ösztönözte, de éppen József Attila marxista gondolatiságáig, következetes forradalmiságáig nem jutott s nem is juthatott el; a fiatal költőnek ha nem is szembe fordulnia vele, de túl kellett haladnia, felül kellett múlnia őt.

*

Juhász Gyula a XX. századi nagy magyar költészet egyik legnagyobb, legemberibb képviselője; felfelétörésében, visszahanyatlásában is, kitörésében és magabasüppedésében is nehéz korát megidéz, ábrázol, a mai korszakot sóvárgó és előkészítő. Értékét és iránta való szeretetünket nem kisebbíti, ha annak a radikális kispolgári, humanista értelmiségnek a képviselőjét látjuk benne, aki 1919-ben közel került a szocializmushoz, és aki a magyar viszonyok rettenetes nyomása alatt, az ellenforradalom éveiben, őrizve ifjúsága eszményeit, s hűségesen a dolgozókhoz, kényszerűen meg is rekedt, vissza is hullott. Művészete a magyar lírai realizmus egyik sajátos változata; legjobb hangjaiban a népiélet plebejusi erejű megidéz, legjobb teljesítményeiben önmaga kínjainak, hitének és vergődésének mélyen emberi megszólaltatója, egy félreérthetetlen egyéniséggel zengő hang megteremtője. Hatása és indítása sok fiatalban tovább rezgett s él mindmáig.

Az előadást követő vitában elsőként PÉTER LÁSZLÓ szólalt fel. Helyeselte azt az értékelést, amelyet Szabolcsi Miklós az ifjú Juhász Gyulát ért világnézeti, művészeti hatásokról mondott. Ezek a hatások valóban nem egyértelműen dekadensek, hanem igenis felszabadító jellegűek voltak, de lényegesen korábban jelentkeztek, mint a váradai esztendő. Péter László szerint a világnézeti fordulat már 1905 elején bekövetkezett, amikor is Juhász a *Szeged és Vidéke*, majd az *Új Század* tevékenyebb munkatársa lett. Valóban, őt nem lehet a Nyugat balszárnyához tartozónak mondani, de itt nem is a folyóirattal való kapcsolata, hanem inkább a Nyugat-nemzedékben elfoglalt helye a döntő. Ismeretes, hogy Osváth Ernő valószínűleg esztétikai ellentétek miatt mellőzte verseinek közlését.

Péter László nem fogadta el Szabolcsi Miklósnak azt az állítását, amely szerint Juhász Gyula költészetében 1921—23-ban megtorpanás állott volna be. A forradalom számára olyan emelkedést jelentett, amelynek magaslatát a húszas években is megtartotta és sohasem süllyedt az 1910 előtti dekadenciába vagy a l'art pour l'art-os költői magatartásba. Tagja volt a Szegedi Szociáldemokrata Pártnak, tevékenyen részt vett a munkások kulturális életében, és ebben az időben születtek legnagyobb munkás-versei, amelyek a szegedi *A Munka* hasábjain jelentek meg. Igaz, vannak nacionalista hangú, irredentizmustól metelyezett versei, ezeket azonban a kor sokkal bonyolultabb és zavarosabb viszonyai között kell szemlélni. Ebben a kérdésben nem tagadható egy bizonyos igazság, amely jogos és jogtalan sérelmek olyan sajátos bonyolultságát idézte elő, amelyek ha nem is jogosak, de mindenesetre lélektanilag érthetővé teszik az irredenta irányban történt kisiklást. Lényegében ez vonatkozik a Petőfi Társaság-i tagság elfogadására és a *Magyarságban* írott versekre is. Juhász Gyula, a „száműzött” költő mindkét esetben olyan mentőkötelet látott, amelynek segítségével — különösebb megalkuvás nélkül — küzdhetett a modernség és magyarság szintéziséért.

Ami Juhász Gyula formai, művészi problémáit illeti, Péter László egyetért Szabolcsi Miklós állításaival, de hozzáfűzi, hogy bár Juhász Gyula a művészi tökély tekintetében nem éri el a Babits- vagy a Kosztolányi-féle költészet csúcsait, mindezt azonban ellensúlyozza az a rokonszenves, mély emberség, az a humanizmus, a dolgozó emberrel való szolidaritás érzése, amely Juhász Gyula költészetében már az indulás éveiben megnyilatkozott, és amely éppen a húszas években, tehát ama bizonyos „megtorpanás” korszakában érte el csúcspontját.

KARDOS PÁL felszólalásában az induló Juhász Gyulával kapcsolatban megjegyzi, hogy a századforduló magyar líráját sokkal árnyaltabban kell szemlélni. Ábrányi és Endrődi más-más jelenség, nem lehet közvetlenül a nép-nemzeti irány folytatóinak tekinteni.

Egy folyóirathoz való tartozást — folytatta Kardos Pál — valóban a megjelent versek száma határozza meg. A Nyugat mozgalmához azonban nemcsak maga a Nyugat, mint folyóirat, hanem az egész írói megmozdulás és a Holnap is tartozik, amelynek pedig Juhász Gyula a lelke volt. És ha a Nyugat szerkesztője nem is szerette Juhász Gyulát, ő lelkesen, önzetlenül szerette a Nyugatot, rajongó híve volt ennek a mozgalomnak, és ha vulgárisan nem is, de valójában mégis csak a Nyugat balszárnyához tartozónak kell őt tartani.

A nacionalizmus, irredentizmus, ősmagyarkodás nem csupán Juhász Gyula problémája. Az egész Nyugat-nemzedék valami olyasmit is hirdetett, hogy az a langyos, semmilyen nacionalista, frázisos magyarság, amit az előző nemzedék kifejtett — éppen Ábrányi Emilék —, nem sokat ér, lejárt, valami mélyebből jövő, ősi mítoszokban gyökerező magyarságot kell kifejezni. Az irredentizmus pedig sokkal bonyolultabb kérdés, mint ahogy azt Szabolcsi Miklós kifejtette. Az a hang, amelyet éppen Juhász Gyula megütött, már ott rezgett Ady utolsó versében is; a trianoni békeszerződés akkor szinte minden értelmiségit megrázott, minthogy a húszas évek derekáig az irredentizmus nem is volt választóvonal a bal- és a jobboldaliság között.

KOMLÓS ALADÁR felszólalásában egyetért Kardos Pállal abban, hogy nem végezhető el úgy Endrődi Sándor értékelése, ahogy azt Szabolcsi Miklós tette. Endrődi kerucdalaiban a szegénység hangja is megszólal. 1905-ben az orosz forradalom kitörését versel köszönti (*Északi szél*) és egészen a Nyugat indulásáig, Ady fellépéséig, a haladó írók és költők közé

volt sorolható. — Juhász Gyula indulását illetően pedig két forrásra kell rámutatni, az egyik a *parnasszizmus*, a másik a *szimbolizmus*. Juhász Gyula kedvelte a francia parnasszistákat, senki annyi szonettet nem írt a modern magyar irodalomban, mint éppen ő, a szonett pedig tipikusan parnasszista forma; a kulturális élmények lírája is a parnasszizmusban, illetve a parnasszizmus esztétizmusában gyökerezik. Nem lehet megfeledezni a szimbolizmus hatásáról, a korrespondensek nagy szerepéről sem. Legnépszerűbb verse, a *Milyen volt...* korrespondensre alapított, tehát szimbolista vers.

Juhász Gyula költészetét — folytatta Komlós Aladár — mindenképpen a Nyugatmozgalmhoz kell kapcsolni. Ezt indokolja egyrészt Juhász Ady-tisztelete és az a formai újítás is, amellyel már 1908 előtt úttörője lett a Nyugatnak.

Juhász Gyulának a *Magyarság*hoz való kerülését illetően Komlós Aladárnak az a feltevése, hogy nem ő maga jelentkezett, hanem a lap fordult hozzá, amelynek ez idő tájt Milotay mellett a szegedi származású, Juhásszal együtt a pesti egyetemen tanuló Hegedűs Gyula is szerkesztője volt, és akinek a nevével számos haladó irodalmi folyóiratban is találkozunk. Nem kétséges, hogy Hegedűs Gyula — aki a Komjáthy Jenő Társaság tagja is volt — segítette a költőt a napilaphoz. — Ami pedig a Juhász Gyula forradalmisága és vallásossága közötti ellentmondást illeti, ez az ellentmondás csak látszólagos és csak az utókor számára az. Benne a költő sohasem ütközött össze. A bőség megvalósulását várta a forradalomtól, valami erőszak nélküli bőség megvalósulását, és ezért nem volt számára ellentét a marxizmus és az evangélium között.

KOCZKÁS SÁNDOR felszólalása bevezetőjével kiemeli, hogy Szabolcsi Miklós — igen helyesen — Juhász Gyula egész életművét a szélsőséges ellentmondások egységében és ezeknek egymáshoz való viszonyában elemezte. Ami viszont a referátumból hiányzott, és ami kétségtelenül sok segítséget adott volna egyes problémák megoldásában az, hogy Szabolcsi nem végezte el bizonyos motívumoknak a kortársakkal való egybevetését, pedig ezek bizonyos összefüggéseket konkrétan feltártak volna. Ilyen például Juhász Gyula plebejus szimpátiája és nacionalizmusának problémája, összevetve Ady forradalmi magyarságának és a tragikus magyarság-érzetének problémájával vagy Juhász magányának költői jellege összevetve Tóth Árpádéval. Nyilvánvaló, hogy az egész költői motiváció egyfajta kispolgári-liberális, olykor radikalizmusba forduló világnézet alapján rajzolható ki, és ez a korabeli magyar társadalom kérdéseire korántsem következetes válaszokat adó világnézet szükségképpen magával hozta, hogy Juhász Gyula költészetében önmagával ellentmondó, egymással élesen és határozottan felelő tendenciák voltak együtt, szemben például Ady életművével, amelyben az ellentmondásos motívumoknak van egy belső vagy egy végső egysége, amely Ady forradalmi, demokratikus világnézetének megtalálja a magyar társadalom akkori kérdéseire adott és kiegyensúlyozott válaszokat.

A nyugatos költők alkotó módszerének kérdéséről szólva Koczás Sándor megállapította, hogy a három alkotómódszer, az impresszionizmus, szimbolizmus, parnasszizmus közül Juhász Gyulánál az impresszionizmus keveredik talán a legerősebben szimbolista elemekkel, főleg 1918—19 előtt, és ez sok esetben egyfajta forradalmi vihar előtti csend jelzése. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a nyugatos költők közül éppen Juhásznál a legerősebb a költői módszer a lírai realizmus irányába való továbbfejlesztésének az igénye. Ennek a továbbfejlesztésnek az igénye él tovább a két háború közötti magyar líra legjelentősebb áramlataiban is (József Attila, Illyés Gyula, Erdélyi József). Ennek az impresszionizmusból realizmusba kibontakozó formának nemcsak a külső mozzanatai fontosak, hanem belső tartalma is. Ilyen vonatkozásban és ebben az értelemben beszélhetünk arról, hogy Juhász Gyula lírája híd Ady szimbolizmusa és József Attila lírai realizmusa között.

CZINE MIHÁLY felszólalásában hibáztatta azt a mértéket, amelyhez az előadó Juhász Gyulát mérte; Szabolcsi Miklós ugyanis a negyvennyolcasságot értékénél lejjebb, a Nyugatot pedig értékénél feljebb emelte ebben a vonatkozásban. Közismert dolog, hogy a negyven-

nyolccasság gondolatilag sohasem volt megfogalmazva, de a negyvennyolcas politikai párt-programon, valamint egyfajta, a Függetlenségi Programot magáénak valló értelmiségi elgondoláson túl van egy másfajta negyvennyolccasság is, az agrárszocialista vidékek parasztságának népi-színezésű negyvennyolccassága, amely Kossuthhoz azt is hozzávette, ami nem volt mellette: Petőfit, és ha volt történelmi öntudata, akkor azt a szándékot is, amely Dózsát vezette; és ez nyilatkozik meg az induló Juhász Gyulánál is. Ezt látjuk megbújva akár korai, akár impreszionista tájképeiben; és ha erről az oldaláról nézzük a Nyugathoz való viszonyát, nem indokolatlan annak idegenkedése. Ha van a Nyugatban radikális balszárny, az legfeljebb két-három író — Ady, Móricz és egy időben Kafka —, a többi — mondotta Czine Mihály —, jobbszárny, sőt sok radikális író kívül is szorult a Nyugaton. — A Nyugathoz tartozás és nem tartozás kérdésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni a század elején lezajlott dukk-dukk-affért és azt az akciót, amelyből Ady győztesen került ki, amelyet Móricz megoldott, de amelybe Oláh Gábor elvérzett és félig Juhász Gyula is. Végezetül is akár tartozott a Nyugathoz, akár nem, sok tekintetben többet adott a magyar irodalomnak, mint a Nyugathoz tartozó egyes írók, többet adott József Attilának, többet a népieknek, de még a felszabadulás utáni költőknek is, — és olyan dolgokat adott, amelyeket azok nem tudtak adni: sajátos népiességet, tiszta humánumot és olyan patriotizmust, amely ebben a korban ritka volt.

BENKŐ LÁSZLÓ felszólalásában utalt Juhász Gyula költői nyelve lexikográfiai feldolgozásának szükségességére. Ez a forrásterület kétségtelenül felhasználható a felvetett Juhász-problematika egyes kérdéseinek megoldásakor.

SZABOLCSI MIKLÓS a hozzászólásokra válaszolva a következőket emelte ki:

1. Nem ért egyet a Czine Mihály által felvetett kurucosság értékelésével. Ahhoz, hogy Juhász Gyula és általában az egész nyugatos nemzedék nagy költővé váljék, bizonyos fokig szakítania kellett a megmerevedett, konzervatívvá vált, sematikus, századeleji kurucossággal. Az egész, vidékies, kurucos Magyarország és főleg Juhász Gyula költészetének ezek a kurucos elemei a konzervativizmushoz, a megálláshoz húzzák. Ezen kellett felülemelkednie. Az egész nemzedéknek át kellett mennie a polgári radikalizmus és a szocializmus iskoláján, és hogy ezen átmeheessen, szakítania is kellett a kurucos hazafiassággal.

2. Nem az a kérdés, hogy Juhász Gyula nyugatos költő-e vagy sem, és nem is a Nyugat mint folyóirat a mérce, de viszont mércének kell tekinteni azt az egész gondolatrendszert, egész művészi kincset, egész politikai mozgást, amelyet Ady és Móricz, a polgári radikálisok és a szocialisták, Révész Béla és Jászi Oszkár, a Galilei-kör és a Társadalomtudományi Társaság ebben az időszakban képviselt. A Nyugat szűkebb körében Juhász vitathatatlanul a perifériára szorult, de a Nyugat-mozgalomban ennek ellenére jelentős hely illeti.

3. Az 1923—24-es évekre a „megtorpanás” éveire vonatkoztatva továbbra is fenntartja azt a nézetét, hogy Juhász Gyula életpályája, amely aránylag tiszta előzményekből, polgári-liberális hatásokból, Ady hatásából a szocializmus felé haladt, a kérdéses években zavarokat, problémákat mutat, mint másoknál is, a legszilárdabb egyéniségeknél is.

4. Arra a kérdésre, hogy vajon Juhász Gyula Ady és József Attila között foglalt-e helyet, az a válasza, hogy Juhász Gyula és József Attila viszonyában József Attila sokat tanult Juhásztól, de éppen úgy Juhász is kap bizonyos belső indításokat a fiatal József Attilától. József Attilának viszont le kellett számolnia a juhászgyulai hatásokkal ahhoz, hogy feljebb juthasson; ez persze nem zárja ki azt, hogy később vissza ne térjen hozzá. A magyar irodalom-történet folyamatában a juhászgyulai vonal mindenestől inkább Illyés Gyula, Radnóti, Simon István költészetében folytatódik.

5. A parnasszista indításról szólva, annak kettős értelmét szét kell választani. Parnasszisztának egyrészt bizonyos l'art pour l'art-os magatartást, másrészt egy bizonyos témakört, megformálási módot nevezünk. Juhász Gyula mint elméleti parnasszista csak nagyon forradalmi verseiben használta ezt a formát. Sokat tanult a parnasszista műformákból, de egész egyénisége, egész embersége távoli a parnasszizmustól mint alkotástól.

PÁNDI PÁL elnöki zárszavában értékelve a vita jelentőségét, kiemelte, hogy a vita-indító előadás és a hozzászólások nyilvánvalóan alapjául szolgálhatnak annak, hogy egy helyesebb alapról kezdjük bogozni az egész Juhász-oeuvre helyét a mai irodalomtörténetben. A vita árnyaltabbá, sokoldalúbbá tette az eddig kialakult Juhász-portrét. Az elhangzott értékelés nem jelentett, és a gyakorlatban nem is jelenthet visszatérést Juhász Gyula polgári portréjához, ahhoz a portréhoz, amelyet a polgári irodalomtörténetírás a 30-as 40-es években rajzolt róla. Éppen a vita mutatta meg, hogy költészete és egyénisége nem detronizálható, de a realisabb kép kialakítására már szükség volt. A vita azt is megmutatta, hogy egyértelműség és nagyság közé nem lehet egyenlőségjelet tenni, mert a nagyság ellentmondásoknak, gondoknak, viaskodásoknak, tévedéseknek egy végső művészi és emberi foglalatából adódik, és ha erre a mérlegre állítjuk Juhász Gyulát, akkor azt kell mondanunk, hogy nem nagyságába vetett hitünket kell korrigálnunk, hanem korrigálnunk kell pályájának sugárút-jellegébe vetett hitünket, azt az elképzelést, amely Juhász Gyula egész életművét egy egyenes vonal mentén felsorakoztathatónak fogja fel.

A mai vitában — folytatta Pándi Pál — az is világossá vált, hogy a Nyugat-mozgalom, tehát nemcsak a Nyugat folyóirat, hanem az egész Nyugat-mozgalom kialakulásában, forrongásában vannak bizonyos vízvázalstó kérdések, és az irodalomtörténetírásnak előbb-utóbb ki kell dolgoznia, hogy ezekben az alapvető kérdésekben hogyan foglal állást.

A vitát összefoglalta:

Miklós Róbert

KOVÁCS KÁLMÁN

A NÉPIES EPIKA ELMÉLETE*

A regény előretörése jellemzi Európa-szerte a XIX. századot. Az irodalom vezető műfajává s a közönség legkedveltebb olvasmányává vált. Sajátos arányeltolódással járt együtt e fejlődés az epikai műnemen belül is. Háttérbe szorult és elavult a nagyepika régi formája: a klasszikus eposz. Hódította a széppróza és visszaszorította a verses formákat. Az új helyzet természetesen kitermelt olyan kísérleteket is, amelyek a verses epika modernizálására irányultak. Byron és Puskin szakított a klasszikus eposz örökségével, elvetette a hagyományos elbeszélő, közlő magatartást, erősen szubjektív, lírai színezettel vegyítette az epikumot s a modern életanyag ábrázolásának műfajává képezte ki a verses elbeszélést.

Nálunk nehezen vert gyökeret a regény, ez a tipikusan polgári műfaj. A század első felében a verses elbeszélés uralta epikánkat, s a klasszikus eposzi formával is csak a népiesség számolt le véglegesen. Nem ingatták meg Jósika és Eötvös sikerei sem a verses epika pozícióját, hiszen regényirodalmunk fejlődésével párhuzamosan jutott el a fejlődés magaslataira.

Megváltozott a helyzet a Bach-korszakban. Ez az évtized a líra és a regény évtizede. Drámában a roppant termékenység ellenére sem született igazán értékes alkotás, de jelentős stagnálás figyelhető meg a verses epikában is. Nem jött létre befejezett, nagyobb lélegzetű, minden igényt kielégítő mű, kivéve Arany *Katalin*-ját és *A nagyidai cigányok*-at, de ezek is a korszak első felében keletkeztek. Az arányok eltolódása még szembetűnőbb, ha arra gondolunk, hogy milyen sikereket ért el ugyanekkor a regény. Eötvös ugyan többé nem tudta megközelíteni *A falu jegyzője* magaslatát, de kibontakozott Kemény regényírói zsenije, s szinte egycsapásra hódította meg a közönséget Jókai. Nem becsülhető le a szorgalmas, bár a másodvonalba tartozó Vas Gereben munkássága sem. Jókai egymaga tíznél több regénnyel és elbeszélés-gyűjteménnyel lepte meg olvasóközönségünket az 50-es években. Könnyen felmerülhetett tehát az aggodalom, hogy a regény nálunk is „elnyeli” a verses epikát. Kemény megpendítette e problémát az évtized elején keletkezett irodalmi tanulmányaiban, s Gyulai is hasonló kérdéssel kezdte meg a *Toldi estéje* elemzését: „vajon van-e korunknak fogékonysága az eposzra, vajon nem tékozzolja-e erejét a költő, ki eposzba fog?”¹

E kérdés nemcsak esztétikai vagy poétikai probléma volt, mert egyaránt színezték világnézeti és politikai megfontolások. Évtizedünk szellemi struktúrájában fontos helyet foglalt el a polgári társadalmak bírálata, a kapitalizmusellenesség. A sajtó lelkesen propagálta az új kor gazdasági vívmányait, ám ezzel párhuzamosan nagy konfliktusok és súlyos válságok előérzete lepett meg sok költőt és publicistát. A lapokban a „szennyes kalmárlelkület” ragálya miatt kongatták a vészharangot, s aggódva gondoltak arra az életformára, amely Nyugat-Európa tanúsága szerint az emberiség fejlődésének következő állomása lesz. Kemény cikkei

* Részlet a *Gyulai Pál irodalmi elveinek kialakulása* című dolgozatból.

¹ Kritikai dolgozatok (a továbbiakban: Kd.) 88. l.

nyomán a pauperizáció rémét idézte meg Gyulai. Aggasztotta a társadalom elanyagiasodása is, mert attól félt, hogy az emberiség nagy eszményeit útszélre hajítja a vagyonszerzés ösztöne, hogy a polgári verseny cinizmusa dezilluzionál múltat és jelent, megsemmisít minden kötelességtudatot. A polgári világ amoralitása még a 60-as években is állandó témája volt Eötvös elnöki megnyitóinak a *Kisfaludy Társaságban*. Feltűnik e rém Vajda korabeli írásaiban is; A *postagalamb* az élet elmechanizálódását, a „számító ész” rideg uralmát emlegeti. *Aranykor* című verse az általános satnyulást, a természetesség lírájának pusztulását, az emberség számkivetettségét siratja:

Nagy az ész munkája, gőzhajója, útja:
Csak az ember maga műve nyomorultja.

Emberek most gépet gyurnak kardjaikból,
S gépet csinál egyik ember a másikból.

Elemi erővel ihlette a polgárosulás csapása Arany *Gondolatok a béke-kongresszus felől* című versét. Új bűnök víziójával küszködik a költő; a szétdúlt család romjain árulja erényét a nő, a férj eladja feleségét, a fiú megöli apját, tökélyre vitt család kormányozza az életet, s a gazdag és szegény harcát örökösen szítja, hogy „munka és vagyon Egymástól messzi esnek”.

A vázolt eszmekör sokféle forrásból táplálkozott. A nagy korszakfordulók rendszerint kitermelik saját „krizológusaikat”, hiszen az átmenetek együtt járnak az elbizonytalanodással, a krízis, a válság sejtelmével, a jövő izgatott kutatásával. Az ellenszenv kialakulásában bizonyára nagy szerepe volt annak az élménynek, hogy az 50-es években az elnyomó hatalom maga igyekezett elindítani nemzetünket a kapitalista fejlődés útján. A nemzetietlen tőke helyzetének erősítésével próbálta háttérbe szorítani az évtized oppozícióba vonult történeti osztályait. Eötvös, Kemény és Gyulai eszméit formálta az a bizalmatlanság is, amelyet a birtokos osztály táplált a politikai és gazdasági pozícióit fenyegető európai fejlődéssel szemben. Feltétlenül fokozta az ellenszenvet az új korszak kozmopolitizmusa, hiszen a nemzeti ellenállás lelki-eszmei erőit támadta volna meg.

Másutt részletesen bizonyítjuk, hogy évtizedünk kapitalizmusellenessége nem pusztán hazai élményekből fakadt, hiszen a krízis előszele megcsapta ekkor már az egész nyugati világot. Az egykori centralisták közvetítésével eljutottak az utópisták társadalombírálatának érvei is íróinkhoz, Kemény 1853–54-es cikkeit pedig Engels egyik korai műve — *A munkásosztály helyzete Angliában* — inspirálta.² Kapott érveket évtizedünk az angolszász liberalizmustól is. Trefort és Csengery sokat fáradozott, hogy népszerűsítse Macaulayt és Carlylet. Carlyle morális társadalom- és történetiszemlélete egyformán ihlette a kialakulóban levő magyar eszményítés erkölcsi világképét és az amerikai transzcendentálisizmus életszemléletét. A burzsoá rend végletes utilitarizmusával állították szembe humanisztikus eszményeiket: az ember elidegeníthetetlen lelki és szellemi igényeit.

Nyilvánvaló, hogy jelentős különbségekkel kell számolnunk a „krizológia” e meglehetősen tarka övezetében. Az utak ott válnak el élesen egymástól, ahol a jelenkor bírálatából átlépnek a jövő körvonalainak kialakításába. Voltaképpen problémánk, a verses epika elmélete szempontjából az a döntő, hogy az évtized folyamán Gyulai olyan nemzet-eszményt melenget, amely magába olvasztaná a polgári kor gazdasági, társadalmi és szellemi vívmányait, de mentes maradna annak végletes társadalmi konfliktusaitól, a múlt és az eszmények szkeptikus boncolgatásától, a dehumanizációtól és az erkölcsi világkép felbomlásától. Nem szükséges bizonygatni, hogy belefolyódott e koncepcióba a magyar középnemesség politikai vezetőszerepének eszméje is.

² Vö. Komlós Aladár: Kemény és Engels. IT. 1949. 122. kk.

Az elmondottak magyarázzák azt a lappangó regényellenes hangoltságot, amely évtizedük kritikáját és irodalomelméletét színezi. Nincs szó nyílt harcokról, inkább egyfajta ellenérzésről és tartózkodásról. Hangsúlyoztuk már, hogy a regény polgári műfaj, tehát legközvetlenebbül tükröztette a polgári társadalmak ellentmondásait, élet- és emberszemléletét. Stendhal vagy Balzac művei éppen abból a világból vették tárgyaikat, amelyre annyi aggodalommal gondolt Gyulai, Eötvös vagy akár Arany. Voltak, akik hanyatló, züllő világ termékének tekintették a műfajt; Gyulai szerint „egész gyönyörűséggel” aknázza ki a nagyvárosok romlottságának konkrétumait. Népszerűségét is azzal magyarázta, hogy ugyanazt jelenti a XIX. századnak, mint amit az ősi eposz jelentett az egykori népnek: vallását, gondolatvilágát, hóbortjait, jelenét, múltját és jövőjét. Keménynek például védelmeznie kellett a regényt; *Élet és irodalom* című tanulmányában fejtegette, hogy e műforma nincs egyetlen tárgyhoz kötve, s csak „vakondok” kritikusok kapcsolják össze a romlott polgárosodással. Az irodalomelmélet sokáig kételkedett is abban, hogy szépirodalmi műforma-e a regény. Mélyebben Gyulai sem elemezte, s csak a 60-as évek végétől igyekezett kiterjeszteni rá általános esztétikai normáit. Az elnyomatás korában inkább azokhoz a regényírókhoz vonzódott, akik nemzeti jelleget adtak a műfajnak (Kemény, Jókai, Turgenyev) vagy akik a realizmus kevésbé zord változatát képviselték (Thackeray s különösen Dickens). Egységes elvi álláspontot lényegében nem tudott kialakítani, szépprózáirói gyakorlata azonban azt bizonyítja, hogy figyelme a nemzeti témák felé fordult, s amint később majd látni fogjuk, zártabb, szigorúbb műfaji megoldásokkal kísérletezett.

A regény és a verses epika versengése két világ összeütközését jelentette számára. Nehéz e két világot a társadalomtudomány tiszta kategóriáival leírni, mivel inkább felépítmények, eszmék és emberi magatartások harcáról van szó. A végtelen utilitarizmus, az eszményvesztettség, a dehumanizáció világával szemben egészen más klímát társított a magyar verses epikához: eszményibb, emberibb, bensőségesebb világot, a kötelességtudat érvényességét, históriai érzéket, érdeklődést a múlt nagy eseményei, nagy történeti vagy mondahősei iránt.

Voltaképpen önnön ellenszenve vezette Gyulait. Irodalmi téren a népiesség elismeretéseért küzdött, természetes tehát, hogy nagy fontosságot tulajdonított verses epikánk legmodernebb változatának, az Arany-féle „költői beszély”-nek. Nemzeti funkcióját a regény inváziója ellenére is igyekezett bebizonyítani, s e törekvés azt eredményezte, hogy mereven elhatárolta a modern polgári realizmustól. Csak a polgári világon kívül tudta elképzelni a műfajt. Továbbélését és hatását éppen abban az illúzióban látta, hogy a magyar társadalom fejlődése nem érte még utól Nyugatot, a jövőben pedig el tudja kerülni a polgárosodás zátonyait. „E mellett — kérdezi — népünk s azon osztályok, honnan a legtöbb magyar olvasó telik ki, olyanok-e, melyek az újkori polgárisodás jótéteményeit és rosszeit oly nagy mértékben érzik, mint a külföld? Megvannak-e nálunk azon vágyak és szükségek, melyek a regényírót másutt majdnem kizárólagosan emelik népköltővé (értsd: legolvasottabb, legnagyobb hatású költővé. K.K.)? Nekünk nincsenek éhező gyármunkásaink, kik mohó hévvel olvassák az „Örök zsidó”-féle regényeket, sem annyira nagy városaink, hogy belőlök a romlottság képeit egész gyönyörűséggel szedhesse a regényíró. Vajon nálunk egy modern regény tehetne-e oly hatást, mint egy sikerült költői beszély a közönség öntudatában élénken élő történeti vagy mondai körből? Nincs-e falvainkban és pusztáinkon sok tekintetben némi primitív, némi régies élet, mi annyira könnyíti a naiv epikus helyzetét.”³

Befolyásolta Gyulai elveit a Bach-korszak fokozódó érdeklődése történeti, mondai hagyományaink iránt. Az évtizedben komoly lendületet vett nemzeti múltunk és irodalmunk kutatása; egymás után jelentek meg a történeti forráskiadványok, Toldy Ferenc pedig megindította a Remekírók gyémántkiadását és a Klasszikus Írók sorozatot. Költészetünk aktuális.

³ Kd. 100. l.

mondandóit is sokszor kellett történeti témák, történeti szimbolika mögé rejtteni, hogy elterelődjön róluk a gyanakvó cenzúra figyelme. Az új historizmus lendülete mögött könnyen kitapintható szándékok húzódtak meg: múltunk példájával táplálni a nemzeti öntudatot, erősíteni az ellenállást, elősegíteni a szétzilált nemzet lelki regenerálódását. Bár más eszmei gyökerekből táplálkozott az a propaganda, amelyet Kemény fejtett ki a történeti műfajok és az emlékirók érdekében, hatása mégis összetalálkozott a nemzeti ellenállás historizmusával.

A korhangulat tehát táplálta és fokozta a hagyománytiszteletet, a hagyománymentést. A műveltebb olvasók köreit élénken foglalkoztatta még népünk eredetének problémája is. Gyarmati Sámuel és Sajnovich János ugyan már a XVIII. század végén bizonyította nyelvünk finn-ugor rokonságát, de a nemesi gőg visszaütötte a „halszagú” atyafiságot, s inkább a hun—magyar rokonság illúzióját melengette magában. A forradalom előestéjén aztán arra vállalkozott Horváth István, hogy a világ minden eseményét kapcsolatba hozza a magyarsággal. Nem — vagy nemcsak tudományos kisiklásról volt itt szó, hanem a nemzeti illúziók hatalmáról, egy rejtélyes titok állandó izgatásáról. Bár a komolyabb történetírást támogatta Horváth iskoláját, a Bach-korszak nem mondott le arról, hogy a nemzet őstörténetébe is beleplántálja vágyálmait. Az illúzióknak és a titok ingerének feltétlenül szerepe volt abban, hogy Jókai oly gyakran el-elkalandozott az ősmagyarok közé, s hogy Arany éppen ekkor kezdett foglalkozni a hun eposz tervével. Gyulai is azt írja: „Minket mindig élénken foglalkoztatott egy gondolat... Szerettük volna tudni: hol van a mi őshazánk, hol a nép, mely rokon velünk... Sőt őstörténetünk e kérdése némely történetírónkat a tudomány nagy kárára valóságos epikusokká tette, kik árva fejünkre akarták tűzni a világ minden dicsőségét... Mindennek van olyan oldala is, melyen a humorista gúnyorosan mulathatja magát, de egészben véve mégis az epikusnak kedvez, mert oly érzés, oly gondolat, mely a legtávolabbi multon csüng... örömet hallgat a költőre.”⁴

A kor történeti hangoltságát kell látnunk abban, hogy Gyulai kizárta a népies epikából a modern témát, a modern, életanyagot s elsősorban a múltat, a múlt történeti, mondai vagy mesei hagyományára korlátozta. Rokonnak érezte a műfajt azzal a törekvéssel, amely történeti forrásaink kiadását szorgalmazta, vagy múltunk egy-egy szakaszának tudományos, esetleg művészi feldolgozását tűzte ki célul: „megfelelne irodalmunk azon mozgalmának, mely régibb történetíróink magyar műveit, emlékiratait hozta napfényre s egyes korszakok kidolgozásához annyi szeretet- és készüllettel fog.”⁵

Együttal összeférhetetlennek vélte a népies epikával a polgári szkepszist, a hagyomány hitelének diszkreditálását, a múlt iránti ellenszenvet. Mivel a műfaj létjogát nemzetünk történeti érdeklődésében és hagyománytiszteletében kereste, a naiv népi hittel való azonosulást várta a költőtől. Ezért kifogásolta a *Béla királyfi* című eposzban, hogy István király alakját „különcz” történetbölcsész módjára, szinte cinikusan ábrázolja Vajda, holott a „nép” vallásos és nemzeti kegyelettel emlegeti. „Ez másnemű költeményben talán lehető, de népies eposzban nem, minthogy ez mindent hagyományilag, hívón igyekszik adni. E miatt hiányzik e műből az ódon színezet, mely a népies felfogással rokon, s mely nem egyéb, mint azon emlékek, fogalmak összege, mely a múltból a nép öntudatában él, a melyet a történeti tanulmány bizonyos határok közt élénkebb határozottsággal tartozik kiszínezni.”⁶ A modern témák kizárása után elzárta tehát a népies epika fejlődése elől a modern szemléletmódokat is. Mindez kiindulópontjának következménye volt: csak a polgári világon kívül tudta elképzelni a műfajt.

Az elmondottak talán sejtetik már, hogy Arany több irányú próbálkozásából egyetlen változatot ragadott meg és emelt ki Gyulai: a Hunyadi-balladakör, a *Keveháza* és a *Dalás idők* elsődolgozatának irányát, tehát a történeti témák mondai, lovagi szemlélettel való

⁴ I. m. 98—99. l.

⁵ I. m. 101. l.

⁶ I. m. 131—132. l.

ábrázolását, valamint a mondai, mesei elemek nagyobb arányú beolvasztását az epikába. Elkerülte figyelmét a *Bolond Istók* I. éneke, amely eszmei szempontból legközelebb állt a 40-es évek népi realizmusához, műforma tekintetében pedig egészen más, új változatot jelentett.

Gyulai is a modern formák mellett tört lándzsát, hiszen nem tartotta már korszerűnek a klasszikus eposzt, ennek hagyományos gépezetét és kötött szerkesztésmódját. Szerette és nagyra értékelte Byron epikáját; tudásunk szerint ő nevezte először nálunk verses regénynek a nagy angol romantikus elbeszélő költeményeit. Ha „költőink némelyike... — írja — más eszmék és érzésekkel van megtelve, mint melyek az epikus múlt felé vonnák: miért ne írjon verses regényeket, szabad tért engedve a tájfestések, idylli érzések vagy az erős szenvedélyek, akár az ironia hangulatának?”⁷

Idézetünk is megmutatja, hogy lényegében a Byroni iránytól is elhatárolta a népies epikát, tehát nem véletlenül siklott el Arany *Bolond Istók*-ja fölött. Nem találta meg benne a történeti, mondai vagy mesei témát, nem a „hagyományilag hívó”, tehát az epikummal teljesen azonosuló írói magatartást sem.

Gyulai műfaji elveinek középpontja: az ősi, naiv eposz rekonstruálásának tekintette Arany epikáját. „A népies eposz — írja — sem több, sem kevesebb, mint a naiv, a nemzeti: tehát a valódi eposz megközelítése, a mennyire ez korunkban lehetséges.”⁸ Elvetette tehát a görög-római istenekkel operáló epikát, Dante, Tasso vagy Milton keresztény hagyományokon alapuló eposzi gépezetét. Hatástalannak érezte a kitalált vagy kölcsönzött „magyar” mitológiát is, mert gyökértelen, mert nem él a nép tudatában.

Bizonyára Gyulai nézeteinek is volt szerepe abban, hogy Korompay Bertalan a romantika eszmevilágával igyekezett átvilágítani Arany eposzköltői fejlődésének és törekvésének okait. Ő is költői rekonstruálásnak, tehát régebbi korok töredékesen vagy romlott alakban ránkmaradt mondái újraköltésének tartja Arany epikáját. Bizonyította, hogy költőnk hitt a romantikus axiómában: a népeknek — a magyarnak is — volt ősi eposza, de ennek elemeit csak szerencsés viszonyok között őrizte meg a szájhagyomány, míg aztán egy Homeros vagy Lönnrot összegyűjtötte és ma ismert formájukba öntötte őket. Feltételezi, hogy Arany előtt is a monda ősi formája lebegett, a mese ősi, ideális formájához igazította képzeletét. Ugyanaz a hit hajtotta tehát, amely Lönnrot költői munkásságát táplálta, s e hit „költőnket az európai romantika közös forrású egyetemes áramlatába sorolja és onnan jelöli ki rekonstruáló költői munkásságának eredeti indítékait.”⁹ Gyulai álláspontjának volt tehát folytatója és továbbfejlesztője is.

A rekonstrukció-elmélet több problémát vet fel Arannyal, de Gyulaival kapcsolatban is. Arany epikáját magyarázhatjuk-e kizárólagosan a költői rekonstruálás szándékával? Hogyan jöhet létre realista epika és romantikaellenes irodalomelmélet romantikus eszmei ösztönzésből? Végül: van-e reális kapcsolat Gyulai elmélete és Arany költői gyakorlata között?

Talán nem szorul részletes bizonyításra, hogy a sok közül csupán egyetlen indítéka lehetett Arannak a rekonstruáló ihlet. Semmi nyoma annak, hogy a költő valaha is leszűkítette volna művészi célját a pusztá visszateremtésre, hogy ihlete nem táplálkozott volna minden esetben szélesebb — társadalmi vagy nemzeti — ösztönzésből. Maga Gyulai is kettős feladatot tűzött az epikus elé: „a költő ragaszkodik a még fennmaradt kevés s a nép öntudatában homályosan élő hagyományok és mondákhoz, told, alakít, de mindig csak a megadott alap szellemében s azon korhoz képest, melyben szerencsétlensége élni.” (Kiemelés tőlem. K.K.)¹⁰

⁷ I. m. 101. l.

⁸ I. m. 114. l.

⁹ Korompay Bertalan: Arany főbb eposzai mint költői rekonstruálások. Magyar Századok, Bp. 1948. 234. l.

¹⁰ Kd. 90. l.

A feladat egyik összetevője tehát a mesei-mondai alaphoz való ragaszkodás. Hagyományok nélkül Gyulai éppúgy mondvascsinált, illattalan virágnak érezte az eposzt, mint Arany. Pontosán azt bizonygatta Gyulai, hogy nemzetünkben adva van a múlt iránti rokonszenv; a modern polgári szkepszis nem ölte még ki a vonzalmat a nagy mesei-mondai hősök iránt, s a rekonstruált hősi epika „lelkünk egy-egy ábrándját, szívünk egy-egy búját, örömet, szent emlékeit olvasztaná eszményibb világba ...”¹¹ E belső lelki szükségletet azonban csak akkor tudja kihasználni (és kielégíteni) az író, ha olyan mondákat dolgoz fel, amelyek — bár töredékes vagy csak homályosan élő hagyományok is már — megőrződtek még a nép tudatában. A témaválasztásnál tehát azt az anyagot kell előnyben részesíteni, amely inkább foglalkoztatja a népi képzetet, mert mennél élénkebben él egy tárgy a közönség emlékezetében, annál nagyobb hatást válthat ki a műköltői feldolgozás, a rekonstrukció.

Összefügg az elmondottakkal az eposzi hitel problémája is, amelyet — a köztudattal ellentétben — nem Arany, hanem Gyulai fejtett ki először részletesebben. A fogalom azt jelenti, hogy a költő valamilyen hagyományt dolgozzon fel, egy-egy monda-töredékből induljon ki, vagy olvassza bele művébe. Továbbá: a tárgy legyen benne egy közösség tudatában, s az anyagot a monda szellemében és a közösség szemlélete szerint alakítsa az epika.

Ennyivel azonban Gyulai sem érezte megoldottnak és kimerítettnek Arany elbeszélő költészetét. A visszateremtő képzet ihlete mellett erősen hangsúlyozott egy másik ihletforrást: a költő korának hatását. Gondoljunk csak azokra a sorokra, amelyekkel Toldi és a 40-es évek kapcsolatát jellemezte: a pórsuhanc legyőzi felemelkedésének akadályait, s felfelé tör, a forradalom felé tartó nemzet elnyomott népéhez hasonlóan. A jelen aktuális eszméit, a múltba visszavetített jelent kereste tehát a mondai tárgyból formált műben. Tudta, hogy gyakran már a témaválasztást is befolyásolhatja a jelen: a lehetőségek közül azt a tárgyat dolgozza fel az író, amely hasonlóság vagy ellentét által világít rá saját korára.

1847-es elbeszélésében, *Az aranycsináló*-ban figyelhető meg, hogy hőseit a múlt moráljával együtt ábrázolta, még akkor is, ha a letűnt kor normái ellentétesek voltak a XIX. század felfogásával. A népi elbeszélőt azonban óvta ettől az ellentétől. Ha a mondai anyag olyan erkölcsi normákat képvisel, amelyek ellenszenvesek vagy érthetetlenek a költő kora számára, akkor összhangba kell hozni őket a mával, mert az ellentét veszélyezteti a korszerű mondandó komolyságát. A műfajnak e jelenre irányuló tendenciája miatt érezte Gyulai a népies epikában azt a bűvös lebegést, amely a jelen és a múlt között tartja az olvasót, s megragadó oscillációval válik benne a múlt jelené s a jelen múlttá. Kettős ihletről van tehát itt szó: a hagyományok eszmevilága ragadja meg a költő képzetét, de a visszateremtő szándékba beleszól a jelen ihlete, — a kor társadalmi, nemzeti problémáinak kényszerítő ereje. „Ézért kell az epikusnak — írja Gyulai — inkább, mint akármely más költőnek, mélyen behatolnia a népszellembé és történeti tanulmányokba. Neki éppen úgy ismernie kell a jelent, mint a múltat, honfitársai gyöngéit és erényeit.”¹² Nehéz feladatnak érezte a múlt és a jelen művészi összeolvasztását, de a siker alapfeltételének tartotta. Csak általános tanácsot tudott adni a népi epikus számára: „merülj a népbe, gondoldj korodra s vizsgálj azon epikusok műveit, kik az újabb időkben szerencsésen megküzdöttek e nagy akadállyal.”¹³

Gyulai rekonstrukció-elmélete valóban sok vonását feltárta Arany elbeszélő művészetének. Nagy érdeme, hogy nemcsak pusztá visszateremtést keresett az eposzokban, hanem észrevette bennük a korszerű eszmék műfaját is. Ezzel némileg ellensúlyozta azt, hogy a modern életanyagot kizárta belőle, s hogy nem vette figyelembe sem Arany szubjektív epikáját (*Katalin*, *Bolond Istók*, *Nagyidai cigányok*), sem a népies életképeket. Mélyrehatóan elemezte Arany költészetét, de össze is szűkítette és egyetlen irányra korlátozta a költő fejlődésének lehetőségeit.

¹¹ I. m. 101. l.

¹² I. m. 104. l.

¹³ I. m. 102. l.

Vizsgáljuk ezek után a következő kérdést: mi köze volt Aranynak és Gyulainak a romantikus axióma-hítéhez, s munkásságukat magyarázhatjuk-e romantikus eszmei ösztönzésből? *Naiv eposzunk* című tanulmánya a példa rá, hogy Arany valóban hitt a magyarság ősi eposzának létezésében. Gyulai óvatosabb volt; öt évvel később megjelent Szépirodalmi Szemléje szerint egyetlen mondát sem tudunk felmutatni, „melyet némi eposztörödékek nevezhetnénk. Úgy jártunk, mint sok más nép, melyeknél a hagyományok, mondák természetes fejlődését költőzködés, idegen műveltség és bonyolult politikai viszonyok akadályozták meg.”¹⁴ Annyi kétségtelen, hogy rendkívül vonzódott ő is a nemzetek „ifjúkorának” csodálatos költészetéhez. Az *Ilias*-ról és a *Kalevalá*-ról, illetőleg Homerosról és Lönnrotról írta: „Ez a valódi eposz, ez a valódi epikus.”¹⁵ Kétségtelen tény: e hit vagy vonzalom ugyanúgy magával hozta a hagyomány feltámasztására irányuló törekvést, mint ahogyan a XIX. század más népeinél is általános volt az ősi epika kutatása. De vajon közvetlen és kizárólagos romantikus ihletésnek kell-e ezt tulajdonítanunk?

Meggondolkoztató, hogy például Gyulai számontartotta a romantikus Kölcsy *Nemzeti hagyományok*-jának gondolatait, de az ősi eposzok keletkezéséről vallott elvei inkább Bjelinszkij felfogásával rokonok, mint Herder, Friedrich August Wolf vagy akár Hegel nézeteivel. Bjelinszkij szerint az „Ilias éppen annyira volt egy egész nép közvetlen alkotása, mint amennyire Homeros előre megfontolt, tudatos műve is. Határozottan hibásnak tartjuk azt a véleményt, mintha az Ilias nem volna egyéb népi rhapszódosok szerkesztésénél: ennek nagyon is élesen ellene mond szigorú egysége és művészi kidolgozottsága. Ugyanakkor azonban nem szabad kételkednünk abban, hogy Homeros többé-kevésbé kész anyagot használt fel ahhoz, hogy örökéletű emléket emeljen belőle a hellén életnek és a hellén művészetnek. Művészi géniusza volt az olvasztókemence, amelyen át a népi hagyományok s a költői dalok és töredékek durva ércéből tiszta arany lett.”¹⁶ Gyulai hasonló értelemben írt e kérdésről: „A valódi eposzt, epopeiát is, mint nevük — monda, mondaköltemény — mutatja, nem egyes költő írja, hanem a nép teremti, e minden idők legnagyobb epikusa, Az eposz anyagát hagyományok alkotják . . . E nemzedékről-nemzedékre szálló dalokon, a leendő epopeia részein, sok év, egész korszakok dolgoznak, míg végre előáll egy ember, ki a szétszórt részeket költői egésszé önti, avagy csak pusztán összegyűjti, s a rhapszodiákból „Ilias” alakul, a runókból „Kalevala”.¹⁷ Az axióma-hit és Gyulai rekonstrukció-elmélete tehát nem feltétlenül jelenti a romantikus elméletek adaptációját is.

Sokat sejtető tanulságot vonhatunk le Arany fejlődéséből. Korompay is hangsúlyozza, hogy a *Toldi* és a *Toldi estéje* „még független attól az igazi romantikus eposzirói becsvágytól, amely a nagyobb témák kidolgozásánál jelentkezett először az 1850-es években.”¹⁸ A kör azonban tovább szűkíthető; Arany ugyan mindig ragaszkodott a mondai alaphoz, de 49 előtti epikájában reménytelen dolog az ősi eposz rekonstruálási szándékát kutatni. Ugyanez a helyzet a Világos utáni szubjektív epikával és a népies életképekkel. Más égisz alatt született a 70-es évek két nagyobb műve is: a *Bolond Istók* második éneke és a *Toldy szerelme*. Az előbbi amúgy sem épül mondai vagy történeti tárgyra, az utóbbi pedig már a verses regény határai felé közeledik.

Igazi eposzirói becsvágy, rekonstruáló szándék tehát csak az 50-es és a 60-as években jellemezte Aranyt. A magyarság naiv eposza szintén ekkor kezdte foglalkoztatni, s bizonyára volt valamilyen aktualitása is e probléma-körnek. Nem nehéz észrevenni, hogy a romantikus eszmevilág nem közvetlenül hatotta át költőnket, hanem a kor függetlenségi törekvéseinek közege volt a közvetítő. A hagyomány feltámasztása összefonódott a nemzeti ellenállással, s a kutatás, gyűjtés vagy a költői visszatértemetés egyaránt a nemzeti ellenállás eszméjéből

¹⁴ I. m. 89. l.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Bjelinszkij: A. Puskin művei. Hetedik cikk. Összegyűjtött munkái. XII. 1926. 47. (oroszul).

¹⁷ Kd. 88 — 89. l.

¹⁸ Korompay: I. m. 239. l.

nyerte ihletét. „Ősi dicsőségünk — kérdezi Gyulai — nem volt-e mindig vigasztalónk, lelkesítőnk, büszkeségünk? Mikor halt ki a kegyelet belőlünk őseink iránt, s nincsenek-e előítéleteink, melyek néha drága semmiségen alapulnak? S most nem lep-e meg sokszor bennünket méla elborongás emlékek miatt, melyek örökre elveszendők s nem tűnnek-e föl lelkünkön a lehetetlenség álmai, mivel egykor ez álmok léteztek? Oh erről sokat lehetne beszélni, min talán mosolyoghat a rideg szív józansága s a bonczoló ész kérlelhetetlensége, de az epikus érezni fogja, hogy nem süket füleknek énekel, nem megszakadt húrokon játszik, s talán szíveket könnyít meg.”¹⁹

Az eddigiekből kitűnik, hogy nem a romantikus eszmevilág ihlette Arany visszateremtő képzetét és Gyulai rekonstrukció-elméletét. Közvetlen ösztönzőjük a nemzeti függetlenség gondolata volt, a történeti, mondai hagyományok feldolgozásával nemzetünk szellemi önállóságát óhajtották bizonyítani. Igaz, ihletük közel vitte őket a romantika népköltészet-szemléletéhez, de nem hatott rájuk a romantikus világkép, s nem vették át a romantikus művészi eszközöket sem. Kiderül így az is, hogy Gyulai a népies epika fejlődésének útját elsősorban a nemzeti ellenállással, a függetlenség gondolatával kapcsolta össze.

Nem lehet tagadni a rokonságot Arany költői gyakorlata és Gyulai elvei között. Arany útkeresésének egyik iránya magában hordta a rekonstrukció-elmélet elvonásának lehetőségét. Az összehasonlítás, az egyezés mégsem olyan egyszerű. Gyulai ugyanis éppen nem a *Keveházt* s nem is a *Daltás idők*et tanulmányozta, hanem a *Toldi estéjét* elemezte. Pontosan abból a műből vonta el a rekonstrukció gondolatát, amelynek alig van köze az ősi, naiv eposzhoz, amelyben mellékes tényező a költő visszateremtő ihlete.

E problémát csak a két egyéniség személyes kapcsolatával tudjuk magyarázni. A Szépirodalmi Lapok mélyítette el barátságukat, s 1853 nyarán többször is meglátogatták egymást. Arany bizonyára beavatta költői terveibe is Gyulait, megismertette elgondolásaival, műfaji nézeteivel. Közismert, hogy ebben az évben kezdte meg a hun-trilógia első kidolgozását, tehát ekkor támadt fel benne az igazi eposzirói becsvágy, az ősi eposz megközelítésének szándéka. 1854-ben még levelezésük is elvi kérdéseket tartalmaz; január 21-én írja Arany Gyulainak az ismert sorokat: „Nem tudom, benn van-e az aesthetika szótárában e terminus: 'eposzi hitel', de én annyira érzem annak hatalmát, hogy történeti vagy mondai alap nélkül nem vagyok képes alakítani, elég az hozzá, hogy nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész.” Arany hatásának tulajdoníthatjuk, hogy Gyulai a költő legaktuálisabb kérdéseivel foglalkozik tanulmányában, sőt: a költő saját eszmekörébe vonja bele a kritikust. Gyulai is a hun monda-kört tartja legalkalmasabbnak eposzi feldolgozásra, majd Arany levele után — a probléma futólagos felvetése nyomán — be akarja venni az esztétika szótárába az eposzi hitel fogalmát: magyarázza, értelmezi, fejtegeti jelentését. Arany eszmekörében, a hun eposz és a modern naiv eposz eszmekörében élt, ezért vetítette rá a *Toldi estéjére* is, elfeledvén, hogy ez még más égisz alatt született.

Több oldalú hatás eredménye volt tehát, hogy kizárta a műfajból a modern életanyagot és a hagyományellenes költői magatartást. A nemzeti ellenállás, a függetlenség eszmevilágába emelte bele a népies epikát, de nem hangsúlyozta már eredeti feladatát: a népi osztályharc ábrázolását, a parasztság szociális törekvéseinek tükröztetését.

*

Elsősorban világnézeti megfontolások fordították szembe Gyulait a romantika ember-szemléletével, elveinek megszilárdulása mégis irodalmi hatások következménye volt: Kemény lélekelemző művészetée és Arany *Toldi estéjé*-nek mély jellemábrázolásáé. Arany epikáját boncolva olyan vívmányok formáltak irodalomszemléletét, amelyek a realista epika pozícióit erősítették. Itt vált véglegessé az a véleménye, hogy igazi epikus művészet elképzelhetetlen a jelle-

¹⁹ Kd. 99. l.

mek fejlesztése, lelki indokoltsága és belső lélektani önállósága nélkül. Mintha sejtett volna már valamit arról a szemléletről, amelyet Leo Tolsztoj későbbi, nevezetes nyilatkozata fogalmazott meg: az epikus hősök saját, belső törvényeik szerint, az írótól függetlenül cselekszenek, úgy, ahogy a valóságos élethelyzetekben kellene viselkedniök. Már az 50-es évek első felében keletkezett Gyulai-kritikák is ismerik a *szubjektív jellem*, a *lírai jellem* fogalmát. Különösen lírikusok elbeszéléseiben figyelte meg, hogy az írók többnyire önmagukat vetítik bele hőseikbe. Saját vágyaik járszalagjához kötik őket, éppen ezért nincs önálló lelki struktúrájuk. Hasonló problémák miatt nevezte a romantika típusait *alanyi* jellemeknek.

Az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* — évtizedünk szinte páratlan kisregénye — is bizonyítja, hogy Gyulai fejlődése más irányban haladt. Aranyhoz hasonlóan a karaktereket kezdte ő is tanulmányozni, s bonyolult jellemfejlődés megrajzolását tűzte ki célul: hogyan, milyen tényezők hatására szakad ki egy ember a reális valóságból, s éli bele magát az irrealitások szférájába. Személyes érzelmeit tehát — Móricz szavaival élve — csak idegen alakok burkában egyéníthette, mert tőle független és idegen hős világába kellett beleélnie magát. Ezért hangsúlyozta Arany példája nyomán az „epikai nyugalom” szükségességét, amely részben a nyugodt, közlő írói magatartás fontosságának felismerését is jelenti.

Arany drámai szerkesztésmódja adta a másik nagy tanulságot Gyulai számára. A „művészi expozícióban — írja a Toldi estjéről — le van téve az egész eposz folyama. Minden esemény csak arra szolgál, hogy a katasztrófát közelebb hozza, s a hőst rövid dicsőség után régi bűjával visszaállítsa azon sirba, melyet önmaga ásott, s leütött ásójjával odaállítsa Benczét bánat és emlékjelül.”²⁰

Fejtegettük már, hogy milyen tarkaság jellemezte évtizedünket a regény elméleti megítélésében. Sokan nem is tartották igazán művészi műformának, elsősorban korlátlan témalehetőségei és határozatlan formája miatt. Nemcsak az esztétika félszége volt ez, hasonlóan vélekedtek az írók is. Jókai például a *Magyar Nábob*-hoz írt Végső-ban igazat adott kritikusainak, akik hibáztatták, hogy műve csupa epizódokból áll, szerkezete laza, széteső. „Én — írja — magam sem talállok számára mentséget; hanem azt hiszem, hogy ez aránytalanság talán minden irányregénynél megvan, a hol a társadalmi eszmék keresztülvitele felszabadít a művészi formák alól.”²¹ Kemény „szabálytalan alakú”, Gyulai „nem tisztán költői” műfajnak mondta, amely a korrajz és a költészet határán áll. A német regényirodalmat ismertetve, Kecskeméthy Aurél is határozottan jelentette ki: a regény „megítéléséhez a költői szempont egyedül nem elégséges... más mérvek is alkalmazandók becslése körül — a költőieken kívül.”²²

Nincs nyoma annak, hogy Arany drámai, szigorú szerkesztésmódját kizárólagos követelményként állította volna Gyulai az évtized epikája elé. Szerette a byroni formát is, amely lírai hangulatokkal oldja fel az epikumot. Esztétikai szempontból mégis jelentős, hogy Arany elbeszélő művészetéhez igazította saját regényírói gyakorlatát. Színnyei is utalt már a *Toldi estjére* és az *Egy régi udvarház*... rokonságára.²³ Toldi és Bence meleg, patriarchális kapcsolata ihlette Radnóthy Elek és István viszonyának rajzát. Istvánt éppúgy nyomasztja hazatérő ura szótlansága, mint ahogyan Bence is szeretné szóra bírni a sirt ásó Toldit. Elemi erővel fejezi ki mindkét mű a pusztulás elégiáját. A legdöntőbb mégis a kompozíció rokonsága. Gyulai expozíciójában is adva van a kisregény cselekményének egész folyama, új, nem exponált szálakat nem fon bele az eseményekbe. Kizárja a párhuzamos, időben egymás mellett haladó eseménysort, s a mű cselekménye időben egymás után, egyetlen cselekményszálban zajlik le. Arany ihletésének tulajdonítható tehát, hogy míg kritikánk a művészet határán álló műfajnak vélte a regényt, Gyulai a legszigorúbb formákkal kísérletezett, azokat az utakat kémlelte, amelyek korával ellentétes álláspontra vezetnek el írók és kritikust egyaránt.

²⁰ Kd. 120. l.

²¹ Pesti Napló, 1853. 1140. sz.

²² Budapesti Szemle, 1859. II. 322. l.

²³ Színnyei Ferenc: Novella és regényirodalmunk a Bach-korszakban. Bp. 1941. II. k. 342–43. l.

PÉTER LÁSZLÓ

A TÖMÖRKÉNY-SOROZAT PROBLÉMÁIRÓL

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: HAJNALI SÖTÉTBEN

Elbeszélések 1905—1910. Sajtó alá rendezte Czibor János. Bp. 1958. 510 1. Szépirodalmi Könyvkiadó. [Tömörkény István összegyűjtött művei 4. kötet.]

Negyedszázaddal ezelőtt Ortutay Gyula lényeges megállapításaiban máig időtálló Tömörkény-monográfiát azzal kezdte, hogy az Új Idők 1930-ban az „elfelejtett írók” között idézte az alig másfél évtizeddel előbb elhunyt szegedi író. Akkor Tömörkény valóban az elfeledett írók közé tartozott. 1945-ig nem is változott lényegesen irodalomtörténeti sorsa: Ortutay említett tanulmánya (1934), egy kötet hírlapokból összegyűjtött elbeszélés (*Rónasági csodák*. Szeged 1943), a *Gerendás szobákból* új kiadása (Bp. 1943.), három színjátékának együttes kinyomtatása (Szeged 1942.) — ennyi mindössze, ami történt.* S bár Ortutay monográfiája sokat tett azért, hogy Tömörkény helyét irodalmunk történetében kijelölje, igazi népszerűségét csak a főszerkesztés utáni esztendőök hozták meg, mintegy szentesítve az irodalomtörténeti ítéletet. Az egyre-másra megjelent válogatások (*Szírtesek a partok*. 1946; *Kétkézi munkások*. 1952; *Vándorló földek*. 1952; *Válogatott elbeszélések*. 1953; *Föltetszik a hajnal*. 1955; *A ravasz Kabók*. 1955) kelendőseége megmutatta, hogy Tömörkény írásművészete az új olvasóközönségben nagyobb visszhangot kelt, mint valaha. Joggal sürgettük tehát (vö. pl. IT. 1954. 254) összegyűjtött művei sorozatának megindítását. A Szépirodalmi Könyvkiadót dicséret illeti a vállalkozásért, melynek gyümölcseként immár a sorozat negyedik kötetét tarthatjuk kezünkben. Elismerés jár Czibor Jánosnak is, aki az imént főszerkesztés utáni Tömörkény-kötetek többségét is gondozta, s az író szellemi hagyatékának ápolásával, kultuszának szolgálatával méltán érdemelte ki a sorozat szerkesztői megbízását. Mindjárt itt kell azonban megmondanom, hogy az első kötetek igen nyugtalanítottak: amint erre Madácsy Lászlónak *A tengeri városról* (1956) megjelent bírálata rámutatott (Tiszatáj 1956. október), a sorozat első kötetének válogató rostája szerfőlt „nagylyukú” volt; aránytalanul sok írás áthullott rajta! Mindenekelőtt túlságosan nagy időszakaszt ölelt föl az első kötet — 12 esztendő, s ez még akkor is sok, ha a pályakezdés próbálkozásait, zsenjeit természetesen könnyebben elhagyjuk, mint a későbbi érettebb elbeszéléseket. De ennek számontartásával sem érthettünk egyet az olyasféle aránnyal, mely szerint a mintegy 460, e korban írott elbeszélésből, rajzból csupán 70-et tartalmaz *A tengeri város*! (Ebből 41 megjelent korábbi kötetekben, Tömörkény életében, 9-et azóta közölt Czibor említett válogatásaiban, s csak 20 olyan akadt, mely kötetbe most került először.)

A második és harmadik kötet válogatása már megnyugtatóbb. A *Szent Mihály a jégben* (1957) és az *Új bor idején* (1958) mindenekelőtt csak négy-négy év termését öleli föl (1897—1900; 1901—1904) s — különösen az utóbbi — már lényegesen több olyan elbeszélést ment bele Tömörkény művészetének Noé bárkájába, mely eddig csak napilapok, folyóiratok hasáb-

* Megemlíthetek még egy kevésbé ismert kiadványt, mely az írónak 22 elbeszélését tartalmazza: Tömörkény István: *Subavásár és más elbeszélések*. Berthe Nándor előszavával. Arad, 1944.

jaín rejtezett. A mostani, negyedik kötet — mely a megritkuló közlések miatt az időszakaszt ismét megnövelte hat esztendőre (1905—1910), anélkül azonban, hogy ezzel együtt szelektált volna — már nem ad okot e téren aggodalomra: ennek a hat évnek széprózaí terméséből — mint Czibor maga mondja (499) — egyetlen darabot sem kellett elhagynia vázlatosság, gyengébb — csupán hírlap-színvonalú — kidolgozás vagy témaismétlés miatt. Ez akkor is megnyugtató, ha közben érezzük, hogy a sorozat így kissé egyenetlen, következetlen. Hiszen éppen *A tengeri város* másik ismertetője, Vargha Kálmán állapította meg meglepetéssel — és joggal —, hogy a kötet egyik legfőbb tanulsága: az első két esztendő zseniéi után a többi tíz év termése méltó a későbbiekhez, s ezt kiválóan bizonyítja az is, hogy — amint ezt szintén *A tengeri város* mutatta meg szembeötlően — a későbbi kötetek néhány közismert nagy novellája is éppen ennek az időnek gyümölcse (IT. 1957. 242). Meggyőződésünk, hogy ha a sorozat újrakiadására kerül sor — s ez néhány év múlva bizonynyal időszerűvé válik — az első két-három kötetet meg bővítve kell közrebocsátani.

*

Rátérve most már az ismertetendő kötetre, Czibor statisztikája szerint a kötet 76 írásából 44 megjelent Tömörkény életében köteteiben (28 ebben az időszakaszban, 16 az 1910 utáni kötetekben), 11 megjelent a posthumusz gyűjteményekben (*Célszerű szegény emberek*. 1922; *Rónasági csodák*. 1943), és 21 most került először kötetbe (504). A közlés módszerével, a szigorú időrenddel egyetértünk, nem látjuk megokoltnak még azt sem, hogy a javított, erősebben átdolgozott írásokat nem az első közlés, hanem a javított változat megjelenésének időpontjában közli (504).

Zavaró, hogy a kötet fölcseréli a *Fekete emberek a föld alatt* és a *Földbúvárokról* című írások sorrendjét. Ennek következtében nem értjük, ha az első helyen közölt elbeszélésben az író arról ír, hogy „még mindig” ássák a földet (461), s azt sem, hogy a „látólánny” az író fölismeri (462). Mindez csak akkor világosodik meg, amikor az utána következő, de időben előbbrevaló másik novellából értesülünk az előzményekről, például arról, hogy félig tréfából éppen az író adja az ötletet a kincskeresőknak: a sikerhez „látólánny”, szűzlány kell! (471).

Az utószó jól összegezi a szóban forgó hat esztendő publikációs kérdéseit, kiadástörténetét, és figyelemre méltó, amit a Singer és Wolfner-cég kedvezőtlen hatásáról — ismételtelen — kifejt, az író ez időben megjelent kötetei kapcsán. Meggyőző, amit erről mond, különösen azt a nézetét helyeselhetjük, amit az író öncenzúrájáról vall, mert ezzel elhárítja a vulgarizálás veszélyét, a kiadó közvetlen belenyúlásának tetszetősebb, de aligha valószínű föltételezését (500—501). Egyben példa ez arra is, hogy Tömörkénynek a korabeli néplátáshoz való kötöttségét tényyszerűben lássuk. Túlzottan egyértelműnek tartom ugyanis, amit erről Benedek Marcell (lexikonában) és most Vargha Kálmán vall: szerintük Tömörkénynél már teljesen elhalványult a patriarchális-idilli népszemlélet (IT. 1957. 242). Azt hiszem, még Móricznál sem egészen, mint ahogyan a falukutató irodalom, a népi írók műveiben is együtt van e kettő: a kemény parasztsors sötét színű, komor ábrázolása, és a néplelet egyszerű derűjének sokban eszményített bemutatása. Németh László mondatja igen szellemesen a Pusztuló magyarok józan mérnökeivel a mesék szépségén lelkendező s ugyanakkor a parasztság bajain kesergő néprajzosnak: „A te meséd meg a te veszedelmed — ugyanaz a személy.” (Társadalmi drámák. 1958. 2. k. 358.) Ebben a megfogalmazásban szimbólumát érzem annak a kettősségnek, amely mindenfajta parasztszemléletben — még Veres Péterében is — más-más ötvözeti arányban, de megvan, s amely végső fokon a valóság legbensőbb ellentétességében találja magyarázatát.

Ez a kötet is Tömörkény e jellegzetes parasztlátását bizonyítja. Ortutay a „személytelen beolvadást” tartja (i. m. 67.) e látásmód sajátos vonásának, s jobb terminus híján elfogadjuk ezt, ha ezen azt a közbülső álláspontot akarjuk érteni, amely Mikszáth és Gárdonyi

rokonszenvező, de kívülről szemlélő attitűdje, és Móricz vagy mondjuk Veres Péter belsőleg átélt, azonosult szemléletmódja közé esik. (A két pólust természetesen szintén nem szabad mereven értelmeznünk, a felsorolt nevek között is jelentős eltérések, sajátosságok vannak!) Ha csak főülétesen is összevetjük pl. Tömörkény és Veres Péter parasztjait, méltán álmélkodhatunk a különbségen, sőt ellentétken. Melyik az igazi magyar paraszt: Tömörkényé vagy Veres Péteré? A maradi, babonás, várostól tartó, urakkal csínján bánó, alázatos, de ravasz, csöndesen és kicsit tudálékoskodón tréfálgató, „telektálózó” tanyai vagy az úri világgal egyre harcosabban szembefeszülő, racionalis, „rideg” kisparaszt? Veres Péter — ez sem véletlen, hanem éppen ebből a szemléleti ellentétből következik — nem szereti Tömörkényt, parasztjait nem érzi hiteleseknek, magyaroknak. Pedig szerény véleményem szerint a magyar paraszt olyan is, mint amilyenek Tömörkény rajzolta s olyan is, mint Veres Péter műveiben. A különbségnek jól megragadható okai vannak. Az egyik történeti: Tömörkény parasztjai voltaképpen a századforduló paraszt életformájának emberei még, Veres Péter pedig inkább a Horthy-korszak parasztságát rajzolja, még akkor is, ha korábbi időbe helyezi őket. A másik tényező talán ennél is döntőbb: Tömörkény alakjai a szegedi tanyák viszonylagosan független, földesurat soha nem ismert kisparasztjai, városi bérlői, tanyásai, kapásai, míg Veres Péter parasztjai a tiszántúli nagybirtokok szorításában vergődő, s történetileg igen korán az agrárszocialista mozgalmakkal találkozó, bérharcos szegényparasztság fiai. Tömörkény népe, a szegedvidéki parasztság túlnyomóan vallásosan katolikus; Veres Péteré puritán kálvinista, „tarisnyahítú”. Ezek már önmagukban is elegendők a kétféle népszemlélet gyökereinek megmagyarázásához, de azt hisszük, hogy mindezek mellett a legdöntőbb: az írók sajátos „hozzáállása”, jellegzetes, egyéni emberi adottságukból eredő, alapvető *látószöve*, az, hogy ők *ilyennek látják* a parasztot. Nyilván rejt bizonyos egyoldalúságot magában mindkettő, nem a teljes igazság egyik sem, de ez is, az is, igaz.

Ami Tömörkény írásművészetének e sajátos parasztszemléleten kívül még jellegzetességét adja, közismert néprajziassága. Némelyik „elbeszélése” nem is több, mint szépirói eszközökkel és igénnyel megírt népelet-leírás, életkép, „rajz”. Ebben a kötetben pl. a *Dudák és vízidudák* vagy az *Alku a szülével* bizvást helyet kaphatna egy olyan válogatásban, amely — Györffy István *Nagykunsgai krónikájának*, Szűcs Sándor *Pusztai krónikájának*, Kiss Lajos „*Szegény ember — szegény asszony*” könyveinek mintájára — Tömörkény népszerű néprajzi írásait gyűjtené egybe. De úgy szólván minden „novellája” *közöl* néprajzi szakismereteket. Hosszan sorolja a népi hiedelemvilág érdekes adatait (53. kk.), köztük a Bornemisza Ördögi kísérteteiben is előforduló „hajgálásokat” (55), rövid leírást ad a nyomtatásról (69), a szőgénypiacon áruba kerülő paraszt szerszámokról (75), a gulyás mesterségbeli tennivalóiról (128–29), a halászatról, ciklántásról, a paprikáshal készítéséről (136–37), a munaknélküliek, a vízenjárók életéről (143–46), a népi hangszerekről (193. kk.), a kubikosok egy típusáról, a baráberokról (jellemző, hogy maga is azt írja: hallotta az elmondandó „*adatokat*”! — 224), a tűzhelyekről (260), a gyümölcs termesztés kérdéseiről (283), a disznópörkölés és kopasztás módozatairól (308), a pipák típusairól és a pipázás művészetéről (336. kk.), a vendégfogadók, bormérések és csárdák világáról, a kocsiállásról (411–15), a szegedi tiszai halakról (435. kk.), a disznóvágásról (474. kk.) s még számos apróbb néprajzi érdekességű mozzanatról. Lehet-e véletlen, hogy pl. csak éppen ennek a kötetnek anyagából két olyan fontos néprajzi jelenségre, mint a baráber vagy a „csikó” — Tömörkény egyik legfőbb forrása a kérdés mai szakkutatójának? Katona Imre a baráberről írott tanulmányában (Ethn. 1956. 17. kk.) Tömörkényt éppúgy idézi (e kötet Baráberok c. írását), mint a többi néprajzi szakíró, a „csikó” munkájáról szólva pedig ugyanő (Ethn. 1957. 110) Tömörkény e kötetbeli *Péter tanul* c. írásából vett idézetről azt mondja, hogy ez ad a „csikó” munkájáról a legrészletesebb leírást (Uo. 10. jegyz.).

Érdekes néprajzi adalék az is, hogy ha férfi és nő együtt megy, a férfi megy elől, utána az asszony (88). Tömörkény racionálisan magyarázza: a gyalogösvényen nem férnek egymás mellett; pedig ősi, egyetemes paraszthagyomány. Hasonlóan érdekes századkori szokást

árul el az *Öreg Sötét Julis* számadó neve (130); a Bach-korszakban lánynevet adtak a fiúgyermeknek is olykor, hogy ne vihessék el katonának. Ismerik ezt az oroszok is (Golubkova: *Két világot éltem*. Bp. 1951. 253–54.), Móra is többször említ hasonló esetet (*Négy apának egy leánya*. Bp. 1955. 76. — *Véreim — Parasztjaim*. Bp. 1958. 74.), s szegedi újságközlemény is megerősíti adataik hitelét. Néprajzi és társadalomrajzi megfigyelésnek egyiként érdekes apróság, hogy 1908-ban a haladást a tanyai építkezésben többek között a befelé nyíló ablak jelentette (258). A tanyai településtörténet egyik nyelvbéli emléke, hogy még a kint születettek ajkán is Szeged, a Város az „otthon” (249); ez a származás hagyományosan továbbélő erős tudatát jelzi.

Mindez azt az egyébként közismert megállapítást igazolja, hogy Tömörkény írásai a szegedi népelet történeti forrásai is; Banner Jánosnak a szegedi egyetemen tartott „*Tömörkény és a magyar néprajz*” c. előadásanyaga sajnos elkallódott, de bizonyára akad majd kutató, aki — talán éppen e sorozat végeztével, ennek anyaga alapján — összefoglalóan és részleteiben is számbaveszi, mit köszönhet a néprajzkutatás Tömörkény életművének, beleértve szépprózai műveit is.

Am a szépirodalmi alkotás értékét mégsem a néprajzi kutatás szemszögéből értékeljük, s joggal vehető föl, amint a korabeli kritika szóvá is tette, nem nehezíti-e meg Tömörkény írásainak élvezését a néprajzias jelleg, sőt egyáltalán: a főntebb idézőjelek közé rakott „elbeszélései” és „novellái” valójában — sui generis — elbeszélések, novellák-e? Egyik-másik talán inkább riport, mint elbeszélés (pl. *Kódorgás közben*). Megint másik elmékedés, olykor tudakos is (pl. *A világitó állat és a vadrózsabokor*). Ismét Ortutay eredményeire kell utalnunk: ő eredezteti Tömörkény elbeszéléseit — helyesen — abból a „szegedi műfajnak” tartott karcolatból, tárcából, amely a rendőrség előtt lejátszódó érdekes esetek riportszerű megírásában gyökerезik (50). Talán nem is novellák csak igazában, vagy legalábbis kevés bennük a rögtön tárgyra térő, röviden exponáló, „klasszikus” novella. Az „elbeszélés”, de méginkább a „rajz” műszo illik rájuk. Sötér István emlegeti a *Vándorló földek* bevezetésében (11) Maupassant novella-záró csattanóit, váratlan, bravúrosan fordultatos befejezéseit, rámutatva, hogy a szegedi író is él ezzel a technikával. Annál kevésbé maupassanti azonban Tömörkény novella-kezdeése.

A Budapesti Szemle korabeli kritikusa, Kéky Lajos erre élesen mutatott rá: „Hosszú, terjengős, minden költőiség híján való részletrajz előzi meg azt a gyöngye lélegzetű novellisztikus fordulatot vagy azt a genre-szerű jelenetecskét, amely a terjedelmes néprajzi értekezések végén a mellőzött költészet kiengesztelésére van szánva” — írja (Bp. Szle. 1912. 150. k. 149 kk.). Ebből — ha az elfogultság szemmel látható is — annyi igaz, hogy Tömörkény gyakran nem törődött a szerkezettel. Az a kétféle „szerkesztési mód”, melyet Ortutay a Tömörkény-féle rajzforma fejlődése során mint végsőleg kialakult típust megfigyel (i. m. 88–92), szerintem lényegében ennek a dekomponáltságnak ösztönös eredménye. A mozaik-kompozíciót voltaképpen csak a cím tartja össze, az egész elbeszélés nem egyéb, mint egyetlen főmotívum variálása kitérőkön, elkalandozásokon át, mint e kötetünkben pl. a *Rónasági csodák*, *Baráberok*, *Új hit és az idők végezte* stb. A másik, a kettős kompozíció már megközelíti a novella klasszikus fogalmát: itt csak a bevezető rész a terjengősebb, leíró s olykor szétkalandozó, de valamelyes novellisztikus formát ad neki a rövid, tömör, rendszerint dramatikus jellegű második rész.

A néprajziasság s vele összefüggő terjengősség mellett Tömörkény művészetének gyöngéje még a gyakran fölbukkanó modorosság. Ez sem független egyébként a kompozíciós nehézségektől: gyakran az elveszett fonal erőltetett újrafölvételéből fakad. Az ilyesmikre gondolunk: „Forgassuk egyébként másfelé is a dolgunkat, mert *amúgy is ráérünk* és különben sem esnek le az aranygyűrűk az ujjainkról ebben a foglalatosságban.” (170) Aztán, mintha ezt felejténé, ugyanebben az írásban, hasonló funkcióval, de az ellenkezőjét mondja: „No, mindegy, ezen már segíteni nem lehet és ne sokat tárgyaljunk, mert *múlik az idő*.” (172) De zavaró az ilyen közbeszúrt „megállapítás” is: „Persze, hogy itt vannak, mikor itt vannak.”

(182) Vagy: „Mindegy ez különben.” (182) Másutt: „A dolog így megvilágíttatván, térjünk át a homoki hajózatra, minthogy ügyis ráérünk.” (323) Egy novellában sok ez a három „áthajlás”: „Különben nem ér ez a sok beszéd egy semmit sem.” (330) Pár sorral alább: „De ez mindegy.” A következő lapon: „Ez azonban mostmár mindegy.” (331) Zavaró a néhol tudákos, fals tréfalkozás is. A kötet címadó novellájában — egyik legszebb írás a könyvben — a legkomolyabb pillanatokban, amikor a jégbeszakadt gyári lányok segítségért kiáltoznak, Tömörkény — nem a legjobb alkalmat választva a német románok kifigurázására — zárójelben a *fajok* után hozzáteszi: „Tudniillik, ilyenkor nem németből fordítják a Hilfét.” (178) Másutt ezt a sikerületlen szójátékot szúrja be: a múltban lévő térről beszél, mondván, hogy még „mentében (de nem mentebundában) ha lehet, öl” (423). Sorolhatnánk még az ilyen példákat (pl. a 187. lapon egy egész bekezdésnyi morfondírozás, hasonló a 436. lapon is), és a stíláriis modorosságokat (a *nono* és a *nini* gyakori használatát, pl. 205, 308, 413, 451), a pongyolaságokat (ilyen szörend: megátni birták: 34; hiányzó névelő: az adókönyv: 89; rossz egyeztetés: 414; a *már* és *még* időhatározó szócskák szokatlan együttes használata: 69, 201, 211, 292, 426; a *hogy* kötőszó halmozása: 22, 389, 424; a *végette* okhatározó értelmű használata: 19; a vonatkozó névmás kétszeres használata; *amik... amik* — 23; „a német *dal* különösen szentimentális katonanótákat ismer”: 25; „a lakatja... lakatra jár”: 214; a szó accusativusának *szavat* alakja: 303; germanizmus, mint *lecáfolt*: 316; s.i.t.).

Zavarja az olvasót a gyakori ismételtetés is. Ortutay helyesen magyarázta ezt az újságbeli közlés természetével (i. m. 82.), de ha tudjuk is okát, maga a jelenség zavaró marad. Az, hogy az *Útban közanyánk felé* voltaképpen az *Öreg embőr napáldozatja* alapmotívumának újrafeldolgozása, vagy hogy *A szőgénypiac* témáját újra megkapjuk az *Ünnepi vásárban*; hogy *A bicska* főgondolata a *Dugott báléval* azonos, s.i.t. még önmagában nem baj, mert csak amolyan *déjà-vu* módjára rémlik föl az olvasónak a már ismert írás, s az újbán is sok érdekeset talál. Bosszantóbb, ha rövid időközökben újra és újra elmesél valamit az író, s hagyja, hogy mintegy rajtakapjuk. Egymás után kétszer említi pl. a pör alatt álló hajót, amelyben egy kicsapott kispap húzta meg magát (178, 189). Kétszer is elmondja, hogy egy tanya ablakán megjelent Szűz Mária képe, s mindaddig ott imádkoztak előtte a tanyaiak, míg — az első változatban a pusztázó lovaskatona (55), a másodikban egy cseh zsendár (462–63) puskatussal ki nem ütötte az ablakot. Amikor Tömörkény — nyilván néprajzi gyűjtése közben — megismerkedett a *gondolkodószékkel*, majdnem egymásután következő két novellában is föl-emlegeti, s másodsorra meg is magyarázza, miért hívják joggal így (355, 370). Valaki elmesélte neki, hogy a pákászberek hogyan sütik szabad tűzön a sárba göngyölt tojást; erre ezt is kétszer egymásután megírja (143, 189). A Tápé felől a napot az égre fölfelé toló „hat tótok” e kötetben ugyan csak egyszer szerepelnek (269), de Tömörkény egyéb írásaiban tucatszor is. Hogy a „kérdozze mán, mér gyüttem” fordulat oly sokszor előjön (36, 143, 202, s változatként 291 is), magyarázható abból, hogy a parasztleletben is stereotíp formula. De gyakran talál az író egy-egy szólásra, közmondásra, melyet aztán fölkap s egy darabig újra és újra fölemliget. Ilyen, hogy kezébe került a biblia, s aztán egymás után kétszer is bő passzusokat idéz belőle, összefüggésbe hozva egyéb mondanivalójával (421, 433–34). Megtudhatta valakitől, hogy az embernek halála előtt a pipa se izzik; kevés időközrel kétszer is elmondja nekünk (152, 210). Ezek az ismételtetések aztán — így, kötetben, folyamatosan olvasván — bizony, a modorosság benyomását keltik, még akkor is, ha másfelől nézve éppen Tömörkény realizmusának bizonyítékai. Hiszen ezek akaratlanul is vallanak Tömörkény módszeréről és forrásairól, s szinte időzítik egy-egy motívumának, alakjának, szólásának, olykor szavának megszületését (Csak közbevetőleg jegyzem meg: hasonlóan árulkodik pl. Forel Ágoston nevének fölbukkanása — 260 — arról, hogy Tömörkény ekkoriban kapcsolatba került az antialkoholista mozgalommal, de ő maga sem sokáig bírta az absztinenciát. Vö. IT. 1959. 58.)

*

Ennyi művészi gyöngesség, nehézkesség föl sorakoztatása után csodálkozva kérdezhetné az ember: mi hát Tömörkény írásművészetének varázsa, mi a titka, hogy *ezek ellenére* bátorosan klasszikusnak tarthatjuk, s szereti, olvassa — kortársainál is jobban — az utókor? Az elmondottak után talán ellentmondásnak tűnik, de mégis így van: egyik oka a stílusa, sajátos, művészi írásmódja. Tömörkény nem tudott „szerkeszteni”, de elbeszélni mesterien tudott. Ortutay joggal mondja: „Szeged népének, Szeged irodalmának egyik leggazdagabb, legmaradandóbb ajándéka a magyar irodalom számára: Tömörkény stílusa.” (I. m. 107.) Népi realizmusa, konkrétsége, dialógusainak hiteles íze, a leírásait is átszövő szubjektív pátosza, s ugyanakor az elbeszélést fölfokozó dramatikus jellege, sokat mondó tömörsége, drámai sűrítése — ezek teszik Tömörkény írásait művészi értékűekké s egyben népszerűkké. De nemcsak ez, hanem talán elsősorban az egyszerű és bensőséges együttérzés, rokonszenv, szeretet, amely írásaiból a hősei — a szegedi parasztok és más egyszerű szegény emberek — iránt kisugárzik. Szeretete a katonáéknál kitanuló szegény kubikos, részvéte és megrendülése az árvízkor özvegyen maradt asszony, a jégbe vesztett lány, a kölcsönkapott kendőt eladni kényszerült munkásasszony iránt, együttérzése a sztrájkoló gyárimunkásokkal — minden bajba jutott, szomorú sorsú szegényemberrel.

„A gyár gőzdudája hat órakor, illetőleg lehetőleg hat óra után öt perccel bújja el, hogy hat óra van . . . És az emberek teljes egészükben odaadják magukat az elvnek, hogy nyolc óra a munka, nyolc óra a szórakozás és nyolc óra a pihenés . . . A kalapácsot újra fölvenni nem lehet, mert az elv szent és a szent elvek mindenki által betartandók. Modern, új és fölöttébb tiszta elmék által szerkesztett bibliák tanítják ezt.” (314) Ebből a pár sorból a munkásmozgalom időszéri kérdéseivel (pl. a három „nyolcas” mozgalommal) tisztában levő, azzal rokonszenvező, a mozgalmat vezérlő elvek s az elveket megteremtő elmék iránt megbecsülést tanúsító emberre következtethetünk. Tömörkény a 90-es években még a nép lázítóinak tartja a szocialistákat (vö. Ortutay: i. m. 56.) s politikai nézetei azóta sem változhattak gyökeresen, ám valóság-tisztelete, realizmusa közben mégis sok mindenre megtanította. Az 1905-ös orosz forradalomnak nincs közvetlen nyoma életművében, de az orosz forradalom nyomán hazánkban is fölparázló gyári és arató sztrájkmozgalmak valamiképpen mégis beszűremkedtek írásaiba. 1906-ban írja: „Más lett a világ . . . Gazda is, munkás is megváltozott, olykor elkomorodva nézik egymást.” (120) Műveiben egyre gyakrabban szerepel a gyár, amely az ő paraszti világával szemben az „idegen” kapitalizmust jelképezi: „A gyárak valahonnan messziről, idegen országokból kerültek erre a vidékre . . .” (176) Nincs jó véleményrel a gyárról, mely számára, írásaiból kitetszően, az újszegedi kendergyár képében jelent meg először, mint modern, kapitalista üzem, szemben a manufaktúra-jellegű korábbi, szegedi kendergyárral, a Bakai-gyárral. Apróságokból is kiolvashatjuk idegenkedését: ilyen az előbbi idézetben az a megfigyelése, hogy a gyári dűda öt perccel *később* jelzi a munkaidő végét, meg az is, hogy ha a munkás három percet késik, „megbírságolja a gyár” (315). Érdekes megfigyelni a *sztrájk* szó funkcióját ekkori írásaiban. A kölcsönvett kendőt eladni kényszerült Tatár Julis nyomorának *közvetlen* kiváltó oka a sztrájk. „Az isten áldja meg az urat, tudja bizonyosan, hogy mi az a sztrájk, meg a kizárás, meg ilyesmi. Hát még mennyire tudja a munkás. De senki sem tudja annyira, mint a munkásnak az asszonya, a kis családdal.” (184) S férjéről szólva hozzátesszi: „De dologba nem állhatott, mert nem engedte a többi.” (Uo.) E fordulatból kínálkoznék egy konzervatív szemlélet számára a tanulság: a sztrájk az oka mindennek! Tömörkény, ez a magányos, de népét szerető író még polgári radikális sem volt, azonban a valóságot mindennél jobban ismerte és tisztelte. Rokonszenve mindvégig a Tatár Julisoké, s a sztrájkolóké maradt, mert magában, ki sem mondottan fölismerte, hogy a sztrájk szükségszerű: önvédelem csupán a nyomor *végso* oka, a tőkés gyár ellen. 1908 nyarán írja: „A pár vasutas, akik szintén a vonatra várnak, még mindig a sztrájkról beszél. A vélemények abban kulminálnak, hogy mégiscsak az aradiak voltak a pecsovcik . . .” (279) Kevéssel később az almatermesztésről szól s közben ezt mondja: „Nagy szocialista az öreg almafa és sztrájkol.” (284) 1910-ben egy csillagról,

amely nem jött föl az égre, azt írja, hogy „sztrájkolhatott valahol” (426). Sehol egy elitélő megjegyzés: mindenütt a valóság regisztrálása. Még ahol félig tréfásan emlegeti a „szervezett magyart” (409), ott is barátságos és jóindulatú, nincs gúny a hangjában. A *Sztrájkutányán*, amely 1909-ben konkrét élményből, a szegedi sztrájkmozgalmakból született, a legismertebb példa s legjobban mutatja Tömörkény szolidaritását a munkássággal. Ezt fokozza azzal, hogy önmagát is szerepelteti írásában, harmadik személyben írva saját alakjáról. (Bár Czibor téved [503], amikor azt mondja, hogy ez az egyetlen novellája, melyben Tömörkény önmagát ábrázolta; hiszen ő *A tőkék közül* vendége [121], s az *Alku a szülével* kikapun belépő embere [201. kk.] is, hogy csak ebből a kötetből idézzünk példát; de kétségtelenül ennek az ön-ábrázolásnak leglényegesebb funkciója éppen a *Sztrájkutányán* c. írásban van!) S fokozza még azzal is, hogy a munkásember nemzetközi szolidaritását is ragyogóan, erőltettség nélkül ábrázolja: az Erdélyből sztrájkutörőnek hozatott románok vezetője kijelenti: „Nem tudtuk, hogy mire hívtak bennünket. Mi nem dolgozunk a magyar testvérek ellen.” (340)

Tömörkény témakínese a hagyományos tárgyköreihez — a tanyai és a vízi élet ábrázolásához, valamint a katonaemlékek újból és újból fölbukkanó földolgozásához — képest a munkások sorsának bemutatásával éppen ebben a kötetben gazdagodott a legjelentősebben. (Hajnali sötétben, Pör, Szombat este, Sztrájkutányán.)

*

Még három apró adalékát hadd emeljem ki. Nem újság, hogy Móra merített Tömörkény írásaiból (vö. IT. 1959. 132—33). Most kiderül, hogy a tanyai ember Ág Illését Tömörkény már 1914 előtt megírta: 1909-ben (342). S íme egy újabb bizonyíték ahhoz, hogy Móra hogyan vett át — akarva vagy akaratlan, nem tudhatjuk — író-elődjétől motívumokat. Tömörkény írásában két öreg magyar vitatja egymás közt a szegedi múzeum Munkácsy-képét, a Honfoglalást szemlélve, lehet-e, hogy Árpád apánk olyan kicsi, mint ott látszik? „Nem így igaz ez. Árpád apádnak még az ujjja is vastagabb volt, mint ezön a képön az egész embőr.” (446) Móra is elmeséli ezt, majdnem így, csak éppen Szél ángyó és az ura szájába adja a népi vélekedést (Móra: *Vérem — Parasztjaim*, 172). Ugyanitt azt mondja Tömörkény: „Sönkit se köll a hitibe zavarni . . .” (447). Móra elvet csinált Tömörkény népi bölcsességéből, sajátos paraszti liberalizmusából: sokszor emlegeti mint kedvelt axiómáját: „Nem szeretek senkit se a hitéből kivenni.” (I. m. 255.)

Tömörkény szemérmes író, akár Gárdonyi. Ez a tulajdonsága nehezen birkózik meg néprajzi, népnyelvi hitelességével, hűségével és közlési vágyával. Nem tudja megállni, hogy el ne mondja, ha már tudja, mert érdekes várostörténeti adatnak véli: a szegedi Kistisza utcát valamikor Kéri Kata *ölének* nevezték (307). Eufémizmus ez; a Szegedi Sótárból ismerjük az eredetit: Kéri Kata *luka*. Hát nem jellemző ez Tömörkényre?

*

Tömörkény-kéziratok ismerete híján nem tudnám biztosan megmondani, hogy az író hibázik-e olykor az *ő-zés* használatában vagy a nyomdászra háríthatom az e tekintetben megmutatkozó hibákat. Az utóbbit föltételezem, s ebben megerősít, hogy a mostani hibák jó része *e kiadásba csúszott be*, a korábbiakban még helyesen volt. Például: *erődjötök* (269), helyesen: *eredjetök* (Ne engedjük a madarat, 17); *meggyüttetök* (327), helyesen: *mögggyüttetök* (Ne engedjük, 136); *verekedős* (352), helyesen: *vereködös* (Ne engedjük, 219); *kerösöm* (353), helyesen: *keresöm* (Ne engedjük, 223); *megkövetöm* (432—33), helyesen: *möggkövetöm* (Bazsarózsák, 39—40) — ez kétszer is! s.i.t. Ezeket tehát egészen bizonyosan a *szöveggondozás, illetve a korrektúra szám-lájára írhatjuk*. De talán a korábbi kiadásokban is ilyesféle hibás alakok sem az írótól valók, hanem az egykori szedőtől: *csengelei* (67), helyesen: *csöngölei*; *engöm is megverték* (91), helyesen: *möggverték*; *felváltva* (93), helyesen: *fölváltva* (itt annál föltünőbb a hiba, mert a *fel* igekötő Öreg Dobó Mihály beszédében szerepel, míg a következő, rákérdező mondatban az ügyvéd

viszont ugyane szót a *föl* igekötővel használja; ha fordítva lenne a dolog, szóvá se tennénk, hiszen a tudatos nyelvi ábrázolás szándékát látnánk ebben; így azonban mindenképpen következetlenség!); *sződíték* (104), helyesen: *sződitők*; *férjhez* (204), a szövegösszefüggésben helyesen: *férjhez*; *szemfőddöm* (205), helyesen: *szömfőddöm*; *éljönnek* (210), helyesen: *éljenek*; *tőgyőnek* (294), helyesen: *tőgyenek*; *mőgmérgesedtem* (331), helyesen: *mőgmérgesödtem*; *kéiőlkődik* (468), helyesen: *kéteőkődik*.

Igérem, többé nem veszem sorra kiadványaink *ő*-zésbeli hibáit, nem terhelem vele nyomdászaink figyelmét, nem élek vissza az olvasó türelmével. De most az egyszer még meg kellett tennem — ahogyan Móricz Rózsa Sándorával kapcsolatosan (Tiszatáj 1952, 152. kk.) és a Móra-sorozat első kötetének szövegproblémáiról szólva (IT. 1959, 132) megtettem — mert ceterum censeomként, *nyomatékkal szeretném hangoztatni e kérdés óvatos, de következetes megoldásának szükségét*. Tömörkény jól ismerte a szegedi nyelvjárást, erről tájszógyűjteménye is tanúskodik; meggyőződésem tehát, hogy az *ő*-zésbeli hibák nem az ő hibái, hanem — mint az e kiadásba becsúszott, a korábbiakban még nem szereplő hibák bizonyítják — *a sajtóhibák egy fajtáját jelentik*. Éppen ez jogosít föl bennünket arra, hogy a szöveggondozás kötelességét erre is kiterjesszük, s a következő kötetekben, kiadásokban elkerüljük — nemcsak a hibák szaporítását, de a korábbi következetlenségek konzerválását is.

S ha már itt tartunk, tegyük szóvá: föltűnően sok az egyéb sajtóhiba is, közte nem egy értelemzavaró. Ime néhány: *őrangyalja* (32), helyesen: *őrnagyalya*; *tonditur dies die* (112)-helyesen: *truditur*; *elmék ünni* (112), helyesen: *inni* (ünni alakot nem ismer a szegedi nép, nyelv sem!); *őt ujjon szőrzte* (114), helyesen: *szőrzte* (ti. *szerezte*); *falhalmot* (115), helyesen: *fahalmot*; *annak voltak kövei a kövek között* (140), értelem szerint valószínűleg: *részei a kövek között*; *kis hús* (150), helyesen: a még háromszor előforduló szó többi írásmódja szerint egybeírva; *tovább való szólásban* (175), helyesen: *szólásban*; *tőjjenek* (kétszer, 191), helyesen: *tőjenek*, hanem tudja, Csongrádon az újságba olvastam (198), helyesen: a Csongrádon után vessző kell; *sajnározzák* (198), helyesen: *ajnározzák*; *fölpróbáltam azt a pruszlíkot* (204), helyesen: *fölpróbáljam*; *a macskát se kergetöm le róla, hogy aludjon* (206), helyesen: *hagy aludjon*; *tanyai* (211), helyesen: *tanya*; *kőrözött* (223), helyesen: *körözött*; *ő tette be a garast* (309), valószínűleg: *tette le*; *mozgósítás* (311—12) háromszor is rövid *o*-val; *közös lónak tőrös a háta* (327), helyesen: *tőrös*; *nincstelenek* (327), helyesen (Tömörkénynél is, Juhász Gyulánál is majdnem ebben az esetben a Ne engedjük a madarat 137. lapjának tanúsága szerint föltétlenül) *nincsetlenek*; *egy fűzet bakancsszínór* (343), helyesen: *fűzet*; *muslica* (kétszer, 352), helyesen (vö. Ne engedjük, 221): *muslinca*; így szerepel itt is a következő, 353. lapon; *a bor így olykor nyúlos* (376), helyesen *nyúlós*; *pionner* (393) helyesen: *pioneer*; *baggores legény* (444), helyesen: *baggeros*; a 469. lapon az első bekezdés végén elírásként szerepel *alsótanya*; az előbbiekből kiteszben *felsőtanyáról* van szó; *szerelet alapját* (481), helyesen: *alapján*. A tartalommutatóban: *végzete* (509), helyesen: *végezte*.

Alighanem sajtóhiba miatt érthetetlen ez a mondat is: „Az ország nyelvének szabályos ismerete rideg falakat építvén a nép és katonaság közé” (49). A nyelvismeret nem építhet falat, ellenkezőleg: a nyelv nem ismerése. Kiderül a továbbiakból is, hogy az író ezt akarta mondani, mert ellenpéldaként idézi a zombori ezred katonáinak esetét, akik éppen azért, mert ismerték az ország nyelvét, pajtáskodtak az ottvalókkal, össze is vesztek velük és jónéhányan ott-hagyták a fogukat. Nyilvánvaló tehát, hogy az idézett mondattal Tömörkény olyasmit akart mondani, hogy az ország nyelvének *hiányos* (?) ismerete épített falakat a nép és a szegedi bakák közé.

A jegyzetekben a három utolsó elbeszélés forrásmegjelölése lemaradt (506), s hiányzik *Az utas jegyzeténél a Ne engedjük a madarat* c. kötet rövidítése. A hírlapok lapszámánál jobban örülnék a keltezésnek; ez (vö. ITK. 1958. 100) többet mondana, egyebek közt megkönnyítené egyes események (pl. a különféle sztrájk mozgalmak) összefüggésbe állítását az elbeszélések megszületésével.

Tömörkény írásai tárgyi és szómagyarázatok nélkül igen nehezen érthetők és nem élvezhetők zavartalanul. Igaz, hogy a tájszavak foglalkozási műszavak, szólások javát maga az író megmagyarázza, körülírja (pl. a *csatlólánccal kevert pálinkát* a 63. lapon csak említi, itt még nem igen értjük; a 90. lapon magyarázza; hasonlóan a *betyárkocsit* [124] vagy *süketkocsit* [390]; a szövegösszefüggésből megtudjuk, mi a *luntra* és a *burcsella* [145, 166]; megmondja, mi a *zellefelle* [119, 147, 282], a *vermés* [148]; a *kishús* [150]; ha nem is teljes világossággal, de kitűnik a *dölé*, ez a méta-szerű népi játék értelme is [166]; megmagyarázza, mi a *darvadozás* [265], miért *kázsél* a szerb [324] stb.). De számos szót, szólást a kiadásnak kellene megmagyaráznia. Nem közérthetők, így magyarázatra szorulnak pl. ezek: *copf* (22), itt vaskalaposság értelemben; *Trauermarsch* (26), gyászinduló; a víz *sejbe* (31, 406), azaz sodra; *Bernáth Gázi* (34), az anekdoták hőse; a *sóskalács* (37, 263) táblában árult, fonott péksütemény; *prüfung* (44) vizsga; Péter *tartotta a napot* (45), azaz ő volt az ügyeletes; a *csársia* (47, 100) nincs bent semmiféle idegen szavak szótárában, bizonyára török falut jelent; vén *gugás* rác asszony (66), a *gugás* itt golyvást jelent; a *nargilé* (66) sajtós, hosszúszerű pipa; *tartományos* (162) az olyan, aki tart valamitől; többször előfordul a *sumár* (171, 172, 186, 300), de nemcsak az átlagolvasó, de még a legműveltebb nem-szegedi sem tudhatja, hogy fűzfabokros, cserjés Tisza-parti területet jelent; a *boragár* (202) csak Tömörkény írásaiból ismert: a fogyasztási hivatal finansait tisztelte így a homoki nép; a *keppi* (223) nyilván a francia *kepi* (ellenzős sapka) a szegedi bakák száján; az olasz *osztéria* (234) kocsmát, a *polenta* (234) kukoricakását jelent; az *emeletők* (243) az *emeletők* népetimológikus ejtése ugyan, de magyarázat nélkül az olvasó vagy nem érti, vagy sajtóhibának véli; talán a *csizma sör* (244) sem olyan közismert ma már, hogy magyarázat nélkül érthető lenne; a *Mideli* (246) könnyű bécsi nőcskét jelent; a *bas* ugyancsak Tömörkénytől ismert csupán (264), s az itteni szövegösszefüggés kevés ahhoz, hogy pontos jelentését — a hajó orrában levő fülke — megértsük; magyarázatra szorulna a *kaszárnyaárestánc* (267, 269) és a *capistráng* (269) is, ha a *tágvakkot* vagy a *generálmarsot* értjük is (267). A *hetrefüles* (268) szeleburdi. Az *öreg Budaváry* (287) szegedi piarista latin—görög tanár, Homérosz-fordító; elavulóban levő, tehát magyarázatra szoruló a *grándián* (293), azaz *gvárdián*, a ferences házfőnök tisztsége, s a *káratatna* (293), ismertebben *káratona* is. A *captié* (300) — úgy sejtjük — a török csendőr neve. *Kakoje si jos?* — kérdezi a karóra tűzött szerb rabló vigyorgó feje (302), de az olvasó nem köteles szerbül tudni, hogy megértse, mit is kérdez. Azt kérdi: hogy vagy még? (Helyesen: *kakoszi jos?*). A *frisling*-malacról (309) sem derül ki elsőre, hogy vágni való fiatal disznót jelent. A *kurcina* (310) nem szegedi szó, de tájszó, töpörtyűt jelent. „No, ez csakugyan jó bor, mert *ennek kerepöltek*” — mondja a Sztrájk-tanyán „úrforma” idegene, maga az író (338). Ez sem érthető, ha nem tudjuk, hogy a seregély ellen szokás *kerepöltni* (fából készült kereplőt rázogatni), így a hamisítatlan szőlőbor az olyan, melynek *kerepöltek*. *Telektálódzni* annyit tesz (379), mint szórakozni, kedvét tölteni — ezt a szót is csak Tömörkény szókinéséből ismerjük. *Májkó* (406) az anya becézett szerb neve; a *kasamadiner* (415) régi osztrák köszönő formula, „alászolgája”-féle; a *matralista bolt* (440) a vegyeskereskedés (Materialen-Wahren-Handlung) régi neve; a *baggeros* (444) vagy inkább *bágeros* legény a kotróhajó munkása. Végképp értelmetlen, hogy János két pénzért *semmit* kér a patikában (488), ha nem tudjuk, hogy *semminek* egyfajta szemorvosságot hívott a szegedi nép. S bár Juhász Gyula verséből sokan ismerik a *sömlyéket*, talán mégsem ártana a Tömörkény írásaiban *semjék* alakban előforduló szót (58, 61, 70, 73, 119, 214 stb.) tüzetesebben megmagyarázni. Mindebben Bálint Sándor Szegedi Szótára (1957) segítséget nyújthatott volna a sajtó alá rendezőnek.

Néhány tájszó azonban nincs benne a Szegedi Szótárban sem: így a béka hangját utánzó *ung* (122), az öreg nénit jelentő *nenő* (134), a *kolna* (120), melynek jelentése ismeretlen előttem; a *kandozás* (169) — ha nem sajtóhiba — szintén nem világos értelmű; a *finak* (271) valamiféle edény, de hogy mi, nem derül ki; a *kelempászmadár* (310) mókus. A *dágvány* (460) kátyút jelent. A *taluntum* (13) ugyancsak alakváltozata a talentumnak, de esetleg nem ismeri föl az olvasó.

Problematicus egyes szavak régies írásmódja: pl. *limonádeot* (26); ezt nyilván átírhatnánk így: *limonádót*, hiszen így ejthették.

*

Nem szeretnék sem magam, sem mások számára precedenst teremteni hosszúra nyúlt ismertetéssel; kivételesnek tekintem egy kiadvány ilyen részletességű boncolását, de szükségesnek ez esetben, mert ezzel egy egész sorozat kiadási problémáikájához akartam hozzászólni. A válogatás korábbi szűkmarkúságán ugyan már csak a sorozat új kiadása segíthet; remélem, hogy mint ennél a kötetnél, a továbbiakban sem lesz okunk már erre panaszkodni. Fokozottabb szöveggondozást kívánunk a szerkesztőtől, beleértve a nyelvjárási hibák kiküszöbölését, de a közönséges sajtóhibák kiirtását is, tökéletesebb időrendet és forrásmegjelölést (utánpótlásokat is, a kötetekben lapszámot is szívesen vennénk), végül tárgyi és szómagyarázatokat. A hátralevő mintegy két kötet már alkalmat ad ennek megvalósítására, de ha pár év múlva az egész sorozat új kiadására kerülhetne sor, érdemes lesz az eddigieket is a javasolt módon átdolgozva megjelentetni.*

* Cikkem megírása (1959. febr. 28.) óta a sorozat további három kötetével lezárt Tömörkény szépirodalmi műveinek e vállalkozás keretében való kiadása. (A 8. kötet, a tervek szerint, *Munkák és napok a Tisza partján* címmel az író eddig könyvalakban meg nem jelent riportjait és emlékezéseit, valamint tudományos, régészeti és néprajzi tárgyú írásait tartalmazza majd. Ismertetésemből kitűnt, hogy a korábbi kötetek néhány írásának is megfelelőbb helye lenne ebben a sorozatzáró kötetben.) A szépirodalmi termelésről címmutatót készítettem (Betűrendes mutató Tömörkény István összegyűjtött művei kötetéhez, Szeged, 1961. A Somogyi-könyvtár kiadása), s ennek során megállapíthattam, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó e sorozatra több mint 60 olyan Tömörkény-írást hagyott el, amely korábban már kötetben szerepelt s nagyobb részük — szám szerint 47 — az író életében, a maga valózatla kiadásokban. *Mellőzések nem látszik mindig kellően megokolttnak.* — Bár kritikám már nem szolgálhatja a szóban forgó sorozatot, remélem, a későbbi Tömörkény-kiadások megjobbitásához hozzájárulhat.

ECKHARDT SÁNDOR

TRUBADÚROK MAGYARORSZÁGON

I.

Kimutattam, hogy III. Béla magyar király alakjáról és házasságáról már Marie de Champagne környezetében vitatkoztak. A grófnő anyja, Akvitániai Eleonóra, előbb VII. Lajos francia király, majd Plantagenet II. Henrik angol király felesége honosította meg északon a délfrancia eredetű udvari költészetet. Marie de Champagne udvari káplánja, Andreas Capellanus *Tractatus de Amore* c. művében össze is foglalta az udvari szerelem elveit, s így kerül szóba III. Béla lába.¹ Ez a könyv igen nagy hatást gyakorolt az egykorú és a későbbi lírai és epikai irodalomra.

III. Béla, első felesége, Anne de Châtillon halála után vette el Marguerite de France-ot, Marie de Champagne féltestvérét, az angol trónörökös, Plantagenet Henrik 28 éves özvegyét, aki VII. Lajos és második felesége, Constance de Castille leánya volt, és bár Béla neve nem szerepel Andreas Capellanus szövegében, nyilvánvaló, hogy az ő feleségét sajnálják a beszélgetők, mert ahhoz a nagylábul, csúnya, de híres magyar királyhoz ment feleségül.²

Ugyanettől a Marie de Champagne grófnőtől kapta Chrétien de Troyes, a zseniális költő, aki megteremtette a lovagregényt, a Lancelot-regény anyagát és tendenciáját (*matiere et san*), tehát otthon volt a troyes-i udvarnál és ismerőse lehetett András káplánnak is.

Nemrégiben a bécsi egyetem néhai romanista tanára, Stefan Hofer könyvet írt Chrétien de Troyes-ről³ s itt a hősről Cligés-nek elnevezett regényben meglepő nyomait találta meg a korbeli eseményeknek.

A konstantinápolyi Alexandre Angliába, Artushoz megy udvariságot tanulni: ott ismerkedik össze Soredamorsszal, akit el is vesz. Cligés világra jön, de mielőtt Alexandre hazatérne, feleségével együtt Angliában meghal. Halála előtt öccsével, Alis-szal (Alexios, Elek) megfogadtatja, hogy sohasem házasodik meg, s hogy trónját halála után Cligésnek engedi elfoglalni. Alattvalói unszolására azonban megkéri a német császár leányának a kezét. Követsége Regensburgba, majd Kölnbe megy leánynézőbe (2665 és 2699).

S íme, Barbarossa Frigyes császár 1170 pünkösdjén Regensburgban ült udvart, mint az eposzban, és 1171 júniusában Kölnben fogadta Mánuel görög császár követtségét, hogy a császár lányával kötendő házasságról tárgyaljon, mert Mánuelnek is váratlanul fia született, akit Alexiosnak hívtak.⁴

A történelmi párhuzam idáig terjed, mert a regény minden egyéb részletében kalandos szerelmi történet, és Trisztánhoz több köze van, mint a valósághoz. Hofer azonban joggal kérdezhetette, hogy Chrétien honnan vette a jelzett adatokat. A választ Marie de Champagne

¹ Vö. *A magyar király lába*. Magyarságtudomány 1943. és franciául: *De Sicambria à Sans-Souci*. Paris, 1943. 199.

² Margit királynő első házasságáról szól angol források alapján Karl Lajos. *Margit királynő, III. Béla király neje*. Századok 1910. Származásáról ír Asztrik Gabriel, *Les rapports dynastiques franco-hongrois au moyen-âge*. Budapest (1944).

³ *Chrétien de Troyes — Leben u. Werke des altfranz. Epikers*. Graz — Köln, 1954.

⁴ St. Hofer Giesebrecht, *Gesch. der Kaiserzeit* c. művére hivatkozik, 5. köt. I. r. 674.

udvarában találja meg. Ugyanis a grófnő férje, Henrik, champagne-i gróf sokat szorgoskodott VII. Lajos király és Frigyes császár között, s így igen jól lehetett értesülve a politikai helyzetről.⁵ Persze a költő szokása szerint azt használta fel, ami neki tetszett: a realizmus nála mindig beleolvad a regényes fantázia birodalmába.

Magunk részéről hozzátehetjük, hogy Mária féltestvére, Margit magyar királynő esetleges levelei útján is szerezhetett Chrétien tudomást a görög helyzetről. A regénybeli császárnő, Fenice persze képzeletbeli szimbolikus alak. Viszont érdekelhette Chrétient, hogy III. Bélát eredetileg szintén Alexiosnak, azaz Alisnak hívták Bizáncban, s hogy mikor Mánuelnek idős korában fia született, az vette fel ezt a nevet (II. Alexis), melyről Bélának le kellett mondania, hűségesküit téve a kis császárnak és legott elhagyva a görög birodalmat, hogy hazatérjen magyar királynak. Cligés esete tehát hasonlított III. Bélához, akit szintén elűtöttek a császári utódlástól. Tegyük még hozzá, hogy mikor Mánuel meghalt, Andronikosz a kis gyermeket megfojtatta és Izsák Angeloszt ültette a trónra, kihez III. Béla leányát, Margitot adta feleségül 1185-ben.⁶

Stefan Hofer magyarázata megerősíti mindazt, amit III. Béla és a champagne-i udvar kapcsolatairól mondtunk. Henri és Marie de Champagne, a nagy francia költő támogatói kezdeskednek arról, hogy Chrétien de Troyes nem lehetett ismeretlen Esztergomban, Margit királynő udvarában sem.

II.

Az irodalomtörténet már régen feljegyezte, hogy III. Béla fia, Imre (1196–1204) udvarában megfordult egy trubadúr, Peire Vidal, aki a leendő királynő, Aragóniai Konstancia kedvéért jött Esztergomba. Sokszor idézték már azt a versszakát, ahol Imrét dicséri és bőkezűségét magasztalja. Sebestyén Gyula tanulmányában az egész költeményt újra közölte,⁷ de szerintem ez a trubadúr megérdemli, hogy kritika tárgyává tegyük mindazt, ami utazásával kapcsolatba hozható.

Legelőbb is említsük meg, hogy III. Béla fia nevelését egy olasz mesterre, Perugiái Bernátra bízta, kit aztán Imre, mikor király lett, a spalatói érsekséggel tüntetett ki, hiszen ő maga már apja életében mint koronás magyar király a Dráván túli részek kormányzója volt.⁸ Így joggal feltehetjük, hogy Imre király is tudott provánszi nyelven, hiszen az olaszoknál a trubadúrok nyelve és költészete nagy becsben állott. Dante *Purgatorio*-jába (XXVI, 140) illeszt egy trubadúrt és provánszi nyelven beszélgeti. Petrarca is magasztalja a trubadúrokat.

Peire Vidal verseiben nem ritkán egyéni, sokszor vidám hangot ütött meg s így könnyen megértethette magát a magyar klerikus félművelt jokulátorokkal, akiknek szintén ez lehetett a stílusa. Ilyen például az a tensoja, ahol egy másik trubadúrral arról elmélkedik, hogy három akasztott tolvaj közül melyik volt a legszerencsésebb (XLVII.),⁹ ami beleillik a magyar mulat-

⁵ Vö. St. Hofer, i. m. 123. és Pauler Gy., *A magyar nemzet története az Árpádok korában*. II. 12. Henri de Champagne német érdeklődését már jelezte Chrétiennel kapcsolatban U. Tigner Holmes, *A History of old french literature*. 1948, 167.

⁶ Vö. Moravcsik Gy., *Bizánc és a magyarság*. 91.

⁷ Vö. Sebestyén Gy., *Imre király trubadúr vendége*. EPK. 1891. 503. Külön is, egy másik tanulmányával együtt: *Adalékok a középkori énekmondók történetéhez*. 1891. Ő is, forrása, Diez is (*Das Leben der Troubadours* 143), túlságos sok hízelt ad Jean Nostradamus trubadúréletrajzainak (*Vie des plus célèbres et anciens poètes provençaux qui ont floury au temps des comtes de Provence*. 1575), ahol a trubadúrok egy XV. századi szerzetes (Le moine des Isles d'or) alapján novellisztikus regényhősökké válnak. Az Imréhez írt ének elejét hasonlóan kiadta Békefi Remig Forster Gyula *III. Béla emlékezete* c. mű melléklete gyanánt. 143. A francia kapcsolatokat bőven tárgyalja Pais Dezső, *Rev. des Ét. Hongr. et Finno-ougr.* 1923. I. 22. Vö. még Gábrriel Asztrik, id. m.

⁸ Hóman – Szekfű, *Magyar Történet*, I. 450. Az adat Spalatói Tamástól származik. Kardos Tibor szerint (*Középkori kultúra*. 68) László szenttéavatása ügyében járt itt.

⁹ Idézeteink mind Joseph Anglade kritikai kiadásából valók: *Les poésies de Peire Vidal*; Classiques Français du Moyen âge n° 11; 2° éd. 1923. Karl Bartsch kiadása (Berlin 1857) nem volt számomra hozzáférhető. A magyar mulattatókról vö. Pais Dezső, *Árpád- és Anjou-kori mulattatóink*. Kodály-Album 95. Budapest, 1952.

tatók tárgykörébe is. Általában szeretett nagyozolni és verseit oly sokra tartotta, hogy a magasrangú mecénásokkal egyenértékűnek gondolta magát. Hírnevét emlegeti például a *Drogoman senher* kezdetű énekben, ahol lovagi hőstetteivel dicsekszik, ami nyilván tréfa, hiszen apja és alighanem ő maga is szűcs volt. Önmagát Rolandhoz és Olivierhez hasonlítja:

En totas res semble cavalier . . .

Szerinte Konstanca királynő apja, Aragóniai II. Alfonz nyugodt lehetne Balaguer város táján, ha neki csak egy jó paripája lenne, mert ő az egész Provence-ot rendben tartaná; se rablók, se kóbor lovagok nem pusztítanak. Ami szintén leplezett koldulás, ugyanis általában a trubadúrokat lovakkal szokták megajándékozni, mert lovon jártak, akárcsak a későbbi magyar lantosokról tudjuk.¹⁰ Szerelemben is hős, a szobán belül, sőt azt állítja, hogy a férjek félnek tőle.

Az efféléken mulattak bizonyosan nemcsak Konstanca királynő, a vele jött világszép Tota és testvérei, a bojótiak, Bertram, Simon és Mikhál (Katona József Simonja és Mikhálja) a vitéz spanyolok, kik Majorcát és Minorcát a szaracénoktól felszabadították,¹¹ hanem maga Imre király is; latin magyarázat mellett pedig a magyar előkelőségek, sőt lejjebb, a félművelt klerikus lantosok is.

Peire Vidal bizonyos fokig Villon ősenek tekinthetjük, trubadúri zekéje alatt megőrizte és továbbította a „galád” mulattatók hangját és szokásait.

Szerelmes énekeit is ebből a szemszögből nézhetjük. Nem állítom, hogy mindegyikük szerepjátszás, de egyik-másikukat ki kell vennünk az általános kliséből, hogy a bolondosan jókedvű, mindig hetyke Peire Vidal költészetét megérthessük.

Igen könnyen verselt, és ő szerezte a leggazdagabb melódiákat — mondják a zeneértők. Tizenkét szerzeményének a dallama is ránk maradt: kezdősorukat együtt találjuk J.-B. Beck *Die Melodien der Troubadours* (1908) c. kiadványában. Az Imre királyról írott, sajnos, nem szerepel közöttük.

Mozgékony-sága miatt nem szeretett egy helyen maradni. Már Diez idézte azt a két sorát, ahol elmondja, hogy betegségnek érzi, ha túl soká tartózkodik egy helyen (XII.): „e sembla malavais trop sojornar et estar en un loc”. Ez magyarázza, milyen könnyen ült fel a lovára, mikor Toulouse-i V. Rajmond gróf halála után a magyar udvar felé vette útját, vagy mikor Ciprus szigetére, vagy — ha igaz — a Szentföldre ment.

III. Béla saját maga hozta el leendő menyét, Alfonz király lányát, Konstancát, nagy pompával. Egy ilyen fejedelmi nász kíséretében szokás volt hozni jó énekeseket. Imre öccse, II. Endre pl. egy Alheit nevű jokulátornőt adott a fiatal Erzsébet mellé, mikor az Tübingiai Lajos udvarába vonult.¹²

Egyik énekéből, hol Peire Vidal egy Guilhalmona nevű hölgyet magasztal (VI.), mellékesen megtudjuk, hogy a magyar király jegyese szép volt, bár Guilhalmona nálánál is szebb:

Neis la filha Na Constansa,
Per cui Jovens saut'e dansa.

Vagyis: mint Konstanca leány, kivel együtt a fiatalság ugrik és táncol.

De érdemes közelebbről megvizsgálni az Imrének szánt éneket is, hiszen az esztergomi udvarban hangzott el először és közönsége gyönyörűséggel hallgathatta (XXXVIII.). Mivel Sebestyén Gyula már teljcs terjedelmében egy magyar folyóiratban is lenyomatta, itt csak két első szakaszára és a teljes ének magyar fordítására szorítkozom, mely némileg eltér a Sebestyén közölte Herzl Mór-féle fordítástól:

¹⁰ Vö. cikkemet ITK. 1954. 411.

¹¹ A bojótiakról vö. Kézai Simon Függelékét, *Scriptores* I. 191.

¹² Vö. Anzeiger f. Kunde d. deutschen Vorzeit. Neue Folge II, 129.

I. Ben viu a gran dolor
 Qui pert son bon senhor,
 Qu'eu perdei lo melhor
 Qu'anc mortz pogues aucir.
 E quar non posc morir
 Ni es dreitz qu'om s'aucia,
 Per ma vida gandar
 M'en anei en Ongria
 Al bon rei N'Aimeric,
 On trobei bon abric,
 Et aura.m ses cor tric
 Servitor et amic.

II. Et aura-i gran honor,
 Si m'a per servidor,
 Qu'eu posc far sa lauzor
 Per tot lo mon auzir
 E son pretz enantir
 Mais d'autr'om qu'el mon sia.
 E quar me saup chauzir
 Ni m'ac bela paria,
 Meins en pretz maint croi ric
 Manent ab cor mendic:
 E diran qu'eu o dic
 Del filh de Lodoic...

S most adjuk az ének teljes magyar szövegét:

I. Nagy fájdalomban él, aki elveszíti jó urát; én elvesztettem a legjobbat, akit a halál megölhetett. S mivel nem tudok meghalni és nem szabad az embernek megölnie magát, hogy mentsem életemet, elmentem Magyarországra, a jó Imre királyhoz, kinél jó menedékre találtam, és hű szívvvel szolgálja és barátja leszek.

II. És nagy tisztességére lesz, ha szolgálatába fogad, mert dicséretét elmondhatom egész közönségemnek és hírnevét jobban mint bárkiét, aki csak van a világon. És mivel ki tudott engem választani és szépen befogad, nálánál kevesebbre becsülök nem egy gazdag királyt, akinek üres a szíve; még azt mondják, hogy Lajos fiáról beszélek!

(Itt nyilván Fülöp Ágost francia királyra céloz, aki az angol király, Oroszlánszívű Richárd féltestvére volt.)

III. Nem sokra tartok egy zsugori vagy rabló császárt, avagy egy csaló királyt, aki hamis zsarnokoskodásával Istent akarja rászédni és bárkit megszegyeníteni. De utolsó lehetéskor aljassága nem fog többet elérni, mint Henrik úré, mikor esztelenül megváltozott és a jó Richárdot megszegyenítette és amikor Istennel szembeszállt.

IV. A király nem szereti az erényt, ha az árulóknak hisz és a hízog szolgákra hallgat, mert e szolgák kiölik az örömet és mindennap elárulják urukat: hiszen saját szolgálai kezétől halt meg, kiket gazdaggá tett és Dáriust halálra sújtotta az, akit felnevelt.

V. Ezért nem is akarok gazdagságot, hanem örömet és szerelmet, mert örölségnek tartom, ha valaki túl sokat akar keresni, amit nem is tud élvezni. Miért is nem akarok olyan jószágot, mely miatt mindenki irigyl és hitványságot mond rólam. Jobban szeretem azt, aki magához vonzott abban az órában, mikor megláttam és aztán annyira elvarázsolt, hogy szívem nem vált el tőle soha többé.

VI. Mert színében egy húsvéti rózsához hasonlít és fehérségben a lilimhoz. És mikor Isten meg akarta teremteni, belé tette minden tehetségét, mert más java nem volt. Benne fel akarta támasztani a Szerelmet és az udvariságot, mivel egyetlen tekintete megsebesített, melyből nem gyógyított meg azóta; de meg fog gyógyítani előbb-utóbb, akár fiatal leszek, akár öreg.

VII. Dal! indulj Viche, a jó kalász magvához, és mondd meg neki, ne únja meg, hogy mindenkit gazdaggá tegyen.

VIII. Németek, mondom, ti túlságosan gorombák, hűtelenek, igaztalanok vagytok, sohasem örülhetett nektek az, aki benneteket szeretett vagy szolgált.

Kiderül az énekből, hogy Peire Vidal-t maga Imre hívta. A költő énekében mintegy előlegezve a reneszánsz korát biztosítja a királyt, hogy hírnevét az egész világon elterjeszti. Király és trubadúr kiegészíti egymást: a trubadúrnak tehát előkelő szerepe van. A költemény afféle világpolitikai áttekintést is nyújt Imre udvarának s egyéb hallgatóságának, mint pl. az otthon uralkodó Aragóniai II. Péternek is, a királyné fivérének, — maga is trubadúr volt —, mert ő a „jó kalász magva”, kihez Vidal az éneket küldi. Nem titkolja, mint másutt sem, ellenszenvét Fülöp Ágosttal szemben, aki mindenkor a trubadúrok nagy mecénásának, Richárdnak ellensége volt, még akkor is, mikor a Szentföldön együtt harcoltak. Aljasnak, hitványnak, árulónak mondja. De még keményebben szól VI. Henrik császárról, aki kemény fogságban tartotta Richárdot és egész életében sanyargatta báróit. Bezzeg mit használt mindez utolsó pillanataiban? S hogy az éneket megérthessük, tudnunk kell, hogy Henrik Richárdot mint foglyot vette át az osztrák Babenbergi VI. Lipóttól, mert az fogta el, mikor a Szentföldről jövet Itáliából német földön át zárandokruhában próbált hazajutni. Henrik csak az angolok és nyugatfranciák 120 000 aranyáért adta vissza szabadságát. Olyan árulás volt ez, melyet Peire Vidalnak meg kellett bélyegeznie, hiszen Imre apja, III. Béla, Henrik apját, Barbarossa Frigyes császárt meleg vendégszeretettel kísértette a határig a Szentföldre mentében. Imre udvarában sokat beszélhettek az esetről (1192), melyet Peire Vidal már egy másik énekében is megbélyegzett (XXXII.), de Richárd akkor még Henrik fogságában volt.

A zárószakaszban Peire Vidal külön kiemeli a németek hitványságát és igaztalanságát, mint ahogy másutt is (XXXVII.) hangsúlyozza, hogy nem szereti őket. Annyira meg, hogy a németek nyelvét a kutyaugatáshoz hasonlítja. Ezért jobban szeret a szabadságukért harcoló génuaiak és általában a lombárdok között vidám, kedves hölgyek mellett mulatni, mondja ugyanebben az énekében, melyet szintén elénekelhetett Imre udvarában, hiszen a trubadúrok dalai igen hosszú életűek voltak. Lombárdia császárellenes volt s mikor Peire Vidal arra járt, éppen akkor foglalta el a kegyetlen VI. Henrik Sziciliát. Versében felszólítja a lombárdokat: egyesüljenek a zsarnok ellen.

Ugyanabban az időben, talán éppen Peire Vidalnak válaszolva, Henrik császár lelkes híve és szolgálója, Walter von der Vogelweide ír egy német földet, embereket, asszonyokat magasztaló éneket. Szerinte a német erkölcs mindennek felett áll:¹³

Von der Elbe unz an den Rin
und her wider unz an Ungerlant
sô mugen wol die besten sîn
die ich in der werlte hân erkant.
kan ich rehte schouwen
guot gelâz unt lîp
sem mir got, so swûere ich
wol daz hie diu wîp
bezzet sint danne ander frouwen.
Tiusche man sint wol gezogen
rehte als engel sint diu wîp getân.

Vagyis: Az Elbától a Rajnáig és megint le Magyarorszáig ők a legjobbak lehetnek, akiket én a világon megismertem. Ha igazában nézem a szép viselkedést és külsőt, Isten úgy segéljen, megesküszöm, hogy itt a nők jobbak mint más asszonyok. A német emberek jól neveltek és igazán mint angyalok, olyanok a nők.

Vidal délfraancia éneke persze hagyományos céljának is megfelel: szerelmes udvarlás akar maradni a választott, de meg nem nevezett hölgy irányában. Egészen bizonyosan a magyar királynét érti Peire Vidal azon a hölgyön, aki magához vonzza. Ő az, aki a rózsához és liliomhoz hasonló, hiszen Isten ajándéka minden, ami rajta van. Szerelem és udvariság széke és egyetlen pillantása lesújtotta a költőt, kit azonban biztosan kigyógyít sebeiből.

¹³ Lachmann – C. v. Kraus kiad. 1911. 74.

Ebből ugyan nehezen tudjuk visszaképzelni Konstanca királynőt, de a költőnek már korábbi dicsőítő szavaiból is el tudjuk gondolni, milyen szép lehetett.

Imre király lelkét is kap: sohase hallgasson a hízelt tanácsosokra. Közhelyek kerülnek elő a Sándor-regényből; egyikük, Bessus árulása jótevőjével, Dáriussal szemben, 400 év múlva Balassi Bálint hasonlatai közt is előfordul.

Peire Vidal másutt több ízben dicséri, védi Imre apósát, Aragóniai Alfonzot is (XXIII, XXXIX, XL), akinek tizennégy trubadúr udvarolt. De amikor Imre-cansóját írja, Aragóniában már II. Péter, Alfonz fia uralkodott. Ez azonban nem zárja ki, hogy Imre udvara is hallotta zengeni Alfonz dicsőségét.

III.

Eddig azonban még nem esett szó arról, hogy még egy trubadúr járt magyar földön ez idő táján: Gaucelm Faidit (kb. 1185—1220). Különös nevét úgy látszik annak köszönhetné, hogy eretnek hírből állott és így nem lehetetlen, hogy hazájából való elvándorlása s magyarországi utazása is azért történt, hogy megszabaduljon az ortodox üldözésektől.¹⁴ Magyarország még akkor a szabadság hazája volt.

Erre a költőre a kiváló strassburgi romanista, Ernest Hoepffner könyve alapján lettem figyelmessé (*Les troubadours*. Colin, Paris 1955), de ő versének csak azt a sorát idézi, ahol Faidit magyar útját említi. Mivel Hoepffner, akit személyesen is ismertem, az elmúlt években elhunyt, párizsi barátaim révén megtudtam, hogy éppen most készít róla doktori értekezést Jean Mouzat, a Janson-gimnázium tanára, aki számos kézirat és kiadás alapján összeállította számomra az ismeretlen canso teljes szövegét.

Faidit Uzerche-i születésű polgárember volt és kockán eltékozolta vagyonát. Jokulátornak csapott fel és maga mellé vett egy feslett életű nőt, akit Guilhelma Monjának hívtak s aki még kövérebb volt mint ő. Később el is vette feleségül, mint életrajzában olvassuk: „G. Faiditz n'anet outra mer e si menet dompna Guilhelma Monja qu'era soa moiller et era estada soudadeira et era plus grosse qu'el non era”.

Vagyis: G. F. a tengeren túlra megy és elviszi G. M. asszonyt, aki a felesége volt és azelőtt ringyó volt és kövérebb volt mint ő. (Idézi Robert Meyer, *Das Leben des Troubadors Gaucelm Faidit*, Heidelberg 1876.)

Ventadourban Turenne-i Mária vicomtesse-t szolgálta, majd Oroszlánszívű Richárdot, Limousin hűbérurát. Otthon az aragóniai udvarban megénekelte Alfonz királyt, mint a többi trubadúr.

Az *Anc no-m parti de solatz ni de chan* kezdetű cansóban fordul elő a bennünket közvetlenül érdeklő hely. A boldogan szerelmes költő egyenesen a Szerelemhez fordul és vele közli örömét és titkos óhaját.

III. E vos, Amors, que m'avetz promes tan
vostre socors, era-us en sovengues:
anatz vos lieis, et en ab vos Mercés,
et eu ira lai en vostra fianssa;
e s'ella-m fai amistat ni m'enanssa,
vos e Mercés n'auretz grat, solamen
apres mi donz, qu'a en vos mandamen.

IV. Autre socors non aten ni deman
mas sol de lieis, s'ieu aver lo pogues,
car anc non vi dompna tant be'm plagues!

¹⁴ „Les biens des *faidits*, c'est-à-dire des proscrits pour cause d'hérésie furent confisqués,” írja Louis Réau (*Hist. du vandalisme* 1959. I, 46). Adata ugyan az 1218-ban üldözött albigenek és valdensekre vonatkozik, de az elnevezés bizonyára régebbi.

— et ai estat en Ongr' et en Franssa... —
 et si-m dones Damisella Costanssa,
 totz mos volers no-m passera-l talen
 q'ieu ai de lieis, cui am tan finamen.

V. Car mieills mi vai que a Prestre Johan
 quan mi membra de lieis qe m'a conqués,
 qu'ab pretz honrat et ab bels ditz cortés
 mi dona joi e-m promet benananssa.
 Per tal qe fos en pretz et en honranssa,
 qu'apres lo joi m'avengues l'onramen,
 tuit poiran dir: „Ve-us l'amador jauzen!”

Vagyis: III. És te szerelem, aki annyit ígérted nekem segítségedet, emlékezz reá; ahová mennek örömeid és megy a te Kegyelmed, odamegyek én is a te szolgálatodra; és ha ő barátságosan fogad és nem adja meg a kedvezményt, te és a Kegyelem csupán az én boldogításom után kedveztek, mely pedig a te parancsodra vár.

IV. Más segítséget nem várok sem kérek, csupán az örömet, ha megkaphatom, mert sohasem láttam olyan hölgyet, aki nekem annyira tetszenék! — Pedig én Magyarországon voltam és Franciaországban... — És ha nekem adod Konstanca kisasszonyt, egész kívánságom nem fog több öröme vágyini, hisz én oly hűségesen szeretem.

V. Mert jobb dolgom van, mint János Papnak, ha eszembe jut az öröm, mely elfogott engem, mivel annyi tisztas jutalommal és annyi udvarias szóval nyújt örömet és ígér boldogságot. Annyira voltam jutalmakkal és tisztességgel elhalmozva, hogy az öröm után [most már] megjön a becsület, s mind mondhatják: „Ime a vidám szerelmes!”

Hoeppfner bizonyára jól sejtí, hogy G. Faidit ugyanakkor járt a magyar földön, amikor a vidám Peire Vidal és ugyanazon alkalommal: Konstancával jött, Konstanca és udvara mulattatására (i. m. 153). Hiszen hallgató közönsége is ugyanaz, mint a többi trubadúr. 1202-ben Montferrat-i Bonifácot magasztalja, amiben van valami különös, hiszen Bonifác keresztesei éppen az Imre birtokában levő Zára városát ostromolták meg 1202-ben, ahelyett, hogy a szaracénok ellen vonultak volna. De a trubadúrnak nem kellett okvetlen előre tudnia a hadjárat lefolyásáról.

Idézett verséből magyar emléket csak annyit tudunk meg, hogy gyönyörű szép hölgyeket látott magyar földön, és hogy a magyar nők szépségének legalább olyan híre volt az ő idejében, mint a franciáknak. Reméljük, hogy a készülő kritikai kiadásból többet fogunk megtudni.

Pedig hetven énekéről tudunk, J.-B. Beck tizennégynek a melódiáját is összeszedte (*Die Melodien der Troubadours* 1908. 31). Többnyire szerelmes énekek, melyek közül nem egy hangozhatott el Esztergom várában. Nagyon rossz énekes volt, de jó muzsikus: jeles cansokat talált fel (uo. 101).

Bennünket különösen érdekelhet Oroszlánszívű Richárdra írt siralma (*planh*), melynek véletlenül ránk maradt a dallama is. Első szakaszát Beck átírásban is közölte, és az ő nyomán itt adjuk (*La musique des troubadours*. 92):

Texte orig. Fortz chauza es que tot lo ma - ior dan
 Version adap. Quel deuil im - mense et quel cru - el mal - heur

El ma - ior dol, las! qu'en aue mais a - gues,
 Pour tous les siens, quel cha - grin sans pa - reil!

E so - don - di - tos - temps plu - aben plu - ran,
 Et moi, en - tien de - plu - ren de - don leur,

M'a - ven a dir en chan - tan e re trai - re.
 Je dois chan - ter et di - re ma souf fran - ce.
 Car s'el qu' - ra de va - lor caps e poi - re,
 Car lui, le prince et le chet de vail - lan - ce,
 Lo rics va - lens Ri - chartz, reis dels Eng - les Es
 Le bon, le grand Ri - chard, roi des An - glais, Est
 mortz. Ai Dieus! quals perd' e quals dans est!
 mort Oh Dieu! Re - grets a tout ja - mais!
 Quant es - trantz mortz, quan sal - valge a nous - tir!
 Mort! L'affreux mort, si ter - rible a nous - tir!
 Ben a dur cor totz hom qu'o pot suf - frir.
 Bien dur ce - la qui ten - tend sans tra - mite.

Gaucelm Faidit talán éppen Esztergomban költötte siratóénekét, hiszen Richárd csak 1199-ben halt meg Fülöp Ágost egyik várának ostrománál, mikor még nálunk Imre uralkodott. El is énekelhette a plancust, hiszen Richárd III. Béla sógora volt, Plantagenet II. Henrik és Akvitániai Eleonóra fia, és a magyar királlyal közös ellenfele volt Babenbergi VI. Lipót, akihez Imre lázadó öccse, a leendő II. Endre is menekült.

Bizonyára magyarul is tolmácsolták:

Szörnyű dolog és nagyon nagy baj, a legnagyobb baj, oh jaj! mely valaha ért! És ahelyett hogy sírnék a fájdalomtól, énekelnem kell és beszélnem. Mert ő, aki a vitézség feje és mintája volt, a gazdag, vitéz Richárd, az angolok királya, meghalt. Oh Istenem! Milyen kár és veszedelem! Milyen félelmes szót, milyen vadat kell hallani! Nagyon kemény a szíve minden embernek, aki ezt el tudja szenvedni!¹⁵

Vajon vakmerőség volna-e feltenni, hogy G. Faidit, Esztergomban vagy másutt, valahogyan kapcsolatba került a magyar jokulátorok siratóénekeivel? III. Bélát az előző években (1196) temették el s bár adatunk nincs rá, biztos feltehetjük, hogy keleti szokás szerint a kobzosok is ott voltak és jajgatva siratták a nagy királyt, mint annak idején, Jordanes szerint, Attilát. És ha egybevetjük Faidit planhját valamelyik népi siratóénekkel, például a Rajeczky Benjamin közölte XIII. példával, van némi hasonlóság.¹⁶ Más siratóénekek sem állnak távol Faidit-től, ami arra vallana, hogy egy nemzetközi hagyománnyal állunk szemben, ahol a nép, mint annyiszor, a késő idők számára fenntartó szerepet játsza. De az a tény, hogy Faidit Richárdot Esztergomban siratta el, talán éppen magyar ösztönzésre vall, s esetleg Faidit költeménye is halvány emléke a III. Béla-kori magyar jokulátor-siratásnak.

¹⁵ A költemény teljes szövegét sokan kiadták, többek közt Carl Appel, *Provençalische Chrestomathie* 2. kiad. Leipzig, 1902.

¹⁶ Vö. Deutsches Jahrbuch f. Volkskunde, Bd. III, Jahrg. 1957, 46.

Konstanca királynő csak a saját nyelvén éneklő trubadúrokat énekeltette, de ezt a költészetet magyar földön is megértették. A király a nyelvet is, az udvarnál fizetett lantosok meg legalább a dallamot és a jajgatást kísérő játékot...

G. Faidit siralmának többi része is a nagy vitéz dicsőségét zengi. Az egyikben a költő bánkodik azon, hogy a szaracénok, törökök, „pogányok” és perzsák, kik mind rettegték Richárdtól, most majd nem tudnak hová lenni a hetvenkedéstől, mert a szent sirt most már csak később és nehezen fogják visszahódítani, ha Isten is úgy akarja. Királyok sem fograk többé behódolni...

A szent sír dolga a magyar udvarnál is szóbeszéd tárgya volt, és apja ösztönzésére Imre is készült a nagy útra. Az ének tehát igen aktuális kérdést vetett fel, mikor Richárdot megsiratta. Később II. Endre meg is valósította a tervet, mely bátyját folyton kísértette.

Elég bőven folyt tehát a provánszi dal a magyar udvarnál: hiszen most már két vándor-énekest névleg ismerünk, aki azzal dicsekszik, hogy mesebeli országunkat felkereste. Hát még akit elmosott az idő...

Imre halála (1204) sem jelenti azt, hogy a francia éneknek vége szakadt, hiszen II. Endre Merániai Gertrud halála után szintén francia nőt, Courtenay Jolánt vette feleségül s a francia hatás nem szűnik meg, sőt növekszik Magyarországon.¹⁷ S ha a trubadúrok olyan könnyen megtalálták az utat Esztergom felé, talán a kóbor klerikusokból átvédlett goliárdok, Balázs János „gallyárdjai” (galádjai) is bolygogtak a boldog ország irányában és vissza francia földről, ami talán megfejtí azt a rejtélyt, hogyan kerültek át a Toldi-monda mesés elemei a francia chanson de geste-ekből és miért találunk annyi egyezést Rutebeuf versei és Bebek Ferenc hegedősének szerzeménye között.¹⁸

Hiszen Balassi Bálint egyik nótajelzéséhez hasonló vágáns-ének előkerült egy középkori francia dalgyűjteményből is: *Vir monachus in mense mai*, illetve: *julio*...

¹⁷ Vö. Károlyi Árpád cikkét Csánki Dezső *Árpád és az Árpádok* c. diszművében. 273.

¹⁸ Vö. Balázs János, A goliárság emlékei a magyar szókinésben. Fil. Közl. 1955. A Toldi-mondáról Id. Birkás Géza, *Ilosvai Toldija*. Ethn. 1912., Solymossy Sándor, *A Toldi-mondához*. Ethn. 1918. és *A Toldi-monda keletkezése*. ITK. 1924; Király Ilona, *A Toldi-monda és a francia hősi-énekek*. EPK. 1934. 11. Rutebeuf és a szendrői hegedősének közti rokonságról írtam ITK. 1954. Ugyanott idézek egy panaszos vágáns-éneket a XIII – XIV. századból, melynek megfelelői nálunk is fellelhetők. A magyar *Pér* nevet Pais Dezső hajlandó a délfancia *Peire*ből is magyarázni MNy. XXXI, 280. A magyar középkor francia és német kapcsolatairól még bőven írt Moór Elemér, *Die Anfänge der höfischen Kultur in Ungarn*. Ung. Jahrb. 17 (1937).

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

BOHUNICZKY SZEFI

EMLÉKEZÉS OSVÁT ERNŐRE

Mielőtt első novellámat leköszölte a Nyugat, Schöpfunglinék hírül hozták, hogy Osvát ismeri már a novellapályázaton megdicsért írókat, és engemet is vár az Andrassy úton levő Korona kávéházba. Schöpfunglin tudta, hogy a súlyos dolgokat szeretem halogatni, ezért feleségéhez fordult: — Menjenek együtt Ernő bácsihoz, Szeffi képes becsapni bennünket! — Így indultunk el ketten és egy januári fagyos napon először találkoztam mint író Osvát Ernővel. Akkor kerültem először és utoljára némi bátorsággal a Korona kávéházba, mert később ez a hely jelentette számomra a legtöbb gátlást, a legszorongatottabb ellenkedést. Itt ismertem meg, hogy embernek csak nehéz lenni, de írónak mérhetetlenül gyötrő.

Osvát fölkel, meglepődött:

— Maga az?

— Emlékszik rám szerkesztő úr?

— Hogyne, hogyne! Király György halála alkalmával találkoztunk először a Centrálban és egyszer a villamoson. Ugy-e? — kérdezte, és tekintetemet fölkapta. A levegő egyszerre csillogóbb lett, betöltötték Osvát Ernő gyönyörű szemei. Egymást nézegetve kis kacérság rezgett közöttünk, de csak pillanatokig, mert amilyen könnyedén kapta föl az eseményt, oly gyorsan eresztette el, szemeit az asztal márványlapjához fordította, szája fanyar lett, mosolyában irónia éledt.

— Hozott megint valamit? — kérdezte.

Úgy éreztem, csúfolódik és zavarba jöttem. Ezt a zavart ismerhette jól, finomabb lett, a mosolya bátorítóbb. Már akkor éreztem és későbbi találkozásaink megerősítettek benne, hogy Osvát nem csak szerepet tölt be, de szerepének pompás játékos, talán unta is már, különben hogy áradhatott volna köréje a találkozás kacéran megfiatalodó pillanatai után kételkedő fanyarság és a csalódások finom bánata? Ma már tudom, hogy a csalódásokat és a kételkedéseket fanyarságát nem az egyének hibái rakják el, hanem a múló és folyton változandó idő kegyetlensége kényszeríti. Osvát egyik legsajátosabb vonása volt, hogy az időben időtlen maradt, mindig megtartotta imponáló puritánságát. Feketébe öltözötten ült a kávéház páholyában, szerzetesi egyszerűséggel és mégis feltűnővé váltan. Aki öltözékével és magatartásával kilép a megszokott dolgok keretéből és szerényebb, rendszertelen ellenkezőjét éri el. Olyan, mint a színész, kinek szerepéhez fontos a jelmez. Osvát Ernő személyisége akkor már élő legendává szövődött. A biztosan látó nagy kritikust tisztelték, oszlopát a nemes irodalomnak és mindenek fölött a félrevezethetetlen szerkesztőt. Azt tisztelték, akinek nyomán fel szoktak, vagy végképpen lezuhanak a kezdő írók. Ahogy szemben ültünk egymással, láttam mást várt, mint amilyen vagyok, érdeklődése kialudt, és mikor búcsúztam, mosolyában irónia volt. — Hozni fogjuk a novelláját — mondta, mintha engesztelne, pedig ő sem tehetett róla, és én még kevésbé, hogy nem tudtuk megszeretni egymást.

Gátlásaimat, amit a Korona kávéházban első találkozásunk alkalmával kaptam, többet nem vesztettem el. Mindig félszeg maradtam s ha szembekerültünk, úgy éreztem, hamisak vagyunk, szeretet nélkül mosolygunk, nem tart tehetségesnek, mert hiányzik belőlem az a kis személyes játék, ami a tehetséget elhitelné vele, az a kedves mellékes, ami által a fontos érdekesebb lesz és meggyőző. Nem emlékszem rá, hogy felesleges dolgot mondtam volna, és ha zavaromban megkérdeztem: — Hogy van szerkesztő úr? — ijedtül váltam. Ilyenkor ősz hajával mosolybafinomodottan Osvát Ernő olyanná vált, mint ezüst rámában egy érdekes, de számomra idegen kép. Zavaromból sohasem oldott fel, pedig leleplezte, sőt élvezte. Így lettek találkozásaink enyhülés helyett egyre gyötrőbbek. Az ember, ha fiatalágára gondol, sok nehéz óráját mulatságosra változtatja, de a Korona kávéházban szerzett gyötrelmek elrekedtek. Szorongásaimhoz hozzájárult, hogy elkészült kézírataimmal sohasem voltam megelégedve, de íróasztalfiókomban sem kívántam őket hagyni. Úgy éreztem, Osvát tud erről,

mégis segítő jóság helyett ironikus mosolyával mélyebbre süllyeszt. Így költözött belém az idegtől gyanú, hogy tehetségtelen vagyok, és mégis írni bátorkodom. A gyanú lebeszél arról, hogy írjak, de ugyanakkor öngényt fejlesztett, hogy csakazértis tegyem. Osvát Ernő nevelésének fontos titka volt, hogy a gyanút és öngényt egyszerre fejlesztette, így érthették el kisebb tehetségek is, hogy magas írói erkölcsükkel rangot kaptak a nagy írók oldalán.

— Hozott kérem valamit? — kérdezte és én tiszta kutató tekintete előtt nyomban bűnösnek éreztem magam. Ahogy átvette az ívlapokat, azonnal olvasásukba merült. Ilyenkor magasán csukódó fekete ruhája úgy tűnt, mintha törekény testét jobban bezárná, arca szerzetesi komolyságot öltött, kérlelhetetlen igazságot. Míg olvasott, egyetlen arcizmával sem árulta el, tetszik-e vagy nem? Így lettek az íróra ezek a percek idegvötrősen nehezek. Aztán vagy azt mondta — Ezt visszaadom, jobbat várok. — Vagy azt: — Közölni fogjuk. — Akár tetszett neki, akár nem, mindig mindent végigolvasott. Egyszer előttem kérdezte Schöpplin: — Ha látod, hogy tehetségtelen, rossz írás, miért olvasod el? — Osvát finom mosollyal válaszolt: — Sohasem tudhatjuk, nem-e éppen az utolsó mondatok árulnak el tehetséget. — Ez volt Osvát Ernő lelkiismerete és nagysága. Kicsit mégis hamisnak éreztem, legendabazártnak, a kiválasztottak pózába merevültnak. Kétségtelenül a legjobb póz volt, mert az egyszerűt és puritánt sürítette, de egészen nemessé mégsem csiszolta, talán túlnőtt önbizalma állította meg. Ironikus mosolya elárulta, hogy tudja jól, hogy időnként minden nagy író ír rosszat. Egy visszakapott kéziratnál kijöttek könnyeim. Ijedten hajolt felém: — Kérem, ne nehezteljen. A nagy írók is írtak rosszat, sőt sokszor éveikig, csak rosszat, aztán váratlanul remekművel jelentkeztek. Például Tersánszky Józsi Jenő. — Azt hiszem, a visszaadott kéziratok még magasabbra emelték kritikusai tekintélyét, mint az elfogadtak. Engemet az is zavart, hogy el kellett fogadnom mások mértékét, azokét, akik nem csak tisztelték, de tévedhetetlennek tartották. Nem mertem elárulni, hogy másnak látom őt, mint ők, nagyszerű, érdekes, sőt regényes, de számomra nem mindig egészen valódi. Nyugtalanított az érdekessége, nem hittem el szerénységét, mert feltűnő volt és puritánsága hódító. Egészen semmit sem hittem el neki, csak egyetlenséget: ha elolvasott kéziratomra azt mondta: — Rossz! — Ilyenkor fontolgtatás nélkül összetéptem, szemébe dobtam, néhány napra összeroskadtam, sokszor hetek kellettek, míg rendbejöttem, aztán a krízis keménysége szigorúbb útra vezetett, azon voltam, hogy írásaimmal ne váljak méltatlanná önmagamhoz, hiszen Osvát nem csak azt jelezte, hogy rossz, de ugyanakkor biztatott: — Magától jobbat várok. — És azzal ébredtem, amivel elaludtam: salaktalan, tiszta író kívántam lenni. Ennek a magas és egyre növekedő vágnak Osvát Ernő volt a teremtetője, és szigorúsága szabta meg az utat. Ha aztán egy-egy írásom tetszett neki, nem engedett hamar kiröppenni a Korona páholyából, kérdeztetett, mert nem csak a kéziratok kérlelhetetlen, tiszta bírálója volt, de kíváncsian szimatolta az íróban rejlő egyéb érdekességeket is. Sokszor úgy éreztem, hogy az utóbbit az előbbi fölé helyezi, és sokszor bizony igazságtalanul. Csak így történhetett, hogy kis tehetségeket néha a nagyobbak fölé helyezett. Így sok sebet fakasztott, de valószínűnek látszik, hogy saját magához sem volt kiméletesebb. Talán többet gyöttrődött, mint amennyi sebet ejtett. Azzal, hogy egy olyan írástudó, mint amilyen ő volt, írói képességét csak aforizmák szűkítette, nemcsak gátításait mutatja és szenvedéseit, de sokkal többet: egy önmagát állandó benső figyelem alatt őrző embert. Talán elijedt a bővenömlő mondatoktól, tudta, hogy ezekbe nemcsak az élet szépsége, de az élet szennye is beárad? Ha nem ő írja ezeket az apróságokat, hanem más nyújtja át neki, biztosan észrevette volna, hogy ennyire lecsupaszított vázban az igazság, csak okosság. Emlékszem, Schöpplin nem annyira kiábrándultan, inkább részvétellel jegyezte meg: a nagy nevelő önmagát csiszolgatva, sajnos csontig engedte vésőjét.

Később, életének utolsó éveiben mégis közelebb kerültünk személyileg is egymáshoz. Az a „mellékes” kezdődött el, ami Osvát előtt, ha nem is javította meg az írásokat, de föl-szította érdeklődését. Fenyő Miksaéknál voltunk. Már sokan ültünk együtt, amikor megjelent. Emlékszem törekennyé vált alakjára, zajtalan mozdulataira, sápadt arcában fénnel átfűtött mély szemreire. Ezüstös hajramájába aranyló arca egy Rembrandt kép belső pompáját sugározta. Egyszerre minden csendesek lettünk, pletykázásaink, nevetéseink lehalkultak. Uzsonna után zenét kértünk, behozták a gramofont. Lesütött szemekkel hallgattam s mikor felnéztem, tekintetével találkoztam. De most egy egészen más Osvát nézett rám. Közvetlenséggel mosolygott, mint a felnőtt, ha kilesett egy észrevétlenül játékaiba merült gyermeket. Mikor később éjszakabanyúlva kiléptünk a kertajtón, egymás mellett mentünk a Naphegyről lefelé. A Philadelphia kávéház előtt nem kérte magát, beült velünk a füstös, rossz szagú helyiségbe. Az asztalon az Új Idők legutolsó száma feküdt, lapozgatni kezdte, arcán figyelem éledt és az ébredő magyarok közé tartozó Kádár Levente cikkére mutatott: — Elolvasom, ez tehetséges ember!

— Csakugyan annak tartod? — kérdezte Schöpplin.

Osvát fölnevetett: — De még mennyire! Ha az ébredőknek sok Kádár Leventéjük lenne, beállnék magam is közéjük!

Ez volt az első és utolsó tréfa, amit tőle hallottam.

Pár hét múlva bírálatokat vittem, most eltért rendes szokásától, nem fogott olvasásukba, betette aktatáskájába és tekintete figyelmeztetett, hogy valamit, ami lényegem, ellopott és barátom lett.

Hamarosan elbeszéléssel jelentkeztem, de ekkor már betegesen fáradtnak találtam. Szomorú volt és nem leplezte, hogy besüppedt a maga egyéni, nehéz világába. Megrendülve éreztem nagy hősiességét, mellyel testi vázát még mindig az irodalom ügyének rendeli alá, és ügyefogyottan kérdeztem: — Hogy van?

— Nem jól — mondta halkán, előrehajolva, lesütött szemekkel. Alázatosnak, mélynek, igaznak láttam. Tudtam, hogy tüdőbeteg lánya, Osvát Ági életének utolsó stádiumához közeledik, és a nagy szerkesztőből most összetört apa lett. Elbeszélésemet szó nélkül átvette, és meglepetésemre a legközelebbi Nyugat hozta.

Ekkor láttam utóljára.

Esős, sötét őszi reggel volt, amikor az uram átszólt a szomszéd szobából: — Osvát Ernő a lánya halálos ágyánál öngyilkos lett!

— Mégis nagy ember volt — mondtuk megrendülten, és körülbelül ezt mondta akkor mindenki.

Pár nap múlva, temetésén mindazok, akik valaha beszélünk vele, vagy kéziratot vittünk hozzá, találkoztunk és megindultan mentünk a két fekete láda után a csobogó esőben a sírig. Csak nagy és puritánéletű ember kaphat oly megrendült gyászt, mint ahogy mi kísértük és sirattuk. Mindenki érezte, hogy történt valami, eltűnt a legérdekesebb ember, eltűnt a legtisztább szerkesztő.

FALLENBÜCHLNÉ AMBRUS GIZELLA

AMBRUS ZOLTÁN*

Ambrus Zoltán Debrecenben született 1861. február 22-én.

Első emlékei tehát Debrecenhez fűződnek, de kisgyermekkorra nagy részét Biharmező-keresztesen tölti, ahol apja ebben az időben állomásfőnök. Mezőkeresztesi emlékek bukkannak fel „*A gerolsteini nagyhercegnő*”, a „*Gyűlölet*” és „*Brunswick*” című novellákban: „Egy állomáson nőttem fel...”. „Volt egy... birodalmam: az állomáson veszteglő vasúti kocsik... Gyönyörű képzelt utazásokat rögtönöztünk”. Nyolcéves korában, hogy iskolába járhasson, Debrecenbe küldik anyai nagyanyjához, Speth Ferencné Kovacsóczy Johannához: „Úgy volt, hogy kosztosfiú leszek, de inkább princezske voltam”. Kitűnő tanuló, de az iskola nem elégsíti ki tudásszomját. A házban itt is, éppúgy, mint otthonában, nagyon sok a könyv: a Kovacsóczy-család erősen irodalmi hajlandóságú. Spethné testvére, Kovacsóczy Mihály a magyar hírlapírás egyik úttörője volt, s a családban többen írnak verseket és elbeszéléseket. A kisleány édesapja is rendkívül művelt ember, s már ő is hazulról hozta magával a könyvek szeretetét. Ambrus Zoltán apai nagyapja állatorvos volt, de nemcsak a „füveket és a sókat” ismerte, hanem iskolákat végzett ember volt, akinek szakkönyveiből még 1944 előtt megvolt egy néhány. A gyermek Ambrus már otthon megismerte a magyar klasszikusok nagy részét; itt Debrecenben rátalált Shakespeare-re. „Hogy melyik író hatott legerősebben rám? ... Minden író közül: Shakespeare” — írja Riedl Frigyesnek 1914-ben.

Itt ébred fel érdeklődése a színház iránt is; nagyanyja unokatestvére, Foltényi (Foltin) Vilmos, jónévű színész, gyakran elviszi a kisleányt a színházba. A családtagok is gyakran végignézik az előadásokat, velük együtt a gyerek is. Megismerkedik egy színésznővel, megkezdődik a színházasdi-játék.

A következő iskolaévben már nem kell visszamennie Debrecenbe: szüleivel Nagykárolyba költöznek. A nagyvakációt éveig még Debrecenben tölti. Nagyon szereti ezt a várost, akkor is el-ellátogat oda, amikor már senki sem lakik ott a családból, hogy fölkeresse az ismerős helyeket.

Középiskolai tanulmányait Nagykárolyban kezdi meg a piaristák gimnáziumában, majd a család Pestre költözésével — 1871-től — a pesti piaristáknál folytatja. Szülei rendkívül gondos nevelésben részesítik: zenére, nyelvekre taníttatják. Már kis gimnazista korában kezd irodalommal foglalkozni. Kishugai számára kézzel írt lapot szerkeszt. Osztálytársával, Rákosi Viktorral regényeket írnak és olvasnak fel egymásnak. Iskolatársaikkal színházat játszanak, az Ambrus-család Kecskeméti utcai lakásán; a társaságba tartozik Lenhossek Mihály későbbi orvosprofesszor is. Mikor ennek apja — ugyancsak orvosprofesszor — tudomást szerez a gyermekek játékaról kis színpadot készíttet nekik; ezután Lenhossekéknél játszanak. A daraboknak Ambrus a rendezője, a főszereplője és többnyire a szerzője is. Ezeknek a játékoknak a család Budára — az Északkeleti Vasúttársaság Lánchíd utcai házába — való költözése vet véget. „Otthonom éppen a folyóra néz. Hogyha kinézek, magam előtt látom egész Budát a Sáros-fürdőtől egészen a Margithídig” — írja évekkal később, erről az otthonáról, ahol egészen első házasságáig lakott.

A gimnázium négy felső osztályát a budai főgimnáziumban végzi. Nagyon szereti ezt az iskolát. Tanáiraól később is mindig nagy elismeréssel emlékezik meg.

Tizenhét éves korában leteszi az érettségi vizsgálatot, majd beiratkozik az egyetem jogi karára. Ügyvédnek készül. Az irodalom azonban változatlanul érdekli most is. Greguss

* Örömmel adunk helyet e cikknek, melyet nagy írónk születésének századik fordulója alkalmából leánya írt. Nem mindenben értünk egyet a cikk írójával, de mint Ambrus Zoltán közvetlen környezetének véleményeit tükröző dokumentumot, becsüljük cikkét (Szerk.).

Ágost előadásait is hallgatja, aki hetenként egy délután irodalmi és esztétikai dolgozatokat olvastat fel tanítványaival és megbíráltatja azokat. Benedek Elek szerint Ambrus Zoltán itt feltűnik „okos és kemény kritikaival”.

Egyetemi tanulmányai mellett ügyvédi irodában dolgozik. Az iroda nagybátyjái és apja egyik jóbarátja. Keresete lehetővé teszi, hogy mint bérlő másodnaponként végignézhesse a Nemzeti Színház előadásait. A látott darabokról és olvasmányairól bírálatokat ír és ezzel megkezdi kritikai tevékenységét, amit aztán egész pályája alatt folytat. Íróvá egy véletlen avatja: a Nemzeti Színház előadja Björnson „Leonarda” című darabját. Ambrus erről írt bírálatát beküldi a „Fővárosi Lapok”-nak, T. Z. aláírással. Vadnai Károly szerkesztő felfigyel a cikk ismeretlen írójára. Bírálni való műveket küld neki. Ambrus nemcsak ezekről, hanem más magyar és külföldi művekről is ír. Cikkei feltűnést keltenek. „Az Akadémián többen kérdezték, ki a Spectator?” — írja Vadnai. Óriási a meglepetés, mikor kiderül, hogy a komoly hangú Spectator aláírási cikke írója egy alig húszéves fiatalember.

Az irodalom azonban egyelőre csak szórakozás a számára. A komoly tanulmány a jog. Édesapja halála után azonban szüksége van rá, hogy többet keressen. Egyre többet ír, egy-szersmind megkezdi műfordítói tevékenységét is.

„Belesodródtam az irodalomba” — mondja egy visszaemlékezésében. Ez a belesodródás azonban nem jelenti azt, hogy nem volt szándékában írni; csak nem az írást óhajtotta pályájául. Nem az irodalomból óhajtott élni.

Könnyen és gyorsan dolgozik, munkáját jól fizetik, így olykor megengedhet magának valamelyes fényűzést is. 1881 nyarán nagyobb utazást tesz: bejárja Németország nagy városait. Ellátogat Brüsszelbe és Londonba is. Végignézi a műgyűjteményeket. Színházi előadásokat néz meg. Londonból tudósítást ír Orczy Bódog „Il rinegatto” című operája bemutatójáról.

1882-ben befejezi jogi tanulmányait, megszerzi az abszolutoriumot. A doktorátus letelését egyelőre elhalasztja, de még nem mondott le róla. Az ügyvédségtől azonban már elment a kedve. Az iroda, ahol dolgozott, Pest egyik legnagyobb ügyvédi irodája, mágnások, nagybirtokosok ügyeit viszi; a fiatal Ambrus visszaborzad attól a gondolatától, hogy — saját szavai szerint — „szegény parasztok garasait elperelje”.

A jogi kérdések iránt való érdeklődése megmarad egész életében. Számtalan újság-cikkben foglalkozik ilyenekkel. Fél száz év alatt alig volt olyan nagyobb bűnpör, amellyel kapcsolatban ne írt volna.

Ugyanez évben a Földhitelintézetnél vállal állást. Arany László, az Intézet igazgatója, felfigyel rá és maga mellé veszi segítségül Arany János hátrahagyott iratainak rendezésében. Ambrus nagy kedvvel foglalkozik kedves költője műveivel. A munka legnagyobb részét ő végzi. Viszonzául Arany nem kívánja meg, hogy reggel pontosan bent legyen a hivatalban. Mind a két család szívesen látná a házasságot Arany János unokája és Ambrus között, de ő még nem gondol házasságra.

A színház iránt való érdeklődése állandó. Előbb a „Függetlenség”-nek, majd — Péterfy ajánlatára — az „Egyetértés”-nek ír színikritikát a Nemzeti Színház előadásairól. Huszon-negy éves, amikor a kor legmagasabb színvonalú folyóiratában, a „Budapesti Szemlé”-ben hosszú tanulmánya jelenik meg Bourgetről. Ugyanekkor munkatársa a „Borsszem Jankó” című élc lapnak is. A szerkesztésben több ízben helyettesíti Ágai Adolfot.

1885 nyarán szabadságot kér a Földhitelintézettől. Párizsba utazik. Ott óhajt készülni a doktorátusra. Családja pártolja a tervet: Ambrust itthon sok minden elvonja a tanulástól: a hivatal, a nagy társasélet, a színház, és egy szép fiatal színésznő: Márkus Emma. Az anyagi alap a kimenetelre: kevés megtakarított pénze és valamelyes családi támogatás; ezt természetesen nem az özvegy édesanya nyújtja, hanem ennek testvéröccse, egy fiatal pap — jóval később nagyváradi kanonok, majd nagyprépost — műfordító, akinek már vannak kapcsolatai Párizsban. Az a szerény támogatás azonban, amiben ez az alig tíz évvel idősebb nagybátyja részesítheti, természetesen nem lehet elég ahhoz, hogy egész kinttartózkodását erre alapítsa. Újságírói munkára vállalkozik. A „Nemzet” című napilaptól megbízólevelet kap, a főszerkesztő Jókai Mór aláírásával, hogy a lapnak tudósításokat küldjön. „Párisi Levelek” címen Flaneur aláírással tárcákat — vagy ma úgy is mondhatnánk: riportokat — ír a „Nemzet”-nek.

Nagybátyja kapcsolatait nem használja fel, a maga útját járja ott is. Nem keresi a társaságot, nem óhajt a híres emberek közelébe férkőzni. Főként festőkkel meg más, hosszabb vagy rövidebb ideig kinttartózkodó magyarokkal van együtt, de megismerkedik párizsiakkal is. Sokat jár színházba. Jászai Mari Londonból visszatérőben néhány hetet Párizsban tölt: együtt nézik a Théâtre Français előadásait. De nemcsak a színház és az irodalom érdeklik Párizsban, hanem csaknem ugyanannyira a képzőművészetek is, és maga a város, az egész ottani élet. A bútorozott ház lakói, a nagy vendéglők és a Café chantant-ok közönsége és a Hôtel des Saintes Pères vendégei egyformán felkeltik az érdeklődését. Párizsi tartózkodása igen sokat jelentett számára, élete egyik legnagyobb élménye volt, sokat tanult ott, látóköre tágult — de irodalmi működése szempontjából nem volt olyan döntő hatással rá, mint általá-

ban gondolják. Amit méltatói benne „franciáság”-nak mondanak, már magával vitte Párizsba.

Idejét nem tölti pusztán szórakozással. Előadásokat hallgat a Collège de France-ban és a Sorbonne-on. A doktorátusra is készül. A „Nemzet” számára eleinte sűrűn ír, de a lap rendetlenül fizet és ez nemcsak a munkától veszi el a kedvét, de megrendíti kintlétének alapjait is. Az év végén megszakítja összeköttetését a „Nemzet”-tel, most már csak a családjától érkező pénzküldeményekre van utalva. A hazatérés gondolata egyre jobban foglalkoztatja és 1886 februárjában hazajön; a két évre tervezett kinttartózkodás háromnegyedévre zsugorodott.

Hazatérése után rövidesen megint ott dolgozik a Földhitelintézetben: Arany László nem engedte helyét betölteni. Az „Ország-Világ” munkatársa és lefordítja Grillparzer „Medea”-ját a Nemzeti Színház számára.

Nagy társaséletet él. Bálókba, hangversenyekre, operába jár, megnézi a tárlatokat, kijár a lóversenyekre. Kiveszi a részét a kor vagyonos fiataljainak minden szórakozásából, de ennek költségeit maga keresi meg.

1886-ban jelenik meg első novellája, a „Messziről jött levelek”, mint az „Ország-Világ” novellapályázatán a két legjobbnak ítélt munka egyike; a másik: Bársony István „Proletárok” című elbeszélése. „... Két pályabíró sem egyiknek sem másiknak nem tudott előnyt adni, s csupán a harmadik szavazott a „Messziről jött levelek”-re.” Sorshúzás útján a pályadíj 8 arany — Bársony Istvánnak jut. A bizottság felbontotta a „Sors bona, nihil aliud” jelgésű levelet, mely szerint a novella szerzője, Rab Jenő „egy teljesen ismeretlen név az irodalomban”. A novella ezen az alnéven jelent meg az „Ország-Világ” karácsonyi számában.

Sors bona, nihil aliud... Így volt ez később is mindig: a legtöbb dicséretet az ő munkái kapták, de az anyagi elismerés mindig másoknak jutott...

A következő másfél év az az időszak a életének, melyről később így emlékezik meg: „Ó, hogy álom volt csupán. Mikor még más nap volt az égen...” Élete legboldogabb, egyben legfájdalmasabb élményének, első házasságának ideje ez.

Az első feleség: Tormássy Gizella, a „Midás király” Völgyessy Bellája, kezdő író, az „Ország-Világ” munkatársa; Ambrusozz mindenképpen méltó társ, egyévi házasság után meghalt, miután egy kisleánynak adott életet. Mit jelentett Ambrus számára ez a rövid ideig tartó házasság és fiatal felesége elvesztése, ő maga mondja el a „Midás király”-ban. Első felesége emléke később is fel-felbukkan írásaiban. „Elfelejtjük a szép óráinkat... időtlen időközön át nem gondolunk arra a két nefelejcsre... arra a két pici kékfényű csillagra, melyek mintha egy másvilági szebb életből maradtak volna itt ezen a szürke világon. Elveszítjük a legkedvesebb emlékeinket, egyebet se teszünk, csak felejtünk.” Mikor ezt írja, már nyolc év múlt el első felesége halála óta, és már két év óta újból házas. Nem felejtett...

A következő évben: 1889-ben súlyos mellhártyagyulladás megy keresztül. Erről így ír: „Bajom veszedelmes volt: gyógyulásom, lábbadozásom hónapokig tartott. Ahogy talpraálltam, orvosaim Lublóra küldtek, ahol vagy három hónapot töltöttem...” Itt megismerkedik egy nagyon gazdag szép fiatal német leánnyal, aki, bár el van jegyezve, nem titkolja el, hogy szívesen feleségül menne hozzá. Ambrus még nem gondol második házasságra. A fiatal leány eltűnik az életéből, de az emléke megmarad két regényalakban: a „Midás király” Galanthay Masájában és a „Giroflé és Girofla” Van der Kerkhoven kisasszonyában.

1890-ben indul meg „A Hét”. Kezdetől fogva munkatársa ennek a folyóiratnak. „Ketten alkottuk a redakciót... azt hiszem, neki többet köszönhet „A Hét” és az irodalom, mint amennyit eddig bevallottak. Az ő utolerhetetlen stílművészete, előadásának eleganciája mintaképül szolgált annak a kis gárdának, mely lassan „A Hét” körül tömörült. Ő volt „A Hét” chroniqueurje, az ő nyomdokain haladtak a többiek” — írja Ambrusról Kiss József „A Hét” tizéves jubileumi számában. Ebbe a folyóiratba sok komolyhangú, főképp irodalmi tárgyú cikk mellett még több humoros apróságot ír, melyekben sokszor igen élesen bírálja az Akadémia és a köré tömörülő irodalmi klikket. A „Krónika” és a „Hétről” című rovatban az időszéri eseményekkel kapcsolatban nemcsak az irodalmi, hanem a politikai élet hatalmaságairól is elmondja a véleményét — folytatja az ellenségek gyűjtését, amit már a „Fővárosi Lapok”-ba írt kritikáival megkezdett. Cikkei részben névtelenül, részben különböző álneveken jelennek meg.

Ugyancsak megindulásától kezdve munkatársa a „Magyar Hírlap”-nak is. Itt jelenik meg első nagy szépirodalmi munkája, a „Midás király” 144 folytatásban. A regény nagy feltűnést kelt, „pezsgő érdeklődést”, mint Voinovich mondja. A kivágott regényfolytatások kézzől-kézre jártak, így a „Midás király”-nak nagy olvasóközönsége és sok rajongója volt, még mielőtt könyvalakban megjelenített volna. A nagyszabású regény azonban kinőtt a napilap keretéből. Mikor Ambrus a második részen dolgozott, a szerkesztő egyszerre úgy elkezdte sürgetni a regény befejezését, hogy — mint ő maga mondja egy visszaemlékezésében —

„azt a részt, amelyen dolgoztam, el kellett hamarkodnom”. A sürgetésnek könnyű megtalálni a magyarázatát: a „*Magyar Hirlap*” akkor már több, mint fél éve közölte a „*Midás király*” folytatásait; új negyed következik: a szerkesztő nem szívesen adna már régen megkezdett regényt az új előfizetőknek. Az üzleti érdek ütközött itt az irodalom érdekével, természetesen, hogy ebben az összeütközésben csak az utóbbi lehetett a vesztes. A kényszerű sietés megbontotta a regény szerkesztését. Ambrus később kibővítette a második részt: „A legnagyobb hiányokat pótolni a legszembeötlőbb hézagot kitölteni igyekeztem” — mondja. Természetesen már nem írhatta meg úgy, ahogyan eredetileg tervezte. „Egy szép torzó” — így emlegette a „*Midás király*”-t, nem kis keserűséggel. De azért ezt a munkáját szerette a legjobban — az első részt és különösen az ebbe beleépített „Kakastollas ember meséje”-t.

Félévvel a „*Midás király*” befejezése után írja „*A gyanú*” című kisregényét, amelyet a „*Magyar Hirlap*” mint „érdekfeszítő” novellát hirdet és név nélkül közli a név helyén kérdőjellel, a Reclam-Bibliothek meg később mint bűnügyi regényt ad ki, pedig tisztán lélektani regény, amelyben írója szerint teljesen közömbös, hogy a hősnő bűnös-e vagy ártatlan.

A „*Magyar Hirlap*”-nak színikritikát is ír, nemcsak a Nemzeti Színház előadásairól, hanem az akkor nagyon gyakori vendéglátékokról is. Ez abban az időben még alig ismert. Duséről ő írja az első nagy magasztalást.

Ugyancsak a „*Magyar Hirlap*”-ban két nagy cikkben foglal állást a német színház felállításának tervével szemben, a legnagyobb mértékben elítélve azt. Irodalmi bírálókkal is foglalkozik; éppúgy, mint annakidején a „*Fővárosi Lapok*”-ban Mikszáthról, most Gárdonyiról is ő írja az első nagy dicséretet. Fialat íróitársairól általában dicsérően ír. Több ízben élesen szembeszáll az irodalmi élet hatalmasságaival: Gyulaival, Beöthy Zsolttal, a fiatal magyar írógeneráció védelmében. A külföldi írók közül legtöbbször Zoláról ír, mert ennek ekkoriban sok munkája jelenik meg, de nem azért, mintha legkedvesebb írója lenne. A francia regényírók közül Flaubert és Maupassant a kedves írói. Renant, akiről ugyancsak többször ír, mint írórt nagyra becsüli, de filozófiájával nem ért egyet, mint azt egy nagy cikkben kifejti.

A Petőfi-Társaság még 1891-ben tagjául választja. A következő évben a Nemzeti Színház drámbírájójául nevezik ki. Irodalmi és színházi kérdésekben igen nagy a tekintélye. A drámaírók tanácsért fordulnak hozzá, a Nemzeti Színház igazgatója véleményét kéri az előadni szándékolt darabokról. „Egy szava megvilágítja az egész helyzetet” — írja Márkus Emma és kérdi: mit lehetne tenni, hogy „hasson a jelenet?” A közönség előtt népszerű, mint azt sok levél és „A Hét” „Kedves íróim” című pályázata is tanúsítja. „Ó milyen csoda volt” — írja Ignótus — „ahogy gyenge szöke szakállasan ott ült a Hungária terraszan és sugározta felénk, kisdíjak és jogások felé, kik a farács mögül lestük minden mozdulatát: Párizst, Párizst, Párizst...” „Egy-egy novellájára felfigyelt az egész irodalom... boldogok voltunk, hogy Ambrus Zoltán közelében lehettünk” — emlékezik vissza Pásztor Árpád. „Inspiráló és megihlető egyéniség volt, akinek lényé belesugárzott a többi íróéba” — mondja róla halála után Lakatos László.

Nagy társaséletet él. Eljár a Csáky Albinné irodalmi estélyeire meg a kor többi irodalmi szalonjába. Több vendéglőben meg kávéházban megvan a rendes társasága. Ott van a „Kis Pipá”-ban meg az „Orient”-ben rendezett összejöveteleken, ahol egy sereg fiatal író és művész szórakozik, résztvesz a tréfákban, ugratásokban. A „*Magyar Hirlap*” szerkesztőségi életében is nagy szerepet játszik. Kijár a lóversenyekre, nemcsak itthon, hanem Bécsben is, ahová sűrűn felutazik.

Nagyon szereti a zenét. Nemcsak a klasszikusokat és Wagnert, hanem a könnyű muzsikát is. Hogy meghallgasson egy-egy Offenbach vagy Strauss- operettet, nyáron ki-kijár a Budai Színkörbe. Itt ismerkedik meg egy szép fiatal énekesnővel, Benkő Etelkával, élete második nagy és egyben utolsó szerelmével, akit a „*Giroflé és Girofla*”-ban vázolt lelki küzdelem után 1894-ben feleségül vesz. A fiatalasszonynak természetesen vissza kell vonulnia a színpadtól és csak nyolc évvel később szerződik az Operához, amelynek aztán haláláig tagja marad.

A következő évben írja egyik legkedvesebb munkáját, a „*Szeptember*”-t, pedig ez részesült — első megjelenésekor — a sajtó részéről a legkevesbé kedvező fogadtatásban. A lírát ebben a munkájában is megtalálhatjuk. A regény két fő problémája: a régi sir és az új szerelem, az idősebb férfi és az egészen fiatal leány házassága, az író életéből vett motívum. Hatévi özvegység után az előző évben kötött újból házasságot; ugyan ő maga is csak harminchárom éves, de nála tizenhárom évvel fiatalabb leányt vett feleségül. A regény alakjainak, — bár egyik-másik közülük szinte karikatúraszerűen hat — csaknem mindegyiknek megvolt az élő mintája.

Sok novellát is ír. Ezek közül több rövidesen német fordításban is megjelenik. Francia nyelvre elsőnek „*A halász és a tengerész*” című novelláját fordították le, ez az ország határain túl is szerzett csodálót. Georges Delaquis író drámát akart írni belőle, Henri Baudin filmrendező később filmre óhajtotta vinni. Ez a novella angol fordításban is megjelent.

1897-ben, — miután már hosszabb ideje foglalkozott ezzel a gondolattal — megvált a Földhitelezettől. „Meggyőződtem róla, hogy a hajlamaimnak leginkább megfelelő elfoglaltság lehetne, hogy a tisztviseléssel együttjáró minden kötelezettségnek eleget tessek, a hivatalomról lemondtam.” Most már teljesen ki van szolgáltatva az irodalom üzemeltetésének; de ennek a lépésnek a kedvezőtlen hatását csak később kezdi érezni.

Ugyanebben az évben megvált a „*Magyar Hírlap*”-tól is. Két évig a „*Pesti Napló*”-nak dolgozik: novellákat, tárcákat, humoros cikkeket, színi- és műkritikát ír; színdarabokat fordít a Nemzeti Színház és a Vígszínház számára.

Kétszeri kibuktatás után 1899-ben a Kisfaludy-Társaság tagjául választja. Tagságát, éppúgy mint a Petőfi-Társaságét és később az Akadémiáét, kötelezettségnek tekinti és a társaságok irodalmi színvonalának fenntartására igyekszik felhasználni. Mindig ott van a szavazásoknál, hogy támogassa azokat, akiket erre érdemesnek tart és hogy ellene szavazzon azoknak, akiket a baráti pártfogás írói érdemeik nélkül akar a tagok sorába emelni.

Nem sokkal bevétele után súlyosan megbetegszik. Orvosai délvidéki tartózkodást látnak szükségesnek. Néhány hetet Arcóban és Meránban tölt, ez valamelyest megjavítja az egészségét.

Ezekben a hónapokban írja — Herczeg felkérésére az „*Uj Idők*” számára a „*Giroflé és Girofla*”-t. Ebben a regényében is nagyon sok az élményanyag: Vidovics problémája az ő problémája is; Vásárosberény: Szabadka. A környezet és az alakok nagyrésze a valóságból vettek. Csak a házasságkötés körülményei egészen mások, mint az író életében.

Ezt a regényt sem írhatta meg úgy, ahogyan tervezte. A regény tárgya nemcsak Vidovics és Haller Mira szerelmének és házasságának a története lett volna. Ambrus ennél jóval többet tervezett. Erre mutat az első fejezet végén a tragikus befejezést sejtető álomkép is. Mikor azonban látnia kellett, hogy a félév végére — az „*Uj Idők*”-ben ennyi idő jutott egy-egy regényre — nem írhatja meg úgy, ahogyan elgondolta, nehogy ugyanaz a sors érje, mint a „*Midás király*”-t: inkább kettévágja, de azzal az elhatározással, hogy a folytatást később meg fogja írni. Ez, a regény második része adta volna meg a feleletet a „*Giroflé és Girofla*” végén fölvetett kérdésekre. A „*Szívárvány*”-t — ez lett volna a második rész címe — a Révai kötetek tervezetébe is felvette. Még nagyon sokáig foglalkozott azzal a gondolattal, hogy megírja, de sohasem tudott magának erre időt szakítani.

A „*Giroflé és Girofla*” befejezése után egy évig ideje és munkássága legnagyobb részét az „*Uj Magyar Szemle*” című folyóirat köti le, melynek Blaskovics Sándorral együtt ő a szerkesztője. A Szemle, mely tartalmában és formájában a „*Revue des Deux Mondes*”-ot veszi példájául, s melynek színvonala is hasonló ahhoz — nagy feltűnést kelt. A kor kiválóságai sorra felajánlják munkájukat. „Bámulom lapodat, hogy milyen magasságban tudod tartani!” — írja Gárdonyi Ambrusnak. Blaskovics azonban maga nem rendelkezik a Szemle fenntartásához megfelelő anyagi eszközökkel, sógora, Königswarter versenytárlátulajdonos támogatására van utalva s ez a támogatás meglehetősen ingadozó. Így a folyóirat megfelelő anyagi eszközök híján egy évi fennállás után megszűnik.

A Szemle szerkesztésével egyidejűen kezdi meg a Berzsenyi-szatírák írását. Ez a lát-szólag csupán humoros társasorozat valójában éles társadalombírálat. Nemcsak az akkori-ban felemelkedett új réteg, a Berzsenyiek, az egész korbéli társadalom satírája. A szál, amely a lazán összefüggő részleteket egybefűzi: a kor társadalmának a rajza. A szabálytalan idő-közökben megjelenő tárcacikkek rendkívül népszerűek voltak a közönség előtt. Legjobban azok méltányolták, akiket az író tollára vett. Akik mulattak a groteszk alakokon, alig vették észre azt a sötét hátteret, amit az író mögéjük festett: a nagytőkés társaság sivár képét.

A „*Magyar Hírlap*” és a „*Pesti Napló*” után most a „*Pesti Hírlap*” színikritikusa. Egy vendégjáték alkalmával szigorú bírálatot ír Björnson „*Eröknön felül*” című darabjáról; ebből hírlapi vita keletkezik, közte és Keszler József, a „*Nemzet*” című napilap színikritikusa között. A vita párbajhoz vezet, ami csaknem Ambrus életébe kerül.

A súlyos feltételi pisztolypárbajban az első lövés az övé. Nem is gondol rá, hogy célozhatna ellenfelére: csak a levegőbe lő. De Keszler — a régi barát — céloz rá és meg is sebesíti. A párbaj az ellenfelek kibékülésével ér véget, de a kibékülés csak látszólagos: Keszler később, amikor csak alkalma volt rá, mindig támadta Ambrust.

1902-ben a Révai cég ajánlatot tesz Ambrus műveinek gyűjteményes kiadására. A szerződés csakhamar létrejön anélkül, hogy Ambrus ennek egyes pontjait alaposabban átvizsgálta volna, ami később sok kellemetlenség forrásává válik. Csak később jön rá, hogy a szerződés tulajdonképpen csak őt köti. Most hosszú ideig a művek sajtó alá rendezése foglalta le munkáereje java részét. Stílusai szempontból átjavítja „a purizmus dühöngése idején” írt „*Midás király*”-t; kibővíti az annakidején elsiertet második részt. Ugyanakkor Voinovich Gézával együtt a „*Klasszikus Regénytár*”-t szerkeszti, előszókat ír a kötetekhez. „A Hét” számára regényt ír: a „*Solus eris*”-t. Nagy kedvvel dolgozik ezen a munkáján. De ezt a regényt is

utoléri ugyanaz a sors, mint másik két nagy regényét: Kiss József erőszakos sürgetésére hirtelen kell befejeznie.

Kiss rosszindulatú magatartásának oka az, hogy Ambrus — Gárdonyival együtt — főmunkatárs Bródy Sándor ebben az időben megindult folyóiratának, a „Jövendő”-nek, melyben Kiss „A Hét” versenytársát látja. Ambrus sűrűn ír a „Jövendő”-nek, s mivel ezt Kissnek nincsen jogcíme megakadályozni, a regény befejezésének sürgetésével akar bosszút állani. Ambrus a „*Solus eris*”-t később kibővítette, de már nem lehetett annyit változtatnia rajta, hogy a szerkezet teljesen arányossá váljék. Ambrus bírálói leginkább regényeinek szerkezetét kifogásolták. Nem vették figyelembe, hogy a szerintük elnagyolt szerkezet nem Ambrus hibájából eredt; még csak nem is abból következett, hogy Ambrus újságírói munkája mellett kénytelen volt folytatásról-folytatásra írni regényeit, hanem abból, hogy akik a magyar irodalom sorsát intézték — kiadók, szerkesztők —, az üzleti érdeket mindig előbbre helyezték az irodalom érdekénél.

Míg Ambrus másik két nagy regényében könnyű megtalálni a valóság-alapot, a „*Solus eris*”-nél még találgatni is alig lehet. A regény színtere Lublóra utal: talán valami innen való emlék adta az indítékot a megírására. A hős, Asztalos Gyula jellege és gondolkodása sok hasonlóságot mutat Ambruséval. Kírói mintázta Kata alakját, megfejtethetetlen. Talán az első feleség emléke bukkann fel benne — Kata alakja bizonyos hasonlóságot mutat Völgyessy Belláéval — vagy talán költött alak: csak találgatni lehet. Ambrus nem beszélt erről. Általában keveset beszélt munkáiról és nem szerette azt sem, ha azokról kérdezték. „A műhely titokzatos” — mondja egy feljegyzésében.

A „*Solus eris*” befejezése után befejezi egy másik nagy munkáját is: Flaubert „*Bovaryné*”-jának fordítását, amit már az „*Új Magyar Szemle*” számára megkezdett. Rendkívül nagy gondot és fáradságot fordít erre a munkájára, amelyet egészen a legutóbbi időkig az egyik legkiválóbb magyar műfordításnak mondtak s Ambrus maga is sikerültnek tartott.

Bár nem könnyen, de most még egyszer sikerült Kissnek kiengesztelnie Ambrust, aki ekkor megkezdí „A Berzsényi-lányok tizenkét völgye” című tárcasorozatot. Kiss ezt „A Hét”-ben így jelenti be: „... a magyar társadalom eme legfinomabb persiflage-ának, a legtalálóbb magyar szatírának szerzője Ambrus Zoltán „A Hét”-nek első és legrégibb munkása, olvasóink elkényeztetett kedvence, a mi és hálás olvasóink öröme hosszú hallgatás után most újra megszólal...” A sorozat már vége felé jár, mikor Kiss újból megkezdí a kellemetlenkedést — ezúttal valószínűleg az az ok, hogy Ambrus „Az Újság”-nak ír novellákat. Ambrus, aki már előbb több ízben ott akarta hagyni Kiss József folyóiratát, most — kellő kikérkítéssel — még befejezi a sorozatot, azontúl azonban semmi kérésekre nem hajlandó többé „A Hét” számára dolgozni.

1906-ban jelenik meg Révai kiadásában művei első sorozata. Az egész sajtó osztatlan elismeréssel fogadja. Levelekben jelentkezik a régi és új tisztelők. Egész sereg levél tanúsítja, hogy a közönség mennyire szerette írásait, mégis a róla szóló méltatásokban minduntalan „népszerűtlenségé”-ről olvasunk.

Ambrus csakugyan „népszerűtlen” volt, de nem az olvasók, hanem bizonyos irodalmi hatalmasságok előtt. A látszólagos népszerűtlenség tulajdonképpen a felülről jövő hivatalos elismerés hiánya. Ennek az okát könnyű megtalálni. Azok, akiket Ambrus annak idején olyan szigorúan bírált, érezték hivatva magukat, hogy az írók félmjelzését megadják, ők írtak vagy sugalmazták az irodalomtörténet-könyveket, ők osztogatták a díjakat, ők álltak őrt az Akadémia kapujánál, hogy oda lehetőleg csak az ő híveik juthassanak be, ők határoztak arról, hogy kinek a művei kerüljenek be a közkönyvtárakba.

Egy Ambrust kicsinyíteni szándékozó legenda szerint a „*Midás király*”-ból első megjelenésekor mindössze hét példány fogyott el. Ez a legenda könnyen megcáfolható. A „*Midás király*”-ból mindig ugyanannyi példány fogyott el, amennyi megjelent. Mind az első, mind a második kiadás után körülbelül tíz évig nem volt könyvtári forgalomban. A könyvtárakban is csak nagyon kevés példány volt belőle. Sokan fordultak Ambrushoz, hogy juttassa őket a könyv egy példányához, mert azt sehol megszerezni nem tudják. Ez is hozzájárulhatott, hogy Ambrus műveit kevésbé ismerte a közönség, mint Mikszáthét vagy Gárdonyiét. Nem mutat népszerűtlenségre az sem, hogy több, mint félszáz éven át nem volt olyan folyóirat vagy napilap, amely ne kérte volna a munkáját. Ha tízszer annyit tudott volna dolgozni, mint amennyit egyáltalán lehetséges, akkor sem tudott volna megfelelni a sok felkérésnek, felszólításnak.

Munkái sajtó alá rendezése most is nagyon sok idejét veszi igénybe. Mint minden munkáját, ezt is a legnagyobb lelkiismeretességgel végzi. A régi tárcacikkeket nemcsak stílus szempontból dolgozza át, hanem kiírja belőlük a napi aktualitásokat, némelyiket teljesen átírja. Most már látnia kell, hogy az a munka, amit a szerződésben vállalt, nincs arányban azzal az ellenértékkel, amit érte kapott. Mikor a szerződést megkötötte, éppúgy, mint mikor a Földhitelintézetet otthagya, azt remélte, hogy többet foglalkozhat majd szépirodalommal.

Tévedett. Az irodalomból csak a kiadók éltek meg, az írónak, ha nem volt olyan hivatala, amely megélhetését biztosította, újságírói munkát kellett folytatnia. Most már mögötte sem volt ott a Földhitelintézet biztonsága; hogy megélhessen, újságírói munkára kellett pazarolni tehetségét. Pedig ő elsősorban regényírónak tartotta magát. „Naponta hat-nyolc-tíz téma jut az eszembe és ez a hat-nyolc-tíz téma hat-nyolc-tíz felé ágazik.” (Feljegyzés.) „Nagy szomorúságomra a századrészt sem tudtam megírni annak, amit kedvem lett volna megírni” — írja pár évvel később Riedl Frigyesnek.

Nagyon rendezett viszonyok között él, de ezért nagyon sokat is kell dolgoznia. Hosszú ideig — 1903-tól 1910-ig — „Az Ujság” című napilapnak és közben két évig Heltai „*Fidibusz*” című élcslapjának ír teljesen hasonló tárgyú és hangú cikkeket, „Az Ujság”-ba Idem aláírással ez a leggyakrabban használt álneve. Közben a csak néhány hetet megért, de igen magas színvonalú „*Szerda*” című folyóirat irodalmi rovatát vezeti. Blaskovics Sándorral együtt 1907/1908-ban az „*Uj Szemle*” című folyóiratot szerkeszti. Bár a szépirodalmi munkák írása mindig nagy anyagi áldozatot jelent számára — újságírói munkával ugyanannyi idő alatt hasonlíthatatlanul többet kereshet — mégis sok novellát is ír. Legtöbbjé „Az Ujság”-ban jelenik meg, váltakozva Mikszáth és Herczeg novelláival a lap vasárnapi számában és sok az „*Uj Idők*”-ben is. Ezeknek csak egy kis része tárcanovella — egy-egy ötlet vagy valami megtörtént eset sietős feldolgozása — a legtöbbjén igen nagy gonddal dolgozott. Az elhatárolás különben nem könnyű. A tárcanovellák közt is akad nem egy, amely a magyar novella-irodalom legjava terméséhez tartozik. A legkülönbözőbb tárgyú és hangú novellák legtöbbjének vezető szövege az emberszeretet, az együttérzés a kicsinyekkel, a „törpék”-kel, a „lealázottak”-kal.

Még egyszer belefog egy regény írásába, de már csak egymással összefüggő novellák formájában. Ezek „Az Ujság”-ban jelennek meg. Később a regényben jó drámatárgyat lát, és — a Bárd-cég felkérésére — hozzá is fog a darab megírásához. A darabban, éppúgy, mint a regényben, két különböző életfelfogás ütközik össze ugyanegy családon belül: az élet tartalmát a munkában kereső emberek állnak szemben olyanokkal, akik a mások kihasználásával akarnak jól, minél jobban élni. Az első felvonás rövidesen elkészül, de — bár az egész darab tervét felépítette — a munka itt abbamarad. Sok más napi elvégezni valója mellett nem jut ideje rá, hogy a több gondot és időt kívánó munkával foglalkozzék. A regény is, a darab is töredék marad.

Pedig csak egy kevés gondtalanság és egy kis szabad idő kellett volna hozzá, hogy ezt a két munkát megírhasa. Talán, ha megkapja a Péczely-díjat, amelyre akkoriban pályázott — ez volt az egyetlen eset, amikor irodalmi díj elnyerését remélte —, esetleg lehetővé vált volna, hogy a két nagy munka közül legalább az egyiket befejezze. De a díjat a zsűri Berzeviczy Albert indítványára Pekár Gyulának ítélte. Éppígy később is hiába ajánlották Greguss-díjra, Wahrman-díjra, irodalmi stallumokra, hiába tartották mindezekre a legérdemesebbnek, a díjakat mindig mások kapták, a stallumokat másokkal töltötték be.

Miért? Most ért meg a szigorú bírálatok, a csipkelődő cikkek gyümölcse. Akikről annak-idején olyan lesújtó véleményt mondott, most nagyobb hatalmasságok az irodalmi életben, mint valaha. „Örök történet, hogy azon az ideális nézőpontokból bírálgat fiatalemberen, aki, hacsak azzal is, hogy kevésbé bölölgött, mint mások, de — megsértette több író hiúságát, ezek közül néhány, aki más téren hatalomra tett szert, életfogytig, minduntalan, újra meg újra megbosszulta ezt a felségsértést azzal, hogy mihelyt tehetett, útjába állott a vakmerő boldogulásának” — írja élete vége felé. „A hiúság a legigazságosabb kritikát sem bocsájtja meg.” Ambrus nemcsak irodalmi és színházi bírálataival szerzett sok ellenséget, hanem mint újságíró is, mikor sokszor igen éles hangon bírálgatta a közéleti hatalmasságokat. „Sok jogtalan érdeknek hágtam sarkára, sok hiúságot sebeztem meg, tehát sok ellenséget szereztem.”

Tisztában van vele, hogy sem a közélet, sem az irodalom hatalmasságaitól nincs mit várnia. „Nem okos egyenesen menni. . . Csúsznom kellett volna, lassan, óvatosan, kanyarogva, ahogy a kigyó csúszik” . . .

1908 és 1910 között néhány vidéki város „kultúrest”-jén vesz részt felolvasásával. Ezekben a kirándulásokon szerezte a tapasztalatokat a „Kultúra fűzértáncsal” című novella-sorozathoz. Bár ő maga nem ment keresztül olyan szomorú kalandokon, mint a novellák Légyárja, de itt volt alkalma bepillantania a vidék „kultúrélet”-ébe. „Nem rajzol társadalmat” — írja róla több méltatója. Mi más ez a satíra-sorozat, mint a századeleji vidéki társadalom kultúréletének — s egyszersmind az írók helyzetének és az irodalom megalázottságának — legsötétebb ábrázolása?

Körülbelül ebben az időben Heltai Jenővel operettet szándékoznak írni Ambrus „*Türelmes Grizeldisz*” című novellájából. Heltai írja a verseket, Ambrus a prózai részt. Egy nap alatt — ez szórakozást jelent számára — megírja az első felvonás szövegét. A munka azonban ezzel abbamarad. Később egészen meg is feledkezik róla.

1908-tól munkatársa a „Nyugat”-nak és 1911-től — megindulásától — a „Magyar Figyelő”-nek. A két folyóirat a legélesebb ellentétben áll egymással. Irodalmi viták folynak a jobb- és a baloldal közt. Ambrus mindettől távol áll. Teljesen egyforma szellemben dolgozik a két oly különböző irányú sajtóorgánumnak, mindenütt és mindig egyéni meggyőződésének ad kifejezést. Ennek ellenére — vagy talán éppen ezért — mindkét oldalról egyformán megbecsülik, mindkét helyről egyformán kérik munkáját. Mind a két oldal egy kissé a maga emberének tartja — de annyira már nem, hogy az érdekeit magukévá tegyék, hogy exponálnak magukat érte.

Valószínűleg a „Magyar Figyelő”-vel való kapcsolatából következették egyes irodalomtörténészek, hogy „A koalíció életrajza” című politikai röpiratot, mely Göncöl álnéven jelent meg, ő írta, pedig kétségtelen, hogy ez nem az ő munkája. Mindig távol állott a politikai élettől és így nem lehetett olyan tájékozott a tárgyalat kérdésben, mint amelyet a röpirat szerzője elárul. Kortárs tanúk állítása szerint is más volt a pamflet írója.

Már betöltötte ötvenedik évét és már harmadik évtizede a legkiválóbbak közt, mint „az írók írója”-t emlegetik, mikor az Akadémia tagjául választja. Székfoglalóját azonban csak négy évvel később tartja meg.

Szépirodalmi munkássága, miután egy ideig egyre több novellát írt, most egyszerre csökkenni kezd. Ennek az oka a „Magyar Nemzet” című napilap, melynek három évig főmunkatársa. Csaknem mindennap ír tárcát, humoros apróságokat — névtelenül — és mintegy nyolcéviszünet után színírálatokat is megint. Dolgozik a „Nyugat”-nak, a „Magyar Figyelő”-nek, sőt egy harmadik folyóiratnak is, a Virter Ferenc szerkesztésében megjelenő illusztrált „Századok Legendái”-nak. A „napi penzum” elvégzése után már nem jut ideje novelláirásra. Ezt a szépirodalomtól való visszavonulást azonban csak ideiglenesnek tartja. „Remélem, hogy a legjellemzőbb munkámat csak ezután fogom megírni” — írja Riedl Frigyesnek ezidőtájt.

Közben a Révai céggel való viszonya egyre romlik. A szerződés megkötése óta írt novelláiból egy kötetre valót felajánl a cégnek, de az nem vállalkozik a kiadásra. A szerződés szerint Révaiéknak opciójoguk van Ambrus munkáira, más kiadónál csak a cég hozzájárulásával jelenhetnek meg a művei. Révaiék esetről-esetre megadják a hozzájárulást, de mikor a művek más kiadónál megjelennek, szemrehányást tesznek az írónak: „nyakra-főre jelennek meg Nagyságod munkái más kiadóknál”. „Az egyoldalú... szerződés alapján nemigen lehet megkívánni egy írótól az abba való belenyugvást, hogy a munkái ezentúl egyáltalán ne jelenjenek meg” — válaszolja Ambrus.

Hogy a további összeütközést kerülje — a Tolnai cég felkérésére — ifjúsági regény írására vállalkozik, mert erre Révaiék opciójoga nem terjed ki. Bár ez a műfaj távol áll tőle és előbb egyáltalán nem volt szándéka ilyet írni, most mégis kedvvel fog a munkához. Az ifjúság ekkoriban a füzetes Nick Carter-regényeket olvasta, amelyek látszólag a detektív ügyességét mutatják be, de valójában inkább a gengszter-romantikát propagálják. Ambrus ezeknek a fordítottját akarta megírni, ezeknek a romboló hatását akarta ellensúlyozni. Nem gyermekek számára írta könyvét, hanem „olyan fiatalok (14—18 évesek) számára... akik már nem érdeklődnek a gyermek- és ifjúsági irodalom termékei iránt... A „*Mozi Bandi kalandjai*” a kalandos történetek, a rémregények, a mozi, a sportok iránt való túlzott érdeklődés, az amerikai szellem és a pesti frazeológia kigúnyolása... A tanár munkájának tiszteletére, megbecsülésére akarja oktatni a még éretlen gondolkodásúakat.” — Így magyarázza munkáját maga az író. De nemcsak az éretlenekhez szól; a felnőttek figyelmét is fel akarja hívni — mint több cikkében is — az akkoriban játszott filmek romboló hatására. Emiatt a munkája miatt igen sok támadásban volt része nemcsak életében, de halála után is.

A „Magyar Nemzet” megszűnése után „Az Est” munkatársa. Színházi tárgyú cikkeket, később színírálatokat is ír.

1913-ban jelenik meg munkáinak negyedik — utolsó — sorozata. A lapok egybehangzóan a legnagyobb elismeréssel írnak a művekről, különösen a „*Vezető elmék*” kötetet dicsérik. Ugyanilyen elismeréssel találkozik a következő évben az „*Élet*” kiadásában megjelent „*Színházi Esték*” című könyve is, válogatott és a napi aktualitásaitól megtisztított színírálatainak gyűjteménye.

Ugyanez évben a „*Vasárnapi Ujság*” felkérésére egy hosszabb lélekzetű munkát is ír — utolsó nagyobb szépirodalmi munkáját — a „*Tóparti gyilkosság*”-ot. Ez a kisregény, mint maga írja később egy levelében, „gyermekkori emlékek szövevénye”. Gyermekkorának emlékei később is sokat foglalkoztatják. Szándékában volt mindezeket megírni egy autobiografikus regényben. Sok más tervével együtt azonban ez is csak terv maradt.

Még egy nagy munkát végez ugyanekkor; Ibsen „*Rosmersholm*”-ját fordítja le a Nemzeti Színház számára.

Az utóbbi időben írt színházi cikkeiből egy kötetet szándékozik összeállítani; „*Tengeri kigyók. Örök színházi kérdések*” lett volna a címe. Ennek a kötetnek a kiadására azonban már nem kerülhetett sor: kitört a világháború.

A háború kitörésével helyzete, mint minden újságírásból élő íróé, rendkívül nehézze válik. A lapokat hosszú ideig a háborús hírek töltik be; szépirodalmi munka kiadásáról egyelőre szó sem lehet. Később, mikor már jut valamelyes tér a lapokban újságírói munka számára is, csak a háborúról lehet írni, mégpedig csak nagy lelkesedéssel. Ő azonban egyáltalában nem lelkesedik és ezt nem is titkolja. „Amit hirdetnek — írja a háború magasztalóiról —, az szörnyű eltévelyedés; kíváncsi lehet-e az az erény és az a kultúra, amelyet csak száz-ezrek és milliók legyilkolása árán lehet megszerezni?” Ugyanekkor, amikor a lapok tele vannak a háborút dicsőítő, annak szükségességét hirdető írásokkal, ő az emberi élet szentségét hangoztatja és elítéli a hőstettek mezébe öltözött kegyetlenkedéseket — bárhol követik is el azokat. Ilyen körülmények között természetesen sokat kell a cenzúrával küzdenie, „Az Est”-ben több cikke nem is jelenhetik meg, ezért inkább a bátrabb hangú „Nyugat”-ba és a „Világ”-ba ír. A „Nyugat”-ban 1915 és 1917 között megjelent „Háborús jegyzet”-ei nagyon kevésbé ismert és kevésbé méltatott része munkásságának. Pedig talán ezek a mélységes humánus kifejező írások tükrözik legjobban Ambrus egyéniségét.

Nemcsak a baloldali lapoknak írt cikkeiben, szépirodalmi munkáiban is elítélően ír a háborúról. Az Akadémiában székfoglalóul „Háború” („A kém”) című élesen háborúellenes novelláját olvassa fel. Kezdetről fogva sötétlen látja Magyarország helyzetét. Egyes írásai ma szinte jóslatszerűen hatnak.

Gondokkal teli korszak ez életében; az általános gondokhoz egyéni szomorúság is járul: édesanyja több hónapig tartó súlyos betegsége és halála. Ebben az időben írja „A fületlen ember”-t.

Ez az utolsó nagy és talán legkeserűbb írása, melyben nagyon sok a líra. Ebben nyilatkoztatja ki leginkább írói és emberi hitvallását. „Csak az igazat kerestem és megírtam a meggyőződésemet... tanúim az írásaim...” „Csak a magam meggyőződését írom meg...” „A tollam nem eladó...” Ha eladó volna, nem élnék szegénységben”.

A jövő egyre sötétebb színben tűnik fel előtte. A háború befejezésére egyelőre semmi kilátás sincs még. Biztos jövedelme nincs, az újságírói munkából kell megélnie. A legmagasabb honoráriumokat kapja, de ezek a „magas” írói honoráriumok elenyésznek a növekvő drágaságban.

Ilyen a helyzete, amikor 1916-ban hivatalos helyről kérdést intéznek hozzá: elválná-e a Nemzeti Színház igazgatását. Nem most kell először erre az eshetőségre gondolnia. Több, mint két évtizede, ahányszor igazgatóváltozás volt, mindig szobakerült a neve a jelöltek közt. Őt azonban sohasem csábította ez a lehetőség. Ismeri jól a színházi világot, tisztában van vele, milyen nehézségekkel kell az igazgatónak küzdenie. „Kétségek közt vállaltam ezt az állást” — írja egy levélben. „A döntő érv az a biztosítás volt, hogy ha vállalkozásom nem is járna a várt sikerrel, ez számomra csak pozícióváltozást jelenthetne”.

Ha nehezen vállalkozott is az igazgatás munkájára, nagy kedvet érzett hozzá. A pozíció nem, de a velejáró munka csábította. Mindig érdekelte a színház, és a Nemzeti Színházat különösen szerette.

Mikor kinevezése nyilvánosságra jut, a gratuláló levelek tömegét kapja olyanoktól, akik csak mint írókat ismerték. Ezek a levelek is élénken tanúsítják, mennyire nem volt „visszhangtalan”, „népszerűtlen”, ellenkezőleg, mennyire szerette az olvasóközönség.

1917 nyarán veszi át a színház vezetését. Ettől fogva több, mint öt éven át nem foglalkozott mással, mint a Nemzeti Színház ügyeivel. „Egész munkaezredet, a nyugalmaimat, a napjaimat és az éjszakáimat a Nemzeti Színház érdekének szenteltem” — írja.

Nagy kedvvel fog hozzá a munkához. Tudja, hogy nem lesz könnyű, de nem riad vissza a nehézségektől.

Igazgatóságának öt éve a Nemzeti Színház életének legviharosabb korszaka: háború, forradalom, ellenforradalom, román megszállás, a Horthy-korszak első sötét évei, infláció, egyre növekvő infláció. A színház a legnagyobb anyagi nehézségekkel küzd; nincs pénz díszletekre, jelmezekre, csak olyan darabot lehet adni, amelyhez a régi, átfestett díszleteket, átalakított jelmezeket lehet használni; nem lehet külföldi darabot vásárolni. Nincs zenekar, néma személyzet. A kiváló tagokat a magánszínházak csalogatják nagy fizetéssel.

Mégis, ilyen kedvezőtlen körülmények között is sikerül olyan műsorokat összeállítania, amelyek zsúfolt házakat vonzanak. A külföldi darabok hiányát kiváló magyar szerzők darabjaival pótolja: Móricz, Bródy, Molnár, Herczeg, Szomory, Voinovich stb. művei kerülnek bemutatásra. Magyar és külföldi klasszikusok sora kerül színre, mint a korbéli kritika megállapítja, kitűnő előadásban. Nemcsak a legtöbb kiváló tag marad meg a színház kötelékében, új tehetségekkel is gyarapszik az együttes. Táblás házak előtt játszanak; ami még sohasem fordul elő: nincs deficit, jövedelmez a színház.

Mindennek ellenére Ambrust folyton támadják. Miért? Ő maga így okolja meg: „Támadtak és intrikáltak ellenem, mert nem voltam hajlandó kielégíteni a jogosulatlan magánérdekeket a Nemzeti Színház érdekének rovására.”

Különösen akkor válik nehézé a helyzete, mikor Pekár Gyulát — régi barátját, akit azonban mint drámaíró többször igen szigorúan megbírált — nevezik ki államtitkárrá. Ettől fogva a minisztérium — helyesebben Pekár — állandóan beleszól a színház ügyeibe. A tagokat igazoltatják, fizetésredukciót, nyugdíjazásokat, létszámapasztásokat óhajtanak; a színház személyzetét, színpadát, jelmezeit, díszleteit különböző „hazafias” és „jótékony” előadásokra veszik igénybe. Az igazgatónak valóságos harcot kell folytatnia, hogy megvédhesse a tagok és színház érdekeit. Közben az egyre növekvő infláció miatt a fizetéseket újra meg újra rendezni kell, ami óriási munkát ró az igazgatóra. Neki kell közbenjárnia a tagok, különösen a kifizetésűek és a munkások érdekében. A „sztár”-oknak még csak megadják az emelést, nehogy azok elszereződjenek valamelyik magánszínházhoz, a kisemberek érdekével azonban csak az igazgató törődik. Mindenkinél az érdekével törődik, csak a magáéval nem. Heteiken keresztül lázas betegen dolgozik, amíg a betegség teljesen le nem veri. De a vezetőket akkor sem adja ki a kezéből, mert akkor ki kellene szolgáltatnia egy sereg ember és a Nemzeti Színház sorsát Pekárnak és társainak. Betegágyában, magas lázzal küzdve végzi az igazgatás minden munkáját csaknem három hónapig.

Közben Pekár felállítja a Színművészeti Tanácsot. Ez a „tanácsadó testület”, bár teljesen tájékozatlan a színház ügyeiben, állandóan beleszól az igazgató munkájába. Élve vétőjogával, sorra utasítja vissza a magyar és a külföldi darabokat. A felújításokban azonban szabad keze van az igazgatónak. Ahány felújítás, annyi nagy siker; állandóan táblás házak előtt játszanak. De azért a támadások most sem szünetelnek. Most már két oldalról támadnak. Egyik oldalról a Színművészeti Tanács orgánuma, a „8 Órai Újság”, a másik oldalról azok, akik a rendkívül népszerűtlen Tanácson akarnak ütni egyet. „Állottam a legvehemensebb támadások pergőtűzét, anélkül, hogy találkozott volna egy barátom, aki egy szót írjon a védelmemre.”

Mikor a színház igazgatását elvállalta, sejtette, hogy keveset fog tudni szépirodalommal foglalkozni. De hogy ennyire nem lesz ideje az írásra, azt mégsem hitte.

Írni? Szépirodalommal foglalkozni? Nem lehet. A nap huszonnegy órájából erre nem jut egy percnyi idő sem. Írni igen: jelentéseket, felterjesztéseket; kötetekre menő emléke van ennek a munkának; de szépirodalmi munkája ezekből az évekből nincsen semmi.

Szépirodalommal foglalkozni? Ehelyett előszobázní kell a miniszternél olyanoknak az érdekében, akik ezt sietve el fogják felejtetni és később szaporítani fogják ellenségei amúgyis nagy számát; akik majd azt fogják mondani róla, hogy: nem jó igazgató volt.

Ugyanebben az időben súlyos csapás éri: elveszti szeretett feleségét, huszonhét éven át élettársát, váratlanul. A fájdalom teljesen lesújtja, de pár nappal a temetés után dolgozik megint.

Még egy szezon következik: küzdelem a Színművészeti Tanáccsal, amely a saját tagjai darabjain kívül alig talál más darabot előadhatónak, még Claudelt sem tartja méltónak a Nemzeti Színházhoz; nagyszerű felújítások sora: Shakespeare, Molière, Beaumarchais, magyar klasszikusok, ragyogó ünnepi előadások, zsúfolt házak, táblás ház még a szezon legutolsó estéjén is. A sok támadás azonban megrendítette az igazgató pozícióját. Klebelsberg, az új kultuszminiszter, kevéssel azután, hogy elődje a sokat bírált Tanács vétőjogát megszüntette és így az igazgató végre szabad kezét nyert, felmentí állásától. „Miután a legviharosabb időkben viseltem a felelősséget a felülről rámkényszerített intézkedésekért, hogy a Nemzeti Színház érdekében a lehető elérhessem... miután a nehéz... megpróbáltatások megviselték az egészséget... Klebelsberg éppen akkor tölt félre, amikor végre megnyílt volna a lehetőség, hogy kénytelenségből régóta halogtatott terveimet megvalósíthassam, tehát elűtött attól, hogy megmutathassam: mit tudok, ha békében hagynak dolgozni.”

Felmentése után újult erővel indulnak meg a támadások. „Mint a vérző ló tetemére a bögölyök, úgy estek nekem” — mondja egy feljegyzésében. Drámaírók, akiknek a darabjait nem volt hajlandó előadni, színészek, akiknek az ambíciója nagyobb volt a tehetségénél, az új igazgató és a régi portás; olyanok, akik hálával tartoznának neki, mind bírálják működését.

Bár könnyű volna a valótlan állításokat megcáfolnia, nem felel a legigaztalanabb támadásra sem. Egy autobiografikus munkában szándékozik felelni, ebben írná meg igazgatósága történetét. „Ot év a Nemzeti Színház életéből” lett volna a munka címe. Ennek az emlékiratnak a terve nagyon sokáig foglalkoztatta, de csak részleteket írt meg belőle. Valószínűleg nemcsak azért nem fejezte be ezt a munkát, mert nem volt hozzá kellő ideje, hanem mert ebben szükségképpen kénytelen lett volna sok emberről kedvezőtlen dolgokat elmondani. Ő pedig nem szívesen mondott ilyet senkiről. Az élőkéről azért, hogy ne ártson nekik, a holtakról meg éppen nem mondott soha rosszat. Azokról az írókról, akiket életükben nagyon szigorúan bírált, nekrológjukban csak kedvezően írt.

Már régen megvált a színházától, mikor még mindig folynak az igaztalan gáncsolódások és nem szűnnek meg még halála után sem. Valóságos divattá vált Ambrus igazgatói mun-

káját gáncsolni, lekicsinyelni. Nemcsak olyanok bírálják le működését, akiknek fogalmuk sem volt a Nemzeti Színház életéről, és csak mende-mondák után írtak, hanem olyanok is, akiknek nagyon jól tudniok kellett, hogy gáncsolódásuk milyen igaztalan.

Németh Antal „A Nemzeti Színház száz éve” című munkában „A Nemzeti Színház s a klasszikusok” című cikkében ezt írja: „Ambrus Zoltán ötvenes működése alatt évről-évre 2—3—4—5 estén át szerepeltek Shakespeare különböző művei.” Pedig Németh Antal a Nemzeti Színház műsoraiból könnyen meggyőződést szerezhetett volna, hogy Ambrus igazgatóságának öt éve alatt Shakespeare 11—11—10—9—14 darabja 56—55—37—45—61 előadásban került színre. Igaz, akkor nem állíthatta volna azt, hogy a klasszikusok százalékszámát az ő igazgatása idején volt a legnagyobb, mert Ambrusé azt messze túlhaladta. Major Tamás, aki megnézte a műsorokat, igazságot szolgáltat Ambrusnak ebben a kérdésben.

„Nem volt jó igazgató, de szerencséje volt” — írja Ambrusról emlékiratában egy volt munkatársa. Az emlékirat szerzője egyáltalában nem emlékszik vissza azokra a nagy nehézségekre, amelyekkel Ambrusnak küzdenie kellett, sem azokra a nagy sikerekre, amelyeket igazgatósága idején a Nemzeti Színház elért; és nem emlékszik arra sem, — pedig emlékeznie illenék, — hogy hálával tartozik volt igazgatójának, aki akkoriban igen nagy keleteltségtől mentette meg.

Mikor Ambrus a Nemzeti Színház igazgatóságát elvállalta, szerződése a miniszterekkel egyenlő fizetést biztosított számára. Ez a fizetés azonban az infláció következtében egyre jobban zsugorodott. Igaz, ebben része volt Ambrus nagy szerénységének is, annak, hogy a mások érdekét mindig előbbre helyezte a magáénál. Felmentése után még hátrányosabb a helyzete: törvény szerint járó illetményeit leértékelt pénzben akarják folyósítani. Újra meg újra fel kell szólalnia, hogy legalább egy részét megkapja annak, ami jog szerint megilletné.

De ennél még sokkal nagyobb sérelem: Klebelsberg nem akar tudni elődje ígéretéről. Mindössze annyi történik másfél évvel később, hogy a Nemzeti Színház örökös tagjává nevezik ki — több öreg színész nővel együtt — ötévi igazgatói és huszonévi drámabíráli működést figyelembe véve havi 116 pengő nyugdíjat állapítanak meg számára, pontosan ugyanannyit, amennyi nyugdíjat ugyanebben az időben egy másodosztályú szakállitst kap...

„Önfeláldozó munkám csupa hálátlansággal, csupa igazságtalan gáncsoskodással és ott, ahol az elismerést a legjogosabban várhattam volna, példátlan méltatlansággal találkozott.”

Azok a sorozatos méltatlanságok amelyek igazgatóságával kapcsolatban érték, rendkívül nagy hatással voltak további életére, magatartására az utolsó évtizedben. Egészsége megrendült, munkakedvét elvesztette. Szépirodalmi működésének is ez vetett véget.

Felmentése után újult erővel ébred fel benne a felesége elvesztése fölött érzett fájdalom, amit eddig a sok munka és izgalom letompított. Teljesen visszavonultan él. Írni sokáig egyáltalán nem tud. „A színházban teljesített idegőló és kimerítő munka kibolygatott régi munkakörömből...”

A Nemzeti Színház műsorát nagy figyelemmel kíséri. Keserőséggel látja, hogyan megy veszendőbe rövidesen mindaz, amit — hallatlanul sok nehézség leküzdése árán — sikerült elérnie: a változatos klasszikus és magyar műsor, a deficitmentes költségvetés, a színház népszerűsége a közönség előtt, és hogyan változik a Nemzeti Színház Budapest legolcsóbb színházából Budapest legdrágább színházává.

Csak 1923 végétől kezd újra írni, mint a „Pesti Napló” munkatársa. Néhány apró cikket és főként színírálatokat ír, de nem rendszeresen. Maga választja meg a darabokat, amelyeket hajlandó megbírálni. Később a „Szivárvány” című hetilapban és a „Könyvbarátok Lapja”-ban is megjelenik egy-két cikke. A Franklin-Társulatnak tanulmányoknak beillő bírálatokat ír a kiadni szándékolt könyvekről. Szépirodalmi munkája már csak kettő jelenik meg, két egészen kis novella, mindkettőnek címe „A költő” és mindkettő az „Est”-ben. 1927-ben kezdi meg a „Pesti Napló”-ban a „Króniká”-k írását és „A Berzsenyi-dinasztia” sorozatot; ez a legsötétebb háttérű szatíra-sorozata 1928-ban Révai kiadásában már könyvvalakban is megjelenik. 1927/28-ban egy tárcasorozatot ír, amelyben Anatole France és az őt halála után lebíráló titkára, Brousson esetét jeleníti meg novellaszerű tárcacikkek alakjában.

Az utolsó éveiből való munkáit bírálták a legtöbbet, különösen a „Króniká”-kat. Ezeket egyesek „bágyadtak”-nak mondják. Akik ilyen szigorúan ítélik meg a „Króniká”-kat, nem veszik figyelembe, hogy ezek Ambrusnak nem írói, hanem újságírói munkásságából valók. Nem az aeternitás, hanem a nap számára íródtak. Élete minden szakaszában írt hasonlót. — Ezek a könnyen és gyorsan megírt dolgok tették lehetővé, hogy szépirodalommal is foglalkozhatott — de míg azok a lapok, folyóiratok belsejében névtelenül jelentek meg, „Króniká”-k teljes névvel a „Pesti Napló” vasárnapi mellékletének első oldalán kaptak helyet. Ezekben az utolsó években már többnyire csak újságírói munkával foglalkozhatott, mert mire azt elvégezte, már nem volt ereje hozzá, hogy a sokkal nagyobb gondot kívánó

szépirodalmi munkával foglalkozzék. De azért czeekben az efemernek szánt írásokban is mindig találunk legalább egy-két olyan mondatot, amely nem egyetlen napnak szól.

Sok bírálatban volt része azért is, mert egyik-másik újabb külföldi íróról más volt a véleménye, mint író társai nagy részének. De abban, hogy kinek az ítélete a helyes, még nem mondta ki a döntő szót az irodalomtörténet. „Az idő gyorsan eljár, kérészerűtlen divatnak bélégyzi azt, ami valamikor illúziót keltett és a legnagyobb hatással volt az ifjúságra. Kiténő írókból közepes tehetségekké fokoz le sorra minden régi embert... A pici bábuk háromszor körüljárják a színt, némelyik talán négyszer vagy tízszer is, aztán mindannyian eltűnnek az örök feledésben.”

Általában ezekkel az utolsó évekkkel kapcsolatban került a legtöbb tévedés a köz tudatba róla. „Nem érdekelték a hazai események” „Bezárkózott a francia irodalomba”; „sértődött” és „csalódott” volt. Mind tévedés. Ellenkezőleg: lázasan érdeklődött minden iránt, ami körülötte és általában a világban történt. A politika sohasem foglalkoztatta annyira, mint éppen ezekben az utolsó évekkben. Természetesen elsősorban az érdekli, ami itthon történik, de mint régebben is mindig, most is nagyobb horizontban látja az eseményeket. Bár mindezekről cikkeiben keveset ír, de egy-egy odavetett mondata elárulja, milyen lázasan érdeklődik az események iránt, és azt is, hogy mi a véleménye ezekről. A régi harcos író szól most is, csak halkabb a hangja és jobban elrejtja a mondanivalóját, mert csak így mondhatja el... Most nem írhat olyan szabadon, mint régen.

Franciaország, Párizs — talán legtöbbször czeke említi. De ha figyelmesen olvassuk cikkeit, látnunk kell, hogy éppen annyira érdekli az, ami Amerikában, Kínában, Indiában történik; szinte azt mondhatnánk: az egész világ élete ott tükröződik egy kissé ezekben a cikkekkben. Francia irodalom? Igaz, többnyire valami franciaországi irodalmi kérdésből indul ki, de azok a kérdések, amelyeket tárgyal, nemcsak a francia irodalom kérdései. A francia irodalmi élet csak ürügyül szolgál, hogy a hazai dolgokról elmondhassa véleményét. Színházi tárgyú cikkeiben meg éppen lehetetlen észre nem vennünk, hogy mikor a párizsi színházakról ír, tulajdonképpen az itthoni színházi dolgokra gondol; és észre kell vennünk azt is, hogy mind irodalmi, mind színházi tárgyú cikkeiben nagyon sok a líra.

Az utolsó évekkben igen sok elismerésben volt része: kormánykitüntetést kap, elnyeri a francia Becsületrendet, neki ítélik a Petőfi-Társaság nagydíját, különböző irodalmi egyesületek tiszteleti taggá választják, része van külföldről jövő elismerésekben is; de mindezeknél több örömet szereznek neki azok a meleghangú levelek, amelyeket hetvenedik születésnapjára kap az olvasóktól.

Nem volt csalódott: szomorú volt. Szomorú volt, mert második felesége halálán érzett fájdalma nem múlt el élete végéig; levert volt, mert látnia kellett, hogy irodalmi terveit már nem valósíthatja meg; levertté tette az a tudat, hogy félszázados munkásságával nem tudta elérni, hogy öregségére ne kellessen a megélhetés gondjaival foglalkoznia. Hogy ez a gondolat nem keserítette még jobban, abban nagy része volt az Est-lapokhoz való viszonyának. Nem az anyagi szempont jelentett sokat, hanem az, hogy minden lehető alkalommal kifejezésre juttatták, hogy az Est-lapoknak mennyire szükségük van Ambrus munkásságára, és hogy az Est-lapokra mindig, minden körülmények közt számíthat.

De nemcsak a saját sorsa nyugtalanította, a maga egyéni sorsán túl a családja, az ország az egész emberiség sorsa aggasztotta: előre látta a második világháború bekövetkezését. „Matrózok a fedélzetre!” — figyelmezteti író társait. „Talán nem lesz eredménytelen, ha minduntalan megfújják a vészszípót...”

Levert volt talán azért is, mert látnia kellett, hogy a bátor kiállás, saját érdekeinek a feláldozása hiábavaló volt: körülötte még jobban tele van minden igazságtalansággal mint valaha. Idegenül érezte magát abban a korban, „amikor majdnem annyi a büntett, mint a közlekedési szerencsétlenség meg az öngyilkosság”. Régebben is rendkívül felháborította minden igazságtalanság, bárkivel történt is az. Most öreg korára ez a tulajdonsága rendkívül fokozódott. Egy-egy atrocitás, panama, büntett híre néha napokra felizgatta, sokszor valóság gal beteggé tette.

Szomorú volt, mert: „Van-e vigasztalanabb, szomorúbb dolog, mint megöregedni... Temetői, nyugalommal nézni egy néma, hideg, letarolt világra? Járnai kedves sirdombok két hosszú sora közt... nem hallani egyebet, csak az idegen lármát és beteg szívünk lázas zakatolását...” Ezeket a sorokat még 1896-ban írta. Mennyire éreznie kellett most szavai igazságát!

Most is minden oldalról kéri a munkáit. Egyik-másik kérését nagyon nehezeze esik megtagadnia, de egészségi állapota nem engedi az újabb kötelezettségek vállalását.

1928-ban elvállalja a Baumgarten Irodalmi Alapítvány tanácsadótisztületének elnökségét, nemcsak teljesen önzetlenül, hanem egyszersmind nagy áldozatot hozva. A tisztületért támadások rendkívül izgatják, de azért nem mond le tisztségéről. Betegen is eljár az ülésekre. „Magáévá tette a Baumgarten-díj ügyét és hiú maradt hozzá holta napjáig, nem riasz-

tották meg az éles támadások és a kormányhatóságok bizalmatlanságának jelei" — írja róla Basch Lóránt, a Baumgarten-alapítvány kurátora.

Mindig örömet jelentett számára, ha írótsársai vagy az irodalom érdekében valamit tehetett és ezért szívesen vállalt áldozatot is.

„Baráti tekintet, rokonszenv, személyes ellenérzés vagy világnézeti különbözőség nem befolyásolta" — mondja tovább róla Basch. A díjak odaitélésénél két dolgot vett figyelembe: a tehetséget és a rászorultságot. Elsősorban az idősebb beteg írókat pártolta, de a fiatalok közül is azokat, akiket különösen tehetségesnek tartott. Az irodalmi művek művészi színvonalát vette figyelembe, írójuk hovatartozásával nem törődött.

Nagy Lajos „*A menekülő ember*" című könyvében „szavahihető" személyre hivatkozva valóságos mesét mond el arról, hogyan erőszakolta ki számára Ambrus a Baumgarten-díjat. „Ez a történet elejétől-végéig képzelet terméke" — írja erről Basch és írásos dokumentumokkal bizonyítja ezt az állítását. Mindabból, amit Nagy Lajos könyvében Baumgarten-díjával kapcsolatban Ambrusról elmond, mindössze annyi a valóság, hogy Ambrus tehetségesnek tartotta Nagy Lajost és hogy ő is ajánlotta díjazásra.

Színibírálatot 1930 végétől már nem ír, mert a délelőtti főpróbára járás fárasztja. Egyre kevesebbet jár ki a házból, de a Baumgarten-alapítvány üléseire és az akadémiai szavazásokra most is elmegy. Esténként néha lemegy a lakásával egy házban levő Valéria-kávéházba, hogy elolvassa a lapokat. Sok francia lapot és folyóiratot járát, szinte naponta érkeznek számára Párizsból könyvek — a francia frank árfolyama nagyon alacsonyan áll, megengedheti magának ezt a fényűzést.

Az utolsó négy nyarat (1928—1931) Lauránában tölti, sétálgat a tengerparton — évről évre kevesebbet — szobája erkélyén szivarozgat, nézi a tengert; kedves kávéházában ül a parton, és uzsonna közben eteti a halakat és a madarakat...

Most is sokat dolgozik. Csaknem minden héten krónikát vagy irodalmi cikket ír a „*Pesti Napló*"-nak; a Guttenberg-cég Zola-kiadását approbálja, a regényekhez előszót ír.

„Nyolc év óta írt irodalmi cikkeimből és színházi bírálataimból húszéves kötetet szándékozom összeállítani „*Új és legújabb szerzők*" címen" — írja 1931-ben az egyik kiadónak. Ennek a kötetnek a kiadására már nem került sor.

Az 1932-es nagy influenzajárvány, mely főként az öregek közül szedi áldozatait őt is eléri. Látszólag felépül, de egy hét múltán újra leveri a betegség, mely most már csak négy napig tart. Már betegágyában javítja ki utolsó cikke levonatát; de ettől kezdve már jóformán teljesen apatikus. Utolsó nap még kétszer élénkül fel: mikor a Pesti Naplóban meglátja a cikkét és mikor hétéves unokája egy percre beszalad hozzá. Élete két legnagyobb érdeklődése: Munka és Család marad meg utóljára is.

Utolsó cikke megjelenésének estéjén halt meg. „Dolgozni fogsz a halálos ágyadon" — írja „*A fületlen ember*"-ben és csaknem ugyanígy egy tárcacikkében is... Csakugyan így történt.

Úgy látszik, tisztában volt vele, hogy már nem fog felgyógyulni, mert betegsége kezdetén azon sajnálkozott, hogy nem tudta rendezni az írásait.

Az iratok rendezése mégis megtörtént. Az 1944/45. évi ostrom azonban a feljegyzések, novellavázlatok, levelek stb. jelentékeny részét a magyar irodalom pótolhatatlan kárára megsemmisítette. De nemcsak ezek az írások veszttek el az irodalom számára: nyomtatásban megjelent munkáinak egy nagy része, legalább egyelőre, el van temetve régi napilapok és folyóiratok hasábjain. Pedig csak az egész munkásság ismeretében lehet felmérni Ambrus teljes irodalmi jelentőségét. A sok — névvel, álnévvel és névtelenül megjelent — írás: tárcacikk, tanulmány, színházi és irodalmi bírálat közt kis remekművek lappanganak; a napnak szánt írásokban örök érdekességű dolgok; apró humoros cikkek, amelyekben a társadalom minden ferdesége, a kor egész története visszatükröződik; ötletek, formák, amelyeket más írók átvettek, utánoztak...

Aki az egész munkásságot ismeri, annak látnia kell azt is, hogy a több, mint félszáz év alatt írt olyan különböző tárgyú és hangú írások mindig ugyanazt az egyéniséget, ugyanazt az erkölcsi felfogást, ugyanazt a szenvedélyes igazságkeresést tükrözik.

A régi cikkek közt lapozva lehetetlen arra is nem gondolni: mennyi nagy munkát alkotott volna ez az író, ha nem kell idejét múlt érdekességű dolgokra pazarolnia, ha nem kell újságírói munkára szétforgácsolnia írói tehetségét. Nem rajta mult. Lemondott biztos megélhetést nyújtó, jelentékeny előmenetelt ígérő állásáról, hogy a szépirodalomnak élhessen. De hiába vállalta a bizonytalanságot. Az újságírói munka, amellyel — hogy megélhessen — fel kellett cserélnie hivatalát, még jobban lekötötte az idejét. Egy kis részét sem alkothatta meg annak, amit tervelt, amit szeretett volna, és amit megírt, sem írhatta meg mindig úgy, ahogyan óhajtott. Mint maga mondja Riedl Frigyeshez írt levelében: „egyik legnagyobb munkámon se dolgozhattam állandó nyugalommal és zavartalansággal, egyik nagyobb munkámat se írhattam meg úgy, ahogy szerettem volna."

Bármilyen kedvezőtlenek voltak a körülmények, nem alkudott meg soha. Nem kereste a könnyű sikert, az érvényesülést. „Mindig a legmagasabbra nézek, ha a legmagasabbra nem is juthatok el... a bennem levő erővel, képességgel a legtöbbet próbálom, amire képes vagyok” — mondja a „Midás király”-ban. „Úgy dolgoztam, ahogyan gondolkoztam, éreztem.”

Egy író-kortársa mondja róla: „Csak azt írta le mindig, amit érzett és gondolt és soha egy pillanatra se pazarolta el másra a benne égő isteni tüzet, mint hogy csak világítson, melegítsen, fényt sugározzon vele.”

„A produkcióm nem felelhet meg a tehetségemnek” — mondja ugyancsak Riedl Frigyeshez írt levelében — de ha nem is alkothatta meg mindazt, amire tehetsége képessé tette volna, irodalmi hagyatéka így sem szegényes: három nagy regény mellett öt kisregény, sok novella és irodalmi tanulmány, amelyek maradandó értéket képviselnek és kiemelkedő helyet biztosítanak számára a magyar irodalom történetében.

SÁFRÁN GYÖRGYI—SZIJ REZSŐ

KNER IMRE LEVELEZÉSÉBŐL

”... egyszer talán az egész ország tudni fogja mit vesztett benne... kora legnagyobb nyomdása volt.”

Fülep Lajos

Az irodalomtörténet mindig szoros kapcsolatban állt a nyomdászattal. A tipográfus a könyv előállításában látja mestersége végső célját. Ebben látta Kner Imre is: „... sorsom hozta magával, hogy behatolhattam sok mindenbe, amivel mások nem törődtek eléggé és összehozott az életem néhány fontos emberrel. A körülmények változása okozta, hogy ezekből a találkozásokról nem lehetett egy kerek, egész dolgot összehozni és olyan kiadói tevékenységet teremteni, amelynek maradandó hatása lett volna” — írja Fülep Lajosnak. (1943. ápr. 11.)

Kner Imre (1890—1944) 1912-től, tehát huszonkétéves korától irányította a gyomai Kner Izidor-féle nyomda kiadói tevékenységét.

A különböző korok könyvstílusának tanulmányozása közel vitte a régi magyar irodalomhoz. Így támadt az ötlet, hogy Király György válogatásában és Kozma Lajos illusztrációival — a kor tipográfiai köntösében — megjelentesse a „*Három cseppke*” néven emlegetett kis könyveket: a *Hét legendát*, Heltai *Fabuláiból* és a világias tárgyú vig és szomorú történetek gyűjteményét. E vállalkozás folytatása volt a *Magyar Klasszikusok 12 köteté*: Balassi, Zrínyi, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Madách önálló kötetekben, míg Virág, Ányos, Faludi, Batsányi stb. antológiákban szerepelnek. Szinte érthetetlen, Arany miért hiányzik a sorozatból.

A másik nagy vállalkozás a *Monumenta Literarum* c. sorozat 24 füzete. Ez a világ-irodalom kisebb terjedelmű remekműveit adja korukra jellemző tipográfiai stílusban, a külföldieket a legkitűnőbb magyar műfordítók tolmácsolásában.

A *Magyar Klasszikusok* és a *Monumenta Literarum* kiadásával párhuzamosan a modern magyar irodalom és művészettörténet termékeiből is adott ki. Ez irányú erőfeszítéseit közönnyel fogadták nemcsak a hivatalos irodalmi körök, de még a sajtó liberálisabb frontja is. Ennek okát — egy Szabó Lőrinczhez írt levélben — elmondja: alig van lap, mely ne volna érdekelve valamelyik kiadónál vagy nyomdavállalatnál. Ráadásul majd minden szerkesztőségben ült egy-két olyan ember, akinek kéziratát nem tudta kiadni.

Az írókkal, művészekkel való levelezés valósággal életszükséglete volt. „Magam is szeretek levelet kapni és írni, de ennek érthető okai vannak. Itt annyira elszigetelten élek, hogy a levelezés az egyetlen kapocs köztem és a világ, illetve azok között az emberek között, akikhez fűz egyáltalán valami. De persze emellett rengeteg üzleti levelet is kell írnom s így sokszor unom és bele is fáradok a levelezésbe”. (Szabó Lőrincz, 1923. jan. 10.) Ennek ellenére nem ritka a 8—10, sőt 15 oldalas levél sem.

Levelezése technikai titkaiba is saját vallomása vezet be ugyanebben a levélben: „kézírásom rossz és ideges vagyok ahhoz, hogy kézzel írjak, el se is tudná olvasni. Viszont géppel roppant gyorsan írok magam saját kezűleg és így a géppel írt levelemnek is megvan az a közvetlen formája, ami a diktált levélnek sohasem lehet meg — de arra, hogy letisztázzam a levelet, vagy hogy a hibákat javítgassam, elkerülgessem, sem időm, sem türelmem nincsen.”

Később, amikor a külső körülmények mind nehezebbé váltak, szinte utolsó emberi menedéke a levelezés. 1941. március 23-án írja Móricz Miklósnak, akihez sok közgazdasági jellegű megbeszélés izgalma és meleg barátság fűzte: „mára egy szabad pihenő napot csináltam magamnak, ami azt jelenti, hogy tízre jöttem be, de máris annyi az írivalóm, hogy délután is itt kell ülni. Az élet kereken egész, hozzátartozik az eszmecsere is magamhoz való emberekkel. Nem tudom tehát a Veled való levelezést és még néhány emberrel való lépíteni, mert ebből nekem effektív károm lenne... Olyan racionalizálás, amely ezt kapcsolná ki, nagy marhaság volna. Ez azt jelenti gyakorlatilag, hogy ez a levél nem teher és nem kötelesség, hanem fontos dolog, amelyet okvetlen el kell végezni, de emellett esetleg van olyan fontos is, hogy egy konkrét pénzt hozó üzleti ügyet is szabad mialta hátra tolnom.” —

Levelezésében az irodalomtörténeti vonatkozások mellett sok értékes és érdekes adat található a könyvművészet hazai és külföldi értékelésére is. 1923-ban Göttingenben járt nyom-

dáskongresszuson, ahol meglepetéssel állapította meg, hogy nemcsak ismerik munkásságát, de mint a kor egyik legavatottabb nyomdászát értékelik: „látom, hogy a világ legelső tipográfusaival tartanak egyenrangúnak, holott az itteni tipográfia bámulatosan fejlett, sőt némely vonatkozásban jobb, mint a német és az angol... Mind nagy tisztelettel nézett rám s mind leste, mit szölok munkáikhoz” — írja feleségének.

Talán maga is érezte levelezése személyen túli és felüli értékét, erre vall a lelkiismeretes gond, amivel ezt a kb. 8–10 polcméternyi leveles anyagot rendezte és őrizte. A gyomai nyomdában ma is meglevő üvegfallal elválasztott dolgozó fülkéje egyik falát foglalták el a szekrények, amelyekben levelezését íróik szerint csoportosította. A neveket nyomtatott betűkkel maga írta a borítékokra. Ime az egyik felírás: „APÁM”. Benne gondosan gyűjtve Kner Izidor levelei, kisebb-nagyobb följegyzései.

A levélgűjtemény 1951-ben állami kezelésbe került. Jelenleg a szegedi levéltárban őrzik. A levélírók között a két világháború alatti és közötti szakmai, irodalmi és művészeti élet minden jelentős képviselője megtalálható. Babits Mihály, Balázs Béla, Bartók Béla, Berény Róbert, Fáy Dezső, Fitz József, Franyó Zoltán, Fülep Lajos, Füst Milán, Gellért Oszkár, Haiman Hugó, Hevesi Sándor, Hevesy Iván, Jaschik Álmos, Kaesz Gyula, Kaeszné Lukáts Kató, Karinthy Frigyes, Király György, Kodály Zoltán, Kósa György, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Lányi Sarolta, Lányi Viktor, Lesznai Anna, Major Henrik, Mata János, Molnár Antal, Móra Ferenc, Móricz Miklós, Móricz Zsigmond, Ortutay Gyula, Pap Károly, Radnóti Miklós, Rippl-Rónai József, Szabó Dezső, Szabó Lőrinc, Szép Ernő, Tolnai Gábor, Tóth Árpád, Turóczi-Trostler József stb. stb.

Az alábbiakban Kner Imre levelezésének irodalomtörténeti vonatkozását darabjaiból közlünk néhányat.

1.

Laczkó Géza — Kner Imrének

Igen tisztelt Uram!

Szíves fölszólítására van szerencsém értesíteni, hogy a kérdéses regény¹ kiadásának joga még tulajdonomban van s elvben nem látom akadályát, hogy az Ön kiadásában jelenjék majd meg, de természetesen „a háború után” időmegjelölés oly tág és sajnos, nyúlós valami, hogy a részletek megbeszélése már most szükségesnek mutatkozik.

Az eszme (az, hogy vidéken működő kiadócég jelentős tényezővé váljék a magyar szellemi életben) igen rokonszenves márcsak azért is, mert eggyel több kiadócég újabb lépés ahhoz az ideális állapothoz közeledőben, melyben nem kell sok érdemes kisebb-nagyobb embernek a megjelenéstől eltiltva távolról, hogy úgy mondjam, kéziratból szemlélnie a nyomtatott irodalom kevés igazi nagyságát és sok hitványságát; de rokonszenves azért is, mert anyagilag, üzletileg is elősegítené az irodalom decentralizálását, mert ma író valamilyen fővárosi lapon, folyóiraton kívül állóan nincs, ami nagy baj, nem az írónak ugyan, se a folyóiratnak, hanem magának az irodalomnak az, de nagy, mert így csak a kisebb műfajok prosperálhatnak s a nagy eposz-féle regények egy „Háború és béke” például fogamzásuk pillanatában beleáporodnak íróik lelkébe s meg se születnek, mert ma majd minden könyvnek keresztül kell előbb folynia a hírlapok, folyóiratok zsilipjein.

Ezért tiszta csoda, hogy a „Német maszlag török áfium” nem maradt kéziratban. A Nyugat egy egész évet végig kísérté januártól karácsonyig. Valami 280 Nyugat-oldal; vaskos könyv lenne belőle.

Kiadványait érdeklődéssel várom s szíves üdvözléssel

vagyok híve
Laczkó Géza

1916. jún. 22.

Budapest, II. Lövőház u. 26

2.

Szabó Dezső — Kner Imrének

[Lőcse, 1918.]

Igen tisztelt Uram!

Itt küldöm a szerződést, korrektúra küldését majd kérni fogom.

Adresszem a jövő hótól kezdve más lesz, annak idején tudatni fogom.

¹ Laczkó Géza: *Német maszlag, török áfium*. A Nyugat 1913. évfolyamában jelent meg folytatásokban. Könyvalakban 1918-ban jelent meg először Franklin-nál, másodszor 1947-ben Dante-nál.

Sokszor vitattam, hogy a becsületes irodalmi szempontok respektálása — előbb-utóbb — az üzlet terén is többet ér s nagy öröm az a ritkaság, hogy Önnek van ereje hinni ebben. A közönség csak el fog fordulni a most rázuduló „modern” irodalmi szeméttől.

Nagy örömmel dolgozom regényemen,² mely hatalmas víziója a mai Magyarországnak. Nagyon sokan fognak ütni érte, de a könyv agyonüthetetlen lesz. Lassanként csak a becsületes tehetségeknek lesz igaza nálunk is.

Bár összeköttetésünk tartós viszonyná válnék, mely talán mindkettőnk becsületére lehet.

Melegen üdvözli tisztelője

Szabó Dezső

3.

Szabó Dezső — Kner Imrének

[Lőcse, 1918.]

Igen tisztelt kedves Uram,

A korrektúrát,³ melyben bámulatosan kevés hiba volt, nagy örömmel vettem. Egy-néhány az elbeszélések közül kis regényemmel egy kötetben nemsokára Németországban is megjelenik Stefan I. Klein⁴ fordításában. —

Címlap:

Szabó Dezső

Napló és elbeszélések

Címlapnak jó lesz a J.[ászay] Horvát[h] E.[lemér] (Színek-szavak)⁵ féle minta. Az elbeszélések sorrendje megmarad annak, ahogy az ottani jegyzékben van.

Most nagyon szép az élet: nagy munkám⁶ vígan halad vége felé s érzem, hogy erős vagyok s hogy az örült ordításba egy becsületes hangot vihetek. Balázs Béla itt volt s az ahogy őt nézik s ahogy engem néznek, mutatta, hogy mennyire össze kellene fogni az egyetemes ostobaság ellen.

Szeretettel üdvözli tisztelő barátja

Szabó Dezső

Ha lehet, okt. közepénél későbbre ne maradjon a dolog.

4.

Szabó Dezső — Kner Imrének

[Lőcse, 1918.]

Kedves jó Uram, ebben a pillanatban kaptam kézhez a könyvet⁷ s rohanva reagálok. Nagyon köszönöm, hogy az én szegény Hamupipókéimre ilyen nemesen szép ruhát tündérszipozott. A könyv ízlésem szerint: egyszerűen, nemesen, komolyan szép és igazán mély örömet szerzett vele. Remélem, hogy barátságunk tartós és termékeny lesz mindkettőnk becsületére.

Azt egy kicsit sajnálom, hogy könyveim hirdetése lemaradt, de hát

Szeretettel üdvözli és meleg barátsággal

Szabó Dezső

5.

Szabó Dezső — Kner Imrének

[Lőcse, 1918.]

Kedves jó Uram, a könyveket⁸ megkaptam, nagyon köszönöm. Így most nagyobb masszában még egyszer megszerettem a könyv kiállítását. Kár, hogy nincs módunkban a lapokban is tudatni a közönséggel a könyv megjelenését. Mert az én olvasóim jórésze a frontokon van s nem is igen fog tudni róla.

² Az *elsodort falu*. — A Táltos könyvkiadónál jelent meg 1919-ben.

³ A *Napló és elbeszélések* c. kötet. Megjelent Gyomán 1918-ban Kner kiadásában.

⁴ Klein, Stefan műfordító. Füst Milán, Szabó Dezső stb. műveit fordította németre.

⁵ *Színek, szavak*. Jászay-Horváth Elemér versei. Gyoma, 1917. Kner kiadás.

⁶ Az *elsodort falu*.

⁷⁻⁸ A *Napló és elbeszélések* c. kötet. L. 3. j.

Csak alakulna ki már a világ, mert ezek a rémitő bizonytalanságok megőrlik az embert. Ráadásul most saját piszkos igazgatóm⁹ azon dolgozik, hogy most az utolsó órákban behívasson katonának. Ahogy a béke beáll, elhagyom állásom s Pestre megyek. Ha egyéb nem, leszek egy öreg messenger boy.

Nem félnék a szerbektől!¹⁰

Szeretettel üdvözlöm
Szabó Dezső

6.

Szabó Dezső — Kner Imrének

[Lőcse, 1918.]

Igen tisztelt kedves Uram!

Írj! Mit tegyek, hogy okos legyek!

Az ajánlatok a következők: egy ungvári¹¹ és egy kolozsvári.¹² Ezek nem komoly dolgok, inkább személyem iránti lelkesedések. Amennyiben be is tudnák váltani, olyan formában tennék, hogy nem volna köszönet benne.

De a harmadik! egy itteni tanár barátom benfentes tagja a Ker. sajtóközpontnak.¹³ Ez előtt, egy boros este után, elolvastam regényem egy-két részletét. A pasas a szó szoros értelmében gyógyíthatatlan extázisba esett. És ez előtt két héttel nagy meglepetésemre levelet kapok a Ker. sajtóközpont igazgatójától, melyben szépirod. munkatársként hív meg és regényem után tudakozódik. Én erre nem feleltem még, s tegnap az Ön levelével együtt az idecsatolt ajánlatot kapom. Nekik ugyanis a másik regényem igen tetszett. Igazat megvallva — ezt Önnek négy szemközt mondom, — lehetőleg szeretném elkerülni, hogy ott jelenjek meg regényem, mert nem akarom, hogy az én tiszta emberi törekvéseimnek egy sora is párt árnyékolásban lásson napot. De viszont a regényemnek meg kell jelennie, ha a zulukafferekkel is szövetezem. És gyorsan kell határoznom.

A negyedív, inkább 1800 mint 1700 akkora, mint az ide mellékelt. Egy negyedíven átlag 672 betű van. A kézirat elsőrendű tiszta, olvasható írás!

És a regény? Mindenekelőtt az egysége. Hát az olyan énféle egység. Ugye a *Napló*¹⁴ felületes szem előtt egész szétfolyó valami? Pedig milyen élő szerves egész az egész. Az én egységem bizonyos értelemben passzív. Van egy pár fő alakom, ezekben ráng vonaglik az egész háború, az egész mostani Magyarország. És milyen élettel! De csak egyféleképp szabad olvasni: eleitől a végéig, bele állva az élet frenézis zuhatagába. Ezer kifogás lehet és lesz a regényem ellen: de egy megölhetetlen könyvet csináltam. Részletes merész haronájú előszóban mondom el véleményem a regényről.

Könyvem alig várom.
Szeretettel üdvözlí
Szabó Dezső

7.

Szabó Dezső — Kner Imrének

[Lőcse, 1918.]

Igen tisztelt Uram!

Válasza egy kis fájdalmat mindenesetre egy kis fájdalmat okozott, hiszen így regényem¹⁵ érdekében olyan összeköttetésekbe kell belemennem, amitől szerettem volna tehetségem függetlenségét megóvni. De természetes, hogy itt vitatkozni nem lehet. Az ön motívuma bizonyára ép olyan mély és becsületes, mint az az akarat, mely olyannak termelte a regényt, amilyen.

Azt csodálom, hogy más irányúnak tartja, mint elbeszéléseim. A regény ugyanaz, mint Passio c. elbeszélésem,¹⁶ de sokkal forradalmasabban merész.

A regényt nem féltém. Ennyi szépség, ilyen tiszta akarat nem pusztulhat el.

Lesznai¹⁷ és Heidenstam¹⁸ könyveit igen köszönöm.

⁹ A Lőcsei M. Kir. Főreáliskola igazgatója, Bauer József.

¹⁰ A déli arcvonal összeomlása következtében.

¹¹ Ung megyei nyomda. Ungvár. Ez nyomta Szabó Dezső: *Nincs menekvés c. regényét.*

¹² Valószínűleg a Lepage cégről van szó.

¹³ A későbbi Központi Sajtóvállalat elődje.

¹⁴ L. 3. jegyzet.

¹⁵ *Az elsodort falu.*

¹⁶ *A Napló és elbeszélések c. kötetben.*

¹⁷ Lesznai Anna: *Édenkert.* Gyoma, 1918, Kner kiadás.

¹⁸ Heidenstam: *Endymion.* Fordította Leffler Béla. Gyoma, 1918. Kner kiadás.

Egy pár napig távol leszek Lőcsétől; kéziratommal megyek Pestre.
Szeretettel üdvözlí

Szabó Dezső

8.

Szabó Dezső — Kner Imrének

[Lőcse, 1918.]

Kedves jó Uram!

Csak röviden írhatok, mert két óra múlva vonatra ülök. Hihetetlen, hogy hogyan értette Ön a regényem! Ez a regény ezerszer forradalmibb mint a nemzeti tanács s teljesen ordítóan az [olvashatatlan szó] sőt! ez még a forradalommal szemben is a nép jogait követeli. A zsidósággal szemben épen e program alapján a minden fajú egyenlő hozzájárása érdekében az élethez mer: bátor és igaz szavakat hangoztatni épen a faji elfogultság, a pénz-imperializmus és ősi babonák ellen. Ez egy szükséges kritika azzal a fajjal szemben, mely ha nem volna, nálunk kémiai úton kellene elő állítani, de melyet meg kell menteni önmaga bűneitől s attól, hogy egy gögös, elfogult pénzfeudalizmus legyen.

Amit a magyarságért szólok, az épen emberi igazság egy sokféleképp megrabolt buta balek fajért. A háború egyik főbűnöseit [!], a feudális arisztokratákat állandóan nemzetközi apacsoknak nevezem. Hogy kisebb szerepük van, az az oka, mert az ő bűneik már megérték, a köztudatban vannak s az én feladatomban nem a közterek kikiáltása.

Az pedig, hogy én épen a mostani forradalom fő-exponenseit támadom, olyan kolosszális tévedés, hogy nem is értem.

Tőlem és ellenem védni az emberi igazságok forradalmát, aki eddig [a] nemzetért szenvedtem, annyi mint a tengernek szemére hányni, hogy nem elég nedves.

Szeretettel üdvözlí
Szabó Dezső

9.

Füst Milán — Kner Imrének

Igen tisztelt Uram,

megkaptam szíves leveleit, de nem voltam képes azonnal válaszolni, mert igen nagy munkában vagyok. Megszerveztem az Írók, Tudósok és Képzőművészek Szövetségét Pikler Gyula¹⁹ elnökségével, — afféle második parlamentet s képzelheti, ez a munka mennyire igénybe vesz, — egy percnyi időm sincsen.

Örömmel értesítem, hogy fordítóm távirata szerint S. Fischer könyvkiadó cég Berlinben elfogadta „Boldogtalanok” c. darabomat könyvkiadásra és színpadi terjesztésre.

Mihelyt időm lesz, részletesebben fogok szíves leveleire válaszolni.

Tisztelettel üdvözlí

Füst Milán

Bpest, 1918. november 24.

IX. Angyal-u. 29

11.

Bartók Béla — Kner Imrének

Budapest, I. Gyopár u. 2., 1921. jan. 17.

Igen tisztelt Kner Úr!

Fogadja hálás köszönetemet küldeményéért. Mondhatom nagyon csodálkoztam, hogy ilyen súlyos időkben képesek ilyen tökéletes dolgokat kihozni. Kissé elszomorodva gondoltam a legutóbb Bécsben megjelent kottáimra,²⁰ amelyek valósággal csomagoló-papírosra vannak nyomva. Szept. elején töltöttem néhány órát Gyomán; besétáltam a „városba”, egészen a templomig. Gondoltam is arra, hogy jó volna Önöket meglátogatni, de társaságban voltam és nem akartam idegenekkel beállítani.

Sokszor üdvözlí mindkettőjüket

Bartók Béla

¹⁹ Pikler Gyula (1864 – 1937.) egyetemi tanár, neves jogász és pszichológus. 1919 után egy ideig külföldön élt, majd hazajött.

²⁰ A lipcei Universal bécsi fiók vállalatánál.

[Bécs, 1925.]

Kedves Imrém!

Rég nem írtam és most is csak röviden jelezhetem, hogy Bécsi tartózkodásomat liquidálom — mert ma este már utazom is. Nagyon sokat kellene mondani. 3½ évi Bécsi színikritikusi időm alatt „beérkeztem” mint újság-tárca író és író és Bécsset már lelegettem megyék tovább Berlinbe. Újsághoz többé nem megyek, ha írok is néhanapján cikkeket. „A Fox-film Európa-Produktion” engaeált. Legelső Európában készült filmjét én csináltam. Berchtold Viertel rendezi mostan és szeptemberre már kijön. Augusztus elején magam fogok itt Bécsben egy filmet rendezni. Egyébként a Halálos fiatalságot [!] is játsszák szeptemberben itt és Düsseldorfban. És egy nagy drámán dolgozom, melyet ősszel be akarok fejezni. Munka az volt sok. Eredmény is. Majd ha lesz címem, megírom.

A regényem magyar kiadására még mindig nem gondolhatsz?

Itt küldök neked egy kötetre való verset *legmelegebb* ajánlással József Attila nevű egészen fiatal és *roppant tehetséges* költő versei. Bájos frissesség, színes sokrétűség és mindig meglepő spontaneitás. Nagyon örülnék, ha kiadnád ezeket a verseket. Ha mindjárt felelhetsz aminek örülnék akkor írk:

Molveus bei Trient Hotel Molveus Italia
ölel Herbert²¹

Budapest, 1921. augusztus 16.

Igen tisztelt Uram,

felhatalmazom önt, hogy a kiadásában megjelent Byron Mazeppáját második kiadásban is könyvpiacra dobja.

Ismerem a mai papírárakat és a könyvkiadás nehézségeit. De bizonyára ön is ismeri, milyen legendás nehézségekkel küzdenek a magyar írók. Arra kérem tehát önt, kedves uram, vegye elő írónját és számítsa ki, hogy a második kiadásból mennyi írói tiszteletdíj illetet ... [sérülés miatt olvashatatlan sor] tegye postára. Részemről megbízom az ön üzleti tisztességében és irodalmi hozzáértésében.

Vagyok jó hive:
Kosztolányi Dezső

1922. május 2.

Kedves jó Uram,

nagyon szépen köszönöm előzékenységet, hogy könyvünkből²² két példányt előre feladott. Ezeket még idejében megkaptam, szombaton délelőtt, úgyhogy már vihettem este mutatót Klárikának, aki Debreczenben van. A többi hétfőn hozta meg a postás.

Nagyon szép, igazán, ez a kis kötet. Adná isten, hogy belülről is úgy tessék az embereknek, mint kívülről. Egyelőre még csak jó ismerőseimnek adtam példányokat, de a többi is szétküldöm a lapokhoz, mihelyt látom, hogy a kirakatokban is megjelentek.

Szegény Király Gyurink, nem láthatta meg a könyvet, így, készen.²³ Pedig utolsó találkozásunkkor is érdeklődött iránta. Mi, én és a feleségem, tíz nappal ezelőtt, egy csütörtökön voltunk nála elbucsuzni. Persze, már akkor is szomorú látvány volt ott a halálos ágyon, a „matrác-síron”, de mégse hittük, hogy ily hamar vége lesz. Németországról beszélt, arról, hogy július 1-én kimegy, és egész új, akkor érkezett angol könyvek voltak az asztalán. Vasárnap volt, hogy a déli vonattal el akartunk utazni, de kiderült, hogy vasárnap délben nem megy az a bizonyos vonat. Mit tegyünk a sok nehéz csomaggal? Beadtuk hozzájuk, mert ő lakott leg-

²¹ Balázs Béla családi neve Bauer Herbert. Levelét emigrációból írja s óvatosságból használja családi nevét. — A levél Szabolcsi Miklós szerint 1925-ből való.

közelebb a Keleti p. u.-hoz. Így esett, hogy előző bucsunkon kívül még kétszer felkerestük: mikor beadtuk és mikor elvittük a csomagjainkat. Debreczenből Klárika még írt is neki egy kisebb levelet, de ő akkor már régen halott volt. — Az én könyvem is posthumus munkája féligmeddig, hiszen ő közvetítette Önnek tett ajánlatomat.

A temetéséről bizonyára olvasott. Babits beszédénél mindenki sirt. Beöthy Zsolt mellett fekszik; a különbség csak annyi a két *halott* között, hogy az egyik 6000 koronát fizetett a helyért, a másik pedig dízsírhelyet kapott. Az *élők* között több a különbség.

Debreczenben járva elintéztem az Ady-fénykép ügyét. Ottani barátaim megígérték, hogy megpróbálnak három Ady-arc képet (ifjúkorit) is összeszedni. Majd én sürgetem a dolgot és ha jön a kép, továbbítom Önhöz. A három között, mint elmondották, van egy, amelyik Ady Endrét a redakcióban, ülve ábrázolja, amint éppen telefonon felvesz valamit. Ez volna a legstílusosabb. Majd meglátjuk különben, milyen a többi.

Kedves Kner Úr, ha esetleg előre akarja kifizetni Kardos László²⁴ honoráriumát, küldje hozzám. Éppúgy a korrektúrát is, majd annakidején ezt a könyvet ugyanis én vettem magamhoz és nem ereszttem ki a karmaim közül. Persze, ha a szerző vissza nem vonja tőlem a kérését és felhatalmazását arravonatkozólag (!), hogy tegyek a kéziratával, amit akarok.

Még egy köszönettel tartozom Önnek; azaz, hogy kettővel. Az egyik, hogy több példányt küldött, mint ahányat magamnak és a kritikusoknak kértem; a másik pedig az, hogy a 75 koronás bolti árat 80-ra kerekítette ki és nem 70-re. Nagyon szép könyv. A kritikákat majd rövid időközökben Önnek is megküldöm, ahogy ezt már megbeszéltük.

Szíves üdvözzellett igaz híve és barátja
Szabó Lőrinc

A Nyugat május 15-re *Király György emlékszámot* ad ki.²⁵

14.

Kner Imre Szabó Lőrincnek

Gyoma, 1923. január 4.

Kedves és igen tisztelt Uram!

Legutóbbi levelemre mindeddig nélkülözöm szíves válaszát, pedig nagyon érdekel, mi a felfogása ebben a kérdésben. —

Most azonban tulajdonképpen más célból írok:

Mint tudja, a könyvkiadás helyzete egyenesen kétségbeejtő. A karácsonyi könyvpiac összeforgalma nem tett ki annyit kiadványaimból, mint amennyit a múlt évben írói honoráriumokra kifizettem, s a sok befektetett papíros és munka hever. További tőkét elvonni nincs már módomban és így fel kell hagynom a kísérletezéssel, s addig, amíg gyökeres javulás nem áll be a viszonyokban, le kell mondanom arról, hogy kiadó legyek. —

Teljesen azonban nem tudok erről lemondani s nem is szabad. Ha valamikor is újra akarom a dolgot kezdeni, szűkséges, hogy az emberek emlékezzenek rám, s fenn kell tartanom a folytonosságot már csak azért is, mert enélkül nem tudom a raktáron levő könyveket sem eladni.

A viszonyok folytán tehát csak egy út van előttem: ki kell adnom évente néhány kis könyvet, amelyeknek tartalma az irodalmi jelenségnél és művészi értéknél fogva indokolja a külön-kötetben való megjelenést — és alkalmas arra, hogy egészen előkelő kivitelben, kis példányszámban jelenjen meg.

De mivel az irodalmi viszonyok nem alkalmasak arra, a rezervált helyzetem²⁶ sem engedi meg, hogy a modern irodalommal szemben határozott álláspontra helyezkedjem egyelőre ezek a kis dolgok csak fordítások lehetnek. — Talán emlékszik még a nálam Kosztolányi fordításban megjelent Byron-féle Mazeppára,²⁷ amely a maga egészen előkelő, művészi kis formájában olcsó áránál fogva is nagy érdeklődést keltett és már évekkel ezelőtt elfogyott. —

Ilyen terjedelmű dolgokra gondolok, s a formát mindig esetről esetre választanám meg.

Ha tehát Önt érdekli a dolog, s van olyan dolga, amelyet le szeretne fordítani, s amely ennek a célnak megfelelne, azt szívesen kiadnám. —

²² Szabó Lőrinc: *Föld, erdő, isten*. Gyoma, 1922. Kner kiadás.

²³ Király György (1887–1922) irodalomtörténész, a *Magyar Klasszikusok* és a *Monumenta Literarum* szerkesztője. 1922. ápr. 25-én halt meg, Szabó Lőrinc verseskötetének megjelenése előtt.

²⁴ Kardos László: *A huszonegy éves Ady Endre*. Gyoma, 1922. Kner kiadás.

²⁵ Nyugat, 1922. május 16. 10. sz.

²⁶ Vidéki elszigeteltsége miatt nem tudta kellően figyelemmel kísérni a fővárosi irodalmat.

²⁷ Byron: *Mazeppa*. Fordította Kosztolányi Dezső. Gyoma, 1917. Kner kiadás. Második kiadás 1924-ben.

Kérem, legyen szíves ezt tudatni, de egyben arra is kérem, hogy a fent elmondottakat diszkréten kezelje. —

B. Válasza elvártában maradok — boldog új esztendőt kívánva, — régi, tisztelő híve

Kner Imre

Nagyságos

Szabó Lőrinc író úrnak

Budapest.

15.

Kner Imre — Szabó Lőrincnek²³

Gyoma, 1923. január 10'

Kedves jó Uram!

Szíves sorait köszönettel vettem. Magam is szeretek levelet kapni és írni, de ennek értethető okai vannak. Itt annyira elszigetelten élek, hogy a levelezés az egyetlen kapocs köztem és a világ, illetve azok az emberek között, akikhez fűz egyáltalán valami. De persze emellett rengeteg üzleti levelet is kell írnom és így sokszor únom és bele is fáradok a levelezésbe. Hogy azonban Ön, aki ott emberek között él és alaposan beléjük is únhat, szintén vágyik levelek után, azt kevésbé tudom megérteni. —

Mindenekelőtt elnézését kérem, ha ez a levél egy kicsit hibás lesz. Kézírásom rossz és ideges is vagyok ahhoz, hogy kézzel írjak, el se is tudná talán olvasni. Viszont géppel roppant gyorsan írok, magam, sajátkezűleg, és így a géppel írt levelemnek is megvan az a közvetlen formája, ami a diktált levélnek sohasem lehet meg, — de arra, hogy letisztázzam a levelet, vagy hogy a hibákat javítgassam, elkerülgessem, sem időm, sem türelmem nincsen. Pedig az írógép néha furcsa és zavar, hibákat csinál, de majd csak el tud rajtuk igazodni valahogy. —

De menjünk sorban;

Könyvére visszatérve tudatom, hogy most kaptam meg a leltárt Révaiéktól, amelyet még eddig nem tudtam revidéálni, de úgy látom, hogy az összes megjelenés óta eladott példányok száma eddig cca 280—300 drbot tesz ki.

A Kardos: Ady eladott példányainak száma pedig körülbelül 200 lehet. —

A Nyugat ismertetését a Monumentáról²⁴ olvastam, azt nagyon köszönöm. A többi lapok agyon hallgatnak következetesen. Ennek két oka lehet: az egyik az, hogy mamár nincs szerkesztőség és kiadóhivatal, amelyik ne függne össze valamelyik kiadóval. A másik pedig az, hogy mamár nincs szerkesztőség Pesten, amelyben ne ülne egypár ember, akit refüzáltam. Dehát ezen nem tudok segíteni. Egyik kollégám a háború alatt kiadott valakit, hogy benzint kapjon, és másik valakit, hogy felmentsék. Mind a kettőt el is érte. Én akkor se voltam erre kapható, pedig megkaphattam volna. —

Így aztán az a nagy bajom, hogy nem tudom megszerezni kiadványaimnak azt a nyilvánosságot, amelyekre szükségük volna. Pedig tudom, hogy ha ez megvolna, akkor el is lehetne őket adni. Most például hirdetni fogok a Nyugatban. Dehát magának a Nyugatnak sincs nyilvánossága, hiszen az az 1700 példány igazán nem nevezhető annak.

Ami a kiadást illeti, a fenti példányszámok és a Monumenta, a Klasszikusok és a Hevesy-könyvek²⁵ hasonló fogyási száma is azt mutatják, hogy a kiadást abba kell hagynom. Megható, ahogy Ön segíteni akar „pénzügyeimen”, dehát itt fel kell egyről másról világosítanom.

A háború előtt egyike volt a nyomdánk a vidék legnagyobb nyomdáinak. Akkor alig foglalkoztunk kiadással, csak elvértve jelent meg egy-két könyv nálunk. Csak 1916-ban, a háború alatt kezdtünk intenzívebben foglalkozni a dologgal, évente néhány könyvet adva ki.

A kiadás: az privát ügy volt nálunk. A könyvcsinálás a teteje a nyomdászatnak, de a kiadók olyan rosszul fizetnek, annyira csak az olcsóság a vezető szempontjuk, hogy nekik nem volt érdemes soha dolgozni. Egyébként pedig amit csinálnak, azzal sem értettünk soha egyet. Így hát azt gondoltuk, hogy inkább majd magunk adunk ki, s megmutatjuk, hogy kell és lehet szép magyar könyveket csinálni. Alakult is ki egy kis írói kör, amely körénk csoportosult, de ezt az események lesodorták a láthatárról. — Addig, amíg kiadtunk, jövődelmünk egy tekintélyes részét öltük bele minden évben a kiadásba, de soha egyetlen esztendő alatt sem tudtuk

²³ A levelet néhány részlet elhagyásával közöljük.

²⁴ Szabó Lőrinc: *Monumenta Literarum*. II. sorozat. Nyu at, 1922. 1482—84. l.

²⁵ Hevesy Iván: *Az impresszionizmus művészete*. Gyoma, 1922. — *A posztimpresszionizmus művészete*. Gyoma, 1922. — *A futurizmus, expresszionizmus és kubizmus művészete*. Gyoma, 1922. — Mindhárom Kner kiadás.

még a befektetett nyers kiadásokat sem behozni, úgy, hogy ezen a téren óriási veszteségeket szenvedtünk. —

Az elmúlt két évben való nagy vállalkozásaink révén, amelyekkel szinte át akartuk törni a sajtó és a közönség közönyét (ami nem sikerült), különösen sokat fektettünk be és sok maradt benne a dolgokban. Időközben azonban olyan óriási áremelkedések voltak, hogy üzemműnk fenntartása is egyre nagyobb gondot okoz, s a süllyedő kultúrviszonyok folytán a nyomtatvány fogyasztás is annyira csökkent, valamint a szakma helyzete is annyival rosszabbodik, hogy el kellett határoznunk, miszerint egy ideig, amíg a viszonyok nem változnak, nem fogunk ebbe több pénzt beleölni. Mivel az üzem egyszer elért magas színvonalát feltétlenül meg akarjuk őrizni, és ez amúgyis súlyos áldozatokat kíván, nem szabad több pénzt befektetnünk a kiadásba, mert ezt most már más, jövedelmező üzletágaktól kellene elvonnunk. Ezt pedig azért nem szabad megtennünk, mert a család igen nagy, apám és három fivér és egy nővér él az üzletből; másrészt pedig az üzletet vissza kell fejlesztenünk arra a magas nivóra, amelyről lecsuszott a román kifosztás által és vigyázni kell arra, hogyha a viszonyok újra javulnak, ami néhány év alatt mégis csak meg fog történni, mi újra a legteljesebb akciókészséggel álljunk itten. —

Addig is, amíg ezt meg tudjuk csinálni, tartózkodni kell minden terméketlen befektetéstől, — de viszont azt az erkölcsi tőkét, amelyet eddigi azt hiszem elég érdemes munkásságunkkal szereztünk, nem szabad elveszni hagyni. Erre a célra kell az, hogy időnként egy-egy aprósággal a figyelmet magunkra felhívjuk s mintegy emlékeztessük magunkra a könyvkereskedőket és a közönséget.

A kiadandó dolgokra állanak azok az irányelvek, amelyeket kifejtettem. Az eredeti, magyar nyelvű irodalom mellé nem állhatok, mert annak, ami ma megjelenik, csak igen kis része tud érdekelni. Olyasmit ami nem érdekel, nem tudok kiadni, mert ha nem szívügyem, akkor nem tudok kedvvel befeküdni, és nincsen meg bennem hozzá az áldozatkészség. Én ma is igazán Balázs Bélával és Lesznai-val érzem szolidárisnak magamat, s Önhöz is az vitt, hogy részben ugyanazokat az érzéseket találtam kifejezve verseiben, amelyek nekem Lesznai-nál annyira fontosak. —

A magyar dolgok elesnek tehát azért, mert már elvben nem értek egyet a mai irodalmi produkció nagyobbik részével. A fiatalok nagy részét nem bírom követni, az öregek pedig már nem érdekelnek. —

A többiből pedig csak az érdekel, ami friss, eleven, s amihez emberileg közöm van. Ha csak az exotikum, vagy csak a téma „érdekes” volta az értéke valaminek, az nekem nem elég. Terjedelemre pedig csak egészen rövid dolgokról lehet szó, amit szinte félkézzel, és számba nem vehető befektetéssel lehet megcsinálni, s ami viszont mégis megérdemli a szép külsőt. —

A felsoroltak közül érdekelnének a következők:

Browning: Portugál szonettek. Ez igen híres munka, sok német fordítása is van. Nem tudom: tartalmilag milyen, mert ha csak formai érdekessége vagy értéke van, akkor kevésbé érdekel. —

Verlaine eddig nem nagyon érdekelt. Kár, hogy franciául nem tudok. Ha ennek a kis könyvnek egy német fordítása lenne kéznél, akkor elolvasnám előbb azt. Verlaine, kora és köre eddig nekem nem volt szimpatikus, sem azok, akik itt nálunk Verlaine körül csoportosulnak, vagy hozzátartozónak érzik vagy hirdetik magukat. —

Swinburne azt hiszem éppen olyan kevésbé érdekelné, mint amennyire kevésbé érdekel Babits főként a Laodameia.

A Keats: legenda tárgy³¹ egészen röviden mi?

Euripides: Bacchánshői erotikum? Ha nem túlságosan exponáltan az, és ha mint társadalmi rajz szociális szempontból is érdekes, ez nagyon érdekelné. Talán vázolná három sorban a tartalmát?

Mörke novelláját³² sógorom, Dr. Haiman³³ kezdte nemrég fordítani, de mert közben Rózsavölgyinél megjelent, abbahagyta. Így ez kétszeres tárgytalan.

A Geisterseher³⁴ és a Meister Schnock³⁵ ha Önnek megvan, és ha elküldené keresztkötetés alatt, elolvasnám és visszaküldeném, igen rövid idő alatt. Ugyanígy a Judenbuchet³⁶ is. Ezeket mind ismerem névről, de még egyikhez sem volt időm elolvasni. A német dolgokkal tulajdonképp úgy van az ember, hogy azokat olyan könnyen szerzi meg a magyar olvasó eredetiben, hogy kevésbé érdemes rájuk vállalkozni.

A hosszabbakról ne is beszéljünk.

³¹ Keats: St. Agnes's Eve.

³² Mörke: Mozart prágai utazása.

³³ Dr. Haiman Hugó (1881–1932) tanár, műfordító.

³⁴ Schiller: Die Geisterseher. Fantasztikus regény.

³⁵ Fr. Hebbel: Meister Schnock. Elbeszélés.

³⁶ A. Droste-Hülshoff: Die Judenbuche. Elbeszélés.

Ami a fordítási határidőket illeti, baj, hogy ezek olyan hosszúak. — Az év második felében sokkal kevésbé fogok ráérni a kiadásra, mint az elsőben, ha csak később is hoznánk nyilvánosságra a könyveket.

Egyébként pedig azt szeretném, hogy ha vagy 2—3 dolognál megállapodunk, Ön megszabná fix összegben a fordítás honoráriumát, hogy számítási alapot legyen.

De most térjünk rá a Strindberg—Mikes—Dick ügyre. —

Strindberg nekem egyik legfontosabb élményem volt. Én Ibsenen keresztül, illetve Ibsen után jutottam el hozzá és Hauptmannhoz. Egyik legnagyobb és legtermékenyebb élményem volt, s nekem is az az érzésem, hogy itt egy kicsit elhanyagolták. — Amikor Mikes dr.³⁷ elkezdte fordítani, nagyon örültem és büszke is voltam rá, hogy a magyar piac elbírja a teljes Strindberget. Ez is egyike volt azon tényeknek, amelyek sok biztatást adtak nekem a jövőre, de íme: ez is bezámul. —

Drámái nagyrésztét ismerem, bár már sokra nem emlékszem. Nekem a Georg Müller-féle kiadás első 20 kötete van meg, a sokat támadott Schering-féle kiadás. Az azóta megjelent talán 12 kötetet nem vettem meg, mert mindig remélem, hogy megjelennek jobb papíron is. Pedig az említett két dráma úgy tudom, ezekben van. Ma este előveszem azonban és el fogom olvasni őket, ha megvannak. —

Ami a kiadásukat illeti, részint nem akarom elvenni őket attól, aki majd egyszer mindent kiad tőle, részint nem kezdek Dick[k]el.³⁸ Én is ismerem őt, bár sok jó tulajdonságát becsülöm is. —

Utolsó kérdésére pedig tudatom, hogy munkatársaimat a Monumenta gárdájából válogattam össze és hasonló kéréssel fordultam Schmidt Józsefhez, Révay Józsefhez és Tóth Árpádnak. Eddig azonban csak Schmidt és Ön válaszoltak.

Most pedig minden jót kívánok és lehet, hogy a jövő héten be fogok nézni egy délután a Centrálba. Addig is sokszor üdvözlöm,

régi, őszinte híve
Kner Imre

Nagys. Szabó Lőrinc úrnak, Budapest.

16.

Móra Ferenc — Kner Imrének

Szeged, 1923. X. 1.

Igen tisztelt Uram,

ne méltóztassék neveletlenségnek venni, hogy szíves adományát csak most köszönöm meg. Méltóztatott látni, ha csak úgy madártávlatból is az életemet és egyedülvalóságomat az én kultúr posztom sok hiábavaló gondjával, bajával: ez magyarázza és mentse ki a késedelmem, de ha megkésett is a hálám: legalább több a hivatalos hálánál — a minthogy többet is ér az a kultúr szolidaritás, a mely annyszor nyilvánult már meg a Knerék részéről: a mely legalább eddig tartotta még bennünk a lelket.

A múzeumbarátok most megjelent emlékfüzetéből³⁹ önnek küldöm az első példányt. Nem [... olvashatatlan szó] kinyomásra szánt dolog, ne is méltóztassék benne a jó szándéknál többet keresni.

Meleg kézszerítással hálás híve:

Móra Ferenc

17.

Kner Imre — Szabó Lőrincnek

Gyoma, 1933. március 27

Kedves jó Uram!

Szíves sorait nagyon köszönöm. Közben nekem rettentő sok volt a dolgom, nem értem rá semmivel a világon foglalkozni és így nem is vettem észre, hogy most Ön tartoznék levéllel. —

Tréfából kérdeztem csak azt, hogy nem haragszik-e, mert ezt komolyan fel sem tételeztem. De azért tudatom alatt mindig bizonyos ingerültséggel nézem azt, hogy kultúremberek

³⁷ Mikes Lajos (1872 — 1930) műfordító.

³⁸ Dick Manó könyvkiadó és kereskedő.

³⁹ Móra ekkor a szegedi Múzeum igazgatója. A szóban forgó kiadvány: Móra Ferenc: *Somogyi Károly emlékezete*. Szeged, 1923.

is milyen elhatároltan érdeklődnek csak egyes disciplinák iránt és hogy a magyar intellektuális közönség milyen jól érzi magát szinte minden vizuális kultúra nélkül. — Ezért tört ki belőlem a múltkori hosszú levél. — Az ígért cikk rajtam kívül álló okokból késett, majd vagy két hét múlva lesz kinyomva s akkor fogom esetleg megküldeni. —

Közben azonban az idők forognak. Már nem lehet panaszom. Ilyen jelentős és fontos könyvből is, mint az Ön új verseskönyve,⁴⁰ 35 példány az eddigi eredmény. Nem kell tehát már féltékenynek lennem arra, hogy a vers és az irodalom jobban érdekli az embereket, mint az anyagban dolgozó művészetek. — Az eredmény szégyenletes!!! Ezért nem vállaltam, látja, a kiadást. Soha nem tudnám magamat meggyőzni arról, hogy nem én vagyok a siker-telenség oka. —

Nem is szeretek erről többet írni. —

A beküldött három ismertetést még eddig nem láttam, ezek a lapok nem kerülnek a szemem elé. Nagyon szép mind a három. Már akkor okosabbnak látszik az a gesztus, amelyet említett az ősszel. —

Igaza van, én sem ambícióból dolgozom már, mert nem tudom, mit ambicionáljak és mit ambicionálhatnak. A múlt hónapokban kezembe került Morriséknak⁴¹ egy rőpiratgyűjteménye s odaadtam öcsémnek⁴² elolvasni. Nagy csodálkozásomra egy passzust talált egyik füzetben, amely a könyvről szól. Ezt annakidején én is olvastam, valamikor nagyon régen s teljesen elfelejtettem. Ezek a romantikus preraphaelisták nem kevesebbet állapítanak meg ottan, mint azt, hogy Didot⁴³ és Bodoni⁴⁴ destruálták a tipografiát. Ma épp ellenkezőleg őket tekintjük a tipografia csúcspontjának. A fene egye meg. Már az se biztos, hogy az, amit a fiamra hagyok, amit neki műhelykultúrában, tradíciókban, tapasztalatokban, egy műhely nagy munkával kifejlesztett és ezer áldozattal, irtózatos erőfeszítéssel megőrzött szellemében átadok, nem lesz-e néhány év múlva ismét a legnagyobb destrukció. Már igazán nem is tehetünk egyebet, mint hogy azért dolgozunk, hogy ami keveset meg akarunk az életben csinálni, úgy csinálhassuk meg, ahogyan azt jónak, helyesnek és igaznak érezzük. És jaj lenne, ha egyszer a külső körülmények már azt is lehetetlenné tennék, hogy az a kevés ember, aki ezért még áldozni és dolgozni hajlandó, már ezt se tehetné meg, csak azért, mert az így vagy úgy kijelölt társadalmi irányvonalnak nem felel meg. Annak az irányvonalnak, amit tudatlan és tájékozatlan, semmiféle téren nem szakképzett emberek a maguk csálhatatlan elméleteinek Prokrustesmódszereivel szabnak ki. —

Mennyi olyan esetet hall az ember, amilyennel befejezi levelét. Alig van család, ahol több ilyen esettel ne találkozna az ember. És mégis jaj volna, ha a tarpei szikla kezelése az emberekre volna bízva. — Ahol lehetséges az, hogy a nemzeti megújulás és megtisztulás irodalmi előharcosa Hans Heinz Ewers⁴⁵ legyen, ott igazán gyönyörű dolgokra lehetünk elkészülve.

No de sietnem kell, ma még sok a dolgom és érdemlegeset úgy sem tudok írni. Mellékeltén visszajuttattam a beküldött ismertetéseket, amelyeket igaz örömmel olvastam s vagyok szíves üdvözléssel az Ön régi hive és barátja

Kner Imre

18.

Móricz Zsigmond—Kner Imrének

Kedves Ecsém Uram,

ha ragaszkodsz ehhez a régies megszólításhoz, én is szeretem azt. Bátor az emberek közt egy bizonyos pillanatban elmúlnak a korhatárok: mikor a nemzeti s emberi nagy problémákban egyesek lesznek.

Köszönöm leveledet, az ilyen hozzászólások megerősítenek abban, hogy még elszántabban foglalkozzam ezekkel a kérdésekkel, bár az író nem teheti, hogy mindennek oly okosan és alaposan utánajárjon, mint a tézis szakembere. Az öcsémet⁴⁶ nagyon szeretem és sokat vitázunk s tanácskozunk ilyen kérdésekről. A STUD, örülök, hogy neked is mindennapi olvasmányod: ma már csak a statisztika tanít. Bár harminc évvel hamarabb kezdtem volna statisztikus lenni: de akkor mi lett volna a hatvanöt könyvemmel. Bizonyára másik hatvanöt lett volna helyettük s ki biztosít, hogy jobbak lettek volna.

⁴⁰ Szabó Lőrinc: *Te meg a világ*. Gyoma, 1932. Kner kiadás.

⁴¹ Morris, William (1834–1896) angol könyvnyomtató, költő, illusztrátor.

⁴² Kner Endre, később Kner Imre cégtársa, atyjuk halála után.

⁴³ Didot (1764–1836) francia könyvnyomtató és betűművész, a róla nevezett betű mestere.

⁴⁴ Bodoni, Giambattista (1740–1813) olasz könyvnyomtató, a róla elnevezett antikva szerzője.

⁴⁵ Hans Heinz Ewers német író, Hitler egyik bizalmasa (1871–1943).

⁴⁶ Öccse Móricz Miklós dr., nyomdász és közgazdász. STUD = Statisztikai Tudósító, Móricz Miklós kiadása.

Édesapádat szeretettel ölelem s Téged is, kedves barátom s gyerünk tovább ebben a nehéz járatú életben.

Melgen üdvözöl

Móricz Zs.

Budapest, 1934. XII. 21.

IV. Fővámter 3.

19.

Radnóti Miklós—Kner Imrénék

[1941. március.]

Mélyen tisztelt és kedves Imre Bátyám, hálásan köszönöm a gyönyörű Hevesy Iván-könyvet.⁴⁷ Gyurka⁴⁸ mesélt már róla, de nem hittem volna, hogy ilyen szép. Itt az alkalom, hogy megkérdezzem Tőled, hogy kaptál-e az Apollinaire kötetemből⁴⁹ annak idején, a közbejött munkaszolgálat teljesen összekuszálta ügyeimet ilyen tekintetben is, — és így nem tudom küldtem-e. Ha nem, — megtisztelsz vele, ha megírod és örömmel küldök. Egy másfajta közlendőre is felhasználom az alkalmat, egy régi nagyon kedves és győtrő tervemet írom meg Neked, hátha kedvet kapsz hozzá. Barátainknak már a könyökén jön ki, de megvalósítani nem sikerült. Neked azt hiszem még nem beszéltem róla. Irodalmunk „csúcsa” a lírai költészet, még sincs és nem is volt soha folyóirat vagy évkönyv, amit neki szenteltünk volna. A franciáknak, angoloknak és az amerikaiaknak havi folyóiratuk van, legalább is volt, — a háború előtt. „Könyv a költészet szolgálatára”, erre gondolok, fő címet lehet találni, nem is kell azonosnak lennie, tekintettel a sajtótörvényre, félévenként 8—10 ives könyvben verseket, műfordításokat (sehol sem lehet ma megjelentetni!) közölnénk, egy-egy magas, csak magas színvonalu esszét, költőről vagy versről, magyarról és külföldiről, régiről és újról és minden számban egy-egy verstani tanulmányt (Turóczy-Trostler, Marót Károly, Vikár Béla, Waldapfel Imre, Sik Sándor, vagy akár Gábor Ignác is boldogan írának ilyet, ha lenne hová). Minden kötetben bő és esszé nivóju bel- és külföldi költészet-szemle, könyvismertetések, régi és kiadatlan vers és műfordítás-publikációk, szövegváltozatok stb., szóval a „költészet szolgálatára” — minden. Irodalmi és irodalomtörténeti jelentősége óriási lenne, *tett* lenne valóban és szóhoz juthatnának legjobb műveikkel azok a kitűnő magyar költők is, akik közül most kiszivattyúzták a levegőt, — mert zsidók. *Mindenki* boldogan dolgozna ingyen, mert „szívügyét” írhatná és közölhetné és minden sora remek lehetne, mert hat hónapon át nagy gonddal készülne egy-egy szám. És még venné is a közönség, van érdeklődés, persze, — hogy kifizetődjék, *arról nincs szó*. Azt hiszem, hogy nagyon illenék a Kner-hagyományba is a terv, a Kner-klasszikusokból és a Documentából [!] szinte következik... egy ilyen fajta folytatás. Persze, hogy *áldozat* lenne a Te részéről és a munkatársaid és a munkatársaim részéről is az egész, de a magyar költészetnek szolgálna, (ne haragudj, hogy ilyen fellengzősen fejezem ki magam), de Kner Imre érti ezt, hiszen ami az áldozatot illeti, azt hiszem... És azt hiszem, nem túlságosan érthetetlen ez a kis vázlat, szemlélyesen biztos részletesebben tudnám „leírni” azt, amit gondolok, de talán így is látod irodalmi és irodalomtörténeti, sőt világnézeti jelentőségét a dolognak. A *legjobb*at adni, *magyart* és *európai*t és mindig *költészet*et adni, ez — úgy vélem — nem kis ügy. Gyakorlatilag: az anyag állandóan érkezne Hozzád, nem kellene egyszerre szedni és a megjelenése mindig „körülbelül” ekkor, meg ekkor lenne, mikor Neked a legkényvemesebb kb. félévenként. Évenként húsz ivnyi „költészet és költészetéről” a mi világunkban... Kedves, jó Imre Bátyám! Lehet, hogy érdekel, lehet, hogy nem... remélem: igen. De mindenesetre írd erről nekem és ne haragudj, hogy 1941 márciusában „ílyesmikkel” zavarlak. De Tőled sem idegen az „ílyesmi”, és ha már „ílyesmi” sem lennének, legalább tervben, akkor nyugodtan felkérhetném magam, vagy bevonulhatnék egy sárga házba.

Mély tisztelettel és szeretettel köszöntlek igaz híved:

Radnóti Miklós

⁴⁷ Hevesy Iván: *Magyar tájképek*. Gyoma. 1941. Kner nyomda.

⁴⁸ Valószínűleg Haiman Györgyről, Haiman Hugó fiáról, Kner Imre unokaöccséről van szó.

⁴⁹ Vas Istvánnal közös fordításban. Bp. 1940.

Gyoma, 1941. április 30.

Kedves jó Tanár Ur!

Nagyon örülök, hogy öröme telik a Klasszikusokban. Tudom, hogy akkoriban engem sokan, közöttük Ön is, túlságosan konzervatívnak tartottak ebben a dologban. Nem voltam pedig annyival öregebb, mint Önök és csak annyi főrom volt, hogy már akkor 17 éve dolgoztam szakmában és ezért már tovább jutottam az uton. Jobban láttam, mi élte túl magát s hova kell visszatérni. Vagyis a multnak és a népi hagyománynak azokhoz a forrásaihoz, amelyekhez részben Bartók és Kodály tértek vissza. Balázs a Berzsenyi hangját próbálgatta, Ady a Pázmányét és Balassiét, stbi. De amit én a Klasszikusokon és a Monumentán tanultam: a szöveg és a tipográfiai forma belső, törvényszerű összefüggését ma sem tudják külföldön sehol, úgy, mint én és ma is abból élek, amit ez a két sorozat adott nekem. — Hogy azonban visszatérjek rá és befejezzem, ahogy Ön mondja, azt nem tehetem. Nem is tudnám ma az azonos papírost megszerezni és nem is érdekelné már. Hiszen azóta idősebb lettem húsz évvel, mások a feladataim. És jó előérzetem volt, hogy be kellett fejeznem, amit lehetett. Rövidesen kinyomom a Király György féle három cseppke könyv⁵⁰ újrányomását, emlékül. Hiszen azok után, amiket a miniszterelnök bejelentett: a zsidót el kell távolítani minden olyan helyről, ahol a nemzeti lélek fejlődését és irányítását befolyásolhatja, nyilvánvaló, hogy könyvet kiadnom nem lesz többé lehetséges, nem is szólva arról, hogy ennél közelebbi és mélyebbre ható lehetőségeket is elvehetnek még majd tőlem. Nem aktuális már többé számomra az a két sorozat, annak a folytatása és nincs meg a lehetősége azért sem, mert a legintenzívebb akkor kifejtett reklám dacára is a nyakamon maradtak. Hogy az ember egészen önmagának csinálhasson ilyesmit, ahhoz megváltoztak az idők és ha tudtam volna, hogy ennyire nem fog ez a két sorozat kelleni a magyar társadalomnak, nem is lett volna hitem megcsinálni, annyi időt, pénzt, anyagot, energiát áldozni rájuk. — Hiszen például amikor a három cseppke könyvet befejeztük, a lerongyolt, kifosztott üzemből, a legnagyobb erőfeszítések között, emlékszem, egyszer olyan fáradt voltam, hogy majdnem elájultam és lefordultam a munkaasztal mellett a székről. Ilyet az ember csak addig bír, amíg hite van hozzá. Ma jobban tudom, mint akkor, hogy muszáj volt és kötelességem volt, de nem tudtam, hogy nem sikerül általa egyszándéku és felfogású emberekhez kontaktust teremtenem vele. Akkor én ezt egy kiadói tevékenység alapvetésének szántam, de ennek megvalósulását kortársaim megtagadták tőlem. Én tudom, hogy nemcsak én vesztettem sokat ezáltal, de ők még többet, de most már mindegy. Csak hogy legyen az embernek hite a nemzeti jelszavak őszinteségében azoknál, akik erre sem tudtak felfigyelni? Hiszen a ma destruktívnak tartott körökben sokkal többen vették észre...

A Népszava és a Független Magyarország fölöslegesen és izléstelenül hegyezték ki ezt a dolgot. Az Újság pedig letárgyalta öt sorban, nagyon unintelligensül, amikor ugyanabban a számban egy vacak illusztrált könyvről nyilván személyes kapcsolat alapján, két hasábot írtak. De hát ez már nincs másként. Más ismertetés nem jutott el hozzám. Bizományosom⁵¹ annak idején 50 példányt kapott, s a mult héten 25 példányt utánrendelt a könyvből. — Kíváncsi volnék, HAFÁ⁵² mennyit adott el már belőlük. —

No de nem érek rá többet írni. Remélem, Mihály⁵³ elég jól halad, ha most nincs is sok ideje arra, hogy foglalkozzon a dolgokkal. De ha lehetséges, akkor majd fentmarad két hétig az érettségi után, mert egypár üzemet fog majd látogatni és az alatt tán fotografálhat is egy keveset. — Minden jót kívánunk mindketten mindhármuknak és vagyunk szíves üdvözléssel régi hiveik

Kner Imre

⁵⁰ Három cseppke könyv. Először 1920-ban, másodszor 1942-ben jelent meg. Kicsi formátumuk miatt nevezték régiesen cseppkének.

⁵¹ Bizományosa Gergely Rezső budapesti könyvkereskedő és kiadó.

⁵² A HAFÁ-cég könyvkiadással s terjesztéssel is foglalkozott.

⁵³ Kner Mihály Kner Imre fia (1923–1945).

ADY IFJÚKORI KÖLTEMÉNYE KRALJEVIĆ MARKO-RÓL

Mert ez a lángeszű zilahi diák a tűz és vér képével indult el a Holnap felé. Az önképzőkori aranykönyvbe gondosan bemásolt Márkó királyfiját így nyitja:

„Piros az ég, lángok nyalják,
Égő falvak füstje látszik...!”¹

Ady Endre költeményeinek gyűjteményes kiadásaiban számos ifjúkori költeményével, zsenigéjével együtt hiába keresnők a délszláv népek hősről, a szerbhorvát, makedon és bolgár népi epika központi és közös alakjáról, a Kraljević Marko-ról szóló balladát. A költő születése 80. és halála 40. évfordulójának ünnepségei és méltatásai, szerényebb és igényesebb kiadványai sem igen emlékeztek meg ifjúkori próbálkozásairól. Pedig bizonyára más fiatalkori versei kapcsán is, miként a Kraljević Marko-ról szóló középiskolás költeménye esetében, hasznos, értékes vagy talán kevésbé érdekes, de mégis figyelemre méltó tanulságok vonhatók le, melyek a költő későbbi pályafutása, emberi és írói fejlődése szempontjából jellemzők és jellegzetesek.

A *Márkó király* c. balladát Ady 1894 őszén írta. 17 éves és a zilahi főgimnázium VII-es tanulója volt ekkor. A főgimnázium ifjúsági önképzőköre jegyzőkönyveinek beírásai tanúsítják, hogy az ifjú Ady a költeményt 1894. október 15-én adta be bírálatra „Az asszony ingatag...” jeligével. Bírálója Lénárd Miklós nevű osztálytársa volt, aki az önképzőkör soron következő, október 22-i ülésén a legmagasabb kitüntetésre, *albumba vételre* ajánlotta, amihez a kör hozzájárulását adta.²

A költeményt Ady 1894. december 10-i keltezéssel írta be az önképzőkör *Érdemkönyvébe*,³ másfél hónappal azután, hogy a kör elfogadta. A cím mellé zárójelben megjegyezte: *ballada*, majd ugyancsak zárójelben írta a cím alá: *Egyhangúlag albumba vételre méltott mű*. Végül a jelígt tüntette fel. Aláírása: *Ady Endre gymn. VII. oszt. tanuló*.

A gondosan, kalligrafikus betűkkel bemásolt szöveg alapján tette közzé 1923 decemberében a *Márkó király* balladát Ady Lajos, a költő öccse, hasonmás-kiadásban, díszes füzetben, 500 példányban.⁴ Ugyancsak a kézirat alapján közölte alig fél évvel később, 1924-ben, Kőmives Nagy Lajos is az *Ady-Múzeumban*.⁵ Szintén a kézirat alapján harmadszor is megjelentette közel húsz esztendővel ezelőtt Kovalovszky Miklós.⁶

Említés esik egy negyedik közlésről is. 1929-ben a noviszádi (újvidéki) Matica srpska folyóirata, a *Letopis Matice srpske*, megemlékezve Ady ezen zsenigéjéről, teljes egészében közli szerb nyelvű prózai fordítását is.⁷ A rövid jegyzet V. betűvel jelölt írója azt állítja, hogy „a ballada a *Magyar Hírlap* 1923. január 23-i számában jelent meg, Ady halálának négy éves fordulójára”. Tény, hogy a *Márkó király* ballada sem a budapesti, sem a kassai *Magyar Hírlap* jelzett számában (sem az azt megelőző, illetőleg követő néhány számban) nem található. Különösebb fontosságot ennek a közlésnek egyébként már csak azért sem tulajdoníthatunk, mert a jegyzet írójának szavai szerint Adynak erre a zsenigéjére úgy hívták fel a figyelmét, tehát a közlés, illetőleg hivatkozás másodkézből való. A prózai fordításhoz fűzött magyarázat adataiból egyebekben nyilvánvaló, hogy az Ady Lajos hasonmás-kiadásának az előszaván alapszik, s így a szöveget is kétségtelenül abból vették.

A költemény megírásának időpontja körül félreértések támadtak. Ady Lajos a hasonmás-kiadás előszavában azt írja, hogy a ballada 1894 januárjában, Ady VI-os diák korában íródott (így van feltüntetve a kiadás címlapján is), s kissé lusta természeténél fogva azt csak tíz hónappal később, 1894. december 10-én írta be az *Érdemkönyvbe*, már mint VII-es diák. Ezzel szemben a Kovalovszky által felkutatott és közzétett jegyzőkönyvi bejegyzések alapján kétségbevonhatatlan, hogy Ady a *Márkó király* balladát — mint már említettük — 1894 őszén írta, pontosabban az év októberében adta be bírálatra. Csaknem harminc esztendő távlatából Ady Lajos nyilvánvalóan nem tudott pontosan visszaemlékezni mindezekre a

¹ Nagy László: *Barangolás Ady nyomában*. Igaz Szó, 1957. V. 659.

² Kovalovszky Miklós: *Ady Endre önképzőkori tag*. Bp. 1943. 23. 59. A könyvben szereplő adatok megtalálhatók a szerző hasonló című tanulmányában is (Magyar Csillag, 1943. III. 3. sz., 165 – 173.). Hivatkozás mindig a könyvre történik.

³ Kovalovszky: i. m. 20.

⁴ Egy Ady-ballada. Közzétette Ady Lajos. (Márkó király. Ballada. Írta Ady Endre, a zilahi református kollégium VI-ik osztályos növendéke, 1894.) (Bp. 1923.) 16 l.

⁵ A Muz I, 37 – 38. (Kőmives Nagy Lajos: *Hepehupás vén Szilágyban*...)

⁶ Kovalovszky: i. m. 57 – 59. A ballada elejének és végének hasonmása: 68 – 69.

⁷ Letopis Matice srpske (Novi Sad) 1929. 319. 152 – 153. (V.: *Prvenac Andreje Adi*).

részletekre, vagy legalábbis bizonytalankodott, így pl. a hasonmás-kiadás megjelenésének az évében kiadott Ady-életrajzában egy helyütt 1894 *telét* (vagyis az *iskolaév* elejét) említi, mint a ballada megírásának az idejét, néhány sorral később azonban ugyanazon év elejét gyaníthatjuk a megírás időpontjaként.⁸

Némi vita alakult ki a vers bírálójának a személye körül. Ady Lajos szerint a bíráló a hetedik Somogyi Endre volt,⁹ a jegyzőkönyvi bejegyzés azonban kétséget kizáróan tanúsítja, hogy a bíráló ugyancsak osztálytársa, Lénárd Miklós volt.¹⁰ Néhány évvel a ballada megírása után a költő és Somogyi Endre között sajtóvita támadt a zilahi *Szilágy* c. lapban. Adynak *A tárca tárgyakról* c. írására¹¹ reflektálva, *Egy tárca tárgyról. Irtá Bandi* c. meg lehetőszen vállveregető írásában¹² Somogyi egy helyütt ezeket írja: „Egyszer került egy hatalmas színezésű ballada. Az ifjú, ki e balladának erősen nekiment, ez ifjú — tekintetes társaság — én valék. Nagyon csépeltem a derék balladát; szétszedtem Greguss alapján, elhomályosítottam Aranynyal, ráncigáltam a Boileau oldaláról.” Nem tartjuk kizártnak, hogy Somogyi valóban részt vett a vitában, mégis, a jegyzőkönyvi bejegyzés hitelességében nem kételkedhetünk.¹³

A ballada szövege a következő:¹⁴

Márkó király

Piros az ég, lángok nyalják,
Égő falvak füstje látszik,
Szerbországnak minden hegye,
Minden völgye vértől ázik...

Pogány török támadta meg,
Már rabolja, fosztogatja,
Letűnt a pogány „hold” előtt
Szerbországnak fénylő napja.

Szerbországnak hős királya,
Márkó király harcba készül:
Megmenteni drága honát
Vagy vele halni vitézül.

Párijától, szép Helénától
Válik édes búcsú szaván:
„Csak te légy mindig hozzám hű —
Úgy megmentem drága hazám!”

Hű barátját a hős Dukát
Nem viszi a búsz csatába:
„Reád bízom szép hitvesem,
Félek itt hagyni magába!”

S míg a hős király a harcban
Megmenti a drága hazát,
Elcsábítá feleségét
A bizalmas, álnok barát.

Visszatért a hős király is,
Öröm s vígság járt nyomában;
Harc-verseny és mulatság
Volt királyi udvarában.

Később a vadászkürt hangja
Szállott át a rengetegen
Vérontás vágy vett erőt már
Ismét a fáradt seregen.

A hős király vadat üzve
Sűrű rengetegbe tévedt,
S bár leszállt az est homálya,
Egyre mégis befelé ment.

Végre a hajnal sugára
Sík téren pillantá meg őt,
Játszva folyó, kicsiny patak
Folyta keresztül a mezőt.

Ifjú lányok, patak mellett
Ruhát mostak hófehérre;
Dalt daloltak épen akkor,
Midőn Márkó odaére:

„Hős királyunk, vitéz Márkó
Megtámadta ellenségét;
Barátjára — hős Dukára
Bízta bájos feleségét.

S míg ő távol volt a harcban,
Végig küzdve ezer csatát,
Hű barátja elcsábítá
Feleségét — szép Helénát.

„Átok reá!” — kiált Márkó —
„Ütni fog a bosszú óra;
Halál reá — kínos halál —
Halál a gaz csábítóra!...

.....
... Máglya füstje száll magasba.
Hamvát felkavarja a szél,
Minden apró porhamuja
Tiltott szerelemről beszél.

Meghalt Márkó, sirba vitte
Hűtlenné vált drága párja,
De ő róla dalol most is
Szerbországnak ifja, lánya.

⁸ Ady Lajos: *Ady Endre*. Bp. 1923. 35–36.

⁹ Egy Ady-ballada. 7.

¹⁰ Kovalovszky: i. m. 23. 59.

¹¹ Szilágy 1898. ápr. 3. 1–2.

¹² Szilágy 1898. május 1. 1–3.

¹³ A vita a tárca körül Ady válaszával ért véget: *Egy levél*. Szilágy 1898. május 8. 2–3.

¹⁴ Ady Lajos hasonmás-kiadása alapján közöljük.

A tárgy Adynak idegen. Forrására Ady Lajos derít fényt. Zilahi diák korában a költő minden évben jutalomkönyvet kapott. Az *Értesítő*k ugyan nem jelölik meg a könyveket cím szerint,¹⁵ Ady Lajos azonban állítja, hogy bátyja 1893 júniusában, az V. osztály befejezésekor jutalomkönyvként Jireček: *A bolgárok története* c. munkát kapta.¹⁶

A bolgárok alig tizenöt esztendővel a ballada megírásának éve előtt szabadultak fel a török elnyomás alól (1878). Egész Európa a fiatal, felszabadult ország és népe felé fordult, igen nagy rokonszenvvel és érdeklődéssel. Magyarországon is több, a bolgár népről, történetéről és kultúrájáról szóló könyv és közlemény jelent meg. Ezeknek a munkáknak a sorában látott napvilágot Jirečeknek a bolgár nép történetét és kultúráját összefoglaló, de általában a délszláv népekre, így a szerb népre és történetére is tekintettel levő munkája.

Jireček munkájából a gimnazista Ady igen jól megismerkedhetett a délszláv népek történetével, s benne valóban a kor legjobb és legalaposabb ilyen művét kapta kézhez. Kraljević Marko-ra vonatkozóan tudományos megvilágításban ugyan igen szerény anyagot találhatott, szerepéről és jelentőségéről a délszláv népköltészetben azonban Jireček eléggé terjedelmesen és lelkesülten ír:

„... Ezerféle dal és monda örökítette meg emlékét a szerbeknél, bolgároknál, sőt a nemszláv albánoknál is. Isztriától Konstantinápolyig, Janinától Várnáig alig fogunk találni embert, aki Márko nevét ne ismerné. Mindenütt mutatják óriási erejének jeleit. Zordon sziklaszorosokat hasított kardjával, nagy dombok az ő sátrai, különvált sziklatömböket úgy hajított le a magas hegygerincekről, mintha gyerekjátékok lettek volna; mutogatják Sarac nevű paripája patáinak nyomait, az ő fürdőit, barlangjait, várait. Vidinben a Sztambol Kapián a kapu felett láthatók Márko király fogai, Sipka mellett a Balkán-szorosban és Traján kapujában Márko várai, Philippopoliszban Márko sírdombja, Valonánál Albánia távoli tengerpartján Márko torkolata. A halhatatlan hős neve a Balkán-félszigeten utazókat lépten-nyomon kíséri. Legelevenebből él emlékezete saját birodalmában Nyugat-Makedóniában; de ott szokás hozzátenni, hogy Márko „elnyomó” (zulumdzsija) volt.”¹⁷

Jireček egy népdal rövid tartalmát is közli:

„... Jelena Markovica beleszeretett a deli Dukába. A féltékeny Márko megtudta ezt a viszonyt egy dalból, melyet két leány fehérruhásos közben a „Dăbovi kladenec” mellett (tölgyes kút) a várhegy alatt énekelt, és ezért hűtelen feleségét máglyán elégette.”¹⁸

Ez a néhány soros tartalmi kivonat adott alapot az ifjú Adynak a ballada megírásához.

Jireček az ismertetett balladát a Miladinov-testvérek népdalgyűjteményéből vette,¹⁹ amelyben *Dimni Marko i Elena nevésta* cím alatt szerepel (terjedelme 59 4/4 tagolódású sor). Prilepben jegyezték fel, Makedóniában (ma Jugoszlávia, Makedon Népköztársaság).

Megemlíttük, hogy két évvel Ady *Márkó király* balladájának a megírása előtt magyar fordításban már megjelent (részben eredeti szövegekkel is) az első bolgár népköltési gyűjtemény, amely jelentős mértékben aknáztta ki a Miladinov-testvérek gyűjtését.²⁰ A szóban forgó népdal nem szerepel benne. Tekintettel a megjelenés évére, természetesen fennállt annak a lehetősége, hogy a gyűjtemény eljusson a fiatal Ady kezéhez, s abból tájékozódjék, mindez azonban nem látszik valószínűnek. Ugyancsak olvashatta Székács József szerb népdal- és hősi ének-fordításait is, első vagy második kiadásban,²¹ ez azonban szintén valószínűtlen. Csupán a teljesebb megvilágítás kedvéért tértünk ki ezeknek a délszláv népköltési gyűjteményeknek a létezésére.

Nehéz lenne megmondani, mi kaphatta meg a fiatal Adyt, hogy ilyen témához nyúljon, s a néhány sorban ismertetett történetet 16 négysoros szakaszból álló balladává kerekítse. Mégis, néhány vonatkozás közelebb visz ennek a megvilágításához is.

Különbösebb jele a későbbi nagy poétának ezekben a fiatalkori verssorokban nemigen mutatkozik meg. Kovalovszky megállapításaihoz ebben a tekintetben kevés hozzáfűzni valónk van. „Verselése elég jó, bár ütemei sokszor kettévágják a szavakat, rímei kevésbé sikerültek. Ez később sem erős oldala. Mintha keresné a könnyebbiséget, csak a 2. és 4. sort rimelteti. Nyelve szintelen, sok benne a közhely, néhol egészen prózai. Mint nyelvi ötlet, egy szójáték-ellentét figyelemre méltó csak:

Letűnt a pogány „hold” előtt
Szerbországnak fénylő napja.

¹⁵ Kovalovszky: i. m. 59.; Kovalovszky Miklós: *Ady, a diák-költő*. Magyar Csillag, 1943. III. 9. sz. 537.

¹⁶ Egy Ady-ballada. 6.; Ady Lajos: i. m. 35.; Jireček Konst. József: *A bolgárok története*. Fordította Mayer Rezső. Nagy-Becskerek 1889. XXIII, 551 l. (Történeti-, Nép- és Földrajzi Könyvtár XVIII.)

¹⁷ Jireček: i. m. 313–314.

¹⁸ Jireček: i. m. 313.

¹⁹ Balgarski narodni pësnì sobrani od bratja Miladinovci. Zagreb, 1861. 163. sz.

²⁰ Bolgár népköltési gyűjtemény. Fordította Strausz Adolf. Bp. 1892. I–II. 334, 393.

²¹ Szerb népdalok és hősrégék. Az eredetiből fordította Székács József. Pest 1836.; II. jav. kiadása: Franklin-Társulat. Olcsó Könyvtár 229. Bp. 1887. (Új sorozat 574–576.)

Egy-két sorában kap csak szint és elevenséget a kifejezés: „*Piros az ég, lángok nyalják*”, a máglya hamvát „*felkavarja a szél*”. Érdekes két mesterkéltnek ható összetétele: „*Vér-ontás vágy vett erőt*” a seregen, „*Játszva folyó kicsiny patak*”.²²

Aláhúzottabban hívnánk fel azonban a figyelmet a dalbetét élénkebb közbevágására és az utolsó két szakaszra, valamint az egész ballada keretére (hadbaindulás, búcsú, hazatérés, vadászat, bosszú), amelyet Ady teljesen önállóan adott meg. Márkó halála, amely asszonya hiűtlenségén érzett bánatában következik be (*Meghalt Márkó, sirba vitte | Hiűltenné vált drága párja*) ugyancsak nem szerepel Jireček tartalmi kivonatában.

Különösen jelentős a ballada két zárósora:

De ő róla dalol most is
Szerbországnak ifja, lánya

ahol akarva-akaratlan Arany János jótékony hatását érezzük kicsengeni:

Most is vallják egyre dallják
Szerbhon ifjai, leányi

(Szibinyáni Jank)

mint azt Bóka László is megállapította.²³ Ady *Szerbországa* is láthatóan Arany *Szerbhona* mintájára született meg.

A ballada-forma forrása Ady V. osztályos magyar irodalmi tanulmányaiban keresendő. Kovalovszky kutatta ki, hogy az 1892/93. iskolaév kilenc dolgozata közül háromnak a tárgya a ballada köréből való, s mindháromnak Arany János balladái szolgáltak témául (*Török Bálint*, *V. László*, *A walesi bárdok*, *Tetemrehívás*, *Bor vitéz*)²⁴, a tárgy megválasztásában pedig Arany *Szibinyáni Jank* c. balladája hathatott ösztönzőleg, amely jó példa a délszláv vonatkozásra (Szibinyáni Jank — Hunyadi János szerbhorvát népi neve).

Ady Lajos állítása, hogy „Ady Endre oeuvre-jének kiindulópontján nem óda, hanem egy ballada áll, amely, mintha Arany János sohasem élt és írt volna, közvetlenül az ifjabbik Kísfaludy Átmatlan királyával és Kölcsey Szép Lenkájával tart fenn verszerint való atyafiságot”,²⁵ az elmondottak alapján semmiképp sem helytálló s alapvetően helyesbítésre szorul.

A Kraljević Marko-ról szóló, a szerb, s tágabb értelemben véve a délszláv történeti és népi hős emlékéét idéző kísérlet kedves diákkori emlékként élt a már nagy költő emlékezetében. Még 1908—1910 táján is beszélt róla nagyváradi barátjának, Todor Manojlović szerb költőnek,²⁶ sőt még 1914 elején is így emlékezik vissza ifjúkori próbálkozására: „... hetedikés gimnazista koromban főképpen kritikus és ballada-író voltam. Mint kritikus gyilkoltam mindenkit, aki a tollam ügyébe esett és mint ballada-író a Balkán Markó- királyai lelkesítettek. Ez évben a lira elvált tőlem, zárdába vonult és nagy, epikus időkbé indultam”.²⁷

Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a költő egyik legkorábbi ifjúkori verse máris azt az érdeklődést tükrözi, amely a későbbi, *A Duna vallomása* és a *Magyar jakobinus dala* koncepciója irányában ösztönözhetette.

VÁG SÁNDOR

„A HOLNAP” ÉS SZEGED

(Forradalom az irodalomban)

1908 februárjában került Juhász Gyula Nagyváradra helyettes tanárnak a premontrei gimnáziumba. A fiatalok a már akkor országos hírű költőt örömmel fogadták, okos tanácsait. A Holnap szerkesztésében szívesen látták. Azzal, hogy a nagyváradi írók ötös csoportjához az ő javaslatára hozzávették Babits Mihályt és Balázs Bélát, ezt a két, akkor még ismeretlen író, nagy lendületet kapott a szerkesztői munka.

²² Kovalovszky: i. m. 42.; Ady, *a diák-költő*. 536—537.

²³ Bóka László: *Ady Endre pályakezdése*. Bp. 1955. 48—49.

²⁴ Kovalovszky: i. m. 40—41.; Ady, *a diák-költő*. 535.; Bóka: i. m. 43.; Egy Ady-ballada. 6.

²⁵ A hasonmás-kiadás előszavának zárósorai. L. még Ady Lajos: i. m. 35.; Kőmives Nagy Lajos, *AMuz* I. 36.

²⁶ Manojlović 1958. nov. 10-én Zrenjaninban kelt levelezőlapja e sorok írójához. Ady baráts gáról T. Manojlovićcsal I. bővebben Vujicsics D. Sztóján: *Ady és a szerbhorvát írók*, Világirodalmi Figyelő, 1958. IV. 128—131. és *Ady et les écrivains serbo-croates*. Acta Litteraria 1959. 11. 185—201.

²⁷ Ady Endre: *Az ifjúság kora*. Világ, 1914. febr. 5. 10. l.; Ady, *a diák-költő*. 533.; Kovalovszky: i. m. 37.

Íme tehát már A Holnap megindulásában is nagy része volt Szegednek, hiszen Juhász Gyula gyökeresen szegedi író volt és Ady Endre után a legkiválóbbak: Babits Mihály és Balázs Béla szintén szegedi szint és levegőt vittek az antológiába. Babits akkor már Fogarason lakott ugyan, de az előző két évet Szegeden töltötte és első szárnypróbálgatásai az irodalomban Szegedhez kapcsolódnak.

Szegedi írók részvételével szegedi író aktivitása váltotta tehát valóvá A Holnap gondolatát. A városi aranyifjúság képviselőinek (egy orvos, egy ügyvéd, egy bankhivatalnok, és egy kamarai titkár) melléjük állása elhárította az első anyagi akadályokat, és a könyvkiadó, Sonnenfeld, anyagilag így alátámasztva megindította a nyomdai munkát. A később közbejött nehézségeket a fiatalok maguk simították el, úgyhogy végre szeptember első napjaiban napvilágra került A Holnap tipografiai kiállításában is nagyon szép kötete. Az előszó és az egyes költőket ismertető bevezetés Antal Sándor munkája volt, az ötletes iniciálék (az egyes költők arcképe) és könyvdíszek Honti Nándor művészi munkáját dicsérik. Ady Endre vezetésével betűrendben sorakoznak fel a költők verseikkel: Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka. A hét költő közül már csak kettő van életben: Dutka Ákos, aki Budapesten él és valószínűleg Miklós Jutka, Marokkóban. A költőket jól választották meg. Igazolja az, hogy Miklós Jutka kivételével, aki korán abbahagyta az írást, mert külföldre ment, a többi hat költő versei ma is az élő irodalomhoz tartoznak.

Így indult el egy vidéki városból egy kötet vers, mely — az irodalomban eddig példátlan jelenség — forradalmat csinált az egész országban, megmozdította a fiatal írókat éppen úgy, mint az öreg „rozmárokat”. Mindenki hallatni akarta véleményét. Az irodalom kérdése sohasem foglalkoztatta olyan mértékben a sajtót, mint A Holnap megjelenése alkalmából. A Holnap név csatakiáltás lett. A vidéki holnaposoknak ez a kis csoportja felrázta az egész ország közvéleményét. A fővárosi sajtó állandóan felszínen tartotta a kötet visszhangját. Dörgedelmes cikkekben támadják a költői csoportot. Adyt mint vezért kiemelik, a többi csak az ő uszályának tekintik, akik az ő hangját és az ő látását utánozzák. Mások, a fővárosi írók többsége, az irodalmi decentralizálás helyességét hangoztatva örülnek a fiatalok mozgolódásának és forradalmukat jogosnak és sikeresnek ismerik el.

Maga Juhász több mint egy évtized múlva, 1919 augusztusában egy hírlapi cikkében a tőle megszokott szerénységgel így emlékezik meg róla: „Nem mondom, hogy én csináltam, de én is a bábák között voltam hetedmagammal. Igen bizony, jól esik erre emlékezni, mert valljuk be őszintén: ennél önzetlenebb, magyarabb, poétásabb irodalmi mozgalom nem volt azóta, amióta az irodalmat részvénytársasági alapon szervezték meg, és még a költőknek is juttattak belőle osztalékot.”

A vitába Ady is beleszól, a konzervatív írók támadása ellen védi a mozgalmat: „A Holnap nem akar vidékieskedő forradalom lenni, nem akar vidéki tüntetés lenni a fővárosi irodalom ellen. Az irodalmi, művészegéniségeknek akarki útját tűrni, hogy az egyéniség győzzön az irodalomban, hogy minden értékes irodalmi egyéniség dolgozhasson az ország kultúrértékének mélyítésén”. (Nagyváradai Napló 1908. október.)

De a vidéki sajtó is megmozdult és harcot indított ellene vagy mellette. Ilyen harci zaj azóta sem volt a betűk birodalmában.

A szegedi napilapok közül az irodalmi kérdések iránt a legnagyobb érdeklődést a Szeged és Vidéke mutatta. A lap főszerkesztője Balassa Ármin volt, maga is író, aki szívesen adott helyet a fiatal íróknak, Juhász és Babits írásainak, de maga is hallatta szavát minden irodalmi megmozdulásban. A szeptember elején megjelent Holnap-antológiáról már a hónap 13-án egy hét tárcahasábos nagy cikket közöl a lap Pálos Endre, dr. Eisner Manó tollából. A Szegedi Társadalomtudományi Társaság titkára alaposan áttanulmányozza az antológiát. Maga is fiatalos lendülettel és elragadtatással ír a fiatal írók lázas szárnypróbálgatásairól, de panaszkodik amiatt, hogy az öregek nem szeretik a fiatalokat, a fiatalság nem divatos. „Nincs közöttük egy sem, aki igazán költő ne lett volna: de egyszerűmind harcosok, fiatalok, magyarok ök.” Majd külön méltatja valamennyit, és nyolcadikul a szerkesztő Antal Sándort.

Október 16-i számában még egy cikket közöl a lap a nagyváradai Holnapról. Hírt ad a Holnap-társaság Nagyváradon október 14-én történt formális megalakulásáról. „Azok alapították, akik a fenti címmel néhány héttel azelőtt nagy feltűnést keltő verskötetet adtak ki. A társaságnak négy szegedi illetőségű tagja van: Juhász Gyula, Babits Mihály, Balázs Béla és Pálos Endre. A Holnap Nagyváradon és később Szegeden is magas színvonalú matinékat rendez és egy budapesti napilap már állandó rovatot is nyitott írói számára.”

Szeged legnagyobb politikai napilapja, a Szegedi Napló, bár politikai tekintetben a leghaladóbb lapok közé tartozott, A Holnap harci zajába eleinte nem avatkozott bele. Míg a debreceni költőknek, a régi nyomokon haladó *Bokrét*a c. kötetéről Móra Ferenc melegen emlékszik meg egy nagy közleményben, A Holnapról mélységesen hallgat. Móra maga is költészetében és esztétikájában a régi irodalom ösvényein haladt. Csak A Holnap II. köteté-

nek megjelenése után, az 1909. évi húsvéti számának mellékletében foglalkozik a Szegedi Napló A Holnappal. Nem Móra Ferenc, a lap főmunkatársa, ír róla, hanem Bucsy István, az áll. főgimnázium derék és kiváló, de az irodalom területén erősen konzervatív tanára. Bucsy nem rajongója a haladó irodalomnak és hosszú cikkében a holnaposok által hirdetett irodalmi elvek ellen foglal állást. Különösen Babits verseit marasztalja el. Főlegesen tartja az egész új csoportosulást. „Hiába a hadüzenet, hiába a szakítás a régi formákkal, ha ez a felszabadulás semmi újat és eredetit és értékeset nem nyújt ellenérték gyanánt”. „Csak vissza, vissza oda, ahol Petőfiékkel társalognunk: ahonnan Szász Károlyék, Reviczkyék, Endrődi és Szabolcs intégetnek felénk.” Ez a konzervatív irodalom hangja, bár szelídebb, mint a budapesti lapoké.

A Szegedi Híradó, Szeged harmadik nagy napilapja általában nem nagy teret szentel az irodalomnak. Nagybárra csak a Dugonics Társaság üléseinek a regisztrálására szorítkozik. Azonban ennek a vidékről indult tüzes forradalomnak szokatlanul nagy jelentőséget tulajdonít. Őt nem egymás után következő számában (nov. 8—nov. 22.) részletekben bírálja a nagyváradi és szegedi költők forradalmát, és harcosan kiáll a fiatalok mellett. A cikksorozat szerzője a ma is író *Márki Imre*, lelkesen rajzolja meg mind a hét költő alakját, bár az elindulást és magát a forradalmat nem méltatja kellően. Kiemeli Ady lenyűgöző erejét, mellyel bénítóan olvasztja magába az ellentétes irányok ösvényjáróit. A második cikket a két szegedi költőnek, Babits Mihálynak és Balázs Bélának szenteli. Helyesen állapítja meg, hogy Babits Adytól független utakon jár és Adyn kívül a fiatalok közül senki sem beszél izmosabb, érettebb, öntudatosabb hangon. Balázs Bélában a közölt kevés költeménye alapján is felismeri a talentumot. Jó képet kapunk *Két nagyváradi költő* címen Dutka Ákosról és Emőd Tamásról. Juhász Gyulának külön cikket szentel, és teljesen indokoltan szemére veti a szerkesztő Antal Sándornak, hogy Juhásszal mint emberrel és költővel valamennyi között a legmostohábbban bánt. Vitába száll Antalnak azzal a megállapításával is, hogy Juhász mint poeta, keresztény. Márki szerint Juhász van annyira pogány, mint amennyire keresztény volt a Néró korabeli római. Szerinte Juhász a *pogány szépség* keresztény kultuszának a papja. Juhásznak ez a szépségkultusza eszünkbe juttatja Renannak a pogány szépséghez az Akropoliszon elmondott imáját. — Az ötödik cikk Miklós Jutkát, A Holnap nőpoétáját mutatja be. A nagy hozzáértéssel és írói készséggel megírt cikksorozat A Holnap vitájának jelentős darabja.

Az Idő című szépirodalmi, művészeti és társadalmi havi folyóirat (Szerk. Kállai Emil) 1908 decemberi számában *Héjja csata az ugaron* címmel foglalkozik a Holnap-mozgalommal, és a Duk-Duk affér kapcsán helyteleníti, hogy Juhász Gyula állott a nyilatkozatháború élére.

Íme a nagyváradi Holnap által támasztott nagy irodalmi vihar Szeged homoktengerének is felkavarta hullámain. A vihar még sokáig nem ült el. Az irodalom fórumain, irodalmi társaságokban, folyóiratokban és egyes fővárosi napilapokban még évtizedeken keresztül számos alkalommal felmerült A Holnap kérdése. Még a világháború sem tudott csendet teremteni a felzaklatott kedélyekben. Csak Nagyvárad csendesedett el. A háborús gondok, a nemzetiségi kérdés másfelé terelte a váradi közönség figyelmét.

Viszont Szegeden Juhász Gyula ébrentartotta a tüzet. A szegedi Társadalomtudományi Társaság égisze alatt nagyszabású matinéval akarta megünnepelni 1918 áprilisában A Holnap születésének tizedik évfordulóját. A matinéra meghívta Antal Sándort, A Holnap egykori szerkesztőjét, Dutka Ákos és Tabéry Géza nagyváradi írókat. A nagyváradi lapok irigykedve és öniróniával emlegették Szegedet. Amíg Szegeden, írták, lelkesen ünneplik a nagyváradi nagy irodalmi esemény tizedik évfordulóját, Nagyvárad közönsége minden érdeklődését a fővárosi cirkusz „nagy eseménye” köti le. Azonban a tervezett matinét Szegeden sem tudták megtartani. Közbejött akadályok miatt őszre halasztották. Emlékezetem szerint véglegesen elmaradt, a hírlapokban sem találok nyomát.

Az irodalomtörténet azonban megőrizte emlékét ennek a forradalomnak, mely jelentőségében felülmúlja a Pléiade forradalmát a XVI. századi francia irodalomban.

BISZTRAY GYULA

AMBRUS ZOLTÁN, JÓZSEF ATTILA ÉS KOSZTOLÁNYI DEZSŐ EGY-EGY LEVELE

1936-tól 1945-ig a Magyar Szemle című folyóiratnál mint Szekfű Gyula szerkesztőségi munkatársa működtem.

Az a háztömb, amelyben a szerkesztőség és kiadóhivatal helyiségei voltak (V., Vilmos sászárs út — ma Bajcsy Zsilinszky út — 26. sz.), a főváros ostroma alatt, 1945. január 16-án

lángok martaléka lett s teljesen elpusztult. (Ma egy kis park van a helyén.) Február elején, amikor először tettem be lábamat e romos épületbe, a még füstölgő, üszkös udvaron egypár szétdobált iratcsomót találtam: a szerkesztőség- és kiadóhivatalnak a pincében levő iratárából némi töredéket. Az irattárat a pincébe szorult, otthonuk-vesztett lakók fűtésre használták, eltűzelték. Az a pár iratcsomó, amelyet megmentettem a pusztulástól, néhány becses irodalmi ereklyét is tartalmazott: többek között Ambrus Zoltán, József Attila és Kosztolányi Dezső egy-egy levelét.

Kegyelettel őriztem meg ezeket a relikviákat, s mielőtt valamelyik közgyűjteményünknek átadnám, bemutatom e folyóirat olvasóinak. A hozzájuk fűzött tájékoztatásaim talán világosabbá teszik írásuk és elintézésük körülményeit.

I. Ambrus Zoltán

Szekfű Gyula, mint a Magyar Szemle szerkesztője, 1928. április 10-én rövid cikket kért Ambrus Zoltántól az Ibsen-centenárium alkalmából. Ambrus Zoltán a kérés elől — nagy elfoglaltságára hivatkozva — udvariasan kitért, utalva arra, hogy az Ibsen-centenárium már amúgyis elmúlt (március 20-án); a megszabott rövid terjedelem pedig külön is nehezítené munkáját. Más főljegyzéseim szerint: később, 1928—29-ben tárgyalások folytak arról, hogy Ambrus Zoltán a Magyar Szemle Kincsestár c. könyvsorozatába írjon egy kis kötetet „A francia regény”-ről. Már-már elvállalta, de végülis lemondott a „kitüntető megbízatásról”. Ezúttal sem tetszett neki a túl rövid terjedelem!

Íme Szekfű Gyula levele (amely gépirásos másolatban maradt fenn) és Ambrus Zoltán (lila tintával írt) válasza:

Szekfű Gyula — Ambrus Zoltánnak

Budapest, 1928. április 10.

Méltóságos Uram,
tessék megengedni, hogy a Magyar Szemle nevében egy kéréssel kereshessem fel. A centenárium kapcsán rövid essayvel kívánunk Ibsennel foglalkozni és azt hisszük, hogy folyóiratunk olvasóközönségének nagy nyeresége volna, ha módunkban állna ilyen kis tanulmányt Méltóságod tollából közzétenni. Hálás volnék, ha számunkra egy 5—7 oldalas cikket Ibsen életművéről és általános drámatörténeti jelentőségéről megírni és a kéziratot a lehetőség szerint e hó 28-ig rendelkezésünkre bocsátani kegyeskednék. Azt is igen köszöném, ha elhatározásáról bennünket valamelyik délelőtti telefonon tájékoztatni méltóztatnék. Fogadja Méltóságod őszinte nagyrabecsülésem kifejezését

Szekfű Gyula

Méltóságos

Ambrus Zoltán Urnak,

B u d a p e s t.
Üllői-út 34. sz.

Ambrus Zoltán—Szekfű Gyulának

Budapest, 1928. április 16-án.

Méltóságos Uram,
nagybecsű felszólítása igen megtisztel. Sajnos, ez alkalommal aligha lehetséges rendelkezésre állanom, mert a legközelebbi időben sok, korábban vállalt kötelezettségnek kell megfelelnem és kétséges, marad-e annyi időm, hogy a kívánt Ibsen-tanulmánnyal e hó 28-áig elkészülhessek. (Az 5—7 oldalnyi kis terjedelem nekem csak eggyel több nehézség.) De a kitűzött határidőnek egy-két héttel való meghosszabbítását se kérhetem, mert az Ibsen-centenáriumnak már nagyon mőgötte vagyunk. Így csak azt tudathatom, hogy más alkalommal — a jövő hónap közepétől kezdve akármikor — készséggel áll Méltóságod rendelkezésére
tisztelő igaz híve :

Ambrus Zoltán

II. József Attila

A véletlen különös szerencséjének tekinthető, hogy ez a levél a romos udvaron szétszórt iratok között fennmaradt, mert József Attilának egyetlen levele, melyet a Magyar Szemle-hez írt. Más kapcsolata nem volt a folyóirattal, mint hogy érdekelték az abban található „értékes tanulmányok”; súlyos anyagi viszonyai miatt előfizetési kedvezményt kért és kapott.

Nem lehet megilletődés nélkül olvasnunk az akkor huszonhat éves, nagy szocialista-költő szerény bemutatkozását: „Némileg ismert fiatal író vagyok, aki szószerint való értelemben napról napra élek...” Bemutatkozásához hozzátesszi, hogy „ellentétes világfelfogása dacára” érdeklődik a folyóirat iránt. A Szemlének különböző számaiban olvasható „felhívások” és „levelek” készítették a levélírára. A Magyar Szemle úgynevezett „előzéklapjain” gyakran jelentek meg a közönséghez intézett, propaganda-jellegű „felhívások” és „levelek”, amelyek mutatószámot, illetőleg próbakötetet, prospektusokat stb. ajánlottak fel az érdeklődőknek. Ezekre hivatkozik a költő.

A havonta megjelent folyóirat évi előfizetési díja magánszemélyeknek mindössze 9 pengő 60 fillér volt. Ez az összeg az önköltséget is alig fedezte, viszont kiegyenlítődt az úgynevezett közületi (hivatali és vállalati) előfizetések évi 24 pengős, valamint a külföldi előfizetések évi 48 pengős díjából. Megjegyzendő még, hogy a Magyar Szemle csak néhány folyóirattal és napilappal tartott fenn csereviszonyt (például később — többek között — éppen a József Atilla-szerkesztette Szép Szó-vall), s ingyenpéldányt a munkatársaknak sem adott! Az évi 9 pengő 60 filléres díjat kezdettől fogva minden egyes munkatárs szerzői tiszteletdíjából (mely oldalanként 8 pengő volt) rendszeresen levonták.

József Attila a 9 pengő 60 fill. előfizetési díjból kért kedvezményt. A levelére ceruzával rávezetett intézkedés és a másolatban szintén fennmaradt válaszlevél szerint: felkérték József Attilát, alkalomadtán keresse föl a kiadóhivatalt, ahol rendelkezésére fognak állani. A ceruzajegyzet szerint: „Írásban nem, [csak] szóval adunk engedményt”. Így tehát a költő megkapta a kivételes esetekben adott 50%-os kedvezményt s évi 4 pengő 80 fillért fizetett a folyóiratért. Emlékszem: a kiadóhivatali tisztviselők nekem is elmondták ennek az intézkedésnek történetét, s József Attila neve valóban ott szerepelt az előfizetők kartotékjában.

A levelet a költő név- és lakcímmel ellátott, negyedréti papírra, géppel írta; nevét kékesfekete tintával írta alá.

József Attila — a Magyar Szemle kiadóhivatalának

(Fejléc:)

JÓZSEF ATTILA

Budapest, 1931. február 28.
II., Margit körút 46. IV. 3.

A
M a g y a r S z e m l e
t. kiadóhivatalának
B u d a p e s t

Tisztelt Kiadóhivatal!

Szemléjük különböző számaiban közzétett felhívásaik és leveleik felbátorítanak következő kérésemre:

Némileg ismert fiatal író vagyok, aki szószerint való értelemben napról napra élek. Szemléjükre előfizetni nem tudok, noha benne — ellentétes világfelfogásom dacára — számról számra értékes tanulmányokra találok. Kérem tehát szíves értesítésüket, hogy mérsékelt és milyen mérsékelt áron nyithatnának számomra előfizetést.

Ugy gondolom, hogy kérésem teljesíthető. Ebben az esetben b. válaszukkal együtt a Magyar Szemle címemre való küldését is várom.

Kiváló tisztelettel
József Attila

III. Kosztolányi Dezső

Azt hiszem, egyetlen levele ez, amelyet Szekfűnek írt. (A Nyugat költői közül Szekfűt csak Babbitshoz fűzte közvetlen barátság; kölcsönösen eljártak egymáshoz.)

1932. február 27-én Kosztolányi egy szójegyzéket juttatott el Szekfűhöz; e szójegyzéket ő „egy kitűnő íróársától” kapta, aki „középkori tárgyú regényt írt”. E szavak középkori magyar és latin megfelelőjét szeretné tudni. (A levélben említett regényíró, úgy vélem: Kodolányi János, aki talán „Vas fiai” vagy „Boldog Margit” c. regényéhez végzett előtanulmányokat.)

Szekfű válasza, sajnos, nem maradt fenn. Így nem tudom, csak gondolom, hogy mi lehetett az elintézés módja. Szekfű nem szívesen avatkozott bele szakmáján kívüli tudományágakba. Ahogy őt ismertem: valószínűleg átadta a szójegyzéket latinos barátjának (Husztai Józsefnek) és magyar nyelvészbarátai egyikének (Gombocz Zoltán, Pais Dezső, Trócsányi Zoltán), s az ők legilletékesebb véleményét közölte Kosztolányival.

Kosztolányi levele híven kifejezi a költő jellegzetes modorosságait: levelezőlap-formájú fehér kartonlap, fejlécként zöld nyomású név- és lacím. A levelet a költő zöld tintával írta, a sorok kissé szokatlan elhelyezésével: a megszólítás kivétítve, aláhúzva, s a levélszöveg a kartonlapnak csak a megszólítás után fennmaradó kétharmadnyi területére szorítkozik.

Kosztolányi Dezső—Szekfü Gyulának

(Fejléc:)

FELADÓ:

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

BUDAPEST, I. TÁBOR-UTCA 12.

1932 II. 27.

Méltóságos uram,

egy kitűnő író-társam középkori tárgyú regényt írt. Hozzám juttatta el a mellékelt szó-lajstromot azzal a kéréssel, hogy mint nyelvész tudassam vele, miképpen hangzanak ezek a kifejezések magyarul vagy latinul, úgy, amint abban az időben Magyarországon használták. Kérésének nem tudtam eleget tenni. Én csak konyitok ahhoz, amiben Ön egyedül-álló mester. Szabad e arra kérnem, hogy írja a mellékelt papírra a szavak magyar (vagy akkor használatos latin) történelmi egyenértékűjét? Ne vegye rossz néven, hogy mindjárt a legkülönbhöz fordulok. Mindkettőnket lekötölezz.

Jó híve:

Kosztolányi Dezső

BARISKA MIHÁLY

VAJDA JÁNOS ISMERETLEN VERSE

Vajda János *Összes Versei* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955) utószavában mondja Kozocsa Sándor, hogy a kötet negyvenegy újabban előkerült költeménnyel színezi Vajda János írói arcképét. Könyveim között egy Vajda-kéziratot őrzök. E közlés alapján utána-néztem, szerepel-e Vajda János *Összes Verseiben*. Így állapítottam meg, hogy ismeretlen Vajda-versről van szó.

Ehhez a vershez alig kell magyarázat. A kéziraton rajta van az írás ideje, 1850. január 31., az aláírás pedig — „Vajda János közkatona” — megérteti velünk, hogy a szabadság-harc hadnagyából Világos után „osztrák” közkatonává lefokozott Vajda János lelkéből jobban ki ez a sok keserűség. Ráismerünk az „átkos vegytanát” folytató Görgeyre is.

BÚCSU*

Január 31. 850

Isten veled föld, többé nem haza, —
Többé nem nemzet — nép, isten veled!
Te becsületes bölcsőm, te a hol
Most becsületes sírt nem lelhetek.
Isten veled föld, mely gyalázatot
Nagy szűgyenében égsz talpunk alatt,
Isten veled lég, megfertőztetett.
Az árulás rút kigyója miatt!

Isten veled, gyalázatos halott,
Romlottságodban öngyilkos haza!
Nem úgy öltek meg, s hol dicső hazák
Szent sírja van, nem temetnek oda.
Méggyalázott meggyilkolt egy fiad
Ki személyednek viselője volt,
De átkozott volt méhed s átkozott
Méh becsületes jót nem hozhatott.

* Az eredeti kézirat helyesírásával.

P'ndien.
Januar 21. 1880

Ijnen velen fied, wille men haer,
viele men nemet - mij, Ijnen velen!
It beuileless beliden, se o kol
mij beuileless dat men telkesel
Ijnen velen fied, melle palantes
mij p'ngewo'ten eijde w'gumst elatt
Ijnen velen bij, m'ngewo'ten elatt
Ik d'ndais mit lig'je, m'nt!

Ijnen velen, g'ngewo'ten halatt,
Ameltingen van ingewo'ten haer!
Mij en d'ndais mij, o kol d'ndais haer!
Ijnen velen van men nemet o kol
m'ngewo'ten m'ngewo'ten en fied
Ik p'ngewo'ten velen, o kol
Ik d'ndais velen m'kele d'ndais
Mij beuileless fied men haer haer!

Mit velen in d'ndais d'ndais?
Velen att elatt h'ngewo'ten elatt,
Ijnen d'ndais att en eijde velen
M'ngewo'ten men p'ngewo'ten m'ngewo'ten
En p'ngewo'ten velen d'ndais elatt
Mij haer elatt d'ndais haer att
Mij d'ndais o' m'nt haer elatt
Mij d'ndais m'nt elatt m'ngewo'ten!

Chit'el velen, p'ngewo'ten, j'ngewo'ten!
Mij elatt elatt, o kol elatt,
Ik o kol velen elatt elatt o kol
Mij elatt elatt elatt elatt elatt
Ik o kol, m'nt m'nt elatt elatt
Mij men elatt elatt elatt m'ngewo'ten,
Ik eijde elatt, m'ngewo'ten m'ngewo'ten,
Mij elatt elatt elatt elatt elatt.

Mijha f'ngewo'ten
haer haer.

Mit vétkezém én, és nehány derék?
 Valóban azt csak, hogy szerettelek;
 S míg árulódat az egész világ
 Utálata nem szégyeníti meg,
 Én szenvedek s utált határidat
 Bár kinok közt átkozva hágom át,
 Nem átkoz ő mert hasznodat vevé
 S folytatja másutt átkos vegytanát!

Szülők barátok, szerelmem, jövőm!
 Mind elrabolva, örökre oda;
 És ki rabolta őket el? a kit
 Náluk jobban szerettem: a haza.
 És e haza, melyly mindent elrabolt
 Sírt nem tud adni sírt nyugalmasat, —
 Ne égess föld, ne fojts meg levegő,
 Mig átlépek gyűlölt határidat.

Vajda János
 közkatona

SZILÁGYI FERENC

CSOKONAI ÍRTA-E A „CSETNEKI PERGŐ”-T?

1. A falusi rektorokat csúfoló, Csetneki Pergő címen ismeretes hosszabb gúnyköltéményt már meglehetősen régóta Csokonai művei között tartja számon az irodalomtudomány. A diákos-tréfás gúnyversről először Toldy tesz említést. Az 1844. évi Csokonai-kiadásában a kiadatlan munkák között, a „Dévaj költemények” sorában, 106. szám alatt említi: „Csetneki Pergő. Olyan versek, melyekben a mostani kályhás mestereknek nagyapjok és egyszersmind belső tulajdonságaik feleségeikkel együtt világosan lerajzoltatnak. Írta a maga nemzetének hasznára oláh nyelven Gere József, mostan pedig a haza törvényét tanuló ifjaknak kérésére némelly lutheranus auctorokból, u. m. Plautusból, Terenc és másokból két annyi bővítéssel magyar nyelven kiadta ns Democritus 1802.” Közli a kezdő sort is: „Négy mestert esmértem széles e világban...” — Sajnos Toldy nem említi, hogy honnan ismeri a verset, s hogy milyen okok alapján tulajdonítja azt Csokonainak. A kiadatlan munkák jegyzékét e sorokkal vezette be Toldy: „Következik már most azon kiadatlan munkák sora, miket ismerek, s legnagyobb részt másolatban bírok is, de gyengeségök vagy botrányos voltokért nem vehettem fel; valamint azoké, melyeknek egykor léteztét (az egy Pofókon kívül, melyről csak hírből van tudomásom) kívülül Csokonai sajátkezű levelei és lajstromai, egy részt a holta után nála lelt papirosok összeírása, vagy barátjainak levelei bizonyítják” (i. m. LXXXVIII.). A Csetneki Pergőt vajon honnan ismerte? Csokonai ma ismeretes jegyzékéi nem említik sehol; bizonyára valami olyan „másolatban birta”, amely Csokonait tüntette föl a vers szerzőjének.

A tréfás vers először Harsányi István és Gulyás József Csokonai-kiadásában (Csokonai Vitéz Mihály *Összes művei*. I—III. Genius kiadás¹) jelent meg nyomtatásban, a „Vegyes, szintén kiadatlan versek” sorában (II, 318—23). A kiadás szerkesztői a vershez a következő jegyzetet fűzték: „A sárospataki ref. főiskolai könyvtár 1735. számú, Stock János spatáki diáktól szerkesztett *Excerpta* c., 1820-ból való kéziratot kötetének végéről. Toldy a versezetet, ismeretes jegyzékében, a Dévaj költemények között 116. szám² alatt említi s íratásának idejéül a címírat 1802-öt tüntet fel. A tréfás című vers a kályhás mesterek alatt a hároméves rectoriára kiment papjelölteket érti s vicceli ki” (i. m. 323). Harsányi és Gulyás három helyen a Tudományos Akadémia „4. sz. 8. r. alakú kézirat”-ából közöl szövegegtérést, illetőleg -többséget. A HG. nyomán közli a verset a Vargha Balázs gondozásában legújabbban közre adott munka is (Csokonai Vitéz Mihály *Összes versei*. I—II. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1956.), amely a készülő kritikai kiadás eredményeit fölhasználva, annak előhírnökeként jelent meg.

Ha most a Toldy által idézett bevezető sorokat összehasonlítjuk a HG. szövegével, láthatjuk, hogy a kettő nem egyezik egészen. Az Akadémiai kézirat is — a HG. szerint —

¹ A továbbiakban: HG.

² A 116. tévedés 106. helyett! (Lásd a fentebb közölteteket!)

több ponton eltér a sárospataki kéziratától.³ Ezek alapján tehát a Csetneki Pergő-nek legalábbis három változatát kell föltételeznünk.

1957 nyarán a sárospataki volt kollégiumi könyvtár (Tiszánineni Református Egyházkerület Nagykönyvtára) kéziratai közt a tréfás versnek egy újabb változatára bukkantam. A *Kl. a. 58.* jelzésű kötetben szerepel ez a variáns, amely nemcsak azért érdekes, mivel *több helyen kisebb-nagyobb mértékben eltér* a HG. szövegétől, hanem azért is, mert újabb erős *kétséget támaszt Csokonai szerzősége iránt* — ami iránt egyébként már e fölfedezés nélkül is többrendbeli kételyeink támadhattak.

2. Mielőtt a részletes filológiai elemzést elkezdenénk, nézzük meg röviden a gúnyversezet tárgyát. Az általunk ismert változatok mindegyike prózában írt tréfás bevezetővel kezdődik, ahonnan megtudjuk, hogy a versekben „a mostani kályhás mesterek” „tulajdon-ságaik” rajzoltatnak le világosan. A HG. jegyzete szerint a „kályhás mesterek”-en a három-éves rectoriára kiment papjelölteket kell értenünk. Van is az egyik sárospataki kéziratban (éppen az 58. jelzésűben, amelyik a Csetneki Pergő fent említett változatát megőrizte) egy tréfás prózai munka: „A Kostának vagy másképp Kályhás Mesternek, Buffon Természet-Vissgáló után való leírása” (i. m. 253—67). A *kosta* ’falusi tanító’ értelemben fordul elő Arany Bolond Istókjában (II. 111. vsz.) is; ilyen értelemben használja Illyés Gyula is az Ozorai példában (Szépirodalmi Könyvkiadó 1952. 95.). A Buffon-féle leírás is azt bizonyítja, hogy eléggé divatos volt akkortájt a vidékre menő iskolamesterek ilyesfajta kigúnyolása. A Csetneki Pergő sem tesz más: kaján gúnnyal leírja külsejüket, haszontalan időtöltésüket, hiú becsvágyukat — s vaskos tudatlanságukat. Ez az utóbbi alkotja a vers legnagyobb részét, amihez a szerző még néhány sornyi tréfásan-komolykodó erkölcsi méltatlankodást függeszt befejezésül.

Lássuk hát egymás mellett a két változatot: a HG. sorait s a sárospataki 58. sz. gyűjtemény szövegét:

Csetneki Pergő.

Vagy olyan Versek, mellyekbe a mostani kájhás Mesterek, Nagy Apjok, Feleségeik Gyermekeikkel együtt világosan le rajzoltatnak. Irtá ditsó Nemzete hasznára Gere Jósef; mostan pedig a Hazai Törvényt tanuló Ifjak [nak] kérésekre némelly Lutheranus Auctorokból u. m. Terentiusból Plautusból és másokból vett válogatott bővítéssel Magyar Nyelven kiadta Ns Demokritus Majoresko László, a Nyársi Prédiumban a Leány ágonn Compossessor, és a Bereghi Egyházi Sz. Székenn Asszúszar. Irtam a Moktsai Lakadalomba September 80^{ik} Napján abba az Esztendőbe mikor Tarpán a döglött kutyát meg sajtolták, Sz. Ferencz étszakáján.

Felljebb is Titulált Drága, Kedves Komám Asszonykáék! magam se gondoltam, hogy ez a Pergő ilyen hamar el készüljék, de reménységgem kívül egy Legényem akadott u. m. Paskulides Mihály Uram: Ő Kigyelmével hozzá fogtunk 's el is készítettük, de nagy ügyel bajjal mert az elő fordúlt Chaldeai Szókkal bajunk volt az Auctorokban. Vegyék hát kedvesen drága Komám Asszonyék! és adjanak néki helyet és betset. A több Munkáim között egy Tsengetyű is készül melly a Nyíri Üri Asszonyokat fogja ki petyegni [?]. Ezzel maradok a fent tisztelt Naponn 1800^{ik} Esztben, tiszteletem mellett — A. Kiadó.

A Censor Approbatiója

Hanc Pergöm cum rázogatnarem, nihil in ea cum Septem Conciliorum Decretis et Párizs-Pápay Dictionariubus [p. 212] discrepantem deprehendavi; quare in hoc Mundum veniat dignum existimavi et iudicii. Extradavi Pusztá Szikszó Anno 19° ante Xtum Die 112. Calendas Januarias. Censurator Ordinarium Librinum [?] Fundandorum. Lad: Krivolits mp. (Ls.) [p. 212—213]

A Munka így következik :

- 1 Négy Mestert ösmertem széles e Világon
Kettőt Ugotsába, kettőt a Kúnságon
Jók és szépek voltak, de még is meg holtak
Többnyire mag nélkül, a Styxhez patkóltak.
- 5 Hanem Szamár Pálnak maradt két magzattya
Egyikén járt Bálám a Proféták Attya

³ Az akadémiai kéziratot — sajnos — nem láthattam; a HG. megjelenése óta a katalógus-számok megváltoztak; a Budapesten levő anyagban a verset nem találtam: a könyvtárban kapott tájékoztatás szerint valószínűleg Debrecenben van a kritikai kiadás előkészítéséhez leküldött többi Csokonai-kézirattal együtt.

- Másiktól származtak a Kályhás Mesterek
 A mint meg mutatja fülök és termetek.
 Rája is ütöttek ők a Nagy Apjokra;
 10 Ki nem hiszi, jöjjön vigyázzon szavokra,
 Ordítanak szegények Elejek módjára
 Hogy a kő Templom is meg hasad jobbára,
 Az Öreg Asszony is Szamarát siratja
 Midőnn a Mestere Szavát meg halgatja.
 15 Hát még a Füleit ha jól meg vizsgálod
 Hosszúnak, vastagnak, szőrösnek találod
 'S ezt is mint a számár éppen úgy mozgatja
 Ha Kótáját erős hangonn fúvogatja
 A Fejek is olyan mint vólt Szamár Pálnak
 20 Éppen úgy feküsznek, járnak, kelnek, állnak,
 'S abba különböznek tsak a Nagy-Apától
 Hogy nints Legyezők, mint vólt annak, hátúl.

[213]

- Egyébképen őket akár hogy czirkálom
 Restnek, Ostobáknak Hazugnak találom.
 25 Ha van köztök olyan kit jól mozgat a Vér
 No már e nem tsupa Szamár, hanem Öszvér.
 Ha Napjába kétszer megyen a Templomba
 Ezt is tsak Szakmányból tselekszi 's potomba.
 Nap közbe a Cserjét veszi a nyakába
 30 Vagy Komjával búvik a Pintze jukába
 Ottan isznak sokszor majd szinte éjfélig
 Így a tele hordó marad tölők félig.
 E Bodnár, Lótsiszar, ama Kerékgyártó
 Ez hárs-széket tsinál ama Gyertya-Mártó,
 35 Ez Halász, ama meg Urával agarász
 E meg mint a Mén a Kantzára nyiharász.
 Ez a kas fonással gyötri szegény Lelkét
 Így támogatja mind magát mind a Telkét.
 A Vénje közöttök az Urak Tsatlósa
 40 Az Ifjabbja meg a Szöllőt tapossa. [!]
 Némellyik pórázra fúzi a Kopókat
 Másik a Vásárra hajtja a Tinókat.
 E Tavasszal mint az Ökör úgy rustikál
 Lót, füt, kaszál, kapál, tsak állva ibrikál.
 45 Egyik Csizmadia, másik Esztergályos
 Nagy tsuda hogy még egy sem leve Sáfrányos.
 Ha egyszer Napjába bé megy a Schólába
 Canis tota Mater! mi van a Zsóltárba?
 Te! mond meg Mensának az Imperfectumát
 50 Te másik Credonak a Genitivusát,

[214]

- A gyermekek tökön maradnak azomba
 Bár nézd el Kinyisenn, Jármiba és Somba
 Ha ollykor Lőrézik egy vagy más Komjával
 A Papot 's az Ekklát marja fogával:
 55 Irigylí a Papnak ha van valamije
 Azért is Motskolja, ha nintsen semmije;
 Sok azt akarná hogy nagyobb betsüllete
 Vólna mint a Papnak, 's kettős tisztelete
 Tudatlanságokat de ha fontba vetem
 60 Ollyat nyom hogy rajta magam el nevetem,
 Sok közöttök még a Vallását sem tudja
 Még is magát derék Embernek hazudja
 Ha egy Vén Cántiót el tud kiabálni
 Azt tudja Püspöknek fogják meg instálni
 65 Pedig egy helyen azt hússzor is el mondja
 Nintsen több Textusról néki semmi gondja.

- A Hiszek egy Istent úgy mond szivre ható*
 Mellyet Pilátus irtt Római Tisztartó
 Sőt a *Mi Atyánkról* azt hiszik Vatába
 70 *Hogy azt Esaiás írta volt Hágába.*
A Decalogusról a minap egygy így szólt
 Hogy az Jó'sef Császár előtt soha se volt
 Hanem ő vette azt leg elől ususba
 Ő is adatta ki Lagmacon Typusba.
 75 *Domján Gergely* azt el hitette magával
 A Hűbnert hogy Mó'ses írta Déborával.
 Egy Catechézist is mutogat házánál
 Mellyet Holofernes irtt volna Várnánál.
Futó Protestansnak Cicerót állítja
 80 'S a Prediget ma is ebből írogatja:
- [215]
- Héti Könyörgését Phaedrusról tsinálta
 Mert hiszi hogy Esdrás azt Canonizálta.
Iker [Ikher?] Léviáthánt a Lévi Fiának
 Hiszi, 's Behemóthot a Bálám Apjának,
 85 A nagy Czethalat meg gondolja Városnak
 Canis Carcariást Párisi Lakosnak,
 'Evangyélistára fogja hogy azt mondja
 Csak a Strutz az mellynek fiára nints gondja.
Szabó Mó'ses még azt állítja valóba
 90 Hogy a Fias-tyúk le száll néha Kállóba
 Azt mondja hogy már a Göntzöl Szekeréről
 Le húlt a Marok-Vas a fél tengelyéről.
Köszeghy a Hóldba Dávidot képzei
 Hegedülni — azért ő is azt műveli.
 95 *Ivócs* Eden kertét hiszi Auctornak
 Baruchot Miskólczon leg első Cántornak;
 Azt hiszi némelly a Hit-Ágazatában
 Hogy Júdás Commendans volt Belgrád Várában,
 Jóbról is azt hiszik, hogy ez a Szent Író
 100 Arábiába volt Vítze Szolga-Bíró.
 A' Viz-közt egy Mester Jáfetről azt mondta
 Hogy a leg első Juh-kosarat ő fonta
 Bé írták a Nyírbe azt is a Credóba
 Hogy a Feltámadás kezdődik Kállóba,
 105 Úgy hiszik Unghvárba, Gömörbe, Tornába
 Hogy egy Werbungost járt Sz. Tamás Kánába.
 Hámánról azt tartják Szathmár Vármegyébe
 Scholarum Director volt Gó'sen földébe.
 A Vizi Mester had, hiszi Ugotsával
 110 Hogy Khám Vásárra járt, a Makra pipával.
- [216]
- Az Ér 's Duna mellett lakozó Fráterek
 Erössen állítják a kosta Mesterek
 Hogy ama nagy hirű VII Conciliumok
 Mikor öszve gyűlltek a volt a Planumok
 115 Tüstént fel mérjék az Ephezusi határt
 Hogy a Pap, kurator, Mester ne valljon kárt.
 Bihar be tétette Hit-formulájába
 Farahó Professor volt régen Leydába.
 Sőt ugyan mi történt Beregh Vármegyébe
 120 Az hogy egynek fia lett és hevenyébe
 Az ott levő Pappal meg kereszteltette
 'S Mathézisből vett névvel nevezette
 Mert ő úgy gondolta hogy Máthé Nevéről
 Úgy jó ki Mathezi mint Ág gyökeréről
 125 És így: ha Cátéből lehet Catechézis
 Miért ne lehetne Mátéből Mathézi?

- Jerünk tovább: tudnak é kendtek Deákúl?
 Meg tetszik — a szókat forgatják fonákúl.
 Mikor *Ivó* Napján Tarpánn össze gyűltek
 130 'S a Szilvóriumtól jól néki hevültek
 Néki, a *Pyrítest* eggyik conjugálni
 Másik Casusokonn *Amo*-t declinalni
Bibo perfectumát eggyik mondja *bibsi*
 Másik corigálja — non bene — *bibibsi*
 135 Ezen Sententiát „Salmonem capite [']
 A *Madai Mester* így kerekítette
 „A Salamon Zsidót mindjárt meg fogjátok,
 „Adóss Árendával, kötözve tartásátok.”
 A *Berczeli Mester* pedig ezen Verset
 140 Ki tévén Magyarúl, mondott ilyen nyerszet
 „Talia cantantur fumoso Mense Decembri
 „Igy énekelnek most füstös Debrecenbe. [']”
- [217]
- Pányokba* nézd fejét a *Török* fitzkónak,
 Már ezt bé foghatod bátran rudas Lónak
 145 Téged a Természet formált Kauklernek
 Hát ugyan hogy álltál be mégis Mesternek,
 Nints nagyobb Impostor három Vármegyébe
 Nálad, úgy tartják ezt nállunk Kemetsébe.
 Az *Öreg Szilágyi* a nagy Krokodilust
 150 Prófétának tartja mely lakja a Nilust,
 Pápa szemén nézi a Gőnczi Templomot
 'S így szól: Jób írta a Kalendáriumot.
 Ilyenek látjátok a Kályhás Mesterek
 Ezekről tanulják osztán Szegény Gyerek?
 155 Mikor a Vallásra őket nem tanítják
 Hanem kézenfogva Pokolra taszítják
 Már Currenst hozzájuk rég botsátottanak
 Hogy tanúgassanak, mást is tanítsanak
 De mint a Czigánynak, úgy nékik sem használ
 160 A mit belőlről a Hosszú-Levél dictál,
 Hanem úgy élnek mint a kasba a here
 Ezt bizonyítja Lak, Dombrád és Szemere,
 Illy értelemben van Egerszeg és Kánó
 Kiknek a Mesterek holtig tsupa Cano.
 165 Igy hiszi, 's így vallja ezt Baksa, 's Szalonna
 Hogy a Mesterből nem lesz soha Szalonna
 Az egész Mester-Chórt végyed rendes sorba
 Elmehetsz Etsedről hamar Nyír-Bátorba
 Palánkra, Futakra, a hires Zentára
 170 Kevés hasznót hajt a Kályhás a Hazára
- [218]

A HG.-beli változat:

Csetneki Pergő

azaz olyan versek, melyekben a mostani kályhás mestereknek nagyapjuk s egyszersmind tulajdonságaik feleségeikkel együtt világosan lerajzoltatnak. Írta a maga nemzetének hasznára oláh nyelven Gere József, mostan pedig a hazai törvényt tanuló ifjaknak kérésére némely lutheranus auctorokból u. m. Plautusból, Terentiusból és másokból két annyi bővítéssel magyar nyelven kiadta Ns. Domonkos Major László a nyersi Prédiumban Compossessor a leány ágon. Írtam, Moktsában lúd ólamban 7-ber egyedik napján azon esztendőben, melyben Tarpán a rőt kutyát megsajtolták.

Approbatio.

Hanc pergöm cum rázogatnarem, nihil in ea cum VII. conciliorum decretis et Pariz Papai dictionario discrepantem deprehendavi; quare ut in hanc mundum veniatur dignum existimavi.

Dadavi in Pusztá Hoportyán 15 7-ber 1820.

Lad. Cseresnyes
 Censurator librorum.

- 1 Négy mestert esmertem széles e világon,
Kettőt Ugotsában, kettőt a Künságon.
Mondják, voltak ezek, de hamar meghóltak
Mag nélkül a Styxhez már el is patkóltak.
- 5 Hanem számár Pálnak maradt két magzatja,
Ezen járt Bálám is, a Próféta atya.
Ezekről származtak a kályhás mesterek,
A mint megmutatja fülök és termetek.
Rá is ütöttek ők igazán apjokra,
- 10 Ha nem hiszed, kérlek, vigyázz a szavokra.
Ugy ordítanak ezek nagyapjok módjára,
Hogy a kőtemplom is megrendül jobbára.
Az öreg asszony is szamarát siratja,
Mikor a mestere szavát meg hallhatja.
- 15 Hát még a fülöket ha jól megvizsgálod,
Hosszúnak, vastagnak, szőrösnek találod.
Ha a kótát erős hangon fujdogatja,
Mint számár két fülét éppen úgy mozgatja.
A fejek is olyan, mint volt számár Pálnak,
- 20 Most is számár-módra fekszenek és állnak.
Csak ebben különböz számár nagyapjától,
Hogy nincs legyezője, mint amannak hátul.
Tulajdonságokat ha belül túrkálom,
Restnek, ostobának, tunyának találom.
- 25 Ha van köztök olyan, kit jól mozgat a vér,
Ez nem csupa számár, hanem lehet öszvér.
Ha napjában kétszer megyen a templomba,
Ezt is csak napszámból cselekszi potomba.
Napközbe a cserét veszi a nyakába,
- 30 Vagy komjával búvik a pince lyukába,
Ottan isznak szinte fél holtra éjfélig,
Mig a tele hordó kong már éppen félig.
E bodnár ló csiszár, amaz kerékgyártó,
Ez hársszéket csinál, amaz gyertyamártó.
- 35 Ez halász, a pedig Urával agarász.
Ez ha kancát talál mint mén, úgy nyiharász.
[A vénje közülök az urak csatlósa,
Az ifja szüretkor a szőlőt tapossa.]
Némelyik cérnára fűzi a kopókat,
- 40 Amaz a vásárra hajtja a tinókat.
Egyik csizmadia, másik esztergályos,
Az oskolára szánt óra egy fertályos.
Már ha egyszer be megy egy nap classisába,
Az elég mert mindjárt hívják a konyhába,
- 45 Hogy süssön malacot az Urak számára,
Vagy a konyhán egyet üssön a kutyára.
Semmi gondja nintsen otthol schólájára,
Ha lova van, inkább vigyáz a lovára.
Vagy hogy az uraknál dicséretet nyerjen,
- 50 Néha pedig hogy még cassát is seperjen.
Most Pagát, vagy két szem van a figyelembe,
Vagy az ostáblánál üldögélnek szembe.
Ezzel a menéssel Mest' Uram meg tére,
Igy már pallérozott a számár Pál neve.
- 55 A gyermekek tökön maradnak azomba,
Jármiba, Kocsordon, Rásomba és Somba.
Ezek többnyire mind Papmaró farkasok,
Ki is telik tőlök, mert igen ordasok.
Ha olykor borozik a bíró komjával,
- 60 Papját sértegeti átkozott fogával.
Irigyli a papnak ha van valamije,
Azért is mocskolja, ha nincsen semmije.

- Azt akarná Balás, olyan betsületi
 Volna, mint a Pápák kettős tiszteleti.
- 65 Ha azt a szent könyvből ugyan nem tudjátok,
 Hogy Bálám Próféta hordozta Apátok.
 Ha akkor engedett neki az Apátok.
 Hát ti vemhék hozzánk oly rosszak volnátok?
 Bálám a szamarát jól meg is döngette
- 70 Hogy magát alatta hasára fektette.
 Még ma is megmaradt az a relatio,
 Mert Pap és szamar közt nagy a distinctio.
 És ha most elhetne a fekete Bari,
 Így hajtna titeket: Ari, cofel ari.
- 75 Tudatlanságt[ol]kat hát ha fontba vetem,
 Oly vastag, hogy magam rajta elnevetem.
 Ha a gyermek mondja Ámen Miatyánk sat.
 Így korrigáljátok, nem úgy te, hanem sát.
 Sok köztetek még a vallását sem tudja,
- 80 Még is magát derék embernek hazudja.
 S ha egy-két prediktet el tud kiabálni,
 Már hiszi hogy papnak fogják invitálni.
 A hiszek egy Istent úgy hiszi merda Tóth,
 Hogy Pilátus írta, aki tisztartó volt.
- 85 Sőt a Mi Atyánkról azt hiszik Lónyában,
 Hogy azt Esaiás írta volt Hágában.
 A Decalogusról Barján is akként szólt,
 József Császár előtt, hogy az sohasem volt.
 Hanem ő vette azt először ususba,
- 90 Ő is adatta ki Lagmacon typusba.
 Domján Gergely azt el hitette magával,
 A Graduált írta Mózes Déborával.
 Egy catechesist is mutat a házánál,
 Melyet Holofernes írt vala Várnánál.
- 95 Futó Protestánsnak Cicerót állítja,
 Ebből a predictet most is irogatja.
 Héti könyörgését Phaedrusból csinálta,
 Mert hiszi hogy Esdrás azt coramisálta.
 Zeher Leviathánt a Lévi fiának
- 100 Hiszi, Behemotot a Bálám attyának.
 A nagy cethalat is gondolja városnak,
 Canis calcariást Párisba vámosnak.
 [Négy evangelisták közül egynek mondja
 Strutzmadarat, melynek fiára nincs gondja.]
- 105 Szabó Mózes is azt állítja valóba,
 Hogy a fias tyukot látta Petrahóba.
 S azt mondja, hogy már a Göncöl szekereből
 Lehullt a marokvas a két tengelyéről.
 Kőszegi a holdban Dávidot képzei
- 110 Hegedűlni, azért ő is azt míveli.
 Ivots Éden kertét hiszi auctornak,
 Baruchot Miskolcon legelső cantornak.
 Azt tartja Nagy Laci hit ágazatjának,
 Judás commendánsa volt Belgrád várának.
- 115 Jóbról is azt hiszi, hogy ez a szent Író
 Arábiában volt első szolgabíró.
 Beírták a Nyírbe azt is a credóba,
 Hogy a feltámadás kezdődik Kállóba.
 Úgy hiszik Ungvárb, Borsodba, Tornába,
- 120 Hogy egy ugrást eljárt Szent Tamás Kánába.
 Hámánról azt hiszik Szatmár vármegyébe:
 Scholarum director volt Gósen földébe.
 Azt állítják Gömör, Zemplén Ugocsával,
 Hogy Kám a vásárra járt makrapipával.

- 125 Az ér Duna mellett lakozó fráterek
Erősen állítják a kályhás mesterek,
Hogy ama nagy hírű két conciliumok
Mikor összevgyűltek e volt a plánumok,
Hogy jól meg mérjék az efésusi határt,
- 130 Hogy a pap és mester cantor ne valljon kárt.
Bihar ezt bevette hit formulájába,
Farahó professzor volt volna Lejdába.
Sőt az is megtörtént Beregvármegyébe,
Hogy egynek fia lett s azon hevenyébe
- 135 Az ott levő pappal megkereszteltette,
Mathesisről keresznevén nevezette,
Mert ő azt gondolta, hogy Máté nevétől
Jön ki a Mathesis, mint ág gyökerétől.
És így ha cátéből lehet Catechesis,
- 140 Miért ne Mátéből szinte úgy Mathesis.
Hát tovább ökemék tudnak é deákul,
Ők a deák szókat forgatják fonákul.
Mikor Ivo napján Tarpán összevgyűlnek,
A szilvoricától jól néki hevűlnek:
- 145 Akkor a *Pyritest* egyik conjugálja,
Másik casosokra *amot* declinálja.
Bibo perfectumát egyik mondja *bibsi*,
Másik corrigálja s azt mondja *bibbsi*.
Ezen deák szókat *Salmonem capite*
- 150 A madai mester így kikerekíté:
A Salamon sidót mindjárt megfogjátok,
Adós árendával fogságba tartsátok.
A berceli mester pedig ezt a verset
„*Talia cantantur fumoso mense Decembri*”
- 155 Magyarúl ki tévén mondott ilyen nyersét:
Így énekelnek a füstös Debrecenbe.
Pányokba nézd fejét a füstös fickónak,
Már azt befogadnák bizvást rudas lónak,
Téged a természet formált kauklernek,
- 160 Ugyan hát mért álltál te mégis mesternek?
Nincs nagyobb impostor három vármegyébe
Nálad, ezt úgy tartják nálunk Kemecsébe.
Csizmadia volt rég Enyedi de hitvány,
Csenger tót faluba mester, nincs tanítvány.
- 165 Az öreg Szilágyi a nagy Crocodilust
Prófétának tartja, mely lakja a Nilust.
Mondja Jób, írta a kalendariumot,
Pápa szemén nézte a gönci templomot.
Nagypénteket kérdik a hallgatók Lőkön,
- 170 Melyik napon leszen? felel: csütörtökön. —
Ilyenek, látjátok, a kályhás mesterek,
Ugyan hogy tanulna ezektől a gyerek?
Az ilyen gyermekből lesz a rossz hallgató,
Tolvaj, káromkodó, végre gyujtogató.
- 175 Mikor vallásokra őket nem tanítják,
Kézenfogva ekként pokolra taszítják.
Currenst hozzatok már, mert sokat írtanak,
Hogy tanulgassanak, mást is tanítsanak.
De mint a cigánynak, úgy nékik sem használ,
- 180 Amit belőlről a hosszú levél dictál;
Hanem csak úgy élnek, mint kasba a here,
Ezt bizonyítja Lak, Dombrád és Szemere.
Igazán mondja hát Igrici, Szalonna:
184 Nem lesz a kutyából soha is szalonna.

Vége

Az összehasonlításból kitűnik, hogy *lényegesebb* tárgyi, tartalmi *eltérés nincs* a változatok szövegében. A HG.-féle változat 184 sorból áll (ha beleszámítjuk azt a négy sort is, amit az akadémiai kéziratból vettek át a kiadók); a sárospataki kézirat 170 sorból. A HG.-ban 30 olyan sor van, amely a pataki változatban nem fordul elő, a pataki kézirat viszont 16 olyan sort tartalmaz, ami a HG.-ban nincs meg. Ezenkívül van mintegy 20 sor, amely erősebb eltérést mutat a két följegyzésben; a többi sorokban is akadnak kisebb-nagyobb — kevésbé lényeges — különbségek.

3. Érdekes *eltérés* mutatkozik a tréfás hangú *bevezetés soraiban*.

A bevezető *konkrét utalásokat* tartalmaz: a „kályhás mesterek” általános gúnyképét *konkrét személyekhez és helyekhez* köti. Mindhárom változat szerint *Gere József* szerzette a verset, mégpedig oláh nyelven; a HG. szerint kiadója: „*Domonkos Major László* a nyersi Prédiumban Compossessor a leány ágon.” A pataki kézirat⁴ szerint viszont a kiadó: „*Demokritus Majoresko László*”, s nem a *nyersi*, hanem a *nyársi* prédiumban compossessor, azonkívül a *beregi* egyházi sz. széken is tisztséget visel (az „Asszúszar” bizonyára az „asszessor”-ra épülő szójáték). Toldy változatában a kiadó egyszerűen: *Democritus*; (ezek szerint a Toldy-féle kézirat a PMS.-hoz állhatott közelebb). A HG. és a PMS. az írás helyét is megjelöli: eszerint *Moktsá-n* készült a vers; az időmegjelölés egy célzása pedig *Tarpá-t* említi. A censor Approbatio-ja a HG. szerint „*Pusztá Hoportyán*” kelt, a PMS. szerint „*Pusztá Szikszó*”-n. A censor neve *Lad. Cseresnyes* a HG.-kiadásban, a PMS.-ban *Lad. Krivoltis*. Az írás időpontja Toldynál 1802; HG.-nál 1820; a PMS. szerint az „1800^{ik} Esztendőben” íratott.

Kell-e ezeknek az „adat”-oknak különösebb fontosságot tulajdonítanunk? Nem csak az írói képzelet találmányai ezek is, mint a gúnyvers sok egyéb „hiteles” adata a kosták tudatlanságáról? *Moktsá-t* és „*Hoportyán*”-t első olvasásra hajlandók lennénk olyan tréfás alkotásoknak tekinteni, mint amilyen pl. a népmesék Kukutyin-ja vagy Piripócs-a. A Helységnévtár tanúsága szerint azonban létező, konkrét helynév mind a kettő. A versben magában előforduló *földrajzi nevek és személynevek* is arra figyelmeztetnek, hogy érdemes komolyan vennünk ezeket a tréfába elegyített konkrét elemeket.

4. A földrajzi nevek tanulságai: A tréfás bevezetőben szereplő *Mokcsa Ung megyei* helység; *Hoporty Zemplén megyében* van, a szerencsi járásban;⁵ említi a bevezetés a „*nyersi Prédium*”-ot is (a PMS.-ban *Nyársi* szerepel, s minden bizonnyal ez a helyesebb); Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében ismer a Helységnévtár *Nyársapát* helységet; de vonatkozhat adatunk a *Sáros megyei Nyársardóra* is. A keltezésben szereplő *Tarpa Bereg megyei* község. *Pusztá Hoporty* helyett a PMS.-ban *Pusztá Szikszó*: *Abauj-Torna megyei* község neve áll. Föltűnő, hogy e helynevek mind *egy bizonyos meghatározott földrajzi területre, körzetre* esnek. Lássuk, mit mondanak a többi, versbeli adatok!

A versben előforduló helynevek csaknem kivétel nélkül a szerző által megénekelte — tehát általa hírből vagy személyesen is ismert — „kályhás mesterek” működési helyeire vonatkoznak. Lássuk, hol működtek ezek a derék iskolamesterek!

Jármí Szatmár m.; *Kocsord* szintén *Szatmár*; *Rásom* (azaz *Rásony*) *Abauj-Torna megye*, szikszói járás; *Som* van Somogyban és Sárosban is, de a mi adatunk alighanem a *Bereg megyei Beregsomra* vonatkozik. A HG.-kiadás 85. sorában *Lónya* helység neve fordul elő; *Lónyabánya* van *Nógrád megyében*; *Kislónya* és *Nagylónya* helység pedig *Beregben* található. A vers célzása valószínűleg valamelyik utóbbi, *Bereg megyei* helységre vonatkozik. *Káltó* neve a „*Nyír*”-rel együtt fordul elő, tehát minden valószínűség szerint itt a *Szabolcs megyei Nagykáltóra* kell gondolnunk. A „*madai mester*” bizonyára a *Szabolcs megyei Mada* községben rektorkodott; a „*berceli mester*” pedig vagy *Tiszabercelen* (*Szabolcsban*), vagy a *Nógrád megyei Bercelen* (esetleg *Ceglédbercelen*). *Pányok* *Abauj-Tornában* van; *Kemecse Szabolcsban*; *Csenger Szatmárban*; *Gönc* *Abaujban*. *Lők* lehet *Garamlők* (*Bars m.*) — de sokkal valószínűbb, hogy a *Szabolcs megyei Tiszalökökkel* azonos. A zárórészben felsorolt öt helység is nagyjából egy — nagyobb — földrajzi körzetbe tartozik: *Lak*: *Borsod megye*, *Dombrád*: *Szabolcs megye*, *Szemere*: *Abauj-Torna* vagy *Ung megye* (van ugyanis mind a kettőben — de gondolhatunk a *borsodi Borsodszemerére* is, ez sem esik ki az előttünk kirajzolódó körből); *Igrici Borsodban* van, úgyszintén *Szalonna* is.

Véletlen volna csak, hogy ezek a helységek egy bizonyos — kissé tág — de azért határozottan kirajzolódó földrajzi körzetbe esnek? Sáros, Bereg, Zemplén, Ung, Abauj-Torna, Borsod, Szabolcs, (Nógrád): egymással határos, összetartozó megyék. A versben másutt előforduló földrajzi vonatkozások is idevágznak: Ugocsa, Miskolc, Ungvár, Borsod, Torna, Nyír, Szatmár, Gömör, Zemplén, Bereg...

⁴ A továbbiakban: PMS.

⁵ A helymegjelölések Magyarország 1920. előtti közigazgatási beosztására vonatkoznak; adataim elsősorban az 1913. évi Helységnévtáron alapulnak.

Miért éppen *Csokonai szülőföldje maradt ki* — ha ő volt e szatira szerzője? Vagy valaki — a másoló diák — a maga vidékére alkalmazta volna a gúnykölteményt? Az újonnan előkerült pataki kézirat változat nem erősíti meg ezt a föltevést: ott is a HG.-beli variáns földrajzi nevei fordulnak elő — s ami eltérés van, az csak megerősíti föltevésünket, hogy a vers a fennebb vázolt földrajzi körzetben keletkezett: a PMS. bevezetője a „*Bereghi Egyházi Sz. Szék*”-et említi; az 52. sorban előforduló *Kinyis* az *Abauj-Torna* megyei *Kiskinizs*-re vagy *Nagykinizs*-re vonatkozhat; a 69. sorbeli *Vata* a *borsodi Vattá*-val lehet azonos; a 163. sorban szerepel *Egerszeg és Kánó*; az előbbi az *Abauj-Torna* megyei *Egerszög*-gel, az utóbbi a *Gömör és Kis-Hont* megyei *Kánó*-val lehet azonos. *Baksa* (165. sor) *Zemplén* megyében található, de *Beregben* is van *Baksamajor* s *Abauj-Tornában* *Koksóbaksa* és *Szentistván-baksa*. *Ecsed Szatmárban* van, *Nyírbátor Szabolcsban*. A záradékban említett *Palánkot*, *Futakot* és *Zentát* írói szándékkal, tudatosan vette a szerző az ország másik végéből. Egyébként van a pataki kézirat változatban két figyelemre méltó földrajzi utalás; a 101. sorban ez áll: „A *Víz-köz* egy Mester Jáfetről azt mondta”; a 111. sorban pedig: „Az *Ér* 's *Duna* mellett lakozó Fráterek” (e sor HG.-nál — nyilván tévesen — így szerepel: „Az *ér* *Duna* mellett...”).

A „*Víz-köz*” bizonyára a Bodroghköz, az *Ér* pedig az Ady megénekelte „nagy, álmos, furcsa árok”, amelyről az Érmellék is nevét kapta. A Csetneki Pergő „*térképének*” tehát legkiemelkedőbb vidékei: a Cserhát, a Hegyalja, a Bodroghköz, a Tiszahát, a Nyírség és az Érmellék. Maga a *cimadó* Csetnek is közeli vidéken: *Gömörben* van (az egykori Gömör és Kis-Hont megyében).

A HG. függelékként közli az akadémiai kézirat néhány sorát, amely „a címírat első kikezdése után” található. E tréfás sorokat munkája elkészültével intézte a szerző bizonyos „*Kedves Komám Asszony*”-hoz; ez a mulatságos „üdvözet” némi eltéréssel a sárospataki kéziratban is megtalálható; benne a szerző — többek között — készülöben levő új munkáit is bejelenti: „Több munkám is van készülőlélben, a többek közt egy munkám *Csengetvő* név alatt, mely is az *Úri Asszonyokat* fogja kicsengetni” — olvassuk a HG.-változatban. A PMS. konkrét célzást tartalmaz: a szerző itt azt jelenti, hogy „*Tsengetvő*”-je a „*Nyíri Úri Asszonyokat* fogja ki petyegni”. Miért éppen a *nyírségi* úriasszonyokról lett volna „*kicsengetnivaló*”-ja a debreceni Csokonainak? De a gúnyvers többi földrajzi adatai is elég megszűrésre esnek Debrecenről; pedig hát a versszerző olyan élményszerű frissességgel emlegeti *Abauj*, *Borsod*, a Bodroghköz és a Tiszahát helységeit, mintha az a vidék volna a pátriája. Egy helyen pedig ezt írja: „*úgy tartják nálunk Kemecsébe*” — azaz: *Szabolcsban*.

Egyébként a vers tárgyánál, „hangjánál”-nál fogva éppen lehetne a Csokonaié, hisz maga is írt ilyesfajta diákszatirákat, alkalmi gúnyverseket (l. pl. a *Currens* de *lepore*-t), s pajkos műzsájának mindig is igen nagy kedve és hajlandósága volt a gúnyolódáshoz, a szatírához és a paródiához. S akik ezzel érvelnek, bizonyára azzal folytatják, hogy hiszen Csokonai is időzött a Bodroghközben, a híres „*Bodrog-parti Athén*”, Sárospatak kollégiumában. Miért ne ottani helyi élményeit foglalta volna versbe ott a helyszínen, kollégiumi diáktársai mulatóságára? S ezt az érvelést megerősíteni látszik az is, hogy a Csetneki Pergő-nek két változata éppen Sárospatakon maradt fenn, kollégista diákok gyűjteményeiben. E föltevésnek azonban ellene mond a *vers dátuma*.

5. Csokonai debreceni számkivettetése után, 1795 őszén ment Patakra, s alig egy évig időzött ott. Ha tehát Patakon írta volna a versét, akkor 1795 vagy 1796 lehetne keletkezési éve.

Toldy jegyzékében — láttuk — a cím 1802-t tüntet fel az íratás idejéül; a HG.-ban a cenzor Approbatio-jának dátuma: „15 7-ber 1820.” A PMS. sok tréfás, játékos dátuma közt egyetlen reális évszám akad a vers keletkezésére vonatkozóan: az „1800ik Eszt.”

Vargha Balázs említett Csokonai-kiadása, amely „a kritikai kiadás időrendjéhez alkalmazkodik” (l. az Utószó-t: II, 603) az 1802-ben keletkezett költemények sorában közli a Csetneki Pergő-t. A HG. „1820”-as dátumát — úgy látszik — elírásnak tekintette: ugyanis ő 1802-re javítva közli: „*Dadavi in Pusztá Hoportyán 15. 7-ber 1802*”, bár egyébként a vers közlésében a HG.-kiadást követi.

A tárgy szerint, a földrajzi vonatkozások szerint e vers — ha egyáltalán Csokonai írta — minden valószínűség szerint sárospataki tartózkodása alatt: tehát 1795-ben vagy 1796-ban keletkezhetett.

De a földrajzi vonatkozások tüzetesebb vizsgálata nélkül is első pillantásra gyanút ébreszt az 1802-es dátum. A Dunántúlról hazatért, élete nagy műveit érlelő és csiszolgató költő hogy nyúlt volna 1802-ben ilyen diákos, jellegzetesen kollégiumi témához? Milyen távol voltak már ekkor ezek az Árpád írójától! Ilyen diákos gúnyverseket maga is csak diákkorában: 1791—96 között írogatott: a Békaegérharc, Az istenek osztózása, a *Currens* de *lepore* stb. „*korszak*”-ában. De egyébként is, mit mond a kacskaringós alcím? „*a hazai törvényt tanuló ifjaknak kérésére*” adta ki munkáját a szerző „*némely lutheranus auctorokból*”. A törvényt tanuló ifjak pedig, a jurátusok — ha protestánsok voltak — Patakon tanultak.

s nem Debrecenben. Idejött, Patakra a nekibúsult Csokonai is, hogy Verbőczy szálkás tudományával ismerkedjék. Véleményünk szerint tehát erős kétkedéssel kell kezelnünk azt a föltevést, hogy a verset Csokonai 1802-ben — Debrecenben — írta.⁶ Ennek egyébként nemcsak az említett tárgyi mozzanatok mondanak ellent, hanem maga a *verselés*, az egész „műalkotás” is: vannak benne olyan gyöngeségek, amelyeket Csokonai 1802-ben, érett művész korában semmiképpen nem tűrt volna meg, s ilyen hibákat 1802-ben — de előbb sem! — követett volna el.

6. Mert A Csetneki Pergő mint „műalkotás” — minden egyéb gyanút keltő mozzanattól eltekintve — *magában is elgondolkoztató*. A páros rímű tizenkettősök elég jól peregnék, a rímek is elég ügyesen csengenek össze — némelyik csakugyan Csokonai kinrímek határán járó ötleteire emlékeztet (pl.: *kerékgyártó* — *gyertyamártó*; *városnak* — *vámosnak*; *bíbsi* — *bíbibsi*; *hitvány* — *tanítvány*; *Lőkön* — *csüörtőkön*; *here* — *Szemere* stb.). Csakhogy ezek a Csokonai elvei — és gyakorlata — szerint készült tiszta rímek mégis elenyésző kisebbségben vannak a többi gyengébben vagy egészen gyengén sikerült rímekkel szemben, amilyeneket Csokonai még hevenyében szerkesztett, játékos verseiben sem használt soha. *Komjával* — *fogával*; *állítja* — *irogatja*; *Decembri* — *Debrecenbe*; *használ* — *diktál* stb. Csokonai verselmélete és gyakorlata nem elégedett meg ilyen rímekkel. De a többi rím is eléggé elmarad Csokonai játékosan könnyed rímeitől, amilyeneket éppen tréfás verseiben használt. Érdemes beleolvasni a már említett Currens de lepore-ba, hogy lássuk a különbséget! Pedig az igazán hevenyében készült alkalmi vers volt!

S valami még hiányzik a Csetneki Pergő-ből. Nem hiányzik egészen a tréfa, a humor a derék „kályhás mester”-ek ügyefogyottságának leírásából, többször mosolyra is készíttet szellemi csetlős-botlásuk olvasása. De hol van ezekből Csokonai játékos szellemének csillogása, leleménye, könnyed ötletessége, amely oly gazdagon szípkörkázik minden kis töredékében?! Talán éppen ez az, ami leginkább kétségessé teszi, hogy a Pergő Csokonai alkotása. S a befejező sorok (ironikus?) moralizálása — ez a befejezés sem vall Csokonaira. Sokkal inkább lehetne egy protestáns papé. A versben előforduló egyes éles hangú részeklet — „Ezek többnyire mind Papmaró farkasok” stb., „Papját sértegeti átkozott fogával. Irigylí a papnak ha van valamije” stb. — szintén arra engednek következtetni, hogy a szerző egyházi szolgálatban álló (vagy egyházi szolgálatra készülő) ember lehetett, aki erősen a papság oldaláról nézte és ítélte meg a vidéki tanítókat. Csokonainak nem volt oka arra, hogy ilyen szempontból nézze, ilyen hangon bírálja a falusi rektorokat.

7. Gyanúunkat megerősíti, sőt teljesen megalapozza, igazolja a jelzett 58. sz. kézirat-kötetben a vers végén, a második kezétől eredő bejegyzés: „a mint mondatik készítette *Sutha Ábrahám* Reform. Pap.” Egy Sutha Ábrahám nevű református papot ismer az irodalom. Sokat ugyan nem tudunk személyéről, de talán az a kevés is, amit Szinnyei József följegyzett róla, elősegíti problémánk megoldását: „*Sutha Ábrahám*, ref. lelkész a kéri és gibárti (Abaújtorna m.) egyesült egyházakban. — Munkája: *A földi és mennyi örökség halotti tanításban előadva, néhai csáthi Gábor István tetemei felett gibárti udvara fala között* 1839. okt. 1. S.-Patak, 1840. (Molnár Antal beszédével együtt)” (Mírók). Sutha Ábrahám tehát 1839-ben Abaújtorna megyében lelkészkedett, s mint Patakon kinyomtatott gyászbeszéde mutatja, irodalmi érdeklődésű és jártasságú, ún. „literátus ember” lehetett. A teológiai akadémiát minden bizonnyal Sárospatakon végezte el, s ha számba vesszük az akkoriban szokásos 15 év iskolai időt (9 kollégiumi + 6 akadémiai év), kikövetkeztethetjük, hogy kb. mikor végezhetette be tanulmányait Patakon. Az akkor szokásos tanulmányi idő alapján a teológusok 25—30 éves korukban végeztek. Tehát Sutha Ábrahám legkésőbb 1824 körül kerülhetett a pataki Kollégiumba, de minden valószínűség szerint ennél jóval előbb, hiszen mikor csáthi Gábor István fölött Gibárton elmondta beszédét, bizonyára már nem kezdő pap volt, hanem néhány évi szolgálat már állott mögötte. Végleges választ erre a kérdésre a sárospataki kollégium anyakönyvei adhatnak majd.

8. 1958 őszén alkalmam nyílt a pataki kollégium anyakönyvének (pontosabban: az anyakönyv másolatának) megtekintésére is. Az újabb kutatás igazolta korábbi föltevésemet: a Kt. 3224 számú Catalogus Studiorum-ban az 1802-ben „subscribált” tanulók névsorában ott találjuk Sutha Ábrahám nevét. A Csetneki Pergő állítólagos szerzője tehát csakugyan Sárospatakon tanult: 1802-ben lett tógátus, ekkor lépett a felsőbb akadémiai tagozatba, amelyet hat év múltán, tehát 1808 körül kellett elvégeznie. A Catalogusban idegen kéztől

⁶ Az a gyanú fölmerülhet, hogy a három eltérő keltezés — figyelembe véve az egyes változatokban előforduló tréfásan irreális időmeghatározásokat — csupán fiktiiv, képzeletbeli dátum.

A tréfás mese-naptári elemek mellett az évszámok azonban erős hasonlóságot mutatnak a három változatban: 1800, 1802, 1820 — könnyen gondolhatunk tehát egyszerű toltáhibára, elírásra is. Sahogyan a keltezés helye konkrét földrajzi hely, éppenúgy realitást kell tulajdonítanunk a keltezés évszámának is. Am Csokonaival kapcsolatban egyiknek sincs valószínűsége.

eredő későbbi bejegyzés arról tájékoztat, hogy 1812-ben Sutha Makláron (Heves megyében) teljesített szolgálatot.

Láttuk, Szinyei szerint 1839-ben Abaujban lelkeszkedett; Abaujban, amely központi helyet foglal el a Csetneki Pergő „térképén”.

9. A kérdés (kevésbé lényeges kérdés) most már csupán az, hogy mikor keletkezett a vers? Az 58. sz. kéziratos kötet 1830-as évszámot visel („Nagy Ferencz S. Patak 1830-ik esztben.”); ekkor tehát már „Reform. Pap” volt Sutha. A HG. 1820-ból eredő kéziratos kötetből közli a verset, a jelzett évben tehát már készen volt a Csetneki Pergő. Az 58. sz. kötet bejegyzése valószínűleg csak Sutha az időbeli — tehát 1830 körüli — tisztségére utal, s nem azt akarja mondani, hogy a verset „Reform. pap” korában írta meg a szerző — ámbár ez sem elképzelhetetlen. Lehetséges, hogy az 1735. sz. változat bevezetésének hiteles a dátuma, és Sutha 1820-ban írta meg munkáját (amikor már — úgy lehet — nyírségi szolgálat is állott mögötte),⁷ ámbár valószínűbbnek látszik, hogy a diákos hangú tréfás vers kollégiumi termék, s még pataki teológus korában alkotta meg szerzője. (Éppen subscribálása évében, 1802-ben?)

10. Természetesen felvetődik még az a kérdés is, hogy miért jelzi több kézirat is Csokonaiénak a tréfás verset⁸ — míg velük szemben Sutha műveként csak egy kéziratos kötet említi, s az sem egészen határozottan („a mint mondatik készítette...”).

A kollégiumi kéziratos kötetek forgatói számára nem meglepetés, hogy tréfás diákkersek, afféle Csokonai-utánezatok Cs. V. M. jelzéssel vagy magának Csokonainak teljes nevével szerepelnek a régi lapokon. A kötetek másolói sokszor egy-két — néha még több — évtized múltán írták le — sokszor hallomásból — a műveket, s ilyenkor az eredeti szerzők neve bizony már gyakran feledésbe ment vagy fölcserélődött. A Csetneki Pergő-ben csakugyan van némi nyoma Csokonai diákos, tréfás poézisének, s a szerző — pataki diák lévén — bizonyára jól is ősmerte egykori „iskolatárs”-a efféle verseit. A fönt elősorolt tárgyi és verstani megjegyzések azonban — úgy vélem — elég meggyőzően bizonyítják, hogy a Csetneki Pergő-höz Csokonainak csak annyi köze lehet, hogy némileg az ő hasonló tréfás verseit utánozta benne a szerző. Ez téveszthette meg az egykori másolókat is, akik Csokonait tüntették fel a vers szerzőjéül.

11. Végezetül fölmerülhet még az a kérdés, hogy az ismert szövegváltozatok közül melyik tekinthető hitelesnek — vagy legalábbis: „hitelesebb”-nek. Népszerű kollégiumi versről lévén szó, számolnunk kell azzal, hogy a másolók — ahogy lenni szokott — többször alakítottak a szövegen, betoldtak, elhagytak belőle, a maguk viszonyaihoz alkalmazták (ezt bizonyítja például az is, hogy a két változatban a szereplők nevei nem egészen azonosak). Mivel azonban — a jelek szerint — nem Csokonai alkotásával, hanem egy kevésbé jelentős szerző kevésbé jelentős munkájával van dolgunk, az eredeti „ős-szöveg” megállapítása nem is látszik szükséges feladatnak.

12. Mindezek alapján úgy véljük, hogy Csokonai szerzősége a Csetneki Pergő-t illetően meglehetősen kétséges, s a kritikai kiadás előkészítőinek erősen fontolóra kell venniük, hogy bevegék-e a verset Csokonai munkái közé. Sokkal valószínűbb, hogy a gúnyvers annak a Sutha Ábrahám református papnak írói „oeuvre”-jéhez tartozik, akinek eddig csak egy halotti búcsúztató beszéde volt ismeretes.

(Arról, hogy a „Nyíri Úri Asszonyok”-nak bekonferált „Tsengetyű”-je elkészült-e, nincs tudomásunk.)

GYÖRFFY MIKLÓS

MADÁCH NOVELLÁINAK KRONOLÓGIÁJÁHOZ

Ismeretes, hogy irodalomtörténetünkben Madách úgyszólván az egykönnyvű írók közé tartozik: az egész Madách-irodalom tökéletesen *Tragédia*-központú. A főműre vonatkozó irodalom manapság körülbelül jó tízszeresére becsülhető a költő többi munkáit tárgyalónak. Mivel Madách elbeszélései meglehetősen elszigetelt darabok egész életművében, s a Tragédiával szinte semmi kapcsolatuk sincs, kevés ügyet vetett rájuk a költőt mindig főműve szempontjából vizsgáló Madách-irodalom.

Madách Imre írói hagyatékában öt novella található. Ezek — a Széchényi Könyvtár kézirattári számozása sorrendjében — a következők: *Dúló Zebedeus kalandjai*. Eredeti elbeszélés (töredék, 710. Oct. Hung.), *Hétköznapi történet*. Beszély (2071. Quart. Hung.), *A Kolozsiak*. Elbeszélés a múlt századból (2072. Quart. Hung.), *Az Eccé Homo*. Elbeszélés 16...-ból (2073.

⁷ A PMS. egyik sora azt mondja: „nálunk Kemecsébe”; — ez lehet költői „átképzés” is, de vonatkozhat a szerző egyik működési helyére, állomására is.

⁸ Ámbár lehet, hogy a HG. forrásain nem is szerepelt Csokonai neve, s csupán Toldy adata alapján adták ki a szerzők a verset Csokonai műveinek sorában.

Quart. Hung.) és a *Chronica két pénzdarab sorsáról* (2074. Quart. Hung.). Fennmaradt még jegyzeteinek egy *Novella* felírással ellátott vázlatfüzetében (711. Oct. Hung.) jónéhány feljegyzés: részben átdolgozás-tervek, részben új novellatárgyak. Ezekből azonban vagy csak jelentéktelen részek íródtak meg, vagy egyáltalán semmi sem készült el. (Valamennyinek első közzététele: *Madách Imre összes művei I–II*. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Halász Gábor, Budapest 1942.; a továbbiakban Ö. M. I–II.)

Anélkül, hogy részletezném a Madách-irodalomnak a novellák szempontjából legbecsebb műveit, csak összefoglalóan rögzítem az időrend tekintetében levonható következtetéseket: irodalmi hiedelemként él a Madách-kutatók többségében az a tudat, hogy a költő novellái fiatalkori munkák, a 40-es évekből, főleg azok elejéről valók lehetnek, szerzőjük első alkotó-periódusának termékei. Az egyetlen kivétel *A Kolozsyak*, melyet általában a hatvanas esztendőkre datálnak. Ez a sejtlem Bérczy nevezetes emlékbeszéde óta tartja magát, de a kutatók közül úgyszólván senki sem érdemesítette a kérdést behatóbb vizsgálatra. Kamarás Béla az egyetlen, aki eddig foglalkozott ezzel a problémával (*Madách Imre ifjúkori drámái és novellái*. Pécs 1941. A Magyar Intézet Értekezései 34. sz.); bár látja a nehézségeket, kizárólag „belső fejlődési jegyek”-re támaszkodik, s lényegében megerősíti a korábbi hiedelmet. — Az alábbiakban megkísérlem legalább valószínű fényt deríteni a novellák kronológiájának problémájára. Nagyon jól tudom, hogy ezek az elbeszélések *önmagukban* nem tarthatnak számot megkülönböztetett méltánylásra, csakis mint szerzőjüknek bizonyos korszakára jellegzetes műveknek van fontosságuk, de ebben a minőségükben nem elhanyagolandó tényezők Madách lelkiéletének és költői működésének teljesebb megértése szempontjából. Könnyű átlátni, hogy a költő alkotó tevékenysége szemszögéből egész más a hangsúlyreliefje annak, ha ezek a romantikus novellák egy fiatal lélek lávaömlései, és teljesen más jelentőséget nyernének abban az esetben, ha egy szabadságharc utáni, aránylag higgadt kedély megnyilvánulási volnának.

A kutatók nagyrészt megegyeznek abban, hogy Madách — életmódjában, neveltetésében és egyebekben található okoknál fogva — külső élményekben jóval szegényebb, mint amennyire ez egy nagy írói egyéniségnél általában szükséges. Írói hivatásérzete viszont igen korán jelentkezik, és éveinek gyarapodásával mindinkább mélyül. Innen Madách írói egyéniségében a könyv-élmény uralkodó szerepe. Külső élete csaknem minden irányban gátolja irodalmi fejlődését: zsarnoki neveltetésén kívül állandó betegeskedése, félreeső lakóhelye, baráti köre, tágabb környezete — mind-mind akadályozzák egyéniségének a költői fejlődéshez megkívánt kibontakozását. Ha Madách irodalmi tevékenységében a könyv-élmény ennyire túlteng, és a Tragédia szinte minden sorához találni a korabeli munkákból megfelelő párhuzamokat, akkor világos, hogy a novellák kronológiájának megállapításához is a korabeli regény- és novellairodalom környezete fog elsősorban segítséget nyújtani. A főhangsúly a magyar irodalom területén van, az idegen minták közül — novellairodalmunk jellegénél fogva (vö. Szinyei Ferenc, *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig I–II*. Budapest 1925–26. és ua., *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban I–II*. Budapest 1939–1941.) — elsősorban a francia irodalomra leszünk figyelemmel. A német irodalom legfeljebb részletkérdésekben adhat útbaigazítást. Természetesen vizsgálódásaink körébe vonjuk majd Madách személyisége bizonyos jellegzetes vonásainak tükröződését, szórványos élménymozzanatokat (elsősorban a *Hétköznapi történet*t kapcsolatban) és megnézzük a novellák külső és belső formáját is.

Ha ezek alapján hozzálátunk a novellák időrendjének részletes vizsgálatához, abban egyetlen kétségtelen biztonsági pontra támaszkodhatunk: a *Dúló Zebedeus kalandjai* című befejezetlen elbeszélés 1842-es keletzése magától Madáchtól származik. Egyetértve a Madách-kutatók csaknem mindegyikével, majdnem biztosra vehetjük, hogy ez lehet szerzőjének legkorábbi novellakísérlete. A már említett epizódtervek és felhasználatlan átdolgozás-vázlatok arra utalnak, hogy Madách saját ötvenes évekből zúllott társaságából (a 711. Oct. Hung. lapjain ilyen nevek: Matolcsy, Szent Iványi, br. Brudern) akar anyagot venni a humoros elbeszélés átdolgozásához. Ebből azt a kronológiára nézve nem jelentéktelen következtetést vonhatjuk le, hogy Madách az ötvenes években is foglalkozott novellatervekkel, általában novellákkal.

A kéziratári számozást követve legközelebbi volna a 2071. Quart. Hung. jelzetű *Hétköznapi történet* című „beszély”, melynek kellő felméréséhez azonban valamennyi többi novella vizsgálatának eredményére is szükségünk van. Ebben az egy esetben tehát Kénytelenek vagyunk a jelzetek sorrendjét megbontani, és mindjárt a következővel folytatni tárgyalásunkat: a 2072. Quart. Hung. jelzettel rendelkező *A Kolozsyak* című elbeszéléssel „a múlt századból” (tehát a XVIII. sz.-ból). Erről a novelláról tudjuk, hogy szintén egyedi Madách elbeszélései közt, két szempontból is: részint mert egyetlen történeti elbeszélése szerzőjének, részint mivel egyetlen nyomtatásban megjelent novellája életében. Gyulai is egyedül ezt a novelláját közölte háromkötetes „összkiadás”-ában. A kézirat némileg eltér

a közzétett szövegtől, ez utóbbinak bevezetése valamivel rövidebb. Keletkezése időpontjára nézve a kutatók túlnyomó része abból az a priori megfontolásból indult ki, hogy a novella megjelenése és keletkezése szükségszerű időbeli közelségben áll. Voinovich volt az egyetlen, aki ellentmondott ennek a felfogásnak: szerinte Madách ezt a novelláját is, mint valamennyi többi, a negyvenes években írta, a hatvanas években pedig csak azért vette elő, hogy eleget tegyen Arany felszólításának a *Koszorú* támogatását illetően.

Tüzetesen átnézve a rendelkezésünkre álló adatokat, Arany említett felszólításának nem találjuk nyomát. De kért Arany támogatást — főleg zsurnalisztikai jellegű — Madách-tól előző lapja, a *Szépirodalmi Figyelő* számára, 1861. okt. 27-én kelt levele utóiratában:

„U. i. Úgy látom, senki sem tud inkább hozzászólni eszt. és irodalmi kérdésekhez, mint éppen te. En egy irodalmi lapot szerkesztek; igen nagy szűke van nálam dolgozótársaknak. Nem lenné-e szíves támogatni? Hallom és tudom, hogy régebben működtél zsurnalisztikai pályán, habár más szakmában. Írhatsz álnév alatt is, vagy név nélkül. Értekező cikk, bel- vagy külirodalmi termékek ismertetése, bírálata stb. mind lapom körébe vág. Ne vond el tőlem munkásságodat.” (L. a levelet: Ö. M. II. 1001—3.)

Hasonlóképpen Madách írói közreműködését kérte a Magyar Írók Segélyegylete nevében Eötvös József és Gyulai Pál a segélyegylet *A részvét könyve* című kiadványa részére, egy 1862. szept. 13-áról keltezett levelükben. Közlik, hogy „Kizárólag csak szépirodalmi dolgozatok fogadtatnak el, köztük vagy kötetlen beszédben... A kéziratok október végéig vagy november 15-dikéig Gyulai Pálhoz (Sándor utca 17. szám) beküldendők”. (A levelet lásd: Ö. M. II. 1108—9.) Tehát legkésőbb november 15-ig Madáchnak küldenie kellett valamit Gyulaihoz. Mint egy Aranynak írott sokkal későbbi, 1864-es leveléből tudjuk (Ö. M. II. 874—75. l.): egy novellát és néhány verset tett postára. Azután — úgy látszik — soká nem kapott választ, mert 63. februárjában a következő — sok tekintetben fontos — levelet intézi Gyulaihoz (csak pár sort idézek belőle): „Különösen tisztelt kedves barátom! A *Részvét könyve* számára bátor voltam hozzád néhány darabot küldeni a télen, azon kéressel, hogy azokból ha mit kiválaszthatasz, válassz ki; ha mit használhatót találsz a *Koszorú* számára, add oda, ha pedig egyáltalán nem bírnak beccsel, pár sorral értesíts, hogy legalább időmet a többiek rendbehozására ne fecséreljem...” (A levelet lásd: Ö. M. II. 882.)

Madách ugyan még erre a levelére sem kapott választ a túlságosan elfoglalt Gyulaitól — legalább levelezésében nem találni nyomát; valószínűbb ugyan, hogy annyi más levéllel együtt ez is megsemmisült nála —, de novellája elkerült a *Koszorú*hoz, némely versével együtt. A szóban forgó novella természetesen csak *A Kolozsyak* lehet, mivel más nem jelent meg Arany lapjában. Vagyis a helyzet ez: Madáchnak két hónap alatt (szept. 13-tól nov. 15-ig) kellett — versei mellett — novelláját elküldenie Gyulai címére. Vajon képes volt-e Madách ennyi idő alatt egy meglehetősen hosszú novellát megírni? Az a Madách, aki Arany-nak a *Figyelő* számára való közreműködés iránti kérése (1861. okt. 27.) után jó négy hónappal (1862. márc. 7-én) így kénytelen mentegetőzni a *Figyelő* szerkesztője előtt:

„Ha értekezésemet helyesled, tartsd meg kérlek bejöttömig, s ha a Kisfaludy Társaságban való elolvasása után a *Figyelő*ben használhatod, nagyon fogok örülni, mert már eddig is szégyellem, hogy ígéretemnek nem bírtam megfelelni.” (Ö. M. II. 871.)

Vagyis: négy hónap alatt egy közönséges cikket vagy bírálatot nem tudott leadni a folyóirat számára! — S azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy arról a Madáchról van szó, aki Aranynak így jellemzi a maga munkamódszerét:

„Általán csak azt ne hidd, hogy műveimbe szerelmes vagyok. Túl vagyok a koron, melyben magát az ember nyomtatva szereti látni. — Igen, van nekem is hiúságom, nagyobb mint amaz, — semmi közepszerűt nem adni a világ elé. Ha írtam valamit, rendesen esztendeig rá sem néztem. Akkor elővehetem s megbírálhatam mint idegen művet, láttam hibáit, s vetettem tűzre.” (Ö. M. II. 867.)

Igaz, ha ezt a módszert szigorúan betartotta volna, nem maradt volna fenn két rendkívül vaskos kötetre való munkája; annyit azonban kiokoskodhatunk a két idézetből, hogy Madáchnak ez a két hónapra szóló határidő legfeljebb csak arra volt elég, hogy egy már megírt, korábbi novelláját „mint idegen művet” megbírálja, esetleg átfésülje, s mivel — úgy látszik — kielégítőnek találta: beküldje Gyulainak.

Végül végyük még figyelembe a részben idézett, Gyulainak szánt levél szövegét, amely elég világos útbaigazítást ad. Madách főként azért szeretne műveiről legalább pár soros bírálatot kapni Gyulaitól, hogy — mint írja — „... legalább időmet a *többiek rendbehozására* ne fecséreljem.” [Kiemelés tőlem. Gy. M.] Ez idő tájt Madách tehát már főképp „rendbehoz”; *A Kolozsyak*-kal kapcsolatban is minden bizonnyal erről lehet szó.

Ezzel már annyit tudunk, hogy *A Kolozsyak* 1862-nél korábban keletkezett nagyjában és egészében. De vajon mennyivel korábban? Erre vonatkozólag a novella két bevezető fejezetében adott lápvidek rajza ad támpontokat. Nem kell nagyon éles szem annak megállapításához, hogy Madách ábrázolása és a Kuthy Lajos *Hazai rejtelmek* című művében

található „Beszterci lápvidek” c. fejezet (*Hazai rejtelmek* II. 285—300. l.) lápleírása között felütlő hasonlóságok vannak. Bár figyelemre méltó sorpárhuzamokat lehetne egymás mellé állítani, ezektől egyrészt helykimelés céljából tekintek el, másrészt azért, mert nem biztos, hogy összefüggéseikből kiragadva, első olvasásra szembeötlők és meggyőzők lennének. Mindenképp beszédes tény azonban, hogy nem csak a tájleírás természeti képmozzanatai árulnak el bámulatos egyezéseket, hanem a két szerző ezektől fölkelített medítálása, meglátása, egészen a költői képekig (vö. Kuthy i. m. 285—91. közötti részek és Ö. M. 512—15.).

A két leírás szelleme, lehelete, szempontjai, sorpárhuzamokba nem foglalható koncepciója annyira egyezők, hogy alig lehet kétségünk aziránt: mikor Madách *A Kolozsnyak* birodalmát tájlag ábrázolta, Kuthy „Beszterci lápvidek”-e lehetett előtte alap gyanánt, amelynek tucatnyi lapját ő kisebb igényű tájleírásában mintegy két lapnyira rántotta össze, s ebbe még egyéni megfigyeléseit is belevitte.

Kuthy idézett munkája füzetes regény formájában jelent meg 1846 elejétől 1847 decemberéig. Megjelenése közben két mutatványt közölt belőle előzetesen az *Életképek*, másodikik éppen a „Beszterci lápvidek” című fejezetet a 47-es évfolyam egyik számában (vö. Szinnyi Ferenc, *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig* II. 163.).

Madách tehát 47 végéhez közeledő időpontban kezdhetette meg novellája írását, s mindenesetre el kellett vele készülnie még a 40-es évek folyamán. Erre mutat az egész vadromantikus mesetörténet: csak ekkor voltak divatosak az egész életüket egyetlen hatalmas bosszú szolgáltatába állító emberek, mint itt Cerenaro, alias Zeréndi Margit; ugyanezt igazolja a kicserélt gyermek szélteben kedvelt romantikus motívuma, a szóról szóra beteljesedett jóslatoknak főleg a fiatal Jókaira valló mozzanata, Lóra légies ábrázolásmódja, a babona szerepe stb.

A kifejtettek alapján *A Kolozsnyak* keletkezését 1848 környékére tehetjük. Később még javíthatott, módosíthatott rajta Madách, 1862 jelzett két hónapjában már valószínűleg csak annyit, amennyi különbség a kézirat és a *Koszorúban* 64-ben megjelent forma között van.

Költőnk leginkább vadromantikus novellája a 2073. Quart. Hung. kéziratári jelzetű *Az Ecce Homo* című „elbeszélés 16. ...-ból”. Ez az elbeszélés mutatja legbeszédesebben a francia romantika Madáchra való hatását: a mese valószínűtlenségével, borzalmaival, egzotikumával (vö. Kamarás, i. m. 72—75. l.). A történet nagyon kezdetleges szerkezete, az egyes alakok jellemzetlen, motiválatlan volta, cselekedeteik torz formái, korai időszakban való keletkezésére utalnak. A Kamarástól említett mintákat még jó néhány Kuthy-, Jókai-, sőt Jósika-novellával lehetne kiegészíteni, melyektől valamelyes hasonlóság Madách novellájának indító helyszínével el nem vitatható. Az említett novellák nagyrészt trópusi, buja növényzetű vidéket ábrázolnak, Madách határozottan megmondja, hogy Jáva szigeten vagyunk. A Madáchéhoz hasonló gazdagságú, buja vegetációjú és lelkendező jávai leírást kapunk Eugène Sue *Le Juif Errant* című regényének „L'Ajoupa” c. XVIII. fejezetében (*Le Juif Errant* par Eugène Sue, Bruxelles, Wouters et Comp. Imprimeurs-Libraires, öt kötet, I. 203—5.). Sorokra menő egyezéseket itt nem tudunk kimutatni, de annak, aki az egészet elolvassa, lehetetlen a kettő azonos atmoszféráját nem éreznie. Bizonyos, hogy Madách ilyen vidéket soha sem láthatott, tehát ábrázolását csak olvasmányaiából vehette. Azonban ő minden másutt olvasható trópusi leírásnál nagyobb mértékben halmozza az egzotikus növényneveket (cannák, cactusok, cameleák, juccák, passiflórák, cobeák stb.), annyira, hogy az embernek olyan benyomása támad, talán valami idegen növénytankönyvből vagy botanikai folyóirat trópusi tanulmányából kölcsönözte. Hogy Linnével foglalkozott, növények és állatok fajtái, életmódja iránt érdeklődött, ilyen irányú ismereteit gonddal gyűjtötte, mutatják „Természettudomány” cím alá foglalt jegyzetei (Ö. M. II. 793—806.).

A legnagyobbmértékű hasonlóság minden esetre Sue idézett művével fedezhető fel; nemcsak a jávai vegetáció leírásában, hanem a növényrostokból készült kis lak rajzában is. Sőt továbbmenve, a *Bolygó zsidó* egy másik fejezetében („Jovial et la Mort”, id. kiad., 12—27.) ráismerni vélünk arra a mintára, ahonnan Madách a maga ifjának a párduccal való viaskodását vette. Világos, hogy ezt sem ismerhette szemléletből. A földhöz lapuló párduc, az egyszerre való ruganyos ugrás, az állat lehuppanása, az a mozdulat, ahogyan karmait az ifjú mellébe akasztja — mind olyan mozzanatok, amelyek ábrázolásánál alighanem ez a Sue-fejezet lebeghetett Madách szeme előtt. Különben amúgy is meglevő antiklerikalizmusának is nyújthatott tápot a *Bolygó zsidó*.

A *Le Juif Errant* első kiadása 1844—45-ből való; az öt kötetes kiadás három első kötete 1844-ben, két utolsója 1845-ben jelent meg (*Világirodalmi Lexikon*. Szerkesztette: Dézsi Lajos. Budapest, é. n. [1930.] Sue címszó alatt).

Az első kötet még a kiadás évében vagy legalább az azt követő esztendőben eljutott Madáchhoz. — A meséhez egy-két vonást kölcsönözhetett talán Kuthy *Fehér és fekete* c. 1839-ben megjelent négyfelvonásos tragédiájából is, melyre más vonatkozásban Voinovich

már utalt (vö. Voinovich, *Madách és az Ember tragédiája*, Budapest 1922, 67–68.). Különben a történet egyes elemei, motívumai a telivér romantika közös gyűjtőmedencéjéből valók.

Apróság, de kronológiai szempontból nem érdektelen *Az Ecce Homo* harmadik fejezetében előforduló néhány sor:

„Szólj, ha az egekbe kell csúsznom, angyallá leszek, ha a pokoltól kell kivívnom martalékát, ördöggé válandok...” (Ö. M. II. 425.), amely elég világosan a *Fa leszek ha...* c. Petőfi-vers reminiscenciája. A vers először a *Szerlem gyöngyei* című kötetben jelent meg Pesten, Emichnél, 1845. október 20-án (vö.: Petőfi: *Összes költeményei*. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. Budapest 1921. I. 257.).

Ez a néhány évszámmal határolt időköz az, amelyben *Az Ecce Homo* létrejött: a 40-es évek dereka, a romantikus novellák tomboló korszaka, talán legvalószínűbben az 1845-ös év. Ekkor már az a nagyfokú klerikalizmus-ellenesség is megvolt Madáchban, amely ebben az elbeszélésben is megnyilvánul. Hiszen 1844 márciusában kelt az a „Vallás tárgyában érkezett rezolúció”, amelyre válaszolva Madách ilyeneket mondott a megyegyűlés előtt: „De megvan a leiratban a dicséret viszonyosság is? Egy oldalt egy hatalmas, a bűnbocsánat aranykulcsait kezében tartó, organizált klerus áll a fanatizmus vékeresztével...” (Ö. M. II. 663–64.). Ennek a résznek egyébként is észrevehető visszhangja van az elbeszélésben. — Csak még egy adatot idézzünk Szontághhoz írt, ugyancsak 1844-ben kelt leveléből: „Az Isten teremtésében és törvényeiben. Az [!] emberi institutiókban csak zsarnokságot, hóbortot, bűnt, zavart látok, és mindehhez két gyöngye kar, korlátozott értelem! —” (A levél február végéről való. Ö. M. II. 964–67.)

A 2074. Quart. Hung. jelzetet viselő *Chronica két pénzdarab sorsáról* című novella valóban krónikás feljegyzések formájában íródott a pénz megrentő hatalmának példázására (vö.: Kamarás, i. m. 76–78.). Az egész elbeszélés mintha csak ennek a madáchi feljegyzésnek illusztrációja volna: „Minden bűnnek a társaság alapja.” (711. Oct. Hung.)

Kamarás Sue *Mystères de Paris*jának hatását fedezi fel benne, ennek nyomai mindenestre kimutathatók (külvárosi lebuji, bordélyház, ezek élete stb. Kamarás, i. h.).

Ha azt próbáljuk kitapogatni, honnan támadhatott Madáchnak az az ötlete, hogy a pénz körüjtát írja meg, a 40-es évek magyar folyóiratait forgatva, a *Honderű* 1844-es évfolyamában találunk egy olyan „frescokép”-et, amely bizonyos gyanút ébreszt bennünk: Bernát Gáspár *A vándor bankó* c. rajzát (*Honderű*, 1844. évf. 23–24. sz.). A rendkívül dagályos stílusú elbeszélésben egy megszemélyesített bankó elmondja önéletrajzát az írónak. A kalandozó bankó változatos tulajdonosai itt-ott Madách hőseire derengenek. Szó sincs arról, hogy Madách ezt a történetet másolta volna, de talán egykor olvasta, ötleteket hordott belőle magában. Nála a szereplők száma is jelentősen leszűkült, s pénzdarabjai is bizonyos tervszerűséggel váltogatják jóra való s gonosz gazdáikat. — Ennyit az elbeszélés beállításbeli, formális elemeiről, melyekhez még bizonyos, a 40-es évek közepének jósikájára emlékeztető átvezető mondatokat tarthatunk az időmeghatározás szempontjából említésre méltóknak: „De folytassuk utunkat és lépünk a szomszéd viskóba...” (Ö. M. II. 453.), „De vezessük őt az olvasó elébe. Nyissunk be egy szurtos ajtót, egy még szurtosabb szobába.” (Ö. M. II. 456.) „De keressük meg többi hőseinket.” (Ö. M. II. 471.)

Újabb kronológiai fogódzót ad a zsidó uzorás jelene, amelyet csak helyszűke miatt nem idézhetünk. (Ö. M. II. 454.)

A zsidó uzorás üzenelmei a 40-es évek magyar novelláinak tömegében fordulnak elő — a bő kitergetéstől az utalásszerűen rövid formákig. Csak úgy találok rá említve néhányat: Bernát Gáspár, *Uzszorapróba* (*Honderű*, 1845. I. 16. sz.), Csáth Ottó, *Utóhangok Füredről* (*Életképek*, 1845. II. 20. sz.), Nagy Ignác, *Torzképei között Az uzorás* (Budapest, 1844.), ugyancsak tőle *Szűnyogok* (*Életképek*, 1847. I. 1–2., 4–5., 14–15. számokban) stb. Ezek csak az uzorás-jelenetek gyakoriságát bizonyítják a 40-es évek novellairodalmában. Ha némi rokonságot is keresünk Madách idézett jelenetéhez, a legtöbb hasonlóságot ismét Kuthy *Hazai rejtelt mekbeli*, „Löbl Simon” c. fejezetében találunk. Leginkább ezt a részt idézhetjük: „Tehát hogy a vádlott pogány is egyszer elismertessék jó kereszténynek, megszámom őnt. Ha múlhatatlanul hat ezret szükségem, kölcsön fogok adni a négyre kettőt. S egy üres váltót nyújta aláírás végett, félszemmel pillantva a várt feleletért gyűlölt ellenére, kit körmei közé akart befogni.” (I. m. II. 66.)

De Kuthy okos hőse előre látja, és meg is tudja védeni magát attól, ami Madách Lőrincz gazdáját a gyűlöletes Izsák uzorás karmai közé hajtja. Kuthy grófnéja így válaszol: „Tán hogy kettőt négygel, később négyért nyolccal legyek adósa, s végre rabja, vak eszköze?...” (I. m. II. 67.)

A krónikás feljegyzések XIX. századi történetet adnak elő: eziránt az egyes részek elé tett keltezésék nem hagynak kétséget (18. január 13., utána ugyanez havonként május 13-ig bezárólag). Az öt hónapi időközbe Madách igen sokrétű cselekményt, nagy eseményiséget fogott egybe, nyilván egy hosszabb korszak megfigyelésének sűrítéseképp. A hely-

színrajzok közben elejtett áruló mozzanatok egész határozottan a 48-as időkre vallanak: „Vész zúgott végig akkor a hazán, háború volt... Az ágyuk bömbölése közt Pistát mámor fogta el...” (Ö. M. II. 460.) — „...Holnap csatára, máma még szeressünk...” (Ö. M. II. 465.) — „A nemzet szunnyadozó ereiben ébredezni kezdte, kötelességei között jogokról ábrándozott. Volt sok fényes név, melyet tisztelettel nevezte a honfi, melyhez reményeket csatolt.” (Ö. M. II. 466.)

De ezek mellett a „népbarátok”, a „nyugtalanzkodók” említése, egymást érő népgyűlések, a nép fiainak nagytömegű katonának állása — megannyi 48-as szín és mozzanat!

Visszont határozottan későbbi időpontot és jelentős hangulatváltozást idéznek az ilyen részletek a *Chronica*...-ból: „A politika terén ismét minden nyugodt volt.” (Ö. M. II. 468.); majd: „Nem messze onnan, az új dolgozó háznál ült egy kór vitéz; lábát a minapi csatában golyó sodorta el, arcán szörnyű ellentéte csatázott az ifjú élet és az agg szenvedésnek. A hon már nem vehette hasznát s jutalmul adott kezébe koldusbotot. Ő hát kéregette; titkon, nehogy a rendőrök meglássák, mert koldulni tilos, a nyomorúság rendőrségi bűn; a hideglelésnek rázkódtatása tiltott, de a hideglelést nem orvosolják.” (Ö. M. II. 470—71.) Ezek minden bizonnyal a 49-es idők némileg már háború utáni szakaszára emlékeztetnek. Az orosz helyszínt (Kaukázus), a rubelnek mint pénzegységnek szerepeltetését is nehéz 1849 előtti időben elképzelni, bár orosz irodalmi hatásokat a 40-es évek magyar folyóiratai esetleg már korábban is közvetíthettek.

Ismét kormeghatározó jellegű a szociális tudatosodás olyan foka, amelyről a következő sorok tesznek tanúságot: „A pört nem csatolja honához édes örök, neki sajátja nincs más, mint a sir. Nem emeli keblét polgárerény; hajdúparancs alatt ki gyakorolja azt? Viruló jólét, haladás számára csak súly, mint Atlas vállára nehezede földgömb, ő csak adóját szenved. A pórnak esztét, lelkét vámpírként üli a setét; földi léte árnyának kiszakítja fényét. Ő csak ezt tanulja az erkölcsből: ha pofonútnak, tartsd más arcodat. A jogból: van akasztófa. A hitből: van pokol.” (Ö. M. II. 453—54.) Úgy sejtem, hogy Madách a tudatosodás ilyen fokára a 40-es évek második felében jutott el, jóllehet itt a kutatás még konkrét adatokkal nem szolgált. Egybevetve: a kétségtelenül romantikus meseszöveg, amit még a címlapra jegyzett gyermekcsere-motívum is súlyosbít, valamint a pénz vándorlásának mintája, a zsidó uzsorás jelene az azt mutatják, mintha a *Chronica*... a 40-es évek derekán keletkezett volna; a szociális tudatosodás fejlett foka, s a 48—49-es időkre utaló idézettek részletek viszont későbbre vetik a novella születését, talán a forradalom és szabadságharc alatti és az azt közvetlenül követő időkre, amikor Madách, aki a hadakozásokban nem vett részt, de azokról Károly nevű testvérétől bőséges és élethű tudósításokat kapott, írtatott odahaza novellát. Az idegen helyszín, pénzhasználat és a magyarnak látszó viszonyok ellentéte is arra mutat, hogy az alapötlet régebbi, bizonyos részleteket is megírhatott Madách korábban, de a végleges szöveg 1849 utójánál korábbi nem lehet.

Ezek után pedig térjünk vissza ahhoz az elbeszéléshez, melynek kedvéért kénytelenek voltunk a kéziratári számozás rendjét megbontani tárgyalásunkban, s most már a többi novella tanulságaival fölvertve láthatunk vizsgálatához. Ez a novella a *Hétköznapi történet* című „beszély”. Mindenképp különálló helyre tarthat számot Madách novellatermésében. Voinovich mindjárt figyelmeztet: „A Hétköznapi történet lélektani alapon mozgó kísérlet...” (I. m. 189.) Kamarás is kiemeli a fejlett meseszöveget és elbeszélő technikát (i. m. 78.).

Valóban már az első mondatokból kitűnik: itt valami más készül, mint amivel a szerző eddigi novelláiban találkozunk. Maga Madách vet számot korábbi hőseivel, s szembefordulva azzal a gyakorlatával, hogy „szokatlan körből való” figurákat festett, ezúttal tárgyát, alakjait a mindennapi életből kívánja venni. Amint kifejti: „De van érdekesség a sáros országot mindennapiságában, az útmelléki gaz minden szirmában is, ha a vizsgáló lelke nem a ragyogó bényomás után eseng, de tudós bonckés alá veszi tárgyait. Annak egyhangúságából ezer érdekes alkatrészt, ennek szirmaiból egy új világ bontakozik ki...” — „Ím, én is ezúttal tárgyatam, alakjaimat a mindennapi élet köréből vevém, töleitek függ abból egy végtelen szellemvilágot fejleszteni ki, s varázsolni lelkeket élébe.” (Ö. M. II. 475.) Ha nem akarunk is ezekből a kijelentésekből valami messzemenő következtetéseket levonni, annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy valamelyes objektiválódás állt be Madáchban, önmaga tudatosítja a maga számára: egy bizonyos korszak lezáródott benne, mert most szándékosan másfelé fordítja érdeklődését.

A második fejezet a kronológia tekintetében számbajöhető elemeket tartalmazna, ha megfelelő elmunkálatokkal rendelkeznenk a Madách-kutatás terén. A fejezet elején ugyanis ezeket találjuk: „Olvastam egy természettudós művében a természet lassú, de következetes egyenlítősi törekvéseiről... stb.” (Ö. M. II. 475—76.) Fontos támponthoz jutnánk, ha rá tudnánk jönni, miféle természettudós művében olvasta ezeket. Kozocsa Sándorra (Madách Imre könyvtára. *Hiradó*, Pozsony 1934. 10. sz.) és Morvay Győzre (*Adalékok Madách Imre életéhez*: A Budapesti VI. kerületi állami főreál iskola értesítője 1897—98. 25.) hivatkoz-

hatunk, hogy könyvtárában az *Universum* című folyóirat 1834-es évfolyama megvolt, ma már azonban nem található meg. Humboldt *Kosmos*ának mindkét kötete megvan ugyan gyűjteményünkben, de futó átnézése közben nem találtam a természet nivellálódási folyamatát benne. A további kutatások ezen a téren még figyelemre méltó eredményeket hozhatnak.

De magában a mesében is eddig nem hallott hargokra leszünk figyelmesek. A IX. fejezet így kezdődik: „Az előbbi cikkben leírt jelenetnek, melyet Bolykiné legrejtekebbjében meglesnénk, tökéletes megértése Beatrix jellemének helyes felfogásában rejlik.” (Ö. M. II. 498.) Aztán behatóan jellemzi Beatrixot, szembeállítja vele Júliát, akinek ugyancsak lelki mélységeibe világít be, de más szereplőket is hasonló módon kezel, például Júlia férjét: „Katzenberger véralkátatótól alig várható eréllyel rohant a Balaton partjára, életében először képezett magának komoly elhatározást.” (Ö. M. II. 501.) Az elbeszélés egy más helyén ezt a mondatot olvassuk: „Vajh mi rosszul ismeri az emberi szívet.” (Ö. M. II. 506.) Nyilvánvaló Kemény Zsigmond hatása. — A jellemfestés itt gyökeresen új Madáchnál: láttuk, korábbi műveiben lélekrajznak, motiválásnak nyoma sem volt. Ezt későbbi szerzeménynek kell tartanunk, s úgy sejthük: a lélekrajzot a század derekának nagy jellemábrázoló művésztől, Keménytől tanulta.

A föltevést elsősorban bizonyos nagy hasonlóságot feltűntető motívum- és szövegegyezésekre alapítjuk. Kemény *Szerelem és hiúság* című „beszély”-éből állítsunk egy szemelvényt a *Hétköznapi történet* egy részlete mellé:

KEMÉNY :

„[Romvay] Később letévé az olvasmányt és szobájába vonult, anélkül, hogy az átelleni ablakról tudomást venne.

Sarolta hiúságának ez nem hízelgett... Ő [Sarolta] másnap korán egy pár pesti ismerős kíséretében a kútnál volt.

Romvay többször haladt el mellette, magányosan vagy nőekkel, ... s nem keresé, nem kerülé tekintetével. Arcán közöny, egész magaviseletén közöny.

Ha szeme Saroltára tévedt, oly kifejezéssel bírt, mintha a szép nő helyett egy ismert tárgyat látna, mely nem érdekli, például egy fát a sétányon, egy madarat az ágon... teljes részvétlensége, melyet Coraninéné [Sarolta] iránt tanúsít, e tetszelgő nőt lealázta; mert szépízlési bírálatnak látszott.

Hasztalan bámulták a többiek, hasztalan zsigongták körül minden lépteit, lesték mosolyát, bálványozák szeszélyeit; Sarolta némi ingerültséggel gondolt Romvay közönyére, ünta udvarlóit és az egész fürdői saionsot.”

(*Szerelem és hiúság*. Báró Kemény Zsigmond összes művei. Beszélyek és regénytörzsdékek II. Buda-Pest 1897. 84.)

Első pillantásra szembeötlő a két „beszély”-beli jelenet és helyzet hasonlósága. A cselekmény végig bizonyos rokonságban marad egymással: a szerelem nélkül férjhezmenő nő, a fürdői környezet, a férfi közönyétől ingerelt női hiúság züllesztő munkája úgyszólván azonos tragikus kifejtés irányába viszi a két történetet, illetőleg Madáchét csak egy ideig. Mert azután a *Hétköznapi történet* megnyugtatóbb befejezést nyer. S ezen a ponton Madách története mesetének egy másik regényével érintkezik: a *Ködképek a kedély láthatárán* cíművel. A kettős keret mindegyikben, a befejezés azonos hangulata, a kedélyesen bölcs, szeretetre méltó öregúr egyikben is, másikban is, a zárófejezet megcsapóan egyező atmoszférája: olyan vonások, amelyek valószínűsítik a *Ködképek*... Madáchra való befolyását.

Kemény *Szerelem és hiúság* című „beszély”-e a *Détlibáb* 1853-as évfolyamának július–augusztusi számaiban jelent meg, az év végén már könyvalakban is elhagyta a sajtót (vö.: Pap Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond*, Budapest, 1922–23. II. 167–68.). A *Ködképek*... egy része (más címen) a *Budapesti visszhang* 1852-es évfolyamának augusztustól decemberig terjedő számaiban látott napvilágot; a teljes regény a *Szerelem és hiúsággal* pontosan egy időben, 1853 decemberében került piacra (vö. Papp, i. m. II. 145–47.).

Ebből az következik, hogy — ellentétben csaknem minden eddigi vélekedéssel — a *Hétköznapi történet* 1853 után, Madách fogságból való hazatérte után jött létre. Madách

MADÁCH :

„ — Nézd, nézd épp erre sétál az angyal!

Júlia férje karján csakugyan arra tartott. Szép volt ő, mint mindig, ... az ifjak mellett szíves főhajtással elhaladt, méltóságosan, mint istenasszony.

Az ifjak már akkor mind fölálltak, körülrajongták őt bókokkal, hízelgésekkel, mint lepkesereg a nyíló rózsát, csak Vilmos nem hagyta el pongyola helyzetét, egyetlen átható hosszú pillantást vetett a nőre, s egykedvű változatlan arcát, egyszerű mezei virágokra fordítá róla, melyhez lassan lehajlott, hogy leszakítsa.

Júliának feltűnt az ifjú, még nem találkozott férfiúval, kiről hatása így visszapattant volna. Kétszer visszapiillantott, míg kíséretével eltűnt a fák közt.

Nem kerülté ez ki Vilmos figyelmét, ki minden látszó közömbössége mellett lopva leste a nőt, s önelégülten felkacagva, más irányban eltávozott.” (Ö. M. II. 493.)

Kazinczy 1808-ban elég kis véleménnyel ír róla: „Neki semmije nincs, a mit el ne adjon, ha jól megadják az árát, azt mondja.”² Tehát nem tartja igazi, szenvedélyes gyűjtőnek, aki a maga jószágát meg is becsüli. Meg kell azonban vallania, hogy nagyszerű kéziratokat látott gyűjteményében. „Jankovich Miklós Urnál olly kincseket láttam, a millyeneknek ideája sem vala előtttem. Luthernek originális Testamentoma, Philipp Melanchtonnak coramizálása. Gyalázat a Németeknek. Ezt egy néhány esztendő alatt 33 talléron tartotta valami Antiquárius. Németországban senki nem volt, a ki megvegye. Jankovich vette meg.”³

Kazinczy nem Jankovich gyűjteményének láttán kapott kedvet rá, hogy maga is elkezdjen kéziratokat gyűjteni, de nem okleveleket, hanem nagy emberek kezevonását. Tulajdonképpen az ilyen gyűjtés csirája a diákalbum, azaz a protestáns diákok könyvecskéje, amelybe főiskolai tanulmányaik megkezdése előtt pártfogóik irtak be velős mondásokat útra-valónak. A soproni Berzsenyi gimnázium egész sorát birtokolja ilyen albumoknak. A tanulmányok befejeztével lezárul a bejegyzés, miután a külföldi tanárok és tanulótársak is megörökítették benne nevüket, de akad nem egy olyan példány is, amelybe folytatólagosan irtak emléksorokat ismerősök, esetleg nagy emberek is. Kazinczy hamarosan fogságából való kiszabadulása után kezdi a gyűjtést, vagy esetleg korábbi gyűjtését folytatja. Családi ügyvédjének, a debreceni Nagy Gábornak írja 1802. december 18-án ezt: „Ezek sok kérések, pedig még van egy. Az Ur barátsága megengedi, hogy ezt is tégyem; ha nem teljesíthető, ám hiszen elmarad. Én az Urnak a Ráday, Baranyi Gábor holmi XVIII-dik századbeli Magyar, Chodovjeczky és Oeser leveleiből adhatnék egynehányat; de az Ur is adhatna nekem három levelet olyat, a mi az Urnál in duplo van. Ilyen a Pray, Cornides és Gerrardus v. Swieten levele. Azt fogja az Ur mondani, hogy nem az Uré. — Az! — azaz annyi mint az! s az Uron áll, hogy az lehessen.”⁴

A Jankovichnál látottak nyilván újabb ösztönzést adtak Kazinczynak, a fentebb felsorolt leveleket nyilván neki irták, legalábbis kiadott levelezésben szereplő nevekre ismerünk. 1814-ben bizvást írhatja dicsekedve Horváth Ádámnak: „Az én Autographiai Gyűjteményem nagy kincs. Benne vagyon Luthernek is két kézírása. Benne a Bocskay Istváné, Kaunitzé, Maria Theresiáé.” De volt benne II. Mátyás királytól is írás, egy török levél Abaffy Mihályhoz.⁵ Gyűjtése úgy történt, hogy széles baráti körét kérte támogatásra. 1810-ben Cserey Farkas lepte meg több darabbal. Ez költői levélre ihlette:⁶

„Cserey Farkashoz Krasznán
(köszönetül egy rakás Autographonért)
Melly lángba hozza lelkem e levél
És a mit a levél kedvezve nyújt!
Elnedvesülve nézi itten szemem,
Jó Fejedelme a hívhez hív Magyarnak
Nagy és kegyes Theréz vonásidat.
S mivel kezedre nem nyomhatja szám
A tiszteletnek forró csókjait,
Fogadja el őket e szentelt erekle,
Mellyen karod betűjit öntve nyugvék.”
Majd részletezi a küldeményt:
„Itt Kaprinainak látom rendeit..
S Im Erdélynek két Püspökjei
Bajtay s Major. Tündöklő nagy nevek.”
Nagy a kincs, melyet nékem nyújt kezed,
De mig Atyád s Lőrincd levele
Meg nem jön, ajándékod csonka lesz.”

A gyűjtő kedvtelésével rendezi el a régi darabok közt az újakat:

„Theréz szekrényemben már Kaunitza

S Swietenje mellett áll.”⁷

² Kazinczy Ferenc Levelezése. Kiadta Váczy János. VI. köt. 88.

³ Talán Kazinczy elhírtelenkedve ítélte meg Jankovichot; mikor ez 1827-ben meghívja Pestre Kazinczyt, ezt írja: „Kézirataim — legbetsesebb kintseim.” Kaz. Lev. XX. köt. 361.

⁴ Kaz. Lev. II. köt. 363.

⁵ Kaz. Lev. XII. köt. 2739. sz. levél.

⁶ Kaz. Lev. XX. köt. 412.

⁷ Kaunitz Mária Terézia kedvelt minisztere, van Swieten tanügyi tanácsadója volt, aki Kazinczyt nagyon kedvelte. Kézirata valószínűleg személyi tárgyú lehetett, és a gyűjtőhöz íródott.

„Ölelje Barcsainak itt is kedveseit,⁸
S Bajtaít s Majort Luther”⁹

Kazinczyt a fentiek szerint a személy érdekli, akitől az írás való, nem különben a tartalom. Éppen ezért, amikor a sátoraljaújhelyi levéltárat rendezi, az érdekesebb darabokat lemásolja magának.⁹ Néha megszólal benne a grafológus érdeklődés is: 1814-ben írja Sípós Pálnak: „Napoleon rézre metszött levelét vettem, a levél csak compliment, s kevés sor, de mutatja az igen sebeskezü, s illy kis dolgokat hamar abszoláló nagy embert.”¹⁰

A gyűjtő példa követőre talált Kazinczy körében. A széphalmi mester ugyanis 1816-ban házába hív nevelőnek egy Holéczy Mihály nevű fiatalembert, aki minden tekintetben megfelelt neki.¹¹ De az a felkínált állást nem fogadja el, később a fejérmegyei Csákváron lett ev. pap. Itt kapott kedvet a gyűjtésre és minthogy szorgalmasan küldött a Tudományos Gyűjteménynek a legkülönbözőbb tárgykörökből cimeket, ugyancsak a folyóiratban az 1827-es évfolyam második kötetében a következő híradást tette közzé:¹²

„Kérés

Tekintetes Iróinkhoz és Mivészeinkhez.

A magokat akármiképpen jelesített férjfiaknak s asszonyoknak képeiket nem részvétel nélkül szoktuk fogadni, örömet látván arcz vonásaikban, a kik önségöket mások felett megkülönböztetni, és személyeik eránt esmeretségre való vágyjainkat felébreszteni tudták. Ezen kívül vagynak különösebb tárgyak is, mellyek a jelesítésnek nem minden nemeivel közösek, és vagy csak a mivelő eszközök vagy magok a derék művmunkák, avagy egyéb jelességek, a miket látni és esmérni hasonlóan természeti bennünk. Becsések, hogy rövidségért csak egy két példát említsek, az Árpádok fegyverei, a Canováknak vésűjük is, nem csak szobraik; kíváncsatos a Tudósoknak, főképpen a kik maradandóságra írnak, vagy a kik írásaikkal nagy dolgokat eszközöltek, saját kezükből eredet kézzonásaikat olvasni és esmérni. Innen a mivék Muzéuma, és a kézzonások kedveltt másolatjai.

Ugy látszik annak okáért, nem tennék kedvetlen munkát azon születhető honfinak, a ki most élő Iróinknak és Mivészeinknek kézzonásaikat egykor másoltatni, s az idejebeliellekkel láttatni akarná, hogy ha számára T. T. Iróinknak s Mivészeinknek saját kézzonásaikat egy gyűjteménybe öszsze szerezném.

E gondolatnál indítván, de Iróinknak s Mivészeinknek nagy lelkűségökben is bizakodván: fogok a féle gyűjteményi levelemmel nálok udvarolni, hogy hazafiúi szándékomat tisztelettel való kérttemre felsegíteni méltóztatnának. Én pedig egykor ezen gyűjteményről a T. T. Literárai közönségnek számot adni, kötelességül veszem. Így minekutána leveleimet kegyes pártfogásba ajánlanám hóduló tisztelettel maradok.

Holéczy Mihály”

Holéczy gyűjtő buzgalmában a fenti kérés nagy részét ki is nyomatta, mégpedig a harmadik bekezdés első szavaig (E gondolatnál indítva) igen kevés eltéréssel a folyóiratban megjelent szövegtől, attól fogva azonban már változtatott szöveggel: „bátorkodom a Tekint. Urat a féle gyűjteményi levelemmel tisztelettel megkínálni, kérvén méltóztatnék gyűjteményemet becses keze vonásával Symbolumának, vagy más jeles mondásnak beírása, s nevének tiszteltetésével együtt alátétele által gazdagítani. A mit is ha megnyerni elég szerencsés volna, a beírott levelet méltóztatnék adandó alkalmatossággal költségtelenül Trattner Typographiájába küldeni. Melly után vagyon szerencsém méltó tiszteletemet jelenteni, s magamat ajánlani a Tekintetes Urnak alázatos szolgálja Holéczy Mihály Evang. Predikátor. Csákvár, 1827. April.” Kazinczy levelezésével került egy példány a M. T. Akadémia könyvtárába.¹³

A gyűjtő szerencse kísérte Holéczy törekvését, mert ugyancsak a Tudományos Gyűjteményben, most már a Tolna megyei Nagyszokolyról 1832-ben ad hírt gyűjteményéről.¹⁴ Ambár

⁸ Barcsay Ábrahámról, a költőről van szó.

⁹ Kaz. Lev. XVIII. köt. 322. Ld. még Hegyaljai Kiss Géza: *Kazinczy Ferenc mint levéltáros*. Kazinczy a levéltár kézírásai közül a neves embereket külön kötetbe gyűjtötte össze: *Autographa Archivii Comitatus Zempliniensis* címmel. Az Előintés-ben mintegy a maga nézeteit is kifejti a kéziratgyűjtésről: „A jól vagy rosszul nevezetes emberek kézíratai a szerint érdemlik figyelmünket, mint az ő arczképek; magunk sem értjük mint esik, de érezzük, hogy hozzájuk, a nem ismertekhez közelebb tétetünk, midőn képeiket látjuk, midőn illethetjük a papírost, melyen kezek nyugodott. S a hatás nagyobb, ha együtt látjuk az elhaltakat, bár a jókat a rosszakkal összekeveredve” stb. II. 1928. 289.

¹⁰ Kaz. Lev. XII. köt. 35.

¹¹ Kaz. Lev. XIV. köt. 3158. sz. levél.

¹² Tudományos Gyűjtemény, 1827. II. köt. 123.

¹³ Kaz. Lev. XX. köt. 264.

¹⁴ Tudományos Gyűjtemény, 1832. II. köt. 123.

„csak egy két sort” kért, többen nem méltatták feleletre kérését. De eredménytelennek nem mondható a kísérlet: „Kérelmem nem volt azért sikertelen. Gyűjteményem gazdagodott. „Felsorol 50 nevet, akikről tehát már van kézírása. Meg kell vallanunk, hogy sok a ma már ismeretlen, vagy nagyon elhomályosodott jelentőségű név:

Bachich József	Majer József
Bárany Boldizsár	Malatidesz
Báthory Gábor	Márton István
Belicz Jónás	Molnár János
Budai Ézsajás	Nagy Perecsényi László
Döme Károly	Orbán Gábor
Dulházy Mihály	Pásztori György
Edelényi Sándor	Pecz Leopold
Egyed Antal	Perlaky Dávid
Fárnek Dániel	Rumy Károly György
Gödör József	Schedel Ferenc
Guzmics Izidor	Sebestyén István
Gyurkovics György	Seybold Pál
Halasy Mihály	Sikos István
Hoblik Márton	Szabó József
Horváth Endre	Szakonyi Mátyás
Illés (Edvi) Pál	Szeder Fábian
Karacs Ferenc	Sztrokay Antal
Kazinczy Ferenc	Takács Éva
Kis János	Takács (Dukai) Judit
Kiss (Nemesapáthy) Sámuel	Tóth Ferenc
Kovács Mihály	Virág Benedek
Kovács Sámuel	Vitkovics Mihály
Lassú István	Zathureczky Sámuel

Zsoldos János

Mindenesetre feltűnő, hogy a Kazinczy-kör (Guzmics, Kis, Schedel, Rumy) nagy megértést mutatott, ismerve mesterének ebbeli törekvéseit. Holéczy továbbra is kívánt gyűjteni és beszámolóját az alábbiakban folytatja:

„Esdeklem egyszers mind ujonnan, méltóztassanak T. T. Iróink s Mivészeink intézetemet tovább is pártfogolni; s ha kicsinység is ez nagyságokhoz, mindazáltal ne szűnjének meg nagy lelkűen e csekélységet is gyámolítva gyarapítani. Éppen mert kicsiny, semmi áldozatot nem kíván, csak azt kéri, hogy a tisztelve küldendő levél becses kézvonással térhessen gyűjtőjéhez vissza.

1832 Október 12-én.”

Szeder Fábian, aki a névsorban szerepel, Guzmics Izidor pannonthalmi bencés közvetítésével szintén Kazinczy híveihez sorolható és mint ilyen érdeklődhetett az autográf gyűjtés iránt. Még abban az évben, amikor Holéczy felhívása megjelent, tehát 1827-ben ugyancsak a Tudományos Gyűjtemény hasábjain, valószínűleg először magyar nyelven ismertette a grafológia lényegét.¹⁵ A négylapos cikk címe: „A Chirographognomiáról.” Lavatert nevezi meg, mint aki a koponyatan mellett az írást is olyasminék tartotta, amiből az illető lelki alkatára lehet következtetni. „Ez az ember kézírásáról kikémlelni akaró mesterség, a miért is Chirographognomiának nevezetik, nem igen ismeretes még eddig.” De úgy véli az író, alapja és jövője van. „... bővebb vizsgálatokra érdemes, és kimivelője szinte olly érdemet szerzhet magának, mit a millyenre azokat méltatjuk, kik a tudományokat új felfedezésekkel gazdagítják.”

Szeder, mint látjuk, nem zárkózott el Holéczy kérése elől és tán a hiúság még másokat is késztetett a gyűjtemény gyarapítására, amikor látták, hogy Holéczy „hírlapilag” nyugtázza az érkező kézírásokat. Kár, hogy a gyűjtemény sorsát nem ismerjük. Holéczy 1838-ban meghalt.¹⁶ Különös érdeklődés ma sincs a gyűjtők körében nagyok kézírása iránt, hát még akkor!

¹⁵ Tudományos Gyűjtemény, 1823. XI. köt. 90. Szeder 1825-ben kezdetet el gyűjteni. Rendtársa, Guzmics Izidor közvetítéssel kérését Kazinczyhoz: „Szedernek egy különös gondolata van: nevezetesen férfiak kézírataikat összeszedni. En neki leveleiből a legrövidebbikét sem akarnám kiadni; egy betűtől sem akarván megfosztani. Segíts rajtuk!” *Kaz. Lev. XIX. köt. 417.*

¹⁶ Szinnyey: *Magyar írók*. IV. köt. 932–94. hasáb. Ugyanott munkáinak felsorolása is.

WÉBER ANTAL: A MAGYAR REGÉNY KEZDETEI

(Irodalomtörténeti Könyvtár 5. sz.)

Művek, tervek bizonyítják, hogy az irodalomtudomány elmélyülésének és friss lendületének lehetünk tanúi. Ma már nemcsak az íróegyeniségek portréi jelentik az irodalomtörténetet; egyre mélyebben hatol bele a kutatás az irodalom organizmusába, amelyet átszönek és formálnak a csoportosulások, kapcsolatok, izlésirányok, a hagyományozódás, az eszmei-esztétikai folyamatok, a társadalmi-politikai küzdelmek. A tematika bővülése már önmagában jelzi a szemlélet horizontjának bővülését. Oly bonyolult kérdésekkel, oly váratlan meglepetésekkel szolgál ez a „portrékon-túli” övezet, hogy elmélyültebb elemzésre kényszeríti azt, aki határaihoz közelít.

Wéber Antal könyve szintén e friss lendület terméke. Fokozottabb érdeklődésre tarthat számot már csak azért is, mert első marxista műfaj történeti szintézisünket alkotta meg. Olyan feladatot oldott meg, amely egyaránt feltételezi az előrehaladott részletkutatásokat és a műfajelméleti kérdések tisztázottságát. Mert történeti és elméleti szempontból egyaránt jelentős az ilyen vállalkozás, hiszen a műfaj történet talán „legirodalmibb” övezete az irodalomtörténetnek. Itt lehet leginkább tettenérni a fejlődés kettős komponensét: a külső (politikai, társadalmi, szellemi) hatások formáló erejét és a belső, hagyományozódó elemek (motivumok, formák, szerkezeti és műfaji típusok stb.) továbbélését, funkcióját. Gondolhatnánk arra is: ez a monográfia-típus ad legtágabb lehetőséget, hogy a műalkotásokkal párhuzamosan feltárjuk a kor esztétikai gondolkodását, tehát a műfajjal kapcsolatos elvi anyagot. Felelősen bizonygatni e párhuzamosság hasznát, hiszen így lehet igazán átvilágítani a műfajra ható szellemi atmoszférát. Nálunk nemcsak társadalmi akadályokkal, nemcsak a lírai és verses epikai formák egyeduralmával kellett megküzdenie az alakuló regénynek, hanem már első lépéseit kísérté az erkölcs és az esztétika gyanakvása. A többi, viruló műfajnak egyfajta patinája volt már a múlt század elején. Bevett, elismert tagjai

voltak a költészet „fennkölt” birodalmának, s az emberi szellem nagy értékeinek tekintették őket. A regényt a profán laikusnak kijáró bizalmatlanság fogadta; az erkölcsi lazaságot társították hozzá, amely sikamlós tájakra ragadja a gyanútlan olvasót. Nemcsak az 1806-os terjesztési tilalomra gondolunk, hanem arra, hogy Irving, Cooper, Scott, Goethe dicsőítése mellett Bajza is emlegette a műfajhoz tapadó „lelki bujkálódást”, s Keménynek még a Bach-korszak elején is védenie kellett a regényt, mert néha az erkölcstelenség, a felelőtlen cinizmus műformájaként emlegették. Kiegészíti a képet az esztétika tanácstalansága. Bajza tanulmánya (A regény-költészetről) ugyan alapos, a műfaj elméleti adaptációját célzó törekvés, s Szontagh Gusztáv is egyenértékűnek tartotta a regényt a drámával, ám még az 50-es években is „szabálytalan alakú”, „nem tisztán költői” zsánerként emlegették, s a művészet és a riportszerű korrajz határán álló műformának tekintették.

Wéber monográfiája nemcsak műfaji szempontból jelentős, — eredményei is számottevőek. Szerencsésen egyesül benne a koncepciózus látásmód és az esztétikai igényességre valló részletelemzések gazdagsága. Magabiztos nagyvonalúsággal tájékozódott a szerző a problematikus értékű írások rengetegében, mert megalapozott elveit mély történelmi érzék árnyalja. Könyve átmenet a könnyed, ötletgazdag esszé és a nehézkesebb, de rendszeres irodalomtörténeti szintézis között. Egyformán őrizkedett a csillámló paradoxonoktól és a terhelő, adathalmazra építő dokumentációtól. Azért is eredményes e forma, mert jórészt már feltárt anyagot kellett rendszerezni. A pozitivista- és összehasonlító irodalomtörténetnek kedvelt témája volt a magyar regény kialakulása, Császár Elemér és Szinyeyi Ferenc pedig az összegezéssel is kísérletezett már. Tudjuk, az irányzat hatáskutató szenvedélye gyakran vezetett zsákutcákba; legtöbbször elhanyagolta a művet, mert inkább az alkotás létrejöttének körülményei izgatták, — mégis sok anyagot hal-

mozott fel, s eredményei előmunkálatai voltak a marxista szintézisnek. Ilyen viszonyok között csak szerencsés lehet az átfogó koncepciók érvényesítése, az anyag elvi, esztétikai problémáinak előtérbe helyezése. Bátoran érvényesíthette tehát Weber erős rendszerező és általánosító hajlamát. Igaz, műve olykor a tények fölött lebeg, néha csak vég-eredményét adja kutatásainak, ám ekkor sem az elvek kétségeit érezzük, csupán látni szeretnénk a bizonyítást, az általánosítást szülő tényanyagot is.

Közismert megállapítás, hogy a magyar regény megkésett műfaj, mert sokáig hiányoztak érlelődésének társadalmi, szellemi feltételei. Jelenleg azonban inkább a következmény érdekel bennünket: amikor a XVIII. század utolsó harmadában itthon is meghonosították a gyatra fordításokat és utázasokat egyszerre áradtak be hozzánk az antik regény immár korszerűtlen változatai, a modern regénnyel ellentétes úton járó típusok (rémgények, kalandor-regények, kísérteties és rabló-históriák, a modernizált lovagregények stb.), a szentimentális regény vagy a XVIII. századi angol „román” magyarításai (Szekér: Magyar Robinson). Mindent befogadott a hagyománytalanság légútszája. Komoly irodalomtörténeti és elméleti felkészültséget kíván, hogy elválaszthassuk a fejlődés fő sodrát képező típusoktól a kitérőket, a zsákutcák műformáit. E kuszba, zavaros s túlnyomórészt színvonalatlan periódusnál kell megkezdni a döntő kérdések nyomozását: hogyan üledett le a műfaj, „arché”, hogyan választódtak ki az emelkedést jelző típusok, általában: milyen erők működtek össze az Abafi magaslatának létrehozásában?

Átvette Weber szépprózáink fejlődésének korszakolását, de új nézőpontok alapján igyekezett átvilágítani az egyes periódusokat. Eredményeit azokban a fejezetekben érezzük legszilárdabbnak, amelyek a kísérletezés 1818-ig tartó szakaszát boncolják. A műfajelméletek tarka tömegéből a már Császár által is vallott álláspontot fogadta el: a modern regény nem az antik folytatása, hanem egy „irodalomalatti” formából, a „spanyol eredetű pikareszk románból fejlődött ki”. Elsősorban a XVIII. századi francia és angol regény igazolja a felfogást, s Weber hivatkozott is Baker: *The History of English Novel* című munkájának tanúságaira. Voltaképpen két rokon elmélet lényegét hitelesítik az irodalomtörténeti tények, bár mindkettőben adva van a gondolat végletes túlfeszítéséből fakadó egyoldalúság. Egyik az orosz formalista esztétikus, Sklovszky nevéhez fűződik. Szerinte az ismert irodalmi műfajok az irodomalatti formák felemelkedése és adaptációja során alakultak ki. Ebből vonta el Sklovszky a művészetek rebarbarizációjának pejoratív gondolatát. A

másik — rokon elmélet képviselője André Jolles; a bonyolult irodalmi formákat a primitív, elemi formákból származtatta, s a folklor tanulságai alapján kilenc műfaji őstípust különböztetett meg. Helyesen fejtegeti Weber, hogy sok tényező segítette a pikareszk felemelkedését. Többek között a regény is másodlagos műfaj volt a XVIII. századig; az ünnepélyes, fennkölt feudális ízlés nem fogadta be hétköznapi témáit és „szabálytalan” műformáját.

A magyar irodalomtörténet persze nem sokat kamatoztathat a klasszikus fejlődés képletéből. Elsősorban azért, mert nálunk nem alakult ki az a realista jellegű, pikareszk gyökeret mutató széppróza, amelyet pl. Fielding Tom Jones-a képvisel az angol irodalomban. A magyar fejlődés a 18. század végének összetörölődött regényfajtáiból indult ki, s nehezen kitapintható folytonossággal vezetett el az első nagysikerű *romantikus* alkotáshoz, az Abafi-hoz. S nem kétséges, hogy az Abafi műformája inkább kapcsolódik a romantikához, mint a már félvévszázados magyar próza jórészt csak irodalomtörténeti értékeit felmutató hagyományához. Ez a helyzet csábította korábbi monográfusainkat arra, hogy túl mostohán bánjanak az 1818 előtti kísérletezés időszakával. Nem keresték a folytonosságot, s rövid summázást adtak csupán a kezdetekről. Szinnyi pl. ezzel a meghökkenítő mondattal exponálta könyvét: „Novella- és regényirodalomunk 1818-ban kezdődik...” s furcsa paradoxonnal „önálló Werther-utánezat”-nak nevezte még a Fanni hagyományait. Császár Elemér tüzetesen boncolgatta e korszakot, de inkább a műfaji típusok elhatárolására törekedett, s így statikus képet rajzolt az irodalmi folyamatok ábrázolása helyett.

Weber a kaosz kristályosodási pontjait kereste. Megmutatta, hogyan dereng fel a selejtes művekben is a korszak két nagy vezéreszméje: a felvilágosodás és a nyelv-művelés. Programmá vált a műfajok honosítása, szélesebb szellemi horizontokat nyitott meg az aufklérizmus, s a regényben is megmecsillan a nyelvi polgárosodás (l. Kazinczy Bácsmegye-jének hatását). Felvázolta a kezdeti kor műfaji tipológiáját, de elődei-vel ellentétben a fejlődés elve vezette. Aszerint rangsorolta a műveket, hogy mennyire közelítették meg a modern regény ideáltípusát, hogy a továbbhaladásnak milyen lehetőségei vibráltak bennük. Csak emeli fejtegetéseinek értékét a folytonosság kérdésében tanúsított körültekintő, óvatos állásfoglalása.

Már itt kibontakozik az a koncepció, amely fő ágát alkotja a monográfia fejlődésképletnek. A magyar életanyag jelentkezését figyelte Weber, s Arany János nyomán határozta meg az eredetiség fogalmát. „Az életfordulatok — írja —, tehát a hazai életanyag és az

ebből fakadó költői megoldások harmóniája alkotja azt a fordulatot", ahol az utánzásból az eredetiség övezetébe lép át az író. A kísérletezés korának elemzésénél igen előnyös ez az aspektus. Mindenekelőtt igazolja, hogy a szűkö, patriarchális, provinciális magyar életforma jelentette a fejlődés legkomolyabb gátját. Együttal megvilágosodnak az egykori fordítások-utánzások szerény értékei, hiszen hozzájárultak a formai készségek meghonosításához, a stílusképzéshez, s a „magyarítások” magukba szívta valamit a hazai életanyagból is. Végül: magyarázni tudja Weber a váratlanul magas szintre emelkedő szentimentális regényt (Fanni hagyományai), mert igazi életanyagát a feudalizmus elleni érzelmek tiltakozásban látja.

A későbbi korok fejlődésrajza nem éri utól az első szakasz színvonalát. Eredményekben ez a rész sem szűkölködik, de a fő folyamatok ábrázolásánál sikeresebbnek érezzük a részleteket: egyes írók vagy művek elemzését. Újszerű s hiteles portrét kapunk pl. Fáy Andrásról. Igazságot szolgáltatott Weber Gaál Szirmay Iloná-jának. (Mikszáth is szót emelt érdekében.) Avatottan boncolja, hogy a kor több szépprózái törekvése fonódott össze a regényben: a „vérgőzös” történeti novellák motívumai mellett megtalálhatjuk benne a Fáy–Kisfaludy-féle humoros beszélyek hangvételét, az életképirodalom sajátosságait és a megélenkülő népies érdeklődést. Több szempontból is eredményes a Jósika-fejezet. Az író sikerének okait kutatva felvázolja a romantikus hatásformákat, elemzi a környezetrajzot és Jósika leggyakoribb motívumait. Jól látja, hogy regényei nem egységesek. Csak az Abafi és A csehek Magyarországon képviseli a modern történeti regény típusát, emellett azonban olyan oldalági hajtásokkal találkozunk, mint a történeti kalandregény (Zólyomi), s a „fiktív elemekkel regényesített történeti életrajz” (Az utolsó Báthory, Zrínyi a költő, Jósika István). Tud újat mondani még Eötvös Karthauzi-járól is, pedig meglehetősen „kiírt” témáról van szó. Okos megjegyzéseket olvashatunk a mű aforizmaszerű gondolatairól, s biztos kézzel mutat rá az alapproblémára: romantikus válsághangulat szólal meg szentimentális regénystruktúrában. S még valamit: Weber monográfiája mond leg többet a 40-es évek életképirodalmának elvirodalomtörténeti problémáiról.

Ha a fejlődésrajzot vizsgáljuk, azonnal feltűnik, hogy a szintézis akkor vált igazán vázlatossá, amikor már van modern értelemben vett regény. A viszonylag teljes Jósika-fejezet mellett csak a Karthauzi-t elemzi Weber, s a társadalmi témák típusainak áttekintése után az elbeszélésekkel és az úgynevezett életképirodalommal foglalkozik. Az 1814 és 1836 közötti szakasz viszont

arányeltolódással fenyeget. Az eredetiség szempontja kalauzolta itt is a szerzőt, de most módot adott arra, hogy túlhangsúlyozza az anekdotikus témák és zsáneralakok szerepét (l. Fáy és Kisfaludy humoros novelláit). A nagy, eredeti regénykompozíciók előtt ugyanis bennük jelentkezett a magyar életanyag. A humoros novellákban a nagy társadalmi epika anyagát látja halmozódni, s Fáy Béteky ház-án át a Karthauzi és A falu jegyzője felé vezető fejlődésvonalakat sejtet. Szembeállítja tehát a humoros, szatirikus novellákat a romantikával, s a realizmus előjátékának fogja fel őket. „Egyes irodalmi alakok megrajzolásával — írja — reális típusok megteremtése felé mutatnak.” Majd később: „a humoros, bíráló, szatirikus jellegű témák jellegükénél fogva kívül állnak a romantikus ábrázolási módszer lehetőségein. (Ezeket összeötvözni csak olyan kivételes tehetség volt képes, mint Byron).”

Idézetünk zárójeles része is jelzi, hogy a romantikától nem feltétlenül idegenek az ilyen típusok. Túlás kizárólag a nagy érzelmi kirobbanások, a végletes szenvedélyek, a pátosz, az ünnepélyesség irányzatának tartani a romantikát. Megtalálhatók abban a zsáneralakok, a különös, gyakran groteszkbe áthajló figurák, az ironia és az önironia, sőt még a humor is. Vörösmarty nemcsak Etéket, Zalánokat és Csongorokat ábrázolt; ő formálta meg Gábor diákot vagy éppen Röhögi Jánost és Löcsláb Jakabot. Ivanhoe szereplőgárdájában helyet kap Gurt, Wamba és az „ájtatos” remete is. Még nagyobb számban bukkannak majd fel e zsáneralakok Jókainál. A példák eléggé igazolják, hogy e típusok nem állnak kívül a romantikus ábrázolásmód lehetőségein, hogy a különös, a groteszk, az anekdotikusan kihegyezett helyzet jól összefér a kivételes szituációk kedvelésével vagy a Victor Hugo-féle ellentétek elméletével. Közismert az is, hogy a magyar romantika elméletben és a költői gyakorlatban egyaránt igyekezett elismertetni az esztétikum nemzeti, népi jegyeit, a helyi színezettséget. Kár tehát e romantikus fogantatású novellákat szembeállítani szülőanyjukkal, mégha akadnak is bennük reális elemek.

Kérdéses az is: van-e valóságos kapcsolat az átmeneti kor anekdotizáló vignovellája s a 40-es évek kritikai és forradalmi realizmusa között? Inkább tagadó válasz kívánczónék, hiszen Petőfi, Arany, Eötvös nem anekdotizál; művészetük inkább az anekdota *ellenében* bontakozott ki. Nem anekdotizál a Bachkorszak két realista jellegű prózaírója: Kemény és Gyulai Pál sem. Az anekdota a kisebb műfajokban élt tovább vagy a romantikus prózába nőtt bele (Jókai anekdotizmusa). Elvi téren Weber is azt vallja, hogy a realizmussal együtt jár „az anekdotikus

szerkesztés leküzdése, a rejtett, tréfás-günyos célzatok magas színvonalú általánosítása". A tények tehát azt mutatják, hogy a zsáner- és anekdotikus realizmus a romantika gazdag spektrumát színezi, esetleg a realizmus kisebb műfajaival tart kapcsolatot, de nincsenek benne olyan lehetőségek, amelyek a realista regény széles műfaji keretei felé mutatnának. Fiktív koncepció érdekében növelte tehát meg Weber, Fáy és Kisfaludy novelláinak történeti szerepét.

Felfogásának további következménye: háttérbe szorul a történeti epika, s nem vizsgálja a kölcsönhatást a társadalmi és történeti témájú széppróza között. Nem készíti elő eléggé az Abafi megjelenését, mert a nagy társadalmi kompozíció felé vezet az olvasót. Igyekezett ugyan áthidalni e törést, hiszen Jósika fellépése előtt tárgyalja a történetiszemlélet kialakulását, de a feloldás nem vezetett kellő sikerre. Mindenekelőtt azért, mert a felvilágosodás nézeteinek kitűnő elemzése után nem fogta eléggé össze a reformkorban ható szellemi erőket, s nem is tárt fel teljesen az egymást keresztező hullámokat. Részletesen szól a nemesi nacionalizmusról és az organikus fejlődésfelfogásról, beszél a kor szellemiségéről, de nem vizsgálja az irodalmunkban évszázadok óta ható morális történetiszemléletet. Arra a koncepcióra gondolunk, amelyet a Karthauzi Névtelen alkalmazott először: a történeti katasztrófákat erkölcsi bomlás előzi meg, s a tragédia isteni csapásként szakad rá a nemzetekre. Ismeretes, hogy milyen mélyen hatotta át e szemlélet a reformáció irodalmát, s gyakran fonódott össze a világvég várással. Persze módosulva (hiszen a felvilágosodás után vagyunk), de áthúzódott a 19. századba is. Visszacsendül Berzsenyi Magyarokhoz című költeményének híres soraiban („Így minden ország támasza, talpköve A tiszta erkölcs ...”) vagy a Himnusz ismert strófájában („Hajh, de bűneink miatt ...”) A Zrínyi-féle „csak jobbítsuk meg magunkat” — elve élt itt tovább, s bizonyára hatott pl. Jósikára. Gondoljunk csak az Abafi Toldalék-ában vagy a Csehek előszavában kifejtett erkölcsi célkitűzéseire. A nemesség regenerálódásának gondolata sem független a hagyományos moralizmustól, s új arcot, új színezettséget nyer majd a szemlélet a romantikus lelki válságokban.

Kimaradt Weber fejtegetéseiből a múlt század első felének egyik legfontosabb szellemi ténye: a hegeli dialektika történetiszemlélet formáló hatása. Mead professzor pl. forradalmasító szerepet tulajdonít e filozófiának, mert átalakította a társadalmi formák és intézmények szemléletét: „Hegel arra vállalkozott — s túlnyomórészt sikerült is neki —, hogy megmutassa: az intézmények a társadalmi folyamatban keletkeztek. E fo-

lyamat maga hozza őket létre. Nyilvánvaló, így új nézőpontot kaptunk, amelyből értelmezni, megérteni és bírálni tudjuk az intézményeket. Visszanyomozhatjuk történetüket, látjuk, hogyan alakulnak ki a partikuláris helyzetekben, észrevesszük, hogy eszméket képviselnek, hogy különböző szituációkban más-más formát vesznek fel.”

Tudjuk jól, teljesen feltáratlan kérdésről van szó, s magyar visszhangja rendkívül nehezen fogható meg. Inkább csak negatív — tagadó, elutasító hangokról tudunk: az 1836-40 közötti Hegel-pórról (Szontagh Gusztáv elnevezése) vagy A falu jegyzőjé-ben olvasható günyös, Hegel-ellenes megjegyzésekről. Közvetlen hatásról tehát aligha lehet szó, de közvetettől talán igen. Az 1840-es évek elején mindenesetre már másod-, sőt harmadvonalba szorult vissza az organikus fejlődés eszméje, s a politikailag nagyobb ranggal bíró csoportok más nézőpontokat képviseltek. A multat vagy az intézményeket boncoló írásokból olyasféle szemlélet bontakozik ki, amely Hegel eszméinek popularizációjára vall. Valamilyen úton-módon „közérzületté” kellett válni Hegel gondolatainak. Közvetítő közegeken át, talán éppen az európai liberalizmus szemléletén át érkezett el hozzánk is a társadalmi formák, az államberendezkedés új, fejlődéselvű vizsgálata. Az újfajta oknyomozás ivódhatott így bele a kor látásmódjába, s a realista történetiszemlélet pozícióit erősíthette. Megoldásra váró kérdés, hogy van-e e folyamatnak szerepe regényeink fejlődésében? Eötvös röpiratai és A falu jegyzője mintha rokonságról tanúskodnának. A történetiszemlélet amúgysem korlátozható a mult szemléletére, hiszen a történés jelenleg elható folyamat. További kutatásokra van szükség e problémakör megnyugtató tisztázása érdekében.

Am akárhogy, akármilyen teljességgel tárjuk fel a reformkor történetiszemléletének rétegeit, még nem magyaráztuk meg, hogy miért a *romantikus* történeti regény vitte végleges diadalra a műfaj ügyét. A fejlődésrajz további hiánya, hogy adós maradt azoknak a műfajformáló tényezőknek az összegezésével, amelyeket a romantika sugárzott ki. Inkább a Scott-hatás kérdésében kezdett perújítást, pedig hasznos lett volna, ha elemzésekkel igazolja a különböző műnemek egymásra hatását és beolvadását a regénybe. Utalt ugyan arra, hogy az Abafi vívmányai ott érlelődtek a reformkor lírájában, Vörösmarty verses epikájában és Kisfaludy Károly regéiben, de tüzetesebb elemzésre lett volna szükség, hiszen a romantikus esztétika alapkövét érintette itt. Friedrich Schlegel híres programcikke szerint a „romantikus költészet progresszív, egyetemes poézis. Rendeltesse nemcsak az, hogy a költészet összes elválasztott műfaját újraegyenítse... Szán-

déka és hivatása, hogy költészetet és prózát, lángészt és kritikát, műköltészetet és természeti költészetet is hol keverjen, hol összeolvasszon”.

Nyilvánvaló, hogy a „szabálytalan” regény lehetővé tette a tudatos beolvasztó törekvéseket, s ezek még tovább lazították az amúgyis szabados műformát. Közhelye már, hogy eluralkodott a líra a romantika objektív műfajaiban, hogy Vörösmarty drámai formában írta a Kincskeresők párbeszédeit, hogy Kemény Gyulai Pál-jában találhatunk verses- és drámai betéteket, napló és levélformát a hagyományos elbeszélő közlés mellett. Nálunk mégis periférikus és egyedi a technika ilyenfajta fellazítása, mert inkább az eszméi és tematikai összeolvadás jelzi a fejlődés fősodráát. A romantikus program éppen azt segítette elő, hogy a regény is megszólaltassa a líra és a verses epika reformeszméit, azaz a kor főbb társadalmi és politikai problémáit. Fontos az a motívumkészlet is, amelyet készen talált szépprózánk a romantikában. Ha találunk is utalásokat a fejlődésre Weber monográfiájában, hiányzik belőle az igazolás s a folyamat precizítása.

Végezetül azt az eredményt kell hangsúlyoznunk, amely szinte csak mellékterméke, de szükségszerű mellékterméke a tanulmányoknak. Messze vagyunk még attól, hogy lezárt marxista regényelmélet kalauzolja a kutatást. Az irodalomtörténet előtte jár az elméletírásnak, s magának kell áthidalnia az elvek hiányát. Weber ugyan csak a szépirodalmi anyagra korlátozta tárgyát, hiszen még a korabeli regénykritikát sem vizsgálta, mégis sok új elméleti megfontolás útját egyengette.

Nem szólunk az olyan periférikus, bár rendkívül finom megfigyeléseiről, mint pl. a szatíra és humor elválasztása, hiszen műve elsősorban a regény problémakörére van koncentráva. Átvitt a köztudatba egy sereg műfaji változatot, s szinte a regény tipológiájának körvonalai bontakoznak ki az irodalomtörténeti anyagból. Elhatárolta az egyes irányzatok műformáit, de éber figyelemmel vizsgálta a műfaji kereszteződéseket, az új társadalmi viszonyok között felbukkanó, új tartalmakat hordozó hagyományos formákat. Különböző szerkezet típusokat ismertetett, motívumokat határolt el, általában: ösztönzőleg járult hozzá a regényforma poétikai eszközeinek tisztázásához. Gondolatokat ébreszt még ott is, ahol kiegészítésre szorulnak eredményei. A történetiszemléletről szóló fejezet ismét ráirányítja a kutatás figyelmét erre a fontos elvi kérdésre, s szinte bujtogat, hogy újra átgondoljuk annak az osztályozásnak az értelmét, amely történeti és társadalmi fajokra osztja a regényt, hogy alaposabban vizsgáljuk meg a történetiség, a történeti hűség kérdését, a történeti epika specifikumát.

Csak elismeréssel gondolhatunk Weber teljesítményére, hiszen indulásakor vállalkozott olyan feladatra, amelyre legfeljebb a delelőhöz érkezett pályák merészkednek. Kész eredmények és ösztönző távlatnyitások egysége dicséri monográfiáját. S e tényen semmit sem változtat, hogy itt-ott továbbfejlesztendők érezzük megoldásait. Semmit sem változtat, mert nem a hibátlan teljesítmény a legnagyobb teljesítmény.

Kovács Kálmán

JÁN MIŠIANIK — ECKHARDT SÁNDOR — KLANICZAY TIBOR BALASSI BÁLINT SZÉP MAGYAR KOMÉDIÁJA

Akadémiai Kiadó, Bp. 1959; 207 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 25. sz.)

A felszabadulás utáni régi magyar irodalomtörténeti kutatások méltán legjelentősebb filológiai leleménye a Fanchali Jób-kódex 1958-ban történt felfedezése. A Bécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött kódex teljes szövegében megőrizte Balassi elkallódottnak hitt drámáját, néhány szerelmes énekének az eddigieknél korábbi másolatát, tizegynéhány egyéb szerelmes verset, valamint (ismeretlen szerzőtől) egy balladai hangulatú *Pajkos ének*-et a XVI. század negyvenes éveiből. S ez csak a kódex magyar nyelvű része, a lelemény szlovák nyelvű verses anyaga a szlovák irodalomtörténet számára szenzáció, hiszen ebből a kézzel írott könyvből kerültek elő első ízben szlovák nyelvű szerelmes versek a XVI. századból. Maga a kódex is a szlovák irodalom régi emlékei után kutató Ján Mišianik szerencsés lelete.

Az Irodalomtörténeti Füzetek 25. számaként példás gyorsasággal (a kódex felfedezése után alig egy évvel), hozzáférhetővé vált Jób János gondos válogatásának nagy része. A kötetben helyet kapott Balassi pásztordrámája, nyolc (ismert) versének másolata, két Balassi szövege nyomán készült ének, a *Pajkos ének*, a nyolc szlovák nyelvű szerelmes vers (Sziklay László fordításában is). A kiadvány közli Balassi pásztordrámája forrásának, Castelletti *Amarillijének* teljes szövegét az 1587-es kiadás alapján, így Balassi fordító módszere közvetlenül tanulmányozható e kötetben. Az ismeretlen szerzőktől származó szerelmes versek nem kaptak helyet e kiadásban: ezek a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatában jelennek meg.

A szöveg-publikációkat három szerző tanulmánya, illetőleg filológiai elemzés kíséri.

A kódex tüzetes ismertetését és kialakulásának történetét Klaniczay tanulmányában találjuk meg. Bár rendkívül rövid idő állott rendelkezésére a kutatómunkához, a kódex összeállítójának, a lipcsei Jób Jánosnak a személyére s a Thurzókkal való kapcsolatára megbízható fényt derít. Eckhardt Sándor Balassi pásztordrámájának a jelentőségét méltatja, az átdolgozás jellegét, Castelletti s a magyar szöveg viszonyát elemzi, valamint költőnk sajátos versíró módszerének néhány eddig kevésbé ismert tulajdonságára hívja fel figyelmünket. Ján Mišianik a kódex felfedezésének a körülményeiről számol be, majd a szlovák versek jelentőségéről szól s kísérletet tesz ezen versek szerzőjének a meghatározására. Észrevételeit a feltételezhető szerző kilitével kapcsolatban (Balassi!), nem érezzük meggyőzőeknek, mert csupán külső, stílári mozzanatokra korlátozódnak.

*

Balassi drámájának teljes szövege a legértékesebb számunkra e kódex anyagából. A pásztordráma tartalmát már annak idején Waldapfel József kikövetkeztette, amikor az ismert töredékből megállapította Balassi forrását Castelletti *Amarillijében*. Balassi pásztordráma mint színdarab talán nem közelíti meg érett költészete színvonalát. Erről azonban nem Balassi tehet, mert Tasso *Amin-tájának* nagy sikere után az elszaporodó olasz pásztordrámáknak egy másodrangú, szokványos történetet előadó darabja kerülve kezebe, azt ülteti magyarra, s a másodrangú mű mégoly kiváló tolmácsolásban sem válhat remekművé. Balassi eredendően lírikus voltát nem tudja megtagadni a drámai műfajban sem, hiszen a darab legszebb részleteiben lírai betéteket szavalnak a szereplők. Ezekben a lírai részletekben, de egyébként az egész pásztordráma stílusában, mint Eckhardt Sándor is hangsúlyozza, többet ad a magyar szöveg a mintánál. Többet, mert Balassink nemcsak fordít, hanem kedvét leli a magyarosabb, zamatos, népi ízű beszédformák beiktatásában; különösen a jellegzetesen XVI. századi magyar pásztorra alakított Dienes (Gyenes) szavaiban érezzük ezt a népi ízt, de nem hiányzik az előkelőbb Sylvanus megnyilatkozásaiból sem.

A kódex felfedezése óta már többen hangsúlyozták a dráma elé írt *Ajánlás*, valamint a *Prologus* kivételes jelentőségét. Ez a két fejezet Balassi teljesen önálló szövege, Castelletti *Amarillijében* nyomát sem találni e fejtegetéseknek. Itt szólal meg Balassi legigazibb hangja, reneszánsz költői öntudata, érvelésének szenvedélyes fűtöttsége, amit csak peres ügyeivel kapcsolatos nyilatkozataiban, irataiban ismertünk eddig. Költői öntudattal tesz hitet a tudomány művelése a szerelmi költészet létjogosultsága és fon-

tossága mellett. Az *Ajánlásban* Erdély nemes asszonyainak szánya művét, s jelzi, hogy drámájával az erdélyi írókkal kívánja a versenyt felvenni. Ha ez a munkája tetszésre talál, akkor újabb, szerelemről szóló írásokkal jelentkezik: „az en szerelmemben megh teörtenek mind azokroll irtt szerelmes leulekkel gioniörkedteti ti kegielmeteketh.” A *Prologusban* pedig saját költészetéről, írói szándékáról vall olvasóinak. A költő feladata szerinte a műfaji kezdeményezés, ugyanakkor (a hazai állapotok következtében) bebizonyítani, hogy nemzetünk nem csupán fegyverre termelt, hanem a tudomány és a költészet művelésére is hivatott. Komédiájával az olvasók esztétikai gyönyörködtetését is szolgálni kívánja, mert hangsúlyozza: „Bizonnyara mennyire en tölem ekesb igekkel lehetett olyannal csinaltam...”. Balassi tudatában volt annak is, hogy szerelmi költészetével alkot legnagyobbat. Kijelenti, hogy nem históriát írt, mert *van* ki históriát írjon, szent írást sem, „mert arrulis... eleget irtanak sírnakis, hanem olliat kellett eleo hoznom, ki az... szomoroknakis öremit s uigh keduet hozna”. Kalandos szerelmi történetet. Balassi azonban nemcsak a szerelmi költészetéről, hanem magáról a szerelmről is elmélkedik. Amit a szerelmről mond, az példátlan régi magyar irodalmunkban, szókimondó érzelmi őszinteségével. Ahogy szembezugult Balassi a felvidéki bányavárosok kiváltságaival, úgy most ebben a nyilatkozatában a korszak uralkodó, álszent morális szemléletét dobja félre, s pereskedő szenvedéllyel dicséri az életében annyi bonyodalmat okozó érzelm nagyszerűségét és más nemzetek költészetére hivatkozva követeli irodalmi rangjának magyarországi elismertetését. Tanúnak Bornemizát is idézi: „Mert Péter Papis megh irta... minth merölt el az magari nemzeth az szerelemben.” Balassi sorai vitathatatlanul igazolják Bornemiza szépirói érdemeit. Rimay egyébként tudta Balassiról, hogy „In quo videlicet praeter Luxuriae atque Irae culpam vix aliud intollerabile quidquam fuisse deprehendimus...”, költőnk pedig leplezetlenül hirdeti; a szerelemre tette föl életét és költészetét. Költői hitvallása és a tudatosan formált életmű bonyolult ellentmondásai mellett összhangot is mutat: életművének valóban gerince a Júlia-ciklus.

Az *Ajánlásban* és a *Prologusban* tehát Balassi mintegy irodalmi nézeteit foglalja össze, s valamelyes fényt derít az egykorú irodalmi életre is, az erdélyi és magyarországi litteratúra versengésére utalva. Kár, hogy a virágzó erdélyi irodalom képviselőiről név szerint nem tesz említést. Balassiban már élt a modern költészetre jellemző, a saját szerzemények elidegeníthettségére vonatkozó nézet is, mert gúnyosan emlegeti az

erdélyi ifjakat, akik az ő verseinek a lopkodásával kedveskednek választottaiknak.

Apasztordráma-átdolgozás is igazolja, hogy költőnk figyelemmel kísérte az egykorú európai irodalom életét, s egész munkássága egy hatalmas s nem is eredménytelen kísérlet a magyar nyelvű költészet európai rangra emelésére. E kísérletben legfontosabb szerep nyilvánvalóan az irodalmunkból addig hiányzó, de Balassi költészetében éppen ezért a legfontosabb helyet kapó szerelmi lírának jutott osztályrészül. Ennek az európai rangú és színvonalú szerelmi költészetnek a megteremtését tudatosan vállalta Balassi. Ezzel Rimaynak is érveket adott, aki nem sokkal Balassi halála után a magyar nyelvű profán költészet apológiáját írja meg, s európai távlatokban méltatja mestere szerelmi líráját.

A kódexből ismeretlen Balassi-versek nem kerültek elő, nyolc ismert versének XVII. század eleji másolata azonban így is fontos, mert korábbi, mint a Balassa-kódex, s számos textológiai kérdés megoldását segíti elő.

A kiadványunkban szereplő, ismeretlen szerzőtől származó *Pajkos ének* (= Jator ének) már pusztán tematikájában is jelentős. Első képviselője annak az énektípusnak, melyben a kóbor, fosztogató katonája jobb napjaira is emlékező hangja szólal meg jelen nyomorúságában. Ilyen típusú énekeket eddig csak a kuruc—labanc világából ismertünk. A XVII. század végén keletkezett bujdosó szegénylegény verseknek az előzményét üdvözölhetjük a *Pajkos ének*-ben, mely (mint Klaniczay kiemeli) újabb bizonyítéka a kéziratok költészet folyamatos fejlődésének. Az ének cinikus, dévay hangja, a népballadák stílusára emlékeztető ismétlései (Kit reguel megh vertem estue eltemettem, kit estue megh vertem az reguel nem érte, ...; Adgi el apa adgi el keuil katonának ...) a népköltéssel való határozottabb rokonságot is sejtetik.

*

Jób János kódexe az irodalomban jártas, főúri környezetben forgolódo nemes irodalmi ízlését tükrözi. Személyére az első adatokat Klaniczay közölte a kódexről szóló tanulmányában. Hangsúlyozta, hogy a XVI. századi magyar és szlovák reneszánsz költésnek ez az antológiája a Thurzók későreneszánsz udvari életének a közelében, annak a világi költészet iránti fogékonyságától ösztönözve jött létre. A Thurzók kulturális tevékenységét még nem ismerjük pontosan, de azt tudjuk, hogy Thurzó György a XVI—XVII. század fordulóján nagyszabású reneszánsz stílusú építkezéseket kezd Bicsén, hogy a Thurzó lányok lakodalmán vigjátékokat adtak elő, hogy e főúri családnak kapcsolatai voltak Rimayval. Rimay már a Bocskay-szabadságharc idején rendszeresen levelez

Thurzó Györggyel, később pedig Czobor Erzsébet szerződéses familiárisa lesz, az ifjú főúr, Thurzó Imre bizalmas tanácsadója, ügynevezett „főszolgája”. A bicsei udvar szellemi, kulturális életét Thurzó György irányította, s bár maga nem írt irodalmi műveket, de buzgó pártolója volt a művészeteknek. Talán nem érdektelen felhívni a figyelmet az 1597-ben lezajlott velencei útjáról szóló, kiadatlan, naplószerű feljegyzéseire. A bicsei Thurzó-levéltárban őrzött másolat arról tanúskodik, hogy Velence sajátos városképe, uralkodó építőművészeti stílusa lelkesedéssel töltötte el a műélvező főurat. 1597. május 3-án írta: „Ma kezdek ismerkedni a várossal. Csodálatos látvány számomra a város fekvése, épületei, a Szt. Márk téri templom, nemkülönben a Szt. György monostor épülete...” Velencei útja után építési olaszreneszánsz stílusú várkastélyát.

Kódexünk összeállítója, a lipcsei Jób János is a Thurzók szolgálatában állott. Klaniczaynak egyetlen adat állott rendelkezésére, amely szerint 1607-ben, az egyik Thurzó-lány lakodalmán teljesített szolgálatot a nemesek asztalainál. A bicsei levéltárból tavaly előkerült Jób-levelekből kiderül, hogy már 1604-ben Thurzó György familiárisának vallotta magát. Klaniczay szerint Jób János nem lehetett bizalmas kapcsolatban a főúrral, inkább a népes kancellárián dolgozhatott, esetleg kisebb gazdasági tisztséget láthatott el. Levelei is arról tanúskodnak, hogy nem tartózkodott rendszeresen a Thurzó-udvarban. Ugyanakkor feltételezhető, hogy Thurzó Györgyöt különféle gyűlésekre, szolgálival elkísérte. Erre következtethetünk 1608 augusztusában írott leveléből, melyben arról panaszkodik, hogy a főúr felszólítását már csak késve kapta meg, s így nem tehet eleget a kérésnek: „illen rövid terminushoz imar kischeületlen vagiok mert louaimatis ma negied napia es ket szolgamat Aba Viuar-megiben köttem ennekutana Kegelmes Vram ha Ngod ket annj Vtra parantsolis es idein adgia tutomra hogi mint egjik N. Szolgaia Szolgajni akarok enis Ngodnak eletemnek minden idein.” Valamennyi levelét Hosszúrétről küldte, így ezt a birtokot valószínűleg már 1604 körül megszerezte (s nem 1613-ban). 1615 májusában meg szlovák nyelvű levelet írt Thurzó Györgynek, ezért halála évét 1615 utánra kell tennünk. Jób leveleinek egyébként érdekessége, hogy közöttük van magyar, latin és szlovák nyelvű is.

Grosz Artur már fényt derített Jób János különös egyéniségére (*ItK* 1960. 2. szám). Jellegetes XVI. századi nemes, erőszakos, pereskedő, földszerző tevékenységet folytató, a legkülönbébb mesterkedésekkel növeli vagyonát. Egyik levelében példás magatartásáról biztosítja Thurzó Györgyöt, és az árvai nemes társakat vádolja, akik a garáz-

dalkodó hajdúktól a Thurzó-birtokokról elhajtott marhákat s egyéb jószágokat olcsón megvásárolták, majd drága pénzen továbbadták a tőzsereknek. Az üzletlésben talán ludas lehetett Jób János maga is, mert levele végefelé megemlíti, hogy a híresztelések szerint „ennalam sok Aruaj marha vadgion”, de ezt az állítást azonnal megcáfolja (némi fájdalommal): „enis eleget vehettem volna elig ochonis mert kinaikottak vele, de ha

ajandekon atta volnais az Aruaj marhat einem vettem...”

Jób Jánosról már tudunk egyet-mást, de még nem sikerült adatokat szerezni tanulmányairól, műveltségéről; levelezéséből is csak néhány Thurzó Györgynek szóló került elő. Nem tudjuk, hogy a korabeli irodalmi élettel milyen kapcsolata volt. Ezek felderítése még kutatóinkra vár.

Komlowszki Tibor

SZÍNHÁZTÖRTÉNETI FÜZETEK 1–31. Bp. 1957–1959.

(A Színházstudományi Intézet kiadása.)

Túlzás nélkül nevezhetjük a Színházstudományi Intézet kiadásában megjelenő Színház-történeti Füzeteket magyar viszonylatban úttörő vállalkozásnak. Az eddig megjelent 27 és előkészületben levő 4 füzetnek már a pusztá címjegyzéke nagy szavak nélkül, tényekkel való programadás.

Hogy az egészek jelentőségét és hézagpótló voltát felmérhessük, rá kell mutatnunk arra, hogy mennyire nem állott eddig semmiféle anyaggyűjtemény vagy forráskiadvány a magyar színészettörténet kutatójának rendelkezésére. Jóformán az egyetlen színészettörténeti segédeszköz nálunk eddig Staud Géza kitűnő Magyar Színészettörténeti bibliográfiája (Bp. 1938), amely azonban folytatás nélküli kezdet maradt. Maga a színészettörténeti anyag is sokáig szétszórva hevert különböző gyűjteményekben. Az utolsó tizenöt év alatt ebben a tekintetben öröndetes változás állott be, amennyiben most már két színház-történeti gyűjtemény is áll a kutató rendelkezésére: az Országos Széchényi Könyvtár Színház-történeti Osztálya és a Színház-történeti Múzeum.

Pedig a színház-történet kutatójának nagy és rendkívül sokrétű anyagra van szüksége, hogy komoly munkát végezhesen és műve ne váljék megbízhatatlan színházi pletyka- és anekdotagyűjteménnyé, amely nagyobb összefüggések kutatása helyett a színészek magánéletének boncolgatását helyezi előtérbe.

Sokrétű ez az anyag, mert a kutatás tárgya itt nem csupán egyetlen egyéni műalkotás, mint az író, képzőművész vagy zenész műve, hanem a színházi üzem kollektív munkája, egy olyan üzemé, amely már önmagában is rendkívül bonyolult, melynek a dráma, a színész megjelenítő tevékenysége, a rendező munkája, a díszlet, jelmez, zene, tánc, világítás, gépezet, a munkások, az adminisztráció, a kritika és a közönség mind csak az egyes alkotó elemei. S minthogy a színház-történet kutatója nem érthet egyformán az irodalomhoz, színjátszáshoz, képzőművészethez, zenéhez, tánchoz, technikához,

gazdaság- és társadalomtörténethez, ha nem állanak rendelkezésére részletkutatások az egyes területekre nézve, munkája nem kerülheti el az egyoldalúságot és egyenetlenséget.

Ezen kíván segíteni ez a rendkívül értékes és hasznos gyűjtemény. A tudomány-technikának gazdaságosabbá tételét, a tudományos kutatók idejének és energiájának takarékosabb felhasználását szolgálja azzal, hogy bár korlátozott példányszámban és csupán rotaprint sokszorosítással, közléseszi azokat az adatcsoportokat, amelyek viszonylag zárt egységet alkotnak, így teljes szerepösszeállításokat, műsorokat, hagyatékokat, leltárakat, olyan anyagot, amely egyébként elkallódnék.

Eddigszámban a szerepösszeállítások vezetnek, melyekből tíz füzet jelent meg. (1. sz. Staud Géza: *Pethes Imre* — 2. sz. Cenner Mihály: *Prielle Kornélia* — 4. sz. Ribi Sándorné: *Somlay Artur* — 6. sz. Cenner Mihály: *Jászai Mari* — 9. sz. Mészáros Sándor: *Odry Árpád* — 11. sz. Kovács Tivadar: *Sugár Károly* — 18. sz. Ribi Sándorné: *Varsányi Irén* — 19. sz. Zsoldos Ernő: *Id. Lendvay Márton* — 22. sz. Staud Géza: *Bajor Gizi* — 23. sz. Máluszné Császár Edit: *László József* és kettő van előkészületben (13. sz. Ribi Sándorné: *Csontos Gyula* — 14. sz. Steiner Zsuzsa: *Törzs Jenő*). A szerepösszeállításoknak ezt a túlsúlyát indokolja fontosságuk, mert egy színész jellemzéséhez, fejlődésének megrajzolásához, művészi értékeléséhez és színészettörténeti jelentőségének megállapításához feltétlenül szükség van valamennyi szerepének ismeretére.

A füzetek beosztása nagyjából egyezik. Rövid életrajz előzi meg a szerepek lajstromát. Ezek csaknem valamennyien a dolog természetéhez képest rövidke, világosak, tárgyilagosa, és csak egészen elszigetelt esetben fordul elő, hogy lényegtelen dolgok felesleges részletezése vagy túlhangsúlyozása, magánéleti intimítások szükségtelen feleszegetése az arányokat megbontsa. Az életrajzot a szerepek felsorolása követi időrendben. Fájdalommal nélkülözzük valamennyi füzetben annak

megjelölését, hogy az illető színész hányszor játszott az egyes szerepeket. Nem közömbös ugyanis sem a művészi fejlődés, sem a művészi jellemzés szempontjából, hogy valami csak egyszer vállalt átfutó szerep volt-e, vagy szívéhez nőtt alkotás. Nagyon helyes és gyümölcsöző viszont annak a közlése, hogy a színész bemutatott vagy felújítás alkalmával játszotta-e az illető szerepet, tehát ő-e nálunk, vagy legalább az illető színházban az első alakítója, hagyományoktól, mintáktól nem kötött megteremtője. A szerepek jegyzékét bibliográfia egészíti ki. Sajnos, több szerepjegyzékből hiányzik a vidéken alakított szerepek felsorolása és refrénként ismétlődik az a megállapítás, hogy ezek rekonstruálhatatlanok. Ezt oda módosítanám, hogy nehezen, vagy hiányosan rekonstruálhatók. Kezdetnek mindenesetre az is örvendetes, ha nagy színészeink pesti szerepeit ismerjük, de nem mondhatunk le eleve a vidéki alakítások ismeretéről. Nem minden nagy színészünk olyan szerencsés, mint az itt szereplők közül Bajor Gizi vagy Varsányi Irén, hogy Pesten kezdhette pályáját. A többiek — Pethes Imre, Somlay Artur, Jászai Mari, Odry Árpád, Sugár Károly — életében Pest már csak a csúcspont, a teljes kifejlést jelenti, s épp az a legérdekesebb, hogy hogyan jutottak el odaig. Következő füzetek tanulságos tárgya lehetne ezeknek a vidéki szerepeknek az összeállítása. Nem valószínű ugyan, hogy Sugár Károly vásárosnaményi, gálszécsi vagy námesztői szerepei valaha is ismertté lesznek, de legtöbb kiváló színészünk a fővárost megelőzően nagyobb vidéki városokban játszott — főképp Krecsányi Ignác és Makó Lajos társulata volt a századforduló táján a színészi tehetségek plánta-iskolája, — ezeknek a vidéki városoknak pedig, mint Temesvár, Arad, Nagyvárad, Szeged, Kassa, Pozsony, ahol Pethes, Somlay és Odry megfordultak, akkor már igen fejlett napisajtója volt, mely részletesen foglalkozik a színházakkal és bírálatokat közöl az előadásokról, Kolozsvárról nem is beszélve. Nem hiú remény tehát, hogy ezek a szerepek idővel megállapíthatók lesznek.

Említést érdemel, hogy Zsoldos Ernő *Id. Lendvay Mártonról* szóló összeállításában nemcsak szerepjegyzéket ad, hanem összeállítja magánszámain, jutalomjétekeit és főképp rendezéseit a Nemzeti Színházban, adalékokat szolgáltatva a magyar színháztörténetnek ehhez a kevésbé feltárt fejezetéhez.

Egészen külön helyet és méltatást érdemel Staud Géza összeállítása *Hevesi Sándor rendezéseiről* (3 sz.), amely valóban első kísérlet arra, hogy egy nagy magyar rendező színházi munkásságának adatait összefoglalja. Tömörségében is kitűnő bevezetése nemcsak Hevesi Sándor rendezői pályájá-

ról ad világos képet, hanem vázolja azt a folyamatot, amely nálunk a rendező önálló munkakörének elismeréséhez vezetett. A füzet használhatóságát nagyon emeli a színművek mutatója. Ilyen mutató híján a szerepösszeállításokat adó füzetek egy része nehezen áttekinthető.

A szerepjegyzék után a sorozatban a legnagyobb helyet a műsorösszeállítások foglalják el, ezekből nyolc jelent meg és egy van előkészületben (7. sz. Staud Géza: *A budapesti színházak műsora 1945—1949.* — 10. sz. Mályuszné Császár Edit: *A budai Népszínház műsora* — 12. sz. Kissné Földes Katalin: *Az állami Faluszínház műsora 1951—1958.*

— 20. sz. Berceli Károlyné: *A népszínház műsora* — 21. sz. Koch Lajos: *A Király Színház műsora* — 28. sz. Ohidy Lehel: *Az állami bábszínház tíz éves műsora 1949—1959* — 29. sz. Koch Lajos: *A budapesti Operaház műsora 1884—1959* — 30. sz. Staud Géza: *Az államosított budapesti színházak műsora 1949—1959* — előkészületben: 24. sz. Koch Lajos: *A Magyar Színház műsora*). Bár valamennyi füzet műsort ígér, legtöbbjük csak az ott előadott darabok jegyzékét adja. Örvendetes kivétel Berceli Károlyné összeállítása a pesti népszínházról és Ohidy Lehel füzete az Állami Bábszínház tíz éves műsoráról, melyek az előadások számát is közlik. Mert az, hogy egy darabot bemutatnak, csak az igazgatóság szándékait jellemzi, sokkal érdekesebb ennél, hogy a közönség mit fogad el a bemutatott darabok közül. Az utolsó előadás dátumának közlése sem volna éppen haszontalan, mert a darabok élettartamát mutatná az illető színházban. A műsorfüzeteket nagyon használhatókká teszik a csatolt darabmutatók, Koch Lajos az Operaházról szóló összeállításában ezenfelül még név- és tárgymutatót is ad.

Kissné Földes Katalin összeállítása az Állami Faluszínház műsoráról két szempontból is külön említést érdemel. Nemcsak az első és utolsó előadás dátumát s az előadások számát közli, hanem az 1951—52-es év három színdarabjának (Molière: *Tartuffe* — Dunajevszkij: *Szabad szél* és Szigligeti: *Liliomfi*) teljes leírását, azaz az összes előadások helyét és dátumát adva megmutatja, hogy milyen közlési mód volna kívánatos. Az egész anyagnak ilyen feldolgozása el is készült és a Színháztudományi Intézetben a kutatók rendelkezésére áll, de nagy terjedelme miatt ebben a kiadványsorozatban közlésére nem volt mód. Megnehezíti azonban az eligazodást, hogy éppen ez a füzet nem ad darabmutatót. A másik szempont, ami ezt a füzetet különösen jelentőssé teszi, az, hogy az egyetlen a műsoroközlések közül, mely vidéki színielőadásokkal is foglalkozik. Ez mutatja, hogy a Színháztörténeti Füzetek programjába iktatta a vidéki színházakra

vonatkozó, nehezebben hozzáférhető anyag kiadását is. Csupán sorrendi kérdés, hogy előbb a könnyebben és hiánytalanabban felkutatható fővárosi anyagot tették közzé. Főként kíváncsiak volna a vidéki színház-történet adatainak közzététele, hisz a fővárosi színházaknak a vidéki nemcsak kisugárzása, hanem sok tekintetben erőforrása is. Éppen ezért ma igen sok történik a vidéki színházak elhanyagolt állapotából való felemelésére.

Külön csoportot alkot a sorozatban három a Tanácsköztársaság színházaira vonatkozó kiadvány (23. sz. Mályuszné Császár Edit: *A Tanácsköztársaság színházi iratai az Országos Levéltárban* — 26. sz. Staud Géza: *A Tanácsköztársaság színházi műsora* — 27. sz. Ardó Mária: *A Tanácsköztársaság színházi élete a sajtó tükrében*.) Itt a szerzők a többi füzet összeállítóival szemben nagy előnyben voltak, mert egy négy és félhónapos rövid időszakról lévén szó, amelyek egyharmada a színházak nyári szünetével esett egybe, módjukban volt teljességre törekedni, nem kellett semmi lényegtelennek látszó adatot kiselejtezni. Az ilyen selejtezés mindig két-élű, mert a feldolgozás folyamán rengeteg lényegtelennek látszó adat válik lényegessé.

Magyar irodalomtörténeti szempontból is értékes anyagot tesz közzé Haraszty Árpádné a *Balog István hagyatékának Színház-történeti Múzeumban* c. füzetben (6. sz.). Balog István a régi magyar színészet legtermékenyebb színpadi szerzője Szigligeti előtt. Hagyatéka értékes a magyar irodalomtörténet kutatója számára is, mert nemcsak Balog István és színészei több eddigéig ismeretlen művének szövegeit tartalmazza, ezek közt Balog Istvánnak Csokonai Dorottiját dramatizáló egyfelvonásosát, de más, irodalomtörténeti és színház-történeti szempontból egyaránt jelentős új anyagot. Így a hagyatékban van Csokonai Kármányának egy eddig ismeretlen sugókönyve, ami a Csokonai-kutatás szempontjából nemcsak azért fontos, mert a Kármány szövegének egy új variánsát tartalmazza, hanem azért is, mert első igazolása annak a sejtésnek, hogy Csokonai drámáinak terjesztéséből a kezdő magyar vándorszínészet is kivette részét. Tárgytörténeti szempontból érdekes a Kártigám dramatizálása Balog Istvántól, *Adelaid* cím alatt. Ebben a gyűjteményben maradtak fenn az első magyar bábjáték szövegek, köztük egy Don Juan játék is. Majdnem valamennyi szöveg sugókönyv, melyekből fény derül a vándorszínészek előadásainak mikéntjére. A szerző nemcsak pusztá címekeket közöl, egyes kéziratoknak részletes és alapos leírását adja, olykor bő szemelvényekkel ismertetve az összes, főképp színház-történeti szempontból értékes bejegyzéseket, melyek közt tarka változatosságban szerepelnek

Balog István vándortársulata számára készült szabályok, gazdasági feljegyzések, műsorjegyzékek, játékra, díszletezésre vonatkozó utasítások, részletes díszletleírások, aminőkben a régi színésztünkre vonatkozó forrásanyag rendkívül szegény. Balog István „tablókönyvének” egész szövegét közli, három „néma ábrázolat” ízlés- és rendezéstörténeti szempontból egyaránt érdekes leírásával. Haraszty Árpádné gondos munkája igen értékes adatok birtokába juttatta a régi magyar színészet kutatóit. Közli Balog Istvánnak a hagyatékban levő, eddig ismeretlen olajfestményű arcképe reprodukcióját is, mely felfedése szerint Lendvayné Hivatal Anikó műve, s így kétszeresen is ereklje a magyar színház-történet számára.

A magyar színikritika sajnálatosan elhanyagolt történetéhez ad kiváló segédeszközt Szakáts Károly összeállítása: *A magyar színikritika tíz éve 1949—1959* (31. sz.). Egyelőre csak a fővárosi lapok anyagát dolgozza fel, de előszavában meglebegteti a reményt, hogy „a vidéki színpadok sajtójának bibliográfiája későbbi feldolgozásra vár”. — Nagy segítség az ilyen összeállítás a színház-történet kutatója számára is. Csak az tudja értékelni, aki már megpróbálkozott egy színház történetének megírásával, és tudja, hogy mennyi időt és energiát vesz igénybe, amíg a kutató át-rágja magát az egykorú hírlapok és folyóiratok kásahegyén, sokszor évfolyamszáma nem lelve semmit, míg nem várt helyeken közölt érdekes bírálatok minden igyekezet mellett is olykor elkerülnek figyelmét.

Horányi Máttyás Carl Maurernek, az Eszterházyak kismartoni színházi festőjének díszletterveit közreadó füzeté (8. sz.) szegényes díszlettörténeti irodalmunkban nagyon komoly értéket jelent. 29 díszlettervet közöl Maurernek az alsókubini Csaplovics-könyvtárban őrzött díszletvázlatkönyvéből. Maurer a műsornak megfelelően operákhoz és prózai darabokhoz tervezett díszleteket. Ezek közül a legértékesebbek három Mozart-opera, a Varázsfuvola, a Don Juan és a Die Grossmutter des Titus számára tervezettek. A Varázsfuvolához készült díszletterveket Horányi a Zenetudományi Tanulmányok V. kötetében közölte, a többi itt adja közre. Rendkívül sajnálatos, hogy a teljes anyagot nem tudta publikálni, minthogy az Országos Széchényi Könyvtár Színház-történeti osztályán levő mikrofilm, melyről a reprodukciók készültek, egyes nagyon gyenge minőségű, sokszorosításra nem alkalmas filmkockákat tartalmaz. Tömör és magvas bevezetése nemcsak értékeli Maurer díszletfestői munkásságát, hanem bele is állítja az egyetemes fejlődés összefüggéseibe. A bevezetést a füzet nagyon helyesen magyar és német nyelven adja, hisz anyaga — főképp a legkorábbi ismert Mozart díszlettervek közlésével — túlnyúlik határainkon.

Ugyanilyen egyetemes jelentőségű Horányi Mátyás másik füzeté, *Az Eszterházy-színházak szövegkönyvei* (17. sz.). A jegyzékben foglalt szövegkönyvek nemcsak az eszterházi és kismartoni zenei és színházi élet legfontosabb dokumentumai, hanem a Haydn kutatás szempontjából is jelentősek. De nem kisebb irodalomtörténeti jelentőségük sem. A magyar irodalomtörténeti kutatás csak jobban kezd felfigyelni a kezdő magyar dráma és az opera összefüggéseire.

Körtvélyes Ágnes összeállítása, *Egressy Gábor iratai az Országos Levéltárban* (16. sz.) tulajdonképpen nem tartalmaz színháztörténeti anyagot, mert Egressy Gábornak nem színpadi, hanem politikai szerepére vonatkozó iratjegyzéket közöl. Az iratok tanulmányozása mindenesetre hasznos lesz egy valóban tudományos Egressy-életrajz szerzője számára, tisztázni fogja Egressynek szabadságharcbeli sokat vitatott szerepét, és új oldalról világítja meg ezt az annyi ellentétből feszülő egyéniséget.

A színháztörténet kutatójának csak az az óhaja lehet, hogy a gyűjtést az eddigi sokoldalúsággal és alapossággal folytassák, hisz — főképp a vidéki források bekapcsolásával — az anyag szinte kimeríthetetlen. A gazdag anyaggyűjtemény mindenesetre ösztönzően fog hatni a feldolgozásra is. Erre pedig szükség van, hisz húsz esztendő óta egyetlen összefoglaló magyar színháztörténeti monográfia sem jelent meg.

Az 1945. esztendő nagy fordulat színházaink életében is. Az addigi magyar színházak — az Operaház és a Nemzeti Színház kivételével — működésének végére pontot tett, hogy helyükbe új élet sarjadjon. Így ezek most már lezárt egységekké váltak és várják történetírójukat. Mindmegannyi különálló színpont a főváros színészetének történetében és múltjának feltárása érdekes feladat a magyar színháztörténet művelője számára.

Pukánszkyne Kádár Jolán

GÁBOR ANDOR: VÉRES AUGUSZTUS

Gábor Andor írói munkásságának sokoldalúságát, gazdagságát korának olvasója csak halála után ismerheti meg. Az 1955-ben indult Gábor Andor *Összegyűjtött művei* sorozat kötetében számos eddig ismeretlen művet közöltek, s az írói hagyaték feldolgozásának eddigi tapasztalatai alapján a sorozat még sok meglepetést ígér. A legutóbb megjelent kötet Gábor Andor 1920—26 között írt válogatott politikai cikkeit tartalmazza. A magyarországi olvasó Gábor ezidőbeli publicisztikai tevékenységéről eddig csak a híres *Bécsi levelek* című gyűjtemény alapján tájékozódhatott. A *Véres augusztus* témában, műfajban ezzel rokon írásait Diószegi András a bécsi és párizsi emigráció Gábor Andor irodalmi működése szempontjából eddig feldolgozatlan területéről, a bécsi *Proletár*ból és a *Párizsi Magyar Munkás*ból gyűjtötte össze. A *Bécsi levelek* eredetileg a *Bécsi Magyar Újság*ban jelentek meg. A *Bécsi Magyar Újság* a Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába menekült polgári emigránsok lapja volt, s 1920—21-ben a Horthy-Magyarország elleni szövetség jegyében fórumot adott Gábor Andor a magyarországi fehérterrort leleplező cikkeinek, de csak addig, amíg ezeknek kérelmelhetlensége nem ütközött össze a hazafelé orientálódó emigránsok elveivel. Gábor Andor ezidőben írt legbátrabb és a polgári cenzúra által legkevésbé korlátozott írásait a Bécsben szervezkedő KMP lapjában, a *Proletár*ban, majd a *Párizsi Magyar Munkás*ban és az amerikai *Új Előrében* publikálta. (Az *Új Előre* jó kötetnyi Gábor Andor-anyagának

összegyűjtése még elvégzendő feladat.) Ezek az írások a *Bécsi levelek* alapján szerkesztett 1955-ös cikkgyűjteményből kimaradtak, most négy főtema köré csoportosítva külön-külön kötetként jelentették meg.

A kötet megjelenésének nagy jelentősége van az író munkásságának felderítése, életművének értékelése szempontjából. A benne közölt írások Gábor — s egyúttal a magyar irodalomnak is — legelső szocialista irodalmi-publicisztikai alkotásai közé tartoznak. A *Proletár* és a *Párizsi Magyar Munkás* cikkeinél a témaválogatásban sokkal magasabb fokú igényességgel találkozunk, mint a *Bécsi Magyar Újság*nál. Itt minden egyes írás fontos, az akkor leglényegesebb, legaktuálisabb problémákat veti fel. S nagy jelentőségük van ezeknek az írásoknak abból a szempontból is, hogy tisztán tükrözik az író politikai fejlődésének legfontosabb, kommunistává válásának szakaszát.

Gábor Andor 1919 előtti pályája a polgári író természetadta ellentmondásaival terhes, de már itt is fellelhetők azok a momentumok, amelyek a későbbi kommunista író jellemzik. A társadalom visszasságaira kezdettől fogva érzékenyen reagáló művészt a háború esztelen brutalitása kényszerítette arra, hogy szembe forduljon korának erkölcsi világrendjével. A *Pesti sirámok* kötet *Szaladj egy lábon* ciklusának háborúellenes felháborodása ugyanabból a mély humanizmusból fakad, mint a magyarországi fehérterrort leleplező cikkek szenvedélyessége. Az 1918-as polgári forradalomból gyorsan kiábrándult, s a Tanács-

köztársaság kikiáltásakor a kommunistákhoz csatlakozott. A proletárdiktatúra leverése után 1919. augusztus 17-én éjjel Friedrich rendőrei a főkapitányságra hurcolták, ahol két héten keresztül alkalma volt megismerni az ellenforradalom megtorló intézkedéseit. Erről a két hétről számol be a kötet címadó önéletrajzi részlete, amelyből ugyan sohasem lesz az író szándéka szerinti könyv, de a börtönben szerzett élmények egy életre eljegyezték a szenvedő magyar munkássággal, s több kötetnyi publicisztikai cikk megírására ösztönözték.

1920 január első napjaiban Bécsbe menekül, nekilát a marxizmus klasszikusainak tanulmányozásához, s most már tudatosan vállalja a kommunista újságíró sorsát. Akkor is, ha ez számára a polgári jóléttel szemben állandó létbizonytalanságot, számkivetettséget jelent, s emigráns társai közt egyedül marad. A marxista ideológia megtermékenyítőleg hatott irodalmi, publicisztikai működésére. Cikkeinek tematikájából, de formanyelvéből is, szinte filológiai pontossággal lehetne rekonstruálni, hogy a marxista irodalom klasszikusainak mikor, melyik művével foglalkozott. Nem csak egyszerűen az elmélet alkalmazása ez a gyakorlatban, annál sokkal közvetlenebb kontaktus megteremtése a kettő között: új felismerése, legmélyebb feltárása az akkori közép-európai társadalom felszíni tarkasága alapján látszólag kiismerhetetlen belső lényegének, az elmélet útmutató világánál. (*A semleges tudomány, Lenin menekül, Fehér sajtó fekete miséje* stb.). Így, ezen az úton haladva válik a leleplezőből magas színvonalú marxista ideológussá, az európai fasizmus egyik első felismerőjévé és bírálójává.

Főfeladatának a proletár forradalom leverését követő terror leleplezését tartotta. „... én mindenkinek, a világ minden emberének a fülébe szeretném kiabálni, hogy mi volt, és mi van ma is még Magyarországon, a felhőkbe vetiteném a világ összes nyelvein, hegyek oldalába vésetném óriási betűkkel, a New York-i rév Szabadság-szobrának nyakába akasztanám ríktó plakáton, az Eiffel torony tetején lámpákkal világítanám meg, hogy a világ népei tudatára ébredjenek annak a szegyenfoltknak, mely a világ testén evesedik, és amit Horthy-országnak hívnak, s amit ahelyett, hogy régen eltisztították volna helyéből, engednek politikai játékot játszani...” (*Véres rajzai a magyar pokorról.*). Lángoló szavai el is jutottak a világ minden tájára. Német, francia, amerikai lapok oldalain ébresztgette az emberiség lelki ismeretét, s Horthyéknak volt okuk rá, hogy féljenek „a bécsi emigránsok tébolyodott tollforgatójától.” Héjjas különítményeinek megszárlását (*Iszonyatos Iván, Fürdőni fognak*), a „hivatalos” bíraskodást (*Az öngyilkos, A vérbírák mosakodnak*), az internáló-

táborok emberkínzását (*Hát mindenki hazudik?*) leleplező cikkeinek nem kis részük volt abban, hogy az Entente több ízben kénytelen volt vizsgálóbizottságot kiküldeni a magyarországi állapotok felülvizsgálására. Bátor kiállítás, általános népérzés volt az, amit akkor Gábor Andor kifejezett. Kortársak visszaemlékezései szerint voltak emberek, akik napi munkájuk után kilométereket gyalogoltak azért, hogy írásait a Magyarországra csempészett újságokban elolvashassák.

A fehérterrorról szóló cikkek anyagát a még otthon töltött négy hónap emlékeiből, s a hazai sajtóból merítette. Párszavas napihi-rekből, kis közleményekből kibogozza, kibontakoztatja az egész magyarországi poklot, amit azok szűkszavúságukkal takarni igyekeznek. Ilyen természetű cikkei irodalmilag a legsikerültebbek közé tartoznak. (*A vörös zászló, A pokol dinnyéi, Az öngyilkos, Lázár ne lázdál!*) A rémuralom korlátlanágát semmivel sem lehetne jobban jellemezni, mint hogy Magyarországon már egy gyermekjáték vöröskereszt-zászlócska megjelenése is, mert színe piros, rendőrségi ügyet jelent, hogy a dinnyeárusnak a dinnyék minőségét jelző csillagai mögött kommunista összeesküvést szimatolnak, s hogy a magyar bíróságok pereket gyártanak a kommunisták ellen olyan neveltséges vádak alapján, hogy mérgezett tűkkel akartak végetvetni a kormányzó és tisztjei életének.

Külön csoportban közli a kötet a polgári sajtóval foglalkozó cikkeket. Ebben az író már nemzetközi szinten harcol a kommunizmus mellett, hol úgy, hogy a polgári sajtó szovjetellenes rágalmaival teszi neveltségessé, (*Szegényke megveszett, Össze-vissza, Lenin menekül,*) hol pedig azzal, hogy a II. Internacionálé megalkuvását, munkásellenes tevékenységét leplezi le. (*Ismét Fimmen, A vér primadonnái.*)

Az eredetileg a *Bécsi levelek*-ben közzétett, Jászi Oszkárral folytatott polémia az 1955-ös kiadásból kimaradt; s a *Véres augusztus* szerkesztői átmertették a sorozat számára ezt a magyar munkásmozgalomban oly fontos szerepet betöltő, Gábor Andor minden írói erényét magán viselő cikksorozatát.

A *Tallózás kurzus-mezőkn*, a magyarországi uralkodókörök belső ellentéteit, konszolidációs törekvéseiknek aljas ideológiai („keresztény kurzus”), politikai (imperialista szándékok), s anyagi (bankhamisítások) eszközeit leplezi le, s ugyanakkor tájékoztat a nép elesetségeről, a rokkant, holt-eleven Lázárokat, *Ki tud róla?*-k nyomorúságos világáról.

Gábor Andort már polgári korszakában is a közvetlenül hatni akaró, a valamiért, vagy valami ellen harcoló írói magatartás jellemezte. Még inkább jellemző ez későbbi irodalmi működésére. Írásaiban mindig a tömegekre és sohasem a „kifinomult ízlés”

olvasóira apellált. Számára az irodalom közlés, küzdelem, harc, 1919-ig általában a racionalizmus jegyében, 1920-tól pedig a kommunista elvekért, s azok ellenségei ellen. Ezeknek az aktuál-politikai problémákból született cikkeknek oly nagy hatásuk volt, s hogy még ma is a közvetlen élmény erejével bírnak, az aktualitásukon túl Gábor Andor művészi stílusában, írói módszerében rejlik. Mik ennek az eszközei? Elsősorban a racionalizmus, az érvek felsorolásának tiszta logikája. Ez általános vonása Gábor Andor művészetének. Gondolkodásmódja semmi olyat nem tűr meg, ami csak egy kissé is eltér a realitás alapján álló ész ítéletétől. Ez minden írására egyformán jellemző, a nagy összefüggések felfedésének módszerére éppúgy, mint legkisebb képalakítására, szóképzésre. Ezt legjobban polemikus cikkeinél figyelhetjük meg (És itt jön Jászi Oszkár, aki megeszi Marxot és Leninét, ahol ellenfele gondolatmenetét izekre szedi szét, s nem csak bebizonyítja áltudományos voltát, szellemes szarkazmusával neveltségessé is teszi. Racionális szemléletmód, pártos szenvedély, szatirikus hajlam, bravúros szójátékok Gábor Andor legszembetűnőbb írói vonásai. Szójátékai sohasem öncélúak, szellemes fordulatai a mondanivaló mélyebb aláhúzását szolgálják. Hogy milyen mestere a szavaknak, arra számos példát lehetne idézni. Ilyen szempontból talán legbravúrosabb írása a *Lökem*, amelyben kiszemelt ellenfele cikke egyetlen idézett szavának fordulataival agyonüti annak egész gondolatmenetét, koncepcióját.

Gyakran alkalmazott módszere, hogy kiragad az életből egy közismert sablont, azt új tartalommal tölti meg s a sablon formanyelvének, fordulatainak megtartásával szinte a vízió határát súroló képesszociáció-

kat, valóságos szimbólumokat teremt, a naturalista ábrázolásmód oly rikító színeivel, hogy az olvasó képtelen kivenni magát hatása alól, s végigolvasva egy-egy ilyen metamorfózis varázslatát, akarva-akaratlan borsódzik a háta, undorodik, vagy ha éppen úgy akarja Gábor Andor, ököfbe szorul a keze. (*Vonít a kutyától, Szegényke megveszett, Össze-vissza, Lázár ne lázadj!*, stb.) Nem új dolog ez, a világirodalomnak egy Aesopus óta klasszikus módszerét alkalmazta itt Gábor Andor. Újszerűsége abban van, ahogyan és ahol alkalmazta. A szenvedélyességben, mely nem tűri meg, hogy az író az e műfajban szokásos módon a szituáció által önként adódó tanulság mögé húzódjon, hanem arra kényszeríti, hogy a metafora minden lehetőségét kihasználó tűzfergeteges varázsképeinek lepergetése után maga is előálljon, és minden esetben külön is, félreérthetetlenül levonja a tanulságot (l. a fentemlített cikkek végzavait a proletariátushoz). És abban, hogy ezt egy nem irodalmi célzattal íródott, de itt irodalmi szintű műfajban, a politikai publicisztikában alkalmazta a magyar irodalomban elsőnek, s a maga nemében máig is legjobban, a marxista-leninista világnézet szolgálatában. Diószegi András ezen új állásfoglalás jellegének meghatározásánál a reformátorok szenvedélyességére utal. Valóban erről van szó. Az új hit megmámorosodott prófétája harcolt itt minden gonoszság, poshadt régiség ellen. Vitéja, leleplezése azért olyan lángoló, mert érezni rajta az először kimondott szó örömet, az igazság felfedezése feletti újjongást, s az emberi haladásba vetett hitből fakadó gyűlöletet az igazság, emberség meggyalázói ellen.

Pölskei Ferencné

MAI OROSZ ELBESZÉLŐK

Európa, Budapest 1960.

Antológiát olvasni csaknem minden esetben többet jelent, mint különböző íróknak más és másfajta írásait sorra megismerni, tanulmányozni. A rendező elv, mely eszmék témák vagy íróegyeniségek szerint gyűjt össze műveket, mindig hangsúlyozni kíván valamit, aminek lényege az írásoknak csak együtt való szemléletében érthető meg.

Ez a többet-jelentés sajátja a *Mai orosz elbeszélők*-nek. Harminckét novella 1907-től 1959-ig. Harminckét irodalmi dokumentum egy történelmi korszakról, egy nép küzdelmes fejlődéséről, jövőt teremtő szenvedéseiről. Harminckét művészi alkotás, forma, íróegyeniség, látás- és ábrázolásmód az elmúlt csodálatos félévszázadból, mely a világirodalmat minőségileg új, az addigitól alap-

vetően különböző, realista művésszel gazdagította.

A novellák egy-egy csoportját vizsgálva részleteiben is élénk rajzolódik a szovjet társadalom egyik vagy másik fejlődési szakaszának emberi sorsokban kifejezett lényege, fővonása. Mily megrázóak és őszinték, mennyire mentesek minden hamis hangtól, álforradalmiságtól és mindenfajta eszmei vagy érzelmi csináltságtól a polgárháború tragikus epizódjait ábrázoló írások. Realizmusuk mélyreható, illúziómentes és a bennük sűrűsödő érzelmi és gondolati anyag sem egyszerű romantikus lángolás.

A szenvedélyekkel és tragédiákkal terhes kor irodalmából természetesen romantika sem hiányozhat. A huszas és harmincas évek for-

radalmi tárgyú novellái kétségbevonhatatlanul bizonyítják, hogy az adott társadalmi körülmények között a jellemek, az egyéni és tömegszituációk egyaránt kiéleződnek, a bennük rejlő konfliktus-lehetőségek saját, abszolút határaikig növekednek és létrehozzák — az egyes polgári írók által oly buzgóan keresett, de általuk csak mesterségesen megkonstruálható — excentrikus és új, reális tartalommal telített prototípusait.

Ilyen hős *Grossmann* Berdicsev városában c. novellájának politikai biztosa, aki női mivolta ellenére szinte kellemetlenül érzi magát terhességében és megszülvé gyermekét az anyaság és a forradalom ellentétes erkölcsi parancsainak szorításában az utóbbinak tesz eleget, de nem mint asszonyiságából kivetkőzött, semleges nemű lény, hanem mint választani kényszerülő — forradalmár. Extrajellem, s mint ilyen a romantikus hős egyik fajtája, de rokonsága e hőstípussal nem irodalmi-esztétikai jellegű, ellenkezőleg: nagyon is naturális, mivel konkrét társadalmi valóság és realista — szocialista realista — írói koncepció szülte volt.

A különleges sorsokat, a karakterek szélsőségeit és általában az írott szó szenvedélyét a forradalmi kor termelte, melynek irodalmi tükörképeiben e romantikus jegyek a szocialista realizmus törekvéseinek korszerű jellemzői voltak.

Nyeverov az *Élni akarok*-ban az élet értelmének számtalanszor felvetett kérdésére a polgárháború poklából válaszol. A már-már költői magaslatokat ostromló lírai vallomás — filozófia, de minden gondolata és érzése mögött az óriási méretekben folyó küzdelem végső célja rejlik, mely a polgári irodalom legnagyobbjai számára is elképzelhetetlen megoldását nyújtja az első számú örök témának.

Egy másik, ilyen klasszikus téma-örökség újjászületése tapasztalható V. *Ivanov* Az „E” betű c. novellájában. Nála az öregség nyer új, forradalmi értelmezést. Módszere viszont nem lírai; az eszme magában az epikumban fejeződik ki.

Az említett két mű a húszas évekből való. Hangjukban még ott vibrál a nemrég lezajlott forradalom ezernyi élménye. Ez az időbeli közelség más írásokat nem mint novellákat tesz szuggesztívve és olvasói élmény szempontjából is közvetlenebbé, hanem eltávolítja a műfajt és a krónika vagy az elmékezés irányában módosítja őket. E jelenségben nem a novellista korlátait, sokkal inkább a kor sajátos kifejezési formáját látjuk, a hitelességről való fokozott meggyőződés szándékát, melyben a művészi tett másodlagossá válik a megörökítésre méltó hősi cselekedetek mellett.

Erre gondolunk *Fagyjevet* olvasva (*Földrengés*), aki ebben az esetben valóban krónikása akart lenni a nagy átalakulásnak.

Meliskin egy békés krími utazáshoz kapcsolt lírai emlékezésben nyúl vissza a forradalomhoz. Krími vonat c. írását az utazás szelíd, nyugodt hangulata és az előtörő emlékek forradalmi színei teszik a kontraszthatás új és esztétikailag célszerű (jellegzetesen nem-formalista) példájává.

A második nagy témacsoportot az ötéves tervek időszakában játszódnó novellák alkotják. Új mondanivaló, új hangulatok, új érzések jelentkeznek, és a nagy vihart idéző írások mellett feltűnik a békés életet jelző műfaj — a szatíra is.

Mint téma mindenekelőtt a teremő munka tör az irodalmi élvonalba. I. *Katajev*, a *Halhatatlanság*-ban munkás-portrét fest. Hőse újít. Találománya később elavul, de az idő, melyben műve mű volt, az író tollával megőrizte őt a halhatatlanságnak. Szejfulina a korától elmaradt sors komikus tragédiáját írta meg (*A vagyon*), Ilf és Petrov a kultúr-bürokráciát ostromozzák (*A szórakozó egyed*) és bár szatírájukban a helyenként agitációba való átesapással megsértik a műfaji szabványt, számunkra ez már nem annyira esztétikai vétek, inkább mint irodalmi-korjelenség érdekes.

Olesa híres *Meggy-mag*-jában az író a romantika és fantázia jogaiért emel szót a ridegen racionális elgondolásokkal szemben.

A *vípera* c. A. *Tolsztoj*-novella a kötet ki-magasló írása. Cselekménye a polgárháborús időszakból átnyúlik az első békés esztendőkhöz. Hősnője nőiségét áldozta a forradalomért, de a harcok elmúltával áldozatából — önmaga számára — csak tragédiába torkolló boldogtalanság született. Feldúlt, bonyolult jellem; egy sokat szenvedett ország különös tükré. A. *Tolsztoj* egyszerű, de roppant megrázó művészi ábrázolásból minden vigasztaló elem hiányzik; ez már nem a harc felemelő küzdelme, itt már nincs helye semmiféle romantikának, ez tragédia, soha-nem-volt és megismételhetetlen tragédia.

A szovjet irodalom viszonylag rövid békés időszakának a történelmi események csakhamar véget vetettek és a harc, vér, pusztulás témaköre sajnos ismét visszanyerte jogait. A Honvédő Háború élményanyaga az emberi helytállás, bátorság, önfeláldozás megírására ösztönözte a szovjet írókat. Közülük egyesek a háború alatt, illetve közvetlenül utána írták meg háborús novelláikat, mások később. Így ez esetben és miként a polgárháborús novelláknál — nagy általánosságban — két ábrázolási módszer figyelhető meg; a háború közléről — és az esztendőktől távolából. Az előbbieket — szükségszerűen — az események felületibb (de nem felületes), azonnal megfogható elemeit emelik ki, mintegy a főkérdésre irányítva a figyelmet. A feladatból megérthetjük bizonyos romantikus jegyek fokozott feltűnését is. Heroizmus és

pátosz fontos tényezőkké válnak (V. Katajev: *Miatyánk*), emberi érzések — így a szerelem — a honvédő küzdelem szolgálatába kerülnek (Szoboljev: *A menyasszony*) — a téma: a háború. Másfél évtizeddel később: az ember a háborúban. Differenciáltabb érzések, írói behatolás a szenvedő ember lelkének mélyebb zónáiba. Panova *Valja* c. elbeszélésében két kislány elhagyja az ostromlott Leningrádot, majd a város felszabadulása után visszatérnek. Panova nem cselekménnyel „dolgozik”, a lányok lelki reagálásában, belső magatartásukban ábrázolja a háborút és minden velejáróját. Durván kifejezve: nem krónikát — lélekrajzot ír.

Solohov *Emberi sors*-át itt szükségtelen méltatni. Nála sem a cselekmény a döntő, sokkal inkább Szokolov, a közkatona, aki emlékezik. Ez az egyszerű harcos nem hős (milyen nagy távolság választja el a 20-as, 30-as novellák óriás-forradalmáraitól, a Honvédő Háborúval foglalkozó írások mártírhőseitől!) Csak sorsában van valami végtelenül egyszerű és nagy, ami egy-egy részletben minden szovjet emberé volt 1941 és 1945 között.

A kötet utolsó írásai a háború utáni szovjet novellairodalom témajelzései. A kiteljesedő élet az irodalmat általában, de a novellákat különösen új, még feltáratlan területekkel gazdagította. Tvardovszkij *Kályhások* c. portréja és Kazakov *Arkturusz*-a (melyet a legszebb kutya-novellák közé sorolhatunk). Mellette Nagibin *A téli tölgy* c. novellája jelzi az emberi élet apró, legapróbb jelenségei, érzelmi igényei, egyéni problémái felé forduló írói szándékot.

JOYCE, MAUPASSANT, CSEHOV

(James Joyce: *Dublini emberek*. Fordította: Papp Zoltán.
A verseket fordította: Gergely Ágnes. Európa Könyvkiadó, 1959.)

Első prózai kötete tizenöt novellában rajzolja meg a dublini emberek szűkös, ólom-szürke életét, amelynek tompa és nehéz zaja elől Joyce verseskötetének, a *Kamarazenének* halk lírájába, csöndes magányába húzódott. A novelláskötet legnagyobb része (tizenkét darabja) már 1905-ben kiadásra várt, de még kilenc évet kellett várnia, amíg 1914-ben végre megjelenhetett, hogy a hosszú várakozás után másodszor, immár megjelenésével törjön borsot írója orra alá, aki ekkorára régen túljutott azon a fokon, amelyet novellái megtestesítettek. Joyce egy John Quinnhez írott levelében így foglalja össze keserű tapasztalatait:

„Életem tíz évét emésztette fel könyvem, a Dublini emberek körüli levelezés és peres-

Engels nyomán Balzacról szoktuk mondani, hogy regényeiben minden történelmi forrásnál hitelesebben és gazdagabban örökítette meg kora gazdasági-politikai és társadalmi képét. Valami ehhez hasonlót érzünk, mikor visszagondolunk e félévszázadot felölelő gyűjteményre, mely jobbra ugyan véres és tragikus események emlékét őrzi, és szűkében van derűs, szívet könnyítő történeteknek, mégis nagyszerű, felemelő és biztató, mert lapjain történelem és irodalom, igazság és szépség-eszmény egyesült művészi ötvöztette.

Ez utolsó megállapítások azonban már a szerkesztők munkáját is dicsérik, mert válogatásukban a tematikai és korhatárokat észszerűen állapították meg, mert rendszerezésükben kifejeződik az orosz novella ötven esztendő alatt megtett útja és koncentrálódott a szocialista realizmus eszménye, melyet — az egy kötetbe nem foglalható — szovjet kispróza művelői következetesen szolgáltak.

Megtámadhatatlan válogatás természetesen nincs. A *Mai orosz elbeszélők*-ben is szívesen üdvözöltük volna a kötetben szereplő egyik-másik író kevésbé ismert, de jellegzetes írását, némely, nem kifejezetten elsővonalbeli műről való lemondás árán is. Lehetett volna növelni a harmincas évek tematikáját reprezentáló novellák számát, de a második világháború utáni irodalom képviselőit is.

Mindez mégis csak személyes igény és izlés kérdése, a kötet viszont — így ahogy van — eleget tett feladatának, a szép szó erejével hirdetve a társadalmi haladás és korszerű művészet megbonthatatlan kapcsolatát.

Kajetán Endre

kedés. 40 kiadó visszadobta; háromszor kisérték, egyszer elégették. A ráfordított posta-, vasúti és hajóköltés kb. 3 000 frankomba került, mivel 110 újsággal, 7 ügyvéddel, 3 társasággal, 40 kiadóval és jónéhány emberrel leveleztem miatta.”¹

A kiadás viszontagságai teljessé tették az ír kispolgárok jellemrajzát. A figurák kiléptek a novellák keretéből, és írójuk ellen fordultak. Lobogó nacionalizmusuk még megengedte volna azt, amit a cenzor megtiltott: hogy VII. Edward királyról egy ír hazafi előnytelenül nyilatkozzék (*Ir nap a bizottságban*), de azt már nem tudta elviselni, hogy maguk az ír hazafiak is kétes színben tűnjenek fel, s meggyőződésüket pénzért árusítsák. Bigott katolicizmusuk nem tűrhette, hogy egy para-

¹ James Joyce: *A Letter to John Quinn*, 10 July, 1917. Stuart Gilbert (ed.): *Letters of James Joyce*. Faber and Faber, London, 1957. 105.

1; zisben meghalt pap alakja az egész ír katólikus egyház paralitikus voltának, sőt az egész dublini élet paralízisének jelképévé válik (*Nővérek*), vagy hogy egyes személyeket korlátooltaknak ábrázoljon az író (*Kegyelem*). Vaskalapos prudériájuk felháborodott azon, hogy két iskolakerülő fiúban a tanító javító szigora helyett egy exhibicionista ijedelmes feltárulkozása riassza meg a kalandozás szépségét (*Találkozás*). Egész valójuk tiltakozott az ellen, hogy életüket sívárnak (*Eveline*), alantásnak (*Két úrfiak*) kisserűnek (*Futó árnyék*), kicsinyesnek (*Anyá*), robotosnak (*Ellenfelek*), korlátolt-nak (*Sajnálatos eset*) és üresnek (*A holtak*) lássák. A modell fellázadt a képmás ellen, s csak még inkább elidegenítette magától az író.

Pedig Joyce már a *Dublini emberek* megírásakor is meglehetősen idegennek érezte magát, csak félig volt otthon az ír kispolgárok világában. Valóságábrázolása is felemás, két ellentétes törekvés küzdelme figyelhető meg benne. Egyfelől naturalizmussal², szimbolizmussal³ és impresszionizmussal találkozunk, másfelől a hagyományos realizmus tűnik elélni szokásos tartalmaival, megszokott formáival.

Az ábrázolt valóság lényegét olykor elfedi a leírások naturalista részletessége (*Verseny után*, *Agyag*, *Kegyelem*), a novella teste nem formálódik ki klasszikusan, félig bennmarad a megmintázandó anyagban (*Agyag*, *Ír nap a bizottságban*). A valóságátítás naturalista korlátai a művészi általánosítást a realizmus lényeg-világának ábrázolása felől a szimbolizmus jelkép-rendszerének utalásai felé terelik (a paralízis és a leejtett kehely a *Nővérek*-ben; az ábrázolás esetleges különböző szintjei az *Agyagban*, melynek főszereplőjében egy cselédnek, egy boszorkánynak és Szűz Máriának a vonásai vegyültek egybe; Gretta Conroy, a fehér ló, *Az aughrimi legény* c. dal és Michael Furey *A holtak* című novellában stb.). A novellák naturalizmusa nemcsak szimbolizmusban olvad fel: olykor impresszionizmusba párolog át (*Arabia*, a *Nővérek* egyes lapjai stb.). Az elvi lehetőséget erre az ábrázolás határainak és közegének azonossága adja meg, mely maga nem változik, csak halmazállapotát változtatja. Más szóval a dublini élet fényképe nem kaphatja meg a realista festmény művészi mélységét, sem az utólagos

retusálástól, stilizálástól, sem pedig egy elmosódó pillanatkép futó benyomásától.

Másrészt viszont a dublini novellákban erős realista törekvések is érvényesülnek. Közülük jó néhány megtartja a realista novella hagyományos felépítését, műfaját, amelyet egy hirtelen, gyakran véletlen fordulat lényegbevilágító ereje jellemez. (*Eveline*, *Két úrfiak*, *Koszt és Kvártély*, *Futó árnyék*, *Ellenfelek*, *Sajnálatos eset*, *Anyá*); némelyik egy-egy jellegzetes társadalmi típus realista megfestését szimbolista és impresszionista ábrázolásmóddal tompítja (*Nővérek*, *A holtak*); s mindegyik kikever olyan szimboliztikus, impresszionisztikus színeket, amelyeket egy modern realista freskó hasznosíthat.

Ami a dublini novellák valóságábrázolásának kettősségéről általánosságban mondtunk, akkor konkretizálhatjuk leginkább, ha Joyce novelláit összevetjük Maupassant és Csehov novelláival. A három író novellaművészetének összehasonlítása gyakori a *Dublini emberekkel* foglalkozó Joyce-irodalomban. Szempontjaival azonban korántsem mindig érhetünk egyet. Marvin Magalaner, a neves amerikai irodalomtörténész, a kérdés történetének összefoglalása során a következőket írja:

„Amikor az író az életet realista részletességgel ábrázolja, vigyáznia kell arra, hogy cselekményvezetése ne legyen mesterkélt, a részletek ne illeszkedjenek egymáshoz túlságos szabályossággal, ne legyenek túlságosan magától értetődők és csináltak, mert az életben sem így történnek a dolgok. Maupassant novelláinak szerkezeti keménységével, határozott indításával és búvészkedő („trükkös”) lezárásával figyelmen kívül hagyta ezt a modern követelményt. Csehov művészetének viszont ez a védjegye. Ő úgy érezte, „a történetnek nem kell, hogy eleje és vége legyen”,⁴ Joycehoz hasonlóan ő is legjobban szeretett „befejezetlenné” látszani.”

Gormannak, Joyce életrajzírójának véleménye szerint Maupassant „alacsonylelkű”, az életet nem tudja teljes szélességében befogadni, jellemei „törékenyek”, az író lealacsonyítja az életet, és az emberiséget, míg Joyce tárgyilagos, emelkedett, arisztokratikus realizmust képvisel, „művészete magasabbrendű, melegebb, jobban ismeri az életet.”⁵ Joyce novelláinak nincsen valami élet-

² Marvin Magalaner and Richard M. Kain: *Joyce The Man, the Work, the Reputation*. New York, University Press, New York 1956. 66–67.

³ W. Y. Tindall: *James Joyce: His Way of Interpreting the Modern World*. Charles Scribner's Sons, New York, 1950. 108. ff.

Magalaner – Kain: Op. cit. 68–101.

⁴ Magalaner – Kain: Op. cit. 61–62. Meg kell jegyeznünk, hogy ha Magalaner Maupassant, Csehov és Joyce viszonyára vonatkozó értékelésével nem értünk is egyet, sok helyütt igen találonak érezzük. Ő Gormannal ellentétben nem becsüli le Maupassant-t.

⁵ Herbert Gorman: *James Joyce: His First Forty Years*. B. W. Huebsch, New York, 1924. 39–45.

hűbb, teljesebb, tárgyilagosabb, emelkedettebb és modernebb realizmus hordozóinak a Maupassant novellaművészetével való ilyen szembeállítás és a Csehov-novellákhoz való ilyen szempontú közelítése, vagy éppen a Csehov novellák mellé helyezése, a három író valóságábrázolásának viszonyát teljesen helytelenül jellemzi, és mindhárom íróval szemben igazságtalan.

Maupassant novelláinak szerkezetikemény-sége, határozott indítása és fordulatossága befejezése nem valamiféle mesterkélttség eredménye, hanem határozott és dinamikus formai megfelelője annak a határozott és dinamikus viszonyoknak, amelyben Maupassant a hamis fényben tündöklő második császárság, a személyes katonaieményeket kínáló franciaporosz háború, a császárság bukása, a mohón üzletelő harmadik köztársaság, a Mac Mahon és a Boulanger-féle monarchista puccsok forgatagos világát megélte és megítélte. Ez a dinamika szabja meg a legkülönbözőbb témájú novellák karcsú szerkezetét és fordulatossá cselekményét, ez magyarázza meg azt, amit Magalaner úgy fogalmaz meg, hogy Maupassant Joyce-szal szemben „rendszerint a szokatlan pillanatot választja ki a megszokott életvitelben”.⁶ Ez a dinamika és fordulatosság érződik a *Gömböc*-ben, a *Fiji-kisasszonyban*, az *Államcsinyben*, a *Berthában* éppúgy, mint a *Fumerel márkiában*; Az *apagyilkosban*, a *Tellier házban*, a *végrendeletben* és Az *ékszerben* éppúgy, mint a *tanyai lányban*, a *keresztelőben* vagy a *kikötőben*. Ha Joyce novelláiban ezzel ellentétes tendenciák hatnak, ebben nem Maupassant „mesterkélttségének” leküzdését és egy új, modern realizmus érvényesülését kell látnunk, hanem az írószázi századelő, vagyis egy jóval kevésbé eseményes kor statikus vonásainak egyoldalú kiemelését, Joyce valósághoz való statikus viszonyának formai következményét, a realizmus érvényesülésének új, „modern” korlátait, Joyce később kibontakozó dekadenciájának előjeleit. Ebben az összefüggésben érthetjük meg Joyce Maupassantról tett kritikai megjegyzéseit, amelyekben — Maupassant rá gyakorolt nagy hatásának elismerése mellett — kifogásolta, hogy az író „állhatatosan arra törekszik, hogy a dolgokat egy kifejezéssel meghatározza”, hogy brutálisan ítélkezik a maga teremtette alakok felett, hogy „alakjai, úgy látszik, csak azért emelkednek ki egy pillanatra, hogy ismét visszahulljanak a banalitásba.”⁷

De az ábrázolt világ valóságहितele tekintetében a *Dublini emberek* nemcsak Maupassant novellái fölé nem helyezhető; nem tehetjük

Csehov novellái mellé sem. Magalaner és Gorman fentebb idézett szempontjai pedig különösen alkalmatlanok az összehasonlításra.

Az a tespedtség és levegőtlenység, amely a XIX. század 80-as és 90-es éveinek Oroszországát jellemezte, s amely a II. Sándor meggyilkolása után különösen szigorú, cári önkényuralom nyomásában és a haladó mozgalmak eltírásában leli eredetét és magyarázatát, bizonyos mértékben emlékeztet a századforduló majd a századelő Írországiának elmaradottságára, provincializmusára, tetszhalotti merevségére. Ez a helyzet nemcsak a kispolgári élet kicsinyességének, az életforma szűkös provincializmusának bizonyos vonatkozásokban hasonló témáit és alakjait teremtette meg, hanem mindkét író számára lehetetlenné tette, hogy a valóságot oly dinamikus módon élje át és ábrázolja, mint ahogy Maupassant tehette. Ezért jut mindkettőjük novellisztikájában a cselekmény rovására oly jelentős szerep a hangulatnak, sejtetésnek s a közvetett ábrázolásnak.

De Csehov korát nemcsak a forradalmi demokraták és a narodnyikok haladó törekvéseinek elfojtása, hanem azoknak a forradalmi energiáknak lassú felhalmozódása is jellemzi, amelyek az író halála után 1905 és 1917 forradalmaiban kirobantak. Ezeknek a lefojtott energiáknak társadalmi hordképessége jóval nagyobb volt, mint a Joyce fellépése idejében hangoskodó, igen különböző célokat követő ir megújulási mozgalom áramlatai. De nemcsak a valóság jellege, hanem a két írónak a valósághoz való viszonya is egészen más volt. Csehov minden idegszálával együtt rezgett és remegett kora mikroszkopikus mozgásaival, ítélete biztos, határozott és megfellebbezhetetlen volt, Joyceban viszont egyre inkább kifejlődött, s már a *Dublini emberek* megírásának idején is érvényesült (bár még nem vált egyszemélyessé) az a hideg szemlélődő magatartás, amelyet *Önarcképéből*, majd az *Ulysses* Stephenjének alakjában felismerhetünk.

Ezek a fontos különbségek a művészi ábrázolásban is megmutatkoznak. Csehov novellái a Maupassant-étől csak a realizmus fajtájában ütnek el, Joyce novellái magának a realizmusnak korlátozott, felemás jellegében is. Csehov és Joyce novelláinak a modern realizmus jegyében történő egymás mellé helyezése elmosza azokat a szembeálló különbségeket, amelyek kettejük novellisztikájában megmutatkoznak. Mindenekelőtt: különbözik a két író esztétikája. Ha Csehov azt hirdeti, hogy „amikor szomorú, vagy szeren-

⁶ Magalaner — Kain: Op. cit. 59.

⁷ Stanislaus Joyce: *Recollections of James Joyce by His Brother*. The James Joyce Society, New York, 1950. 18.

csétlen embereket ábrázolsz és meg akarod indítani az olvasó szívét, igyekezz hidegebb lenni, így mintegy háttérbe adsz fájdalmuknak és jobban kidomborítod"; ha arról beszél, hogy „minél objektívebb az ábrázolás, annál nagyobb a hatás”, akkor — véleményünk szerint és Magalaner véleményével szemben⁸ — egészen más álláspontot foglal el, mint Joyce Stephen Dedalus a *Stephen Hero*ban és az *Ifjúkori Ónarckép*ben. Csehov az objektív ábrázolás és hatás titkát keresi, Joyce statikus művészetet hirdet s teremti, és l'art pour l'art-os arisztokratizmussal tekint a művészetre és a közönségre.⁹ Csehov jelentette ki egyszer, de Joyce közeledett egyes novelláiban (*Agyag*) annak az elvnek a megvalósításához, mely szerint „a történetnek nem kell hogy eleje és vége legyen”. Másodszor: Csehov novellái mindig kerek művészi egységet alkotnak, sohasem vesznek úgy bele a mindennapi életbe, amelyből tárgyukat merítették, mint Joyce egyik-másik novellája. Harmadszor: jóval nagyobb a Csehov novellák drámaisága is. A klasszikus novella műfajához hozzátartozó drámai fordulat, a csatánál sohasem oldódik fel, vész el úgy a hangulatban, mint ahogy Joyce egyes novellái esetében történik (*Nővérek, Agyag, Ir nap a bizottságban*). Csehov novelláinak fordulatos, drámai szerkesztése eleinte egy-egy helyzet szatirikus kiélésének volt következménye (*A csinovnyik halála*). A drámai elem mindvégig megmarad novellái erős izgalmi anyagának (*Bánat, Fájdalom, A 6-os körterem, Egy orvosi eset, A tokba bújó ember*), s utolsó éveiben annyira felfokozódik, hogy közvetlenül drámai formát kíván (*Sirály, Ványa bácsi, Három nővér, Cseresznyés kert*). E drámák is átveszik a novellák fátyolozottságát, alapelvük véve mégis a novellák drámai problematikájának művésziileg igen hatásos és meggyőző összesűrűsödését képezi. Joyce is megpróbálta a dublini novellák egyes drámai elemeit drámává tömöríteni (*Számkivetettek*), kísérlete azonban nem sikerült, három felvonásos dialógusaiból hiányzik az igazi konfliktus, így a drámai feszültség is.

De Csehov és Joyce novelláinak olyan megfontolások alapján történő közös nevezőre hozása, hogy Maupassant határozott indítású és fordulattal záródó novelláival szemben mindkettő egy, a mindennapi életbe beleol-

vadó fordulat (Magalaner kifejezését használva: trükk) nélküli, új, „modern realizmust” (a mi felfogásunk szerint: új, „modern” körülmények között felszámolt realizmust) képvisel, nemcsak Csehov, hanem még Joyce novelláira vonatkozóan sem állja meg a helyét. Az ábrázolt és az ábrázolandó valóság fényképszerű azonosulása, a novella drámaiságának, a felszín mögötti lényeg valóságos alakját felvillantó fordulatosságának eltüntetése a *Dublini emberek*ben ugyanis csak tendencia, amely egyes novellákban (*Nővérek, Agyag*) erősebben, másokban (*Ir nap a bizottságban*) gyengébben, ismét másokban (*Futó árnyék, Ellenfelek*) egyáltalán nem érvényesül, és mindenütt egy ellentétes irányú realista tendenciával bírkózik. Éppen ennek a realista tendenciának a jelenléte tette lehetővé, hogy a *Dublini emberek* egyes kritikusai — Magalanerrel és Gormannal szemben ellentétes álláspontot elfoglalva, s így a dublini novellák valóságértékének kétarcúságát az ellenkező oldalról ugyancsak figyelmen kívül hagyva — a novellista Joyceot Maupassant közvetlen követőjeként tekintsék.¹⁰ Ezek a Joyce-novellákban ható realista törekvések magyarázzák meg, hogy Joyce — kritikai fenntartásai ellenére is — miért csodálta úgy Maupassant-t.¹¹ Ez az egyik magyarázata a Csehov és Joyce novellái között fennálló művészi hasonlóságoknak is, amelyekre Magalaner oly finoman rámutat.¹² Maupassant, Csehov és Joyce novellaművészetének fentebb felvázolt, eltérő vonásai a dublini novellák valóságábrázolásának a realizmus módszerétől elforduló arcát rajzolják meg.¹³ Ez az arc a főmű, az *Ulysses* felé néz, amely eredetileg maga is dublini novellának készült, s amelynek külső cselekménye nem több egy novelláénál. Maupassant, Csehov és Joyce novellisztikájának hasonló vonásai a *Dublini emberek*nek a realizmus módszere felé forduló arcát körvonalazzák. Hármójuk novellisztikájának összevetése tehát a dublini novellák művészi alkotásának legfőbb jellegzetességét: realizmusának kétarcúságát emeli ki.

A magyar olvasóközönség a *Dublini emberek*et most kapja először kézbe. A fordítás Papp Zoltán gondos, művésziileg érzékeny munkája, a kötet versbetéteit Gergely Ágnes fordította az eredeti szövegnek megfelelő finom líraisággal, derengő iróniával.

Egri Péter

⁸ Magalaner — Kain: Op. cit. 62.

⁹ Vö.: James Joyce: *Stephen Hero*. Ed. Theodore Spencer. Cape, London, 1956. 82.

James Joyce: *Ifjúkori ónarckép*. Fordította és a bevezetőt írta Szobotka Tibor. Magvető, Budapest, 1958. 267.

¹⁰ Louis Cazamian: *Essais en deux langues*. Henri Didier, Editeur, Paris, 1938. 48.

Louis Golding: *James Joyce*. Thornton Battenworth, Ltd. London, 1933. 28.

¹¹ Stanislaus Joyce: Op. cit. 18.

¹² Magalaner — Kain: Op. cit. 60 — 64.

¹³ A modern realista novella egyik típusában a hagyományos realista novella drámaisága csökken, s helyére a novellában összesűrűsödő hangulat kerül. De a novella ez esetben sem olvad fel a hétköznapi világban: hangulata egy konkrét helyzet érzelmi velejáróját súríti, s lényegének művészi indokolását a kívülvilágban leli.

1927 óta jelenik meg a magyar irodalom szakbibliográfiája, amely egy-egy esztendő anyagát dolgozza fel. 1945-ig részint folyóiratokban, részint különnyomatos, vékony füzetekben jelent meg ez a bibliográfia. A szűk keretek között a bibliográfus is erős rostálásra kényszerült, elsősorban az irodalomtörténeti tanulmányok regisztrálására szorítkozott, és a legfontosabb könyvekre és folyóiratokra korlátozta gyűjtését. 1950-ben aztán külön kötetben jelent meg öt esztendő (1945—1949) magyar irodalmi bibliográfiája. Azóta, ha néha egy-két éves késéssel is, külön könyvben kapjuk az évi bibliográfiák anyagát (az 1951-es és 52-es bibliográfia közös kötetben jelent meg). Az említett öt esztendő anyagát magába foglaló bibliográfia 232 lapon jelent meg, a most kiadott kötet pedig egy év anyagát 333 lapon dolgozza fel. Ez a gyarapodás egyszerre két vonatkozásban is öröndetes tény. Egyrészt 1955-ben már sokkal több könyv, tanulmány, könyvismertetés, irodalmi cikk jelent meg, mint nyolc-tíz évvel korábban, másrészt a bibliográfus is nagyobb teret, vagyis több papírt kapott egy-egy év feldolgozására. Kiszélesíthette gyűjtőkörét: az 1950-es bibliográfia 63, az 1955-ös 87 hírlap, illetőleg folyóirat irodalmi anyagát dolgozta fel. Az utolsó kötetekben különösen a színművészeti és filmművészeti anyag szaporodott jelentős mértékben.

A legújabb kötet egyik szerény adata, amely csak az impresszumban fedezhető fel, szintén nagyon kedvező jelenségre utal: az 1955-ös bibliográfia 800 példányban jelent meg, az előző évvel szemben 300 példány a gyarapodás. Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy az olvasók, írók, irodalomtörténészek, könyvtárosok, tanárok, népművelési szakemberek körében megnövekedett az igény a bibliográfiára. Márpedig, ahol az olvasók a bibliográfia-kötetek után nyúlnak, ott olvasó és irodalom között szoros kapcsolat tételezhető fel, mert a szakembereken kívül az szokott bibliográfiákat forgatni, aki egy lebilincselő könyv élménye után, ugyanattól a szerzőtől még mást is szeretne olvasni, aki egy új író nevének hallatára nyomozni kezd azután, hogy mi jelent meg már az új szerzőtől, vagy aki nem nyugszik bele egy könyv zavaró vagy felemás hatásába, és a bibliográfia nyomán megkeresi a könyvvel foglalkozó kritikákat is.

A bibliográfiának azonban nemcsak gyakorlati haszna van: minden bibliográfia megjelenése arra is alkalmat ad, hogy egy-egy szakterület eredményeire és elvégzendő feladataira is emlékeztessen. Persze a naptári év

nem mértékegység az irodalomtörténetben, éppen ezért a nagy irodalmi termés mellett ma már nem sok értelme lenne annak a meddő vállalkozásnak, ha valaki egy-egy év magyar irodalmának kritikai szemlét próbálna elkészíteni, de talán nem érdektelen, ha szakmánk szűkebb területének 1955-ös eredményeit, legfontosabb irodalomtörténeti kiadványait számbavesszük a bibliográfia megjelenése alkalmából. Több, fontos szövegkritikai kiadvány látott napvilágot ebben az esztendőben. Ady Endre összes próza műveinek első két kötete, Bacskányi János összes műveinek első, Balassi Bálint összes műveinek második kötete, továbbá Fazekas Mihály, Rimay János összes művei jelentek meg 1955-ben. Az irodalomtörténeti szövegkiadás régi adósságát teljesítette Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek* c. munkájának kiadásával. Szintén ebben az évben jelent meg Kardos László Tóth Árpádról szóló monográfiája, Bóka László Ady-monográfiájának és Hatvany Lajos *Igy élt Petőfi* c. művének első kötete. Az *Irodalomtörténeti Füzetek* sorozata is ekkor indult meg.

Igen sok tanulmány, cikk, vers foglalkozott Csokonaival, József Attilával, Vörösmartyyal, mert ezeknek a költőknek évfordulója volt. Persze egy-egy évforduló sok vegyes anyagot felszínre vet, kisebb értékű írásokat is, de mégsem szabad lekicsinyelni azt a nyereséget, amelyet az irodalomtörténet kap egy-egy évforduló alkalmából. Ha valaki egyszer össze-számolná, hogy hány maradandó értékű irodalmi tanulmány született a centenáriumi és évfordulók adta alkalmakból (a nagy, alkalmi versekről most nem is beszélve), bizonyára elcsodálkoznánk az eredményen. Az 1931-es Kazinczy-évfordulón jelent meg Horváth János híres Kazinczy-tanulmánya éppúgy, mint Halász Gáboré; Móricz egyik legjobb írói arcképét Katona József halálának 100. évfordulójára írta; Kosztolányi szép Pázmány-esszéje is a nagy nyelvész születésének 250. évfordulójára íródott, — hogy csak néhány példát említsünk, minden utánanézés nélkül. Az elmúlt évek irodalomtörténeti emlékünnepelei az egész ország figyelmét egy-egy klasszikusunkra fordították, néhány napra, néhány hétre. Nemcsak ismert tudósok és publicisták írtak egy-egy tanulmányt az évfordulók kapcsán, hanem vidéki írók, újságírók, tanárok hoztak felszínre elfeledett adalékokat, helyi emlékeztetéseket. Éppen a kezünkben levő új bibliográfia bizonyítja, hogy Vörösmarty halálának 100. évfordulóján Székesfehérvárott milyen értékes kiadványok születtek, amelyekben nemcsak tudósok és írók munkái jelentek meg, de helyi szerzők

Vörösmarty életének és életművének dunántúli vonatkozásait is több oldalról megvilágították.

Ha a bibliográfia alapján megnézzük, hogy kik voltak azok az írók, akikkel 1955-ben legtöbbször foglalkozott az irodalom, akkor a következő névsor alakul ki: József Attila, Vörösmarty, Csokonai, Móricz, Petőfi. (Bizonyára nem érdektelen ebben a vonatkozásban sem az összehasonlítás az 1945–1949 közti periódussal, amikor az öt első név a következő volt: Petőfi, Móricz, Ady, József Attila, Krúdy.)

A bibliográfiák hiányai és hibái inkább csak használat közben derülnek ki, de már az első átlapozásból rendszerint következtetni lehet a hibák, hiányok bizonyos hányadára. Az 1955-ös bibliográfia minden jel szerint a jól használható bibliográfiákhoz tartozik. Néhány hibára azonban fel kell hívunk a figyelmet. A Csokonai „*A lélek halhatatlanságáról*” c. cikknek nem Balogh Edgár a szerzője, hanem Balogh Elemér. A névmutató összekeveri a Varga Imre nevű író, újságíró és irodalomtörténészt. (Varga Imre irodalomtörténészre a 47. lapot jelző utalás vonatko-

zik.) A névmutatóban Törő Györgyi helyett tévesen Törő György szerepel.

Kisebbségi hiányosságok: az *Írások József Attiláról* és a *Lukács György írói munkássága* c. közleményeknél helyes lett volna jelezni, hogy bibliográfia mind a két cikk. Néhány helyen adós marad a bibliográfia a kezdőbetűkkel jelzett szerzői nevek feloldásával (pl. K. J. a *Művelt Nép* c. hetilapban: Kelemen János; V. B. A *könyvben*: Vihar Béla).

Az Akadémiai Kiadó és az Irodalomtörténeti Intézet kiadványaiban az *Irodalomtörténeti Közlemények* c. folyóiratot *ItK*-val jelzik, ha rövidítést alkalmaznak. Kozocsa bibliográfiája egy másik, régebben szintén szokásos rövidítést (*IK*.) használ. Helyes lenne, ha a jövőben minden szakkiadvány egységesen *ItK*-val jelezné rövidítések esetében ezt a folyóiratot.

A bibliográfiák iránt mutatkozó fokozottabb érdeklődés nyilván a szerkesztőt és a kiadót is arra sarkalja majd, hogy az utolsó négy év bibliográfiai feldolgozásával, illetőleg kiadásával se maradjanak már soká adósak.

Vargha Kálmán

РЕЗЮМЕ

Миклош Саболич :

ДЮЛА ЮХАС

Статья представляет собой дополненный вариант доклада, прочитанного автором на передвижном заседании Венгерского Общества Литературоведов в г. Сегед.

В начале статьи автор подводит итоги результатов исследований, проведенных после освобождения страны, и пополняет картину о творчестве поэта новыми проблемами.

По мнению автора поэзия Дюла Юхаса сложилась под влиянием трех направлений а именно: консервативного, дерзко независимого, частично упадочного буржуазного и буржуазно-радикального идеологических воздействий. С немалой оговоркой Дюла Юхас считается членом внутренних кругов журнала „Nyugat” (Запад). До 1919 года он был скорее важным, но стоящим на периферии представителем возобновляющейся венгерской литературы. Дюла Юхас с воодушевлением примкнул к революции, но после ее падения, под гнетом внешних обстоятельств, он приостановился; однако, от высказанных своих слов он никогда не отказывался.

В поэтическом творчестве Дюла Юхаса после 1919 года встречаются противоречивые элементы современного национализма и ирредентизма, христианской доброты (в смысле Л. Толстого), верности к угнетенным, томления о подавленной революции и солидарности с рабочим классом.

В дальнейшем автор анализирует важнейшие проблемы поэзии Дюла Юхаса, в частности, отношение поэта с патриотизмом, провинциализмом, уединенностью, красотой, религией и т. п.

С формальной точки зрения лирика Дюла Юхаса представляет собой своеобразную смесь традиционализма и модернизма.

Наконец, на основании многочисленных примеров автор анализирует и документирует взаимное творческое влияние, существовавшее между Дюла Юхасом и Аттила Йожефом.

Кальман Ковач :

ТЕОРИЯ НАРОДНОЙ ЭПИКИ

Подробно анализируется борьба между буржуазным романом и народной эпикой в годах после освободительной войны 1848/49 гг., с особым вниманием на роль Пала Дюлаи и Яноша Араня.

Дюлаи высказывается в общем за эпiku. При этом на него сильно влияет повышенный интерес к историческим легендарным традициям, который в периоде Баха, в результате национального гнета, укрепился как противодействие последнему. Из первых шагов Араня в этом направлении Дюлаи выхватывает лишь произведения с историческим сюжетом. Эпiku он ставит целью слияние прошлого и настоящего.

По мнению автора романтический мир идей не вдохновляя ни «восстанавливающую» фантазию Араня, ни реконструкционную теорию Дюлаи; на них воздействовали скорее мысли о национальной самостоятельности и духовной независимости венгерского народа.

Ласло Петер :

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕКСТОВЫХ ИЗДАНИЙ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ТЁМЁРКЕНЯ

Новая серия произведений Тёмёркена, выпущенная Беллетристическим Издательством (Szépirodalmi Kiadó), подвергается основательной критике. Критикуются подбор

произведений и картина, нарисованная о творчестве Тёмёркёня современным литературоведением, которая, по мнению автора, неточна. Он подробно занимается спорным вопросом об образах крестьян в произведениях Тёмёркёня. Анализируется своеобразный «этнографический реализм» Тёмёркёня и подчеркивается его превосходное умение повествовать.

Наконец, исправляются многочисленные ошибки этого тома и дополняется недостаточность материала примечаний; отмечаются также ценные директивы для составителей следующих томов.

Шандор Экхардт :

ТРУБАДУРЫ В ВЕНГРИИ

Статья дает отчет в значительном открытии, проливающим новый свет на французские связи средневековой венгерской литературы.

Установлено, что кроме уже известного Пейре Видала (Peire Vidal), при дворе венгерского короля Имре жил и работал еще один трубадур — Гауцелм Файдит (Gaucelm Faidit). Публикуются относящиеся к Венгрии строфы одного песней, этого трубадура и мелодия плачи (planh), посвященной смерти Рихарда Львиного Сердца.

Предполагается — и подтверждается примерами — существование связи между этой плачей и плачами венгерских жонглеров (joculator) того времени. По мнению автора «при дворе венгерского короля охотно пели провансальские песни»; этой взаимосвязью объясняется, наверно, каким именно образом сказочные элементы легенды Тольди попали сюда из „chanson de geste” и почему обнаруживается, например, столько совпадений между произведениями Rutebeuf и скрипичной песней Ференца Бебека.

С ГЛАЗАМИ СОВРЕМЕННОКОВ

Сефи Бохуницки : Воспоминания об Эрнё Ошвате

Фалленбюхелне Гизелла Амбруш : Золтан Амбруш

ДОКУМЕНТАЦИЯ

Дьёрди Шафран—Режё Сий : Из корреспонденции Имре Кнера

Д. Стоян Вуичич : Стихотворение юного Ады о Марко Кралевица

Шандор Ваг : Журнал „Nolpar” (Завтра) и г. Сегед

Дюла Бистриш : Письма Зольтана Амбруша, Атилы Йожефа и Дежё Костоланы

Михай Барышкэ : Неизвестное стихотворение Яноша Вайды

Ференц Силади : Действительно Чоконан написал ли поэму «Четнеки Пергё»

Миклош Дьёрфффи : К хронологии новелл Мадача

Эндре Чаткаи : Неизвестный коллекционер автографов в первой трети 19-ого века

ОБЗОР

Кальман Ковач : Антал Вебер, зачин венгерского романа

Тибор Комловски : Мишиник—Экхардт—Кланицай, Прекрасная венгерская комедия

Балинта Балашши

Пуканскине Иолан Кадар : Брошюры театроведения

Ференце Пёльшкеи : Андор Габор, Кровавый август

Петер Эгри : Йойсе, Маупассант, Чехов

Эндре Кайетан : Современные русские новеллисты

Кальман Варга : Шандор Козоча, Библиография венгерской литературы (1955)

R É S U M É

Miklós Szabolcsi :

GYULA JUHÁSZ

L'article est la variante amplifiée d'une conférence donnée par l'auteur, au congrès ambulant de la Société d'Histoire Littéraire Hongroise, à Szeged.

L'article commence par le résumé des résultats des recherches sur Gyula Juhász après la Libération, en apportant des nouveaux traits au portrait du poète.

Selon l'auteur la poésie de Juhász se compose sous l'action de trois influences différentes: ce sont une influence plutôt conservatrice, affirmant l'indépendance du pays en opposition au régime; une autre qui peut être qualifiée — pour partie — comme bourgeoise décadente, et une influence idéologique bourgeoise-radical. Ce n'est que sous toutes réserves qu'on peut compter Juhász au monde des lettres étroitement lié à la revue „Nyugat” (L'Ouest). Avant 1919 il est plutôt un représentant de marque de la littérature hongroise renaissante, mais qui prend sa place à la périphérie. Il s'est rallié, et avec enthousiasme, à la révolution, après la chute de laquelle il s'arrêta sous l'étreinte des circonstances extérieures, bien qu'il ne soit jamais revenu sur ses déclarations.

Dans sa poésie des années après 1919, ils se présentent des éléments contradictoires de nationalisme et irrédentisme, bonté chrétienne tolstoïsante, dévouement aux opprimés, nostalgie de la révolution réprimée et solidarité avec la classe ouvrière.

Par la suite l'auteur analyse quelques problèmes dominants de la poésie de Juhász, comme ses rapports avec le caractère hongrois, la provincialité, la solitude, la Beauté, la religion etc.

Sous le rapport de la forme sa lyrique représente une amalgamation individuelle de l'attachement aux traditions et du modernisme.

Finalement l'auteur analyse l'influence réciproque entre Gyula Juhász et Attila József en s'autorisant de nombreux exemples.

Kálmán Kovács

LA THÉORIE DU GENRE ÉPIQUE POPULAIRE

La lutte entre le roman bourgeois et le genre épique populaire au cours des années après la guerre pour l'indépendance hongroise de 1948 est analysée dans le détail à l'égard du rôle que Pál Gyulai et János Arany y ont eu.

Gyulai a pris parti pour le genre épique en vers. Dans cette attitude il est largement influencé par l'intérêt accru qui se portait sur les traditions historiques légendaires et qui s'est encore renforcé par contre-coup du fait de l'absolutisme tenant le peuple sous l'oppression. Aussi des tentatives d'Arany de cette tendance Gyulai ne fait-il ressortir que celles qui ont des sujets historiques. Au poète épique il impose la tâche d'opérer la fusion passé et du présent.

D'après l'auteur ni l'imagination „reconstituante” d'Arany, ni la théorie de reconstruction de Gyulai ne furent inspirées par les idées romantiques; c'était surtout l'idée de l'indépendance nationale et celle de l'autonomie spirituelle de la nation qui ont les pénétrées.

László Péter :

QUELQUES PROBLÈMES SOULEVÉS PAR L'ÉDITION DE TEXTE DE LA SÉRIE DES OEUVRES DE TÖMÖRKÉNY

Dans cet article l'auteur soumet la nouvelle série des oeuvres de Tömörkény publiée par la Maison d'Édition Littéraire Hongroise (Szépirodalmi Kiadó) à une critique serrée en se prononçant sur la choix et sur le portrait de Tömörkény esquissé par l'histoire de la littérature d'aujourd'hui, portrait qui d'après son avis manque de précision. Il s'occupe en particulier de la question si âprement discutée de la manière, dont Tömörkény se sert en représentant les paysans. Il analyse le „réalisme ethnographique” de Tömörkény en faisant ressortir son talent de conteur magistral.

Finalement il rectifie un grand nombre de fautes de l'édition, apporte des compléments aux imperfections des annotations, et indique des aspects profitables pour la mise au point des volumes suivants.

Sándor Eckhardt :

TROUBADOURS EN HONGRIE

L'article rend compte d'une découverte importante susceptible de repandre la lumière sur les liaisons entre la littérature médiévale hongroise et celle de la France.

L'auteur relève le fait, qu'un autre troubadour que Peire Vidal, qui est déjà bien connu, a vécu et créé des oeuvres dans la cour du roi Imre: c'était Gaucelm Faidit. Il publie les couplets d'un de ses chansons, qui ont trait à la Hongrie, ainsi que la mélodie d'une complainte (planh) à l'occasion de la mort de Richard Cœur de Lion. Il suppose un rapport qui devrait exister

entre cette complainte et les chants funèbres des jongleurs hongrois contemporains. Il établit comme fait que „sûrement la chanson de la Provence a résonné abondamment dans la Cour hongroise” et ce sont probablement ces liens par lesquels s’explique, comment les éléments fabuleux de la légende de Toldi sont parvenus de la chanson de geste ici en Hongrie et pourquoi il y a par ex. tant de concordance entre le trouvère Rutebeuf et la composition du ménestrel de Ferenc Bebek.

VU PAR LES CONTEMPORAINS

Szeji Bohuniczky : Mes souvenirs d’Ernö Osvát

Gizella Fallenbüchl-Ambrus : Zoltán Ambrus

NOTES ET DOCUMENTS

Györgyi Sáfrán—Rezső Szij : De la correspondance d’Imre Kner

Sztoján D. Vujicsics : Une poésie de jeunesse d’Ady sur Marko Kraljević

Sándor Vág : La revue „Holnap” (Demain) et la ville de Szeged

Gyula Bisztray : Une lettre de Zoltán Ambrus, Attila József et Dezső Kosztolányi

Mihály Bariska : Une poésie inconnue de János Vajda

Ferenc Szilágyi : Le poème „Csetneki Pergő” est-il de Csokonai?

Miklós Györffy : Contribution à la chronologie des nouvelles de Madách

Endre Csutkai : Un collectionneur d’autographes inconnu au premier tiers du XIXe siècle

REVUE

Kálmán Kovács : Antal Weber: Les origines du roman hongrois

Tibor Komlószy : Misianik—Eckhardt—Klaniczay: La „belle comédie hongroise” de Bálint Balassa

Jolán Pukánszky-Kádár : Cahiers de l’histoire du théâtre 1—31

Mme Ferenc Pölöskei : Andor Gábor: Août sanglant

Péter Egri : Joyce, Maupassant, Tchekhov

Endre Kajetán : Conteurs russes d’aujourd’hui

Kálmán Vargha : Sándor Kozocsa: La bibliographie de la littérature hongroise de 1955.

ZUSAMMENFASSUNG

Miklós Szabolcsi :

GYULA JUHÁSZ

Die vorliegende Studie ist die erweiterte Variante eines an der Wanderversammlung der Ungarischen Literaturgeschichtlichen Gesellschaft zu Szeged gehaltenen Vortrages.

Zunächst werden die Ergebnisse der nach der Landesbefreiung betriebenen Gyula Juhász Forschungen summiert und das Bild des Dichters mit neuen Zügen erweitert.

Diesen Ausführungen zufolge entwickelte sich die Dichtung von Juhász unter dem Einfluß von drei verschiedenen Einwirkungen: einer konservativen, durch patriotische Unabhängigkeitsbestrebungen gekennzeichneten, einer — teilweise — dekadenten bürgerlichen und einer bürgerlich-radikalen Ideenrichtung. Gyula Juhász darf nur mit weitgehendem Vorbehalt zum intimeren Kreis der Zeitschrift „Nyugat” (Der Westen) gerechnet werden. Vor dem Jahre 1919 war er eher ein bedeutsamer, aber an der Peripherie stehender Vertreter der in Erneuerung begriffenen ungarischen Literatur. Er schloß sich, und zwar mit Begeisterung, der Revolution an, nach deren Sturz hielt er aber unter dem Druck der äußeren Umstände inne, allerdings ohne jemals ein ausgesprochenes Wort zurückgezogen zu haben.

In seiner Dichtung der Jahre nach 1919 sind die einander widersprechenden Elemente Nationalismus und Irredentismus, tolstoianische christliche Güte, Treue zu den Unterdrückten, Sehnsucht nach der gestürzten Revolution und Solidarität mit der Arbeiterklasse enthalten.

In der weiteren Folge werden die wichtigeren Probleme der Dichtung von Gyula Juhász, insbesondere sein Verhältnis zu Ungartum, Provinzialismus, Einsamkeit, Schönheit, Religion usw. analysiert.

Vom Standpunkt der Formen betrachtet ist seine Lyrik ein individuelles Gemenge von Traditionspflege und Modernismus.

Zum Schluß analysiert der Verfasser die gegenseitig aufeinander ausgeübte Wirkung von Gyula Juhász und Attila József anhand zahlreicher Beispiele.

Kálmán Kovács :

DIE THEORIE DER VOLKSTÜMLICHEN EPIK

Im Aufsatz wird der Kampf zwischen bürgerlichem Roman und volkstümlicher Epik nach dem Freiheitskrieg von 1848—1849 analysiert, mit besonderer Rücksicht auf die Rolle, die dabei Pál Gyulai und János Arany zufällt.

Gyulai nahm für die Epik in Versen Stellung, wobei er weitgehend durch das wachsende Interesse für die sagenhaften historischen Überlieferungen beeinflusst erscheint, welches während der sog. Bach-Ära infolge der Unterdrückung der Nation als deren Gegenwirkung sich bedeutend verstärkte. Auch aus den Versuchen von Arany ähnlicher Richtung greift Gyulai nur jene heraus, die historische Gegenstände behandeln. Er stellt dem Epiker die Aufgabe, Vergangenheit und Gegenwart zu verschmelzen.

Der Ansicht des Verfassers zufolge hat die romantische Ideenwelt weder die „rück-schaffende“ Phantasie Arans noch die Rekonstruktionstheorie von Gyulai inspiriert, sondern es war dabei vielmehr der Gedanke der nationalen Unabhängigkeit, der geistigen Selbstständigkeit der Nation tätig.

László Péter :

EINIGE PROBLEME DER TEXTAUSGABEN DER TÖMÖRKÉNY-SERIE

Verfasser unterzieht die neue Tömörkény-Serie des Belletristischen Verlags (Szépirodalmi Kiadó) einer eingehenden Kritik, wobei er die Auswahl und das von der heutigen Literaturgeschichte entworfene, von ihm als nicht genau bezeichnete Tömörkény-Bild tadelt. Mit besonderer Ausführlichkeit behandelt er die vielumstrittene Frage der Bauerndarstellung bei Tömörkény. Er analysiert den eigenartigen „volkskundlichen Realismus“ Tömörkény's und rückt seine meisterhafte erzählerische Kunst in scharfe Beleuchtung.

Zum Schluß werden zahlreiche Fehler der Ausgabe korrigiert und die Mängel des Anmerkungsapparates ergänzt, sowie für die Vorbereitung der weiteren Bände nützliche Gesichtspunkte bezeichnet.

Sándor Eckhardt :

TROUBADOURE IN UNGARN

Im vorliegenden Aufsatz wird über eine bedeutsame Entdeckung berichtet, welche die französischen Beziehungen der ungarischen Literatur des Mittelalters in einem neuen Lichte erscheinen läßt.

Verfasser stellt fest, daß neben dem bereits bekannten Peire Vidal noch ein anderer Troubadour namens Gaucelm Faidit in Ungarn, im Hofe des Königs Imre lebte und wirkte. Er teilt die auf Ungarn bezüglichen Strophen eines Liedes dieses Troubadours, sowie die Melodie eines Klageliedes (planh) anläßlich des Todes von Richard Löwenherz mit. Hierbei wird die Annahme aufgestellt, und auch mit Beispielen belegt, daß zwischen diesem Klagelied und den Klagegesängen der zeitgenössischen ungarischen Jokulatoren (Jongleurs) ein gewisser Zusammenhang bestand. Es wird festgestellt, daß „also sicherlich das Lied aus der Provence reichlich strömte beim ungarischen Hof“. Wahrscheinlich erklärt sich durch diese gegenseitige Beziehung, wie die märchenhaften Elemente der Toldi-Sage aus dem „chanson de geste“ nach Ungarn gelangten, und warum man so viele Übereinstimmungen zwischen Rutebeuf und der Komposition des Spielmanns von Ferenc Bebek findet.

MIT DEN AUGEN DER ZEITGENOSSEN

Szeji Bohuniczky : Erinnerungen an Ernő Osvát

Gizella Fallenbüchl-Ambrus : Zoltán Ambrus

DATEN UND BEITRÄGE

Györgyi Sálrán—Rezső Szij : Aus der Korrespondenz von Imre Kner
Sztoján D. Vujicsics : Ein Jugendgedicht Adys über Marko Kraljevič
Sándor Vág : Die Zeitschrift „Holnap“ (Morgen) und die Stadt Szeged
Gyula Bisztray : Je ein Brief von Zoltán Ambrus, Attila József und Dezső Kosztolányi
Mihály Bariska : Ein unbekanntes Gedicht von János Vajda
Ferenc Szilágyi : Stammt die Dichtung „Csetneki Pergő“ von Csokonai?
Miklós Györffy : Zur Chronologie der Novellen von Madách
Endre Csatkai : Ein unbekannter Autographensammler im ersten Drittel des 19. Jahrhunderts

RUNDSCHAU

Kálmán Kovács : Antal Weber: Die Anfänge des ungarischen Romans
Tibor Komlövski : Misianik—Eckhardt—Klaniczay: Die schöne ungarische Komödie von Bálint Balassa
Jolán Pukánszky-Kádár : Theatergeschichtliche Hefte 1—31
Frau Ferenc Pölöskei : Andor Gábor: Blutiger August
Péter Egri : Joyce, Maupassant, Tschekow
Entre Kajetán : Russische Erzähler von heute
Kálmán Vargha : Sándor Kozocsa: Bibliographie der ungarischen Literatur 1955.

Kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős : Pataki Ferenc

A kézirat beérkezett : 1961 IV. 6 — Példányszám : 1550 — Terjedelem : 12 (A/5) ív

61.53329 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető : Bernát György

TANULMÁNYOK

<i>Szabolcsi Miklós</i> : Juhász Gyula problémák	89
<i>Kovács Kálmán</i> : A népies epika elmélete	110
<i>Péter László</i> : A Tömörkény-sorozat problémáiról	119
<i>Eckhardt Sándor</i> : Trubadúrok Magyarországon	129

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

<i>Bohuniczky Szeji</i> : Emlékezés Osvát Ernőre	138
<i>Fallenbüchlné Ambrus Gizella</i> : Ambrus Zoltán.....	141

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Sáfrán Györgyi—Szij Rezső</i> : Kner Imre levelezéséből.....	155
<i>Vujcsics D. Sztoján</i> : Ady ifjúkori költeménye Kraljević Marko-ról	168
<i>Vág Sándor</i> : „A Holnap” és Szeged	171
<i>Bisztray Gyula</i> : Ambrus Zoltán, József Attila és Kosztolányi Dezső egy-egy levele....	173
<i>Bariska Mihály</i> : Vajda János ismeretlen verse	176
<i>Szilágyi Ferenc</i> : Csokonai írta-e a „Csetneki Pergő”-t?	177
<i>Győrffy Miklós</i> : Madách novelláinak kronológiájához	188
<i>Csatkai Endre</i> : Egy ismeretlen autográf-gyűjtő a XIX. század első harmadában.....	195

SZEMLE

<i>Kovács Kálmán</i> : Wéber Antal: A magyar regény kezdetei	199
<i>Komlós Tibor</i> : Mišianik—Eckhardt—Klaniczay: Balassi Bálint szép magyar komédiája	203
<i>Pukánszky Káddár Jolán</i> : Színháztörténeti Füzetek 1—31	206
<i>Pölöskei Ferencné</i> : Gábor Andor: Véres augusztus	209
<i>Kajetán Endre</i> : Mai orosz elbeszélők	211
<i>Egri Péter</i> : Joyce, Maupassant, Csehov	213
<i>Vargha Kálmán</i> : A magyar irodalom bibliográfiája, 1955	217

Ara: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 24,—Ft

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1961.

3. SZÁM

TARTALMÁBÓL

- KERESZTURY DEZSŐ: Berzsenyi Dániel
BARTA JÁNOS: Kemény Zsigmond mint szépirod. (Vita)
BÓKA LÁSZLÓ: Kosztolányi Dezső (Vita)
DARVAS JÓZSEF: Irodalmunk időszerű kérdései (Vita)
AZ ÉLŐ MAGYAR IRODALOM KÉRDÉSEI — Király István
előadásának vitája
MÁDL ANTAL: A német kérdés az új német irodalomban
SZAUDER JÓZSEF: Megjegyzések Barta István
Kölcesy-tanulmányaihoz

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

BIBLIOGRAFIA

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, FÖLDESSY GYULA, KIRÁLY ISTVÁN,
KOCZKÁS SÁNDOR, PÁNDI PÁL, TÓTH DEZSŐ, VARGHA KÁLMÁN,
WÉBER ANTAL

Szerkesztik:

BÓKA LÁSZLÓ (felelős szerkesztő) és WÉBER ANTAL

Segédszerkesztő:

BESSENYEI GYÖRGY

E szám munkatársai : Keresztury Dezső, az OSZK Színháztörténeti Osztályának vezetője, Barta János egyetemi tanár, Bóka László egyetemi tanár, Darvas József, a Magyar Írók Szövetségének elnöke, Király István egyetemi tanár, Mádl Antal egyetemi adjunktus, Szauder József egyetemi tanár, Simon László tudományos kutató, Sára Péter tudományos kutató, Kovalovszky Miklós tudományos kutató, Gáborjáni Szabó Klára előadóművész, Zolnay Béla ny. egyetemi tanár, Fejős Imre tudományos kutató, Lőkös István főiskolai adjunktus, Szilágyi János egyetemi hallgató, Szalay Károly lektor, Köröspataky Sándor középiskolai tanár, Rónay György-író, Pór Péter egyetemi hallgató, Pomogáts Béla tanár, Orosz László tanár, Kovács Győző lektor, Tasnádi Attila tanárjelölt, Ferenczi László tanár, Serey Éva tanár, Kőhegyi Mihály tudományos kutató, Kemény G. Gábor osztályvezető, Sándor László tanár, Botka Ferenc tudományos kutató, Bohus Magda középiskolai tanár, Miklós Róbert tudományos kutató, Pálmai Kálmán főiskolai tanár.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest V. Alkotmány utca 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámlasszám: 46

Csekkbefizetési számla szám: 05-915-111-46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTNBAN, Budapest V. Váci utca 22.

Telefon: 185—612.

a POSTA KÖZPONTI HIRLAPIRODÁ-nál, Budapest V. József nádor tér 1.

Telefon: 180—850. Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066. (Példányonként megvásárolható a Posta nagyobb árusítók helyein is.)

Szerkesztőség: Budapest V., Pesti Barnabás utca 1. — Telefon: 180—245.

KERESZTURY DEZSŐ

BERZSENYI DÁNIEL*

Balassi Bálintot kora Alkibiadészének nevezte Rimai János. Korának legszebb férfija, a XVII. század magyar férfiszépség-eszményének megtestesítője, robusztus nagyúrként áll előttünk egyetlen reánk maradt arcképén. Sötét haja előreugró homlokcsontot, sűrű szemöldököt keretez; határozott, erős orra húsos arcból magasodik ki; vérbő szájára, kemény állására hatalmas varjúszárnycsont vet árnyékot. Vastag nyaka széles vállak közül emelkedik ki; bár finom ujjú, gyűrűs kezében inkább otthonos a nehéz kard, mint a könnyű penge. — Mi valahogy másképpen képzeljük el a költőt. A végvári harcok idején azonban — amikor valóban „vérrel adózott a nemes” és a testi erő temérdeksége hozzátartozott a férfiszépséghez — nyilván igaza volt a költő hűséges tanítványának. A kimagasló egyéniség és a társadalomban élő férfieszmény találkozásának töretlenségét bizonyítja az is, hogy a költő halála után készült képmás hitelességét senki kétségbe nem vonta.

Berzsenyi Dániel két hiteles arcképéről a Balassi megtestesítette típus egy későbbi képviselője néz ránk. Ugyanaz a sötétbarna haj, csak éppen, újabb divat szerint, kissé tituszosan fésülve s oldalt szakállban folytatódva; ugyanaz a tömött húsos arc az erős orr s az erőiesen fénylő szem kereteként; ugyanaz a vastag varjúszárnycsont a vérbő száj s a kemény áll fölött; ugyanaz a katonásan díszes ruha a szélesvállú, korpulens termeten. A jelentékeny egyéniség ugyanannak a nemesi osztálynak modernebb és szegényebb rétegéből nőtt ki, csak éppen nem botrányaival és pöreivel tette híressé magát, s ahelyett, hogy elherdálta volna, inkább megnövelte birtokait. A nyers férfiasságban sem akart kisebb lenni elődjénél. Büszke volt ő is arra, hogy legelső táncosként jeleskedett egykorúai között, hogy Sopronban tizenkét németet hányt a város tavába, s hogy kedvese elalélt karjaiban. De Pesten rajzolt arcképén nem tetszett neki, hogy felvetett fejjel ábrázolták: „ez kommandásnak való, nem rekruta ironak” — mondta. Amikor az ifjú Szemere Pál a pesti hídon ismeretlenül megszólította a testes, köpcös költőt, ez nem csodálkozott, mivel „a somogyi falúnakót könnyű kiesmérni”. A pesti ifjaknak nem fért fejébe: mitől „nagy ember” ez a mezei magyar, s nyilván ízekre szedik, ha nem Kazinczy karján lép be az irodalomba. Szűkebb pátriájában is „különös-kének” tartották, ő maga „miklai remetének”, „somogyi Diogenes”-nek nevezte magát. Egyéniség és társadalmi eszmény régi összhangja akkora már felbomlott.

Ez teljességgel érthető. Az egykori összhang előfeltételei is jórészt megszűntek. Berzsenyi korának magyar nemessége egészen más gazdasági, politikai és társadalmi körülmények között őrizte régi kiváltságait, harcolt előjogaiért, vagy vitatkozott ellenük. Az ifjú Berzsenyi egy a háborúskodást már régen nem kedvelő, inkább csak virtuskodásokban vitézkedő, a művelődés szenvedélyétől azonban még nagyjából mentes paraszt-nemesség gyermekeként született. Ez nagy tömegeiben a békés, falusi élet faragatlan kényelmét kedvelte s csak lassan-

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság soproni vándorgyűlésén, 1961. május 21-én.

lassan, vékonyka javarétegében kezdett barátkozni az előrehaladás csábításaival, kötelességével és veszélyeivel. A még költővé nem serdült fiatalembert meglegyintette ugyan valami annak a korai, felvilágosodott reformizmusnak szeléből, amely a soproni Magyar Társaság vitáinak paraszta is felizzította. Amikor azonban első ódait írta, 1797-ben a felkölt nemesiséghez, és a szombat helyi tábornokot kommandírozó Esterházy Miklóshoz, már vége volt az újító lelkesültségnek.

A nemesi tömegek egyformán megriadtak Hóra és Kloska lázadásának, meg a párizsi guillotinozásoknak hírével. A makacsabb nyugtalanokat elnémitotta a Martinovics-per látványos színjátéka. A gyarmattartó Habsburg-ház és az osztályuralmát őrző gyarmati nemesség teljes egyetértésben fordult — nem a százados ellenség, a török ellen, hanem az itthon is felmorajló veszedelem, a forradalom ellen. A „felkölt nemesek” nem félték kevésbé a modern francia néphadsereg erejétől, mint otthon hagyott jobbágyaik ki-kiegyenesedő kaszáitól, meg-megvillanó fejszéitől. Érthető, hogy hadászati is teljességgel idejétmúlta felkelésük a nemesi pompa üres parádéja s az egykori nemesség harci erényeinek csúfos pellengérré állítása lett.

A hadmozdulatok, csaták dandárja akkor szerencsére elkerülte az országot. A háborús konjunktúrában gazdagodó birtokosság jól érezhette magát Ferenc abszolutizmusa idején: „tituszi századnak” nevezte tehát a kort, amelynek steril rendőrzetével lehetetlenné tett minden haladó-szellemű megmozdulást. Hová lettek az ősi nemesi erények? A falvakba szorult közép- és kismemesi tömeg — Berzsényi „rab-lelkei” — az animális lét örömeit élvezte barbár provincializmusában. A nagyvilág luxusra és szabad széljárására szomjazó főnemesség elidegenedve vitte jövedelmét külföldi országokba. A hivatását érző, értelmiséggé fejlődő-bővülő, nemzeti öntudatú és reformokra vágyó középső rétegek pedig egyre határozottabban ismerték fel, hogy a jövő útja a nemesi osztálytársadalmat leromboló, a polgárosodást munkáló fejlődés útja.

Berzsényi a megingott uralmát újra megerősíteni törekvő magyar nemesi világ képviselője volt: élete és műve ennek jobb törekvéseit, elszigetelődését, mély ellentmondásait tükrözi, szenved, fejezi ki. Az a Habsburg-hűség, amely Bethlent és Rákóczi lázadókként marasztalta el, és az a nemzeti harag, amely, Szilágyival 1458-ban szólva, felkoncoltatná a haza egykorú ellenségeit: hogyan hangolható össze? A testi erő már-már barbár módon ünnepli a költő ugyanakkor, amikor a szellemi értékek maradandóságát helyezi minden érték fölébe. Úgy ragaszkodik a nemesi kiváltságokhoz, mint örök törvények megtestesüléséhez, de erőteljesen sürgeti a felvilágosult reformokat. A közélet nagy mozgalmához az aktualitás szenvedélyes szomjazásával kapcsolódik, de szívesebben elszigetelődik az időtlen erények, az öröknek vélt igazságok konok szolgálatában. Az ilyen és hasonló ellentétekbe, ellentmondásokba lépten-nyomon beleütközik a Berzsényivel foglalkozó kutató. Aki maradi, falusi emberként, a lojális nemesi reakció híveként akarja bemutatni, legalább annyi érvet hozhat fel tételének igazsága mellett, mint aki a haladás, a nemesi felvilágosodás, a korai reformkor jelentős személyiségei között kívánja kijelölni helyét. Tétel és ellentétel nem egyszer ugyanazon műben felel össze. Aki az egyiket általánosítja, igazságtalan. Berzsényi életét is csak korának, társadalmának, a pálya kibontakozásának összefüggéseiben ismerhetjük és ítéelhetjük meg helyesen.

Igaz, hogy csupán csak műveinek tükrében nehéz megnyugtató módon megmutatni pályaképét. Őt is érdekelték osztályának és korának nagy kérdései s a legfontosabbakban tájékozódott is. De értesültségét csillagmérőfeldek választották el saját korának városi irodalmáraitól. Nem tartozott a kor mozgásával együtt mozgó, annak kérdéseire azonnal és egyértelműen válaszoló szellemek közé. Műveit nem egyszer hosszasan formálgatta-csiszolta. Legtöbb verse évekkel az ihletet adó benyomás, esemény múltán látott napvilágot. Pontos időrendjük alig megállapítható. Csak pályájának legfontosabb fordulói, életművének izületei tapinthatók ki aránylagos biztonsággal. Nemcsak az életkorok általános emberi változásai határozzák meg ezeket; költészetének sem ezek legfőbb mozgatói. Berzsényi harmincéves

korában már megaggott lelkűnek nevezte magát, de hatvanéves korában is büszke volt érzései ifjú erejére. A hat évtized azonban, amely születése és halála közé esik, a magyar közelet és költészet alakulásában, fejlődésében ma már elég világosan látható tagolódást mutat. Ezeknek mozgása erősen befolyásolta az ő fejlődésének ízelődését is.

*

Már ifjúkorának első összeütközéseiben megmutatkozott jellemének az a fő vonása, hogy a külső korlátokat alig tudta elviselni. Ezért tört ki három fogságából: a pillanatok alatt cserbenhagyott katonaságból, ahova Sopron és Egyházashetye elől szökött; az iskolából, ahova túl későn került, s ahol „mores non probavit” — magaviselete nem állta meg a próbát —, és többször is a szülői házból, amelyet erőskezű apja mellett csak Munkácsának, tehát börtönnének érzett. Amikor azonban megtalálta és megerősítette a maga körét, mindhárom ellenfelével a kedélyének megfelelő, nyugodt jóviszonyba került. A nemesi hadierényekről hatalmas ódákat írt; a soproni iskola Magyar Társaságának támogató tagja lett s fiait a messzi Somogyból is egykori iskolájába vitte tanulni; a hetyei otthonba pedig mindvégig elküldte tiszteletteljes leveleit és fiúi ajándékait. A maga portáján egyeduralkodó volt. Feleségét, aki tizennegyedik esztendejét töltötte be, amikor elvette, „együgyűségben találta s abból fel sem szabadította”. Sömjéni, majd niklai kúriácskáját alig hagyta el. Bécsben talán csak egyszer, Pesten is alig néhányszor járt. Otthon nem kellett tartania az énjét, önérzetét újra meg újra felhorzsoló nagyvilág támadásaitól. Csak a maga szabta határok közt érezte biztonságban s önmagával azonosnak magát. Ebben is megtestesítője lett a magyar köznemesség növekvő atomizálódásának. Ahhoz, hogy elvegyüljön az osztályához tartozók lármás, üres mulatozásaiba s ékes orációkban elzengő politizálásába, túl igényes volt; arra, hogy valami nagyobb, összefogóbb mozgalomba kapcsolódva találjon méltó teret tehetségének, nem volt módja, mert az efajta mozgalmak az ő ifjúsága és első férfikora idején legfeljebb a jobb lelkek vágyaiban, néma álmaiban éltek csupán. Ezért is mélyülhetett el benne s nőhetett egy életre szóló szenvedéllyé a költészet, „a szent poézis” szerelme.

De hogyan jutott egyáltalán ahhoz, hogy költővé legyen? Miért írt titkolt költeményeket olyan környezetben, amelyben a muzsák szolgálatát, ha nem látták is éppen szegénynek, de semmi esetre sem tartották férfias erénynek? Érdeemes tudni, hogy nemesúr e korban még lehetőleg névtelenül vagy álnéven adta közre költeményes munkáit, ha éppen ilyenekre vetemedett. Kisfaludy Sándor is Himfy szerelmeit. Az egykorú magyar nemesi világ átlagos férfitagjaira még akkortájt is érvényes volt a századokkal azelőtt élt Reimannus epés dicsérete, hogy többre tartanak egy jó kardot s egy derék lovat bármiféle könyvnél. Nagyrészt erre a közvéleményre figyelhetett Berzsenyi, amikor azzal kérkedett, hogy ifjúkorában elszaggatta és elhajította a könyveket, ha kiolvasta őket; hiszen később, férfikorában elég szép kis könyvtárt gyűjtött össze a neki fontos munkákból. De nem tudott s nyilván nem is akart egészen szakítani ezzel a végül már patriarkális-görögös erénnyé eszményített „barbariessel”.

A nemzeti reformokat hirdető modernebb közvélemény tette később országos hírűvé nevét. De ennek a közvéleménynek alakítói és hordozói közt csak keveset találunk a falvain ülő, hagyományos vidéki életet élő nemességből. Hogy az indítóokok közt, melyek a legénykedő virtuskodást, a természetes, szabad, nyers erőt gyakorló ifjúból önmagába forduló, elmélkedő, szellemi értékeket megbecsülő és saját fejlődése elé is célul tűző férfit formáltak, mekkora szerepe lehet a társaság, a kor, az olvasmányok s más külső körülmények hatásának, s mekkora a hivatása elől kitérni nem tudó géniusz jelentkezésének és kibontakozásának, aligha lehet végérvényesen eldönteni. Bizonyos, hogy érte Berzsenyit néhány komoly, megtermékenyítő irodalmi hatás. De az is bizonyos, hogy ezek gyümölcsét csaknem egészen magára hagyatva, egyedül hordozta ki.

Rá is, korára és környezetére is jellemző, hogy versírással egy évtizeden át csak magánkedvtelésből, környezeté elől is elrejtőzve foglalkozott; s hogy körülbelül ugyanennyi idő telt el attól a naptól kezdve, amelyen Kis János felfedezte a semjéni titkos poéta énekeit, addig az évig, amelyben komoly érdeklődéssel várt költeményeinek kötete megjelent, amikor tehát igazában kilépett a nyilvánosság elé. Ebben a két évtizedben nemcsak költői eszközeit kalapálta ki, hanem be is fejezte első, igazi virágkorát, megírta remekművei nagyobbik részét.

Még a felületes olvasónak is feltűnik, hogy versei a költői kifejező eszközök tekintetében két egymástól meglehetősen elütő rétegre bomlanak. Egyik a dalszerű, rímes verselés, másik a rímtelen-időmértékes verselés gyakorlatából nőtt ki. Bírálóinak s méltatóinak nagy része az utóbbi csoporthoz tartozó műveket magasan az előbbihez tartozók fölé emelte. Ezen az értékelésen nekünk sincs okunk lényegesen változtatni. Az, hogy melyik formával kezdett kísérletezni, eldönthetetlen, de ugyanolyan felesleges kérdés is, mint az, hogy hol kezdett verseket írni. Az a feltevés, hogy Sopronban kapta első indításait, alig bizonyítható; apjának és rokonainak házában is elszórakoztak a költészettel; osztályának, különösen a nyugat-dunántúli nemességnek műveltségében sok bécsies-polgárius elem kezdett a latinos-magyaros hagyományokba vegyülni. Nyilvánvaló, hogy a városban több volt akkor is a társas szellemi élet alkalmá: a közös zenélés, ének, tánc, versmondás, költészetről vagy művészetről szóló beszélgetés. Az érzelmes, könnyű dalköltészet, amelynek darabjai ott vannak hangsúlyos-rímes verseinek mintái közt, divatos volt Sopronban. Ottani szép bürgerinektől tanulhatott is néhány bécsi dalt. De Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye, amely éppen a Berzsényi világában otthonos énekeket szedte össze, azt bizonyítja, hogy voltak kedvelői az efajta verseknek a magyar nemesi udvarházakban is. Berzsényi maga nem érzett döntő érték-különbséget a két verstípus között. Kedvtelve művelte mindegyiket. A dalszerű versekben több ugyan a könnyed, érzelmes, szerelmes, magánéleti tárgy, az antikosokban a súlyos bölcséleti és közéleti mondanivaló, de tartalom és forma ilyen kapcsolódásának fordítottjára is találunk elég példát. Mikor még tanulnia kellett volna az iskolában, ő már Horáccal és Gessnerrel társalkodott: így tanúskodik ő maga arról, hogy mindkét példa egyszerre hatott rá. Hasonló testvéri közösségben élt egyébként az antik és modern hangulat, forma és tárgyvilág ifjú költészetének feltehető harmadik befolyásolójában: Matthison verseiben is. Másutt kell tehát keresnünk annak okát, hogy klasszikus, időmértékes költeményeiben hágott legmagasabbra, s hogy pályájának második felén ezek jutottak számban is döntő elsőbbséghez.

A ritmus valami olyasmi a versnek, ami a szobornak a talapzat. Elhatárolja, kiemeli a művet, de fel is mutatja, hozzáférhetőbbé is teszi az odafigyelő számára. Berzsényi magyaros ritmusú verseiben ez a talapzat inkább az utóbbi célt szolgálta. A költő ezekben bátran merített a közismert versformákból, szólásokból, közkeletű képekből: úgy akart szólni, mintha egy lenne csupán hallgatói közül. Ezen a területen viszonylag fejlett és könnyen hozzáférhető sablón-készlet állt rendelkezésére. Olyan tartalmi, kifejezésbeli, ritmikai, versmondattani, rímelési elemek, amelyek a későbbi közepes versírók és fűzfapoéták, az almanach-líra művelőinek kezén koptak minden költői értékből. Egy fél századdal Berzsényi költeményeinek megjelenése után már senki sem figyelt arra a lényeges költői többletre, amely ezeket a verseit kiemelte rokon előzményeik és környezetük híg, szürke átlagából. Ma pedig már csak az iskolázott irodalomtörténész tud számot adni róla. Balassi versei együtt éltek dallamaikkal: ezekkel is beleszövédket abba a költői, énekszerzői gyakorlatba, amely, mint valami messze zengő kórus, megerősítette eleven társadalmi háttérüket. Berzsényinek legfeljebb néhány dalszerű versében lehet csak valami dallamemlék hatását feltételezni. Az antikizáló költészet az ő korában már elvesztette minden kapcsolatát a zenével. Érdemes ilyen vonatkozásban emlékeztetni egyébként arra is, hogy a költő Pesten csak Biharit akarta mindenáron hallgatni; zenei igényei a verbunkos, cigányos társasági zenén túl nem voltak.

Berzsenyi főként szöveg-verset írt. Lemondott tehát a költői stilizálás egyik leghatásosabb eszközéről: a zenéről, a dallamról. Azt, hogy mondanivalóinak ritmusa van, hogy verse a köznapi fölé emelkedő beszéd, magával a szöveggel kellett szuggerálnia. Főképpen akkor, amikor „sas-lelkét héjjáztatta a rab-lelkek fölött”, amikor tehát a nagy eszmék és érzések, a „dicső erény” és „szent poézis” szolgálatában, valamilyen laikus istentisztelet papjaként végezte a maga kivételes szertartásait. A szólás ünnepélyességét nemcsak a változott, pompázatos, idegenszerű szavak hímzett gazdagságával növelte, hanem a versforma szokatlanságával, tiszteletet gerjesztő, távolságot tartó, csak a hozzáértő kevesek számára világos különlegességével is. Az antik forma rimtelen. Később már kötelező sablonjai a hazagyakorlatban akkor még igen ritkák voltak. Ez a forma módot adott tehát magában a nyelvi ben, a szólás tagolásában, a beszéd stilizálásában rejlő, a logikai nyomatékolást is minden lehetőségében felhasználó ritmus kibontakoztatására, s egyenesen kényszerített a rendkívüli, különös tömörségükkel, erejükkel, színességükkel, fényükkel tündöklő kifejezések keresésére. Berzsenyi öntudatlanul követett s később tudatosan is megvalósított ritmus-eszminye pedig éppen ez volt: a mondanivaló a kifejezés egyszerre felfokozott és élő korlátok közé szorított, de mégis természetes erejével mutatkozzék meg, mint a versenymutatványát végző, szép-testű atléta bőrének, izmainak eleven játékával.

1808-ban, amikor úgy érezte, hogy érdemes egybegyűjtenie addig szerzett verseit, Kis János számára összeírta őket. Ebben a kéziratban, az ennek alapján készült s 1813-ban megjelent első, meg a néhány verssel bővített 1816-os második kiadásban együtt van virágkorának minden lényeges darabja, életművének nagyobbik fele. Témáikat, formáikat tekintve ezek a versek alig mutatnak nagyobb változatosságot, mint az életkörülmények, amelyekben megszülettek. Az ábrázolt valóság elemeit tekintve még annyit sem. Gazdagságukat az érzés és a gondolat kincseiből merítették. A költő élete két színhelyen játszódott le: a sötlyéni egyszerű ház egyik szobájának gyertyafényes magányában, ahol titkon társalgott műzsájával, — meg a niklai öreg udvarházban, amely 1811-ben összedőlt s amelyből, amikor egy év múlva újjáépíttette, ezt írta Kazinczynak: „letettem nyoszolyámat azon szegleten, melyben én haldokolni fogok, elgyűjtöttem kandallómat, mellynél életemnek örömeit, boldogságait gyakran vissza fogom kérődzni, s vénségemet melengetni”. Nem volt szegény ember, de a maga és családja életét ahhoz a puritán, takarékos erkölcsiséghez igazította, amely akkor még alapja volt a gyarmati középnemesség vagyoni, társadalmi szilárdságá ak. Amikorra minden zálogot, adósságot kifizetett, a birtokszerzés gondjával felhagyott, mai fogalmaink szerint igen gazdag ember lett. 1835-ben mégis ezt írta Döbrentének: „Minden szabad birtokom mellett oly szegény helóta vagyok, kinek ritkán jut csak egy félig szabad óra”. Ez nem volt üres panasz. A gazdálkodás minden gondja rászakadt, maga lévén jószágainak kormányzója is.

Érthető, hogy ha a körülmények nem kényszerítették, alig mozdult ki otthonából. A „világ lármás mulatóhelyéről” a saját körébe tért meg. Tudta ugyan, mi történik kint, a nagy változásoknak azonban inkább csak zaja jutott el hozzá. Napóleont éppúgy távoli jelképnek látta és jellemezte, mint azokat a közéleti nagyságokat, akikre jórészt a maga igényeit ruházta. A legújabb kutatás Berzsenyi fejlődésének egyik döntő mozzanatát érinti, mikor rámutat, hogy abból a magyar költészetből, amelyet megismerhetett, hiányzottak a nagy felvilágosult versek. De hiányzott abból jóformán az egész egykorú magyar költészet java. Lassú élet volt az övé, ha külső mozgását nézzük; de egyenesen sivatagi, ha a szellem esőjárásának nyomait keressük benne. Mint a hosszú szárazságokhoz alkalmazkodó növények, ő is mélyre szívta le, hogy tartalékolhassa a lassan fogyasztott nedveket. Ezért is helytelen volna rajta a kora irodalmi mozgalmában való biztos tájékozódást, a teljes értesültséget számonkérni. Abban szerzett magának nem is mindig egészen fölényes, biztos tudást, amire életbevágóan szüksége volt. A sivatagi felszínről inkább a mélybe, mint szerteágazva növesztette meg gyökereit.

„Vesződöm, mint Te, széllel, esővel, hideggel, meleggel; hol a levegőben fellengék, hol a porban izzadok és igazi helyemet sem itt, sem ott nem találom. A sok eső mast neked okozott károkat, tavál pedig nékem minden gabonámat elrothasztotta, és ötszáz kedves selyem birkámat megölte. De csak ilyen a világ! Siessünk, Barátom, a képzelődések országába! nincs ott sem dér, sem zápor, ott mindenkor megtaláljuk mindazt, ami valaha lelkeinket feszíté” — írta Kazinczynak 1810-ben. Költészetének sokszor felemlegetett elvontsága, túlzott eszmeisége, időtlensége nemcsak képzeletjárásának természetében, mintaképeinek sugallatában, hanem körülményeiben is leli magyarázatát. Elszigeteltségéből csak a költészet szárnyán lehetett kitörnie. Látszatra a jó gazda dolgos és bőséges élete volt az övé, de befelé, rejtegetve és magánosan a másikat élte, az igazit, a poétát, akinek az ihlet forró perceiben s a míveség éjjeli óráiban az örök, nagy dolgokhoz felszárnyaló lélek végtelen kitágulása, meg a mély, személyes érzések felszabadulásának édes ömledézése jut osztályrészül. Azért fordult az örök közhelyekhez, a múlhatatlan mintaképekhez, a kristályosan kimunkált formákhoz, hogy szűkös szellemi élete tágabb látóhatárt, személyes érzése súlyosabb háttérrel kapjon, amikor összeolvad azzal, amit századok megbecsülése szentelt meg s tett mintaszerűvé. S azért nem lett mégsem közhelyek lapos ismételtetőjévé, mert az általános emberi érvényű mondanivalóhoz a legforróbb élményekből küzdötte fel magát. Már-már túlfeszítettten eszményített, már-már semlegesen általános érdekű versei mélyén is ott van a személyes gond, szerelem, hazafiúi megrendültség, magány, keserűség, lelkesültség hitelesítő rétege; s a legszemélyesebb hangú megnyilatkozást is kiemelik elszigeteltségéből a nagy fények beléje cikázó sugarai.

Ez a teremtmény feszültség adja meg sajátos varázsát legszebb idilljeinek: az Osztályrészem-nek, az Amathus-nak, a Magyarország-nak, Az én Muzsám-nak, a Jámorság és középszer-nek, a Magánosság-nak, s többi „tiburi” versének. Nem magyar tájakat festenek ezek magyar ecsettel; még azok sem, amelyek ismert helyekhez fűződnek: a Kemenesaljához, a Balatonhoz, vagy Keszthelyhez. Több bennük a vágýálm, a kiolthatatlan sóvárgás az önmagának elég, lehetőségeivel betelt lét után, mint a valóság. Már Horatiusnak is inkább csak költői fikció volt a tiburi tuszkulánúm, a jámborság és középszer, az egyszerű, várostól, nagyvilágtól távoli, természetes élet öröme, a nyájias istenekkel társalgó bölcs derűje. Az antik módra megálmodott élet eszményei szerint élni még kevésbé sikerülhetett annak a költőnek, akinek minden oka megvolt rá, hogy maga is elmondja az effajta illúziók hajótöröttjeinek panaszát: „természet szerint már mi csupa hellénekké nem lehetünk!” Horváth János pontosan megfogalmazta ezt a lelkiállapotot: „Berzsenyi antik külsőségei alatt egy modern ember sebzett mélasága sajog, titáni műfegyelme alatt emberi önmegtagadás, antik, pogány bölcsessége alatt keresztény rezignáció borong. Lírájában a megelégedést, a lelkinyugalmat nem a boldog birtokos magasztalja, hanem az utánuk hasztalan epedő”.

Hasonló kettősség figyelhető meg a „virtus becsét” hirdető, az egyéni lét szükségéből a nagy eszmék magasába felcsapongó, a nemzeti reprezentációban irányadó osztályokat s kimagasló egyéniségeket korholva buzdító, kitűzött feladataik nagyságával elkötelező, közéleti célú költeményeiben. A magyarokhoz, A felkölt nemességhez, Az ulmai ütközet, a Festetits Györgyhoz, Felsőbüki Nagy Pálhoz, Wesselényi hamvaihoz szóló ódák s az ihletkörökbe kapcsolódó nagy bölcselkedő versek tartoznak ide. Berzsenyi hazafiúi érzés- és eszmevilága is átment bizonyos fejlődésen. Korai ódáinak konzervatív lojalitása távol van a későiek reformpárti, függetlenségi nyugtalanságától. Alapjaiban azonban mindvégig megőrizte feudális jellegét. A honfrierényt, a nemzeti függetlenséget, a közösség iránti köteleességtudást, az emberséget, demokratizmust a nemesi társadalom rendjében értékelte ő, az egykorú főnemesség és köznemesség elfajulását „a kiváltság kötelez” erkölcsi elvének jegyében ostromozta. Osztályának tagjaitól kérte számon elfajulásuk bűneit, s ha megújulásukat vártakivánta: az ősi erények és a gyermeki jóbágyokon bölcsen uralkodó rend felől, nem pedig a modern világ könnyebb, emberibb élete és mindenkre kiterjesztett szabadsága felé kereste

a jobbat. Ezért érezte egy modern igények megvalósítására törő század Berzsenyi hazafi-ódáinak eszményeit túl magasra és általánosra szabottnak, a bennük megrögzített valóságot nagyon is meghaladottnak. Valójában csak a személyes élmény hitele, a magatartás tisztessége, embersége és a költői kifejezés erőteljessége fegyverez le ma is olvasásuk közben. A költő maga sem menekülhetett meg a bennük fel-felörvénylő ellentmondások mély szakadékaiból. Világnézeti, kedélyi és költői válságainak gyökerei azokba is lenyúlhatnak.

Nemcsak valami általános korhangulat táplálta, s nem az Európa-szerte felvirágzó romantikus válság-költészet ihlette tehát elégiáit, hanem a kor feszültségeinek személyesen megszenvedett viharzása. Akinek egyéni élete és tudata az övéhez hasonlóan távolra szakadt partokon vergődve kereste egymást, nem kerülhette el a század betegségét: eszmény és lehetőség, látszat és valóság ellentmondásainak, minden nagyság, szépség fonákjának, fiktív, sőt hazug voltának kiábrándító élményét. Az ő mulandóság-verseiben sem hidegebb a „vanitatum vanitas” kétségbeesése, mint halálrasedbő bírálójának, Kölcsynek sikoltásában. Harmincéves korában úgy érezte: befejezte életét. Az ő szeméről is lehullt a „csalárd fátyl”, s „az arany világnak rózsaberkéből sivatag vadon kelt, — hol csak a külszín fedi a valóság pusztá országát bíbor ál-lepelben”. A sivatag-vadonból, a szép látszataitól megfosztott lét rémületéből oda igyekezett menekülni, ahol még nem szakadt ki az élet boldog öntudatlanságából, ahol azonos volt önmagával és a világgal, s ahonnan a „szilaj vágyások”-nak, az „álmok tarka képének” ingere kicsalta: az eltűnt ifjúsághoz, a visszanevető „tündéri fiatalság rózsavirányira”. Ennek otthonára néz vissza-vissza Kemenesaljától búcsúzokodva, ennek látkörét idézi fel Az ifjúság, ennek legnagyobb ajándékára, a repülő időn is diadalmaskodó érzésekre emlékezve zokog az Első szerelem. Az égő, sajgó visszavágyódás költeményeitől meredek, de szakadékaik közt is szépen ívelő, nehézségeivel is vonzó út vezet a játékosan kesernyős Életfilozófiá-ig, a mélán érzelmes Barátnémhoz-ig, a zordan, keményen és felmagasztosultan rezignált A temető-ig. Az út közepén elégiaköltészetünk remekei szólalnak meg: fájdalmas lemondással Az élet dele, s a Barátaimhoz két változata, feledhetetlenül lebegő s mégis oly mély hangulattal a Levéltöredék barátnémhoz és felülmúlhatatlan teljességgel A közelítő tél. Ezek a fordulón állnak, ott ahol a vágy már megcsuklik, az érzés célját-vesztetten visszahull magába; de lassankint kibontakozóban van a magatartás, a végigszenvedett válság eredménye.

Uj, kiegyensúlyozottabb, a tárgyakhoz, feladatokhoz, valóságos közösségi kapcsolatokhoz fűződő magatartása 1815 körül kezdett határozottabb formát ölteni. Kötetének megjelenésével elég világosan lezáródott Berzsenyi költészetének az a szakasza, amelyben, a világtól mindjobban elszigetelődve, a nagy elvontságokkal, az örök dolgok fényeivel s árnyaival birkózott. A kötetet országos elismerés fogadta, hamarosan megtörtént vele a korban páratlanul ritka eset: második kiadást ért. Nemcsak művészetébe vetett hite erősödhetett meg így, de megnyugodhatott költői törekvéseinek helyességéről is; hiszen, ha érték is bosszantó sérelmek, amikor pl. Helmezy kéretlenül beleavatkozott helyesírásába, nyelvhasználatába: az ország távoli részeiből is feléje fordult az elismerő figyelem.

A világ érezhetően megváltozott körülötte. A visszaszorított elégedetlenséget nagyon is táplálta a devalvációval együtt járó gazdasági válság. Napóleon bukása — amit okos és kemény-faragású epigrammájával Berzsenyi is kellőképpen értékelt — valamelyest lazított a szent szövetség szoros zárjain. A nyers politikai, katonai beavatkozások veszélyének megszűntével más irányokat, lehetőségeket keresett a változás izgalmaira, a kaland kockázatára vágyó ifjúság, s a gazdasági, politikai átalakulás kényszerítő szükségességét érző idősebb nemzedék. A gyarmati nemesség egyre nyugtalanabbul kezdett arra gondolni, hogy felmondja a Habsburgokkal kötött véd- és dacsövetséget. A reformkor második hulláma lassan emelkedni kezdett, s a huszas évek derekára már tajtékosan, harsogó zajlással csapott végig a megpezdülő országon. Berzsenyi úgy érezhette: olyan közösség támadt a hazafiak körében, amely felkavartan és visszhangozva fogadja szavait. „S mintegy Pygmalion szobra, ölem

heven életregyülni látsza honnom, s annak ivá kebelem sugalmát” — így nézett vissza 1830-ban erre az emelkedő korszakra. Pesten jártában néhány éve még elriadt az idegen várostól. Most feldobogó szívvel, kitágult lélekkel nézett körül a megbolydult főváros gigászivá növesztett látványán. Költői leveleiben a higgadt, felvilágosodott ember előrelátásával, a valóság meghódíthatóságába vetett hittel s a rossz közállapotok megváltoztatására készülő eréllyel szólt a közdolgozókrol.

Ekkor kapta meg társadalmilag is előremutató értelmét a klasszikus antikvitásnak Berzsényi költészetében kifejezésre jutó élménye. Legkorábbi klasszicizáló verseiben a magyar deákság, a hazánkban is régóta művelt s főképpen a teréziánus idők lojális-hazafias, nemesi papi világnézetét propagáló latin versszerzés megmagyarosítását fejezte be egy kivételes költői génusz. Horatius ekkor, habár nem olyan erős tudatossággal, mint a hasonló utakon előretörő Batsányi szemléletében, Berzsényi előtt is úgy tűnt föl egy ideig, mint népének vátesze, „Látó”-ja. Az antik szerzők műveiben kifejezésre jutó világszemlélet pedig egy mindinkább világi jellegű, minden vallási, főképpen egyházi kötöttségtől független erkölcsiség példájául szolgált. Nagyon is természetes, hogy a francia forradalom agitációjában. jelkép-nyelvében, új szokásrendjének kialakításában oly nagy szerep jutott ennek a századok tiszteletétől övezett, laikus műveltségi hagyatéknek. Mikorra azonban a forradalmi tartalmú antikizálás eljuthatott volna Berzsényihez, ő már a nemesi kiegészés „tituszi századának” illuzióját énekelte. Sőt már „a világ lármás mulatóhelyétől” elfordulva, a jámborság és közép-szer tiburi öncsalatásának passzív álmaiba merült. Most, a tizes évek derekán azonban, levette minden lojális-politikai megkötöttséget, s minden, a világtól elforduló, keserű rezignációt, a felvilágosodás legérdemesebb csményeinek szolgálataként újult meg Berzsényi antikvitás-élménye. „Az ész az isten”, kezdődik a Pesti Magyar Társasághoz intézett költői levele, amelyben teljes határozottsággal fordul a babona, a sötét, emberellenes felekezetieskedés ellen, s egy klasszikus mintákon nevelődött laikus vallás papjaként ajánlja fel a maga nemes áldozatát egy tisztább, megvilágosodottabb emberség oltárára.

Belekerült a reformkor újraéledő sodrásába. Festetits György a Helikoni ünnepeken az írók koszorújával együtt kimagasló helyre állította Berzsényi műveit, s őt magát is különös megbecsüléssel tüntette ki. A Helikoni ünnepek létrehívójára a kelleténél úgy látszik nagyobb árnyékot vetett a család más tagjainak, főként méltatlan utódjainak a groteszkségig gyűlöletes szereplése. Felvilágosodásunk és reformkorunk legjobb és legtisztábban látó fiai nem ok nélkül tisztelték Festetits Györgyben a költő tüzes hazafiságának, messze tekintő politikájának újraélesztőjét. Mikor a fiatal katonatisztet Laczkovits Jánossal együtt eltávolították a hadseregből, Voltaire mély politikai okossággal telt tanácsát követte, hazatért Keszthelyre „kertjeit művelni”. Igaz, hogy ezekből a kertekből Magyarország egyik országnyi nagybirtoka állt egybe. A Martonovics-per, amelynek gyanúsítottjai közt ő is szerepelt, megtanította rá, hogy a nemzeti ellenállás erőinck két elfogadható rezervátuma maradt a gyarmat-országban: a gazdaság és a nyelv ápolása. Miután rendbehozta birtokait, megpróbálta, hogy segítséget nyújtson az irodalom ügyeinek rendbehozására is. A halála után — sajnos túl hamar — abbamaradt Helikoni ünnepek jelentőségét még nem világította meg eléggé irodalom-történetírásunk. Berzsényire rendkívüli hatással voltak. Nem csupán a találkozások szívélyes-sége, a róluk szóló beszámolók melegsége bizonyítja ezt, hanem a Festetitssel kapcsolatos versek sora is. Ezek közül olyanokat lehet kiemelni, mint a nagylélekzetű Hymnus Keszthely isteneihez s az Elégia Festetits György hamvaira: Berzsényi egyik legmegrendültebb, a felmagasztosító nagyrabecsülés és a nagy barátot elsrató fájdalom ritka költőiségével lenyűgöző verse.

Festetits példája nyomán kezdett ő maga is komolyan foglalkozni a magyar gazdaság és társadalom kérdéseivel, s a Keszthelyen gyúlt lángok tüzen felhevülve lépett tovább Széchenyi felé s tette magáévá ennek leghaladóbb reformterveit. Széchenyi az előtte járó testvér-szellem villámló zivatarjaként üdvözölte a költő hazafiúi ódáit. Persze: reformon

Széchenyi is, Berzsényi is mást értett. Ez fájdalmasan ki is derült akkor, amikor a gyakorlati újtó tervei összeütközésbe kerültek a görög szegénység állapotában megrekedt, pipafüstös demokrata álmaival. Lángjaik, amelyek távoli fényükkel felragyogva köszöntötték egymást a közös sötétségben, nem tudtak közös teremtésre egyesülni. De az élettől búcsúzó, idős Berzsényi mégis neki, „a diadal fiának” küldte el utolsó szép köszöntését. Ennek a vizsgálódó, tervező reformmunkának érdekes, bár inkább jellemző, mint előrevívő, a kor és írója humánus demokratizmusát azonban mégis híven tükröző eredménye A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól írt tanulmány.

A másik, egész további életére kiható élmény a helikoni dicsőséggel körülbelül egyidőben érte. A keszthelyi ünnepségeken testet öltő megbecsülés és költői hírnév felmagasztaltságát is ott kell tudnunk a Kölcsény recenziójára válaszoló, váratlanul mély, példátlanul heves és konokul makacs visszahatásban. A maga helyéért, szerepéért és egyensúlyáért is vívó ifjú bíráló szándékkal volt éles, szigorú és talán túlzó is, de bizonyos, hogy, a legnagyobb mértékkel mérve, inkább megbecsülni akarta a költőt, mint ledőlni. Bírálata — ha voltak is bántó tévedései — nem lebecsülendő hatást gyakorolt irodalmunk általános fejlődésére, de magának Berzsényinek pályájára is. Kár azon vitatkozni, hogy mi fagyott belé a bírálat hatására. Költészetének legfontosabb mondanivalóit akkorra már nagyrészt végérvényesen megfogalmazta. Amit pedig kiváltott belőle: a hagymázos haragjában is elragadó Antirecenzió két változatát s az izgalmasan érdekes Poétai harmonistikát ma már mind esztétikai irodalmunknak, mind Berzsényi művének komoly értékei közt tartjuk számon. Mi erősebb bennük: az igazát sziklahajgáló dühével védő óriás tétova bukdácsolása a kortárs-filozófia franciás parkjainak nyírott sövényű útvesztőin, vagy a világ kicsinyes tekintetei elől eszméinek havas-seges csúcsaira kapaszkodó, sebzett lélek gondolat-lírája? Mind a kettő lenyűgöző. Mintha jáját öregségének képét festette volna meg Wesselényi Miklósról írt epigrammájában:

„Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos,
S a tetején örökös tűzörvény s aetheri fagy küzd:
Arcaidat derülő tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből”.

Poétai harmonistikája is lényegében önarckép. Arról a költészetről szól, amely „harmonia az érzelmek szép emelkedése és ellenérzelmek nyomása között.” „Az igazi poézis — írta — nem egyes színeit, hanem mindenkor egészét mutatja az életnek, az élet pedig nem csupa szomor, nem csupa vígság, hanem ezeknek vegyülete, és éppen az a valódi poézis, amely a valóság tarka vegyületét harmóniás vegyületté formálja”. Megkísérelte ő is, hogy harmóniát, rendet vigyen életébe. Tíz éves felkészülés után, 1828 körül kezdte formába önteni elmékedéseinek eredményét. Az Akadémia 1830-ban tagjául választotta — filozófusként. Ebben tán bízditást is érzett arra, hogy nyilvánosságra hozza gondolatait a „szent poézis” népképző, lelket formáló szerepéről. Tanulmánya az Akadémia első évkönyvében jelent meg 1833-ban. Visszhangtalanul. A harmincas években újra járt néhányszor Pesten; az Akadémia ülésein is. Körülötte hevesen forrt az élet: s az új emberek egészen mást — sokkal gyakorlatibb dolgokat — értettek népképzésen, népboldogításon, mint ő. Ekkor jutott túlsúlyra görögség-élményében a mithikus-vallásos elem. A poézis, amely nem is oly régen még valóság és eszmény harmóniás egyensúlyát volt hivatva örökérvényű képekben újra meg újra kifejezni, az élet rideg valóságából elmenekülő lélek utolsó menedéke lett. Ezzel teljessé vált Berzsényi kiszakadása a lázasan előresiető életből.

Pesten ébredhetett rá végleg költészetének, eszméinek elszigetelődésére. „Ne nyúlj azokhoz durva kézzel: megfagy az Égi — hideg kezekben” — figyelmeztetett már 1825-ben a poézis „lángerejű, csudavirágai”-ról szólva. Rúnaszerűen tömör s csak a beavatott

kevesek számára érthető utolsó költeményében pedig végérvényesen kimondotta ítéletét erről:

„Most a halandó, mint ama büszke lány,
Villámfénybe vonult isten ölén enyész:
A szent poézis néma hattyu,
S hallgat örökre hideg vizekben.”

*

Irodalomtörténeti helyét ma már elég világosan kijelölhetjük. Ha ő írta is a legszebb antik formájú idilleket, ódákat és elégiákat magyar nyelven, mégsem nevezhetjük pusztán az „óklasszikai irány betetőzőjének”, a „legnagyobb magyar deákosa”-nak. Az antik örökség magyarrá asszimilálásának útján valóban mérföldkő az ő műve. Az a klasszikus mintákat követő, latin nyelven, aktuális hazai tárgyakról szóló alkalmi költészet, amelyet a deák iskola kezdett nyelvben is magyarrá tenni, az ő kezén lett mintáihoz költői erőben is méltó antikos magyar poézissá. Legmélyebbre ő hatolt le, legmagasabbra ő szárnyalt fel ebben a körben. De az antik hagyaték csodálatos gazdagságából mégis csak néhány elemet tudott felvenni költészetébe. Ezt sem volt képes kora élő társadalmi igényeivel egybehangolni, s végül is olyan hellenizmusig jutott el, amelynek már igen kevés köze volt nemcsak az egykori klasszicizáló törekvésekhez, de a görög költészet valóságához is. Az az újabban többször felmerült feltevés, hogy voltaképpen a romantika úttörője volt, szintén csak művének néhány összetevőjére: ihletettségére, hangulatiságára, érzelmi telítettségére, expresszív nyelvhasználatára támaszkodik. Költészetének éppen ezek a legegényibb értékei gyakoroltak azonban legkisebb hatást kortársaira s közvetlen utódaira, — az egy Vörösmarty kivételével. Ő maga elhatárolta magát a romantikától; Vörösmartytól is. Kazinczynak, egykori mesterének főként azt vetette szemére, hogy „a magyar poézis menetelét, mely nagy rómaiak és görögök felé vala indulva, az izetlen troubadourok útjára fordítá”.

Nemcsak abban emlékeztet Balassira, hogy ő is a magyar nemesség hagyományos férficsményét testesítette meg, bár erősen megváltozott körülmények között. Van valami rokonság irodalmi műveltségünk mozgásában kialakult szerepük között is. Balassi egy először nálunk is latin nyelven megszólaló költői műveltség mondanivalói számára teremtett magyar költői nyelvet. Jóformán egymaga tette ezt, a teremtő génusz biztos ösztönével párosítva a magyar és keleteurópai érzés- és formavilágot a renaissance humanizmus általános európai magas művészetével. Műve elszigetelődött ugyan — mert hiszen iskolának alig nevezhető a rokon érdeklődésű barátoknak s tisztelőknek az a kis köre, amely alig néhány éven át visszhangozta s legfeljebb magánhasználatra őrizgette a történeti költő énekeinek hangfoszlányait —, de mégis mind-egyre megújuló példázataává lett annak a törekvésnek, hogy a nagyvilág modern, a haladást szolgáló-tápláló kezdeményeivel és eredményeivel tudósok, írók, költők termékenyítsék meg az elmaradozó, a történelem pusztaságaira vagy periferiáira szoruló magyar életet. Berzsenyi művét — azon túl, hogy az is egy latin nyelvű költői műveltséget szólataltatott meg igazán hozzá méltó magyarsággal — ugyancsak a haladó világ fényes álmainak és törekvéseinek s a hazai élet szükség és megváltásra szomjazó nyomorúságának összefonódása jellemzi. Szándékai és eredményei töredékességükben sem méltatlanok nagy előfutárának szándékaihoz és eredményeihez.

Világok fordulásának határán áll ő is. Inkább elszigeteltségében, mint hatásában kifejezője a XVIII—XIX. század fordulóján újra megerősödött magyar nemesi társadalomnak. Költészetének korához tapadó része inkább csak öntudatlan természetességgel tükrözi reformkorunk kezdeteinek nemesi világát. Amit céltudatos szándékkal mondott el erről, annak legfőbb elemeit is az egykorú nemesi-nemzeti publicisztika általánosságaiból merítette.

A költői kifejezés ereje az, amivel a szürke átlagból kiemelte s maradandóvá tette ennek az elhanyaglott világnak igen lényeges mozzanatait. Aligha lehet joggal egyetlen iskola képviselőjévé tenni. A kor minden jelentős irodalmi törekvéséből eljutott hozzá valami, amit ő a maga géniusának természete és lehetőségei szerint olvasztott össze. Lángelméjének többlete az, amivel kiemelkedik kora kötöttségeiből. Kortársai főként a maguk szenvedélyeinek, a keserű nemzeti önbírálatnak és a felismert hivatás felmagasztosultságának énekesét látták és értékelték benne. Derékig számunkra is korának és társadalmának kifejezője ő. De mielőttünk már magasra nőtt az idők mohából. A kor múltó áramlataiból kimagasló értékeit századunk ismerte fel: körünkben lett újra eleven hatássá. Nem elavult politikája, különösképpen életszemlélete, hanem magas, a gigászok gyengédségével megható embersége, férfias lírája, a mítoszokig felhatoló inspirációja s páratlanul tömör kifejezőereje által.

Valaki — az ő hasonlatával — az egekbe ötlő Krivánhoz hasonlította egyszer. Közeli járnunk talán a valósághoz, ha kedves hazai hegyéhez, a Badacsonyhoz hasonlítjuk. Ez, alvó vulkántestvérei körében szelíden emelkedik ki ugyan a Balatonvidék emberi, pannón világából, de a legmagasabb, zömökségében is a leghatalmasabb s borának erejével is a legjelentékenyebb közöttük.

BARTA JÁNOS

KEMÉNY ZSIGMOND MINT SZÉPÍRÓ*

Kemény s a hozzá hasonló író-publicista-tanulmányíró-politikusok sokoldalúságát látva fölmerül bennünk a kérdés: honnan, melyik oldalról közelítsünk hozzájuk, hogy megértsük őket? Sokoldalú tevékenységük nyilván közös gyökerekből fakad, de eredményeik és alkotásaik, hogy úgy mondjam, nincsenek azonos szinten. A politikus Kemény, akit az utóbbi évtizedben elsősorban vettünk szemügyre, nyilvánvalóan nem fogja elárulni ennek a bonyolult és zárkózott egyéniségnek legmélyebb titkát. Többet vallanak róla irodalmi és történelmi tanulmányai; legalábbis eszmevilágát, világnézeti állásfoglalásait, a történelem megfigyelésére irányuló gondolatait kiolvashatjuk belőlük, és következtetni tudunk társadalmi gyökereikre is. Csakhogy Kemény mindezekén túl egy sor szépirodalmi alkotást is hozott létre — ezek közt nyilván akad bőségesen elavult, ma már csak történelmi érdekű is —, de akadnak olyan remekművek, amelyeket minden nemzedék újraolvas; annak ellenére, hogy a Kemény-olvasók köréből a középiskolások az utóbbi évtizedben teljesen kiestek — a három nagyregény mindegyikének jelent meg a legközelebbi két évben új kiadása. Úgy látszik, a mi nemzedékünknek, a jelen nemzedékének is tudnak mit mondani ezek az alkotások; — s van alapja annak a meggyőződésnek is, hogy a nagy regényíró azt, amit önmagáról, az életéről, a társadalomról mondani tud, legigazabban éppen regényeiben mondja ki; a nagy költők legmélyebb vallomásai és legmaradandóbb alkotásai gyanánt mégis csak szépirodalmi termékeik tekinthetők.

Ezért kell magunkat arra rászánnunk, hogy végre számot vessünk Keménnyel, a szépíróval is, miután néhány, nem túl jelentős kísérletet tettünk arra, hogy működésének politikai oldalát, valamint történelem- és társadalomszemléletét értékeljük. Az esztétikum nyilvánvalóan nem független a társadalmi-gazdasági alapoktól, hasonlóképp nem független azoktól a művész-egyéniségektől, akik létrehozzák, — de túl a tükrözető, a vallomás-jellegen, van a létrejött műalkotásoknak és a bennük rejlő esztétikai hatásoknak külön, saját értékük is. Ne lásson tehát abban senki valami rendkívülít vagy botlást, ha egy regényíróhoz megpróbálunk úgy is közeledni, mint szépíróhoz.

Természetes, hogy ezzel kapcsolatban fel kell újítanunk régi megállapításokat is; a nagy terjedelmű Kemény-irodalomban még ma sem vindikálhatja magának senki az abszolút újrakezdés jogát. Mindjárt azzal kezdem: régebből tudjuk, hogy a kor írói, még regényírói közt is Keményt egyfajta külön hely illeti meg; az egykorúak közt sem emberi egyéniségében, sem művészi eszközeiben nincs rokona. (Hogy Arany bizonyos fokig közel áll hozzá — arra még majd rátérek.) Ez a különállás már kialakulásának külső mozzanatain szembetűnő. Az az angolos-franciás ún. festői romantika (Scott és Hugo történelmi romantikája), amely nemcsak Jósikát, hanem Jókait is erősen bűvkörébe vonta, rá alig volt valamelyes hatással. Korai műveiben — éppen a töredékes Izabellában felbukkannak a franciás romantika korlát-

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pécsi vándorgyűlésén, 1960. okt. 22-én.

lan szenvedélyek és bűnök közt hányódó alakjai; egy-egy vadromantikus alak- és cselekmény-motívum beszövi a regény alkatába: a kitett gyermekből nevelt vitéz, árulás és őrvángésból elkövetett vérengzés; a festői romantika nagy történelmi és táj-tablóinak emléke kísért a Gyulai Pál-ban — ugyanitt Gergely diák és a muderrisek földalatti gyülekezete a török uralmat a romantika nagy, titkos komplottjainak mintájára romantizálja. Mégis tagadhatatlan, hogy inkább csak nyomokról van szó, s az írói érlelődés folyamán ezek is elhalványodnak, annak ellenére, hogy még a Bach-korszak elején közönségnevelő céllal írt hosszabb elbeszélésekbe is jutott belőlük: gondoljunk a Ködképek szerecsennel fűszerezett előtörténetére.

Jósikától és Jókaitól is elütően, több szál fűzi a vallomás-jellegű, intim, szubjektív romantikához, a harmincas évek erkölcsregényéhez; az Élet és ábránd Camoëns-e kicsit kései tagja a nagyromantika meg nem értett és tragikusan elbukó zseni-családjának: felmenői közt a goethei Werther és Tasso, meg a De Vigny-féle Chatterton árnya tűnik fel. A különállást, a saját genezist szemmel láthatóvá teszi, hogy ha nem sokat is, de felfogott a Balzac-féle modernebb realizmus sugaraiból, valamint az akkoriban ébredező modern természettudományokból; itt, ha rendszertelenül is, de többel kell számolnunk, mint a bécsi orvosi leckékkel. — Másfelől van ennek a genezisnek egy jelentős negatívuma, amely élesen és mindörökre elkülöníti őt Jókaitól és a nyomán fejlődő magyar prózától. Noha műveiben elég szép számmal találunk folklorisztikus elemeket, mégis hiányzik nála mint elbeszélőnél vagy mesélőnél a komoly, művelő erejű érintkezés az alsóbb irodalmi kultúrával, az íratlan elbeszélő formákkal. Ezt talán bizonyítani sem kell; mondatfűzésének retorikus elemei, szókincsének mesterkéltén fennkölt rétege, főként pedig elbeszélő modorának sűrűn az elemzés felé hajló nehézsége folytán valahogyan nem tudta az élőbeszéd-szerű íratlan epika sugalmait tartósan magába fogadni. Márpedig elbeszélő prózánk egyik, éppen a népszerűbb ágában, pláne majd Mikszáttal, éppen ezek a sugalmak jutnak évtizedenként növekvő uralomra; Kemény előadói modora annál idegenszerűbbé válik, minél jobban távolodik a fejlődés rokon jellegű kortársaitól, Jósikától és Kuthytól.

Természetesen megvannak ennek a külön útnak a jelentős belső impulzusai is. Kemény még akkor sem tisztán író, amikor regényeket vagy elbeszéléseket ír; a népszerű magyar írótipushoz viszonyítva ő az az író, akinek a művészettel szorosan összefüggően személyes, életalakítási problémái vannak, s számára az alkotás részint kifejezője, részint eszköze és megoldója is ezeknek az életalakítás körül vívott küzdelmeknek. Ez a jellegzetessége élesen elválasztja a Jókai-típusú, emberileg problémátlan íróktól, és inkább Széchenyihez, Aranyhoz, Madáchhoz közelíti. Közvetlenül találkozunk ezekkel a problémákkal fiatalkori levelezésében. „Én az idén betöltöm harmincadik évemet. Bulwer mondja, hogy ezen korban még a könnyelmű embert is ellenállhatatlan vágy lepi meg számot vetni erejével, helyzetével, és a sokféle törekvéstől visszavonván energiáját, azt kitűzött célra irányozni. Isten látja, hogy én könnyelmű sohasem voltam: de mégis nem gazdálkodtam eszélyesen azon csekély tehetséggel, mellyel az ég megáldott...” „Boldognak mondhatnám magamat, ha a közmegebecsülés, mellyel érdemem fölött halmoztatom, elég ok lehetne arra, hogy az ember magát valahol jól találja. Nyugtalan kedélyem azonban már most Pestet találja unalmasnak, mint régen Erdélyt. Szeretnék otthon lenni és egy dolce far niente élvezni hosszú-hosszú ideig. Megúntam a munkát, megúntam a politikát; megúntam a szépirodalmat; mindent megúntam...” Személyes problémái megtalálják a maguk művészi kivetítődését regényeiben — többnyire anélkül, hogy külön lírai betétek adnának róluk hírt. Már Péterfy szerint a regényalakok mondják el, amit Kemény nem mond el; az irodalomtörténeti köztudatot, főként Pais Dezső Kemény-tanulmányának eredményeit ismétli meg Szinnyei: „Kemény többet ád regényeiben magából, mint Jósika, lélekrajzai a maga lelkébe jobban bevilágítanak”. Pais nyomán erős önvallomás-elemeket látunk Gyulai Pál naplójában; de rokon személyes problémák szólalnak meg A hírlapszerkesztő naplója c. regénytörredékben is. Műveinek katharizisjellegét, az alkotásban és

a vallomás révén bekövetkező lelki megtisztulást említi egy célzásában Voinovich is (az Eötvös-életrajzban). A művészjellem személyesen átélt problémái, a számos alakjában tükröződő romantikus tisztaságkultusz, vágy a klasszikus humanitás egysúlyára — amely pl. Goethe-rajongásában fejeződik ki —, mindez kell, hogy ébren tartsa figyelmünket a Kemény műveit átható személyes problémák iránt.

Van azután ezeknek a problémáknak egy általánosabb érdekű rétege is: Kemény, különösen az ötvenes évek elején, nagyon tudatában van annak, hogy ő és társadalma egy nagy világnézeti korfordulót él át. „Korunk láthatárán sok világosság s kevés meleg van. Az előítéletekkel együtt, amelyeket eszünk széthoncolt és tartalmatlanságuk miatt megvetett, csökkent keblünkben a hit az igazságok iránt is. Nem a szám- és természetani; de az erkölcsi, politikai s társadalmi igazságokat értem. Vizsgálunk és kételkedünk” — ezt olvassuk az Eszmék a regény és dráma körül c. tanulmányban. Az elhidegedés jelei közt szerepel a közlekedés fejlődése nyomán terjedező kozmopolitizmus, s az a „felvilágosodott és engedékeny érzület”, amely a lelkes hitet és a következetes meggyőződést látszik előbb-utóbb kiszorítani. A nagy regények maguk közvetlenül nemigen vallanak erről a világnézeti fordulatról. De az a mélabú és kiábrándult komorság, amely őket áthatja, jelentős részben érthető úgy is, mint nosztalgikus vágy egy kihalt vagy kihalóban levő emberi-erkölcsi értékrend iránt. „Körülöttünk romok vannak, szokások, erkölcsök, világnézetek, élmények és szenvedések emlékei, melyek közt mi könnyelműen, nevetve, fecseggve haladunk tovább; de néha a kéjék mámorában, a szórakozás repkedő, enyelgő perceiben is, egy fájó vágy, egy szent elborulás von a múlt felé vissza . . . A letűnt szokások és erkölcsök légkörében kívánnánk lélekezni, játszani, sírni. A rég eltemetett családtűzhely előtt akarnánk melegedni, a rég ledöntött oltároknál imádkozni, a rég elhangzott dalok mellett szeretni és csalódni.” Ez a nosztalgia teremti meg Kemény pozitív férfi- és nőalakjait; ezekbe a tiszta emberalakokba belesűriti mindazokat a jellemvonásokat, amelyek egy arisztokratikus, lovagi, a becsület kultuszában élő, de mégis őszinte, közvetlen emberi viszonylatokat teremtő, kedélyben és bensőségben gazdag világban kibontakozhatnak. Kemény regényei egy patriarkális-romantikus életrendszer emberi és erkölcsi értékeit tömörítik össze — de körül is övezik őket az elmúlás, a megsemmisítő katasztrófák árnyékával. Az, ami ezeknek a régi értékeknek az elbukását okozza, ami az Eleméket, Dórákat, Mikéseket elsöpri, még nem a „vizsgálunk és kételkedünk” burzsoá racionalizmusa, inkább a hatalom és a közélet erőinek, meg a nyers emberi szenvedélyeknek kaotikus játéka, — számunkra most az a fontos, és talán kortűnet gyanánt fogható fel, hogy Kemény ezeket az embertípusokat, ezeket az értékeket mulandóknak, szinte a múltból hazajáróknak érzi.

A központi világnézeti kérdés, amely körül Kemény, az ember és a politikus szüntelenül gyötrődik, s amely nélkül regényeit el sem tudnánk képzelni, — mégiscsak az ember megkötöttségének élménye, a szabad akarat és az egyénfölötti törvény, a kényszer, a végzet-szerűség problémája. Lemondok arról, hogy ömlesszem az idevágó idézeteket; a Kemény-olvasónak eszébe jutnak azok a regényhősök, akik ennek a szörnyű erőnek a hálójában vergődnek: a virrasztásában Suetoniust olvasó Gyulai Pál körül „száz ajak mozog alig hallható neszszel, mindenik egy eszme által menti magát, mindenik a sors zsarnok törvényeiről szól, melyek midőn a viszonyok hatalmánál fogva megszüntetik akaratszabadságunkat, eltörlik a tulajdonítást és bünsúlyt”. Laczkó István ezt fűzi hozzá: „Minden cselekedetünk tükör, melyben a végzet mutatja meg képét”. „A nyíl öl-e, vagy az a kéz, mely célzott? Ah! hisz az embernek szabad akarata van?” — veszi fel másutt a töprengés fonálát, amelyben nyilván magának a szerzőnek kételyeire is ráismerünk. Magyar regényíró kortársai közül legfeljebb a fiatal Eötvös, A karthauzi Eötvöse mehetett át ilyen válságokon; valamivel korábban Vörösmarty drámáinak és lírájának egy-egy hangjára lehetünk figyelmesek — de a két utóbbi hamarosan belenőtt a negyvenes évek társadalmi és politikai harcainak légkörébe, amely légkör már egyáltalán nem kedvezett a vallomásjellegű irodalomnak; Kemény egymaga halad tovább a maga-kezdette úton, s az érett Eötvös, a forradalmár Petőfi, a naiv idealista

Jókai problémátlanlansága közepette továbbvívódik — műveiben is — egyénisége és világnézete megoldatlan problémáival.

Abból, hogy egy ilyen kaotikus és diszharmonikus egyéniség éppen a nagyepikában találja meg a maga kifejeződését, nyilvánvalóan a regényformának különös, egyénien színezett változata fog megszületni. Annak ellenére, hogy írói anyagának jelentékeny részét önmagából meríti, mégsem lesz lírai epikus; tehetségének másik, antagonisztikus oldala az objektív valósághoz köti. Erős tehetsége van a külvilág megfigyelésére, idegen jellemek átélésére, — ebben csakugyan érintkezik Balzackal, s ellátja írói anyaggal: ember- és világismerettel az a mozgalmasság, tragikus korszak is, amelyet végigélt. Vallomás-jelleg és realizisztikus valóságábrázolás pólusai között nem csoda, hogy különösen eleinte a romantikus regény erősen fellazított műfaji kereteiben érz jól magát. De erről talán nem is szükséges bővebben szólnom, már az eddigi Kemény-irodalom utalt a Keményt befolyásoló romantikus regényelméletekre; legfőleg annnyival toldhatjuk ezt meg, hogy a század második fele nagyrealizmusának kialakulása előtt ez a laza műfaji ideál valóságos atmoszféra gyanánt vette körül a regényírókat; a *Comédie Humaine* 1842-ben keletkezett bevezetése is ezt proklamálja; kb. két évtizeddel később Arany még mindig „a költői előadás legkorlátlanabb formája” gyanánt említi a regényt. Mindannyian emlékezünk rá, hogyan tör utat magának ez a műfaji kevertség legszembe-
tűnőbben a Gyulai Pál-ban.

Minderről nem kell bővebben szólni: korjelenség ez, amelyet a forrongó író kisajátít magának. Mélyebbre hatolunk, ha ezt a forrongást, ezt a nagyepikai formáért vívott harcot nem a jól szembevetendő regényformán és a műfaji jellegzetességekben figyeljük meg, hanem egy alapvetőbb tényen: az elbeszélő magatartáson. Elég talán csak néhány elméleti szót előre-bocsátani. Neves poétikaszerzők hangoztatják jogosan, hogy az elbeszélő személye, hangja, magatartása szervesen hozzátartozik az epikus mű alkatához, annak olykor éppen legszubjektívebb poétikai hatóeleme. Másfelől az is világos, hogy éppen ez a hang, ez a magatartás korok, nemzetek és egyének szerint a legváltozékonyabb eleme az epikának — s a homéroszi énekes körületektől, nyugodt objektivitása ma már csak távoli ideál, esetleg csak emlék, amelyet a modern és legmodernebb regények epikára alig emlékeztető magatartásának ríktó paradoxonai takarnak el.

Azt hiszem, nem lesz tanulság nélkül való az a kép, amelyet akkor kapunk Keményről, ha erről az oldalról közeledünk feléje. Természetesen nem az író mindennapi emberi magatartásáról van szó, hanem arról, amellyel a maga kitűzött történetét elmondja, arról a hangulati-érzelmi közegről, amelynek sodrával belőle a mondanivaló kiárad. Noha ez nem mindennapi tulajdona az elbeszélő költőnek, sőt olykor lényegesen el is térhet mindennapi hangoltságától, végső alapként mégiscsak belőle fejlődik ki; az alkotásért vívott küzdelemben valóságos átszűrődési folyamatot kell látnunk, valami érlelődését, amely a megfelelő művészi szint megtalálásával éri el célját. Részletes elemzés helyett most csak röviden utalunk rá, hogy Kemény emberi egyénisége tele van antagonisztikus vonásokkal. Ő egyszerre politikus és költő, felelős közéleti ember és élnivágyó bohém művészlélek; az erkölcsi normák és a szépség-élmény megszállottja, aki a maga környezetében hiába keresi eszményei teljesülését; az elemző-boncoló ész és a lírai beleélő, a mindent megérteni akaró és az értelmetlen végzet sejtelmével küzdő filozófus: mindez csupa küzdelem és disszonancia. Azt is tudjuk, hogy az egyéniség fegyvermező, integráló ereje csekély: lassan alakul ki megoldás gyanánt a lemondás, az aszkézis, a kiábrándultság magatartása — közben pedig növekszik a személyiség széthullása is; már az ötvenes évek derekán Gyulai kritikája kiégett szívet emleget Keménynél.

Minden bizonnyal akad a világirodalomban más költő-író is, aki mint ember hasonló problémákkal küzd. A fődolog: mire tollat vesz a kezébe, kiforrott-e már benne az a bizonyos tiszta, egységes hangulati tónus, lehet-e nála egységes elbeszélő magatartásról beszélni? Az ideális epikus alapszint: az elbeszélő közlés és a konstatóló, szemléletes ábrázolás. A jószemű ábrázoló nyugodtan, tárgyilagosan, pontosságra törekedve, olykor a valóságban gyönyörködve

vezet minket a maga világába. A Tolsztoj—Balzac—Du Gard-típusú epika ez — de úgy látszik, alapfeltétele az emberi egyéniségnek bizonyos harmóniája. De persze a disszonanciából, Kemény disszonanciájából is leszűrhető, nagy emberi és művészi fegyelmekkel, valami másnemű, mégis egységes hangulati-világnézeti magatartás. Ilyen lehet az érzelmesség, a szatíra, a kiábrándultság; a komor rezignáció a tragikus tónusig mélyülhet stb. A humort elvben első helyen kellett volna említenem — éppen az emberi felülemelkedés terméke lehet, és akár szelídebb, akár csipősebb változatában nagy konfliktusokat képes lecsendesíteni, esetleg csak eltakarni. Az ilyenektől sújtott író-lélekben keresnünk és követelnünk lehet a nagy humoros elbeszélők, a Reuterek, a Thackeray-k fölényes, vígabb vagy kesernyés derűjét.

Elég néhány oldalt olvasni Keményből, hogy észrevegyük: ha olykor meg is van nála a hagyományos epikus alapszint, ez nem állandó tulajdona; hamarosan észreveszünk nála különböző módon megnyilvánuló belső nyugtalanságokat, amelyek aztán az epikus közlést is módosítják. Nem találjuk az igazi epikus nyugalmú, a tárgyra irányuló, folyamatosan haladó közlést — az ő magatartását minduntalan átszínezik a szubjektív elemek; Kemény, különösen indulásakor, erősen szubjektív elbeszélő. Sajnos, hiába keresünk ezekben a szubjektív hangokban egységes színezetet. A változatokat nem képes úgy harmóniába olvasztani, mint pl. Jókai; az ő tónusai kiegyenlítetlen kavarognak egymás mellett:

1. A fiatal Keményben gyakran támad fel a romantikus fölhevülés, az elbeszélőnek az a felajzottsága, amely voltaképpen nem is a prózai, hanem a romantikus-hősies verses epika ihletett fennköltségének folyománya. Nem is a tárgy kelti fel ezt benne — az elbeszélőből magából árad az ki, és lüktetővé, sietővé, sejtelmessé teszi az előadást. Álljon itt a számtalan, néha elég terjedelmes példa közül csak egy: Lisszabon leírása az Élet és ábránd II. könyvéből:

„A Rocio-piac fölött a karmeliták temploma emelkedik ; most rom, beszélyünk korában Lisszabon egyik fő ékessége.

Lépjetek az imola márvány oszlopsoraihoz ! Ne féljete, elmémbe nincs egy eszme is, melyet Azrael ne vallhatna sajátjának. Következőleg mi betekinteni sem fogunk az dhít és tömjén-jüst kábító ívei közé, hanem az előcsarnok kockakövein megállunk, hogy tájékoztassuk magunkat.

Pillantsatok kelet felé egy keskeny utcára ; ez a Figueira-vásárpiachoz vezet. Ott élénk mozgás uralkodik, mert Brazília érc- s gyémántbányái a kalandor és hódító népnek pillanatokig megszerezhettké azon gyors pénzforgalmat, melyet rendszerint ipar teremt s mindig ipar állandósít.

Fordítsátok szemeteiket a Rocio-piac éjszaki oldalára ; ott az erkölcsi világ aranyolvasztó intézete, az inquisitio-palota épült föl. Ott a keresztyén szeretet és népboldogítási vágy a szabad gondolatot, létiink legdrágább kincsét, hogy isteni könnyűségét visszaszerezhesse, külön választja salakjától, a porhüvelytől, és vagy az ész őt a meggyőződés közkezelőitől kiszabott egyenruhát, vagy a test máglyalángpalástot. Melyik nyer ily érdekes fölpipezés által többet ? Ez oly kérdés, mit kifürkészni nincs időm, mert éppen most minden figyelmemet az inquisitio-palotával átelleni lak bilincseli le.

Mekkora vegyülete az alkotási modernak ! Félig mórbyzantiumi, félig norman-gót ízlés. Ez épület egy mágor, egy siestai szender. Homlokzata és a kurcsú hófehér oszlopok kirívó ciráddákkal és szeszélyes domborművekkel terhelve, melyek Alhambra látványaihoz vagy Hoffmann költészetéhez hasonlítanak. Mindenütt könnyű, kicsiny, rejtőző erkélyek kémkednek Argus-szemekkel a piac tolongó, zajló, tarka tömegére. Ah ezen erkélyek ! Ők vezetik a tavasz enyhe lehel a néemberkebel fátjólára, a nap vágyforraló sugarait, kéjcsábjait az elbűvölt érzékekre. Nélkülik miért pendülne meg millió égi lámpa világolása közt s még gyakrabban sötét árnyú éjeken a szerelmes ifjú és kalandor tovag gitárhúrja ? S hol zengene a nő hullámzó, epedékeny, édes ábrándú melódijája, melyben a fájdalommal s gyöngédséggel, bú- és vággyal terhelt szív a haldokló csattogány ezüst hangján panaszol ? Nézzetek az ablakokra ! Nagy részük tömör táblákkal és nehéz függönyökkel van ellátva ; mert oh, Lisboa, minden zónák gyöngye és tengerek királynéja, te kegyetlen vagy. Palatid közé ritkán szelítod a hullámok hús szellőit, míg fölöttük a nap oly tisztán, oly égetőn,

oly hosszasan ragyog. Miként meneküljön a némbér léged és csábjaid befolyása alól, a némbér, kit országod zsarnok szokásai hideg kiszámítások szerint vezetnek ottárhoz, s kit a közsétányon, a tornán, a cirkuszon, a népünnepeken, a dísztermekben, a kisdéd s a titkos boudoirokban — mert lovagjaid kalandorok és csábítók — a hízelgések tömjénjüstije üldöz és szédít? Ő szívében törével és balzsamával a megfejthetetlen érzelmeknek közelít az ablakhoz, legördíti a függönyöket, kirekeszti a nap forró sugárözönét mely lángfolyamot tövel vérereibe, vagy az éj meleg szellőjét, ábrányos zsvajját, mely szerelemsóhajjal és szerendáhangokkal fölvegyül. S volna-e neki nyugta az alvás kettős idején, éjjeli után és délest előtt, nyugta oly teremben, hol az ablak, erkélyek s titkos falajtók csodás és merész családregényekről beszélhetnének; hol a lámpa földerül és ambra-lehet terjeszt, a rekkenőség tropikus növények illatától kényterős; hol sóvárogni, élvben és könnyben olvadozni s szenvedélyes, unalombeteggé válni az üres kebel sorsa? De tekintetek még egy percig ezen épületre! Nem drul-e el pazar fényűzést, ékítményekben való szeszélyes bujjázkodást és patríciusi gögőzt? S mégis alapja, mint látszik, nem mély, falai nem szélesek, emeletei törpék. Mert oh Lisboa, tengerek királynéja, te a földrengések rabnője vagy. Alattad tűzagnákban készül a láva, végpusztulással fenyegetve minden magas tornyot és tömör palotát, mely a hely természetével és viszontagságok hatalmával dacolni akar. Ékes és könnyű házaid a halál titkos folyosói földtől hasonlítanak azon némbér életéhez, ki könnyelműen áldozik kéj, hiúság és fény oltárain, míg dült szívében egy elfojtott szenvedély temetkezését hordozza.”

Nyilvánvaló, hogy az érzelmi felajzottságnak testvére a fantázia felajzottsága, amely már nem elbeszél, hanem valóságos látomásokat rögtönöz, áttelkesíti tárgyát, s hangulattal itatja át tájleírásait: annál inkább, mert esetleg nem látott, hanem csak elképzelt tájakról van szó, mint pl. a 16. századi Portugáliában. A kórházi jegyző Camöens nevét keresi a felvételi lajstromban:

„Az élő automata, ti. a vázzá száradt bejegyző úr, élénken forgatta a nagy könyv íveit, és a papírlevelek gyanúsán suhogtak, mintha éppen most tennének a halál angyalának titkos tudósítást martalékaik felől és szellemajakkal erősítenék, hogy a cintermeket megcsalni nem fogják.”

2. Míg egyfelől a vulkánikus író-egyéniség csaknem egybeolvadni szeretne tárgyával és felolvasztani saját lírai hullámaiban — másfelől olyan erők szólnak meg lépten-nyomon, amelyek a távolításnak, a tárgy fölé kerekedésnek, az epikusnál is nagyobb távlatú gondolati átfogásnak, a reflexiónak, az analízisnek szolgálatában állanak. Az átmenetet vagy összekötő kapcsot a gyakran kibuggyanó szatíra és ironia képezi. Az érzelmi fölhevülés inkább a fiatal Keményt keríti hatalmába — a szatíra a későbbi, már higgadó Kemény tulajdona: hozzája képest az előbbit még naivnak érezzük. A Férj és nő legelején két lapon át magyarázza: hányféle nevet adományozott a környék lakossága a „Keselyűkő”-bércnek; a névkérdést bohókásan fölnagyítja, komolyságot mimelve érzelmi játékot űz az olvasóval, s a különféle elnevezéseken át önti ki gúnyolódását a németekre, a filiszterekre, a tudósokra, az emberekre. A nagy regényekben ugyanezt a hatást már magasabb fokú művészi eszközzel teremti meg: úgynevezett kettőshangzatokat alkot; ugyanazon tényállást egyszerre kettős perspektívából láttatja velünk. Az Özvegy és leánya elején Tarnóczy Sebestyén „botrányos tettei”-nek ismeretése volna a téma; az író maga úgy adja a szót, hogy látszólag az özvegy álláspontjára helyezkedik, magáévá teszi az ő erkölcsi felháborodását — de jó füllel az ő saját hangját is halljuk, amely fölényesen teszi az árva özvegyet a gúny prédájává:

„Ez még akkor történt, midőn Tarnóczy Sebestyén úr botrányos magaviseletével naponként egy-egy éles szegert vert neje koporsójába. Hasztalan rimázkodott Rebekka, hasztalan kérte összekulcsolt kezekkel, hogy ne verjen már több szegert; Sebestyén köszívű maradt, s a szegrek naponként szaporodtak azon képzelmű koporsón, mely a bű és iszony miatt szüntelenül halálra váló Rebekka szeme előtt hevert — valahol a levegőben.”

Az Özvegy és leányának még két alakját árasztja el az író ezzel a szatírizáló kettős szemlélettel: Csulai káplánt és Náprádinét. Hadd utaljak csak röviden a Mikes Mihályt férjül megfogni akaró hiszékeny özvegy naiv mesterkedéseinek elbeszélésére.

A distanciát, a tárgytól való távolodást szintén áthatja valami szeszélyes darabosság. A hatalmas műveltség és a tudós hajlam olykor teljesen félreállítja az elbeszélőt: az epikum helyett fogalmi elemzést, hosszabb-rövidebb tudományos betétet kapunk. Elég, ha a torz lelkű Báthory Zsigmond hosszú, betétszerű jellemzésére hivatkozom, amely alaposság dolgában fölér egy modern pszichopatológiai jegyzőkönyvvel vagy kórlappal. Véges-végig, az egész életműben nyilvánvaló, hogy Kemény nemcsak mint átélő — sokszor mint megfigyelő és tudós elemző áll szemben az eseményekkel. Mi okozza pl. Deborah felindulását, betegségét életének legválságosabb napján? Kemény nem elbeszélőhöz, hanem tudóshoz, esszé-íróhoz illően foglalja össze, valósággal pontokba szedve, az okokat. (Ö. M. VII. 143.)

De a distancia, a tárgy fölé emelkedés nem okvetlen jelent absztrakciót és analitikus szárazságot. A nagyepikai távlatból éppen az élet és a történelem nagy erőinek, nagy mozgásainak dinamikája tűnik szemünk elé: ami parányi, ami tűnékeny részlet-mozzanat, az beleilleszkedik az egyetemesség hullámverésébe. Az örök példa: a Zord idő első lapja; az író egy vándorhoz csatlakozik, aki a cselekmény jelenidejében járja be Doboka megye várait — de ebből a jelenből mindúntalan az idáig ható múltba zuhan vissza a képzelete:

„Doboka megye hegyesebb vidékein még találunk 1541-ben néhány várra. Egyik sem tartozik ugyan az erősségek sorába, de mindenkinek van valami joga: merészen hordani homlokát, büszkén tekinteni körül.

Azon bérckönyökhöz félig romban, félig kiépítve áll a híres kastély, melynek szöglettermében a kúnokon nyert győzelem után Szent László megpihent. Ha a vándor a reggeli harangszóra botjához nyúlt s a völgybe leszállott, már szemébe tűnik kormos falával, csonka tornyával a másik vár, melyet a tatárjáráskor gyújtottak meg. Azóta századok folytak le. Sok keresztelés, sok temetés történt, a bölcső ringott, a kriptá ajtaja kinyílt, a koporsók száma emelte a család becsét, a virító árak sora a családfá ágait, a harcias férfiak kardja a családi levéltár donatíóit, megjobbítva néha magát az ősi címet is. De mind e változások érintetlenül hagyák a vár alakját. Falán rajta van a füst, padlózatán a vér, tört ormú tornyán a szakállas moh. Csak emlékül maradt fenn. Azért nem hordják el köveit; azért van lakosa; baglya, vércsége, várnagya.”

A költőnek sikerül valósággal a történelem eleven mozgását láthatóvá tenni. Olykor személyeit is felruházza ezzel az eposzi, majdnem mitikus látásmóddal: amikor Werbőczy a rázúduló csapások utolsó láncszeméről, Dániel rokonának váratlan haláláról értesül, a személyes fájdalom a tragikus sorsszerűség érzésével ezt a felkiáltást adja a szájába:

„Ki akar-e tengelyéből billenni a föld, vagy csak családomat és azokat, kiket szívem kedvel, akarja hátáról lerázni?” — Másutt is megjelenik ez a látás és nagyarányú szimbólumokat alkot: a maga személyes veszedelmétől és a haza katasztrófájától rettegő Turgovics töpreng így:

„A haza saját kezével ássa sírját, s úgy hiszem, Izabella királynénak van igaza, midőn Szołimántól jobban fél, mint Ferdinándtól. De betöltheti-e az én kicsiny és sovány testem azon mély és tág üreget, melybe egy ország vágy lázas sietséggel temetkezni?”

A lírai hevületű közvetlenség és a fölényes, szatirikus vagy filozófikus távolítás olykor egészen kusza vegyülése közepette, a hagyományos formulák terhével is küszködve forr ki végül is egy olyan elbeszélő modor, egy olyan uralkodó alapszint, amelyet a három nagy regényben Kemény voltaképpen epikus stílusa gyanánt kell felismernünk. Csíraszerűen persze ez is korán jelentkezik: az Élet és ábránd Catharinája egy reggel tükrébe pillantva, először veszi észre, hogy már nem fiatal:

„Midőn egy reggel pipereasztala mellett ült, futólagos pillanatot vetett tükrére. Megrémült. Félbeszakította öltözködését. Indulatos hévvel járdalt boudoirjában. — Ellenségem-e a tükör, mint a világ; csalfa-e, mint kedélyem? — Rebegték ajkai. Karszékebe dőlt. Kezével takarta el arcát, és ujjai egy könnyet fogtak föl. Szemei észrevétlen vonultak pipereasztala felé. Minden közelítésre egy tör jeredett szívében, és szúrása átnyitallott idegein. Végre fölemelkedék a karszékből, szoborhideg természetére elszántság rajzolta le magát, és szemei kísérteti fénnel meredtek a velencei tükör széles üvegtábláira.

Catharina most először vett redőket észre arcán, a bánat és idő nyomait. Színének elevensége haldoklék, eltűnt azon Jehér rezgület, mely szemet vakított, karcsú termete szikárság jeleit árulta el; nagy, fekete szemei mélyedők és kéklő gyűrűzetet láttattak.

Ő többé már nem fiatal nő."

Talán megünnák, ha még egy másik szakaszt is idéznék ugyanezen regényből: a portugál seregek baljóslatú afrikai portyázásairól adott beszámolót (a 294–295. lapon), erre tehát csak utalok. A sajtáságos színt és jeleget az előadás drámaisága adja meg. A mondatok rövidke, szaggatottak, rohanók; a belső izgalom, amely őket fűti, már nem az elbeszélő szubjektív líraisága, hanem a történet izgalma, a szereplő lélekzetvételének lihegése: az, amit balladai előadásnak hívunk — de a nagyepika keretei közé van beemelve. Megint nem a hagyományos epikai szélesség tehát az, aminek a művésze tud lenni Kemény: azok az erősen drámai elemek, amelyek cselekmény- és konfliktus-alkotásában érvényesülnek, áthatják magát az elbeszélő modort is; így alakul ki a drámai epikának ez a helyenként már balladai változata. A nagy döntések feszültsége, a katasztrófa végzetes rohanása különösen a cselekmény utolsó szakaszaiban diadalmaskodik: nézzük meg Werbőczy halálának leírását a Zord időben, a szombatosok és Pécsi katasztrófáját A rajongókban — de leginkább mégis az Özvegy és leánya utolsó fejezeit: Sára öngyilkosságát és anyjának őrült rohanását a Mikesek vélt katasztrófája és a maga halála felé.

Egy gazdag, sokrétű írói személyiség az, amely az elbeszélő magatartás és a közléstörnök tarka váltogatásában éli ki magát. A napló, a levelek, a betoldott versek és fabulák mintegy az ő egyéniségének szereposztása; a levél- vagy naplóíró fiktív alakja ad alkalmat saját maga, elbeszélő magatartása egy-egy oldalának megszólaltatására. Abból a sok lehetőségéből, amely az elbeszélőnek részint olvasójához, részint tárgyához való viszonyulásából adódik, ragadjunk ki még néhányat — a Keményről adott képünk csak ezekkel válik teljessé. Már Szinnyeire észreveszi, majd Nagy Miklós Rajongók-bevezetője megerősíti, hogy Kemény a maga elbeszélő modorának kialakításakor, tehát, hogy úgy mondjuk, zsenge korszakában, erősen támaszkodik az elbeszélő technika bizonyos hagyományos elemeire. Kettős példakép áll itt előtte: egyik a korabeli életkép-irodalomé. A harmincas-negyvenes évek folyóirataiban találkozunk vele: az író a sűrűbb megjelenés meg a szűkebb, közelebb nyilvánosság folytán úgy érezhette, hogy neki megvan a saját kis közönsége, amely mintha már akkor is figyelne sorait, amikor éppen papírra veti őket. Így hát az életképekben föltűnnek a közeli közönséghezszólás fikciói, a közvetlen, élőszóbeli előadást, meg az egyidejűséget, az esemény azonnali átélését és szemlélését mimelő fordulatok. Mai fogalmainkból leginkább a rádió helyszíni közvetítését előlegezi az író viselkedése. Hol az olvasóval vitázik, hol a megfigyelt szereplővel áll szóba, a közvetlen szemtanú és megfigyelő pózába helyezkedik: „Tisztelt olvasó, ha kedved van Gukker úr estélyein mulatni, szívesen szerzendünk számodra meghívó jegyet.” „Ám lépünk ki tehát szobánkból, és keressünk háziurat...” „A híd előtt haladunk el. Micsoda tolongás ez?” „Most pedig intsünk egyet hatalmas varázsvesszőnkkal” — és hemzsegnék a hasonló fordulatok.

Hasonló közvetlenséget ugyan nem ér el, de az olvasóval való közelebbi kapcsolatot igyekszik sugalmazni a romantikus regény is, nálunk a Jósika-féle változatban. A modor mögött afféle útikalauz-idegenvezető-ideál van: az író egyúttal mindentudó és mindenható rendezőféle, aki az egyik színhelytől a másikig vezeti vagy irányítja az olvasót. „... Az olvasó már bizonyára nem is volna kíváncsi arra, ami még hátra van elbeszélésünkből. Félretesszük tehát egy másik könyv számára ezeknek a vizsgálatát és előadását, és végre visszatérünk hőseinkhez, akikkel most már mindvégig együtt is maradunk.” Manzoni példája ez; másik, amikor Renzo visszatér elhagyatott kertjébe, amelyet az író részletesen leír: „Talán nem is nézte annyi ideig, mint amennyi időre mi bekukkantottunk.”

Kemény különösen korai műveiben igyekszik megjátszani ezt a kalauzi szerepet. Az Élet és ábránd elején: „De találkoztatok-e több oly feledékeny íróval, mint én? Eszembe

csak most ötlík megmondani, hogy színhelyem Portugália, s mivel tán a kort is vágynátok tudni, majd az évszámnak utánakeresek, azonban nagyon csalódnám, ha e beszélybe foglalt történet kezdete nem 1554-re esnék.” A Gyulai Pál-ban még dúsan virul ez a fiktív modor: „Sajnálom, hogy e regény terve csak a mutatóványok készülleteire és a színiköri függöny felvonataláig engedi olvasóimat elvezetni” — s aztán hosszasan mentegetőzik ezért az olvasónál. Eleonórát már néhányszor futólag említette, aztán részletes bemutatását ezzel a felkiáltással vezeti be: „Azonban miért nem kérdik már olvasóim: ki volt Eleonóra?” Sok hasonló mellett a tipikus fordulatok: „e szakasz a fejedelmi udvar egyik melléképületébe vezeti az olvasót” — „Térjünk közhelyekről boudoirba, országos ügyekről egy leányéra.” A második rész VII. fejezetének elején meg nyíltan kilép a múltbeli elbeszélő szerepéből: „Annyi idő alatt, míg olvasóim harmadát átforgatták azon ötleteknek, melyeket, ha mostani eszemmel 1591-ben fejedelmi kegyenc leheték vala, saját okulásomra följegyezni el nem mulattam volna . . .”

Mellőzöm most annak dokumentálását: hogyan él tovább ez a magatartás, illetve csökevényes formákban hogyan bukkan fel még a három nagy regényben is — legkevésbé talán a Zord időben. Amúgy is továbbfejlődést kell észrevennünk: e fordulatok utóbb már valóban inkább csak az elbeszélő technikához tartoznak, mint az átmenetek, a helyszínváltozások formulái; a lényeg már hiányzik belőlük: az író személye maga, annak hangsúlyozása, hogy az elbeszélő nem óhajt háttérben maradni, nemcsak ír, hanem elbeszél, mégpedig nem is a tárgy igényei, hanem a saját szubjektív mondanivalója és a közönség igényei szerint. A romantikus lírai fölhevülések közepette ez a szalon-személyesség, ez az útikalauzszerep Kemény szubjektivitásának másik formája a fiatalkori alkotásokban.

Ez utóbbinak továbbfejlődését a 49 utáni társadalmi tárgyú elbeszéléseiben lehet megfigyelni. Programja szerint (I. Élet és irodalom) ez idő tájt olvasmányos, szórakoztató munkákat követel az arisztokrácia, kivált a nőolvasók számára — s ő maga is azért ír, hogy magyar olvasmányra kapassa őket. Ekkor nővi bele magát, amennyire alkata engedi, a kellemes beszámoló, a szórakoztató, művelt csevegő magatartásba. Legérzékeltetőbb külső jele ennek: az elsőszemélyes előadás, az én-forma előtérbenyomulása. Ekkori elbeszélései közül ilyenben van írva: Alhikmet, Erény és illem — keret-technikával a Ködképek, a töredékes A szerelem élete. Hadd jellemezzék a modort az *Erény és illem* első sorai: „*Ha önök a Keletindiai Társaság bizottságának, — amely most oly sok télek földi parancsol — névjegyzékét áttekinténék, rátalálnának azon magasrangú egyéniségre . . .*”

Mint az európai prózai nagyepika a század derekán, Kemény művészete is az objektivitásnak, a személyes elbeszélő háttérbeszorulásának irányába fejlődik. Már korábban bukkannak fel olyan részletek, ahol ez a felhevült vagy csevegő elbeszélő már nem maga kezd beszélni, nem a maga szemével nézi az eseményeket, hanem idegen szemlélethez töri magát: önmagából kilépve valamelyik szereplőjén keresztül érez és gondolkozik. A *Két boldog* elején Csiaffer basa sorsát teljesen török észjárás, török fogalmak szerint adja elő. De van még tovább is: egy-egy szokatlanul modernként ható tetőponton sikerül az elbeszélőnek teljesen eltűnnie, megvalósul a teljes beleélés valamely szereplő aktuális tudatállapotába; nem az író, hanem a hős maga él, eszmél, gondolkodik előttünk. Ez az Arany-említett „két-szeres objektivitás” egyik változata, idegen lelkivilág konkrét felidézésének hitelessége, modern szóval talán „tudatkép”-nek lehetne elnevezni. Korábban ennek szolgálatában áll az álom, az álmodozás motívuma: Senno álma a Gyulai Pál-ban — amely közvetlenül érezteti az érzelmi álom tikkasztó atmoszféráját. De ilyen „tudatkép” alakjában fogja meg a szerelmével szakító Deborah féleber lelki vívódását A rajongókban, vagy a börtönbe zárt Laczkó István fél-tébolyultságát; így olvassa előttünk férje levelét Bodó Klára:

„*Fuss az átok városából : a férj levelének e szavait, mintha szellemek sugdosnák füleibe, mintha a székesegyház órája, mely tizenkettőt ütött, harsogtatná, s a csendes, halvány és méla éj könnyűlő lelke tanácsolná.*

Mentsd meg gyermekedet, mondák a lég parányai, s a rezgő holdsugarak, melyek egy ablakkarikán összegyűltek és az árnyékba rejtett mécs helyett Endre vonalaira világítanak.

Minő zúgás, bongás Klára szívében és fejében!"

A többi helyett álljon itt egész terjedelmében az egyik szép példa: Tarnóczyné esti hazaindulása Szebenből, leányának öngyilkossága után:

„Az árva özvegy Tarnóczyné nesz nélkül lassan ment az istállóhoz, be-benézett az ajtókon kísértetileg, vértelen arccal, visszafojtott lélekzettel, s végre megtalálá a jászolt, hova lovai voltak kötve. A függő lámpa elutasítá a kocsis fekhelyéhez, Tarnóczyné jól megnézte, nehogy mást költjön fel. Maga vitte holmiját a kocsiba, maga tartá a gyeplőt kezében, míg a kocsis csendesen fölnyitja a kaput, és Nagy-Szeben utcáin szerényebben s kevesebb zújjal alig haladt valaha fogat tovább, tovább.

A kései félhold fukaran osztott sugarakat az útra és környékére. Suhamlott a szél, változtak a felhők és a láthatár tünetei. Árnyak foszlottak szét, fény gyűlt összebb, s huzakodott tova. Tarnóczyné Sára tetemét is látta a füzágak közt elletegni, s néha oly különös szeszélyei vannak az éjnek, hogy néző szemünk kilopja agyidegeinkből eszünket. Ez bántja a halott anyját s az, hogy még rosszabb behűyni a pillákat, mint nyitva tartani. — S mi is volt Sára végszáva? kérdé magától a kérdező. Én nem panaszklok ellened anyám, sem itt, sem az égben!. Gyermekem! megtarthatod-e szavadat? oh! oh!

A kocsis lassan hajtott. Senki sem nógatta. Mentek is, nem is a lovak."

Elevenen rajzolódik ki előttünk az anya tudatába való behelyezkedés folyamata.

Ime: az útikalauz-elbeszélő, a kellemes csevegő, az eposzi hevületű előadó odáig tud fejlődni, hogy szereplőiben él és gondolkodik, egészen a testi tünetek átérzéséig. Ez az ő regényíró-művészetének egyik csúcspontja.

Mégis: elbeszélő magatartásáról alkotott összefoglaló ítéletünk nem lehet egyértelműen megnyugtató. Közismert egyenletlenségének, darabosságának, nehezen olvashatóságának egyik oka éppen az egységes, harmónikus elbeszélő modor hiánya. E tekintetben pályája végéig marad benne több-kevesebb kiforratlanság. Vallomás-igény és életábrázolás, szubjektív líra és balladai drámaiság, az objektív epika kísérletei és satirikus fölény, tudós elemzés, szalonidegenvezetés és a lélek mélyére ható beleélés kiegyensúlyozatlan tarkaságban érvényesül mind — e tarkaság legfőljebb a három nagy regényben válik kevésbé riktóvá.

De ma, amikor az európai regény az elbeszélő magatartásnak új változatait alakítja ki, — amikor a fejlődés egyik jele éppen az elbeszélő magatartással való kísérletezés: megvan Kemény kaotikus sokszínűségének is a maga új érdekessége.

Kemény elbeszélő magatartásának részletes elemzése után rá kellene most térnem írásművésze egyéb oldalaihoz taglalására. Sok mindenről kellene még szólnom: cselekmény-alkotásának és kompozíciójának több ágú, drámai bonyolításáról, — jellemző és emberábrázoló eszközeinek sokoldalúságáról (ha ezeket az eszközöket elméletileg rendszerezni próbálnánk, az ő regényeiben a leggazdagabb példatárat találhatnánk) — ember- és helyzetereimű erejének és konfliktus-alkotásának mélységéről és sokoldalúságáról; külön tanulmányt érdemel nyelve és stílusa, nagy erőneinek és nagy fogyatkozásainak ez a legszembetűnőbb tükrözöttség.

A mai keretek közt mégis meg kell elégednem azzal, hogy mindezekre éppen csak utalok. Csakhogy úgy érzem, tartozom kedves hallgatóimnak mégis eggyel: bepillantást kell nyújtanom legalább egy pontról Kemény mélyebb írói világába. Keresem tehát azt a pontot, amely erre a legalkalmasabb lesz; keresem azt a gyökeret, amelyből ennek a különös írónak legfőbb értékei kisarjadnak. Keresem az ő művészi érték-struktúrájának legdöntőbb rétegeit.

Egy polgári elmélkedő több évtizeddel ezelőtt próbálta a prózai nagyepika elavulásának vagy fennmaradásának, korszerűségének vagy élvezhetetlen voltának okait megállapítani.

Szerinte a legfőbb ok abban rejlik, ahogy az író a lélektan iránt érzékkel bír vagy nem. „A regény tulajdonképpen anyaga az alkotó lélektan.” A lélektan tudománya századunkban, főként az utóbbi évtizedekben, nagyot fejlődött, s vele együtt az emberek, a társadalom lélektani érzéke is, mind az embertárs lelkivilágára irányuló megértés, mind önmagunk benső világának elemzése irányában. Ez a körülmény kihat a regénynek mint műfajnak az értékelésére, és szelektáló hatást gyakorol a múltból hagyományozott regénykészletre is. „Tegnap még kiváló írók ma gyerekesen hatnak, mert az olvasó külön lélekbűvár, mint a szerző.”

Ha ezt a minden bizonnyal erősen egyoldalú, de nem haszontalan mértéket alkalmazni próbáljuk a mi klasszikus prózai és verses epikusainkra, főként azokra, akik a realizmus igényével lépnek fel, azt tapasztaljuk, hogy lélektani hitelesség és éleslátás szempontjából kettő van köztük, aki a pszichológia mai szintjén is megállja a helyét: a versben Arany, a prózában Kemény. Ez utóbbi írásművészetének ma is vonzó értékei között ott van, ami a maga korában is hazai földön erős újdonságot jelentett: alakjainak és helyzeteinek mély jellemteni és lélektani elemzése. A példák könnyen sorakoznak a korai alkotásoktól a legkésőbbiekig — mégis elég nehéz őket idézni. Hosszan kellene egy-egy alak lelkivilágával foglalkoznunk, és hitelesíteniünk kellene Kemény mondanivalóját a modern pszichológiára való hivatkozásokkal és párhuzamokkal — ami talán inkább a magyar szakpszichológusoknak lehetne feladata. A következőkben inkább csak utalásokat adok és köztük néhány beszédes idézetet is.

Kezdem a sort olyan, az elbeszélésbe beleszőtt tematikus nyilatkozatokkal, reflexiókkal, amelyek Kemény lélektani érdeklődését bizonyítják:

„A féltékenységekben, ha nyitvánulásait szigorú boncolás alá vesszük, örökké kétnemű érzést találunk összevegyítve. Egyik a megsértettnak vélt jog vagy igény miatti düh; másik a kéj emlékéből vagy vágyából támadt gyűlölet szerencsés vetélytársunk iránt. Ezt a féltékenység irigységének, amazt a féltékenység gögijének szeretném nevezni. Az első inkább szellemi, a második jobbra érzi kór.”

Mint sok más szenvedélyben, a féltékenységre nézve is jellemző különbség van a férfi és a nő között. Nálunk a féltékenység dühében rögtön fölmerül és legsivárabb ösztön a megsértett jog; nálok a nélkülözendő s mondanám irigylett kéjeké. Bosszúnk ösvényei is e szerint válnak el. A csaltot férfi inkább hűtlen nejét vágnék meggyilkolni, a rászedett nő pedig inkább férje boldog kedvesét. Kétségföldötti, hogy mindkét törekvés egy kiképzett bosszú örvényében foly össze; de örökké a nemek különbsége szerint jog az egyik vagy másik korábban előlépni és szilajabb erellyel uralkodni kedélyünkön.”

Olyan időszakban, amikor a lélektan még önálló tudományként föl sem lépett, Kemény már eljutott bizonyos lélektani belátásokra, amelyek ma is helytállanak. Ilyen pl. a lelkiélet, az emberi tudatvilág mélységi rétegződése, ezzel kapcsolatban érzelmi világunk igaz és illúziós elemeinek finom szétválasztása: Az Élet és Ábránd Catharinájára rokonának afrikai levele nem tud igazán hatni:

„Találnál-e e tudósításra bűgöngyöt és zsidó szívet Catharinánál? Másszor kétségkívül. De most, e percben, az ábránd ezen holdvilága és az érzület e káprázolati közt, most, midőn a kedély önmélységét méri és szédeleg, most, . . . talán nem.”

Deborah félértes álmódosása a diadalmas bál után:

„Deborah keblét sóhaj emelte. Miért eped? kit vádol? mi az, mi elégtelenné teszi önmagát? s honnan vonult a szív hamvazószerdájának komor, méla és vezeklő hangulata a bál tündérképei, a kellemes benyomások, a fényes diadalok közé? Hogyan tudna minderről számot adni Deborah? Ő sem sejtíti, mi mozgatja keblén a finom leplet, kedélyében a betakart érzéseket.”

Egy-egy szereplőjének jellemrajzát, viselkedésének egy adott helyzetben kialakuló képét szereti valamely karakterológiai probléma megfejtéséig elmélyíteni. Az Élet és ábrándban a szerelem nélkül férjhezment és megcsalt nő lelkéből a féltékenység különös változatát

elemzi ki (Hh. 258—59); a Gyulai Pál a maga tarka szereplőgalériájával különösen sok alkalmat nyújt ilyesmire. Senno kalandor múltját áttekintve (I. 321), a kalandor lélekrajzát vázolja föl; de már a számtalan kínálkozó példa közül egyet idéznem kell. Milyen lelki átalakulás zajlik le a renegátokban, azokban az áruló erdélyiekben, akik a titkos török búnszövetkezet tagjai lettek? A Gyulai Pál I. kötetében olvassuk (428—29. lap):

„Alig gyakorolt valaha a szászok legbuzgóbb prédikátorainak vagy egy dominikánus szerzetesnek áhitatossága a hívők nyájára nagyobb befolyást, mint a romvár keresztyén gyülekezetére az Allah és Mohamed neveivel bugyogó fohász.

Ily szertelen jelenetre bő magyarázatot adnak krónikáink, melyeknek minden lapja tömve oly egyének cselészövényeivel, kiknek eszök s becsvágyuk nagy, de pénzök kevés s közügyekre befolyásuk csekély volt ; s kik, miután egy aristokrata országban a porból fölemelkedni nem tudtak, lelkőket árulták el, hogy megrészegegyenek a hatalom serlegéből, melyet különben alkotmányunk merev formái közt csak az úri születésűek ajkai illethettek.

E megfizetett jellemek előbb kémei vagy ügynökei valának a fejedelmeinkre mindig gyanakodó török udvarnak, de helyzetök bonyodalma és viszonyainak szövege hozá magával, hogy gyűlölet, veszélyek és üldöztetés közé sodortatva, addig hányattassanak a sors zavaros tengerén, míg kiszakítván keblőkből a hitet, letépvén élethajóik homlokáról a kereszt jegyét, végtére megeresztett vitorlákkal rohantak a mohamedanizmus kikötőjébe.

Ily készülő renegátoktól a török udvar, mely a tatár faj minden ravaszságával bírt, nem kívánt eleinte igen sokat.

Szoktatta őket Allah nevére. Formaságokat szőtt cselekvendőik közé, a nélkül, hogy azok értelmét betűszerint vétetni követelje.

Az ügyvivő gyakran említé Mohamedet, de szabad volt e hüvely alatt megváltójára gondolni. Ha a mosdás szertartásáról beszélt, bizvást lehettek kezei mocskosak, mint egy rézpénzt számláló zsidóé. Ha a körülméltetést dicsérte, tekintheté eszméit üres szóvirág s keleti stil-dagdlynak.

Miért ne?

Hisz oda nem kellett sem egy európai bölcs, sem egy török mufti, hogy beláthassa, miként ezen lezálogott meggyőződésű emberek, míg erdélyi polgároknak képzelik magokat, csak sallangnak jogiák hinni kötelességeik ünnepélyes szertartását ; de midőn szorul jövőndőjük, midőn bűnről gonoszsdágra szálltyedtek, már hasznosnak jogiák tekinteni, hogyha az Isten dicséretére szövétneket égetnek, a rossz szellem számára is meggyújtani legalább egy darab gyertyát ; s így tovább, míg végtére nyakukra jó az a kínos perc, melyben a régi tűzhely menedéket, a régi oltár bocsánatot, a régi ima kihallgattatást többé már nem ígérhet, és ekkor az üres szertartások játéka rémítő valóvá, komor ténnyé fog alakulni.”

Ime a modern részletvonások közül kettő: a börtönben Senno álma — s ez álomnak a vele előzőleg történetek alapján való megfejtése (Gyulai Pál I. 383—386): „Úgy járt Senno, mint a tündérmesében az az ács, kinek nappal megkezdett házát az éj óráiban egészen föl-építették a szellemek.” Laczkó István már félig-meddig eladta lelkét Kassainak — s egy időre megint hazatér neijéhez Kézdivásárhelyre. Ott különös átalakuláson megy át; felesége alig ismer rá: a lappangó lelki konfliktust mohó szexualitással igyekszik elkábítani.

Föl lehet sorolni azokat a regény- és elbeszélés-alakjait, akik a maguk egészében lélektani tanulmánynak számítanak. Legtisztább ilyen eset a Szerelem és hiúság Saroltája: hogy növekszik meg a hiúság parányi csirája benne annyira, hogy végülis, szerelem nélkül, megcsalja az urát. Szokatlanul éles társadalmi profilal van megrajzolva a főúr, Kolostory Albert és a jobbagy Laczkó István alakja — de a különleges helyzetben lejátszódó lelki folyamataikra is nagy gondot fordít az író. Hogyan idegenítik el középkori arisztokratikus színezetű elvei és vonzalmai Kolostoryt a polgári feleiségtől és a polgári környezettől, — hogyan sodorja az árulás és családjának féltése a gyöngye jellemű Laczkót az örületbe: ezeknek a folyamatoknak minden lépése teljes elhithető erővel bontakozik ki a szemünk előtt. A Zord idő Barnabása, torz lelkének rögeszmés, paranoid vonásaival, teljes pszichopatológiai tanulmány —

méltó párja Báthory Zsigmond, hisztérikus kétszínűségével, gyökértelenségével és monomániájával.

Ez a lélektani érzék akkor éri el legszebb diadalait, amikor nemcsak aláfesti, színezi az elbeszélést, hanem tökéletes egységbe olvad a szépíró meglevenítő fantáziájával. Ilyenkor, az íróval együtt, mi is ott eszmélünk a szereplő tudatában, vele együtt éljük át érzelmeinek, sejtelmeinek hullámszását, s még azokat a testi tüneteket is, amelyek a szenvedélyek hullámszását kísérik. Az elfojtott, megtagadott szerelem érzésével küszködő Deborah lázálmai a szakítás után, a tűnékeny holdvilágos éjszakán néniével egy idegen világ titkairól beszélgető Tarnóczy Sára, a gyermeke álmát virrasztó Izabella királyné a szultánhoz-indulás előtti éjszakán — jó ismerősei az olvasónak. De valamennyit felülmúlja a korai Gyulai Pálnak egy részlete, olyan, amilyent csak egy fiatal, kiegyensúlyozatlan, erőivel még fegyelmetlenül bánó íróművész pazar nekifeledkezése írhatott le. Az a jelenet ez, amikor Sofronia, reggeli öltözködés közben, hosszasan nézi magát a tükörben (I. 155—158). Csak nagy terjedelme tart vissza attól, hogy idézzem — régi véleményem, hogy ennél különös lélekrajz, tudat-ábrázolás nincs több sem a magyar irodalomban, sem tudományos lélektanunkban.

Ha teljesen elfogadjuk is mindazt, amit a fentiekben mondtam, nem tudunk kitérni egy belőlük következő fontos kérdés elől. Milyen okból értékesebb a mély lélektani alapon nyugvó epikus mű a felszínesnél? Mindenképp jobb regényíró az, aki egyúttal jó pszichológus? Nyilvánvaló, hogy pusztán a lélektani érzék még senkit sem tesz jó regényíróvá — s az alkotás értéke még akkor is problematikus lehet, ha ez az érzék jó művészi kvalitásokkal tud szövetkezni. Az öncélú tudat-bogozgatás önmagában is unalmas, ezt a modern polgári regény számos példáján tapasztalhattuk. A lélektan csak akkor válik művészi tényezővé, ha kaput nyit olyan értékeknek, amelyek a művet esztétikai tekintetben is gazdagítják.

Az esztétikai elemzés egyik sarkalatos kérdését érintjük ezzel. Ha a műalkotásban megvalósuló esztétikai értékeket nyomozzuk, sokféle tényezővel kell számot vetnünk. A festmény, a költemény, a szobor pl. hordoz számos olyan értéket, amely különösképpen a műalkotásnak lehet tulajdona: a nyelv vagy a mozdulatok ritmusát, a forma harmóniáját, a részek egymáshoz hangolt arányát stb. Ezek és a hasonlóak nevezhetők speciális esztétikai értékeknek. De a műalkotásnak az élet teljességére kell épülnie; az, amit a mű, pláne a prózai nagypika tükröztet, az egész ember, a maga teljes egyéni és társadalmi mivoltában. Nem élhet meg tehát a mű tisztán a maga művészi kvalitásaiból — szükségképpen hordoz magában olyan tartalmakat, olyan minőségeket is, amelyek az életben minden művészettől függetlenül kialakulnak, s ezeknek a jellege aztán visszahat magának a műalkotásnak az értékére is.

A képzőművészet ismeri ezt a tényállást. Liebermann német impresszionista festő tette valamikor azt a kijelentést: A jól megfestett répa ugyanolyan értékes, mint a jól megfestett Madonna. Neki replikázva hangoztatta egy műtörténész: a jól megfestett répa minden bizonnyal jobb műalkotás, mint a közepesen megfestett Madonna — de egyformán tökéletes művészi kivitel esetén mégis a Madonnáé az elsőség. Nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy más az eset, ha a művészi alakítás fogyatékoságáról van szó. Gneisenauról, a Napóleon elleni háború porosz vezérkari főnökéről a húszas években egy berlini író erősen giccs-jellegű drámát írt. Az egyik kritikus szerint Gneisenau minden bizonnyal jobb katona és derekabb ember volt, mint Schnitzler „Gusztí hadnagy”-a, de műalkotásnak mégiscsak a Schnitzler műve az értékesebb. No de maradjunk az olyan eseteknél, amikor a művészi kivitelben nincs különbség. Kakuk Marci minden bizonnyal nem az erkölcs és az erények mintaképe — hol a különbség a róla írt művek és pl. Jókai vagy Kemény regényei között — már ti. esztétikai érték dolgában?

A különbséget a mélység-perspektíva adja: az egyik mű, mondjuk pl. szereplőiben, konfliktusaiban, helyzeteiben többet olvaszt be magába az emberi társadalomban eleve meglevő erkölcsi és eszmei értékekből. Ilyenkor beszélünk az esztétika nyelvén „tükröz-

tetett" esztétikai értékekről; a műalkotás magából az ábrázolt emberből és életből is nőveli a maga értékeinek gazdagságát; egyikben több, másikban kevesebb van az ún. bensőség-értékből. Megérezzük ezt, ha pl. Arany balladái közül egybevetjük a Rozgonyinét a Szondi két apródjával, vagy A walesi bárdokkal, A hamis tanút a Tengerihántással.

Így jutunk el Kemény írásművészetének egyik legjelentősebb sajátágához. Az ő lélektani érzéke és emberismerete azáltal válik művészi tényezővé, mert utat nyit ilyen tükröztetett esztétikai értékeknek. Művei azáltal válnak különösen gazdagokká, mert erkölcsileg mély jellemek és mély erkölcsi problémák átéléséhez segítenek bennünket, és közvetítik, tükrözik az emberi életnek szépségben és bájban, fonságban és tragikumban való gazdagságát. Nehéz helyzetben vagyok, amikor ezt dokumentálnom kell; olyasmiről van szó, amit az értő olvasó amúgy is tud és érez, kiragadott részleteken azonban nehezen mutatható be, mert hisz itt is inkább az emberalakok egyéniségük és sorsuk teljességében beszélnek. Mégis — a Kemény regényeiben több változatban tükröződő női szépségideált, valamint az intellektuális mélységet mellőzve, próbálunk olyan pontokat keresni a regények szövevényében, ahol Kemény emberábrázolásának erkölcsi mélységei feltárnak.

Nagy erénye, bár nagy egyoldalúsága Kemény emberteremtő művészetének, hogy legnagyobb szenvedéllyel az erkölcsi ember festésére veti rá magát, — ilyen embereket állít a cselekmény központjába. Akikkel kapcsolatban ilyen probléma nem merül fel, már alatta vannak a független emberi szintnek; Kassai titkáráról olvassuk: „a maga nemében igen érzékeny lelkiismeret, de inkább szolgának, mint embernek való.” De Bodó Klára ezt kérdi férjétől, Laczkó Istvántól: „Ugy-e, te is legnagyobb rossznak a bűnt tartod?” — s ha megszabadítja is férjét: „megmentheti-e a lélekvádától? Mit tegyen, ha férje elveszti önbecsülését, vagy ha a szegényt nem tudva hordozni, a tisztító bánat helyett a vad kétségbeesés örvényébe süllyed?” — s a Deák testvérek, lelkifurdalást érezve Barnabás elküldésén, attól félnek, hogy az erkölcsi mocskot arcukról „semmilyen szappan nem viheti le többé.”

Ha azokat az erkölcsi ideálokat keressük, amelyek ebben a különös írói világban az embereket mozgatták, először erre a varázsszóra bukkanunk: *önbecsülés*. Ennek elvesztése a legnagyobb csapásnak számít; a büntetésben az a legfájóbb, ha meg is érdemeltük. Amikor Pécsi Simonnak, maga mentségére, szövetkeznie kellene egykori politikai ellenfeleivel, ezt mondja: „Soha!! Mulandó jók miatt miért veszítenék az önbecsülésből?” S ez a kérdés ott van más regényhősök ajkán is. „Százszor kín a magány, ha sejtjük, hogy idegeink izgatottsága oly tükröt tarthat előnkbe, mely által önbecsülésünk csökken” — töpreng Deborah az első rossz tett után.

Tanulságos a kutató számára az is, ahogy ezek a hősök irtóznak az erkölcsi mocsktól. E tekintetben, szerzőjünkkel együtt, a letűnőben levő romantikus kor értékrendjéhez tapadnak, annak a nagyonis jól ismert tisztaságkultuszát őrzik tovább. Az ő szemükben a legfőbb erkölcsi érték nem valami elvont „jóság”, hanem a tisztaság, mint a rossztól, az erkölcsi szennytől való teljes érintetlenség. Nem a konfliktusokban megedzett, hanem a természetes, elsődleges jóság ez, amely még a konfliktust se ismeri — az már beszennyezhet — s elfordul a gonosztól, anélkül, hogy ismerné azt. Az irodalmi romantikának egyes ágait jellemzi az így értett tisztaság és naiv, ártatlan természetesség kultusza. Vörösmarty, Jósika, Jókai szende leányalakjai és feddhetetlen férfihősei jutnak eszünkbe: a Szép Ilonkák és Enikők, a Csáky Gizellák, Noémik és Ankerschmidt Elizék, — a francia romantikából Esmeralda vagy az Edméa Sylvestris, a Sand-féle Mauprat női főalakja. (Tisztaság és belső ártatlanság a perditásban: ez már késcibb ideál; Kemény ilyenről is tud: Sofronia és Cecil a Gyulai Pál-ban.)

Már a tanulmányíró Kemény megalkotja Wesselényi Helénájában a lemondó tisztaság ideálját — a regényíró aztán megragadó változatokban kelti életre. Tarnóczy Sára „könnytelen és büntetlen tisztasága”, Norbert Eliz igénytelen lelkülete: „ha álom lenne, nem vegyitene képei közé iszonyt és bódító gyönyört, mennyországot és kísérteteket... ha pedig boldogsággá válnék, a jövő percben már lemondana magas címéről s egyszerűen csak megelégedésnek

hivatná magát.” A típust A rajongók Bodó Klárájában írja le a legtüzetesebben, a karakterológus pontosságával:

„Klára sokkal szellemibb lény volt, mintsem vallásának a túlvilágra vonatkozó ígéreteit ily anyagi értelemben vegye. Nem képzelte, hogy szent János a Mennyei jelenésekben statisztikai leírását közölte volna az új Jeruzsálemnek. Jelképes értelmet keresett az anyagiakra célzó ígékben. Növeltetésére nézve egészen szombatos, de szívében főleg keresztyén volt. Tartá magát a vallásnak, melyben született, külső szertartásaihoz; azonban keble mélyéből a szeretet Istenéhez szállottak imái, még pedig oly bensőséggel, oly feltétlen átengedéssel, oly gyermek megnyugvással, minőre csak kivételes természetűek tudnak fölemelkedni, az élet nagy iskolájának keserű leckéi, a tévedések, törődés és bűnbánat tisztító szenvedései nélkül. Klára a siron túl, nem anyagi élvezeteket várt erőneiért, s bár művelt volt, voltaképp azt sem tudta, hogy vannak-e erőnei, csak a büntől irtózott, azért is, mert rossz, azért is, mert csúf, s mert elkövetve nemcsak büntetést von maga után, de a lélekben magában is undort ébreszt, alább szállítja lényünket és közelebb vonja az Isten haragjához.”

A férfi-hősökben ez az ideál még inkább korhoz kötött, még inkább a feudális tudatvilágot őrizve, a lovagi nemesség képében jelenik meg.

„A figyelmezőbb vizsgáló sem gyanít nálok szenvedélyt, mely titkon forr, becsvágyat, mely a dicsőségre vagy a hatalomhoz töretlen utakat keres . . . semmit, mi alantasságot vegyít természeti hajlamainkhoz . . . semmit, mi nyers indulatainkat azért jédi be, hogy kifejtse és jökozza.” A Mikesfiúk jellemzése ez, de el lehetne mondani A rajongók Kassai Elemérjéről és a Zord idő Komjáthy Elemérjéről is. Ez a patriarchális nemesség-ideál választja el Pécsi Simont az alantas és alacsonylelkű Kassai Istvántól, a Mikeket Tarnóczytól, s meglepetésünkre a lovag bukkan elő Mikes Móric egész jelleméből és viselkedéséből. „Ami kegyelmedben lovagi, azzal fejedelmi székem hübérese, s én is lovag vagyok” — mondja neki Rákóczy György, amikor szabadon bocsátja. Van ezekben a lovagi alakokban büszkeség, arisztokratizmus is — de ez a kényes erkölcsi érzék arisztokratizmusa. Erkölcsi tartalmukban, a művészi kivitel különbözött volna ellenére is, rokonok Jókai lovagias férfi-hőseivel, s a fundamentális romantikus érték, amelyet hordoznak, nagy erkölcsi mélységet is rejt magában.

Kemény regényeinek mélyen átélte, sokszor ismétlődő mozzanata az, hogy ezeket a tiszta, gazdag lelkiéletű mélyebb tűzében ragyogó nő- és férfialakokat súlyos próbáknak veti alá, beállítja a nagy, nyers emberi szenvedélyek és a hatalmi harcok játékának szövétényébe. A csapások és veszteségek közepette bontakoztatja ki belőlük azt az értéket, amelyet minden bizonnyal ő maga is ismert: a helytállást a szenvedésben, a lemondás és a vezeklés hősi aszketizmusát. A Gyulai Pál vezeklő kurtizánjaiban, akik apácafejkötő alatt hálnak meg, még alkalmasint romantikus hagyományok élnek tovább, de az önkínzó Tarnóczy Sára és Mikes János, Kassai Elemér és Bodó Klára már teljesen Kemény ideáljának megtestesülései. Klára

„barátnői sokkal fiatalabbak voltak években és tapasztalásban, hogysen gyaníhatták volna, mennyi küzdelembe került egyetlen mosolya, s a csendes és hallgatag vonalak mennyi sötét bánatot lepleznek be egészen, vagy szelídítenek jélmólyos és tüneményes merengéssé . . . Klára a töviskoronát, melyet a szenvedés tett homlokára, oly szépen tudta repkényágakkal és rózsalevelekkel befődni, hogy az örömtől ajándékol hozott koszorúnak látszott.”

Ezek közt a hősök között, akik, költőjük szava szerint „megtanultak érzéseiken zsarnokoskodni, de nem tudják érzéseiket legyilkolni”, Dóra, a Zord idő Dórája emelkedik a legmagasabbra. Olvassuk csak el néhány sorát annak a jelenetnek, amikor Izabella kíséretében elhagyja Erdély határát (467—468. lap). Izabella szavaival kezdem:

„De Dóra! hogyan van az, hogy én csak most érzek irántad valódi rokonszenvet? Tíz évig voltál udvaromban, s hidd el, egyedül Werbőczynek tett ígéretem oltalmazott kiméltlenebb szeszélyeim ellen. Érzéketlen, hideg és szív nélkül született lénynek tartottalak. Tiszta, nyugodt, egyformán komoly tekinteted, s fehér, vérvénküli arcod, mindig a hableányokat juttatta eszembe, kik a hideg vízben hideg kebellet nézik, mint csábú a sodró örvények közé az, ki a szépség által

elbódítva, habok helyett az élő alakot, melynek varázsa hatott rá, akarná megragadni. Kacérnak tartottalak; bár soha mosolyodot és könnyedet nem láttam, s bár soha sem tapasztaltam, hogy udvarlónak a legkisebb reményre is bátorítást adtlál volna. És miként történhetett Dóra, hogy én a színész mesterétől, Martinuzzitól kezdve palctahölgyeimig, minden velem szorosabb viszonyban élőknek még rejtettebb gondolatait is kitaláltam, míg rajtad csak most veszem észre, hogy... szerencsétlen vagy.

Dórán minden ideg megreszketett, de alig észrevehető gyorsasággal, s arcán csak oly vékony lehellete terjedt el a pirnak, melyet az éles szem is alig jelezhetett jól.

— Ne tagadd, Dórám, te rendkívül szerencsétlen vagy, mert vonásaidon csodálatosan birsz uralkodni. A valódi szerencsétleneket én oly titkos társaság tagjainak tekintem, kik mentül magassabb avatottságban részesültek, annál kevesebbek által ismert jelekkel adják tudtul helyzetüket. Én rajtad most először vettem észre társaságunk legfelsőbb rangjának jelét. Izabella alantabb áll, mint te: mert még ragaszkodik az élethez.”

Azt hiszem, a példák elég meggyőzőek annak igazolására, hogy ez a lélektani-erkölcsi szemlélet pozitív módon festi alá Kemény regényeinek esztétikai értékeit s fontos tényezője művészi hatásuknak. E szemlélet mögött minden bizonnyal saját élményei állnak; ő maga vívódik, a kor- és társadalomadta tükrözésben, az erkölcsi lét nagy kérdéseivel, amelyek világnézetének is jelentős elemei. E tekintetben pedig szépirodalmi művei nyújtanak legtöbbet abból, ami benne forrongott. Nem járunk tehát hamis úton, ha őket is megkérdezzük, amikor a kulcsot keressük irodalmi és közéleti tevékenységének megértéséhez.

*

Barta János előadásának vitája

Kardos Pál felszólalásában helyeselte azt a módszert, amellyel Barta János előadásában Kemény Zsigmond különböző elbeszélő magatartását elemezte. Találónak és helyénvalónak tartja a „tudatkép” kialakításáról mondottakat; Kemény művészetének csúcspontját valóban ezek a tudatképek alkotják. Nem fogadta el azonban Barta Jánosnak azt a megállapítását, hogy vannak „emberileg” problémátlan (pl. Jókai, Petőfi, az érett Eötvös) és problematikus írók. Kemény Zsigmondra nem annyira az erkölcsi tisztaságot, a büntől való undorodást tartja a legjellemzőbbnek, hanem azt az érzést, amelyet a büntől való átalakulás idéz fel benne. Politikai magatartását szépirói jelleméből is megismerhetjük, mert ez egyéniségét a legmélyebben feltárja. Egyéniségét viszont nem a büntől való irtózás határozta meg, hanem az a végletesen önmarcangoló, önvizsgáló alaptermészet, amely már jóval több a lelkiismeretességnél, amely már tetemes aggályoskodás, olyan aggályoskodás, amely egy cselekvő, egy forradalmi átalakulást élő nemzet elé gátat is vethet.

Horváth Károly helyeselte Barta Jánosnak azt a megállapítását, hogy a Kemény-problémát a regényírói, szépirói oldalról kell megközelíteni. Kétségtelen ugyan, hogy Kemény, a politikus, az ideológus nagymértékben hozzájárult annak az eszmevilágnak kialakításához, amelyet az irodalmi Deák-párt, vagy később a népnemzeti iskola képviselt, az irodalomtörténet számára mégis Kemény szépirói tevékenysége a legfontosabb, mert belső lelki világáról jobban vall a regényíró, mint a politikus.

Horváth Károly egyetért azzal, hogy Kemény művészi eljárása a kitűnő lélektani elemzés valamilyen mélyebb értéknek, a humánumnak kifejezésére, visszaadására szolgál, s ezért etikai magatartása egy lényegében autonóm etika. Hogy ez a lélektani elmélyülés, amely egyben az ábrázolása hitelességét is erősíti, milyen erkölcsi eszménynek a szolgálatában áll, erre vonatkozóan úgy véli, hogy Barta János érvelése helyes és megbízható, csak hogy a következtetéseket nem vonta le. Pedig ebből magyarázható Keménynek minden 19. századi irónál nagyobb pesszimizmusa, tragikus életlátása. Hősei, akikkel egyetért, akik az erkölcsi tisztaságot, a lovagi emelkedettséget képviselik, törvényszerűen elbuknak. Azok a hősök viszont, akik belső konfliktusba kerülnek önmagukkal, olyan értelemben válnak tragikussá, hogy önbecsülésük szenved csorbát, önmagukkal is meghasonlanak. A továbbiakban Horváth Károly kifejtette, hogy az elbeszélő modor kérdésének előtérbe helyezése helyes volt ugyan, de gyümölcsözőbb lett volna ezt a kérdést a cselekménybonyolítás, a jellemábrázolás és a konfliktus kérdésével együtt, párhuzamosan tárgyalni.

Nagy Miklós a jellemábrázolás kérdéséről szólva megállapította, hogy Kemény hősei — Arany János hőseivel ellentétben — megtisztító hatásuk ellenére, a maguk lovagi erkölcsével nem kapcsolódnak igazán a magyar irodalom áramába, nem folytatódnak tovább, és a XX. századi olvasónak keveset mondanak. Úgy véli, ez azért van így, mert Kemény alakjai túlzottan eszményítettek. A magas erkölcsiségű figuráknak látja az Arany és Kemény közötti különbséget. Arany bármennyire is eszményíti alakjait, bármennyire is a nemzeti jellem legjobb oldalait mutatja be, mégsem szakad el a földi valóságtól. Kemény lovagias alakjai, női ideáljai azonban minden emelkedettségük ellenére egy kissé azokra a vértelen, korrekt lovagokra emlékeztetnek, akikkel Walter Scott és Jósika regényeiben találkozunk. Arany és Kemény típusalkotása közötti különbség másik oldala abban rejlik, hogy míg Arany paraszti származású hőseiben is meglátta és ábrázolta a lelki előkelőséget, addig Kemény hősei nemcsak bensőjükben előkelők, hanem hovatartozásukban is.

Összefoglalva Nagy Miklós megállapította: „Keménynek ez a típusa, ez a tiszta, nagy humanitás-igényű típus természetlen volt irodalmunk tovább folytatásában, éppen azért mert pszichológiailag sem elég realista fokon formálta meg ezeket az alakokat Kemény, és az irodalmi életnek azt a demokratizálódási folyamatát, amely a regényben előbb-utóbb beteljesedett, ezekben az alakokban végeredményben figyelmen kívül hagyta”.

Wéber Antal hozzászólását azzal a kérdéssel vezette be, miként lehet Kemény Zsigmond művészetét a korszak irodalmába kapcsolni, s van-e értelme annak, hogy oly mértékben hasonlítsuk művészetét Aranyéhoz vagy Madáchéhoz, ahogy azt az eddig felszólalók tették. Szerinte inkább a különbségek a lényegesek. Kemény művészete azért nem hasonlítható Aranyéhoz, mert Kemény idegen a néptől, művészetének nincsenek népi gyökerei, nincsenek népi alapjai. Madách művészetéhez az írói eljárásen kívül azért nem hasonlítható, mert hiányzik belőle az az ambíció, amely Madáchot az Ember tragédiájára megírásához vezette, amikor is a fejlődés értelmét kereste. Az ő művészetétől az ilyenfajta, az egész társadalmat átölelő eszmék idegenek. Arra a kérdésre viszont, hogy Kemény művészete romantikus-e vagy sem, bizonyos értelemben igennel kell felelnünk. Csakhogy az a romantika, amely Keménynél jelentkezik, nem azonos a 19. század első felének romantikájával. Az érzelmi elemek, a lelkesedés, a nagy célok őhaja hiányzik ebből a romantikából, mint ahogy hiányzik belőle az átfogó társadalmi eszmé is, s ezért ábrázolási köre egyre inkább szűkül. Mindebből az is következik, hogy Kemény művészetének bizonyos értelemben lételeme a történelmi anakronizmus.

Kemény regényeiben a történelem valamiféle háttér, amely a saját korát érintő morális problematikát festi alá. Nem véletlen, hogy Keménynek és a lélektani ábrázolásnak összekapcsolása, lélekrajzának dicsérete hagyománnyá vált, s ezt Gyulai Pál felfedezése óta ismételnünk szoktuk. Ez a fajta lélekábrázolás nyilván csak a maga kora mértéke szerint számított újszerűnek. Ha azonban ennek a lélekábrázolásnak mélységét és nagyságát világirodalmi szinten mérjük, akkor annak számos, kiváló példáját látjuk anélkül, hogy az írókra elsősorban ez lenne jellemző, hogy kiváló lélekábrázolók voltak. Ilyenformán az is érthető, hogy annak a Keménynek, aki eljutott a Forradalom után-ig, művészetében át kellett élnie a kor által előidézett válságokat. Egyéni élete, politikai pályafutása, az emberhez és a társadalomhoz való viszonya egy sajátos lelkiismeretfurdalást idézett elő, s ez mint szubjektív motívum élt regényeinek hőseiben is. Egyéni tehetségét nem lehet kétségbe vonni, naiv lélekábrázolása mint írói eljárás, sajátos egyéni problematikája által differálódik. A magyar regény fejlődését vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy Kemény nem jutott túl a romantikán és egy sajátos post-romantikus művészet következtében innen maradt a realizmuson. Regényeiben kora és saját meghasonlott lelke tükröződik, de művészete nem lehet reprezentatív jellegű egy nemzeti irodalomban, legfeljebb bizonyos történelmi korszakok tragédiáját tudja hitelesen felmutatni az utókor számára.

„Kemény saját problémáira keres választ egy általa teremtetett történelemhez... és bár nem találja meg a választ, saját harcát olyan regényhősökkel harcoltatja végig, hogy ezzel később, másutt elemezendő esztétikai értékek jönnek létre művészetében.”

Bóka László felszólalásában igen helyeselte a Kemény-kérdéssel való foglalkozás szükségességét. A szovjet Dosztojevszkij-kiadásokra és -kutatásokra hivatkozva hibáztatta azt, hogy mi eddig inkább eltoltuk problematikus nagyjainkat az érdeklődés előteréből, semmint hogy alaposan, a marxizmus—leninizmus minden kérdést megvilágító, de a hibát is súlyosan megbíráló módszerével vizsgáltuk volna őket.

Véleménye szerint: „Kemény Zsigmond nem olyan mértékben a mi klasszikusunk, mint amilyen az egyértelműen forradalmár Petőfi, mint amilyen az egyértelműen nem forradalmár, de a Petőfi sugárkörébe tartozó Arany, s más klasszikusaink, de ugyanakkor érezzük azt is, hogy Keményben éppen a legnagyobbjaink találtak olyat, ami miatt Kemény nevét úgy írták bele a magyar köztudatba, hogy az kitörölhetetlen onnan.

Nem kétséges, hogy a Kemény-kérdéshez hozzá kell nyúlni, mint ahogyan az sem kétséges, hogy publicisztikájáról a legnagyobb kozmetikával sem lehet valami jót is modanunk, de ez is hozzátartozik az írói egyéniség ábrázolásához." Szépirói képességeinek felvetése, véleménye szerint, nem kerüli meg az életművének politikai—ideológiai problémáit, hanem éppen ezáltal vehetőek ezek fel sokkal elmélyültebben.

A romantika kérdésében osztotta Wéber Antal véleményét, szerinte is élesen el kell választani azt a romantikát, mely Vörösmarty eposzaiból dübörög elő, attól a polgári romantikától, melynek nincsenek értékei. A továbbiakban Kemény Zsigmond-szövegek alapján a művekben megmutatkozó disparitás kérdésével foglalkozott és megállapította, hogy Kemény Zsigmond nagyságának varázsa éppen abban rejlik, ahogyan a kettősséget, életművében megmutatkozó meghasonlottságot művészi erővel ábrázolta. Azt a szolgálatot, amelyet ezzel tett, a legnagyobb nemességgel tette. Ez azonban még nem jelent olyan rangot az irodalomtörténetben, mint azoké, kik koruk válságának kifejezésével perspektívát is tudtak megmutatni. Kemény hangja az első útnak indulás után soha nem csendült fel többé olyan tisztán, sőt egyre inkább a bonyodalom, a válság, a vak fátum zsákutcájába torkollott.

Pándi Pál* a Kemény-kérdés megvitatásának szükségességéről szólva kifejtette, hogy a kérdés lényege elsősorban abban rejlik, hogy Kemény hazánkban sohasem mint szépiró, hanem mint politikus, mint közíró, mint a nemzet karakterológusa volt hatással kortársaira, olvasóira és a XX. század gondolkodóira is. Miért hatott Kemény Zsigmond Adyra és Móriczra? Elsősorban azért, mert megérezték benne a nagyon mély, nagyon őszinte nemzeti felelősségtudatot, azt a szinte tragikus veretű felelősségtudatot, amellyel a nemzet sorskérdéseihez nyúlt. Azzal, hogy egy helytelen, egy történelmileg rossz álláspontot, mint amilyen Kemény álláspontja 49 után, valaki becsületesen, nagy felelősségtudattal és a nemzet sorsáért érzett tisztességes és színvonalas gonddal kezel, attól az a válasz, amelyet a nemzeti kérdésekre ad még nem válik helyessé. Ez esetben az attitűd a forma, a gondolat a tartalom. Ha eltérünk tőle, akkor a Kemény-kérdésben is útvesztőbe jutunk. Ezért Pándi Pál változatlanul abból indult ki, hogy a Kemény-mű lényegét nem a szépiróban, hanem a közíróban, a nemzetnevelőben látja.

Egyetért Barta Jánossal Kemény elbeszélő modorának és lélektani ábrázolásának mélységét és színvonalát illetően, ha megállapításai egy bizonyos koncepció részei. Amennyiben ezeket Barta János a Kemény-kép domináló elemeinek tekinti és minden egyebet másodlagosnak vél, úgy sem a koncepciót, sem a részmegállapításokat nem fogadja el. Pándi Pál a továbbiakban kifejtette, hogy a marxista vizsgálódásnak éppen az a feladata a Kemény-kérdés boncolása kapcsán, hogy Kemény Zsigmond legnagyobb értékében, a lélektani ábrázolás kimunkálásában meglássuk azokat a sajátságokat, amelyek abból fakadnak, hogy az érték rossz alapokon születik meg, nő fel és terebélyesedik ki. Miben fejeződik ki ez a torzulás? Elsősorban abban, hogy Kemény lélektani ábrázolása nem az extrém esetekben csúcsosodik ki. A démonikus örülteket, ezek lélektanát valóban művészien, értékesen, izgatón tudja ábrázolni, de nem tudja azoknak a figuráknak belső életét meggyőzően, hitelesen, izgatón visszaadni, akikben megvolna a lehetőség, hogy a közéletnek, a közrendnek, a hétköznapiaknak, a normális embereknek életét tükrözzék. Erre egyszerűen képtelen.

Befejezésül Pándi Pál úgy véli: az a gondolat, hogy az erkölcsi problémákkal, az emberek lelki életével való foglalkozás önmagában véve is jó, csak olyan megszorítással igaz, hogy az étellel, a „kebel beléletével”, az erkölcsi problémákkal való foglalkozás *igénye* jó dolog. Művészi értékét azonban csakis az döntheti el, *hogyan* ábrázolja az író az erkölcsiséget, a „kebel beléletét”. Esztétikai minősítést ettől függetleníteni — véleménye szerint — nem lehet. — Barta János tanulmányának szemléleti problémáját abban látja, hogy az erkölcsi problémákkal való foglalkozás minősítése független attól a másik problémától, hogy milyen alapon, miért, kiért, milyen tartalommal foglalkozik e kérdésekkel. Ezt pedig az esztétikai ítéletben megkerülni, véleménye szerint, nem lehet.

Nemes János felszólalásában Kemény „Özvegy és leánya” c. regényéből vett jellemző stílusjelenségeket hozva fel példaként arra mutatott rá, hogy az írói magatartást mi módon lehet a művészi eszközök vizsgálatának oldaláról megközelíteni. A felhozott példák élénk bizonyosságai annak, milyen érdekfeszítő területet kínál Kemény romantikus stílusa a stíluskutatók számára.

Martinkó András hozzászólásában hiányolta, hogy Barta János nem fejlődésében mutatta be Keményt, a szépirot. Szerinte a fejlődéstörténeti vázlat a teljesebb Kemény-kép megértéséhez feltétlenül segítséget jelentett volna. A továbbiakban kiegészítette azt a kérdést, miként tükröződött az 50-es évek világnézeti korfordulója Kemény műveiben, és milyen hatással volt a hírlapi stílus Kemény írásművészetére. Kemény pozitív hőseiről szólva kiemelte, hogy regényeiben a romantikusan megfogalmazott nemeslelkű férfiaknak azért kellett elbukniuk,

* A Barta János és Pándi Pál között felmerült vitás kérdésekre következő számainkban visszatérünk. (A szerk.)

mert Kemény 1850 utáni erkölcsi rendjének nem erőit, hanem hibáit hordozták. Ábrándozók, érzelmeseek, az étellel, a társadalom és a kor reális viszonyaival nem számolók, a józan önfegyelem helyett érzelmeikre, szenvedélyeikre, hiúságukra hallgattak.

Az elnökölő *Tóth Dezső* felszólalásában kifejtette, hogy Kemény bizonyos értelemben az első magyar individualistának tekinthető. Nem mintha irodalmunk addigi történetében nem lett volna meg az elszigeteltség élménye, de míg a Kemény előtti magányosok művészi megfogalmazásaikban ítéletet is mondtak koruk társadalmáról, addig ő maga teremt társadalmi—történelmi szituációt, és ez is csak eszköz arra, hogy bizonyos dilemmatikus helyzetet hozzon létre. Írói érdeklődésének középpontjában az individuum áll, sőt nemcsak középpontjában, hanem bizonyos értelemben ez végcélja is művészi megformálásának. Regényeinek végső kicsengésével az emberi tehetetlenséget, az alárendeltséget, a kiszolgáltatottságot inspirálja. Az erkölcsiség végső kritériuma nála kétségtelenül az, hogy a kényszerítő körülmények között az egyén mennyire tudja a humánusot megvalósítani. Kemény az individuum ábrázolásával nem a társadalomról alkotott véleményét fejezi ki, végső reflexiói, ítéletei nem a társadalomra vonatkoznak, hanem a tragikusan felfogott egyénre. Ami a társadalom vonatkozásában kicsendül, az szimplán egynemű: reménytelen és végzeteszerű felfogása a társadalomnak. A szépirodalom Kemény az individualizmusnak és a pesszimizmusnak egyfajta hőse irodalmunknak, és éppen ez az a pont, amelyben a szépirodalom és az ideológia-teremtő Kemény találkozik.

Barta János a felszólalásokra adott válaszában kifejtette, hogy a problematikus és problémátlan író fogalmán olyan írótipusokat ért, akiknek meg kell saját, személyes alakításbeli problémáikkal küzdeniük vagy sem. — Horváth Károly felszólalására reflektálva megállapította: kétségtelen, hogy Kemény a polgári etika egyik igen jelentős ágának, az ember autonóm erkölcsi mivoltát hangoztató ágának talaján áll. De ezen a talajon áll Tompa és Madách is, és ha valaki valamikor a történelem több ezer éves folyamában az ember erkölcsi autonómiáját teljesen tagadja, azt csak úgy tudja megtenni, ha ennek következményeit nem gondolja végig. Mihelyt ezt megteszi, rá kell jönnie arra, hogy a nihilizmus felé vezető útra tévedt. A Jókai—Arany—Madách-párhuzam kérdéséről szólva Barta János kifejtette, hogy a nagy emberi küzdelmeknek ábrázolását, a sorssal szembeszálló győzedelmeskedő, a társadalom életébe belenyúló és ott alakító szerepet játszó hősöket számon lehet kérni Keménytől: Ő nem igen ábrázolt ilyeneket. Hogy hitt-e ilyen hősök létezésében vagy sem, az akkor fog kiderülni, ha majd világnézetét, történelmi szemléletét a maga teljes egészében vizsgáljuk. Barta János egyetért Nagy Miklóssal abban, hogy Kemény típusai Aranyéhoz viszonyítva túlságosan eszményítettek, testetlenek, egy analitikus regényírónak egész életművében kissé elütő foltként szerepelnek. Szociális szférájukat illetően is különböznek Arany típusaitól, mert jellegzetesen eszményített hősei még a maguk lelki nemességében is társadalmon kívüliek.

Weber Antal felszólalásával ellentétben Barta János kifejtette, hogy azok a vonások, amelyek Aranyt Keménytől elválasztják, kevésbé mélyek, mint azok, amelyek összekötik, egybekapcsolják őket. Kemény romanticizmusáról szólva pedig ismételtén kifejtette, hogy az író helyét valahol a romantika és a realizmus között kell meghatározni, mert sem az írói ábrázolást, sem a stílust nem látjuk meg világosan, ha csak a romantikát látjuk meg benne. Mihelyt hősei között közelebről szétnézünk és regényeinek remekbe készült mellékszereplőit is vizsgáljuk, mindjárt kiderül, hogy itt nemcsak a korábbi romantika naív lélekábrázolásáról van szó, hanem a realiztikus lélekábrázolás első, igen jelentős lépéseiről is.

Barta János egyetért Bóka Lászlóval abban, hogy Kemény életműve az egyik legklasszikusabb kísérleti terepuma volna a tartalom és forma viszonya elemzésének. Ami pedig Kemény írói nagyságát illeti, kétségtelen, hogy inkább a tehetsége és a lehetőségei nagyok, a megvalósításban töredékes, hézagos életművet hagyott maga után. Semmi esetre sem helyezi a világirodalom klasszikusai közé, hibáit, fogyatékoságait sem tagadja le, viszont amit megvalósított, az olyan magas szintet képvisel, hogy töredékeiben is a legnagyobb mértékű. Individualizmusa kétségtelenül probléma. De ha megint a publicista Keményt hívjuk segítségül, akkor ebben a tekintetben sem látjuk őt olyan egyoldalúnak, tisztán csak individualizmusa zsákutcájába jutottnak. Vannak olyan korszakok, amelyek a lemondásnak a hősiességét is megkínálják és vannak olyan korszakok, amelyek megkínálják az erkölcsi mocsoktól való tartózkodást, mint igen magas erkölcsi követelményt. A *Zord idő* problematikájára például nem individualista térre korlátozódik. Történelmi problémakörét Kemény igenis eléggé élesen felveti.

Összefoglalta: Miklós Róbert

BÓKA LÁSZLÓ

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ*

— Vázlatok egy arcképhez —

Huszonöt esztendeje dübörgött rá a kemény rög Kosztolányi Dezső koporsójára, s akkori gyászunk és mai kegyeletes megemlékezésünk között nemcsak egy negyedszázad távlat van, hanem olyan történelmi események formálták át szemléletünket, mint a második imperialista világháború iszonyata, a fasiszta világszövetség széttúzása, hazánk és számos rokonsorsú nép fölszabadulása, a szocializmus erőinek megsokszorozódása, a gyarmatbirodalmak szétporlása, s a tudomány és a technikának egy olyan iramú fejlődése, mely az emberi lét terét és lehetőségeit a végtelenbe tágitotta. Nem könnyű feladat mai szemmel, s mégis történeti hitelességgel látni s ábrázolni valakit, aki abban az esztendőben halt meg, amikor Franco tábornok, zsoldos hordákkal hazájára rontva, „szent” háborút hirdetett a spanyol demokratikus erők ellen.

Nem sokat segít az sem, hogy huszonöt év mégis csak kurta időszakasz, s hogy Kosztolányi Dezsőt személyesen is ismertem, hogy kortársai között barátaim voltak és vannak. Minél régebben s behatóbban foglalkozom századunk irodalmával, annál világosabb előttem, hogy a kortársi közelség semmivel sem teszi könnyebbé az irodalomtörténész munkáját. Hiába ültünk valakivel esztendők hosszú során át ugyanegy kávéházi asztalnál, halála után kiderül, hogy nem tudjuk mikor született, hogy az első forrásból származó értesüléseink is megbízhatatlanok. Ady életrajzában kitölthetetlen hézagok vannak, kétséges, hogy lesz-e valaha megbízható Juhász Gyula-verskronológiánk, s hiába tudtuk magától Karinthy Frigyes-től, hogy bölcsészettan-hallgató volt, a pesti egyetem irattárában annak sincs nyoma, hogy valaha is beiratkozott volna valamely fakultásra. S azok a hiedelmek, első kategorizálások, könnyelműen raggatott címkék úgy rákövesedtek-tapadtak kortársainkra, hogy valósággal a sírfeltáró régész lelet-tisztogató munkájára van szükség, vagy talán annál is nehezebb és nagyobb körütekintést igénylő munkára, hiszen a kor elfogultságaiban mi magunk is részesek vagyunk, s magunkról, saját tudatunkról is le kell fejtenünk azt, ami eltakarja előlünk a közelmúlt hőseit, mintha az avar sírok csontvázainak egymást kéne feltárniuk...

Kosztolányi Dezső például úgy él az irodalmi köztudatban, mint olyan író, akit általában nem a valóság ihletett alkotásra, hanem irodalmi példák és minták gyújtották föl alkotó ösztönét, „irodalmi író” ő a szemünkben, ahogy valaha Ady elnevezte. Mikor írta? Ady cikke 1907. június 1-én jelent meg a Budapesti Naplóban, a huszonkét esztendőes Kosztolányi Dezső első verseskötetéről, a Négy fal között-ről írván. Mit szólnánk ahhoz, ha valaki Ady Endrét a huszonhatéskötendő korában kiadott Még egyszer című kötete alapján helyezni el irodalmunk történetében, figyelmen kívül hagyva mindazt, amit később alkotott? Ady

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság soproni vándorgyűlésén, 1961. május 23-án.

ítélete bizonyára helyénvaló volt *akkor, azokkal* a versekkel szemben, s bizonyára ráérzett sok olyan Kosztolányi-sajátosságra, melyeket csírájukban felismert. De ha így van, még sajátosabb a helyzet. Mert ugyanebből a cikkből soha nem idézi senki, hogy Ady azt írta: „becsületes reverenciával vallom be, hogy költőnek legkülönb az újonnan jelentkezettek között”. S miért nem idézik Ady cikkének záró mondatait soha. A „*Négy fal között*” nagy esemény a mi kulturális incidensekben szűkölködő magyar életünkben. Hozzáam, fonnyadó reménységűhöz a már-már eltemetett magyar lélekföltámadás hit-erősítését szállította. Valami jó készül a Perzsiánál is rosszabb országban, ahol ilyen poéták teremnek” — írta, ezt is írta Ady, s nehéz lenne elhinni, hogy e soroknál cserbenhagyta volna divinációja.

Kosztolányi Dezső politikai magatartása még életében visszatetszést keltett, s a folszabadulás után joggal érte őt ezért bírálat, joggal emelték ki őt a Nyugat azon íróinak köréből, akik Ady útját járták, s akik közül nem egy — mint Juhász Gyula — Ady személyes, elkötelező inspirációjának megszűnte után is tovább haladt az Ady-kezdette úton. De amilyen jogos a bírálat és az elkülönítés, vajjon jogos-e Kosztolányinak mint az inkarnált rontásnak interpretációja? Heller Ágnes „Az erkölcsi normák felbomlása”¹ című munkájában, mely művecske az „Etikai kérdések Kosztolányi Dezső munkásságában” alcímet viseli, arra ragadtatja magát, hogy először — szerényebben — azt írja, hogy „a jelleggyengeség Kosztolányinál már sokkal korábbi eredetű, mondhatnánk, hogy még gyermekkorába nyúlik vissza”,² majd — nekibátorodva — úgy fokozza ezt tovább, hogy kimondja: „Az ifjú Kosztolányi még magáévá tudta tenni a szilárd politikai elveket és állásfoglalást, Pestre kerülve azonban elhatalmasodtak azok az erők és tendenciák, melyek született jelleggyengeségét táplálták”.³ Hogy ez nem elírás, nem tollhiba, hogy a jellemvonásoknak ez az *ab ovo* eredeztetése Heller Ágnesnek — nem tudom milyen pszichológiai vagy pszichiátriai forrásokra támaszkodó — szilárd meggyőződése, azt a bizonyítja, hogy operátumának visszatérő megállapítása. Mert azt is írja egy helyütt, hogy Kosztolányi individualizmusa „bizonyos fokig veleszületett tulajdonsága is”.⁴ Így válnak Kosztolányi magatartásának, szerény véleményünk szerint, elsősorban osztályhelyzetéből származtatható hibái atyja és anyja biológiai állapotára visszavezethető tulajdonságokká, így lesz Kosztolányi született erkölcstelen és született individualista vagy elmekórtani eset, moral insanity — s ez esetben eleve meg kell adnunk neki a felmentvényt —, vagy a rossz misztikus megtestesülése, egy új Káin, s ez esetben nem irodalomtörténeti, hanem vallástudományi vizsgálat tárgya. S hogy mindez valamiféle marxista körítésben történik, az nem a marxizmusra kompromittáló, hanem arra, aki ezt nem átalította leírni.

Azt hiszem, e két példa elégséges annak bizonyítására, milyen szeges gonddal kell örökdölnünk, hogy sem címkék, sem ilyen álmarxista prekonceptiók ne befolyásoljanak ítéletünkben.

Kosztolányi Dezső 1885. március 29-én született Szabadkán és 1936. november 3-án halt meg Budapesten. Még abba a nemzedékbe tartozott, melynek majd minden tagja egy hazai táj, egy vidéki város, egy falu gyermekkori emlékvilágával szívében vált fővárosi íróvá még akkor, amikor Budapest igazi nagyvárossá alakulása folyamatban volt. De már abba a nemzedékbe kell sorolnunk, amely költői tehetségének kibontakozása idején találkozott Ady elemi erejű hatásával, akiket az irodalmi közvélemény aszerint osztályozott, hogy Ady táborába vagy Ady ellenzékéhez tartoznak. Kosztolányi a Nyugat-mozgalom vezetőire, szervezőire, legnagyobb íróira pályája kezdetén — tisztelettel, szeretettel, vagy lázadozva, de — fölneéz: Ignótus tizenhat esztendővel, Schöppflin Aladár tizenhárom évvel, Ady, Osvát Ernő, Fenyő Miksa nyolccal, Móricz Zsigmond hattal idősebb nála, de Kaffkánál, Babitsnál, Juhász Gyulánál is fiatalabb. Ady Nyugatjába félannyit sem ír, mint a húszas évek Nyugat-

¹ Budapest, 1957. Kossuth Könyvkiadó.

² Heller Ágnes i. m. 20. l.

³ Heller Ágnes i. m. 21. l.

⁴ Heller Ágnes i. m. 70. l.

jába. De nem volt ott a Holnap mozgalmában sem. Nemcsak a Nyugat-mozgalomnak, de baráti körének is a legelkülönültebb alakja, aki tervszerűen óvja — válogatatlanul sokfelé írva — annak látszatát, hogy sehová sem kötötte le magát.

Ha körülnézünk a Nyugat írói között, származásukat firtatva, azt látjuk, hogy paraszttá szegényedett kismesek, hivatalnok-sorba alacsonyodott gentryk, parasztból kisiparossá vált mesteremberek vagy kishivatalnokok s elvéve néhány kiskereskedő és értelmiségi apa akad közöttük. Legtöbbjüknek valamiféle kapcsolata van a földdel, ha más nem, egy falusi kiskert, egy tenyérnyi szőlőn hivalkodó, régi szüretekre emlékező kolna, vagy a rokonság paraszti nyomorúsága. Kosztolányi családja kirí e körből. A föld csak mitológikus emlék, mint a nemeskosztolányi vár és a Kosztolányi-kastélyok, mint a nemes kosztolányi és felső-lehotai Kosztolányi familia genealógiája, a Divék-nemzetséghez tartozó honszerző ős, mint a Mátyás udvarában kancellárkodó Georgius Polycarpus de Kostolan, mint a család Mária Terézia renddel bárósított, királyi hercegekkel vadászgató ágával való rokonság. Érdekes lenne, de nem nagyon érdemes utánanézni a családfának, az a fontos belőle, ami a Kosztolányi családban eleven tudatként él, az ősfoglaló főnemesi származás arisztokratikus tudata, melyet korszerűen koronáz meg két Kosztolányi-ősrnek, Kosztolányi Mórnak és Kosztolányi Ágostonnak, Kosztolányi Dezső nagyapjának, negyvennyolcas honvédi vitézsége, üldöztetése, emigrációja, feldiszítve az arisztokrata származást a XIX. századi forradalmiság és szabadságharcos honszeretet koszorújával. Az aktív társadalmi valóság az, hogy a negyvennyolcas honvédszázados nagyapa belekóstolt emigrációja idején az amerikai prosperitás első nagy korszakába s hazajöve itthon, szülőfalujából, Topolyáról Szabadkára települ, nem földet akar szerezni, hanem rőfös boltot nyit, ügyesen kereskedik, szép polgárházat épít s hamarosan a Kereskedelmi és Iparbank pénztárosa lesz. Kosztolányi Dezső édesapja, Kosztolányi Árpád ebből a jómódú polgárházból kerül az egyetemre tanárjelöltnek, s ide nőül, beleházasodva egy nagymultú gyógyszerész familiába. Az anyai nagyapa mögött is legenda irizál, hogy családja Goethe szülővárosából, Frankfurt am Mainból vándorolt Magyarországra, erre a szájhagyományra Kosztolányi éppoly büszke, mint a Divék-nemzetségre. De az aktív társadalmi valóság az, hogy az anyai nagyapa, Brenner József a legtekintélyesebb szabadkai gyógyszerésznek lányát vette el, s egy generációk óta virágzó, nagyforgalmú gyógyszerész birtokába jutott. Kosztolányi Dezső tehát anyai ágon is polgár-családból származik, a Brennerek igazi polgárok, scholarchák, zenekedvelők, könyvolvasók, színházjárók, — tipikus német polgárok, még abban is azok, hogy a család francia rokonságára is büszkéek.

Kosztolányi Árpád és Brenner Eulália fia, Kosztolányi Dezső egy hazánkban ritka, nyugateurópai típusú, művelt kereskedő polgárcsalád légkörében nő fel, apja-anyja valóságos polgári értelmiségiek, apja tanári pályája, tudományos hajlamai éppúgy természetesen illeszkednek be ennek a családnak keretébe, mint ahogy az egyik nagybácsi, egyébként Kosztolányi keresztapja, katonai pályára lépett s később altábornagy lett.

Mindezt azért szögezem le ilyen aprólékossággal, hogy világossá váljék Kosztolányi helye a Nyugat-mozgalomban. Nemcsak azt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy nem tartozik bele az alapítók nemzedékébe, hanem azt sem, hogy a Nyugat programjához is más a viszonya, mint társaié. A polgárosodás sürgető követelményét magáévá teszi, de nem a parasztság vagy az onnan kiemelkedett gyökértelen értelmiség levegőt követelő indulatával, hanem annak a polgári öntudatnak türelmetlenségével, mely nevelésnek találja a föld-birtokosság társadalmi, gazdasági uralmát és vaskos műveletlenségét. Hazaszeretetéből hiányzik az az önostorozó önvád, de az a lázadó, sőt forradalmi gyűlölet is, mely rombolna, gyújtogatna, kaszáat egyenesítene, ő nem Dózsa György unokája, hanem a polgári liberalizmus nacionalizmusának neveltje, akit megzavar, felháborít Ady, rendkívül rossz véleménye van „a magyar-zsidásról”, a „Bús magyar ugar”-féle kifejezésekről, és azt írja huszonegy esztendejének még érintetlen öntudatával Babitsnak: „Nekem viszket a tenyerem s fölpezsdül bennem a vér, ugyanaz a vér, mely a nagyapám eréből 1848-ban lecsurgott az isaszegi síkra.

Mert vad-magyar, fájdalmasan magyar vagyok, minden szociológiai tanulmányom ellenére is s az is maradok . . .” Ez a „minden szociológiai tanulmányom ellenére is” erre a polgári beállítottságra vall: Kosztolányi ifjonti baloldalisága, az elnyomottak iránti érdeklődése, részvéte, pályája elején, szociológiai tanulmányok eredménye, nincs benne semmi abból az elsődleges, személyes forradalmi indulatból, amit Ady, Móricz Zsigmond vagy Juhász Gyula érezhetett. Kosztolányi pályája elején fölülről és kívülről közeledik ahhoz a néphez, melyet még sokáig azoknak a nacionalista illúzióknak szemüvegén néz és lát és láttat, ahogyan a Nyugat ellenzői is nézik.

De vajjon meglettük-e a Kosztolányi-kérdés nyitját, amikor felismertük azt a polgári elhatároltságot, mely családi hagyományaiból, családi köréből ifjúkori környezetéből következett, s melytől élete végéig sem tudott megszabadulni? Ha csak roppant emberi eltévelyedéseire, művészete árnyfoltjaira keresünk magyarázatot, ha Kosztolányi művészete nem egyéb, mint a polgári etika felbomlásának, a nihilizmusnak, a relativizmusnak, szolipszizmusnak példatára, akkor a kulcs valóban a kezünkben van. Csakhogy Kosztolányi életműve a huszadik századi magyar irodalom egyik jelentős alkotása, amelyben kevés a jelentéktelen rész és nem kevés a remekmű, Kosztolányi művészete irodalmunk büszkesége is, legmagasabb csúcsaival, s kötetei után nem ritkán nyúl a kéz, meghitt olvasó órák csendjében. S ha az irodalomtörténész nem is húnyhat szemet az előtt a valóság előtt, melyet Kosztolányi életének, művének mélypontjai tárnak elé, hiszen történész, odaajándékozhatja-e Kosztolányi életművének egészét a polgári társadalom bomlásának? Nem az-e a kötelessége, hogy arra keressen magyarázatot, miként tudott élete örvényei fölé emelkedve remekműveket alkotni, mi a magával ragadó Kosztolányi életművében, miért szép olyan sok alkotása, az esztétikum teljes tartományát, a politikait, az erkölcsit is beleértve a szépségbe? Kosztolányi osztálybázisa csak pályakezdésének körülményeit tisztázza, csak azokat a nehézségeket tárja fel, melyek gátolták fejlődését, csak eltévelyedéseit motiválja, de művét nem értékeli, nem minősíti. S itt az analógiák nem sokat segítenek. Ha Kosztolányi művészetét minősítjük, rendszerint a kézenfekvő párhuzamos példára, Thomas Mann példájára szoktunk hivatkozni, aki egy polgári bázisról sokkal messzebb jutott, mint Kosztolányi. Csakhogy ez az analógia kétélű. Mert az, hogy Thomas Mann tovább jutott Kosztolányinál, hogy tovább juthatott, az éppen-séggel annak bizonyossága, hogy az osztály-kötöttség önmagában nem determinálhat egy írói életpályát. Másfelől az analógia nem reális. Mert igaz az, hogy „Kosztolányi sosem jut el ahhoz a következtetéshez, melyhez az öreg Thomas Mann a „Doktor Faustus”-ban eljutott, hogy tudniillik azok a kapcsolatok, melyeknek elvesztése a torzulást létrehozta, lényegében „a néphez fűződő kapcsolatok”.⁶ Csakhogy Kosztolányi 1936-ban meghalt, életműve tehát nem mérhető annak a Thomas Mann-nak életművéhez, aki megérte a „Betrachtungen eines Unpolitischen” iszonyú csődjét, aki átélte a német fasizmus uralomrajutását, akit száműzésbe kergetett, majd tettekre sarkallt a második imperialista világháború borzalma, s aki a béke első perceiben leckét kapott a béke imperialista értelmezéséből, s aki meggyőződhetett arról, mit jelent a világ számára a Szovjetunió léte. Sem okunk, sem jogunk nincs ahhoz, hogy feltételezzük, merre kanyarodott volna Kosztolányi életútja és mire jutott volna művészete, ha megéri a felszabadulást. Ugyan mire következtethetett volna az a jós, aki a „Friedrich und die grosse Koalition” alapján próbálta volna meg meghatározni Thomas Mann 1915. utáni fejlődését! Az összehasonlításra nincs jogunk. Vezetőnk csak a történeti valóság lehet.

Engedtetsek meg nekem, hogy egy megállapítás erejéig triviális legyek. Kosztolányi Dezső nagyon tehetséges volt. Alig hiszem, hogy ezt tölem kell, hogy megtanulják, mégsem tartom feleslegesnek ennek hangsúlyozását. A művészi tehetség egy sajátos, felfokozott képesség arra, hogy a valóságot részletekbe menő hűséggel, de jellegzetes tulajdonságait kiemelve, visszatükröztesse a művész úgy, hogy a tükrökép a tükrözött dolgot ne szakítsa ki jellegzetes

⁶ Heller Ágnes i. m. 130. l.

környezetéből. A tehetség útja a valósághoz igen bonyolult folyamat, nem valamiféle közvetlen tükrözés, — Lenin figyelmeztet is rá, hogy — minden tükrözésnél — fennáll annak lehetősége, hogy képzeletünk messze szakad az élettől.⁶ De a művész alapvető képessége mégis csak a valóság tükrözésére irányul, ha nem is érvényesülhet akadálytalanul mindig. Korlátot szabhat ennek a tehetségnek az író társadalmi környezete, világnézete (sőt betegsége is), de meg nem semmisítheti, s az írói-művészi tehetség az ösztönös tevékenység automatizmusával keresi útját a valósággal való művészi kapcsolathoz. (Balzac Engels-példája erre példa.)

A Kosztolányi-probléma tehát az, hogyan küzd Kosztolányi nagy tehetsége azokkal a nem jelentéktelen akadályokkal, melyek e tehetség kibontakozását gátolják. S ebben is a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk. Mert azzal, hogy általában beszélünk Kosztolányi polgári osztálykötöttségéről, nem mondtunk semmit, ennek csak akkor van megvilágító értelme, ha a magyar polgárság sajátos helyzetéből, sajátos szemléleti formáiból indulunk ki, mert az ilyen általánosítások és absztrakciók, hogy „polgár”, helyi és történelmi megkötöttség nélkül, az irodalomban semmire sem vezetnek. Mikor Paul Ernst az Ibsen-kérdéshez a kispolgár fogalmából kiindulva közeledett, Engels azt írta neki: „Spiessbürger oder nicht, die Leute leisten weit mehr als die andern... Diese Tatsachen machen es in meinen Augen nötig, das norwegische Spiessbürgertum einigermaßen auf seine Besonderheiten zu untersuchen”.⁷

1905. április 9-én jelent meg a Bácskai Hírlapban Kosztolányi Dezsőnek egy „heti level”-e, melyben a nemrég elhunyt Makai Emil védelmére kel egy konzervatív kritikussal szemben. Megdicséri Makait, mert „olyan gyönyörűen verselt... s a magyar technikát legalább is annyira előre vitte, mint a német Fulda, a rímezmester” és kiemeli újszerű tematikáját: „Oly dolgokat vett itt észre, melyeket tán franciául évtizedek előtt megírtak...” A cikk egy húszéves fiatalember naivitásával íródott, tele van „kraftausdruck”-okkal („Minden nagy író forradalmár volt” — írja s biztosít arról, hogy Makai neve „belekerül az irodalomtörténetbe, mely csak a legnagyobbakról emlékezik meg” stb.), de fel kell figyelni arra, hogy mennyire igyekszik mondanivalóját a magyar provinciális zártság fölé emelni. Meglep, hogy a sekélyesen virtuózkodó Ludwig Fuldáról is tud, hogy Makai urbanista tematikája mögé a franciákat emlegeti, hogy Goethe, a parnassienek, a dekadensek szerepelnek cikkében. Nagy dolog ez a Bácskai Hírlapban, még akkor is, ha a cikk írója pesti egyetemi hallgató. Minden korai cikke erről a figyelemre méltó jelenségről tanúskodik. Bródyt azzal ünnepli, hogy ő „hozta el mihozzánk a francia naturalizmus magját”.⁸ De idézhetnénk garmadával az ilyen jelenségeket, hogy Bodnár Zsigmondról írván Saint-Beuve-öt, Taine-t emlegeti, Gyulai Pál Görgey iránti tiszteletét Zola Dreyfus-perbeli magatartásával veti egybe, Bíró Lajos köré Csehovot, Anatole France-ot, Zolát, Emersont köríti, hogy Mikszáth-cikkében felvonul Tolsztoj, Jakobsen, Csehov, Ibsen, hogy Krúdyról szólván Maupassant lírikus lelkületéről elmélkedik, hogy első, 1907-es Ady cikkében Giovanni Papini, Bergson, Byron, Shelley, Browning vonul fel, hogy Thury Zoltánra Mereskovszkij Csehovról írt művével alludál. De mindennél többet mond az, hogy 1913-ban egy Modern Költők című antológiát ad nyomdába, melyben amerikai, angol, belga, cseh, dán, francia, japán, kínai, lengyel, német, norvég, olasz, spanyol, svéd, szerb, török költőket tolmácsol. 1905 és 1913 között megalapozza nagy és mély műveltségének hírét, s ez a hírnév holtáig ékíti.

Csak természetes, hogy ő lesz a magyar műfordító irodalom mestere. Mikor lefordítja Jules Renard L'écornefleuret-jét,⁹ ezt írja az előszóban: „Jules Renard-t magyarra tenni nagy munka. Nehezebb és izgatóbb, mint sorokat összecsendíteni és rímeket esztergályozni. Órákig

⁶ Lenin: Az irodalomról. Budapest, 1949. 152. l.

⁷ Karl Marx Friedrich Engels Über Kunst und Literatur, Berlin. 1949. 15. l.

⁸ Bácskai Hírlap, 1905. július 9.

⁹ Budapest, é. n. Modern Könyvtár.

kell ülni néha egy lapja előtt. A tónusok tónusát adja. Irodalmat ír az irodalomról, humort a humorról s mindezt olyan nép nyelvén kell megérzékelteni, amely alig tíz-húsz éve él „irodalmi életet” . . . Aki ezeket a sorokat olvassa, igazán nem sejtheti, hogy a fordító Kosztolányi olyan fokon tud franciául, mint egy kezdő középiskolai tanuló. Elkezdve ott, hogy a regény címe lehetne „a parazita”, „az élősd”, „a potyázó”, de nem lehet „A smokk”, aminek Kosztolányi fordítja, hogy nem tudja, az igealakok hanyadik személyre vonatkoznak (Aime-moi! dis, aime-moi nála: szeress! mondom, szeress), hogy a névmások jelentésével nincs tisztában (Je ne sais plus à qui elle s'adresse nála: nem tudni, hogyan beszél), nem ismeri a tagadó szerkezeteket (Je ne me souviens nála: emlékszem), hogy nincs a szavak értelmével tisztában (panier 'kötény' nála: kosár, rocher 'szikla, szirt' nála: szivacs, le chiffonnier 'rongyszedő', nála: szennyes, en arrière 'hátra, hátul', nála: előre stb.), hogy nincs tisztában a szólásokkal (le plancher des vaches 'szárazföld' kifejezést nem ismervén, ahelyett, hogy valaki szárazföldre ér, azt fordítja, hogy a tehének nyomában ólálkodik!), egészen az olyan derűs félrefordításokig, mint amely abból ered, hogy egy hölgy rosszul lesz s férje bevezeti az állomásfőnök szobájába (le cabinet du chef de gare), leülteti, csillapítgatja, többen körülállják, de Kosztolányi a cabinet szónak a 'félreeső hely' jelentését ismeri . . . , nincs még egy rangos írónak ilyen, a nyelvtudás hiányából származó, minden ízében rossz fordítása.¹⁰ Ha ennek a fordításnak aspektusából nézzük ifjúkori levelezését Babitscal, Juhász Gyulával, egészen másként fest, hogy „üres Mallarméről, „nyavalyás” Verlaine-ről ítélkezik fölényesen, — ugyan mit érthetett belőlük 1904-ben?! Most már gyanússá válnak az olyan ítéletek is, melyek Leconte de Lisle-ről szólnak s feltűnik az ilyen mondat: „E francia poéta azonban Radó szerint s én szerintem is, inkább lírikus, mint epikus”,¹¹ vajjon első kézből szerzi-e ismereteit? Tessék egyszer elmélyedve végigolvasni Babits, Juhász Gyula és Kosztolányi leveleit, nem lesz nehéz felfedezni, hogy Babits elmélyült tanulmányaihoz hogyan viszonylanak Kosztolányi rajongásai, expressz ítélkezései. „Carlyle Sartor Resartusán csurognak a könnyeim s azt hiszem, ez a legtöbbet érő dolga a »Hősökön« kívül”,¹² vagy: „Balassi Bálint érdekes, nagy egyéniségét szeretném megmagyarázni. Foglalkoztam vele s megszerettem vele a középkort — s mint Ön — a renaissanceot. Azt mondom Balassi és — Byron Párhuzam. Lélektani . . .”¹³ — írja Babitsnak. Mint egy bűvész, káprázatosan játszik a nevekkel, s az ember csak lassan fedezi fel, hogy nem ismeri vagy félreismeri e nevek megett rejlő írókat s műveket. A bécsi egyetemről azt írja: „Az egyetem siralmas, legalább eddig az s ha Emil Reich nem tanítana (Praktische Philosophie), haza felé utaznék már.”¹⁴ Mindenben így tájékozódik.

A bomladozó monarchia sajátos dualizmusában a magyar uralkodó osztály a napot is megállítaná az égen, hogy a dűledező épületet fenntartsa s benne a maga uralmát. A magyar művelődéspolitikai kétségbeejtő állapotban van, — Eötvös Loránd fundációja, az Eötvös-Collegium magános sziget, egy-egy kivételes egyetemi katedra magárahagyott lélekvesztő. A polgári forradalmak elmaradása most bosszulja meg magát, nincs számottevő művelt polgárságunk, a gentry hivatalnokká züllött s ebben a honorácior hordában nincsenek Kölcseyek, az arisztokráciában nincsenek Széchenyiek, Wesselényiek, a dolgozó osztályok ki vannak rekesztve a művelődés lehetőségéből, s az erőtlén magyar munkásmozgalom nem tud komoly nevelő munkát végezni. Elképesztő a műveletlenség. Ha valaki, mint Kosztolányi, egy olyan házból lép ki az irodalmi életbe, melyben könyvtárnyi könyv volt, melyben nagy-nénik és nagybácsik néha németül csevegtek, hol muzsikások és festők nevét is kimondták, eleve műveltségi fölényben érzi magát — sajnos, joggal. Könnyebben tájékozódik és semmi

¹⁰ L. bővebben MNy. XI. 43. l.

¹¹ Új Magyar Múzeum, 3. 36. l.

¹² Uo. 37. l.

¹³ Uo. 106. l.

¹⁴ Uo. 51. l.

sem kényszeríti arra, hogy alaposan, elmélyülten tájékozódjék, anélkül is fölényben érezheti magát egy olyan társadalomban, melyben Heltai Jenő boulevard-tájékozottsága, sekélyes kupléi európai levegőt árasztanak, ahol Feleký Géza tudálékos zsurnalizmusa jelenti a Kemény Zsigmondék nyomába lépő nagy publicisztikát, ahol bogaras műkedvelők, vagy amolyan Kornis Gyula-féle aggálytalan ollózói a nálunk ismeretlen külföldi szakirodalomnak, biztosan haladnak egyetemi katedrák, akadémiai rangok felé. A műveletlenek és a műveltség parvenüi között csoda az a fiatalember, aki idegen nyelvű könyvekkel a hóna alatt jelenik meg a kávéházban és a könyv szerzőjének nevét helyesen ki tudja ejteni, még akkor is, ha azzal már nincsen tisztában, hogy a szerzőnek melyik a vezetékneve és melyik a keresztnéve, mint Kosztolányi, aki idézett Jules Renard-fordításának előszavában vagy Jules Renard-nak vagy Jules-nek nevezi a szerzőt... Mindez nem érdemelne ennyi szót, ha csak egy fiatalember mohóságáról és bájos sznobizmusáról lenne szó. De aki elolvassa a húszas években felt portréit, a Kövesligethy Radóról, a Bartók Béláról vagy a Gombocz Zoltánról írottakat, aki megvallatja „A véres költő”-t, melyet megírása után próbált meg hitelesíteni („Nero császárról regényt írtam, anélkül, hogy tudtam volna, melyik korban élt, csak aztán rágtam át magam Tacituson, Suetoniuson, Friedländeren, hogy eltüntessem tudatlanságom”¹⁵), az tudja, hogy a halál szelétől érintett Kosztolányi őszinteségének van igaza: „Műveltségem hézagos, esetleges... Nyugtalan kíváncsiságom ide-oda csapongott...”¹⁶ Műveltsége a magyar polgárság huszadik század eleji felületes eklekticizmusát tükrözi, kozmopolita és inycnc műveltség, habzó és könnyen kielégülő, kirakati, olyan, mint a századforduló Budapest városiassága.

Mindezt azért kellett ilyen erős színekkel megrajzolni, hogy a kérdés másik oldalát ugyanilyen súllyal mutathassam be. Mert Kosztolányi nemcsak önelégült polgárú, hanem nagy költői-írói tehetség, s csapongó, madárröptű kulturális tájékozódásából végül is megszületik egy olyan remekmű, mint a fiatal Kosztolányi nagy költői nyitánya, a „Modern költők”.¹⁷ Ha elhisszük neki, hogy kötete világirodalmi antológia, akkor ugyanolyan meghökkentő élményekben lesz részünk, mint amiben Jules Renard-fordítása részeltetett, — mint műfordítás-gyűjtemény a félrefordítások, a leiterjakabok tárháza. De ha úgy fogjuk fel, hogy a „Modern költők” Kosztolányi vallomása a modern irodalomról és költői formáló készségének első nagy erőpróbája, akkor megértjük nagy hatását kortársaira, és felmenthetjük magunkat azért, hogy ma is szívesen vesszük kezünkbe s teljes gyönyörűséggel olvassuk, mert valóban egy sajátos remekmű. Mi teszi sajátossá? Kosztolányi azt írta előszavában: „... aki átolvassa a könyvemet, észreveszi, hogy bizonyos szempontból minden benne szereplő költő egytestvér”. Valóban így van, a kötetben szereplő költők mind a Kosztolányi-család tagjainak látszanak, Kosztolányi ikertestvérei. Kétszázhuszonhét verset „fordított” magyarra, kétszázhuszonhét Kosztolányi-verset írt. De ő azt írta, hogy könyve „az új lírát szólaltatja meg” és ez is igaz. A századforduló modern lírai törekvései szinte maradéktalanul fellelhetők ebben a kötetben Whitmann korai expresszionizmusától Marinetti futurizmusáig, nem egy antológia-szerkesztő és egy műfordító hűségével és teljességével, hanem egy költő egyéni fogékonyságán keresztül. Mert egyéni ez a modernség. Stefan George költészete is megihlette Kosztolányit, de a „Siebenter Ring” fordulója előtti George hangjai hatottak csak rá. Richard Dehmel világnézeti vajudását, dinamikus retorikáját nem hallotta meg. Az orosz líra lágy lírai hangja és sejtelmes szimbolizmusa jutott el csak hozzá. Általában: van valami rokon-szenves egyensúly abban a modernségben, melyet ez a líra tolmácsol, a naturalizmus épp oly idegen tőle, mint a misztikus spiritualizmus, a forrongó világköltészetből azt veszi át, ami alkalmas arra, hogy klasszikus formákba higgadjon, a merész kísérletek helyett inkább a formák játékos öröme vonzza. Mindent megtanult, amire neki van szüksége, megalkotta egy ízlése szerint való modern költő magyar eszményét. (Nem lenne érdektelen egyszer nyomon

¹⁵ Uo. II. 337. 1.

¹⁶ Uo. II. 337. 1.

¹⁷ Budapest, 1913.

követni műfordításainak magyarosságait. Az ő hollója „csúnyatorkú prédikátor”, aki „kurtafurcsa” válaszokat ad „perelve”, mert „locskaszájú”, akit gazdája „kapatta rája”, hogy mindig egy szót mondjon, az ő Longfellow-ja Shakespeare kezébe „aranykoboz”-t ad, az ő Tennysonja „vad legények”-nek nevezi a Gondolatot és az Életet, Browningja elé „Távol mezőn int egy tanya”, Oscar Wilde szemében a gesztenyefa „minden gallya sárárany”, Georges Rodenbach bruges-i vásárnaplóján „zeke” pompázik, Verhaeren szele „garaboncásan útra kél” és haldokló keresztényének szemében az idő hullámai „Eltűnnek a dalmahodó ködön”, Albert Samain előtt „komondor” ballag, Fernand Gregh sietős szele „kotnyeles” stb., stb.) Mi történt? Az elmélyülő, az alapos Babits olykor belevész mintáiba, néha eredeti versei is műfordításnak hatnak, a felületes, mindenbe csak belekóstoló, mindenből csak egy kicsit csipegető, a teljes megsértést a hangulatért feladó Kosztolányi egy Swinburnet sohasem tudna úgy magáévá élni, mint Babits, de a modern világirodalom teljességét vissza tudja adni úgy, hogy önmagát egy percre sem adja fel, a sok kicsiből az egészet szűri ki, a sok hatásban önmagát leli meg. A Nyugat nagy költő nemzedékében — Adyról nem szólva — alig van olyan eredeti költő, mint Kosztolányi. — Azt jelenti ez, hogy kulturáltságának sajátos magyar polgári jellege előnyére válik költészetének? Egyáltalán nem. Csupán annyit jelent, hogy költői tehetsége át tudja törni korlátait. Át tudja törni bizonyos fokig, bizonyos relációkban. Mondjuk így: Tóth Árpád-fokig, Babits-relációkban. Mert otthonabb van mindkettjükénél a polgári költészet ez utolsó nagy lángvető korszakában, s nem hat rá olyan mélyen a polgári dekadencia, mint a fiatal Tóth Árpádra, és egyetemesebben hat rá a modern költészet egésze, mint Babitsra. De Ady-fokig nem jut el, s Ady-relációban majdnem csak korlátját érezzük, mivel minden hangját, minden ütemét meghallja a modern lírának, minden témája és minden hangulata eljut hozzá, de a kor alapvető ellentmondása csak mint feloldatlan, feloldhatatlan kérdés jut el tudata küszöbéig, csak mint polgári válság s nem mint forradalmi lehetőség, csak a méla magány és a résztvevő humanizmus horizontjáig lát, de nem az „elmegyek én tihozzátok” közösségi érzéséig, nem az „Oh, forradalmak miért késtek” hevületéig. Mindent tud, amihez kifinomult érzékenység, amihez mérték és arány tisztelete kell, de nem tud semmit, amihez lángoló indulat, amihez korláton áthágó erő, amihez teremtető túlzás kíváncsatik. Nem kevés, amit tud, olykor több, mint hazai és nyugati társainak tudása, de nem elég, amit tud, mindig kevesebb Ady forradalmi tudásánál.

Kosztolányi Dezsőt először 1919. május 1-én láttam, egy tehergépkocsi sarkán állt és tündöklő mosollyal arcán integetett a tömegnek. Később láttam egy fényképét: külföldi sajtótudósítók között állt a kápolnai földosztás ünnepségén. Kevés számú találkozásaink egyikén, az egyetemi könyvtár folyóirat-olvasójában arról beszélt, hogy felhígtak a német filológiai folyóiratok a hitlerizmus uralma kezdetétől, s szenvedélyesen jelentette ki, hogy vagy Amerika, vagy a Szovjetunió fog véget vetni előbb vagy utóbb Hitler garázdálkodásának. Személyes emlékeimben úgy él, mint nagy idők szereplője, mint a világ eseményekre szenvedélyesen reagáló személyiség. Ez a személyes emlék sehogyan sem igazolódik életművéből, — aki a Kosztolányi-műből próbálna meg rekonstruálni századunk első évtizedeinek történeti eseményeit, majdnem lehetetlenre vállalkoznék. Nehány jelentéktelen vers a Népszavában, egy-két írásmű 1918—1919-ből, néhány riport, ennyi az egész, ezek közt is alig egy-kettő közelíti meg művei átlagszínvonalát. Ezzel szemben életműve át van szöve a politikát ócsárló, önmagát a politikától elkülönítő nyilatkozatokkal. Ezt a sajátos álláspontját részben azzal magyarázzák, hogy az első világháborúból azt a tanulságot vonta le, hogy a polgári-erkölcsi normák értelmetlensége és hatástalansága lelepleződött,¹⁸ részben azzal az újságíró-morállal, melynek hatása alá került.¹⁹

Nyilvánvaló, hogy Kosztolányira mély hatást tett az első világháború, s az is kétségtelen, hogy nem tudta teljesen kivonni magát a pesti szerkesztőségek hatása alól, én azonban

¹⁸ Heller Ágnes i. m. 20. l.

¹⁹ Heller Ágnes i. m. 31—34. l.

nem látom mégsem ilyen egyszerűnek a dolgot. Komlós Aladár hívta fel legutóbb a figyelmet arra, hogy Babits, Juhász Gyula és Kosztolányi levelezésének milyen sajátos negatívuma az, hogy „e költők tudomást sem vesznek a közel s távol zajló nagy társadalmi eseményekről.”²⁰ Tudomást sem vesznek: ez azt jelenti tényszerűen, hogy leveleikben említést sem tesznek politikai-társadalmi eseményekről, jóval az első világháborút megelőző időkben sem. Komlós megfigyelése azért fontos, mert hiszen tudjuk például, hogy Babits ebben az időben rendszeresen érintkezik az egyetemi „szociológiai csoport” tagjaival, például Sas Andorral, köztudomású az is, hogy Babits és Juhász Gyula részt vesznek egy darabont-kormány elleni tüntetésen, s Juhász Gyula meg is sebesül, hogy Juhász Gyula 1905. július 3-án így kezdi egy cikkét a Szeged és Vidékében: „Az élet második esztendejében (így számítják az idő futását az első proletárforradalom óta . . .)”, tehát figyelemmel kísérik a politikai élet eseményeit, politizálnak is, csak leveleikben nem írnak róla, még a köztük leghaladóbb gondolkodású Juhász Gyula sem. Nem azért, mert nem érdekli őket a politika, hanem mert irodalmi jellegű levelezésükbe röstellnének politikáról írni, mert mindhárman Nietzsche bűvöletében élnek, megvetik a tömeg köznapi ügyeit, mert méltatlannak, alacsonyrendűnek tartják a politikát az irodalom mellett, méltatlannak tartják a legnagyobb individuumhoz, az alkotó génuszhoz.

Kosztolányi apolitikussága jellemgyengeségének is bizonyítéka Heller Ágnes szerint, mint láttuk fentebb. A valóság más. Azok a „kossuthi eszmék”, melyeknek szellemében nevelkedett, mint e kor polgárságánál általában, nem Kossuth eszméi voltak, hanem a függetlenségi politikusok nacionalista frázisai. Ezekről, ha nem is könnyen s ha nem is egészen, megszabadult Kosztolányi a pesti egyetem s baráti társasága légkörében, s kezdi másként nézni a világot. 1916-ban a „Tinta” című kötetében teszi közzé „Emlék 1912 május 23-ról” című írását. Ugyanolyan habozó írásmű, mint Babits emlékezetes verse. „Eleven anyagai voltunk a forradalomnak” — állapítja meg borzongva. „Vajjon ez-e a forradalom?” —kérdiradtan. Ahogy Babits „a tengerek aljá”-ról, a felhányódó gennyről is beszél, mielőtt rámondaná igenjét a forradalomra, úgy lát Kosztolányi is „sötét csibészek”-et, akik a „nyomor hámorjából kerültek elő”. Babits verse patetikus általánossággal végződik, Kosztolányi emléke egy képpel: „Egy proletár anya leül a villamos-sinekre, a gránit kockára, a korzó máskor legforgalmasabb pontjára, határtalan dőllyfel és biztonsággal. Kiveszi nyílszett mellét és a csecsemője szájába dugja. Tudja, hogy nem jöhet villamos. A kis proletár dőzsöl a tejen. Fölötte holdas végtelen, mögötte egy izgalomtól beteg város. Az anya piros kontya messze világít a sötétben. Budapest hagyja, hadd üljön ott a legárvább leánya, hadd boruljon gránit-mellére és higgye — legalább huszonnégy óráig —, hogy föld és az ég mindenkié. Ebben a pillanatban övé a város.” Ilyen látomásokra nyílt a polgárfiú szeme, aki eladdig csak a polgári biztonságot ismerte, s azt hirdette, hogy a március tizenötödikei frázis szavalmányok, utcadöngető felvonulások a hazafiasság méltó kifejezései.

Nem véletlen, hogy ezt a forradalmi emléket az érthetetlenül feledett, ritkán idézett „Tintá”-ban tette közzé a háború kellős közepén. Gondolkodásának politizálódása, radikalizálódása a háború alatt nemcsak meggyorsul, hanem némileg aktívva is válik. A politikai harcokban való közvetlen részvételt ekkor sem tartja költőhöz méltónak, de a háború felindítja s éppen nem valamiféle nihilizmus felé sodorja. A háború kitörésének percéről ezt írja: „Van egy mozdulat az emberben, mellyel sötétben az apja kezét keresi. De ki az emberiség apja? Hiszen mindnyájan kivétel nélkül a béke gyermekei voltunk . . . Ha a föld összeütköznék egy bolygóval, sokan a minisztériumba telefonoznának és megkérdeznék, mi történik majd a következő pillanatban. Csak kevesen értették meg, hogy egyedül maradtunk a földgolyón, a sorsunkkal. Legillőbb lett volna talán megfogni egymás kezét, egyszerűen, jóságosan, keményen s egy végtelen-végtelen kört formálni, ameddig a szem ellát”.²¹ Kosztolányi rádöbben

²⁰ ItK. LXV. 238. l.

²¹ Tinta, 8 —9. l.

arra, hogy a világháború megszüntette az ember világtól elforduló magányát („Vajjon van-e a föld hátán olyan ember, aki mit se tud erről a világindulásról s úgy éldegél, mint annak-előtte, elefántcsonttoronyban, a csillagokat vizsgálván, vagy kecségét-potyját hozván hajlós vesszőn a piacról és karalábét zöldleves kosárban? Kötve hiszem” — írja)²², és a jövőről kezd ábrándozni. Hogy a háború borzalmi közt egyáltalán enni és aludni tud az ember, annak egy értelmét látja: „Hidat ívelnek gyarló emberi eszközeikkel egy kor felé, melyben majd ébren is lehetnek, aludhatnak is, élhetnek is, és egy napon eléje vihetik szigorú időkben híven megőrzött életüket a jövődönk”.²³ Fölidézi még egyszer a háború előtti irodalom dekadens halál-kultuszát, s a frontról hazatérőkre bízna az élet új rendjének megalkotását: „Ők, a visszatérők, az élet ismerői, a pokolból kiemelkedők szabják majd meg tapasztalás által elmélyült ítéletüket, mit tartsunk értékesnek és mit vessünk el. Semmi kétség, hogy az egészség, a hús, a piros arcszín újra becsülethez jut s az írók és művészek az élet szolgálatába szegődnek. Nem keressük többé a lángelmék homlokán a lombrosói dudorokat. Egészséges lángelmékben hiszünk. Szalonjainkban felcsavarjuk a villanyt. Divat lesz vidámnak, egészségesnek, egyszerűnek, becsületesnek, nagygnak lenni, divat lesz újra élni. A halál pedig, az élet megoldatlan kérdése, újra belekerül a laboratóriumba, elszigetelten, mint egy pestisbaktérium. Kevesebbet írunk, beszélünk talán róla, de többet dolgozunk ellene, írók, tudósok, politikusok és bölcselők, akik eddig csak fűszerként kevertük italunkba keserű ízét. A halál divatját az élet divatja váltja fel.”²⁴ Felhördül, amikor a háború vámszedőinek üzletéről értesül,²⁵ lenézi azt a hamis filantrópiát, mely nem a háború ellen küzd, hanem enyhíteni akarja borzalmait, egy emberséges háborút tervez,²⁶ fából vaskarikát. S feldereng előtte az emberiség eszméje. Egy lengyel bányásszal ismerkedik meg, aki sebesültként került hozzánk. „Emberiség, mondom magamban, sokszor egymásután. Em-be-ri-ség. Üres szó voltál mind-edig . . . A szótár papiros-szava voltál, és máskor, mikor villamoson ültem, nem éreztem, hogy a tisztelt utazó közönség is beléje tartozik . . . Mikor először hallottam ezekről a kenetes fogalmakról, nem sejtettem, hogy ily rücskösek és kézzelfoghatók. Nem tudtam, hogy részük a bányász is, akivel egyszer majd a budapesti villamoson találkozom. Hiszen maga az emberiség is olyan lehet, mint ő. Nem színpadokon látni, görögtűzben, tableaukban, ahol az Emberiséget E-vel írják. Bús és egyszerű az emberiség. Az arca gondolkozó és jó. Róla is a zsák lóg, egy nehéz-nehézs zsák, mint a bányász válláról”.²⁷

Ezen az úton még tovább halad s az 1918-as „Káin” című kötetében közzéteszi „A szörny”-et, különös bábjátékát, melyben két katona, egy géplakatos és egy kovács, elfogják a Bábót, a fehérkezű, degesz-erszényű szörnyet, a háború okozóját, aki kimondja: „A háború a nép zablaja, téke”. A két munkás, aki megöli a bábót, ugyanúgy tudja már, hogy hol az igazi ellenség, mint a „Szegény emberek” hőse. Kosztolányi a háború folyamán radikalizálódik s természetesen jut el a forradalmak igenléséig, nem nihilista lesz, hanem olyan radikális polgár, aki felismeri a munkásság erejét, a forradalom világformáló hatalmát, ha nem is tud úgy azonosulni a forradalommal, ahogyan Móricz Zsigmond tudott, tovább jut Babitsnál.

Kosztolányi jött legmesszebből a forradalomig, a polgári védettségéből, a polgári öntudat biztonságából, nacionalista elfogultságok és kozmopolita téveszínék köréből. Az ő csalódása, kiábrándulása, emberi összeomlása a legborzasztóbb. Mintha nemcsak elejtette volna önmagát, megtagadta volna múltját, földadta volna írói rangját, de még ezen felül bosszút is akarna állni. Elszerződik a sovén nacionalistából épp akkor klerikális sovínisztává átvédülő Új Nemzedékhez, és a lap hirhedtté vált „Pardon” rovatának szerkesztője s legszorgalmasabb írója lesz. Ezt a működését mint Kosztolányi zsurnaliszta cinizmusának példáját

²² Uo. 31. l.

²³ Uo. 30. l.

²⁴ Uo. 39. l.

²⁵ Csontok, uo. 40–43. l.

²⁶ A halál pilulái, uo. 44–47. l.

²⁷ Uo. 77–78. l.

szokták idézni.²⁸ Sajnos, nem így van. A Pardon rovatba írottak nem tekinthetők névtelen cikkeknek, hiszen köz tudomású, hogy Kosztolányi a rovat irányítója s legtöbbször írója is. És legautentikusabb életrajzából tudjuk, „hogyan van benne most némi harci készség. A kényszerű némaságban sok harag felgyülemlett benne. Jól esik kicsit fegyverül forgatnia a sokáig pihentetett tollat... Most, az Új Nemzedékben szívesen vagdalkozik. A Pardon-rovatot szerkeszti s részint ő is írja.”²⁹ Igaz, nem sokáig dolgozik az Új Nemzedéknél. Kétségkívül az is igaz, hogy a rovat munkatársai sokszor túltesznek az ő „vagdalkozásain” s „hamarosan befelé is kell hadakoznia”.³⁰ De nem kétséges, hogy Kosztolányi itt nem mint tollát bérbeadó sajtókuli végzi munkáját, hanem kedvteléssel, őszinte indulattal hadakozik s ad hangot mások harci indulatának. Szégyenletes, menthetetlen, felújíthatatlan. Megpardonozzák Bródy Sándor Tanítónőjének felújítását a Vígyszínházban s felróják a „lipótkörúti muzsacsarnok”-nak, hogy előadják azt a darabot, „amelyben a magyar vidék olyan hülye, olyan gazember, olyan elmaradt, hogy azt még a jobbérzésű külföld sem volt hajlandó elhinni a gyűlölködő, hamis sablonokkal dolgozó szerzőnek... Pardon, de ha a nemzet erre a szükségtelen inzultusra a maga módján talál megfélemleni, talán mégsem lehet majd terrort kiabálni, ugye-e bár?”³¹ Nekirugaszkodnak Reinitz Bélának, hogy ő, „a budapesti színházak kommunizálója”... „börtön helyett a schönbrunni hársak alatt üdül Gábor Andor nevű, szintén kimentett barátjával... és pardon, nem fog kétségbeesni azon, ha eszébe jut, hogy a magyar államnak némely elkomunizált pénzek mellett több hónapi börtönnel is adósa maradt”.³² Megtámadják Giesswein Sándor pápai prelátust, mert az szót emelt a kurzus gyűlölködő antiszemizmusa ellen,³³ felróják, hogy „Anatole France, az agg félzsídó tiltakozik Korvin-Klein Ottóék barbár elintézése ellen” s kioktatják Európát: „Pardon, Európának könnyű. Használat előtt van a vörös ciankáliával szemben, de mi használat után. Európa még tarthatja szirupnak, méznek, orvosságnak. Mi már nem. Mi tudjuk, mi a gajdesz”.³⁴ Nem folytatom. Nem visz rá a lélek, hogy itt végezzem el azt a szövegkritikai munkát, mely egyes cikkek szerzőségét tisztázná. Elég az, hogy Kosztolányi szerkesztette ezt a rovatot, hogy ezek ellen a cikkek ellen nem folytatott belső harcot, hogy ilyen cikkek között jelentek meg az ő cikkei, s magával a lappal, azzal is közösséget vállalt, hogy rendszeresen írt bele, verset, kritikát neve alájegyzésével is. Ezt, ismétlem, nemcsak menteni nem lehet, de bagatellizálni sem szabad. Csak magyarázatot kereshetünk rá, csak tanulságát szögezhetjük le.

Közismert tény, hogy a proletárdiktatúra után az irodalmi világ egy része vagy csalódottan visszavonul, vagy szembefordulva saját forradalmi szerepével, jobbfelé lépett. Babits megírja a „Magyar költő ezerkilencszáztizenkilencben”-t, Schöppflin Aladár egy ideig a „Szózat” munkatársa, s még a tiszta Juhász Gyula is megalkuszik annyira, hogy a „Magyarság”-ba ír, s elfogadja annak a Petőfi Társaságnak tagságát, mely Móricz Zsigmondot nemrég kizárta tagjai közül. (Notandum: ezek nem Kosztolányit mentő párhuzamok. Hiszen Babits cikke — forradalmi múltja megtagadása mellett — vádirat a kurzus urai ellen, s Schöppflin vagy Juhász Gyula közleményei a jobboldali lapokban nem közelítik meg a Pardon-rovat legenyhébb hangját sem!) Mi volt ennek a visszahatásnak az oka? A magyar írók legtöbbször a háborútól elborzadva fordult társadalmi problémák felé, s — amint ezt József Farkas ki-mutatta — a forradalom útjára azért lépett, mert az 1917-es szovjet forradalomból azt a reménységet merítette, hogy a háborúnak a forradalom szakíthat véget. De íróink többsége a proletárforradalmakat irányító marxista ideológia ismerete nélkül, a forradalmi osztállyal való belső azonosulás lehetősége nélkül, tények előtt behódolva, reménységre gyúltan, érzelmi

²⁸ Heller Ágnes i. m. 34. l.

²⁹ Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi. Budapest, 1938. 235. l.

³⁰ Uo.

³¹ Új Nemzedék. 1919. október 5.

³² Uo. 1920. április 29.

³³ Uo. 1919. november 4.

³⁴ Uo. 1920. január 9.

alapon csatlakozott a forradalomhoz. A forradalom alatt tett nyilatkozataik sem elvi jellegűek, valami lelkes, filantrópikus ellágyulás vagy felszabadult öröm sugárzik belőlük. Mikor aztán a proletárdiktatúra megbukott, az érzelmi fellángolás, mely mögött nem volt szilárd elvi alap, osztályöntudat, munkásmozgalmi gyakorlat, érzelmi visszahatássá torzult. (Király István vont párhuzamot a magyar írók egy részének 1919 utáni magatartása és íróink egy részének 1953 és 1956 közötti megtorpanása között; eltekintve az opportunistáktól, a csak érzelmi csatlakozók, akiknek lelkes csatlakozását nem követte az új világ ideológiai fundamentumának elmélyült tanulmányozása, hasonlottak meg.) Az 1919 őszén bekövetkezett érzelmi visszahatás fokát az határozta meg, milyen elvi-ideológiai fokon álltak íróink s mi volt viszonyuk a dolgozó osztályokkal. Nyilvánvaló, hogy az elméleti elmélyedésre legkevésbé hajlamos, az irodalomban is eklektikus szeszélyességgel tájékozódó Kosztolányi, nyilvánvaló, hogy a polgári társadalomhoz legszorosabban kötött Kosztolányi hull a legmélyebbre, nála a legerősebb az érzelmi visszahatás. Ez a magyarázat s ez a tanulság is: 1945 után — és: 1956 novembere-decembere után —, a győzelem után kezdődik az igazi harc, az érzelmileg csatlakozók lelkesedésének meggyőződéssé váló mélyítése, a szocialista munka edzése.

Kosztolányi hamar kiábrándult szégyenletes szerepéből, s nehezen viselte el azt az osztatlan ellenszenvet, melyet az Új Nemzedék-beli szerepe kiváltott még közvetlen környezetéből is. Az Új Nemzedéktől a legszürkébb polgári liberális laphoz, a Pesti Hírlaphoz szerződött, témakört és hangot váltott, már nem lelte örömét a vagdalkozásban. A válságot, melybe jutott, soha nem heverte ki egészen, s rá kellett döbennie, hogy egy olyan pokolgyűrűbe jutott, ahonnan nincs kiút. A jobboldal, mely kajánul fogadta el a forradalom bukása után renegát-szolgálatait, ismét bizalmatlanná vált vele szemben, a baloldal, még a némileg radikálisabb polgári baloldal sem tudta soha visszafogadni a pardonok után. Így kerül a se hús, se hal Pesti Hírlaphoz, s így kényszerült egy olyan magatartás kidolgozására, mely önkéntesnek tünteti fel, s elvileg indokolja helyzetét, s menti ellenforradalmi szerepét. Így születik meg az írói munka és az újságírói munka közötti megkülönböztetés elmélete, így alkotja meg s dolgozza ki egyre finomabbá a homo aestheticus szerepét, így tér vissza a *l'art pour l'art* elméletéhez. Már elszakadóban az Új Nemzedéktől, még annak hasábjain hozzákézd új helyzetének elméleti meghatározásához. „A háború kitörésekor ezt kiáltották: „most énekelj, költő”, aztán a béke előtt: „eljött az idő”, végül a nemzeti gyász idején: „ez a te korod, sirató és vigasztaló”. Ezek a jóhiszemű, műkedvelőktől származó biztatások tulajdonképpen igazak, mert minden idő egyaránt a költőé, de hamisak is, mert azon félreértésen alapulnak, hogy egyik kor művészi tekintetben többet érhet, mint a másik, és a művészetben a tárgy a fontos: a *mi* és nem a formanyelv: a *hogyan*. Nyilvánvaló, hogy a költőnek minden idő csak anyag, s számára, ki az örökkévalóság szemszögéből néz mindent, és a körötte áramló titkos-mély lélettől állandó lázban ég, akkor is „nagy idők” vannak, amikor a nyárs-polgárok hálósipkában alszanak. Hogy az anyag milyen, az majdnem közönyös. Egy sötartóba épp úgy bele lehet faragni a magyarság szellemét, mint egy száguldó paripába”.³⁵ Lehetetlen fel nem fedezni a nyilatkozatban az önigazoló szándékot s az erőszakot önmagán, hiszen nyilvánvaló, hogy nem a hogyan érdekli, hanem „a körötte áramló titkos-mély lélettől” ég állandó lázban. Később, mikor jobban kidolgozza elméleteit, ritkábban szólja el magát, de csak a lélektani és esztétikai vakság veszi komolyan elméleteit. Kortársai nem vették túl komolyan. Schöppflin az Édes Annával kapcsolatban állapítja meg, hogy önkéntelenül, talán akarata ellenére a társadalmi igazságtalanságra érzett rá,³⁶ s ehhez hasonló, sőt ezen túlmenő értelmű kortársi nyilatkozatot nem nehéz még találni. Kosztolányi kínos következetességgel, s e hajlékony szellemnél szokatlan merevséggel tart ki magára öltött jelmeze mellett, de nem vitatkoznánk Kosztolányi életművéről, ha deklarált magatartása művészi gyakorlatává vált volna.

³⁵ Új könyvekről. Új Nemzedék. 1920. december 12.

³⁶ A magyar irodalom története a XX. században. Budapest, 1937. 198. l.

Kosztolányi megpróbált visszahúzódní a háború alatt feladott elefántcsonttoronyba, magára öltötte a polgári esztéta tógáját, s elutasította hangos szóval azokat, akik a közélet porondjára csábították, amikor ő a tiszta művészet nagymiséjét celebrálja. De aki nem a szertartás dekoratív gesztusaira s az ornátus őrzött tisztaságára figyelt, hanem a szövegre, meghökkenne vette észre, hogy Kosztolányi sohasem volt olyan időszerű, mint amikor hadat üzent az időszerűségnek. Ekkor tért rá az objektív és extenzív világmagyarázat jellegzetes műfajára, a regényre.

Négy jelentős regénye jelent meg 1919 és 1926 között: a lázas munkatempó, melyben megszülettek, rávall ihletésük indulatára.

Formailag a legkiegyensúlyozottabb az első, a „Pacsirta” (1919), melyet kortársai egy freudi lélekelemzés alapjára épített családregevénynek néztek csupán.³⁷ A Pacsirta sokkal több ennél: egy szűk családi kör intenzív rajzában azt mutatja be, hogy egy látszólag rendezett, harmónikus életforma, mely a polgári morálra épült, valójában olyan törekeny és porlandó, mint egy üveg alatt őrzött virágszokor: ha levegő hatol bele, ha megérintik, nyomban elpusztul. A családi összetartás és szeretet, az élet hagyományos rendezettség, a józan takarékoság rendre lelepleződik, s a lemeztelenített hipokrizis, az elvetélt hajlamok, a lefojtott s pervértált indulatok mögöl a céltalan üresség hideg lehe fúj s jelzi, hogy egy életforma megsemmisíti önmagát. A kompozíció zártságát, klasszikus harmóniáját az adja meg, hogy nem egy másik társadalmi osztállyal való ütközés, nem egy új morál kibontakoztatása közben derül ki mindez, hanem a polgári életforma társadalmiatlan, belső zártságában, mint ahogyan a koporsó zártságában bomlik a hulla, mielőtt a keret is szétrohadna. Félelmes remekmű.

„A véres költő” (1922) lázas indulatban fogant kulcsregénynek készült. A mi mai szemünk számára már nem fontos, hogy Kosztolányi Szabó Dezsőnek milyen idétlen gonosz-ságáért akart elégtételt venni, s nyilván eljön az idő, amikor az is elhomályosul, hogy Kosztolányi az 1919-es fehérterrornak milyen konkrét tényeit leplezi le művében. De már ma sem azért csodáljuk művét, mert — ahogy Schöpfung írta — „érdekes kísérlet a történelem pszichologizálására”,³⁸ hiszen nyilvánvaló, hogy a történelem csak keret, zseniális eszköztelenségében is hitelesnek tetsző keret, de mégis csak keret. Nem is azt ünnepeljük benne, hogy a barbár dilettáns gyilkos figurájával egy Britannicus, egy Seneca magasabb rendű tehetségét és erkölcsiségét állította, Szabó Dezső brutális fasizmusával szembe a maga polgári eszményeit. A véres költő Nerójának és Britannicus—Seneca dualizmusában az a megrendítő, hogy összetartoznak. Nero, akinek alakjában, mint Heller Ágnes helyesen mutat rá, „egy olyan politikai nihilizmus körvonalait vetíti előre, melyet majd a fasiszta „rend” valósít meg”,³⁹ azért szabadítja rá a világra tébolyát, mert dilettáns erőszakosságával szemben a tehetséges, de harcképtelen, a küzdelmet eleve feladó Britannicus áll, mert nevelője a politikai-erkölcsi relativizmust megtestesítő Seneca volt. Az indulatban fogant regény érzelmi forrásán kívül ez a félelmes következetességgel végigvitt dialektika nyűgözi le az olvasót: Nero egyénített, a rontó erőt valóban egy személyiségben realizált figurája nem önmagában rontó erő, hanem a halvány árnyfigurájában is feledhetetlen és a markánsan megrajzolt Britannicus és Seneca alakjával együtt az. Ma, lényegesen gazdagabb világtörténelmi tapasztalatok alapján tudjuk, hogy milyen zseniálisan ismerte fel a kisszerű magyar fasizmus viszonyait között Kosztolányi azt, hogy a túlérlett, belső erkölcsi tartását relativizáló polgári magatartás valósággal felneveli, megerősíti gyilkosát, a fasizmust.

Az „Aranyáskány” (1924), mint regény, talán a leghalványabb a négy jelentős regény közül, de szempontunkból, szervesen beletartozik a többiek sorába. Az Aranyáskány Kosztolányi „Forr a bor”-a, nevelési regény. Az a világ, melyet belső összeomlásában s a saját gyilkosát felnövelő dialektikájában bemutatott a Pacsirtában és a Véres költőben, most

³⁷ Schöpfung i. m. 196 — 197. l.

³⁸ Schöpfung i. m. 196. l.

³⁹ Heller Ágnes i. m. 47. l.

sajátos diachroniájában lepleződik le, nemzedéki rétegződésében, a nevelő és a nevelt viszonyában. Ez az ábrázolás is könyörtelen. Seneca már semmiféle igazságban sem hisz, az Arany-sárkány tanár hőseit abban a tragikus stádiumában ismerjük meg, amikor ez az ember, aki hisz abban a társadalomban, amely számára az ifjúságot neveli, rádöbben arra, hogy sem magatartásának, sem annak, amit tanít, nincs nevelői példaadó ereje, nincs hódító. emberformáló vonzása többé: mint apa, mint tanár, mint közéleti ember egyaránt csődöt mond, tanítványaiba vagy be sem hatol tanítása, vagy hatástalan marad a legjobbakban is. A tanárhős sokrétű ütközése tanítványaival és tehetetlensége, alig-alig ocsudó problématudatának vergődése azért olyan megrendítő, mert ez a feszültség egy rendkívül kisszerű világban feszült, s mégis egy világ eresztékeit ropogtatja-repedezteteti.

A Pacsirta, A véres költő és az Aranysárkány, jóllehet definitív nemet mondanak a letűnő polgári világra, még kritikájuk élességében is korlátozott művek annak okán, hogy a válságot és pusztulást intenzíven ábrázolják, e világon belül, csak belső dialektikájuk van, nem társadalmi-történeti. Éppen ezzel lép túl rajtuk legjelentősebb regénye, az Édes Anna (1926). Az Édes Annában minden benne van, amit előző regényeiben megírt. Víz méltóságos úrék családja épp úgy elveszti mindörökké belső biztonságát, mint a Pacsirta családja, ahogyan Víz méltóságos úr idegen marad mind a proletárforradalomtól, mind az ellenforradalmi fasizmustól, melynek persze rohanna szolgálatait felajánlani, az alacsonyabban, de könyörtelenebbül mondja ki Seneca erkölcsi relativizmusát, s Víz és unokaöccsük között ott feszül az az ellentét is, mely az Aranysárkány naív tanár hőse és közönyös, a világot csak haszonélvezetbe vevő tanítványai között. De a regény mégis túllép rajtuk azzal, hogy a bensőséges hitelességgel ábrázolt polgári világba idegen testként belép a másik világ, a dolgozók világa. Kosztolányi művészi ökonómiáját semmivel sem dicsérhetjük annyira, mint azzal, hogy nem egy öntudatos proletárt, nem egy sorsába belekeserült parasztot vezet közéjük, hanem életük mechanizmusának megfelelően, egy ártatlan kis parasztlány kerül cselédként körükbe, aki nem öntudatával, hanem pusztán léteivel képviseli a másik világot. Aminthogy az is Kosztolányi művészi biztonságát dicséri, hogy Vízék nem valami cselédnyúzó, démonikus rabtartók, hanem átlagemberek, akik a maguk módján meg is kedvelik Édes Annát, dicsekszenek vele, pártolják s a fiatalúr, aki megejt, nem tesz egyebet, mint amit a fiatalurak tenni szoktak, s inkább maffla, ügyefogyott senkiházi s nem valami inkarnált úri kéjenc. A regény nem a két világ tudatos szembenállását ábrázolja, hanem azt, hogy az osztályellentét ezen a fokon feloldhatatlan, hogy nincs köztük közvetítő közeg, hogy Vízék egy elembertelenült életformában csak embertelen közönyre képesek, akkor is, amikor azt hiszik, jóságosak. Édes Anna gyilkossága nem action gratuite és művészileg egyáltalán nem indokolatlan (Heller Ágnes állítja ezt⁴⁰), hanem annak művészi kifejezése, hogy a két világ között az akció-reakció mechanizmusa érvényesülhet csak. A világtörténelmi fordulaton is áttörő cseléd-válság szatirikus ábrázolása a Víz-családban, ahogy Vízyné rábök az először látott Annára és azt kérdi: „— Ez az?“, ahogy az Annát beszerző Ficsor és Vízyné az eladó-vevő viszonylatában, Anna jelenlétében beszélnek róla, Vízyné az egész cseléd-társadalomra vonatkozó általános állítványai („Aztán amikor kanalat vesznek a kezükbe, kiderül, hogy fogalmuk sincs” . . .), ahogy Anna megszédül a molyirtó kámfor szagától, ahogy elképeszti, hogy a gazdáját Kornélnek hívják, szóval, ahogy Kosztolányi kibontja a két világ ellentétét, ahogy Anna meghatározható érzelmi világát bemutatja a volt gazdái gyerekeihez való ragaszkodásán, az udvarlójával való kapcsolatán keresztül, madár-rebbenésű szerelme kibontakozásán keresztül, az az ábrázolás mesteri remeke. Ezért sikerült Kosztolányinak, ezzel az árnyalt elemzéssel és finom ábrázolással élménnyé tenni a társadalmi törvény elvontságát, s ezért emelkedik ez a regénye a többi fölé. Mert, amint a polgári világ belső bomlását társadalmi dialektikájában tudja bemutatni, tehát extenzivitásában is, feldereng regényében az eszmények és elvek kifejezője

⁴⁰ Heller Ágnes i. m. 66 — 67. l.

is, a pozitív hős lehetősége. Moviszter doktor már nem regisztráló Seneca, hanem egy társadalom felébredt lelkiösmereite, az igazság kimondója. „Kiálts” — sürgeti őt a lelkiösmeret — „kiálts úgy, mint a te igazi rokonaid, az őskeresztények hősi papjai . . . Próbálj te is így kiabálni az arenán, oroszlánokat is túlharsogva, bátor kathakumen”. És Moviszter, még bátortalanul ellenkezve-engedve a mechanikus igazságszolgáltatásnak, végül is bátran kiált: „Nem úgy bántak velem, mint egy emberrel, hanem mint egy géppel. Gépet csináltak belőle — és itt kitört, majdnem kiabált. — Embertelenül bántak velem. Cudarul bántak velem”.

Az Édes Anna nem parnasszusi tökéletességű ábrázolás volt, hanem tett, abba a sorba tartozik bele, amelyben a „Rokonok”, „A falu álarca,” a „Puszták népe”, az „Elindult szeptemberben” ragyog. A hatása is csak ezekéhez mérhető. Ne az én kortársi emlékemnek higgyenek, hanem a Kosztolányival nem egy kérdésben szembenálló, vitatkozó Bálint Györgynek, aki 1936-ban kelt, „Kosztolányi és a nép” című cikkében⁴¹ azt írja többek közt — ebbe a „többek közt”-be az is beletartozik, hogy az Édes Annát „a század egyik legszebb magyar regényé”-nek nevezi —: „Nem akarok most ennek a könyvnek példátlanul szuggesztív művészi erejéről beszélni. E pillanatban csak emberi ereje, emberi szuggesztivitása tartozik ránk. Ez pedig olyan hatalmas, hogy Kosztolányit örökre a magyar munkásokhoz és szegény-parasztokhoz fűzi”.

Ha csak regényei tematikájánál ragadunk meg, akkor is semmibe oldódnak deklarált elvei. De ha arra is ügyelünk, hogy ezekhez a témákhoz hogyan használja fel élete élményanyagát, hogyan számol le családjával, ifjúságával a Pacsirtában és az Aranysárkányban, hogy formálódik át maga is Kosztolányi—Britannicusból, Kosztolányi—Senecából Kosztolányi—Moviszterre, még világosabb, hogy itt szenvedélyesen személyes vallomásokról van szó. S ha magyarázatot keresünk arra, hogy olyan zuhanás után s egy konstruált póz merevségébe fagyva hogyan lehetséges ez, erre is megkísérelhetjük a feleletet. Kosztolányi művész. S mikor a forradalom előtt megküzd a saját korlátaival s enged a korban növekvő forradalmi igazságnak, amikor a forradalom után elzuhan s elmerül a kor szennyes árájában, tehetsége a valóság felé talál utat. Nemcsak Seneca és Moviszter álláspontja közt teszi meg az önismeret útját, de átéli a nerői utat is, amikor a pusztítók közé áll, amikor a gyújtogatásban leli örömet, S mert esendő ember, de becsületes művész, és mert tévelygő művész, de nagyerejű tehetség, ábrázolása elmélyül, kritikája élesebbé válik, s nem tudja építményeitől a malterkeverő vért, a saját vérét megtagadni. Nem sokáig járta tudatosan és elszántan a haladás egyenes útját, s rövid volt az élmény, melyet a forradalmi szabadság világában megélt. De ezt az utat, ezt az élményt soha nem tudja elvonni tehetségétől: elég volt egyszer kizökkennie polgári biztonságából, hogy többé ne tudjon megrekedni osztálya zárt világában, ha egyszer szóba állt a lengyel bányásszal, nem tudja többé elhárítani szemhatárából legalább Édes Annát, aki nemcsak a reggelit hozza be, hanem ott hozza tálcán sorsát is. És még valami. Bálint György idézett cikkében ezt írja: „Alig van ma igazán nagy író a polgári oldalon vagy a semlegesek csoportjában, akit valamilyen láthatatlan lelki szál ne fűzne a szegényekhez és kizsákmányoltakhoz: ha más nem, legalább a lelkiismeretfurdalás”. Ami Kosztolányival történt, az végbement a polgári értelmiség legjobbjainak szívében is. Ugyanez az értelmiség, mely áruházzámba menő gyorsasággal fordult szembe a proletárdiktatúra emlékével, amely Szekfű és Szabó Dezső ideológiáját felitta valósággal, ugyanez az értelmiség figyeli egyre növekvő lelkiismeretfurdalással „Magyarország felfedezését”, a falukutató szociográfiákat, sorukból képződik a népi írók tábora. Ebben az értelemben kell Kosztolányi fejlődését néznünk ezen a szakaszán: a horizont, ameddig belát a társadalom belső ellentéteibe, polgárian korlátozott, mert nem forradalmi, de a műalkotás, melyet látomásáról alkot, éppannyira forradalmasító hatású, mint ahogy a Rokonok, A falu álarca, a Puszták népe, az Elindult szeptemberben is egy forradalmi tudat kialakítását segítették elő.

⁴¹ Bálint György: A torony visszapillant, II. 290 —295. l.

Az a sajátos jelenség figyelhető meg Kosztolányi fejlődésében, hogy minél magasabbra hág alkotóművészete során, annál makacsabbul ragaszkodik konstruált szerepéhez, mintha képzelete és érzelmvilága más úton járna, mint értelme és elvei. Vessék egybe azt az elragadtatást, ahogyan József Attila Őszi reggel című versét mint műalkotást elemzi azzal az éles és kemény ítélettel, ahogyan a homo aestheticus elméletét bírálja: József Attila kritikája is ezt a furcsa kettősséget tükrözi s hogy elragadtatása sem kicsi és kevés, az az oka annak, hogy ítélete nem definitív, hanem ajtót nyit a reménynek: „Talán Kosztolányit is elvezérli latin világosságú értelme a társadalmi elvben fölfogott igazságig, mely a gyermeklelkű költőt férfivá avatja napjainkban”.⁴² Így jut el egyfelől az Édes Anna magasára, s majdnem egy időben ezzel, így írja meg 1929-ben „Az írástudatlanok árulása (Különmélemény Ady Endrérről)” című pamfletjét. Akik szeretjük Kosztolányi művészetét, sokan megpróbáltuk menteni ezt az írásművet. Nem menthető. A személyes elfogultságtól kezdve a magára öltött homo aestheticusi szemlélet legkiáltóbb hazugságáig minden hiba kimutatható rajta, s ezeket csak tetézi a megírás időpontja: az európai és a magyar politika utolsó nagy haladó irányú fellendülése és végzetes elhanyaglása előtti percben íródott, s Ady forradalmi költészetének lebecsülésével nem a haladó erőket erősítette. Külön mégsem foglalkozunk vele ezúttal, mert bírálata már megnyugtatóan megtörtént, s mert Kosztolányi Ady-reviziója egészében beleillik forradalom utáni deklarációinak sorába. Itt csak azért szólnunk róla és csak annyiban, hogy egy — eddig nem sok figyelemre méltatott — elemére hívjuk fel a figyelmet. A tanulmány egy helyén így érvel: „Tyrteus, aki egy kezdetleges ókori társadalomban „lanttal kezében búzdítja a csatát”, azért megrázó, azért nem nevetséges, mert van reménye arra, hogy szavának közvetlen hatása is lesz. A modern költőnek alig. Vajmi kevésbé valószínű, hogy egy költő, a jelenkor reklámparkjai, kormányrendszerei közepette mindaddig követeli verseiben az általános, egyenlő, községekre is kiterjedő titkos választójogot, a hadikölcsönök valorizációját, a munkáskórházakat és napközi otthonokat, míg azokat meg is adják”.⁴³ Ez a néhány mondat kiugrik a tanulmányból, nem illik bele érvelésébe, ellentmond az utána közvetlenül következő mondatoknak is. Ezekből a mondatokból nem Ady bírálata szól, hanem az a szívszorító reménytelenség árad, amelyet a költő társadalmi szerepéről vall be. Az Ady-pamflett megállapításait ez sem menti, de motiválja általános magatartását, nézeteinek nihilizmusát. Ennek a nihilizmusnak nem a cinizmus az alapja, hanem a reménytelenség. Közéleti reménytelenség. És ehhez a közéleti-társadalmi reménytelenséghez járul egy másik is, az egyéni is. Kosztolányira ráfagyott az az ítélet, mely méltán érte a proletárdiktatúra bukása után, s ezt maga is elősegítette maga konstruálta szerepével. De a művész közben előrelépett, eljutott az Édes Annáig. S most már fáj neki szereppé átélt helyzete. Erről árulkodik a tanulmány befejezése, mely nemcsak Ady megítélésére vonatkozik: „Tapasztalat szerint nálunk nem igen szokták átértékelni az irodalmi ítéleteket. Egyes költők megrögzödnének azon a helyen, ahová egyszer beskatulyázták őket”.⁴⁴ Minél gyakoribb ez a „tapasztalat” minél inkább érzi, hogy „egyes költők” (milyen áruló az általános alany!) belerögzödnének skatulyájukba, annál kihívóbban, annál dacosabban tart ki póza mellett. Elmondhatatlan kárt okozott vele. Elképzelhetetlen kínjába kerülhetett.

Legnagyobb szabású kísérlete, hogy elveit és költői gyakorlatát, életét és műveit egyenúlyba hozza, az „Esti Kornél” (1933) volt. Az Esti Kornél-elbeszélések nemcsak elbűvöltek minket, egykorú olvasóit, hanem el is borzasztottak. Esti Kornél gátlástalan cinizmusa, az abszolút úr dermesztő hidegét árasztó nihilizmusa taszított, s ezért nem kárpótolt írásművészetének az a végső érettsége sem, mely ezekben a novellákban éri el csúcspontját. Teljesen egyetértünk Babits nekrológjával, aki azt írta, hogy „Esti Kornél szavai sokszor keltettek bennem ellentmondást, olykor belső tiltakozást is, noha művészetét mindig jobban bámultam,

⁴² József Attila Összes Művei. Budapest, 1958. III. 167 – 170. l.

⁴³ Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei. III. 40 – 41. l.

⁴⁴ I. m. 52. l.

s írásait elbűvölve kényszerültem élvezni.”⁴⁵ Csak József Attila nem osztotta véleményünket, Babits ítéletét „értetlenségnek” nevezte, és az Esti Kornélt „nagyon fontos műnek” nevezte nem is egyszer, azt mondta róla, hogy „funkciója van”. Mikor utólag próbáltam értelmezni József Attila felfogását, nem tudtam okosabb eredményre jutni, mint amit ma is vallok egyébként, hogy az Esti Kornél abban páratlan jelentőségű, hogy egy író ilyen leplezetlen őszinteséggel tárja fel nihilizmusát. De azért az volt az érzésem, hogy József Attila valami másra is gondolhatott, hiszen a cinizmusnak és nihilizmusnak ilyen gátlástalan feltárása talán nagyobb cinizmus, mélyebb nihilizmus, mint amit feltár, hogy ez nem egyéb, mint a pervertálódott, exhibicionista cinizmus. Mi lehet ennek a funkciója? — nem tudtam rá felelni. Ma azt gondolom, hogy sem az Esti Kornél elbeszélésekre nem figyeltünk eléggé, sem József Attilára. Mert mit is írt József Attila, mikor Kosztolányival kapcsolatos reményeit megfogalmazta? „Kosztolányi gazdag művészete azonban mégis társadalomalakító erővé válik. E korban a szociális törekvések mögött meglapul a társadalmi üresség érzése is. Azok azonban, kik már bele mernek tekinteni ebbe az ürességbe, ha el is dobják *„ezt a nagy világot, mint a dióhéjt”*, bizonyára nem vetik el maguktól a lehető világot is, amelyhez — hisz alkot — Kosztolányi is ragaszkodik. A nihilizmus, ha tudatossá lett, nem folytatható”.⁴⁶ Az Esti Kornél nem egyéb, mint ez a kísérlet: a tudatosítás kísérlete. Tessék felütni az Esti Kornél első fejezetét. „Már túljártam életem felén, amikor egy szeles, tavaszi napon eszembe jutott Esti Kornél . . . Tíz éve nem érintkeztünk akkor . . . miután elmúltam harmincéves, terhemre kezdett lenni . . .” — írja. Önéletrajzi pontosságúak ezek az időmeghatározások. Mikor múlt el Kosztolányi harmincéves? A húszas évek derekán, s majdnem egy évtized múlva jut eszébe, hogy leszámoljon Esti Kornéllal, a harmincas évek dereka felé. Kicsoda Esti Kornél? Kosztolányi ellentmondásos lényé, a nihilizmus megtestesítője, az action gratuite-ek inspirálója, de ő a látszatok elleni lázadás szellemé is, akiről azt írja: „ő csempészte érzésemhez a gúnyt, kétségbeesésemhez a lázadást, ő tanácsolta, hogy azoknak a pártján legyek, akiket a többség leköp, bebörtönöz és fölakaszt, ő hirdette, hogy a halál örökkévaló, s ő akarta velem elhiteni azt a kárhozatos hazugságot is, mely ellen kézzel-lábbal tiltakoztam, hogy nincs Isten”. Nem figyeltünk ennek a vallomásnak mélységére, szabadulásáért, vagy irgalomért esdő hangjaira: „Fizettem érte. Sokat fizettem. Nemcsak pénzt. Becsülettel is fizettem. Görbe szemmel néztek rám mindenütt. Nem tudták, hányadán állnak velem, hogy a jobboldallal tartok-e, vagy a ballal, hogy államfőntartó polgár vagyok-e, vagy veszedelmes fölforgató, tisztos családapa, vagy züllött kéjenc, s egyáltalán ember vagyok-e, vagy csak álomkép, részeg kétkulacos, holdkóros madárijesztő, aki még az uraságoktól levett, rongyos köpönyegét is arra forgatja, amerre a szél fúj”. Így jut el a tisztázás, tisztázódás igényéhez, így tesz ajánlatot Esti Kornélnak: „Alapítsunk társasceget. Mit ér a költő ember nélkül? És mit ér az ember költő nélkül . . . ha összefogunk mi ketten, én meg te, Kornél, akkor talán a közelébe érhetnénk. Mint az Éj meg a Nap, mint a Valóság és a Képzelet, mint Ahrimán és Ormuzd”. Ebből a kísérletből született meg az Esti Kornél s ez volt a funkciója: „A nihilizmus, ha tudatossá lett, nem folytatható”, ahogy József Attila megfogalmazta.

Majd egy tüzetesebb vizsgálat — műveinek kritikai kiadása és egy gondos életrajzi monográfia elkészülte után — eldönti, mennyire töltötte be funkcióját az Esti Kornél. Most elegendő annak leszögezése, hogy Kosztolányi nekivágott ennek a számvetésnek, talán a legkönyörtelenebb viviszekciónak, melyet polgári író végrehajtott magán. Nyilván nem lehetett teljesértékű ez sem, hiszen századunkban semmiféle számvetés nem lehet teljesértékű a marxizmus szövétnekének világossága nélkül, semmiféle számvetés nem vezethet enélkül József Attila követelményéig, „a társadalmi elvben fölfogott igazságig”. De hogy e számvetés nem volt hiábavaló, azt verseinek utolsó nagy ciklusa és hátrahagyott versei bizonyítják, a Számadás (1935) és ami utána következett. Ez a játékos-artistikus-dekadens költő ezekben

⁴⁵ Írók két háború közt. Budapest, é. n. 193. l.

⁴⁶ József Attila i. m. 170. l.

az utolsó versekben mezítelen nagyságban áll elénk, lírájának utolsó korszaka a magyar líra legnagyobb kincsei közé tartozik. Nem tudom ennek más magyarázatát adni, mint hogy ezek a versek az Esti Kornél leszámolója körül vagy az után születtek, s hogy egyéni felszabadítási küzdelméhez két munkatársat kapott.

Kosztolányi élete és művészi fejlődése a polgári lét elhatároltságának korlátai között folyt. Olykor küzdött ez ellen, olykor elfogadta ezt mint áttörhetetlen fatalitást. Élete utolsó esztendei azonban a legförtelmesebb betegség elleni küzdelemben teltek, a testén elhatalmasodó halál elleni harcban. Élete utolsó esztendei az emberiség legförtelmesebb betegségének terjedése idején, a fasizmus uralomrajutása idejében teltek. Ahogy József Attila írta a „Thomas Mann üdvözlésében”:

Most temettük el szegény Kosztolányit
s az emberségen, mint rajta a rák,
nem egy szörny-állam iszonyata rág . . .

A betegség, a halál értelmetlen réme iszonyú erővel ébresztette rá azokra az alapvető élet-értékekre, melyeknek minden elhatároltság, minden korlát ellentmond, s őt, az élet gyerekes szeretőjét, ebben az utolsó korszakban kitepték korlátai közül s emberré, csak emberré növelték. A fasizmus réme, mely minden embernek tetteles tagadása volt, mely minden értéknek lábbal tiprása volt, elmosta azokat a határokat, melyeket magára erőszakolt, melyek eltepték őt az emberiségtől. A halállal való viaskodás látszólag arra vezetett, hogy a személyes élet, az alapvető, néha csak animális értékek költője legyen. De ezek a személyes, életről, halálról, szenvedésről, családról, hitvesi szeretetről, a tűnő élet visszavillanó fényeiről, a szerelemről szóló vallomások, sajátos percében élete és az emberiség idejének, különös közéleti-közösségi súlyt kaptak azzal a rontó társadalmi erővel szemben, mely semmiféle élet-értékre nem volt tekintettel, mely kínzókamráival és halálkamráival a szenvedést és a halált is megfosztotta természetességétől. Tudjuk, hogy költészete végső értékeinek kibontakozásában már nem csak ő munkált, hanem a förtelmes halál és a fasizmus rákfenéje. Valljuk, hogy ehhez a költői magassághoz úgy kell eljutnia a mai költőnek, hogy ne a halál félelme s ne az emberiség pusztulásának rémképe segítse, hanem a „társadalmi elvben fölfogott igazság” meggyőződése és az egyakarató népek növekvő ereje. De ez emlékező órán idehalljuk annak szavát, aki egy szörnyű korban, nem a mi tudatunkkal, önmagától búcsúzva s azokért rettegve, akik pusztá eszközzé, számmá, géppé aljasultak egy embertelen hatalom kezében, megírta a „Halotti beszéd”-et, mégegyszer felmutatva az egy embert, ki a mi meggyőződésünk szerint nemcsak a nagy emberi közösségért van, hanem akiért a nagy emberi közösség van.

Bóka László előadásának vitája

A vita Bessenyei György hozzászólásával kezdődött. Tanári és előadói tapasztalata alapján elmondotta, hogy Kosztolányiról igen szélsőséges, a valóságtól eltérő kép él az olvasókban. Ez a kép az elefántcsonttoronyba visszahúzódo, az élet sodrától távol élő költő alakját idézi. E kép csak akkor változott, amikor olvasni kezdték műveit, s a friss olvasmányélmény hatására véleményük az ellenkező végletbe lendült át. Ekkor, már műveinek ismeretében ui. úgy nyilatkoztak róla, mint a XX. század legnagyobb költőjéről, aki szinte Ady fölé magasodott. A hozzászóló ezután arról beszélt, hogy milyen szélsőségesen értékelő a Kosztolányiról megjelent kevés kritika is, amely azt az ismert közhiedelmet táplálja, hogy Kosztolányi nagy művésze a költői mesterségnek, érdemei a magyar nyelv ápolása és művelése terén kimagaslóak, világnézetileg azonban el kell marasztalni őt. Az ilyenfajta vélemények módszerükben hibásak. Mert ahelyett, hogy a költő életművének értékeit keressék, gyengéit igyekeznek mentegetni. Ez a módszer pedig nem elemző, hanem a mentő tanú módszere, ami az irodalomtudományban csak félreértésekre vezethet, az említett esetben Kosztolányi felmagasztalására, értékeinek eltúlzására. Bessenyei szerint a művek gondos elemzésében, az írói ábrázolás

módjában kell megkeresni az író világnézeti gyökereit, mert csak a marxista elemző kritika segítségével lehetséges a félreértéseket eloszlatni, az irodalomtörténeti portré sematikus vonásait eltüntetni, és a múlt értékeit valóban megbecsülve a maguk helyére állítani. Ebben a törekvésben érzi példamutatónak Bóka László tanulmányát.

Ezután Kiss Ferenc Bóka László előadásának azokat a gondolatait emelte ki, amelyekben az előadó előbbre jutott a Kosztolányi-kérdés megoldásában — amelyekkel véleménye szerint —, végre lerakta a Kosztolányi-életmű értékelésének fundamentumát. Bóka tanulmánya a felszólaló szerint „felold egy csomó görcsöt”, amely eddig képtelenné tette a Kosztolányi-mű megértését. Kosztolányiban a forradalom után született nagy műveket szeretjük legjobban, hiszen a költő „A szegény kis gyermek panaszai”-n kívül alig írt jelentőset 1919 előtt. S mivel a forradalom után bekövetkezett árulása olyan súlyosan kompromittálta, értékelés dolgában egyszerűen visszajára fordult az egész Kosztolányi-életmű.

Bóka László tanulmánya bizonyító erővel mutatja meg, hogy egy költő nem olyasféle jelenség, aki máról holnapra eljut egy bizonyos elvi, erkölcsi meggyőződéshez, s azután valamilyen megrázkódtatás következtében egyszerűen leveti addigi meggyőződését, mint a rossz ruhát. Kosztolányiban is az 1919 utáni kor érlelte humanizmussá korábbi filantropikus hajlamait, s maga kísérelte meg elméleti magyarázatát adni árulásának. Am művészi alkotásaiban nem az elméletét követi, hanem korábbi jobb igényéhez igyekszik magasodni. Kiss Ferenc szerint ez a generális pontja a Kosztolányi életmű értékelésének, s e tekintetben Bóka László tanulmánya betetőzése mindannak a jónak, amit Kosztolányiról eddig írtak. A tanulmány legfőbb értéke, hogy szerzője nem deklarál, hanem a tényekhez szigorúan ragaszkodva igyekszik a jelenségeket elemző értékeléssel a helyükre tenni. Ebben a vonatkozásban különösen kiemelte Bóka *Néző és Esti Kornél* elemzésének kritikai jellegét. Véleménye szerint a tanulmány feloldja az emberben azt a görcsöt, hogy nem lehet kimondani az igazságot Kosztolányival kapcsolatban, visszaadja a hitet, s bizonyítja, hogy nincs olyan ún. „kényes kérdés”, amelyet elmélyült, őszinte elemzéssel és becsületes munkával ne lehetne ma megválaszolni.

A vitában ezután Barta János szólalt fel. Úgy érzi, hogy Bóka László előadásával a vándorgyűlés hallgatósága olyan ritka pillanatot élt át, amelyben egy másfél évtizede forrongó, elhallgatott probléma, ha nem is véglegesen, de egyideig most már megkapta megnyugtató megoldását. Személyes, ifjúkori Kosztolányi emlékeinek felidézése közben megemlítette, szerette volna, ha Bóka László a lírikus Kosztolányi fejlődését részletesebben mutatta volna meg. A felszólaló számára ui. Kosztolányi elsősorban mint lírikus volt nagy, nem korai, alakoskodó és érzelmi tartalommal szegényes, hanem az utolsó évek nagy lírájában. Szerinte éppen annak az emberi, társadalmi, személyes, magánéleti megrendülésnek és gyötrelmeknek, amiből az igazi nagy Kosztolányi-líra kiforrott, egy stádiuma az előadásból teljesen ki is maradt, mert a lírikus bemutatása sajnos nem fért bele a megadott időkeretbe. Barta János a *Megtelenül* c. kötetre gondolt, amely éppen a lírikusnak a 20-as évek derekán bekövetkező megrendülését, az általa addig megteremtett lírai attitűdtől való eltérését dokumentálja. Noha a kötetben Barta szerint kevés a nagy vers, de ezekben kell látnunk ama ugródeszkák egyikét, amelyen keresztül Kosztolányi, miután kiforrott, végül is eljutott a maga nagy lírájához.

Az előadásból néhány nagy elvi tanulság származott, fejtegette Barta János, olyan, amely nemcsak Kosztolányira érvényes, hanem amely az irodalomtudomány néhány ún. kényes kérdését is megoldáshoz segíthetné. Az egyik ilyen természetű tanulságot abban látja, hogy az igaz tehetség a legmélyebb mondanivalót, amit emberről, világról, társadalomról mond, azt műveiben, nagygényű alkotásaiban mondja el. Tehát nem újságcikkekben, nem az ötszoros Pardon-rovatban, nem Kosztolányi valóban játszadozó artistikus verseiben vagy hírlapi cikkeiben, hanem a tehetség teljes felelősségével írt nagy alkotásokban, amelyekben az önmaga iránt érzett kötelesség erejével mondja ki azt, amit tud. A nagy lírában, a nagy regényekben. Tehát műveiben keressük az írókat, és azokban is mindenekelőtt lényeges mondani-valóját. Nem abban, amit maga is csak az ideiglenesség jelszavával és érzésével írt.

A másik nagy tanulság, amelynek felismerésére az előadás adott indítékot, az, hogy az igazi tehetség végeredményben soha sem lehet individualista, még művésze te lezúllott korszakai-ban sem. Kosztolányival szemben gyakran elhangzik az individualizmus vádjá. Barta a fogalomban rejlő ellentmondásnak érzi azt, hogy „nagy tehetség, de individualista”. Hiszen — mondotta — a nagy tehetség ott él a korában, felfogja azokat az áramlatokat, amelyek körülötte zajlanak. Lehet, folytatta, hogy ábrázolásmódja nem fogja fel extenzíven azt, amit ő felfog, vagy nem adja vissza, nem tükrözteti extenzíven azt, amit alkotott. Véleménye szerint a kései Kosztolányi lírája sem ilyen extenzív módon tükrözi az életet, de azért senki sem tagadhatja, hogy benne van ezekben a versekben az élet a maga egészében. Kosztolányi individualizmusa is legendává foszlak, ha — mint az előadó tette — valóban azt vizsgáljuk, ahogyan felfogta és ábrázolta az életet. Ez nem elefántcsonttorony és nem elzárkózás, legfeljebb csak az élet egészének egy kicsit különösebb, talán kevésbé extenzív tükröztetése, de nem individualizmus,

nem menekülés a közösségi problémák elől. Kosztolányi nem szakadt el a valóságtól. Bizonyára nem élte át az akkori magyar élet teljes valóságát, de volt annyi élménye, annyi kapcsolata a valósággal, hogy egy nagy költészetet kifejlesszen belőle.

Ezután Mezei Márta az elhangzott referátum inspiráló hiányairól szólott, és Kosztolányi novellisztikájáról beszélt részletesebben. Kosztolányi korai novelláiban az ember iránti fogékonysága főként az extrémekkel való kapcsolattal esik egybe. (Ilyen címek: *Bűbájosak, Béla, a buta, Beteg lelkek.*) Ezek a novellái mindig egy extrém lélektani, szociológiai, pszichiatriai, patológiai esetből indulnak ki. A felszólaló kimutatandónak tartja, hogy Kosztolányinak a világháborús időkben, ill. 1919 körül keletkező riportjai, kisebb írásai, dramatizált novellái hogyan kezdenek közeledni az ember felé, az extrémről a tipikus felé. Ezt az észrevételét Mezei Márta több elbeszélés megemlékezésével igazolta, annak a nézetének adva kifejezést, hogy éppen a Kosztolányi novellák humanitása, a kisemberek életének bemutatása, az extrémről a tipikusba vezető út művészi ábrázolása hat ma is és fog hatni mindig az olvasóra. Persze — folytatta —, felvetődik a kérdés, hogy vajon elég-e, ha ezt megállapítjuk Kosztolányiról, ahhoz, hogy a XX. század irodalomtörténeti értékrendjében hogyan helyezzük el őt. Bóka László helyesen és megnyugtatóan tisztázta a kérdést, hogy ti. Kosztolányi korában nem ez a műveken átszillogó humanitás volt a legtöbb. Ahogyan Kosztolányi megfizetett az „Új Nemzedék”-ben és egyéb nyilatkozataiban vállalt szerepléseiért önváddal, ugyanúgy fizetett meg a kispolgári körben való megmaradásért azzal a reménytelenséggel, amelynek megrázó hangjai éppen a versekben hangzanak fel, az *Esti Kornél énekében*, *Marcus Aurelius* önvallomásában, és a *Számadás* c. kötetben. Amikor tehát megállapítjuk, hogy jelentős volt a magyar nyelv körüli tevékenysége, és az az egész irodalmi levegő, amelyben egy kissé Kazinczyt szenvedte vissza és egy kissé a kornak az irányzatát vélte helyesen megállapítani, akkor megint csak azt kell mondanunk, hogy volt ennél több is. Volt egy olyan mozgalom — fejezte be hozzászólását Mezei Márta —, amelyhez ő nem jutott el, és volt ennek a mozgalomnak olyan költője, mint József Attila, akihez mérve persze az ő életműve kevesebb, de mindenképpen igen tanulságos.

A következő felszólaló Bán Imre kiegészítette az előadásnak Kosztolányi francia nyelvtudásra vonatkozó megállapításait. Elmondotta, hogy az a fiatal Kosztolányi, aki sokszor felületesen bővíszkedett francia tudásával, erőteljes filológiai lényével és bámulusos nyelvtelenségével később nemcsak alaposan, hanem mesterien megtanult franciául. Kortársi tanulságként megemléktette, hogy Sauvageot professzor, aki Kosztolányival bensőséges barátságban volt, azt mondotta, hogy Kosztolányi az a magyar író, aki nemcsak magyarul, hanem szinte franciául is a legjobban tud.

A vita utolsó felszólalója Koczás Sándor volt. Lényegesnek éppen azt érzi — mondotta — és erre a Bóka-előadás mind szemléletében mind módszerében is szép példát adott —, hogy az író életművének problematikáját dialektikusan — egyik oldalon sem hallgatva el a tényeket — fogalmazza meg és elemzi. Tehát nem kell elhallgatni Kosztolányi Pardon-rovatbeli működését az egyik oldalon, mint ahogy a másik oldalon sem azt, hogy Kosztolányi műve ma is él és hat, és olyan mondanivalók jutnak benne kifejezésre, amelyeket a mai olvasó is szívesen magáévá tesz. Értékes életművel állunk szemben, de olyannal, amely bonyolult körülmények között jött létre, és amelynek alkotásaiban ellentmondások találhatók. Életművében, mint Babitséban vagy Szabó Lőrincében, az a probléma, hogy vajon ezekben az izgalmas, sokrétű, sokféle szellemi áramlat hatására létrejött művekben mi az az érték, ami maradandó és értékes a széles tömegek között is, s nemcsak a szakma szűkebb köreiben, a filológusok között, nemcsak az irodalmi, az irodalomszerető, az irodalmat aktívan művelő emberek vagy írók, költők között, akiknek joguk van ahhoz, hogy szuverénül válasszák meg a maguk elődeit és tanúvallomásait.

A továbbiakban Barta Jánossal vitatkozott, kifejtve, hogy fel kell használnunk a valóságos dialektikát, mert különben nem jutunk egyenesbe. Kosztolányiban szerinte jelen van az individualizmus, de jelen van a részvét is. Az egyik oldalon ott az elefántcsonttorony, de a másik oldalon ott az a bizonyos lelkiismeretfurdalás is, amely a renegát XX. századi magyar polgári irodalomban különböző formák között jelentkezett.

A következőkben Koczás a vitában többször felmerült író és valóság problémát boncolgatta. Véleménye szerint nem lehet azt a tételt egyértelműen kimondani, hogy a nagy tehetség vagy a jelentős ember általában nem szakadhat el a valóságtól, mivel számos példa van az ellenkezőjére. Legfeljebb arról lehet szó, hogy nem szakadhat ki abból a létből, amelyben él. Ebből következően műveiben megtalálhatók korának vagy az adott társadalomnak bizonyos mozzanatait, amelyekről nem tud elszakadni. A kérdés inkább az, hogy a valóság megközelítésével mennyire tudatos, elméleti, vagy adott esetben felderíthető ösztönös módszereket követ, és ezek mennyire felelnek meg a valóság felületi vagy mélyebb visszatükrözésének művészi ábrázolásakor. Bóka László *Édes Anna*-elemzésével egyetértve azt mondotta, hogy véleménye

szerint csak egyszeri és konkrét elemzés döntheti el, hogy adott esetben Kosztolányi hol tud a freudista pszichológia módszerébe, motívumaiba belekeverni olyan társadalmilag konkrét és mélyebbre mutató mozzanatokot is, amelyek egy lényegesebb igazság hordozóivá válnak, és hogy hol nem tudja áttörni a valóság lényegéhez vezető utat. Ezután arról beszélt, hogy a mai magyar irodalomban is találkozhatunk olyan idősebb és fiatalabb írókkal, akiknek epikus módszerében, novellisztikájában vagy regényeiben ráismerünk a Kosztolányinál kialakult eszközökre és módszerekre. Tehát vezet út a Kosztolányi-féle prózából a szocialista realizmus irányába, és éppen ez az út mutatja meg, hogy mi volt Kosztolányiban tényleges érték, ami ma már történelmi jelentőségűvé vált, s amely elsősorban novellisztikájának módszerében jelölhető meg. Kosztolányi a novellának a XX. század vonatkozásában ma már maradéktalan klasszikusa. Az előadás és a vita azt is megmutatta, hogy Kosztolányival szemben továbbra is felmerül az értékelés végtelensége, hogy vagy teljesen elfogadjuk Kosztolányit, vagy pedig a vele szembeni bizalmatlanságnak különféle motívumait fejtegetjük. Ám azt is nézni kell — folytatta Koczás Sándor —, hogy a mai irodalom eleven áramlatai szempontjából mit tanulhatunk Kosztolányitól. Véleménye szerint az emberségnek és a nagy művészi alkotó erőnek a saját tévedései, a művészi módszerében mutatkozó megkocsonyásodott, ábrázolásra alkalmatlanná vált eszközei elvetésének bátorsága az, ami Kosztolányit maradandóvá, értékessé és a magyar irodalom történetében állandóan témává és problémává teszi.

Ezután Bóka László választott a felszólalásokra. Mezei Márta felszólalásával kapcsolatban az irodalomtörténeti értékrend kérdését vetette fel. Véleménye szerint sajátoságos helyzettel állunk szemben. Amíg egy problematikus író nem tisztáztunk, addig ez a tisztázatlanság valamiképpen mindig veszélyezteti az irodalom teljes értékrendjét. Amikor fitymálva beszélünk Tóth Árpádról, amikor rámutatunk Juhász Gyula némely fogyatékoságára, amikor teljesen a polgári irodalomnak és a fasizmusnak ajándékozzuk Kosztolányi Dezsőt, akkor igazi nagyjainkkal is mintha valami baj volna. De amikor eljutunk egy becsületes álláspontig, akkor mit tapasztalunk? Ha eljutunk odáig, hogy megmutatjuk, hogy Kosztolányi mekkora volt költőnek, prózaírónak, ez nem csökkenti sem Ady, sem József Attila nagyságát, hanem éppen ők sokkal tisztábban és plasztikusabban bontakoznak ki az irodalomtörténetben, mint addig, mert nem kapcetyárok és alantas írók veszik körül őket, hanem egy Tóth Árpádnak, egy Juhász Gyulának, egy Kosztolányinak ragyogó életműve mellett domborodik az a többlet, amely a mi irodalmunk vezető szellemeivé teszik őket. Minél több értékkel rakjuk körül nagyjainkat, annál plasztikusabban, nagyságukban megnövekedve fognak ránk visszaragyni. Barta Jánosnak válaszulva elmondotta, hogy ő is a kései Kosztolányit tartja nagyobbak. De az a véleménye, hogy a költő művét kezdeteiben és végső kiterjedésében egyaránt vizsgálni és értékelni kell. Más kérdés, hogy az ifjúkori vagy öregkori művek esnek nagyobb súllyal a latba. Az összefüggést azonban nem szabad szem elől téveszteni. Fontosnak tartja Barta megállapításaiban az extenzitásról mondottakat. E téren sok hibát követtünk el a felszabadulás után — mondotta —, éppen Lukács György regényelméletének kritikátlan elfogadása körül, és emlékszik, hogy milyen felszabadító hatással volt az irodalomtörténetesekre, amikor egy Móricz ünnepségen Révai József azt magyarázta, hogy, noha Móricz parasztról vagy kispolgárról ír, ábrázolása azért extenzív. Elég tehát, ha egy író egyetlenegy ponton mélyen megragadja a társadalomnak egy jelenségét, és ha az ábrázolás igaz, reális, tipikus, az egész társadalmat bevilágítja.

A többi hozzászólásra adott válasz után Bóka László a következőkkel zárta mondani-valóját: úgy véli, „*nagyon a kezdetén állunk annak, hogy magunkat teljes joggal marxista irodalomtörténeteseknek nevezzük, de olyan pillanatokban, amikor ki tudunk mondani egy kegyetlen igazságot anélkül, hogy sárral vernénk be egy költő arcát, akkor biztosan közel járunk ahhoz, hogy marxista irodalomtörténetesek legyünk.*”

A vándorgyűlés zárszavát Weber Antal mondotta el. A három nap tanácskozásait, a referátumokat, a vitában elhangzott felszólalásokat jónak, eredményesnek tartja, örömmel állapítja meg, hogy az elért eredmények szervesen kapcsolódnak a társaság korábbi vitáihoz és egyben biztosítékot jelentenek arra, hogy a jó kezdeményezéseket tovább is folytatni kell. Úgy véli, hogy társaságunk munkájának az a legfőbb célja, hogy megindítsa az erjedést, s az egyes vitákon lerakja azokat az alapokat, amelyekre a következőkben építeni tudunk.

Összefoglalta: Pálmai Kálmán

DARVAS JÓZSEF

IRODALMUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI*

A vándorgyűlés második napján *Darvas József* Kossuth-díjas író, a Magyar Írók Szövetségének elnöke mondotta el vitaindító referátumát irodalmunk időszerű kérdéseiről. Véleménye szerint a legfontosabb az a tény, hogy irodalmi életünk konszolidációja úgy ment végbe, hogy nem csupán sikerült megvédeni a szocialista realizmus igazságait a revizionista támadásokkal szemben, hanem, miután a dogmatizmus sokféle, az irodalmi élet bázisát szűkítő elemét is sikerült áttörni, korszerű elemekkel bővült a szocialista irodalomról vallott felfogásunk.

A másik fontos eredmény az, hogy a felszabadulás előtti és utáni irodalom közötti túlságosan éles cezúrát sikerült megszüntetni. Ennek következtében a szocialista irodalom örökségét részben megszabadítottuk a dogmatikus ítéletektől vagy előítéletektől, részben pedig ezt az irodalmi örökséget sikerült újra felfedezni. Döntő ebből a szempontból — mondotta —, hogy József Attila életműve végre az őt megillető helyre került, hiszen ennek az életműnek összirodalmunk fejlődése szempontjából rendkívüli jelentősége van. De megtörtént az ún. „elsüllyedt irodalom” fényrehozatala is, s ezáltal mód nyílt a szocialista irodalmi örökség-rendszer újjáértékelésére.

A következő igen fontos mozzanat az előadó szerint e folyamatban az, hogy az új magyar irodalom értékrendje közben átalakult. Széthullott a fordulat éve körül vagy még az előtt kialakult koncepció, amely részben a népiek szűkebb csoportjára, részben — mint mondotta — egy kissé üvegházi tenyészetként felnövesztett derékhadra szűkítette le az új magyar irodalmat. A protokoll-lista — ahogyan ezt emlegetni szokták — felbomlott, a különböző irodalmi csoportosulások erősen differenciálódtak. Így pl. a „népi” írócsoport szétszóródott, az egykori *Új hold* köréhez tartozó írók csoportjának is igen komoly a differenciálódása. Ehhez a folyamathoz tartozik az is, hogy feltört egy új és nagyon tehetséges írónemzedék.

Ez az egész folyamat így együtt — mondotta — egy szélesebb, kevésbé merev értékrendet teremtett a magyar irodalmi életben. Megrázkódtatásokkal, olykor fájdalmas veszteségekkel járt ez a zajlás, ez a sokszor földrengésszerű átalakulás, de alapvető mozzanat e folyamatban mégis irodalmunk, irodalmi életünk egészséges átalakulása volt. Az irodalmi élet atmoszférája megjavult. Ezt egy erőteljes, a réginél feltétlenül egészségesebb vitaszellem is bizonyítja. Új irodalmunk nevekben és művekben is színesebb lett, irányzatokban, törekvésekben gazdagabb és izgalmasabb mondanivalók törtek elő vagy akarnak előtörni. Megnőtt a kísérletező kedv, s az irodalmi kísérletek lehetősége is.

Ez időszakban és ebben a folyamatban ha számban nem is, de jelentőségben feltétlenül erősödött irodalmunk szocialista törzse, s ami a legfontosabb: több szocialista szellemű, izgalmas, eleven, mai mondanivalójú mű látott napvilágot. A legtöbb új talán a drámában

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság soproni vándorgyűlésén, 1961. május 22-én.

született, de figyelemre méltó kísérletekről adhatunk számat a prózában is, új nevek, új tartalmak, új próbálkozások állnak az olvasók előtt. Az előadó jelzésképpen Molnár Géza, Erdős László, Galabárdi Zoltán nevét említette, a fiatalok közül pedig Galambos Lajosra, Tabák Andrásra, Fekete Gyulára hívta fel többek között a figyelmet. Véleménye szerint a lírában azonban elakadt a fejlődés. Közéleti líránkban viszont egy új út biztató csapása tetszik föl, különösen Váci Mihály, Garai Gábor vagy Simon Lajos költészetében.

Az egészséges folyamat igen lényeges jele az, hogy többen olvassák már az új, szocialista írókat, s ennek az az oka, hogy az új irodalom gazdagabban, igazabban, izgalmasabban és színesebben próbál beszélni az életről, a valóságról, mint ahogy régebben történt.

Mindez úgy ment végbe, hogy az egészében véve egészséges fejlődés talaján új ellentmondások keletkeztek, illetőleg a régebbi és feloldatlan ellentmondások új mozzanatokkal bővültek. A továbbiakban elsősorban ezekről az ellentmondásokról beszélt Darvas József, mert — mint mondotta — az előrehaladás szempontjából, mint az élet minden területén, az irodalomban is csak az újonnan keletkező ellentmondások feloldása visz előre bennünket.

Az ellentmondások egyik csoportja magával a konszolidációval van kapcsolatban, az irodalmi élet bázisának a kiszélesítésével, amely a párt helyes irodalompolitikájának egy alapvető mozzanatát jelentette. Voltak olyan nézetek, amelyek szerint nem volt helyes a pártnak ez az irodalmi élet bázisát kiszélesíteni törekvő politikája, s ezt a törekvést megalkuvásnak, opportunizmusnak tartották. Darvas József azt a meggyőződését fejezte ki, hogy feltétlenül helyes volt a párt irodalompolitikája, hiszen csak örülhetünk annak, hogy könyvekben és folyóiratokban egyre több olyan névvel találkozunk, amelyekkel régebben nem igen találkoztunk. Németh Lászlóra, Sinka Istvánra hivatkozott, valamint olyan, a polgári múltból elindult, mégis jelentős írókra és költőkre, mint amilyenek Thurzó Gábor, Szabó Magda vagy Pilinszky János. S éppen úgy örülni lehet, hogy olyan jelentős írók, mint Illyés Gyula s mások egy újabb, felívelő alkotó korszakba jutottak. Irodalmi életünk kiszélesedése tehát a teljesség felé halad. E kiszélesedéssel kapcsolatban baloldali, szektás nézetek időnként még ma is előbukkannak, hiszen ez a konszolidáció nyilvánvalóan azzal jár, hogy szükségszerűen bekerültek és jelen vannak az irodalmi életben olyan ars poeticák, amelyekkel a szocialista írók és kritikusok nem mindenben érthetnek egyet. Az ebből a helyzetből fakadó ellentmondásokat a szektarianizmus időnként még újra meg újra felhasználja a kiszélesedés elleni támadásra.

Darvas József ezután feltette a kérdést: mit mondhat az ember ilyen nézetekkel szemben? Először azt — mondotta —, hogy az élet, az irodalom fejlődése nem őket igazolta. Másodszor azt, hogy a kommunisták nemcsak a magyar irodalom jelenéért, hanem jövődjéért is felelősek.

Nyilvánvalóan, elvi engedmények nélkül, de mindent meg kell tenni azért — hangsúlyozta az előadó —, hogy a magyar irodalom bármilyen jelentőségű, tehetségű, valamit ígérő talentuma benne legyen az élő irodalom folyamatában. Nem vehetjük magunkra az irodalomtörténetnek egy olyan ítéletét, hogy nem tettünk meg mindent azért, hogy egyetlen tehetség se pazarolódjék el. Éppen ezért — folytatta — nem akarjuk még egyszer elkövetni azt a hibát, amit 1951-ben elkövettünk, amikor az első írókongresszuson deklaráltatott a magyar irodalom szocialista alapon létrejött egysége, csak éppen a deklaráción túl a valóság mást mondott. Természetesen mai törekvésünk is az, hogy elérjük a szocialista alapon létrejövő irodalmi egységet, de ezt a ma még nem szocialista ars poeticák betöltésével nem tehetjük meg. Ezeket nyilvánvalóan csak egy folyamatos ideológiai harcban és művészi versenyben lehet legyőzni.

Darvas József utolsó érvként a szektás nézetekkel szemben azt említette, hogy a szűkítő tendenciák végül még annak is ártanak, aminek használni akarnak. A magunk felszabadulás utáni irodalmi fejlődéséből tapasztalhattuk, hogy az irodalmi életből adminisztratív módon kitanácsolt nem szocialista ars poeticát ért veszteségen túl e szűkítő törekvések a szocialista

irodalom veszteségét is jelentették. hiszen a szocialista irodalom elvein belüli mindenfajta szűkítések és torzításokat hoztak létre.

Ezután azt a kérdést tette föl az előadó, hogyan menjünk tovább? Hogyan menjünk előre azon a helyes uton, amely előbb-utóbb a szocialista irodalom primátusához vezető fejlődésünket? Azt felelte a maga feltette kérdésre, hogy az irodalom természetét bonyolulttan vizsgálva kell okos, helyes és türelmes döntéseket hoznunk. A türelmes irodalmi ítélet néha még hiányzik nálunk — mondotta. Néha olyan leegyszerűsítve gondolkozunk, hogy vagy be-tiltani, vagy mindenestől elfogadni. Vannak helyzetek, amikor csak így lehet dönteni, ítélni. De hogy esetenként van egy harmadik szempont, egy jó értelemben vett „harmadik út”, hogy a marxista értékeléssel a maga helyére tenni egy-egy ars poeticát, egy-egy költői művet, ezzel a legfontosabb eszközzel nem eléggé, illetve nem elég színvonalasan élünk. Irodalmi életünkben az utóbbi időben egyfajta szellemi kényelmesség uralkodott el, olyan megalkuvás, amely segít elmosni a határokat a szocialista világnézetű irodalom és az azon kívüli vagy azzal csak határos irodalom között.

A kérdések másik csoportja magának a szocialista irodalomnak további perspektívájával és fejlődésével kapcsolatos. S itt tért át Darvas József az ún. maiság kérdésének vizsgálatára. Megállapította, hogy minden irodalom úgy nőtt nagygyá, hogy a kor problémáira próbált emberi válaszokat adni. A mi szocialista irodalmunk is csak akkor nőhet nagygyá, ha a mai ember problémáival foglalkozik. Éppen ezért alapvető kérdés a mai élettel való világnézeti szennvedélyes azonosulás: ez az ugrópontja annak, hogy színvonalban, értékben előbbre jutunk-e vagy sem. Éppen ezért — véleménye szerint — az egész színvonalbeli problémát is erről az oldalról s nemcsak a művészet oldaláról kell felvetni, és a nagyon mélyen és igazán megragadott emberi konfliktusok felől kell közelíteni megoldásához.

Ezek után arról beszélt, hogy a máról a mának szóló írásban bizonyos közbátortalanság figyelhető meg. Féknek és gátnak érzi túlságosan „belterjes” irodalmi életünket. Véleménye szerint élesen megkülönböztethető módon kétfajta irodalmi ízlés és irodalmi ítélet van jelen nálunk. Az egyik az a fajta értelmiségi ítélet, amelyben a polgári nézetek és előítéletek túlságosan nagy súllyal vannak jelen. A másik ettől meglehetősen külön — a munkások és a parasztok irodalmi ítélete, amely — sajnos — más módon van még fertőzve ugyancsak kispolgári nézetekkel és ítéletekkel, nagyon sokszor megint csak a bestsellert és a ponyvát követelve a máról szóló művektől. Ezért elsőrendű feladata az irodalmi és közoktatási szervezeteknek, hogy ez a belterjesség megszűnjék, hogy az irodalmi közítélkezés ilyen kettősségének véget vessenek, és kialakuljon egy egységes, szocialista irodalmi közvélemény.

A továbbiakban az élő irodalom és az irodalomtudomány kettészakítottságának káros hatásáról beszélt Darvas József, hangsúlyozva, hogy a szocialista irodalomnak rengeteg olyan problémája van, amelyre az elmélettől várna választ.

A következőkben a modernség kérdését vizsgálta az előadó. Azt mondotta, hogy maga is bátortalanul veti fel ezt a kérdést, sokat töpreng és gondolkodik rajta. Nem lehet véletlen az — hangoztatta —, hogy úgyszólván minden szocialista ország irodalmában a legtöbb izgalmat, keresést e körül a probléma körül lehet érezni: a modernség körül. Lengyelországban azt tapasztalta, hogy ott a nyugati filozófiáknak, főleg az egzisztencializmusnak és mindenfajta formalizmusoknak zűrzavara uralkodik, ami bizonyosan nem célravezető, mert írói eredményt hozni nem tudott. Legutóbbi szovjet útja alkalmával más módon, de ugyanezzel a problémafelvetéssel találkozott. A fiatal szovjet írók és költők törekvése is az, hogy más módon beszéljenek a valóságról, mint eddig. A kérdésben még igen sok tisztító, bátor vitára van szükség, mert a modernség, a korszerűség problémájában eddig adott válaszaink semmiképpen sem kielégítőek, többre kell jutnunk, mert az élet, az írói belső anyaggal való viaskodás többet, igazabbat és mélyebbet követel.

Utolsó problémaként Darvas József „félve és töprengve” — mint mondotta — a nemzedéki kérdést vetette fel. Nem intézhető el ez a probléma azzal, hogy nemzedéki kérdés nin-

csen. Az idősebb írók, akik megélték a régi rendszert s most itt élnek az újban, nem akarják tudomásul venni azt, hogy azoknak a fiatal íróknak a számára, akik már ebben a rendszerben lettek írókká, itt nőttek fel, ennek a mostani világnak az ellentmondásai éppen olyan izgalmasak és izgatók, mint amilyenek az „öregek” számára a régi világ ellentmondásai voltak. Ezért több megértést és türelmet kért a fiatalok számára, mert a bírálat mellett vizsgálni kellene az ő útkeresésüket is, amely járhat sokféle buktatóval, de ezek nélkül a buktatók nélkül soha nem nőttek fel igazán írók.

Darvas József referátuma végén annak a mély meggyőződésének adott kifejezést, hogy véleménye szerint jó úton vagyunk, és soha olyan jó atmoszféra nem volt irodalmunk körül, mint most, mert ebben a légkörben az általa kifejtett ellentmondásokat is fel lehet oldani.

Darvas József előadásának vitája

A vitában elsőnek *Kardos Pál* szólalt fel. Egyetértett azzal a világnézeti szenvedélyességgel, amelyet Darvas József kíván szocialista irodalmunktól, költészetünkötől. Helyeselte az előadónak azt a nézetét, hogy maiságon ne a téma maiságát értsük csupán, hanem az író szemléletét is. A felszólaló két dolgot kíván a mai témájú alkotásoktól, tehetséget és írói becsületet.

Ezután *Kiss Ferenc* az előadónak ahhoz a gondolatához kapcsolódott, amelyet ő azokról az írókról mondott, akik nem szocialisták, de kisebb-nagyobb mértékben közelíteni igyekeznek a szocializmushoz. Ezzel kapcsolatban az írók és az irodalomtörténészek viszonyának kérdését fejtegette. Véleménye szerint a referátum nyomán átmehetne a köztudatba az, hogy az irodalomtörténészek a nemzeti irodalomtörténet folyamatában gondolkodnak, gazdái tehát annak is, ami csak közvetve vagy csak részben azonos azzal, amit szocialista irodalomnak vélünk. A kritikus soha nem mondhat le arról, hogy beérkezett nagy írókat, ha nincsenek is mindenben a szocializmus álláspontján, ne buzdítson állandóan a szocialista irodalom eszményeihez való közeledésre. A Darvas-referátum a felszólaló véleménye szerint komplex vizsgálódásra bátorítja a kritikusokat, irodalomtörténészeket.

Weber Antal felszólalásában a Darvas József által felvetett nemzedéki kérdéshez szökött elsősorban. Kifejtette, hogy ha a különböző generációk esetében az élmények, a valóság forrásai természetszerűleg módosulnak, és mindazok az élmények, amelyek egy-egy adott generációt áthatnak, befolyásolják annak ízlését, szemléletét, egy más generáció esetében, minthogy újabb források kapcsolódnak be a valóság áramlatába, az egész világkép, érzelmi világ, ízlés átalakul, módosul. Ez azonban annyira természetes, mint ahogy az élet előrehalad és nem visszafelé. Ilyen kérdésekkel állandóan szembe kell néznünk. Az irodalmi ábrázolásban az élmény az a közvetítő közeg, amelyen keresztül bizonyos tartalmat kifejezhetünk. És ha az élményvilág változik, ha egy ember más életkorban, más perspektívával tekint a jövőt, más történelmi eseményeket élt át, akkor nyilvánvaló, hogy a gondolkodásban különbségnek kell lenni, és nyilvánvaló, hogy két ilyen ember, egy idősebb és egy fiatalabb, nem ugyanazt látja a világból még akkor sem, ha nagy általánosságban és a fő elvi kérdésekben megegyezik álláspontjuk. Ennek kapcsán *Weber Antal* a hagyomány kérdéséről is beszélt. Elmondta, hogy a hagyomány is keletkezik és bizonyos generációk számára nem hagyomány az, ami az ifjak számára hagyománynak számít, mert az idősebb generáció ezeket a „hagyományokat” maga teremtetette meg. Az ifjabb generáció ezeket nemcsak mechanikusan viszi tovább, hanem a fejlődés törvényeinél fogva túl is lép rajtuk. És ez természetes és magától értetődő dolog, ami az úgynevezett modernség kérdésében mindig a jogos mozzanatot képviseli. Amikor a moderniségről beszélünk, egyrészt azt a különböző izmusokkal terhelt jelenséget értjük rajta, amelyet ez a szó a nyugati irodalmakban és művészetekben jelent. Kétségtelen, hogy a modernizmusnak vannak ilyen dekadens forrásai is. De a modernizmus más vonatkozásban természetes igény, amely szerint az alakuló életnek megfelelően kell változnia az irodalmi kifejezés formáinak és bizonyos mértékig tartalmi elemeinek is. A modernizmusnak ez a felfogása nem keverhető össze az előbbivel. Az irodalomtörténet is azt bizonyítja, hogy a nagy előrelépések mind szükségszerűek voltak bizonyos korszakokban, sőt még a nagy irodalmi értékek is túl kellett lépni. S a következő generációnak szembe is kellett nézni ezzel a jelenséggel, egyszerűen azért, mert ha nem történt volna meg ez a szembeszállás, akkor nyilvánvalóan nem jöhettek volna létre új kifejezési formák. Véleménye szerint azon kell gondolkodnunk, hogy a modernistának nevezett jelenségek körében mi az, ami sajátos, természetszerű, szükségszerű, a szocialista irodalom érdekében való, és mi az, ami hamis, ami csak látszat, ami csak modern-

kedés. A modernkedés véleménye szerint olyan fiataloknál fordul elő, akik nem találták meg saját helyüket az irodalmi életben, akiknek ízlése, elgondolásai nem állják meg kellően a valóság próbáját, de él bennük a vágy, hogy újat adjanak. Ha ezt a vágyat nem tudják érvényesíteni, akkor beírik pótlásával és tallózával a magyar és a nyugati mesterek körében, valami olyat fedeznek fel, ami kifejezi bizonytalanságérzéküket, ami valóban kielégíti őket azáltal, hogy eltér, vagy eltérni látszik az általánostól. A különben jogos törekvés ilyenformán megreked és az alkotók pályája zsákutcába jut. Weber Antal szerint helyes modernség az, amely előrevész, amely új kereteket próbál teremteni a valóban kimondandó mondanivalók számára, nem pedig az a fajta modernség, amely pusztán abban fejeződik ki, hogy a hagyományost egyszerűen felbontja, hogy szereti, műveli a formáknak újszerű kombinációit, de a hagyományok rombolásán kívül — akár a régmúltnak, akár a közeli múltnak a hagyományaira gondolunk — semmi újat nem tud adni. Ezért nyilvánvaló, hogy a kutatások irányának a jogos és természetes mozzanatok, valamint más behatásokból eredő mozzanatok szétválasztása útján kell haladnia. Ezen az úton tehetünk lépéseket a Darvas József által említett kritikai elbátorítalanodás megszüntetésére.

A vita következő felszólalója, *Bóka László* az irodalom és az irodalomtudomány viszonyáról szólva azt a kérészt tolmácsolta az írókhoz, hogy mint irodalomtörténetünk nagyjai közül annyian, foglalkozzanak az irodalomtörténet, az irodalomelmélet kérdéseivel, hiszen az élő írók ítéleteiből mindig sugárzik valami az irodalomhoz közel álló adekvát érzés, amit semmiféle tudomány semmiféle nagyképűségével sem tud pótolni. Szólanak tehát az írók az ő belülről látó, az alkotásmódot belülről ismerő hozzáértésükkel az irodalom kérdéseiről.

A továbbiakban a modernség kérdéséről mondotta el véleményét. Megemlítette, hogy nálunk bátorítatlanul, óvatoskodva szólnak erről a problémáról. A szovjet kritikai életben sokkal bátrabban vetődnek fel ezek a kérdések, mert ott eleve kimondják, nemcsak a vitakozó felek, hanem a vitát lezárók is, hogy valamiféle egységes stílus nem lenne kívánatos, és nem is lenne reális követelmény, mert az emberiségnek nem volt olyan kora, amely egy ilyen irodalmi egységet létrehozott volna. Ezek a szovjet megnyilatkozások a modern élet adta szemléleti lehetőségekből fakadó új kísérleti formákat nem utasítják el, nem tartózkodnak az új megformálás lehetőségeitől. Tehát amikor az új megjelenik, az gyakran tisztító és egyben szenvedélyes is, amikor az újat keressük, akkor eleve ne keressük azt, ami azért nagyjában-egészében mégis csak hasonlít ahhoz, amit eddig csináltunk. Mi olyat keressünk, és ezt kell tennünk kritikai életünkben is, ami merőben különbözik a megelvetől, a szokásostól, amin úgy vitatkozunk, mint ahogy apáink és nagyapáink nemzedéke vitatkozott Ady versein. Az irodalmi jelenségekkel szemben — folytatta Bóka László — kétféle magatartásra van szükség. Elsősorban arra az elemző magatartásra, ami mindenekelőtt a kritika feladata és arra a nagyvonalú, az új jelenségeket helyükre tevő bizalomra, ami az irodalompolitika feladata. A kritika ne akarja magára vállalni az irodalompolitika feladatát, az irodalompolitika pedig ne akarja a kritika szűkebb szerepét vállalni, hanem nagy szakaszokat tekintsen át és összefoglaló értékelésekben legyen támogatója az újnak, elvetvén belőle azt, ami fattyúhajtás. A nemzedéki kérdésről szólva kifejtette, hogy a jelenlegi helyzetben a nemzedékek teljes szembenállásának nincsen alapja. Azért, mert az a nemzedék, amely most idősebbnek számít, világnézetben nem áll ellentétben a fiatalok nemzedékével, nem mondhatjuk azt, hogy valamilyen más irányban látja az emberiség fejlődését. Nálunk lehetőség van a nemzedékek nem békés egymás mellett élésének, hanem együttélésének megvalósítására olyan mértékben, amilyenben talán még soha nem volt. Véleménye szerint komoly belső kritikára van szüksége az idősebb generációnak, hogy vajon megérti-e a fiatalok világát. Megérti-e egy egészen más társadalmi alaphoz induló fiatalok szavát, és nem akadályozza-e kibontakozásukat. A nemzedéki kérdésnek a kulcsa véleménye szerint ott van, hogy az idősebbek szellemük frissége jogán mernek-e olyan fiatalok lenni, hogy megtalálják a fiatalokkal azt a közös fórumot, amely nélkül harmonikus, szép, szocialista irodalmi élet nincsen.

A következő felszólaló, *Juhász Géza*, örömmel üdvözölte a referátum őszinte, elemző hangvételét. Bátorításnak érzi Darvas József szavait, amelyeket a kiadói politika, a kritikai élet, az írók és irodalomtörténészek összefogásának szükségessége tekintetében mondott. A modernség kérdéséhez szólva azt ajánlotta a fiatal íróknak, hogy igyekezzenek saját tapasztalataik alapján eljutni a remekművek alkotásához, bátran élve azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a megváltozott élet, azaz a tartalom, az új forma irányában felvet.

A következőkben *Zolnay Béla* a külföldi és hazai irodalomtudomány néhány újabb publikációját ismertette, az írók és kritikusok figyelmét felhívta arra, hogy az a friss levegő, amelynek jelenlétéről Darvas József beszélt, az irodalomtudomány területére is betört, és megtermékenyítette idősebb és ifjabb irodalomtörténészeinket.

A vita következő felszólalója, *Tóth Dezső* a fiatalabb írógeneráció problémáiról szökött. Az a tapasztalata, hogy a fiatal írók szemléletében hiányzik valamilyen fix pont, valamilyen

Hibaigazítás

E számunk tartalomjegyzékébe tévesen írtuk Zolnai Béla nevét **Zolnay-nak**. Helyesen : **Zolnai**.

távolságtartás, a jelenséggel, a társadalom ellentmondásaival szemben gyakorolt kritikának valamilyen formája. A szocialista szemlélet kérdésében nincs minden rendben. Tematikában megvan a maiság igénye, de a kérdések megközelítése többnyire pesszimista, s az életnek valahogyan az árnyas oldala kerül az ábrázolás középpontjába. Emiatt sok tehetséges író műve nem adható ki. Az az érzése, hogy itt nincs másról szó, mint a pártosság vagy a szocialista mentalitás jelenlétének a korábbi rossz, sematikus és dogmatikus számonkérésétől való félelemről. Ezért bátorítani kell az írókat arra, hogy mindent írjanak meg, minden problémát vessenek fel, csak az a lényeges, hogy tudatukat, írói lényüket marxista mentalitás hassa át. Szűnjék meg az a fajta kettősség, ami különben mindig jellemző egy világnézet hódítása idején, hogy ti. egy világnézet elméleti elsajátítása és annak magatartásbeli vetülete között mindig van feszültség, különösen ilyen történeti, átmeneti időszakokban. Ennek a kettősségnek egymásba olvasztása és feloldása a feltétele annak, hogy ezt a problémát elkerüljük, hogy túljussunk rajta.

A következőkben *K. Nagy Magda* novellairodalmunk egyes jelenségeiről szól. Egy-két jól sikerült novella elemzése során azt a véleményt fejezte ki, hogy a lélektani realizmusra ma nekünk is fel kell figyelnünk. Ábrázolni kell az emberek lelkében végbemenő folyamatokat, mert csak a vulgáris felfogás mondhatja azt, hogy a szocialista realizmushoz a valóságnak, a külső valóságnak a pontos leírása tartozik. Igen fontos, hogy fiatal íróink hozzákezdtek belső világunk realitásának ábrázolásához, a belső lényekre figyelnek, azokra a jelenségekre, amelyek az emberekben végbemennek, azokra a viszonyokra, amelyek a családban, a közösségben új módon alakulnak ki. A kritika feladata, hogy elsősorban ezeket az előrevivő mozzanatokat ragadja meg egy-egy fiatal író művében.

A vitában felszólaló *Pándi Pál* a felszabadulás utáni irodalom fejlődésének történeti rajzát adta meg. A fordulat éve táján — mondotta —, mint egykor a Szovjetunióban, a politika igen nagy jelentőséget tulajdonított az irodalom minden mozdulatának, még reflex-mozdulatának is. A hazánkban lezajlott fordulat évében objektíve jelenlevő társadalmi, politikai, ideológiai problémák nem a maguk eredeti bázisán vetődtek fel a nyilvánosság előtt vitakérdésként, hanem áttolódtak az irodalom, az esztétika területére, aminek a legpregnánssabb megnyilatkozása akkor a Lukács—Rudas-vita volt. Ez lényeges kérdéseket vetett fel, de ha arról volt szó, hogy a népi demokrácia osztálytartalmának a problémáját milyen síkban vitassák meg, akkor mégis azt kell mondani, hogy az elsősorban nem esztétikai, hanem alapvető politikai kérdés. De a politikai kérdések nem így, a maguk helyén, a gazdaságpolitikában vagy a művelődéspolitikában vitatódtak meg a nyilvánosság előtt, hanem pl. 1951-ben a sematizmus vitában vetődtek fel. S lényegében ez volt a helyzet egészen 1956-ig. Hogy az osztályharc — folytatta *Pándi Pál* — 1956 után nem irodalmi vetületben szerepelt, hogy a pártvezetés nem az irodalom életén keresztül bonyolította, hanem mindig a maga eredeti területén, ebből tudomásul kell vennünk, hogy az irodalomnak ilyen típusú politikai szerepe nincsen. Tudomásul kell vennünk, hogy az irodalomnak kívülről biztosított fontosságát fel kell, hogy váltsa az irodalomnak belülről kiharcolt jelentősége. Ez alapvető kérdés. Megkérdeshetné valaki, hogy vajon ezzel a felfogással nem becsüljük-e le az irodalmat, nem jutunk-e az irodalomnak, amely a mi történelmünkben rendkívül fontos szerepet játszott, valamilyen értécsökkentő szemléletéhez. *Pándi Pál* úgy véli, hogy nem. Elmondotta, hogy irodalmunknak, főként líránknek mindig volt bizonyos vezető szerepe, különösen a XIX. század elejétől. De líránkak ez a vezetőszerke ereje mindig a magyar politikai viszonyok gyengeségével függött össze. 1948 és 1953 között is, sőt 1953 és 1956 között is ez volt a helyzet. Most vagyunk először olyan helyzetben — folytatta —, amikor végre a politikai viszonyok ereje szabja meg az irodalomnak a funkcióját. Nem a politikai igazságok kimutatásának a jogát veszi el tőle, hanem azt a kényszert, hogy az egészséges politika helyett beszéljen. Ezen az úton kell tovább haladnunk a közéleti irodalom felé azzal az igénnyel, hogy a művészet maga harcolja ki saját társadalmi jelentőségét és ne kívülről várja, hogy fontosságot tulajdonítsanak neki. Irodalmunk szocialista törsében, a költőben, a próza- és drámaírókban lát erre biztosítékot. Meg van győződve arról, hogy irodalmunk kivereski a maga tényleges, méltó helyét a szocialista magyar társadalom életében.

Ezután *Darvas József* válaszolt a vitában felmerülő kérdésekre, majd *Pándi Pál* zárószavával a vita véget ért.

Összefoglalta: *Pálmai Kálmán*

AZ ÉLŐ MAGYAR IRODALOM KÉRDÉSEI*

KIRÁLY ISTVÁN előadásának vitája

Király István irodalmunk legfontosabb problémájának a polgári ideológia jelenlétét és behatolását tartotta. Hogy ez a kérdés még mindig a legfontosabb, annak okát kritikánk védekező jellegében látta. Igazi, szocialista művekről nem lehet napjainkban alapos elemzést olvasni, s elméleti cikkekkel sem találkozunk, melyek a szocialista realizmus elvi kérdéseit próbálják továbbfejleszteni. Szerinte ifjúságunk érdeklődése is helytelen irányba tolódott el. Általában alig olvasnak olyan jelentős műveket, mint Fagyeev : Az utolsó udege, Solohov : A hazáért harcoltak, Aragon : Nagyhét stb. Kevesen látták az olyan színdarabokat, mint az O'Casey-é, a Rozové, a Krucskovszkijé. E szerzők helyét az ifjúság körében Dürrenmatt, Ionescu, Jimenez foglalta el.

Számot vetett azokkal a véleményekkel, melyek a polgári ideológia behatolása helyett inkább a dogmatizmust tartják hamarabb leküzdendőnek. Egyetért azzal az elgondolással, mely szerint : „Irodalmunk kulskérdése a művészi színvonal emelése. Ezt akadályozta a dogmatizmus a maga szűk, szorító esztétikai elveivel, amely az írói fantáziát, az írói alkotást gúzsba köti.” De nem értett egyet azzal, hogy a dogmatizmus elleni harc révén eltereljük a figyelmet a polgári behatolásról. „Ahogy a munkásmozgalom egészére a revizionizmus a főveszély, úgy az irodalom sem olyan különös terület, ahol a polgári ideológia előtti behódolás lehetséges. Elvetette azt a nézetet is, mely szerint a központi kérdés a népi- és urbánus ellentét lenne. „A szocialista ideológia szempontjából ez mellékes, lényegét nem érintő kérdés.” Mindkettő kispolgári ideológia. A polgári ideológia jelenléte : elbizonytalanodás, elbátortalanodás. „Egy elavult, idejétmúlt kérdés nem homályosíthatja el és nem befolyásolhatja, hogy bátran és határozottan vessünk fel egy élő, valóságos kérdést.”

Itt elsősorban a szocialista és polgári irodalom viszonyának problémáját vetette fel. Elutasította azt a dogmatikus nézetet, mely szerint a polgári irodalom többé már nem képes nagy alkotó műveket létrehozni, mely már csak : pesszimizmusba vesző dekadencia. Szerinte a polgári irodalomnak van egy értékes kritikai realista vonulata, s ez nem ellensége a szocialista realizmusnak, hanem természetes szövetségese. Ezt a problémát a kritikai realizmus és polgári dekadencia közötti határ megvonása teszi nehezzé. A harmadikutas polgári értelmiség egy része az imperializmus elleni csömörét szkeptikusan, irracionális úton próbálja feloldani, továbbá a nyugati irodalomban az imperializmus közvetlen apologetikájának helyét elfoglalta a nehezebben észrevehető, közvetett apologetika. Vita-kérdésnek tartotta azt, hogy nem helyes túlmereven elítélni a nyugati, avantgardista törekvéseket, mert van bennük bizonyos lázadó mozzanatot. A maga részéről azonban lényegesebbnek érzi az anarchikus, individualista szálakat, melyek a dekadencia felé hajtják ezeket a műveket. Nem tekinthető viszont vita-kérdés-

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pécsi vándorgyűlésén, 1960. október 23-án.

nek az, hogy van egy határvonal, amely világosan elválasztja egymástól a dekadenciát és a kritikai realizmust, s ez a humanizmus, az ember iránti tisztelet.

A továbbiakban felvetette azt a kérdést, hogy elég bátrak és következetesek vagyunk-e a kritikai realizmus bírálatában, értékelésében, bátran szembeállítjuk-e velük a mi szocialista eszméinket. Itt hangot adott annak az érzésének, hogy ez nem így van. Beszélt Dürrenmatt és Frisch szerint indokolatlanul nagy kultuszáról: „Irodalmi kritikánk nem érzi át elég mélyen a szocialista irodalom fölényét a kritikai realizmus irodalmával szemben. A szocialista irodalom többletét szem elől téveszti.” (Itt példának Hemingway: *Az öreg halász és a tenger* és Solohov: *Emberi sors* című regényét vetette egybe. Mindkét elbeszélésnek azonos a motívuma, mindkét hős, mindkét emberi élet harcok és küzdelmek után ott áll, s nem talál úgyszólván semmit. De mégis lényegesen más a kettő. Hemingway könyve nagyszerű hitvallás a küzdő emberről, a bátorságról, de mégis valami konok reménytelenség érzését hagyja hátra, mert nincs mögötte semmi cél. Solohov műve viszont felemelő aktivizmust sugall, mert hőse mellett ott van a kisfiú. Ott van a közösség, a nép. A biztos tudata annak, hogy az egyén mögött ott van az emberiség, amit az egyén nem tud elvégezni, azt elvégzi a közösség. Ennek a tudata hiányzik Hemingway nagyszerű munkájából. Innen a szkepszis. S ez a tudat van jelen Solohovnál, és innen van a felemelő optimizmus. Itt ragadhatjuk meg a *szocialista realizmus többletét, azt, hogy az egyénen túl érzi az emberiség, a közösség, a nép erejét. Innen halad új esztétikai kategóriák felé, a forradalmi humanizmus, a művészi távlat kérdése felé, ami fölébe emeli a kritikai realizmus mai legjelentősebb alkotásainak is.*

A kritikai realizmus és szocialista realizmus különbségének megvitatása azért fontos, mert csak így tudunk mai irodalmunkban helyes kritikai álláspontot kialakítani. A kritikai realizmusnak mai irodalmunkban is jelentős szerepe van. Számos olyan mű jelenik meg, mely a múlt rendszerről vagy az uralkodó osztályok bukásáról fest értékes képet, anélkül hogy a szocializmus világából valamit is fel tudna villantani. (Itt Ottlik Géza: *Iskola a határon c. művét* említette példának.) De kritikánk csak a legutóbbi időben vetette fel ezt a problémát, hogy a kritikai realizmus mellett mennyire és miért van szükségszerűen jelen a dekadencia is.

Ennek a problémának a kapcsán a továbbiakban a modernizmus kérdéséről beszélt. Megállapította, hogy ennek a szónak van bizonyos vonzó hatása. Ezt részben a sematizmus elleni visszahatással, részben pedig az intellektuális irodalom iránti igénnyel magyarázta. Szerinte azonban a modernizmus nem formai, hanem tartalmi kérdés, a fogalom csak fedőnév a dekadencia számára. A modernségre hivatkozók elsősorban a XX. század sajátos természetére hivatkoznak. Itt a XX. század mint egy sajátos szellemtörténeti fogalom tér vissza, mely elmosza az egymástól eltérő, egymással vitatkozó jeleket. Pedig két XX. század van. Gorkij, Solohov, Fagyev, Alexej Tolsztoj, Bertold Brecht, József Attila másfajta XX. századot jelöl, mint Joyce, Michaux, Proust vonala. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a XX. században jelentkezett egy nagy súlyú kritikai irodalom, és jelentkezett a szocialista realista irodalom.

A modernség varázsszó lett, mellyel a realizmus és antirealizmus határát kívánják elmosni. Hangsúlyozta, hogy nem akarja feleleveníteni a realizmus-antirealizmus kérdésének vitáját, de annyit meg kell szerinte állapítani, hogy „mindig volt olyan irodalom, mely az élet, az emberek harcai felé fordult és fordította az emberek figyelmét, és mindig volt olyan irodalom, aminek lényege az élettől való elfordulás volt. Ez az ellentét valóban végighúzódik irodalmunk harcain. Hogy ezt milyen terminológiával fogom meg, az másodlagos kérdés.” De az irodalomban kétféle irányzat fut egymással párhuzamosan: az egyik az élet, a valóság, az ember harcai felé fordítja a figyelmet, a másik pedig attól eltereli. E gondolat ébrentartása ma különösen fontos, mert van egy szocialista irodalom, amely a maga alkotó módszerével az embert, a valóságot állítja előtérbe. S ezzel szemben van egy irodalom, mely azt mondja, hogy valahol belül, az élettől függetlenül vannak rejtett gazdagságok, amelyeket felszínre hozhat.

„Ez a kétfajta irodalom és ez a kétfajta szemlélet az, amelynek vitáját a modernség címszava megett meg kell látnunk és észre kell vennünk.”

Mit talál a modernista szemlélet a külső világtól elzárkózva, a lélek irdatlan tájain? Az ember teljes reménytelenségét, céltalanságát, mint legnagyobb költői problémát, a borzongást, a semmivel, a nihillel, a halállal szembeni mélységes pesszimizmust. „Azt az irodalmat, mely nem tartja magasra az embert, amely az embert nem nagybetűvel írja, nem lehet másként nevezni, mint dekadensnek.”

Befejezésül még egyszer hangsúlyozta, hogy itt nem formai kérdés vitájáról van szó, hanem kétfajta esztétikának, kétfajta életérzésnek a harcáról. A XX. században egymás mellett él kétfajta XX. század. Egymás mellett él az emberről kétfajta mítosz. Az egyik a Camus-féle sziszifuszi mítosz, a másik, melyet Marx legkedvesebb alakja, Prométheusz fejez ki, a dacos, a lázadó, aki tűzgyújtásával az embereket formálta a maga képére, és társaival szembefordulva megteremtette a szabad, örök emberiség nagy mítoszáét. Kritikai állásfoglalásunkból gyakran hiányzik az öntudatunk. Szembe kell fordulni az elkövetett hibákkal, „de azt az öntudatot elengedni, ami a prométheuszi ember tudatában van, bűn az emberiség ellen, mert ezen annak sorsa múlik.”

Tvardovszkij *Igy volt*-jából felolvasott rész után a következő szavakkal zárta előadását :

„S azt hiszem, ezt az öntudatot, ezt a büszkeséget, aki ott áll a prométheuszi mítosz szolgálatában, mindenki bátran érezheti, hogy mit láttam, tettem a világban, azért a fejemelelem felek.”

*

Király István vitaindító előadása után elsőnek *Kolta Ferenc*, a pécsi pedagógiai főiskola tanszékvezető tanára szólalt fel. Azt remélte, hogy a *Jelenkor*-ról több szó esik. Amit különben Király István a folyóiratról mondott, megnyugtatta a szerkesztő bizottságot, amely eddig is a színvonal emelésére és a szocialista szellemben való lapszerkesztésre törekedett. A Király István által kifogásolt passzus egy vitaindító cikk egyetlen mondata volt, ezzel a szerkesztőség sem értett egyet, a cikkben a tartalom és forma elvált egymástól, és éppen az említett írók egymás mellé helyezése lett a tanulmány egyik eszmei fogyatékosága. A vitát a következő számban szerkesztőségi cikk zárja le, ez lesz hivatva arra, hogy a vitaindító cikk eszmei félre-siklását korrigálja.

Bóka László akadémikus, egyetemi tanár felszólalásában kifejtette, hogy az ifjúság műveltségi állapotát ő is aggasztónak találja. Vannak nagyon öröndetes és dicséretes jelenségeket mutató fiatalok, de gyakorlati tapasztalatai alapján állítja, hogy sokan sem a *Kortárs*-at, sem az *Élet és Irodalmat* nem olvassák. Az irodalmat és az ifjúságot közelebb kell hozni egymáshoz. „Rá kell venni az irodalmat — mondta Bóka László —, hogy nagyobb lángokat vessen, hogy messzibb látsszék, az ifjúságot pedig meg kell győzni arról, hogy a láng akkor lángol magasra, ha egy kicsit körülállják, és amikor még csak felpislog, megvédi az első szélét. Azután már semmiféle szél sem tudja eloltani az igazi tüzet.”

A továbbiakban *Ady*, *Babits*, *Németh László* és a népi írók ifjúkori érdeklődésének kiterjedésével példázta, hogy mindig az első forrásból, sohasem egyoldalúan, hanem széleskörű érdeklődéssel kell a világban tájékozódni. És éppen ezért aggasztó az a jelenség is, hogy ifjúságunk tájékozódása egyre inkább az antológiákra támaszkodik, és ezért egy-egy nép irodalmából csak annyit lát meg, amennyit az antológia szerkesztője eléje tálat.

A modernségről szólva Bóka László kifejtette, hogy a szónak számára mindig nemes és szent zengése volt, és az *Ady*-kor szóhasználatából került szótárába. Számára a szó mindig valami bátrát, valami forradalmat jelentett, és ha ez az irodalom síkján jelentkezett, akkor mögötte roppant erővel nagy, haladó, új, forradalmi eszmék mozdultak. A modernség igénye, az új eszme súlya kimondásának igénye minden valamire való író legnagyobb becsvágya, és minden valamire való olvasó igénye. A baj ott kezdődik, amikor a modern modernizmus válik, és önmagában egyetlen egyedüli ismerve lesz az irodalomnak. Nem minden újszerű modern és előremutató, mert újszerű például a járvány is és új volt annak idején a penicillin is.

A kritikáról szólva Bóka László megállapította, hogy nagy kritikusok ott szóltak meg, ahol az írói csoportosulások nem klikkszerűen verődtek össze, hanem ahol az írókat valami

nagy eszme, valami nagy irodalmi vagy politikai eszme, valami emberformáló, embert előrevivő eszme tömörítette egybe. Az igazán nagy kritikusok eszmeadóik, nagy propagátorok is egyben, mert a jó kritikus nemcsak reagál arra, amit az író ír, hanem propagálja és formálja is azt, mert a nagy kritikus sohasem a személyt védi vagy támadja, hanem az eszmét, amelynek igazában hisz, amely mellett vagy ellen állást foglal.

Kardos Pál egyetemi tanár a *Jelenkor* vitájáról szólva elmondja, hogy hasonló törekvések jelentkeztek az *Alföld* hasábjain is. Az *Alföld*-ben úi. Barta János vitáindító tanulmányával a tükröződés elméletéről, a művésznek a belső és külső valósághoz való viszonyáról indított vitát. A két hasonló természetű vita is azt példázza, hogy a szocialista eszmeiség védelmére itt is ott is felsorakozott egy fiatal, harcra kész tábor.

A továbbiakban Kardos Pál kifejtette, hogy a szocialista irodalomnak valamiféle „kormánypártisága” optikai csalódás, mert a szocialista irodalom harcát nem provinciálisan, hanem világperspektívában kell szemlélünk. Ebben a világperspektívában tűnik ki, hogy a mi forradalmi irodalmunk egy elég hatalmas, ellenséges világgal áll szemben, amelyet le kell küzdenünk.

Koczkás Sándor felszólalásában a kritikai realizmus tendenciájának és dekadenciájának szétválasztásáról beszélt. Ennek a kérdésnek tüzetesebb vizsgálatát azért tartja fontosnak, mert az 50-es évek magyar irodalmában megjelentek olyan művek is, amelyekben a múlt maradványai felszámolásának segítő folyamatát figyelhettük meg, tehát lényegében egy olyan kritikai realizmust, amely a változott körülmények között szövetséges volt a szocialista realizmusnak. Ezzel szemben napvilágot láttak olyan alkotások is, amelyekben a kritikai realizmus egyfajta dekadens áramlattal és életérzéssel párosult. A kritikának és az irodalomelméletnek számos fogalmat tisztázni kell ahhoz, hogy a nyugati irodalmi áramlatok elemzésekor megfelelő módon szétválaszthassuk a kritikai realizmus ma is előremutató tendenciáit a dekadenciába hajló jelenségektől. Ez a mélyreható elemzés azonban csak úgy oldható meg, ha a humánus és az életigenlés eszmei különbségeit és nem a formai elemeket állítjuk vizsgálatunk középpontjába.

Mihályi Gábor a modern nyugati irodalmi áramlatokról szólva megállapította, hogy a marxista kritikának éppen az a feladata, hogy az alkotásokat rendkívül differáltan, marxista szellemben vizsgálja és azt keresse, ami a valóságos probléma, ami a művekben a valóságos humanizmus. A humánus kérdése az alapvető választóvív; ennek alapján ítéltethető meg a kritikai realizmus tendenciája és az öncélú dekadencia egyaránt. A modern irodalom élő törzs, amelyhez egészséges és beteg ágak egyaránt hozzátartoznak, és a marxista feladat éppen az, hogy az egészségeset ápolja, a beteget lenyesse, sohasem feledkezve meg arról, hogy mindkettő az élet talajából nőtt ki. A továbbiakban Mihályi Gábor a szocialista realizmus továbbfejlődésének kérdését érintve egyfajta epigonizmus veszélyéről és a provincializmustól való állandó félelemről szólt.

Király István a felszólalásokra adott válaszában kifejtette, egyetért azzal a követelménnyel, hogy az ifjúság érdeklődése sokoldalú legyen és eredeti forrásokból táplálkozzék. Véleménye szerint a mai ifjúságban több a türelmetlen hit és a lelkesedés, mint gondolkánk, tud dönteni és állást foglalni, és éppen ez az, amit a mai kritikának is táplálnia kell. — A provincializmus nem művelődéskategóriái fogalom, hanem történelmi. Provincializmus ott van, ahol az ember nem látja meg a történelem fősodráit; provinciális gondolkodású az, aki az emberiség országútján kívül esik. A provincializmusnak hazánkban három fajtája hatott a múltban: a dogmatikus, szektás provincializmus, amely nem mert szabadon és merészen beleilleszkedni az egész világ fejlődésébe, a népies provincializmus, amely hungarocentrikus szemléletével maradt kívül a történelem fősodrából és a sznobisztikus provincializmus, amely egyszerűen nem tudott különbséget tenni lényeges és lényegtelen között.

A nyugati dekadenciával erősen vegyült és ennek hazai változatában is jelen levő irodalom iránti érdeklődést, amely elsősorban értelmiségi körökben tapasztalható, Király István azzal magyarázza, hogy az ellenforradalom lelki iszapjának levezetéséhez hosszú idő szükséges. Nagyon sok becsületes, tiszta, jószándékú emberben is megmaradt az egyszer megküzdött hit átmeneti megingása, s ez — ha átmenetileg is — bizonyos mértékű közönyhöz, székepszishez vezetett.

A mai magyar kritika „elemző” realizmusának kérdése irodalmunkban az átmenet fontos kérdésévé válik. Valóban rendkívül lényeges, hogy az átmenet problémáit hogyan oldjuk fel. Nem helyes azért úgy kategorizálni, hogy van szocialista realizmus idehaza és azon túl minden dekadens. A realizmus átmeneti formáit fel kell tárni, és a kritika akkor követ el mulasztást, ha ezek között az átmeneti formák között nem mutatja ki élesen a dekadens jelenségeket és ezzel magának az átmenetnek folyamatát nehezíti.

Összefoglalta: Miklós Róbert

MÁDL ANTAL

A NÉMET KÉRDÉS AZ UJ NÉMET IRODALOMBAN

„A nagy Karthágó három háborút viselt. Hatalmas volt még az első után, még lakható a második után. A harmadik után nyoma veszett.”
(Bertolt Brecht: Offener Brief an die deutschen Künstler und Schriftsteller. — Berlin 1951)

Az 1961. augusztus 13-án fogantatott intézkedések a Német Demokratikus Köztársaság fővárosában, amelyek szükségszerűen választ jelentettek a nyugatnémet politikusok sorozatos, békét veszélyeztető neofasiszta tetteire, a két német állam íróinál is élénk visszhangra találtak. Különösen az NDK írói szolgáltattak írásaikkal, sőt nem egy esetben tetteikkel is szép példákat ezekben a napokban arra, hogy mennyire együtt éreznek és haladnak népükkel. A Német Szocialista Egységpárt lapja, a *Neues Deutschland* augusztus 13-át követően rendszeresen hírt ad azokról a látogatásokról, amelyeket a Német Írószövetség tagjai csakúgy mint más művészeti ágak képviselői tettek a Berlint, az NDK-t és mondhatjuk a világbékét védelmező német katonáknál. Az agg Arnold Zweigtől kezdve a prózaíró Gotschén, Stefan Hermlin, Willi Bredel, Bodo Uhse keresztül egészen Helmut Baierlig és Herbert Nachbarig számosan nyilatkoztak — ami nyugati kollégáik kérdéseire is választ jelent —, hogy teljes mértékben egyetértenek és támogatják kormányuknak és népüknek a béke védelmét és az antifasiszta harc erősítését célzó intézkedéseit.¹

Ahogy a német békeszerződésért folyó harc igen régi keletű és augusztus 13. ennek csak egyik, bár igen jelentős állomása, úgy az irodalomban is a német írók mostani magatartása az elmúlt 15 év irodalmi életének szükségszerű következménye. Érthető, hogy ez az írói magatartás más az NDK íróinál, akik a népellenes múlt következetes leszámolása közepette bontakoztathatták ki tevékenységüket, és más azoknál a nyugatnémet haladó gondolkodású íróknál, akik néhány évvel a háború után felismerték a refasiszálódás veszélyét, szembehelyezkedtek vele, de igazi perspektíva hiányában és népükhöz fűződő mély kapcsolat nélkül mind a mai napig nem tudták rezignált lemondástól terhes aggodalmukat minden esetben leküzdeni. Szöges ellentétben állnak ezzel az írói magatartással azok a nyugatnémet írók és költők, akik a háborús generálisok egykori visszaemlékezéseiből merítik témájukat, és a reakciós múlt, elsősorban a nagyfrigyesi porosz és a hitleri fasiszta módszerek folytatására tüzelnek.

A kettéosztott Németország és különösen a főváros erőszakos szétválasztása a német irodalomban az elmúlt másfél évtizedben állandóan visszatérő téma és probléma is egyben, s mély kihatása az egész németnyelvű irodalomra szinte felmérhetetlen. „Egy országban, amely ketté van választva, mint Németország, a kettéválasztás számos gondolkodási folyamatban, tapasztalatban és visszaemlékezésekben, egészen a nyelvhasználatig érezhető” — állapí-

¹ Vö. a *Neues Deutschland* 1961. augusztus 19., 21., 26., szeptember 2. számait.

totta meg Anna Seghers a közelmúltban az NDK írók V. kongresszusán.² Ennek a rendellenes állapotból adódó problematikának ábrázolása igen nehéz és egyre újabb feladatok elé állítja a német írókat; az NDK viszonylatában nagy részben olyanok elé, amelyek más szocialista államok irodalma számára szinte teljesen ismeretlenek, s amelyeket ezért kizárólag maguknak a német íróknak kell megoldaniuk. Az említett kongresszus számot adhatott arról, hogy írók és költők sikeresen helyt álltak és műveikkel máris lerakták az alakuló szocialista realista német irodalom alapköveit. Ugyanakkor a megosztott ország és a fokozódó fasizálódás nyugaton odavezetett, hogy egységes német irodalom nem alakulhatott ki, hogy éles ellentét támadt a fasizmusból és a második világháborúból a kellő tanulságokat levont írók és Adenauer elvtelen írói támogatói között.

Számos, a többi népi demokráciák és az egyéb nyugati államok irodalmában ismeretlen vonás mutatkozott meg német írók műveiben az elmúlt másfél évtized alatt már pusztán tematikai síkon is. A háború utáni négy zónából csak fokozatosan alakult ki a két gazdasági egységet és elsősorban két külön társadalmi formát képező német állam, s ennek megfelelően az irodalom is csak néhány évvel a háború után tükrözhetette és ölelhetette fel tematikájában ezt a fokozatosan kibontakozó különbséget. Az NDK íróinál egy évtizeddel ezelőtt történtek meg az első jelentős kísérletek az új, az alakuló szocialista embertípus megrajzolására. Eduard Claudius irodalmi riportja *A nehéz kezdetről*³ a nyugatberlini tőkéseknek Kelet-Berlinben irányított szabotázsakcióit mutatja be, és szembeállítja velük azokat az új embereket, azokat a munkából lett vezetőket és egyszerű munkásokat, akik az új gyárat a magukénak érzik. Ebben a riportban történik meg az egyik első kísérlet arra is, hogy az új embert a gyárkapun kívül, magánéletében is bemutassa, egyéni ügyeiben is éreztesse a különbséget. Különösen Nyugat-Berlin izgatott, erkölcstelen légköre és az NDK főváros lakóinak harmónikus élete közötti különbség érzékelteti ezt igen hatásosan. Stefan Hermlin *Mansfeldi oratorium* (1950), Willi Bredel *Ötven nap* (1950) és Kuba (Kurt Barthel) *Költemény az emberről* (1949) című művek jelentik Claudius könyve mellett az első mérföldköveket az új embernek, a munkához és a megváltozott szocialista tulajdonhoz való új viszonyának az ábrázolásában.

A következő években a Nyugat-Berlinből és Nyugat-Németország egészéből kiinduló sorozatos provokatív mesterkedések állandó témát jelentettek az NDK-beli írók műveiben. A különféle szabotázsakciók a filmekben éppenúgy mint írói alkotásokban, sőt újabbban televízió játékokban is állandóan visszatérnek. A továbbiakban aztán a nyugati részről megnyilvánuló közvetlen gazdasági szabotázsakciók két újabb dologgal egészültek ki. A fejlődő NDK-beli ipar láttán a vezető szakemberek nyugatra csalása lett egyik kedvelt téma, a másik pedig a Nyugat-Berlinben és az NDK határai mentén lebonyolított revansista gyűlések és szervezkedések leírása. Stefan Heym a közelmúltban egy kötet elbeszélést szentelt a kelet-nyugatberlini kérdésnek. A kötet egyik legsikerültebb elbeszélése, „A bacilus”⁴ bemutatja, hogy a majnai Frankfurtban székelő egyik nyugatnémet konszern hogyan csalja át az NDK üzemek vezető szakembereit és tudósait. Ez azonban csak egy része az elbeszélésnek. Heym képes bepillantást adni a nyugatnémet gazdasági életbe, érzékelteti, hogy a Keletről átcsalt szakemberek odaát nem találják helyüket, gyanú övezi tevékenységüket és tulajdonképpen félreállítják őket. Az említett másik problémát a nyugatberlini revansista találkozókat Franz Fühmann — igen tehetséges fiatalabb novellista — ábrázolja. Az általa érintett téma egészen a háború idejére és az azt követő első évekre nyúlik vissza; és az áttelepültek kérdésével foglalkozik, „... akik az egyik Németországban földet és házat és tisztességes munkát kaptak, a másik Németországban pedig rég divatját múlt „népi” egyenruhákba bújtatták az áttelepültek gyermekeit, előftük pedig olyan reményt csillantottak, amelynek valóra váltásához

² *Neue Deutsche Literatur*, 1961. évf. 8. füzet, 22. o.

³ Eduard Claudius: *Vom schweren Anfang*. — Berlin: Verlag Neues Leben 1950.

⁴ Magyarul is megjelent: *Nagyvilág* 1959. évf. 10. sz. 1507 — 1518. o.

majdan gyilkosságok tapadnak.”⁵ Fühmann *Csehek a tengernél* című novellája bemutatja, hogyan nyugtalanítanak egyszerű áttelepült embereket a különféle revansista találkozók. Az író személyes élményét, Nyugat-Berlinben szerzett benyomásait leírva, arról beszél, hogy az egykori báró a szónoki emelvényen és a találkozó valamennyi résztvevője egy régen elmúlt világra emlékeztették, arra a világra, amelynek ezek csak itt felejtett, halott képviselői.

A fiatal Karl-Heinz Jakobs egyik elbeszélése az NDK szocialista mezőgazdaságában érzékelteti a kettéosztott német fővárosból adódható problémát.⁶ „Hőse”, egy fasiszta múltú nagygazda nyugatberlini bankban helyezi el jövedelmét, hogy majd alkalomadtán átszökjön és ott éljen. Ez az elbeszélés érinti, hogy a jelen magatartás jelentős mértékben a múltban betöltött szerep függvénye. Jakobs *Március* c. elbeszéléseinek „hőse” nyugaton akar magának létalapot teremteni, de mégsem óhajt megválni birtokától, reménykedve abban, hogy a nyugat-németországi élet még az ország keleti felében is visszatérhet. Az elbeszélés ezzel utal arra a nyugatnémet haladásellenes írók műveiben állandóan visszatérő motívumra, hogy a nyugat valóságát az NDK számára mint „perspektívát” jelöljék meg. Ezek a jelenségek, amelyeknek az írói művek természetesen csak tükröződései, is bizonyítják, hogy a „frontváros” korlátlan kártevő lehetősége mennyit árthatott az NDK-ban.

A legátfogóbban, mondhatnók klasszikus formában ábrázolja az egész problémát Anna Seghers *Döntés* című, nálunk is megjelent regénye. „Főcélom volt — mondja regényéről maga az író —, hogy megmutassam, hogyan hat napjainkban az a szakadás, amely a világot két részre osztja, életünk minden területén, a legintimebb és legegényibb területén is. Az embernek a szerelemben, házasságban, hivatásában éppen úgy döntenie kell, mint a politikai vagy a gazdasági életben. Senki nem vonhatja ki magát; az élet mindenkinek neki-szegezi a kérdést: ki mellett és ki ellen vagy?”⁷ Seghers regényének éppen az a nagy érdeme, hogy túl a gazdasági szabotázsakciók és a káros múlt kihatásának bemutatásán érzékeltetni tudja, hogy a kettéosztott ország kegyetlen valósága nem kímél meg senkit; válaszra, állásfoglalásra kényszerít mindenkit. Nem riad vissza attól sem, hogy egyéni tragédiákon keresztül is bemutassa, mit jelent a kettéválasztott ország. Alakjai, akik az ország nyugati és keleti felében vagy azon kívül élnek, nem sematikus sablonfigurák, hanem élő emberek, akik más-más múlttal terheltek, különféle nézeteket vallanak és semmiképpen sem egyértelműen hősök vagy gonosztevők. A két főalak, Richard Hagen és Robert Lohse múltjának ecsetelésével az író a jelen mellett a fasiszta éveket is bevonja regényének cselekményébe, és módot talál arra, hogy leszámoljon ezzel a múlttal, s minden káros utóhatásával.

Ez a múlt ott kísért napjaink minden német írójánál, és a hozzá való viszony egyúttal állásfoglalást jelent saját korának legfontosabb kérdéseiben, döntést jelent a háború vagy a béke mellett. Berlin természetellenes helyzete megszólaltatott számos nyugatnémet író is, s közülük sokat az NDK élete és társadalmi rendszere is erősen foglalkoztat. Azonban ezen a ponton mutatkozik meg, hogy a nyugatnémet antikommunista propaganda hatása szinte egészen a legutóbbi évekig mennyire meg tudta téveszteni még az oppozíció, az adenaueri Németország politikáját ellenző írókat is, és teljesen hatása alatt tartja még ma is azokat, akik hitelt adnak Strauss háborús szólamainak. A múlttal való hiányos leszámolás, vagy ennek a múltnak közvetlen folytatása, amire ugyancsak sok példa van, lehetővé teszi Nyugat-Németországban, hogy a fasiszta évek olyan közismert írói mint Ernst Jünger és mások újra az irodalmi élet homlokterébe kerüljenek.

Egy a közelmúltban megjelent elbeszéléskötet Weyrauch szerkesztésében* — bár kritikai szándékkal fordul a Szövetségi Köztársaság felé — mégis rágalom sorozata nemcsak egyszerűen valótlanságok halmaza, hanem még a jóízlést is sérti. Különösen Walter Jens *Egy*

⁵ Vö. *Neues Deutschland*, 1961. augusztus 19.

⁶ Vö. *Einheit* 1961. évf. 3. sz. 429. o.

⁷ *Neue Deutsche Literatur* 1959. évf. 8. füzet, 52–53. o.

* „Ich lebe in der Bundesrepublik” (A Szövetségi Köztársaságban élek). — München: Paul List Verlag 1960.

nap Berlinben című híradása hemzseg a valótlan állításoktól. Képzelt utasa nyugatnémet autóbusszon jön Kelet-Berlinbe, ahol közvetlenül a szektorhatárnál „... cigarettacsikkokat szedegető emberek talál”, a „harmincas évek szegényeinek a szagát érzí” és „kolduló gyermekeket lát”.⁹ Jens még ugyanakkor az „ártatlanabbak” közé tartozik, ő csak „hírt ad” a kommunista fővárosról.

A fasiszta és ma is tevékeny Ernst Jüngerrel együtt különösen Scholz *A Spree zöld partján* című regénye fejezi ki a legjobban a nyugatnémet neofasiszta törekvéseket. Jüngernél és nála is nem egyszerűen híradásról van szó. Nyugat-Berlin polgári körői állnak a regény központjában; egy arisztokratikus gondolkodású, szekta jellegű csoport, amely az egykori junkerporosz katonatiszti tradíciókat ápolja, és osztályhelyzetéből adódó izoláltságát Nyugat-Berlin szigethelyzetére igyekszik átvezetni. Szereplői „hősök”, akik a kommunista tengerben „porosz” állhatatossággal helytállnak. Nyugat-Berlin az egykori keletporosz területek politikai hagyományát örökli a regényben, szigetjellegzet ől, szimbolikus jelentést kap. Ezzel a szigettel és arisztokratikusan fennkölt, „felsőbbrendű” embereivel helyezi szembe az író az NDK fővárosának lakóit, akikről csak azt tudja ismételgetni, amit valamennyi CDU-lap évek óta harsog az egyszerű nyugatnémet emberek fülébe. Scholz újabb könyve, amely színvonalban nem, de uszító hangjában az előbbin is túlesz — *Most örülj Berlin* — ismét csak a „frontvárossal” foglalkozik. Még egy kimondottan Adenauer-párti lap is csak egyetlen „pozitívumot” állapíthatott meg a könyvről, azt ugyanis, hogy „Scholz könyve egyetlen egy dologban különbözik számos német író műveitől” éspedig „egyértelmű, minden fajta baloldali beállítottságú komplexumoktól mentes antikommunizmusában”.¹⁰

Ezért a dicséretért azonban többen is versengenek Scholzzal, akik tehetségben esetleg alulmaradnak, de uszító propagandájukkal még felül is múlják. Martin Josef Bauer, aki ugyan-csak tipikus képviselője ennek a nyugatnémet ún. „második irodalomnak”, Scholz sziget-szimbolumát és hősi állhatatosságát az egész nyugat-európai katolikus civilizációra terjeszti ki, amely önmagán kívül az egyéb földrészeket, s elsősorban Amerikát hivatott megvédeni a mindent veszélyeztető kommunizmus továbbterjedésétől. *Ameddig a lábaim bírják* című regényét az egyik hamburgi diáklap „az Oroszország elleni propagandakönyvnek” nevezi.¹¹ Hasonló szellemben fogant H. G. Konsalik könyve, *A szállingrádi orvos* is, amely semmi más, mint a fajelmélet újbóli felelevenítése egy szovjet fogságba került német orvos magatartásán keresztül. Erich Kern, Heinrich Eisen és mások átvezetnek fokozatosan az igényes irodalomtól a generálisok visszaemlékezéseiből táplálkozó „Landser” ponyvasorozatba, amely műfajból a már említett hamburgi diáklap szerint évente kb. 20 millió füzet jelenik meg. Ez annyit jelent, hogy a Német Szövetségi Köztársaság felnőtt lakosságát számítva kb. egy főre évi egy ilyen „Landser”-füzet jut. Nem felelne meg a valóságnak, ha azt állítanánk, hogy minden esetben leplezetlen nyíltsággal beszélnek ezek a sajtótermékek egy újabb háborúról. Egyik-másik visszaemlékezésszerűn „csak” egyéni hőstetteket mond el. Mások „csak” régi német katonai erőnyeket dicsőítenek. Érzelmes szentimentalizmus és hazafiúi fájdalom az „elvesztett” keleti területek miatt található bennük, nem uszítanak okvetlen leplezetlenül azok visszafoglalására. De mindezek együttesen tömegpszichológiai hatásra törekednek, s ez sok esetben sikerül is. A háborús élmények tárgyalása „általános emberi” szempontból — anélkül, hogy felvetnék a kérdést: ki kezdte a háborút és miért, vagy ki a felelős a háborúban bekövetkezett pusztulásokért — már önmagában is bizonyítja, hogy ennek a „második irodalomnak” a képviselői nem számoltak le a német fasiszta múlttal, hanem annak folytatásán, újjáélesztésén munkálkodnak. Pedig éppen a szembenézés saját múltjukkal tette képessé a német irodalom mai legjobb képviselőit arra, hogy színvonalas műveket alkossanak. Ezt bizonyítja az NDK irodalmi élete csakúgy, mint a legjobb nyugatnémet kritikai realista írók munkássága.

⁹ „Ich lebe in der Bundesrepublik“... — Walter Jens: Ein Tag in Berlin. — 77–78. old.¹

¹⁰ L. *Neue Deutsche Literatur*, 1961. évf. 7. füzet, 24. o.

¹¹ Vö. *Neue Deutsche Literatur*, 1961. évf. 5. füzet, 79. o.

A mai egészséges irodalmi élet kialakításához arra volt szükség, hogy számvetést végezzenek az egyes írók a német nép jó és rossz örökségéről. Egy mai német irodalmi mű megítélésénél éppen ezért nem elvetendő szempont annak vizsgálata, hogy milyen mértékben következett be ez a lelkiismeretvizsgálás, és hogy az író milyen tradíciókat folytat, a német klasszikus irodalomét vagy a nagyfrigyesei porosz militarizmusét, a forradalmi-proletár írócsoportét vagy a weimári köztársaság fasizálódó elemeit, a hitleri Németországot vagy a fasizmus elől az emigrációba kényszerült 250 polgári haladó és kommunista német íróét.

Az NDK írói sorában az utóbbi években szép számban jelentek meg olyan művek, amelyek magas fokú művészi igényességgel számoltak le a fasiszta múlttal és találták meg a német szellemi életben és elsősorban a német irodalomban azokat a tradíciókat, amelyeket folytatva, komoly erőfeszítéseket tehettek a szocialista realizmus klasszikus művei megalkotásáért. A kezdő lépést ehhez közvetlen a háború után tette meg a német irodalom, amikor képviselői hazatérve Hitler elveszett háborújából vagy a fogságból, a koncentrációs táborból vagy külföldi emigrációból, először saját egyéni lelkiismeretüknek próbálták számot adni a háborús évekről. A fiatalon elhunyt Wolfgang Borchert *Kinn, az ajtó előtt*¹² című drámája jelentette az egyik legszínvonalasabb kísérletet ezen a téren. Ugyancsak ő volt az, ki programot is igyekezett adni a háborúban nihilistává üresedett fiatal német íróknak, amikor a múlt hazugságaival ellentétben, konkrét reális nyelvet követelt az irodalom számára.

Víszonyilag könnyebb volt megtalálni az utat a háború utáni kilátástalanságból az akkori szovjet zóna területén, ahová az emigrációs írók nagy többsége igen hamar visszatért, nemcsak külföldön született művekkel tarsolyukban, hanem konkrét életcéllal, gyakran szilárd marxista—leninista világnézettel. Ennek volt köszönhető, hogy már a negyvenes évek második felében sorra jelennek meg az emigrációban készült, de a német olvasó közönség számára még ismeretlen művek, amelyek elsősorban a fasizmussal való könyörtelen leszámolást, a fasizmus valódi arcának megmutatását tartották céljuknak. Ezeket az emigrációban készült műveket hamar újabbak is követték, amelyek témáikban ugyancsak még ezzel a múlttal foglalkoztak, de már a jelen építésének perspektívája és lendülete határozta meg ütemüket. A koncentrációs táborokról szóló regények és az emigránsok szemszögével vázolt hitleri Németország képe tovább kiteljesedik később, amikor a háborúból visszatért fiatal generáció képviselői is megírják a maguk háborús regényeit, persze nem úgy, mint ahogyan a Nyugat-Németországban letelepedett generálisok visszaemlékezéseiket, hanem a valóságnak megfelelően. Az így teljesnek mondható irodalmi kép a fasizmusról és a második világháborúról folytatást nyert régi emigránsok és fiatalok közös erőfeszítése nyomán az elmúlt években, amikor az NDK életének ábrázolása, a szocializmus építése és vele együtt a nyugatnémet neofasiszta tendenciák elleni harc került előtérbe. A lírában Johannes R. Becher neve jelképezi számos más költővel együtt ezt az utat, a drámában Brecht epikus színháza és Friedrich Wolf proletár darabjai nyomán bontakozik ki ez az új dráma, amelynek Helmut Baierl *Frau Flinze* jelenti az egyik legújabb kimagasló csúcsát. A regény terén a tucatnyi kiemelkedő új mű körül csak a legfontosabbakat említjük: Anna Seghers: *Döntés*-ét, Strittmatternek a Grimms-hausen írói módszerére emlékeztető *Csodatevőjét*, Marchwitza bányásztrilógiájának, a Kumiaksnak utolsó kötetét és mint egyik legújabb eredményt Dieter Noll *Werner Holt kalandjai* című regényét.

Nem olyan egyértelmű és következetes az az út, amit a nyugatnémet irodalmi élet tett meg ugyanebben az időben. A csekély számú emigráns, akik a nyugati zónákban telepedtek le a háború után, az ún. „belső emigráció” képviselői és a háborúból visszatért, nagybárá fiatal kezdő írók az első időkben látszólag együtt haladtak a fasizmus teljes leszámolásának követelésében és a demokratikus fejlődés útjának keresésében. Első látszatra Adenauer

¹² Wolfgang Borchert: *Das Gesamtwerk*. — Halle: Mitteldeutscher Verlag 1957. — 127—205. o. L. ehhez még Hans Bender: *Ende — Übergang — Anfang*. — 15 Jahre Gegenwartsliteratur. — *Akzente*, Zeitschrift für Dichtung, 1961. évf. 4. füzet, 378. o.

pártjának kultúrpolitikai frázisai is, amelyek a polgári művész számára a teljes szabadságot proklamálták, ebbe az irányba mutattak. Nem telt el azonban hosszú idő és már heves viták indultak a német líra körül, hogy vajon lehet-e egyáltalán ábrázolni a múltat vagy pedig a Hoffmannsthal és George által képviselt kései polgári dekadens utat kell követni. Az expresszionista Gottfried Benn, a „belső emigráció” egyik képviselője, aki a hitleri politikának eleinte erősen behódolt, jelenti a lírikusok egyik példaképét. Ő fogalmazza meg a háború utáni nyugat-német líra feladatát, amikor azt hangsúlyozza, hogy „ejtsem ámulatba és legyen virtuóz”. Az egzisztencializmus és a szürrealisták sem vártak ezek után már soká magukra.

Kimondottan politikai megnyilvánulás elsőízben akkor volt tapasztalható nyugat-német írói körökben, amikor 1947-ben egy kisebb csoport, akik azóta mint a „47-es csoport” tagjai ismertek, látva, hogy a fasiszta múlttal való leszámolás helyett Nyugat-Németországban egy újabb fasiszta veszély fenyeget, szembehelyezkedtek a hivatalos politikával. Képviselői nagyjából a fiatalabb generációból kerültek ki, akik a háború alatti tapasztalataik alapján váltak antifasisztákká. Írói munkásságukban és politikai nézeteikben nem egységesek. Írói példaképeiket nem a német kritikai realizmus nagy képviselőinél keresték, s így Thomas Mann, Heinrich Mann, Feuchtwanger, Leonhard Frank és mások hatása itt alig érvényesült, de még kevésbé az emigrációs irodalom vagy a weimári évek proletár íróinak kezdeményezése. Sokkal inkább hatott rájuk a mai nyugateurópai és gyakran az amerikai irodalom. Hiányzik tehát ezeknél az íróknál az a kontinuitás, ami az NDK irodalmi életében megtalálható. Feltehetően egyik oka ez is az irodalmi közvélemény hiányának, amelyet oly gyakran fájlnak, és amelynek létezését annyira csodálják az NDK-ban.

Ennek az írói csoportnak egyik képviselője, Hans Magnus Enzensberger a német írók ezévi PEN ülésén felvetette azt a kérdést, vajon „mi írók egy adandó polgárháború esetén, amelynek előkészületei szinte folyamatban vannak, a háború mellett vagyunk-e vagy ellene?”¹³ Kérdésfeltevése mindennél jobban bizonyítja, hogy ő és írotársai is a német politikai élet útjén tartják a kezüket, és írói felelősséget éreznek mindazért, ami Németország mindkét részében történik. Enzensberger és társai éppenúgy, mint az NDK írói, ellenzik a polgárháborút, amit az ország nyugati részében előkészítenek, és amit a már említett „második irodalom” szemrebbenés nélkül támogat. A tiltakozást az ilyen polgárháború ellen a legjobban kifejezik ezeknek az ellenzéki íróknak a művei. Igaz, kevés jutott el közülük oda, hogy az NDK-ról a valóságnak megfelelően nyilatkozzék, éppen azért, mert nem ismerik az NDK életét, kivéve talán néhányukat, így például Richtert, aki egy NDK-beli útnán szerzett tapasztalatai alapján kezdi megváltoztatni régebbi nézeteit, vagy Geisslert, aki kiutat keresve a nyugatnémet „gazdasági csoda” világából az NDK felé irányítja tekintetét. Többségük még hisz a hamis propagandának. Bizonyos ellenzéki álláspont — amelynek foka megint igen eltérő — azonban valamennyiüket jellemzi. Ez az oppozíció vezetett jelentős művek megalkotásához az elmúlt években, így Böll *Biliárd fél tízkor* című regénye, Geissler *Kérdésfeltevése*, Günter Grass *Fémdobja*, Paul Schallück *Engelbert Reinekeje*, stb. Az ellenzéki álláspont foka igen különböző, viszont egyértelműen fokozódott az elmúlt években, ami a kritikai realista irodalom törvényszerűségei szerint elkerülhetetlen is. Wolfgang Koeppen nálunk is ismert könyve, a *Halál Rómában* (1954) megjelenésekor az oppozíciós nyugati balszárnynak egyik kimagasló irodalmi és világnézeti teljesítménye volt. Ő ábrázolta elsőnek az újból aktivizált fasiszta háborús bűnös típusát Nyugatnémetországban. Ahogyan Adenauer állama túlhaladt ezen a fokon, úgy haladnak ellenkező irányban a balszárny írói is. Heinrich Böll eddigi írói fejlődése egyik jellemző példája ennek a fejlődésnek. Első műveiben a háborút és az abban bekövetkezett pusztulást még a vallásos ember megnyugvó fatalizmusával fogadta, egyedül szociális tiltakozás szólalt meg sorai között a gazdagok ellen. Későbbi munkái már párhuzamosan vezetik a sorsszerűség és a felelősség kérdését, míg legutóbbi jól sikerült regényében

¹³ *Neue Deutsche Literatur*, 1961. évf. 8. füzet, 62. o.

már a fasiszta veszély elleni akciók szükségességét sürgeti.¹⁴ Ennek az akciószükségtségnek a jellemző példája Schallück is, aki említett könyvében egy pedagógust állít szembe egy egész tantestület refaszálódó nevelő tendenciáival.

Az utóbbi években így kibontakozott nyugatnémet regényirodalom joggal kapta a kritikai realizmus megjelölést, mert ha más módszerekkel is, mint a kritikai realista elődök, de mégis folytatását jelenti a kritikai realista német irodalomnak. Ezek az írók példát szolgáltatottak az elmúlt években arra, hogy az NDK pusztá léte olyan helyzetet teremtett, amely a nyugatnémet íróknak, minden hazug propaganda ellenére, megadja a lehetőséget a kritikai realista állásfoglalásra. Ez az irodalom természetes szükségszerűségből szövetségesre talál az NDK íróinál, hiszen az alapvető cél ugyanaz: harc a neofasizmus ellen, ami egyértelmű a háború megakadályozásáért folytatott erőfeszítéssel és a békéért folytatott harccal.

A német irodalom ma szükségyszerűen igen sokat foglalkozik a haza sorsával, jövőjével. Szinte állandó témát jelent a kettéválasztott országból adódó politikai, világnézeti, gazdasági s nem egyszer egyéni problémák egész sora. Berlin pedig mintegy gyűjtőlencséje ezeknek a problémáknak. A német írók túlnyomó nagy többsége az alapvető kérdésben, a háború vagy béke kérdésében, a fasiszta veszély elkerülésének kérdésében döntött és ezt a döntést műveikkel bebizonyították. Elenyésző a száma azoknak, akik Jüngerrel, Scholzcal, Bauerrel, Konsalikkal, Dwingerrel és másokkal együtt a hitleri évek folytatására törekednek, és inkább az atombombát mint a békegalambot választják. Így a német irodalomban nem ott húzódik a választvonal ahol az országhatárt és Berlin városhatárát kijelölték, hanem valahol mélyen Nyugat-Németország belsejében, amelynek haladó írói, mint népük élő lelkiismerete objektíve nem választhatnak mást, mint az NDK írói által augusztus 13-át követően is ismételtlen bizonyított helyes utat, a békéért folytatott harcot.

Az irodalomban ez persze nem jelenti azt, hogy valami szoros írói egységről lenne szó. Az NDK írói a szocialista realista módszerrel, túl a számadáson, amivel a múltnak tartoztak, a jelen ábrázolásával a jövő élet perspektíváját, bontakozó körvonalait is igyekeznek kibozgogni. S mindehhez a klasszika és a kritikai realizmus csakúgy mint a proletárforradalmi írók szövetsége és az emigráció képviselői töltik be a tanítómester szerepét, és egyben az elődét is, akinek művét kedvezőbb feltételek között és még nagyobb felelősséggel folytatni kell, hogy megszülessenek a szocialista német irodalom klasszikus alkotásai. Ezzel szemben a nyugatnémet íróknál, még a legkövetkezetesebb ellenzéki íróknál is ez a perspektíva, a jövőbelátásnak ez a „képesége” hiányzik. Ők csak az eseményeket követve, azok után járva, szólalnak meg bíráló hangon. Egyik oka ennek minden bizonnyal az, hogy maguk az oppozíciós írók is többnyire egymástól teljesen elszigetelten élnek. Nem érznek hátuk mögött irodalmi közvéleményt és hiányoznak a műveiket olvasó tömegek. Mindezt objektív feltételek hozzák magukkal: az ellenzék íróinak művei általában igen alacsony példányszámban jelennek meg, szemben egy Bauer, Scholz, Konsalik és mások műveivel vagy a „Landser” füzetek milliós példányszámaival. Maguk az írók védelmezni igyekeznek saját írói szabadságukat, amelynek megnyirbálására az utóbbi időben Adenauer pártja már elég sok példát szolgáltatott, védik az általános humanizmust, azaz a polgári humanizmust, amely ellen a CDU emberei újabban nyíltan is uszítanak és síkra szállnak a polgári demokrácia vélt szabadságjogaiért. Mivel szavuk és írásaik nem érik el a kívánt hatást, amit szeretnének, nem ritka a kétségbeesés közöttük az irodalom szerepét illetően. Nossack 1958-ban megjelent regényében a szerző alteregoja, Arno Breckwaldt író a következő keserű kijelentésre fakad: „Ha írnak még könyveket és ezek meg is jelennek — az teljesen mindegy. És hogy ezek a könyvek jók-e vagy rosszak — az nem változtat a világon.” — A már említett Jens pedig „A jelenkori irodalom” c.¹⁵ tanulmányában egyes nyugatnémet íróknak ezt a válsághangulatát az egész német irodalomra

¹⁴ Vö. Frank Wagner: *Der kritische Realist Heinrich Böll. — Die Entwicklung „Der Krieg und Frieden” — Problematik in seinen Romanen. — Weimarer Beiträge*, 1961. évf. I. sz. 99–125. o.

¹⁵ L. mindkét utalást Hermann Kant: *Macht und Ohnmacht einer Literatur. — Neue Deutsche Literatur*, 1961. évf. 8. füzet, 65–66. o.

szeretné kiterjeszteni. Ennek a válsághangulatnak egyik eredménye a mai nyugatnémet regényekben — de egyéb művekben is — gyakran megtalálható rezignáció, menekülés a valóságtól egy képzelte világba. Kedvelt motívum több regényben a cselekmény színhelyének áttétele Olaszországba, ami ugyancsak a valóságtól való menekülést jelenti. Azért mennek délre ezek a regényhősök, akárcsak az írók maguk, hogy ott szabadságukat töltsék és legalább erre az időre mindenfajta felelősségvállalás elől kitérjenek. De Olaszország, mint Németország melletti másik volt európai fasiszta állam gyakran összehasonlítási alapot is szolgáltat az ellenzéki írók számára. Enzensberger kivétel nélkül olyanoknak találja az egyszerű olasz embe-
reket, „akik a puskát, amit kezükbe nyomnának, rögvést eldobnák”.¹⁶

Az egyes nyugatnémet íróknál érezhető krízishangulat — persze elsősorban nem a néhány leghaladóbb írónál — megnyilvánul abban is, hogy milyen kétségbeesetten keresnek kivezető utat koruk és államuk helyzetéből. Még az egyébként közismert ellenzéki író, Koeppen is egy egyesült Európába vagy egy egyesült világba helyezi reményét. Scholtis pedig a nem járható visszatart akarja végigcsináltatni mindkét német állammal, hogy újból a háború befejezésénél lehessen elkezdni és ezáltal az elkövetett hibákat elkerülni. A legtöbbjük azonban csak az egyre fokozódó veszélyt ismeri fel, amit Nyugat-Németország államrendszere jelent, anélkül, hogy konkrét elképzeléseik lennének a kiutat illetően. Weyrauch,¹⁷ a már említett kötet kiadója abba az irányba utal, hogy talán a múlttal kellett volna teljesen leszámolni s akkor a német ember képes lenne, hogy önmagán segítsen és nem szorulna másokra. Az NDK vagy a Szovjetunió felé ezek az írók, köztük még a leghaladóbbak is úgy közelednek, mint a riadt madár, anélkül azonban, hogy ijedtségük okát meg tudnák nevezni. De minden esetre közelednek és az utóbbi években egyre inkább. Az ebből a közeledésből adódó eredményt fogalmazza meg Richter, amikor összeveti NDK-beli látogatása után a két német államot, és elmondja, hogy mit tapasztalt az NDK-ban: „... élénk politikai érdeklődést, ... elszánt, óhajt a további javulás iránt, ... nagy vágyat és igazi szükségletet az újraegyesítés iránt, egy demokratikus állam iránt, amely mentes mindenfajta diktátori törekvésektől és háborús ambícióktól: egy, a blokkok között álló demokratikus állam iránt”.¹⁸ — S miközben Richter ezt megfogalmazza, már mint saját óhaját veti papírra.

Ez az óhaj egyszerűen a béke óhaja, amely még az esetenkénti szubjektív antipátia ellenére is hidat ver az NDK szocialista realista irodalmához, és ennek képviselőivel együtt a nyugatnémet haladó írók a háborús propagandát szító „második irodalommal” fordulnak szembe.

¹⁶ Ua. 69. o. — továbbá Hans Magnus Enzensbergerhez l. még Dieter Schlenstedt cikkét — *Neue Deutsche Literatur* 1961. évf. 6. füzet, 110–127. o.

¹⁷ L. Hermann Kant: *Vielfaches Unbehagen und ein Modell.* — *Neue Deutsche Literatur*, 1961. évf. 3. füzet, 122. és 128. o.

¹⁸ Ua.

SZAUDER JÓZSEF :

MEGJEGYZÉSEK BARTA ISTVÁN KÖLCSEY-TANULMÁNYÁHOZ

Barta István legutóbb (Századok, 1961. 4—5. sz. 720—8. l.) hitelesnek látszó érveléssel kimutatta, hogy Wesselényi védelmének az a szövege, mely Jakab Elek 1876-i kiadása óta mint Kölcsey teljes szövege került be a köztudatba s Angyal Dávid összkiadásába is, csak kisebb részében Kölcseyé, nagyobb részét Benyovszky Péter tollából való. Ezért súlyosan szemérem veti Kölcsey Összes Művei (Szépirodalmi Könyvkiadó, Parnasszus-sorozat, 1960. I—III. köt.) szerkesztőinek, Szauder Józsefnének s Szauder Józsefnek, hogy Angyal kiadását kritika nélkül vették át.

Elismerem, hogy kiadványunk II. kötetében *e szövegközléssel kapcsolatban változatlanul továbbél az a hiba*, melyet 80 év óta mindenki elkövetett. „Az irodalomtörténész adott körülmények között nem tehet mást, mint hogy . . . mind a forrásanyagban, mind az elméleti kérdések megoldásában a történeti kutatás adott szintjéhez alkalmazkodik” — írta ugyancsak Barta István, szintén Kölcsey-kutatásaimmal kapcsolatban, a Századok 1959-i 2—4. számában, a 253. lapon. 1959-ben még világos volt előtte, hogy az irodalomtörténész nem végezheti el egymagában azt a sok feladatot, mely részben a történettudomány művelőire hárul, s ezért kénytelen „a történeti kutatás adott szintjéhez alkalmazkodni”. Mivel tudomásom szerint Barta csak 1960-ban (vagy később) kezdett el foglalkozni a Wesselényi védelmének szerzőségével, az 1958—59-ben elkészült és sajtó alá került összkiadásunkba igazán nem vehettük át Bartának azokat az eredményeit, melyeket 1961 végén tett közzé. Ugyanez áll Bartának arra a megjegyzésére is (Századok, 1961. 720.), mely szerint 1959-i tanulmányának nem látszik a hatása az 1960-as összkiadáson. Csak ennyit tennék hozzá a fentiekhez, kérő formában: ellenőrizze az olvasó maga, nem ismertetjük-e 1960-i Kölcsey-kiadásunk II. kötetének 1029. lapján Bartának A szatmári adózó nép állapotáról szóló beszéd szerzőségére vonatkozó — azóta tévesnek bizonyult — véleményét, melyet Barta maga volt szíves közölni velünk? Ami tehát 1959-es tanulmányából még megjelenése előtt hozzáférhető volt számunkra, azt igenis figyelembe vettük. Azt pedig talán nem kell bizonygatnom, hogy a 3000 lapnyi terjedelmet meghaladó Kölcsey-kiadás 1959 közepén már a nyomdában volt s így az 1959 végén megjelent Századok-beli tanulmány esetleges eredményeit a legjobb szándék mellett sem hasznosíthattuk már.

Barta kritikáját a Wesselényi védelmének általunk adott közlésére vonatkozólag csak akkor tudnám teljes egészében elfogadni, ha Barta azt vetné szemünkre, miért nem követtük a Wesselényi védelmének kiadásakor is következetesen azt az eljárást, melyet kiadványunk szövegeinél általában, különösen pedig az első kötetbe foglalt szépirodalmi, kritikai, esztétikai és filozófiai iratoknál egyértelműen alkalmaztunk: a szövegösszehasonlítások kritikai eljárását.

Barta azonban nem így bírálja munkánkat. Merőben elfelejtve, hogy 1959-ben még talált mentő körülményt az irodalomtörténész hasonló, igen nagy terjedelmű kiadványának s vállalkozásainak esetleges hibáira, munkánk színvonalának nem az egyenlenségéről beszél: nem, Barta kiadványunk értékét egészében véve tagadja, *feleslegesen állítva be a kiadványt s mi több, kétségbevonja azt is, hogy törekedtünk volna a szövegek tartalmi megértésére.*

Barta István *e feleltölen állításait határozottan visszautasítom.*

Ezt írja: a kritikai kiadást megelőző „újabb teljes kiadást . . . csak az indokolhatta volna, ha az új kiadás nemcsak mennyiségileg, hanem minőségben, használhatóságban s a kritikai szempontok érvényrejuttatásában is jelentősen felülmúlta a korábbi kiadásokat.”

Ezek szerint minőségben, használhatóságban s a kritikai szempontokat tekintve kiadványunk nem múlja felül jelentősen a korábbiakat. Kénytelen vagyok felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy az első kötet végén pl. az 1283—1322 lapon álló jegyzetek bizonyága szerint *nemcsak eddig ismeretlen vagy mellőzött Kőlcsey-szövegeket* vettünk fel a kötetbe — *ami nemcsak mennyiségi kérdés!* —, hanem számos ponton *helyreállítottuk Kőlcsey igazi szövegét*, máskor a fejlődésrajz szempontjából fontos *kronológiai kérdéseket* döntöttünk el stb. Mindez józan megítélés szerint minőségi munkát jelent s kritikai szempontok meglétére vall. Ami pedig a használhatóságot illeti, az elsősorban a szöveg helyességén múlik (s a három kötet túlnyomó részében sokhelyütt helyesbítettünk a romlott szövegeken), azt meg Barta is tudhatná, hogy szó-, szöveg- és részletes keletkezés-magyarázatokkal mellékelni Kőlcsey összes műveéhez annyit jelentett volna, mint egy külön kötetet írni össze s ezzel tényleg messzemenően elébe vágni a kritikai kiadás feladatainak. Ez nem lehetett célja a Parnasszus-sorozatban megjelent kiadványnak. Különbben a mi Kőlcsey-kiadásunk éppen abban különbözik — gondolom, előnyére — a legtöbb Parnasszus kötetétől, hogy jegyzetei mindig utalnak a kéziratokra, az első kiadásokra s mindarra, amit a szöveg hitelességének tisztázása érdekében végre szükségesnek láttunk, összkiadásban először, elmondani.

Barta mindezt lényegében mellőzi kritikájából. Ezért jut ehhez a bántó, szinte érthetetlen következtetéshez: ez a tévedés (a Wesselényi védelmének közlésével kapcsolatban) elkerülhető lett volna, „ha az új kiadás közreadói a régi, sokszor napvilágot látott szövegek *puszta átvétele helyett a szövegek tartalmi megértésére ... is törekedtek volna*” (720. l.). Megítélheti az olvasó, hogy a kiadványunkban szereplő szövegek nagy többségét nem vettük át mechanikusan a korábbi közlőktől, hanem szembesítettük Kőlcsey kézírataival vagy az általa készített kiadásokkal. Ezek után nem tudni, miért vonja kétségbe Barta a szerkesztők tudományos erkölcsének és felkészültségének, szellemi érdekelttségének azt a minimális fokát is, amit így lehet — az ő szavaival — megjelölni: *törekedni a szövegek tartalmi megértésére*.

Barta szerint a kiadvány szerkesztői még csak nem is törekedtek arra, hogy szövegeiket tartalmilag megértsék. Ha így volna, a kiadvány nem érne semmit sem s a szerkesztők oly morális fogyatékoságban szenvednének, mely lehetetlenné tenné írásaiknak, Kőlcsey-tanulmányaiknak komolyan vételét. Hogy Kőlcsey-kutatásaimban mennyire törekedtem a kritikai igényességre, az elvileg, tartalmilag és formailag tudományos megértésre, és hogy e törekvéseim milyen eredményekkel jártak, azt az elfogulatlan szakkritika részben már megállapította, részben majd megállapítja.

Az a hiba, mely a Wesselényi védelmének közlésével kapcsolatban — sajnálatos, de érthető módon — becsúszott az összkiadásba, de esetleg több kisebb, hasonló hiba sem jogsíítja fel Barta Istvánt arra, hogy még az elemi jószándékot is elvitassa a szerkesztőktől. Ítélete e sanyarúságának az okát keresve, úgy látom, Bartát az bántja, hogy 1959-i tanulmánya (Kőlcsey politikai pályakezdetek, Századok, 1959, 252—302.), melyet — szaktudóstól kissé szokatlan módon — saját maga értékel igen nagyra („több lényegbevágó, a politikus Kőlcsey eddigi értékelését ... jelentősen módosító megállapítás” stb. — írja róla a Századok 1961. kötetében, a 720. lapon), még nem talált visszhangra irodalomtörténetésznél. Vagy talán: még nem ismertem el azt, hogy a kritikai igényesség a Kőlcsey-kutatás terén egyedül Barta István-nál fedezhető fel. Sajnálom, hogy ennek elismerésével ezúttal nem szolgálhatok. Azért nem, mert abban a bizonyos, 1959-i — *egészében véve jó és a Kőlcsey-képet kétségtelenül gazdagító, bár elvileg újat alig adó* — tanulmányában némelyik fejezet arról tanúskodik, hogy *Barta tárgyszerűsége, elmélyülése és bizonyítási módszere* minden jószándék s igaz kutatói erények mellett *is nagyon fogyatékos, nem egyszer teljesen felületes. Erről is bőven szólok abban a dolgozatomban, mely tanulmánykötetemben jelenik meg (A romantika útján)*, e sorokkal egyidőben, s *A szatmári adózó nép állapotáról szóló Kőlcsey-beszéd keletkezésének kérdését teszi tüzetes vizsgálat tárgyává*.

Barta István — munkám erkölcsi hitelét alaptalanul kétségbe vonva — elvágta annak útját, hogy további, hasonló megnyilatkozásait polémiaira érdemesítsem. Feleleteimet — szigorúan tárgyi kérdések körül — inkább tanulmányokra és szövegkiadásokra fogom bízni. Ezért is hívtam fel az olvasók figyelmét arra a tanulmánykötetben megjelenő dolgozatomra, mely *A szatmári adózó nép állapotáról c. beszéd keletkezéséről* szól, s amely több, mint puszta vitairat; a vitaformát részemről mellőzve változatlanul helyeslem azonban a történések s irodalomtörténések jövőendő együttműködését, különösen a megindítandó s a szokottaknál nagyobb feladatokkal járó kritikai Kőlcsey-kiadásban.

Szauder József

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

SIMON LÁSZLÓ

ADALÉK A DEBRECENI DEMOKRATIKUS SZELLEMI MOZGALMAK, KÜLÖNÖSEN A DEBRECENI ADY-TÁRSASÁG MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ-KORABELI TÖRTÉNETÉHEZ*

Debrecen gazdag, haladó múltjának még sok feltáratlan vagy már-már feledésbe merülő tanulsága van arról, hogy mindaz, ami népünk életében a felszabadulással kiterkebélyesedett, történelmileg is mély és szerte ágazó gyökerekről táplálkozik. A tanulságok nemcsak esztétikai formája is. A demokratikus Debrecen haladó demokratikus mozgalmainak szervezeti—politikai formája is. A demokratikus és hazafias erők összefogása az illegális kommunista párt irányításával, lelkesítő kezdeti eredményeket ért el az 1930-as évek végén és a második világháború utolsó esztendejében. Különös érdekessége ennek a népfrontmozgalomnak, hogy 1943—44-ben gyűjtőpontjába egy akkor már nagymúltú irodalmi és művészeti tömörülés, a Debreceni Ady-Társaság került.

Adalékainkkal ennek a körülbelül egy esztendő időszaknak lassan feledésbe merülő mozzanataiból s az azok értelmezéséhez szükséges történeti előzményekből szeretnénk néhányat feleleveníteni. Nem a filológus módszerekkel dolgozó kutató igényével, hanem csak kortársként, az események tanújaként s 1943—44-ben az Ady-Társaság egyik vezetőjének visszaemlékezéseként.

A *Debreceni Ady-Társaság történetét* Kardos Pál, a Társaság egyik alapítója, a névadó demokratikus és forradalmi szelleméhez egyik leghívebb működő tagja, a felszabadulás után a Társaság főtitkára írta meg.¹

Az Ady-Társaság 1927. június 19-én alakult meg. Négy fiatal tanár, az új magyar irodalom lelkes rajongói, költőként, kritikusként, irodalomtudósként maguk is művelői, *Gulyás Pál*, *Juhász Géza*, *Kardos László* és *Kardos Pál* szöveget és jobbat akarása volt a Társaság megszületésének legjelentősebb tényezője. Kardos Pál így foglalja össze az alakulás eszmei mozgatóit: „Az alakulás központjában kétség kívül az írók állottak. Mindnyájuknak volt egy közös, döntő jellegű irodalmi alapélménye: Ady. És az a nagy igazságtalanság, amia század legnagyobb magyar költőjén megesett, amikor sem hivatal, sem irodalmi társaságok nem akarták elismerni nemhogy a lángeszét, de még a tehetségét sem. És vele együtt a század elejének korszakalkotó folyóiratát, a „Nyugat”-ot s abban a nagy magyar írók olyan sorát, mint Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád. A négy fiatal tanár és két fiatal hírlapíró (Béber, Thury) rajongott ezekért az írókért. Úgy érezték, nincs szentebb kulturális feladat, mint a nemzetet, vagy legalább a debreceni közönséget ráébreszteni arra, micsoda bűn meg nem adni ezeknek a szellemi nagyságoknak az elismerést, az illő hódolatot. Ebből az alapérzésből fakadt az az elv is, amelyben mindnyájan meg tudtak egyezni, noha sok minden elkülönítette volna őket. El a politikai felfogás, mely egyeseket jobb, másokat halfelé hajlított közülük.

* Kéziratom lezárása után jelent meg *Juhász Géza* „Irodalmunk ujra indulása Debrecenben a felszabadulás után” c. tanulmánya (*Alföld*, 1960. 3. szám). A szép tanulmány, izzásában és formájában is méltóbb a tárgyalt hősi korszakhoz az én szerényebb soraimnál, röviden, „eposzi seregszemléként” foglalkozik a náram tárgyalt eseményekkel is. A lényeges mozzanatokra *Juhász Géza* is velem egyezően emlékezik. Ellentétes vélemény ink nincsen, néhány részlete viszont fontos kiegészítése vagy alátámasztása az én emlékezetemnek. Különösen az 1944. március 12-i József Attila-ünnepélyen elhangzott elnöki megnyitójának itt el iször publikált részletei figyelemre méltóak. Azt dokumentálák, hogy a párt az akkori haladó erők irányításában nemcsak szervezeti szerepet töltött be, hanem átforgalmazta már a lezobbak gondolkodását is. *Juhász Géza* és sok-sok tagja a haladó értelmiségnek akkor még nem volt kommunista, nem is ismerte világosan a párt szervezeti, politikai irányító szerepét, de már kommunista módon gondolkodott.

Még csak a hí tényyszeriség kedvéért szeretném megemlíteni, hogy a *Juhász Géza* tanulmányában említett *Koczka László*-éle kész ill tanulmányának legalábbis egyik iorrása a párt irányító szerepéről, e sorok írójának régebben készült el egyzése volt.

¹ Kardos Pál: *A Debreceni Ady-Társaság húszéves története (1927—1947)*. Debrecen, 1947, 1—47. l. különlenyomat a „Vándortűz” debreceni, 1947 novemberi számából.

El a szárinazás, hiszen zsidók is voltak köztük, s a reakció, melynek korát élték, éppen a zsidókérdést állította a politikai élet tengelyébe.

Igy valóban csak az az elv egyesíthette őket, hogy az irodalmi mű, a művészeti alkotás értéke független az alkotó világnézetétől s ebből fakadó politikai vagy erkölcsi felfogásától, sőt a művészeti iránytól is, melyhez az író, a művész tartozik. A művészeti szabadságnak ez az elve könnyen hozzájuk kapcsolta a festőket is, akik akkoriban még egészen benne éltek az egymást kergető stílus-irányok („izmusok”) világában... S a muzsikuskokat...”²

Kardos a Társaság első két évének történetét tárgyaló fejezetnek ezt a címet adja: „A tiszta művészet.” Am elemzéséből kiderül, hogy itt mégsem a szokványos l'art pour l'art-ról van szó: „Természetes azonban, hogy olyan korban — írja —, amikor politikai magatartása miatt csak a baloldali, forradalmi gondolkodású írók szorították hátra, a tiszta művészet és az irodalmi szabadság elve gyakorlatban csak baloldali íróknak jelentett előnyt... A stílusok és irányok iránti szabadelvűség... csak a modern írói törekvéseknek, az újító szándékú művészetnek vált hasznára.”³

Az Ady-Társaság a „tiszta művészet” jegyében azt a kulturális feladatot teljesítette, amire az alapítók Ady-élménye és „Nyugat”-élménye még az 1920-as években lelkesítette őket: az évente megrendezett Ady-emlékünnepek és Adyról évente többször is elhangzó előadások, s főleg az Ady-versek megszólaltatása mellett dobogóra jutottak Debrecenben a Nyugat-nemzedék nagyjai, majd az induló népi írók. A képzőművészeti szakosztály — legkiemelkedőbb tagjai Holló László, Gáborjáni Szabó Kálmán, Félegyházy László, Káplár Miklós, Senyei-Oláh István — évente megrendezett tárlataikkal s azokon Csók, Kmetty, Perlrott, Aba Novák s más neves és újat akaró fővárosi festők s a debreceninek számító Medgyessy Ferenc műveinek bemutatásával, a zenei szakosztály pedig már Bartók és Kodály műveinek megszólaltatásával töltött be az irodalmi szakosztályéhoz hasonló kulturális feladatot.

A művészeti szabadság tehát korántsem jelentett teret-kaput nyitást minden művészeti irány számára. Teljesen elképzelhetetlen volt pl. az, hogy a konzervatív akadémizmus, a húszas éveknek még töretlenül hivatalos irányzata, szóhoz jusson a Társaságban. E sorok írója — 1930-ban került Debrecenbe mint egyetemi hallgató — hadd tanúskodjék arról, hogy az akkori irodalmi köztudatban, az egyetemi fellegvárakban, a jobboldali ifjúsági szervezetekben az Ady-Társaság mint „baloldali”, mint „kommunistagyanús” gyűlkezet szerepelt.

Hogyan is állunk ezzel a „baloldalisággal”? Kardos Pál elválasztja egymástól az irodalmi és a politikai baloldaliságot. „Az ellenforradalom kezdete óta — írja — szokás volt a hagyományoktól vagy álhagyományoktól elhajló, új és újító szellemű irodalmi törekvéseket baloldalinak nevezni és ezt az irodalmi baloldalt azonosítani a politikaival. Nos, ez az azonosítás az ellenforradalmi korszak kezdetén, vagy még inkább az 1919 előtti időkre visszavetítve, még nagyjából helyes lehetett. De... , amint gyökeresedett a reakciós rendszer, úgy lett ez az azonosítás egyre alaptalanabb. A Nyugat írói mindinkább visszahúzódtak minden politikától. Az elefántcsonttoronyok fala csöndben vastagodott...”

Am az Ady-Társaság egy percre sem követte a nyugatosokat az elefántcsonttoronyba. Mindvégig valami újat akart, nemcsak az irodalomban és a művészetben, hanem a magyar életben, sőt elsősorban abban. Mit és hogyan, azt nehéz volna rekonstruálni. A vélemények nem is voltak egyezők. Egy azonban bizonyos: az újat és a jobbat őszintén akarta. S ez a magatartás kapott „fémjelést” a baloldaliságban. Az egész Horthy-korszak társadalmi, politikai és szellemi életét tudva vagy öntudatlanul az „Európát bejáró kísértet”, nálunk az 1919-ben fényes valósággá lett proletárforradalom emléke határozta meg. Hogyan viszonylik valamely szervezet vagy szellemi áramlat ehhez a „kísértet”-hez? Jobb és bal legmélyebb értelmében rejlett. Baloldalinak minősült mindaz, ami nem átok volt a proletárdiktatúrára, minden új, amiről csak gyanú is eshetett, hogy egy új proletárdiktatúra útját egyengetheti. Nos, az Ady-Társaság nem akart új proletárdiktatúrát, de a szabó dezsói átkokat sem szórta rá. S amit akart, az öntudatlanul is inkább egyengette egy új proletárforradalom útját, mint az attól magukat élesen elhatároló „baloldali” politikai pártok, a liberálisok és a szociáldemokraták. A „harmadik út” Debrecenben csak 1934-ben fogalmazódott meg, addig a Társaság magát csak az „első” úttól, a hivatalos kurzus-Magyarország útjától különítette el. Viszont az 1934-gyel kezdődő korszakot Kardos a „Vita” időszakának nevezi. A „baloldaliság” tehát, ha az sajátos is volt, legalább a harmincas évek közepéig ráillett a Társaságra.

Ezt a sajátos baloldaliságot hangsúlyoznunk kell, mert ebből hajtottak ki azok a hagyományok, melyek a Társaságot a harmincas évek közepétől meginduló viták, repedések, bomlás és szakadás ellenére is, a háború utolsó éveinek komoly erőpróbájára alkalmassá tették. Melyek voltak ennek a baloldaliságnak az eszmei tévelygéseknél is erősebbnek bizonyuló

² Kardos Pál: i. m. 6. 7. l.

³ I. m. 16. l.

jegyei? Itt korántsem vállalkozhatunk részletes vizsgálatukra és elemzésükre. De szeretnénk felhívni a tudományos érdeklődést arra, hogy e kérdés alapos vizsgálata éppen az Ady-Társaság esetében megérné a fáradozást. A probléma lényegét a következőkben látjuk.

Említettük, a művészeti liberalizmus ellenére is elképzelhetetlen volt az, hogy az egyre sivárabb akadémizmus dobogóhoz juthasson az Ady-Társaságban. (No persze az akadémizmus sem túlzottan kereste erre az alkalmat.) Ámde az 1929-ben kibombant válság, az élesedő osztályharc, az egyre nyersebb politikai és egyre újabb és változatosabb szellemi eszközöket igénylő fasiszmu viszonyai között mind világosabb lett, hogy az akadémizmus már hultott fogú farkas a Horthy-rendszer társadalmi és államrendjének szellemi biztosítására. A szellemi fasiszlódás új, igényesebb és rendkívül sokrétű, változatos eszközöket kívánt. Az alapeszmék: az anti-kommunizmus, a nacionalizmus és azon belül az attól elszakíthatatlan antiszemizmus, természetesen változatlanok maradtak, de korszerűbb fegyverzetben jelentek meg. Korántsem lehetne állítani, hogy az Ady-Társaság nem ismerte fel idejében az akadémizmus alkonyát, hogy a tüzet továbbra is múmiákra összpontosította volna. De nem mindenki ismerte fel az új eszmék, új áramlatok mögött a szőrös Ézsau-kezet, Különösen a nacionalizmus, a faji eszmekör változatos áramlatai jócskán behatoltak a Társaság egyes tagjainak eszmevilágába. S erősítette ezek hatását az új, fiatal tagok jelentkezése, akik az irodalmi igényt az alapítók-nál is sokkal fokozottabban a politikai igények burkáknak, eszközeknek tekintették. S elkezdődött a nem alkuvo nagy névadó, Ady eltorzítása . . .

Mindez azonban csak a belső viták tüzeit élesztette. De lankadt a kifelé irányuló harci kedv, amely még az akadémizmus elleni-küzdelemben nemcsak tüzes volt s egységes, hanem világosan látta, hová s miért kell ütni.

Nos, mi óvta meg a Társaságot attól, hogy ilyen körülmények között is, a tévelygések ellenére sem tért le végzetesen a népünk és nemzetünk valóságos felszabadulása felé vezető útról? Pontosabban: mi tette képessé arra, hogy az 1943–44-es erőpróba idején a tévelygők is egységfrontba álljanak azokkal, akik a legmélyebb politikai értelemben is baloldaliak voltak vagy azokkal fejlődtek? Mi tette alkalmassá a Társaságot arra, hogy 1943-ban jóhiszeműen vállalja a kommunisták irányító tevékenységét? Ezt volna érdemes részletesen megvizsgálni. Itt csak néhány félreismerhetetlen vonásra mutathatunk rá. Őszinte népszerűtet a felismertnek vélt hibák könyörtelen kimondásával, ha nem is elvi, de az őszinte népszerűtetből fakadó mély demokratizmus, patriotizmus és a dunai sorsközösség tudata, gyűlölete földes és tőkés uraknak és ha nem is mindig harcos, de mindig komolyan vett humanizmus: talán ezek voltak, amik az eszmei zűrzavarok idejében is óvtak a súlyosabb eltévelyedésektől. A jobbra tolódástól. Adyt, igen a torzítások és megcsonkítások ellenére is egész és forradalmas magyarságra és egész emberségre sarkalló, ezekből jóvátehetetlenül kisiklani már nem engedő nagy névadót kell első helyen említeni. A kérdés egyik irodalomtörténeti ugrópontja talán az, hogy mily mértékű volt az Ady-Társaságban végbemenő Ady-torzítás, és miben, mily mértékben különbözött az Adynak a Horthy-fasiszmu igényei szerint végbemenő tudatos eltorzításától. S a másik, több mint irodalomtörténeti, s minden esetre ma időszerűbb és fontosabb probléma: milyen forrásokból, milyen változatokban és árnyalatokban és milyen formákban jelentkezett a nacionalizmus az Ady-Társaság eszmei alakulásában?

A nagyjában 1934-gyel kezdődő időszakról szóló fejezetének Kardos Pál „A vita” címet adja. Miről folyt a vita? Mielőtt erre felelnénk, vázolni kell a Társaság irodalmi kapcsolataiban végbement változásokat. Az 1930-as évek elejétől az Ady-Társaság fokozatosan az új generáció második, ha nem első otthonává fejlődött. Erdélyi József, Illyés Gyula, Kodolányi János, Németh László, Szabó Lőrinc és a házigazda Gulyás Pál és Juhász Géza, Kardos László, Kardos Pál — Németh László szavaival — itt ébredtek rá, hogy „egy nemzedék, hogy közönségük van, és közös hivatásuk”. Az Ady-Társaságból indul el a népi írók folyóirata, a Válasz. Első számát szerkesztőként is Gulyás Pál jegyzi. 1934-ben megalakul a Társaság tudományos osztálya, a Hungarológiai szakosztály, mely 1936-tól Soó Rezső professzor vezetésével elkezd a falukutató munkát, 25 előadásból álló előadássorozatot rendez, előadókként a népi mozgalom írói, továbbá a népiekhez közel álló kutatók, szociográfusok, folkloristák, etnográfusok, geográfusok és történészek szerepelnek.

A Társaságban meginduló új áramlásokban fontos szerepe volt az ifjúságnak, a „húszéveseknek”. A Hungarológiai szakosztály létrejötté főleg a fiatalok igényeit fejezte ki. A fiatalok szellemi fejlődését kétségtelenül a népi írók, főleg Németh László eszmeköre hozta pezsgésbe.

De már 1934-től kezd behatolni a fiatalok egy csoportjának eszmevilágába a leghatalmasabb szellemi erő, a marxizmus. Kállai Gyula, abban az időben az egyetemi könyvtár csődnes és legszorgalmasabb látogatója körül alakult az a mag, a fiatal marxista értelmiségiek csoportja, amelyik a második világháború alatt és a felszabadulás után történelmi szerep vállalására is alkalmassá fejlődött. Zöld Sándor, Fehér Lajos, Kovács Kálmán, Újhelyi Szilárd

és még 10—15 marxistává fejlődő fiatal értelmiségi, már a harmincas évek közepétől minden jelentősebb debreceni szellemi mozgalom egyik pólusa, soha el nem hanyagolható tényezője lett. 1934—35-ben megesett a csoda, hogy a jogász és a bölcsész bajtársi egyesületnek olyan „vezérei” voltak, akik akkor már a népi eszmekörtől útban voltak a marxizmus felé (Barcza Gedeon, Simon László, Újhelyi Szilárd). E sorok írójának kezdeményezésére jött létre 1935-ben az első „Debreceni Diaeta”, melyet 1936-ban a második „Diaeta” követett. Az elsőn még Németh László és a „harmadik út” aratta a legtöbb babért, a másodikon Veres Péter, Ortutay Gyula és a vitában remekelő marxista fiatalok már a „második út” felé húzták a mezőnyt. Ha az Ady-Társaságban forrt „nemzedékké” a népi írók csoportja, úgy e diaetán alakult a nemzedéknél minden esetben kevésbé misztikus, de politikailag sokkal akcióképesebb tömörüléssé, egyik magvává a leendő magyar népfrontnak, a népiek egy csoportja, néhány liberális értelmiségi és a fiatal marxisták. E tömörülés még nem volt szervezett, de forró és lelkes. A marxisták jól ismerték az összekapcsoló és elválasztó szálakat de nemcsak egyetértés, hanem közös lelkesedés is volt a legfőbb kérdésben: a harcot a fasizmus ellen, a független demokratikus Magyarorszáért kell folytatni. Ez a debreceni megmozdulás volt egyik legjelentősebb kezdeménye a „Márciusi Front”-nak, melynek legtisztábban látó és legkövetkezetesebb alkotóeleme mindvégig a debreceni fiatal marxisták csoportja volt.

Az Ady-Társaság vonatkozásában ennek az 1936-os megmozdulásnak az volt a jelentősége, hogy markánsan kirajzolódott a debreceni szellemi élet baloldala, már valóban baloldal, eszmei és politikai értelemben egyaránt. Ha eddig csak számolni kellett e csoporttal, most döntő tényezővé növekedett.

Miről folyt hát a vita a Társaságban? Lényegében a nacionalizmusról. Lényegében arról, hogy a ködös nacionalista burok a legösszintébb szociális jószándékot, radikalizmust és a humanizmust is a fasizmus szekerébe foghatja, a magyar nép valódi érdekei ellen fordíthatja. Ezt állította a baloldal, ezt tagadta a jobboldal, mely magát természetesen nem jobboldalnak, hanem harmadik utasnak tartotta. De következetesen csupán a marxisták harcoltak, akik viszont csak a Hungarológiai szakosztályban tevékenykedhettek rendszeresen, az irodalmi osztályban fokozatosan a Gulyás Pált lobogóul használó jobboldaliak szállták meg a dobogókat.

A vita korszaka mégis a baloldal erőteljes fölényének jegyében zárult. Horváth Árpád, az illegális kommunista debreceni színingazgató a Társaságban indítja el nagyhatású Színházi Szabad Egyetemét, egyetemi tanárral kezdve és kommunista előadókkal folytatva az előadás-sorozatot. S bár 1937-ben Makkai Sándor a Társaság legnagyobb közönséget vonzó előadója, 1938-ban, egy hónappal Ausztria megszállása előtt a Társaság addigi történetének legjelentősebb politikai matinéját rendezte a „Kelet Népe” javára. A személyes érdem elsősorban Juhász Géza ügyvezető elnöke, a szervezés munkájának legnagyobb részét viszont a „Márciusi Front” fiatal marxistái végezték. A színház zsúfolásig megtelt, nagyrészt fiatalokkal, egyetemi hallgatókkal és tanáraik vezetésével felvonuló középiskolásokkal. Az előadók többek között Erdélyi József, Kovács Imre, Szabó Pál, Veres Péter voltak. A matiné tüzes politikai demonstrációvá emelkedett. Kovács Imre előadása alatt a református püspök (Maklár) tűntetően eltávozott, a rendőrség pedig beavatkozott. Juhász Géza ellen a főigazgató fegyelmet indított, társasági ügyvezető elnöki tisztségéről le kellett mondania.

A hivatalos körök húztak egyet a csavaron: a „vitát” ez, nem a jobboldal szellemi fölénye döntötte el. Anschluss, készülődés Csehszlovákia felosztására, az első zsidótörvény tervezete: ezeket dobta a közvéleménybe a komor jóslatú történelem és a fasiszta propaganda. Ebben a légkörben ment végbe az Ady-Társaságban 1938 áprilisában az „átállítás”. Juhász Géza már előbb lemondott, Kardos László főtítkár, Kardos Pál és még három baloldali működő tag kilépett. Új ügyvezető elnök Gulyás Pál lett, főtítkár Tóth Béla. Kardos Pál könyve sok magyarázatot talál, mentséget is Gulyás Pál cselekedetére, másrészt kissé szépíti is az eseményt.⁴ Nos, magyarázat természetesen van, mentség nincs. A mentségek, miszerint Gulyás Pál magatartásában már 1938-ban is voltak pozitív vonások — mely humanizmusa, őszinte szeretete és emberi, írói megbecsülése baloldali ellenfelei iránt — nem mentik, inkább elmarasztalják őt. E vonások nem az 1938-as tett enyhítői, hanem a későbbi jobb belátásra térés gyökerei. Nem mentséget, a megérdemelt felmentést Gulyás Pál maga szerezte meg, midőn őt év múlva teljes helyesléssel fogadta az újabb, az 1938 előttinél is baloldali fordulatot a Társaság életében. Elnök, haláláig továbbra is Ady Lajos maradt, aki azonban akkor már évek óta a fővárosban élt. Helyébe 1940-ben Földessy Gyula lépett. Néhány előadása és Gulyás Pálra tett hatása igen pozitív mozzanat volt. Mégsem tudjuk elfogadni Kardos Pál megállapítását, miszerint a közönség észre sem vett nagyobb változást.⁵ Az érdeklődés megcsappant, megcsappant a tagdíjfizetés is. A régi nagy nevek egy-egy szereplése megtöltötte az

⁴ I. m. 33 — 40. l.

⁵ Kardos I. m. 36. l.

előadótermet, de inkább csak kulturális érdeklődésből, mint felajzott vágyból a történelmi cselekvés helyes útjának megismerésére. Voltak viták is, de a régi vitaszellem is sorvadozott. A marxisták száma meggyérült. Egy részük, köztük Kállai Gyula is elköltözött Debrecenből. Az egyetemi szervezetekből már 1937-ben kiszorultak egy monstre egyetemi fegyelmi eljárás során. A marxisták egy része hamarosan ügyészégi eljárás alá került lapjuk, a „Tovább” néhány cikke miatt, más részük megjárta az alagi internáló tábort, majd rendőri felügyelet bénította nyilvános szereplésüket. Az Ady-Társaság „átállítása” végeredményében azért is súlyos csapás volt, mert ezzel a marxista csoport egyelőre elvesztette a nyilvános szereplés, a nyilvános viták fórumát.

Jellemző adatként kell megemlíteni e korszakról, hogy Móricz Zsigmond utolsó debreceni szereplése 1942 nyarán, és vele együtt Veres Péteré is nagy közönség előtt, nem az Ady-Társaságban, hanem a nyári egyetem ünnepi estjén ment végbe, ott, ahol aznap délelőtt Kállay Miklós miniszterelnök mondott kétértelmű, de egy célú beszédet.

A döntő fordulatot nem a lassú szellemi erjedés, hanem Szfalingrád és a Don-kanyar hozta meg. De tudjuk, hogy még korántsem a demokratikus erők diadalmenetét. A marxista csoportból hárman-négyen maradtunk Debrecenben olyanok, akik hajlandók voltunk cselekedni. De egyelőre még sokkal nagyobb volt a lelkesedés tüze, mint a taktikai lehetőség. Hogy a feladat most inkább, mint valaha a demokratikus és hazafias erők összefogása, azt világosan láttuk. De meddig terjedhet, milyen erőkre, szervezetekre támaszkodhat helyi viszonylatban az összefogás? És lehet-e szó közvetlen politikai mozgalomról? Úgy láttuk, politikai tömegmozgalomhoz az erőviszonyok még kedvezőtlenek, helyes kezdő lépésnek még mindig a szellemi mozgalom látszott, eleinte főleg az értelmiség körében. Az értelmiségi mozgalom helyes szerepmegosztás is volt, hiszen tudtuk, hogy a párt a munkásság és a parasztság körében más eszközökkel és más elvtársak útján dolgozik.

Magán összejöveteleken valósággal letapogattuk a debreceni értelmiség különböző rétegeit. Csak ez a helyzet mutatta meg a Horthy-korszak misztifikációra, elbutításra épült propagandagépezetének irtoztos pusztító hatását. De megmutatkozott az is, hogy a történelem gyorsabban vedleti le az előítéleteket, mint hosszú éveknek az érteleme ható színvonalas propaganda munkája. Az értelmiség nagy többsége zavarban volt. Viszont súlya, ami abból a funkcióból származott, amit a Horthy-korszak az ún. „középosztálynak” szánt, még nem csappant. S erről a társadalmi súlyról, a valóságos értelmiségi funkciók, az értelem elárulásáért kapott társadalmi kiváltságokról az értelmiség még nem is akart lemondani. Nyugtalanította az ország helyzete is, de főként saját jövőndő sorsa. E nyugtalanság elosztatása nélkül az értelmiségben lappangó hazafias, németellenes erők összefogása csak formális lett volna, aligha mutatott volna hajlamot, lelkesültséget a cselekvésre is. A jövőndő sors perspektívájának kulcsa pedig a szocializmus volt. Egy értelmiségi mozgalomban ezt a kérdést nem lehetett megkerülni, annál inkább nem, mert most az is megmutatkozott, hogy a korszak nacionalista-antiszemita szennyáradata éppen a szocializmusra dobálta a legtöbb sarat. A fasiszta propagandagépezet mintha éppen egy ilyen erőpróbára készült volna...

Így azután a tennivalókat nem lehetett csak a taktikai, sőt a stratégiai célhoz, az ország függetlenségéért és a széleskörű polgári demokratikus jogokért vívott küzdelem kérdéseihez igazítani, felelni kellett olyan kérdésekre is, amelyek nyilvánvalóan fakadtak abból, hogy a küzdelem vezető ereje már csak a munkásosztály lehet, hogy a felszabadulást nyilvánvalóan nem lehet elképzelni a szovjet hadsereg feltartóztatathatlan győzelme nélkül. Rendkívül sokáig eszméi, politikai és szervezeti feladat volt egy értelmiségi szellemi mozgalom. Összefogását, irányítását, összehangolását az országos mozgalommal csak a párt végezhette. A központi vezetőség megbízásából Kállai Gyula elvtársnak jutott ez a feladat is, vele a rendszeres összeköttetést Tariska István elvtárs tartotta fenn. Néhányunknak, akik akkor még nem voltunk tagjai az illegális pártnak, munkánkhoz a nyugalmat és a biztonságot az a tudat adta meg, hogy a párt irányítása alatt dolgozunk.

Az értelmiségi vagy főleg értelmiségi szervezetek közül három jöhetett szóba: az Ady-Társaság, a Reform-Társaság és a Györfi Kollégium.

Legnagyobb szellemi súlya kétségtelenül az Ady-Társaságnak volt. De a Társaságból egyelőre csak személyekre számíthattunk. Juhász Gézára biztosan támaszkodhattunk. A népi írókról szóló könyvével ugyan nem segített a haladás táborának zürzavarát eloszlatni, de mélységes népszerűtelt, rendíthetetlen forradalmár lelkülete és vitatott írásainál sokkal reálisabb történelmi érzéke az 1938 előttinél is komolyabb szerepre tette őt hivatottá. Eddig költők nevelték őt forradalmárrá és hazafivá és nem Marx, de forradalmárrá és hazafivá nevelték. Biztosan számíthattunk a festőkre, G. Szabó Kálmánra, Félegyházy Lászlóra. Tudtuk, hogy Gulyás Pál is tusakodik, „új magyar idealizmusa” legalábbis arra mutatott, hogy nem fél az elkerülhetetlen nagy történelmi fordulattól. De a Társaság? Még várni kellett. Németh László ugyan ekkor már jól tudta, hogy nem lehet kivonulni Európából, nem lehet szigetre vonulni

De hiveiről nem volt bizonyosságunk. Néhányan abban a halálhangulatban voltak, ami Németh László szárszói szereplését jellemezte. Ha készültek valamire, inkább az elkerülhetetlen utáni időkre készültek. Valami „nép- és fajvédelemre” a vihar átvonulása után.

Sokkal biztatóbb volt a helyzet a Győrfi Kollégiumban. A népi jobbszárny és Karácsony Sándor ideológiája ugyan itt is érezte a hatását, de volt a tagok között néhány marxista, és a kollégium ifjúsága hajlamos volt a cselekvésre. Úgy terveztük, hogy a mozgalom nyitányaként 1943. április 14-én, a debreceni Habsburg-detronizáció évfordulóján a kollégium rendez matinéit. Erre az alkalomra tanulmányt írtam „A reformkor antinómiáiról”. (Ma bizonyára másként írnám meg.) Az alap gondolat az volt, hogy a reformkor ellentmondásait a nemzeti függetlenségért vívott szabadságharc oldotta fel, ez vont be a cselekvésbe a széles néptömegeket, az ország egész népét. A rendőrség azonban a matinéit nem engedélyezte. A kollégium marxistái szerint ebben része volt Karácsony Sándornak, a kollégium tanárelnöke-nek is.

Folytak tapogatódzások a Reform Társaság felé is. Elnöke, Juhász Nagy Sándor, Károlyi Mihály egykori minisztere, a radikális polgári demokrata és mély meggyőződésű antifasiszta, Debrecennek abban az időben kétségtelenül legképzettebb polgári politikusa, a Reform Társaságot mégsem tudta markáns, akcióképes tömörüléssé formálni. Radikális ábrándokon és józanul mérlegelt egyéni kiegyezéseken ringatózó óvatos kispolgárok, „civilsek” és polgári értelmiségiek voltak a Társaság tagjai. Negyvennyolcasokból lettek októbristákká, októbristából liberálisá, szívesen meghallgatták a radikális pohárköszöntőket, de a tett számukra legfeljebb az volt, hogy megjelentek egy-egy „gyanús” emlékvacsorán. A megjelenésnél többet nem is vártunk tőlük. Viszont sokat köszönhattünk Juhász Nagy Sándor okos, gyakorlati politikai tanácsainak.

A történelem azonban gyorsan haladt. Egy értelmiségi szellemi mozgalomnak is haladéktalanul ki kellett terjeszkednie a baloldali ellenzéki pártokra. Debrecenben mind a Független Kisgazda Pártnak, mind a Szociáldemokrata Pártnak többezres választó tömege volt.

Am a Kisgazda Párt Debrecenben valójában Vásáry István személyes híveinek táborát jelentette. Vásáry, a Bethlen-korszak debreceni polgármestere, a Gömbös-érától az elviéknél fájdalmasabb személyes sérelmeket szenvedett, 1941-ben elég bátor volt mindössze harmadmagával a Bárdossy-féle hadüzenet jóváhagyása ellen szavazni a képviselőházban. Gyűlölte a hitlerizmust és a Bethlen utáni magyar fasizmust. Komor és magányos Coriolanusként ment át a Kisgazda Pártba, magával vive debreceni híveit. Egész magatartását 1943-ban már valahogy az az érzés jellemezte, hogy itt nem jöhet más, csak rosszabb. Személyi tekintélye miatt megkerülhetetlen volt, érzése viszont lehetővé tette a vele való tárgyalást. Ez szükséges is volt, mert hívei közé tartozott 20–30 komoly, a függetlenségi mozgalom szempontjából nélkülözhetetlen értelmiségi.

A Kisgazda Pártnál nehezebb feladatot jelentett a Szociáldemokrata Párt. Természetesen nem a munkástömegek, hanem a pártvezetőség. Ez hermetikusan elzárta még a vezetőség baloldali tagjait is a „kommunista-gyanús” közeledés elől. Félték a kommunistáktól, félték az oroszoktól, ez világos volt a tárgyalások folyamán. Viszont 1943-ban már mint a leendő kormányzó párt, nem is koalíciós alapon, hanem mint a leendő hatalom kizárólagos birtokosai tárgyaltak. A Szociáldemokrata Pártban ott voltak a cselekvésre kész munkástömegek, a függetlenségi harcnak is döntő osztályerői, és ott a jó forradalmi ösztönű baloldali szociáldemokraták. De rendkívül erős volt a pártfegyelem, amely még 1943-ban is inkább balról, mint jobbról óvta a pártot. Emellett a Szociáldemokrata Párt, a Horthy-rendszer hatalmi gépezetének ez a nélkülözhetetlen alkatrésze, az értelmiségiek előtt még mindig „gyanús” volt, nem annyira „szocializmusa” miatt, hanem „idegen”, „nemzetietlen”, „zsidóberenc” hírneve miatt.

Az első sikeres lépés a Független Kisgazda Párt értelmiségi tagozatának megszervezése volt. A marxista csoportból 1943 tavaszán néhányan beléptünk a Kisgazda Pártba, beléptek néhányan az Ady-Társaság baloldali ellenzékéből is, aktiválta régi párttagságát Juhász Géza. A tagozatban sikerült szervezeten összefogni 20–25 tanárt, ügyvédet, orvost, újságíró, akik abban egyet értettek, hogy a németek a háborút elveszítették, hogy a háború után Magyarország is új korszak kezdődik, demokratikus szabadságjogokkal, földreformmal. De mi történjék addig? Nos, a tagozatot, kivéve a kommunistákat és az Ady-Társaságiakat, nem a harci buzgalom töltötte el, inkább csak valami jó érzés afőlött, hogy íme szervezeten is együtt vagyunk a történelem és a szövetséges hadseregek jóvoltából hamarosan hulló hatalom átvételére. Közvetlen feladatként csak közönségsszervező munkát vállaltak, „ki-ki a saját körében”, ezt el is végezték. Nyereség volt az is, hogy a „Debrecen” című napilap szerkesztői szintén beléptek a tagozatba, s a csoport rendelkezésére bocsátották hasábjait. A tagozat többségének eszméi korlátai azonban nyomasztóak voltak, lelkesedtek az újért, de rettegetek

a szovjet hadseregtől, a velük folytatott viták udvarias és kimért tónusából érezni lehetett, hogy együtt csak korlátozott célokért harcolhatunk.

Debrecenben, a „népi” mozgalom egyik fellegvárában, mégsem a Kiszgazda Párt eszmei korlátai határozták meg egy függetlenségi és demokratikus szellemi mozgalom sorsát, hanem az, hogy milyen mértékben fakadnak fel a „népi” mozgalom belső ellentmondásai, hogy át tud-e ütni végre e mozgalomból az, ami benne pozitív, az adott történelmi helyzetben is helyes irány-mutató lehet. Döntő jelentőségű kérdés volt ez éppen az értelmiségi mozgalom szempontjából, hiszen a „népi” mozgalom, paraszti—népi ideológiája ellenére is, döntően értelmiségi mozgalom volt. Két igen jelentős szellemi esemény döntő lökést adott e kérdések tisztázódásához. Az egyik az 1943. évi nyári szárszói konferencia volt, a másik Kállai Gyula: Népiség, demokrácia, szocializmus c. könyvének megjelenése. (Tudtuk néhányan, hogy e könyv alapja a „Magyar szabadság—világabszurditás” szerzőjének kéziratosa műve. Csak a felszabadulás után tudtuk meg, hogy e kézirat a magyar politikai irodalom egyik remekműve, Révai József *Marxizmus és népiessége*.) Meggyőzte-e Szárszón Erdei Ferenc az aggodalmaskodókat és a mítoszok megszállottait? S meggyőzte-e Debrecenben Kállai Gyula könyve a riadozó szigetkeresőket? Bizonyára nem. De megerősítették a baloldalt, tágitották szemléletét, Kállai könyve kijelölte a helyes cselekvés útját, világos platformot, a lényeges kérdésekben biztos támpontot adott a további vitákhoz. Különösen fontos volt, hogy Juhász Géza teljesen felszabadult érzelmi fékjei alól. Németh László szárszói kétségeiben addig sem osztozott, már régen tisztán látta, hogy nincs „harmadik út”, sem a világpolitikában, sem belső kérdéseink megoldásában. De mélyeséges szeretet fűzte a népi tábor egészéhez, a nem kívánatos árnyalatok képviselőihez is. Nos, a szeretete talán változatlan maradt, de megerősödött az az érzése, hogy a népieket akkor nem hagyja cserben, ha abban bízik, hogy előbb-utóbb a más árnyalatok hívei is elindulnak a jó úton s valahol majd utólréne bennünket. Juhász Géza tisztult lelkesedése a legfontosabb személyi tényezője lett a debreceni szellemi mozgalomnak. Ő akkor még nem volt kommunista, de teljesen tisztában volt vele, hogy a mozgalmat a kommunisták irányítják, s ez még fokozta lelkesedését, hitét és bizalmát. Tekintélye pedig egyre nőtt a balra hajló értelmiségiek előtt, s mutatkozott a számom-bánom, sőt valami dörgölődő tapogatódzás feléje a „gutgesinn” illúziókból ébredező körök részéről is.

Szóval mégiscsak az Ady-Társaság legyen a mozgalom bázisa? 1943 nyarán már egy-értelműen igennel feleltünk erre a kérdésre. De az út még nem volt egyenes.

Szeptember elején üzenet érkezett Budapestről: kezdeményezzünk valami mozgást a Szociáldemokrata Pártban. Mi a munkás tömegekhez akartunk közelebb kerülni, a szociáldemokrata pártvezetőségnek viszont szüksége volt értelmiségiekre. Néhányan most beléptünk a pártba, de közvetlen akcióról egyelőre nem lehetett szó. A vezetőség „megkülönböztetett tisztelettel” bánt velünk, érezte saját méltóságát is mint leendő kormányzó párt és azt hangsúlyozta, milyen fontos szerep vár ránk a háború után. Nos, a mi gondunk sokkal inkább a háború befejezése előtti szerep volt, de úgy tűnt, hogy ennek betöltéséhez nem elegendő első fecskéknek lenni a pártban, hanem a debreceni haladó értelmiség tekintélyesebb csoportjának súlyával kell fellépünk. Ismét az Ady-Társaságra kellett gondolnunk.

Az Ady-Társaság Hungarológiai szakosztályáról a tárgyalások már tavasszal elkezdődtek. Soó Rezső a kolozsvári egyetemre került, a szakosztály stagnált. De most a marxista csoport kezdeményezett, Juhász Géza cselekedett, egy kibővített osztályülésen engem választottak osztálytitkárrá. A mindenütt ott levő 5—6 elvtárs, 15—20 tanár, egyetemi tanárság, már 2—3 professzor is, bekapcsolódott a szakosztályba. Kötetlen belső vitadélutánokat rendeztünk. Nyíltan beszéltünk a háború várható kimeneteléről, de minden másban csikorgott a beszélgetés. Nem akartak semmiről többet mondani, mint amit a hivatalos körök előtt is el lehetne árulni. Mi viszont nem beszélhettünk többől, mint amit előlttük lehetett elárulni. Nem beszélhettünk a kommunistákról, még a Szovjetunióról sem. A „szövetségesekről” lehetett beszélnünk, főleg az a meggyőződésünk hatott megnyugtatóan, hogy a szövetségesek együttműködése nemcsak háborús szövetség, hanem folytatódni fog a háború után is. (Ez természetesen akkor őszinte meggyőződésünk volt, s tudjuk, nem a Szovjetunió múltott, hogy a háború után mégis másként alakultak a dolgok.) Belső kérdéseinkről már könnyebb volt szót érteni. De nem a sürgető tennivalókról, hanem a háború után várhatókról. Nem a tettvágy hozta ide ezeket az illúziótlán és viszonylag haladó értelmiségieket sem, hanem valami megnyugtatót kerestek az elkerülhetetlen jövőről. Ősszel mégis sikerült egy platformban megállapodnunk: 1. A háború elveszett, érdekünk a kiugrás. 2. A polgári demokratikus követelések megvalósítandók, beleértve a élyre ható földreformot. 3. Szükséges a németellenes, háborúellenes és a demokratikus erők összefogása (a kommunistákat az utóbbiak között még nem említhetjük). Megállapodtunk továbbá egy előadássorozatban, melynek keretében többek között Kállai Gyula, Erdei Ferenc, Ortutay Gyula ismertették volna a kibontakozás fő kérdéseit. Az előadássorozat, helyi előadókkal, még novemberben el is indult.

A szakosztályon át így lassan megnyílt az út az egész Ady-Társaság felé. Októberben üzenet érkezett Kállai elvtárstól: a marxista csoport kezdeményezze a közgyűlés összehívását s aktívan működjék közre a Társaság politikai irányításában.

Kardos Pál, a Társaság krónikása, rajta kívül álló okokból nem lehetett cselekvő részese ezeknek az eseményeknek. S 1947-ben talán még korai is lett volna nyilvánosságra hozni a történetek mélyebb mozgatóit és összefüggéseit. Talán ez a magyarázata annak, hogy alig néhány sorban méltatja 1943–44 fontos hónapjait, a társaság történetének töretlen vonalába illesztve az intermezzót: „A humánus, a szabadság vágya már újra bentogatja szárnyait. *Gulyás Pál* is teljes lélekkel fordul ebbe az irányba, amelyetől igazában sohasem tudott elszakadni. De halálos betegség támadja meg, ereje fogytán van. 1944 elején visszaadja az ügyvezető tisztt *Juhász Géznak*, aki mellé a közgyűlés egy fiatal történetíró-szociológust választ főtitkárrul: *Simon Lászlót* . . . Ez a személyesre tulajdonképpen már a felszabadulást jelentette.

Ennek első megnyilatkozása *József Attila* emlékének megünneplése . . . S hogy az állásfoglalás annál határozottabb legyen, *Nagy István*, a kolozsvári munkásíró az ünnepség vendégladójává 1944 márciusa volt. És akkor közbejött valami.”⁶

A lényeg igaz, az összefüggések azonban hiányoznak, s emiatt kissé elszürkül a Társaság jelentősége. A fordulat valóban felszabadulás volt, de nemcsak az Ady-Társaság felszabadulása. Ennél jóval több: *Debrecentenben a demokratikus erők összefogásával, a munkásság, a parasztság képviselői és a haladó értelmiségiek előtt, Debrecent egész haladó közvéleménye előtt, először az Ady-Társaság dobogójáról hangzott el mindaz, ami az irodalom nyelvén, de teljesen korszerű politikai jegyzetben riadó volt a független és demokratikus Magyarorszáért megindítandó küzdelemre, s amiben társadalmi, politikai és szellemi arculatában kirajzolódott a jövő népi demokratikus Magyarországa. S mindez már a kommunista párt irányításával ment végbe.*

Az első feladat keserves adminisztrációs munka és lelkesítő közönség-szervező tevékenység volt. A Társaság ügyvitel megkezdése „költői” rendetlenségben folyt, a hatóságok ebbe bármikor beleköthettek. Hetek éjszakába nyúló munkájával rendbehoztuk a tagnyilvántartást, irattárat, pénztári naplót. Minden taggal személyesen beszéltünk, rendeztettük az elmaradt tagdíjakat, 40–50 új tagot léptettünk be. Tagdíjából, felajánlásokból szép summát, emlékezetem szerint közel ezer pengőt gyűjtöttünk be.⁷ Lelkesítő jele volt ez a közönséggyűlésnek. Az aktivizálódó régi tagság és az új tagok összetétele azt mutatta, hogy a történelem olvasztóköhője felszínre hozza azokat a társadalmi és szellemi erőket, amelyek majd az új Magyarország felépítésének lesznek döntő tényezői. Az új tagságnak csaknem fele már ipari munkás volt. Az értelmiségiek közül pedig azok mutatták meg, hogy hajlandók egy most már nemcsak hírnevében baloldali szervezethez csatlakozni, akik közül sokan eddig talán visszahúzódtak, de mindig szerették a dolgokat végig gondolni, akik nem egy hazug és nemzetpusztító társadalom hierarchiája, hanem az értelemnek a dolgok és összefüggések megértésére való felhasználása szerint voltak értelmiségiek, alkalmasok arra, hogy a jövő rendjében töltsék be az értelmiség fontos funkcióit.

Közben folytak a tárgyalások a baloldali szervezetekkel. Januárban a társaság főtitkáraként megállapodást kötött a Szociáldemokrata Párttal és a szakszervezettel, továbbá a Független Kisgazda Párt értelmiségi tagozatával és a Reform-Társasággal közös rendezvények szervezésére. Az Ady-Társaság gondoskodik előadókrol, ők a közönségről. A Szociáldemokrata Párttal abban is megállapodtunk, hogy az Ady-Társaság „ismeretterjesztő” előadássorozatot tart a munkások között. Egy népfront szervezeti magva volt ez a megállapodás. Igaz, a szociáldemokraták arra gondoltak, övék lesz az Ady-Társaság is, mi viszont arra, hogy a Társaság kommunista vagy a kommunista párt politikáját elfogadó előadókat küldhet a munkások között.

És mi legyen a Társaságon belüli ideológiai ellentétekkel? Ez komoly gondunk volt. Felfakasszuk-e nyílt vitában a „népi” eszmekör belső ellentmondásait? Vitatható, hogy helyes volt-e, vagy sem, de úgy láttuk, erre egyelőre nincs szükség. Az aggódók, szigetkeresők, harmadikutasok, a ködös parasztszocializmus hívei vezetésben bekövetkezett fordulattal politikai vereséget szenvedtek, s *Gulyás Pál* csatlakozásával az új irányzathoz, vezérten, lobogótlán kisebbséggé lettek. A személyes vitákat nem kerültük, de pl. a Hungarológiai szakosztály előadássorozatán a kérdések fel sem vetődtek. A sürgető tettet akartuk előkészíteni, s úgy gondoltuk, ha menet közben a kérdések mégis felszínre vetődnének, elég erősek leszünk azokat menetközben tisztázni. A „népi” jobbszárny nem látszott már akkora erőnek, hogy esetleges

⁶ Az említett közgyűlés pontos dátuma: 1943. december 8. *Gulyás Pál* vállalta az új irányzatot, csak 6–8 héttel a közgyűlés után, betegségének súlyosabbra fordulása miatt adta át az ügyvezetői tisztséget.

⁷ Mind a Hungarológiai szakosztály munkájával, mind az ügyvitel rendezésével, a tagtoborzással, a nagy odaadást kívánó szervező munkával kapcsolatban meg kell emlékeznünk *Dr. Vranay Kálmán* elvtársról, a szerény emberről és kitűnően képzett, lelkes és fáradhatatlan kommunistáról, a Társaságnak a közgyűlésen választott főpénztárosáról, aki már nem érthette meg azt, amiért harcolt. 1944 őszén a fronton, a szovjet csapatokhoz való átszökése közben érte a halálos golyó.

egységbontó tényezőként is számba jöhetett volna. Átmeneti vezető szerepe is már csak a Társaság hagyományaitól eltérő intermezzónak tűnt...

Szintézisbe akartuk foglalni mindazt, ami a Társaságban is, az ország összes demokratikus mozgalmában is haladó volt, s ami mégis több ezeknél, átfogóbb, korszerűbb és idősebb, eszmeileg, politikailag és irodalmilag több és előremutatóbb a szociális, a demokratikus és a függetlenségi gondolat minden addigi összefoglalásánál. Igen, a párt! De a párt nyíltan még nem léphetett pódiumra. Akadt olyan vélemény, hogy rendezzünk nagyszabású matinét a korszerű Adyról. Nem volt rossz gondolat. De Ady óta hangzott el az övénel korszerűbb beszéd is...

József Attila személyesen soha nem szólalt meg az Ady-Társaságban. Még egy szakosztályülést sem szentelt a Társaság a Horthy-korszak és az utána jövő korszak legnagyobb magyar költőjének. Tisztelői, hívei és rajongói, sőt értői természetesen Debrecenben sem voltak kevesebben, mint az ország más hasonló városában. De a „népi” értékrend szerint a legnépibb költő híveinek tábora legfeljebb szektának minősült.

Nos, nem a mulasztást jóvátenni, nem az emlékezés okából, hanem az időszéri eszmei és politikai mondanivaló legátfogóbb és legtisztább s irodalmilag is a legmagasabb rendű kifejezése érdekében úgy döntöttünk, hogy a Társaság első nagyszabású tömegrendezvénye, a társszervezetekkel való megállapodás lehetőségeit is felhasználva, *József Attila-emlékmatiné* legyen. A matiné 1944. március 12-én folyt le.

Előadók: *Nagy István*, a kolozsvári kommunista munkásíró, aki József Attila és a munkásosztály című előadásában nemcsak azt mutatta meg, hogy a munkásosztály magát csak úgy szabadíthatja fel, ha az egész nemzetet felszabadítja, hanem a szakadalmi és nemzeti felszabadulás időszéri politikai kérdéseit is József Attila szemléletében és szinte az adott nap időszériuságában vetette fel. A rendőrség nem engedélyezte a „Hazám” műsorra tűzését, Nagy István előadásának végén mégis felcsattant az „Adj magyarságot a magyarnak — Hogy mi ne legyünk német gyarmat!” Az ováció tüzes politikai tüntetés volt. *Veres Péter* József Attila és a parasztság kérdéseiről beszélt tiszta hangon. *Juhász Géza* a megújított Ady-Társaság és az irodalom hivatásáról, e sorok írója — megnyitójában — a matiné jelentőségéről beszélt. *Asztalos István* novellát olvasott fel és megszólaltak a nagy József Attila-versek és Ady-versek.

A Déry Múzeum előadó termébe a 4—500 főnyi közönségnek fele sem fért be. A hangulat olyan tüzes volt, hogy a rendőrség kénytelenségből azt is megengedte, hogy a széksorok között is álljanak, megtölthessék az előcsarnokot. A közönségben már 100—150 munkás is ott szorongott. Nagy Istvánnal a matiné előtt külön „röpgyűlést” rögtönöztünk a munkásotthonban s megbeszélést a Győrffy Kollégiumban. A siker akkora volt, hogy a következő hasonló tömegmatinét már az Arany Bika ezres befogadó képességű nagytermében terveztük április elejére. De pontosan egy hét múlva közbeszólt valami...

Mégsem a matiné volt a Társaság utolsó szava a német megszállás előtt. Közben ugyanis a Hungarológiai szakosztály munkáját is tovább fejlesztettük. Márciusban már 150—200 főnyi értelmiségi és munkás hallgató jelent meg a szakosztály előadásain. Sikerült az előadások céljára egyetemi előadó termet kapnunk, ez — az egyetem autonómiája folytán — mentesítette az előadásokat a rendőrségi engedély alól. Az egyetemi ifjúság szervezésébe bekapcsolódtak a győrffysták.

Március 18-án *Erdei Ferencet* vártuk előadónak. A közönség össze is gyűlt, de az előadó már nem érkezhett meg... Én ugrottam be az egy év előtt írt tanulmányommal „A reformkor antinómiáiról”. (A tanulmány a felszabadulás után megjelent a „Magyarok” 1945. 1. számában.) A vita azt mutatta, hogy érnek a feltételek komolyabb, már kimondottan politikai akciókra is.

De másnap délelőtt már Debrecen felett is mélyrepülésben dübörögtek a német csapatszallító repülőgépek. És egy hét múlva megjelent a Sztójay-kormány rendelete a baloldali pártok, szervezetek és társaságok betiltásáról. Közöttük volt a Debreceni Ady-Társaság is. Múltjával és különösen az utolsó hónapokban kifejtett tevékenységével méltán rászolgált e „fémjelzésre”, de még inkább arra, hogy a felszabadulás után egyik jelentős szervezete legyen a korszerű mondanivalóért és kifejezési formáért, a szocialista magyar irodalomért és művészetért folyó küzdelemnek.

SÁRA PÉTER

ADY ENDRE KIADATLAN LEVELEI

Nemrégiben került a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonába Szalay József magángyűjtő jelentős irodalmi gyűjteménye, amely értékes Ady-kéziratokat is tartalmaz. Szalay magánlevelezéséből kiderül, hogy az Ady-anyagot a költő özvegyétől, Boncza Bertától és Osvát Ernőtől vásárolta alkalmosszerűen. A gyűjtemény mintegy száz Ady-kéziratot (főként vers-kéziratot) tartalmaz. Ezek között az értékes verskéziratok között húzódott meg néhány mindmáig publikálatlan Ady-levél is, amelyet itt teszünk közzé.

A kronológiának megfelelően először közöljük Ady 1903-ban a Nagyváradi Napló hivatalos levélpapírján írott levelét. Mivel a címzett neve nincs feltüntetve, így csak a levél tartalmából és Hegedűs Nándor idevonatkozó adataiból¹ lehet következtetni, hogy valószínű dr. Kurländer Ede nagyváradi ügyvédnek írta a levelet, akitől közvetlenül a nagyváradi fogházból való szabadulása² után így akart kölcsönt kérni. Hogy Adynak ez a pénzszerzési kísérlete mennyire volt eredményes, arra adatok hiányában sajnos nem válaszolhatunk.

Ady Endre — [Kurländer Edéhez?]

Nagyvárad, 1903. jún. 13

Igen Tisztelt Ügyvéd Úr, ezerszeresen kérem bocsánatát s minden esetben szíves diszkrécióját kéresemben, mellyel most igen tisztelt Ügyvéd Úrhoz fordulni kénytelen vagyok. Olyan helyzetben, hogy nem lehet s nem tudok máshoz fordulni s igen nyomasztó, sürgős ügyben húsz forint kölcsönt kérek. Mielőbb vissza fogom fizetni. Az Igen Tisztelt Ügyvéd Úrnak tisztelő s előre hálás híve.

Ady Endre

A következőt a Budapesti Napló hivatalos levélpapírján írta Ráskai Ferenc hírlapírónak, a Pesti Hírlap munkatársának. A levélen nincs ugyan feltüntetve a keltezés éve, de a szövegből és az idevágó adatokból kideríthető, hogy a levelet 1907-ben írta. Hiszen 1907 nyara volt a hétvégi varsányi kiruccanások boldog korszaka (l. Lengyel Géza: *Ady a műhelyben* c. könyvét). Ady a levélben egy megirandó kabaré-versről beszél és azt írja, hogy e verset Medgyaszay Vilmának szánja. A művésznőnek azonban — vallomása szerint — erről nem volt tudomása. Ady a címet nem közli, de minden valószínűség szerint *A Lóri csókja* c. versről van szó, amely A Holnap I. k-ben jelent meg nyomtatásban először.

Ady Endre — Ráskai [Ferenc]-hez

[Budapest, 1907] aug. 30.

Kedves Ráskai úr,

ígéretemhez képest belekezdtem s meg is akartam mára írni a Medgyaszay kisasszonynak szánt dolgot. Részben azonban (vasárnapi tárcácskámat³ is meg kellett írnom) halálos fáradtság fogott el, részben nem szeretnék nem jót írni. Ma délután kénytelen vagyok, de

¹ Hegedűs Nándor: Ady Endre Nagyváradon. Akadémiai Kiadó, 1956.

² Az Egy kis séta c. cikke miatt 1903. jún. 6–9. között ült a nagyváradi fogházban.

³ Alma kisasszony próbanásza c. novellájára utal, amely megj. a Budapesti Napló 1907. szept. 1-i számában. Hogy valóban erről a novelláról lehet szó, az kiderül a levél és a novella bevezetőjének egyező vallomásaiból is.

örömmel kénytelen, Varsányba, Vésziékhez kimenni. Ezért nem jelenhetek meg találkánkon. De viszont még ma ott künn megírom az irnivalót s mielőbb önhöz juttatom. Előre jelzem, hogy ez egy nagyon is sötét kis tragédia lesz, versben, cselekménnyel s — egy szereplővel. Szívéből üdvözlő önt régi híve

Ady Endre

A következő leveléről is biztosan csak azt lehet megállapítani, hogy Párisból küldte. S mivel a boríték hiányzik, így még a postabélyegzés sem nyújthat segítséget a keltezés pontos megállapításában. Kizárólag a szövegben található néhány adat összehasonlítása alapján lehet sejteni, hogy a levelet 1910 elején írhatta Radó Antalnak, a Magyar Könyvtár szerkesztőjének. (Egyébként Radó Antal nevét is csak a szövegből lehetett kikövetkeztetni.) Tőle szeretne előlegképpen 100 koronát szerezni egy, a M. K.-nál hagyott, novellás-füzetére. A füzet címét nem említi, de egészen biztosra vehető, hogy Ady a Magyar Könyvtár sorozatában 1910-ben megjelent *A tízmilliós Kleopátra* c. kötetére utal. Adatok hiányában azonban arról éppen úgy nincs tudomásunk, hogy Ady a kért összeget megkapta-e, mint arról, hogy a jelzett Monte-Carló-i útítértét megvalósíthatta-e? A levélben még arról is szó van, hogy Ady egy verses-kötetet is szeretett volna a M. K. sorozatában megjelentetni, ami azonban csak terv maradt, mert Adynak semmilyen verses-kötete sem jelent meg ebben a sorozatban.

Ady Endre — [Radó Antalhoz]

[Párizs, 1910 eleje.]

Nagyon Tisztelt és Kedves Szerkesztő úr!

a mai napon Mikes Lajos címére, ki páratlan barátsággal magára vállalta a vers-füzetem⁴ összeválogatását — természetesen az Ön felülbírlása mellett — egy tucatnyi kötetben meg nem jelent, új s a „M. K.” illő verset küldtem. Ezt tisztelettel bejelentem s ezzel együtt egy kérésimet, mely nem új Ön előtt, de szörnyűen aktuális most nekem. Szeretném, ha az otthagytott novella-füzet⁵ anyagért nagyon sürgősen (persze ugyan előlegképpen, de talán ez nem nagy baj) megkaphatnám a száz koronát. Beteg vagyok, munkaképtelen. Három héten belül a címem: E. de Ady Monte-Carlo, poste restante. De azelőtt aközben s mindig: 92 Rue de Levis, Paris. Kérem, nagyon jó tisztelt Szerkesztő úr, legyen hozzám ezuttal is szíves. Igen tisztelő híve

Ady Endre

Csütörtök

Az alábbiakban néhány rövidke levél következik, amelyek az Ady-filológiában eddig ismeretlen személyekhez szólnak. Jelentős adatokat nem tartalmaznak, de a gyűjtemény teljessége kedvéért érdemes ezeknek is helyet adni.

Ady Endre — Tarkó Jenőhöz

[Párizs, 1911. febr. 28.]

Tisztelt Uram, semmi kifogásom nincs a kért verssorok fölhasználása ellen. Sok sikert kíván s üdvözlő

Ady Endre

Ady Endre — [Ismeretlenhez]

[Budapest, 1911. vége?]

Kedves Uram,

Megkerült A Baranyai⁶ úr levele s tudom már a pontos címet: 225 Rue St. Jacques. Adja át neki üdvözlömetem⁷ és hotelcímemet, ha találkozni vele. Öntől pedig a viszontlátásra búcsúzik tisztelettel

Ady Endre

(Szerda d. u.)

⁴ Ez a kötet nem jelent meg.

⁵ A tízmilliós Kleopátra címen jelent meg.

⁶ Baranyai Zoltán.

[Maria-Grün 1913. jun. 22.]

Kedves barátom,

Köszönöm jelentkezésedet s minden habozás nélkül bizalommal vagyok hozzád. Verseimmel rendelkez zene-ország minden ereje s hatalma szerint. Érdekes baráti köröm nyert a te így messziről furcsának tetsző, de értékes figuráddal.
Üdvözl

Ady Endre

Máriagrün 1913. VI. 22.

E gyűjtemény levelezési anyagából talán a legjelentősebb az a 12 db levél, amelyet Ady a Nyugatnak írt 1908—1916 között. A levelek értékes filológiai adatokat, vonatkozókat tartalmaznak, és együttesen különösen jól dokumentálják Adynak a Nyugathoz való kapcsolatát. S talán éppen ezért indokolt, hogy e leveleket — a közlés kronológikus rendjét megbontva — külön csoportosítva adjuk. A levelekből is világosan kiderül, hogy Ady és a Nyugat közötti kapcsolat nem lehetett valamiféle idillikusan békességes kapcsolat, Ady a Nyugatra meglehetősen sokat panaszkodik, de a levelekből az is tisztán érződik, hogy szüksége volt rá és ragaszkodott is hozzá.

Ady Endre — A „Nyugat” szerkesztőségéhez

[Párizs, 1908. jún. eleje.]

Édes Ernőm,⁷

szerettem volna (s van vagy tíz témám) könyvekről s francia irodalmi dolgokról írni.⁸ Nincs időm s az itt mellékelt eset⁹ volt nagyon a begyemben. Ne legyetek esztéták ezuttal s adjátok ki, mert igaz és szükséges. Egyébként a jövő számra többet s jobbat, ha élek. Ölel

Adyok

Ady Endre — A „Nyugat” szerkesztőségéhez

[Párizs, 1908. aug. eleje.]

Édes Ernőm,

nem tudom, a te kezébe kerül-e ez a levél, vagy máséba? Sőt azt se tudom, van-e Nyugat vagy nincs? Én nem kaptam a legújabb számot. Sőt nem kaptam hírt a küldeményről, egy kis prózáról s egy versről.¹⁰ Azonkívül kértem a Nyugat négy utolsó számát. Azután híreket kértem felőletek. S minden, amit kaptam: három gyűjtő-ív. E gyűjtő-íveket én fölhasználok. Remélem, öt-hat előfizetőt szerzek. De kérem, legalább a lapot kapjam, ha még él. S a kézirataimat küldjétek vissza, ha már nem éltek vagy ha nem akartok engem.

Ölel mindőtöket

Ady Endre

92 Rue de Lévis.

Két vers¹¹ van itt, mivel nincs meg másolatban küldjétek vissza, ha nem kell.

Ady

Ady Endre — Osvát Ernőhöz

[Érminsztent, 1908. dec. 7.]

Édes, jó Ernőm,

Itt van a vers,¹² nekem tetszik, de neked nem muszály, hogy tessék. Sok szigorú sorát töröltem, mert félek, hogy a Nyugat lány-olvasói előtt is eljátszom kis játékaimat.

Áldjon meg a Devla, ölel valamennyieteket

Adyd

⁷ Osvát Ernő.

⁸ Valószínű ezzel a tervével van összefüggésben az 1908. aug. 1-i számban megjelent Mesék balog poétákról c. cikke is.

⁹ A föld meg a város-ról (Dutka Ákos verses könyve) írt bírálata. Megj. az 1908. júl. 1-i számban.

¹⁰ Az 1908. aug. 1-i számban megjelent: Ha csókokat hallok — vers és Mesék balog poétákról — próza, c. írásairól van szó.

¹¹ A fehér lóuszok, Ásom a gödröt c. versek. Megj. 1908. szept. 1-i számban.

¹² A Hágár oltára c. vers. Megj. 1908. dec. 17-i számban.

Ady Endre — Osvát Ernőhöz

[Érminsztent, 1908. dec. 24.]

Édes, jó Ernőm,

itt küldöm a Szini-cikket;¹³ becsületes írásnak hiszem s küldöm. Ne sajnáljatok egy táviratot, hogy vers vagy novella kell-e az új számra? Idő van, hiszen úgy se jelentek meg jan 3 vagy 4 előtt. Küldhetek, ha táviratoztok verseket vagy novellát vagy újféle író-képeket. Esetleg többféléit is, mert nektek nyavalyámban is szeretném megmutatni, hogy veletek vagyok. Ha ti nem is vagytok velem. Ignótust, Fenyőt, Hatvanyt s téged ölel

Ady

Táviratcím:

Ady
Érminsztent
Érszentkirály

Ady Endre — Osvát Ernőhöz

[Kolozsvar, 1909. jún. vége.]

Édes Ernőm,

mindenekelőtt kérek: azonnal küldjete táviratilag pénzt. Akárhonnan, akármilyen címen¹⁴ Ne várjátok meg, míg én táviratozom. Mindent eladok, azaz megígérek nektek. Cik kem¹⁵ holnap küldöm, remélem nem kések le vele. Kétségbeesetten, fillér nélkül ideérkeztem máma a híres zöldfedelű palotába, a többi sok bolond közé. Azt hiszem innen még szép dolgokat is fogok írni. Címem: Kolozsvar, idegyógyászati klinika.

Ölel mindőtöket s a többi ízben kért és megígért pénzt
azonnal várja

Adytok

Ady Endre — Osvát Ernőhöz

[Budapest, 1912. máj. eleje]

Édes Ernőm,

talán többet szerettem és tudtam volna írni Jásziról.¹⁶ Mint mindig, körmömre hagytam égni s félek a lekéséstől. Mert az a legfontosabb, hogy az első írás legyen a Nyugatban. Am a verseket pláne meg akarom még e számra írni, de a dátum-adásban légy a legliberálisabb. Még azt tudatom veled, hogy én öcsém, a Nyugaton s a szanatóriumon kívül mindenki számára ismeretlen helyre utaztam. Telefonálj dél körül.

Ölel szerető Ady

Ady Endre — A „Nyugat”-hoz

[Budapest, 1912 vége]

Kedves „Nyugat”,

itt küldöm a szükséges két arcképet az 1913-iki vasúti szabadjegyekre. Jó volna a kérvényt minél gyorsabban beadni, hogy — ha így muszáj — már január elejére megkaphassuk a jegyeket.

Szeretettel

Ady Endre

Ady Endre — A „Nyugat” kiadóhivatalához

[Maria-Grün, 1913. márc.]

Kedves Kisasszony,¹⁶

ma, kedden estig még mindig nem kaptam meg a „Nyugat” új számát. Egy bécsi levelet kaptam csupán. Kegyeskedjék intézkedni. Kérje meg Fenyőt, írjon néhány sort nekem. A nyomdától pedig tudakolja meg, mikor lesz már kész a könyvem.¹⁷

Üdvözl

Ady Endre

¹³ Szini Gyula — cikk. Megj. 1909. jan. 1-i számban.

¹⁴ A cikket valószínű nem küldte el, mert cikke a közeli számokban nem is jelent meg.

¹⁵ Jászai Oszkár könyve címen megj. az 1912. máj. 17-i számban.

¹⁶ Havas Irén, a Nyugat szerkesztőségének titkárnője.

¹⁷ A magunk szerelme c. verseskötve után érdeklődik.

Tisztelt és jó szerkesztőm,

ma, váratlanul, olyan lelki ütések értek, hogy leülök, hozzálátok, akarok s képtelen vagyok a cikkem¹⁸ bevégezni. Ha már eddig kedves és jó volt, még várjon néhány órát. Bocsánatát, jóindulatát s türelmét kéri

tisztelő híve

Ady Endre

éjjel ½ 3 óra.

Ady Endre — A „Nyugat” Szerkesztőségéhez

[Maria-Grün, 1913. jún. 13.]

Nagyon kérném a verseket jól korigálni, mert a múlt számban jelent verseket¹⁹ értetlenekké tették a sajtó-hibák. Mivel pedig sejtem, hogy csak hétfőn vagy kedden jelenünk meg, valószínű, hogy szombat reggelre még küldök valami kis prózát is.²⁰ Nagyon sajnálom, hogy a kért és ígért novellát²¹ nem írhattam meg e számra sem, de a következőre okvetlenül megírom. Én nem tudom, mikor szabadulok már innen, ahol kutyaül unom magamat s céltalannak látom a további kúrát. Ha hazamegyek, egy napra megállok Pesten s okvetlenül megkereslek benneteket. Igaz szeretettel ölel

Ady Endre

Ady Endre — A „Nyugat” kiadóhivatalához

[Érmindszent, 1914. máj. 29.]

Kedves Irénke,

kérem azt a pár krajcárt, ami még jár, azonnal elküldeni. A Nyugatot is kapjam a leggyorsabban. Béla menjen be pünkösdkor is s esetleges leveleimet továbbítsa. Az egész redakciót szeretettel köszöntöm. Úgyis mint őrangyalomat üdvözlöm

Ady Endre

Ady Endre — A „Nyugat” kiadóhivatalához (Irénke kisasszonynak)

[Érmindszent, 1916.]

Kedves Kisasszony,

a versemet őrizze meg a következő számra. Csodálom, hogy a Nyugatot még ma (pénteken) se kaptuk meg. Esetleges leveleimet küldje exprezs Érmindszentre. Ignótust, Fenyőt ölelem. Szeretettel

Ady Endre

¹⁸ Nem lehet megállapítani, melyik cikkéről lehet szó.

¹⁹ Elsősorban az 1913. máj. 16-i számban megjelent Hunn, új legenda c. versére gondol, amelybe valóban súlyos sajtóhibák kerültek.

²⁰ A kis prózát el is küldte — Thaly Kálmán regénye címmel megj. az 1913. jún. 16-i számban.

²¹ A jelzett novellát a következő számban sem találni — valószínű, nem is írta meg.

KOVALOVSKY MIKLÓS

HÁROM DIÁKKORI ADY-STRÓFA?

Ady Lajos ezt írja bátyja életrajzában a zilahi diákevek fejezetében: „Nyolcadikos korában . . . már nemcsak a kollégium, hanem a város is poétának tartotta és ismerte. Mint ilyent, őt kérték fel a vándorszintársulat tagjai, akikkel a diák-korcsmákból személyes ismeretsége volt, hogy a vidéken akkoriban nagyon kedvelt helyi vonatkozású ének-szövegeket számukra megírja, s csakugyan több szöveget — kuplé és magyar nóta-strófát — énekeltek tőle akkor télen” (Ady Endre 41—42).

Ady Lajos közlésének nyilván megvan az alapja: IV-es gimnazista korából jól emlékezhetett bátyjának a színészekkel való kapcsolatára.

Zilahon Ady VIII-os korában (1895/6. iskolaév) valóban jártak vándor szintársulatok. 1895. október elejétől december közepéig Homokay László társulata játszott a városban, 1896. április közepétől pedig özv. Veszprémy Jenőné társulata szerepelt ott. A műsoron az akkor országszerte játszott, ma már többnyire feledésbe kopott darabok kerültek sorra: A vereshajú, A méltóságos csizmadia, A csikós, Zsidó honvéd, Goldstein Számi, Mi történt az éjjel?, Három Kázmér, Egy magyar huszárkáplár Bécsben, Bányamester stb.

Ady Endre bizonyára lelkes látogatója volt ezeknek az előadásoknak; kisvárosban izgalmas esemény volt egy-egy szintársulat megjelenése, s a nagyobb diákok körében különösen érdeklődést ébresztett. Adyról pedig tudjuk, hogy már Nagykárolyban, kis gimnazista korában is jelét adta a színház iránti élénk vonzalmának (l. Hetey Zoltán: Ady Bandi — Ady Endre 41—6). Ez az érdeklődés igen eleven benne újságíró korában is, s csak utolsó éveiben nem érdekelte már a színpad.

Ady Lajos szerint „akkor t é l e n” aratta bátyja, mint „színházi költő” sikereit. Ez az időmegjelölés Homokay társulatának zilahi szereplésére utal. Egy későbbi „aktuális” versében Ady Endre maga is megemlékezik róluk. 1899. végén felépült a zilahi Vigadó, s erre az alkalomra Ady humoros verset írt a Szilágy 1899. dec. 29-i számába (Levél a szerkesztőhöz), visszaidézve diákkori színházi emlékeit is:

... azt is hallám, Szerkesztő Úr,
Hogy ez új, fényes Vigadó
Nemcsak bálnak és hangversenynek,
Hanem színháznak is való,
Hogy Zilah rajong Tháliáért
És szellem-kosztra éhezett ...
H o m o k a y is ott telet volt ...
(Óh, édes, szép emlékezet!) ...

(Rövid dalok 47)

Számára kedves emlékü tehát a társulat zilahi időzése. Hogy Ady valóban kapcsolatban, sőt jó barátságban volt a társulat tagjaival, bizonyítja egyik iskolatársának, Szunyoghy Farkasnak novellisztikus emlékezése. Azt írja, hogy az 1895. nov. 30-i András-napon Ady Endre meghívott diáktársai közt ott van „az éppen Zilahon működő vándor szintársulat komikusa, Petre Ferenc, ki különösen diákkörökben nagy népszerűségnek örvendett” (A zilahi diákélet Ady Endre korában 30). Petre valóban a Homokay-társulat közkedvelt színésze volt. Szunyoghy utólag még ezt írja levelében: „A színészekkel, különösen a névleg is említett Petre Ferencel a kocsnázások révén bizonyosan összeismerkedhettek, és Ady Endre írhatott számukra kuplékat és más ilyes dolgokat” (1959. ápr. 3).

A Szilágy hetenkénti részletes színházi beszámolóí megőrizték a társulatok műsorának és igyekvő vagy silány produkcióinak nyomát, s e fontoskodó-aprólékos vidéki színikrónika-stílusnak köszönhető, hogy a lap Színház rovata Ady Endrének talán három diákkori strófáját tartotta fenn.

Az 1895. okt. 20-i színházi beszámoló szerint „Rajcsányi [János] másodszor dalolta el a Goldstein Számi örökéletű nótáját, megtoldván azt egy pár jóízű lokális érdekű strófával . . . A közönség a színházat egészen megtöltötte, s ez estén nem illett reá a couplet ama verse, mit alább közlünk, de ami általában igen alkalmazható, hogy ti.

Nincsen nekünk közönségünk
Igaz, nincs is mit remélnünk:
Sem *Pepitánk*, sem *nagydobunk*,
Sem befedett *hippodromunk*,
Csak szegény színészek vagyunk,
S mint játszunk, úgy mulattatunk.
De a finnyás közönségnek
Jobban tetszenek a *misszek*,
S ha nem tudsz *bukfencet hányni*,
Nincs közönség, szegény Számi!”

December közepén búcsúzott a társulat Zilahról. A Szilágy 1895. dec. 15-i száma ezt írja:

„Az utolsó előadás hozott egy kis életet a színházba. A feneleányok került színre meg-
lepő jó előadásban . . . Curgós Erazmust Csete ábrázolta elég sikerülten, s nagy jó kedvvel
énekelt el pár kuplét. Az utolsó — állítólag igen előkelő helyről sugalmazott — verset itt
közöljük:

Egy kritikus a színházban
Potya jegyet élvezett;
Égig emelte eleintén
A szegény színészeket.
Később gusztusa változott.
(Hja, az idő hosszú már!)

S jobban esnék most ő neki
Hångverseny, bankett s a bál.
Dorongoljuk hát le őket,
Hisz rossz már a mi jó volt!

Az ily kritizálás — czupász, czupász,
Kinek ez szentírás, annak czupász!

A közönség egész vegyes érzelmekkel fogadta a hallatlanul zseniális kis kuplét, többen pisszeg-
tek, néhányan füttyöltek. Ez volt az oka, hogy a kuplé következő versét Csete nem dalolta el.
Itt közöljük tehát:

Egy direktor élt e sártekén,
Ki gondolkozni nem tudott:
Fejét elveszté a szegény!
Helyette m á s gondolkozott
A slendrián uralgott nála,
A publikum . . . m ű é l v e z e t t !

S a direktor, mert üres a kassza,
A kritikusra éhezett:
„Ha színházam nem dicséred,
Ember, beléd harapok!”

Szegény direktor, neked czupász,
Keresd a fejed, mert czupász, czupász!

Az előadás egyébként minden nagyobb emóció nélkül ért véget.”

A „czupász, czupász” refrén egy kártyás „bemondás” (= zu pass). Kortársi emlékező-
sekből tudjuk, hogy Ady nagy kedvvel kártyázott ifjúkorában.

Ha tehát Ady Lajos közlése való, a Carillon aláírási színházi cikkek feltehetően a VIII-os
Ady Endre tréfás, „rendelésre” írt strófáit őrizték meg. A fenti álnéven talán Kapus Sámuel

segédszerkesztő írt; ő azonban emlékezéseiben nem tesz célzást a diák Ady effajta szereplésére, s a cikkekben nincs semmiféle utalás a szerzőre. Ha a versek valóban Adytól származnak, ez természetes is: mint diák nem szerepelhetett így a nyilvánosság előtt. Ő maga nem dicsekedett később — s ez érthető — e műfajban elért ifjonti sikereivel. Valószínű, hogy a kuplék szövegét a színészekől kapta meg közlésre a tudósító.

A fentebbi *tárgyi* érvek, támogatják azt a feltevést, hogy az idézett strófákat valóban a fiatal Ady írta, bár — főként így kiszakított töredékességükben — nincs semmi különösebb, árulőbb egyéni jellegzetességük, amely világosan utalna szerzőjükre. Igaz, Ady ifjúkori írásai-ban és főként ún. aktuális strófaiban (Rövid dalok) egyébként sem található meg későbbi sajátos, félreismerhetetlen stílusának úgyszólván a nyoma sem. A századvég epigonköltészetének rutinos-sablonos kitaposott útján jár még ekkor. Nem várhatunk tehát semmi egyéni, „adys” jellegzetességet a 18 éves vidéki diáktól, s éppen ilyen igénytelen műfajban, amely akkor szinte közhelyszerűen divatozott, burjánzott a lapokban és a színpadon egyaránt. Hegedűs Nándor, az Emlékezések Ady Endréről c. készülő gyűjtemény lektora ezt írta e versekkel kapcsolatban: „Abban az időben divat volt, hogy a komikus, aki valamely operetben kuplét dalolt, ezt helyi érdekű aktuális rigmusokkal fűszerezte. Én magam fiatal nagyváradi újságíró koromban sok ilyen kuplészöveget írtam komikusok kérésére. Feltehető, hogy ezt Ady később mint debreceni és nagyváradi újságíró szintén megtette.” Felvetődik itt a gondolat: vajon a Rövid dalok jó része nem ilyen „inspiráló” igénynek és hatásnak a szülőtte?

A versforma aligha jöhet számba a hitelesség szempontjából, mert kupléról lévén szó, bizonyára megadott, kész dallamra kellett szöveget írni. Bizony, ezek csak rigmusok; elég volt hozzájuk egy kis ötletesség, némi ritmusérzék és rímfaragó készség. Mindez, tudjuk megvolt már Adyban, aki társai közt gúnyos, csipkelődő modorával tűnt ki, s úgyszólván gyermekkorra óta verselt. Mindez az ő szerzősége mellett szól, ámbár lehetséges, hogy mégis más írta a kérdéses strófákat, talán éppen a kritikus, Carillon (bár Kapus Samu csak prózát írt) vagy valamelyik színész, sőt a kuplék talán nem is Zilahon, s nem azon frissen keletkeztek, hanem már máshonnan hozták magukkal, hiszen többé-kevésbé mindenütt „aktuálisak” voltak.

Kétségtelen döntésre tehát nem, legfeljebb a valószínűségig vezetnek el ezek a megfontolások. Jellemző stílusajátosságok híján még egy megközelítési módszer kínálkozik, a szorosan vett nyelvi elemzés. A fiatal Ady nyelvének és stílusának jellemzői c. tanulmányomban (MNY. 1957. 3—4. sz. 351—68) éppen azokat a vonásokat igyekeztem kielemezni és megállapítani, amelyek a kezdő, kiforratlan író nyelvhasználatára a még kialakulatlan egyéni „stílusjegyek” híján mégis jellemzők bizonyos mértékben, ha kevésbé feltűnő sajátosságokkal, rejtettebb összefüggésekkel is. Ezt az elemzést elvégeztem Adynak az 1899. év végéig, tehát Debrecenből való távozásáig keletkezett valamennyi hozzáférhető, hiteles (névvel vagy ismert álnévvél, írói jeggyel jelzett) verses és prózai írására vonatkozólag. Kísérletemnek volt bizonyos gyakorlati célja is: az 1955-ben megindult kritikai kiadás sok vitás, névtelen cikkének hitelesítéséhez próbáltam objektív támpontokat adni. A vizsgálatot természetesen Ady későbbi korszakaira is ki kell terjeszteni, hiszen az író nyelvhasználatát is változtat, stílusa is alakul, fejlődik, s mindaddig, amíg Ady állandó újságírói munkát végez, 1908—9. tájáig, sok névtelen vagy eddig számba nem vett álnévvél, betűjeggyel jelzett cikke jelent meg.

Tanulmányomnak Próbakő c. fejezetében megpróbáltam eredményeimet néhány cikkre alkalmazni. Hasonló módon vizsgáljuk meg a három színházi strófát is annak megállapítására, vajon a nyelvi sajátosságok melyik oldalon nyomják le a mérleget: pozitív vagy negatív irányba döntenék-e el a szerzőség kérdését. Tekintetbe kell azonban vennünk az elemezhető anyag kis terjedelmét, az adatok csekély számát s így a véletlen, az esetlegesség torzító szerepét, ami természetesen nem adhat egészen reális eredményt. A nagy számok törvénye a nyelv-statisztikában is érvényes.

Haladjunk az említett tanulmány vizsgálati sorrendjében!

1. Azonosításra felhasználható jellemző hangtani sajátosságokat és változatokat, sajnos, nemigen találunk a szóban forgó versszakokban.

A várakozástól eltérően Adynál meglehetősen vegyes képet mutatnak az *e* — *ő* hangú alakpárok (pl. *jelett* — *földött*). Vannak azonban szavai, amelyeket csak *e*-s alakban használ. Ilyen a *fed* ige is, s a versben is *befedett* fordul elő.

Másik variációs lehetőséget adna a *nekünk*, *neki*, *neked* ragos névmási alak; az *e* hangú változat (*nekem* stb.) azonban itt nem fordul elő, holott a két típus aránya Ady ifjúkori írásai-ban csaknem 2 : 1. Természetes tehát, hogy a mindössze három adat a nagyobb csoport-hoz tartozik, s így pozitív értékű.

2. A helyesírási sajátosságokat, így az egybe- és különírást, pl. a vonatkozó névmási alakok és határozók esetében, mint Adyra jellemző vonásokat nemigen vehetjük figyelembe, mert az elemzés legnagyobb részét nyomtatott szövegeken végeztük, ott pedig egyszerűen a szedő

és a korrektor egyéni ízlése vagy önkénye döntött sokszor a meglehetősen kiforratlan, szabályozatlan helyzetben, másrészt pedig vidéki lapokban tömérdek volt a következetlenség, pontatlanság, felületesség. Mindezt természetesen nem írhatjuk a szerző számlájára mint jellemző, egyéni sajátosságokat.

Az egyetlen eset, amelyet talán figyelembe vehetünk, hogy Ady a *hja* ~ *hija*, *ejh*, *hejh*, *hajh* indultásokat mindig *h*-val írta; a második versben is *hja* fordul elő.

3. Az ún. etimológiai alakpárok közül igen jellemző Adynál az *és* ~ *s* kötőszó használati megoszlása, az utóbbi javára (1 : 1,8) főként mondatkapcsoló szerepben, ahol 1 : 3 az arányuk. Ez lehet természetesen általános szilágysági sajátosság, tehát más szerzőre is érvényes. A három strófában 5 *s* kötőszó van (és egy *sincs*!), s közülük 4 mondatokat kapcsol, 1 pedig mondatrészeket köt össze. Ez a megoszlás szinte pontosan megfelel a korábbi, nagy anyagon végzett vizsgálat eredményének: 4,4 : 1.

4. Az alakitani változatok adják a vizsgálati anyag legnagyobb részét.

a) A -*z* képzős *gondolkozni*, *gondolkozott* igealak jellemző, mert Ady fiatalkori műveiben *gondolkodik* alakot nem találtam.

Kedveli versben a régies, irodalmias -*g* gyakorító képzőt is: *közelg*, *rezg*, *sóvárg*, *nyüzög*: ebbe a sorba illik az *uralgott* igealak is. Mindkét sajátosság Adyra vall tehát.

b) A *sem* ~ *se* tagadósók közül Adynál az irodalmi használatú *sem* az uralkodó, 6,6 : 1 arányban. A versekben csak 3 *sem* található. Ez azonban általában is jellemző az irodalmi nyelvre.

c) A *ha* és az összetett *hogylha* kötőszó előfordulási aránya Adynál 4 : 1. Itt csak 2 *ha* van.

A *hát* ~ *tehát* egyszerű és összetett változatok közül Ady csaknem egyedül az első használja (arányuk: 63 : 5); itt is az előbbi található.

d) A személyes névmás egyszerű és nyomósított változatainak számaránya a -*nak*, -*nek* ragos alakokban határozottan a rövid oldalra húz (2 : 1). A versekben előforduló *nekünk* és *ő neki* 1—1 adata azonban semleges eredményt ad.

e) A vonatkozó névmások közül az *ami* ~ *mi* pár kivételével a rövid alakok vannak nagy többségben Ady ifjúkori műveiben. A versekben előforduló 1 *ami* s viszont a *ki*, *kinek* alakok ezzel mutatnak egyezést.

f) A vonatkozó szerepű mód- és állapothatározó *mint* (= *amint*, *ahogy*) használata megfelel az általános képnek: ez a forma az uralkodó Adynál az *amint*, (a) *miként* alakkal szemben; az *ahogy* nem használatos nála.

g) Az egyszerű és a toldalékos alakváltozatokra a következő példánk vannak:

Az *e* mutató névmást Ady főként versben kedveli, mint a szótagszám rugalmas alakításának és a nehézkes ragismétlés feloldásának eszközt.

A rövid *ily* (*oly*) mutató névmás általában erős kisebbségben van az *ilyen* (*olyan*) mögött (6 : 25, ill. 26 : 77 az arányuk). Az *ily* csak versben fordul elő (az *ilyet* tárgyragos alak prózában is); ritkasága ellenére itt is felbukkan, valószínűleg a vers ritmusa kívánta így.

A *most* határozó mellett Ady egész ifjúkori termésében csak egyetlen *mostan* alak található, az is erősen kétes hitelű versben.

A *hisz* ~ *hiszen* meglehetősen egyensúlyban van Adynál (23 : 22); az itt található *hisz* alak tehát nem jellemző, s így nem döntő.

A *nincs* ~ *nincsen* igealakok megoszlása szélsőséges: 70 : 6. A versben 2 *nincs* és 1 *nincsen* van; változtatásukat a ritmus, tehát külső tényező alakítja, s így nem jellegzetes.

A névszók és névmások tárgyragját az egyes szám 1. és 2. személyében Ady gyakran elhagyja, főként versben, a jobb ritmikai és rimalkotási lehetőség miatt. Itt is 2 ilyen ragtalan tárgy van: *színházam* (dicséred), *fejed* (keresd . . .).

A melléznevek módhatározó szerepű alakjai Adynál többnyire ragosak (*egészen*, *botrányosan* hamis, *példátlanul* nagy stb.) de meglehetősen gyakori a ragtalan alak is: *meglehetősen* közel, *roppant* meglepett stb. A versbeli *jobban* (tetszenek) alak a szabályos, irodalmi használatra példa, s kevésbé jellemző.

Egy szokatlan határozószó található a versben: *eleintén* ; Adynál nem találkozunk vele, sem az *eleinte* alakkal, tehát nincs pozitív értéke.

5. A nyelvtani szinonimák közül a *csak* határozószó jóval gyakoribb Adynál, mint a *csupán* (47 : 22); itt is csak az előbbi áll.

Az előforduló 2 *mert* kötőszó jellemző ennek általánosan kimagasló arányára a *mivel*-el szemben (15 : 1), amely csak prózában fordul elő Adynál.

6. Az igeragozás körében két jelenség érdemel figyelmet. Az egyik az ikesen ragozott 3. személyű *esnék* alak. Ady meglehetősen következetességgel ragaszkodik az ikes igék „szabályos” ragozásához (a számba vett ikes és iktelen alakok aránya: 75 : 22), különösen a jelentő mód 1. és a felszólító mód 3. személyében. A mi esetünkben, a feltételes mód 3. személyében, 6 ikes alak áll 4 iktelennel szemben, ez utóbbiak közül azonban 1 a rim miatt került a versbe,

s így az arány 6 : 3, azaz 2 : 1. Az *esnék* adat tehát Ady mellett szól, annál is inkább, mert párját megtaláljuk nála (ÖPM. I, 220), és a felszólító *essék* alakot (I, 125), ami az *esik* ige következetesen szabályos ikes ragozását mutatja.

Ady ifjúkori írásaiban meglehetősen gyakori még a régies, magánhangzós jelű múlt igealak, különösen versben, ahol erősebben tartotta magát a XIX. század klasszikusá nyomán ez az irodalmi stílushagyomány (7 : 41 a prózában és a versben előforduló ilyen alakok aránya). Az *elveszté*-féle igealakokat tehát, ha általában jellemzők is a századvég költői nyelvére, Ady szívesen használja, s ugyanez az ige elő is fordul nála hasonló régies alakban: *Köztük vesztéd el ifjúságod* (Egy koporsó felett).

7. Szóhasználati jellegzetességek. Cikkeiben és aktuális verseiben Ady bőven használ idegen szokat; ez mintegy hozzátartozott a korszerűséghez, a „modern”, városi műveltséghez és magához az újságíró-stílushoz is.

Az idézett strófákban szereplő idegen szók közül Ady korai írásaiban, főként debreceni cikkeiben megtaláljuk a következőket: *hippodrom* (ÖPM. I, 179; a kor kedvelt látványossága volt, vö.: Szép Ernő *Gyermekjáték* c. versében is: *Sose vittek hippodromba*), *kritikus* (ÖPM. I, 75, 87, 98, 214), *kritizál* (ÖPM. I, 102) — a *kritika* szóra több mint 10 példa is van —, *direktor* (ÖPM. I, 54 stb., 10 előfordulás, Rö. dal. 35—6 : 4 példa) — a *dirigál* is előfordul kétszer —, *publikum* (ÖPM. I, 75).

Hiányzik azonban az egybevetett Ady-szövegekből a *bankett*, a *gusztus* és a *slendrián*.

A *misszek*-et is majd csak Váradon kezdi emlegetni (Miss Mary és Miss Klára. Rö. dal. 49), az akkor nagyon népszerű angol operettek hatására. Zilahon és Debrecenben azonban, úgy látszik, már hallott róluk.

Akad más kifejezésbeli egyezés is Ady korai műveivel, írásaival. A *Goldstein Számít* említi egy 1900. jan. 17-i humoros cikkében (ÖPM. I, 228). A *potya-jegy* szót éppen egy zilahai színházi vonatkozású versében használja (Rö. dal. 47). Ugyanott feltűnő egyezés van a második strófa egy sorával: „... az új, fényes Vigadó Nemcsak *bálnak* és *hangversenynek*, Hanem színháznak is való.” Itt: [A színháznál] jobban *esnék* most ő neki *Hangverseny*, bankett s a *bál*.” Hasonló párhuzam: „*Égig emelte* eleintén A szegény színészeket.” — „[Amerikában] a lift is az *égig emel*.” (Rö. dal. 10.)

Összegezve az egybevetés eredményét, a nyelvi vizsgálatnak mintegy 40 ponton elvégzett próbája 28—30 esetben mutat egyezést a fiatal Ady nyelvhasználatával. Természetesen nagy része lehet mindebben a korstílus és a szilágysági nyelv szokás közös vonásainak is. A nagyarányú nyelvi azonosságnak azonban, ha nem dönti is el kétségtelenül a kérdést, a tárgyi érvek mellett van annyi bizonyító súlya, hogy az idézett három strófát, ha kérdőjellel és további behatódó elemzésig feltételeken is, de fölvegyük Ady diákkori versei közé.

GÁBORJÁNI SZABÓ KLÁRA

SZABÓ LŐRINC KIADATLAN KÉZIRATA

NAGY DOLOG A KÖNYV...

A költő Volkmann utcai lakása szomszédságában egy baráti családnál kölcsönkönyvtár alakult 1945. június havában. A szövegben előforduló „Pasaréti Könyvklub” csak cím maradt. A klub jelleg a továbbiakban nem alakult ki. De a szép könyvtár még hosszú időn át tanította és szórakoztatta a környék baráti olvasótáborát. A közvetlen szomszédságból egybegyűlt ismerősök előtt olvasta fel Szabó Lőrinc — a háziasszony, özv. dr. Gadl Andrásné kérésére — itt közölt megnyitó beszédét. Az olvasó a későbbi Tücsökzene néhány versének prózai megfogalmazásával is találkozik ebben az írásban.

Nagy dolog a könyv, kedves barátaim. Mégsem tudom a betű és a szellem magasztalásával kezdeni ezt a mai aktuális beszélgetésemet. Háziasszonyunk kölcsönkönyvtárának, a Pasaréti Könyvklubnak a keresztelőjét tartjuk, ezért vagyunk itt, s hogy ezért, hogy éppen ezért jöttünk össze, azt most valami különlegességnek érzem. Jóideje alighanem az első olyan társas cselekedet a környékünkön, — amely nem a hétköznapi közvetlen kényszeréből született. Oh vannak, ennek is vannak mai gyökerei. De ezek nem a bunkerélet ilyen, vagy olyan parancsaiból indulnak, nem valamilyen materiális szükségből törnek a remélt megvalósulás felé, vagy legalább nemcsak azt teszik, hanem olyan alkalomra mutatnak — olyan első alkalomra — amely a szó régi értelmében ünnepségszámba megy, s egy kicsit túlmutat saját magán. Valahányszor jelképpé tudunk tágitani valami ténnyt, rögtön emelkedik a jelentősége: a szimbólum mintegy szárnyakat ad a valóságnak, a valóság legkisebb töredékeinek, és tartamot ad tűnő aktualitásnak. Kapcsolatokat beállít, vérkeringést indít a dolgok viszonylataiba, és az ész és a szív aranyával gazdagítja szegénységünket. Igen, ez az összejövetel olyasmit idéz, ami egykor életünk egyik nemes értelmét adta, és remélhetőleg mindig adni fogja. Az önkéntes kollektivitás gyönyörűségeire, a ráérés örömeire, a szellem szerelmére, az egyéni vállalkozás érdemességének hitére emlékeztet és bátorít. Belső nemességre, a gondolatok világára. Ezt a világot időnkint brutálisan kettétörheti a fizikai lét, és véglegesen — de talán nem is véglegesen — az elmúlás; ez a világ azonban mindig és mindig brutalitás nélkül — legyűri fizikai szükségleteinket, és legalábbis valami harmóniába igyekszik hangolni az anyagi valóságot és a vágyainkat. Ahogy a lélek naponta újjászületik az alvásban, úgy ébrednek most ebben a friss könyvtárban, s az itt induló akcióban, szerény keretek közt a kultúrelét reménységei.

Nagy dolog a könyv, kedves barátaim. Bizonyos értelemben mindnyájan könyvek vagyunk, az emlékezőképesség tesz azzá bennünket. Mert nem vagyunk-e tele mi is versekkel, a saját rezdüléseinkkel, idegeink folyton villogó, érkező és elcsuhanó, de megállíthatatlan tükröjzátékaival? sóhajokkal és zenékkal, amelyeket nem érünk rá vagy nem tudnánk elgondolni és rögzíteni, de amelyeknek foszlányai kiűtköznek minden tündöklő pillanatunk arcán, minden hangsúlyunkban, és félbemaradt vagy befejezett mozdulatunkon? Olyan időkből, amilyen a közelmúlt és a ma, többnyire hallgatnak a Múzsák; viszont élményekkel, regényekkel, regénysorozatok tartalmával zsúfolódnak és viszhangoznak a napjaink és hónapjaink. Húsunkba, velünkbe, csontjainkba írják, vésik, préselik zord szövegeiket a tények, azonban íróeszközük ekrazit és csákány, nem egyszer rögtön össze is törik egyetlen közléseiktől az élő könyv. Ez az élő könyv a test, előbb-utóbb úgyis összetörik, és nem biztos, hogy olyan kár-e érte; éppen a törekenysége és mulandósága ébreszti kételyeinket, ébresztve viszont ugyanakkor másféle vágyainkat és látomásokat egy érdemesebb létforma iránt, egy maradandóbb valóság világáról. Mindenesetre furcsa, hogy a romló testnél romlandóbb papír legyen fizikai

őre a rombolhatatlan szellemnek; de ha furcsa is, így van, mondja a tünőség... Aztán tiltakozik: nincs így: a könyvtár maga szintén csak test, a papír maga szintén matéria, szétfűzhető és elégethető: a szellem csak úgy van jelen a polcokon és a kötetekben, ahogyan a gramofonlemezeken a zene, új percepció és appercepció kell a meglevénítéséhez, új, élő gép, amely lapjait forgatja és megzendíti a tartalmukat. A könyvtár mindent megőriz, évezredek és évszázadok tesz házunk barátaivá, lakótársainkká, apáinkká és kedveseinkké, de csak ha mi is akarjuk. A szekrénybezárt szellemek némák, mint a Múzsák; sőt, nemcsak fegyverzörgésben, hanem mindig, békében is hallgatnak: megjelenésükhöz, megszólalásukhoz hívás kell, szólítás kell, lélektől lélekig ható idézés. A könyvtár az emberi tudat mása, rögzített és megnagyobbított materializált emlékezet, de időfeletti erejét, bűvös értelmét, eleven életét mi magunk adjuk. Ahogyan az emberi lélek könyv, éppenúgy a könyv is lélek, és csak úgy az. Nagy dolog a könyv, barátaim. A világot hozza körénk, a múltat telepíti szobánkba. Igazán nem csodálhatjuk, hogy a régi mindig úgy veri az újat, hogy a múlt olyan roppant fölényben van a jellel szemben. Nem csodálhatjuk, hiszen összehasonlíthatatlanul nagyobb nála! Ami velünk történik, amit a pillanat hoz, az csak fodrozódás, az csak játék a mélység felszínén: a hullámverés csak egy-két vagy legfeljebb tíz-húsz métert mutat a tenger keresztmetszetéből. A könyvek barátai, igazi barátai: alázatos emberfajta, hiszen úgyszólván mindennap szembekeverülnek, néhány órára vagy legalább percre, az időtlenséggel, az örökkévalósággal. A könyvtár nemcsak a szobánk falait béleli, béleli a lelket is! Az olvasó, a lelkes olvasó még akkor is boldog, ha nem ér rá felütni a könyveit, csak érzi a jelenlétüket. A könyv már kívülről is ígér és szuggall. Mindnyájunknak vannak hatalmas könyvelményei, a legtöbb élményünk — terjedelemben és változatosságban — könyvelmény. S a tudásunk 99%-a szintén könyv, az élő betű, a szellem tudása, ajándéka. Mit tapasztalhatunk ezen a földön közvetlen tapasztalat, saját érzékelés formájában? Nagyon keveset. A könyv — legtágabb értelmében véve most ezt a fogalmat — vagyis a szó, a mások közlése — épít számunkra kontinenseket, ahol nem jártunk, múltakat és jövőket, amelyekből kizár bennünket idő, érzéseket, sorsokat, történelmet, kalandokat, édeneket és poklokat: a könyv az egyik leghatalmasabb eszköz az egyéniség határainak kiterjesztésére. Az egyéniség legfeljebb új veretést ad a köztulajdonban közkezen forgó érzéknek, az életbölcesség váltópénzeinek. Nincs a nap alatt semmi új. Mennél többet tudunk, annál jobban ismerjük a tudatlanságunkat. S persze az egészben ez a legfontosabb!

Mindnyájunknak voltak szerelmei a könyvekkel és a könyv — többek közt — valóságos kicsapongássá válhat; ahogy másrészt nők nem egyszer féltékenyek a férjük vagy szeretőik könyveire. Mint önök, én is emlékszem első hatalmas szédületeimre, amelyeket a betűktől kaptam, az első szellemi szerelemre. Még harmadikos diák lehettem, amikor kezembe került egy Olcsó Könyvtárfüzetben Szofoklész Oidipusza. Valahogy reggel üthettem fel, még az ágyban, felkelés előtt, és nem bírtam letenni. Viszont öltözködni, mosdani kellett, hívott az iskola. Harisnyahúzás közben még egészen jól lehet olvasni. Aztán a nyomorúságos vas-mosdó párkányára állítottam a füzetet és így olvastam tovább. Belekerültem egy nagy drámába, szörnyű érzéseknek váltam szem- vagy fül- vagy még inkább: lélektanújjává, együtt viharzott a szívem a szerencsétlen király sorsával — hogy lehetett volna abbahagyni ezt az izgalmat? Megoldást rögtönöztem még a szappanozás idejére is: a félarcomat és felszememet mostam és hunytam be, a másik féllel tovább ettem-szívtam magamba a boldogtalan Oidipusz és a kórusok jajgatását. A reggeli megint könnyen ment, az utcán is lehetett olvasva bukácsolni. Mire beértem a kollégiumba, végigéltem a Labdakidák történetét, az első tíz percben már a szomszéd antikváriumában kutattam a folytatást, az Oidipusz Kolonoszban és az Antigonét. Ekkor lettem olvasó, ekkortól kezdve gyűjtöttem könyveket. Előbb az éjjeliszekrényem fiókjá telt meg filléres füzetekkel, remekművekkel. Óh, az még csak egy tarsolynyi volt, az a könyvtár, s nem is álltak az egyes darabjai, hanem feküdtek, egymást takarva. Az igaz könyvtár ott kezdődik, ahol legalább egyetlen polc megtelik! Ahol a könyvek már állanak, egymás mellett, kihasználva a teret és áttekinthetően! Ilyen könyvtáram, polcos könyvtáram, csak egy év múlva gyűlt össze. A könyvek egymásra utaltak, egymást ajánlották, folyton újabb kollégákat mutatták be, és mind meglepőbb társaságokba vittek. A negyedik gimnázium fordulója előtt falun töltöttem a nyarat, Tiszabecsen, egyik pap-nagybátyámnál, Ugocsa és Szatmár határán. Rekenő nyár volt, akkor már könnyű volt felfedeznem a szomszéd hat osztályos falusi elemi iskola könyvtárát. A meszelt falak és poros ablakok tele pókhálókka és kiszáradt legyekkel. A két barna szekrény könyv barátom lett abban az üres, vakációs tanteremben; legszívesebben mégis a rokon kert nagy méhesében olvastam, árnyékban, erjedő, édes viasz-szagban, ezer- és milliószálú zsongás szövevényében, nagy árnyak és éles napsugarak duruzsoló, döngicsélő álomvilágában. Időnkint ki-kiszaladtam, szedni egy-egy kalap szilvát vagy körtét, aztán vissza az édes zsongásba, szédülésbe. Ott, a tiszabecsi nyárban és méhesben ismerkedtem meg először azzal a fogalommal, hogy irodalom, ott tudtam meg, hogy voltak magyar költők.

Legelsőnek Berzsenyi életéről értesültem, a Beöthy-féle irodalmi Kís Tükörből. „A kemes-aljai kiscgazda...” —, hogy bámultam, milyen tisztelettel gondoltam rá: ime, van valaki, vannak csodálatos valakik...: én már a nagyapámról is alig tudtam annyit, mint Ádámról tanítottak, arról a paradicsombéliről, s most egyszerre kiderült számomra, hogy bizonyos embereknek minden rezzenését, hangulatát, cselekedeteit, sorsfordulatát és leveleit mennyire számontartja és keresi-kutatja az utókor! Kik ezek a megkülönböztetett emberek? És igazán megérdemlik? Ettől kezdve úgy gondoltam a költőkre, mint legalábbis az arkangyalokra. Előbb ismertem meg a magyar irodalom történetét, mint magát az irodalmat. Volt mit hozzátanulnom ősszel egy még hatalmasabb tanteremben, a kollégium nagykönyvtárában, a Tisza-becsen szerzett irodalomtörténeti tudásomhoz, s volt mit hozzáolvasnom az újabb, a nyugatosok irodalmából a régiekéhez. Ekkortájt kezdtem egyúttal átkandikálni a népi és fizikai országhatáron, egy új, idegen nyelv — melyet akkor tanultunk — volt rá az első távcsővem, ekkor tértem le a polgári tanárjelölti útról, ekkor indult meg a baj, a rossz, sok minden, ami évtizedek múlva robbant: ... egy kritikus gonosz magyar, és egy kritikus gonosz német vitt lépre: az egyiket úgy hívták, hogy Ady, a másikat meg, hogy — Heine Henrik.

A baj, a rossz! — Nagyot ugrottam az elbeszélésben, évtizedeket! de akárhová ugrottam volna, mindenütt a Könyvek Országának valamelyik tartományában értem volna földet. Az első nagy ilyen — és már egyéni — tartomány az életemben a Babits Mihály könyvtára volt: 1919 után vagy két-három esztendeig együtt laktam benne nemcsak évezredek legnemesebb szellemeivel, de együtt a megelevenítőjükkal, a költővel is, akinél a magyar szellemiség még nemigen szült hatalmasabb, gazdagabb és tisztább gondolkozót. Azt a könyvtárat most télen mindenestől porrázúzta egy repülőbomba. A második nagy egyéni könyvtartomány, amely a kerete lett az életemnek, a magam bibliothekája, itt a szomszéd utcában. Ezt már én gyűjtöttem, vettem, minden pénzemet ebbe fektettem. Ott szeretnék dolgozni, benne szeretnék meghalni. Hadd mondjak róla csak annyit, hogy megmaradt, az ostrom, és a 65 napos bunkerélet során egy kirgiz poéta mentette meg, leírom a nevét: Temirkul Umetoli-nak hívják...

De éppen ideje visszatérnünk a mai naphoz. Ebben a házban most egy könyvtár született. Nem közvetlenül olyan, amelyet elsősorban szeretünk, nem egészen az, aminek állványai előtt, mint Goethe mondta, egy nagy tőke jelenlétében érezzük magunkat, amely kiszámíthatatlan kamatokat osztogat nesztelenül. A házbelieknek van — és mindig volt — saját könyvtáruk, álmaik vehikuluma, igazi könyvtár, országok rongya és dicsősége, amelyben az emberi szellem minden gyönyöre és fájdalma összegyűl, minden szárnyalása és egyúttal minden irtózata a mindenütt-jelenvaló hazugságtól. A mai alkalom, a kölcsönkönyvtár megnyitása, gyakorlati célt szolgál, a közönséghez fordul, nevelni akar és bevezetni. Szórakoztatás útján átcsalogatni a kicsiből a nagyba, a külső szobából a belsőbe, a kellemesből az igazba, a múltból a véglegesbe. Lehetséges, hogy az ismeretlenből köztünk időzik valaki, egy baráti szellem, aki maga is nagy olvasó volt és nemrég még ebben a házban, ezek között a falak között élte emberi életét: ha itt van, ha valahogy itt lehet, bizonyára örül együttlétünknek, örül az alkalomnak, amely annyi riadalom után ismét kulturális célra gyűjthetett össze bennünket, s velünk együtt kívánja, hogy kedves háziasszonyunk és a Pasaréti Könyvklub sokáig éljen, és gyarapodjék és virágozzék!

ZOLNAI BÉLA

THALY, BALLAGI, RIEDL

R. Várkonyi Ágnes a Magyar Történelmi Társulat Tudománytörténeti Tanulmányok című sorozatának első kiadványaként kitűnő, műmellékletnek való papíron, 502 lapos, nagy szorgalommal összeállított, kritikai dokumentációban gazdag, helyenként drámai lendületű könyvet publikált, *Thaly Kálmán és történetírása* címmel. Ez a könyv aktuálissá tesz egy évtizedek óta birtokomban levő közérdekű levelet, amelynek szövegét alább közlöm.

Thaly Kálmán a magyar történettudomány legromantikusabb, harcokban edzett, dicsőség-övezte alakja, akinek tudósi, irodalmi érdemei a halála után szinte tragikusan omlanak össze. Az abszolutizmus alatt az ifjú, nagyreményű Thaly ellen azt a vádat emelik, hogy Táncsics forradalmi írásait, katekizmusát terjeszti, márciusi tüntetést rendez. Élete végén a városok és vármegyék második Deák Ferencnek nevezik Thalyt, aki a koronás királyt és népet kibékitette egymással és aki ezzel a paradoxonnal élteti Ferenc Józsefet: „Éljen a király, éljen Rákóczi szelleme!” Mint az ország szellemi és politikai életének egyik főembere vesz részt Thaly a diszmenetben, amely Rákóczi hamvait a Rákóczi-úton kíséri. Élete végét jómódban, Európa előkelő gyógyfürdőiben tölti, — írja Várkonyi Ágnes (266) . . .

Ami összeomlott Thaly halálával, az a hivatalosnak mondható, illúziós történelem-szemlélet és a kuruc balladák hitelességébe, népköltészeti értékebe vetett hit. A hazug kuruc-romantikát (Endrődi Sándor!) Ady Endre versei foszlatják szét költészetben, közfelfogásban. Thaly tudománytalan idealizálását Szekfű Gyula *Szárműzött Rákóczi*-ja (1913) semmisítette meg. A magyar Dreyfus-pör volt ez a vita, amelyben Rákóczi és a kuruckor igazi értékelői — a haladók és emberi szemlélet, a tudomány szabadsága nevében — Szekfű mellett harcoltak. A képrombolással vádoltak közé Riedl Frigyes is bekerül, akit régebbi, realis-józan irodalom-szemlélete mellett ez az áldatlan pör is determinált a Thalyval szemben való erősen kritikai állásfoglalásra. Thaly leghevesebb védelmezői közé tartozott a történész Ballagi Aladár, akinek szerepe a balladák irodalmi vitájába is átnyúlt.

*

A kuruc balladák hitelességének pöre a magyar filológiának nagy erőpróbája és páratlan diadala volt. Bebizonyítani tizenhetedik századi remekműveknek hitt költeményekről, hogy a XIX. század közepén keletkeztek: hálátlan, de köteles munka volt, és az irodalomtörténeti módszerek éleselméjű alkalmazása.

Tolnai Vilmos a Thaly közléseinek szövegében talál anakronizmusokat, nyelvújítási alkotásokat. Riedl Frigyes a legszebb kuruc balladákban ismeri föl Arany János hatását. László Zsigmond (Egyet. Philol. Közlöny 1915) a Sievers és Rutz melódia-kutató módszerét alkalmazza a gyanús szövegekre . . .

Csodálatos és történetietlen szemléletre vall, hogy föl sem vetődött az a szempont, miszerint a ballada mint irodalmi műfaj nem időtlen és örök gyakorlat, hanem a XVIII. század közepén Angliában (1765) és Németországban (1773) alakult ki (vö. Epikus román, dالromán c. dolgozatomat, Filológiai Közlöny, 1958, 207. és 353. l.). A kuruc háborúk idején nem írhatott sem népi, sem literátus költő aranyjánosi balladákat. Meggyőződésem egyébként, hogy népballadaink nem függetlenek az irodalmi ballada-műfajtól.

Riedl bámulatos intuícióval pszichológiai alapon rekonstruálja Thaly költői pályájában — mert a Fejedelem rajongója a maga módján költő és hazafi volt, inkább, mint tudós — a *pia fraus* vagy erősebb szóval a hamisítás lehetőségét. Tanulságos ebből a szempontból Várkonyi Ágnes könyvében (419—485) a függelék: Thaly Kálmán munkáinak jegyzéke.

Lapozzunk ebben a bibliografiában, amely a *poétai berek*-nek nem mindennapi topográfiáját mutatja! Nincs még egy történészünk, aki ilyen romantikus tájakon, magának teremtetett boldogtalanságok és verőfények útvesztőjében andalgott volna, néha Bujdosó Bálint, Palotás Miklós kuruckodó álnéven és ilyen exotikus-biedermeier fölírású sajtóhelyeken, mint: Bolond Miska, Családi Kör, Fekete leves, Gombostű, Garabonciás diák, Házi kincstár, Hortobágy, Kétgarasos Újság, Nefejejts, Ördög naplója, Virágcsokor. A verscímek túltengenek a nagytekintélyű akadémikus munkásságában és elvezetnek a fiktív költészet, a helyzetdalkok, „utánérzések”, leplezett *pastiche*-ok világába. Íme egy választék: A bujdosó lélek, Az őrült, Elment a képzelet bolyongani, Regék és balladák, Régi hún mondák, Kósza betyár (nép-románc), Az elátkozott lovag (ballada), Dévai harc, Dezső vitéz (1330!), Ó-svéd ballada, Spanyol románc, Hunyadi fohása a várnai vész után, Szomorú ballada, Szomorú időkből (1526), Skót ballada, Csaba vezér (székely ősrége!), Hegedősök bordala a XVI. Században, Som Gerő (ballada ó-magyar modorban), Székely kürt, Szilágyi Mihálynak szomorú dalai török rabságban, Rákóczi keserve Bercsényi halálán, Thököly bujdosói (énekli egyik lantos II. Rákóczi Ferenc táborában), Bujdosó kuruc dala (1711), Bujdosók siralma...

A kuruc-pörnek egyik megható dokumentuma került elő gyűjteményemből: Riedl Frigyes levele Ballagi Aladárhoz, 1914-ben, *post festum*. Kétségkívül Riedl kézírása. A címzett nem lehet más, mint Ballagi Aladár, Riedl kartársa a pesti egyetemen. Ez kitűnik a levél tartalmából és ezt bizonyítja az is, hogy annak idején a vagyonmentő vásáron vett és Ballagi Aladár pecsétjével ellátott könyvek egyikében találtam.

Riedl udvariasan elhárítja magától Ballagi szóbeli meghívását (volt oka rá!) és látogatás helyett levélben válaszol irodalmi ellenfelének.

Igen T. Kollega Ur,

Mért nem léptem fel a kurucz baladakra [sic] nevé [sic] Thaly életében?

Mert lassanként győződtem [sic] meg. Thaly életében csak gyanum volt, az a vág* impressióm, hogy néhány ballada modern. A szükséges levéltári kutatásokat csak tavaly végeztem. Thaly levelei külömben [sic] régebben nem állottak volna rendelkezésemre. Négy évvel [áthúзва: adtam ki] Thaly halála után adtam ki cikkemet: ha esetleg elolvassa, meg fog győződni, hogy nem támadom Thalyt, hanem mindig tisztelettel beszélek róla és ki akarom mutatni, hogy sokkal jelentékenyebb költő volt, mint általában hiszik.

Hogy volt e valami befolyása a bécsi kamarillának az én szöveg-kritikai elméletemhez — erről tán nem szükséges szólnom.

Utolsó beszélgetésünk alkalmával, Ön volt oly szíves, magához invitálni: tán nem fogja rossz néven venni, hogy legalább e levéllel keresem fel.

Öszinte tisztelettel

Riedl Frigyes

1914 márcz. 11

A bécsi kamarilla befolyásával vádolt Riedl levele diszkrét iróniával figyelmezteti Ballagit, hogy olvassa el azt a szöveget, amelyről rossz véleményt formál. A tudós Riedl emberi portréjához is értékes vonásokra világít rá ez az írás.

* *Vague* (francia szó): 'bizonytalan', 'ködös'. Festészeti műszó is. A németek szeretik használni. Thomas Mann írja a Tonio Kröger (1922) VI. fej.-ben: „mit einer vagen und abwehrenden Armbewegung”.

FEJŐS IMRE

SZÉLJEGYZETEK PETŐFI IKONOGRÁFIÁJÁHOZ

Míg legtöbb írónk arcképének kutatásánál egyetlen forrásunk Szinnyi életrajzi lexikona, Petőfi képmásainak feldolgozásával Kertbenynek a Koszorú 1879. I. évfolyamában megjelent dolgozata óta, Várkonyi Nándor Petőfi arca (Pécs, 1940) tanulmányáig aránylag sokan foglalkoztak. Szakszerű szempontjainál és érdemi teljességénél fogva egyik legjobb ikonográfiai tanulmányunk, Rózsa György: Petőfi Sándor képmásai (Irod. 1951. 2. sz.) után már csak a részletkérdések tekintetében hozhat újabb adalékot a további nyomozás.

Várkonyi új Petőfi könyvének (Az üstökös csóvjaja, Pécs, 1957.) első és leghosszabb, ikonográfiai fejezete s az ehhez csatlakozó kiegészítések is bizonyára a részletkérdések bőséges tárgyalásában bírák legfőbb érdemüket. Műve rombol és épít, de mindig a történeti igazság útját kívánja egyengetni. Szétfosztatja azt a szép legendát, mintha a Nemzeti Múzeum lépcsőjéről hangzott volna szét a világba a Talpra magyar; százötven szerző irodalmi hagyatékára támaszkodva, idézetek gazdag halmazával kíséri végig Barabás, Mezey József, Orlai Petrics és mások műveinek, főképp a dagerrotípiának keletkezését; az irodalmi források világánál iparkodik eljutni a valódi Petőfi-arca hűséges tükröződésének meghatározásához. Következtetései, megállapításai és eredményei mégsem mindig megnyugtatóak s ezt első kézből tanulmányának célkitűzése magyarázza. Tudományos igényű forrásvizsgálatokat zsúfol szándékolatlan szélesebb közönségre tekintő írásába, összefoglalást kíván nyújtani, amely kiindulása legyen a további feldolgozásnak, a Petőfi ikonográfiát szeretné „helyes útra téríteni”, a „hamis Petőfi-hagyományt” kicorrigálni, úgy érezve, hogy munkája „joggal nevezhető egy tökéletesebb, rendszerezettebb Petőfi ikonográfia indító állomásának”.

Nem lehet vitás, hogy a történeti ikonográfiai kérdések megoldásának alapja a fáradságot nem kímélő adatgyűjtésen alapuló, önmegtartózkodó aprómunkával felszerelt, módszeres katalógus. Ilyen összeállítást készen talált a szerző Rózsa György — általa is több ízben idézett — tanulmányában. Ezután azt vártuk volna, hogy az olvasót vagy egyszerűen annak kézbevételeire utalja és megelégszik az esetleges hibák kigyomlálásával és a hiányok pótlásával, vagy új s ha lehet módszeresebb és teljesebb katalógus talapzatára építi fel mondani-valóját. Várkonyi a harmadik lehetőséget választotta. Új katalógust tűz tanulmánya elé és mintha ezzel maga sem volna megelégedve, könyvének végéhez is függeszt egy képjegyzéket, de ezek sem teljességükkel, sem metodikájukkal Rózsa összeállítását meg sem közelítik. Mindez nem volna túlnagy baj, ha csupán népszerűsítő szándék vezérelné. De ha új alapvetést kívánt nyújtani, akkor miért hagyta el pl. Orlai Petőfi szüleinél és Petőfi Egerben című vázsnait, miért nem említi Barabás 1856. évi litográfiáját (Petőfi, Vörösmarty, Nagy Ignác és Garay mellképe egy lapon), továbbá az 1860. évi ecsetrajzát, amely Axmann acélmetszetében önállóan és az Újabb magyar lantosok 1864. és 1875. évi kiadásában is megjelent. Jó alkalom kínálkozott volna itt arra is, hogy Vayer Lajos nyomán (It. XXXI. 1942. 210.) véglegesen kiirtson a Petőfi ikonográfiából egy durva hamisítást, amelyet Lázár Béla publikált a Petőfi Társaság közlönyében (Koszorú. u. f. VIII. 1942. 69.), mint Barabás 1848. évi eredeti rajzát, egész tündérmesét körítve az előbb említett acélmetszet után kiugyetlenkedett mellképhez. Az sem lett volna érdektelen, ha kiegészíti Rózsa katalógusát azzal, hogy Petőfi Barabás megörökítette a Lánchíd alapkövetételénél, Than a Nemzeti Múzeum falfestményén s — ha jól emlékszünk — Dudits az Országos Levéltárán. Ezek bizonyára érdekes vizuális dokumentumai Petőfi hódító útjának és többet mondanak az „igazi” Petőfi-arca kialakulásáról, mint a képmellékleten is közölt állítólagos diák- és színészkori ábrázolások, amelyek csak a nagyérdemű, de nem mindig kellő kritikájú műgyűjtő, Ernst Lajos révén jutottak a halhatatlan költő közelébe. Folytathatnánk még a hiányokat, elég azonban arra hivatkozni, hogy míg Rózsa

1898-cal lezárt katalógusa 68 tételt sorol fel, de ennél jóval több, kb. 150 ábrázolást tartalmaz, mivel az ismétlések, reprodukciók, változatok nála, a módszeresség követelményeinek megfelelően, mint az eredeti alkotások származékai, alszámon következnek, addig Várkonyi 63 ábrázolást tart számon, s ezek között a legutóbbi évek alkotásai is szerepelnek, elsőnek figyelve meg napjaink megújítható Petőfi felfogásának képzőművészeti tükröződését.

Várkonyi összeállításai nem eléggé rendszeresek és következetesek. Első katalógusában az időrendet alárendelve, mesterek szerinti főcsoportokba gyűjti anyagát. Legfeltűnőbb itt a zavar a dagerrotípiánál, amelyet (római számmal) külön főcsoportba sorolva, arab egyes számmal jelez, majd folyamatosan, mint önálló darabokat közli a dagerrotípia másolatait, azután új (római számú) főcsoportban írja le a Klösz-féle retusált fényképmásolat származékait. Második katalógusa egyszerű időrendi felsorolás, minden tekintet nélkül az ábrázolások belső összefüggésére. Elfogadhatatlanok a „közvetett, másodlagos hitelességű” ábrázolásokról szóló fejtegetései. A hiteles ábrázolás első kritériuma, hogy élet után készült legyen. Hiteleseknek fogadhatók el az emlékeztet után készült képek s méginkább az eredeti alkotások hű és egykorú másolatai, mint az előkép után készült egykorú metszetek vagy litográfiák. Ezek mesterei a kor stílusességében maradványok mindig a hű reprodukciót tekintették feladatuknak. Másodlagos hitelességűeknek nem tekinthetők azonban a modell személyes ismerete nélkül, a hiteles ábrázolások felhasználásával alkotott későbbi képmások, rekonstrukciók. Ragadják ezek bár meg az egykorú képeknek százszor jobban az ábrázolt habitusában megnyilvánuló egyéniséget és jellemet, alkossanak hasonlíthatatlanul kifejezőbb erejű, szuggesztívebb képmásokat, értéküket nem hitelességükben, hanem művészi erejükben bíráják.

Szerzőnk központi kérdése a dagerrotípia. Ebben látja Petőfi vonásainak, sőt egyéniségének leghívebb megörökítését, fejtegetései erről a legbővebbek, a többi képmás értékét elhelve viszonyítja. Az elveszetteknek hitt, a maga nemében egyetlen darabot ugyancsak Rózsa György találta fel, ha nem is olyan anekdotikus körülmények közt, mint azt Várkonyi másodkézből előadja, hanem rendszeres anyaggyűjtésének jutalmául.

Az első kérdés itt a fényképiró személyének kiderítése. A dagerrotípizálást nálunk biztosan Marastoni Jakab kezdeményezte 1841 júniusában. Simonyi Antal az idő tájt még javában külföldön járt, Heller József mint vésnök munkálkodott, Strelisky Kawalkyval együtt 1844-ben kezdett dolgozni. Ők hárman, Marastoni, Strelisky és Kawalky legjobb nevű dagerrotipistáink. A hirvenesség alapján tehát nincs jogunk a Petőfi-fényképet Streliskynek tulajdonítani, annyival is inkább, mivel a kevésbé ismert nevű fotografusoktól is maradt ránk technikailag a Petőfi-arckép mellé állítható darabok. Strelisky a felvétel idején nem az Egyetem utcában dolgozott. 1846. május 1-én a Bálvány utcában fekvő Blüchdorn-ház harmadik emeletére költözött és itt működött 1848-ban is. (Hirdetése: Der Schmetterling 1846. máj. 11. 19. sz. 292.; Der Ungar 1848. 638.) Így Strelisky műtermének helye sem bizonyíték az ő szerzősége mellett.

A dagerrotípia felvételi ideje nem tarthatott néhány percig. Ekkor már nálunk is készültek úgynevezett pillanatképek, legalább 3 másodperces idővel. Normális felvételnél sem gondolhatunk 40—50 másodpercnél hosszabb időtartamra. Am még ez az expozíció is meghatározó módon szolt bele a képmás elkészítésébe. A fejet okvetlen meg kellett támasztani. A Petőfi István és Jókai által kifogásolt lehajtott fejtartás ennek következménye: vagy hátul fejtámlát alkalmaztak s ez buktatta előre a fejet, vagy a galléra hajló áll adott annak támasztékot. Legvalószínűbb a két módozat kombinálása. A fejtartás ezek szerint nem Petőfi szokott, önként felvett mozdulata. Úgy tetszik, a bal arcfél teltsége, húsossága sem a dagerrotípia hűségéből, hanem ellenkezőleg gyarlóságából következik. A megtámasztott fej és arc körvonalait, a merőben a lencsére szegzett szempárt az ezüstlemez híven visszaadta, de az arc izomzata, amint azt Várkonyi is írja, megrándult, kifeszítette a bőrt, ettől látszik a bal orca teltebbnek.

Mindebből következik: a dagerrotípia nem emelhető ki főforrásul a ránk maradt képmások közül, hanem Orlai műveivel, Mezei kis festményével és Barabás képeivel együtt alkotja azt a hagyatékot, amely Petőfi emberi valóját formában és színben az utókornak híven megőrizte.

Orlai valódi jellemző erővel készült, életművének csúcspontján álló mellképe bizonyára modell utáni alkotás és nem az íróasztalánál álló költőt ábrázoló festményének másolata. Ennek ellentmond a minden kényszeredettség nélkül, friss, közvetlen mozdulatokkal való ábrázolás csakúgy, mint a szokásos festői gyakorlat. Az íróasztala mellett álló Petőfi kompozíciónak festését úgy rekonstruálhatjuk, hogy a festő előbb megalkotta a mellképet, mint reprezentatív darabjának előtanulmányát, utána felvázolta a kompozíción modelljének egész alakját s aztán dolgozta ki a részleteket, amikor már az aprólékos gondolat készült intérier-festésénél a költőnek akár nem is kellett jelennie. Maga a kompozíció is erről a munkamód-

szerről vall. Mindkét változatán mellig az alak ábrázolása sokkal erőteljesebb, azon túl lapos, nem tudja a test formáit éreztetni.

Záradéku! néhány megjegyzés a módszer kérdéséhez. Az ikonográfia nemzetközileg elfogadott módszertani szabályai, pl. a méretek megadása, a „céhbeli” szó-használat, a forrásokra hivatkozó lábjegyzet aligha léptetik a szerző személyét előtérbe. A tudós lírájának az esszé a műformája.

De ha eddig műhelybeli kritikát gyakoroltunk, el kell ismerni azt is, Várkonyi nemcsak az irodalomtörténet iránt érdeklődő közönségnek nyújtott élvezetes, újdonság számba menő olvasmányt, hanem olyan széles irodalmi forráskutatás alapján tárgyalja témáját, aminővel előtte nem bírtunk. Maga az a tény, hogy szinte a legfontosabb — számszerint 63 — Petőfi-ábrázolás reprodukcióját tette közzé egyetlen kötetben, munkáját a további kutatás nélkülözhetetlen segédeszközzé avatja. Írott források és képek szintetikus egymásravezetése az adatközlés gazdagságán túl is nyeresége a Petőfi-ikonográfiának.

LÖKÖS ISTVÁN

EGY ISMERETLEN KAZINCZY-LEVÉL

A XVIII. században II. József, öt iskolai kerületre osztva országunkat, rendeletben határozta meg az „új közös iskolák” (állami iskolák) létesítését. Egyik ilyen iskolai kerület, „tudománybeli megye” volt a kassai, amelynél Kazinczy Ferenc volt 1786 őszétől¹ 1791 április 1-ig a kerületi tanfelügyelő. Ilyen minőségben tárgyalt két alkalommal az egri görög keleti egyházközség vezetőivel a közös iskola felállításáról. Megállapodás azonban közöttük nem jött létre. Az egri görögök és szerbek annyira védtek kiváltságaikat, főleg a római katolikus klérus támadásaitól, hogy még állami szinten sem voltak hajlandók tárgyalni a közös iskola felállításáról.

Jellemző a római egyház iskolapolitikájára a XVIII. század folyamán a féktelen terror, amellyel a görög keleti vallású szerb és görög szülők gyermekeit a jezsuita papok kényszerítették a „saját klostromukban való nevelkedésre”. Az sem volt ritka eset, hogy testi fenyegetéssel („páltzákkal”) valószínűsítették meg a nevelés eme magasztos, nem éppen humanista jellegű módszerét.²

A görög iskola megszervezését, ha hosszú küzdelem után is, de elérték, ahol mind a görög, mind a szerb anyanyelvű gyermekek tanulhatták saját anyanyelvüket. Kazinczy később tárgyalásainak eredménytelenségéről egy német nyelvű levélben számol be gr. Eszterházy Károly akkori egri püspöknek (1798. október 7.), amely levelet már Bihari József közzétett az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyvének III. kötetében. (Eger, Hungaria, 1957. 535—536. 11.) E sorok szerzője kutatásai során egy újabb, eddig ismeretlen Kazinczy-levelet talált, az egyházközség jelenlegi plébánosa, Szergej Gaľeckij támogatásával, aki lehetővé tette a levéltári anyag tanulmányozását, s akinek szívességét ezúton köszönjük meg.

A levél korábbi keletű, mint a fentebb említett, Bihari József által közölt és magának az egri nem egyesült görög egyháznak címezték. Olvasása során meggyőződhetünk arról, hogy Kazinczy valóban tárgyalt a közös iskola felállításáról az egyházközség vezetőivel.

A levél betűhív szövege a következő:

Tisztelendő Plébánus Ur!

’s egész betsültre méltó Egri Görög Ecclesiának Előljárói!

Örömmel láttam ugyan utolsó Egerben-létem alkalmatosságával, hogy Tiszt. Plébánus Ur és ezen Ecclesiának Előljárói ő Felségének a’ Helytartó Királyi Magyar Tanács által az eránt kiadott, és párban ide is zárt parantsolatját, hogy ez ezen Felekezetű nevendék Ifjúság a’ Normális Oskolákban bé-vett mód szerint tanitasson, serényen tellyesíteni kívánják, ugy mint a’ kik ezen végből Lazarovich Uramat Zomborról magok közzé is hívták, és már az Oskolai Tanítást véle el is kezdtették.

De mivel hogy a’ Felséges Rendelések szerint minden ilyen Normális Oskola fel-állításában a’ leg első lépés az, hogy a’ Tanítónak fizetése, ’s szállásának ki-mutatása, továbbat pedig az Oskolai tanításra szükséges képpen meg kívántatott alkalmas szobának akár fel-építése, ’s minden esetekben elő fordúlható reparatiója, akár ki-bérlése, annak fűttetése, szé-

¹ Fináczy Ernő szerint csak 1789-ben foglalta el az állást. (Az újkori nevelés története, Bp., Egyetemi nyomtat. 1927. 339. l.)

² Dr. Bihari József: Újabb adatok az egri szerbek és görögök történetéhez, Eger, 1958. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének IV. kötetéből. 2. l.

kekkel, táblákkal, krétával, és papirossal leendő providealtatása eránt, az ilyen Communitásoknak vélem, mint az ezen Kassai Tudománybeli Megye Nemzeti Oskoláinak Királyi Igazgatójokkal Contractusra kelletik lépni, melyet én osztán három egymáshoz mindenekben hasonlatos exemplarokban expediáltván, egy concernens (Várme)gye-béli Tiszt Coramisiatiója mellett a' Fels. Helytartó Királyi Magyar Tanátsnak pro ratificatione bé-mutatok, honnan, egyykét a' most nevezett Fels. Helytartó Tanáts maga Archivumába tétetvén, a' kettejét olly véggel küldi-le, hogy az itt Kassán a' Tudománybeli Igazgatásnál, másika pedig a' velem Contractusra lépet Communitásnál tartattassék meg: ezek pedig Egri Görög Ecclesiának Tagjai által még nem tellyesétettek: hivatalom szerint kérem mind Tiszt. Plébánus Urat, mind pedig ezen Felekezetnek érdemes Elöljáróit, hogy az ide rekesztett Contractust három exemplárban expediálják, és azt nékem Tel(kinte)tes Heves Vármege által minél előbb küldjék-bé.

E szerént tökéletes tellyesítésre fog menni Fels. Királyunknak meg-nevezett Rendelése, 's ez az Oskola a' több Királyi Igazgatás alatt lévő Nemzeti Oskoláknak számok közzé vétetik, úgy mind az által hogy a' mellett

1. Mindenkor tulajdon az az Görög Religiójú lesz a' Professor, és az Hitnek tanításában sem én magam és Successoraim, sem semminémű köz hivatalban lévő, annyival inkább particuláris személyek leg-kissebbet is nem avatkoznak; sőt inkább azt akár maga a' Világi Tudományokat Tanító Professor, akár pedig Plébánus Úr vagy Káplánja olly tökéletes szabadsággal fogja tanítani, mint, ha ez az Oskola Nationalis Normalis Oskola sem volna.

2. Lesz ezen Religiójú Felekezethől egy Localis Director, de minden fizetés nélkül a' ki a' Tanítónak serénységére, tanítása módjára, erköltseire, 's a' Tanulók' igyekezetire fog vigyázni; ezen Oskola eránt velem egyenesen Correspondentiában lesz, és ha panasz támadna a' Tanító ellen, azt nékem elég tétel eránt bé-jelenti.

3. A' Tanítót maga a' Communitás fogja választani, és nékem praesentálja melly egyedül arra való lesz, hogy én láthassam, ha a' Tanításra alkalmasan el-készült é.

4. Tanítani fogja ez a' Német nyelven kívül azokat a' Nyelveket is, a' melyekre a' Görög Religiójú Gyermekeknek szüksége van, példának okáért, a' Görög és Rázt Nyelveket.

Ezek mind olly ártatlan sőt idvességes Rendelések, hogy nem kételkedhetem a' felől, hogy ezen Communitás ezt két kézzel ne fogadja-el; holott ellenben az ide zártt parantsolatnak értelme szerint én kéntelen volnék arra szorítani, hogy a' Gyermekek a' már Egerben fenn álló RCatholica Oskolába járjanak, és a' szülék az abban lévő három Professorok fizetésére contribuáljanak.

Egész betsúlattel maradok Kassán Martnak 18kán 1789.

Tisztelendő Plébánus és
Elöljáró Uraimékk

kész köteles szolgája
Kazinczy Ferentz

SZILÁGYI JÁNOS

EGY ISMERETLEN GVADÁNYI-VERS

Hatvanyi Pál *Némely feljegyzésre méltó történetek, melyeket olvasás közben egykor máskor összeszedgetett és nemzete kedvéért magyar nyelven Világ eleibe kibocsátott* (Kassa, 1796) című könyve elé Gvadányi írt egy verset, mely a költő művészetében jelentős helyet igényelhet. Irodalomtörténészeink Gvadányi művészetének értékelésekor sehol sem említik ezt a verset, ami ismeretlen voltára mutat, és ennek az sem mond ellen, hogy régebbi irodalmunk kétszer is megemlékezik róla, legutóbb 1894-ben. 1885-ben Kiss Rezső *Gvadányi József gróf a két Hatvanyiról és Debreczenről 1796-ban* című cikkében közli a verset (Debreczeni Ellenőr, 1885. 3. sz.). Kiss Rezső cikkében a hangsúly nem a versen van, inkább csak alkalom, hogy kirohanjon kora elfajzott ifjúsága ellen, és provinciális dicsőhimnusz zengjen Debreczenről. 1894-ben Szinyei József is említést tesz róla (Magyar írók élete és munkái, 1894), de csak Hatvanyi Pál neve alatt is ezzel még inkább hozzájárult ahhoz, hogy a vers ismeretlen maradjon.

Hatvanyi Pál, királyi táblai jegyző, Bihar és Szabolcs vármegye táblabírája volt, a híres debreceni orvos-tanár, Hatvanyi István fia. A családban hagyomány az irodalom iránti érdeklődés. Hatvanyi Pál testvére, István is foglalkozott irodalmi tanulmányokkal. Hatvanyi Pálnak a fentemlítettén kívül még egy művét tartja számon az irodalomtörténet, a *Cheron-beli Plutarchosznak a gyermekek neveléséről írt könyve, mely görög nyelvből magyar nyelvre lefordított* (Buda, 1794) című fordítását. A „Némely feljegyzésre méltó történetek . . .” valószínűleg tudatosan kapcsolódik Plutarkhosz nevelésről írt gondolatainak fordításához, annak mintegy művelődési kiegészítőjeként. A könyv Hatvanyi olvasmányainak válogatása volt, mint a címe is mutatja, és a görög mitológia túlsúlya a jellemző rá, de megemlékezik a magyar történelem néhány eseményéről is (pl. a Zsigmond és Mátyás királyról szóló fejezetek).

Gvadányi ismerte Hatvanyi irodalmi munkásságát. Versében a Plutarkhosz-fordítást is említi. Kapcsolatuk története ma még nem világos, de valószínű, hogy az akkor már neves családfőn keresztül ismerkedhettek meg, ez hívhatta fel Gvadányi figyelmét a családra, vagy esetleg Hatvanyi első fordításának olvasása volt a kapcsolat kialakítója.

Gróf Gvadányi József magyar lovas generális ezen nagyböcsü Munkának érdemes Authorához

Két eszköz van, mellyek minden Országokat,
Boldogokká teszik, s fent tartják azokat.
Az első a fegyver, a más az tudomány
És bár mind a kettő Isteni hagyomány.
De mégis nagy kérdés, mellyik szükségesebb,
Mellyike hasznosabb, és üdvösségesebb:
Én nekem Mars mellett, kellene állanom,
Hogy szükségesebb fegyvere mondanom.
Mivel fija vagyok, és zászlója alatt,
Hogy szolgálók, ötven, s két esztendő haladt.
De mégis azt mondom, ahol áll táborom,
Azon Orzágnak van, legnagyobb ostora,
A mezei munka, nem folytattathatik,
Mert munkás marhája, mind elragadtatik.
A kereskedésnek, el van zárva uttya,
Gazdag folyásától, elrekesztve kuttya.
Dörgő fegyverétől mindenek romlanak,

Váarak, és Városok, halomra omlanak.
 Van rá szükség olykor, de kevés időre,
 Mert ha sokáll ront, s bont, juttat veszendőre.
 Méltán szükségesebb, tehát a Tudomány
 Mert hol e virágzik, nincs ott ragadomány.
 Nincsen ott vérontás, nincs semmi rémulés,
 Nincsen ott öldöklés, Város vagy Vár dülés.
 Sőt a békességnek, zöldül olaj fája,
 Melly alatt megnyugszik, mind népe, mind nyája.
 Apollónak épült, olly Országba oltár,
 Aztat temjénezik, nem esik népén kár.
 Békesség, s igazság csókollyák ott egymást,
 Vigad, gazdagodik, s nő szemlátomást.
 Tudósok száma, abba gyarapodik,
 A Tudományokra sok fő iparkodik.
 Ugy látom illy Ország, mostan édes Hazánk,
 Magyarok Istene, néz Égből mireánk.
 Adott őfelsége erőt, és segédet,
 Amellyel megtörtük, a Török nyegédet.
 Azolta fel is nyílt, békesség Temploma
 Boldogulásunknak, vagyonis sok nyoma.
 A mezei munkák, mennek divattyába,
 A kereskedés is, fog jönni folytába.
 De mindenek felett a szép Tudományok
 Ugy kezdenek nőni, mint kövér öltványok.
 Hazánkba tudósok, vannak már nagy számmal,
 Kik bölcsen munkálnak, nemcsak immel s ámmal.
 Ezek között tudom, lenni én HATVANYIT,
 Fel is mult közülök, már ő hatvan annyit.
 Bizonyosága ennek, azon szép munkája,
 Mellyet Plutárkhusnak, irt Görög pennája.
 Bizonyosága, ezen kiadott remeke,
 Hogy bölcs Apollónak, fija és gyermeke.
 De jaj! nincs élők közt, ezen Muzsák Attya,
 Debrecen Városa, méltán sirathattya.
 Él! él! és örvendgyen, kire bu áradott,
 Mert ezen fiába, megint feltámadott.
 Mivel ihol vagyon, bölcs képének mása,
 Nagy lelkű Attyának, nagy lelkű rajzása,
 Sas keselyű soha, galambot nem fajzik,
 Munkás méh is herét, szintén úgy nem rajzik.
 Hatvani itt példa, ha nézzük személyét,
 És e jelen való, esze szüleményét.
 Valamint az Attya, nagy volt életében,
 Ő éppen nem kisebb tudósok sergébe.
 Nem volt ama hires, tudós Athénába,
 Görögöknek az ő szent Muzeumába.
 De ott is ülhetne, a Doktori székbe,
 Értvén a nyelveket, ollyan nagy mértékbe.
 Majd minden Munkáit, Görögből fordította,
 Két Magyar Hazánkba, szárnyára indította.
 Így kíván szolgálni, mind a két nemének,
 Őh építs Debrecen, oszlopot nevének.
 Ird rá! tiszteleted, és a te nagy neved,
 Örökké megmarad, a te dicsireted.

id est:

Semper honos Nomenque tuum, laudesque manebunt.
 Vergilius.
 eccloga. V.

Fortes creantur fortibus, et bonis,
 Est in iuvenis, est et in equis patrum
 Virtus: nec imbellem feroces
 Progenerant Aquile Columbam.

Horátius Lib. IV.

A tudományok pozitív szerepének hangsúlyozásában, a polgári fejlődés szükségszerűségének felismerésében a felvilágosodás gondolatai szólnak meg Gvadányinál. A kérdés azonban korántsem világos és egyszerű Magyarországon a XVIII. század végén. Nemcsak haladást követelő és haladás ellenes írók táboráról beszélhetünk, de egy író művészetén belül is sok, a két véletet bizonyító tételt találhatunk (Orczy Lőrinc, Barcsay Ábrahám...). Az ellentmondás Gvadányinál is megvan. Ebben a művében Gvadányi általában beszél a tudományokról, a polgári fejlődésről — és dicséri, szükségesnek tartja. Ugyanakkor azonban amikor a polgári fejlődés gondolata a legradikálisabb formában, Martinovics és társai szervezkedésében jelentkezik, akkor így ír A Peleskei nótárius elmélkedéseiben: „Nemrég ugyan hétnek gombjokat elüték, Kik pecsenyéjüket rossz tűz mellett süték.” Az, hogy csak hetet végeztek ki a Martinovics-kör maroknyi igaz magyarja közül, Gvadányi szerint túlságosan is humánus gesztus volt a király részéről. A francia forradalommal kapcsolatos állásfoglalása is ezt támasztja alá, Gvadányi a francia nép emberfeletti küzdelmét egyszerűen pestisnek nevezi. Csak egy szóra vár és „Tövestül kiirtjuk szabadságuk fáját.” (Egy a Rhenus vize partján táborozó magyar lovas katonának ...levele. 1796.) Az sem véletlen, hogy Gvadányi mindkét művét 1796-ban írta.

Gvadányi a magyarországi fejlődést az udvar segítségével elért eredménynek fogja fel:

Adott őfelsége erőt, és segédet,
 Amellyel megtörtük a Török nyegédet.
 Azolta fel is nyílt, békesség Temploma
 Bóldogulásunknak, vagyonis sok nyoma

A bécsi udvar szerepét a magyar fejlődésben megcáfolhatatlan tényekkel bizonyítja a történelem. A kor haladó írói is felismerték az udvar igazi arcát. Ezt bizonyítja a kor irodalmában jelentkező gyarmat-vízió képe is. A lassan kialakuló magyar ipar elsorvasztását célzó, a további fejlődést lehetetlenné tévő Habsburg törekvéseket legszemléletesebben Mária Terézia intézkedései foglalják össze. Másrészt viszont nálunk a föld felhalmozási folyamata sem jelentette a föld tőkés tulajdonná válását. Az udvar, gyarmatosító terveinek megfelelően, megakadályozta a magyarországi kapitalista fejlődést.

Ez újra felveti Gvadányi viszonyának kérdését mind az udvar, mind a rendi ellenállás felé. Gvadányi harcol a magyar viseletért, a nemzeti nyelvért, de egyikhez sem kapcsolódik az elnyomó hatalom bírálata. Így Gvadányi művészete lényegében csak formailag tartozik a rendi ellenálláshoz, tartalmilag inkább az „omnis mutatio periculosa” nevében tiltakozik minden új ellen. „E szó, hogy új világ, nálam érthetetlen” — mondja Zajtai, A peleskei nótárius hőse, és valóban azt érezzük, a régi ruha, a nemzeti nyelv nem az udvarral szembeni állásfoglalását, hanem a régi rend fenmaradását jelenti.

A vers jelentősége Gvadányi művészete szempontjából ezek ellenére sem vitatható. Az, hogy Gvadányi sikrasszáll a polgárosodás mellett, még ebben az ellentmondó szituációban is értékelendő lépés. Másrészt pedig a háború és béke szembeállításában Gvadányi ez egyszer mintha az évszázados küzdelmekben megkínzott nép vágyainak megfogalmazója lenne.

SZEMLE

TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ NOVELLÁIRÓL

Neve hallatára a hálás olvasó Kakuk Marcira gondol. Regény- és novella-hőseire, a kedves gaminre, „egy becsületes csavargó emberre”, aki tisztos polgári családból zuhlott le a társadalom periferiájára. Kivetetten tekereg, hányódik, bögöt hordoz, ringyókat használ ki, jól megél az öreg kerítő Csüvesnénél, majd annak halála után átköltözik Lujzihoz, a „pöfök piros arcú asszonyhoz”. És itt, a tisztességben megkorosodott asszony szerelmét fordítja a maga hasznára.

Huncutságait, erkölcsösnek éppen nem mondható tetteit azonban oly szemérmes naivsággal, *erkölcsi* meggondolásokkal viszi végbe, hogy rokonszenvet kelt bennünk, és nem őt, hanem a társadalom zord magatartását hibáztatjuk. A *javulás* című elbeszélésben például Pizdok fölszavazása igazságérzetünket elégti ki: az undok nyámnyila ember elmeséli, hogy Rozit, a szegény utcalányt hogyan csapta be egy ízben. Marci ezt a történetet hallva, bosszúból csalja ki Pizdoknét éjszaka. Szívjósága a lezuhlott Kukházy urat is megindítja (*A rigók*). A rigófészket védelmező Kakuk Marci láttán eszébe jut, hogy ő bizony a saját családi fészkét is földülta, és sirva vallja be Marcinak, hogy rosszabb egy csavargónál. Vonzóbbá teszik alakját szenvedései. Az *A/B* című elbeszélés Marci pórul járását közli velünk, a „bűdös urak” miatt, *A beteg* pedig azt, hogy az ilyen szegény legényt, még az iparos felesége is agyonszekálhatja, hacsak az eszén túl nem tud járni.

Marci mesebeli hős: tetteinek szennye sohasem őrá hullik vissza. Még keményebbre sikerült tréfái után is inkább őt szánjuk, mint a kárt vallottat. Mert ez a kispolgárok réme, akinek nyála csordul, ha a falusi porták alól ételillat csap az orra alá, megbolydul a vére, ha frissen vetett ágyat lát, békességre és nyugalomra vágyik. Ahogyan az író vallja róla: „a családi élet örömeinek nagy barátja, de minden igyekezete dacára sem bírt fészket rakni magának”.

Legendássá elevenedett figura, nem sok hozzá méltó párra lel a magyar irodalomban. Eredeti, eleven olyannyira, hogy az olvasó hajlamos valamiféle írói önarcképet képzelni alakjába. Hiába tiltakozott az azonosítás ellen önmaga az író, és az értő kritika egyaránt.

A Kakuk Marci történeteinek füzére mellett azonban nem kisebb jelentőségű szerep jut az életműben a kisregényeknek — és a nem Kakuk Marciról szóló elbeszéléseknek is. A feledhetetlen *Viszontlátásra drága*, illetve érettebb változata, a *Margarétás dal* a frontot járt író vallomása a háború ellátásihatásáról. A *legenda a nyulpaprikásról* egy téli vadászat meghatározó epizódja köré sűríti a falusi szegénység nehéz életét. De azokban a kisregényekben is, amelyekben egy tárgy vagy állat meséli el élete történetét, a társadalmi valóságra villan fény (*Egy ceruza története*, *A vezérbika emlékirata*). Tersánszky nagyszerűen ért ahhoz, hogyan játsszon a hangulatok, ízek ezernyi változatával. A *Két zöld ász* naturalizmusától az *Illatos levélkék* finom romantikájáig sokféle írásművészetének a skálája.

1.

A Nyugat első nemzedéke fölfigyelt novelláira, életműve irodalmunk több korszakát íveli át, a kritika, az irodalomtörténet mégis adós maradt értékelésével. Talán azért, mert Tersánszky távol maradt az irodalmi csoportosulásoktól, irányzatoktól. Becsülték, és szerették a kortársak legjobbjai. Írt mindenhová, a Nyugatba éppen úgy, mint később a Szép Szóba. *Hozzájuk tartozónak azonban nem vallhatta egyetlen írói kör, szerkesztőség sem.* Talán éppen tudatosan dolgozott annyifelé, hogy ezzel is hangsúlyozza külön álló voltát. A zenében is független-

ségének fellekvárát kereshette, nemcsak az irodalmi csoportoktól, de magától az irodalomtól is független akart maradni. Szegénységben, számkivetetten élni, de szabadon. Kicsúszni a társadalom szigorú szorításából és élvezni a szabad-nyomorúságot, káromolva az úri világ rendjét vagy kárörvendően nevetni rászédett képviselőin. Kakuk Marci magatartása ez, de nem lehet más az íróé sem. Am illúzió a novella és a regényhős függetlensége, illúzió Tersánszkyé is. Látszatfüggetlensége éppen arra volt jó, hogy különállásának hátrányait élvezhesse — a függetlenség előnyeiről vajmi keveset beszélhetünk.

Emberi, eszmei magatartása, írásaiban, mégha akaratlanul is, állásfoglalássá jegecesedett. Az ember küzdelme az alkotásban nyerte el értelmét. Sohasem írt programszerűen, nem akart háborúellenes, az emberi humánusmótt védelmező vagy antikapitalista művet írni. Egy-egy emberi jellem, életsors érdekelt. És regényeiből, novelláiból mégis háborúellenes, humanista vagy antikapitalista művek lettek. Ahogyan Ady írta a *Viszontlátásra drágá-ról*: „Voltaképpen Tersánszky Józsi Jenő háborús regénye az én mostani háborús olvasmányaim közül talán az első igazi háborús regény. . . De, hogy a háború mégis el tud férni e regényben : - ez a legnagyobb virtus, ezt csinálta meg Tersánszky úgy, hogy a Háború nem fontos. Egy élet fontos, egy sors, egy logikus vagy logikátlan vég, egy történet, vagy történetété mállott líra a fontos. S Tersánszkyt nem is érdekli más, mint hősnője, holott ügyeskező és ravasz szemű ember ő, de itt, most csak egy nőnek kellett jellemét és rendeltetését megvilágítania.” Ez az igazi irodalom, az igazi művészet ismérve, a realizmus magasrendű megnyilvánulása a műben. A művészet, az emberi tevékenység legsajátosabb legemberibb eredménye létrehozójára figyel mindenekfölött, és a természethez, társadalomhoz is csak ezen keresztül közelít. És nem akar-hogyan. A legvalóságosabb hús-vér ember problémáin, sorsán keresztül. Az író mindenekfölött Natasa, von Tallódy, Kúkházy, Firona, Grillusz úr, Hivolka László és a többi regény-és novellahős sorsa érdekli. De ha igazán érdekli, vajon eltekinthet-e a közösségi élet nagyobb összefüggéseitől, a mindennapok történetétől, amelyek hősei sorsát irányítják, alakítják? És így jut el az író akarva-akaratlan a világnézeti állásfoglalásig. *Tersánszky függetlensége, különállása úgy kap tartalmat, hogy a tőkés rend erkölcsével, szellemével áll szemben.* És ezzel már eldől a hovátartozás kérdése is. Nem ő az egyetlen író a két világháború között, aki nem jut túl ugyan a romantikus antikapitalizmuson, de működésének egésze, ha laza szálakkal is, a szocialista irodalom felé közelíti. Ez a *távoli* kapcsolat azonban nem téveszthet meg bennünket az író világnézeti tudatosságát illetően. Azok közé a jellegzetes írók közé tartozik, akik megálltak a félúton, akik vagy nem akarják, vagy nem tudják levonni a végső konzekvenciákat és ezért nem lépnek előbbre. A haladó magyar polgári irodalom arzenálja az ilyen típusnak a két világháború között. Legföljebb annyi különbséggel, hogy akinek rövidebb távolságot kell megtennie vagy lassabban halad, annak a félút közelebb vagy távolabb esik a végcélhoz.

Két világháború közötti irodalmunk szuggesztív ereje nem kis mértékben sokszínűségében rejlik. Az irodalomtörténeti sémák, amelyek népiesekre, urbánusokra, nyugatosokra, szocialistákra osztályozzák az írókat, szükségesek, de nem elegendők. E csoportok tovább ízelődnek, és még ezen belül is az írói egyéniség, eszmei tudatosság, a szemlélet sokfélesége nehezíti a rendszerezést.

Ez a tagozottság azonban nemcsak az írói egyéniségben való gazdagságra vall, hanem a *forradalmak bukását követő eszmei zavarodottságra* is. Az a szellemi egység, amely a Nyugat mozgalmát viszonylag jellemezte 1919 előtt, a Horthy-korszakban megtörik. Részben tovább élnek egymástól eltávolodva a Nyugat irányzatai. Szétfutnak, mint a vasúti gócpontonról szerteágazó sínek. Nincs már az a vonzóerő, amely azelőtt egy irányban tartotta őket. A régi irányokhoz pedig újak csatlakoznak. Kétségtelenül a két legerősebb a népi és a szocialista írók működésében nyilvánkozott meg.

Tersánszky azok közé tartozik, akik a Nyugatból szertefutó sínpárok valamelyikén haladnak. Közös jellemzőjük ezeknek az íróknak polgári humanizmusuk, klasszikus polgári demokrácián nevelt politikai szemléletük. A háború, az elzúgott forradalmak, és az ellenforradalom azonban arra is megtanította őket, hogy a *tőkés rend nem tudja megoldani* a társadalmat súlyosan érintő problémákat. Nem marad tehát más megoldás, mint a lázadás e rend ellen. Tersánszky kiindulópontja hasonlatos megannyi nyugatos íróéhoz, Karinthytól Szép Ernőig, csak éppen a lázadás formájában, mértékében, sőt irányában különböznek jelentősen egymástól. Tersánszky lázadása vagabond hőseiben, szegényeiben, a periférikus és kispolgári rétegek atmoszférájának kritikai megteremtésében bontakozik ki.

Sajátos, különös világ a Tersánszkyé. Reális, közhelyszéri, és fantázia-teremtette egyszerre. Ez a valóságsszemlélet emlékeztet némiképp Remenyik Zsigmondéra is. Csakhogy Remenyik széles e világban, Dél-Amerikától Berling kereste azokat a köröket, amelyeket Tersánszky az omladozó Tabánban, poros alföldi kisvárosokban, a Józsefváros környetegeiben velt föl-fedezni. Tersánszky városi író, de nem urbánus. Fölényes, romantikus gesztussal nagyolja el az osztálytagozódást, őt elsősorban a szegény ember, a csavargó érdekli. A szegény paraszt,

a cselédlány, a szegény tisztviselő, a szegény művész, a szegény kisiparos. A nincstelen szinte „osztályfölötti” írásaiban, akárhonnét jöjjön is, vállát hajlítja a kapitalista rend, ő az, akin mindig csattan az ostor.

Ez a szemlélet sajátos viszonylagosságot teremt műveiben. *Igazságai paradox igazságok*. Írásaiban ellentétek feszülnek, mindenütt a tőkés rend szülte fonákságokat fedezi föl.

Németh László írja: „Igen könnyű megtalálni azt a gondolatmenetet, amelynek zsinórjára Tersánszky regényei felfűzhetők. A társadalom erkölce képmutatás, arra jó, hogy a gyengét elnyomják vele (*A két gondviselés*), a jámbort elmarasszák (*Jámbor Oská*) és az élettől megáldottat elzüllesszék (*Viszonilátásra drága*). Épp ezért nem mindig azok az elzülöttek, akik annak látszanak; a cédák és a kivetettek közt több a jó, mint a szűkek és nyárspolgárok közt (*Céda és a szűz*, *A repülő család*). A szenvedély: életgazdagság és minden jelentkezésében megérdemli a rokonszenvet (*Havasi selyemfü, Két zöld ász*) s ha van életbölcs, a társadalomból kirekedt, de fölénnyét és méltóságát a züllésben is megőrző Kakuk Marci az.”

Ez az erkölcs-kritikai magatartás szabja meg Tersánszky műveinek jellegét. *A társadalom rendjének visszasságait a társadalom erkölceinek visszasságában tükrözteti*. Az ő világa furcsa konglomerátum, olyasféle, mint egy kísérleti laboratórium tenyészetek, ahol különféle próbák alá vetik a megvizsgálandó elemeket. Az ő világának nem mindennapi atmoszférájában megmutatkoznak annak a másik világnak a hívságai, fonákságai.

2.

Mint minden jelentős prózaíró egyéniségnek Tersánszkyknak is kialakult egy öntörvényű, különös színekkel teli világa. És az igazi művészt éppen az különbözteti meg a talmitól, hogy az általa teremtettt furcsa világban az olvasó saját korának világára ismerhet és az adott társadalmi valóságon túl ez a zárt világ általános emberi mondanivalótól terhes. Az író, aki önnön világában nem tudja megláttatni azt, amelyikről a sajátját mintázza, különecnek, hovatovább hóbortosnak látszik, de az az író, aki nem tud külön világot teremteni művészi eszközökkel, csakhamar unalmassá, érdektelenné lesz, és a két véglet a művészi értéktelenség lomtarában lel egymásra.

Tersánszky sajátos világa nem a tájaiban, a helyszíneiben furcsa. Gyakran jelzéstelen a színhely, hol hősei élnek, írásainak cselekményei peregnék. A legszükszavúbb szintér-meghatározások Tersánszky jelzései: „A mise vége felé elhallgatott egy kis időre az orgona. Akkor hirtelen nagy csend ült meg a templomot.” — „Térdét átfogva csöndesen ült a kis ház előtt Firona.” — „A tavasz napja sütötte megboldalakon csavarogtam, amelyek csodálatosan finom ívben hajlanak az erdő alá.” — „A temető fölől nem volt sora az utcának, csak egy rongyos berena védelmezte a sorokat.” — „Még télutóján ismerkedett meg a diák Ilikével, s attól fogva szorgalmasan kísérgette hazáig, a zongoraleckékről a kisváros egyik végéről a másikra.” — „A Karszt, a Karszt! A rettentő! Ott a Karszt volt, ott állta sorjában az árkok őrhelyeit, nagyon régóta már, az egyik fivér, Borota Lajos.” — „Volt egyszer messze, óriás havasok közt, egy kis falucska. A hegyek elfogták előle a Jóisten napját, s ami kevés szántóföldje volt, azon úgysem termett volna semmi, mert csupa szikla, kavics volt az egész. Nyomorúságos egy fészek volt.”

E hosszadalmas idézgetéssel talán visszaéltünk az olvasó türelmével, de nem ok nélkül. Mert e találomra kiválasztott példák jól bizonyítják, hogy *Tersánszky számára bizonyos szempontból mennyire nem fontos a táj, a vidék, ahol hősei élnek*. Leírásai szinte mindig általánosságok. Novelláinak eseményei főleg az Utcákon, Udvarokon, Alvégeken játszódnak. Már igen konkrét betajolás, ha azt írja, hogy hőse a budai éjszakában csatangol, vagy, hogy a történet az olasz fronton játszódik.

Mégis, még ebből az általános jelzésrendszerből, jellegtelen külső motívumokból is kialakul egy sajátos tájrendszer, amely gyakori Tersánszky novelláiban (és regényeiben is). Az utcák, főleg a falusi utcák, temetőszélek, árokparkok, lankás domboldalak, hivatógató szőlő-hegyek préházazzal tövükben. De ha közelebb viszi az olvasót akkor sem részletez: „Nagypulykás a Bükkhegység egyik zugában van. Egyik olyan zugában, hogy valaha, mikor a helységek szívesen játszottak buvócskát a török és német hadakkal, hát Nagypulykás bizonyára olyan hunyóhelyet talált, hogy azóta is mintha folyvást saját magát keresné, hogy végre a világ istenfája elé bukkanjon.”

Ritkábban határozza meg pontosan a helyet: Tiszaberény, Andrásy út, Tabán, de ezekkel a megjelölésekkel sem mond sokat, ekkor sem részletez, mindent az olvasó előzetes ismereteire, fanzátiájára bíz.

Ha elhagyja a faluszéleket, szívesen időzik hegyvidéki kisvárosokban, ha pedig Pestre jön, itt is a külső kerületeket kedveli, a hangulatos óbudai kocsmákat vagy a Józsefváros

hónapos szobáit, rozszant lépcsőházait, fülledt-szűk bérházudvarait. A Piávé partján éppen úgy a szegény bányász hajlékába botlik, mint a Bükk alján.

Nem kerülheti el azonban figyelmünket, hogy a cselekmény során egyre többet tudunk meg arról a tájról, helyről, ahol hősei élnek. A föld, a tájak a hősökkel, a hősök által elevenednek meg. Az író sohasem akar gyönyörködtetni. Minden leírásának valami funkciója van az események menetében. Korai novelláiban még előfordulnak talán ilyen leírások: „A házban arcukat furán fintorgató fekete-piros szentképekkel voltak teleaggatva a falak. Rikító primitív virágokkal kipingálva az ablakközök, és olyan jó hűvös szaga volt az egész szobának a frissen tapasztott agyag-padlótól.” Néhány mondattal hangulatos környezetet tud teremteni: „Lóca futott kereken a fal alatt, s felette cifrára karcolt, ezüstszürke cintányérok lógtak háromsorosán, mint a pitykék. Az asztal körül vaskos, pingált hátú székek csücsültek. Cinkantában állott a bor az almáriumon, s aki bejött ismerős, se szó, se beszéd, töltött magának. Cserépfazekak voltak tele mézzel, szilvaizzel a hászján, és garmadába hányva az aszalt gyümölcs.”

Csak hogy ez az érzéketes leírás egy öregasszony visszaemlékezése gyermekkorára!

De ha mégis nekifuttatja tollát a leírásnak, sűrűn, tömören, erős színekkel füst: „Szemközt tintafekete volt az egész ég, s a megbarnult házfedelek, a föld, a kerítés még sötétebbek voltak a fekete ég alatt. A nap még kisütött egyszer nyugvása előtt, és a fénycsík a ház háta mögül ömlött. Ömlött folyékony, átlátszó sárgán. Csudálatosan világított a levelek nedves zöldje, és csudálatosan ragyogva máskálta a pára a zsindefyfedeleken.”

A módos körülírások helyett lázas izgalommal siet előre az elbeszélésben. Nem kis részben ez az oka annak, hogy Tersánszky írásainak nincs „igazi” atmoszférája. Tájról, faluról, városról szinte hivatalos formában közli az „adatokat”. Persze ezek a jelzések, amelyek a shakespeare-korabeli színpad lakonikus díszlet-fölíratait juttatják eszünkbe, mindig szoros kapcsolatban állnak a cselekménnyel. Így kezdi például a *Havasi selyemfiú* című kisregényét: „Egy bérc-alji falu. Szántója nagyon kevés, legföljebb rétjei, legelői s erdei. A falu felső végében óriás kincstári fémkohó. Ez ad ott javarészen kenyeret az embereknek. A falu fele szekeres gazda, s ezek jobb módú és egészségesebb népek. A másik fele ványadt, éhenkórász kohómunkás.

Éppen úgy mint a táj. Egy részében salakos, füstmentes kietlenség, más része őserdő, buja rengeteg.”

3.

Leírásainak szűkszaváért, atmoszférájának ritkaságáért kárpótol az elbeszéléssel. Czibor János elemzi tanulmányában, hogy Tersánszky legfontosabb és szinte egyetlen művészi eszköze a stílusa. Írásainak atmoszféráját *előadasmódjának hangvételével* helyettesíti. Ez az atmoszféra-pótlék nem az elbeszélés vagy regény öntörvényű légköre, hanem a Tersánszky-féle előadasmódnak minden művére érvényes hangulata. Nem az író által meglepettített valóság, hanem a valóság, tehát, hanem annak a módszernek, amellyel megleveníti és hitelesíti számunkra ezt a való világot.

Ez a művészi módszer részben megmagyarázza az előző fejtegetések végkövetkeztetéseinek okát. Tersánszky hősei, tájai e sajátos mesélő kedv szülöttei, az író szinte önkényesen reprodukálja a valóságot. Nem történeteinek motívumait, alakjait, tájait akarja hitelesíteni, valószerűvé tenni művészi eszközökkel, hanem az elbeszélés mikéntjét igyekszik úgy alakítani, hogy mindaz, amit elmond, egyedül a stílus sajátosságaitól váljék valószerűvé.

A fentebb idézett példák már érzékeltették ennek az előadasmódnak szembeszökő sajátosságát, rendkívüli közvetlenségét. Rögtön az indítással igyekszik megteremteni az olvasó és az elbeszélő között a legközvetlenebb kapcsolatot. *Stílusa ezért szándékosan egyszerű, köznapi stílus*. Olyannyira, hogy éppen köznapiságának, élőbeszédszerű pongyolaságának túlságos affektáltságát helytelenítette idézett tanulmányában Németh László.

Regény és novellaindításai ennek szellemében alakulnak. Rövid, két-három mondatban közli a legfontosabb tényeket, ismerteti a helyszínt, vagy pedig rögtön az események közepébe vág.

Előadásának közvetlensége mellett nem kevésbé fontos jellemzője, hogy rendszerint *egy-egy szám első személyben* adja elő történetét. Maugham figyelmeztet arra, hogy a prózáiról számára bizonyos szempontból ez a legkényelmesebb módszer. Már eleve fölmenti az író egy sor olyan körülmény ismertetésétől, aprólékos ábrázolásától, amely a cselekményben részvevő személy számára szükségszerűen ismeretlen kell, hogy maradjon. Ugyanakkor azonban a lecsúszkult ábrázoló eszközöknek oly szuggesztíven kell hatniuk, hogy feledtessék az ábrázolás sokrétűségének a hiányát.

Tersánszky élőbeszéd-stílusa, közvetlen első-személyes előadasmódja szuggesztivitásával hitelesít. A szemtanú „én is részt vettem benne” bizonygatásával teszi valószerűvé a cselekményt. Olyannyira, hogy az olvasó Tersánszky-nak szinte minden írását személyes élményből fakadónak érzi.

Így kezdi az *Aszfaltbetyárt*: „Az aszfaltbetyár én voltam, saját személyemben. Én Bedő Tamás, jelenleg nyugalmazott osztálytanácsos.

Azaz pontosan szólva ennek a kis történetnek az idejéig csak elvben és álmokban voltam aszfaltbetyár.”

A meglepő nyilatkozat, az *én* hangsúlyozása, a kijelentés helyesbítése, a „pontosan szólva” pongyola közvetlensége, öt mondatban teremti meg a hihetőség légkörét. Az olvasó érdeklődését rögtön fölkellette az író, mert azt a látszatot keltette, amit el akar mondani az igaz történet. Ennek az előadásmódnak Remenyik Zsigmond még a nagy híve kortársi irodalmunkban.

A stílus közvetlensége, az előadásmód megkívánja a fölkiáltó-, kérdőjeleket, a kitöréseket, az indulatszavakat. Mindezt bőven alkalmazza is az író.

Az élőbeszéd közvetlensége határozza meg *szókinsét* is: „Mi ketten, Zabrunóckyyval minden hónap elsején, egy budai asztaltársaság keretében *ricsajozni* indulunk. Mégpedig úgy szoktuk ezt Gézával, hogyha már a tisztes társaságban egy kicsit *becsiccsantunk*, akkor *meglépünk* tőlük, és aztán elmegyünk még különböző kis vigalmakra.

Nagyszerűen mulatunk rendszerint. Ez a Géza *csudajó pofa* és kifogástalan úrigyerek mindenképpen.”

A kiemelt szavak jelzik, hogy a köznapi pongyolaságnak kissé irodalmibb formáját alakítja ki az író. A valóban köznapi beszédfordulatok mellé választékosabb szavakat is kever, és inkább a mondatok lejtésével, a mondat végére dobott hangsúlyosítással igyekszik a hevenyészett élőbeszéd látszatát kelteni. Gyakoriak írásaiban az efféle kitételek: Hát persze!, Hogyan történt ez? Hogy nagyon rossz volt neki? Hát, Isten tudja! Fenemód csinos. Nem közönséges perszóna. Tróger, itten, tulajdonképpen, mindenképpen; és így tovább. E szavak, kifejezések mellett előkelő hangulatú, irodalmi fordulatokat is szívesen használ. Rendszerint a két ellentétes hangulatú elemet szoros kapcsolatban egymással. Ezzel feszültséget teremt stílusában, a negatív és a pozitív pólus közötti feszültség adja meg írásainak humoros-ironikus hangszínét. Szereti a népnyelv hangfestő, hangutánzó szavait, a köznapi beszédre valló ismétléseket pedig választékosan, néha szónokias ünnepélyességgel alkalmazza, és gyakran gondosan ügyel, hogy szinonimákat használjon.

Nyelvének elevensége, lüktetése, változatossága, annak ellenére, hogy néha már csináltak, mesterkéltnek hat, már eleve hőseinek életszerűségét sugározza.

4.

Az annyit emlegetett Tersánszky sajátos világa nemcsak nyelvében, hanem a *stílusa útját megleveleltett hősök* különlegességében bontakozik ki igazán.

Említettem, tájai, a helyszínek, ahol hősei élnek, szűken ismertettek, általánosak. Nincs egyéni jellegük vagy nagyon kevés. Ezzel szemben a hősei pontosan körülhatárolt egyedek. Nem öregasszonyok, kisfiúk, kohómunkások, szekeresek vagy segédfogalmazók, hanem Kelemen Mihály kistisztviselő, Firona, a huszonöt éves bányászasszony, Borota Lajos közlegény, Tancos János kocsis. Kikerics József, akinek specerája volt egy kormos bérkaszánya tövében, és a sok gonddal járó életnek éppen olyan páriája volt, mint a többi milliónyi társa a világon. Subickos Ferkó a magányos hangász; Zifcsek Dénes a női szívek veszedelme, Tancsics Amádéné tabáni háztulajdonos, Milcsike a bolond és párja Gubicki, az ágról szakadt csizmadia. Reményi művész úr, az artista, Sósárdy a részeges, de többre érdemes írnok, a vén Palicsár, a zsugori gazdag, aki úgy élt a viskóban, mint valami béres. Zaplata Lóránd az agglegény, . . . , no de ki olvasná végig türelemmel a megszámlálhatatlan sok *nevet*, mert hiszen még az *Alakok* villanásnyi hősei is személyazonosságuk kétségbevonhatatlan, pontos adataival kerülnek elénk. Egy-egy, éppencsak megjelenő epizód szereplőiről is tudjuk a pontos nevét, az adatait. Ez a valószínűsítésnek, a szereplők életszerűségének egyik módja, illetve előidézője. Ez az ábrázolási mód szorosan összefügg a stílussal és az egyes szám első személyű előadási móddal. Az *elbeszélő*, a *szemtanu* a szereplők jellemét azáltal teheti könnyen hitelessé, hogy megnevezi azokat, pontos adatokat szolgáltat róluk.

Tersánszky hőseinek felsorolása azonban nemcsak azt a célt szolgálta, hogy erre az egyszerű ábrázolási módra példázhassunk. Mindenekelőtt azt a világot akartuk érzékeltetni, amely az író novelláinak, regényeinek hőseiből tevődik össze.

Nem tagadhatjuk, *szűkre szabott világ*, szűkre szabott társadalmi kép, annak ellenére, hogy Tersánszky szociális érzékenysége minduntalan kiütközik történeteiből. A hősök egyénítése ellenére szinte mindig ugyanaz írásainak problematikája. A szegény ember küzdelme az őt

sújtó korerkölcösökkel. A különböző jellemek pedig egy ponton mindig azonosulnak, más-más formában, de ugyanolyan lényegű ellenállással láznak a kapitalista erkölcs ellen. *Ez a lázadás azonban, majdnem mindig anarchikus*, mint Kakuk Marci lázadása, és az egyén magáraitaltatásának borzongató érzésével kísért. Mert az italozások, végtelen csavargások, a függetlenség hajszolása, hiú ábrándoknak kergetése, a „minden kakas úr a maga szemétdombján” kétes értékű önvigasztalás végülis nem oldja meg ezeknek a hősöknek a problémáit. A jómódú, a kispolgári élet apró kényelmeivel körülpárnázott tisztviselő, nem tett mást, mint állandóan lemondott a nagy, a titkos vágyakról, az életet valóban megszépítő igazán jelentős beteljesülésekről. A budai kiskocsmák csámcsogó gurmandjai, majdnem olyan sivár életet élnek, mint a nincstelen csavargók, akiknek még lemondaniuk sem volt miről, akiknek nagy vágyai, ezeknek a kispolgároknak az apró örömeivel azonosak.

Tersánszky ha sajnálja is a szegény kispolgárt, mégis a csavargókkal, a kétkézi munkásokkal érez inkább együtt. Közülük kerülnek ki rokonszenves pozitív alakjai. Hősei jelentéktelen emberek, sorsaik jelentéktelen sorsok. Ebben a világban, amelyben Tersánszky alakjai, a Grillusz urak, a Lobudák élnek, nem történnek tragédiák, nincsenek hősi époszok. Nevetségessé válik az, aki ebben a légkörben valami izgalmasan nagyot vél fölfedezni, mint Soltán-fay, aki, alkalmi szeretője ágyán félrészeneg elnyúlva, suttogást hallott valami észszülő gyilkosságról. Az ablakon kiugorva, félmeztelenül egy rendőrral tért vissza -- és az egész bérház gúnyos kacaja közepette kellett megtudnia, hogy pusztán fehér egerek elpusztításáról van szó. Tragédia csak akkor bontakozik, ki, ha kilép a cselekmény ebből a mederből; a világháború fejtegetjére állt világában vagy a déli tengerek jelképes szigetein, a tengeri cápák és gyöngyhalászok vagy az emberevők társaságában.

Az, hogy *hősei ilyen kisszerűek*, hogy lázadásai, tetteik szinte mindig nevetségessé kudarca ítéltetnek, hőseinek világnézetéből, anarchizmusából fakad.

Szegényei és szegényei között van egy el nem hanyagolható különbség, ami főleg történeteinek befejezésében lesz nyilvánvalóvá. Parasztjainak, bányászainak, vagabondjainak históriái szomorkás hangulatúak, bánat felhőzi históriájukat akkor is, ha kisszerű kudarc éri őket. Kispolgári alakjai ezzel szemben hősi tettekre, nagyot akarásokra, tragikus fordulatokra alkalmatlanok. Mindmegannyi hőse törpe Don Quijote. Amely szélmalomba belerontanak, amely juhnyájba belegázolnak, az csupán a kispolgári erkölcs korhadtóvú tiltótáblája. És ezekkel hadakoztukban nevetségessé kell válniuk a komikum törvényei szerint.

Vagabondjai, társadalmon kívül rekedt alakjai is ez ellen az erkölcs ellen láznak, ezeket a tiltótáblákat törlik ki többől, de nem pallossal, kopjával, hanem baltával, pusztá kézzel. És ezért nem lesz nevetségessé lázadásuk, ezért válnak boldoggá nyomorúságukban is. Tersánszky persze távol áll attól, hogy a filikái lét nyomorát holmi lelki gazdagsággal feledhetőnek ábrázolja. Szegényeinek lelki világát idéző optimizmusa, meséinek kedélye nem a Jean Paul—Reviczky-féle humor vigaszt keresése a társadalmi bajok fölött, a szatirikus tagadás, a szembe fordulás helyett, hanem a szegény emberekkel való együttérzést, a szegény emberben való hitet fejezi ki.

Tersánszky *humora* szinte minden írásában, minden *jellemében* fölsejlik. Sajátossága hogy a szatíra határát gyakran súrolja. Meséinek rokonszenves, szegény sorsú hőseire humoros rokonszenvvel kacsint, de az emberi fogyatékoságokat, hibákat, tévedéseket, tévhiteteket szatírával szemléli. A népi humorból merít, e téren Tamási, Móra rokona. A Nyugat jelentős polgári humoristáitól úgyszólván semmit sem tanult, pedig Karinthyt igen nagyra becsülte. Humora főleg nyelvi humor, az anekdota és a helyzetkomikum motívumaiból tevődik össze, mindez azonban a *jellemek ábrázolásában* jut szerephez. Szerény és eszköztelen e téren is.

5.

Írásainak mondanivalója gyakran *erkölcsi tanulságokkal* teljes. Sőt nem egy ízben, maga az író vonja le a konzekvenciákat. *A cápa és a gyöngyhalász* tanulságát így foglalja össze: „Mert ezt jegyezzétek meg jól a buta töksitekbe, amit most mondok. A világ eseményei között, s a véletlen játékára történik ezer csodálatos és érthetetlen dolog. Ezekre adni is lehet, meg nem is. De van a dolgok között olyan, ami biztos és amire mindig adni kell, és ez az élőlények jelleme. A cápa cápa, és nem emberbarát, akárhogy mutatkozik is annak. A cápát ki kell kerülni jóindulatának látszata ellenére is... Ez az!... Bölcsességem ellenére, lám, én magam is ostobább voltam ez esetben nálatok, hogy nem figyeltem ostoba fecsegésekre eddig, és most rukkolkok elő, amikor már késő, intelemmel a jellem változtathatatlanágáról...”

Persze, nem mindig ilyen kegyetlen a tanulság, amit az író történeteiből levonhatunk. *Szilveszteri malac* című novellájában azt anekdotázza, hogy a kispolgár akkor is ráfizet, ha

takarékoskodik, és annál inkább ráfizet. Nemkülönbön levonhatjuk a tanulságot az *Öngyilkos kecske* történetéből is, mert hiszen a jóságos Táncsicsné ugyan kevés megbecsülést kapott azért, hogy istápolta a kecskét: „Herce-hurcája aztán még sok volt Táncsicsnének a kecske miatt. Azonban már az idősb Lobudáékkal, akik még azt is rája kiabálták, hogy a kecskéjük azért akart öngyilkos lenni, mert nem bírta nézni a Táncsicsné fásult képét...”

Tersánszky mondanivalói rendszerint azonosak novelláinak befejező akkordjaival: a kispolgári lét apró kudarcai, hiábavaló öröklődései, és nemcsak a kispolgári, hanem a szegény sors befúladt igyekezetei is. És nemcsak a harmincas évek közepe táján írott művei ilyen komor tanulság-tételűek, hanem a világháborús írások is. Ezt példázza a Borota fivérek története, akik közül az öccs sohasem ért oda bátyjához az órával, mert belezuhan a galambok szakadékába, egy kartávolságnyira útja céljától (1920).

Tersánszky műveinek hangulata azonban éppen úgy nem pesszimista, mint ahogyan nem is optimista. Hősei megtalálják az életben az örömet is, de a bánat is sarkukra lép. Az író nem látja a világot sem egyértelműen derűsnek, sem egyértelműen lehangolóknak.

Sajátos művészi szemlélete alakította ki *elbeszéléseinek formáját* is. Tulajdonképpen a műfajtalanság jellemzi rövidebb írásait. Nem szigorú céltudatosság, hanem a mesélőkedv esetlegessége uralkodik írásain. Nem véletlen, hogy elbeszéléseiben sok a mesészerű elem, nemcsak a kifejezetten mesészerű írásokban, mint a *Pimpi a csizben* vagy a *Mese a Fecskéről*-ben, hanem humoros elbeszéléseiben, szatirikus példázataiban is. A mese kötelező motívumait szívesen alkalmazza: „Egyszer volt, hol nem volt, jóval innen az óperenciás tengeren, a magyar főváros, Budapest kellős közepén, volt egy kicsi, bűbájos falucska.” — Perse, ezeknek a motívumoknak ugyanaz a szerepük és kapcsolatuk más motívumokkal, mint a már említett köznapi és választékos stílusclemeknek egymáshoz. És kontrasztjuk a gyakran ugyancsak komikus hatású, sajátos, a Tersánszkyra jellemző ironia alapanyaga.

Művészte az évtizedek során viszonylag kevésbé tisztult meg, alakult át. A Nyugat stílusromantikájával indult írói pályafutása, az a nagymérvű klasszicizálódás azonban, amely a Nyugat íróit a harmincas években jellemezte, őt érintetlenül hagyta. Babits, Kosztolányi, Füst Milán, sőt Móricz és Karinthy is leegyszerűsítették stílusukat, a parodizáló kedv számára nem nyújtottak annyi támadási felületet, mint az első világháború előtti stílusromantika korszakában. Tersánszky ha valamit kristályosodott is stílusában, lényegében a régi eszményét valósította meg későbbi műveiben is. De nem is tehetett mást: az ő stílusa sokkal több-rétű szerepet töltött be műveiben, éppen sajátosságai által. És mivel alakjai, műveinek világa sem változott lényegében, írásmódja is a régi maradt.

* * *

Az író hetvenedik születésnapjára aligha kedveskedhetett volna szebb ajándékkal a magyar könyvkiadás, mint ennek a novellagyűjteménynek a megjelentetésével. Úgy véljük azonban, hogy megújíthatott olvasóközönségünknek is ünnepi ajándék e két kötet, élmény és tanulság, egy gazdag írói életmű magvas vallomása.

Szalay Károly

LENIN—GORKIJ-LEVELEK, VISSZAEMLEKEZÉSEK

Ezeket a dokumentumokat — melyek jelentős részét most nyomtatták ki először — a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadója jelentette meg 1958-ban. A magyar fordítás egy évvel később, az Európa gondozásában került kiadásra.

A könyv négy részre tagolódik. Az első Lenin és Gorkij levelezését foglalja magában, kiegészítve néhány olyan levéllel, amelyet Lenin és Gorkij másoknak írtak. A második rész Leninnek Gorkijról szóló, a harmadik Gorkij Leninnel foglalkozó nyilatkozatainak,

írásainak gyűjteménye. A melléklet igen részletes eseménynaptárt és magyarázó jegyzeteket tartalmaz.

A könyv anyaga minden túlzás nélkül, számos vonatkozásban kitűnőnek mondható. Párttörténeti, irodalomtörténeti és írói szempontból is páratlan adalékokkal járul hozzá ismereteinkhez.

A levelezés Lenin és Gorkij között 1905-ben kezdődik. Gorkij ekkor hírből már jól ismeri Lenint. Hozzá írott első levelében kifejezi, hogy a párt fejének tekinti. Ezután

egyre gyakrabban váltanak levelet, és 1908-ra az emigráns forradalmár és az író között őszinte barátság fejlődik ki. Egy 1908 januárjából keltezett levélben Lenin így kezdi sorait:

„Kedves A. M. és M. F.! Ma kaptam meg express levelüket. Az ördögbe, roppant csábító a meghívásuk, hogy utazzunk le Cap-ri-ba! Olyan szépen kiszínezték, hogy isten uccse, fogom magam és máris indulok és megpróbálom magammal vinni a feleségemet is. Csak még az időpontot nem tudom megmondani: most nem hagyhatom itt a „Proletárij”-t, meg kell szervezni a lapot, el kell indítani a munkát mindendáron.”

Az évődő, közvetlen hang szinte Petőfi és Arany levelezésére emlékeztet.

A viszonylag nyugodt, derűs korszak hamar véget ér, és most következik Lenin nagy filozófiai vitája a machistákkal. Lenin a vitát ideológiai, filozófiai síkon akarta folytatni úgy, hogy annak ne legyen semmilyen káros hatása a pártélet fejlődésére. Bogdanovék azonban hamarosan a veszekedés, a párton belüli viszálykodás színvonalára szálltak le, ami mélyen bántotta Lenint is, Gorkijt is. Gorkij csalódott, keserű hangú levelekben ír a helyzetről és az egész mozgalmat válságban látja. Lenin meggyőződően bebizonyítja barátjának, hogy „a szociáldemokrácia egésze nyíltan, becsületesen leküzdte ezeket a válságokat” (1910. IV. 11).

Gorkij ebben az időben már párttag, komoly szerepe és tekintélye van. Irodalmi munkássága nagy, jelentős segítséget a mozgalomnak, munkásságát Lenin felbecsülhetetlen értékűnek tartja. Mint jól kereső, „befutott” író, anyagilag is támogatja a bolsevikokat, saját költségén adatja ki a párt nem egy fontos propagandafüzetét.

Mégis, 1913 végén sor kerül az első komoly ideológiai nézeteltérésre Gorkij és Lenin között. Gorkij ugyanis az egymást követő filozófiai viták során elveszti tájékozódását, és belebonyolódik az istenépítésnek nevezett idealista gondolatrendszerbe. Lenin azonnal hosszú levelet ír Gorkijnak. Levele „markánsan politikusan és barátián gyengéd”. (Bóka László kritikája a könyvről, *Élet és Irodalom*, 1959. dec.) Könyörtelen, szinte hihetetlen élességgel támadja és ostromozza az író hibáit, ugyanakkor érezni engedi, hogy mennyire személyesen érinti Gorkij eltévelyedése. „Miért teszi ezt? Pokolian bánt a dolog.” — írja levele végén.

A kettőjük közti eddig hol világnézeti, hol párttaktikai vita a februári forradalom után tovább szélesedik, most már egy fontos stratégiai kérdésben. Gorkij megbízik az Ideiglenes Kormányban, békefelhívással fordul hozzá, ugyanakkor ellene van a szocialista forradalomnak. Úgy érzi, Lenin hiába áldoz-

ná föl a maroknyi orosz proletariátust és a forradalmi értelmiséget, mivel — szerinte — a bolsevikok ügye még nem érett a győzelemre.

Azt gondolhatnánk, hogy Gorkij 1917-es cikkei, megnyilatkozásai végleges szakadást jelentenek kettőjük között. Gorkij nem tagja már a pártnak és támadja a bolsevikokat. Ebben az időben a forradalom győzelméért harcoló egyszerű párttagok feltették a kérdést Leninnek: „A. M. Gorkij valóban teljesen eltávolodott tőlünk? — Nem — felelte Vlagyimir Iljics —, Gorkij nem távolodhatik el tőlünk, ez valami ideiglenes, tőle távol áll, idegen dolog és ő feltétlenül visszatér hozzánk.”

Leninnek a jelenséget elhanyagoló és csak a lényegre tapintó megállapítása egy éven belül valóság lesz, és éppen az őllene elkövetett merénylet az az esemény, melynek fényénél Gorkij megérti az októberi forradalom jelentőségét és visszatér a bolsevikokhoz. Felkeresi a Kremlben a beteg Lenint, és elismeri, hogy a forradalommal szembeni magatartása helytelen volt. A pártba vissza haláláig nem lép, de most már a szovjet-hatalom híve. Felelősségerőztető átitatott leveleinek egyikében olvashatjuk:

„Kedves Vlagyimir Iljics! A frontról visszatérő kommunista munkások panaszkodnak, hogy agitációjuk a Vörös Hadsereg tarka tömegében nem jár azzal az eredménnyel, amelyre számítottak.”

A továbbiakban arra kéri Lenint, hogy tekintse fontosnak ezt a kérdést, és segítse egy színvonalas agitációs folyóirat kiadását.

Gorkij 1918—19-ben könyvkiadót szervez, fordításokkal foglalkozik és „A Tudósok Életkörülményeinek Megjavításával Foglalkozó Bizottság”-ban dolgozik. A sok hivatalos elfoglaltság mellett alig van kapcsolata az élettel.

Így történik, hogy az érzékeny lelkű Gorkij, aki sokszor érzelmeinek, hangulatainak hatása alatt ítél politikai kérdésekben, az őt megkörményező pétérvári burzsoá értelmiség ravasz szenvedéseinek hatása alatt 1919 nyarán még egyszer súlyosan megrendül. Lenin így ítéli meg kiábrándultságát:

„Csupán arról van szó, hogy a hangulata más azoknak, akik aktív politikusok, vagy akik belevetették magukat a legdühösebb harcba, s annak, aki mesterségesen olyan helyzetbe juttatta magát, hogy nincs módja megfigyelni az új életet, s akit hatalmukba kerítenek a burzsoázia roppant fővárosának rothadása által keltett benyomások... Nem akarom ráerőszakolni Önre tanácsaimat, de meg kell mondanom, radikálisan változtasson életkörülményein, válasszon más környezetet... Kü-

lőnben megtörténhet, hogy végleg megundorodik az élettől. Meleg kézszorítással : Lenin."

A mindenkinél messzebb látó forradalmár mindig ugyanaz marad Gorkijjal, a sokszor tévútra kerülő nagy művésszel kapcsolatban: „markánsan politikus és barátian gyengéd”. Barátságukat elvi, nem érzelmi, hangulati vonások uralják. Lenin teljesen elválaszthatatlan a mozgalomtól, amelyet képvisel. Tisztában van Gorkij művészetének jelentőségével, mégsem tesz elvi engedményeket Gorkij „megnyerésére”. És éppen ez a szilárdság, vaskövetkezetesség az, mely végül is meggyőzi az írók Lenin igazáról.

Lenin halála után a realista Gorkijnak lelkiismerete azt diktálja, hogy mutassa meg az orosz népnek kettőjük kapcsolatán keresztül Lenin történelmi szerepét. Ekkor írja meg *V. I. Lenin* címmel, epizódokkal gazdagon dokumentált, magasan szépirodalmi igényű visszaemlékezéseit. Ezek az emlékezések összefoglaló, értékelő jellegűek, és Gorkij írói tisztességének köszönhetően mintegy koronáját adják az egész gyűjteménynek.

KÁLNOKY LÁSZLÓ: SZESZÉLYES SZÜRET

Válogatott műfordítások. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958.

A kötet végén van egy műfordítás-paródia, részlet egy nem létező Shakespeare-tragédiából, shakespeare-ies halandzsanyelven, valódi és csinált szavak keverékéből, ilyesformán:

Felség, a franc föld külső parlatán
elült a hadvasak zadorlata.
Bék ül hevély-csornáló Mars helyén;
s a nép, a tél-túl potnát, csart, sugát,
pohontyot veszto, nyógsanyarta nép
tallót subál ...

A legelképesztőbb, hogy mindennek végül is bizonyos értelme van; a halandzsaszó hangzásával, hangulatával, s bármily groteszkül hangzik: szintaktikai összefüggéseivel mond valamit; s ugyanakkor nem karikatúra, nem karinthyáda; egyáltalán nem nevetető, hanem inkább félelmes. Mintha a műfordító egy kötetnyi kitűnő teljesítmény után egyszerre lerántaná arcáról a maszkot, s végső lényegül ezt mutatná meg: a korlátlan fordítói lehetőségeknek ezt a tragikus nihiljét.

A színész, aki végigjátszott egy sereg nagy szerepet, szinte valamennyit hibátlanul, a végén így leplezné le magát, egy fintorral: föltárva egy már-már csalhatatlan pontosság-gal működő mechanizmust; vagy találóbban: megmutatva egy pillanatra a Proteust, aki nem egyéb, mint bravúros alakváltozások

Gorkij azt a tanulságot vonja le kettőjük életéből, barátságából, hogy ő maga jobban ismerte a valóság részleteit, az orosz élet egyes vonásait, mégis Lenin volt az kettőjük közül, aki át tudta fogni, szintézisbe tudta hozni az egész orosz valóságot, és ehhez a valósághoz alkalmazkodva, formálni tudta a világ történelmét is.

Kettőjük emberi fejlődésén, egymáshoz való viszonyán túl számos apró és mégis érdekes adalékot olvashatunk, melyek éppen tényyszerű, élményszerű jellegüknél fogva jól tükrözik az akkori Oroszországot, a párt harcának körülményeit, a kor, a társadalom egyes rétegeinek hangulatát stb. Számos dolgot először olvashatunk. Pl. Lenin kis megfigyeléseit a század elején még bolsevik vezető, hiú és pózoló Trockijról, Gorkij zaklatott sorait az 1919-es év éhező és ideges Péterváráról és sok más kisebb-nagyobb részletet, melyek ha nem is elsősorban jelentések, mégis egy nagy korszak lépteit visszahangozzák.

Kőröspataki Sándor

egymásutánja, de saját léte voltaképpen nincs is?

Nem. Mert erre a pszeudo-shakespeare-iá-dára, mint egy keserű kiáltásra, visszhangzik Kálnoky László kötetének, a *Lázás csillagonnak* egy verse: *A műfordító halála*.

Szilánkra kell annak hasadnia,
aki fordított teljes életében.
Ha meghalok, fakadatok kacajra,
szivetekei a részvét meg ne csalja.
Mondjatok rám kemény ítéletet:
„Végre megkapta, amit keresett
ez a bolond, ki buzgón töltögette
saját vérét idegen szellemekbe,
s ha rendelésre új munkába kezdett,
lefarigcsált szívéből egy gerezdet.
Talán kincset kapott, de nem kimélte,
s mint a krumplicukrot, olcsón kimérte.
Belül így tett mindegyre üresebb,
már nem tartotta semmi ... szétesett ...

A két vers: a vallomás meg a paródia, ugyanannak a művészi keserűségnek más-más hangszerelésű megszólalása; a vallomás a közvetlenebb, világosabb; de a kegyetlenebb, önmaga iránt is, mintha a paródia volna. Úgy hat, mint a kényszerű önpazarlás már-már tébolyt súroló s téboly elől gúnyba forduló monológja; vagy mintha az a munkája közben szívet-szeletelő gép már üresen

is csak járna, járna tovább, s „nyersanyag” híján is csak termelne, termelne, megállíthatatlanul... A vers címe: *A műfordító halála*. A paródiának ez lehetne a címe: *A műfordító álma*. A lámpa elhőtása, a tudat kikapcsolása után is tovább működik benne valami szerkezet, gyártja az alexandrinusokat, racine-i vagy hugói hangfekvésben, már az irrealitás síkján a shakespeare-i asszociációkat, dalformák rokkapergését nem létező szavakkal, schilleri anapesztuszokat — míg meg nem szabadítja végre a valódi, kurta álmotlan álmot.

Minden ilyen gyűjteményes műfordítás-kötetnél más és más az ember első élménye a fordítóról. Az egyiknél a tájékozódás és birtokbavevés valóságos mohósága fog meg, a másiknál az, ahogyan a saját alaphangjának rokonait keresi a világirodalomban, egy harmadiknál az, hogyan mondja ki az idegen költő ajkával, amit saját verseiben mintegy érzelmeit szégyellve elhallgat, egy negyediknél filológia és művészet szerencsés ötvöze. Kálnoky Lászlónál — talán azért, mert kezünkbe adta ezt a kettős kulcsot: *A műfordító halálát* meg a Shakespeare-paródiát — ez a költői keserűség az első benyomásunk: ahogy saját vérét, saját kincsét tékozva dolgozik, nemegyszer mint a vers mondja, „rendelésre”.

Ezért olyan találó a gyűjtemény címe: gazdag szűret, de „szeszélyes”. Minden fordító-költőnek vannak „szerelmei”; boldogviharos hónapokat, éveket tölt velük, s miután eljutott a birtoklás lehetséges teljéig, s miután anyanyelvén az elérhető legelőbbséget szőltatta, örökitette meg őket, tovább lép, új „szerelem” felé. Kálnoky Lászlónak azonban mintha nem engedték volna meg a körülmények, hogy szíve vonzalmaidd addig a bizonyos boldog birtoklásig kövesse. Azok az idegen költőkkel való kapcsolata, amelyeknek gyümölcsseit a *Szeszélyes szűret* nyújtja át nekünk, többségükben inkább megismerkedések, gyors viszonyok; nem találni bennük azt az „életreszóló” szövetséget, amilyen Szabó Lőrincé volt Shakespeare-rel, azt az áthasonulást-áthasonítást (természetesen a fordítói korrektség határain belül!), mint Radnóti Miklós és La Fontaine esetében (ahogy erre egy igen finoman elemző tanulmányában Sőtér István mutatott rá), vagy az idegen testen-véren nevelődésnek azt a mondhatni egzisztenciális kötődését, amellyel Babits foglalkozott — és teljesedett — az angolokkal, Dantéval vagy az *Amor Sanctus* latin-himnusz-költészetével. Nem mintha Kálnoky Lászlónak nem volna meg szintén a maga nagy, „életreszóló” és egzisztenciális „szerelme” — de erről majd végeztül.

A *Szeszélyes szűret* bővebben képviselt költői ugyanis aligha az „igazi szerelmei”

Kálnoky Lászlónak. Janus Pannonius? Heine? Burns? Hugo? Kétségtelen, hogy nagyon jól fordítja őket — s hogy formahűen, azt talán nem is kell hangsúlyozni, hiszen ez a magyar műfordítás mai fokán már egészen elemi követelmény, melytől csak egyes, különlegesen indokolt esetben lehet eltekinteni. Követi az eredeti költő belső zenéjét (nem a szavak muzikalitására gondolok, hanem arra a mélyebb zeneiségre, ami a versmondat lejtéséből, szerkezetéből sugárzik), követi s a legtöbbször igen szerencsésen eltalálja az eredeti lélegzetvételt, mondhatni az idegen költő kéztartását a versírásban, olykor ritka mimikri-készségének már-már alvajáró biztosságával — hiszen kettejük: fordító és fordítandó közt a kapcsolat vég-eredményben mégsem „sorsszerű” (hogy továbbra is a szerelem-hasonlat terminológiájában maradjunk).

Elég végiglapoznunk a kötet tartalomjegyzékét: nyomon kísérhetjük Kálnoky László részvételét azokban a kollektív fordítói vállalkozásokban, amelyeknek célja az volt, hogy egy-egy jelentős idegen költőt alapos, bő választékban megismertessenek a magyar közönséggel. Az ilyen tervek megvalósítása többnyire a főladatoknak a műfordítók közötti kiosztásával történt, ki ennyi, ki annyi sort kapott, ha vállalt, egyik vagy másik költőből (s ha főnn akarta tartani magát, természetesen vállalt); az „ihlet”, a személyes vonzalom szempontjai így szükségszerűen háttérbe szorultak. Kálnoky László is megkapta és vállalta a reá eső főladatokat. Nem saját kedve szerint kalandozott a világirodalomban, nem szíve s ízlése szerint ölelte ki kincsei közül azokat, melyeket a fordítás szoros birtoklásával a maga — s egyben nemzete — javává akart volna tenni. Vagy legalábbis kevés ideje s ereje maradt arra, hogy a saját kedvét is kövesse.

Igaz: a kapott főladatokat példás lelkiismeretességgel teljesítette, s pompás darabok kerültek ki a keze alól. De nem mindig tölthette el az az érzés, ami a műfordítói munka és fáradtság legnagyobb jutalma és öröme: hogy közben a saját egyénisége is növekszik, teljesedik, gazdagodik; nemegyszer érezte azt, hogy miközben olyan idegen verseket, amelyekhez nincs igazán benső köze, hibátlanul kelt életre magyarul, saját szívéből farag le egy-egy gerezdet, saját magát fosztja ki: ő maga nem teljesedhetik közben azzá, aki lehetne. Ellenkezőleg, „olcsón kiméri magát”, s így lesz „belül mindegyre üresebb”.

Persze mégsem lett üresebb; mint *Ars poetica*-ja vallja: a költőt, ha igazi költő, csak érleli, edzi, mélyíti a belső szenvedés (s van-e nyomasztóbb költő számára, mint az az érzés, hogy nem valósíthatja meg telje-

sen önmagát). Amellett voltak fordításai, amelyekben kedve és öröme is telt. Ki ne érezne ki pompás La Fontaine-jeiből a könnyedség fölszabadultságát: azt, hogy az a mosolygó, ironikus bölcs (s egyben csodálatos lírikus), aki La Fontaine volt, mint már annyi költő és olvasó utódjának, neki is elárult valamit az élet és művészet gyermeki arcú fölényéből? Vagy ott vannak Burns-fordításai: ha van Kálnoky László költői természetétől, hangjától, ihletétől távol eső költő, hát Burns az. S mégis, nem lehet nem kihallani a hangvételből, a megoldások egészség és ötletességéből, már-már erőfölöslegéből, hogy milyen jó mulatság lett végül is számára a skót költő tenyeres-talpas férfiasságának, brummogómedve-könnyedségének visszaadása. Vagy olvassuk el egyik-másik Hugo-fordítását: mennyire át-átmelegszik a hangja, különösen ott, ahol Hugóban — természetesen a maga módján — valami már-már baudelaire-i van, mint például az *Olympio siralma* végső szakaszaiban.

Izeltőtt kapunk három nagyobb arányú fordítói munkából is: Racine *Britannicus*-ának, Molière *Amphitryon*-jának és Goethe *Faust*-jának tolmácsolásából. A három közül az igazán „nagy” földadata a *Faust* volt, s a kitűnő formakészségű és technikájú fordító a földadat választására talán a benne rejlő rendkívüli formai nehézségek is csábították. Ezeket szerencsésen oldotta meg; bizonyítják a kötet szemelvényei is: már-már a légtornászi lebegés izomfrissítő örömét érezni bennük — de nem ártott volna, ha ebből a témájában is nagyszabású, minőségében is elsőrendű fordításból többet kapunk itt, és nemcsak olyan szemelvényeket, amelyek a fordító fölényes formakultúráját mutatják.

Goethe nagy és szép földadat volt; de bármilyen kitűnő is Kálnoky László *Faust*-tolmácsolása, talán mégsem ez a költői terület és világ az, amely az ő személyes hajlamainak a legjobban megfelel. Az ő igazi éghajlata felé az utat inkább az olyan fordítások jelezhetik, mint Nerval pompás *El Desdichado*-ja, vagy mint a Verlaine-átültetések..., s az olvasóban óhatatlanul fölmerül a gondolat: milyen jó lett volna, ha egy szerencsés kiadói ötlet folytán Kálnoky László megbízást kap akár a szimbolista francia líra magyar antológiájának, akár egy Verlaine-kötetnek az elkészítésére — olyanéra, melyet az előző első betűjétől a jegyzetek utolsó szaváig ő maga csinált volna.

Vagy még inkább: megbízást az új magyar Baudelaire-re.

Babits, Tóth Árpád és Szabó Lőrinc fordítása irodalmunk klasszikus, nemzeti értéke: ez vitathatatlan. De azóta, hogy elkészült, a magyar versfordítás nagyot fejlődött,

lényeges lépésekkel haladt előre (s ezt érdemes volna egyszer lemérni). Szabó Lőrinc, amikor elkészítette a magyar *Romlás virágai* véglegesnek nevezett kiadását, 1943-ban, a maga fordításain simíthatt, a kötet „körítését”: bevezetését, jegyzet-apparátusát alaposan bővíthette, a filológus-fordító körültekintésével és élvezetével; de Babits és Tóth Árpád fordításaihoz természetesen nem nyúlhatott hozzá. Túlzás volna azt mondani, hogy ezek a fordítások elavultak; tagadhatatlan viszont, hogy már nem egészen „korszerűek”, s ami a legfontosabb: nem elég Baudelaire-szerűek, van bennük némi „nyugatosság”, itt-ott némi szecessziós romantika, s nem egy félreértés, félremagyarázás is. Babitsék korszakos jelentőségű munkája óta rengeteget fejlődött a Baudelaire-filológia; keresztül-kasul átvilágították Baudelaire egész életművét, verseinek magyarázatába bőségesen belevonták prózai írásait, esztétikai tanulmányait, életrajzi töredékeit, sőt Poe-fordításait is; ilyen módon szinte minden egyes szavának, képének, kifejezésének valamennyi összefüggését föl tárták. Ebben a megvilágításban látni csak, mennyiszor félreértették, még inkább mennyire „félrelátták” sok helyen Babitsék Baudelaire-t. Természetes, hogy mindvégig az ő Baudelaire-jük marad a mi modern költészetünkbe belenőtt „magyar Baudelaire”. De az övéké után, szigorúbb fordítói és alaposabb filológiai igényeinknek eleget téve, nem ártana egy új Baudelaire-fordítás: most már hívebb magához Baudelaire-hez, az ő sajátos világához, mondandójához, stílusához. Semmiképpen nem volna fölösleges fényűzés; és senki mai költő-fordítóink közül nem volna olyan kiválóan alkalmas erre a szép földatra, mint Kálnoky László. Aki ismeri kötetét, a *Lázás csillagont*, s annak nemcsak egyes verseit, hanem egész felépítését, egész ihletkörét, az tudván tudja, hogy ő ma a legbaudelaire-ibb ihletű költőnk, s tőle igazán joggal remélhetnénk egy, a lehetőségig adekvát új magyar *Romlás virágait*.

Ez azonban nem jelenti azt, mintha annak, ami e baudelaire-i világtól távol esik, Kálnoky László ne volna hiteles, biztos hangú, jó stílusérzékű megszólaltatója. A már említett Burns- és La Fontaine-fordítások mellett többek között néhány híven simuló, a vers belső lüktetésében is pontos Rilkéje mutatja ezt; Heinéi, Corbière-je, Laforgue-jai viszont tehetségének egy már-már rejtett oldalára villantanak fényt: a könnyedkeserűn ironikusra, csúfolódóra, szatírába hajlóra — aminek rokon változata a *Lázás csillagon* egy-egy sorában, képében, egész versében is föl villan.

Rónay György

Arany János mellett talán nincs egyetlen klasszikusunk se, kinek életműve — szám-talan jelentős tanulmány ellenére is — annyi kérdőjelet, megoldatlan problémát tartalmazna, mint Berzsenyi Dánielé.

„A legnagyobb magyar ódaköltőnek” — hogy furcsa paradoxonnal kezdjem e rövid áttekintést — éppen ódaköltészete a leg-felületesebben elemzett; alig van mű, amelyik nem szinte csak kötelességszerűen foglalkozott e versekkel, és így aztán olyan, leg-feljebb itt-ott említett alapvető problémák, mint ez ódák jellemző sajátságainak összegyűjtése, romantikus és preromantikus elemeiknek feltérképezése, az egyes ódacsoporthoz közti esztétikai azonosságok és különbségek kimutatása — bátran állíthatjuk — teljes egészükben kidolgozásra várnak.

Elégiaköltészetről ugyan, hála Horváth János „a romantikus költő” koncepciójával egészen új Berzsenyi-portrét kialakító tanulmányának, sokkal többet tudunk: de talán nem lenne hiábavaló az esszé szemléletétől, mely kissé egy „szerepjátszó Berzsenyi” Vargha által, sajnos, még tovább élezett portréját vetíti előnk, bizonyos fokig eltérően élesebb határvonalat húzni az egyes elégia-korszakok (Osztályrészem — Horác — Amathus — Magyarország stb., ill. Horatiuszhoz — Barátimhoz — Levéltörődék — Közéltűtől) látásmódja, világnézete és így esztétikai — formai problematikarendszere között.

Berzsenyi és a felvilágosodás kapcsolatának alapvonalai — s ebben nem kis érdeme van Vargha ez új könyvének is — nagyjából tisztázottak, de máig se kísérlete meg senki sem az episztolák alapos esztétikai elemzését.

Igen mély gondolatokat tartalmazó, a kor eszmei áramlatairól és saját költői egyéniségéről sokat eláruló levelezése — Németh László alapvetően helytelen koncepciójú kísérletét* nem tekintve — éppúgy feldolgozatlan, mint életművének nagyon is szerves részét jelentő esztétikai tanulmányai. Kortársaira való hatásának — avagy éppen nem-hatásának —, utóéletének kérdése teljesen felderítetlen. Pedig érdekes feladat lenne annak vizsgálata, miért, hogy Berzsenyi költészete Vörösmarty, Kassák és Füst példája ellenére, sajnálatos módon napjainkig is, a magyar irodalom „outsidere”, kívülállója?

E megoldatlan problémahalmaz — s még mindig csak a legalapvetőbb kérdéseket vetettem fel! — fokozott igényeket támasztott ez új kísérlettel. Vargha Balázs könyvével szemben: kérdés, hogyan felelt meg ezeknek.

* Szauder József: Németh László: Berzsenyi. Itt(1959)2.

„Ismeretterjesztő monográfia”: a „tudományos monográfiával” szembeállítva talán így lehetne meghatározni Vargha könyvének műfaját. A szerző Révész Ferenc kismonográfiájáról szóló ilyen jellegű bírálata szerint (It. 1952) az ilyen műveknél előbbre valóknak tartja a közérthetőség és a könnyed stílus szempontjait új eredmények közlésénél, a szigorú tudományosságnál. Ami a munka stílusát illeti, arról csakugyan majdnem csupán jót mondhatunk. Egyszerű, világos és emellett — kevés műről állíthatjuk ezt! — egy-két latinos vagy németes fordulattával, idézeteivel, képszerűségével szinte egyfajta couleur localt teremtet, korabeli hangulatot idéz. Talán néhány erőszakolt képét lehetne csak felróni: „A forradalom piros rózsája elszáradva pihent a történelemkönyv lapjai között: Európa továbblapozott” — olvassuk a hatodik oldalon, avagy „... nem tudhatjuk, hogy Judit tüzes szeme nem pörkölte-e meg titokban a költő szívét” (55. o.), de ezek — még egy-két elszórt példát lehetne idézni az „izmosabb vers” erőszakoltnak tetsző jelzős szerkezettel az élen — nem képesek lerontani a könyv olvasása közben nyert kellemes benyomásunkat.

Ami viszont e munka tartalmi kritikáját illeti, két út is kínálkozik számunkra. Ha ugyanis Vargha fent említett cikke alapján mintegy kibővített, felduzzasztott középiskolás tankönyvként tekintjük e Berzsenyi-könyvet, ez esetben csaknem egyértelműen pozitíven kell értékelnünk. Ha viszont — s e sorok írója ez utóbbi szempontot kívánja követni —, Varghával ellentétben, a kétféle monográfia közötti különbséget sokkal inkább az aprólékos filológiai közlések elhagyásában, kevésbé lényeges művek elemzésének mellőzésében mintsem újszerű, akár egész szemléletünket alapjaiban módosító szempontok ismertetésének eleve elutasításában, vagy egyáltalán; *valamilyen* átfogó irodalomtörténeti-esztétikai elv felvázolásáról s következetes érvényesítéséről való eleve lemondásban látjuk, ez esetben már sokkal több megjegyezni való akad.

Vargha könyvének legfeltűnőbb hibája: a filológiai-tartalmi és az esztétikai elemzések közti hatalmas aránytalanság. Filológiai szempontból ugyanis, különösen művének „műfaját” tekintve, messzemenően kielégít minden igényt. Kiemelkedő a Sopron-fejezetben a „megrostált felvilágosodás” tendenciájának körvonalazása, meggyőzően hat első verseink 1794-es datálása; érdekes olvasmány A leplezés, avagy az Egy kézirat vándorútja című fejezet is; egészen újszerű a Berzsenyi-irodalomban a Grammatikai hadüzenés és a Provincializmus feje-

zetek kérdésfelvetése, de nem érdemes tovább sorolni a példákat, mert a mű egészéről elmondhatjuk, hogy filológiai szempontból megállja helyét.

E filológiai gondossággal és alaposággal magyarázható, hogy az egyes versek *tartalmi* elemzése általában helyes. De csak általában. Mert például feltétlenül hibásnak látszik Berzsenyi egyik legelső versét, A reggelt — egy szinte önmagán erőszakot tévő, a költemény központi szakaszát kitérőnek, törésnek nyilvánító és ezzel tulajdonképp az egész alkotás jelentését éppen visszájára fordító elemzéssel — „nagyhatású felvilágosult ódának” nyilvánítani.

Ugyancsak nehéz egyetérteni a Herczeg Eszterházy Miklóshoz c. óda elemzésével. A felvilágosodás, a tudomány itt épphogy nem „melléktéma”, hanem ellenkezőleg: a költemény leglényegesebb része.

„Szép a borostyán s győzelemszekér.

Szép a vitéznek sebhelye homlokán.

Félisten, akit nimbuszával

A hatalom s tudomány ragyogtat” —

olvassuk, s tekintve, hogy maga a költő „legszentebb ódájának” nevezte e verset, nem tudom, nem ez óda és nevezetesen e versszak adja-e a Berzsenyi-probléma magyarázatát. Világos ugyanis, hogy itt *ellenpontozásról* van szó, azaz Berzsenyi félelméről, vajon a felvilágosodás erői nem fogják-e legyőzni a nemesi Magyarországot? A két világnézet — felvilágosodás és nemesi konzervatizmus — között tehát Berzsenyi az *átmenetet* képviseli, és ennek eredményeképp nemegyszer szinte a pillanatnyi politikai helyzetétől függően változtatta meggyőződését. Akkor ugyanis, amikor a nemesi Magyarország elég erősnek tűnt ahhoz, hogy kibírja a felvilágosodás akár szellemi, akár katonai rohamát — és mellesleg magának a költőnek anyagi biztonsága is teljes volt —, abban a korszakban születtek a nemesi megelégedés versei, az idillek és az első ódák. A csalódás korszakában viszont, amikor kiderült, hogy a glorifikált haza ugyan túlélte a francia támadást, de az antik példákhoz véggépp méltatlanná vált — és ezzel párhuzamosan a középnemesi réteg létbiztonsága is megingott —, születtek az elégiák — és az episztolák. Mert, elébevégyva későbbi mondandómnak, hadd jegyezzem meg: ideje lenne tisztázni már, hogy a felvilágosodott világnézet sohasem volt annyira Berzsenyi sajátja, mint amennyire a költői levelek sejtetni engednék. Írásuk idején a „niklai remete” állandóan ihlete kihüléséről panaszkodott (Levele Kazinczynak 1812. ápr. 2; Döbrentének 1814. jan. 5; Dukai Takách Juditnak 1814. júl. 5; Döbrentének 1815.

dec. 3), művészi értékük erősen vitatható — a feltétlenül mélyebben átértett ódáknál és elégiáknál biztos gyengébbek —, Berzsenyi végül is visszakanyarodott a görög ideálhoz: mindez alátámasztani látszik azt a feltevést, hogy e filozofálgató versekben sokkal inkább a lényét feszítő ellentmondás egyik pólusba való feloldására való kísérletet, menekülést, jóindulatú újfelfordulást lássunk, mintsem átértett, átértelt és asszimilált filozófiai okfejtéseket. Mindenesetre, ha az alapellentétthez hozzávesszük, hogy esztétikája is *átmenet* jellegű — klasszicizmus és romantika közt —, sőt emberi magatartásának néhány mozzanata is *átmenetet* képvisel a nemesi góg és a nemesi filantropizmus közt, de még az ortológusok és neológusok közt is ő az *átmenet*, mindjárt érthetővé válik egész munkásságának középszer kultusza és harmóniakeresése. E szempontok ismeretében különösen elgondolkoztató Horváth János új könyvének alapeszméje, mely a moralista Berzsenyit helyezi előtérbe.

Ami pedig Vargha versanalízisainak összességét illeti: e cikk keretei nem engedik meg, hogy mindegyik — együttvéve se számos — kifogásolható, vagy legalábbis vitatható elemzésével itt ténylegesen is vitába szálljak, de ennek nem is lenne értelme. Sokkal nagyobb hiba ez elemzések izoláltsága, az egyes fejezetek izoláltsága, azaz a mű egészének koncepciótlansága, egy olyan uralkodó elv körvonalazásának hiánya, mely a belső fejlődés kényszerűségével, és nem a pusztán kronológiai egymásutánkövetkezéssel magyarázná a somogyi Diogenes fejlődésének különböző stációit. Így aztán elcsikadnak szélesebb alapozású, kidolgozásra is méltó gondolatok: különösen Berzsenyi „nemzeti költő” ambíciójának kitűnő megsejtésére gondolok itt.

Ami viszont az esztétikai értéktételeket, elemzéseket illeti, azokról jóformán még bírálatot mondani sem lehet, oly csekély számúak, s e kevesek nagy része is általános-ságban mozgó, semmitmondó. Tulajdonképpen a költemények filológiai és tartalmi elemzésének mértéktelen eltúlzása bosszulta meg magát. Így aztán olyan ódáról, mint A tizennyolcadik század nyolc elitől soron kívül a szerzőnek nincs semmi mondanivalója, az egyes ódacsoportok között — a Herczeg Eszterházy Miklóshoz reflexív-moralizáló típusú a gr. Mailáth Jánoshoz és a Poesis hajdan és most elégiába hajló, moralizáló típusúig vezető különös fejlődés-menetere gondolok — csak tematikai és esetleg szemléleti különbségekről tud (melyek fontosságát persze senki sem tagadja!) — az alapján véve közepes versről, A reggelről viszont hat oldalal át értekeznek, „hazafias indulatokkal telített jambusokról” beszél egy

rossz episztolánál —, de még bőviben sorolhatnám a példákat. Ismeretes, hogy Berzsenyi már szinte skrupulózus gondossággal javíttatott hosszú éveken át versein. Vargha igen alaposan, meggondolkoztatóan eleméz változtatokat (Magyarokhoz, Barátimhoz), de kizárólag tartalmi szempontból, ami végül is semmiféle „ismeretterjesztő monográfiában” sem elegendő.

Kívételt képeznek a szerelmes versek elemzései. Ezeket ugyanis egy itt helyesnek látszó koncepció alapján — a maga köre szerelmi illúziókat építő Berzsenyit keresi — eredetien, érdekesen tárgyalja.

Verstani és stílári vizsgáldásai gondosak, aprólékosak. A kor egész költészetével kapcsolatban is sok mindent megmagyaráz az az okfejtés, mellyel a szerző Berzsenyi rimetelési technikájának tartalmi következményeit elemzi. Még kísérletet sem tesz azonban arra, hogy a különböző versformák és elsősorban a költő mondanivalójához korában tulajdonképpen kizárólagos lehetőséget jelentő, de egyszersmind legalkalmasabb forma, a klasszikus forma jelentőségét magyarázni próbálja.

Ugyancsak nem tesz Vargha említést az ódaköltő stílusának romantikus elemeiről sem, sőt tulajdonképpen, néhány nem eléggé kidolgozott utalásnál kívül, a romantika kérdését a német szentimentalizmus hatásával elintézettnak véli, mégcsak nem is említve a tematikák dimenziói kozmikus méretű kitágításának ódáiban, elégiáiban és rimes verseiben egyaránt — persze nem egyenlő mértékben! — jelentkező, igen meggondolkoztató tendenciáját.

Az episztolákkal kapcsolatos fő problémákról már fentebb szó esett. Néhány vitatható ponttól eltekintve (az *Életfiozjia* nem a felvilágosodáshoz való közeledés, hanem a tőle való félelem verse; a Vitkovics-levél kapcsán is volna megjegyezni való) a — mint mindig — gondos tartalmi elemzésekkel egyet lehet érteni. Annál kevésbé azzal, hogy csak nagyon elnagyoltan szól Vargha e költeményeknek az életműben elfoglalt helyéről, keletkezési körülményeiről, művészi fogytékosságaikról pedig egyáltalán nem.

A prózai művek — sőt az egész monográfia — elemzései közül kiemelkedik a *Kupa támadása* új szempontokban gazdag, Berzsenyi politikai állásfoglalását taglaló tárgyalása. Levelezése értékelésének teljes mellő-

zésén kívül viszont különösen fájjaljuk a *Poetai harmonistica* lebecsülő értékelését. Már Merényi leszögezte, hogy „nem a Poetica ez, hanem Berzsenyi Poeticája”. Mint ilyen azonban sokkal több, kontárkodó, kényszerre végzett tudóskodásnál, aminek Vargha beállítani szeretné. Mint ahogy a mintegy két évtizeddel ezelőtt írt A religiok eredete és harmoniája — egyes utalások és a mű címe szerint — a harmónia keresés tudományos, etikai síkra való vetítése lehetett, úgy e tanulmánya a harmóniakeresés esztétikai síkra való vetítése, életművének szerves része. Ezt az összefüggést igazolja az is, hogy a szerző lebecsülése Berzsenyi akadémiai székfoglalójával szemben alaposan megbosszulta magát. Annak ellenére, hogy egészen újszerű szempontok szerint, mélyrehatóan vizsgálta Berzsenyi és Széchenyi viszonyát, meggyőződen körvonalazva költőnk görög-angol ideálját, ez utolsó korszak verseivel szemben teljesen értetlenül állt. A Mailáth ódát politikai aktuálverssé degradálta, nem véve észre az önmagán tülemelkedő, emberileg most igazán nagygyá váló költő megrendítő önvalloását, A pcezi hajdan és mostot viszont egyszerűen „rejtélyesnek, szinte már érthetetlennek” minősítette, pedig — költői erényeitől itt eltekintve — ez végül is nem más, mint a Poeticai Harmonistica esztétikájának szubjektív átélése és valóban páratlan tömörségű megfogalmazása.

Hadd jegyezzem meg végül, ez azonban már nem Vargha Balázs feladata lett volna, hogy most már végképp itt van az ideje annak, hogy valaki foglalkozzék a görög és a német esztétika hatásával és keveredésével Berzsenyi esztétikájában. Addig ugyanis a görög ideál és a klasszikus forma szerepének kérdése sem oldható meg megnyugtatóan.

Befejezésül még egyszer azt kívánom leszögezni, hogy e mű elleni kifogásaim jelentős része elesne, ha az „ismeretterjesztő monográfiák” műfaji problémáiban Varghával értenék egyet. Az általa körvonalazott követelményeknek ugyanis könyve megfelel. Kérdés azonban, mi a hasznossága, pedagógiai és irodalomtörténeti jelentősége az ilyen — jelentős értékeik ellenére is csak — hiányos ismereteket nyújtó, fél tudományos monográfiáknak?

Pár Péter

GÁRDONYI GÉZA VERSEI

(Válogatta, bevezette : Bóka László. Bp. 1958. Magyar Helikon.)

Egy regényíró versei mindig különleges irodalmi eseményt jelentenek, a kiadó bibliofil-köntösbe öltözteti őket, s az olvasó

izgatott ujjakkal lapozza át a kötetet: vajon hogyan lélegzik az író egy tőle oly idegen világ törvényei között? Ez az izgalom nem

minden kíváncsiság nélkül való: az olvasó lesi, mikor kapja rajta az író egy szabálytalan lélegzetvételen, bizonytalan mozdulaton, a másfajta világ törvényeinek megszegésén. Am Gárdonyi Géza költészetének jobbik felében nem sérül prózaivá a vers, s ha sorai vesztettek is frissességükből, jobbára meg is fakultak, akadnak színei, dallamdarabjai, melyek egy-egy pillanatra megigézik a mai olvasót is.

A próza morgó malom kelepe.

A vers a szívnek hárfa éneke.

A próza mállik, szerte-hull, ha régi.

A vers örök, mint minden, ami égi!

(Tolsztojnak)

-- tesz hitet Gárdonyi a vers mellett, s ez a vallomás nem pillanatnyi ötlet terméke, az író alkata valóban nem idegen a lírától, epikus hajlamában ott színesedik valami a költészetből is. Az elbeszélés sodrában mindig tetten érhető a líraiság — hasonlítsuk csak össze életművét a minden sejtjében epikus Tolsztojéval vagy akár Mikszáthéval —, s felismerszik ennek a líraiságnak forrása és példája is: a népdal. Mert Gárdonyi valahogy a népdal líraiságát hangolja át epikába, a népdal hőseinek módjára formálja meg alakjait, még rövid mondatai is a népdalra emlékeztetnek erős, szapora ritmusukkal, s ennek, az idegrendszerében őrzött népdalkincsnek révén kerül ki a kor népbábrázolásának buktatóját, a népszínmű hazug szemléletét. Az elbeszélésben is lírai felhangokat megcsendítő író-költő tehát nem idegen világba téved, mikor verset ír.

A múlt század kilencvenes éveiben divat volt idézni Longfellow sorait a „kis költők” létjogosultságáról. A kor önmagát vélte igazolni ezzel. Valóban, ez az időszak a „kis költők” kora, a magyar líra második-harmadik vonalába igazodó tehetségeké. Vajda János mennydörgései már elcsitulnak, s Adyék viharának még az előjelei sem látszottak, a csendes másfél évtized Makai Emil és Heltai Jenő lírájában kereste a korszerűség útját, és Endrődtől Szabolcskáig, a Heine-epigonoktól a népdal-epigonig változó akadémizmusban ápolta a hagyományokat. Heltaiék kísérlete azonban a nagy költészet számára zsákutcának bizonyult, az akadémizmus lírájába meg, a Kisfaludy Társaság felolvasóestéin, csak ásitozni járt el a költészet. Ennek a lírai szélcendnek szülte Gárdonyi Géza két verseskönyve is. — De hová, kikhez igazodik ez a költészet, merre tájolóhatjuk be a Gárdonyi verseket? Ha felapozzuk köteteit a kor majdminden törekvésére találunk példát. A népi-nemzeti iskola hagyományai érződnek helyzetdalaiban (*Levél a tanyáról*, *Betyár átok*), a parlagi epigoniz-

mus hetvenkedésére akadunk a Göre Gábornótákban vagy a *Huszár a mennyországban* soraiban, Ábrányi szavalt-stílusa kuruckodik a *Kossuth Lajos* nevében, a korra oly jellemző verses mondáknak (gondoljunk csak Zempléni Árpádra!) egész sorozatát találjuk a Fűzfalevél, nyárfalevél lapjain (*A magyarok ősanja*, *A hét vezér*, *A budavári gyűlés*, *A bánhidai vecsernye*), Heltaiék hangja szólal meg az *Emeleti szép kisasszonyban*, a kor életfilozófiai közkincsét hangszereli pásztorsípra a *Bogár*, a *Március*, Szabolcska Mihály népdalos egyszerűsége kap hangot a *falu visszhangja* darabjaiban. A kor konvencióhoz igazodó versek közül azonban olykor üde strófák is villannak elő: az *Éjjel a Tiszán*, a *Szeptember* s a többiek, melyeket most Bóka László gyűjtött kötetbe.

Kosztolányi Dezső, aki először vette igazán szemügyre Gárdonyi költészetét, írta róla: „Ez a magyar költő a naivitásával, az ibolyás kellemével, a vergiliusi hullám-puhaságával, egytestvér azzal, akit a mai franciák annyira olvasnak és szeretnek, Francis Jammes-mal.” (Gárdonyi Géza versei. Nyugat. 1914. ápr. 16.) — Valóban: ezekben a népdal-ihletű versekben valami népdalnál modernebb érzékenység lüktet, egyszerűségük nem a „felix simplicitas”, hanem a raffinált egyszerűség világából való. A halkán dúdolt melódiákból egyfajta csendes rezignációvá finomodott kiábrándulás hallatszik, egy érzékeny és sebzett lélek bánata, mint ahogy maga a költő fogalmazza meg az *Április* mottójaként: „Az én mosolygásom esőben napsugár”. Kosztolányi találó megállapítását kell idéznünk: „Egy neuraszténias ember idegrendszeré végrezgette magát a magyar népdalokat”. (Id. cikk.) — Igen, csakugyan ez a népdalformában megbúvó leheletnyi dekadencia teszi Gárdonyi verseit mássá, modernebb, mint amilyen a körülötte verselők termése. Az alkat itt-ott előbukkanó modern érzékenysége a népi-nemzeti iskola művelőinek nagy részétől; ennek az érzékenységnak a népdal formakincsébe öltöztetése pedig a Heltaiék útját járó, nyugat-európai formákban gondolkodó költőktől különbözteti el. S így joggal mutathat rá Bóka László Gárdonyi költészetének jelentőségére: „... lírája a Vajda Jánosék útkereső lírája s Adyék irodalmi forradalma között, egy olyan lírai hangra lelt, melyben még benne cseng a népköltészet visszhangja, de melyben már benne borzong a modern ember érzékenysége”.

Mi okozza ezt az érzékenységet, a népdal és a beléöltözött, már-már modernné változó lélek enyhe, de mégiscsak megjelölhető dialektikáját? Gárdonyi születése és életmódja, gondolkozása és ösztönei elrendelésével a falu, a vidék embere volt, s életébe mégis a

város tört be egyre jobban. Otthona már nem a falusi egyszerűség, de még nem is a városi összetettség, bonyolultság — a két pólus között nem talál megfelelő magatartást. Falusi nosztalgiával, a város elutasításával terhes érzésvilága tragikus konfliktust eredményez, akárcsak egy félévszázaddal előbb Arany János esetében, vagy éppen saját, városba szakadt hőseinél (vö. *Az öreg tekintetes* c. regénye). Ez a parttalanul város és falu közötti tétovázó állapot nemcsak Gárdonyié, egy egész társadalmi réteg került ebbe a lélektani helyzetbe a kapitalizálódó, városiasodó Magyarországon. A megváltozott életritmusú kisvárosban lakó vagy nagyvárosba került nemzedéknek mintegy „kollektív érzése” ez az otthonatlanság, hajdani életformáját illúziókban őrzi, ezért ragaszkodik például kultúrája egyik legjellegzetesebb ízéhez, a népdalhoz is. Am a népdal átalakul a másfajta talajon: városi érzékenységgel, a falu és a természet utáni nosztalgiával telik meg. Ebbe az urbanizálódott népdalhangú szólamba illenek Gárdonyi Géza versei is, melyekben a városi hangulat dekadenciája még csak éppen hogy valami fáradt ízt ad a népdalnak, de még nem bontja meg a népi formát.

Mindez voltaképpen még nem teszi indokolttá, hogy Gárdonyi költeményeit kezünkbe vegyük. Világuk nagyjából illeszkedik a korhoz, legfeljebb tehetségesebb alkotó érzedik mögöttük, s az új hang, mely felzizzen bennük, még nem erős, sőt másoknál, Vargha Gyulánál, de még Szabolcskánál is meghallható. Hogy költészetének mégis vannak máig élő darabjai, nem magyarázható a szöveg elemzésével, ha az esztétika és az irodalomtörténet objektív mérlegén mérnök meg e verseket, még nem tudnók meg, miért állják az időt. Ezeknek a verseknek valahogy filológiaiilag nem ellenőrizhető varázsuk van: igaza van Bóka Lászlónak: Gárdonyi lírája irodalmunk meghitt titkai közé tartozik. S mert ezt a költészetet nem objektív értékei, hanem szubjektív hangulataink avatják ma is olvasmánnyá — a vele való foglalkozás sem lehet elemzés, irodalomtörténeti és esztétikai érvek felsorakoztatása. Már Kosztolányi is lírával szövi át nevezetes Gárdonyi-cikkét, s így fejezi be sorait: „Nagyon szeretem Gárdonyi Géza verseit”. — átforrósítva ezzel a kritikai számbavétel tárgyiaságát. Bóka László szép bevezetőjé-

ből is így lesz elemzés helyett vallo-más.

Ez az előszó, csakúgy mint a kötet válogatása, mintája lehet hasonló vállalkozásoknak. Hitelesen határozza meg Gárdonyi prózájának és költészetének viszonyát, a versek irodalomtörténeti helyét. Bóka Lászlót mindig úgy ismertük, mint a magyar vers ihletett magyarázóját. A sorok finom rezdüléseire is fűelve, apró rím vagy ritmusfogásokból, egy-egy látszólag szürke jelzőből is a vers egész organizmusára szokott következtetni, és ezek a következtetések mindig közelebb juttatták az olvasót a költői mű esztétikailag tudatos élvezéséhez. A Gárdonyi-versek elemzése talán még a szokottnál is elevenebb: a feladat, hogy a megporosodott, megfakult sorokon átvilágítson — egészen a mélyükön meghúzódó szépségeig —, érezhetően felkeltette elemzőkedvét. Verselemzései nyomán friss fényt kapnak a sorok, felvillan egy-egy megkopottnak látszó kép rejtett színe, feltámad egy-egy jelző. — Milyen élvezetes is az például, mikor az „emeleti szép kisasszony” jelzője, az „emeleti” mögül elővarázsolja az ott lappangó hangulatot, a század utolsó éveinek kisvárosi levegőjét, az ablakra felpillantó fiatalember és a könyöklő „kisasszony” közötti, fizikailag, „emeletben” is lemért társadalmi különbséget és az ennek okán érzett bánatot, szelíd reménytelenséget. Vagy mikor *A falu visszhangja* c. vers egyik szakaszát összezsengeti József Attila hangjával, megmutatva, hogy igazi művész kezében a keresetlen egyszerűség olykor milyen bonyolult lelki tartalmak kifejezője lehet. Az író, esztéta és tudós professzor mozdulatával kelti életre ezeket a verseket, elemzései nyomán lélegzeni kezdenek a sorok, muzsikálni kezd mindaz, ami szép. — De még ennél is jóval érdekesebb az, mikor az író szeretetével, a személyes élmény hitelével vall Gárdonyi lírájának varázsáról. Az a Kosztolányi és Füst Milán indítású kapcsolat, mely őt ehhez a költészethez fűzi, a versek újra meg újra olvastával, az ízeikre való rátalálás megismétlődő örömevel mindig csak gazdagabb lett. Ezt a kapcsolatot építi meg előszava az olvasóban is — hogy Gárdonyi lírájának varázsa ne csak kevés irodalomtudós, hanem az olvasóközönség tulajdona is legyen.

Pomogáts Béla

Versfordítások Faluditól Arany utánig (1750—1900). I—II. Bp. 1957. Magyar Könyvtár. Magvető Könyvkiadó. A kötetet összeállította Vargha Balázs.

A fordítók és a fordítások hamar öregszenek. Egy-egy klasszikus értékű műnek szinte minden nemzedékben új tolmácsa születik — néha nem is egy —, s az új fordítás csaknem mindig feledteti a régieket. Nemcsak fordításbeli siker, hanem költői rang, tekintély is kell hozzá, hogy valaki fordítása egy évszázadig is „érvényben” maradjon: Petőfi, Vörösmarty, Arany Shakespeare-fordításai ilyenek. De a túlhaladott, a másokétól kiszorított fordítások is érdekesek nemcsak a szakember, az irodalomtörténész, hanem a történelmi érdeklődésű közönség számára is. Irodalmunk egy-egy korszakát nemcsak az eredeti művek jellemzik, hanem az is, kik és hogyan szoltak akkor magyarul a külföldi irodalmak nagyjai közül. Ezért volt szerencsés ötlet a Magyar Könyvtár sorozat szerkesztőjétől ennek a gyűjteménynek a megjelentetése.

A gyűjtemény által felületl százötven év versfordítás-irodalma igen gazdag. Tanú erre a két kötet tartalomjegyzéke is. Pedig — mint az utószóban olvassuk — „századrésze sincs benne a korszak magyarra fordított verseinek.” Nem volt könnyű dolga a kötetek összeállítójának, Vargha Balásznak. Ilyen hatalmas anyagot összehasonlítani, értékelni szinte megoldhatatlan feladat. S a fordítások értéke nem is lehetett egyetlen szempontja a válogatásnak. Vargha Balázs — igen helyesen — törekedett arra is, hogy a nehezebben hozzáférhető, új kiadást már aligha remélhető fordítások több helyet kapjanak a gyűjteményben, mint az inkább közkezen forgók. Ezért a régebbi, a XVIII. század végi és XIX. század eleji fordítók értéküknél és jelentőségüknél inkább érvényesülnek a gyűjteményben a XIX. század második fele gyakran jelesebb fordítóinak rovására. A két kötet több mint ötven ívét meg lehetett volna tölteni aránylag könnyen elérhető, kötetben megjelent műfordításokkal is. Vargha Balázs nem ezt a könnyebb utat választotta. Nemcsak régi folyóiratokat forgatott elfeledettebb fordításokért, hanem még kéziratban maradt fordításokat is felkutatott és közölt. (Pl. Révai Iliász-fordítását, Vitkovics Ovidius-fordítását.)

A két kötet tartalmát igen nehéz lenne megközelítő pontossággal is ismertetni, hiszen kilencven magyar fordító s közel százötven idegen költő művei szerepelnek bennük. Mégsem lesz felesleges egy egészen rövid szemle: ha nem is pontosan, ha néha az arányokban is megbízhatatlanul, mégis némi képet fog ez adni nemcsak a gyűjtemény tar-

talmáról, hanem másfél évszázad magyar költőinek világirodalmi érdeklődéséről is.

Leggazdagabb a görög és latin költészetet bemutató műfordítások sora. Nemcsak azért, mert szinte valamennyi jelentősebb görög és latin költő szerepel a gyűjteményben, hanem azért is, mert gyakran egy-egy műről is a fordítások egész sorát kapjuk. Az Iliásznak például hét fordítója is felvonul (Molnár János, Révai Miklós, Kazinczy, Kölcsey, Jályi-Nagy Ferenc, Szentjóbi Szabó László, Bak-say Sándor), s akár még egy nyolcadikat is számonkérhetnénk, Kemenes Józsefet. A Horatius-fordításoknak csak a tartalomjegyzéke másfél lapot foglal el, s a fordítók közt Molnár Jánostól Vargha Gyuláig csaknem húsz költőnk nevét találjuk (köztük Csokonai-ét, Kazinczyét, Vörösmartyét, Aranyét). A görög és római irodalom túlsúlya részben abból is következik, hogy Vargha Balázs a régebbi fordítókat — a már fentebb említett okból — előnyben részesítette az újabbakkal szemben. De még ezt számításba véve is arról győz meg bennünket ez a gyűjtemény, hogy a modern irodalmak fordításra terén XIX. századi költőink és fordítóink meg sem tudták közelíteni a két klasszikus irodalom bemutatásában elért viszonylagos teljességet.

De a modern irodalmak fordítása terén elért eredmények épp ezért érdekesebbek számunkra. A modern irodalmak „fel-fedezése” a magyar irodalmi műveltség számára jórészt e gyűjtemény anyagának idő-körében történt. A közölt szemelvények világosan mutatják, hogyan hódította meg Kazinczy és Csokonai mohó érdeklődésű nemzedéke a német és az olasz közelmúlt- és kortárs-irodalmat a magyar olvasók számára (Kleist-, Klopstock-, Lessing-, Gessner-, Wieland-, Bürger-, Goethe-, Schiller-, Metastasio-fordítások). A német irodalom iránti érdeklődés s ha lanyhábban is — folytatódik: főként Heine és Lenau áll az előtérben, Heinét Petőfi is fordítja, s a klasszikusok: Goethe, Schiller és a Nibelung-ének a század második felében is találunk fordítót. (Arany János, Vargha Gyula, Dömötör János, Szász Károly fordításait olvashatjuk a kötetben. — Úgy gondolom, Dóczy Lajos Faust-fordításából is lehetett volna közölni egy részletet.) Az olasz kortárs-költők iránti érdeklődés Csokonaival csaknem teljesen megszakadt. Későbbi költőink és fordítóink inkább a régebbi olasz költők, Dante, Ariosto, Tasso felé fordultak (Császár Ferenc, Szász Károly, Arany János). Kár, hogy Vargha

Balázs mellőzte Radó Antal olasz-fordításait és Jánosi Gusztáv Tassóját.

A francia költészet először a felvilágosodás korának néhány költőjét ihlette fordításra. La Fontaine és Voltaire álltak ekkor az érdeklődés előterében. A francia költészet igazi kultuszát Petőfi nemzedéke állandósította. Béranger fordítói közül Petőfin kívül Vajda Jánost, Gyulai Pált és Dömötör Jánost, Hugo fordítói közül Kriza Jánost, Jámor Pált, Szász Károlyt, Vargha Gyulát és egy ismeretlen fordítót szálaltat meg a gyűjtemény. Érdekes, hogy a múlt század második felének francia költői: Gautier, Leconte de Lisle, Baudelaire, Sully-Prudhomme, Hérédia, Verlaine, akik nevét és verseit inkább csak a nyugatosok antológiáiból szokás ismerni, már korábbi fordítóknál, magyar kortársaiknál is megjelennek. Reviczky, Endrődi Sándor, Zempléni Árpád, Vargha Gyula fordításában közli verseiket a gyűjtemény.

Némi előzmények után (Young-, Pope-, Osszián-fordítások, Baróti Szabó Miltonja) Petőfi nemzedéke honosítja meg tartósabban irodalmunkban az angol költőket is. Elsősorban a méltán nevezetes Shakespeare-fordításokkal (Vargha Balázs elég bő szemelvényeket közöl belőlük), de lírai költők fordításaival is. A kortárs-költő Moore fordítói között Vörösmartyval, Petőfivel, Arany Jánossal találkozunk, Arany Burnst, Byront és egy skót balladát, Petőfi Shelleyt is fordít. Wordsworth, Hood, Longfellow, Tennyson és Whitman csak egy-egy versével, Poe kettővel szerepel (egyik a híres Holló, Szász Károly fordítása). Nem tudjuk, Milton elvesztett Paradicsomának Jánosi Gusztávtól való fordítását miért mellőzte Vargha Balázs Baróti Szabó latin közvetítéssel készült fordítása mellett. A magyar Osszián-kultusz is megérdemelte volna, hogy Batsányi fordítása mellett a Fábian Gáboré is szóhoz jusson.

Az orosz költők közül különösen Puskin és Lermontov honosodtak meg nálunk a múlt században, a gyűjtemény mindkettőjüktől több fordítást közöl (Bérczy Károly és Arany László mellett Zilahy Kiss Imrétől és Jókai Móról). A keleti népek költészete iránti erős érdeklődést is számos fordítás illusztrálja. (A fordítók közt Arany Jánossal, Csokonával és Kazinczyval is találkozunk.) Sok fordítás közlésével mutatja meg Vargha Balázs azt is, hogy költőink a szomszédos és távolabbi kis népek irodalmát is figyelemmel kísérték. Különösen figyelemre méltó a szerb népköltészetnek az a hűz terméke, amelyek fordítói között Vitkovics Mihály és Székács József mellett Kölcsy Ferencet, Bajza Józsefet és Dömötör Jánost is ott látjuk.

A fordításokat a fordított költők szerint csoportosította a gyűjtemény összeállítója. Indokolása szerint azért, mert így egymás mellé kerültek egy-egy vers különböző költőktől való fordításai. Ez kétségtelenül előny. Igen tanulságos például egymás alatt látni az Iliász sokat vitatott három sorát: Kazinczy, Kölcsy és Vályi-Nagy Ferenc fordítását vagy a híres Termopylae-i feliratot hat különböző fordításban s még sok más vers különféle fordításait. Mégis úgy gondoljuk, helyesebb lett volna a fordítók szerinti csoportosítás. Ez a gyűjtemény nem a világ-irodalom antológiája, hanem másfél évszázad magyar fordítóinak seregszemléje. A fordítók érdeklődését, ízlését, fordítói elveit, gyakorlatát, képességeit szeretnénk megismerni belőle. Nem utolsó szempont, hogy a jegyzeteket is könnyebb lenne áttekinteni a fordítók sorrendjébe szedve.

Vargha Balázs helyesen látta, mi a jegyzetek legfontosabb feladata ebben a gyűjteményben. A fordítások készítésének körülményeiről írt, fordítói elveket, véleményeket eláruló megjegyzéseket közölt, tájékoztatást adott a fordítások első megjelenéséről, szövegváltozatairól jegyzetei nagy részében. Nagyon hasznosak, nagyon fontosak és nagyon érdekesek ezek a jegyzetek. Igazán nem hibáztatásként emlíjük, hogy néha mégsem találunk bennük feleletet minden felmerülő kérdésünkre. Pl. Vargha Balázs nem említi meg mindenütt, ha a fordítás nem eredeti nyelvből készült, vagy nem formahű; különféle mértékű szabadosságokat minősít szabad fordításnak; nem utal filológiai pontossággal minden említett adatra, forrásra stb. De ahhoz, hogy minden igénynek eleget tegyen, legalább háromszorosa terjedelmű jegyzetekre lett volna szükség. Csak ilyen terjedelembővítéssel lehetett volna írni a kevésbé ismert költőkről, fordítókról és művekről is. Pidig egyikről-másikról igazán nem ártott volna néhány tájékoztató mondat. Nemcsak szakemberek számára készült a gyűjtemény!

A jegyzetek legfőbb hibája, hogy nehéz bennük tájékozódni. Lapszámra nem utalnak, a művek szerzőjét és címét nem tüntetik fel, csak a kezdősort, nem tagolódnak sem a fordított költők, sem a fordított nyelvek szerint. Mivel elsősorban a fordítóra vonatkoznak, s gyakran egyszerre utalnak egy fordító több, különféle helyeken található fordítására is, csak úgy lehetne őket — ismétlések nélkül — könnyen áttekinthető sorrendbe foglalni, ha a fordítók szerint tagolódnának. Sajnos egyszer-kétszer az is előfordul, hogy a szöveg és a jegyzet nem felel meg pontosan egymásnak (Dayka Gábor Aeneis-fordítása, Virág Benedek Ars Poetica-fordítása esetében). Ezeknél az tűnik ki a jegyzete-

tekből, hogy az eredeti szándéktól eltérően megkurtították a közölt szemelvényt. Ilyenkor azonban a jegyzeteket sem lett volna szabad változtatlanul hagyni.

Érdekes hasznos olvasmány ez a két kötet. A tájékoztatóbb olvasó, sőt még a szakember számára is tartogat meglepetéseket. Kinek az ismeretlen, először vagy hosszú idő után közölt fordításokat, kinek a jegyzetek új adatait, kinek azt, milyen

széles érdeklődésű fordítók voltak legnagyobb klasszikusaink, Csokonai, Petőfi, Arany. Gyakran beszélünk irodalmunk provincializmusáról, néha hiszünk is benne. Ez a gyűjtemény azt mutatja, hogy a magyar irodalom a múlt században, a „nemzeti” és „népi” irányzat idején nem volt provinciális.

Orosz László

APÁCZAI CSERE JÁNOS MAGYAR ENCIKLOPÉDIÁJA

(1. Magyar Enciklopédia I. Logika — Szerkesztette Lázár György. — Kritikai Kiadás, Akadémiai Kiadó, 1959. 159 l. — 2. Magyar Encyclopaedia — Sajtó alá rendezte és bevezette Bán Imre. Magyar Klasszikusok, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959. 441 l.)

1953-ban Bán Imre még joggal írhatta Apáczai Csere Enciklopédiájáról szóló tanulmányában a következőket: „A kritikai kiadás kérdése csak a felszabadulás után merült fel, régebben senki sem sürgette, valószínűleg hiányát sem érezte. Ez a tény mindennél többet mond az Apáczairól zengett nacionalista szólamok görögütözének fényében. Az *Enciklopédia* ma jóformán hozzáférhetetlen. Az eredeti RMK példányokat a nagykönyvtárak nem adják ki használatra, az 1803-as győri kiadás pedig fehér hollónál is ritkább.” (It. 1953. 1—2. sz. 147. l.)

Apáczai halálának 300. évfordulójára sikerült megváltoztatni ezt a vigasztalan — de sajnos igaz — képet. (Bán Imre fentebb jelzett tanulmánya után *Apáczai Válogatott Pedagógiai Művei* jelentek meg, 1956-ban; majd ismét Bán Imre nagy monográfiája: *Apáczai Csere János*.¹; ez év nyarán pedig az Enciklopédia két kiadása).

Méltó emléket — elsőül — tanítványa, Bethlen Miklós állított Apáczainak: „Én Apáczait mint atyámat, úgy tartottam, szerettem, becsültem, s emlékezetét ma is becsülöm...” — írja *Önéletírásában*. — Egyaránt szólt e tisztelet és megbecsülés a tudósnak, a magyar tudomány tanítómesterének és az embernek, aki az „ó filozófiát az újjal conferálván”, megismertette Bethlen Miklóssal Descartes, Regius és Amesius tanait és elméleteit.

Életének főműve, halhatatlanságának záloga, kétségtelenül a *Magyar Enciklopédia*. Létrejöttének vizsgálatakor feltétlenül figyelembe kell venni azt, hogy Apáczai koncepciója külföldön kapott határozott formát, ugyanitt kezdte el főművének megírását is; itthonról csupán a puritanizmus eszméjét vitte magával.

A mozgásban, kialakulóban levő polgári társadalom tanújaként, tágranyílt szemmel figyelte a korabeli Európa formálódó élet-szemléletét, új, tudományos nézeteit és vallási vitáit. Az angol forradalom kellős közepén élt és tanult Hollandiában — a XVII. század „kapitalista mintaállamában” —, akkor, amikor épphogy megcsillapodtak Nyugat-Európa népei a harmincéves háború nyomán. Ezzel kapcsolatosan Turóczi-Trostler József egyik, korábbi tanulmányában eképpen indokolta meg, miért kerültek a korabeli magyar diákok éppen Hollandiába: „A magyar cartesianusok képviselői — egy-két lutheránus kivételével — jórészt középnemes, paraszt származású kálvinista teológusok. Hogy megismerkednek a cartesianizmussal, azt többek között annak a történeti fordulathoz köszönhetik, hogy 1618-ban kitör a Nagy háború, hogy Németország egyetlen csataterre változik, s hogy a kálvinista tudomány „német fellegvárai”, köztük Heidelberg, ideiglenesen katolikus, Odera-Frankfurt lutheránus kézre kerülnek, a többiek pedig (pl. Marburg) jórészt elpusztulnak. A kálvinista diákok, akik 1618-ig ezekben a városokban végezték tanulmányaikat, a háború kitörése után elkerülik Németországot, s egyre nagyobb számban keresik fel a holland egyetemi városokat. Ami megint nem véletlen. Tekintve, hogy jórészt erdélyiek, út-irányukat megszabja Bethlen Gábor tanügyi politikája, új külpolitikai tájékozódása, főleg azután, hogy belépett Anglia, Dánia, Hollandia Habsburg-ellenes koalíciójába” (It. 1953. 3—4. sz. 326. l.).

Apáczai akkor élt ebben az országban, amikor nemcsak a társadalom forrongott, nemcsak Európa politikai határai mozogtak — képletes értelemben —, hanem mozgott, változott a tudomány és a vallási felfogás is; akkor, amikor bámulatos gyorsasággal fejlődött a tudomány és nyomában változott az

¹ Irodalomtörténeti Könyvtár 2. Akadémiai Kiadó, Bp., 1958. 606 l.

életszemlélet is. Minden év meghozta a maga új és csodálatra méltó természettudományos felfedezését. Öröknek hitt és vélt felfogások váltak idejétmúlt szellemi limlommá egyik napról a másikra. Amint tudományos elméletben vallottak, azt tapasztalták az életben is; egy felszabadult kis ország, Hollandia gyors fejlődése (tengeri kereskedelme), az angliai forradalom hullámverései változó világról adtak hírt. Hogyne fogadták volna el koruk tudományos nézeteit, hogyne hittek volna a gondolkozó emberi értelemben, az *én* — igaz, idealista módon felfogott — határtalan erejében és eredményességében! Úgy látták, az élet igazolta tudományos tételeik állításait.

Nem kétséges, felfogásukból egyaránt kiolvashatók a korabeli polgári elméletek történelmi feltételei és ellentmondásai. Ez alól nem mentes Descartes sem, akinek életműve rányomta bélyegét a kor természettudományos (matematikai és fizikai) és filozófiai gondolkozására. Mint korának egyik leghaladóbb tudósa és gondolkozója, erősen *kritikai jellegű* műveivel hadat üzent a skolasztikának. „A változó nagyságokkal való foglalkozással maga a matematika a dialektika területére lép...”

Munkásságának eme vonásával diszharmonikus kapcsolatban áll idealista metafizikája; tisztán természettudományos tételeiben önállóan magát korának nézeteitől, filozófiájában már kevésbé tudta ezt megtenni.

A XVII. századi polgári világ változásainak ily módon Apáczai közvetlen közelről tanúja lehetett; sőt több volt ennél, részese is volt. Odakötötte önálló véleményt kialakító ifjúság, odakötötték a tudományok új eredményei, főművének alapelvei, oda a felkínált gondtalanság, odakötötte a hűséges Aletta, a bátor és önfeláldozó feleség.

De Apáczai hazajött, mert itthon nagy munka várt rá. „De mi haszna, ha távolról csak henylélve nézem a kedves hazámnak siránkozásra méltó állapotját? Orvos és orvososság kell a nyavalyásnak. — Ha egyszerűsmind öt vagy hat háznak földelén kicsap a tűz, futkosnak az emberek, a lángon általsietvén azon vannak, hogy valamit avagy valakit a veszedelemből kimentsenek, némelyek a házfűtelekre felerőlkednek s vizet öntenek a tűzre, egymást kihordanak az égő házból, az étel, ital, álom akkor senkinek sem jut eszébe. — Ennek a látatnak képe nappal-éjjel mintegy szemeim előtt forgott és elannyira furdalta bus szívemet, hogy azért gyakran nem is alhatván, a tanulásra sem lévén kedvem, egyedül e nyugtalanító gonddal vesződtem: Vajon miképpen lehetne segíteni a kedves hazámon?” — írja a *Magyar Enciklopédia* Bevezetésében, mintegy eszméit summázva e néhány sorban. Hazajött és nekifogott magyarul, nemzeti nyelven

írni! Dienes Andrásnak Apáczairól írt szép emlékező cikke² is erre irányítja a figyelmet: hazajött és magyarul írt.

Ez teszi alakját plasztikussá és ez emeli ugyanakkor a korabeli magyar tudományos élet elmaradottságának félcélmés mélységei fölé. A holland állapotok és Descartes izgató mintaként éltek benne; ám szenvedélyesen kutató tekintete a magyar hazát figyelte. Így bontakozik ki munkásságának két pillére, Erdély és Hollandia.

Most már az a kérdés, a szóban forgó főműve mennyiben hordozza a korabeli nyugati, polgári tudományos nézeteket és az élet változásait?

Mindenekelőtt abban, hogy a *Magyar Enciklopédia* erősen természettudományos jellegű. Ezzel kapcsolatban Bán Imre, a Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent kötet bevezetőjében két mozzanatra hívja fel a figyelmet. Egyfelől: e „természettudományos világkép sohasem kerül összeütközésbe vallásos hitével, a korai felvilágosodás kritikai szempontjai Apáczaitól még távol állanak” (25 l.). Másfelől: nézeteiben a „merészen haladó elvek a középkori örökséggel keverednek” (24. l.). Ennek ellenére mégis kiemelkedik Apáczai gondolkozásának és elméleti módszerének „igazi nagysága és jelentősége”; az ti., „hogy az *Encyclopaedia* szerzője az ipari fejlődésben elmaradt, a teológiai gondolkozás kizárólagos uralmától nyugdíjazott magyar földön a XVII. század derekán tudományos tárgyilagossággal fogalmazta meg a vérkeringés vagy a mágneses deklináció elméletét... a világi tudományosság igényeinek méltánylása szempontjából... minden kortársát megelőzi...” (25. l.).

A *Magyar Enciklopédia* irodalomtörténeti értéke az, hogy első magyar tudománytárunk, mely híven tükrözi a kor magyar tudományosságának eredményeit, pedagógiai törekvéseit, nyelvi színvonalát és kifejezési készségét.

Az Akadémiai Kiadónál megjelent kötetről keveset lehet szólni, mivel az *Enciklopédiának* csupán első három része, a *Logika* jelent meg. Így az alapos kritikai kiadásnak most még csak körvonalai bontakoznak ki. Teljes értéket majd a IX. kötet megjelenése után kaphatja meg. Akkor kerül a teljes Apáczai-életmű az olvasó kezébe.

A Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent teljes Magyar Encyclopaedia Bevezetése, Bán Imre tollából, értékes és teljes képet ad Apáczai működéséről. A középpontban természetesen főműve áll. Hosszú évek kutatómunkája és szívós kitartása teszi értékké ezt a bevezetést, mely a nem szakember számára mindent elmond Apáczairól. Nem egy vonatkozásban ellensúlyozza a kötet

² *Európai örjárat*, Magyar Nemzet, 1959. okt. 11.

jegyzetapparátusának szüksézszerűségét; mindezekelőtt Descartes, Ramus és Amesius személyére és munkásságára vonatkozó — jelentőségükhöz képest — mindenképpen kevésszavú magyarázataira gondolunk (415. l.). A jegyzetapparátus újszerű annyiban, amennyiben nem a megszokott abc-sorrendet követi, hanem az előfordulási sorrend szerint magyaráz. Ez a módszer különösen a fogalmak magyarázata esetén feltétlenül helyes; a nevek esetében már vitatható. Igen helyesnek mondható a jegyzetapparátus felvilágosító jellege, vagyis az a felfogás, mely első sorban a ma már nehezen érthető fogalmak világossá tételét tűzte ki céljául.

Nem ártott volna néhány, Apáczai munkásságára vonatkozó fontosabb tanulmányt a jegyzetapparátus élén megjelölni; ezek eligazításul szolgálhatnak Apáczai régi és újabb értékelésének kérdésében. (Így a kisebb művek közül elsősorban Turóczi-Trostler József — fentebb jelzett — tanulmányára gondolunk, mely a kor általánosabb összefüggéseiben is eligazít.)

Végül még egyet. Egy kicsit jogosan merül fel a kérdés, vajon nem felesleges-e kritikai kiadás egy időben a Magyar Klasszikusok sorozatban is megjelentetni Apáczai művét?

Nem lehet, mert nem is könnyű egyértelmű igenléssel vagy tagadólag válaszolni erre.

Nem könnyű, mert egyfelől nyom az adósság terhe; a 300. évforduló bizonyos kötelezettséget ró az irodalomtörténetírásra. Apáczai Csere János a XVII. század egyik legkiemelkedőbb magyar alakja, a nyelv, a tudomány és a nevelés egyik — szinte egyetlen — korai előfutára, kinek szavai ma is tisztán ragyognak felénk, három évszázad távlatából: „... azokhoz is elvitt a lelkesedés heve, s mialatt nekifeszültem tanuláshoz, különféle népeknek különféle, anyanyelven írott könyveire bukkantam... hiszen az összes tudományokat anyanyelvükön olvassák és közlik, tanítják és tanulják...” — Ezt érezzük legdöntőbb érvnek, mely elhallgattatja a kritikai szót két, egy időben megjelent kiadással szemben.

Másfelől: az Akadémiai Kiadónál csupán egy részlet jelent meg, kis példányszámban, nem szakemberek számára nem könnyen kezelhető; ugyanakkor a Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent kötetből — mint fentebb említettük — az olvasó mindent, ami a legszükségesebb, megtudhat Apáczai-ról és műveiről. (Ilyen kiadásra korábban volt már példa könyvkiadásunkban, mint pl. Fazekas vagy Batsányi műveinek kiadása. Apáczai sem hagyott hátra kevesebbet a maga korából, a magyar tudomány szempontjából, mint amazok a korabeli magyar költészetből.)

Kovács Győző

ELEK ARTUR: A PLATÁNSOR

Válogatott elbeszélések. (Válogatta és bevezette: Vajda Miklós)
Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959. 333 l.

Novellákat kedvelő közönségünk bizonyára bizalmatlanul és kissé idegenkedve forgatta Elek Artur nemrégiben megjelent kötetét. Bár Elek Artur rokonszenves, finomihletű és őszinte elbeszélő, *A platánsor* világa nagyon távol áll tőlünk. Témában és stílusban is. Megfejtethetlen írások ezek, hőseik sebzett lelkű, reménytelen emberek, akik kiesnek a közösség optimista sodrásából, s egy köznapok feletti, esztétikai szférába menekülnek, s alig-alig kísérik meg a visszajutást a társadalomba. Árnyék, homály és rejtelmesség uralkodik Elek valóságának „platánsorában”, ahol az indulatok szemérmesen a felszín alatt maradnak, s nagynéha törnek csak elő, hogy annál inkább tobzódjanak szabadságukban, és ahol minden olyan távolinak és elérhetetlennek tűnik. Éjszaka és halál kísért ebben a világban, s ha le is hull néhol a sötétszín lepel, csak torzót és hideg, közbömbös fényt találunk mögötte.

Vannak írók, akiknek egész figyelőkészégük, lelki struktúrájuk, idegzetük egyetlen fajta típusra összpontosul, akik nem tudnak és sokszor nem is akarnak túllépni a maguk meghúzta határokon. Egy helyben maradnak, egyetlen skálán játszanak, de itt virtuóz módjára ismernek minden hangot, minden rezdülést, látásuk itt elmélyül, gazdag és árnyalt lesz. Nehéz megmondani, hogy mi vezet ilyen utakra az író, — egyénenként más és más, de bizonyos, hogy döntő súllyal esik latba a magánélet, a pályafutás sikere vagy sikertelensége. Elek Arturnál legalábbis így van. Meggyötört, elvetélt, önmagát befalazó ember, csendes, eseménytelen élete egyetlen csalódás — tehetségében és eszméiben is. Innen, hogy igazi ereje a lélekrajzban, a belső jellemzésben van, érzékeny és a képzőművészetben iskolázott finom alkotó, aki biztos kézzel tapogatja ki a legrejtettebb vonásokat is. Inkább az esemé-

nyek lelki rugóinak feltárásával, mint magukkal az eseményekkel akar hatást kelteni, új, sajátos, impresszionisztikus látásmódot alakít ki, nem is eredménytelenül, írásművészetét új, sajátos pszichológikus látásmód jellemzi. Így lesz a magányos megaláztatott kisember lelkivilágának kiváló ismerője, csak persze a maga sajátos lírai módján.

Működésének négy évtizedét mégis a szenvedélyes humanitás és a kivételesen tiszta emberi-írói magatartás jellemezte. Sosem volt népszerű író — pesszimizisztikus hangja nem versenyezhetett Móricz erejével, Babits mélyiségeivel —, a Nyugat-korszak nagyjai mellett küszködő és témátlan pályatárs maradt, de mint ember, mint műkritikus és önzetlen irodalomszervező, a legjobbak közül való. Ezért kell idéznünk őt, alig 15 évvel halála után, mert ezt a „jó oldalát” is lassan elfelejtettük. Ahogyan életét, úgy tragikus halálát is kevesen vették észre. Önkezelével vetett véget életének, mert ő, a humanista, aki minden szépért gyermeki örömmel lelkesedett, nem bírta elviselni a zsidóüldözéssel járó mélységes megaláztatásokat. Az öngyilkosság már korábban is foglalkoztatta, felesleges embernek érezte magát, de hősiességgel küzdött a végzetes gondolat ellen, utazott, írt, szervezett — de 1944-ben úgy látta, hogy nem érdemes többé élni, mert minden szép és emberi elveszett.

Mint irodalomszervező indult a Nyugat, a Magyar Génusz, az új irányzatok aktív részeseként. Hiányzott azonban belőle az a szenvedélyesség, az a páratlan szerkesztőkészség, mely Osvátot oly jelentőssé teszi századeleji irodalmunkban — művek nélkül is. Aztán novellákat kezdett írni, de nem aratott továbbsegítő sikert. Nem kapott rossz kritikát — Móricz is méltányolta —, de éles szeme észrevette, hogy másfélre kell tájékozódnia. Mert igényes volt minden — elsősorban önmagával — szemben, tudatosan elfojtotta magában az írói. „Egy célnak kell szentelni az emberéletet” — írja egyik elbeszélésében (*Jakab, a fatalista*), s mert nem találta ezt meg a novella területén, áttért a képzőművészeti kritikára, s itt találta meg azt a megnyugvást, melyet egész életében keresett. Itt a képek és szobrok világában lelte meg azt a megnyugvást, melyre egész életében áhítozott. Született befogadó volt, izgatta, érdekelte a mű, az alkotás. Műkritikusi pályáját az Újságnál kezdte, rövid időn belül páratlan színvonalra emelve a lap képzőművészeti rovatát. De nem maradt meg csak az értékelés nehéz munkájánál — melyben szigorú és tárgyilagos volt —, mindenkor harcolt, ha igaz ügy mellé állhatott. Bátor kiállásáért a haladó művészet érdekében számtalan kellemetlenségben volt része. Szerette és segítette a fiatalokat, ön-

zetlen gesztussal adta át később rovatvezetői állását a Nyugatnál egyik, nálánál fiatalabb kritikustársának, akit szókimondásáért menesztettek a Napkelettől. Kitűnően írt néhány írásában ismét a régi, az író lesz, szinte lázas önkívületbe esik és megdöbbentően szép irodalmi prózát hoz létre, mint kritikus is jelentős szépiró maradt.

Mindössze egyetlen vékony novelláskönyve jelent meg — az *Álarcosmenet* — és néhány írása elszórtan a folyóiratokban. Nem tudott igazi novellát írni, túl írta vagy meg nem írta önmagát. Témái is egyszínűek: gyermekkor, magány, szerelem, elvágyódás. Csak a gyermekkori emlékeket felidéző elbeszélései hagynak bennünk mélyebb nyomot, itt még az életben mozog. Voltaképpen csak ezek a novellái elevenek, a többi mesterkelt, és néha nyomasztó. A *Nevelőpápm*, *Sámi Ella, Őzike, Az égszínkének csillag*, és különösen az *Ablakfülke* ízelítőt ad azonban Elek Artur művészetéből. Ez utóbbi valóban remek elbeszélés, a gyermeki lélek megragadó feltárása. Egy másik csoport az ifjúságot idézi: vérbő témák és kielégítetlen szenvedélyek (*Éjjel, Vénusz-csillag, Szerelem kertje* stb.). A továbbiakban már hiányzik, tragikusan hiányzik a valóságélmény, az élet lehelle. Itt már önön kételyeivel küzd, írói önbizalmaért harcol. Lelki drámákkal terhes, de szép eszményekért lelkesedő novellák ezek. Konfliktusuk majdnem semmi — és ezt a semmit sem sikerül megoldania. Hősei összeomlanak, gyengék, nevetségessé, tipikus „egynótájú emberek”, akik nem képesek megfogni a dallamot, az élet értelmét és önmaguk mondják ki a tanulságot: „Aki nem tud építeni, az meghal.” Hypnophanes sorsa, Dávidházi vergődése, a címadó novella hősnének Zarándok Endrének csalódása Elek kiútatlanságát jelzi. Rohanna, futna, alkotna, de elnyomja a tétovázás, az éjszaka, a félelem, s csak reggel látja meg, hogy törött orru szobrok ijesztgették. Elek Arturnak nincs elég építőanyaga. A bánatos, lírai hanggal nem lehet embereket mozgatni, életre keltetni. És mégis, egy őszinte és mély költészet ez, ahol egy-egy szerencsés vonásra, találó színekre akadhatunk.

Társadalom és osztály — távol áll Elek értékrendjétől. S ha mégis megpróbál egy-egy ellentétet húzni, ügyetlen és vak marad. Eszményi novellák ezek, ahol a mikrokozmosz kiszakad, kirohan a makrokozmoszból, hogy egy életen át kerülgesse, de sose tudjon visszatérni hozzá. Néhány szerelmes elbeszélésében az elérhetetlen asszonyt rajzolja meg, jellegzetesen adys színekkel. Lélekelemzéséről már szoltunk — valóban ebben látjuk igazi erejét.

Vajda Miklósnak a kötethez írott bevezetése finom és érzékeny munka, csak kissé

több érdemet tulajdonít Eleknek, mint amennyi valóban megilletné. Arcképével azonban, melyet a humanistáról rajzolt, — úgy érezzük, egyetérthetünk. A novellákat már kiadtuk, de *értékes művészettörténeti írásai is megérdemelnék*, hogy legalább szemelvényesen megjelenjenek — hasonlóan néhány levele, s az *Újabb magyar költők* címmel megjelent, a Nyugat költőit elsőnek

bemutató antológia elé írt előszava. Reméljük, hogy kiadónk erre is fognak majd gondolni terveik összcállításánál. A kötet borítófedele — Loránt Péterné munkája — hangsúlyosan kiválóan alkalmazkodik Elek impresszionista jellegű írásaihoz.

Tasnádi Attila

KOMLÓS ALADÁR: A MAGYAR KÖLTÉSZET PETŐFITŐL ADYIG

(Gondolat, 1959.)

A magyar költészet története Petőfitől, pontosabban Aranytól Ady fellépéséig — stílusok, ízlések, műfajok fejlődése, illetve változása, de ugyanakkor a költők életműve is. Izgalmas vállalkozás ennek a körülbelül félelvázadnak a történetét megírni a kritikus és a történész szemével. Tegyük hozzá, hogy a kritikus jelen esetben költő is, és mint műfordító: felfedező (csak legutóbb is a Harlemi árnyak); a történész kitűnő filológus, akinek anyagismeretéhez és becsületességéhez szó sem férhet, és aki idevágó első tanulmányát több mint negyven éve írta — Dömötör Jánosról. Komlós, aki néhány évtizeddel ezelőtt az *Új magyar líra* c. kötetében mint kortárs megírta az Adyval kezdődő lírai megújulás történetét, és aki 1948-as kitűnő Petőfi esszéjével bebizonyította, hogy tudja, érti és érzi Petőfit, ebben a kötetében az „átmenet” történetét kívánta megrajzolni és szintetizálni. A kísérlet Komlóshoz méltó — de az eredmény nem. A magyar költészet Petőfitől Adyig c. könyv elhibázott mű. Nem kívánunk vitázni a Komlós-féle Arany, Vajda, vagy Zilahy képpel, nem kívánunk tiltakozni Komjáthy túlértékelése ellen sem. Ez szemlélet kérdése, és a mű egészének értékéből semmit nem vonna le. Olyan filológiai jellegű mellésiklás sem jelentős, miszerint az enjambement Ábrányi költészetében honosodik meg nálunk, amikor Petőfi és főleg Arany verseiből tucatjával lehetne idézni legvadabb megnyilvánulásait. És jelen esetben az ellenpéldák sem döntöttek, hogy Komlós kitűnő versértő, eddig is tudtuk, Arany Dante és Tompa A gólyához c. verseit illető megjegyzései csak eddigi tudásunkat erősítik. Vagy az olyan tömör és rendkívül szellemes megjegyzés, hogy: „a stílus nem egyéb, mint egy lelki magatartás külső jelrendszere”, csak azt a színvonalat tartja, amelyet Komlóstól általában megszoktunk. De a jelen esetben sem a negatív, sem a pozitív példák nem

döntik el a mű sorsát; nem szemléleti eltérések és nem filológiai melléfogások miatt tartjuk elhibázottnak.

Ha azzal a munkahipotézissel dolgozunk, hogy felteszünk egy egységes petőfi-pillanatot, szükséges lenne egy bevezető, objektív Komlós-féle Petőfi-kép. Így ugyanis sokkal szemléletesebb lehetne Arany, Gyulai, illetve Vajda és Zilahy, valamint Lisznayaiék viszonyulása Petőfihez. Mivel ez elmaradt, az olvasó belátása szerint viszonyít. Továbbá lehetségessé válna a népiesség fogalmának körülírása és szerepének megrajzolása, aminek hiánya megint a találgatásoknak ad tág lehetőséget. „Nem igaz, hogy népies a nyelve” — írta Komlós Petőfiről a (*Tegnap és ma* c. tanulmánykötetben újragyomva). „Népiessége inkább politikai és jellembeli.” Jelen kötetben viszont, mint a viszonyításokból sejteni lehet, Petőfi mint abszolút népies áll szemben Arannal, nyelvi téren is.

A korszak egyik fő költői-jellembeli Ars Poetica-jellegű kérdése, ki hogyan látja Petőfit. Amikor a műfajok és az objektivitásból a szubjektivitásba való átmenet történetéről olvasunk, nagyon hasznosnak találunk, ha megtudnánk, hogyan látják a költők Petőfit. Gyulai és Zilahy és Vajda és Palágyi Menyhért Petőfi-szemléletének az összehasonlítása nagyon árulkodó lenne, jól lehet az utolsó nem volt költő, de mint Komlóstól megtudtuk, jelentős szerepe volt a századvég mozgalmaiban. Idekíváncsók egy további megjegyzés is: Rendkívül jó, hogy Komlós állandóan számbaveszi a képzőművészet eredményeit. De annak már nem örülünk, hogy az irodalom és az egyes írók egysége megszakadt. Gyulai egyetlen, akinél a költő, a prózaíró és a kritikus egységben van. Zilahy esetében a kritikus és a költő kapcsolata teljesen megszűnt; Reviczky, a kritikus, aki lenézi a Toldit, és a költő kapcsolatáról sem tudunk meg semmit, és Vajda esetében hasonló a helyzet. Pedig Vajdának Arannal való kapcsolatára ez fényt derítene.

Az egyes költők, még ha a népnemzeti iskolán belül jelentkeznek is, a könyv szerint teljesen szétszakadnak egymástól. Vajda és Arany között aztán majd áthághatatlan szakadék lesz. Pedig Arany, Gyulai, Tompa, sőt Vajda Világos utáni költészetében van egy nagyon sajátos közös hang: menekülés-kísérlet a világ csapásai elől a családi életbe vagy a szerelembe. (Az 1850–53. évek lirája ezt nagyon világosan bizonyítja.) Megjegyzendő, hogy a népnemzeti iskola későbbi költőit Aranytól, Gyulaitól, Tompától és az ötvenes években ezekkel sokban azonosan gondolkodó Vajdától az választja el, hogy a családi élet és a szerelem költészete náluk természetes állapot, a felsoroltaknál pedig „menekülés, sziget”. És ha a fenti, nagyon jellemző vonáson túllépünk, akkor is kétséges, hogy Arany és Vajda olyan távol állnak-e egymástól. (Szeretnénk itt Bóka László Vajda-könyvének érveire utalni, és a mi kutatásaink is az ő elképzelését, tőle függetlenül, látszanak igazolni, ez azonban már szemléleti kérdés lenne, és nem kívánunk belebocsátkozni.)

Komlós egy kitűnő tanulmányában a közpolitika költészet vitája kapcsán igen szemléletes képet rajzolt a kiegyezés utáni évtizedek gondolkodásmódjáról. *A magyar költészet Petőfitől Adyig* c. könyvében is szó van a vitáról, és beszél a város és a falu növekvő ellentétéről, az egységes irodalmi tudat felbomlásáról, de széttöredezve, anélkül, hogy sajátosan magyar és európai jellegét megvilágítaná. Az említett tanulmányában Barrésre és a szlavofilekre hivatkozik, és a kapitalizmus fejlődésének és irodalmi vetületének igen szerencsés képét rajzolja meg. Jelen kötetben azonban elszigetelt jelenségnek tűnik, és ötletszerűnek, okaira és történeti szükségyszerűségére egyáltalán nem derül fény. Pulszky publicisztikai írásaira szeretnénk itt hivatkozni, amelyek azt a kérdést tárgyalják, hogyan lesz a nemzettudatú birtokosnemesből osztálytudatú gentry. (Pulszky: *Publicisztikai írások, Győr, 1887.*) E folyamat megértése nélkül, amely a kiegyezéssel kezdődik, nemcsak a 80–90-es évek irodalmi mozgalmait, de az Őszikéket sem érthetjük meg.

Komjáthyt mint a szimbolizmus előfutárát emlegeti. Ha Baudelaire és Mallarmé, Verlaine és Ady esetében a szimbolista jelzőt használjuk és nem mutatunk rá nemcsak politikailag, hanem költőileg és nyelviileg is más-más jellegére, a szimbolizmus fogalma teljesen általánossá válik és elszürkül. Hiszen még az Új versek és a Halottak élen szimbólumai is egészen mások. Ha Komjáthy a szimbolizmus előfutára, akkor szükséges nemcsak az árnyalatnyi, hanem a lényegi különbsége-

ket érzékeltetni. Komjáthyt Komlós Poe-hoz hasonlítja, de ebből nem derül ki, hogy vajon a baudelaire-i a mallarméi vagy az adyi szimbolizmus előfutára a magyar irodalomban. Ha ehhez hozzátesszük, hogy sokan Laforgue-t, Moréast, Samaint, Francis Jammest és Verhaeren is szimbolistának tartják (lásd pl. Martino: *Parnasse et Symbolisme*, Paris Librairie Armand Colin, 1925), akkor teljes a bizonytalanság és ösztönösség a szimbolizmus kérdésében.

A kötetben tárgyalt költők végső soron két nagy kategóriába tartoznak. Népnemzetiek és nem-népnemzetiek. Ez utóbbi kategóriába Komlós különböző címszavak alatt sorol be költőket: a befelé forduló líra, a retorikus közösségi líra, az idilli, a modernek (a gondolat és hangulat költői), az erotika, a nagyváros költői, szocialista költők. Ez a kategorizálás — amelynek egyes tagjai önmagukban nem zárják ki a másikat, tehát valaki nyugodtan lehetne nagyvárosi, szocialista, erotikus, retorikus költő — érthető lenne, ha valami egységes kísérlet lenne a megmerevedett, beszűkült népnemzeti költészettel szemben. (Hangsúlyozzuk: természetesen a kísérlet ténye csak az egység.) Összefüggő vonalvezetés azonban itt sincs, költőket megismerünk, de nem ismerjük meg a korszak költőinek általánosságban mindenkire vonatkozó problémáit. Nem értjük továbbá, hogy a lírikus Aranytól, aki nem véletlenül a Hamlet fordítója, hogyan lehet megtagadni a magabamélyedést és a hangsúlyozottan gondolati jellegét. És nem értjük, hogy a felsorolt kategóriák mellett, hogy szerepelhet Vajda Jánossal kapcsolatban ez: „Írórs és romantika.”

A fentiek voltak a mű elleni nem-szemléleti jellegű kifogásaink. Önmagukban elgondolkodtató és figyelemre méltó új eredményekkel rendelkező tanulmányok — össze-kötő szöveggel. Egységes, szintetizáló műről azonban nem beszélhetünk. Hiányoznak az alapelvek és a szempontok, amelyek lehetővé tennék azt, hogy a tárgyalt időszakot egységben láthassuk „Adyban többek között a szubjektivizmus hőseit látjuk” — írja Komlós, és erre az egyoldalú Ady-képre azért van szüksége, hogy a századvég szubjektivista liráját Adyhoz „futtassa” ki. Arany ellenben, Komlós szerint, abszolút objektív költő. Anélkül, hogy vitába szállnánk ezekkel a nagyon vitatható beállításokkal, amelyek önmagukban is csak részgazságok, objektív-szubjektív „fejlődésre” szintetizáló művet felépíteni nem lehet. „Hogy ment végbe a nemesség hanyatlása és hogyan az új osztály, a polgárság önálló megszólalása?” — sok érdekes adatot és megfigyelést kapunk erről a könyvben, de csak szétszórta, anélkül, hogy a

kérdés lényegét Komlós megoldaná vagy legalábbis megkísérelné megoldani. Meg kell jegyeznünk, hogy a mű nyelve, a mondatok megformálása és a színessége sincs a Komlós-tól megszokott színvonalon.

És befejezésül: Komlós nem szorul rá a dicséretre. Megcsúfolása lett volna munkásságának, ha kifogásainkból bármit is elhallgattunk volna.

Ferenczi László

ANDRÉ CHAMSON: A CSODÁK KÚTJA

(Európa kiadó)

Az Európa kiadó nagy hiányt pótolott André Chamson: A csodák kútja c. művének megjelentetésével, hiszen eddig mindössze egy novellát olvashattunk magyar fordításban a kiváló francia írótól. A választás is igen szerencsés: Chamson eddigi pályájának legművészebb alkotását ismerhetjük meg (bár egy-két újabb regénye is szíves fogadtatást találna az olvasók körében), másrészt a francia történelem egyik legfontosabb korszakát ábrázolja, a többi hasonló témájú regénytől teljesen eltérő írói látásmóddal és egyéni módszerrel.

Az Ellenállás kedvelt és többször feldolgozott téma a mai francia regényirodalomban. Méltán, hiszen a közelmúlt történelmének nagy tanulságai vannak a jelen számára is. A Csodák kútja nem az Ellenállás Franciaországát mutatja meg, hanem az azt közvetlenül megelőző időszakot. A történet színhelye egy dél-franciaországi kisváros, ahol az író is menedéket talált a német-francia fegyverszünet megkötése után. A déli „szabad zóna” megtelik a német megszállás elől menekülőkkal, de a vichyi kormány „inkább a szolgaság, mint a halál”-politikája hamarosan éppen olyan elviselhetetlenné és embertelenné teszi az életet, mint a győztes bevonulók az elfoglalt területeken. Ennek a vichyi Franciaországnak a jelképévé táguul ez a jelentéktelen kisváros, amely, mint a „csodák kútja”, kaleidoszkópszerűen, egymástól független és mégis egy egészet alkotó képsorozatban tükrözi a világot. „Mintha egy másik világ kémje lennék egy gyűlölt világ közepette” — mondja az író. A szinte mozdulatlan dermedt életben csak „szörnyű megfigyelési készsége” eleven; látja, regisztrálja, elmondja a jelenségeket, lényeket, amelyek körülötte mozognak a „sintér világá”-ban, amelyben a férfiakat és nőket éppen úgy üldözik, mint a gazdátlanul kóborló kutyákat. Az üldözés, az ártatlan áldozatok üvöltése és a sintér érzéketlen, durva öldöklése jellemzi ezt a világot, ahol „senki nem álmodik már a szerelemről”, ahol az öregek elsorvadt inye nem tartja meg a műfogsort, ahol az anyák áruba bocsátják önmagukat a pótagad kenyérért, ahol a gyerekek nem játszanak semmit, és szegénylősen vallják

be, hogy a silány levesektől éjjel az ágyba pisilnek. A ritka derűs perceket szerző bécsi urat elhurcolják, a titokzatos kislány, aki a megpróbáltatások idején görögül tanul és az Odüsszeia szépségeihez menekül, úgy tűnik el, mint szertefoszló álmokkép, de megmarad Monsieur Tourinas, „aki soha nem szenvedett hiányt semmiben, most sem”, Madame Paintendre jótékonyági akcióival, az anyai önfeláldozásból is gyönyört szakító polgármester, és a család szentségéről prédikáló kanonok, a „csakének” nagy családjához tartozók, akiknek „mintha a cipőtálpá is azt sajkózná: Csak én... csak én... csak én!”, és megmarad a vízfejű hasbeszélő, aki szünet nélkül hadarja a rádió adásaiból kiragadott kusza mondatokat, amelyek mégis megdöbbenően emlékeztetnek a hivatalos közleményekre, mintegy a szellemi nyomorúság ijesztő szimbólumaképpen. „Abban az időben szinte megőrzött a fájdalom és a kétségbeesés” — mondja az író. Az elkeseredés, a kétségbeesés, a reménytelenség fájdalom vízióvá és hallucinációvá tágitja ezt a világot, elmossa a valóság konkrét körvonalait, az emberek szimbólumokká nőnek, lidércnyomásként nehezedik rá a külső világ, és csak a Közjáték mindenbe beletörődő, Isten akaratára hivatkozó öreg kérésze ébreszti fel benne a dühös küzdeniakarást, harcos szembeszegülést.

A második rész, a „ronggyá tépett hazugságok” világa már érzékelhető valóság, a felvillanó víziókat konkrét jelenségek váltják fel, és az író saját személyében is szembekerül az ellenséges világgal. Mintha az élet ritmusa is felgyorsulna, az ellentétek élesebbé válnak, a „vagy áldozat vagy hóhér” kérdésfeltevése kíméletlen és objektívebb ábrázolásmódot követel. S míg a Tourinas-k banketten ünneptéltek egy jelentéktelen költőben megtalált őstüket és ideológusukat, „Keleten már pirkadt!”, elfoszlott minden titokzatosság, megszűnt minden káprázat, eltűnt a lidércnyomás, „nem álmokképek játékszerai voltunk”, s ezt a végső valósággradöbbenést a bevonuló német acélsaruk robagása váltotta ki, irgalmatlanul ronggyá tépve a hazugságokat, de új élet kezdetét jelezve. Az új életet csupán körvonalazza az Epilógus, a

bátor, cselekvő, fegyverét biztos helyre mentő munkás alakjában, akinek megjelenésére a „tárgyak visszanyerték hétköznapi alakjukat”, s az utolsó kép már a széleskörű nemzeti összefogás perspektíváját villantja fel.

Rendkívül érdekes a Csodák kútja műfaja. Egyetlen ismert kategóriába sem sorolható, nem regény, nem riport, nem krónika, de mindegyikből van benne valami, s egésze ötvözi az író áradó fájdalma, tétlen, majd aktív kétségbeesése, s az a végtelen ember-szeretet, mely a bevonuló ellenséget és a belső árulókat sújtó szinte öszövényes átokban csap a legmagasabbra. A műben alig történik valami, tulajdonképpen az elviselhetetlenül álló világot ábrázolja, melynek az elrobogó katonák viharzása vet véget. Rendkívül zárt kompozícióban tömöríti az egyébként szertehulló képeket, szimmetrikus rendbe igazgatva a részeket és fejezeteket. Az ábrázolt világ ellentétekből bontakozik ki, mint ahogyan a történelem is két nagy ellentétes táborba sodorta a franciákat. Ennek a klasszikusan zárt szerkezetnek a

hidegségét oldja fel a mélységesen szubjektív ábrázolásmód, melyben — érdekes módon — az író személye teljesen háttérbe szorul, szinte semmit nem tudunk meg körülményeiről, de a körülötte levő világot lelkének prizmáján átszűrve kapjuk. Képei költőien szépek vagy maró gúnytól áthatottak, nyelvi erejére jellemző, hogy egy-egy odavetett félmondattal is a lényegre találja el. A mű magas művészi síkon, meggyőző erővel példázza választott mottóját: „Akarj és élsz!” (Balzac).

Lontay László kiváló munkát végzett, ezt a nyelvileg rendkívül nehéz és gazdag, a fordítótól sok invenciót kívánó művet élvezetesen tolmácsolta. Réz Pál bevezetője tájékoztat Chamson pályájáról és egyéniségéről, kár, hogy meg sem említi legnagyobb sikerű, utolsó előtti regényét (*Le chiffre de nos jours, 1954*), mely nemcsak önéletrajzi vonatkozásban, de kortörténetileg is jelentős, és Chamson új írói kvalitásaival is megismertet bennünket.

Serey Éva

KOVÁCS ÁGNES: MAGYAR ÁLLATMESÉK TÍPUSMUTÓJA

(Néprajzi Közlemények III. 3. Bp. 1958. 126 p.)

A magyar folkloristák az állatmesék műfaját — valószínűleg erős irodalmi kapcsolatai miatt — hallgatólagosan az irodalomtörténeti kutatás keretébe utalták. A Magyarság Néprajza csupán egyetlen illusztrációt szentel a népi állatmesének, problematikájával és tematikájával nem foglalkozik: az irodalomtörténeti kutatás viszont a közvetlen irodalmi források megállapítására szorítkozik (Toldy Ferenc, Imre Lajos, Waldapfel József), esetleg meseíróink ízes, zamatos, fordulatos nyelvét elemzi (Kerecsényi Dezső, Németh László), a szójhagyomány-nal való közvetlen kapcsolat kérdését alig érinti.

Kovács Ágnes katalógusában — főként Aarne-Thompson eredményei alapján — teljes egészében meghatározta az állatmesét, elválasztotta a mese többi műfajától és rámutatott a műfajon belül az egyes állatmesék közötti különbségekre is. A magyar és ezen túlmenően az európai állatmese eredetének kérdésével kapcsolatban meggyőződéssel mondja ki azt a feltevést, hogy a kelet- és nyugat-európai állatmesekör mellett, kell lennie egy közép—délkelet-európai állatmesekincsnek is, melynek anyaga, intenzitása, elterjedése egyelőre csak nehezen körvonalazható.

Az állatmese-tanítómese-gyermekmese elsődlegességének sokat vitatott problémájáról a szerzőnek az a véleménye, hogy az állatmesének mindkét ma élő formája az állatmitoszban gyökerezik, európai viszonylatban olyan távoli múltban, ahová írásos feljegyzéseink már nem kalauzolnak vissza. Az állatmitosz terminus pontosabb megfogalmazásáért (eredetmitosz, totemosztikus eredetmonda?) hálások lennének a szerzőnek!

A katalógus elkészítésénél nehézséget jelentett, hogy a Magyar Népmesekatalógus számára feldolgozott mintegy 4000 meseszöveg között mindössze 215 állatmese van. Aránylag magas a számuk a variáns nélkül álló szövegeknek, melyekről lehetetlen eldönteni, hogy valódi mesetípusok-e vagy a magyar irodalom aiszóposzi hagyományvonalának olyan leszármazottai, melyek nem váltak népmesévé.

A szerző határozottan leszögezi, hogy egyetlen népi műfajjal kapcsolatban sem merül fel olyan mértékben az „eredetiség” problémája, mint az állatmesénél. Ezen a téren ugyanis a „népi” és az „irodalmi” változat úgyszólván elválaszthatatlan egymástól. Egyrészt a paraszti mesemondók meritettek újra meg újra a vásárnapi szentbeszédből, kalendáriumokból vagy iskolai

olvasókönyvekből, másrészt meseíróink, sőt fordítóink is nyugodt lélekkel „ezópusi” mesének minősítettek nem egy olyan szöveget, melyet Aiszóposz aligha ismert, viszont a szájhagyományban esetleg több száz éves múltja van. Állatmeséink gyűjtése és vizsgálata tehát nemcsak egy elhanyagolt népi műfaj valódi arculatának megrajzolásához segít hozzá, hanem az „irodalmi” és a „népi” mese kölcsönhatásainak, körforgásának megismerésére is nagyobb lehetőséget nyújt, mint a többi meseműfaj. Áll ez nemcsak a jelenre, hanem a távolabbi múltra is; a XVI. század óta számos aiszóposzi és ind

mesegyűjtemény jelent meg magyar nyelven, s köztudomású, hogy Pesti, Heltai és a névtelen kolozsvári Aiszóposz-fordítók, vagy Rozsnyai Dávid, Apafi Mihály török deákja is, Kalilah és Dimnah meséinek többi magyar fordítója nemcsak tematikában, de nyelvezetben is sokat megőriztek koruk népi mesemondói stílusából.

Hisszük, hogy Kovács Ágnes katalógusa néprajzosainknak és irodalomtörténészeinknek egyaránt hasznos segítőtársa lesz a további kutatások során.

Kőhegyi Mihály

HIBAIGAZÍTÁS; Lapunk legutóbbi számában Komlós Aladár hozzászólásában „bőség” áll. Helyesen: „jószág”.

BIBLIOGRÁFIA

SÁNDOR LÁSZLÓ BOTKA FERENC:

A KÁRPÁT-UKRAJNAI MAGYAR KÖNYVKIADÁS IRODALMI BIBLIOGRÁFIÁJA

1945—1960

Kárpát-Ukrajna felszabadulása utáni magyar irodalma a két világháború nehéz körülményei között létrejött kárpát-ukrajnai haladó, antifasiszta magyar irodalom szervezési folytatásaként bontakozott ki egy magasabb kategóriát megtestesítő szocialista irodalomként.

A szovjet népek testvéri családjába került mintegy százötven—százhatvan ezer főnyi magyar néptöredék életsorsának és törekvéseinek visszatükrözésére hivatott kárpát-ukrajnai magyar irodalom mindenekelőtt a lírában adott életjelt magáról. Az új írók és tolforgatók jelentkezését és kibontakozását nagymértékben előmozdította a beregszászi kerületi pártbizottság hetente háromszor megjelenő sajtóorgánumának, a Vörös Zászlónak irodalmi rovata, továbbá az Új Hang című antológia (1954), a Szovjet Kárpátontúl (1955) és Kárpátok (1958) című almanach és más gyűjteményes kiadványok.

A kárpát-ukrajnai lírikusok sorában jelentős helyet vívott ki friss, korszerű témakörű, népi hangvételű költészetével Balla (Bakó) László. Már első verseinek (Zengj hangosabban, 1951) java része is a kárpát-ukrajnai valóságot tükrözi. További kötetekben (Kintárom karom, 1954, és Rohanó évek sodrában, 1956) pedig mind tudatosabban és kiforrottabb hangon fejezi ki nemcsak a kárpát-ukrajnai tömegek életét, eredményeit, gondjait, hanem korunk általános emberi mondanivalóját is.

Egyéni hang, őszinteség, mai falusi és városi élményanyag jellemzi Kovács Vilmos líráját. Vallani kell! (1957) című kötetében összegyűjtött versei zömmel a népek barátságának, a szocialista társadalmi rend megújító, előrelendítő erejének, a szülőföld szeretetének motívumait tolmácsolják. A költő témakörének gazdagodásáról és hangjának ércesebbé válásáról tanúskodik Tavasz viharok (1959) címmel megjelent második kötete.

Ugyancsak a lírában jelentkezett Sütő Kálmán, a tehetséges beregszomi parasztköltő,

akinek a felszabadulás előtt napvilágot látott, Ady-hatást mutató első kötete (Lelkeket jöttem venni, Beregszász, 1936) után ez év végén jelenik meg Kacagó faluvégek címmel új verseit tartalmazó gyűjteménye, továbbá Kecskés Béla, akit kivételes költői invenciója, nyelvének színes volta, képeinek eredetisége avatott alig 17—18 éves korában csaknem kész költővé.

A gyermekversköltészet terén sikeresen munkálkodik Osvát Erzsébet. A gyermeklélek hangján megszólaló, közvetlen versei (Csívi, csívi, megérkeztünk, 1959) egyaránt nevelnek, tanítanak és gyönyörködtetnek. Rajta kívül még Szalai Borbála művelői e műfajt, valamint Balla László, akinek ugyancsak megjelent egy kötetnyi színes gyermekverse (Kip, kop, kalapács, 1959).

A felszabadulást követő években terjedelmesebb prózai mű: regény vagy kisregény, amely akár a kárpát-ukrajnai magyarság új életét, akár más témát tükrözött volna, eddig még nem született meg. A Kárpátontúli elbeszélők című antológiában (1956) a magyar szerzők művei közül talán csak Csengeri Dezső elbeszélése érdemel említést. Fellegomlás című elbeszéléskötete (1959) az első figyelemre méltó mű ebben a műfajban.

Kárpát-Ukrajna területén jelentős műfordítói gárda működik, amelynek tagjai a klasszikus orosz, ukrán, valamint a szovjet írók műveit fordítják magyarra. Kiemelkednek: Bakó László, Barzsó Tibor, Drávai Gizella, Szalai Borbála, Zoltán Lajos és mások fordításai.

A kárpát-ukrajnai magyar tudományos irodalom megteremtésén Váradi Sternberg János (történelem), Rotman Miklós (társadalomtudomány, történelem) és Gortvay Erzsébet (irodalomtörténet, folklór) fáradozik elsősorban.

A kárpát-ukrajnai magyar irodalom vázlatos ismertetése után „bemutatjuk” ennek az irodalomnak — a magyar kutatók körében máris ismert propagátorát, lelkes szerve-

zőjét, irodalomtörténészét (l. A kárpátontúli magyar irodalom c. beszámolóját, A Hét 46—47. sz.) és bibliográfusát: *Sán.lor* Lászlót.

Sán.lor László 1909-ben Budapesten született. Tanulmányai befejeztével 1932-től mint újságíró és publicista működött. 1935-től a kolozsvári „Korunk” csehszlovákiai főmunkatársa volt. 1947-ben létrehívta a Kárpát-Ukrajnai Területi Képtárat Ungvárra. Ez idő szerint a Kárpát-Ukrajnai Területi Rádió magyar osztálya irodalmi és zenei adásának szerkesztője.

Számos klasszikus és mai cseh, orosz, szlovák és ukrán szerző (F. X. Šalda, A. Csehov, M. Gorkij, M. Solohov, M. Urban, I. Franko, P. Mrnija, O. Honcsar stb.) művét fordította magyarra. Önálló kötetei: *Magyar népmesék* (Uzshorod, 1954 és 1958), *Glück Gábor élete és munkássága* (ukrán fordításban: Гаврило Мартинович Глюк, Ки.в, 1959), *Grabovszky Emil élete és munkássága* (ukrán fordításban sajtó alatt: Еміль Грабовський, Ки.в 1961) *Kárpát-Ukrajna képzőművészei* (Ukrán és orosz fordításban sajtó alatt: Художники Закарпаття Ки.в, 1961). Számos, kötetbe még össze nem gyűjtött irodalmi, képzőművészeti, népköltési stb. tanulmánya, cikke, adatközlése a magyar, ukrán és orosz időszaki sajtóban: Magyarországon, Romániában, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban látott napvilágot. A közeljövőben befejezi az itt közölt bibliográfia folytatását: a kárpát-

ukrajnai magyar időszaki sajtó irodalmi bibliográfiáját.

Végül szóljunk röviden a bemutatásra kerülő bibliográfiáról is. Bibliográfiánk a kárpátaljai magyar nyelvű könyvkiadás irodalmi bibliográfiáját tartalmazza 1945 és 1960 között. A feldolgozás szervesen egészíti ki a határainkon túl kiadott hungaricák felmérését, amely a szomszédos államok magyar irodalmi folyóiratainak repertóriumával az Irodalomtörténeti Közlemények 1958. 2—3. számában megindult.

A bibliográfia anyagának nagy része magyarországi könyvtárainkban is hozzáférhető, de egyes tételek csak a kárpát-ukrajnai gyűjteményekben találhatók. Felvételeink jellegzetessége, hogy az általánosan elfogadott könyvészeti adatok mellett az egyes gyűjteményeket külön is repertorizálja. E tételek részletező bontását a főcím alatt kisebb szedéssel különböztetjük meg az összeállítás többi adataitól.

Általános rész híján a bibliográfia a következő felosztást követi: 1. Gyűjteményes művek. 2. Népmese, folklór. 3. Egyes szerzők.

A gyűjtés lezárásának időpontja: 1961. május 31. A feldolgozott tételek száma: 139.

A bibliográfiát Sándor László gyűjtéséből *Sándor* László és *Botka* Ferenc szerkesztette. A gyűjtés és szerkesztés munkáját irányította és a bibliográfiát sajtó alá rendezte *Kemény* G. Gábor.

1. Gyűjteményes művek

a) Antológiák, almanachok

KÁRPÁTOK Irodalmi almanach. Uzshorod, 1958. Kárpátontúli Területi Kiadó. 135 p.

Beköszöntő. *Bakó László*: Lenin. Akác-fasor, akácfasor ... Megy a Tiszán, megy egy csónak ... Egy múmiafejt előtt. Adósság. [Versek.] — *Sevcenko* sírjánál. Dnyeper menti ősz. Alkony. Öntik a fémét. [Úti jegyzetek.] — *Csengeri Dezső*: Sorsközösség. [Elbeszélés.] — *B. B.hari Sándor*: Éjjel a téglagyárban. Paul Robeson beszél. A Csillagos-tetőről. Vízió a halálgyárban. A vén béres pere. [Versek.] — *Hojda, Juri*: Két tölgy. Sztálinváros. [Versek.] Ford. [Sándor László] Ács Sándor. — *Szenes László*: Végakarát. [Elbeszélés.] Kovács Miklós ünnepnapja. [Karcolat.] — *Kovács Vilmos*: Szavak és szobályok. Melyik csillag vitt el? Föld. Egy Sevcenko-szobor előtt. Névtelen katona. Búcsú. [Versek.] — *Csendés, Ivan*: Halottak szombatja. [Elbeszélés.] Ford. Csete Bálint. — *Sándor László*: Kárpátontúl. Latorca mente,

vonatablakból. Szüret után. Kiszakított lapok jegyzetfüzetéből. Élni jó, Alma-virág. Akár a fák. Csizek. Tünődés. [Versek.] — *Sütő Kálmán*: Elverte a jég a szőlőt ... [Elbeszélés.] — *Baráté Ferenc*: Hógolyó. Téli este. Völgyben. Homály borítja a napot. Néma beszélgetés. Almat eszik a kisfiam. [Versek.] — *Keresztes Noémi*: Külföldi ajándék. [Elbeszélés.] — *Zsolt Ádám*: Ha szavakkal ki lehetne fejteni. Add nekem. Havas estén. [Versek.] — *Tomsanyij, Mihajlo*: A szőlész. [Elbeszélés.] Ford. Szalai Borbála. — *Kecskés Béla*: Harmatban. Áldás és kérés. Esti sorok. Napkelte. Egy perc a kirakat előtt. Éji fenyők. [Versek.] — *Zsupan, Joszif*: Meleg kenyér. [Elbeszélés.] Ford. a szerző. — *Vántus Bertalan*: Új vetés. Nyárutói séta. Anyám virága. Tavasz reggel. [Versek.] — *Osvát Erzsébet*: Tavaszvárás. Én korán kelek! Záporosó. A hűtlen kis sün. A szél. Az ungvári kisvonat. [Versek.] —

Bakos Róza : Peti lovagol. [Vers.] - *Kinccses István* : A hajasbaba. [Elbeszélés.] - *Balog Balázs* : Derűs képű tavaszi fény ... [Vers.] - *Szalai Borbála* : A malom. Bogárbál. Hencseő Ádám. [Versek.] - *Ladizsec, Volodimir* : Hegyi kaland. [Költői elbeszélés.] Ford. Sályi László. - *Poliscsuk, Vaszil* : A Mózes-hegy gazdája. [Riport.] Ford. Béres László. - *Nemes János* : „Az igazi művész nem élhet népe nélkül”. [Riport.] - *Lusztig Károly* : Egy kolhozcsalád számadása. [Riport.] - *Aranyos János*. [Népmese.] Gortvay Erzsébet gyűjtése. - *Kukás kisjány*. Haragusz-nak rám a bátyii jányok. Hová sietet a kisasszony. [Népdalok.] Sándor László gyűjtése. - *Retman Miklós* : Az úgynevezett magyar „nemzeti egységről.” [Cikk.] - *Sándor László* : Új költő bemutatkozása. [Szemle.] - *Barzsó Tibor* : Rohanó évek sodrában. [Szemle.] - *Szeva Péter* : Ivan Franko újabb műve magyarul. [Kritika.] - *Váradi Sternberg János* : *Balla László* : Az ungvári vár ostroma 1703—1704-ben [Tanulmány.] - Hírek. Almanachunk szerzői.

KÁRPÁTONTÚLI ELBESZÉLŐK. [Elbeszélések.] Uzshorod 1956, Területi Könyvkiadó. 107 p.

Csendej, Ivan : A sirályok Keletre szállnak. Eke. Ford. Sándor László. - *Markus, Olekszandr* : Bajtesináló nyulak. Ford. Sándor László. - *Demjan, Lúka* : A kunyhó. Ford. Szalai Borbála. - *Kerekes Erzsébet* : Boldogság. Nincs a nézőtérén. - *Tomcsanyij, Mihajlo* : Kalauz. Ford. Brassó Mihály. - *Pctusnyak, Fegyir* : A kecske. Ford. Barzsó Tibor. - *Csengeri Dezső* : Őszutó. - *Tyietjev, Matvej* : Ajánlás pártmunkára. Ford. Sándor László. - *Szenes László* : A víz nem válik vérré. *Geréb György* : Tavaszi gondok. - *Zsupan, Joszif* : Honvédek. Ford. Kovács Vilmos.

LENINKŐL. Visszaemlékezések, elbeszélések, karcolatok, Uzshorod 1957, Kárpáton-túli Területi Könyvkiadó. 208 p.

VISSZAEMLEKEZÉSEK : *Uljanova, A. I.* — *Jelizarova* : Vlagyimir Iljics gyermek-kora és ifjú évei. Ford. Bakó László. - *Krzsizsanovszkij, G. M.* : Vlagyimir Iljics-ről. Ford. Szenes László. - *Uljanov, D.* : Visszatérés a származásból. Perfiljev rendőrtiszt esete. Ford. Bakó László. - *Zemljacska, R.* : Iljicsről. Ford. Kerekes Erzsébet. - *Vasziljev—Juzsin, M.* : Fölkelés a „Patyomkin” páncéloshajón. Visszatérésem Oroszországba. Ford. Bakó László. - *Czhakaja, M.* : Találkozások Leninnel. Ford. Puskás Pál. - *Sztaszova, J.* : Tanító és jóbarát. Ford. Kerekes

Erzsébet. - *Onufrijev, J.* : Örökké velünk. Ford. Bakó László. - *Ganeckij, J.* : Az imperialista háború küszöbén. Ford. Jendrék Ödön. - *Kelarov, V.* : A zimmerwaldi konferencián. Ford. Kovács Vilmos. - *Szamojlov, F. N.* : V. I. Lenin visszatérése Petrográdra 1917 áprilisában. Ford. Kovács Vilmos. - *Jeremejev, J.* : Vörösgárdisták Leninnél Szmolnijban. Ford. Zoltán Lajos. - *Boncs—Brufjevics, V.* : Hogyan írta Vlagyimir Iljics a Földről szóló dekrétumot. Ford. Zoltán Lajos. - *Lunacsarszkij, A. V.* : Szmolnij az emlékezetes éjjelen. Ford. Zoltán Lajos. - *Podvojszkij, N.* : Az októberi napokban. Ford. Zoltán Lajos. - *Gerkij, Makszim* : V. I. Lenin. Ford. Sándor László.

ELBESZÉLÉSEK : *Zalka Máté* : Velicska és a jós. - *Fegyir, Konsztantyin* : Lenin képinása. Ford. Bakó László. *Szejjfullina, L.* : Parasztmonda Leninről. Ford. Sándor László.

KARCOLATOK : *Bezimenszkij, A.* : A Munkás-paraszt Ifjúsági Szövetség I. kongresszusának küldöttsége V. I. Lenin-nél. Ford. Vlagyimir Piroksa. - *Nyikulin, L.* : Ott, ahol Lenin élt és dolgozott. Ford. Groszman Endre. - A szerzők rövid életrajzi adatai.

SZOVJET IRODALOM. Válogatott novellák, regényrészletek. Szerk. Hidas Antal. Összeáll. Kocnellszon, Sz. A. Kijiv—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 352 p.

Mihalkov és El-Regisztan : A Szovjet-unió himnusza. [V.] Ford. Gábor A. *Gerkij, M.* : Dal a viharomadárról. [Ritmikus próza.] Ford. Hidas A., Izergil anyó. [Elb.] Ford. Zsukov, Rogyion. - *Katajev, V.* : A távolban egy fehér vitorla. [Regényrészlet.] Ford. Hevesi Gy. - *Huszein, Mehti* : Fantázia. [Elb.] Ford. Ambrus P. - *Gelednij, M.* : Scsorszról szóló ének. [V.] Ford. Hidas A. - *Osztrovszkij, N.* : Hogyan edzették meg az acélt. [Regényrészlet.] Ford. Körmeny P. - *Aszejev, N.* : Bugyonnij induló. [V.] Ford. Hidas A. - *Osztrovszkij, N.* : A nagy veszteség. [Regényrészlet.] Ford. Körmeny P. - *Ticsina, P.* : Sztálin. [V.] Ford. Hidas A. - *Rilszkij, M.* : Dal Sztálinról. [V.] Ford. Hidas A. - *Dzsatajev, Dzsamtul* : Sztálinról szóló ének. [V.] Ford. Hidas A. - *Sztalszkij, Sz.* : Dal Sztálinról. [V.] Ford. Hidas A. - *Bazsan, M.* : A csillagos Kremlben. [V.] Ford. Hidas A. - *Csikovanyi, Sz.* : Kartalini esték. [V.] Ford. Hidas A. - *Majakovszkij, V.* : Vers a szovjet útlevélről. [V.] Ford. Képes Géza. - *Ticsina, P.* : Minket a párt vezet. [V.] Ford. Hidas A. - *Solohov, M.* : A gyűjtőszög. [Részlet az „Új barázdát szánt az

eke" c. regényből.] Ford. Tamás A. — *Majakovszkij, V.*: „Jó” [Elb. költ. részlet.] Ford. Hidas A. — *Hidas A.*: Születésnapra. [V.] — *Altautzen, Dzsek*: Hazám. [V.] Ford. Hidas A. — *Szejronov, A.*: Délvidéki tavasz. [V.] Ford. Hidas A. — *Gorogyeckij, Sz.*: Bánat Miska. [V.] Ford. Hidas A. — *Kolasz, I.*: A boldog anya. [V.] Ford. Hidas A. — *Dzsabajev, Dzsambul*: A Nagy Sztálini Törvény. [V.] Ford. Hidas A. — *Szkov, A.*: A világ szíve. [V.] Ford. Hidas A. — *Kolasz, J.*: Sztálin napja alatt. [V.] Ford. Hidas A. — *Brovka, P.*: Repülj, dalunk, szárnyalj el messzire. [V.] Ford. Hidas A. — *Hidas A.*: Szovjet bölcsődal. [V.] — *Inber V.*: Moszkva csillaga. [V.] Ford. Hidas A. — *Marsak, Sz.*: Októberi vers. [V.] Ford. Hidas A. — *Bezimenszkij, A.*: Az ifjú gárda. [V.] Ford. Hidas A. — *Gajdar, A.*: Tyimur és csapata. [Regény-részlet.] Ford. Szöllősy K. — *Mihalkov, Sz.*: Tyimurovecek. [V.] Ford. Trencsényi Waldapfel I. — *Szimonov, K.*: A tábornok. [V.] Ford. Radó Gy. — *Tyihonov, N.*: Vörös hadsereg. [V.] Ford. Hidas A. — *Szurkov, A.*: A bátrak dala. [V.] Ford. Hidas A. — *Polevoj, B.*: Egy igaz ember története. [Regény-részlet.] Ford. Madarász E. — *Bazsan, M.*: Eskü. [V.] Ford. Hidas A. — *Tvardovszkij, A.*: Vaszilij Tyorkin. [V.] Ford. Hidas A. — *Dzsabajev, Dzsambul*: Leningrádi gyermekeim. [V.] Ford. Hidas A. — *Versigora, P.*: Akinek tiszta a lelkiismerete. [Regény-részlet.] Ford. Körmeny P. — *Ticsina, P.*: Koszmodemjanszkaja Zója. [V.] Ford. Hidas A. — *Aliger, M.*: Zója. [V.] Ford. Hidas A. — *Korneyev, A.*: Partizánok Ukrajna sztyepéiben. [Színmű-részlet.] Ford. Ambrus P. — *Fagyjev, A.*: Az ifjú gárda. [Regény-részlet.] Ford. Madarász E. — *Tolsztoj, A.*: Orosz jellem. [Elb.] Ford. Ambrus P. — *Lavrenyov, B.*: Nagy szív. Elb. Ford. Hevesy Gy. — *Pervencev, A.*: Az ifjúmunkás őrség. [Elb.] Ford. Körmeny P. — *Wasilewska, W.*: Miska. [Részlet a „Szivárvány” c. elb.-ből.] Ford. Ambrus P. — *Katajev, V.*: Az ezred fia. [Regény-részlet.] Ford. Körmeny P. — *Kaverin, V.*: Két kapitány. [Regény-részlet.] Ford. Madarász E. — *Honcsar, O.*: Zászlótartók [Regény-részlet.] Ford. Ambrus P. — Az ukrán népek Nagy Sztálinhoz küldött üzenete. [Részletek.] — *Kolasz, J.*: A győztes katona. [V.] Ford. Hidas A. — *Szimonov, K.*: Sacco és Vanzetti utca. [V.] Ford. Hidas A. — *Szoszjura, V.*: Li. [V.] Ford. Hidas A. — *Tyihonov, N.*: Száma. [V.] Ford. Hidas A. — *Hidas A.*: Magyar kikelet. [V.] — *Nyedogonov, A.*: Zászló a falutanács háza fölött. [V.] Ford. Hidas

A. — *Szoszjura, V.*: Ukrajna dolgozik. [V.] Ford. Hidas A. — *Brovka, P.*: Gabona. [V.] Ford. Hidas A. — *Gribacsov, N.*: Házavatás. [V.] Ford. Hidas A. — *Scsipacsov, Sz.*: A vörös nyakkendő. [V.] Ford. Trencsényi-Waldapfel I. — *Szoszjura, V.*: Szeresd hazádat. [V.] Ford. Hidas A. — *Mihalkov, Sz.*: Az ifjú pionírok dala. [V.] Ford. Hevesy Gy. — *Pervencev A.*: Az ifjúmunkás őrség. [Elb.]

SZOVJET KARPÁTONTÚL. Almanach. Uzshorod 1955, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 232 p.

Az ukrán nép életének nagyjelentőségű eseménye. — *Hojda, Jurij*: A rendjeles Ukrajnának. Elestett katona emlékére. Örüllő fenyők. Havasok. Hegyi patak. Szeretsz, nem szeretsz... Furulya. A mese születése. Április. Örök fények. A fadóntó dala. Ford. Sándor László. — *Ulinec, Oleksza*: Kolomiják. Az orosz népnek. A földműves dala. Ford. Sándor László. — *Pancs, Petro*: Apa és fia. Ford. Kund Albert. — *Ladizsec, Volodimir*: Kárpáti-hegyek lánya. [Szemelvények.] Ford. Bakó László. — *Szenes László*: A Tiszapart fiai. — *Koval, Hrihorij*: Hegyi legenda. Eszembe jut megint... Ford. Bakó László. A huszti vár romjainál. Ford. Sándor László. Kárpátok. Ford. Herpay Ferenc. — *Tyeveljov, Matvej*: A sznychoveci szálloda. Ford. Szenes László. — *Sütő Kálmán*: Hatvanegy ház, — hej! hol a vége? — *Uhljarenko, Petro*: Testvérek, [Kárcolat.] Ford. Barzsó Tibor. — *Bakó László*: Nem a tavasz tündére csenget... Csepeg az eresz. — *Lusztig Károly*: Ahol átugrották a századokat. [Riport.] — *Vakarov, Dmitri*: Lázadók vagyunk. 1939, szeptember. Az ember már-már hullaszagot érez... Éhezők tüntetése. Ford. Bakó László. — *Kerekes Erzsébet*: A két bátyu. — *Ajanaszjev, Anatolij*: Ballada a „Tigris”-ről. Ballada a boldogságról. Ford. Zoltán Lajos. — *Hurinenko, Petro*: Régi ismerősök. Ford. Horváth Tibor. — *Sándor László*: Személyvonaton Akna-szlatina és Csap között. Kijevben a Hrescsatikon 1954. március 21-én. — *Demjan, Luka*: Menekvés a rabságból. Ford. Tóth Erzsébet. — *Markus, Olekszandr*: Favágók. Ford. Vlagyimir Piroška. — *Potusnyak, Fegyir*: Nem élte meg. Ford. Tóth Erzsébet. — *Zsupan, Joszif*: A gimnáziumban. Ford. Szenes László. — *Horeckij, Petro*: A mezőn. Hegedűs. Jávorfá. Ford. Zoltán Lajos. — *Tomcsanyij, Mihajlo*: Két boldog ember. Ford. Iványi Miklós. — *Oszackij, Nyikolaj*: Verhovinai lány. Ford. Iványi Miklós. — *Regyko, Leonyid*: Találkozás. Ford. Béres Sára. — *Panyko, Szem-*

jon : Nővérek. Ford. Csengeri Dezső. — Kovács Vilmos : Újra szülőfalumban. — Csendej, Ivan : Építkezés a Kárpátokban. [Karcolat.] Ford. Kenderi Endre. — Krivin, Feliks : Hucul. Vita. Ford. Kovács Vilmos. — Risko, Mikola : A virág. Ford. Iványi Miklós. — Jaroszlavcev, Borisz : Hanna Ladányi győzelme. [Karcolat.] Ford. Hegyi Béla. — B. Bihari Sándor : A szélbíró. — Zsupanin, Szepean : Édesanyámnak. Ford. Szalai Borbála. — Marko, V. : Darvak, Ford. Herpay Ferenc. — Fedorisko, Ivan : Hej, keletről jössz fel. Ford. Sándor László.

TANULMÁNYOK : Liszovij, Pavlo : Az ukrán szépirodalom a húszas-harmincas évek kárpátontúli kommunista sajtójának hasábjain. — Lintur, Pavlo : Harcban a nagy Hazaért. — A kárpátontúli irodalom és művészet rövid krónikája.

ÚJ HANG — KÁRPÁTONTÚLI MAGYAR ÍRÓK IRÁSAI. Uzshorod 1954, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 76 p.

VERSEK : Bakó László : Testvéri dal. Vége lesz a télnek. Áprilisi eső. Túl a Tiszán, Szabolcsban ... Nyáresti elégia. Szőke István emlékének. Tudod-e ... Reggel. Dolha. — B. Bihari Sándor : Itt — itt-hon van fiám ... Tavasz-lesen. A Tiszához. Vihar után. — Bakos Róza : Az élő Lenin. Kolhozunk párttitkára. Dalolj! Szüret. — Győri Endre : Apám kolhozista. — Kalós Sándor : Dohánysimitás. — Lengyel Rozália : A komszomol-brigádvezető. — Marton Zoltán : Őseim mosolyognak. Beszéltem a várral. — Sándor László : Télutó. Csen Li. Sokan vagyunk! Július. Madárdal. Este. Levél Frantiskovy Láznebből. A dombon. — Sütő Kálmán : Jobbágsarjak — hősök. — Szalai Borbála : Ajándék. Eső után. — Vántus Bertalan : A vízikirály kincse. Hazafelé. Új dal. — Zsolt Ádám : Ünnepe volt ...

GYERMEKEKNEK : Kincses István : Petike meg nagyanyó. — Nemes János : Gyermekektáncdal. Gyermekekbresztő.

ELBESZÉLÉSEK : Csengeri Dezső : Fellegomlás. — Geréb György : Kim. — Iván Tihamér : Az elveszített kézirat. — Kerekes Erzsébet : Vörös zászlók a Tiszaparton. A szent szabadságért. — Kiss Béla : A dollár hiénái. — Szenes László : Pártgyűlésen. A kis hordár. Pista bátyám megokosodik.

KÖNYVEKRŐL : Barzsó Tibor : Nagy forradalmár-költőnk életrajzáról. Hidas Antal könyve Petőfiről. — Tóth István : Gondolatok Gorkij : „Az anya” című regényéről.

ÚT A BOLDOGSÁGHOZ. Kolhozalbeszélések. Ford. Braun H[enrik] és Balla L[ászló]. Uzshorod 1949, Könyv- és Újságkiadó.

Nikolajeva, Galina : A „Traktor” kolhoz. — Ovecskin, Valentin : Praszkovja Maximovna, Sztálin testvére. — Gulia, Georgij : Tavasz Szakenben. — Kruszenszkij, Szergej : Az áltáji termény. — Volosin, Ivan : Tavaszelő Letaván. — Szkljarenko, Szemjon : Részlet „A gazdák” c. regényből. — Kolosov, Alekszej : A vezető. El dugott helyen. — Kapijev, Ejjendi : A föld. — Lukasevics, Vagyum : A traktor. — Solohov, Mihail : A felszántott szűzföld [Regényrészlet.] — Avgyjejev, Viktor : Útban a csordák. — Nagibin, Jurij : A kolhoz anyja. — Cvirka, Petrasz : A dal.

VENDÉGSÉGBEN BARÁTAINKNÁL. [Riportok.] Ford. Barzsó Tibor. Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 151 p. Polevoj, B. : 30 000 li Kína földjén. — Bolsakov I. : Indiai élményeimből. — Szofronov A. : Indonézia ege alatt. — Kozsin A. : Vietnami naplóból. — Borovik G. : Burma.

b) Gyermekeirodalom

KISPAJTÁSAINKNAK. Almanach. Uzshorod 1951, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 62 p.

Ladizsec, Volodimir : A nap. Ford. Kárpáti László. A labda. A távirat. Ford. Kund Albert. Fővárosba megy az anyám. A szőlőbe ki-kijártunk. Miska bácsi ad majd nekem. Ford. Keresztes Noémi. Felhő mögött bujkál a hold. Az én bátyám. Ford. Bakó László. A mezőn. Ford. Kárpáti László. Nagypó keze. Ford. Szalai Borbála. A gunár. Ford. Keresztes Noémi. A harkály. Ford. Sándor László. Agronómus leszek. Az erdőben. Ford. Keresztes Noémi. — Hojda, Jurij : A kisleány. Ford. Bakó László. Él sok Jenki a Volsztriten. Ford. Sándor László. — Tomcsányi, Mihajlo : A megbízás. Ford. Kenderi Endre. Iskola a tölgy alatt. Ford. Kund Albert. — Sapoval, Mikola : Kahovkában jártunk. A mi macskánk. Ford. Kárpáti László. — Tyeveljov, Matvej : Holló és Nyíl. Ford. Kenderi Endre. — Panyko, Szemjon : Dal. Ford. Kárpáti László. A baromfiudvaron. Ford. Kund Albert. — Keresztes Noémi : A bútorok vándorútja. — Klimenko, Petro : Futballisták. Ford. Bakó László. Larissza az erdőben. Ford. Szalai Borbála. — Zelenyevszkaja, Ligyija : Építők. Miért. Az óvodában. Ford. Zoltán Lajos. Az új ház. Ford. Kárpáti László. Egy plakát előtt. Iskolába. Ford. Zoltán

Lajos. — *Regyko, Leonyid*: Az első levél.
Ford. Kenderi Endre.

TAVASZI NAPSÜTÉS. Kisgyermekes verseskönyve. Összeáll.: Balla László. Uzsorod 1955, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó Iktó p.

NÉPKÖLTÉS: Ilyen leszek én is. Kicsi vagyok én is. Naphivogató. Katicabogárka. Tücsök koma, gyere ki! Bujj be, béka ... Csip, csip, csóka ... Elment a tyúk vándorolni. Mondóka. Zengenek az erdők ... Csipkefa bimbója. A húsleves kifutott az utcára. Kifordítom, befordítom ... Hét mondóka. Boldog újévet!

Vörösmarty Mihály: Szellőcske éneke. — *Petőfi Sándor*: Erdőben. Arany Lacinak. — *Gyulai Pál*: Hogy aludt el a gilice. — *Móricz Zsigmond*: Iciri-piciri. A török és a tehenek. A veréb. Jó a ropogó ... — *Gulyás Pál*: A kakas. — *Illyés Gyula*: Mozdony. — *Szabó Lőrinc*: Hangverseny. — *Zelk Zoltán*: Tavaszid. Hová szaladsz, vízipók. — *Károlyi Amy*: Sári baba ... — *Várnai Zseni*: Hull a hó ... — *Gazdag Erzsébet*: Tarka cica, fehér cica ... A harkály műhelyében. — *Márkus Edit*: Buboska. — *Csányi Gyöngyi*: Csibehad. — *Hajnal Anna*: Csiga. — *Weöres Sándor*: Megy az úton ... — *Bakó László*: Siess, siess, gólyamama ... — *Osvát Erzsébet*: Első hó. Minek a medvének bunda. Tyúkanyó és a kicsibék. — *Szalai Borbála*: Zöld erdőben jártam. Gyi, te fakó ...

Tavaszköszöntő. (Orosz népköltés.) Ford. Bakó László., Vége van már a télnek ... (Ukrán népköltés.) Ford. Sándor László. Kis kovács, nagy kovács ... (Ukrán népköltés.) Ford. Bakó László., Leves van az asztalon ... (Ukrán népköltés.) Ford. Sándor László., Egy picike nyúl. (Szlovák népköltés.) Ford. Sándor László.

Puskin, Alekszandr: Mért nyeritesz ... Ford. Zoltán Lajos. — *Barto, Agnyija*: Száz ruháska. Ford. Bakó László. — *Ticsina, Pavlo*: Kakukk! Ford. Bakó László. — *Ladizsec, Volodimir*: A kovács. Kiscipóm. Ford. Bakó László. — *Bojko, Hricko*: Dudál a gyár. Ford. Iványi Miklós., Anyukám születésnapjára. Ford. Sándor László.

NÉPKÖLTÉS: Serkenj fel. Gólya, gólya, gilice. Egy nagyorrú bolha ... Mondóka. Kiszáradt a diófa ... Harmat. Fáj a kutyaúrnak a lába ... Elment a madárka ... Jöjj be hozzám ... Hazám hazám ...

Csokonai Vitéz Mihály: Amott fut ... — *Petőfi Sándor*: Mi kék az ég ... Tündérszág. (Részlet a „János vitéz”-ből). —

Gyulai Pál: Édesanyám születésnapján. — *Móra Ferenc*: Hogy alszik meg a tej? — *József Attila*: Altató. — *Móricz Zsigmond*: Disznók az esőben. — *Erdélyi József*: Tyúkanyó. Répa, reték, mogoró ... — *Szűdi György*: Megy a traktor ... Bál a műhelyben. — *Hajnal Anna*: Zápor. — *Márkus Edit*: Összel. — *Csánádi Imre*: Verebek. — *Bakó László*: A nyuszi álma. Altatódal. A csavargó béka. — *Zsolt Ádám*: Egyszer úgy lesz ... — *Osvát Erzsébet*: Itt a tél! A kis búzaszem. Repül a szán. — *Szalai Borbála*: Tavaszid napsütés. A két hős kiscica. Egy didergő kis madár ... — *Nemes János*: Gyermek-táncdal. — *Balog Balázs*: A cinke.

A mezőn kis nyírfák fehérlik. (Orosz népköltés.) Ford. Bakó László., Mikor a tó befagyott. (Orosz népköltés.) Ford. Sándor László., A fecske ébresztője. (Szlovák népköltés.) Ford. Bakó László.

Puskin, Alekszandr: Hajnal, Ford. Zoltán Lajos. — *Sevcsenko, Tarasz*: Patak vize ... Ford. Sándor László. — *Ukrajinka, Leszja*: Lankás kis domb tetejében. Ford. Bakó László. — *Tolsztoj, Alekszej*: Kis harangvirágaim ... Ford. Bakó László. — *Majakovszkij, Vlagyimir*: Májusi dalocska. Építkezés. Ford. Zoltán Lajos. — *Izakovszkij, Mihail*: Szél. Ford. Sándor László. — *Marsak, Szamuil*: A labda. Ford. Jékely Zoltán. — *Mihalkov, Szergej*: Kis hajócskák. Ford. Kovács Vilmos., Fenyőfa. Ford. Iványi Miklós. — *Blaginyina, Jelena*: Miért szürke? Ford. Keszthelyi Zoltán. — *Voronykó, Platon*: Varrtam ám a cicának ... Ford. Bakó László., Indulnak a traktorok. Ford. Iványi Miklós. — *Zabita, Natalija*: Mi készül a fémből? Ford. Bakó László. — *Ladizsec, Volodimir*: Kis furulyám. Autó. Ford. Bakó László. — *Hojda, Jurij*: Mit mondott a fenyőfácska. Ford. Zoltán Lajos. — *Bojko, Hricko*: Virág nyíl a kertben. Ljuba fogacskái. Ford. Bakó László., Októberi vers. Ford. Zoltán Lajos.

NÉPKÖLTÉS: Hej, de nem elég ... Köszöntő. Január elől jár ... Kikerekedjünk, békerekedjünk ... Virágzik a kökényfa. Mi füstölög ... Ejhaj, szegfűszál ... Bokrétafűszál.

Csokonai Vitéz Mihály: Szép szabadság. A tavasz. — *Petőfi Sándor*: Távolból. Füstbe ment terv. A tintásüveg. Kukorica Jancsi Óriásországban. (Részlet a „János vitéz”-ből). — *Arany János*: A tudós macskája. — *Garay János*: A méhecske. — *Jókai Mór*: Ültess fát! — *Gyulai Pál*: A szél és a nap. — *Vajda János*: Indulnak már a barna felhők ... *Benedek Elek*: Itt vannak a fecskék. — *Ady Endre*: A csillagok csillaga. — *Móra Ferenc*: Sétálni

megy Panka . . . — *József Attila* : Szeretném, ha vadalmafia lennék . . . — *Weöres Sándor* : Épül az ország. — *Raggamby Anarás* : Öllő, létra, kalapács. — *Hajnal Gábor* : Este. — *Fazekas Anna* : Nyárutó. — *Károlyi Amy* : Tanulj, pajtás! — *Gazdag Erzsébet* : Megjött a Télapó. — *Bakó László* : Boltosdi. Csilla, csillag . . . — *Osvát Erzsébet* : A nagy kutya és a kisgyermek. Palkó házat épít. — *Szalai Bortóla* : Téli öröm. — *Kovács Vilmos* : A kis kakas gyémánt félkrajcárja. — *Kincses István* : Petike meg nagyanyó.

Puskin, Alekszandr : Tél. Ott lenn az Óperenciánál . . . (Részlet a „Ruszan és Ludmila”-ból.) Ford. Bakó László. — *Sevcsenko, Tarasz* : Túl a hegyen. Ford. Hidas Antal. — *Ukrajinka, Leszja* : Anyám, a tél itt van már . . . Ford. Sándor László. — *Majakovszkij, Vlagyimir* : Mi a jó és mi a rossz. Ford. Hidas Antal. — *Ívardovszkij, Alekszandr* : Kűszöbön az ősz. Ford. Sándor László. — *Barto, Agnyija* : Első nap az iskolában. Ford. Képes Géza. — *Blaginyina, Jelená* : Őszi eső. Ford. Weöres Sándor. — *Szpengyiarova, Tatjana* : Gyermekdal Leninről. Ford. Vajda Endre. — *Marsak, Szamul* : Békeőrség. Ford. Keszthelyi Zoltán. — A fenyő. Ford. Bakó László. Hóvihar. Ford. Fodor András. — *Mihalkov, Szergej* : Kiscicák, kiszámoló. Ford. Zoltán Lajos. — *Trutyincva, Jegenyija* : Kalászkok. Ford. Sándor László. — Lenin születése napján. Ford. Jékely Zoltán. — *Panykó, Szemjon* : Az én nővérem. Ford. Kovács Vilmos. — *Szoszjura, Volodimir* : Májusi dal. Ford. Sándor László. — *Voronyko, Platon* : A kis Ilus. Ford. Zoltán Lajos. *Zabita, Natalija* : Traktorok. Ford. Sándor László. — *Sztemah, Mihajlo* : Aratás. Ford. Zoltán Lajos. — *Ladizsec Volodimir* : A harkály. Ford. Sándor László. — Nálunk új iskola nyílt . . . Eső, eső, csendes eső. Ford. Bakó László. — *Hojda, Jurij* : Nagyapó ősz szakállá. Ford. Bakó László. — *Zelenyevszkaja, Ligyija* : Miért? Ford. Zoltán Lajos. — *Poznanszka, Marija* : Köszöntünk, Október! Ford. Urbán Eszter. — *Tkacsenko, Valentina* : A béke. Ford. Zoltán Lajos.

c) Műsorfüzetek

GYŰJTEMÉNY A MŰKEDVELŐ KÖRÖK SZÁMÁRA. Versek, szindarabok, tanácsok a maszkirozáshoz. Uzshorod 1949, Területi Könyv- és Újságkiadó. 92 p.

A Szovjetunió himnusza. — *Ticsina, P.* : Ének Sztálinról. — *Rilszkij, M.* : Moszkva. — *Jaluner, J.* : Igazi boldogság. [Szindarab.] — *Grakov, G.* : Az ifjú gárda. [Fagy-

jev regénye színpadi változatának 9. képe]. — *Gáty J.* : A nagy szenvedély. [Szindarab.] — *Cunc, M.* : Hracsovskai eset. [Szindarab.] — *Kovalenko, P.* : Színházi maszkirozás. [Cikk.]

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Dalok, elbeszélések, versek, tárcák, szindarabok. Összeáll. Pohaznyikov, Grigorij. Szerk. : Sándor László és Figula József. Uzshorod 1950, Könyv- és Újságkiadó. 333 p.

DALOK : *Blanter, M.*—*Szurkov, A.* : Sztálin-dal. Ford. Figula József. — *Alekszandrov, A.*—*Injuskin, N.* : Kantata Sztálinról. Ford. Figula József. — *kevucik, L.* — *Népi költemény* : Dal a Sztálini Alkotmányról. Ford. Bakó László. — *Novikov, A.*—*Osanyin, L.* : A világ demokráta ifjúságának himnusza. Ford. Bakó László és Figula József. — *Szolovjov-Szedoj, V.*—*Fogelzon Sz.* : Szépséges nagy szülőházam. Ford. Figula József. — *Frautkin, M.*—*Dolmatovszkij, J.* : Dal a Dnyeperről. Ford. Bakó László. — *Blantner, M.*—*Iszakovszkij, M.* : Szállnak a vándormadarak. Jártuk Balkán hegyi útjait. Ford. Figula József. *Szolovjov-Szedoj, V.*—*Davidovics, L.* : Szólj harmonikám. Ford. Figula József. — *Novikov, A.*—*Osanyin, L.* : Nagy utak. Ford. Figula József. — *Gluskov, P.*—*Novickij, O.* : Kolhozista pohárköszöntő. Ford. Figula József. — *Ljuban, I.*—*Koszenko-Tarnovszkij* : A mi pohárköszöntőnk. Ford. Figula József. — *Majboreda, P.*—*Juscenko, O.* : Ének Licszenko Máriáról. Ford. Bakó László. — *Blanter, M.*—*Iszakovszkij, M.* : Az aranybúza. Ford. Figula József. — *Majboreda, P.*—*Malisko, A.* : Kolhozista keringő. Ford. Figula József. — *Szandler, O.*—*J. Dolmatovszkij* : Mily csodás szellő lengedez. Ford. Figula József. — *Tuhkov, Sz.*—*Zsarov, A.* : Ne legyen többé háború! Ford. Figula József. — *Bjelij, Ny.*—*Frenkel, J.* : A békét védve! Ford. Figula József. — *Kac, Sz.*—*Szofronov, A.* : Nyújtsd a kezéd, idegen elvtárs! Ford. Figula József. — *Csaptigin, N.*—*Népi költemény* : Még a nap is másképp süt. Ford. Bakó László. — *Kovalj, M.*—*Braun, N.* : Hazámhoz. Ford. Figula József. — *Osztrovskij, A.*—*Osanyin, L.* : El a kezekkel, háborús uszítók. Ford. Bakó László. — *Novikov, A.*—*Charitonov, N.* : Többet kell tennünk! Ford. Figula József. — *Zdanov, Sz.*—*Rilszkij, M.* : Ha küzdünk a békéért . . . Ford. Bakó László. — *Szernyei népdalok.* Feld. Figula József : Haragszik az édesanyám. Este van már.

ELBESZÉLÉSEK : *Pavlenko, Pjotr* : Boldogság. Ford. Figula József. — *Honcsar, Olesz* : Dalolnak a hegyek. Ford.

Figula József. Szomszédok. *Azsajev, Viktor*: Útban a tengerszoros felé. Ford. Figula József. *Podolszkij, Vaszilij*: Kakas-ülő. Ford. Keresztes Noémi.

VERSEK: *Szoszjura, Volodimir*: Sztálin. Ford. Figula József., Ösz. Ford. Sándor László. *Dzsambul, Dzsabajev*: A nagy sztálini törvény. Ford. Figula József. — *Ticsina, Pavlo*: Üdvözlünk, Kárpátontúli Ukrajna. Ford. Bakó László. — *Ladizsec, Volodimir*: Kárpátontúli föld. Szerelmem. Ford. Bakó László. — *Hojda, Jurij*: Egy traktoros leányhoz. Ford. Bakó László., Tutajosok. Ford. Sándor László. — *Panyko, Szemjon*: Új diadal. Ford. Sándor László. — *Drok, Koszty*: Legenda a boldogságról. Ford. Bakó László. — *Sapoval, Mikola*: Az első kéve. A brigádvezető. Ford. Bakó László. — *Bakó László*: Hajnalszillag. Egy este hallottuk, vadludak jönnek. Beszélt a föld. — *Antal Péter*: Dalos szóval. — *Majakovszkij, Vlagyimir*: Black and white. Ford. Figula József. — *Bezimenszkij, Alekszandr*: Atom-bombánál is erősebb. Ford. Figula József. — *Simonov, Konsztantyin*: Vürgun Szamed barátom beszéde. Ford. Figula József. *Helemszkij, Jakov*: Amerika hangja. Ford. Bakó László. — *Rilszkij, Makszim*: Levél a tengerentúlra. Ford. Bakó László. — *Gribacsov, Nyikolaj*: Világbékét. Ford. Bakó László. — *Petőfi Sándor*: Apostol. (Részlet.) — *Ady Endre*: Új tavaszi seregszemle. — *József Attila*: A favágó.

TÁRCAK: *Lencs, Leonyid*: Áprilisban. Ford. Figula József. — *Finn, Konsztantyin*: A reménytelen helyzet. Ford. Keresztes Noémi. *Tömcsanyij, Michajlo*: Ajándék. Ford. Figula József. — *Rublyovszkij, Grigorij*: Máköröl. Ford. Kenderi Endre. — *Katajev, Valentyin*: Fontainebleau árnyai. Ford. Kenderi Endre. — *Szlipcsuk, Petro*: Az agresszív disznó. Ford. Bakó László. — *Quin, Mike*: Hogyan juttatta az ördög Wittinghamet a bolondok házába. Ford. Kenderi Endre.

SZÍNDARABOK: *Skolnyik, Arkagyij*: Rokonlelkek. Ford. Szabó László. — *Melnyik, Viktor*: Egy-máshoz illők. Ford. Figula József. — *Novikova, Tamara*: Nasztya szanatóriuma. Ford. Figula József. — *Dichovicsnij és Szlobodszky*: Az ügynök. Ford. Zólyomi Emil. — *Rozovszkij, Alekszandr*: A kereskedő. Ford. Szalai Boris. — *Malz, Albert*: A legboldogabb. Ford. Holló Miklós. — *Karbovszkaja, Varvara*: Idegen szó. Ford. Figula József. *Jalmer, Jakov*: Szakemberek. Ford. Figula József.

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Szindarabok, konferánszok, elbeszélések, versek, dalok.

Összeállította Ihnatovics, I. Uzshorod 1951, Könyv- és Folyóíratkiadó. 225 p.

SZÍNDARABOK: *Zarudnij, Mikola*: Tavaszi. Ford. Kund Albert. — *Kulik, A.*: Hárman Ukrajnából. Ford. Fejér Herman. — *Kravcsenko, Jevhen*: Kismalac. Ford. Géza Gábor. — *Patyomkin, V.* — *Herszon-szkij, H.*: Vetélytársak. Ford. Szalai Borbála. — *Sztaszenko, Ivan*: Egy a milliók közül. Ford. Szalai Borbála.

KONFERÁNSZOK: *Irosnyikov, A.*: Műsoros előadás. Ford. Osvát Erzsébet. — *Cunc, M.*: Műsorzáró. Ford. Keresztes Noémi. — *Mihalkov, Szergej*: Ők és mi. Ford. Keresztes Noémi.

ELBESZÉLÉSEK: *Visnya, Osztap*: Öreapó jóvendőlése. A mi öregeink. Ha nagyanyám életrekelne. Ford. Kendri Endre. — *Ladizsec, Volodimir*: Találkozás. Ford. Bakó László. — *Tömcsányi, M.*: A szőlész. Ford. Szalai Borbála.

VERSEK: *Hojda, Jurij*: Virágzó földem. Békét akarok. Ford. Sándor László. — *Ladizsec, Volodimir*: A béke. Testvériség. Ford. Bakó László. — *Oljnik, Sztepan*: Vendégek. Ford. Zoltán Lajos, Hát ez nálunk a helyzet. Ford. Kund Albert. — *Voszkrekaszenko, Szerhij*: Nálunk a lány mind ördögös. Ford. Figula József, Levél miszter Trumanhoz. Ford. Kárpáti László. — *Mihalkov, Szergej*: A rubel és a dollár. Ford. Kárpáti László. — *Sabatvin, Polikarp*: A gunár. Ford. Bakó László, A méhek és a here. Ford. Zoltán Lajos, A traktor. A kolhozista válasza. Sicc és Bodri. Ford. Kárpáti László. — *Sapoval, Mikola*: Leányomhoz. Ford. Sándor László, Egy színész elbeszélése. Ford. Bakó László. — *Bakó László*: Júlia. A Tisza partján. — *Afanaszjev, Anatolij*: Mily jó, hogy van nekünk Moszkvánk. Ford. Keresztes Noémi. — *Gyijanics, Vaszil*: Traktoristánk dala. Ford. Zoltán Lajos. — *Panyko, Szemjon*: Kárpátontúli tavasz. Ford. Sándor László.

DALOK: *Zádor Dezső—Drok, Koszty*: Sztálin-dal. Ford. Figula József. — *Zádor Dezső—Holubnyicsij, P.*: Ének Ladányi Annáról, a Szocialista Munka Hősről. Ford. Sándor László. — *Márton István—Ladizsec, Volodimir*: A békéért. Ford. Figula József. — *Davidov, Arnold—Ladizsec, Volodimir*: Ifjú legények dala. Ford. Bakó László.

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Szindarabok, elbeszélések, versek, dalok. Összeáll. Pohaznyikov, G. Uzshorod 1952, Kárpátontúli Könyv- és Folyóíratkiadó. 239 p.

SZÍNDARABOK: *Kravcsenko, Fjedor*: Forró nyár. Ford. Szenes László. — *Orlovskij, K.*: „Kahovka, Kahovka”.

Ford. Gábor Mózes. — *Lencs, Leonyid* : Tehetségek. Ford. Horváth Tibor. — *Zjukov, Boris* : Őrségen a nép. Ford. Fekete Bertalan. — *Irosnyikov, A.* : Egy tavaszi este ... Ford. Kerekes Lajos. — *Nyikulin, J.* : Lincselés. Ford. Szalai Borbála.

ELBESZÉLÉSEK : *Sztelmah, Mihajlo* : A mi földünkön. Ford. Sándor László. — *Visnya, Osztap* : Makar Oniszimovics Poszmitnijánál. Ford. Kenderi Endre. — *Ladizsec, Volodimir* : Belügy. Ford. Horváth Tibor. — *Tyeveljov, Matvej* : A forrás. Ford. Vlagyimir Mihály.

VERSEK : *Sztojanov, Ludmil* : Sztálin. Ford. Bakó László. — *Majakovszkij, Vlagyimir* : Vers a szovjet útleveleiről. Ford. Képes Géza. — *Iszakovszkij, Mihail* : Az ország földjét járod. Ford. Bakó László, Tavasz. Ford. Sándor László. — *Mihalkov, Szergej* : A szovjet atom. Ford. Kárpáti László, A mosómedve esete. Ford. Kund Albert. — *Olijnik, Szepean* : A semmirekellő. Ford. Kund Albert. — *Gaucheron, Jacques* : Atáírom a Stockholmi Felhívást. Ford. Bakó László. — *Ladizsec, Volodimir* : A fény. Ford. Bakó László. — *Sapoval, Mikola* : A kéve. Ford. Kund Albert. — *Hirnik, Mikola* : Ne legyen rabság! Háború ne legyen! Ford. Kund Albert. — *Bakó László* : A két jóbarát. — *Sabatyin, Polikarp* : A galamb és a méh. Ford. Zoltán Lajos. — *Panyko, Szemjon* : Kahovkába. Ford. Bakó László. — *Klimenko, Petro* : A katona hangja. Ford. Szalai Borbála. — *Turszun-Zade, Mirzo* : Két út. Ford. Bakó László.

DALOK : *Matvijenko, V.* — *Népköltés* : Kedves Sztálin atyánk. Ford. Bakó László. — *Tulikov, Sz.* — *Dolmatovszkij, J.* : A szovjet ifjúság indulója. Ford. Bakó László. — *Novikov, A.* — *Haritenov, V.* : Ünnepi békedal. Ford. Bakó László. — *Iluskov, P.* — *Maszenko, T.* : Köszönet az orosz népnek. Ford. Bakó László. — *Homenko, V.* : Ének Gabódá Terézről. Ford. Bakó László. — *Zádor D.* — *Bakó L.* : Sárgarigó szól a kolhozkertben. — *Márton I.* — *Klimenko, P.* : A kárpáti fadöntők dala. Ford. Bakó László.

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Szindarabok, versek, dalok. Összeáll. Koval, Hrihorij. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 237 p.

SZINDARABOK : *Lubenszkij, P.* : A legyőzhetetlen poltavai honleány. Ford. Szenes László. — *Szimukov, A.* : Nyugalmazott kapitány. Ford. Sándor László. — *Kravcsenko, J.* : A kolhoz családgyapai. Ford. Szenes László. — *Groha, L.* : A kis menyasszony. Ford. Zoltán Lajos. —

Kolodnij, B. : Csoszen országában. Ford. Gábor Mózes.

VERSEK : *Ladizsec, Volodimir* : Öt perc. Ford. Sándor László. — *Panyko, Szemjon* : Fehér kenyér, illatos ... Jó utat! Ford. Bakó László. — *Bakó László* : Nincsen párja hét tájon. Életszínvonal. — *Hojda, Jurij* : Marijka. Agglegény-dal. Ford. Bakó László. — *Sabatyin, Polikarp* : A rőzse. Ford. Kárpáti László.

DALOK : *Hojda, Jurij* — *Zádor Dezső* : Dal Moszkváról. Ford. Sándor László. — *Ladizsec, Volodimir* — *Zádor Dezső* : Ifjú építők dala. Ford. Bakó László. — *Bakó László* — *Márton István* : Traktorosdal. — *Kalós Sándor* : A búza már aranyárga. — *Bakó László* — *Lengyel Zsigmond* : Falunkbeli nótáskedvű legények ... — *Ladizsec, Volodimir* — *Márton István* : A Kárpátokban az ősz csodás ... Ford. Sándor László. — *Bakó László* — *Lengyel Zsigmond* : Balog Sára. — *Bakó László* — *Árpa István* : Hajnalcsillag. — *Ladizsec, Volodimir* : Harmonikád szól a hegy aljában ... Ford. Bakó László.

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Szindarabok, versek, humoreszkek. Összeáll. Lasztyivka, P. H. és Ratmirov, A. J. Uzshorod 1954, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 128 p.

SZINDARABOK : *Lukovszkij, V.* : Második határ. Ford. Kerekes Erzsébet. — *Valceva, A.* : Szomszédok. Ford. Béres Lajos. — *Nyikulin, L.* : A béke utcája. Ford. [Sándor László] Csete Bálint. — *Olsanszkij, A.* : Friss fuvalfat. Ford. Gábor Mózes.

VERSEK : *Ladizsec, Volodimir* : A bürokrata állatok. Ford. Bakó László. — *Hojda, Jurij* : Milicista szerzsán. Ford. Sándor László. — *Bakó László* : Marci. — *B. Bihari Sándor* : Új ház előtt. — *Sándor László* : Kocsis Jolán.

HUMORESZKEK : *Tomcsanyij, Mihajlo* : Balszerencse. Ford. Zoltán Lajos. — *Szenes László* : Helyén van-e a fogas? — *Geréb György* : Én és ő reggelizünk.

MŰSORGYŰJTEMÉNY A KÁRPÁTON-TÚLI MŰKEDVELO KÖRÖK RÉSZÉRE. Szindarabok, konferánszok, dalok. Összeáll. Seregij, J. M. Uzshorod 1956, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 206 p.

SZINDARABOK : *Makajonok, Andrej* : Bocsanatot kérek. — *Tyipt, Viktor* : Veled együtt. — *Zarudnij, Mikola* : Vezető káder. — *Szaveljev, L.* : Ha jön a szerelem.

KONFERÁNSZOK : *Bahnov, V. és Kosztjukovszkij, J.* : Az átlag. — *Kanter, Sz.* : Páros konferánsz.

DALOK : *Swiencicki, W. és Krzsizsa-*

novszkij, G. M.: Warszwianka. — *Petőfi Sándor—Cikajló Pál*: Árvalányhaj a süvegem bokrétája. — *Vinnjykov, V. és Kraht, V.*—*Zsarkovszkij, J.*: Lirai keringő. — *Puskás István—Husztí József*: Virágzik a kolhozmező. — *Kalós Sándor—Husztí József*: Kimegyek a mezőre.

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Szindarabok, konferánszok, jelenetek, versek, dalok, táncok. Összeáll.: Seregi Jenő és Ortutai Tibor. Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 198 p.

VEZÉRVERS: *Larin, Mihajlo*: Új nap született. Ford. Kádas Viktor.

SZÍNDARABOK: *Nazarov, Ignat*: Élő forrás. Ford. Kerekes Elza. — *Laboresnik, Vitalij*: Várnak az építkezések. Ford. Szencs László. — *Kulik, A.* nyomán: Lacipecsenye. Ford. Vlagyimir Mihály. — *Zahvetnij, P.*: Gavallér. Ford. Lusztig Károly. — *Karinthy Frigyes*: A bűvös szék. — *Lavrin, Groha*: Kisjelenet. Ford. Várkos András.

KONFERANSZOK: *Balla László*: Néhány összekötő jelenet műkedvelő együttesek műsorához.

JELENETEK: *Bahnov, V. és Kosztyukovszkij, J.*: Csalhatatlan előjel. Becsüljétek az időt. Ügyeljünk a tisztaságra. Ford. Csengeri Dezső. — *Rudianu, Sadi*: A levél. Ford. Károly Lajos. — *Zsivulcskaja, Krisztiana*: Levél egy barátnőhöz. Ford. Károly Lajos. — *Lusztig Károly*: Interjú Gábor bácsival. — Árnyszínház.

VERSEK: *Bednij, Gyemjan*: Pókok és legyek. „Föltámadt Krisztus!” Ford. Zoltán Lajos. — *Oljnik, Szeptan*: A falusi bűfék. Ford. Tárci László. — *Sátyi László*: Két apróhirdetés. Kis embernek kis ruha.

DALOK: *Pilipenko, A.—Bicsko, V.*: Leninünk nevével. Ford. Sándor László. — *Ticsina, Pavlo—Zsukovszkij, G.*: Dicsőség a pártnak, dicsőség Leninnek. Ford. Tolnai László. — *Petőfi Sándor—Lengyel Zsigmond*: Bordal. — *Bakó László—Márton István*: Békedal. — *Kodály Zoltán*: Gerencséri utca. (Népdalfeldolgozás.) — *Drávai Gizella—O. Csúri Sándor*: Ifjú építőmunkások dala. — *Kodály Zoltán*: Ha felülök, csuhaj. (Népdalfeldolgozás.) — *Bihari Sándor—Cikajló Pál*: Fogatos legény dala. — *Sober Ottó*: Naponta háromszor.

TÁNCOK: *Romadov, N. G.*: „Csinaigyijka”. Ford. Sándor László.

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Szindarabok, jelenetek, humoreszkek, konferánszok, rigmusok, versek, dalok. Összeáll.: Balla László, Lusztig Károly és Poljak, Szemen.

Uzshorod 1960, Kárpátontúli Területi Könyv- és Lapkiadó. 112 p.

SZÍNDARABOK, JELENETEK: *Lahoda, Valentin*: Titkárból lett keresztkoma. Ford. és átdolg. Sándor László. — *Altuhov, Mikola*: Amerikai vendég. Ford. és átd. Várkos András. — *Zurudnij, Mikola*: Sanyi pályát választ. Ford. és átd. Kulín Zoltán. — *Scsogoliv, Vaszil*: Pálinka-főzők. Ford. és átd. Barzsó Tibor. — *Kantor, Sz.*: Közgyűlés előtt. Ford. és átd. Lusztig Károly. — *Viszkit, D.*: Szívбай. Ford. és átd. Kovács Vilmos.

HUMORESZKEK, KONFERÁNSZOK, RIGMUSOK: *Molnár, Mihajlo*: Gyónás. Ford. és átd. Kárpáti Viktor. — *Lusztig Károly—Sándor László*: Konferánsz. — *Sátyi László*: Rigmusok a kolhozéletből.

VERSEK, DALOK: *Sütő Kálmán*: Kacagó faluvégek. — *Kovács Vilmos*: Király Laji kaszál. Csillagok közt. — *Balla László*: Baksi Pista jehovista. — *Dosztal, A.—Tulikov, Sz.*: Házam, te nagy, legkedvesebb. Ford. Balla László. — *Vovcsok, V.*—*Záder Dezső*: Rendjelt kapott a Kárpátontúl. Ford. Balla László. — *Malisko, A.—Majteroda, P.*: Anyám kenője. Ford. Balla László. — *Márten István*: Két magyar népdalfeldolgozás. — *Balla László—Lengyel Zsigmond*: Zápor.

2. Népmese, folklór

a) Magyar népmesék

MAGYAR NÉPMESEK. Vál. Sándor László. Kijiv—Uzshorod 1954, Ragyanszka skola. 176 p.

Ua. 2. kiad. Uzshorod 1958, Kárpátontúli Területi Kiadó. 192 p.

b) A Szovjetunió népeinek meséi

GURULJ BORSÓCSKA. A Szovjetunió népeinek meséi. Ford. Dráva i Gizella. Uzshorod 1958, Kárpátontúli Területi Kiadó. 143 p.

OROSZ ÉS UKRÁN NÉPMESEK. Ford. Sándor László. Uzshorod 1949, Területi Könyvkiadó. 96 p.

A SZOVJETUNIO NÉPEINEK MESÉI. [Ford. Drávai Gizella.] Kijiv—Uzshorod 1955. Ragyanszka skola. 144 p.

UKRÁN NÉPMESEK. Ford. Barzsó Tibor. Kijiv—Uzshorod 1959, Ragyanszka skola. 232 p.

3. Egyes szerzők

a) Magyar irodalom

Aczél Tamás

A SZABADSÁG ÁRNYÉKÁBAN. [Regény.] Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Kiadó. 375 p.

Bakó László (Balla László)

KITÁROM KAROM. [Versek.] Uzshorod 1954, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 108 p.

ROHANÓ ÉVEK SODRÁBAN. [Versek.] Uzshorod 1956, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 100 p.

ZENGJ HANGOSABBAN! [Versek.] Uzshorod 1951, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 100 p.

Balla László

KIP-KOP, KALAPÁCS. [Versek.] Óvodásoknak és kisiskolásoknak. Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 78 p.

Csengeri Dezső

FELLEGOMLÁS. [Elbeszélések.] Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 68 p.

Hidas Antal

PETŐFI. [Életrajz.] Kijev-Uzshorod 1949, Ragyanszka skola. 200 p.

Kovács Vilmos

TAVASZI VIHAROK. [Versek.] Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 64 p.

VALLANI KELL! [Versek.] Uzshorod 1957, Kárpátontúli Területi Kiadó. 70 p.

Móricz Zsigmond

ELBESZÉLÉSEK. Vál. Sándor László. Uzshorod 1955, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 120 p.

Az utolsó betyár. Itthon. Hét krajcár. Judith és Eszter. Sustorgós, ropogós táfótaba. Tragédia. Csata. A vizit. A birkaitató válú. Ebéd. Az úr a tornácon. A kondás legzennyesebb inge. Február, hol a nyár? Kapitalista a tanyán. A világ végén már szép és jó.

Nagy Sándor

MEGBÉKÉLÉS. [Elbeszélés.] Uzshorod 1954, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 30 p.

Osvát Erzsébet

CSIVI-CSIVI, MEGÉRKEZTÜNK. [Gyermekversek.] Óvodásoknak, kisiskolásoknak. Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 64 p.

Petőfi Sándor

VÁLOGATOTT VERSEI. Szerk. és az előszót írta Hidas Antal. Összeáll. és jegyz. ell.: Krásznova Anna. Kijev—Uzshorod 1950. Ragyanszka skola. 304 p.

Előszó. *Kisebb költemények.* — 1842 — Hazámban. Disznótorban. — 1843 — Az első dal. Lopott ló. Barátimhoz. Távolból. — 1844 — A nemes. Tél végén. Füstbe ment terv. Egy estém otthon. Ebéd után. Mit foly ott a mezőn. Búcsú a színészettől. Pusztán születtem. Megy a juhász száron. István öcsémhez. Honfidal. Az utánzókhoz. A naphoz. Ha. A tintás üveg. Egy telem Debrecenben. A királyok ellen. — 1845 — Le az égről hull a csillag. Téli világ. Kicsapott a folyó. A nap. Magyarország. Fekete kenyér. Háborúval álmodám. A jó öreg kocsmáros. Sorshúzás előtt. Alku. A négy ökrös szekér. A magyar nemes. A csárda romjai. Forrás és folyam. — 1846 — Itt állok a rónaközépen. Elhagytam én a várost. Erdőben. Dalaim. Most kezdem én csak megismerni. A nép. A bilincs. Száll a felhő. Borús, ködös őszi idő. Ereszkedik le a felhő. Búsulnak a virágok. Kellemetlen őszi reggel. Véres napokról álmodom. Nem ért engem a világ. Reszket a bokor, mert... A gyűldei ifjakhoz. Egy gondolat bánt engemet. Szabadság, szerelem. — 1847 — Ha férfi vagy, légy férfi. Kutyakaparó Palota és kunyhó. A kutyák és farkasok. A XIX-ik század költői. Arany Jánoshoz. A Tisza. A felhők. A szél. A nép nevében. Háború volt. Tedd le bojtár a subádat. Rongyos vitézek. Bányában. Arany Lacinak. Mily szép a világ! Sári néni. Gólya. Utazás az Alföldön. Az erdőnek madara van. Alkony. Levél Arany Jánoshoz. A költészet. Az én Pegazusom. Falu végén kurta kocsmá. A vándorlegény. Ősz elején. Beszél a fákkal a bús őszi szél. Szeptember végén. Az utolsó virágok. Meddig alszol még, házam? Nézek, nézek kifelé. Pató Pál úr. Vasúton. — 1848 — A téli esték. Mit csinálsz, mit varrogatsz ott? A rab oroszlán. A pusztá télen. Anyám tyúkja. A tél halála. Dicsőséges nagyurak. Nemzeti dal. 15-ik március 1848. A szabadsághoz. Föltámadott a tenger. A királyhoz. Van-e mostan olyan legény... A király és a hóhér. A tavaszhoz. A gyáva faj, a törpe lelkek. Föl! Szülőföldemen. Kis-Kúnság. A vén zászlótartó. Itt a nyílaim, mibe löjjem? Akasszátok föl a királyokat! Kont és társai. Az év végén. — 1849 — Európa csendes, újra csendes. Négy nap dörgött az ágyú. Az erdélyi

- hadsereg. Szüleim halálára. A honvéd. *Elbeszélő költemények*. János vitéz (1844). Az apostol (1848). Jegyzetek.
- PETŐFI. [Életrajz.] Hidas Antal. Kijív—Uzshorod 1949. Ragyanszka skola. 200 p.
- Szenes László
- SÓVIRÁG. [Kárcolatok és elbeszélések.] Uzshorod 1958, Kárpátontúli Területi Kiadó. 160 p.
- Kivirult cseresznyeág*: „Felnőtt lettem”. Az érintetlen pohár. Kivirult cseresznyeág. Mandátum. A műszakvezető jókedvre derül. Bankett. Vadmacska. Bányásznap. A Vig utcai asszonyok kibékülnek. Sóvirág. — *Tiszatáj*: Feri bácsi hív. Itélet a tárgyalóterem folyosóján. Két rajzfűzet. Kovács Miklós ünnepnapja. — *Elbeszélések*: A kitérőn. Pártgyűlésen. Narancshéj. Végakarat.
- b) Szovjet népek irodalmi
- Arszenyev, Vlagyimir Klavgyeics*
- KALANDOK A TAJGÁBAN. [Elbeszélések.] Összeáll. Halturin, J. Kijív—Uzshorod 1954, Ragyanszka skola. 160 p.
- Avgyejenko, Alekszandr Osztapovics*
- TÁBORTŰZ MELLETT. [Regény.] Ford. Kovács Vilmos. Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 260 p.
- Babajevszkij, Szemjon Petrovics*
- AZ ARANY CSILLAG LOVAGJA. [Regény.] Ford. Drávai Gizella. Uzshorod 1951, Könyv- és Folyóiratkiadó. 555 p.
- Bazsov, Pavel Petrovics*
- LIDÉRC ANYÓ KÚTJA. [Mesék.] Átd. Rab Zsuzsa. Budapest—Uzgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 238 p.
- Bubjonnov, Mihail Szemjonovics*
- FEHÉR NYÍRFA. [Regény.] Ford. Csengeri Dezső. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 355 p.
- Csehov, Anton Pavlovics*
- VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK. Szerk. és a Lónév, Kosztosok, Gyerekek, A szökevény, A tokbabújt ember c. elbeszéléseket ford. Sándor László. Kijev—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 213 p.
- A hivatalnok halála. A győző diadala. Moszkvában, a Trubnáján. A rendjel. A kaméleon. Cseberből-vederbe. Az álarc.
- A koldus. Eltörülték. A lónév, Jegor. Megfontolt szándékkal. A szakácsnő férjhez megy. Prisihejev altiszt. Túlsozta. No, a közönség. Felkiáltójel. Gyerekek. Fordulás. Tréfa. Kőristalány. Kosztosok. Vanyka. A szökevény. A dráma. Sorsjegy. Rotsild hegedűje. Orvosi látogatás. A tokbabújt ember. Egreskert. Lelkecském. Hivatalos ügy.
- Dold-Mihajlik, Jurij Petrovics*
- ORDASOK KÖZÖTT. [Regény.] Ford. Radó György. Budapest—Uzshorod 1959, Zrínyi Kiadó. 576 p.
- Ua. 2. kiad. Budapest—Uzshorod 1960, Zrínyi Katonai Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 279 p.
- Fagyejev, Alekszandr Alekszandrovics*
- AZ IFJÚ GÁRDA. [Regény.] Ragyanszka skola. Kijív—Uzshorod 1954, 640 p.
- TIZENKILENCEN. [Regény.] Kijev—Uzshorod 1954, Ragyanszka skola. 640 p.
- Franko, Ivan Jakovlevics*
- BORISZLAV NEVET. [Regény.] Ford. Zoltán Lajos. Kijev—Uzshorod 1957, Ragyanszka skola. 294 p.
- ELBESZÉLÉSEK. Ford. Panyko, S[zemjon]. Uzshorod 1950, Könyv- és Újságkiadó. 24 p.
- A disznó alkotmány. Az erdők és legelők.
- ELBESZÉLÉSEK. Ford. Szalai Borbála. Uzshorod 1952, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 52 p.
- Büntettem. A kis Miron. A csuka. Szecskavagóm története. Mese a jólétről.
- A HUMOROS ATYA. [Elbeszélés.] Ford. Sándor László. Uzshorod 1960, Kárpátontúli Területi Kiadó. 46 p.
- VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK. Összeáll. és jegyz. ell. N. Mahlin. Ford. Sándor László. Kijev—Uzshorod 1949, Ragyanszka skola. 248 p.
- A szénégető. Az erdők és legelők. Munkában. A naftabányász. Tekintettel az ünnepre. Az áldomás. A juhász. A jó kereset. Hazafias buzgalom. Egy bekecs története. A sertés-alkotmány. A ceruza. Schönschreiben. Hric iskolai tudománya. A humoros atya. A kőműves. Az uraság kenyere. A kovácsműhelyben. — Jegyzetek és magyarázatok.
- Gajdar, Arkagyij*
(*Golikov, Arkagyij Petrovics*)
- ISKOLA. [Regény.] Ford. Kenderi Endre. Uzshorod 1952, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 204 p.

PAJTÁSAIM. [Elbeszélések.] Uzshorod 1955, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 112 p.

F. K. SZ. Ford. Szenes László., A négyes számú fedezék. Ford. Barzsó Tibor., Ég az erdő. Ford. Kovács Vilmos., Csuk és Gek. Ford. Csengeri Dezső.

TYIMUR ÉS CSAPATA. [Regény.] Ford. Sándor László. Uzshorod 1949, Területi Könyv- és Újságkiadó Vállalat. 111 p.

Gogol, Nyikolaj Vasziljevics

HOLT LELKEK. [Regény.] Uzshorod 1952, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 378 p.

TARASZ BULBA. [Kisregény.] Ford. Drávai Gizella. Kijív—Uzshorod 1957, Ragyanszka skola. 147 p.

Golubjeva, A.

AZ URZSUMI IFJÚ. [Regény.] Ford. Sándor László. Kijev—Uzshorod 1955, 189 p.

Gorkij, Makszim

(Peskov, Alekszej Makszimovics)

AZ ANYA. [Regény.] Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 443 p.

AZ ARTAMONOVOK. [Regény.] Uzshorod 1951, Könyv- és Folyóiratkiadó. 281 p.

CIKKEK ÉS PAMFLETEK. Ford. Sándor László. Uzshorod 1951, Könyv- és Folyóiratkiadó. 156 p.

Burszov, B. I. : Gorkij és a Nyugat. [Tan.] — Amerikában : A Sárga Ördög városa. Mob. — Beszélgetéseim : A köztársaság egyik királya. Az erkölcs papja. Gyönyörű Franciaország. — Politikai cikkek : Válasz egy amerikai folyóirat körkérdésére. A régi és az új ember. A háborúellenes kongresszus küldötteinek. Proletárhumanizmus. A kultúrákról. A kultúra védelmének kongresszusához.

ELBESZÉLÉSEK. Kijív—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 210 p.

Makar Csudra. Archip apó és unokája. Cselkas. Izergilj anyó. Ének a sólyomról. A sárga ördög városa. A nagy kópé. Ének a viharadáról. Január 9. Regék Itáliáról: Alagút, Az áruló anyja, Pepe. Lenin V. I.

AZ ÉLET FORGATAGÁBAN. [Regény.] Rövidített kiad. Ford. Kerekes Erzsébet. Kijív—Uzshorod 1957, Ragyanszka skola 279 p.

ÉNEK A VIHARMADÁRRÓL. ÉNEK A SÓLYOMRÓL. JANUÁR 9. Ford. [Győry Dezső.] Uzshorod 1948, Területi Könyv- és Újságkiadó. 44 p.

GYERMEKÉVEIM. [Regény.] Kijev—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 215 p.

ILJA GYERMEKKORA. [Mesék és elbeszélések.] Ford. Havas András Károly, Makai Imre, Rab Zsuzsa és Szöllősy Klára. Budapest—Uzsgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 95 p.

Ivanova, E. : A. M. Gorkij. [Tan.] Ford. Rab Zsuzsa. — Jevszejka esete. [Elb.] Ford. Rab Zsuzsa. — Danko szíve. [Elb.] Ford. Makai Imre. — Ilja gyermekkora. (Részlet a „Három ember” c. regényből.) Ford. Havas Károly. — A verés. [Elb.] Ford. Szöllősy Klára. — Pepe. (Az „Olaszországi mesék”-ből.) Ford. Szöllősy Klára. — A kisfiú és a kislány, aki nem fagyott meg. [Elb.] Ford. Makai Imre. — Arhip apó és Ljonyka. [Elb.] Ford. Makai Imre. — Jaska. [Elb.] Ford. Rab Zsuzsa. — Ének a Sólyomról. [Ritmikus próza.] Ford. Makai Imre. — A párnai gyerekek. (Az „Olaszországi mesék”-ből.) Ford. Szöllősy Klára.

VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK. Ford. Sándor László. Uzshorod 1952, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 135 p. Egyszer összel. Bolesz. Malva. Az olvasó. Cimborák. Huszonhat és egy. Karácsonyeste. A „Mesék Olaszországról” című ciklusból. Az „Orosz mesék” című ciklusból.

Gorbatov, Borisz Leontyevics

A LEIGÁZHATATLANOK. [Regény.] Kijev—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 143 p.

Gavrilov, Pjotr Pavlovics

JEGORKA A TENGEREN. [Regény.] Ford. Rab Zsuzsa. Budapest—Uzsgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 167 p.

Halan, Jaroszlav Olekszandrovics

FIALKA ÚR. [Elbeszélés.] Ford. Lustig Károly. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 16 p.

HAZÁTLAN EMBEREK. [Cikk.] Ford. Lusztig Károly. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 22 p.

PÁPAI KÖNNY. [Cikk.] Ford. Braun Henrik. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 20 p.

RÓMÁBAN SZÓLNAK A HARANGOK. [Cikk.] Ford. Zoltán Lajos. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 16 p.

A SÁTÁN SZOLGÁLATÁBAN. [Cikk.] Ford. Kenderi Endre. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 32 p.

Holovko, Andrij Vasziljovics

A GYOM. [Regény.] Kijiv—Uzshorod 1951, Ragyanszka skola. 218 p.

Honcsar, Olesz

[Honcsar, Olekszandr Tyerentyevics]

ZASZLÓVIVŐK. I. rész. Havasok. — II. rész. Kék Duna. — III. rész. Arany Prága. [Regény.] Ford. Sándor László. 1—3. köt. Uzshorod 1949, Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 143; 127; 161 p.

Iljina, Jelena

NEGVEDIK MAGASLAT. [Életrajzi regény.] Kijev—Uzshorod 1955, Ragyanszka skola. 244 p.

Kasszil, Lev Abramovics

DRÁGA KIS PAJTÁSAIM, A HALÁSZ-
ÖBÖL KOMMANDOSZAI. [Elbeszélés.] Ford. Rotman M[iklós]. Uzshorod 1949, Kárpátontúli Területi Könyv- és Újságkiadó. 180 p.

Katajev, Valentyin Petrovics

„ÉN, A DOLGOZÓ NÉP FIA...” [Elbeszélés.] Szerk. Sándor László. Kijev—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 103 p.
AZ EZRED FIA. [Regény.] Kijev—Uzshorod 1954, Ragyanszka skola. 152 p.
A TÁVOLBAN EGY FEHÉR VITORLA. [Regény.] Szerk. Hidas Antal. Kijev—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 256 p.
TÁVOLBAN EGY FEHÉR VITORLA. [Regény.] Ford. Gyáros László. Budapest—Uzsgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó—Kárpátontúli Területi Kiadó. 436 p.

Kaverin, Venyiamin Alekszandrovics

KÉT KAPITÁNY. [Regény.] Ford. Madarász Emil. Budapest—Uzsgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 759 p.

Kocjubinszkij, Mihajlo Mihajlovics

A BŰNÖS VILÁG FELÉ. [Elbeszélés.] Ford. Balla László. Uzshorod 1960, Kárpátontúli Területi Kiadó. 23 p.
ELBESZÉLÉSEK. Ford. Bakó László. Uzshorod 1952, Könyv- és Folyóiratkiadó. 208 p.

A fenyő. A peták. A sültparaszt. A nőnbergi tojás. Kővek között. Virágozik az almafa. A mélységekből. A bűnös világ felé. A lélek emlékezete. Az ismeretlen.

Minden fehér. Persona grata. Útban. Kiállításon voltam. Tavasz. Krynicai kirándulás. Születésnap ajándék. Dicsértessék az élet. — *Függelék. Gorkij, Maxim*: M. M. Kocjubinszkij.

A LOVAK ÁRTATLANOK. [Elbeszélés.] Ford. Skrobinec J[urij]. Uzshorod 1950, Könyv- és Újságkiadó. 24 p.

VÁLOGATOTT MŰVEI. Szerk. Hidas Antal. Kijev—Uzshorod 1948, Ragyanszka skola. 279 p.

A köz érdekében. Drága áron. Fata morgana. Kacaj. Jön. Intermezzo. A lovak nem bűnösök.

Kornyijcsuk, Olekszandr Jevdokimovics

VÁLOGATOTT SZÍN MŰVEI. Kijev—Uzshorod 1951, Ragyanszka skola. 211 p.

Platon Krecset. Makar Gyibrova. Ford. Sándor L[ászló]., Bodzalıget. Ford. Sándor L[ászló].

Kerolenko, Vlagyimir Galaktyionovics

NAPFOGYATKOZÁS. [Elbeszélés.] Ford. Kovács Vilmos. Uzshorod 1960, Kárpátontúli Területi Kiadó. 28 p.

Kuprin, Alekszandr Ivanovics

BÉKESSÉG. [Elbeszélés.] Ford. Benő Katalin. Uzshorod 1960, Kárpátontúli Területi Kiadó. 22 p.

Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics

VLADIMIR ILJICS LENIN. [Elbeszélő költemény.] Ford. Radó György. Uzshorod 1948, Területi Könyv- és Újságkiadó. 104 p.

Makarenko, Anton Szemjonovics

IGOR ÉS TÁRSAI. [Regény.] Ford. Lányi Sarolta. Budapest—Uzsgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 535 p.

Martovics, Lesz

ELBESZÉLÉSEK. Ford. Bakó László és Panyko Szemjon. Uzshorod 1950, Könyv- és Újságkiadó. 52 p.

A boszorkány-gyermekek. A mezsgye. Paraszthalál.

Mirnij, Panasz

ÉHESEK SZABADSÁGA. [Kisregény.] Ford. Sándor László. Uzshorod 1955, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 86 p.

Muszatov, Alekszej Ivanovics

A SZTOZSARI FIÚK. [Regény.] Kijiv—Uzshorod 1955, Ragyanszka skola. 216 p.

Noszov, Nyikolaj Nyikolajevics

HURRÁ, ITT A NYÁR. [Regény.] Ford. Kertész Erzsébet. Budapest—Uzgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 103 p.

VITYA MALEJEV AZ ISKOLÁBAN ÉS OTTHON. [Regény.] Ford. Bakó László. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 214 p.

Nyekraszov, Viktor Platonovics

SZTÁLINGRÁD LÖVÉSZÁRKAIBAN. [Regény.] Ford. Braun H[enrik]. Uzshorod 1949, Területi Könyv- és Újságkiadó. 300 p.

Osztrovszkij, Nyikolaj Alekszejevics

HOGYAN EDZETTÉK MEG AZ ACÉLT. [Regény.] Szerk. Hidas A. F. Kijiv—Uzshorod 1948, Ragyanszka skola. 343 p. *Vengrov, Ny. és Ejrosz, M.: NYIKOLAJ OSZTROVSZKIJ ÉLETE.* Ford. Hromják E. Kijiv—Uzshorod 1957, Ragyanszka skola. 200 p.

Pavlenko, Pjotr Andrejevics

BOLDOGSÁG. [Regény.] Ford. Bakó László. Uzshorod 1951, Könyv- és Folyóiratkiadó. 338 p.

Polevoj, Borisz Nyikolajevics

EGY IGAZ EMBER TÖRTÉNETE. [Regény.] Szerk. Hidas Antal. Kijiv—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 304 p.

MI, SZOVJET EMBEREK. [Elbeszélések.] Kijev—Uzshorod 1951, Ragyanszka skola. 356 p.

Popov, Vlagyimir Fjodorovics

ACÉL ÉS SALAK. [Regény.] Ford. Bakó László és Szemjon Panyko. Uzshorod 1950, Könyv- és Újságkiadó. 345 p.

Puskin, Alekszandr Szergejevics

VÁLOGATOTT MUNKÁI. Kijiv—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. Állami Tan- és Nevelésügyi Kiadóhivatal.

Versek : Visszaemlékezések Cárskoje-Szelóra. Ford. Brodsky Erzsébet, A sza-

badsághoz. Ford. Brodsky Erzsébet, Csáádájevhez. Ford. Lányi Sarolta, A napot már a szürkület sodorja. Ford. Hidas Antal, Ének a böles Olegról. Ford. Brodsky Erzsébet, A rab. Ford. Lányi Sarolta, Szabadság magvetője. Ford. Kardos László, A tengerhez. Ford. Keszthelyi Zoltán, A. P. Kernhez. Ford. Brodsky Erzsébet, Október 19. Ford. Radó György, Téli este. Ford. Szabó Lőrinc, Szülőházájában két fényű ég alatt. Ford. Vajda Endre, Ének Sztjenka Rázinról. Ford. Grigási Éva, A próféta. Ford. Lányi Viktor, Téli utazás. Ford. Szabó Lőrinc, Szibíriába. Ford. Lányi Sarolta, Arion. Ford. Grigási Éva, Dajkámnak. Ford. Áprily Lajos, A költő. Ford. Végh György, Előérzet. Ford. Lányi Sarolta, A vízbeült. Ford. Gáspár Endre, Varjak. Ford. Lányi Sarolta, Ancsár. Ford. Grigási Éva, Derengő éj fedi. Ford. Szabó Lőrinc, Kaukázus. Ford. Brodsky Erzsébet, Don. Ford. Szily Ernő, Úti keservek. Ford. Gáspár Endre, Tél. Ford. Lányi Sarolta, Téli reggel. Ford. Lányi Sarolta, Utcák zajos tömkelegében. Ford. Faludy György, A költőhöz. Ford. Rónay György, Ördögök. Ford. Áprily Lajos, Kővér kritikussom. Ford. Lányi Sarolta, Cigányok. Ford. Lányi Sarolta, A visszhang. Ford. Gábor Andor, A felhő. Ford. Szabó Lőrinc, Első Péter lakomája. Ford. Hegedűs Géza, Emlékművem. Ford. Lányi Sarolta.

Elbeszélő költemények : Poltava. Ford. Kardos László, A bronzlovas. Ford. Radó György, Mese a halászlól és a halról. Ford. Hidas Antal.

Próza : A postamester. Ford. Makai Imre, Dubrovskij. Ford. Zsombor János, A kapitány leánya. Ford. Honti Rezső.

Sevcenko, Tarasz Hrihorovics

KOBZÁR. [Válogatott versek.] Ford. Hidas Antal. Előszót írta Kornijicsuk, O. J., Kijiv—Uzshorod 1951, Ragyanszka skola. 146 p.

Rontás. Búgó szélvész. Kátyerina. Iván Pidkova. Topolya. Perebengya. Hej, gondjaim. Hajdamákok. Álom (Komédia). Eretnek. (Részlet.) A családány. Kaukázus. (Részlet.) Baráti üzenet. Három év. Ha meghaltam. Nekem már mindegy. Cseresznyefák a kunyhó mellett. Én dalaim, szép dalaim. Az Úr háza küszöbén hevert egy fejsze. Én idegenben nőttem fel. Erdőn túlról jó fel a nap. Szép gyermekkorom, ifjúságom. Urak, urak, ha tudnátok. A sorsomhoz. Álom. Nem vagyok beteg. Nővéremnek. Tiszta világ.

Solohov, Mihail Alekszandrovics

EMBERSORS. [Elbeszélés.] Ford. Sándor László. Uzshorod 1958, Kárpátontúli Területi Kiadó. 39 p.

UJ BARÁZDÁT HASÍT AZ EKE. [Regény.] Kijiv—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 314 p.

Sztejanik, Vaszil

ELBESZÉLÉSEK. Ford. Bakó László. Uzshorod 1950, Könyv- és Újságkiadó. 32 p.

A gyűjtőgató. Az újság. A kőkereszt. **VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK.** Kijiv—Uzshorod 1952, Ragyanszka skola. 159 p.

Önéletrajz. A kék könyvecske. Kikísérték a faluból. Elpusztult. A gyűlés. Lesz családja. Anyja fia. Katruszja. A kőkereszt. Ősz. A kár. Az újság. Az aláírás. A tag. Az én szavam. Hírnökök. A gyűjtőgató. Május. A temetés. Gyermekbánat. Juharfafelek. A föld. Régi dallam. Az anya. A tolvaj. Bolond asszonynép. Az iskolásfiú. Az ítélet. A vörös váltó. Az ő fiai. A bűn.

Tardov, Mihajlo

ALJOSA BOHUNEC. [Regény.] Ford. Joszif Zsupan. Kijiv—Uzshorod 1959, Ragyanszka skola. 178 p.

Teszenko, Arhip Jefimovics

FELEBARÁTI SZERETET. [Elbeszélések.] Ford. Barzó Tibor. Uzshorod 1960, Kárpátontúli Területi Kiadó. 28 p.

Felebaráti szeretet. A gyóntató atyánál.

Tkaacs, Dmitro

HRIC TENGERÉSZ LESZ. [Elbeszélés.] Ford. Balla László. Kijiv—Uzshorod 1958, Ragyanszka skola. 30 p.

Tolsztoj, Alekszej Nyikolajevics

ARANYKULCSOCSKA VAGY BURATINO KALANDJAI. [Ifjúsági regény.] Ford. Kerekes Elza. Uzshorod 1956, Kárpátontúli Területi Kiadó. 123 p.

Ua. 2. kiad. Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 112 p.

KENYÉR. Caricin ostroma. [Regény.] Ford. Sándor László. Kijiv—Uzshorod 1952, Ragyanszka skola. 273 p.

A KÉRKEDŐ NYÚL. [Mesék.] Ford. Rab Zsuzsa. Budapest—Uzshorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 159 p.

Tolsztoj, Lev Nyikolajevics

ANNA KARENINA. [Regény.] Ford. Németh László. I—II. köt. Budapest—Uzshorod 1960, Európa Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 459; 405 p.

GYERMEKKOR, SERDÜLŐKOR, IFJÚKOR. [Regény.] Kijiv—Uzshorod 1952, Ragyanszka skola. 344 p.

HÁBORÚ ÉS BÉKE. Ford. Makai Imre. I—IV. köt. Budapest—Uzshorod 1959, Európa Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 383; 399; 430; 375 p.

KIS ELBESZÉLÉSEK. Mesék és állatmesék. Kijiv—Uzshorod 1954, Ragyanszka skola.

Katya. A tyúkok. Misa. A cica és a madárka. A libák. Katya és Masa. Rozka. Tanya. A bábu. A szérűn. Misa gombája. A veteményes ágyakon. A folyón. Az almafák. A gyermekek és a sündisznó. A patak-nál. A kis hajó. A hegyen. A félelmetes állat. A farkas és a kutya. A mókus és a farkas. A két egér. A macska és a róka. Az egerek. A róka és a fajdkakas. A denevér. A nap és a szél. Lipunyuska. A kislány és a rablók. A madárka. A három medve. Filpok.

Turgenyev, Ivan Szergejevics

NOVELLÁK ÉS ELBESZÉLÉSEK. Kijiv—Uzshorod 1951, Ragyanszka skola. 444 p.

Mumu. Első szerelem. Paszinkov Jakob. Tavaszí vizek. Jermolaj és a molnárné. Ovszjanyikov gazda. Lgov. A Bjezsinnét. Az iroda. Birjuk. Az énekesek. Karatajev Pjotr Petrovics. Találka. Zörög! Erdő és puszta.

Uljanova, Alekszandra Iljicsova

ILJICS GYERMEK- ÉS ISKOLAÉVEI. [Életrajz.] Ford. Szenes László. Kijiv—Uzshorod 1957, 46 p.

Vaszilcsenko, Sztepan Vaszijjevics

PARASZTSZÁMTAN. [Elbeszélések.] Ford. Zoltán Lajos. Uzshorod 1955, Kárpátontúli Területi Kiadó. 16 p.

Paraszt számtan. Idegenbe.

Visnya, Osztap

[Hubenko, Pavlo Mihajlovics]

CSODAVILÁG. Humoreszkek. Ford. Kenderi Endre. Uzshorod 1958, Kárpátontúli Területi Kiadó. 26 p.

A világ teremtése. Az utolsó ítélet. Csodavilág. „Isteni”. Csoda. A csuka és a tiara.

Voronkova, Ljubov Fedorovna

KÉT BARÁTNŐ ISKOLÁBA MEGY.
[Gyermektörténetek.] Ford. Szalai Bor-
bála. Kijiv—Uzshorod 1958, Ragyanszka
skola. 64 p.

c) Egyéb irodalmak

France, Anatole

TAFI MENNYBEMENETELE. [Elbe-
szélés.] Ford. Kund Albert. Uzsho-

rod 1958, Kárpátontúli Területi Kiadó.
11 p.

Fučík, Julius

A HÓHÉR KÖTELEN. [Riport.] Ford.
Gyömöri Dénes [Győry Dezső]. Uzshorod
1947, Területi Újság- és Könyvkiadó. 142 p.

Wasilewska, Wanda

SZIVÁRVÁNY. [Regény.] Szerk. Lusztig
Károly. Kijiv—Uzshorod 1950. Ragyan-
szka skola. 206 p.

РЕЗЮМЕ

Демжё Керестуры:

ДАНИЕЛ БЕРЖЕНЬИ

(Доклад, прочитанный на передвижном заседании Венгерского Общества Литературоведов в г. Шопрон, устроенном 21. мая 1961 года, по поводу 185-летия со дня рождения и 125-летия со дня смерти Даниела Берженьи)

В докладе, прочитанном на торжественном заседании, автор обрисовал образ, внешний вид Даниела Берженьи, общественные и литературные условия его эпохи, подробно разбирая своеобразную роль, которую Берженьи играл при этих обстоятельствах. Долгое время он занимался поэзией только для личного удовольствия, и его имя стало известным лишь благодаря современному общественному мнению, занимающемуся вопросами национальных реформ. Его творчество является мильным камнем на пути усвоения античной наследственности венграм. Он лучше всех постиг глубины и вершины той сферы. Однако, из богатств античного наследия в свою поэзию он внедрил все же только несколько элементов. Он скорее своей изолированностью, чем своим влиянием является выразителем рубежа XVIII—XIX столетий. Связанная со своей эпохой часть его поэзии с несознательной естественностью отражает дворянский мир венгерской эпохи реформ. Сила поэтического выражения, его гениальность возвышали его над скованностью эпохи. Современники видели и ценили в Даниеле Берженьи прежде всего певца своих собственных страстей, горькой национальной самокритики и прославления сознанного призвания. Наше столетие осознано возвышающиеся над скоропроходящими течениями своей эпохи достоинства Даниела Берженьи: он снова жив среди нас, не своей отжившей политикой, своим странным мировоззрением, а благодаря свойственной ему трогательной гуманности, мужественной лирики и неподражаемой, сжатой выразительной силе его стиля.

Янош Барта:

ЖИГМОНД КЕМЕНЬ, БЕЛЛЕТРИСТ

(Доклад, прочитанный на передвижном заседании Венгерского Общества Литературоведов в г. Печ, 22 октября 1960 года.)

Янош Барта подходил к дискуссированному образу Жигмонда Кемени через беллетристические произведения писателя. По мнению Барта, Жигмонд Кемени занимает особое место в венгерской литературе, среди современников он ни в каком отношении не имеет сородичей. Правда, в его творчестве обнаруживается традиционный эпический фон, однако, у него это не постоянная черта, а смесь различных элементов — романтического воодушевления, отрыва от сюжета, анализа и некоторой, стремящейся к непосредственности роли «путеводителя». Таким образом он добивается того, что живет и мыслит в действующих лицах своих произведений, вплоть до физических переживаний. Это одно из апогеев в его искусства романиста.

Докладчик придерживается мнения, что в творчестве Жигмонда Кемени самыми ценными элементами являются его психологические наблюдения и изображения. В эпоху когда психология еще не была самостоятельной наукой, Кемени уже раскрыл определенные психологические понятия, которые и ныне имеют силу. (Напр. глубинное расщепление человеческого сознания.) Однако, психология становится фактором искусства, только тогда, если она раскрывает путь к таким достоинствам, которые обогащают произведение в эстетическом отношении. Психологическое чутье и знание людей у Жигмонда Кемени становится фактором искусства благодаря тому обстоятельству, что он отражает морально глубокие характеры, богатство человеческой жизни и красоте и пле-

нительности, в величавости и трагичности. Большим достоинством и одновременно большой односторонностью творчества Кемень, создающего образы людей, кроется в том, что он с самой большой страстью изображал образ положительного человека. Моральный идеал его героев — это самоуважение, они испытывают отвращение от моральной нечистоты. Великие и чистые характеры своих героев Кемень ставит обычно в завязку событий отдельных критических положений. Среди тяжких ударов Кемень развертывает в них то достоинство, которым оно по всей вероятности и сам обладал, приверженность к делу также среди тяжелых страданий. На фоне этого мировоззрения по всей вероятности найдутся его собственные переживания. Он сам — в отражении эпохи и общества — борется с большими проблемами морального бытия.

Ласло Бока:

ДЕЖЁ КОСТОЛАНЬИ

Автор равным образом опровергает как воспоминания современников, которые неправильно оценили творчество Дежё Костоланьи, так и псевдомарксистские прекоцепции. По мнению автора проблем Костоланьи состоит в том, каким образом он боролся с препятствиями, задерживавшими развертывание его таланта. Он воспринимает каждый тон современной лирики, но основное противоречие эпохи достигает порога его сознания только в виде неразрешимого вопроса, в форме буржуазного кризиса, а не как революционная возможность. Его пацифизм приводит к революции, его путь самый длинный, но и разочарованность глубже всего. Одно время он работает в контрреволюционной прессе. Хотя он быстро разочаровывается в своей постыдной роли, но никогда не преодолевает кризис в который он попал. Результатом этого кризиса является теория разобщения между работой писателя и работой журналиста, противоречие между *homo aestheticus* и *homo moralis*, и этот кризис возвращает его обратно к теории «искусство для искусства». Однако, он никогда не был таким актуальным, как в эту пору.

Ласло Бока доказывает вышесказанное анализом трех романов Дежё Костоланьи. Роман «*Pacsirta*» (Жаворонок) показывает, как провинциальный мелкобуржуазный образ жизни ведет в тупик. В романе «*Véres költő*» (Кровавый поэт) он даже в условиях мелкого венгерского фашизма гениально осознает, что незрелое, реактивизирующее свою внутреннюю моральную опору буржуазное поведение словно укрепляет, воспитывает своего убийцу, фашизм. «*Aranyűrkánpu*» (Золотой дракон) представляет собой педагогический роман. Герой романа, профессор, изображен в тот момент, когда он вдруг осознает, что то, чему он учит и своей жизнью ставит примером, больше не имеет силу примера. Роман «*Édes Anna*» идет дальше, чем все предыдущие романы. Здесь выступает уже мир трудящихся. В романе изображается не сознательное противопоставление двух миров, а то, что противоречие на этой ступени уже неразрешимо.

В серии повестей «*Esti Kornél*» он пытается расправиться буржуазным миром, с своими прежними взглядами. Разумеется, ввиду отсутствия марксистской основы, это отречение не могло быть совершенным, но что оно не было напрасным, об этом свидетельствуют последние великие стихотворения Дежё Костоланьи. В этих стихотворениях поэт говорит о своей личной жизни, о смерти, любви, о страданиях, но эти личные ценности приобретают особый общественный вес благодаря тому, что они зарождались в своеобразный момент жизни и эпохи Костоланьи, а именно тогда, когда человечеству угрожали такие разрушительные общественные силы, которые не щадили никаких достижений человечества. Окончательному развертыванию творчеств Дежё Костоланьи способствовали не только он сам, но и ужасная смерть и гнойник фашизма.

Йозеф Дарваш:

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВЕНГЕРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

По мнению автора наиболее важным в венгерской литературе является тот факт что при консолидации литературной жизни удалось не только сохранить правду социалистического реализма, но одновременно также расширить оформлявшиеся по этому вопросу понятия современными элементами. Преобразовался порядок оценки венгерской литературы; социалистическое наследие отчасти было освобождено от догматических предрассудков, осуществлялось также раскрытие так наз. «опускавшейся литературы» и появилось новое одаренное поколение писателей.

В дальнейшем автор анализировал настоящее положение лирики, эпики, и драмы, установив, что наибольшие успехи были достигнуты в области драмы. Затем он упомянул, что развитие литературной жизни не оправдало сектантские воззрения, и что коммунисты несут ответственность не только за настоящее, но и за будущее литературы, и необходимо без принципиальных уступок предпринимать все возможно, чтобы все талантливые венгерские писатели участвовали в непрерывности литературы. Относительно дальнейшего развития социалистической литературы автор установил, что венгерская литература может развиваться только в том случае, если она занимается проблемами современного человека. По вопросу современности автор отзывался, что для выяснения этой проблемы необходимо вести еще много смелых дискуссий, так как полученные до сих пор ответы не являются удовлетворительными. В заключении автор подчеркнул, что так наз. вопрос «о противоречиях разных поколений» нельзя разрешить отрицанием его существования. Необходимо иметь больше терпения в отношении молодых писателей, наряду с критикой следует обратить внимание также на их искание дороги, которая хотя и может иметь много провалов, но без таких провалов еще ни один из писателей не стал великим.

Иштван Кираль:

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ВЕНГЕРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

(Доклад, прочитанный на передвижном заседании Венгерского Общества Литературоведов в г. Печ, 23. октября 1960 года.)

Докладчик считал самой важной проблемой венгерской литературной жизни проникновение буржуазной идеологии. Точно так же как в рабочем движении главной опасностью является ревизионизм, литература также не является такой специальной областью, где возможно подчинение буржуазной идеологии. Автор считает неправильным, то венгерская критика не определяет довольно четкой и резкой границы между критическим и социалистическим реализмом. Это тем более важно, что в современной литературе создаются также критико-реалистические произведения, и без такого разграничения их нельзя правильно оценить.

По мнению докладчика, модернизм является вопросом содержания и это понятие — только псевдоним декаденства. Это новое магическое слово, при помощи которого желают стереть границу между реализмом и антиреализмом. Существует социалистическая литература, которая своим конструктивным способом изображения выдвигает человека на передний план и, в противоположность ей существует литература, говорящая, что где-то внутри, независимо от жизни, существуют скрытые богатства души, которые она может открыть и вывести на поверхность.

С ГЛАЗАМИ СОВРЕМЕННОКОВ

Ласло Шимон: Данные к истории демократических движений, в частности Дебреценского Общества «Ади» во время второй мировой войны

ДОКУМЕНТАЦИЯ

Петер Шара: Неопубликованные письма Эндре Ади
Миклош Коваловски: Три строфы студента Ади
Клара Г. Сабо: Неизвестная рукопись Лёринца Сабо
Бела Золаи: Тали, Баллаги, Ридл
Имре Фейёш: Заметки к иконографии Петефи
Иштван Лёкёш: Неизвестное письмо Казинци
Янош Силадьи: Неизвестное стихотворение Гваданы

ОБЗОР

Карой Салаи: Новеллы Йенё Тершански-Йожи
Шандор Кёрёшпатаки: Ленин—Горький
Дьёрдь Ронаи: Ласло Калноки: Капризный сбор винограда
Петер Пор: Примечания к книге Балажа Варга о Бержезены
Бела Помогац: Стихотворения Геза Гардоны
Ласло Орос: Гомер и Оссиан
Дьёзё Ковач: Венгерская Энциклопедия Яноша Апацаи-Чере

Аттила Ташнади: Воспоминания об Артуре Элек
Ласло Ференци: Аладар Комлош: Венгерская поэзия от Петефи до Ади
Ева Шерей: Андре Шамсон: Чудесный колодец
Михай Кехебьи: Агнеш Ковач: Представление типов венгерских басен
Содержание выпуска XLVIII. и именной указатель 1960 года

R É S U M É E S

DÁNIEL BERZSENYI

par *Dezso Keresztúry*

(Conférence du 21. mai 1961 à Sopron au cours du Congrès ambulant de la Société d'Histoire Littéraire Hongroise et à l'occasion du 125e anniversaire de la mort et du 185e de la naissance de Dániel Berzsenyi)

A l'occasion de cette solennité l'auteur fit renaître la figure et l'extérieur de Dániel Berzsenyi, la situation sociale et littéraire de son temps, en présentant une analyse détaillée du rôle de Berzsenyi dans ces circonstances. Longtemps il ne fit des vers qu'en qualité d'amateur; par la suite son nom fut connu dans l'opinion publique plus moderne, s'intéressant aux réformes nationales. Son oeuvre peut être qualifiée de borne milliaire sur la voie de l'assimilation de l'héritage de l'antiquité par les Hongrois. Dans cette sphère c'est lui qui a pénétré le plus profondément et qui s'est élancé le plus haut. Pourtant dans sa poésie il ne put intégrer que quelques-uns des éléments parmi les richesses des legs classiques. C'est plutôt dans son isolement que dans l'influence qu'il représente le tournant du XVIIIe au XIXe siècle. La partie de sa poésie s'attachant à son temps reflète dans son ingénuité plutôt les cercles de la noblesse au début de l'ère des réformes en Hongrie. L'intensité de son langage poétique, son génie, finissaient par l'affranchir des assujettissements de son temps. Ses contemporains voyaient et appréciaient en lui surtout le poète de leurs propres passions, de la critique acerbe sur soi-même de la nation, la glorification de la vocation reconnue. C'est notre siècle qui lui a accordé les valeurs d'un poète s'élevant au-dessus des courants passagers de son âge: il parvint de nouveau à agir de force vive au milieu de nous. Et cela non pas par sa politique démodée, son opinion bizarre sur la vie, mais bien grâce à l'humanité saisissante et vigoureuse de sa poésie lyrique et la vigueur de son style, d'une concision sans pareille.

ZSIGMOND KEMÉNY, HOMME DE LETTRES

par *János Barta*

(Conférence du 22. oct. 1960 à Pécs, au cours du congrès ambulant de la Société d'Histoire Littéraire Hongroise)

János Barta approche le personnage très contesté qui est Zsigmond Kemény, à l'aide de ses oeuvres de belles-lettres. Selon lui, dans la littérature hongroise Kemény est une figure à part, n'ayant pas d'analogie avec ses contemporains, et cela dans tous les rapports. Si toutefois on trouve chez Kemény un fond épique traditionnel, il ne s'agit pas ici d'un caractère permanent, mais d'éléments dissemblables: émotion romantique, détachement du sujet, analyse, et une certaine tendance vers la familiarité du style, genre «d'interprète ou guide des étrangers». Ainsi il arrive à vivre et à penser dans ses personnages jusqu'à la sensation des symptômes physiques. Voilà un des apogées de son art de romancier.

Parmi les éléments les plus précieux du monde décrit par l'écrivain Kemény, figurent les observations et descriptions psychologiques. Dans un temps où la psychologie n'occupait pas encore le rang d'une branche d'études, Kemény parvint déjà à certaines constatations psychologiques qui sont valables encore aujourd'hui (p. ex. la stratification en profondeur de la conscience humaine). Cependant la psychologie devient un facteur artistique seulement du fait qu'elle ouvre la voie à des valeurs qui enrichissent l'oeuvre dans le sens esthétique. Le sens psychologique et l'expérience humaine de Kemény deviennent un facteur artistique, qui reflète pour nous des caractères d'une profonde moralité, la richesse de la vie humaine en beauté et en charme, en majesté et en tragique. C'est la grande vertu et en même temps la grande imperfection de l'art créateur de Kemény, qu'il s'était lancé passionnément à la description de l'homme morale. L'estime de soi-même et l'horreur de la souillure morale sont les idéaux moraux de ses héros. C'est de préférence que Kemény pose ses caractères grands et purs dans l'embrouillement de situations critiques. Au milieu des revers il laisse s'épanouir en eux cette valeur qu'il connaissait sans doute lui-même: la persévérance dans les malheurs. Ce sont sans doute ses propres expériences qui se trouvent au fond de sa manière de voir la vie, c'est lui-même qui lutte dans le reflet de la société de son temps avec les grands problèmes de l'existence morale.

DEZSŐ KOSZTOLÁNYI

par László Bóka

L'auteur renvoie aussi bien les mémoires des contemporains avec leur appréciation fautive de l'oeuvre de Kosztolányi que les préconceptions pseudomarxistes. Pour le problème Kosztolányi il s'agit, dans ses pensées de la lutte du grand talent de Kosztolányi avec les difficultés peu communs qui empêchent ce talent de se développer. Chaque accent de la lyre moderne lui est perceptible, mais la contradiction fondamentale de l'époque se présente au seuil de sa conscience seulement sous la forme d'une crise de la bourgeoisie et non pas comme possibilité révolutionnaire. Son antagonisme vis-à-vis de la guerre le fait parvenir, lui aussi, jusqu'à la révolution; comme c'est lui qui arrive de la plus grande distance son désappointement et sa déception aussi sont les plus profonds. Il sert pour un temps la presse de la contre-révolution. Bientôt désillusionné il abandonne son rôle honteux, mais il ne put jamais se remettre complètement de cette crise. Le produit de celle-ci est sa théorie de la distinction entre le travail de l'écrivain et celui du journaliste, le contraste du «homo aestheticus» et du «homo moralis», et c'est par cette crise qu'il est repoussé dans la théorie de l'art pour l'art. Tout de même il n'a jamais été plus actuel comme alors.

László Bóka en fait la démonstration par une analyse de quatre romans. Le roman «Pacsirta» (L'alouette) montre, comment la forme de la vie du petit-bourgeois provincial est perdue sans retour; le roman «A véres költő» (Le poète sanglant) reconnaît d'une manière géniale, même dans les circonstances mesquines du fascisme hongrois, le fait que la ligne de conduite de la bourgeoisie dépassée, réactivant son attitude morale intime, renforce et nourrit pour ainsi dire son assassin, le fascisme. Le roman «Aranyárkány» (Le dragon d'or) est du genre pédagogique. Nous voyons le héros, un professeur, au moment où il est frappé de constater que ce qu'il enseigne et ce qu'il offre comme modèle par sa manière de vivre n'a plus la force de l'exemplarité. Le roman «Édes Anna» surpasse tous les romans précédents de Kosztolányi. Ici déjà le monde du travailleur entre en scène. Le roman ne représente pas la confrontation consciente des deux mondes, mais bien le fait qu'on ne peut plus aplanir une contradiction sur ce degré.

Dans son recueil de récits «Esti Kornél» il essaye de faire son compte avec le monde bourgeois, avec ses opinions de jusque-là. En défaut de marxisme ce bilan naturellement ne pouvait pas être parfait, mais l'effort n'était pas vain; ses derniers grands vers en sont la preuve. Dans ces vers il confesse sur sa vie personnelle, la mort, l'amour, la souffrance, mais ces valeurs personnelles ont obtenu une valeur pour la communauté du fait qu'ils ont pris naissance dans un moment particulier de la vie et de l'époque de Kosztolányi, alors que le monde était attaqué par des forces sociales fatales qui n'avait pas d'égards pour des valeurs quelqu'elles soient. Finalement ce n'est plus le poète seul qui a travaillé pour le déploiement de ces valeurs définitifs, mais la mort hideuse et la peste du fascisme.

PROBLÈMES ACTUELS DE NOTRE LITTÉRATURE

par József Darvas

D'après l'auteur, le fait le plus important de la littérature Hongroise est que la consolidation de notre vie littéraire a eu lieu de façon que non seulement nous sommes réussis à sauvegarder la vérité du réalisme socialiste, mais nous avons pu en même temps élargir par des éléments actuels les idées que nous avions formées sur ce sujet.

L'ordre de l'appréciation de la littérature a changé, nous avons libéré en partie nos legs socialistes des préjugés dogmatiques, et mis au jour la littérature «sombree», tandis qu'une nouvelle génération d'écrivains bien douée s'est annoncée.

L'auteur analyse ensuite la situation actuelle de la poésie lyrique, épique et dramatique et constate que c'est dans le drame que nous avons obtenu les plus grands succès. Ensuite il déclare que le développement de notre vie littéraire n'a pas justifié les opinions sectaires et les communistes étant responsable non seulement pour la littérature du présent, mais aussi pour celle de l'avenir, il faut — sans déférence quant aux principes — faire tout pour que tous les écrivains hongrois de talent aient leur place dans la continuité de la littérature. Quant au développement futur de notre littérature elle ne peut pas se développer autrement qu'en s'occupant des problèmes de l'homme d'aujourd'hui. Pour ce qui est du modernisme, il y a

encore besoin de beaucoup de débats courageux purificateurs, les réponses obtenues jusqu'ici n'étant pas encore satisfaisantes. Il a soutenu finalement qu'on ne peut pas régler la question des générations en déclarant qu'elle n'existait pas. Il faut plus de patience envers les jeunes écrivains et, outre la critique, il faut examiner aussi leurs efforts en quête d'une voie, où il se trouvent pas de mal de pièges, mais sans cela nul écrivain n'est encore parvenu à la grandeur.

LES PROBLÈMES DE LA LITTÉRATURE HONGROISE DE NOS JOURS

par István Király

(Conférence du 23. oct. 1960 à Pécs, au cours du congrès ambulant de la Société d'Histoire Littéraire Hongroise)

Le conférencier est d'avis que la pénétration de l'idéologie bourgeoise soit le problème capital de notre vie littéraire. Tout comme le révisionisme est le plus grand danger pour le mouvement ouvrier, de même la vie littéraire non plus n'est pas une région spéciale où la soumission sous l'idéologie bourgeoise serait admissible. Il désapprouve que la critique n'ait pas tracé une limite forte et distincte entre le réalisme critique et le réalisme socialiste. Ceci est d'autant plus important que dans la littérature de nos jours aussi naissent des oeuvres critiques réalistes et faute de cette délimitation on ne peut pas les estimer d'une façon satisfaisante.

Quant au modernisme, il s'agit selon lui d'une question de contenu, tandis que l'idée même sert seulement de pseudonyme pour la décadence. Voilà le nouveau mot magique à l'aide duquel on veut faire disparaître la ligne de démarcation entre le réalisme et l'anti-réalisme. Il y a une littérature socialiste qui, à l'aide des méthodes créatrices propres à lui elle, met l'homme au premier plan, et vis-à-vis il y a une littérature qui dit qu'il y a quelque part en dedans, indépendamment de la vie, des valeurs cachées qu'elle peut porter à la surface.

VUE DES CONTEMPORAINS

László Simon : Contributions à l'histoire des mouvements démocratiques de Debrecen, notamment de la société ADY TÁRSASÁG pendant la seconde guerre mondiale

DATES ET CONTRIBUTIONS

Péter Sára : Lettres inédites de Endre Ady
Miklós Kovalovszky : Trois strophes de l'étudiant Ady
Klára G. Szabó : Un manuscrit inconnu de Lőrinc Szabó
Béla Zolnai : Thaly, Ballagi, Riedl
Imre Fejős : Notes marginales pour l'iconographie de Petőfi
István Lőkös : Une lettre inconnue de Kazinczy
János Szilágyi : Une poème inconnue de Gvadányi

REVUE

Károly Szalay : Les Nouvelles de Jenő Tersánszky-Józsi
Sándor Köröspataki : Lenin—Gorkij
György Rónay : László Kálnoky: Vendange capricieuse
Péter Pór : Notes au sujet du livre de Balázs Vargha sur Berzsenyi
Béla Pomogáts : Les poèmes de Géza Gárdonyi
László Orosz : Homère et Ossian
Győző Kovács : L'encyclopédie hongroise de János Apáczai Csere
Attila Tasnádi : Évocation de Artur Elek
László Ferenczi : Aladár Komlós: La poésie hongroise de Petőfi à Ady
Éva Serey : André Chamson: Le puits des miracles
Mihály Kőhegyi : Ágnes Kovács: Présentation paradigmatique de fables hongroises
Table des Matières de l'année XLVIII et Tableau de l'an 1960

ZUSAMMENFASSUNG

Dezső Keresztúry

DÁNIEL BERZSENYI

(Vorgetragen am 21. Mai 1961 auf der zum Gedächtnis des 185. Geburtstages und 125. Todestages von Dániel Berzsenyi in Sopron veranstalteten Wanderversammlung der Ungarischen Literaturgeschichtlichen Gesellschaft)

Bei diesem feierlichen Anlaß rief der Verfasser den Menschen, die Gestalt von Dániel Berzsenyi wach, erinnerte an die gesellschaftlichen und literarischen Verhältnisse der Epoche, und unterzog die eingenartige Rolle, die dem Dichter unter diesen Verhältnissen zufiel, einer eingehenden Analyse. Lange Zeit beschäftigte sich Berzsenyi mit der Poesie nur zu seinem eigenen Vergnügen. Sein Name wurde erst durch die modernere, sich den nationalen Reformen zuwendende öffentliche Meinung bekannt. Sein Gesamtwerk ist ein Meilenstein auf dem Wege der Assimilation des antiken Vermächnisses durch das Ungarische. In diese Sphäre drang er am tiefsten ein und schwang sich zu höchsten Höhen empor. Dennoch vermochte er aus dem Reichtum der antiken Tradition nur einige wenige Elemente in seine Poesie einzuschließen. Mehr durch seine Isolation als durch seine Wirkung ist er der Repräsentant der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts. Der an seiner Epoche haftende Teil seines poetischen Werkes widerspiegelt eher mit unbewußter Unmittelbarkeit die adelige Welt aus dem Anfang des ungarischen Reformzeitalters. Die Kraft seiner poetischen Ausdrucksweise, sein Genie erhoben ihn über die Gebundenheit seiner Zeit empor. Seine Zeitgenossen erblickten und schätzten in ihm hauptsächlich den Poeten ihrer eigenen Leidenschaften, der bitteren nationalen Selbstkritik, und der Verherrlichung der bewußt gewordenen Berufung. Erst unser Jahrhundert erkannte seine aus den vergänglichen Strömungen der Epoche emporragenden ewigen Werte: in unserem Kreise begann er erneut lebendig zu wirken, nicht seine veraltete Politik, seine wunderliche Weltanschauung, vielmehr durch seine rührende Menschlichkeit, männliche Lyrik und seine beispieldios prägnante Ausdruckskraft.

János Barta

ZSIGMOND KEMÉNY DER BELLETRIST

(Vorgetragen am 22. Okt. 1960 auf der Wanderversammlung der Ungarischen Literaturgeschichtlichen Gesellschaft in Pécs)

János Barta nähert sich der vielumstrittenen Gestalt von Zsigmond Kemény durch die belletristischen Werke des Romandichters. Seiner Meinung kommt Kemény in der ungarischen Literatur ein besonderer Platz zu; unter den Zeitgenossen hat er in keinerlei Beziehung seinesgleichen. Bei Kemény ist zwar der traditionelle epische Grundton vorhanden, doch trägt dieser bei ihm keinen beständigen Charakter, sondern besteht vielmehr aus verschiedenen Elementen: romantischer Begeisterung, Loslösung vom Sujet, Analyse und einer gewissen, nach Unmittelbarkeit strebenden »Fremdenführer«-Rolle. Auf diese Weise erreicht es Kemény, daß er in seinen Gestalten lebt und denkt, ganz bis zum Mitempfinden der physischen Symptome. Dies bildet einen der Gipfelpunkte seiner Kunst als Romandichter.

Die psychologischen Beobachtungen und Schilderungen gehören zu den wertvollsten Elementen der Dichtkunst Zsigmond Keménys. In einer Zeit, als die Psychologie noch keine selbständige Disziplin darstellte, gelangte Kemény bereits zu gewissen psychologischen Erkenntnissen, die heute noch feststehen (z. B. die Tiefenschichtung der Welt des Bewußtseins). Doch wird aus der Psychologie nur in dem Fall ein künstlerischer Faktor, wenn sie Werten die Tür öffnet, die das Werk auch in ästhetischer Beziehung bereichern. Das psychologische Gefühl und die Menschenkenntnis Keménys werden zu künstlerischen Faktoren, weil sie moralisch tiefgründige Charaktere, den Reichtum des menschlichen Lebens an Schönheit und Anmut, an Erhabenheit und Tragik widerspiegeln. Der große Vorzug und gleichzeitig die große Einseitigkeit in der menschenschaffenden Kunst Keménys besteht gerade darin, daß er sich mit größter Leidenschaft der Schilderung des moralischen Menschen widmete. Das moralische Ideal seiner Helden ist die Selbstachtung, sie verabscheuen den moralischen Schmutz. Mit großer Vorliebe stellt Kemény seine großen und reinen Charaktere in das Wirrsal der Geschehnisse kritischer Situationen. Inmitten schwerer Schicksalschläge entfaltet er in ihnen die moralischen Werte, die er aller Wahrscheinlichkeit nach auch selbst besaß, das Standhalten im Leiden. Im Hintergrund dieser Weltanschauung stehen sicherlich seine eigenen Erlebnisse, er selbst ist es, der in der Widerspiegelung der Epoche und der Gesellschaft mit den großen Problemen des moralischen Daseins ringt.

DEZSŐ KOSZTOLÁNYI

Verfasser lehnt sowohl die das Werk Kosztolányis falsch bewertenden Erinnerungen der Zeitgenossen, als auch die pseudomarxistischen Präkonzeptionen ab. Seiner Meinung nach besteht das Problem Kosztolányi darin, wie das große Talent des Dichters mit den bedeutenden Hindernissen ringt, die seine Entfaltung hintertreiben. Jeden Ton der modernen Lyrik nimmt dieser Dichter wahr, doch der grundlegende Widerspruch der Epoche erreicht die Schwellen seines Bewußtseins nur als unlösbares Problem, als bürgerliche Krise, nicht als revolutionäre Möglichkeit. Als Kriegsgegner gelangt er zwar auch bis zur Revolution, er hat aber den weitesten Weg zurückzulegen gehabt, daher ist auch seine Enttäuschung, seine Ernüchterung am schwersten. Eine Zeit arbeitet er in der gegenrevolutionären Presse, entsagt aber bald ernüchtert dieser beschämenden Rolle. Doch gelingt es ihm nie die Krise, in die er damals geriet, ganz zu überwinden. Das Produkt dieser Krise ist seine Theorie der Unterscheidung zwischen schriftstellerischer und journalistischer Tätigkeit, die Gegenüberstellung von homo aestheticus und homo moralis, und diese Krise wirft ihn auch zur Theorie des *l'art pour l'art* zurück. Dennoch war er niemals so aktuell als gerade zu jener Zeit.

László Bóka unterstützt seine Auffassung durch die Analyse von vier Romanen des Schriftstellers. Der Roman »Pacsirta« (Die Lerche) zeigt wie die ländliche kleinbürgerliche Lebensform unvermeidlich in eine Sackgasse führt; im »Véres költő« (Der blutige Poet), kommt er unter den kleinlichen Verhältnissen des ungarischen Faschismus zu der genialen Erkenntnis, daß das überreife, seinen inneren moralischen Halt reaktivierende bürgerliche Verhalten seinen eigenen Mörder, den Faschismus geradezu bestärkt und großzieht. »Aranyárkány« (Der goldene Drache) ist ein pädagogischer Roman. Seinen Helden, den Professor, sehen wir im Moment, als er sich plötzlich dessen bewußt wird, daß seine Lehre, die er mit seinem Leben exemplifiziert, keine beispielgebende Kraft mehr hat. Der Roman »Édes Anna« geht weiter als die früheren Romane. Hier erscheint bereits die Welt der Arbeiter. Er schildert nicht die bewußte Opposition der zwei Welten, sondern, daß der Gegensatz auf dieser Stufe bereits unüberbrückbar sei.

In der Novellenserie »Esti Kornél« versucht der Schriftsteller mit der bürgerlichen Welt, mit seinen eigenen früheren Ansichten abzurechnen. Doch diese Abrechnung kann natürlich ohne marxistische Grundlage keine restlose sein. Daß sie aber keine vergebliche war, beweisen die letzten großen Gedichte, in denen Kosztolányi über Leben, Tod, Liebe und Leiden aussagt. Ein besonderes soziales Gewicht erhalten diese persönlichen Werte dadurch, daß sie in einer eigenartigen Minute des Lebens und der Epoche des Dichters geschaffen wurden, als nämlich die Menschheit von solchen zerstörenden gesellschaftlichen Kräften bedroht wurde, die vor keinem Wert haltmachten. An der Entfaltung der definitiven Werte, die Dezső Kosztolányi darstellt, arbeitete nicht allein der Dichter selbst, sondern der schreckliche Tod und der Krebschaden des Faschismus waren bereits dabei am Werk.

József Darvas

AKTUELLE FRAGEN DER UNGARISCHEN LITERATUR

Die wichtigste Tatsache in der ungarischen Literatur sei, daß die Konsolidierung des literarischen Lebens in einer Weise erfolgte, daß es nicht bloß gelungen war die Wahrheiten des sozialistischen Realismus zu beschützen sondern gleichzeitig auch die über dieselben herausgebildeten Vorstellungen mit zeitgemäßen Elementen zu bereichern. Die Wertordnung der ungarischen Literatur hat sich ungewandelt, das sozialistische Erbe wurde zum Teil von den dogmatischen Vorurteilen befreit, die sog. »versunkene Literatur« wurde ans Licht gebracht, und es erschien eine neue, begabte Schriftstellergeneration.

Im weiteren analysiert der Verfasser die gegenwärtige Lage der Lyrik, Epik und des Dramas, und stellt fest, daß die größten Erfolge auf dem Gebiet des Dramas verzeichnet werden können. Ferner konstatiert er, daß die Entwicklung des ungarischen literarischen Lebens die sektiererischen Ansichten nicht bestätigt habe, daß die Kommunisten nicht nur für die Gegenwart, sondern auch für die Zukunft der Literatur verantwortlich seien. Alles müsse — allerdings ohne prinzipielle Zugeständnisse unternommen werden, um alle verheißungsvollen Talente in die Kontinuität der Literatur einzuschalten. In bezug auf die weitere Entwicklung der sozialistischen Literatur wird festgestellt, daß die Literatur nur in dem Falle sich voll entfalten könne, wenn sie sich den Problemen des heutigen Menschen widmet. Über die Frage der Modernität sagt der Verfasser, daß in dieser Frage noch viele bereinigende und mutig durchgeführte Diskussionen nötig seien, denn die bisher erhaltenen Antworten seien nicht

zufriedenstellend. Zum Abschluß wird betont, daß das Problem der Gegensätze zwischen den Generationen nicht dadurch gelöst werden könne, daß man deren Existenz leugnet. Man müsse den jungen Schriftstellern mehr Geduld entgegenbringen, und neben der Kritik auch für ihre Suche nach neuen Wegen Verständnis haben, denn obwohl diese Wege an Fallgruben vorbeiführen mögen, sei noch kein Schriftsteller auf glatten Wegen zur Größe gelangt.

István Király

DIE PROBLEME DER HEUTIGEN UNGARISCHEN LITERATUR

(Vorgetragen auf der in Pécs am 23. Oktober 1960 veranstalteten Wanderversammlung der Ungarischen Literaturgeschichtlichen Gesellschaft)

Der Verfasser hält das Eindringen der bürgerlichen Ideologie für das wichtigste Problem der ungarischen Literatur. So wie in der Arbeiterbewegung der Revisionismus die Hauptgefahr darstellt, ist auch die Literatur kein Spezialgebiet, wo Zugeständnisse an die bürgerliche Ideologie zulässig wären. Er tadelt, daß die Kritik keine genügend scharfe und deutliche Linie zwischen dem kritischen Realismus und dem sozialistischen Realismus gezogen habe. Dies sei um so wichtiger, da auch in der heutigen Literatur kritisch-realistische Werke geschaffen werden, die in Ermangelung einer solchen Abgrenzung nicht entsprechend bewertet werden können.

Über den Modernismus sagte er, daß dies seiner Meinung nach eine Frage des Inhaltes sei, der Begriff selbst sei nur ein Deckname für die Dekadenz. Dies sei der neue Zauberspruch, mit dem man die Grenzlinie zwischen Realismus und Antirealismus zu verwischen sucht. Es gibt eine sozialistische Literatur, die mit Hilfe ihrer konstruktiven Darstellungsmethode den Menschen in den Vordergrund stellt, und im Gegensatz zu ihr gibt es eine Literatur, die behauptet, daß irgendwo inwendig, vom Leben unabhängige verborgene Reichtümer existierten, die sie an die Oberfläche zu bringen vermag.

MIT DEN AUGEN DER ZEITGENOSSEN

László Simon : Beiträge zu der Geschichte der demokratischen Bewegungen, insbesondere zur Geschichte der Ady-Gesellschaft in Debrecen, während des zweiten Weltkrieges.

DATEN UND BEITRÄGE

Péter Sára : Unveröffentlichte Briefe von Endre Ady
Miklós Kovalovszky : Drei Ady-Strophen aus der Studentenzzeit
Klára G. Szabó : Ein unbekanntes Manuskript von Lőrinc Szabó
Béla Zolnai : Thaly, Ballagi, Riedl
Imre Fejős : Randbemerkungen zur Ikonographie Petőfis
István Lőkös : Ein unbekannter Brief von Kazinczy
János Szilágyi : Ein unbekanntes Gedicht von Gvadányi

RUNDSCHAU

Károly Szalay : Über die Novellen von Jenő Tersánszky-Józsi
Sándor Köröspataky : Lenin—Gorki
Béla Pomogáts : Die Gedichte von Géza Gárdonyi
László Orosz : Homer und Ossian
Győző Kovács : Die Ungarische Enzyklopädie von János Apáczai Csere
Attila Kovács : Erinnerungen an Artur Elek
László Ferenczi : Aladár Komlós: Die ungarische Dichtkunst von Petőfi bis Ady
Éva Serey : André Chamson : Der Wunderbrunnen
Mihály Köhegyi : Ágnes Kovács: Typen von ungarischen Tierfabeln.
Inhaltsverzeichnis des Jahres XLVIII und Namensverzeichnis des Jahrganges 1960.

IRODALOMTÖRTÉNET

1961.

3. SZÁM

TANULMÁNYOK

<i>Keresztury Dezső</i> : Berzsenyi Dániel	225
<i>Barta János</i> : Kemény Zsigmond mint szépíró (Vita)	236
<i>Bóka László</i> : Kosztolányi Dezső (Vita)	255
<i>Darvas József</i> : Irodalmunk időszerű kérdései (Vita)	276
<i>Az élő magyar irodalom kérdései</i> (Király István előadásának vitája)	282
<i>Mádl Antal</i> : A német kérdés az új német irodalomban	286

VITA

<i>Szauder József</i> : Megjegyzések Barta István Kölcséy-tanulmányaihoz	294
--	-----

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

<i>Simon László</i> : Adalék a debrecen demokratikus szellemi mozgalmak, különösen a Debreceni Ady-Társaság második világháborúkorabeli történetéhez.....	296
---	-----

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Sára Péter</i> : Ady Endre kiadatlan levelei	305
<i>Kovalovszky Miklós</i> : Három diákkori Ady-strófa?	310
<i>Gáborjáni Szabó Klára</i> : Szabó Lőrinc kiadatlan kézírata	315
<i>Zolnay Béla</i> : Thaly, Ballagi, Riedl	318
<i>Fejős Imre</i> : Széljegyzetek Petőfi ikonográfiájához	320
<i>Lőkös István</i> : Egy ismeretlen Kazinczy-levél	323
<i>Szilágyi János</i> : Egy ismeretlen Gvadányi-vers	325

SZEMLE

<i>Szalay Károly</i> : Tersánszky Józsi Jenő novelláiról	328
<i>Kőröspataky Sándor</i> : Lenin—Gorkij-levelek, visszaemlékezések	334
<i>Rónay György</i> : Kálnoky László: Szeszélyes szüret	336
<i>Pór Péter</i> : Megjegyzések Vargha Balázs Berzsenyi-könyvéhez.....	339
<i>Pomogáts Béla</i> : Gardonyi Géza versei	341
<i>Orosz László</i> : Homér és Osszián	344
<i>Kovács Győző</i> : Apáczai Csere János Magyar Enciklopédiája	346
<i>Tasnádi Attila</i> : Elek Artur: A platánsor	348
<i>Ferenczi László</i> : Komlós Aladár: A magyar költészet Petőfitől Adyig	350
<i>Serey Éva</i> : André Chamson: A csodák kútja	352
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Kovács Ágnes: Magyar állatmesék típusmutatója	353

BIBLIOGRÁFIA

<i>Sándor László—Botka Ferenc</i> : A kárpátukrajnai magyar könyvkiadás irodalmi bibliográfiája	355
---	-----

IDEGENNYELVŰ ISMERTETÉSEK

MELLÉKLET: Az IRODALOMTÖRTÉNET 1960. évi 1—4. számainak tartalomjegyzéke és névmutatója (Összeállította: Bohus Magda)	
---	--

Ára: 8,—Ft

Előfizetés egy évre: 24,—Ft

FELHÍVÁS OLVASÓINKHOZ!

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság megvenné az Irodalomtörténet

1949. évi 3. és 4.,

1950. évi 2.,

1951. évi 1., 2. és 3.,

1952. évi 1. és 2.,

1954. évi 2. számait.

Felkérjük mindazokat, akiknek a felsorolt számokból nélkülözhető példányuk van, szíveskedjenek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság irodáját írásban (Budapest V., Pesti Barnabás utca 1.) vagy telefonon (180—245) értesíteni.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1961.

4. SZÁM

TARTALMÁBÓL

- TÓTH DEZSŐ: A klasszikus lírai hagyomány és fiatal költőink
NACSÁDY JÓZSEF: Az irodalmi népiesség 1867 utáni problémáihoz
KÁROLY SÁNDOR: Közös ritmikai elemek Vajda János
és Ady költészetében
NÁDOR GYÖRGY: Thomas Mann „Felix Krull”-jának motívumairól

VITA
KORTÁRSÁK SZEMÉVEL
ADATOK ÉS ADALÉKOK
SZEMLE
TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, FÖLDESSY GYULA, KIRÁLY ISTVÁN,
KOCZKÁS SÁNDOR, PÁNDI PÁL, TÓTH DEZSŐ, VARGHA KÁLMÁN,
WÉBER ANTAL

Szerkesztik:

BÓKA LÁSZLÓ (felelős szerkesztő) és WÉBER ANTAL

Segédszerkesztő:

BESSENYEI GYÖRGY

E szám munkatársai: Tóth Dezső kutatóintézeti osztályvezető, *Nacsády József* egyetemi adjunktus, *Károly Sándor* tudományos kutató, *Nádor György* tudományos kutató, *Greza Ferenc* középisk. tanár (Hódmezővásárhely), *Sándor Julia* író, *Nagy Géza* gimnáziumi tanár (Kunszentmiklós), *Sándor József* tudományos kutató, *Bisztray Gyula* ny. egyetemi tanár, *Dobai János* középiskolai tanár, *Scheiber Sándor* főiskolai igazgató, *Zsoldos Jenő* gimnáziumi igazgató, *Mezei Márta* egyetemi adjunktus, *Schweitzer Pál* tanár, *Lutter Tibor* tanárjelölt, *Szabó Ede* szerkesztő, *Kaposi Márton* tanár, *Jenei Ferenc* tudományos kutató, *Tarnóc Márton* kutatóintézeti gyakornok, *Perneczky Géza* tanárjelölt, *Szabadi Sándor* középiskolai tanár, *Durkó Mátyás* egyetemi adjunktus.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest V. Alkotmány utca 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámlasszám: 46

Csekkbefizetési számla szám: 05-915-111-46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN, Budapest V. Váci utca 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V. József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066. (Példányonként megvásárolható a Posta nagyobb árusítóhelyein is)

Szerkesztőség: Budapest V. Pesti Barnabás utca 1. — Telefon: 180—245.

TÓTH DEZSŐ

A KLASSZIKUS LÍRAI HAGYOMÁNY ÉS FIATAL KÖLTŐINK*

A hagyományhoz, mintákhoz sokszor alkalmi kölcsönzésekkel is együttjáró igazodás fiatal költőknél természetes, magától értetődő jelenség. Ugyanakkor mindig csak szükséges állomás a fejlődésben: a hagyomány valamely ágának ez a megismerő bekebelezése éppenséggel túlhaladásának is egyik feltétele.

Ahhoz azonban, hogy a hagyományból kor és személyes alkotói karakter szerint választani tudjunk, mindenekelőtt ismerni kell azt a hagyományt. Egy valamirevaló költőnek ismernie kell — éspedig átlagon fölül — a magyar irodalom történetének egész folyamatát, ezen belül a líra történetének benső mozgását. Ha valaki ma tollat fog — a nagy változások ellenére —, egyfajta szerves alakulatnak válik sejtjévé: a maga helyének, szerepének pontos felismeréséhez szükséges ismernie az „organizmus” egészének működését, előtörténetét. Minden különösebb konzekvencia-levonási törekvés nélkül csak megemlítem, hogy pl. egy mai fiatal költőben, ha végigpillant irodalomtörténetünkben, rögtön fel kell merülnie a kérdésnek: mit jelent ma lírikusnak lenni — értve ezalatt a *műfaj* bizonyos mértékig megváltozott helyzetét. Ismeretes ugyanis irodalmunk líra-központúsága, az, hogy irodalmunk hegyvonulatát a tartalmak s a művészi megvalósulás tekintetében elsősorban a Balassi, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Ady, József Attila csúcsok karakterizálják, s ha az elemző indoklással irodalomtörténetírásunk adós is — nagyjából elfogadhatjuk, hogy ez a magyar társadalom fejlődésének bizonyos sajátosságaival függ össze. Csakhogy a felszabadulás, s még inkább az azóta eltelt 16 esztendő alatt társadalmunk struktúrája alapvetően megváltozott, aminthogy megváltozott helyünk a világban, s mindez, legalábbis elvileg, éppen azokat a sajátosságokat küszöbölte ki, amelyek a líra e kétségtelen, a talán csak Móriczcal oldódó primátusának feltehetően okai voltak. Gondolhatják, hogy nem a líra szocialista irodalmon belüli helyét akarom kikezdeni. Nem, csak épp utalok a klasszikus hagyomány egészétől sugallt helyzetkép megváltozására. Az ilyenfajta nagy módosulás figyelembevétele a klasszikus hagyomány felmérésén alapszik, s ha igen áttett formákban is, de elemét kell, hogy képezze egy mai lírai költő történeti helyzettudatának.

Egyszóval, szükséges ismerni a hagyományt vagy mondjuk egyszerűbben, a magyar irodalom történetét. Éspedig az egészét. Egy költő nem elégedhet meg egy-egy nagy előd művének pusztá ismeretével vagy akár tanulmányozásával — mert a számára levonható tanulságok igen nagy részét éppen ennek a műnek a korhoz, a korabeli írói terméshez való viszonya rejti; nem elégedhet meg azzal a távlatlansággal, amivel egy-egy nagy egyéniség a köztudatban él. A múlt nagy egyéniségei a köztudatban óhatatlanul stilizálódnak, mert a hagyományokat továbbító középiskolai és egyetemi oktatás praktikus szempontoktól vezérelve már eleve válogatást ad, s minden törekvése ellenére természetszerűen szakítja

* Elhangzott az Írószövetség költői szakosztályának 1961. ápr. 7-i vitáján.

ki az életműveket eleven környezetükből. Olyasmit értek ezen: egészen más hatást kelt egy Petőfi-vers olvasása egy kötetben — s mást, ha mondjuk az *Athenaeumot* vagy az *Életképeket* lapozva, a korabeli irodalmi atmoszférától körülölelten bukannunk rá. Annyira persze nem vagyok elfogult irodalomtörténész, hogy feltétlenül könyvtárban való üldögélésre vagy folyóirat böngészésre buzdítsak. De arra szeretnék figyelmeztetni, hogy a klasszikus örökség egyik legértékesebb s érzésem szerint elhanyagolt eleméhez: nevezetesen az írói *magatartás* példáihoz az irodalom történetének tüzetesebb tanulmányozása révén juthatunk el. Az írói magatartásnak a műből kiolvasható elemeit rendszerint igen lényegesen és szervesen egészítik ki a művön kívüli mozzanatok, vagy éppen: a mű nyújtotta tanulságok megértése sokszor nem is lehetséges ezeknek az elemeknek ismerete nélkül. A tüzetesebb tanulmányozás a műből és iskolás összefoglalásokból ismert karaktert a mindennapi ember vonásaival egészíti ki; a korabeli még távlattalan vélekedések a hétköznapiból nagyra növekedés, a kiválás folyamatát teszik érzékelhetővé, s értetik meg azokat a külső és belső nehézségeket, amelyeknek áldozatos legyőzése árán — s korántsem magától — létrejöhett a mű. Az ilyen részletes tájékozódás egyszersmind a kor érzelmi-gondolati atmoszférájának közvetlen megismerését jelenti, melyben az alkotó élt, amelynek erejéből táplálkozott, amelynek nemcsak történelmi akadályain, de napi kicsinyességein is győzedelmeskedett. Az ún. nagyközönséget érthetően a mű vonzza — de azok, akik nemcsak olvasók, hanem maguk is alkotók, akik maguk is csak szüntelen belső és külső küszködések árán haladhatnak előre, s akik nyilván akarnak előrehaladni, akik maguk is — mert érdemes-e másképp egyáltalán hozzákezdeni — nagy költők akarnak lenni, azoknak a személyes, alkotói életforma, tanulságaira, a kor mindennapjaihoz való viszony tanulságaira feltétlenül szükségük van.

Mindezek után néhány szót a költői magatartásról, előrebocsátva, hogy az örökségnek ezek a morális elemei a hagyományhoz kapcsolódás vitáiban mintha aránytalanul háttérbe szorulnának a tematikus — stílárius módszerbeli őskeresés kérdéseivel szemben. A kettő persze szorosan összefügg, de jó a kettőt szétválasztani, már csak a sok félreértés elkerülése végett is. Analóg vagy éppen azonos alkotói magatartás kor szerint más-más tematikában, stílusban, szemléletben jelentkezik. Sok félreértés — mint pl. a Petőfi—József Attila kérdésben is — a hagyomány e viszonylagos állandóinak és változóinak összekeveréséből származik.

Ami ezt a költői magatartást illeti, úgy érzem, klasszikus hagyományunknak éppen az a szférája, amely kissé kiaknázatlan, kevésbé vagy csak formálisan idézett.

Itt van mindjárt klasszikus lírai hagyományunknak szinte egyöntetűen karakterizáló *közéleti* jellege. Példákat nem akarok, s fölösleges is idézni. Legfeljebb arra utalok: nem egyszerűen arról van szó, hogy líránk minden korban általában kifejezte a nagy közösségi törekvéseket, a maga művészi erejével szolgálta, támogatta azokat — hanem, hogy ezen is nőtt nagyra. Klasszikusaink életművében is van művészi egyenetlenség, de kevés kivétellel éppen a közösségi ihlet talaján alkották legnagyobb, legemlékezetesebb műveiket. Nem akarom szembeállítani — mert nem is lehet, s valahol mélyen úgyis összefügg — pl. Balassi szerelmi költészetét és vitézi énekeit, de a nemzeti közemlékezet inkább az utóbbiakat őrzi, s azt hiszem, megvan ennek a közfelfogásnak az esztétikai alapja is. Berzsenyi költészetében a közösséggel szemben támasztott — ugyan illúziós, de szubjektíve heroikus — igények emelték az óda műnemét a legmagasabbra; Kölcsey versei közül kétségkívül a nemzet sorsával viaskodók a legkülönbek; Vörösmarty lírájának csúcseit vita nélkül *Szózat*ában, romantikus közösségi ódáiban, az emberi fejlődés nagy történelmi dilemmáin töprengő gondolati lírájában jelölhetjük meg; Petőfi költészetének egészét a néppel való, s eladdig legteljesebb, máig példamutató azonosulás emelte esztétikailag merőben új magaslatoakra, s mutatis mutandis ugyanezt éppen a forradalmi hagyomány továbbvivőiről, Adyról és József Attiláról mondhatjuk el. — Nem e nagy alkotók

— legtöbbször éppen sokoldalúságuk miatt nagy — költészetének szűk szempontú szelek-
tálásáról van itt szó, úgynevezett privát lírájuk és közösségi lírájuk szembeállításáról. Hanem
arról, hogy az azonosulás koruk nemzeti-népi törekvéseivel, felelősségérzetük, amely nem-
csak tudomásul vett, hanem állást foglalt, nemcsak megfogalmazott, hanem mozgósított —
az nem egyszerűen nagyságuk velejárója, hanem oka, feltétele volt. És ez lírai örökségünk
soha szem elől nem téveszthető, legnagyobb, egyben legaktuálisabb tanulsága, amit az egyes
fiatal és helyesen nagyratörő költőknek szubjektíve is balgaság figyelmen kívül hagyni.
A költői magatartás kérdése a hagyományhoz való viszony szempontjából — úgy érzem —
elsődlegesebb, döntőbb kérdés, mint az, hogy ki-ki milyen lírai szemléleti formákat érez
magához közelebb esőnek. Pontosabban, egyes szemléleti formákhoz való kapcsolódás, csak
akkor lehet tartalmas, ha kíséri, telíti azt a magatartás közelsége is.

A helyzet — tisztelet persze a kivételnek — nagy általánosságban mégis az, közé-
leti líránk szegényes, sőt, szegényedik. Fiatal költőinknél nemegyszer megcsúsz, hogy első
közösségi hangütésű kötetüket olyan második követi, amely befelé fordulásról, szem-
léleti beszűkülésről, a közösségi érdeklődés megfogyatkozásáról, ama közösségi költői maga-
tartás megingásáról vall. Pál József *Mézpergetésében* a kritika a korábbi *Dúdolgatóhoz* képest
joggal szemlélődő megtorpanásról, önmagába temetkező ernyedtségről beszél, Tornai József
most készülő második kötetét a közösségi tematika nagymérvű lepadása jellemzi, Kalász Márton *Ünnep
előtti*je első kötetéhez képest befelé fordulóbb, a kollektívumhoz közvetlenül forduló mozgó-
sító, meggyőző, ráható elem kevesebb benne stb. Félreértés ne essék: itt csak egy szempontról
beszélék, a költői magatartás alakulásának bizonyos tendenciájáról, nem is akarok különö-
sebb értékelő konzekvenciákat levonni. Annál kevésbé, mert pl. a felsoroltak egyikénél sem
mondhatom, hogy költői kifejezőkészségük, szemléletük, látásuk nem vált gazdagabbá,
árnyaltabbá — élesen kifejezőleg. S itt van a kritika problémája éppúgy, mint az egyes költőké.
A kérdést — ha tetszik, a bajt — úgy fogalmaznám meg: mintha volna egy olyanfajta tév-
hit, hogy a költői szemlélet gazdagításához, az eszközök finomításához, egyáltalán a feltá-
rt lírai anyag terebélyesedéséhez valamiképp a lelki élet intimebb, mélyebb szféráinak
felásásán, befelé forduláson keresztül vezetne az út. Azt hiszem, itt a polgári líra-
felfogás latens továbbéléséről van szó. Mert ne felejtjük el, nemcsak az a hagyomány, amit
keresünk és rátalálva, meglevenítünk — de az az is, ami a maga tehetetlenségi nyomatékánál
fogva a szubjektív akaratoktól szinte függetlenül hat. — A polgári líra a maga korszakos
egészségben nagy úttörést jelentett. Éppen az egyén és közösség mélyen megváltozott viszonya
az egyén viszonylagos, majd egyre növekvő elszigeteltség-élménye az emberi kapcsolatokat
eldologiasító kapitalista társadalomban — szükségképpen vezetett épp az individuális belső
élet lírai feltárásához. S ez egyfelől kétségtelen nagy előbbrelépést jelentett, feltárt eladdig
meg nem közelített szférákat s kialakított e sokszor nehezen megközelíthető tartalmak meg-
ragadására alkalmas sajátos és finom eszközöket. — És ezeket mint a történelmi fejlődés
humánus eredményeit használjuk fel és haladjuk meg. — Csakhogy az is történelmi és eszté-
tikai tanulság, hogy főleg az imperializmus korszakában ez az individuális elszigetelődés
felettébb nagymérvűvé vált. Ez volt az, ami immár dekadens maximumra fokozta a lírai
ön szemléletet, de ez volt ugyanakkor az, ami egyszersmind el is szegényítette ezt a belső
világot. Mert amit nem felejtethetünk el: az az, hogy a lélek benső — bensőnek tetsző gazdag-
sága végső soron csak a valóságból, a világból, a többi emberrel való kapcsolat gazdagságából
táplálkozhat. Az egyén, az én, a személyes tudat, társadalmi termék. A világtól való — bár-
milyen indokú — elszakadás, elszigetelődés óhatatlanul a belső szférák elszegényedéséhez
vezet. A dekadens polgári lírára épp az volt jellemző, hogy ezzel a már igazi tartalmaitól
megfosztott vagy inkább kifosztott belső világ kifejezésével viaskodva, épp a tartalmi elemek
híján volt kénytelen a nyelvi konkretizálás lehetőségeibe fogódzni, volt kénytelen a forma
jelentőségét ad absurdum felfokozni, a forma, a nyelvi bőség, az eszközök raffinált hasz-

nálatával fenntartani magát; a lírai önkifejezést áttolni a tartalmi térről a formaira. — És ebből a gyakorlatból szűrődött le az a — azt hiszem, ma is kísértő — szemlélet, hogy az individuális magábaszállás pozitív, benső kapcsolatban van a forma, a kifejezési lehetőségek gazdagodásával. Nem vesszük figyelembe, hogy a költészetet nagyobb veszély nem fenyegetheti, mint a tartalmi elszegényedés, sem azt, hogy — amint épp a klasszikus örökség figyelmeztet — igazi nagy formai gazdagodás, nagy esztétikai értékek és újszerűségek születése mindig csak a tartalmi gazdagodás kísérőiként jelentek meg. — Ez olyan törvényszerűség, ami alól nincs kivétel. És ezt a nézeteikben, szemléletükben, magatartásukban alakuló fiataloknak sem lehet szem elől téveszteniük. Igaz, a személyes költői pálya alakulása, fejlődése folyamat. Időben zajlik le, valahonnan indul, valahová elér, s épp az indulás, a kezdés szakaszában a változás gyors ütemű, állomásai vannak, s ezek jellegét még sokszor egyszerűen személyes fejlődési igények szabják meg. Ezért, a fiataloknál másképp vetődnek fel a költői magatartás alapvető igényei, s a kritika is másképp kell, hogy felvesse azokat. A kritika részéről inkább figyelmeztetésnek, a költők részéről a személtartásnak van helye. Egy bizonyos ponton azonban — kinél-kinél mikor — eldől a dolog. Továbbhaladás vagy megrekedés kérdésévé lesz. S jaj annak, aki ekkor nem a nagy tanulságok irányába dönt. Persze, a pontosság kedvéért ehhez a költői közösségi magatartáshoz néhány megjegyzést is kell fűznünk. Nem lehet figyelmen kívül hagyni ugyanis, hogy a maitól nem egy vonatkozásban mélyen különbözik klasszikus irodalmunk, s ezenbelül a líra és a politika, a közélet egymáshoz való viszonya.

Köztudott, hogy a magyar irodalomnak a nemzeti élet egészében, ismét csak sajátos körülményeink folytán, más országokéhoz képest, megkülönböztetett szerepe volt. Éppen függő helyzetünk, a progresszív társadalmi erők gyengesége miatt a XVIII. sz. végén, a XIX. sz. elején a nyelv és irodalom lett a nemzeti közélet politikánál fontosabb, nagyobb szerepet betöltő fóruma. S később, nemzeti klasszikus irodalmunk kibontakozásának idején, a reformkorban, amikor már egy eleven politikai élet is kialakult, az irodalom akkor is megtartott valamit — éppen az önálló nemzeti államiság hiánya miatt — ebből a felfokozott, megkülönböztetett, közéletirányító szerepből. Széchenyi, Kossuth, Wesselényi, Deák nemcsak erősen építettek és számítottak az irodalom hatására, de sokban tőle nyertek indítást, sokban szuggesztíója alatt is álltak. S az írók nemcsak költészetükben, hanem személyükben is részt vettek a politikai életben: Kölcsey íróból szinte politikussá alakult át a 20-as évek végéig, Vörösmarty aktív szervezője, irányítója volt Kossuth pesti táborának, nemzetgyűlési képviselő, a szabadságharc alatt inkább politikus, mint költő stb.

És ami a legjellemzőbb: ebben az időben a politikai maximumot — Petőfi és részben Arany költészetén keresztül — az irodalom, a költészet mondta ki, mintegy itt is megelőzve a politikát. A nemzeti-társadalmi fejlődés további során az irodalomnak s éppen a költészetnek ez a nemzeti élet egyetemében betöltött különleges funkciója megszűnt, megtartva természetesen azt a közéletet befolyásoló nagy és nélkülözhetetlen szerepet, amelyet az irodalom egy-egy társadalom életében általában betölt. Ez a korszak, egyben klasszikus lírai hagyományunk nagy korszaka, művével együtt hátrahagyott azonban egy magatartásformát, a nemzeti-társadalmi programokat meghatározó, a politikai gyengeségeket és felelősségeket korrigáló, a továbblépés ütemét diktáló költő feladattudatát. S ez az önszemlélet s az ebből adódó művészi sikon jelentkező magatartásformák olyan eleme a klasszikus hagyománynak, amely a párt vezetése alatt álló proletárdiktatúra viszonyai közt történelmileg időszzerűtlen.

1956-ban néhány író hiedelemszerű vezetői feladattudata pl. kimondatlanul, de sokszor kimondva is, erre a történelmietlenül értelmezett hagyományra hivatkozott. S mindezzel szorosan összefügg még egy alapvető kérdés. Nevezetesen, hogy klasszikus költői hagyományunk a maga nagy értékeivel egyetemben, belső történelmi természetű szerinti ellenzéki jellegű. Éppen, mert mindig progresszív volt, mert haladó nemzeti vagy népi törek-

véseknek volt kifejezője — valamiképp vagy az elnyomó külső hatalommal, vagy az uralkodó osztály diktatúrájával szemben szólalt meg. Ami annyit jelent, hogy a kibontakozás, a fejlődés, a harc igenlése benne elválaszthatatlanul egészül ki a hatalommal szemben való fellépés izgalmával, feszültségével — ez pedig költői karakterenként változóan, de megközelítésben, tónusban, művészi eszközökben is megnyilatkozó jellemző magatartásformát jelentett.

És így tovább — lehetne sorolni ezeket az alapvető különbségeket, melyekkel azonban korántsem azt akarom mondani, hogy a mai fiatalok költészetében váteszi programadói magatartás és feladattudat vagy valami ellenzékiesség a fő problémák, de azt mindenesetre, hogy klasszikus lírai hagyományunk egészének asszimilálása kapcsán ezek a megkülönböztetések lényegesek, s szem elől tévesztésük sok elvi és művészi félreértéshez is vezethet.

Hogy ma az irodalom nem lehet a hagyomány közvetlen értelmében „ellenzéki”, az, ha nyíltan nem is, de amolyan ún. „őszintébb” beszélgetések során fel-felvetődik, s éppen a közösségi lírával kapcsolatban, egy kissé olyan értelemben, hogy mindez valamilyen módon kárára volna a közéleti lírának vagy legalábbis hátrányt jelentene a ma költője számára.

Azt hiszem, az ilyenféle gyanakvás vagy aggodalom mögött ismét csak egy polgári nézet, s ha jobban megnézzük, a l'art pour l'art keres „korszerű” megfogalmazást. Mert emögött az irodalom pártirányításának kétségbevonása vagy legalábbis a pártosságtól való húzódozás rejlik. A gazdasági, politikai és kulturális élet fejlődésének irányát, ütemét a párt szabja meg, éspedig a tudományos szocializmus alapján. Úgy gondolom, az az öröm és lelkesedés, hogy alapvető teendőink történelmi végrehajtásában erős és tudatos politikai hatalomra támaszkodhatunk — messze nagyobb, emelőbb és lírát telítőbb alaphelyzet —, mint az, hogy többé-kevésbé elszigetelt népi-nemzeti törekvéseinket ilyen vagy olyan hatalommal szemben kell költőileg képviselni. Abban, hogy egyesekben aggodalmat kelthet az, hogy a népi törekvésekkel való azonosulás ma szükségképpen egyet jelent a pártpolitika irányelveivel, csak valamiféle öntudatlan polgári előítélet, a pártosságtól való félsz nyilatkozik meg akkor is, ha ez a tartózkodás mint a sematizmustól való óvakodás van jelen. Csokonainál, Vörösmartynál, Petőfinél, Adyánál, József Attilánál hány olyan vers van, amely a népi-nemzeti vagy egyetemes emberi előrehaladás korlátatlan távlatait idézi — mégsem sematikus; hány olyan, amelyet nem a küszködés, hanem a győzelem, a megelégedés, a beteljesültség örömeit és erejét hirdeti és nem sematikus; hány olyan, amely nem a kisebbség, a gyengeség, hanem a fölényes erő pozíciójából szól — és nem sematikus. Meg aztán, nincs elég mód ma is „ellenzékiességre”? Nincsenek ma is az emberiség fejlődését korlátozó, veszélyeztető erők, amelyekkel szembe kell és lehet szállni — akár odatúl, akár a mi életünkben —, nincs még bűn, győtrelem és boldogtalanság, amellyel szemben mindenkor költői feladat ellenzékinak lenni, s mindezekkel a lehetőségekkel — hogy nagyon kiélezzem — csak azért nem élni, mert akkor uram bocsá' pártos költő leszek? S nem látni, hogy épp fordítva: mindezeknek a lehetőségeknek felismerésében, alkotó felhasználásában a párt szavának figyelmes tanulmányozása csak segít? Nagy klasszikusaink a társadalmi tudatosság ilyen vagy olyan, de — József Attilát kivéve — még nem tudományos fókán épp azáltal lettek nagygyá, hogy egygyé tudtak válni a nagy népi-nemzeti törekvésekkel, figyelmeztetve mindig az egész emberi előhaladás tendenciáira. S ma az volna baj, hogy ez a kapcsolódás, ez az eligazodás könnyebb? Nem a párt, ama erő után igazodni, amelynek irányítása alatt egy mélységesen elnyomott, óriási hatalmak ellenében emelkedő mozgalom történelmileg hihetetlenül rövid idő, úgyszólván néhány évtized alatt alapvetően megváltoztatta a világ arculatát, új alapokra fektette az emberiség eljövendő történelmét? — csak azért nem, mert egy időszakban feltétlenül eltévelyedő és korrigálandó, de az egészhez viszonyítva mégiscsak elhanyagolható hibákat vétett? Nem a leglényegesebbet érintő történelmi tévedés volna ez akár egy irodalom, akár egyes írók, költők részéről?

S nézzük a dolog másik oldalát! A klasszikus hagyomány arra is sok példát idéz, milyen emberi és költői válságokhoz vezetett nagy alkotók életében is az, ha csak egy időre, de elvesztették — akár személyes korlátaik folytán, akár a korhelyzet miatt — kapcsolatukat az eleven élettel, vagy ha elapadt az a sodrás, amelyen költészetük nagyra nőtt. Berzsenyit elszigeteltsége a legnagyobb s szinte végzetes válságba sodorta, Kőlcseynél önemészti tépelődéshez, terméketlen esztendőkhöz, Vörösmartynál a huszas évek végén a romantika zsákutcájához, a forradalom utáni Aranynál meddő küszködéshez, hosszú hallgatáshoz vezetett. Őket a történelem nagyrészt felmenti — nem annyira maguk, mint inkább a világgal való konfliktusuk pillanatnyi feloldhatatlansága volt az ok, hogy meg kellett torpanniok. (Bár tagadhatatlan, hogy válságaik egyik komponense önnön világnézeti korlátaikban keresendő.) De e válságok vagy torzulások, hallgatások konkrét jelentésüktől függetlenül segítik átérteni azt az igazságot, hogy minden nagy mű, s főleg lírai mű mennyire függvénye a korral, a közösségi törekvésekkel, a nagy áramokkal való kapcsolatnak.

S ha ezt a ma nyelvére fordítom, annyit jelent: függvénye a párthoz, a párt politikájához való viszonyoknak. És ezt annál nagyobb nyomatékkal lehet és kell hangsúlyozni, mert sem az általános, sem a kultúrpolitikai életben nem kompromittálják ezt ma már helytelen mód-szerek. S affelől sem lehetnek kétségeink, hogy — s itt most a fiatalokról vagy még fiatalokról beszélek — a mai elszigetelődés, visszavonulás, a mai elnémulásos vagy félig elnémulásos tartózkodás, amilyen volt vagy esetleg még mindig van Juhász Ferencnél vagy Nagy Lászlónál, az is alá van vetve ezeknek a klasszikus hagyomány egészében oly tisztán felismerhető törvényszerűségeknek. Aminthogy egy egészen másfajta elszigetelődés — amelyet a kritika Győre Imre lírájával kapcsolatban jelzett, s ami ugyancsak oldódóban van — az is ugyanennek a koordinátának függvénye.

S itt vigyázni kell a kritikához, a reagáló közvéleményhez való viszonyra is. Klasszikus hagyományunkban gyakori a nagy költők, sokszor épp a nagyot, újat merők meg nem értettsége, kivetettsége. Ne csináljanak ebből a megbírált fiatal írók mítoszt, magukra vonatkoztató öntetszorgást. Az teljesen helyénvaló, hogy egy-egy leendő Csokonai, Petőfi, Ady vagy József Attila igényével lépnek fel önmagukkal szemben — de az már merő öncsalás a mi társadalmunk ízlés-atmoszféráját a Csokonait körülvevő nemesi udvarházak ízlésével, a Petőfit ócsárló arisztokrata-gusztussal, az Adyt kinevető népi nemzeti epigon esztétikával állítani mutatis mutandis ugyan, de mégiscsak párhuzamba. Olyan kritikai élet még nem volt, hogy tévedés ne esett volna, s nyilván mai helyes kultúrpolitikánknak is vannak a szerkesztőségekben, a lektorátusokban fafejű képviselői. De az alapérzésnek annak kell lennie, hogy költőink itthon vannak, szeretettel, megbecsüléssel és tisztelettel veszik körül őket — nem ellenséges hangoltságú értetlenség, ellenkezőleg, segítőkész támogatás, nagy várakozás, népi olvasóközönség veszi körül őket.

*

Klasszikusaink egy szürke, mindennapokat élő irodalmi élet — hangjukra még nem talált — részesei voltak: úgy *lettek*, nőttek nagygyá. Minden időben volt egy olyan pillanat, amikor a korábbi nagyok éltek vagy emléküik élt, uralkodott, de még nem volt Vörösmarty, de még nem volt Petőfi, de még nem volt Ady Endre, holott személyükben, sőt költő mivoltukban már voltak, léteztek, versekkel, tervekkel, barátokkal. S nyilván, hogy ezalól a mi korunk sem kivétel. Történelmi helyzetünknel fogva minden eddiginél nagyobb jogunk van a pillanatnyi állapotot is úgy felfogni, mint amikor egy József Attila, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc árnyékában már jelen van valahol — akár kötetten, akár csak a lapok hasábjain jelentkezők, vagy akár az asztalfiókjuknak frogatók közt — az, aki nemcsak nyomukba lép, de jelöltje s az időnek.

S itt mindjárt a tanulság. Elképzelhetetlennek tartom, hogy fiatal író ne a legmagasabbra törés vágyával, indulatával legyen eltelve. Mert, amilyen bizonyos az, hogy a személyes eltökéltségek, maximumot-akaráások döntő többségükben illúziósak, s nincs meg mögöttük az objektív fedezet, ugyanolyan bizonyos, hogy nagy mű, klasszikus alkotás nem születet a legteljesebb belső elszánás, a legteljesebb, legigényesebb áthatottság, a legmagasabbra törő hivatástudat nélkül. S ez nemcsak a klasszikus szintnek feltétele, hanem mindenkor az egyéni lehetőségek teljes kihasználásának, a személyes képességek végső határainak eléréséhez is elengedhetetlen. Ezért nem hiszek én abban a fajta, s bizony nem ritka költői ál-szerénységben, amely a maga köreit eleve lemondóan jelöli ki, amely az őt ért kritikákba úgy nyugszik bele, hogy: hát igen, én „csak” ez vagyok, — s ambíciói bevallottan, sőt, programszerűen megrekednek a kinyomattatás „szerény” igényénél, vágyai ott, hogy „részese legyen az irodalmi életnek”, hiúsága abban, hogy néhány vers vagy egy éppen a kiadhatóság határát megűtő kötet erejéig költőnek nevezhesse önmagát. Nem, a „tisztos középszer” is csak akkor igazán az, csak akkor eleven része az irodalomnak, ha a legheroikusabb küzdelem, a soha meg nem elégedés harcában érték el. Naggyá pedig soha, senki nem válhat, ha ez a fajta mértéktelen és maradéktalan hivatástudat nem hatja át minden idegét.

Nem arról van szó, hogy ne legyen gond a publikálás, a fogadtatás, hogy ne sandítson az ember a riválisokra, irigyelje a sikereseket, s a maga erejét ne mérje a nálánál gyengébbekéhez is — vagy akár: hogy ne jusson eszébe a sordíj —, de abban a pillanatban beköszönt a legteljesebb sivárság, a művészet óhatatlan halála, minden eleven forrás kiszáradása, amint ezek a tényezők lényegessékké válnak, amint e másodlagos külső tekintetek akárcsak felerészen is képesek elnyomni a költészethez, az alkotáshoz való személyes benső viszony erejét.

A legelső vizsga, amin minden valamirevaló költőnek át kell esnie, hogy hogyan állja meg a hivatástudat próbáját, mennyire él benne a műre összegező akarat, mennyire futja kifejezési igénye, energiája: mennyire a mű, az alkotás fontos számára — s nem a nyomtatás, nem a hírnév, nem az összes másodlagos elem. Értsük meg: ez nem valami erkölcsi felkészültség kérdése, hanem magának a tehetségnek egyik kritériuma.

Vagy itt a műgond kérdése, az írói felelősség a művel szemben. Ha az ember fiatal költők olyan pongyolaságaival, képzavaraival, ritmusbotlásaival találkozok, amelyek nyilván nem szimpla tehetségtelenség, hanem egyszerű felületesség, nemtörődömség következményei, oly jószívvel, a tanulság biztos tudatában tudná nem egy klasszikusunk húzásokkal, javításokkal tele kéziratait tanulmányozásra ajánlani: mennyi felelősség, milyen harc a pontos kifejezésért, milyen igény és határozottság a törlésekben, s a sokszor áttekinthetetlen kuszságban a mondanivaló s az egyéni stílus kibontakozásának milyen izgalmas történetei. A klasszikus hagyomány átvételéhez ott vannak a kéziratárak, sőt, egyre gyarapodó, áttekintést biztosító kritikai kiadásaink apparátusai, amelyek az *alkotóműhelybe* engednek bepillantást, nagyjaink önmagukkal szemben támasztott igényeiről legközvetlenebbül vallanak, vagy ott az egész Kazinczy-levelezés, amely telve a műgondra intés sokformájú, de egy lényegű, máig helytálló tanácsaival.

És így tovább lehetne sorolni mindazokat a feltételeket, vagy legalábbis jellemzőket, amelyeket ez a hagyomány a költői magatartás tekintetében mintegy abszolút örökségként ránk s mindenekelőtt a nyilván nagyratörő, induló fiatal költők számára hagyott. Volt-e vajon műveletlen, idegen nyelvet nem ismerő, a világirodalom nagy tanulságait figyelmen kívül hagyó nagy költőnk? — Kinek-kinek számot kell vetnie önmagával. És a mesterséget illető elméleti felkészültség? Nagy lírikusaink irodalomnak, költészetnek legkitűnőbb elméletírói is. Nemcsak a mesterség megkövetelte tájékozottsággal, hanem alkotó módon vitattak Csokonaitól kezdve, Berzsenyin, Kölcseyn, Arany Jánoson át József Attiláig, a legkülönbébb poétikai, verstani, műfajelméleti, történeti és esztétikai kérdéseket. — Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady, József Attila koruk kitűnő tehetségeket, érté-

keket felismerő kritikusai voltak — azaz, művészetükhöz *tudatosan* viszonyultak. Ami a mesterség kérdéseire való tudatos viszonyt illeti, itt a kérdés már rég eldőlt, a „spontán zseni” kultusz naiv képviselőinek már a XIX. sz. elején épp a zsenik olvasták a fejükre az „írói teóriátlanság” veszélyeit, s mégis, ahogy inkább hallom, mintsem tudom, ma is vannak, akik elméleti tájékozatlanságukkal dicsekedve, a tehetség spontán teremtményére hivatkoznak.

De ez a tágabb, irodalomtörténeti értelemben felfogott klasszikus örökség sok tanulságos eligazítást ad magának a hagyomány-felhasználásnak a kérdéséhez is. Az egyik: hogy induló költőnél, ha mégoly nagy jövő vár is rá, ha mégoly eredeti egyéniség, akkor is, mindenképpen át kell esnie az ún. „hatásokon”. Mindenképpen az adottból kell kiindulni, annak birtokbavétele természetes elkerülhetetlen állomása, bizonyos értelemben feltétele is a továbbjutásnak. Az induló Kölcsyénél ott a példakép, Kazinczy inspirációja, a diák Vörösmarty Berzsényi-ódákat imitált, Petőfi zsenián a szentimentális líra éppúgy nyomot hagyott, mint Vörösmarty költészete. Ady először egy érzelmes századvégi líra hangját ütötte meg, József Attila is elődeitől tanult. Csakhogy ugyanilyen törvényszerű volt minden nagy lírikusnál ezeknek az indításoknak — sokszor éppen teljes birtokbavételük alapján — a meghaladása is, nemegyszer olyan meghaladása, ami már szinte megtagadást vagy legalábbis szembe fordulást jelentett. A romantikus ízlésvilághoz közelítő Kölcsy szakított Kazinczyval, Vörösmarty ódái folytatásai is, de ellentétei is Berzsényi ódáinak, Petőfi kigúnyolta a Vörösmarty képviselte retorikus rendi epikát, József Attila ars poeticája jegyében fordult élesen szembe Babitscal, Kosztolányival. De ez talán épp József Attilánál fejeződik ki legreprezentatívabban: példát, tekintélyt túlhaladni szinte feltételszerűen, — nem művének „savanyú a szőlő” alapon való kikerülésével, hanem asszimiláló túlhaladásával lehetséges: József Attila Babitsot saját művészi eszközeinek — nyilván nem minden él nélküli és fölényes — használatával támadhatta. Másfelől, ott vannak az epigonizmus tragikomédiáinak példái, félreértelmezett formális követés egyéni — és mint főleg a Petőfi utánzóknál: kollektív zsákutcai — intelemként arra, hogy a nagy művek halhatatlanságában sosem osztozhat az, aki utánzásra alapítja művét.

A hagyomány példa arra is: az idősebb generáció mindig milyen szerető figyelemmel segítette az indulókat, támogatta a tehetségeket. Kazinczy hivatásának tekintette ezt az útra bocsátó, serkentő, nevelő feladatot, olykor mellé is fogott, de hány később nagygyá nővőnek adott lelkesítést, erkölcsi segítséget, alkotói tanácsot! Vörösmarty, Bajza hogyan egyengették Petőfi útját publikálási lehetőséggel, egzisztenciális eligazítással, Juhász Gyula hogyan vette szerető pártfogásba József Attilát! — S a kor szerinti fiatalok: Csokonai, Kölcsy Kazinczyhoz, Petőfi Vörösmartyhoz, József Attila Juhász Gyulához milyen tisztelettel, fiúi hálával — híján minden személyes értelmű rivalizálásnak — fordultak mestereikhez, nagy „öregjeikhez”, s őrizték szívükben, művükben emléküket. Nem tudom, a ma idősebb lírikus nemzedéke — s ezenbelül is főként a kommunista költők — megadja-e ezt a segítséget tanácsok, kritikák, bevezetések, beszélgetések formájában a fiataloknak, s a fiatalok fordulnak-e kellő tisztelettel és bizalommal hozzájuk?

Másképp, sokkal bonyolultabban vetődik fel a kérdés, mikor az írói magatartás viszonylag változatlan tanulságainak síkjáról áttérünk a közvetlenebb értelemben vett költői szemlélet, ábrázolási forma vagy módszer problémáira. Mi az, ami korunknak leginkább megfelel, s ezen az alapon mi az, ami klasszikus hagyományunkból is elsősorban szól a mához, amit elsősorban kellene vagy lehetne követni az induló fiatalok figyelmébe ajánlani? Azt hiszem, nagyon sok fölösleges — legalábbis egyes momentumaiban fölösleges — vitát épp az okoz, hogy nem választjuk szét a klasszikus költői magatartást és a stílász-módszerbeli problémákat. Ezek természetesen összefüggnek, de mint a „Petőfi vagy József Attila”-vitában is, azt hiszem, az volt sok félreértés kiinduló pontja, hogy bizonyos egymástól különböző írói kifejezőmód hívei a maguk ízlésbeli vonzalmait összekötötték a nagy példaképek forradalmi-költői *magatartásának* kérdésével. Petőfi a maga korában az egész magyar nép alap-

vető törekvéseit eszmeileg, művészileg maximálisan fejezte ki és segítette — József Attila a maga korában ugyanezt tette —, csakhogy ennek az alapvető magatartás-analógiának kor szerint más- és más tartalmi-tematikai esztétikai stíláriis velejárói voltak. Ma fiatal költőink ismét csak arra törekcszenek, hogy korunk alapvető népi érdekeit maximálisan fejezzék ki és segítsék, s ebben Petőfi és József Attila a költői magatartás tekintetében egyaránt példa. De ez a mai törekvés ismét csak új tematikai-esztétikai következményekkel jár s ezeknek a nagy hagyományokhoz való viszonya valóban vitatható.

Ami ilyen értelemben illeti a Petőfi—József Attila-út követését, én azt hiszem, nem úgy vetődik fel ma ez a hagyománykövetés, mint régebben, a „Lobogórk Petőfi” korszakában. Én azt hiszem, annak idején nemcsak az irány kijelölésének egyoldalúságában, hanem az irányjelölés hangjában is hiba volt. Hogy a párt újabban figyelmeztetett az egyoldalúsággal szemben a József Attila-i útra is, ebben — figyelembé véve egész kultúrpolitikánk tónusát — már nem rejlik benne az az imperatívus — általában a hagyománykövetésbe való beleszólás olyan közvetlen igénye.

Mert amennyire tiszta, világos, egyértelmű klasszikus hagyományunknak kulturális életünk egészéhez való viszonya, olyannyira összetett, szinte felmérhetetlenül bonyolult dolog az, hogy egy fiatal költő milyen úton, milyen orientáció révén bontakozhat ki. Az egyoldalúsággal szemben vegyük figyelembé a korrekciós figyelmeztetést — de nincs itt szó semmiféle előírásról és kötelezettségről, sem arról, hogy már most valahová tartozni kell, arról, hogy fiatal költő felléptének valami feltétele vagy kelléke, hogy a két út közül valamelyiket válassza. Márpedig, mintha benne volna a köztudatban, hogy nem árt — s ez merő jószándéknak vagy alkalmi opportunizmusnak egyként lehet a velejárója — az, ha némi félreérthetetlen reminiscenciákkal tudtára adom a világnak, hogy én pedig Petőfire — vagy, a mint gyakoribb, József Attilára — esküszöm. Ha szóvá is teszi a kritika, ha meg is ró némi epigonizmusért, de legalább világos, hogy X-et vagy Y-t „követem”. S emögött mindig ott van a nagy név tekintélyének egy kis segítségül hívása is — vagy ha nem a névnek, mindazoknak az elvi fejtegetéseknek, amelyek egyik vagy másik életmű halhatatlan érdemeit méltatták.

Egyszóval, ebben a hagyománykövetés-kérdésben, amelyben az általános útbaigazítás helyes és szükséges, érzek némi görcsösséget, név és leszűkített értelmű tendenciák után igazodást, illetve a feltétlenül szükséges, minden oldalú átértelemezés hiányát. Amíg ennyire — amint a fiatalok-vitából kitűnt — igen sokszor ingerült indulatokkal telített csoportok esküsznek egyik vagy másik zászlóra, addig ebből sok jó nem derülhet ki, mert az irodalom-történet tapasztalata szerint elszánt követésekéből, egyes életművek légkörében való programos alkalmazkodásokból nagy irodalom, nagy, új mű nem született. A magatartás-analógiából kell kiindulni, azaz, általában s az egyes fiatalokban is a ma nagy népi törekvéseinek kell élni, a ma feladatainak, világnézetének maximális átélése az elsőrendűen kötelező — s ez az, amiben klasszikusainkat elsősorban utánozni kell.

Ez a feltétele, a garanciája annak is, hogy alkalmasakká válhassunk a hagyomány termékeny felhasználására, korszerű asszimilálására. Ha nincs min megvetnünk a lábunkat, ha a spontán feltörő mondanivalót nem a ma diktálja, akkor nem átvesszük, felhasználjuk, nem meghaladjuk a hagyományt, hanem tartás híján szuggesztíója alá kerülünk olyan elemeknek is, amelyek már szükségképp nem korszerűek, vagyis formális eszköz-kölcsönzőkké leszünk. Márpedig olykor szinte nagyobb súllyal kerül elő az, hogy egy-egy szerző kihez kapcsolódik, mint az, hogy mit mond. Ne legyen ebből mítosz — sem irodalmi életünkben, sem egyes fiatalok lelkében, szívében. Nagyszerű, a maga egészében progresszív forradalmi csúcsokkal magas lírai hagyomány áll mögöttük: tanulmányozzák azt a legszélesebb értelemben — természetesen elsősorban a hozzánk mindig legközelebb álló forradalmi hagyományt, vonják le a költői magatartás majd mindig egy irányba ható tanulságait, és a stílusok, megközelítési módszerek közül részesítésék előnyben azt, ami szemléletűkhöz,

adottságaikhoz, alkotói karakterükhöz legközelebb éreznek, vagy amelyeknek elsajátításától, ha tetszik, követésétől a nagyobb megtermékenyülést várják. El tudom képzelni, hogy az emberi, költői fejlődés különböző stádiumában változik ez az orientáció, vagy éppen — mint József Attilánál is — szimultán a hatásbefogadás. A lényeg mindig az, hogy legyen eredendő személyes és elválaszthatatlan kapcsolat a mával, annak nagy törekvéseivel, hogy a ma világnézete, szocialista életérzése úgy hassa át az embert, ahogyan a nagy elődök, Petőfi és mindenekelőtt József Attila átélték.

Ami közvetlenül a Petőfi—József Attila-kérdést illeti, van — mint mondani szokás — a dolognak egy elvi része: lehet-e különbséget tenni, lehet-e rangsorolni e két klaszszikust a ma feladataihoz mérve, azaz, lehet-e értékbeli különbséget tenni a tekintetben, hogy az egyik jobban, a másik kevésbé segítheti alakuló költészetünket. A legbátrabban ennek Simor András vágott neki: nagyjából azzal érvelt, hogy Petőfi népszemlélete történelmi tartalmát tekintve még polgári volt — eszmeileg és esztétikailag is erősen épített a parasztira, míg József Attila nép- és nemzetszemlélete már munkásosztály-centrikus volt, szemlélete, hangütése, következőképp közelebb áll hozzánk. Bizonyítékként Nagy László, Juhász Ferenc megrekedését is stílusuk, tónusuk, szemléletük polgári-paraszti kötöttségeivel hozta kapcsolatba kimondva-kimondatlanul a Petőfi-hagyomány mai életképtelenségének bizonyítékeként. Végső konzekvenciái helytelenek, de a kérdés, amit megbolygatott, lényeges, s talán nem árt rá néhány szót vesztegetni. A XIX. század első felében kialakuló nagy nemzeti irodalmunknak, elsősorban líránknak egyik jellemzője, hogy igen erősen épített a parasztira, hogy nemzeti jellegét a paraszti érvényesítésének útján akarta biztosítani. Összefüggött ez azzal, hogy a polgári átalakulás vezető osztálya egy feudális kötöttségű osztály volt, amely a nyugati polgárságtól eltérően nem önmaga termelte ki és hordozta a maga kifejezetten polgári nacionalizmusát, hanem amely — nemzeti jellegének hangsúlyozása végett — a maga feudális osztálypárjához, a parasztsághoz fordult. Ez hozta létre az ún. irodalmi népiességet, már a XVIII. sz. végén, ez emelkedett magasabb szintre a reformkorban, s ezt az irodalmi népiességet vetkőztette ki Petőfi patriarkális jellegéből. Ő már nem a rendit akarta a népivel megtermékenyíteni, s így avatni nemzetivé, — ő a népet uralkodóvá akarta tenni, a népben nem a nemzethez való átmenetet, hanem — forradalmár létére — végcél és tetőzést látott. És — bármennyire igaz az, hogy népen már nemcsak parasztságot értett, hanem minden elnyomottat — az is kétségtelen, hogy elsősorban parasztságot értett, s az is, hogy költészete végső soron a parasztot emelte nemzetileg reprezentatívvá.

Csak hogy Petőfit nem lehet egyszerűen amolyan — hogy úgy mondjam — közönséges polgári forradalmárként elkönyvelni, illetőleg: a következetes, a legkövetkezetesebb polgári forradalmárok közé tartozott, akinek ideológiájában, egész szemléletében, látásában szubjektíve messze több rejtett, több fejeződött ki, mint amit a történelmi fejlődés objektíve lehetségessé tett. A szocialista forradalom lehetőségei előtt minden igazi forradalmár szubjektíve mindig többet akart, messzebbre látott, mint amit a körülmények engedtek. S ez nem csupán Petőfi személyes kiválóságával kapcsolatos, hanem mindenekelőtt azzal, hogy egy, a magyar történelemben a belső erők szempontjából talán a legoptimálisabb forradalmi pillanatnak volt kifejezője. Főleg innen, hogy a történelemformáló nép mindenkorai optimizmusával líráilag túl tudott nézni — mutatni a körülmények korlátán, a végső emberi igényeket tudta kifejezni. S itt nem egyszerűen és kizárólag politikai megfogalmazásokra, utópista szocializmusára stb. gondolok, hanem mindenekelőtt költői szemléletére. Az ő legnagyobb alkotásai — legyenek azok tájleíró, szerelmes vagy politikai versek — az ösztönös népi öntudat erejéből és biztonságérzetéből, a népi szemlélet kiegyensúlyozottságából, lényegében zavartalan élet-igenléséből táplálkoznak. Költői látásmódjának közvetlensége, tisztasága, természetes magátólértetődősége nem egyszerűen paraszti és XIX. századi, történelmi pillanat és zsenijének szerencsés találkozása révén egyén és közösség, egyén és világ valami nagy, mindig kívánt, mindig igényelt harmóniájáról is vallanak, kifejezésének, szem-

életének alapformái, ha nagyon le akarnók egyszerűsíteni: a világban tökéletesen, végtelen határozottsággal eligazodó ember mentalitására jellemzőek. Mert erről van szó elsősorban — és nem arról, hogy költészete hogyan és milyen mértékben támaszkodott a népdalra, a parasztdalra, milyen arányban használt hangsúlyos és mértékes formákat, hogy költészetének milyen hányada kötődik tematikusan a parasztsághoz, hogy hazafias lírája a progresszív, de lényegében polgári nacionalizmusnak milyen nyomait hordja magán.

Ez a szemléleti tisztaság nála a legnagyobb költőiséggel és a legmagasabbrendű eszmeiséggel forrt egybe — s a néppel való maradéktalan, mindenoldalú azonosulás volt a forrása. Ezért és ezen az alapon lehet nemcsak a kor szerinti költői magatartása, hanem stílusa, költői szemlélete is példa, ideál. Hogy ez az út egyáltalán nincs ellentétben a szocialista tartalommal, hogy ezen az úton nagyot lehet alkotni, azt sokban épp Nagy László, Juhász Ferenc költészete bizonyítja, s megtorpanásukat nem úgy értelmezném, hogy Petőfihez való kötöttségük rejtett magában retrográd világnézeti elemeket — inkább úgy, hogy a mával való, nemcsak önhibájukból származó meg hasonlításuk zavarta meg azt a szemléleti harmóniát, amely oly jól illeszkedett a Petőfi-hagyományhoz.

És különben is, hányan vannak, akik ezzel a lírai egyenes beszéddel szépet és szocialistát alkotnak (Simon István, Váci Mihály, Papp Lajos). És itt már hadd ne beszéljek Petőfi-hagyományról — inkább valami lírai egyenes beszédről, ha tetszik, a módszer értelmében vett lírai realizmusról. Mert hiszen nyilvánvaló, hogy nem közvetlen kapcsolódásról van szó, sem a régebbi Nagy Lászlónál, sem a *Sántha-család* vagy az *Apám* Juhász Ferencnél, sem Simon Istvánnál, sem a népdal vagy akár a regős mondókáig nyúló fiataloknál. Ha az összes korszerű elemeket lebontom, — épp a legtehetségesebbeknél alig hiszem, hogy több vagy más maradna, mint valami, amit egyfajta szemléleti-nyelvi kiegyensúlyozottnak, egyenes tükrözésnek, ha tetszik, lírai realizmusnak nevezhetnénk. Az érzés, az élmény, a mondani való *modern*, társadalmi és individuális tartalmukat tekintve is az. Semmi alapot nem látok ennek a költői szemléletnek bármily óvatos elvi kompromittálására. A gyakorlatban persze a dolog másként fest — a fiatal írók vitája alapot ad arra, hogy az ember ne elvileg, inkább praktikusán közelítse meg a kérdést —, nem Petőfivel van itt baj, hanem arról van szó: ez az út módszer a szimplifikáláshoz, gügyögéshez, Szabolcska Mihályhoz vezet vagy vezethet, a „Nincsen benne semmi, ámde az legalább érthető” költészethez. Hát ebben van igazság — ez a veszély fennáll. Csakhogy ezek a torzulások semmiképp nem elegendők az egész tendencia kompromittálására, vagy közvetve a másik út kizárólagos igazolására.

Ugyanúgy, József Attilát megkülönböztetett közelbe hozza, hogy ő már a marxizmus—leninizmus szellemében érzett és látott, hogy költészete úgy volt, úgy lehetett szocialista realista fogantatású, hogy magába ölelte a líra fejlődésének azokat az elemeit is, amivel az időközben gazdagodott; ahogyan annakidején Petőfi, ő is az élet új szféráit, területeit emelte be a lírai ábrázolás körébe, új hasonlatvilágot teremtett, példát adott arra, hogy a költői elemek, eszközök egyes elemein keresztül is milyen nagy lehetőségei vannak tartalmi-világnézeti mozzanatok kifejezésének, — és így tovább. Másfelől azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy ő — bármennyire a proletariátus történelmi erejének tudatában is, — de még egy elnyomott munkásosztály érzelmi, gondolati és fizikai tájait ábrázolta, és pedig egy ellenforradalmi korszakban, s hogy ez szemléletét, költői eszközeit olyan konfliktusok nyomaival is terhelte, amelyek ma (ismét csak történelmi értelemben) nem aktuálisak.

Minden összevetve, s ez nem valamiféle bölcs középút, hanem — úgy érzem — önként adódó, természetes konzekvencia, kövessük Petőfit, kövessük József Attilát, de ne csináljunk ebből se kötelezettséget, se divatot. Az irodalomtörténet tanulságai azt mutatják, hogy különböző „ágak” egymás mellett futó stíl-tendenciák mögött legtöbbször osztály- vagy rétegmozgások és -igények húzódnak meg. S amikor ezek társadalmilag feloldódnak, bekövetkezik mindig egyfajta esztétikai szintézis is. Úgy érzem, a József Attila—Petőfi-kérdés mögött a fiataloknál két irányú tájékozódás húzódik meg — nagyon leredukálva: a lírai egyenes

beszéd és a szemléletileg, nyelvileg lazítottabb, az asszociáció kiváltására fokozottan építő, a nyelvi logikumot oldó irányzat.

Igaz, hogy megvan a Szabolcska-veszély az egyik oldalon, s az érthetetlen halandzsza veszélye a másikon, — de, hogy eleve egyik sem kompromittálható, azt az bizonyítja, hogy mindkét nemben születtek esztétikailag értékes, szép, szocialista eszmeiségű versek; másfelől az ember azt tapasztalja, hogy épp a legkiforrottabb és leghettségesebb fiataloknál vagy még fiataloknál épp az ún. veszélyek elhárulásával, ilyen vagy olyan tónusban, de harmónikus líra születik. Váci Mihály szemlélete pl. inkább a realista hagyományával rokon, — én mégsem veszem észre benne sem a narodnyikságot, igazán nem érzem, hogy nem volna tartalmaiban és formáiban elég változatos vagy, hogy nem lenne életérzésében kellően modern, beleértve ebbe a szocialista világnézetet éppúgy, mint a konfliktusokra való tematikus reagálást vagy a legintimebb lelki folyamatok visszaadását. Garai Gábor költői vénájának forrásvidéke viszont inkább a József Attilával beoltott Babits Mihály-i, Szabó Lőrinc-i tájék — a zárt formák mellett magától értetődőbben tesz szabadverses kitérőket —, mégis, épp a szocialista tartalom, a költői sokoldalúság, változatosság, modernség-maiság tekintetében több és lényegesebb az, ami Vácival rokonítja, mint ami amazéval ellenkező indítatásban, elütő szemléleti-stiláris jellegében elválasztja. Ezen a téren ne adjunk programokat, ne akarjunk oktrojálni — ezeken a kereteken belül nyugodtan érvényesíthetjük, azt hiszem, a jó vers—rossz vers esztétikát.

Ami viszont nem kell és rossz, azt utasítsuk el bizonyos tendenciák, stílusirányzatok elvi kompromittálása nélkül. Giccses egyszerűséget, üres, lapos verseket a Petőfire hivatkozás sáncai ne védelmezhessenek. Aminthogy el kell vetni másfelől az értelmetlenséget. Legyenek azok a nyelvi formák lazák, de keltsenek asszociációkat. Nem lehet a költő csak arra tekintettel, hogy hite szerint valamit kifejez — a költés közösségi gesztus, az esztétikai értékek egyik eleme a közérthetőség, érteve ezalatt, hogy irodalmilag kulturált olvasó meg tudja mondani, mit olvas. Ne hivatkozzanak arra, hogy Petőfit és Adyt se értették. Igaz, nagyot változott a világ, de a közönség is változott, pontosabban, az is változtatja a világot. Nincs ma történelmi-elvi indoka az érthetatlenségnek. Arisztokratizmus, sznobizmus vagy éppen verselni nem tudás bújik mögötte — történelmi értéke pedig majd mindig valamilyen izmus-epigonság.

Ami az egyes stílusirányzatokon túl a szűkebben értelmezett költői formák hagyományát illeti — én azt hiszem, nagyobb formai változatosságra volna szükség —, itt, úgy gondolom, nem ártana a szabadabb, nagyobb arányú átvétel, ha tetszik, a nagyobb konzervatívizmus. A dal, az óda, az elégia stb. a mai lírában sokszor valóban nem jelentenek aktív, eleven kategóriákat, de csak akkor, ha ezeket a műnemeket a maguk irodalomtörténeti iskolás, poétikai értelmében vesszük. Ezek mögött a különböző rendszerezésekben túlságosan körülírt formák mögött tulajdonképpen adott tartalmakhoz illő megközelítési tendenciák rejlenek, a tárgy és a költő lehetséges viszonyának bizonyos alapformái, amelyek mutatis mutandis ma is érvényesek. Ma is vannak megörökítésre váró futó, nem túlságosan mély, gondolati reflexióktól nem terhelt, tartalmukban egynemű hangulatok — ezek adekvát kifejezése, ha akarom, ha nem, dalszerű, tehát az érzés természetének megfelelő terjedelmében rövid, zeneiségével kifejező, tárgyi elemektől majdnem ment dal legyen, s ugyanígy a lelkesedés és lelkesítés állapota óhatatlanul ódai magatartáshoz is vezet, aminthogy az élménytől való egyfajta távolság ma is reflexiókkal telítődik — azaz, klasszikus örökségünk remekműveink szigorúbb, zártabb kereteinek tanulmányozása sok tanulsággal járhat. Aminthogy a régebben honos strófaszerkezetek felújítása, megkeresése is a változatosság forrásává lehet. A szonett pl. a fiatal íróinknál, nyilván József Attila nyomán, mintegy jóváhagyásával, viszonylag gyakori. Éppen ezért, ha adott és korszerű tartalomhoz igazítva, más képletek, strófaminták felhasználásával harmonikus vers születik, ne emlegessük rögtön az öncélú formaművészetet. Ugyanígy — s ennek több sikerült, néhány sikerületlen példá-

jával is találkozhatunk a fiataloknál — van némi tere a kevésbé bonyolult klasszikus jövevényformáknak is. — S bár, tudom, a modern líra verstana inkább az eltérések számbavételéből, mintsem az adott anyag jellemző törvényszerűségeinek összefoglalásából áll, annyira és oly szüntelenül oldódnak e téren a hagyományok, mégis meggyőződésem, hogy fiatal költő számára itt is — akár az iskolában — az összes ismeretek birtokbavételén keresztül vezethet csak az út a jelenig. Nem lehet elfelejtenünk, hogy a vers izgalma, feszültsége bizonyos értelemben mindig az amorf nyelvi anyag megformáltságából fog táplálkozni, a kötött forma belső ellentmondásának dinamikája, a formával való viaskodás és a győzelem öröme mindig a versolvasó esztétikai élményének szerves része marad. A verstanról — annak összes tartalommal sokszor oly világos és mély kapcsolatáról és mesterségbeli fogásairól — nem is mondhatok mást, minthogy meg kell tanulni úgy, hogy a könyökön jöjjön ki. Horváth János, Hegedűs Géza könyvei kitűnő, példagazdag eligazítók ebben a kérdésben.

NACSÁDY JÓZSEF

AZ IRODALMI NÉPIESSÉG 1867 UTÁNI PROBLÉMÁIHOZ

Irodalmunk történetének legjelentősebb XIX. századi határköve, 1849 magától értetődően fordulópont a magyar irodalmi népiesség történetében, fejlődésében is. Ez a magától értetődő egybeesés azáltal nyer különös hangsúlyt, hogy a század első felében egész irodalmunk történetére éppen a népiesség fokódódó térhódítása, majd Petőfi és Arany révén szinte irodalmi vezérelvünké válása a jellemző. Ennek a 40-es évek második felében bekövetkező fázisnak legpregnansabb kifejezője Petőfi sokat idézett mondata az irodalomban, majd a politikában uralomra juttatandó népről. Petőfi költészetében tökéletes szintezésbe került a „népies” (értsd: paraszti, folklorisztikus) a „népi”-vel (értsd: plebejus, forradalmi, ami az adott történelmi helyzetben szükségképpen paraszti is), és így a költő egyetemesen nemzetivé tudta tenni az előtte csupán partikuláris jellegű népiességet, kiemelve genre mivoltából, s a magyar parasztságot felszabadító népforradalom perspektívájában tudta látni és láttatni az egész ország és népe sorsát.

Az, hogy Petőfi utolsó, leírt soraival is „kompromitálta” a magyar irodalmi népiességet, idézi elő azt a jelenséget, amit irodalomtörténetírásunk „a népiesség 1849 utáni válságá”-nak nevez, idézi elő azokat a vitákat, amelyek ezt a válságot jelezve a népiesség problémái körül kavargognak az 50-es, 60-as években. A viták is azt bizonyítják, hogy a lassan újraeledő irodalom jellegét, irányát, tartalmi-formai kereteit éppen a népiesség vonatkozásában kellett első-sorban meghatározniuk azoknak, akik jogot formáltak az irodalmi élet ez időbeli irányításához.

Jellemző, hogy Gyulai e szavakkal fejezi be *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk* (1854) c. tanulmányát: „Részemről, míg egyfelől Petőfi életéről s költészetéről írva hálaadómat hiszem lefizetni ezen költő iránt, kinek költészete első ifjúságom álmait körüllebegte, addig másfelől mintegy megkönnyebbülve érzem magamat, hogy szót emeltem lyrai költészetünk bajairól akkor, midőn a hivatottabbak hallgatnak.”¹ — Csa hogy a „hálaadó-lefizetés” és a bajok orvoslását célzó figyelmeztetés — minden vitathatatlan érdeme mellett — egyben, mint közismert, a legnagyobb magyar lírai költőnek elismert Petőfi politikai szereplését és költeményeit mértéktelen becsvágva szerencsétlen következményeként állítja be. Gyulai azt állítja, hogy Petőfi e téren éppúgy túlbecsüli magát, mint a verses és prózai epika terén, s bebizonyítja, hogy a népdalban a „legerősebb”.

Erdélyi János — figyelemre sem méltatva Petőfi politikai líráját — hasonlóképpen genre-képeiben, bordalaiban, természeti képeiben látja „nagy érdemeit” 1854-ben írott cikkében.² Arany-tanulmányának (1856) bevezető részében pedig a „művészi nyugalomú alkotó természet” megjelenését észrevehetően a „dus poétai erü teremtmény elmék” némi rovására hangsúlyozza, mintegy megalapozva a szerencsétlen Petőfi—Arany-szembeállítás.³

¹ *Kritikai dolgozatok*. 1908. 68. 1.

² *Petőfi Sándor* (1854.). Szemelvények E. J. kritikáiból, 1901. 154. 1.

³ Uo. 164. 1.

Salamon Ferenc *Arany János és a népiesség* (1856) című dolgozatában felidézi a Szépíróadalmi Szemle 48 előtti kifogásait a költészetünkben jelentkező „írányeszmék” ellen, és — már a kifejezésben is politikai tendenciát látva — magát a „népies” elnevezést is hibáztatja, mondván: „... válaszfalat képezett s önkényt megkülönböztette mindenki a nemzeti költészetet a népies költészettől s mintegy határvonalat húzott egy irodalmi arisztokrácia és alsóbb osztályok között.”⁴

A jelek tehát arra vallanak, hogy az 50-es évek népies-vitáinak valóságos kiváltó oka csak látszólag a „sallangosok” minden józan kritikust méltán megbotránkoztató népieskedése, még ha például Gyulai őszinte fölháborodása mögött közvetlenül ez az indíték áll is. A valóságos ok mélyebben keresendő. Lisznai és társai jóformán csak ürügyet szolgáltatottak a népiesség egyébként is sürgető napirendre tűzéséhez, a vita fejleményei azonban továbbmennek a kegyelestért „petőfieskedők” elszigetelésénél és rendreutasításánál.

Horlai Györgyné *A népiesség válsága 1848—49 után* című tanulmánya⁵ világosan feltárja, hogyan vették revízió alá a bukás után a magyar irodalmi élet felszínén maradt, illetve felszínre kerülő vezéralakjai a politikailag súlyosan kompromitált irodalmi népiességet, hogyan okoskodták el belőle a viták során — legtöbbször jóhiszeműen! — a forradalmi demokratizmust, hogyan teremtettek elméleti jogalapot is erőszakkal bekövetkezett trónfosztásához, szentesítették háttérbeszorulását, kiosztván számára a helyet az általuk elképzelt új, a „népet” és a „nemzetet” egybefogó „népnemzeti” irodalmon belül, valahol a falu ábrázolása táján, visszahelyezve a provinciális népiesség szintjére, ahonnan Petőfi és Arany akkora lelkesedéssel emelték föl.

A Salamon Ferenc által később „irodalmi Deák-párt”-nak elkeresztelt csoportosulás végeredményben ennek a „revízió”-nak a során alakult ki. Ugyanis amikor az „irodalom által igyekeztek előkészíteni a teret azon időre, midőn majd a nemzet egy vagy más úton visszanyeri a maga fölötti rendelkezés jogát”, Petőfiből csak a „nép dalnokát” s nem a „nép szószólóját” engedték láttatni, s kimondva-kimondatlanul az irodalmi népiességnek a politikai semlegesítését végezték el.⁶

Amíg 49 előtt egyetlen szerkesztő vagy kritikus sem érezte sürgősen szükségesnek, hogy az észrevehetően nem azonos módon értelmezett népiesség mibenlétét vitákban tisztázza, most egyszerre múlhatatlanul fontosnak vélték megszabni kritériumait. A korábbi irodalmi gyakorlat e felülvizsgálása valóban szükségszerű volt és nagyjából kész helyzetet regisztrált. Az irodalmi népiesség részint az abszolutizmus teremtette atmoszférában, külső okok miatt, úgysem lehetett volna az, ami a bukás előtt volt, részint és elsősorban, a forradalom és szabadságharc bukásával korábbi éltető talaját is elvesztette. Nem azt állítjuk tehát, hogy Gyulai és társai nyomorították meg. Csahogy menteni igyekezvén belőle, amit menthetőnek tartottak, az új történelmi helyzetből kiindulva értelmezték a homlokegyenest ellenkező helyzetben született és 49-ig kiteljesedése útján haladó irodalmi vezérelvet.

Ebből az ellentmondásból természetesen nem következhetett más, mint ami valóban következett is: az irodalmi népiesség 48 előtti és utáni szakaszának „egyszintre hozatala”, a népiesség leszűkített, esztétikailag akadémikus és eszmeileg „józanul mérsékelt” kanonizálása. Valóban el kellett határolni a „petőfieskedők” ízetlenségeitől, meg kellett védeni a teljes kitagadás ellen, ugyanakkor megóvni attól is, hogy valaki netán Petőfi módján értelmezhesse.

E revideálás teremtette meg az alapját minden ezután keletkező olyan irodalomtörténeti konstrukciónak, amely egységes, töretlen fejlődés-folyamatként akarja bemutatni irodalmunk XIX. századi útját; ezek szerint a forradalom és szabadságharc legfeljebb tragikus történelmi

⁴ *Irodalmi tanulmányok*. 1889. I. k. 23—24. l.

⁵ *A népiesség válsága 1848—49 után*. ITK. 1959. I. sz.

⁶ Salamon i. m. Előszó.

intermezzo volt a „nemzeti klasszicizmus” kialakulása közben, amelyhez az irodalmi népiességnek vajmi kevés köze volt: ha volt, az kizárólag Petőfi felemelő, de végeredményben megfontolatlan gesztusainak a következménye.⁷

A „revíziós” viták időnkénti eredményeitől függetlenül, azoktól alig-alig befolyásolva tovább burjánzik az ötvenes évek népiessége a maga egyre korcsosuló módján. Kítűnő táptalaja a hazafias dac, az elnyomó hatalommal szemben táplált gyűlölet, a magyarság kultusza, a titkos szabadságmozgalmakról szóló valódi és álhírek által időnként izzásba jövő közhangulat. A Gyulai és társai által megméretett és könnyűnek találtatott petőfieskedők tartós közönségsikere közismert irodalomtörténetírásunkban. Mellettük természetesen ott él a Gyulai, Salamon kedve szerinti népiesség is, a maga felemás módján. Mindkettő — kétségkívül — válságtűnet.

A válságfolyamat addig tart, amíg érvek szólnak amellett, hogy irodalmunkban jelentős hely illeti meg a „népies elem”-et, ha nem is Petőfi módján, de részint politikai megfontolásból, részint szociális elővigyázatosságból. Az előbbi a nemzeti gondolat ápolását, az elnyomással szembeni ellenállást, a magyar eredetiségnek, a parasztságban és a kurtanemességben feltételezett nemzeti sajátságoknak a kultuszát jelentette; az utóbbi — mint Horlainé is rámutat — az úr és a paraszt közötti, sőt a parasztságon belüli ellentétek kiegyenlítésének tendenciáját képviselte.⁸

Amikor azonban úgy látszik, hogy a politikai megfontolások a kiegyezéssel időszerűtlenné lettek, a forradalom emlékének elhalványulásával a szociális elővigyázatosság gondolata is egyre inkább megfakul, az irodalmi népiesség válságfolyamata véget ér. A népiesség kérdése egyszerűen kiszorul az irodalmi érdeklődés látóköréből, érdektelenné válik, hiszen jóformán minden tartalmi motívuma kilúgozódott. Nyelvi eszközei, formai vívmányai élő hagyományként kitörölhetetlenül beleivódtak az egész magyar irodalomba, de mint irányzat elhal. Epigonok kezén — mert a közízlés hozzászokott — tengődik még tovább üres formaként. Ezek az időszerűtlenné vált formák telepszeneek rá bénítóan a népeletábrázolásra s az írók még évtizedekig bajlódnak velük abban a naiv, de nem egészen alaptalan hitben, hogy az Akadémia és a Kisfaludy Társaság öregurai — az ötvenes évek „revizorai” — meghatódnak a régi díszletek láttán. Valamelyes tartalmi értékkel legtovább a szociális tendenciájú elbeszélő költészet és próza él a népművelő, népnevelő könyvekben, újságokban, kalendáriumokban, de egyre silányuló szinten.⁹

Egyedül Arany képviselte kortársai által megközelíthetetlen színvonalon parasztballadáival és kisebb elbeszélő költeményeivel a népies alkotásokat, lényegében az 50-es évek vitáival kapcsolatban kifejtett nézeteinek szellemében.¹⁰

Szinte végzetes csapást mér a már korábban is tengődő, 49 utáni tematikájában és formájában is anakronisztikussá vált népiességre a kiegyezést közvetlenül követő évek új, bizonyos vonatkozásban felfrissült szellemi atmoszférája. A kor írói, publicistái, új, az irodalmi ellenzékhez tartozó kritikussai véglegesen lehetetlennek és avultnak érzik a lokálpatrióta elzárkózás, a parlagias nemzeti dac jegyeit levetkőzni képtelen 49 utáni népiességet.

Az új prózaíró-generáció külföldi, elsősorban francia és orosz példák nyomán jár, a lírában és a drámában az „új romantika”, majd a „kozmozopolita” irány jelentkezik. Az érdektelenné vált népiesség egyet jelent az időktől való elmaradással. Nyomai legfeljebb az Akadé-

⁷ Lásd legutóbb ebben a vonatkozásban Horváth János *Tanulmányok* c. kötetének *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* c. tanulmányát és Tóth Dezső *Horváth János irodalomszemléletéről* írott cikkét az ITK. 1959. I. számában.

⁸ Horlai Györgyné: *Népies próza a szabadságharc bukása után (1849–1867)*. It. 1959. IV. sz. 383. l.

⁹ Lásd Gyulai bírálatát a „Jó könyvek” sorozatról. *Bírálatok* 243. l.

¹⁰ Lásd Horlainé által is idézett leveleit, továbbá *Irányok* (1860–61), valamint *Irodalmi hitvallásunk* (1863 c. cikkei).

mia és a Kisfaludy Társaság „mérsékelt ellenzékének”, a 48-as szellemű Petőfi Társaságnak tagságában lelhetők fel; Bartók Lajos, Rudnyánszky Gyula stb. egy-egy Aranyt utánzó költeménye, balladája idézi fel szellemét.

Irodalmunk rohamos polgárosulása a népelet iránti érdeklődést is nagymértékben lecsökkenti. Jellemző, hogy a népköltészeti gyűjtés ismételt felújítása (pl. a Kisfaludy Társaság Magyar Népköltési Gyűjteményének új folyama) jóformán szakemberek belső ügye marad, szemben az előző gyűjtési akciók szinte egész országot mozgósító lendületével. Az írók, költők zömének érdeklődése, jórészt külföldi példák nyomán, a kialakuló városi élet, illetve a gyors ütemű hazai kapitalizálódással együtt járó másik, nemcsak a fővárosi köröket érdeklő, sokak által országos szerencsétlenségnek érzett dzsentriprobléma felé fordul. A 67 utáni első évtized nemcsak leleplezi a már az önkényuralom alatt elszegényedő, lecsúszását takargatni alig-alig tudó „történelmi osztály” válságát, hanem meg is gyorsítja. Publicisztikánk is szelvében tárgyalja, elemzi ezt a jelenséget. Van, aki elsiratja, „a magyar szabadságharcban annyi érdemet szerzett” középbirtokos nemességet, van, aki rezignáltan konstatálja pusztulásának félreérthetetlen jeleit, olyan is akad, aki sirját szívesen ásná.

Az új irodalmi témák között — méghozzá a nem is elsősorban fontosnak érzettek között — egyikké lett népeletábrázolás hamarosan mégis jelentőséghez, új tartalomhoz jut, bár ez az új tartalom csak fokozatosan, az anakronisztikussá vált és jelentőségüket veszített tartalmi motívumok lassú kiszorulásával jut felszínre. A paraszttéma részint, mint a zajos, minden régít és szilárdnak látszót riasztó gyorsasággal felforgató kapitalizmustól való jogosnak érzett elfordulás lehetősége, az új, a szokatlan, „erkölcstelen”, ma morális ellentétpárja (gyakran átszöve feudális nosztalgiával is!), — részint pedig mint a züllő-hulló földbirtokos osztállyal szemben az állandónak, a változatlanak vélt ősi magyar életformának illúziókkal díszített képviselője nyer új jelentőséget.

Már ez a két indíték is a korábbi parasztszemléletnek és a „népvilághoz” való viszonynak a megváltozására mutat. Összetevői általában retrográd jellegűek, az úri-nemesi felfogással rokonok, mégis a 67 utáni magyar polgárosodás talaján születve, újnak tekinthetők. A sok vonásában romantikus, a népelet iránt hamis illúziókat tápláló, paraszti idillt óhajtó új szemléletmódot ellentmondásossá bonyolítja az az egyre világosabban körvonalazódó tendencia, amely a népelet, a parasztvilág ábrázolásában gyökeresen új tartalmat keres: feltárni és ábrázolni a dolgozó milliók életét, amely az irodalomban eddig csak a felsőbb társadalmi rétegek valamilyen értelemben mindig elfogult, egyoldalú nézőpontjáról bemutatva jelenhetett meg; megmutatni a maga valóságában, önmagáért, eredetiségéért, eddig ismeretlen értékeiért, a parasztság életmódjában romlatlan természetességet, gondolkodásában életbölcseiséget, talpraesettséget, egész világában naiv költőiséget, konfliktusaiban mély drámaiságot, nemegyszer tragikus magot látva. Lényegében az eddig túlnyomóan feudális népszemlélettel szemben, azzal ugyan több vonatkozásban rokon, motívumainak többségében azonban polgári, a magyar parasztság jobbágyság alól való felszabadulásából, a kiegyezés utáni helyzetből táplálkozó szemlélet ez. Megjelenése egybeesik a korábbi nemesi származású honorácior írók fokozatos kihalásával, háttérbe szorulásával s a paraszt-, kereskedő, iparos családokból jött írók, költők feltűnésével, akiknek közvetlen, mélyen személyes élményeik vannak a korabeli népeletből, amilyen korábban, a jobbágyvilágban csak Aranynak, Petőfinek és néhány hozzájuk hasonlóknak volt.

Az öreg Arany „mezők üde lelkét” sóvárgó elvagyódása a nagyvárosból (*Vásárban*), a pesti ligetben „majorságot” látó, megindító önámítása (*Ének a pesti ligetről*), madarászó, seregélyfiakat nyárson süttető mezitlbas parasztgyerekvoltának idézése (*A tölgyek alatt*), az új világ szörnyű haláltáncáról született víziója (*Hidavatás*), másrészt kései parasztballadáinak (*Tengeri-hántás*, *Az ünneprontók*, *Népdal*, *Vörös Rébék*) mind 1877-ből — talán a legékesebb bizonyítékai e szemlélet irodalmunkban való jelenlétének és egyre szembeötlőbb elterjedésének. Arany misztikus-tragikus parasztballadáinak egyben azt is igazolják, hogy a nagy tehetség távol-

ról is megsejti a falusi idill végleges lehetetlenségét, és az új parasztszemlélet ellentmondásait átélve, megrázóan pesszimista hangot üt meg.

Az antikapalista és a polgári demokratizmus vonásait hordozó szemlélet-elemek ellentétességük ellenére is összetetlalkoznak a népelet, a parasztvilág ábrázolásának igénylésében s a kor bonyolult viszonyai között az ábrázolások előjele, eszmei háttére is legtöbbször ellentmondásos. Ugyanaz a népszínmű, vagy parasztnovella, amely a magyar parasztságot többé-kevésbé az eddiginél hitelesebben mutatja meg, egyszerre látszik szolgálni mindkét tendenciát, annál is inkább, mert legtöbbször íróik is egyesítik gondolkodásukban azokat. Ennek a kétfelé tekintő parasztszemléletnek a jelenlétét a kor szinte valamennyi paraszt-ábrázolójának a művében megelhetjük, s nem véletlenül elsősorban azokéban, akik maguk is „alulról” jöttek, vagy legalábbis megjárta a nyomor iskoláját, s ha családjuknak valaha volt is kutyabőre, maguk mint az íróvilág proletárai kezdték pályájukat (Tóth Ede, Csepreghy, Mikszáth, majd Thury, Gárdonyi stb.).

A 70-es évek elejének új népszínmű-hullámában egyre határozottabban jelentkezik az a törekvés, amely a „népdráma”-kísérletek (Szigligeti: *A strike, Amerikai*; Abonyi: *A betyár kendője*; Berczik: *A székelyföldön*) mellett a *lehetőleg tisztán paraszti szereplőkkel játszódo parasztdrámát akarja megvalósítani*.¹¹ Amíg Rákosi Jenő *Ripacos Pistájában* csak paraszti környezetben játszódo sablonos bűnügyi históriát nyújt, Kazár Emil *Kincskereső*je rémromantikusz-babonás fordulatokra épül, végre Tóth Ede *A falu rosszával* megteremti ennek az új népiességnak első, sajátosan jellemző drámai alkotását.

[Érdekes párhuzamul kínálkozik itt az osztrák parasztdráma 70-es évekbeli megszűlése. L. Anzengruber (1839—1889) művei és a magyar népszínmű bizonyos formai rokonságaira Galamb Sándor is utal,¹² azonban a nagyon tehetséges, tudatosan, programszerűen realista, éles morális konfliktusokkal (*Der Meineidbauer*, 1871) és társadalombíráló, nevelő irányzattal dolgozó osztrák szerző parasztdramáihoz, vígjátékaihoz sem elvi megalapozottság, sem művészi színvonal tekintetében nem ér közel korabeli népszínműirodalmunk legjava sem. Művei közül csak *A kirchfeldi lelkész* (1870) lett népszerű nálunk, ez is inkább valláspolitikai aktualitása miatt. Anzengruber közvetlen hatása már csak azért is valószínűtlen, mert az osztrákokkal szembeni előítélet ezidőben még igen erős éppen 48-aságukra büszke népies íróink körében. Népszínműirodalmunk későbbi fejlődésvonala is ellentmond a szorosabb kapcsolat fennállásának, legfeljebb a parasztdráma általános divatja vonatkozásában sejt-hetünk bizonyos összefüggéseket.]

Ennek az „új népiességnak” jellemző vonása, hogy következetesen igyekszik kitérni az úri világ ábrázolása, képviselőjének szerepeltetése elől. A kitérés — éppúgy mint az ábrázolás — önmagában nem tekinthető sem erénynek, sem hibának, nem jelent egyértelmű állásfoglalást. A népelet önmagában való ábrázolása jelentheti a paraszt és úr közötti konfliktusok bemutatása előli meghátrálást is, míg úr és paraszt együttes ábrázolása az összebékítés jegyében is történhetik. Mindkét esetre számos példát ad a népszínműirodalom. Adva van viszont az úri világot, úri szereplőt nem ábrázoló, paraszti témájú műben az a lehetőség is, hogy ha közvetlenül nem érinti is úr és paraszt viszonyát, paraszti szereplőinek sorsa, gondja, elbukása vagy felemelkedése révén közvetve mondjon véleményt az egész társadalomról.

Az új népiességnak — amennyiben eszmeileg igényes szerző művéről van szó — ez az ábrázolási megoldás felel meg leginkább, hiszen, mint említettük, szemléletmódjára a „felsőbb”, a városi világtól való elfordulás jellemző, s a parasztságban másutt fel nem lelhető értékeket keres, vél találni és talál is, viszont szemléletének ellentmondásossága visszatartja a nyílt bírálattól. A szerző legfeljebb műve vagy kötete elő-, illetve utószavában kockáztat meg egy-egy burkolt célzást. (Pl. Mikszáth *Az igazi humoristák* „Epilog”-jában.)

¹¹ Lásd Galamb Sándor: *A magyar dráma története 1867—1896*. 1937. 238. s köv. l.

¹² l. m. 244. l.

Az irodalmi népiességnek ez a formája már nem is irodalmi népiesség a szó korábbi értelmében. Pusztán *népéletábrázolás* jellegű, nincs benne már sem az a forradalmian demokratikus tartalom, amely 49 előtt jelen volt, nem terheli az ötvenes évek népies-reviziója folytán létrejött, ködös „népies-nemzeti” ideológiai konstrukció sem, amely a „nép” fogalmába — talán az arisztokrácia kivételével — Jókai módján mindenkit bele tudott gondolni; nem akar az lenni, ami az adott társadalmi-történelmi körülmények között úgysem lehetne (ti. a „nemzeti” jellegnek a képviselője a Gyulaiék elképzelte irodalmi életben), az abszolutizmus korának sokszor hamisan hazafias pátosza is idegen tőle. — Tehát szinte kizárólagosan a parasztságra koncentrált volta is elhatárolja az előző évtizedek népiességétől. A paraszti világot adni önmagában — magáért, belső értékeinek, eredetiségének megmutatása érdekében: az új népélet-ábrázolási irányzat jelszava, amelyben természetesen ott lappang az új, ellentmondásokkal teli, kiforratlan, nemesi-úri szemléleti elemekkel összebonyolódott, de tendenciájában már polgári (a magyar polgári fejlődés jellegének megfelelő) tartalom.

A parasztvilág, a falu életének önmagában való ábrázolása egy vonatkozásban az írói látás tudatos *szűkítését* jelenti, kikapcsolja a parasztságot, izolálja a falu világát az ország társadalmi, politikai életéből és csábító lehetőséget nyit az idillizmus számára, a civilizáció, távolabbi vonatkozásban a társadalmi haladás gondolata előli konzervatív elzárkózáshoz vezethet, ha nem elég őszinte meglátni a parasztság valóságos és az ország egész társadalmi életével összefüggő problémáit. Más vonatkozásban viszont éppen kis területre koncentrált figyelme révén pontosan erre nyílik lehetősége: gyarapodhat a magyar falu, a tanyavilág és népe igaz ismeretében, gondolkodásának és moráljának hiteles feltárásában, abban, ami a 49 utáni zavaros ideológiai viszonyok idején háttérbe szorult, illetve tudatosan elnémult a népiességben. Ez az országos, nemzeti problémáktól formailag, tematikailag izolált népéletábrázolási tendencia magában rejtette a magyar parasztvilág újra-felfedezésének lehetőségét, hiszen az a reformkor és az 50-es évek nagy folklóros-etnográfus divatja ellenére is felfedezetlen maradt. Természetesen csak az esetben valóságos lehetőség ez, ha íróink úgy élnek vele, hogy tematikai elszigeteltségük ne jelentse egyben azoknak a szálaknak az elszakítását is, amelyek a parasztságot valóban hozzákötik az ország életéhez, s amelyeket sajátos módon csak így, „alulról” és közelről, a falu népének tökéletes ismeretében láthattak meg és ábrázolhattak igazán, megmutatva a maga kis világában a saját problémáival birkózó magyar parasztot.

Ime a 70-es években jelentkező népies tendenciában rejlő optimális lehetőség! Mint tudjuk, a korszak parasztábrázolása sem tartalmilag, sem formailag nem volt képes e lehetőségek útján messze jutni. Legfőbb gátja a magyar parasztábrázolásba beleivódott, hagyományos nemesi-úri parasztszemlélet befolyása volt. Ehhez járult a falu életének felszínes, csak lassan mélyülő ismerete és végül, de korántsem utolsó sorban az előbb-utóbb kikerülhetetlen szociális problémáktól való öntudatlan, vagy tudatos elzárkózás.

Formai tekintetben — különösen olyan képviselőjénél, mint Tóth Ede — még sokat megőrzött a hagyományos népszínmű-sablonokból, parasztjainak nyelve néhol cikornyás, modora érzelmes, de már nem az az unos-untalan csattanóra futó, közmondásokban, hangsúlyozottan paraszti kiszólásokban, szólásgyűjteményekre emlékeztető „jóízűség”-ben pácolt sujtásos nyelv ez, mint Vas Gerebené, vagy Abonyi Lajosé.

Ennek a parasztsággal szemben bizonyos romantikus polgári illúziókat tápláló népiességnek másik tulajdonsága, hogy — bármennyire igyekszik is idealizálni a paraszti világot — a maga igaza elfogadtatásának érdekében lehetőleg maximális tárgyi, sőt szociológiai hiteltre van szüksége. Ily módon, amikor eszményíti, idealizálja is paraszti szereplőit, önkéntlenül többet ad a paraszti valóságból nemcsak epizódokban és külsőségekben (mint pl. a 60-as évek népszínműve), hanem jellemekben és problémákban, drámai feszültségben is. Ezt bizonyítja Tóth Ede nagysikerű *A falu rossza* című műve is.

Egy pillanatig sem kétséges, hogy a néhol kínosan hosszú, stilizált parasztinyelvezetű monológokban magukat elemző és magyarázó főszereplők, a kevés szellemmel megkonstruált

komikus mellékeselekmény (Gonosz Pista felsülése), súlyos hibái a *A falu rossz*-ának. Nagy erénye viszont, hogy a szinte utolsó jelenetig a tragikum felé hajló főcselekményen a falu társadalmából saját hibájukon kívül kirekesztettek (Göndör Sándor, Finum Rózsi) és a gőgös, magát erkölcsi fölényben érző nagygazdabíró szembenállása húzódik végig, s így néhány valóban hiteles, drámai helyzetet sorakoztat egymás után, amelyekben közvetlenül a valóságból vett figurákat mozgat a nyomorgó vándorszínész korában a magyar falut is megismerő szerző.¹³ Erre utal a bíráló bizottság véleménye is, mondván: „Inkább van benne benső drámai élet s inkább van a nép életéből merítve”, mint a pályázatra vele együtt beérkezett 23 másik népszínműben.¹⁴ A korabeli kritikák egy része ugyan erősen kifogásolta Göndör Sándor alakjának lélektani hibáit és a mű erényeit az epizód szereplőkben, elsősorban Gonosz Pistában és Finum Rózsiiban látta (a kellően megindokolt „happy-ending”-et kérve számon), de számunkra éppen az a megdölgöndölgödtató, hogy Tóth Ede a főhős jelleméhez igazodva, a utolsó felvonásban is addig odázza el a boldog befejezést, amíg Feledí, a gőgös bíró teljesen összetörik, s már a falu korábban vele egyetértő népével is szemben találja magát. S ha Göndör Sándor végül is kiégve, elkeseredve, szinte kelletlenül fogadja el az őt szenvedélyesen, apja átkát is vállalva szerető bírónő kezét, abban a cigányzenés, táncraperdülő utolsó kép ellenére is több lélektani és társadalmi igazságot érzünk, mint amennyit az esetleges és Tóth Ede által tudatosan került „sima”, jól előkészített és messziről előre látszó „happy-ending”-ben éreznénk. Szükségessé tartjuk hangsúlyozni, hogy nem értünk egyet Tóth Ede és a magyar népszínmű történetében elfoglalt helye olyan értékelésével, amely személyében és művében minden kétséget kizáróan „a műfaj félresiklásának, útvesztésének beteljesítőjét” látja.¹⁵ Szabó Ede olyasmit kért számon Tóth Edén és a *A falu rosszán*, amit előtte és utána 30 évvel is, történelmünk olyan korszakaiban, amikor a társadalmi helyzet sokkal élesebben exponálta a paraszti-úri ellentéteket a 70-es évek viszonyainál, csak egy Petőfi és egy Ady volt képes megragadni és vele kapcsolatban egyértelműen állástfoglalni: ti. az osztályharc tényleges állásának bemutatását. Szigligeti, lírai vonatkozásban Arany János, a regényben Jókai pályája a bizonyíték arra, hogy a harcos, forradalom felé haladó osztálymozgalmak (társadalmi bázisok) nélkül hogyan veszt el távlatait a szubjektíve becsületes, a néppel őszintén együttérző, tehetséges író is olyan időkben, amikor a társadalmi fejlődés mozgása még a teljes tudományos vértettségű utókor számára is nehezen áttekinthető helyzeteket teremt. (Egyébként jellemző, hogy Szabó Ede is szívesebben utal érvelése alátámasztására a századforduló agrárszocialista hangulatú, kivándorlásos időszakára, amikor valóban volt forradalmi tendenciájú tömegmozgalom hazánkban, mint a 70-es évek agrárproblémáira, s egy helyütt a „magyar ugar” kifejezést is használja, amivel akaratlanul is elárulja, hogy néhány évtized eltérés nem zavarja.)

Meggyőződésünk, hogy az adott helyzetben az úr és paraszt közötti konfliktus ábrázolása elkerülhetetlenül az osztálybéke nyíltzini propagálására kellett hogy vezessen, amint-hogy ez Abonyinál be is következik, akinél az előforduló úri intrikusok hoppon-maradása — bár Szabó Ede osztályellentétek elhalványult emlékéit látja benne — csak írói fogás a szegény leány és a nemes úrfi boldog frigye hitelesebbé tételére.¹⁶ Mondanunk sem kell, hogy ehhez képest — bár Szabó említett tanulmányában bizonyos értelemben elmarasztalja *A falu rosszát* Abonyi népszínművei mellett — Tóth Ede hitelesebb képét adja a magyar falunak. Az úr-paraszt konfliktus ábrázolása — bármely sajnálatos is ez a magyar irodalomra nézve — csak azon a közvetett úton volt lehetséges, amely a jogilag és formálisan jobbágyorsból kiemelkedő parasztság életének ábrázolását egyenrangú művészi feladatnak tekintette a „felsőbb” körökével, függetlenül attól, hogy a parasztság ténylegesen továbbra is ki volt szolgáltatva urainak.

¹³ Vö.: Pap Károly közlései *A falu rossz* szereplőinek élő mintáiról. *Tóth Ede élete és művei*. Kolozsvár, 1894. 158—59. l.

¹⁴ Uo. 131. l.

¹⁵ Szabó Ede: *Népszínműirodalmunk néhány kérdése*. It. 1954. 2. sz.

¹⁶ Abonyi Lajos: *Panna asszony leánya*.

(Ez jellemző egyébként a kor képzőművészetére, paraszti életkép-festőire is!) A formális egyenjogúság ténynek vétele kétségtelenül illúzió, jellegzetes polgári illúzió; viszont az az igény, amely a népelet, a parasztság élete, gondjai (még ha több kevesebb nehézség árán viszonylag könnyen megoldódó gondokról is van eleinte szó) ábrázolását egyenértékűnek tekinti az irodalmi, művészi témák bármelyikével, a parasztság valóságos egyenjogúvá levésének a közvetett szolgáltatát jelenti, amint azt jelentette a reformkorban pl. a *János Vitéz* és a 80-as évek elején Mikszáth *A tét atyafiakja* és *A jó palócokja* is.

Ami a korabeli, illetve a bemutatás örömmámorát követő, jogos, *A falu rossza* hibáit felhánytorgató, a hitelesebb parasztábrázolást számonkérő kritikákat illeti: ezek éppen annak a már említett igénynek a 70-es években való jelenlétét, a 80-as évekbeli fokozódását bizonyítják, amelyik lényegében *A falu rosszát* is létrehozta és amelyik nem elégedett meg, nem elégedhetett meg az olyan — bármily tisztelőre méltó, mégiscsak szerény — kezdettel, amilyet Tóth Ede e művében produkált.

A falu rossza valóban nem emelkedik magasan a megelőző és korabeli népszínművek fölé, a közvélemény pedig közéjük sorolta (ez utóbbinak az oka minden bizonnyal a bemutató színházak rendezőinek, színészeinek a meg nem értése, akik a művet és a jellemeket teljesen a a korábbi népszínművekhez hasonlóan fogva fel, újságát és erőit csökkentették s a kritika értetlenségének is okozója voltak), — mégis kezdetét jelentette az „új népszínmű”-nek, amelyben már ott rejlik az a tartalmi új, a paraszti világ realista ábrázolására irányuló igénynek még szerény csírája, ami a kiegészítés utáni évek társadalmi valóságából fakad, s költőiséget, hiteles drámai feszültséget igyekszik ábrázolni abban a világban, ahol korábban csak árvalányhajjas hejehuját, szentimentális idillt, hátborzongató bűnügyi ponyvarejtélyt és vásári bűvészek nagyképűségével megoldható álfonfliktusokat látott a 49 utáni népszínműirodalom.

Mint Tóth Ede kissé túlbuzgó méltatója, Pap Károly írja, Tóth műveiben „*a parasztság él s nem más alatt, vagy másért, hanem magáért, a maga körében, saját hagyományai, eszméi és érzései közepett nemcsak mint ember, hanem mint polgár*”, aki egyenragú a társadalom bármely más osztályával, s problémái is — morális és szociális vonatkozásban egyaránt — a „felsőbb körök” világának problémáival egyenrangúak.¹⁷ Galamb Sándor szerint is „győzelemre viszi ezt a népszínműi formát, amellyel szemben lényegesen és életképesen újat a magyar népies drámairodalom egészen a jelen század elejéig nem tudott kitermelni.”¹⁸

Tóth Ede műveit teljes joggal azok mellé a népdráma-kísérletek mellé állíthatjuk, amelyekről Gyulai annyit várt és amelyeknek hosszú ideig folytatás nélkül maradt előzménye Szigligeti *Lelece* (1863) volt. (Lásd Osváth Béla: Szigligeti, 1955. 127—132. l.) És hogy Tóth Ede e téren számottevő ígéret volt, azt másik két színműve (*A tolonc*, 1875; *A kintornás család*, 1876) is bizonyítja, amelyekben — ha Szigligeti befolyására nem is szoros értelemben vett paraszti környezetben — *A falu rosszánál* is kiélezettebb drámai helyzeteket produkált.

Nem csoda, hogy a fiatal generáció másik nagyígéretű tehetsége, Mikszáth Kálmán, nemcsak testi-lelki jóbarátot, hanem „nagy embert”, „nagy költőt”, „nagy író” lát Tóth Edében, s nemcsak politikailag érzi társának („Többnyire irodalmi dolgokról folyt a társalgás; ezek közt is a színiirodalomról és zenészetéről szeretett beszélgetni... Egészséges nézetei voltak mindenről, nem egyszer beleártotta magát a politikába is; baloldali ember volt, nagy demokrata, Kossuth embere...”), — hanem elfogadta művészi álláspontját, parasztszemléletét, és a népről vallott fölfogását is rokonnak érezte a magáéval.¹⁹

A Tóth Ede által képviselt új, „népiesség”-nek, sajnos, nem sok eredménye lett. A népszínmű történetében bármennyire is fordulópontnak látszott a 70-es évek néhány kísérlete,

¹⁷ I. m. 208. l.

¹⁸ I. m. 169. l.

¹⁹ *A tavalyi karácsony Tóth Edénél. Magyarország és a Nagyvilág* 1876. 818. l., *Még újabb fény és árnyképek* 1878., *Még valamit Tóth Edéről.* Szegedi Napló 1878. okt. 16.—18. Tárc., illetve *Az én ismerőseim.* Jub. Kiad. 36. k., *Az én kortársaim.* Jub. Kiad. 20. k.

szerzőik még annyira sem tudván megszabadulni a terhes népszínmű-kellékektől, mint Tóth Ede, s bízva a népszerű énekesek által biztosítható közönségsikerben, nem folytathatták tovább az úttörést a magyar parasztdráma megteremtése irányában.

Sajátos, hogy amíg a dráma terén a korabeli szerzők számára kikerülhetetlen csapdát jelentett a megmerevedett népszínmű-sablon (csak Gárdonyi *A borral*, majd Móricz a *Sári bíróval* tud áttörni rajta 1901-ben, illetve 1910-ben), — addig éppen a korban nálunk újszerű, kötetlen prózai műforma, a rajz, a rövid tárcanovella területén tud az új szemléletű parasztabrázolás maradandót produkálni már a 70-es évek legvégén, illetve a 80-as évek elején. Ebben prózairóinkat a hazai népies elbeszélés korábbi példái (pl. Vas Gereben) mellett külföldi, az akkori világirodalmi érdeklődésnek megfelelően elsősorban orosz és francia, illetve angol—amerikai példák is segítették.²⁰

A XIX. század második felének kedvelt műfaja a tárcanovella, a hagyományos elbeszélésforma modern, a korszerű újságírás adta feltételekhez alkalmazkodó válfaja. Tartalmi meghatározói között legjelentősebb szerep a riportnak és a genre-képnek jut, melyek összeütődése az előbbivel járó leíró jelleget házasítja össze az utóbbira jellemző tömör, néhány vonással plasztikusan ábrázoló jellemzésformával. Szerzőik általában — érezve a műfaj tematikai sokirányúságát — szívesen fűzik rajzaik, karcolataik egy-egy csoportját (a reneszánsz keretes novellagyűjteményeihez hasonlóan) egy-egy város, vidék, más esetben társadalmi csoport körképévé, illetve közérdekű probléma illusztrációinak sorozatává. (Pl. Dickens, Thackeray sketch-book-jai, snob-könyvei, Bret Harte kaliforniai, Daudet provence-i rajzai a *Levelek a malmombólban* stb.) Ez az összefűzöttség gyakran külsőleges, s csupán a szerző első személyű, állandó jelenléte kapcsolja össze a rajzokat. (Pl. a különböző „fény- és árnyképek”, „fotográfia”-sorozatok a külföldi és hazai irodalomban.) Ebben a vonatkozásban az irodalmi levélforma hagyománya is folytatást nyer e műfajban, amely különösen a szubjektívabb természetű rajzgyűjteményekben érződik.

A rajz európai fejlődésében nagy jelentőségű Turgenyev *Egy vadász feljegyzéseinek* megjelenése, amely tematikai, tartalmi, formai vonatkozásokban egyaránt magasra tűzi a mércét a műfaj művelői előtt, s a gyakran futó hangulatokról és napi közéleti aktualitásokról „csevegő” tárcanovellát műgond és társadalmi felelősség tekintetében erősen befolyásolja.

Turgenyev egyben példát mutat a tematikai csoportokra válásra hajlamos rajz-műfajon belül a paraszt-rajz különválására, amely a századeleji romantikus „népies életkép” hagyományainak modern, realista folytatása. Érdekes, hogy a kelet-európai társadalmak megoldatlan parasztkérdésének a nyugat előtti művészi föltárása hívja fel a figyelmet a nyugati, a polgári forradalmon túljutott társadalmak irodalmi életében a parasztság problémáira, s a feudális világ jobbágynak a rajza lesz egyik ösztönzője a kapitalizmus körülményei között élő, a polgári irodalom látóköréből kiszorult parasztság művészi ábrázolásának (lásd Flaubert, Zola paraszti tárgyú novelláit, Daudet *Camargueban* és Maupassant *A szalonka meséi* c. vadász-élmélek alapján született parasztrajz-gyűjteményeit).

A polgári írók, akik ezidőben többnyire már — ha nem is azonos világnézeti alapról — valamilyen módon bírálói koruk polgári társadalmának vagy legalábbis egyes szembeötlő hibáinak, — gyakran elvágyódásuknak, egzotikum-keresésüknek tárgyát vélik fölfedezni és megtalálni a falusi életben, a paraszti életformában. Megdöbbenve tapasztalják azonban, hogy a nyugat-európai parasztság életszínvonalában, szokásaiban, gondolkodásmódjában vajmi keveset lépett előre a jobbági viszonyok állapotaihoz képest. (Jellemző, hogy pl. Daudet idézett rajzsorozatában nem ritka, amikor a szerző a provence-i parasztban hol Cooper-féle rézbőrűt, hol theokritoszi tehénpásztorát lát.²¹) A kapitalizmus hatása legfeljebb csak mérhetetlenül megnövekedett anyagiasságán, sokszor brutálisan mohó vagyonszerzési vágyán, általában

²⁰ Galamb Sándor: *A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban*. 1925.

²¹ *Camargueban* IV.

gondolkodásának elüzetiesedésén látszik meg. A nyugati parasztrajzok, parasztnovellák ezért vagy a patriárkális falusi életforma felbomlása fölötti nosztalgikus sajnálkozást, a kapitalizmusnak a falura, a parasztságra gyakorolt elnyomórító hatásán érzett borongást tükrözik (pl.: Daudet), vagy megrendült lélekkel konstatálják és őszintén feltárják ennek a világnak a rideg haszonlesését, léleknyomórító, utilitárius szigorúságát (pl. Gottfried Keller), okai közt nemegyszer holmi ősi, brutális ösztönöket is sejtve (Zola, Maupassant).

A parasztkérdést felemás módon megoldó magyar társadalomban sok vonatkozásban hasonló, más vonatkozásban erősen más a helyzet; a paraszti tárgyú rajzok, tárcanovellák némely vonatkozásban egyértelműbbek, más vonatkozásban zavarosabbak.

Tovább él a terjengős, Abonyi Lajos-féle betyárromantikával fűszerezett „népies beszély”²² és mellette a már említett, Vas Gereben nyomaiban járó rövid, a parasztélet egy-egy epizódját feldolgozó „népnevelő” próza. A magyar paraszti tematikájú tárcanovella elsősorban az utóbbihoz nyúl vissza, s igen gyakori formája — részben emiatt — a parasztanekdotára épülő karcolat is. (Lásd pl. az *Igazmondó* tárcáit!) Mindkét esetben a nemesi-úri „lekezelő” szemléletmód fenyeget s csak itt-ott csillan fel a paraszttal való együttérző hang, jelentkezik a paraszt eszével való gondolkodás kísérlete, többnyire azonban a kuriozitás kedvéért.

A terjengős „népies beszély” és a Vas Gereben, illetve Jókai nyomán járó népoktató, anekdotázó parasztrajz mellett megjelenik a 70-es években egy új, paraszttémájú karcolattípus, amely az ország egy-egy etnográfiailag sajátos szint képviselő tájának a népéletét választja ábrázolása tárgyául. Első pillanatra mintha a „petőfieskedők” modoros, tájszavakban és néprajzi-folklorisztikai specialításokban tobzódó kuriózum-hajhászását vagy az 50-es évek etnográfiai gyűjtőmozgalmát idézné, a gondosabb szemügyrevétel azonban itt is megmutatja az esetleges külső hasonlóságok mögött az új tartalmat.

A palócvidék, a csángófalvak, a székelyföld stb. népéletének szélesebb körökben ismeretlen eredetisége vonzza e rajzok, karcolatok íróit, akik — bár szívesen reprodukálják a táj népének szokatlan kiejtését, tájszavait — elsősorban a riporter-szerepet vállalt szépíró szemével látják leírásuk tárgyát, s ha rajzuk egy-egy humoros, vagy furcsa történet novellisztikus feldolgozása is, legalább a bevezetésben, vagy gyakran a „keret”-ben jelzik „falukutató” beállítottságukat. Ez a magyar tájakat, falvakat felfedező, új írói szemléletű rajztípus rendkívül gyorsan elterjed a magyar tárcairodalomban.²³

A nyelvben, népszokásokban stb. jelentkező „furcsaságok” gyakran a karikírozás irányába tolják el az egy-egy epizódot, szerelmi esetet, lopási históriát stb. elbeszélő kis írásokat, illetve a bemutatott vidék falvainak különös alakjaira irányítják az olvasó figyelmét,²⁴ s előfordul, hogy íróik finnyás gúnyolódás keretében jellemeznek egy-egy helyi öltözködési, vagy hajviseleti stb. szokást.²⁵

²² Pl. Margitay Dezső: *Ne szeresd el az én szeretőmet*. Koszorú, 1879. 193—236. l., Vértessy Arnold: *A kecskésvölgyi malom*. Vasárnapi Újság, 1876. 40—43. sz., Baksay Sándor: *Pusztai találkozás*. Uo. 1878. 1—26. sz.

²³ Csak mutatóban pl. László Mihály: *A „szüle”*. Rajz a csángó népeletből. Magyarország és a Nagyvilág, 1876. 131. l., Tóvölgyi Titusz: *Az isten háta megett*. Beszély a palóc népeletből, uo. 242. l., Rózsavölgyi Lajos: *Kézfogó a tanyán*. Rajz a magyar népeletből, uo. 1880. 392. l., Benedek Elek: *Bedő Józsi*. Photographia a székely népeletből, uo. 415. l., Békeffy Antal: *Muharai Miska bácsi meséje*. (Életkép a szegedi parasztokról.) Uo. 650. l., Vékony Antal: *Vasárnap délelőtt*. Falusi életkép, uo. 794. l., Harmath Luiza: *Sárikó*. Elbeszélés a népeletből, uo. 809. l., Sümegi Kálmán: *Virág Lidi temetése*. Ország—Világ, 1881. VI. 31. l., *A fonóban*. Uo. XII. 271. l. stb.

²⁴ László Mihály: *A „szüle”*. Vagy Benedek Elek: *Bedő Józsi*.

²⁵ Pl.: Tóvölgyi Titusz: *Az isten háta megett*ben arról a szokásról ír, hogy a palócok zsírozzák a hajukat, akik gazdagabbak, azok jobban, s így a falu vezetői — ha együtt ülnek — kibírhatatlan szagúak.

Jelentős változást a paraszti témájú tárcanovella magyar helyzetében Mikszáth Kálmán *A tót atyafiakja*, de főként *A jó palócokja* hoz, többé-kevésbé magán viselve mindazokat a jegyeket, amelyeket az angol—francia rajz-sorozatokat és a turgenyevi parasztnovella jellemzőiül említettünk, mindezt az ugyancsak számba vett magyar előzmények alapján. Mikszáth maga is a „népoktató” irodalom felől indult, amelynek 70-es évekbeli szemléletmódjára rendkívül jellemző Dolinay Gyula *Hasznos Mulattatójának* programja: egy füst alatt nevelni, hasznosan mulattatni népet és gyermeket. Amiből értelemszerűen következik, hogy a népet, a magyar parasztságot, az ország legnagyobb lélekszámú osztályát, javai többségének termelőjét, legtöbb adót fizetőjét, katonaságának szinte egyetlen tartalékanyagát mint naiv, együgyű gyermeket kezelte, akit mesterként tanmesékkel és primitív, didaktikus verszetekkel kell és lehet nevelni. Ezt a súlyos szemléleti melléfogást csak részben korrigálta a nép, a parasztság valóban alacsony műveltségi színvonalának emelésére irányuló tagadhatatlan jószándék.²⁶

A népnek, mint naiv, együgyű, de szorgalmas és jóra való gyermeknek a felfogása — ha módosulva is — elkíséri Mikszáthot egészen *A jó palócokig*, amihez hozzájárultak a gyermekszemmel látott, gyermekésszel átélt faluélmény következményeként a parasztság körében töltött gyermekkorának emlékei is. Ugyanakkor azonban éppen a gyermekfejjel átélt faluélmény tette lehetővé, hogy később maga sem mint fölényes „felnőtt” lássa a parasztság életét, hanem ahogyan erre Schöpfung Aladár is rámutat, érzelmileg a falu népével azonosulva.²⁷ A falu népe még mint naiv gyermek szerepel *Az igazi humoristák* elő és utószavában is, de az író már őszintén kijelenti, hogy az úri kastély lakói helyett a kovácsműhely csengő kalapácsának hívó szavára az egyszerű, szálfafüdes, jókedvvel és boldogsággal „bearanyozott” kunyhókhoz és munkájukból dalolva hazatérő lakóihoz fordul. Nem tartjuk véletlennek, hogy ez az álláspont éppen Szegeden alakult ki Mikszáthban, ha a „palota és kunyhó” motívum a reformkor jellegzetesen nemesi népiességét idézi is távolról. Mikszáth egész életművében egyhelyütt jellemzi műsáját pirosocsizás, parasztszoknyás parasztleánynak, s ez a hely Szeged.²⁸ Mikszáth népi érdeklődésében kétségtelenül számottevő szerep jut Jókai *Népvilágának Igazmondója* szellemének és — a pirosocsizás parasztleány-múza is erre utal! — Tóth Ede hatásának is, azonban hogy nemcsak naiv gyermeket látott a parasztban, azt vitathatatlanul szegedi élményei segítették elő, s meglátta benne „a mélyenérző, személyes életet élő embert” is. *A jó palócokban* megmutatkozó ilyesfajta népszemlélet sajátosságaira világosan rámutat Király István.²⁹

Mikszáth balladás palóctörténetei erősen emlékeztetnek Daudet már többször említett rajz-gyűjteményének néhány darabjára, melyek a „tamburások és muskotálybor” földjének festői viseletű parasztjait, pásztorait, kikapós menyecskéit mutatják be szomlorkás hangulatú szelíd humorú, érzelmes, balladás históriákban. De amíg Daudet a nagyvárostól Imegcsömörlött polgár egzotikumra szívesen nyíló, kuriózumra éhes szemével látja már saját szűkőföldje népét és minden rokonszenve mellett végeredményben idegenül áll vele szemben, „Mikszáth magatartása az elmondott eseményekkel szemben pontosan összeesik a nép magatartásával”,³⁰ amit többek között az is illusztrál, hogy Mikszáth egyik palóc-rajzában sem szerepel személyesen, míg Daudet legalább rajzainak keretében, mint a mesélő paraszt, kocsis, vámmőr hallgatója, mindig jelen van. A párizsisá lett Daudet-val szemben Mikszáth a nagyvárosban (már amennyire a rohamos fejlődés ellenére is ekkor még meglehetősen vidékies Pest Párizshoz hasonlítható) is velejéig vidéki maradt, számtalan szál kötötte a falusi Magyarországhoz, Szeged pedig paraszt-polgári népével csak megerősítette a Mikszáthot a magyar paraszthoz fűző kapcsolata-

²⁶ Mikszáthnak a *Hasznos Mulattatóval* kialakult kapcsolatairól lásd W. Petrolay Margit: *Mikszáth Kálmán elfelejtett ifjúsági írásai* c. dolgozatát. ITK. 1956. 289, 423. l.

²⁷ *Mikszáth Kálmán*. É. n. 15. l.

²⁸ *Szegeden*. Szegedi Napló, 1879. máj. 22. Tárca.

²⁹ *Mikszáth Kálmán*. 1952. 54—55, 237. l.

³⁰ Schöpfung i. m. 15. l.

tokat. Szegeden valóban „nagykorú” parasztságot ismerhetett meg, amelynek ügyeit nem földesurak és szolgabírák intézték, hanem saját maga választotta „cselédjei” a városnak, akik maguk is módos paraszt, tehető iparos szenátorok, illetve Dugonics hagyományait ápolgató, sokszor szegedi dialektusban beszélő, Ipolyi folklorisztikai gyűjtőmunkájában is résztvevő, hazafias piaristáknál iskolázott paraszt- és iparosgyerekek.

Meggyőződésünk, hogy Mikszáth népiessége, az „új népiesség” legtipikusabb és a 80-as években legáltalánosabb hatású magyar formája (külföldi fogadtatásról itt nem szólunk) nem érthető meg egy sajátos, az általános magyar fejlődéssel nem mindenben együtt haladó népies irodalmi irányzat megvilágítása nélkül, amelytől ösztönzéseket kap, amelyet maga is jelentékenyen befolyásol. Szeged irodalmi életének népiessége ez, amely már a 70-es évek második felében megmutatja a kiegyezés utáni népies irányzattól eltérő voltának jegyeit, s mintegy tíz esztendő alatt, a 80-as évek végére előkészíti a talajt Tömörkény István számára,³¹ akinél Mikszáth néhány későbbi rajza (pl. *A kaszát vásárló paraszt*) után először jelentkezik a magyar paraszt realista ábrázolása. És amíg másoknál (pl.: Petelei, Thury, Justh) egy-egy remekbesikerült novella, hosszabb elbeszélés ellenére is csak kísérletekről beszélhetünk, általa a XIX. századi magyar irodalmi népiesség felemás, 1849 utáni formája felnő a kritikai realizmus szintjére.

(1960)

³¹ Lásd a szerző *A szegedi parasztnovella keletkezése* c. tanulmányát az Acta Universitatis Szegediensis 1957—58. számában.

KÁROLY SÁNDOR

KÖZÖS RITMIKAI ELEMEEK VAJDA JÁNOS ÉS ADY KÖLTÉSZETÉBEN

1. Vajda János költészetének helyét Petőfi és Ady, illetőleg a nemzeti klasszicizmusnak nevezett költői irány és a Nyugat között szokták megjelölni. Ady Vajdát „lelke atyjá”-nak, „szent elődjé”-nek, „nagy rokoná”-nak nevezi (*Találkozás Gina költőjével*), s a kettejük közti eszmei kapcsolatok közismertek. Kérdés, ha Ady annyira szerette és tisztelte Vajdát, nem volt-e, nem lehetett-e emez hatással Ady művészi alakításmódjára is. Erről általában keveset tudunk, s amit tudunk, azt is inkább csak szórványos megjegyzés, ösztönös rátapintás adja tudtunkra, s ezek sem hatoltak be eléggé még a tudományos köztudatba sem. Pedig egy igen jól halló fül már régebben is kihallotta a Vajda-versek zengéséből az Ady-ritmust, s egy jól látó szem ugyancsak jóval ezelőtt észrevette, hogy Vajda szavainak, szófűzésének is vannak Ady felé mutató sajátosságai. Németh László ezt írja: „Vajda, mint verselő, az öreg Vörösmarty és az ifjú Ady közt, középhelyt áll. Az a fájdalom hasogatja jambusát és trocheusát tovább, amelyet a Vén cigányban már megfigyeltünk. A méret inkább durvul — de a vers a szenvedélytől kap meggyőző »egyes» lökéseket.

Mi szép a föld! Van sok jó itten,
Egy epréért a zöld vágásnak
Nagy istenek álöltözetben
Ismeretlenül le-leszállnak.

A második s a negyedik sornak éppen csak a lejtése jambusi; az ereszkedő rím előtt a hosszú szótag is (*jó itten, vágásnak*) metrikai hiba. S mégis milyen pompás magyar versszak ez! Gyönyörű magyaros versszórend, a jambus alatt erősen érződő tagok, a rossz időmérték helyén: egymást egyensúlyban tartó tömbök (*Ismeretlenül le-leszállnak*)... Ha Ady annyira szerette Vajdát, annak verstani oka is volt (amint Csokonai, Balassa és zsoltárszerelmének is volt). Ez az előd az ő nyomatékával szaggatta a sort” (*Magyar ritmus*). Bóka László a Sirámok következő soraihoz: „Egy nehéz, bús előérzet”, „Valami nagy, rejtett bánat” — ezt fűzi hozzá: „ez [már] nem Petőfi világa”, majd ezt: „Jelzőivel máris úgy bánik, mint majd ötvenegynéhány esztendő múlva Ady fog” (*Vajda János* 66). S ha Földessy — szinte értelmetlenül — elmarasztalja Vajda ritmusérzékét, ezt írván: „Vajdánál és nem egy más poétánknál is, így Bartóknál vagy Kiss Józsefnél igen gyakran a formaérzék hiánya dőcögteni meg a verset” (*Ady Endre* 41), Bóka László nem hisz ennek az elmarasztalásnak, s csak lelkesedéssel tud szólni Vajda művészetéről: „Hányféle fordulatot tud ez az állítólag merev líra, ez a zenétlen darabosság. A nagy népiesség egyhúrú epigonjai nyomába se érnek” (uo. 144).

Újabban Komlós Aladár figyel fel ismét Vajda költészetének adys vonásaira. Egyik megjegyzését ő is a Sirámok egyik strófájához fűzi:

Vörös az ég alja,
Szélvihar lesz holnap:
Azok a vén romok
Mind-mind leomolnak.

„A népi formájú és ugyanakkor szimbólikus nyelvű strófa kísértetiesen adys csengése a feudalizmus összeomlását társítja a mai olvasó lelkében” (Vajda János 51). Az *Alfréd regénye* első részéről ezt írja: „Adyhoz és általában a Nyugat lírájához egész XIX. századi irodalmunkból ez áll legközelebb, bátran megjelenhetett volna 1910 körül, mint egy fiatal új költő verse, s akkor is feltűnést keltett volna eredetiségével és erejével” (uo. 190). Végül idézzük Komlóstól azokat a sorokat, amelyekben Vajda ritmikájáról Németh Lászlóval egyetértésben nyilatkozik: „Valóban, csak Ady versén nevelt fül érzi meg, hogy Vajda metrikai pongyolaságaiban egy az iskolás szabálytól eltérő magyar ritmus kezd felcsendülni” (uo. 282). Keszi Imre szerint „Vajda Gina-versei valóban közvetlen elődei a népies-dalszerű formákat különben ritkán használó késői Ady egy sajátos szerelmi vers-típusának, amelynek gyors, forró menete a népi 'ráolvasások', bűvös mondókák közvetlen szó-hatását gyakorolja az olvasóra. Szinte Vajda szava szól az ilyen sorokból” (It. 1952. 568).

Vajda szóképeinek Ady felé mutató sajátosságaira legújabban Rónay György mutatott rá finom érzéssel és nagyobb perspektívában, úgy, hogy a formai vonásokat Vajda költészetének tartalmi háttéréből bontotta ki (*Petőfi és Ady között* 1958. 73—6, 164—5, 236).

2. Van-e hát Ady költészetében nemcsak a megérzés, hanem a megfogható fogódzókat kereső értelem számára is Vajda-örökség, nyelvi és ritmikai Vajda-hatás? A következőkben a kérdés ritmikai oldalához szeretnék hozzászólni, s igenlő választomat kifejtteni.

Vajda költészetének hangja kezdetben teljesen a Petőfié: „Annyira benne élt Petőfi eszmévilágában, annyira rájárt tolla Petőfi fordulataira, hogy nem volt szüksége mintára az utánzáshoz. Nem utánozta Petőfit, megsemmisült előtte, felolvadt benne” (Bóka i. m. 50). Illusztrálásul egy-egy szemelvény:

S nincs a haragos égnek mennykőve,
Mely megüsse az ily gyalázatot?
Mennykő villám! — Hová is gondolék,
Hisz már az is megvásároltatott!

(A honárulókhoz)

A birtok, mit születésem adott,
Az élet közös nyomora;
S te vagy e birtok olcsó címere,
Kétkrajcáros makrapipa!

És e nyomor, meg e makrapipa,
Legjobb barátim lettenek,
És sötét óráimba kívülük
Senkit, semmit nem ismerek.

(Két jó barátom)

Később megváltozik ez a hang, helyesebben kifejlődik mellé egy új: a könnyed, szinte az élőbeszéd bőven áradó folyásának szabad tért engedő petőfies mondatfűzést, a játékos tréfálódzást, az egyszerű hasonlatokat felváltja egy tömörebb, súlyosabb szavakból és mondatokból álló, ünnepélyesebb versalakzat, amelyben nagyobb nyomatékot kap egy-egy mondatrész, gyakran megismételve. A versritmus is, ezzel összefüggésben, változáson megy át: az időmértékes formán erősebben átlüktet a magyar hangsúlyos verselés nyomatéka. A mondanivaló is jelentősebbé válik, nem a külső világ ábrázolása, nem az érzelmek, indulatok szeretlen és naív kiöntése többé, hanem egy életérzésnek kifejezése, nem egyszer víziókban, a

világnezetnek szentenciaszerű rögzítése. A nyolcvanas évek végén már ez a Vajda János ál-
előttünk. Utóirat című versén már mindaz megfigyelhető, amit mondtam:

Bezárom én is már a boltot.
Napomnak vége; kész a mérleg:
Nem maradok, hazám, adósod.
Mi tölem telt, megtettem érted.

Még szerelemi verse is át van itatva kozmikus tárgyú képzetekkel és a századvégi ember para-
doxont kedvelő képeivel:

Szemedben, mely felém ragyog,
Együtt van éjjél és a hő dél.
Szebb vagy, mint mind az angyalok,
És csábítóbb az ördögöknél.
(Pásztor-órák)

Ezek a versek már Adyt idézik emlékezetünkbe. A következő részletben a víziószerű
látás, s az *élet*, az *Úr vetése*, a *Halál* (így nagybetűsen), az *ugar* (szimbólikusan), az *életre keltő
fényesség*, egy láthatatlan kéz kioltja kifejezések már nemcsak ritmikában, hanem szóhasználat-
ban is Ady-gyökereket sejtetnek:

Elmulnak majd mind e világok;
Egy ravatal lesz az ég boltja.
Egymásután e sok gázlángot
Egy láthatatlan kéz kioltja.

Sokáig nem lesz itten nappal;
De örökké sem tart az éjjel.
Előbb-utóbb megjő a hajnal
Életre keltő fényességgel.

Az életet, az „Úr” vetését,
„Halál” szolgája learatja.
Ugarrá vál a nagy mindenség
E — nekünk végtelen — darabja.

Ez öntudatlan zagyva minden,
Ez volt, van és lesz mindörökké.
Gondolkodó lény percig itten
Él, meghal, aztán — soha többé?... !

(Nyári éjjel II: 1., 2., 4., 11.)

Hasonlítsuk össze a következő két versrészletet ritmika, szóhasználat, szófűzés dolgá-
ban. Mind a két esetben az élet céljának keresése a téma, bizonytalanságérzés az érzelmi
alaptónus. Vajda lágyabb, Ady erőteljesebb, Vajda egyszerűbb, Ady egyénibb, de az egyezés
köztük tagadhatatlan:

Az ég se válaszol kértemre,
Egy hang, olyan bús, mint a többi.
Csak hajtogatja, zöngi egyre:
Semmit se tudni, mit se tudni.

Ki csinálja, ki jár közöttünk?
Egymás mindene minden-minden
S a felhőt az a Cél kergeti,
Mely itt tapos a lelkeinkben.

Nem kell, vagy nem lehet? hogy értsem?
Földről vagy égből e sugallat?
Vád vagy panasz? Hiába kérdem.
Azzal felel, hogy ép elhallgat.

(Est-harang 11., 12.)

Egy pillanat és minden más lesz,
Más a holt Tenger, más az örvény
S másképpen villan meg agyamon
Minden gondolat, minden törvény.

(A csodák esztendeje 5., 6.)

3. A bemutatott Vajda- és Ady-strófák közötti egyezés egyik kétségtelen tényezője a szótagszám. Kilenc szótagú sorokból épül fel mindkettőjükénél a vers. A rímiben van különbség: Vajda keresztrímét (abab), Ady félrímét (abxb) használ. E két rímfajta hangulata nem sokban tér el egymástól. A félrím Ady legkedveltebb rímtípusa, s ez megfelel az ő versalkotási módszerének. Ady a ritmikai kötöttségektől igyekszik szabadulni, s a félrím kevésbé köt, mint a keresztrím. A párosrímnél kevésbé egyhangú, az ölelkező rímnél kevésbé harmonizáló, sőt igen alkalmas a gondolatvég és szakaszvég nyomatékos, szinte meglepő lezárására, mert az előtte levő rímtelen sor engedi szabadon érvényesülni, engedi, hogy visszacsapjon záróakkordként a strófa belsejében levő párjára. A kilencesekből álló négysoros Ady kedvelt strófája. A következő versek épülnek föl félrímes fajtájából: *A Tisza-parton*, *A nyári délutánok*, *Egy jövő költő*, *Az Értől az Óceánig*, *Ha a szemem lefogták*, *Halálba vívő vonatok*, *Nem jön senki*, *A csatár hőse*, *Az élet bosszúja*, *Az én sírásom*, *Az öreg Künné*, *Áldott falusi köd*, *Az elsüllyedt utak*, *Fájdalmas, bús kitérő*, *A gyülekezet sátorában*, *A csodák esztendeje*, *Az idegen arcok*, *Öreg legény szerelme*, *A Tűz csiholója*, *A hőkölés népe*, *Ember az embertelenségben*, *Már előre rendeltettem*, *Áldozás piros kedvvel*, *Ha messzebről nézem*, *Lakodalmi köszöntő távolból*. A félrímes kilenceselek mellett ritkábban más ríműeket is találunk Adynál: abab: *Az eldúkozott vitorla*; aabb: *A kék tenger partján*, *Te előtte volt*; abba: *Jóság síró vágya*, *Város megvétele után*; abaa: *Akik mindig elkésnek*, *Fuimus*; abbx: *Bujkálás a száználomtól*, *A szűz Pilátus*; abxa: *Léda ajkai között*, *Az ősi rózsák*, *Az örökké elváltak*, *Kidalolatlan magyar nyarak*, *A megszépítő fátum*; abcc: *Ilthon az úrfi*. A rímvariáció tehát e strófatípusnál is az Adyra jellemző gazdagságban jelentkezik.

A kilences strófatípus Vajdának kései, éppen a legerősebben adys ízü verseiben található. Ezek: *Utóirat*, *Nyári éjjel II.*, *Búcsú a naptól*, *Est-harang* keresztrímmel, és *Hosszú éjjel* párosrímmel. Korábbi versei közül ilyen még a ***Emlékkönyvébe* keresztrímmel, *Hej de nem így volt*, *Szerelem hatalma*, *Kísértelek*, és *Gina emléke XXXII*; e két utóbbi hosszabb, strófákra nem tagolt vers, páros rímmel. A tiszta kilences szakasz más költőknél alig-alig található ebben a korban. Arany csak egyetlen kilencsoros verset írt, a *Hatvanit*, párosrímmel. Petőfinél ilyen nem találtam. Hogy Ady miért kedvelte, annak ritmikai oka lehet. A kilenceselek alkalmasabbak az időmérték érzékeltetésére, mint például a nyolcasok, mert emezek magyar költő tolla alatt könnyen áttagolódnak hangsúlyos magyar ütemessé. Ady nyolcasai között valóban nem egy „magyar nemzeti versidom”, például *Várnak reánk délen*, *Az én bűnöm*, *Bujdosó kuruc rigmusa*, *Zilahi ember nótája*, *Történelmi lecke fiúknak*, *Magyar bánó magyar aggyal*, de a kilencesekből szabályos, hagyományos sorképlet (4+2+3 vagy 4+4+1) nála nem akad. A kilenceseleknek egyébként is nagy időmértékes hagyományuk van, ahogy alább látni fogjuk, csak hogy nem önmagukban, hanem nyolcasokkal párosítva. Vajdának viszont vannak magyaros kilencesei, 4+2+3 tagolással: *Költő barátomhoz*, *Gina emléke V*, *VI*, *VII*, *XII*, *Angyal jár a földön*; kellemes, játékos csengésük a „Minden adósságom lerovom, Csak az édes rózsám nem adom” népdalrészlet ritmusának a lüktetésével egyezik meg.

Ady a tiszta kilencesnek nemcsak négysoros, hanem háromsoros, kétsoros, sőt még más (ötsoros, hatsoros) változatát is használja, ezek közül leginkább a háromsorost. Ilyenek: *Hiába kísértsz hófehéren*, *Héja-nász az avaron*, *Lázár a palota előtt III*, *Add nekem a szemeidet*, *Ádám hol vagy*, *A csillagok csillaga*, *A jégscapszívű emberek*, *A muszáj Herkules*, *Az örömtelenség öröme*, *Vidám temetés éneke*, *A visszajáró májusok*, *Az ismeretlen Ada*, *Tüzes trónod körül*, *Beteg szívemet hallgatod*. Kétsorosok: *Sírni, sírni, sírni*, *Sötét vizek partján*, *A halál pirkadat*, *Boldogok az öregedők*, *A sátán kevélye*, *Hát ahogyan a csodák jönnek*. Ötsorosok: *Az idő rostájában*, *A rabbiság sorsa*, *Még fájóbb könnyek*.

Ady verseiben a szótagszám a legkötöttebb. Strófáit a legváltozatosabb szótagszámai sorokból válogatta össze, létrehozva így a strófavariációknak oly gazdagságát, amelyhez foghatót sem előtte, sem utána magyar — s talán nemcsak magyar — költő nem tudhatott a magáénak. Egy versen belül viszont kinosan ügyelt arra, hogy az egyes strófák bármennyire

is bonyolult képlete végig ugyanaz legyen. Ebből nyilvánvaló, hogy a szótagszám nála igen fontos versformáló tényező volt. Földessy érdeme, hogy erre nyomatékkel felhívta a figyelmet. Babits szerint „a szótagszám nem verselés”. A szótagszám *s z á m*, mérték, tehát fontos ritmikai tényező. Viszont a szótagszám önmagában még valóban nem teszi a verset verssé. A szótagszám csak a keretet adja meg, amelyen belül, a keret adta lehetőségekhez mérten lehet gazdálkodni. Ady mindenesetre nagyon kedvelte a kilences keretet, úgy látszik, ebben tudta a legkönnyebben elvégezni azt a rendezgetést, persze többnyire inkább érzés után, mint fontolgatással, amelynek eredménye lett a sajátos Ady-ritmika. A felsorolt tiszta kilences sorokból álló versein kívül igen sok van, amelyben kilenc szótagú sor más sortípussal keveredik. Földessy Gyula 171 strófatípust állított össze Ady verseiből (*Ady Endre* 43—6), s ezek közül több mint százban található kilences sor, több mint ötvenben pedig a kilences vagy dominál, vagy más típusokkal feles arányban osztozik. (A tiszta kilences, valamint a gyakori 9+8+9+8 és 8+9+8+9 típust Földessy kihagyta a táblázatból.) A kilences szám tehát némileg olyan fontos szerepet tölt be Ady lírájában, mint más vonatkozásban, a versek címszavainak számát illetően a három. Az Új versek megnyitója is kilenc szótagú sorral kezdődik: Góg és Magóg fia vagyok én . . .

Leggyakrabban nyolcasokkal keveri kilenceseit. Az ezek variációiból kialakult négy soros, háromsoros vagy más versek közül az ismertebbek a következők: *A vár fehér asszonya*, *A mi gyermekünk*, *A lelkek temetője*, *Vén faun üzenete*, *Meg akarlak tartani*, *Harc a Nagyúrral*, *Az én koporsó-paripám*, *Halál a síneken*, *Mátyás bolond diákja*, *Az ős Kaján*, *Özvegylegények tánca*, *Havasok és Riviera*, *Az Illés szekerén*, *Az Isten balján*, *Magyar jakobinus dala*, *Egy harci Jézus-Mária*, *Csokonai Vitéz Mihály*, *Dózsa György lakomáján*, *A Hadak útja*, *Új várak épültek*, *Haláltvirág* : *a Csók*, *A fehér lóbuszok*, *Önd vezér unokája*, *Biztató a szerelemhez*, (vö. Vajda: *Pásztorórák*), *Ujjak a Szajnában*, *A Lóri csókja*, *A könnyek haszna*, *Az Antikrisztus útja*, *Alázatosság langy esője*, *Köszönet az életért*, *Istenhez hanyatló árnyék*, *Az örökké elváltak*, *Csaba új népe*, *Az undor óráiban*, *Az eltévedt lovas*. Ezekon kívül még nagyon sok az olyan strófa képlete, amelyben a kilences nem nyolcassal keveredik, sokszor szakaszkezdő vagy szakaszszáró sorként. Ady korábbi kötetében, az 1899-ben megjelent *Versek*-ben is feltűnően sok a kilences, többnyire nyolcassal vegyítve.

Vajda János kilences—nyolcas kombinációi: *Színészbarátaimhoz*, *A fecskék*, *A vén csavargó*, *Az idő* (e három utóbbi Béranger nyomán), *Gina* XX, XXIII, XXIV, XXVII, XXX; *Don Juan*, *A vén mosónő* (Chamisso után), *Tavaszi felé* II, *Luzitán-dal*, *Találkozások*, *A városligetben*, *A bikoli fák alatt*, *Csillagok*, *Páris dalol*, *Megnyugvás*, *Életbölcsselem*, *Utolsó dal Ginához*, *Otthon*, *Gyermekkorom tájéka*, *Az első*, *Fürdői emlékek*, *Pásztor-órák*, *Nyári éjjel* III, *A nagyurakhoz*. E versek közül csak az utóbbi három ritmikája, hangulata, nyelve áll közel a fent tárgyalt adys jellegű tiszta kilencesekéhez.

A nyolcasokkal váltakozó kilencesekből alkotott, sokszor négy sornál hosszabb strófák kedveltek voltak a XIX. században Európa-szerte. Elég, ha csak Schillernek *Polykrates gyűrűje* és *Ibykus darvai* című ismertebb versére, vagy Puskin *Anyeginjére* utalunk. Petőfinék és Aranyak mintegy 10-10 ilyen strófa képletű verse van. Petőfinék ezek a versei az ismertebbek közül valók: *Jövendölés*, *Búcsú a színésztől*, *Pinty úrfi*, *Véres napokról álmodom*, *A XIX. század költői*, *A felhők*, *Rongyos vitézek*, *A magyar politikusokhoz*, *Tudod, midőn először álltunk*. Aranytól a *Hídavatás* és az *Ének a pesti ligetéről* az ismertebb. Tehát Vajda sokkal többször nyúlt strófatípusunkhoz, mint Petőfi és Arany. S habár Petőfinék néhány ilyen verse, különösen a *Véres napokról álmodom*, a *Rongyos vitézek* s a *felhők* többhelyt erősen megszagattja az idegen versmértéket, és hangsúlyos lüktetésével itt-ott olyan hatást tesz a fülre, mint Ady ritmikája, Vajda versei mégis közelebb állnak Adyhoz, memcsak időben, de a verselés módjában is.

Ismerve most már Vajdának és Adynak a kilences szótagú verssorokhoz való viszonyát, s azt, hogy Vajda kilenceseinek a szótagszámon kívül is mennyi olyan tulajdonsága van,

amely felkelthette Ady érdeklődését, nem alaptalan az a feltevésünk, hogy Ady a kilencset Vajda Jánosnál szerette meg Vajda verseinek egyéb értékeivel együtt.

Ezt megállapíthatjuk akkor is, ha ugyanakkor rámutatunk arra, hogy a századforduló táján más, kisebb jelentőségű költők (Szentessy Gyula, Szilágyi Géza, Zilahy Károly, Palágyi Lajos, Zempléni Árpád, Szalay Fruzina) verseiben is megtalálható a kilencsoros strófa, amely — úgy látszik — a századfordulón bizonyos mértékig divatba jött. Nincs kizárva, sőt valószínű, hogy a kilencseknek ez a századvégi divatja is hatott Adyra, mint ahogy nemcsak ritmikai, hanem felfogásbeli, szókincsbeli, mondat szerkesztésbeli szempontból is volt már e kisebb írók verseiben nem egy olyan elem, amelyet Ady akár tudatosan, akár ösztönösen, de mindenesetre észrevehető módon magába olvasztott. (Vö. Rónay György, *Petőfi és Ady között*.)

4. Ady ritmikájának lényegét Földessy így határozza meg: „az időmértéket döntően alárendeli a jelentésbeli nyomatéknak vagy lendületnek, úgy hogy már kezdetben is a legtöbb költeményében a vesszor hangulati energiájával szabotja meg annak időmértékét. Pl. mindjárt az *Új versek* nyitányának második versszakában a metrum méltóságosan induló menete után: »Verecke híres útján jöttem én, fülembe még ősmagyar dal rivall« amely két sorban úgyszólván minden szóra ránehezedik a hangsúly, — ideges, nyugtalan, gyors lejtéssel siet előre a következő két sor: »szabad-e Dévénynél betörnöm új időknek új dalaival«” (*Ady Endre* 40.) Az *Új versek*hez fűzött magyarázatában egy másik sajátásra is rámutat: a változatosságra, a különböző verslábak keverésére egy versszakason belül. Könyve további részében azonban téved, amikor azt állítja, hogy Ady „hamarosan szakít az időmértékkel, úgy hogy a *Vér és Arany*ban már nincs időmértékes vers, a kötetnek egy versét sem lehet bármely régi mértékre végigskandálni” (uo. 42). Ady későbbi verseiben is van időmérték, ahogy erre Babits, Sík és Horváth János rámutatott. Sík meggyőzően fejtegeti, hogy Ady keverte a különböző verslábakat, keverte az emelkedő lejtést az ereszkedővel, sőt keverte a hangsúlyos ütemezést is az időmértékkel. Az átmenetre a trocheusok kínáltak lehetőséget, mert ereszkedő jellegüknél fogva könnyen átszaphattak hangsúlyos verselésbe (*Gárdonyi, Ady, Prohászka* 269—79). A keverés azonban csak következménye Földessy első, igaz tételének, annak, hogy Adynál a nyomaték vált döntővé. Ha Ady szabályosan mérte volna a jambusokat, akkor az őreá jellemző egyes szavak vagy szókapcsolatok (ízék, tömbök) nyomatékát elmosta volna az időmértékes ritmus monoton hullámozása. Pedig Adynál különös súlya van a szavaknak, az egyes szavaknak is. Ez az oka egyébként annak, hogy Ady ritmikáját nem lehet az ő szóhasználatától, szófűzésétől függetlenül vizsgálni. Ha szabályos, hagyományosan ütemezhető, hangsúlyos verseket ír, a monoton ütemezés megint csak gátja annak a kifejezési vágynak, amely minden szóval nagyot akar mondani, s Ady különben sem akarta feláldozni az időmértéket. Csak azt akarta, hogy az érzést, a gondolatot kifejező tartalom legyen az ír verseiben, és ne a forma. És mert a formát is igen sokra tartotta, olyan alkalmazását kereste meg, amely jobban simulhatott a tartalomhoz. Ezt jelenti Ady ritmikájára vonatkoztatva Verecke és Dévény.

Vizsgáljunk meg egy Vajda-strófát a „Pásztor-órák”-ból. Ezt a verset Vajda 1888-ban írta, s a fent említett adys ízü sorozatból való.

Hiába, szó ide-oda,
Végtére is csak azt kell látnom,
Te vagy a legnagyobb csoda
Ezen a szép tündér világon.

A strófa szótagképlete: 8+9+8+9; rímképlete: abab. Ritmusa kétségtelenül időmértékes alapszövedékű, mégpedig zavartalanul jambikus lejtésű, a negyedik sorában azonban van egy zökkenő: egy pyrrichius és egy jambus után egy spondaeus következik: *Ezen a szép*

tündér . . . A hagyományos licentiák figyelembevételével az első két láb (*Ezen a szép*) fel-fogható choriambusnak a sorkezdő hangsúlyos rövid szótagot hosszúnak értékelve (óóó—), s a choriambus is meg a hangsúlyos rövid szótagnak hosszúra átjátszása is szokásos volt a jambikus verselés magyar hagyományában (vö. Horváth János, *Vitás verstani kérdések* 90—7). A *tündér* szón mégis olyan jellegzetes döccenést érzünk, ami Adynál lesz majd gyakori. Ezt nemcsak a spondaeus okozza, hiszen jambusoknak spondaeusokkal való keverése elég általános volt már régóta a magyar költészetben, s a második sorban három spondaeus is van, s ott mégsem érzünk különösebb ugrást. Nem a spondaeus a fő oka tehát a zökkenésnek, hanem az, hogy erősen hangsúlyos kezdő szótag a spondaeus első tagja, s talán az is, hogy a megelőző rövid szótagok még jobban kiemelik ezt a hangsúlyt. Még erősebb volna a döccenés, ha a sor-középi spondaeust trochaeus vagy dactylus váltaná fel, mint a Búcsú a naptól című vers egyik szintén strófazáró sorában, éppen a legnyomatékosabb, az értelmileg legfontosabb szót ugratva meg:

S nem elveszítни, ami megvolt,
— Hisz végre elműl minden egykor, —
De el nem érni a legfőbb jót,
Ez itten a *legsomorubb* sor.

Máskor, az Est-harang című versben a strófa három jambikus lejtésű sorát dactylusos sor zárja le, ismét a strófa kemény főmondanivalóját fejezve ki:

Szülsz előled elrejtőzik.
Szégyenli tán magát miattad?
Vagy ebbe tán az intés rejlik:
Légy ura, istene magadnak.

Ismét máskor a strófazáró sor kezdő spondaeusa emeli ki a strófa és a vers legfontosabb szavát, megadván a vers záróakkordját (A nagyurakhoz):

Ne többet erről! ezután
Ti balra és mi jobbra térünk.
Sok víz foly el még a Dunán,
— *Vér is* talán — míg összeérünk.

Az emelkedő és az ereszkedő lejtés váltakoztatására szép példa a Búcsú a naptól egyik szakasza, amelyben két jambikus lejtésű sor két olyan ereszkedő lejtésűt fog közre, amelyek majdnem azonos felépítésűek a „Közt nem lengedez a zephir”-féle glyconi sorral, csak egy szótaggal hosszabbak, s a másodikban egy trochaeus helyett spondaeus van:

De hát eltűnni a nagy éjben,
Mindennél, ami él, a vég ez.
Mennem kell, ahová megy minden ;
Ahol csöndes, hideg sötét lesz . . .

Érdekes ritmushatású a Nyári éjjel egy sora: *E — nekünk végtelen — darabja*. A fülre azt a benyomást teszi, mintha kis alcaiosai sor volna, azzal a különbséggel, hogy a második láb

itt trochaeus, nem dactylus. A furcsa itt az, hogy az *E nekünk* lábat dactylusnak hallja a fülünk, annak ellenére, hogy a végén hosszú szótag van. Mi lehet ennek az oka? Valószínűleg az, hogy az erősen hangsúlyos *e* névmás és a *végtelen* jó hosszú első szótagja közé eső *nekünk* szó relatív rövidülést szenved el hangtani és mondattani helyzete következtében.

Térjünk vissza eredeti strófánkhoz. A hagyományos időmértékes tagolás szerint — nem véve tekintetbe a licentiákat — háromféle láb található benne: jambus, spondaeus és pyrrichius. Megoszlásuk érdekes arányt mutat: a lábak fele jambus, negyede spondaeus és negyede pyrrichius. S nemcsak mennyiségi megoszlásuk mutat ilyen szép szabályosságot, térbeli elrendezésük is: az első sor eleje jambus, vége pyrrichius. A második sorban főleg spondaeusok vannak, közrefogva egy jambust; a harmadik sor pyrrichiussal kezdődik, de aztán végig jambikus. A negyedik sor ugyanúgy kezdődik, mint a harmadik, de aztán két jambus közrefog egy spondaeust. Tehát minden sornak más a jellege: a legaprózóbb az első, a legvanszorgóbb a második, mindjárt nagy ellentétbe kerülve az elsővel (gondolati tartalmuk is ellentétes), a harmadik sor az arany középszer, s a negyedik, mint záró sor a legváltozatosabb, az összes előző formákat még egyszer csokorba szedi. A lábak elrendeződése nemcsak sorok szerint, tehát függőleges irányban mutat változatosságot, hanem vízszintes szemléletben, a sorok eleje-vége szempontjából is. A pyrrichiusok az első sorban hátul, a harmadikban és negyedikben elől helyezkednek el; a spondaeusok a második sorban két oldalt, az utolsó sorban középen. Mindezt a rendet és szabályosságot a költő természetesen nem tudatosan hozza létre, s az olvasó számára sem tudatosul.

A strófa magában is kerek egész. Minden kis részlete lényegeset mond, s ennek megfelelően több jó erős hangsúly található benne, a szavaknak ereje van. Ne felejtjük el, ez is fontos a ritmika szempontjából, s Ady verselésének is egyik fő eleme. Ennek a következménye, hogy a sorok kisebb, hangsúly által elkülönített ízekre is darabolódnak, mintegy átütve az időmértéken és keresztvezve azt. Így végeredményben a hangsúly által magyarosan is lehet strófánkat ütemezni, például valahogy ilyen beosztással: *Hiába, szó / ide-oda, — Végteire is csak / azt kell látnom, — Te vagy a / legnagyobb csoda — Ezen a szép / tündér világon.* A sorok ütemképlete tehát ez volna: 4 + 4 — 5 + 4 — 3 + 5 — 4 + 3. Lehetne még 3—3 ütemre is tagolni a sorokat, egy kilencszótagos sor alkalmas az efféle tagolásra (Vö. Horváth János, *Versritmusú szövegek a kötetlen beszédben* 27). Az ilyen ütemezés megfelel a próza értelmi és hangsúlyos egységei, a szövegek tagolásának, s mint ott, a prózában, úgy itt, a versben is helyenként kiki másképpen hajtáná végre, részben aszerint, hogy hogyan fogja fel a szólamhatárt, részben hangsúlyozási és szünettartási módja szerint. Ezek az egyéni eltérések azonban a lényegét nem érintik, azt, hogy strófánk magyarosan is ütemezhető. A kétféle: magyaros ütemek és klasszikus lábak szerinti tagolás lehetősége egyszerre, szimultán van meg ugyanabban a versben. Ez is olyan sajátosság, ami Adyra is jellemző. Azonban megint csak utalnunk kell arra, hogy ez a sajátosság sem pusztán kettejükénél található. (Szaválás közben feltétlenül ennek a magyaros tagolásnak kell elsősorban érvényesülnie, s nem szabad az időmérték szerint úgy elskandálni a verset, hogy megnyomjuk az ariszt. Ha strófánkat így szavalnánk el, mindjárt az első sorban igen furcsa dolgok és képzetek kerekednének ki az effajta skandalásból!)

A főhangsúlyok elhelyezkedése is arányos vizsgált szakaszunkban. Az első sor elején: *Hiába*, a második sor közepén: *azt*, a harmadik sor elején és közepén: *Te . . . legnagyobb*, és a negyedik sor közepén: *szép tündér* található.

A versritmus vizsgálataához hozzátartozik az is, amit Sik Sándor melódiának nevezett: elsősorban a magánhangzók és a mássalhangzók színének, időtartamának váltakozása (i. m. 279; lásd még Adyval kapcsolatos szép elemzését uo. 279—86; a hangrendi különbségeknek és a hangok elhelyezkedésének esztétikai hatására vonatkozóan vö. még Horváth János elemzését Berzsenyivel kapcsolatban: MNy. LV, 3—5).

Nézzük meg strófánkban a magánhangzók viselkedését. Az egyes sorízek magánhangzóinak jellegét meghatározhatjuk, s használhatjuk a fonetikából ismert elnevezéseket, mert

ezek hangulati benyomások alapján születtek meg: *magas, mély*. Hanghatás szempontjából fontos a rövidség — hosszúság is, s az *á* hangot nevezhetjük világosnak. Ilyen csoportokat alkothatunk: magas rövid: *i, e, ü, ő*; magas hosszú: *í, é, ű, ő*; mély rövid: *u, o, a*; mély hosszú: *ú, ó*; (mély hosszú) világos: *á*. A hosszú hangok különös értékei nyelvünknek költészetünk számára sok más olyan nyelvvel szemben, amely nem használ ilyen hangokat (vö. Bárczi Géza, *Anyanyelvünk magyarsága* 8—10). Különösen értékes az *á*. Elég csak az Egy gondolat bánt engemet *Világsszabadság* szavára gondolni: mennyire hozzásegítik az *á* hangok e szót ahhoz a fontos szerephez, amit a versben betölt. Ha mármost strófánkban megvizsgáljuk az egyes sorok hanganyagát, a következő képet kapjuk. Az első sor eleje világos (az *á* rányomja bélyegét a szomszédos hangokra is és egész zömét világos színezetűvé teszi), közepe mély hosszú (*ó*), vége vegyes (magas + mély); a második sor eleje magas hosszú, közepe vegyes, vége világos; a harmadik sor eleje vegyes, közepe vegyes, vége rövid mély; a negyedik sor eleje vegyes, közepe magas hosszú, vége világos. Ha az így kapott sémát mondjuk színfoltokkal tennénk szemléletessé, lefestve strófánk magánhangzó csoportjainak az elhelyezkedését, egy meglehetősen tarka, de eléggé kiegyensúlyozott színhatású képet kapnánk: az egyes színek helyzet és kiterjedés szempontjából egyaránt elég arányosan töltенék ki a teret. A nagy hangulati értékű, kiemelő szerepű *á* csoportja nyitja és zárja a strófát, mindkét esetben értelmileg fontos szót foglalva magába. E hangbeli tényezők mindenesetre szintén hozzájárulnak ahhoz, hogy a vers kellemes, változatos hatású legyen a fülre. S erre Ady is igen sokat adott. S lehet, hogy éppen ennek a hangkeverésnek a módja, a szavak hangbeli összhatása, muzsikája az az egyik sajátság, ami Vajda verseinek egy részében Ady felé mutat.

S végül, de fontosságára nem utolsósorban hozzátartozik Vajda ritmikájához a hangsúlynak, szüneteknek, mondat szerkesztésnek az a rendje, amely kis, súlyos ízekre szabdalja a sorokat. Mondatai rövidke. Az egymásnak mellérendelt jelzők, állítmányok, határozók, tárgyak, alanyok a köztük levő szünet miatt mind-mind zökkenőt jelentenek: A vállad oly *hideg, fehér*; Bájad nem ismer *éjt, napot*; Ügy *sütsz, lobogsz*, hogy majd elégek (Pásztor-órák); — *Bölcső, mennyasszonyágy, koporsó, Enyészet, élet* egymást váltja; *Alakok, tömbök*, mindig újak *Jönnek, suhannak*, mint a felhők; Ez *volt, van és lesz* mindörökké; *Él, meghal*, aztán — soha többé; Itt *mindenütt, bennem, fölöttem* Merő *csoda, titok, homály*; Rohadni, *lassankint, búzhdóve* (Nyári éjjel); — Ahol *csendes, hideg* sötét lesz (Búcsú a naptól); — Tudj beugorni *készen, bátran*; De a *teremtő, áldó* Isten Magának is *jobb, boldogabb* tán (Est-harang). Jelzői, jelzős szerkezetei olykor egészen adys benyomást tesznek ránk: Amelybe nyári éjszakánkint Szűz csillagok fürödni járnak (Búcsú a naptól); — *Bús, ősi* este, istent keresve [!]; Nem *gyáva, babonds* vakhittől; *Bűvös, csodás, hős* szereinkben (Est-harang); — Ti vagytok a *létörölő* rákok (A nagyurakhoz). A hátravetett birtokos jelző és a hátravetett, szünettel elválasztott mondatrész, értelmező is tagol, tömbösít: Örök a *léte a salaknak* (Est-harang); — *Tengerszemében a Kárpátnak* (Búcsú a naptól). — Kisértik egymást, *jéglepelben* (Nyári éjjel); De *könyvre, magyar könyvre*, nincs A milliókbl egy fillérték (A nagyurakhoz). A szavak megismétlésének a módja nem egyszer olyan, hogy Adyra kell gondolnunk: Örökké *élni; élni; élni*; *Soha, soha* meg nem pihenni... (Nyári éjjel); — Egész más a mi istenünk S *egészen más* a ti istentek (A nagyurakhoz). Ezek az ismétlések nem egyszerűen nyomatékosítást fejeznek ki, nem is csupán a szemléltető ábrázolást szolgálják, hanem a vers fő mondanivalóját szimbólikus értékkel mélyítik el. Egy sorban nem egyszer két mondat helyezkedik el mellérendelten, olykor rövid alárendelt mondat is elfér egy fél sorban: „Fogadd el ezt, nyugodj meg benne, Hogy ez a szebb, ez a neked jobb” (Est-harang); „Csak jár, kutat, bár tudja jól, Amit keres, föl nem találja” (Nyári éjjel). E mondattani eszközök nélkül nem jöhet létre az a hangsúlyozás, az a meg-megszagztatása a sornak, ami Adyra is oly jellemző. Bornemisza Péter írásaiban találtam ugyanilyen mondat szerkesztési eljárást (*Iskolai Nyelvművelő* 1959. 384—5).

Hogy lássuk, mennyire más ritmika, stílus, mondat szerkesztés ez, mint a mondanivalót szélesen elfolyasztó, lágy, monoton ritmusú szentimentális verselés, bemutatunk egy olyan

versrésztet példának, amely mindenben ellenkezője annak, amit eddig Vajdáról mondtunk: változatos ritmus helyett egyhangú jambusok és spondaeusok, súlyos szavak, erősen hangsúlyos dobbanások helyett a gondolatoknak laza szövésű, folyamatos egymásutánja, sehol egy megkapó, kiugró szó, pedig a vers témája az élet és a halál, a lét és nem-lét kérdése. Kölcsynek *Élet* című verséről van szó. Kilenc és nyolc szótagú sorokból áll, a nyugateurópai költészet e kedvelt formája Kölcsynél elég gyakori. De mennyire más kilencesek és nyolcasok ezek mint a Vajdái és az Adyí! Az összehasonlítást az olvasóra bizzuk. A vers első strófája:

Te sírhalomnak bús homálya,
Bár benned nyugtomat lelem,
Rád nézni mégis győtrelem,
Kedvét e szív csak itt találja.

Sűrű kény s fájdalom felett,
Mint csolnak a habok körében,
Hánykódom, s nyugszom hív ölében
Védangyalomnak, mely vezet.

Az elmondottakból látszik, hogy a ritmus kialakításában fontos tényező a nyelvi elem: a szóhasználat, a mondatfűzés, a szavak sorrendje, a szólam, s mindez szerves egységben hozza létre a költő stílusát. A szólam szerepével különösen sokat foglalkozott az utóbbi időben Vargyas Lajos (*A magyar vers ritmusa*) és Szabédi László (*A magyar ritmus formái*), de úgy látszik, hogy a szólam mellett és azzal összefüggésben a szókincs felhasználási módja, s bizonyos nyelvtani formák alkalmazása is szoros vonatkozásban áll a ritmussal.

5. Végeredményben a Vajda és Ady közt kimutatott egyezések a maguk összességében keltik azt a hatást, amely az egyiket a másikra emlékezteti, s mindkettőt másoktól megkülönbözteti. Mert ha ezt az összehatást szálaira bontjuk, egy-egy szál önmagában csak jellemzi, de nem *sajátosan* jellemzi költészetüket, illetőleg annak egyes részeit. Vajda és Ady közös vonásai nemcsak a szűkebb értelemben vett ritmusban, hanem a ritmussal szervesen összefüggő egyéb zenei és nyelvi tényezők együttes hatásában keresendő. Kilences vagy kilences-nyolcas szótagszám, félrim vagy keresztím, az időmértékes ritmus szabadabb kezelése még ha hagyományos licentiákkal is, emelkedő és ereszkedő lejtésű sorok váltogatása, az időmértékes sorok átjátszhatósága magyaros ütemekre, illetőleg a kétféle tagolás szimultán együttléte, a soroknak még a magyaros ütemeknél is kisebb és szabálytalanabb ízekre tördelése, erősen hangsúlyos, szimbólikus értelmű szavak, sűrített nyelv, szentenciaszerű tömörség, a hangoknak szép zenei hatása — mindez együtt eredményezi azt, amit én hasonlóan érzek a két költő művészetében. Hozzátehetjük: nagy és komoly mondanivalójuk volt, s ezt őszintén és nyíltan ki is fejezték. Nem virtuózok voltak, nem mesteremberek, hanem — Petőfihez hasonlóan — a gondolat, érzés volt az úr költészetükben. Ezért többnyire ott sincs hiányérzetünk verseik olvasásakor, ahol több a szabadság, mint a „szabályszerűség”: a gondolat, a nyelv ereje diadalmaskodik ilyenkor a formán.

Ady ritmikájával kapcsolatban leginkább Kiss Józsefet szokták említeni, de vannak, akik tagadják, hogy Kiss József különösebb hatással lett volna Adyra (a véleményekre vö. Horváth János, *Rendszeres magyar verstan* 156). Magam úgy látom — Rubinyihoz hasonlóan —, hogy Kiss József költészete a m a g a e g é s z é b e n nem sok közös vonást mutat Adyéval, s amennyiben van hatás, az inkább fordított. A Rónay György könyvében tárgyalt és fentebb említett kisebb költők egyikét másikat közelebb érzem Adyhoz, mint Kisst.

Mindamellett egyszer s másszor a tematikában s a szimultán ritmusú sorok alkalmazásában hathatott Kiss József is Adyra, illetőleg felszabadító hatással lehetett rá.

6. E dolgozatban Vajda János és Ady közt kerestük a kapcsolatot. Rámutatunk, hogy a kezdetben Petőfi-nyomokon induló költő stílusa hogyan változik meg, hogy verseinek hangja — különösen életének utolsó szakaszában — hogyan lesz Adyra emlékeztető. Most befejezésül azonban fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy e változás nem jelentette a Petőfi-től való teljes eltávolodást. Az Ady-versek előszelét suhogtató Vajda-költészetben mindvégig

megmarad a petőfi hang is. Bóka és Komlós már felhívta a figyelmet a Sirámok adys jelzőire, kifejezéseire, de ugyanebben a ciklusban olvashatjuk a következő részletet is:

Úgy-e keserű a pohár?
Itta ezt több jó bolond már!
S mind azt hitték, üdvöztetnek;
— Nekem már e hitem sincs meg!

Keszi Imre a Gina-ciklusban talált Adyra utaló sorokat, de ugyanott található ez is:

Lehet-e az, hogy csak egyet szeress
Te, kit egész világ szeret?
Talán — talán — hisz csak az bizonyos:
Szeretni nem fogsz engemet.

Nemcsak a hang, de ez a kétkedő szerelem is Petőfire, nem Adyra jellemző. S még legutolsó verseiben is érezzük Petőfi hatását:

Még fehér a világ,	Még alszik, szendereg,
Még fagyva a patak.	De immár mindenik —
Még alszik a virág	Természet, emberek
A hólepel alatt.	Tavaszcél álmodik
	(<i>Tél utója</i>)

S vajon nem a régi, Petőfi-féle hasonlat-e az, amit utolsó, „Oh, te csodás, dicső természet!” (Petőfinél: Oh természet, oh dicső természet!) kezdetű versében találunk?

Oh, mert közelg épp a nagy óra!
Már készülődik búcsuzóra,
Testből a lélek válni készül,
Mint kard kiröppen hüvelyébül.

S a kard kiröppent, miután már utat vágott egy új — és mégis régi — ritmusú, zenéjű költészet felé. De ez a kard a Petőfi kardja volt.

1959. szeptember

NÁDOR GYÖRGY

THOMAS MANN „FELIX KRULL”JÁNAK MOTIVUMAIRÓL

A mű keletkezéséről és fogadtatásáról

Az irodalmi alkotás lélektani motívumainak konkrét vizsgálata szempontjából Thomas Mann életműve nagyon gyümölcsözőnek látszik. Hiszen az író számos önéletrajzi vonatkozású írásában boncolja saját alkotásainak motívumait és ez az anyag — figyelembe véve Th. Mann nagy pszichológiai éleslátását és önvizsgáló képességét — rendkívül értékes. Az önvallomások és autobiográfiai jellegű írások bősége Th. Mannál némileg ellensúlyozza azt a kutató számára kedvezőtlen körülményt, hogy az író levelezése, naplói, feljegyzései stb. döntő többségükben még nem láttak napvilágot és így a bennük rejtőző anyag ma még nem értékesíthető.

A Thomas Mannról szóló igen kiterjedt irodalomnak számomra hozzáférhető részében alkotáslélektani szempontok csak itt-ott, elvétve, mellékesen vetődnek fel, s e szempontok alig mennek túl azon, ami Mann autobiográfiai jellegű írásaiban már megtalálható.

A következőkben kísérletet teszünk arra, hogy Th. Mann utolsó, töredékként fennmaradt művét — *Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull. Der Memoiren erster Teil* — az alkotás lélektana szempontjából elemezzük.

A *Krull* keletkezéstörténetének már külső körülményei is figyelmet keltenek. Az író 1910-ben látott hozzá a szélhámosregény megírásához, de mintegy hatvan-hetven oldal után abbahagyja, mert a parodisztikus stílus, amelyet alkalmaz és amely a műtől elválaszthatatlan (a regény ugyanis a *Dichtung und Wahrheit* és általában a magasröptű goethei önéletrajzi stílus paródiája kíván lenni) — rendkívüli mértékben fárasztja. Az író érdeklődését a szélhámosélet-rajz befejezésétől a *Halál Velencében* mondanivalója vonja el, amely mű 1911-ben napvilágot is lát. A *Krull* hosszú ideig — évtizedekig — töredék marad.

A mű folytatásának gondolata 1943-ban vetődik fel újra, a József-tetralógia befejezése utáni témakeresés idején. Az író naplójában erről ezt olvashatjuk: „K” (a feleségem) megemlíti, hogy folytathatnám a *Krullt*, amit barátaink gyakran követeltek rajtam. A gondolat nem egészen idegen számomra, úgy vélem azonban, hogy a *József* megírása óta már túlhaladott és elavult az egész terv, hiszen még azokból az időkből származik, amikor a művész-polgár probléma volt az uralkodó. Tegnap este olvasás és zenehallgatás közben mégis elérzékenyültem barátkozgattam azzal a gondolattal, hogy ismét hozzáfogok, főleg életem egységének a szempontjából. Megvolna a maga varázsa, ha harminckét esztendő után ismét ott folytatnám, ahol a *Halál Velencében* előtt hagytam abba, ti. ennek kedvéért szakítottam félbe a *Krullt*. Minden fő- és mellékművem csupán közbeszúrásnak — igaz, hogy egy emberöltőt kitevő közbeszúrásnak — bizonyulna abban a vállalkozásban, amit az író harminchat esztendőös fejjel kezdett el. Előnye az, hogy régi alapra építhetünk tovább.”¹

¹ Th. Mann: *Die Entstehung des Doktor Faustus. Roman eines Romans.* — Th. Mann: *Gesammelte Werke. Aufbau Verlag.* XII. kötet. 190—191. l. Magyarul: *A Doktor Faustus keletkezése.* (Budapest, 1961) Fordította: Pödör László. — 28. lap.

Az író ekkor egy ideig ingadozik a *Krull* folytatása és a Faust-téma feldolgozásának terve között. A *Krull* anyagával való foglalkozás közben azonban érdekes, s önmaga számára is csodálatot keltő eredményre jutott. A naplóban erről ez olvasható: „rádöbbsentem: a Faust anyagát belső rokonság fűzi a Krull-témához (a magányosság motívuma révén, amely az egyiknél tragikus-misztikus, a másiknál humoros-bűnügyi vonatkozású); ma mégis az előbbit érzem számomra megfelelőbbnek, időszerűbbnek, sürgősebbnek, feltéve, hogy egyáltalán megvalósítható...”² Ezért úgy döntött, hogy a szélhámosregény folytatását még elhalasztja.

Újra eltelt közel egy évtized: a *Doktor Faustus* (1947) és *A kiválasztott* (1949) után, az idős Thomas Mann e művészileg legmagasabbra törő teljesítményei után tért vissza fiatalkori művéhez — és folytatja a gondosan megőrzött régi kéziratcsomón pontosan ott, ahol közel félévszázaddal előbb abbahagyta.

1954 őszén jelent meg a *Krull*-regény, mint a *visszaemlékezések első része*. A könyv megjelenése előtt az író nyilatkozik a műről és megjegyzi, hogy a regény így is töredék még, — de jellegénél fogva — töredék marad, ha kétszeresére felduzzadna is a mennyisége; műfaja a kalandregény és mint ilyen tetszés szerint lehet folytatni és tetszés szerint bárhol abbahagyni. Mann e nyilatkozatában arra is utal, hogy ebben az öregkori művében a humoros és talán frivolnak tűnő forma ellenére, sok élettapasztalat és őt személyesen mélyen foglalkoztató gondolat rejlik.³

Erika Mann visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az író — immár élete 80. esztendejében — izgalommal figyelte a *Krull* hatását. Ez volt az első alkalom — írja Erika Mann — hogy atyja számára műve fogadtatása fontos, alkotói szempontból is érdekes volt: „A könyv örömet kell hogy szerezzen az embereknek; kell, hogy szórakoztassa és nevetésre gerjessze őket; csak ha ezt teszi, akkor érdemli meg, hogy folytassam” — mondotta.⁴

Néhány szót szólni kell a mű fogadtatásáról is, mert — látni fogjuk — az öregkori Mann-életmű értékelése a legkevésbé egyértelmű. Már a *József*-tetralógia megjelenése, de különösen a *Doktor Faustus* után az elismerés hangjai mellett erősen disszonáns hangú, olykor nem egészen jóhiszemű kritikusok is jelentkeztek. Látni fogjuk, hogy e kritikák egyikében másikában rejlő valóságelemek magát az író is önvizsgálatra készítették és maga a *Krull* is bizonyos fokig válasznak is íródott — igazolásnak és főleg önigazolásnak. Miről is van szó?

A Mann öregkori életművével kapcsolatos kifogások részben a vallásosság nevében ítélik el a *József*, a *Doktor Faustus*, *A kiválasztott* módszerét és szemléletmódját; a mítosz és vallásos képzetek pszichologizáló szétrombolását, frivolitást vetnek szemére.⁵ Másrészt e kései művek parodisztikus irányát teszik szóvá; a paródiában ugyanis hideg artisztikumot látnak, az igazi művészi alkotózseni hiányát.⁶ Nem ide tartozik annak a kérdésnek vizsgálata, mik a motívumai az öreg Thomas Mann műve elleni, hol nyíltan politikai és vallási, hol esztétikai jelszavakkal fellépő s olykor igen heves állásfoglalásoknak. Tény, hogy a *Krull* fogadtatását is a *pro* és a *contra* heves ellentétei határozták meg. Robert Faesi a regényt Mann legsikerültebb írásának mondja,⁷ kiemelve gazdag humorát. A *Die Neue Rundschau* egy, a *Krullból* kimaradt fejezetet közli.⁸ A másik „tábor” azonban ugyancsak hallatja szavát. A parodisztikus formában, amely az öreg Thomas Mann alkotását meghatározza, kétes értékű művészi irányt látnak.⁹

² Uo. 192. l. — A magyar kiadás 32. lapján.

³ Th. Mann: *Nachlese. Prosa 1951–1955*. (S. Fischer Verlag 1955) 194. l.

⁴ Erika Mann: *Das letzte Jahr. Bericht über meinen Vater*. (Aufbau Verlag Berlin, 1956) 11. l.

⁵ Így pl. Hans Egon Holthusen: *Die Welt ohne Transzendenz* (1941).

⁶ Vö. Walter Muschg: *Tragische Literaturgeschichte*. (Francke Verlag Bern. 1953) 425–426. l.

⁷ Vö. Robert Faesi: *Thomas Mann* (Atlantis Verlag, 1955).

⁸ *Ein nachgelassenes Kapitel aus F. Krull* — *Die neue Rundschau* 1957/2.

⁹ *Das kleine Lexikon der Weltliteratur*. Stuttgart 1956² (H. Pongs szerkesztésében.) Th. Mann címszó.

Beda Allemann a mitoszok paródiájában és ironikus bomlasztva fenntartásában művészi kiútatlanság jelét véli felfedezhetni, különösen a *Felix Krull* esetében,¹⁰ amely a Hermes-mítosz ironikus-parodikus, szatírájátékszerű feldolgozása. A továbbiak szempontjából igen fontos újra hangsúlyozni, hogy az ilyesfajta kritikai szempontok nem egészen újkeletűek, hanem már jóval a *Krull* megjelenése előtt kezdtek felbukkanni.

A mű alapeszméje

Már az eddigiekből kiviláglott, hogy Mann számára a *Krull*-ban feldolgozott problematika igen lényeges, művészi és emberi egzisztenciáját legmélyebben érintő, végső elemzésben a *Doktor Faustus*-ban feldolgozott kérdésekkel rokon. A fentemlített nyilatkozatban a mű alap gondolatát jellemezve, írja: „Es führt wohl seine Grundidee von einst, die *travestierende Übertragung des Künstlertums ins Betrügerisch—Kriminelle* getreulich durch, hat aber unwillkürlich an innerer Weite und Erfahrung gewonnen und sich zu einem *vieles aufnehmenden* humoristisch-parodistischen Bildungsroman ausgewachsen.”¹¹

Bizonyos, hogy a műnek megvan a maga teljes értelme mint humoros-, szélhámos-, pikaeszkregénynek is. Ezen a síkon a *Krull* a hellenisztikus kor regényének és a reneszánsz kalandos-, szélhámos-regényeinek folytatása, illetve törvényes utóda. Ám mind a mű objektív kvalitásai, mélységei, mindpedig az író kifejezett utalásai és vallomásai arra kényszerítenek, hogy megkeressük a mű rejtettebb mondanivalóját és szimbolikáját, elvontabb problematikáját, ironikus utalásait és parodisztikus stílusának célzásait.

Hadd emeljünk ki a műben érintett problémák közül néhány legfontosabbat, hogy — célkitűzésünknek megfelelően — ezek lélektani gyökereit is megpróbáljuk feltárni. A legfontosabbaknak a következő kérdések látszanak:

- a) a művészi lét problémája,
- b) humor és irónia, s viszonyuk a komikus műfajban,
- c) a paródia és szerepe a modern művészetben.

A művészi lét problémája

Maga Mann vall arról egyik fenn idézett nyilatkozatában, hogy a szélhámosság fenoménje mögött a *Krull*-ban voltaképpen a művészi lét problematikája rejlik. Ha mármost e mű „játékszabályaihoz” tartozik, hogy egy más síkra, ti. a szélhámos-bűnöző lét síkjára transzponálja a problematikát, akkor az elemző megértés feladata, hogy „visszahelyezze” azt eredeti helyére, azaz a szélhámosról mondottakat „lefordítsa”, alkalmazza a művész életére vonatkozóan. Ezáltal válik lehetségessé, hogy a *Krull*-ban lévő autobiografikus elemeket, célzásokat, a beleépített önvallomásszerű anyagot felismerjük, illetve kihámozzuk, továbbá, hogy a *Krull* valóságos problematikájához közelférközzünk.

Művész és szélhámos — e két életforma között a pszichológia nem egy rokonvonást lát; különösen a polgári életformához való viszony tekintetében. Thomas Mann a művésztől írva többször utal a művészi egzisztencia e pszichológiai adottságára,¹² amit egyébként már a közfelfogás is észrevett és a bohème fogalmával jelzett.

Krull, a szélhámos tehát nem más, mint félresikerült művész; szélhámoséletét csak feleszületett és nagy gonddal fejlesztett művészi képességeinek segítségével folytathatja, amilyenek pl. az utánnáz képessége, a más életkebe való beleélési képesség, művészi adottságok, a formák iránti erős érzék, álmodozásra való hajlam stb., stb.

¹⁰ Vö. Beda Allemann: *Ironie und Dichtung* (Verlag Günther Neske; Pfullingen 1956)—160. l.

¹¹ Th. Mann: *Nachlese* (i. k.) 194. l.

¹² Lásd p. o. Thomas Mann: „*Im Spiegel*” (1907) — *Gesammelte Werke* XII. 247. l.

A Krull felett ott lebeg a Hermes-mítosz levegője — mégha Hermes neve és „viselt dolgai” parodisztikus formában jelennek is meg a műben.¹³ De Hermes szférája: a művészeté.

Ezért volt lehetséges nem egy autobiografikus jellegű adalék beleépítése a műbe, sőt azért adhatta Thomas Mann saját művészi elvei egyikét-másikát Krull szájába.

Ami az autobiográfiai részleteket illeti, azok eléggé szembetűnőek: A kiadás és mély alvás a fiatal Krull számára a testi-lelki regenerálódásnak éppoly fontos, élettanilag és pszichológiailag egyaránt rendkívül jelentős eszköze volt¹⁴ — akárcsak Mann számára.¹⁵ Közös tulajdonsága a regényhősnek és alkotójának: mély averzió az elavult német iskolarendszer, a lélekőrítő középiskolai szellem irányában. Az író nemcsak nem rejti véka alá, hogy hősnének bizonyos dolgokban saját vonásait kölcsönözte, hanem néha félre nem érthető módon alá is húzza ezt a hasonlóságot. Krull kedvenc gyermekkori szórakozása volt, hogy valamely magasrangú személyiség szerepébe beleélte magát és egész napját e szerepet játszva, e szerep méltóságának búvóletében töltötte. Mármint Mann egyik önéletrajzi jellegű kis írásában arról vall, hogy saját kedvelt játéka volt a „szerepjátás”, és pedig — ez igen figyelemreméltó! — éppen egy Károly nevű tizesztendős herceg szerepébe képzelte magát Mann, akit regényhőse Krull is „megjátzott”.

Érdemes egymás mellé tenni a regény szövegét és az önéletrajzét, az egyezés csaknem szószertinti:

Felix Krull (1911)

Ich erwachte zum Beispiel eines Morgens mit dem Entschlusse, heute ein achtzehnjähriger Prinz namens Karl zu sein und hielt an dieser Träumerei während des ganzen Tages, ja mehrere Tage lang fest; denn der unschätzbare Vorzug solchen Spieles bestand darin, dass es in keinem Augenblick und nicht einmal während der so überaus lästigen Schulstunden unterbrochen zu werden brauchte. Gekleidet in eine gewisse lebenswürdige Hoheit ging ich umher...¹⁶

önéletrajz (1920)

Ich erwachte zum Beispiel eines Morgens mit dem Entschluss, heute ein achtzehnjähriger Prinz namens Karl zu sein. Ich kleidete mich in eine gewisse lebenswürdige Hoheit und ging umher stolz und glücklich mit dem Geheimnis meiner Würde.¹⁷

Egészen csodálatos Krullnak az az „intuitív” képessége, hogy néhány — egész kisszámú — adat alapján, élethű, plasztikus képet nyerjen és fessen sohasem látott jelenségekről, például a luxemburgi főúri kastély mindennapi életéről és, hogy e számára ismeretlen kastély és életforma intimitásaival elszórakoztassa a portugál főnemességet, amely pedig valóban járatos ezen életforma minden apró részletkérdésében. Mann itt ismét saját adottságával ruhazza fel hőstét. A *Királyi Fenség* megjelenése után egyes elfogult kritikusok azt vetették Thomas Mann szemére, hogy nem ismeri közvetlen tapasztalásból a királyi udvarok életét s ezért torz képet rajzolt róla. Mann erre így válaszolt: „Sie überschätzen die Vorteile, welche eine normale Erkenntnisfähigkeit aus täglicher, gewohnheitsmässiger Anschauung zieht, und sie unterschätzen die seltenen und guten Dinge, die man Intuition und Beobachtung nennt. Wenn ich zwanzig Minuten lang einem Wittelsbacher zugesehen habe, wie er in einem Ballsaale Cercle

¹³ A Hermes-mítosz paródiája pl. az, hogy Krullnak alkalmilag tolvajszerepet kell játszania.

¹⁴ Th. Mann: *Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull*. (Gesammelte Werke. VIII. kötet.) 272. l.

¹⁵ Vö. Th. Mann: *Süsser Schlaf* (1909) — Gesammelte Werke XII. 351. ff.

¹⁶ *Die Bekenntnisse*... (i. k.) 274. l.

¹⁷ Th. Mann: *Kinderspiele* (1930) — Gesammelte Werke. XII. 364.

hält, oder Wilhelm dem Zweiten, wie er eine Grundsteinlegung vornimmt, so habe ich intensivere, wesentlichere, mitteilenswertere Eindrücke von Fürstentum und Repräsentation gewonnen als irgendein Hofmarschall in zwanzig Dienstjahren gewinnt.”¹⁸

Ugyanabban az évben, amelyben e válasz megjelent, látott napvilágot a *Krull* első részlete is (1910); a Krull-figura egyes vonásai — intuitív konstrukciós képessége, alkotó fantáziája — ugyancsak válasznak és művészi önigazolásnak lehettek szánva. A művész sajátos módon szerzi ismereteit és többet tud kihozni önmagából, mint amennyivel — látszólag — rendelkezik: *Ein Schelm gibt mehr als er hat*.¹⁹

Az önéletrajzi részletek beleépítésénél még figyelemre méltóbb, hogy Mann nemegyszer saját művészi elveit mondatja el Krullal. Zouzouval, a portugál professzor lányával való beszélgetésében — udvarlás közben — fejtegeti Krull a művészi látás feltételeit: „Mindig meg kellene kísérelnünk, hogy minden dolgot, a legmegszokottabbakat is, melyek létezése magától értetődőnek tűnik fel, friss, ámuló szemmel, mintegy első ízben nézzük. Ezáltal a dolgok visszanyerik bámulatos voltukat, amely a magától értetődőségben elenyészett, s a világ friss látvány marad; másként azonban minden elenyészik, az élet, az öröm, az ámulás.”²⁰ Ez nyilván a Thomas Mann-i *ars poetica* egyik maximája.

Önvallomásszerű az érdeklődés ciklikus visszatéréséről szóló mondat is: „Életünk során mindig erősödve nyilvánulnak meg korai hajlamaink”²¹ — hiszen Mann nagy témái: a bibliai anyag, a *Faustus*-téma és maga a *Krull* is évtizedes érlelődés után nyertek művészi megformálást.

Mann esztétikai álláspontját fejti ki Krull a márkival való beszélgetésében tréfa és komolyság viszonyára vonatkozóan: „...vannak tréfák, amelyeket nagyon is komolyan kell venni, különben kutyát sem érnek. Egy jó tréfa csak akkor sikerül, ha az ember teljes komolyságát veti bele.”²² Ez a mondat nemcsak a tréfás műfajok esztétikai rangját akarja megvédeni, nemcsak tréfa és komolyság dialektikus egybefonódására utal (amit a shakespearai művek reprezentálnak legnagyobb mértékben), hanem a tréfa egy sajátos formájára: a teológiai humorra, a teológiával összefonódó iróniára is. Krull itt mintha némileg kiesne szerepéből; hiszen csak a *Faustus* olvasói tudhatják, mire is történik itt utalás. Zeitblom mondja a természet bűnös voltával tréfálkozó, gúnyolódó Leverkühnnel: „Te tréfáidat komolyabban szoktad venni, mint komoly beszédedet.”²³ Krull maga aligha érthette meg „saját” mondatának e mély, célzással teli értelmét!

Thomas Mann a művészlét problematikáját nemcsak életrajzi elemeknek és saját esztétikai elveinek közvetlen beépítésével viszi bele a *Krull*-regénybe, hanem a műalkotás objektív szerkezetén, sőt a regény „meséjén” keresztül is. Itt van pl. a különböző léletszerepek vállalása Krull részéről. Krull azért tudta magát oly könnyen beleélni egy idegen léletszférába, mert már e szerepcserét megelőzően mintegy kettős életet folytatott; hol pincér volt, hol előkelő úr, mindkét szerepet élte, de valójában, lelke legmélyén egy sem volt a kettő közül, hanem valami más, aminek e két szerep csak megjelenési formája. Amit Thomas Mann Krullról s a személyiség és szerepei viszonyáról mond, az tökéletesen talál az írónak hőseihez viszonyáról. Vajon kivel azonos a *Faustus* írója, a démonikus jellemű Leverkühnnel, vagy pedig a humanista Zeitblommal? Mindkettővel, ám ugyanakkor egyikkel sem teljesen. Aminthogy a *Szélfűvészes vallomásaiban* olvassuk saját kettős életére vonatkozóan: „Így hát mindkét esetben álruhát

¹⁸ Thomas Mann: *Über „Königliche Hoheit“* (1910) — *Gesammelte Werke* XII. 360. l.

¹⁹ Thomas Mann: *Die Bekenntnisse...* — *Gesammelte Werke* VIII. 626. l.

²⁰ Uo. 649. l. — Magyarul: *Egy szélfűvészes vallomása*. Fordította: Lányi Viktor. (Új Magyar Könyvkiadó, 1956) 471. l.

²¹ Uo. 588. l. — A magyar kiadásban a 399. lapon.

²² Uo. 524: Denn est gibt Spässe, die sehr ernst genommen werden wollen oder es ist nichts damit. Ein guter Spass kommt nur zustande wenn man all seinen Ernst an ihn setzt”. (A magyar kiadás 325. lapján.)

²³ Th. Mann: *Doktor Faustus*. *Gesam. Werke*. VI. 254. l.

viseltem, és két megjelenési formám közt az álcázott valóság, valódi énem, meghatározhatatlan volt, mert nem is létezett.”²⁴

Thomas Mann egész életművén átvonul a művész-polgár probléma. A *József*-ben a probléma olyan megoldást nyer, hogy szellem és szépség nem ellentétesek, hogy lehetséges a két principium szintézise, s ezzel — ideális esetben — megszűnik a szellemi ember vágyódása a nem szellemi létszférák felé. Józsefben szellem és szépség egységet alkotnak. Jákob fia nem vágyódik — mint Tonio Kröger — a tucatemberek, a szellemtől idegen szépségek felé. Ő maga kelt vágyódást. A művész-polgár probléma tehát Mann számára megoldódott: a *Krull*ban nem kellett új megoldást keresnie, hanem a *József*-regény motívumai térnek vissza, — a szatírájának megfelelő formában. Krull nem egy ajánlatot, csábítást, udvarlást kap polgár- és főúri sorból való férfiak és nők részéről: a polgárok vágyódnak a saját polgári szférájuktól idegen szépség, a szelleminek és művészeknek valaminő megtestesülése felé.

Érdekes funkciója van ebből a szempontból Krull és az írónő, Mme Houplé szerelmi viszonyának. E szerelmi jelenet közvetlenül a Potifárné jelenet szatírája; több direkt célzás van a szövegben a Potifárné-jelenettel való analógiára. De Mann egy más irányban poentírozza ki az epizódot; kiemeli az írónő vágyódását az istenien buta — vagy legalábbis annak tartott — liftesfiú iránt. Az írónő önfeledt szavakkal ünnepli a szellem megalázkodását a nem szellemi szépség, az „isteni stupiditás” előtt: „A szellem kéjvágyón keresi a nem szellemi, az eleven szépet dans sa stupidité; szerelmes: az örülésig, a végső önmegtagadásig szerelmes a szépbe, az istenien ostobába, letérdel előtte, imádja az önmagáról való lemondásnak, önmaga lealacsonyításának gyönyörében s megittasul attól, hogy megalázza őt az, akit szeret.”²⁵

Mindez azonban szintisza paródia, a Tonio Kröger-féle magatartás persziflázsa. A történelem megmutatta, hogy a szellemi embernek a *Tonio Kröger*ben prófétikusan megrajzolt magatartása — a szellemi ember nosztalgiája a nem szellemi létszféra iránt —, a szellemi értékek devalválódásának kórtünete. Mann a prefaszizmus és a fasizmus tanulságai alapján a szellem önlealacsonyításának klagesi elvét és gyakorlatát már legkevésbé sem tartotta természetes, sőt még megbocsátható magatartásnak sem. Az írónő és Krull jelenetében Mann a Tonio Kröger-magatartást a végsőkéig élezi, s egyben a gúny és a kinevetés eszközeivel meg is semmisíti. A művész-polgár dilemma már valóban nem létezik számára.

Humor és ironia

A kritika hosszú időn keresztül mindenekelőtt az ironikust látta Thomas Mannban. Maga az író teljességgel egyetértett ezzel az értékeléssel, olyannyira, hogy az elbeszélő művészetet, mint olyant, már-már azonosította az ironiával, az „apollói” szellemmel.²⁶ Szűkebb értelemben véve mármint az ironia olyan magatartást jelent, amely a valóság dolgait, az élet ferdésegeit, az egész „emberi komédiát” elnéző mosollyal tudja tudomásul venni. Ebben az értelemben használhatta a fogalmat Goethe is ama nevezetes mondatában, amit Mann oly előszeretettel idéz: „Ironia az a csipetnyi só, amely által az elébünk tált étel élvezhetővé válik.”²⁷ Az ironikus szellemű mű elsősorban az intellektushoz szól, s enyhe mosolyt fakaszt az olvasóban.²⁸

²⁴ Th. Mann: *Bekenntnisse...* (i. k.) 505. l. — A magyar kiadás 301. lapján.

²⁵ I. m. 450. l. A magyar kiadás 232. lapján.

²⁶ Vö. Mann: *Die Kunst des Romans* (Vortrag für Princeton-Studenten. (1939): „Die Kunst der Epik ist ‚apollonische‘ Kunst, wie der ästhetische Terminus lautet; denn Apoll der Fernhinterfende, ist der Gott der Ferne, der Gott der Distanz, der Objektivität, der Gott der Ironie, Objektivität ist Ironie, und der epische Kunstgeist ist der Geist der Ironie.” (Gesammelte Werke XII. 461. .)

²⁷ Ironie ist das Körnchen Salz, durch das das Aufgetischte überhaupt erst geniessbar wird.

Az idős Thomas Mann írói ambíciói úgy alakultak, hogy a „magasrendű”, elvontabb, intellektuális komikum mellett a nevetés és nevettetés mélyebb, vaskosabb, erőteljesebb formáit is igyekszik megszólaltatni. Tiltakozik az ellen, hogy csak az ironikust lássák benne, s emellett észre se vegyék a humoristát, holott — mint mondja — „magam a humort, amely felbuggyanó nevetésre gerjeszt, mint művészi hatást magasabbra tartom és saját művészi produkcióm hatását illetően nagyobb örömmel üdvözlöm, mint az erasmusi mosolyt, amit az ironia vált ki.”²⁸

Lehet, hogy egyes kritikusok fenn már jelzett ironiaellenes magatartása, lehet, hogy az öreg Mann bizonyos ízlésváltozása mondatta vele: „Mindig örülök, ha kevésbé az ironikust látják bennem, mint inkább a humoristát.”²⁹ Aligha kétséges, hogy Mannt a *Krull* írása közben a nevetetés vágya inspirálta, a vérbeli humorista ambíciója, aki már ifjúkori regényével a *Buddenbrooks*-sal a nevetés könnyeit fakasztotta.

A *Krull* folytatásának egyik fontos lelki motívumát véljük felfedezni az öreg Thomas Mann humorista ambícióiban. Meg kellett mutatnia önmagának is, a kritikának is, hogy nem lehet beskatulyázni őt a csak-ironikusok közé. Ezért várta oly nagy izgalommal — mint Erika Mann írja — a *Krull* hatását, fogadtatását.

A *Krull* telistele van humoros ötletekkel, részletekkel. Csak példaképp említünk néhányat. Nevetést keltenek mindjárt a személynevek, amelyek — mint Mannál gyakran — egyben jellemzik is viselőjüket: Mme. Houplfé, Prof. Kuckuck.³⁰ Milyen árulkodó a személynevek hangzása ezekben az esetekben: Geheimrat Streisand, Oberstleutnant von Stralenheim oder Adelebsen.³¹ Zouzou és Zaza nem utolsósorban azért tölthetnek be analóg funkciót Krull élményvilágában, mert nevük titokzatosan egybecseng. Schimmelpriester (a „penész papja”) maga játszik saját nevének „etimológiájával”.³²

Sajátos komikuma van Krull stílusának, beszédmodorának. A szélhámos egyik nagy adottsága: ügyesen, jól, „művelten” tud beszélni. Miért? Mert amit hall, elraktározza elméjében és első adandó alkalommal felhasználja, beleépíti beszédébe. Az olvasó, aki tudja, honnan és kitől valók a gondolatlemek, a frázisok és fordulatok Krull stílusában, jól szórakozik ezek ügyes és gyors felhasználásán. Nem egyszer egész mondatok, amelyek más ajakról hangzottak fel és más funkcióban, változatlanul ismétlődnek meg Krull előadásában. Ezzel mellelleg Mann önmaga módszerét is parodizálja: hiszen egyes mondatok nála *Leitmotiv*-szerűen szoktak visszatérni, annak a gondolatának megfelelően, hogy az idézetszerűben van valami zeneszerűség.

Humoros hatást kelt a „természettudomány” és a természetfilozófia Kuckuck professzor előadásában. Miféle természettudomány az, amit a professzor előad? Egyes részleteit tekintve bizonyosan modern tudomány, hiszen benne van a darwinizmus, sőt a relativitáselmélet néhány eleme is. Egészében azonban, a szemléletmódot és az érzelmi beágyazottságot tekintve: mitológia és kozmológia, a praeszokratikus kozmológia és a gnosztikus „tudomány” modern jelmezben. A kozmikus dráma főszereplői: a Semmi, a Lét és az Élet egymást felváltva lépnek a színpadra, mint afféle mitikus-gnosztikus figurák, mint pl. a Chaos és az Erebos. Az egész kozmikus drámának azonban erősen humoros aláfestése van: a világ „a Semmiből született és felébresztette a Semmit, amely talán inkább, szívesebben megmaradt volna álmában, és amely ismét álmára vár — a Lét ez, amit Természetnek is szoktak nevezni és ez mindenütt és mindenben egy.”³³

²⁸ Thomas Mann: *Humor und Ironie*. Beitrag zu einer Rundfunkdiskussion. 1953. (Nachlese. — 167. l.)

²⁹ Uo.

³⁰ Vö. a névvel való pompás szójáték alkalmazását az 549. lapon. (zum Kuckuck — pardon, ich wollte keinen Missbrauch.)

³¹ Uo. 351.

³² »Die Natur sagte er, ist nichts als Fäulnis und Schimmel, und ich bin zu ihrem Priester bestellt, darum heiße ich Sch.« (285. l.)

³³ Uo. 553. l. Magyarul saját fordításomban közlöm.

Ez az antropológizáló természetfilozófia önmagában is komikus hatást kelt. A regényben azonban még fokozzák a komikus hatást az utalások és vonatkozások: Kuckuck professzor kozmológiája „megfelel” a *József*-regény mitológiai kozmológiájának, amire Eliézer oktatja Józsefet. A „modern” természetfilozófia ezek szerint az ókeleti kozmológia szatirjátéka. Ellenállhatatlanul komikus hatást kelt, amint az ókeleti és praeszokratikus fogalmak és kategóriák újra felbukkannak a mai népszerű természettudomány és természetfilozófia csomagolásában („a világegyetem, az örök Semmi e halandó gyermeke”).³⁴ Kuckuck professzor „modern” természetfilozófiája, melynek alapeszméje a természet misztikus egysége, az egyetemes szimpátia, a német romantika miszticizáló természetfilozófiájának bemutatása, görbe tükörben.

A *Krull* komikumának egyik legfontosabb forrását érintettük ezzel: a paródiát, amely kiterjed a saját életmű egyes mozzanataira is. A paródia az idős Thomas Mann olyan központi jelentőségű alkotói problémája, hogy külön kell róla szólni.

A paródia és szerepe a modern művészetben

Amikor Mann ifjúkorában a *Krull* írásába fogott, a paródia mint művészi stílus-lehetőség izgatta: hogyan lehet a goethei elegáns stílust egy hozzá nem illő témára alkalmazni: „Tréfa ez, játék és fikció. A második, közbeiktatott szerzőnek, „e sorok írójának” hangja, aki felettébb irodalmi fordulatokban dúskál, megnyerően régimódi és naiv a mókásságig.”³⁵

A paródia, mint az ironia stílárís megfelelője és eszköze Mann egész alkotói pályáját végigkíséri. Ez az alapvető szférája a *József*-tetralógiának is. Az író tökéletesen tisztában van azzal, hogy alkotói lehetőségei ebben a stílusban rejlenek: „Stílus terén én tulajdonképpen már csak a paródiát ismerem. Ebben közel állok Joyce-hoz” — jegyezte fel naplójába 1943-ban.³⁶

E feljegyzés már a *Doktor Faustus* írásának időszakára esik. A *Doktor Faustus*-sok minden más mellett az ironikus és parodisztikus Mann önvizsgálata is: az ironikus Leverkühn eladja lelkét az ördögnek és csak így tudja megalkotni parodisztikus zeneműremekeit — mert nála az ironia kizárólagos, az egyedüllét és az emberitől való rideg elhatárolódás dominál. Mann megmenti a maga számára a dekadens korszakok e művészi- és stíluslehetőségeit: az ironiát részben önironiává nemesíti, részben humorral fűszerezi, a parodisztikus stílust pedig a felszabadító nevetés és hangos kacaj, az önvizsgálat és öngúny eszközévé, valamint régen elavult műfajok és formák életrekeltésének eszközévé avatja.

A *Doktor Faustus* (1947) után, amelyben nagy helye van éppen az ironia és paródia problémájának, s a dekadens művészetben vitt szerepüknek, az író egy kifejezetten parodisztikus művel jelentkezik: *A kiválasztott*-tal (1949), egy híres középkori legenda modernizált, pszichoanalitikus szellemben való, ironikus feldolgozásával. E vállalkozás mutatja, hogy Mann önvizsgálata a paródia kérdésében teljes győzelemmel, öngazolással végződött; kultúra és paródia rokon fogalmak a mi korunkban, e kései korszakban — írja.³⁷

A parodisztikus stílus teljes „rehabilitásának” jegyében született meg a *Krull*-regény is, amelyben paródia, játék, travesztia valósággal orgiát ül. Mann nemcsak a goethei önéletrajzt parodizálja benne — eredeti célkitűzésének megfelelően —, hanem elsősorban saját

³⁴ Uo. 552. l.

³⁵ »Es ist Spass, Spiel und Fiktion. Die Stimme des zweiten, eingeschobenen Autors, des Schreibers dieser Zeilen, der sich in höchst schriftstellerischen Wendungen ergeht, ist gewinnend altmodisch und naiv bis zur Drolligkeit.« Hatzfeld *Die Lemminge* c. regényének ismertetéséből. A szöveget közli Hans Eichner: Thomas Mann. Bern. 1953. 48—49. l.

³⁶ Vö. Th. Mann: *Die Entstehung des Doktor Faustus* (Gesammelte Werke XII.) 213. l. A magyar kiadás 67. lapján.

³⁷ Vö. Th. Mann: *Bemerkungen zu dem Roman „Der Erwählte“* (1951) Gesammelte Werke XII. 483. l.

műveit, művészi fogásait, motívumait. Meg kell jegyezni, hogy Mann-nál a paródia jobbra nem elutasítás, hanem tréfálkozó szeretet jele és ebben is eltér a paródiának attól az irányától, amelyet a *Faustus*-regényben súlyosan elítélt.

Saját régebbi művei közül főként és legteljesebben a *József*-regényt parodizálja, illetve azokat az alkotói módszereket és stíláriis formákat, amelyeket ott alkalmazott. Igaz, a *József*-tetralógia maga is a bibliai történetnek ironikus-humoros, némileg parodizáló feldolgozása: a *Krull* így a *József*-regény szatírájátéka, játék a játékkal, az ironia ironiája, vagy stíláriis síkon: a paródia paródiája.

A szatírájátékban a régi történet új jelmezben és új színpalak között játszódik. Krull-*Józsefet* nem Eliézer tanítja mitikus kozmológiára, hanem egy professzor oktatja modern természetfilozófiára. Nem egy főúri birtokon, hanem egy párizsi szállodában tanulja meg a magasabb társaság szokásait és törvényeit. Akárcsak *József*, *Krull* is pohárnoki teendőket végez pályája kezdetén.

A szatírájáték síkján komikus formákban térnek vissza a *József*-regény *motívumai*: *József* Egyiptomba érve megváltoztatja nevét, *Krull* kezdetől fogva vágyakozást érez a névváltoztatás iránt. A bibliai történetben a háziszolga valóságos intézmény; Eliézer, az ősszolga neve nem is személynév már, hanem öröklődő név a funkció jelölésére; a modern párizsi szállodában Armand, a liftesfiú nemcsak állását, hanem nevét is átszámaztatja *Krull*ra; így a személy feloldódik a funkcióban. A fáraó *József* ujjára húzza gyűrűjét, ezzel iktatja be őt új méltóságába: a márkí *Krull* ujjára húzza gyűrűjét s ezzel a *pantomim felavatással* ruházza rá saját személyiségét.

Még komikusabb hatást tesz egész kifejezések újrafelbukkanása a teljességgel elűtő szférában. Mme Houplé, aki Potifárné szerepét játsza, a *József*-beli Potifárné — egyébként mélylélektani „műveltségéről” tanúskodó — szavait ismétli: „Nem az anyát szeretitek tilalmasan a nőben?”³⁸

A bibliai regényben állandóan visszatérő motívum a fel- és lemenetel kifejezésekkel való költői játék, ami azon alapszik, hogy az egyiptomiak a Nílus folyása szerint jelölték az irányt. Lefelé mennek, mondták, amikor Északnak tartottak és felfelé, ha ellenkező irányba igyekeztek. Ebből a modern nyelvfelfogás számára ellenállhatatlan komikum adódik, amit Mann sokszorosan ki is használ. A *Krull*-ban azután megmosolyogja önmagát. *Krull* látogatást tesz Kuckuck professzor kíséretében a természetrajzi múzeumban. Az őskori állatvilág megtekintése után *Krull* megszólal:

„—De hát az ember? — mondtam. — Professzor úr az embert ígerte nekem. Hol van ő?

— Az alagsorban — felelte Kuckuck, — Ha már itt mindent megszívlel, márkí, akkor lemehetünk hozzá.

— Úgy érti, hogy föl — elméskedtem.”³⁹

Láttuk a manni *József*-regény motívumainak, kifejezéseinek, trükkjeinek paródiáját a *Krull*-ban. Fent már megmutattuk, hogy a mű egyik jelene a *Tonió Kröger*-ben ábrázolt magatartást travesztálja. Emellett más műveit is meg-meg fricskázza egy-egy finoman elhelyezett célzással. A márkí anyja pl. fiához címzett levelében elmondja: olyan valószínűtlen híreket hallott a márkí szépségéről, hogy a fiúnak bizonyára sikerült külsejét akarati eszközökkel megváltoztatni és így megfelelő módot talált *pour corriger la nature*. Itt Mann nyilvánvalóan a *Die Betrogene* című elbeszélése meséjén gúnyolódik.

A *Krull* parodisztikus gazdagsága arra enged következtetni, hogy az író aggályai a paródia művészi értékét illetően — egyes kritikusok ellenvetései dacára — teljességgel megszűntek. A paródiában a kései korok kultúrájának megfelelő stílusformát látott és a paródia

³⁸ Th. Mann: *Egy székhámos vallomása*. (i. k.) 234. lap. — Vö. a *József*-regény parallel helyével: *Joseph in Ägypten* (Gesammelte Werke. IV. 514. l.) »Mit der Mutter schläft jeder — weisst du das nicht...«

³⁹ Th. Mann: *Egy székhámos vallomása* (i. k.) 398. l.

legkülönbözőbb formáiban az emberek megnevettetésének kitűnő eszközeit. Erre vonatkozó írói konfesszióját is beleépítette a *Krull*-ba. A márki anyjának fiához intézett levele tartalmazza ezt az önvallomást: „Hiszen nagy kópé voltál mindig, de mégse hittük volna, hogy olyan utánozhatóság vagy és olyan bohókás travesztáló képességgel rendelkezel, hogy egy egész társaságot, egy vérbeli királyi herceget is beleértve, meg tudtál nevetetni és egy gondterhelt király szívét majdnem felséghez nem illő jókedvre tudtad deríteni.”⁴⁰

⁴⁰ I. m. 454. l.

GREZSA FERENC

JUHÁSZ GYULA AZ ELLENFORRADALOM VILÁGÁBAN

1920—1922

Irredenta költő vagy szocialista poéta? E két véglet birkózott egymással a huszas évek Juhász Gyulájának megítélésében. Pekár ezt mondta róla, a *Nefelejcs* nacionalista értelmezésére utalva: „Sok lángoló irredenta éneket hoz magával a tarsolyában.”¹ Gács Demeter emlékezete viszont szocialista költővé formálta: „Fenntartás nélkül, teljesen az ügyé, a mozgalomé volt.”² (A Nyugat-kritika nem foglalt állást, mereven szembeállította líráját a politikával.) E kettősség ma is kísért. Bóka László szerint: „Hiába üldözték a fehérterror aljas bérencei, hiába tették minden útját vesszőfutássá. Nem tudtak változtatni rajta.”³ E nézetet vallja — minden árnyalás, ellentmondás-látás nélkül — Kispéter András is.⁴ Szabolcsi Miklós ellenben a költő életművének e szakaszáról mint visszaesésről, nacionalista eszmeiségű mélypontról beszél: „Időleges megtorpanás, mélyen rejlő ellentmondások felszínre kerülése” — írja róla.⁵

E tanulmány célja: a megszokottnál erősebb dokumentáló szándékkal minden egyoldalúságtól ment a tényekhez közelíteni, realisabbá tenni az ellenforradalommal csatázó szegedi lírikus arcképét. Vizsgálódásaiban igyekszik óvatos lenni: erre int a költő sok névtelen cikke, melyről nehéz eldönteni, hogy a cenzúra kényszere vagy a lap védelme sugallta anoním voltát, illetve megjelenését. Ezt tanácsolja publicisztikájának kenyérkereső foglalkozássá válása is. „Én még irok (mert élni és néha írni muszáj) verset, megymást, inkább megymást, mert élni csak abból lehet, ha nem is nagyon.” — tudósít Rozsnyay Kálmánhoz intézett levele 1921 októberéből.⁶ Ezért súlyosabb érvek például azok a *Munkában* megjelent írások, melyek a *Szeged* érája alatt íródtak, mint azok, melyek a *Délmagyarország* megszűnte és a *Szeged* indulása közé esnek. És végül körülbekintésre figyelmeztet a kor rendkívüli ellentmondásossága is. A nemzeti és a szociális probléma bukott forradalom után, Trianon miatt kialakuló látszatellentét Juhászt is megzavarja. Rá különben is a lexikális hajlandóságú pozitivistá gondolkodásmód a jellemző: nem volt erős benne az összeegyeztetés, az ellentét-förlődés szenvedélye, a tisztázás láza.

1

Azok a hullámok, melyeket Juhász publicisztikájában 1919 bizó lelkesedése és forradalmi indulata vert, 1920 januárjának végén törnek meg. A *Délmagyarország* újévi vezércikkében a költő számára még nem bevégezett tény a Tanácsköztársaság bukása, csak múlt csatavesztés: „1920 a világtörténelem *jüngste Gerichtje* lesz a jelek szerint, amelyek égen és földön, de leginkább a földalatti mélységek kohójában, az új világ születésének küklöpsi műhelyében mutatkoznak.” Még hiszi, hogy a világ — ha nem is „vérben, mint Kelet” — még fölébred a „régí és új imperializmus mohó és korai mámorából”.⁷ *Sóhaj* című cikkében is a várakozás feszíti mondatait: „Vár egy jobb jövőndőt, egy víg esztendő végére, egy jobb kort, egy ünnepet, amely lesz még egyszer e világon.”⁸ Mi táplálja e reményt az ellenforra-

¹ Pekár Gyula Juhász Gyulához. Szeged [továbbiakban: Sz.] 1920. nov. 21.

² Gács Demeter: Juhász Gyula és a munkásmozgalom. Népszava, 1941. aug. 15.

³ Bóka László: Juhász Gyula. = Juhász Gyula és Tóth Árpád Válogatott Művei, Bp. 1951. 26. 1.

⁴ Kispéter András: Juhász Gyula. Bp. 1956. 247. 1. Aranypróba c. fejezet.

⁵ Szabolcsi Miklós: Juhász Gyula-problémák. It. 1961. 2. sz. 98. l.

⁶ Rozsnyay Kálmán: Pauvre Lellán. Emlékek Juhász Gyuláról. Napkelet, 1937. júl. 1. 444. 1.

⁷ Juhász Gyula: 1920. Délmagyarország [továbbiakban: Délm.] 1920. jan. 1.

⁸ Juhász Gyula: Sóhaj. Délm. 1920. jan. 6.

dalom legvadabb dühöngésének hónapjaiban? Szeged francia megszállása — a liberálisabb légkör biztosításával és az átmenetiség inspirálásával — forrása lehet ez illúzióknak. De Szegedről még a hatalom kérdése se látszat eldőltnek: január 15-ig a koncentrációs Huszár-kormányban szociáldemokrata tagjai is vannak (Peyer, Miakits), január 25-én pedig már egy választási paródia eseményei is leperognak.

A forradalmak bukásának tudomásulvétele február elejétől kezdve tükröződik munkásságában. (Első ilyen cikke tán a *Színyei-Merse Pátról* írott, a *Délmagyarország* febr. 6-i számában.) 1919 forradalmi indulataihoz, szocialisztikus világnézeti fejlődéséhez képest Juhász Gyula visszahull a polgári radikális álláspont-ra. Ez persze nem kevés, különösen ha összevetjük kortársainak útjával: nem olyan mélybezuhanás ez, mint a *Magyar költő 1919-bent* író Babitsé vagy a *Pardon* rovatot szerző Kosztolányié. Visszafelé az akkor legalisan lehetséges legrövidebb utat Juhász tette meg. Soha nem tagadta meg a forradalmak alatti szereplését. Közvetlenül nem vallhatott erről (ezért beszédes publicisztikájának e témáról való hallgatása), de a szimbólumok nyelvén mert szólni a 19-es tűz őrzéséről:

Zsarátnok lesz, ami tűz volt,
Síri világ, aki szűz volt,
Koponyák és szívek porán
Új dalba fog új csalogány.

(Dózsa feje)

Versben-prózában az ilyen képek, mint: Megvirrad még valaha, Fölpirkad napunk — a forradalmi láng új föllobogásának reményéről zengenek.

A mélypont — ha ugyan lehet így nevezni — Juhász munkásságában 1920 tavaszára esik. Ekkor legszörnyűbb a kor súlya: ekkor magasodik föl az egymással versengő csoportok közül Horthy klikkje (febr. 14-én kormányzónak jelölik, márc. 1-én pedig puccsszerűen meg is választják), ekkor döbrenti meg a közvéleményt Somogyi Béla és Bacsó Béla febr. 17-i meggyilkolása, ekkor zavarja meg a fejeket az antant békefeltételek benyújtása. A szociáldemokrata opportunizmus is — érzékeny szeizmográfként — ekkor lendült ki legjobban: Vanczák János a Népszava március 2-i számában a munkásság „kérges tenyerét” ajánlotta föl Horthynak. De a polgári ellenzéki álláspont felé löki Juhász Gyulát közvetlen környezete, a *Délmagyarország* mögött álló, jobb- és baloldali terrortól egyaránt irtózó, liberális demokrata olvasó és anyagi bázist jelentő tábor is. A költővel íratják a vezércikkeket, melyeken érezni lehet a kiadó-szerkesztő, Pásztor József — nem alaptalan — félelmét is a felelősségrevonástól.

A formális demokrácia eszményítése föltételezi az osztályszemlélet bizonyos mérvű elmosódását, eltorzulását. Juhász is bizonytalanná válik programjának megfogalmazásában: „Polgár vagy munkás, hivatalnok vagy szabad pályán nyomorgó laténer, mindegy, ő a mi korunk igazi hőse, hitvallója, vértanúja... Ezt a kisembert szeretjük és sajnáljuk mi első-sorban, az ő hangtalan fájdalomának és reményének akarunk hangja lenni, szószólója.”⁹ Az arisztokratikus politika elutasítása tehát összefonódik a kispolgárság illúziós túlértékelésével, pedig ez a réteg lökte az utcára tömegeit a fasiszmus számára is. Az osztályellentéték ilyen föloldása maga után vonta az osztálybéke óhaját, a realpolitikán és a békés termelő munkán nyugvó demokratikus irányú konszolidáció hirdetését. A költő az 1920-as „nemzetgyűléstől” ezért azt várja, hogy „constituante legyen, azaz új alkotmányt, új rendet, egy lázban és szenvedésben vergődő ország népének nyugalmat, békét, a fejlődés lehetőségeit biztosítsa.”¹⁰ A *Munkára föl!* című cikkében pedig kritizálja a forradalom és az ellenforradalom véres eszközeit, és Prohászka citálva a jelszavas politikával szemben tetterős politikát hirdet: „Elég legyen a szavakból és a jelszavakból, kezdjen hozzá cselekedni és dolgozni a Magyarország újjáépítésére vállalkozó nemzetgyűlés.”¹¹ Kétarcú szemlélet ez: a böllerbicska orgáinak demokratikus, de egyben kissé a főnálló rendszer létébe is belenyugvó bírálata.

Sok tényező táplálja cikkeinek liberális atmoszféráját. Az ellenforradalmi terror pendantjaként tulajdonképpen ifjúkori tolsztojánus-keresztény reminiscenciái elevenednek meg, ami ebből az idézetből is kitérünk: „...századokon keresztül, egyre zeng felénk e szózat, e csodálatosan egyszerű és mély vox humana, túlélve háborúkat és forradalmakat, gyűlöletet és halált, nemzeteket és birodalmakat, győzelmeket és bukásokat: Fiaskáim, szeressétek egymást!... az Eszme, amelyet a nagy Krisztus vérével szentelt meg és amelyet a nagy Tolsztoj és társai könyvekbe írtak és sírtak, élni, hódítani és győzni akar a letarolt és meg-

⁹ [Névtelenül:] A kisember. Délm. 1920. máj. 20. Hasonló a témája Tisztes szegénység c. cikkének, mely a középosztály nyomorát panaszolja. Nt. Sz. 1920. nov. 24.

¹⁰ Nt. A nemzetgyűlés. Délm. 1920. febr. 15.

¹¹ Nt. Délm. 1920. márc. 3.

fogyatkozott földön.”¹² De a jobboldali támadások mérgezett nyilaitól megsebzett ember ösztönös reflexe is ez, amint az év elején írt *Sóhajban* vallja:

Meg akarjátok ölni a pacsirtát,
Harsány dalost, mert pirkadást dalol?

Sőt belejátszik ebbe a szolidaritásvágyba a nemzeti egységet mitizáló, turáni átkon borongó magyarkodás hangja is: „A turáni átkok szelleme lebeg a nemzetgyűlésen a béke és munka szelleme helyett. Folyton az alkotó és termelő munka jelszavait vagdossák egymás fejéhez az új honatyák és egyre személyi és pártérdek miatt mennek öltre. Mohács előtt volt ilyen levegője a magyar országgyűlésnek Rákos mezején és most a második Mohács után vagyunk.”¹³ Harcosabb baloldal példájából sem meríthetett erőt a költő, hisz a munkásság egyetlen legális pártjának a vezetősége „fölfüggesztette az osztályharcot”, csak a szervezetek fönntartására koncentrált a erejét.

A konszolidáció jelszava az egyes politikai pártok tevékenységének értékelésében is sok illúzióra csábítja. A kurzus vezető pártjával, a véres leszámolást keresztény és nemzeti frázisokkal leplező Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjával kezdettől fogva keményen és következetesen szembenáll. Próféta haraggal ront neki a „törtető és csörtető politikai lesipuskásoknak”,¹⁴ a „mai élő senkiknek”,¹⁵ leplezi le „a napi politika kérészetű lármáját”.¹⁶ Jól látja, hogy „a magyarság és kereszténység nevében írtó háborút hirdetnek ma azok, akiknek még a nevük se magyar és akiknek tetteiről mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy azok valódi keresztényhez méltók.”¹⁷ De nézőpontja elsősorban humanisztikus-morális,¹⁸ és könnyen megtevészik a rendszer egyes csoportjainak mérsékeltebb, demokratikusabb látszatú taktikai húzásai. 1920 elején például a Kisgazdapárt szerepének pozitívabb lehetőségeiben bizakodik: „A föltámadt Föld nem hajlandó fogadatlan prókátoraira hallgatni, hanem új kurzust kezd a malom alatt, Somogyban, Nagyatádon és a nagy magyar rónaságon, Sokorópátkától Alsótanyáig” — írja a két Szabó István politikai tevékenységére utalva.¹⁹ E téves orientációnak alapját minden bizonnyal a Juhász szemléletére oly jellemző kettős parasztmegítélés alkotja. Utóbb idézett cikkében a szegényparasztságot haladó politikai bázisnak tartja: „A földreformmal jött az első forradalom, a föld kérdésén bukott el a második, a föld problémája valóban a centrális problémája ma a magyarságnak, de a magyar intelligencia és a magyar munkásság jövő sorsának is.”²⁰ (Ez az írás mellesleg zseniális kritikája 1919 parasztpolitikájának és kitűnő programja a munkásmozgalom jövőendő falusi munkájának!) Máshol viszont a falu népét apolitikus, forradalomellenes tömbbé mitizálja (mintha a századvég népnemzeti gondolatvilága gyűrűzne tovább benne): „Minden reményünk — írja a faluról — benne van most, benne és népében... Abban a népben, amely a békében dolgozott, verejtékezett, a háborúban vérét ontotta a szent határokért, amelyet nem tudott kizavarni lelke egyensúlyából három forradalom se.”²¹ A Kisgazdapárt iránti illúzióknak azonban az úri és a forradalmi parasztlátás felemás szemlélete mellett Nagy-Atádiék földreform-demagógiája is szerepet játszott. Helytelen lenne mégis túlzott jelentőségűnek látni a költő ezzel kapcsolatos elbizonytalanodását: inkább csak az első hónapok publicisztikájában lelhető föl a nyoma. A jan. 22-i terrorválasztások kiszagda „sikere” Juhászt is meggyőzte a kurzus két vezető pártjának alapvető lényegi egységéről. Május 18-i szatirikus karcolatában már ezt a mondatot olvashatjuk: „Kiszagdapárti volt nagybirtokosok előnyben részesülnek.”²² Ettől kezdve a költő illúzióinak világában a kiszagdak helyét egy másik vezető csoport, a dualista liberalizmus idősebb, szavakban mérsékeltebb, Tiszát sirató, de a fasizmussal való szembenállásban némi pozitív szerepet is játszó gárdája váltja föl. Kezd rokonszenvezni Apponyi és Rákosi Jenő „böles és józan, tapintatos és kitartó” politikájával. Persze igen jellemzően még ezek a „konzervatív öregek” is jobbára csak mint a húszas évek élő bírálati tűnnek föl leginkább: „Mialatt máról holnapra az ugorkafára felkapaszkodott politikai ifjúság és éretlenség szomorú handabandázása akarja elterelni az ország és világ

¹² Nt. Hegyi beszéd. Szeged és Vidéke, 1920. febr. 26.

¹³ Nt. A nemzetgyűléshez. Délm. 1920. márc. 28.

¹⁴ Nt. Az el nem sodort falu. Délm. 1920. máj. 16.

¹⁵ Juhász Gyula: Irodalom. Délm. 1920. jan. 3.

¹⁶ Nt. Virágok és gyümölcsök. Délm. 1920. máj. 29.

¹⁷ Juhász Gyula: Próhászka Ottokárhoz. Délm. 1919. szept. 14.

¹⁸ Leggyakrabban Friedrich István, annak az időnek legamoralisabb alakja a céltáblája. Leginkább Friedrich kétulacosságát bírálja: ott volt az októberi lánchíd üntetésében, Károlyi hadügyi államtitkára lett, majd a kurzus véreskezű miniszterelneke, hogy aztán a király-puccsban való részvétellel tetézzé pálfordulásait. Juhász róla: Nt. Logika. Délm. 1920. ápr. 18. — Nt. Virágok és gyümölcsök. Délm. 1920. máj. 29.

— stb.

¹⁹ Juhász Gyula: A föld meg a város. Délm. 1920. jan. 4. = Örökség, 1 : 185. 1.

²⁰ Uo.

²¹ Nt. Az el nem sodort falu. Délm. 1920. máj. 16.

²² Gyula: Mihez tartás végett. Délm. 1920. máj. 18.

figyelmét a nagy és legnagyobb dolgoktól, érdekektől, kilátásoktól, addig az öregek tisztessé és komoly gyűlekezetében reményt és erőt meríthetünk néhány kimagasló példából. . .” — olvassuk egyik cikkében.²³

Igazságtalanok lennénk, ha Juhász Gyula 1920-as magatartását elméleti elbizonytalanodásai és nem gyakorlati eredményei alapján ítélnénk meg. Amilyen ingatag volt világnézeti bázisa, paradox módon épp olyan példaadó a helytállása. E vonatkozásban elsősorban művelődéspolitikai küzdelmeire gondolunk. Azoknak, akik hibáztatják ekkori publicisztikájának főleg kulturális tematikáját, nincs igazuk. A forradalmak óta Juhász mindent a politika nézőpontjából néz, s így az intellektuális téma számszerű többsége már nem az ifjúkori l'art pour l'art-os és könyvélményekkel tömött fölfogásából fakad. Amit a kultúráról ír, az majdnem mindig: kultúrpolitika. Érdekes módon az írókról, művészekről, könyvekről szóló írások sokkal kevesebb tévedést és sokkal nagyobb bátorságot sugároznak, mint a közvetlen politikai cikkek. Ez azonban érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy Juhász már 1919 előtt is a Nyugat szocialisabban látó és nemzetibb formákat teremtő Ady—Móricz-féle plebejus irányzatához tartozott. Olyan biztos iránytű igazította el, mint Petőfi és Ady forradalmi költészete, melyek példaadó párhuzamát a fehér rémuralom legsötétebb időszakában így fogalmazta meg: „Aki nem lett renegátja Adynak, a fájdalmas magyarnak és emberebb embernek, már nem kell, hogy féltse a költőt, aki Petőfitől nem csupán a lírát, de a parittyát is örökölte, a szent, örök harcot minden maradiság, minden megalkuvás, minden elnyomás és minden szolgaság ellen.”²⁴ A költő művelődéspolitikai harcainak Ady forradalmi lírája volt a zászlaja.

Irodalmi cikkeinek gerincét a haladó és üldözött írók-költők védelme teszi ki. Bátran és öntudattal száll sikra kultúránk támadott jelesei mellett. Annak ürügyén, hogy a Gondolat 1919. karácsonyi számában „keresztény írók” nyilatkoznak az irodalmi újjászületésről, Szabó Dezsőt idézve, így áll ki az irodalmi társaságokból kizárt Móricz és Babits mellett: „Nesze neked, Pekár, nesze neked, Kiss Menyhért és ime, maga a hirtelen keresztény és magyar Szabó Dezső igazolja töredelmesen és bánatosan az üldözött Móricz Zsigmond és Babits Mihályt, akik kereszténynek is, magyarnak is érnek annyit és jelentenek annyit, sőt sokkal, de sokkal többet, mint minden Bús Fekete Lászlók együttvéve”, viszont „a senkik és niemandok vigan nőnek az égre és a Petőfi Társaságba.”²⁵ Amikor Huber János képviselő 1920. ápr. 20-án interpellál a parlamentben „Szomori-Weisz Dezső” egyik vallásgyalázonak vélt novellája miatt, így avatkozik be a hajszába: „Szomory Dezső egy költő és semmi más . . . és most ezt a költőt, ezt a művészt, ezt az embert lecsirkefogózzák és örült bolondnak deklarálják azok, akik por és sár lesznek régen, amikor a költő csillag lesz . . .”²⁶ Semmit nem gyűlöl jobban, mint a faji és vallási megkülönböztetést az irodalmon belül.²⁷ Ez tüzei az indulatait akkor is, amikor Avarffy Elek doktornak válaszol a „zsidó nyelvrontók” védelmében: „Az a valódi botcsinálta stílus, az az igazi nyelvrontás, amit ők művelnek, akik csak beszélnek és megint beszélnek magyar kultúráról, nemzeti szellemről, hazai nyelvről, de Csokonai és Petőfi helyett Kiss Menyhértet és Farkas Imrét értik és művelik, Eötvös József és Kemény Zsigmond helyett pedig Verhovayból és Új Lapból merítik a világnézetüket és politikai fölfogásukat.”²⁸ A hazafülszólással és románbarátsággal heccelt Bartók mellett is szót emel: „ . . . egyenesen megdöbentő, hogy a magyar faji zene világhírű mesterét, Bartók Bélát hazafiatlansággal vádolják és idegenbe futni kényszerítik azok a kis zenei senkik, akiknek se nevük, se szellemük nem magyar, mert hiszen szellemük a szellemtelenség.”²⁹

Szólhatnánk e gyönyörű kiállítások szépséghibáiról is: a faji szemlélet itt-ott tapasztalható beszüremkedéséről³⁰, a tehetség-nézőpont buktatóiról³¹, az üldözöttek védelmének és egy minden harcot ellenző, általános pacifizmusnak egybesimulásáról³², de figyelmünket inkább kulturális kritikájának világnézetivé válására, elmélyülésére fordítsuk. 1920 nyarán — rövid ideig, míg meg nem indul a Szeged, A Munka szociáldemokrata szerkesztőségében dolgozik. Ez a környezet, ez a mégiscsak munkásmozgalmi atmoszféra élesíti hangját. Főleg a tavaszi „kultúrfőlnézet-elméletét” kezdi ki e fejlődés. Májusban még tényként állapítja meg: „A valódi és nem mondvacsinált magyar kultúra főlnéye a bennünket környező, ma még ellenséges népek-

²³ Nt. Öregek. Délm. 1920. máj. 27. — 1920. őszén pedig egy-két cikkben Teleki-szimpatiaik is kiütözköznek. A „liberálisabb” Apponyi és Teleki iránti rokonszenv még a szociáldemokrata politikában is megtalálható. Vö. Révész Mihály: Fél évszázad. Bp. é. n. 2. kiad. 82. és 88. l.

²⁴ Juhász Gyula: Ady. Délm. 1920. jan. 29. = Örökség, I : 190. l.

²⁵ Juhász Gyula: Irodalom. Délm. 1920. jan. 3.

²⁶ (J.): Szomorú . . . Délm. 1920. ápr. 24.

²⁷ Nem lehet „közömbös” témának tekinteni pl. az antiszemita demagógia időszakában Balassa Ármint könyveiről írt ismertetését. (J. gy.): Balassa Ármint dr. könyvei. Szegedi Napló [továbbiakban: SZN.] 1920. jún. 20.

²⁸ (J. gy.): A botcsinálta stílus. Délm. 1920. ápr. 21.

²⁹ Nt. Tüzes nyelvek, dühös nyelvek. A Munka [továbbiakban: M.] 1920. máj. 23.

³⁰ Így pl. Nt. Aranyunk. Délm. 1920. márc. 5.

³¹ A tehetség-szempontról például Tormay Cecilt dicsérő szavakra készíti (igaz, hogy egy évvel a Bujdosó könyv megjelenése előtt). Vö. Gyula: Két magyar írónő. Délm. 1920. jan. 11.

³² Vö. (J.): Zrínyi, a költő. Délm. 1920. máj. 4.

nek kultúrájával szemben kétségtelen.”³³ Két hónappal később már sokkal pesszimisztikusabban ítéli meg a helyzetet: „Most már nem elég, hogy az egyetem kapujába akarnak kerubot állítani a *numerus clausus* lángoló pallosával, nem, most már odaállítják a cerberust a középiskola kapujába is. Itt is megnézik, kit ne engedjenek tanulni, mert hiszen annyi a tudós és oly nagy a tudomány nálunk, hogy már a középiskola legalsó lépcsőjéről is jó lesz elhessegetni a tudás fájának almájából jó pénzért harapni akarókat . . . *Népművelést* kellene kezdeni minden vonalon, intenzíven, teljes erővel, egy jobb jövő alapjait megvetve, mert elvész a nép, amely tudomány nélkül való és akkor arról folyik a nagy vita, hogy kire kelljen még vágni vagy huszonötöt?”³⁴ A munkássajtó más szempontból is haladásra ösztönzi a költő világnézetét. Arra, hogy a Szabó Dezső-mítoszt önmagában szétfoszlassa, hogy a kritikát ne csak a tehetség, hanem a világnézet szempontjával is gazdagítsa. Juhászt — a személyi kapcsolatokra, elsősorban nyilatkozatokra utalva — nem szabad Szabó Dezső feltétlen hívének látni. Kétségtelenül vannak baráti gesztusai iránta, de inkább csak a rendszerrel csatázó írónak és nem a fajvédő politikusnak szólnak ezek. Így pl. akkor ír cikket mellette, amikor Opré Tivadar följelel az ügyességen a *Kell a kereset c.* „istenkáromló” elbeszéléseért. De akkor is azt a Szabó Dezsőt üdvözlí benne, akiben a művész legyőzte a politikust.³⁵

Mi a jellemző tehát az ellenforradalmi rendszernek rontó költő első portréjára? Elvi tisztázatlanság és harci bátorság, illúziók és réalpolitikusság, tolsztoji pacifizmus és merész kultúrharc egymással való csatája.

2

A költő világnézetében az ellenforradalom első esztendejében az 1919-hez képest mutatkozó visszaesés nemcsak polgári demokratikus programjában, hanem — ami ezzel összefügg, tekintve hogy polgári ideológia — sajtós hazafias-nacionalista beállítottságában is kifejezésre jut. Ez még önmagában nem jelentene zuhanást: háborús publicisztikáján át, az 1905 táján kijárt népmozgalmi iskolákon keresztül (ifjúkori költői eszménye is a „modern magyarság” volt!) egészen a gyermekkorig, a 48-as családi hagyományokig futnak vissza Juhász magyar és magyarkodó hangjának jelei. Hanyatlásról e szempontból azért lehet beszélni, mert 1920 néhány hónapján át publicisztikájában a szociális tematikával és szemlélettel szemben a patrióta-nemzeti motívum dominál. Trianon igazságtalansága és a rendszer propagandája mellett e föllágnézetben élettrajzi tényezők is izmiznak.

Juhász az irredenta propagandának bizonyos fokig lekötözöttje volt azzal, hogy 1920. márc. 13-án hagyta magát beválasztatni a Petőfi Társaságba. Bármennyire is elvesztette világnézetét egyensúlyát e hónapokban, mégsem eszméi megfontolások készíthették e lépésre. (Két hónapja még niemandok és senkik gyülekezetének tartotta Herczeg és Pekár önképző-körét!) Hogy a vidéki árvaság Pestre néző vágyának vagy Kosztolányi baráti ösztönzésének ebben mekkora volt a szerepe, ma már nehéz eldönteni. Mindenesetre tanulságos beleolvasnunk Kosztolányi levelébe, mely olyan érzéseket kelthetett Juhászban, mintha a régi egyetemi társak hívták volna maguk közé: „Kedves Juhász, a Petőfi Társaság mai ülésén tagjának választotta meg. Én jelöltem Önt, Horvát Henrikkel együtt és kérem, a tagságot fogadja el, bármi is volt a politikai meggyőződése, ne utasítsa vissza ezt az irodalmi koszorút, melyet az egész nemzet nyújt Önnek.”³⁶ Kétségtelen, hogy a költőnek nem vált javára itteni tagsága. Az ezzel járó belső kényszer adhatta a kezébe a tollat, hogy írjon a Társaság és a Nemzeti Színház pünkösdkor Szegeden rendezett irredenta irodalmi ünnepéről,³⁷ de ez készíthette arra is, hogy részt vegyen a Bihar megyeiek 1920. nov. 27-én a Vígsházban rendezett Arany-ünnepén, melyen Herczeg, Beöthy és Kozma Andor mellett kellett föllépnie.³⁸

Nem akarjuk menteni Juhász Gyula nacionalizmusát. Hibája volt, hogy a trianoni rendezésben csak a magyarlakta területek igazságtalan elcsatolását látta meg, azt már nem vette észre, hogy ezzel párhuzamosan nemzetiségek kapták meg önrendelkezési jogukat, az önálló államalkotás jogos lehetőségét. Nem állítjuk azt sem, hogy ebben nem volt rá hatással a rendszer demagóg irredentizmusa.³⁹ Mégis óvakodni kell attól, hogy egyértelműen negatív-

³³ Nt. Tüzes nyelvek, dühös nyelvek. M. 1920. máj. 23.

³⁴ Nt. Népművelés. M. 1920. aug. 29.

³⁵ (j.): Az elsodort Szabó. SzN. 1920. júl. 18. A szociáldemokraták passzívítási politikája (vö. Révész Mihály: Vázlatok a magyar munkásmozgalmak történetéből. Bp. é. n. 56. 1.) azonban fékbe volt fejlődésének.

³⁶ Kosztolányi Dezső — Juhász Gyulához. 1920. márc. 14. = Babits — Juhász — Kosztolányi levelezése. Sajtó alá rendezte Belia György. Bp. 1959. 212. 1. Eörsy is ösztökölte. Vö. Eörsy Júlia: Tiéd a sírig, Bp. 1957. 138. 1.

³⁷ Nt. A magyar Ige hirdetői. Délm. 1920. máj. 23.

³⁸ A budapesti Arany-ünnep. SzN. 1920. nov. 31. Juhász Gyula Aranyról írt versét olvasta föl — Dutka, Emőd, Nadányi, Ritók Emma, Sas Ede és Zilahy társaságában.

³⁹ Nt. A magyar Dél. Délm. 1920. febr. 29.

nak ítéljük magyaros cikkeik-verseit, esetleg történetietlenül mai fölfogásunk kategóriáit vetítsük vissza.

Első, idegen megszállást emlegető cikke 1920-ban a *Szinyei Merse Pál* című, febr. 6-áról.⁴⁰ Ettől kezdve két hónapon keresztül ír prózát és verset az elcsatolt városokról.⁴¹ Bár még évekig továbbrezg benne Trianon hatása, utána azonban hangja megenyhül. E kedvező irányú változást az 1920. ápr. 11-i *Népek, ha találkoznak* című tolsztoji hangú írása kezdi: „A háborús gyűlöletnek vége — mondják nekünk és régi ellenségük fölszabadult országának, Ausztriának az olasz sajtó orgánumai és mi fölvirradni látjuk a közel jövőben a népek és országok szolidáris, megértő, békés testvériségét, amely gyűlölet és háború nélkül a munka és kultúra nemes versenyében egyesíti a szabad és virágzó nemzeteket. Ez lesz a népek valódi szövetsége, nem wilsoni, de krisztusi elvek és eszmények szerint.”⁴² A második „nacionalista hullám” publicisztikájában május—júniusban van. Ez már nem olyan dinamikus és bőven termő.⁴³ Mi magyarázza e szakaszosságot és hangváltást? Jan. 18. és jún. 4. között folyamatosan és egyforma erővel kellene írnia a békekötés eseményeiről. Ebből következik, hogy nem lehet mindent a trianoni békére vezetni vissza. A *Nemzeti gyász* c. cikk az első reagálás a békeföltételek átadására vonatkozó hírre,⁴⁴ és hangja mégis pozitív, a nemzetiségek elszakadási politikája helyett a magyar úri osztályt vádolja a tragédiáért! Itt azt is fontos hangsúlyozni, hogy Juhász Gyula 1920-as nacionalista írásait a későbbi Trianonnál is erősebben tüzei az ország egyes vidékeinek átmeneti idegen megszállása. (A románok 1920. márc. 30-ig megszállva tartották az egész Tiszántúlt, a szerbek 1921. aug. 22-ig a pécs-baranyai területet és a Marosközt, beleértve Újszegedet is, az osztrákok 1921. végéig Sopront és környékét stb.) Az 1920. ápr. 11-i, *Népek, ha találkoznak* c. cikkel kezdődő enyhébb, liberálisabb stílust tehát föltehetően az kezdeményezte, hogy megszűnt a román megszállás a Tiszántúlon. És még egy tényezőt figyelembe kell venni: 1921-ben már csak elvétve ír cikket a nemzeti kérdésről. Miután *tény lett* Trianon, nem pedig esetleg elkerülhető tragikus tervezet, elapad Juhász nacionalizmusának forrása, s ez nagyon pozitív jelenség. Amit mégis ír, abban sem élezi ki oly élesen a problémát a nemzetiségek ellen, mint korábban.

Ilyen helyzetben könnyen adódott a tévedés is: a nemzeti kérdésben nincs szociális tagozódás. Juhászt e véleményének kialakításában a szociáldemokrata álláspont befolyásolta leginkább, mely az osztályszempontokat kiszűrte, a végleteket egyeztetette. Nacionalista illúzióit munkálta az ilyen szociáldemokrata nézet: „jogos... minden küzdelem és minden fegyver, amellyel a régi Magyarországot akarjuk helyreállítani. Tehát jogos az irredentizmus támogatása is.”⁴⁵ De hatott Juhász publicisztikájára A *Munkának* az a szemlélete is, amely a trianoni békéről szóló cikkekben az imperializmus politikáját ostorozta.⁴⁶ Trianon imperialista igazságtalanságának s horthysta kihasználásának történelmi kettősségén kívül e szociáldemokrata dilemma is hatással volt a költő munkásságának nacionalista-hazafias hangjára.

Merev szemlélet lenne az, amely a húszas évek Juhász Gyulája világnézetének ellentmondásosságát kurzus elleni harcának egyértelműen pozitív és nacionalizmusának teljesen negatív jellegében látná. Amilyen kétarcú a fasiszta rendszerrel szemben elfoglalt álláspontja, épp olyan ellentétekből szőtt nemzeti és magyarkodó hangja is. Van benne a nacionalizmusból és a patriotizmusból egyaránt. Trianon-kritikája elsősorban a népellenes uralkodó osztály bátorhangú bírálatával fonódik össze. Ez az eléggé nem hangsúlyozható jelentőségű állásfoglalás világosan kitűnik a háromnapos országos gyász alkalmával írt soraiból: „... ebbe a nemzeti gyászba már akkor kellett volna lélekben öltöznie a szenvedő magyarnak, amikor 1914 forró júliusában ránszakadt a romlás, megnyílt a pokol torka, elindult a halál vonata, megindult a vég kezdete, megkezdődött Magyarország összeomlása. Mert akkor kezdődött meg és azzal, hogy fegyvert fogtunk idegen érdekekért idegen vezényszóra, a magunk bőrét és vért vívén vásárra veszedelmes és tőlünk, népünk lelkétől távol álló imperialista célok szolgálatában... Itt kezdődött a magyar tragédia...”⁴⁷ De nemcsak a múlta, hanem a jelen bűnös politikájára is vonatkoztatja megállapítását nemzeti tragédiáinkról: „... még mindig a régi politikai divatok és előítéletek köntösében tetszelegve akarnak a véres és üszkös fóru-

⁴⁰ „A sárosi földeket el akarják vitatni és venni a magyartól és Rákóczi egykori kastélyában ma idegen hatalom az úr.” stb. — Juhász Gyula: *Szinyei-Merse Pál*. Délm. 1920. febr. 6.

⁴¹ Cikkek: Juhász Gyula: Debrecen. Délm. 1920. márc. 13. — Juhász Gyula: A szokolcai hársak. Délm. 1920. márc. 24. Ide tartozik a Nefejejs versciklus is.

⁴² E cikket nem szabad túlságosan nagyjelentőségűnek tekinteni. Nitti olasz miniszterelnök Trianon-ellenes, magyarbarát politikája is magyarázza Juhász írása iránta érzett rokonszenvét. Vö. Nt. *Népek, ha találkoznak*. Délm. 1920. ápr. 11.

⁴³ Máj. 6-ról — a béketervezet véglegesítéséről — egy cikke van: Nt. Nem, nem, soha! Délm. 1920. máj. 9. — A békeszerződés aláírásáról is egy: Juhász Gyula: Magyar jövőnk útja. Délm. 1920. máj. 30.

⁴⁴ Nt. Délm. 1920. jan. 18.

⁴⁵ Résen. M. 1920. márc. 2.

⁴⁶ Tiltakozás. M. 1920. máj. 8.

⁴⁷ Nt. Nemzeti gyász. Délm. 1920. jan. 18.

mon az olcsó siker babérjával az egyéni érvényesülés napfényében sütkezni.”⁴⁸ Más cikkekben történelmi analógiát állít föl 1920 és a Bach-korszak között. E párhuzamban nemcsak a nemzeti, de a népi tragédia is szítja a fájdalmat, a föltámadás nemcsak a nemzeti épség, de a bukott forradalom új lendületét is jelképezi: „A világ szeme elámul majd a tündöklő derűn, amely a Föltámadott tekintetéből feléje sugárzik a húsvéti hajnalon. Mert megvirrad még valaha és a mi szomorúságunk is örömmé változik. Addig virrasszunk, várjunk, énekeljünk, bátorítsunk!”⁴⁹ Másrészt Trianon-ellenessége határozott imperializmus-ellenességgel szövődik össze. Clemenceau bukásának hírére ezt írja Juhász: „A békét nem papiroson csinálják és nem az imperializmusok békéje lesz az, mert ha ennek a háborúnak értelme volt, az csak egy lehet, hogy ez a háború minden imperializmus lehetetlenségét igazolta és a történelem ítélőszéke elé állította a kizsákmányolás politikáját, amelynek meg kell dőlnie és új kurzusnak kell jönnie világszerte. Jaj a győzőknek! — harsogja most a történelem utolsó ítélete, amely érzékeny mérlegére teszi és könnyűnek találja a régi világot és új evangéliumot irat, új szövetséget köt a szegényekkel...”⁵⁰ Vagy máshol: „A megegyezések békéből, amelyről ódákat írtak, a temetők békéje lett, a népszövetségből, amelyről himnuszokat daloltak, a népek harca lett, fajok, nemzetek, államok, osztályok verekedése koncert, hatalomért, területért, amit akartok és amit nem akartok!”⁵¹

A negatív és pozitív elemek összefonódását mutatják a „turános” versei is. Három év alatt összesen hetet írt ilyen, (művészi szempontból gyenge versei közé tartoznak), de valamilyen tartalmaz haladó gondolatot, mely az ősmagyarkodó pogány motívumok mögül búvik elő:

És érzem, hogy hiába hull a vérem,
Közönynek szürke homokja beissza ...
(Turán után)

Vagy még pregnansabban:

Eszembe jutsz vén őszám, Gyula táltos,
Fehér lovak szügyébe tört döf.
Én a magam szívét tépem s az álmos
Ködök közt várom: lesz-e itt jövő?
(Magyar áfium)

Egy másik „pogány-magyar” költeményében pedig egyenesen a bukott forradalmat siratja:

Mert új hit, új föld, mind hiába volt,
Mert régi lángunk mind hamvába holt!
(Ének Kupa vezéről)

A trianoni kérdés megoldásának programjában is föllelhető ilyen kettősség. Eleinte inkább a rendszer által hirdetett kultúrfőlény-gondolat nyomja rá a bélyegét publicisztikájára: „Össze kell szedni minden erőt, hogy a *jobb kultúra* egyedül biztos fegyverét mindvégig sikeresen forgathassuk jövőnk küzdelmeinkben” — javasolja. Nem sokkal később a kultúra — mint a fegyveres megoldás és a területi revízió pendantja — a szomszédnépek találkozásának eszköze lesz elképzeléseiben. A *Munka* 1920. nov. 5-i számának *Résen* rovatába írja: „A váradi és nagybányai magyar festők kollektív kiállítást rendeztek Bukarestben. A bukaresti lapok nagy elismeréssel írnak a képekről és az egyik román újság úgy találja, hogy ez a kiállítás a magyar—román barátság egyengetésére igen alkalmas tényező. Valóban, mi is azt gondoljuk, hogy a kultúra harcosainak kell rendbehozniuk azt, amit a fegyverek urai elhibáztak.” Hogy azonban e fontos fölismeréshez eljusson, ahhoz a munkássággal való kézfogás emberi világát formáló ereje kellett.

3

1920 ősze Juhász szempontjából is a nagy dezillúzió időszaka. Erről igen tanulságosan vall ő maga. „Mikor a mámor elszáll, a valóságra ébred az ember. A tavasz és nyár alkalmas volt arra, hogy a jelszavak politikájára farsangi bevonulását és fölvonulását megtartsa, de a majális hűvös és hideg időben nem ajánlatos. Az illúziók után számolni kell a valósággal.” — olvassuk 1921. nov. 5-i cikkében.⁵² Maga a történelem józanítja ki: a Kisgazdapárt, a KNEP

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Nt. Megvirrad még valaha... Délm. 1920. jan. 20.

⁵⁰ Nt. Forr a világ bús tengere... Délm. 1920. jan. 25.

⁵¹ Nt. A béke háborúja. Délm. 1920. ápr. 14.

⁵² Nt. Résen. M. 1920. nov. 5.

és a disszidensek júl. 10-i egységes kormányzópártba való egyesülése szétrobbantja a kurzus demokratikusabb jelszavakkal kacérkodó csoportjai iránt táplált rokonszenvét, a botbűntetés szept. 1-i nemzetgyűlési megszavazása ráébreszti a „kultúrfőlény” jelszavának ürességére, a trianoni béke aláírása szétfoszlatja a kedvezőbb nemzeti rendezésről táplált ábrándjait. Szinte ennek hatásaként publicisztikájában új műfaj jelenik meg: lírai hangulatkép az ősről, hagyományosabb megfogalmazásban: költemény prózában.⁵³ Nem harcának hiábavalósága sugallja e sajátos pasztellképeket, hanem illúzióinak elvesztése. Ennek vetülete az a folyamat, mely a dübörgő pátosz helyébe a keserű ironiát és az elégtikus lemondást teszi uralkodó hangnemmé. E stílus ilyen: „Október: szűret és bánat hava: légy napsütéses és légy dús gyümölcsös s az őszi rózsát hagyd a sírokon mind, a sírokon, melynek mélyén szeliden és megbékélten alszanak a holtak és holdas éjen, tündöklő napon csak álmodják az örök béke álmát, amíg fölöttük robog, zúg az élet és háborús és forradalmi láztól elfáradottan és agyongyötörtén a sír felé tart mindegyik.”⁵⁴ A Szeged Margó-rovatában hozzászól a fővárosi lapoknak ahhoz a körkérdéséhez, hogy miért nem írnak a magyar írók: „... már az elemi iskolás magyar olvasókönyvekben is nem úgy találjuk, hogy az író ír, hanem, hogy *úr ír*. Hogy az *úr* olyan nagyon írna, azt éppen nem találjuk, ha csak Windischgrätz herceg emlékeitaira nem gondolunk ...”⁵⁵ Egy berlini betörőről szólva, aki lenyelte a lopott tárgyakat, megjegyzi: „Mennyivel okosabbak és praktikusabbak azok a társai, akik a törvények paragrafusai körül ugrálva igyekeznek jogtalan haszonhoz jutni, csenni, lopni ügyesen és eredményesen, meggazdagodni és érvényesülni. Ezek a gyomrukat egészen mással tömik és a csavart nem a hasukban hordják, hanem az eszükből.”⁵⁶ Egy Steinach-követő orvostanár inzultálására így reagál: „... a bunkó nem tudományos argumentum és a fokok nem irodalmi szerszám ... a mai társadalom nagy, nehéz, fájó sebeit nem lehet olmos botokkal orvosolni.”⁵⁷

A kiábrándulás jele az a tematikai változás is, mely a kurzus napi politikai eseményeivel szemben a kulturális és más intim témák felé fordítja a költő figyelmét.⁵⁸ Ekkor írja riportjait a szegedi kultúra tényezőiről.⁵⁹ Mindebben azonban életrajzában újabb, fájdalmas tényei is befolyásolják.

A Szegedi Új Nemzedék okt. 17-i számában az Album rovatban, Zsidóbarátok arcképcsarnoka címen megjelenik Zsirkay János névtelen, róla szóló gyalázkodó gúnyirata. „Homokos talajból nőtt ki s az is maradt: homok. Gránitsziklák helyett homokszemek!” — írja verseiről. A Munkában valószínűleg Deák Dezső válaszol névtelenül: „Mi, szocialisták, csak a tehetséget és a tudást tekintjük ... Juhász Gyula éremása — lehet, még életében fog állani Szeged valamely főterén. És versei a Parnasszuson.”⁶⁰ Zsirkay válaszcikkében talán még mocskosabb stílusban „a kommunizmus szegedi zászlótartójának” nevezi a költőt,⁶¹ és „emlékeztet a szegedi tanítóság együttes akarata”, Juhász Gyula szégyenletes 1919-es inzultálására. A költő maga a Szegedben szólal meg, az őtestamentum stílusában: „És a Nagy Kalóz, a krisztusi ige vámszedője, amiközben az eszme szent nevében a konjunktúra tejfőlet szedegette vala, aképpen cselekedék, valamiképpen a templomból kiűzött kufárok ... És a mások kenyerére éhes tehetetlenség, a Krisztus nagy emberszerelmét szöges korbáccsal gyakorló rövidlátás mocskos szó-özönt zúdított a Költő fejére ... És durva szóval rúgott gyöngye mellébe, megtépdeste Krisztus-szakállát és gúnyolta vala lejtős vállait ... a sárköpet, a szennyes ár nyomtalanul hullt le a Költőről s az emberszemek, akik Őt bársonyos, szerelmes simogatással keresték, ragyogva sugározták szerteszét: a Költő tiszta, mint a patyolat.”⁶² Két szempontból is fontos ez az eset. Egyrészt Juhász és a munkásság újra megelevenedő szolidaritásának kezdetét jelenti, másrészt a költőt a fehérterror külső szemlélőjéből ismét annak szenvedő részévé teszi, és hozzájárul a közte és a kurzus közötti minden kötelék szétszakadásához, az imént vizsgált dezillúzióhoz.

4

A társadalom légkörének, a költőors alakulásának és a világnézet változásainak milyen a lírai reflexe? 1920 verstermését olvasgatva föltűnik az emlék-téma egyeduralma. (Ennek

⁵³ Ilyenek: Nt. Itt az ősz. Sz. 1920. szept. 22. — Nt. Holdvilágban a torony alatt ... Sz. 1920. szept. 25. — Nt. Szép őszünk van. Sz. 1920. okt. 10. stb.

⁵⁴ Nt. Október. Sz. 1920. okt. 2.

⁵⁵ Nt. Margó. Sz. 1920. szept. 28.

⁵⁶ Nt. Margó. Sz. 1920. okt. 5.

⁵⁷ Nt. Margó. Sz. 1920. okt. 13.

⁵⁸ Sok színikritikát ír a Szegedbe. Legjobbak: konferanszai az Othellóról (Sz. 1920. dec. 10.), a Stuart Máriáról (Sz. 1920. dec. 22.).

⁵⁹ Riportsorozatának címe: Látogatások a szegedi kultúra tényezőinél. 1. A képzőművészeknél. Sz. 1920. okt. 3. — 2. Két muzsikuskánál. Sz. 1920. okt. 17. — 3. A Somogyi könyvtárban. Sz. 1920. nov. 7. Mind nt.

⁶⁰ Egy arcképhez. M. 1920. okt. 19.

⁶¹ Nt. Egy arcképhez. Szegedi Új Nemzedék, 1920. okt. 20.

⁶² Nt. Új testamentum a Költőről és a Nagy Kalórról. Sz. 1920. okt. 19.

prózaí vetülete a *Csevegés* című tárcasorozat.) Juhász poétai alkata már korábban is hajlott a múltbafelejtkezésre. (Összes versei kötetének tartalomjegyzékében 17 cím és 7 kezdősor indul az *emlék*, 10 cím és 16 kezdősor pedig a *régi* szóval.) Most azonban csaknem minden verséből a „tűnt ifjúság” zenél. Nem „modern” emlékköltészet ez bergsoni vagy prousti értelemben: nem a szubjektív időfolyamat irracionális idézése vagy a fantáziát és emlékezést egybemosó tudatműködés leírása a szándéka. A szabad asszociációs, szürrealista álomlírától egy világ választja el: nem az emlék lelki keletkezése, hanem valóságtartalma a lényege. A költői eszközök fölhasználásában is — rezonálva a témára, szemléletre — a hagyomány példája (az Arany-iskola nyelvi realizmusa, Reviczky méla bánata, Verlaine érzelmes szonettjeinek muzsikája, Ady indulati ereje) a döntő.⁶³ De skolasztikus fejtegetés helyett lássunk inkább egy jellemző verset a *Nefelejcs* ciklusból, talán a *Nagyvárad* címűt!

A körösmenti Párizs régi fénye
Felém ragyog az emlék rőt kódén,
Egy ifjúság reménye és regénye
Ott álmodik a szőlőhegy tövén.

A szőlőhegy tövén a régi kocsmá,
A piros abrosz és piros borok,
Fiatalságunk bátor indulója,
Föltöttetek fekete gyász borong.

Redakciónk, ahonnan sírva, zengve
Világnak indult ifjú Ady Endre,
Rozoga asztal, most ki írja sorsát,

Ki virraszt most melletted régi asztal,
Hogy megterülj csodával és malaszttal,
Dallal, mitől fölzengjen Magyarország!

Vannak költők, akiket a valóságéhség, a mát a tegnap felé tágító szenvedély hajt a múlt felé, s verseikben a sors; az idő egyes rétegei csupán szimbólumai egymásnak. Juhász versében a szebb tegnap és a szűkös ma közt nagyfeszültség kering: az ő jelene letör, lehangol, de múltja biztat, melegít, fölemel. Költeményeinek korbíralata éppen e múlt felé néző mozdulatban rejlik. (Konkrét esemény vetületét hiába keressük lírájában: verseinek konkrétsége és a valóság tényszerű hitelessége nem visszhangzik egymásra.) A negatív tapasztalatok, melyeket a kurzus terrorja fájdalmas élményeibe oltott, absztrakt magatartással desztillálódnak, nem pedig nyers valósággal szembeni közvetlen állásfoglalásokban fejeződnek ki.

Milyen az az emlék, ami felé a költő visszahajol? Elsősorban fiatalsága „bátor indulója”, az Adyval együtt vívott harcok forradalmi hagyománya. Juhász múltbanézése tehát párhuzamos Ady „szebb tegnap” motívumával, és semmi köze ahhoz az idillhez, melyet Kosztolányi festett a ferencjózsefi békeévekről. Másrészt benne rezeg a versben ifjúságának „reménye és regénye”, az Anna-szerelem nosztalgiaja, de némi nacionalista hangvétel is föllelhető, különösen a befejezésben. A *Nefelejcs* ciklusban komplex módon ez a hármasság fonódik össze: a forradalmi hagyomány idézése, a Trianon inspirálta nacionalista-patrióta szemlélet és az ifjúság személyes élményeinek, örömeinek és bánatainak emléke. A „szebb tegnap” itt is, mint Ady háborús verseiben, a jövő biztató jelképévé magasodik. Juhász nemcsak megsiratja, de meg is szépíti, cszéménnyé álmódja ifjúságát.

Az imént elemzett kettősség nemcsak tematikai jellegű, végigvonul a vers hangulatán is. Aktív indulat és passzív fájdalom kontrázása figyelhető meg benne. Az egyik oldalon ilyen szavak: *ragyog, fölzeng, bátor induló, világnak indul* — a másik oldalon: *álmodik, gyász borong, sírva, virraszt* — felelnek egymásnak. De a költői eszközök fölhasználásában is ellentétből szőtt költemény ez. Az első sor *r*-jeinek érdes ropogása, kemény kattogása szemben áll a negyedik sor *l*-jeinek elomló lágyságával. A színhordozó szavak is birkóznak egymással: a *ragyog, rőt, piros* színhatás élesen elüt a *fekete gyász* sötétjétől.⁶⁴ Az utolsó mondatban pedig egy kérdő és egy fölkiáltó mondat harcol, és döntést csak a vers végén levő fölkiáltó hoz. Tele van muzsikával a vers (a magyar költők közül senki sem alliterál oly bőkezűen, mint ő) — és a zeneszerű elmosódottság ellenére mégis plasztikus képeket rajzol, egyszerű, igénytelen

⁶³ Kosztolányi megjegyzése, hogy „hangköre nem tágabb, mint húszéves korában” — csak költői eszközeire vonatkoztatva helyes. Vö. Kosztolányi Dezső: Juhász Gyula új versei. Nyugat, 1921. febr. 1. 238–240. 1.

⁶⁴ A Magyar táj magyar ecettel szindus impresszionista technikája helyett a 20-as években inkább a komor, fény-árnyék megoldás kerül elő.

nyelven fogalmaz. (Ez az ellentmondásosság, melyet egy versben mutattunk meg, másutt egy képen — múltak májusa — sőt egy szóban — édesbús — is jelentkezik. Kedvenc kifejezései az említettek, gyakran ismétlődnek, jelezve ezzel azt, hogy fantáziája, mint Aranyé, szűkkörű, a megfoghatóhoz kapcsolódik, az átélből merít, és hogy költészete tulajdonképpen variáció néhány témára, mint egy szimfónia.)

A költészet még megfejtetlen titka, hogy hogyan jön létre Juhász sajátos és csodálatos verszenéje, melynek alkotóelemeit patikamérleglen mérícskélhetjük ugyan, de összhatását le nem írhatjuk. Hogyan éri el a költő, hogy az ellentétes elemek egymás hatását gyengítsék, tompítsák? Hogyan szűri meg verseiben a jelen fájdalma a múlt örömét és fordítva? Az élményt emlékké szepítő Juhász-líra esztétikai hatását — zenei képpel — szordinóval játszott hegedűszonátáéhoz lehetne hasonlítani.

A múlt felé fordulás egyben a költő ön maga felé fordulása is. Ezért ír a 20-as években oly sok önarcképet. Ezeket az önjellemzéseket — épp úgy, mint az emlék-tematikát — szintén a vidéki költő csalódása, elszigetelődése, a publicitás hiánya, a mellőzöttség, az ellene vezetett támadássorozat indukálja, és nem a Jung-féle introvertált típus önkifejezési ösztöne. (Önarcképeit — jellemző módon — szereti objektív látszatba burkolni, pl. Madách Sztregován, Morus Tamás stb.) Ezek közül a legjobb az 1908-as *Turris eburneára* felelő *Aprilis bolondja* :

Mások világgá zengő zongoráját
Én nem irigylem. A magad cigányát
Lásd bennem, ó magyar, ki neked élek!

Leggyakrabban azonban lemondóan végződnek önarcképei. Gyakori zárómotívuma lesz a verstípusának a végtelen, amely elsősorban nem vallásos kategória költészetében,⁶⁵ hanem a halált, a semmit jelenti:

A csillagok gyémántmezője némán,
Derűsen int feléd, — víg temető —

És mély békét ragyog rád mind e gyémánt,
Világtörvényt mosolygón hirdet ő!
(Harmónia)

Máshol pedig mint fájdalmának kozmikus fölnagyítása jelenik meg:

A horgonyom a végtelenbe dobtam,
A csillagokba nézek elhagyottan.
A csillagok sápadnak és remegnek
S a szférák is lemondást énekelnek.
(Mint a banán . . .)

Ebből a nézőpontból erthetjük meg azt is, hogy miért ír a 20-as években oly sok alkalmi verset színészekről, festőkről, barátokról: száműzetésében és üldöztetésében társakat keres. Ez a vágy viszi el a munkásosztályhoz 1920 végén. Egyelőre azonban lírájára még a passzív tiltakozás a jellemző: szembenáll korával, de menekül is előle, a múltba, ifjúsága fényébe, vagy önmagába, fájdalmába, a végtelen nyugalmába.

5

„A pálma a teher alatt nő, az üldözés csak erősíti az erős meggyőződéseket” — írja a költő, mintegy önjellemzésként 1921 nyarán, morális magyarázatát adva a munkásmozgalomhoz való közeledésének.⁶⁶ A szegedi munkásság és a költő ez az újabb — legerősebben ható találkozása 1920 novemberétől 1921 szeptemberéig játszódik le. Ez az időszak Teleki kormányának és Bethlen első kabinetjének az érája. A terror „intézményesítése”, amelynek legkiválóbb példái a népbiztosok pörében hozott ítéletek és „az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről” szóló, antidemokratikus 1921: III. törvénycikk megszavazása — az indulatosabb ellenzékiiség felé taszítja a haladó meggyőződést. De más szempontból sem véletlen,

⁶⁵ Mint Cs. Szabó vélte: Nyugat, 1937. máj. 326 — 331. l. Egyetlen katolikus verse ezekben az években a Rorate, de ez is inkább az ifjúság hitének elsratása.

⁶⁶ Nt. Eltiprom? M. 1921. júl. 24.

hogy ekkorra esik Juhász legbaloldaliabb korszaka. Teleki miniszterelnöksége alatt úgy tűnik, hogy a kurzus ereje gyengül: a királykérdés megosztja az uralkodó osztály erejét (1921. febr. 3-án Teleki ellen szavaz a kormánypart többsége, ezért 34 képviselő elhagyja a pártot, nyolc nappal később pedig a Kisgazdapárt is fölmondja a koalíciót), a március 27-i királypuccs a karlisták és a szabadkirályválasztók erőpróbája.⁶⁷ De a rendszer egységének bomlását mutatja az is, hogy a Teleki-csoport — külpolitikai megfontolásokból — szembefordul a szélsőséges terrorista elemekkel, a különítményesekkel, és némi parlamentáris-demokratikus látszatot igyekszik kelteni. Ezek az események a haladó erők intenzív ellenállását, a költő rendszerellenes érzelmeinek a fokozódását segítik elő.

1920 vége felé meglazul Juhász Gyula kapcsolata a Szegeddel. A *Délmagyarország* folytatásaként ez év augusztus 15-én indult lap vezetését ellentétek szabdalják. A két szerkesztő, a volt britanniás Szilassy Cásár és a liberális Vermes Ernő vitája állandóssá, sőt a munkatársakra is áttérjed.⁶⁸ Juhász sem írhat szívesen olyan lapba, mely vezércikkeiben nacionalista-antiszemita tirádákat harsog. A *Munkához* pedig barátai hívják: Terescsényi György, akit ő indított el írói pályáján,⁶⁹ Úr György, aki már korábban is közölte verseit, cikkeit színházi lapjaiban⁷⁰ — de ez a szociáldemokrata újság volt az egyetlen lap, mely kiállt mellette Zsirkay hajszája során.⁷¹ Abban a bátorságban, mellyel egy üldözött munkásorgánushoz megy, okvetlen benne van az az önbizalom is, melyet a *Nefelejcs* megjelenése és fogadtatása keltett a költőben.⁷² Mindez együtt: a politikai helyzet, az életrajz és az elvi meggyőződés szerencsés rezonálása érteti meg, miért lett a költő a szegedi Szociáldemokrata Párt tagja és — egy ideig — a mozgalom elhívó harcosa.

A költőnek a munkásmozgalom felé vezető útját megkönnyítette (később viszont már a világnézeti fejlődés fékjavé vált): a szociáldemokrácia osztálybékét hirdető passzivitási politikája⁷³ és a Trianon kérdésében mutatott állásfoglalása.⁷⁴ Mozgalmi szereplése legfőképp a pártsajtónál játszott. A *Munka*, melynek belső dolgozótársa lett, 1919. szept. 21-én indult. 1920 áprilisáig Herczeg István szerkesztette, ettől kezdve, 1921. okt. 2-i megszűnéséig, Deák Dezső. A Szegedi Szociáldemokrata Párt nevével a fejlécén jelent meg, munkatársai között ott látjuk Borús Bélát, Garas Nándort, Gács Demetert, Kozma Bélát, Mohos Ágostont, Tardos-Tauszig Ármint, Úr Györgyöt. Juhász tiz hónap alatt nem kevesebb, mint kilencven cikket írt bele, néhányat névvel,⁷⁵ legtöbbet azonban — a pártvezetőség határozata értelmében⁷⁶ — névtelenül. Valamennyi írásában hitet tett a szocializmus ügye mellett. 1921 első felében a vezércikkek többségét ő írta, ez is mutatja befolyásos szerepét és őszinte meggyőződését. A május elseji vezércikkben ő követelte a politikai foglyok számára az amnesztiát,⁷⁷ egy Marxról szóló emlékezését pedig a *Kommunista Kiáltvány* híres mondatával fejezte be: „Világ proletárjai, egyesüljete!”⁷⁸ Ezt akkoriban még a Népszava sem merte megtenni. A lap történetében két szakaszt különböztetünk meg: A *Munka* az 1919–20-as években a Népszava erőltet utánzásának tűnik, 1921-ben azonban baloldaliságban, harcosságban föléje nő a központi pártsajtónak.⁷⁹

Juhász Gyula mozgalmi tevékenysége azonban nem korlátozódott a redakció szűk szobáira. Elsősorban a harcos munkástömegek ereje ragadta magával. A Munkásokthonban, ahol ötszáz hallgató is szokott lenni,⁸⁰ megszorodtak előadásai. 1921. januárjának utolsó

⁶⁷ A bécsi emigráció Kun-frakciója is így ítélte meg a helyzetet. Vö. A magyarországi munkásmozgalom 1919–1929. Tananyag az MSZMP. Magyar munkásmozgalom története tanfolyama számára. Bp. 1957–58. 33. l.

⁶⁸ Vö. Sorstragédia. Sz. 1921. jan. 22. — A Délmagyarország fél évszázada. Jubileumi emlékkönyv. Szeged, 1960. 6. l.

⁶⁹ Juhász Gyula: Költőavatás. SzN. 1920. ápr. 4.

⁷⁰ A Rivalda (1919. okt. 25–1920. jan. 9.) és a Szöveges Színlap.

⁷¹ Egy arcképhez. M. 1920. okt. 19.

⁷² A Színház és Társaság 1920. dec. 26-i számában tudósít a kötet megjelenéséről. A Sz-ben Szilassy Cásár, a SzN-ben Terescsényi, a Nyugatban Kosztolányi, a Vasárnapi Újságban Schöpplin, a Magyarországon Lendvai István, A Hétben Kristóf István stb. írtak róla elismeréssel.

⁷³ „Szüneteljen most az osztályharc, nemuljon el minden faji, nemzeti és felekezeti ellentét!” — mondja az SZDP. 1919 utáni első röplapja. Vö. Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. Bp. 1954. 3. köt. 7. l. Ez egybehangzott Juhász tolsztojánus szemléletével.

⁷⁴ Vö. A halálos ítélet. M. 1920. jan. 21. — Tiltakozás. M. 1920. máj. 8.

⁷⁵ Aláírtak pl. Az igazság úton van, A munkássajtóról, A munkáskultúráról stb.

⁷⁶ Úr György emlékezése szerint — a pártvezetőség rendelte el, okulva a munkatársak zaklatásából, hogy anonim cikkek jelenjenek csak meg.

⁷⁷ Nt. A mi ünnepünk, M. 1921. máj. 1.

⁷⁸ Nt. Marx. M. 1921. márc. 13.

⁷⁹ Lehet, hogy ez is belejárt a Munka megszűnésébe, melyet — Úr György szerint — a pesti SZDP. vezetőség rendelt el.

⁸⁰ Vö. G. Soós Katalin: A munkásság helyzete és sztrájkharca Szegeden az 1920-as években. Acta Universitatis Szegedinensis Sectio Historica 1957. 1. 25–56. l. A szegedi munkásság harci szellemét jól példázza az 1922-es szociáldemokrata választási győzelem, de a Pestre küldött „helyzetjelentések” aggodalma is. Vö. Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921. Szerk. Nemes Dezső. Bp. 1956. 347. l.

napján a népköltészetről beszélt: nem a faji jelleget, hanem a demokratikus szellemet mutatta meg benne, melyből Bartók zenéje is merített.⁸¹ Március 4-én Petőfi forradalmi tevékenységét ismertette,⁸² majd április 24-én a vásárhelyi munkásmatinén Csokonairól, Petőfiről szónokolt.⁸³ Június 26-án hangzott el híres előadása a munkáskultúráról, melyben megállapította: „*Munkáskultúra* lesz az eljövendő, a most kialakuló, a szó legszorosabb értelmében, mert a munka becsületén és kultuszán épül és minden dolgozóhoz fordul. Nem kiváltságos lesz, hanem egyetemes. Új hit új hirdetője, új tudás új terjesztője. Ennek az új kultúrának vagyunk mi szerény és szegény harcosai, úttörői és legyünk is mindnyájan, munkások, testvérek.”⁸⁴ A július 31-i Petőfi-ünnepen a nagy demokratikus forradalmár költő emlékéért összekötötte a szocialista háborúellenes mozgalom mártírjainak, Jaurésnek példájával.⁸⁵ Szept. 4-én Ady Endre költészetét fejtegette, elsősorban proletárverseit.⁸⁶ De segítette, istápolta a munkásszínjátékok öntevékeny kultúrunkáját és a munkásdalkört is.⁸⁷

Téves az a hiedelem, mintha a költő munkásotthoni tevékenysége csak a modern polgári kultúra propagandája lett volna. Ha kultúráról beszélt is, a nézőpontja politikai volt — de nem mindig verset elemzett! Még januárban kétszer is például a munkássajtó volt a témája.⁸⁸ Előadásai elején arról szökölt, hogy a sajtó „... nagyhatalom ... Ezt a fegyvert a szocializmus se nélkülözheti, hiszen ma, nálunk szinte egyetlen fegyvere.” Később a polgári sajtó helyzetét elemezte: „... a polgári sajtó kapitalizálódott. Márpedig a tőkének — ez a tudomány megállapítása — nincsen eszménye, erkölce, nincsenek elvei és meggyőződései, neki csak *érdekei* vannak. Így tette érdekei szolgáivá és kopójává a polgári sajtót is, akár a színházat és mozit. Ez a sajtó az ő sajtója, amely kiszolgálja érdekeit és úgy változtatja álláspontját, mint az álarcot, amelynek zsinói mögött érdeke rejtőzködik.” Ezután a szocialista hírlapírás etikájára tért át: „... a becsületes és független szocialista sajtó nem lehet konjunktúrák és kurzusok kaméleonja, mert neki elvek, eszmények parancsolnak, amiket a szocializmus nagy tanító-mesterei, a mi új hitünk és meggyőződésünk prófétái és hitvallói hirdettek. Szeressük és támogassuk a mi sajtónkat, propagáljuk és ne engedjük, hogy a tanítás és harc e mindennapi békés és erős fegyverét kiűthessék a kezünkből.” Erről vall e negatív tény is: 1921 őszéig — egy-két ünnepi megrendelést leszámítva — Juhász nem ír sem a Szegedbe, sem a Naplóba (tehát még a polgári sajtó legradikálisabb orgánumait is kevésnek érzi!), hanem szinte kizárólag csak a szegedi munkásság újságjába, a *Munkába*.

Szocialistává vált-e Juhász Gyula? Szubjektív állásfoglalásának van-e objektív érvénye? Kedvelt bibliai idézete szerint „új tömlőkbe töltötte-e az új bort”?⁸⁹ Hogy e tolongó kérdésekre feleljünk, az életrajz tényei nyomán világnézetét kell megvizsgálnunk.

A költő szocialisztikus meggyőződésének legalább három rétegét lehet egymástól elkülöníteni. Legerősebben a II. Internacionálé centrista ideológiájának marxizmust és opportunizmust egymásbagyúró szemlélete hat rá hol szociáldemokrata, hol pedig polgári radikális közvetítéssel. Egyik cikkében ezt olvassuk: „A történelmi materializmus, az értéktöbblet, a koncentrációs és katasztrófaelmélet átmehetett Bernsteinék revízióján, a részletekben és a taktikában lehetnek eltérések időről időre, Marx prófétái szavainak kronológikus megvalósulásában lehetnek eltérések: Marx tana és igazsága a maga lényegében, Marx jelentősége a mozgalom történetében diadalmasan *túlélt és túl fog élni minden kritikát*.”⁹⁰ Rajongással ír Marx egyéniségéről, mely ellentéte a pózoló, hatásvadászó, szónokias polgári radikális jellemnek, s a tudóst és aszerény szervezőt ötvözi egybe; *A tőkét és a Kommunista Kiáltványt* a legnagyobb elismerés hangján emlegeti⁹¹ — de a marxizmus klasszikusainak fölsorolásában Marx mellett mindig Lassalle-t is idézi.⁹² (Lassalle tanait nem mosta el az erfurti pártprogram, hatása

⁸¹ A Szegedi Általános Munkásdalkör hangversenye. Juhász Gyula elvtárs a magyar nép költészetéről. M. 1921. febr. 2.

⁸² Előadásának tárgya: Petőfi 1848/49-ben. Vö. M. 1921. márc. 6.

⁸³ A Vásárhelyi Reggeli Újságban Endre Béla hirdette előadását. Megírta hogy már az állomáson munkásküldöttség fogadta a költőt. Vö. (E. B.): Juhász Gyula ... VRU. 1921. ápr. 23. Ekkor írta A magyar múltnak ... kezdetű versét.

⁸⁴ A munkáskultúráról. M. 1921. jún. 28.

⁸⁵ Petőfi ünnep. M. 1921. júl. 31. Vö. Petőfi és Jaurés c. cikkével. Nt. M. 1921. júl. 31.

⁸⁶ Munkáshangverseny. SZN. 1921. aug. 28.

⁸⁷ Egyik kritikája pl. a munkásszínjátékok előadásáról: Nt. Parasztszivek. M. 1921. jan. 18. Emellett sokszor konferált a Munkásdalkör hangversenyein is.

⁸⁸ Az első előadás jan. 22-én volt. Vö. A munkássajtó hivatása és jelentősége. M. 1921. jan. 23. A tudósító szerint „Juhász Gyula elvtárs” előadása olyan sikerült volt, hogy elhatározták megismétlését. A másik előadás, azonos címmel, jan. 28-án volt a Munkásotthonban.

⁸⁹ Juhász Gyula: A megváltozott munka. M. 1920. máj. 1.

⁹⁰ Nt. Marx. M. 1921. márc. 13.

⁹¹ Uo.

⁹² Marxról szóló cikkében: Marx „nagy társa, Lassalle”. Máshol: „Marx és Lassalle, Bebel és Bernstein ...” Nt. Résen. M. 1921. jún. 18.

erős volt a magyar szociáldemokrata mozgalomban is.⁹³ A munkásság választójogért folytatott harcának lassalle-i tanítása⁹⁴ bár a párt munkástömegeinek és baloldali vezetőinek a harca egészében pozitív volt, az SZDP programjának is szerves része lett.) Juhász publicisztikájában tehát egyik oldalon Marx sok tanításának mély megértése tükröződik: „Éppen a szocializmus alapvető tudományos szemlélete, a történelmi materializmus tanítja a gazdasági viszonyok szoros és logikus összefüggését a politikai, szociális, morális és kulturális ideológiákkal” — írja Keynes híres közgazdasági művének magyarországi megjelenésekor.⁹⁵ Máshol viszont például Lassalle munka-misztifikációjának némi hatása érezhető: „Egy egész világ omlott össze bennünk és körülöttünk és egy egészen új világ támad, új világ, amely a munka rendjét, a munka békéjét, a munka diadalát akarja és fogja proklamálni a földön.”⁹⁶ Ha csak a szavakat nézzük, mintha a munkát a munkástól elvonatkoztatató góthai pártprogramot olvasnánk!⁹⁷

A másik réteget a költő szocialisztikus világnézetében az anarchoszindikalizmus néhány gondolata alkotta. Ezzel az áramlattal már egyetemista korában találkozott: a bakunyinizmussal szemben az anarchizmus tolsztoji irányát valló Schmitt Jenő körében sűrűn megfordult.⁹⁸ Később pedig szoros kapcsolatai voltak a Munkás Eszperantisták Egyesületével,⁹⁹ amelybe a fölbomlott szindikalista szervezetek hívei 1913-ban átmentek.¹⁰⁰ Ezért hajlamos Juhász első munkásmozgalmi tárgyú cikkeiben a szocializmust gazdasági mozgalomra lezúskítani: „Nagyon tévednek azok és a maguk kárára... akik szöges ellentéteket keresnek egy vallás világnézete és egy tudományos tényeken (vagy mondjuk így: a tények tudományán) nyugvó gazdasági világmozgalom között... a szocializmus az újkor, a mi korunk legnagyobb, legegységesebb és legdöntőbb jelentőségű gazdasági harcának zászlaját bontotta ki és lobogtatja addig, amíg a javak és jogok az igazság és becsület szerint meg nem oszlanak és a nincsetlenség és jogtalanság megint csak az igazság és becsület szerint meg nem szűnik.”¹⁰¹ A tolsztojánus vallásossággal azonban, melyet az anarchoszindikalista körökben ismert meg, a szociáldemokrata munkásság között is találkozhatott. Hogy e „bibliás szocializmus” irányja milyen erős volt a szociáldemokráciában is, arra a *Népszavából* idézek: „[Krisztus] látja a XX. század krisztianizmusát, a szocializmust, amely szépet és jót akar, amely a szegényekért, az elnyomottakért küzd, amelytől fél a tőke, mint egykor Krisztustól Heródes... Az ókor szocializmusát, a kereszténységet is üldözték, de a benne rejlő igazságot nem lehetett sírba tenni. Az új kor krisztianizmusát, a szocializmust is üldözik...”¹⁰² A *Munkában* pedig Szobotka Pál például arról írt, hogy a proletárokat, „akik mindenki javát akarják, akik hirdetik Krisztusnak szavait, mindenütt gyalázzák.”¹⁰³ (Vallásos áramlatok a nyugati országok szociáldemokrata pártjaiban is hatottak.¹⁰⁴) A költő e tolsztojánus színezetű szocializmusának semmi köze nem volt a keresztényszocializmushoz. Juhász sokszor szembefordult a klerikális munkásdemagógiával, így például „a német klerikálisok zajos szóvivőjének”, Matthias Erbergernek egyik nyilatkozatát bírálva megjegyezte, hogy szocializmust szentelt vízzel nem lehet építeni.¹⁰⁵ Cikkeiben a keresztényi-tolsztoji rekvizitumok igen gyakran csak keretét adták írásai szocialista tartalmának: „A mi új társadalmi hitünk és reménységünk, a szocializmus... lényegében két szilárd alapon nyugszik: az egyik a tudomány volta, a másik a hitvallás jellege...

⁹³ Lassalle Alkotmány, demokrácia, szocializmus c. könyve 1914-ben jelent meg Kunfi Zsigmond fordításában. 1917-ben Somogyi Béla is fordított tőle egy füzetnyit, Az alkotmányról címen. Lassalle képe ott volt minden szakegylet falán Marxé mellett. (Vö. Wolfner Pál: A szocializmus története és tanításai. Bp. 1906. 133. l.) A *Népszava* 1920-ban így ír: „Az igaz meggyőződésű szociáldemokraták... letéteményesei itt Marx és Lassalle tanainak.” (Az Arbeiter-Zeitung címére. 1920. márc. 11.)

⁹⁴ Vö. Nemes Dezső: A nemzetközi munkásmozgalom. Bp. 1949. 20–22. l.

⁹⁵ Nt. Az erőszak békéje. M. 1921. febr. 13.

⁹⁶ Juhász Gyula: A megváltó munka. M. 1920. máj. 1. E cikknek és A munka c. versnek a frazeológiája nagyon hasonló a munkáslap beköszöntőjére: „Az eltiprott igazság, a nyugodtabb és boldogabb emberi lét a teremtményünk felépül majd újra.” M. 1919. szept. 21.

⁹⁷ Marx kritikája először magyarul: Marx és Engels Válogatott Művei. Szerk. Szabó Ervin Bp. 1909. 2. köt. 412–413. l.

⁹⁸ Vö. Grezsa Ferenc: Juhász Gyula egyetemi évei 1902–1906. (Sajtó alatt.)

⁹⁹ 1919-es névtelen cikkében ezt írta: „Kell, hogy az eszperanto hívei és beszélői is hirdessék a Marx evangéliumát: Világ proletárjai egyesüljete! A régcsregi álom megvalósul: egy akol, egy pásztor...” (Eszperanto. Délm. 1919. márc. 29.) Tehát a munkásezperantisták a népek testvériségéről vallott tanaikkal hozzájárultak a költő világnézetének formálásához! 1919. okt. 5-én a Munkásokthonban Juhász előadásában „megvédte az eszperantót azokkal szemben, akik a nemzetköziséget kifogásolják.” (Előadás a világnyelvről. M. 1919. okt. 7.) 1919 végén verset is írt az eszperantóról. Vö. Péter László: Juhász Gyula 1918–19-ben. (Sajtó alatt.)

¹⁰⁰ Vö. Jemnitz János: Az anarchoszindikalizmus Magyarországon 1914 előtt. Párttört. Közl. 1961. márc. 155. l.

¹⁰¹ Juhász Gyula: Az igazság útján van. FM. 1920. ápr. 18.

¹⁰² Nagyhét. Népszava, 1921. márc. 22. Vanczák szerkesztése idején lehet sok ilyen cikket találni a Népszavában.

¹⁰³ Figyelemreméltó kérések az emberiség történelméből. M. 1920. nov. 4. — Krisztusi szocializmus. M. 1919. szept. 21.

¹⁰⁴ Vö. Szegfű Ignác: Vallásos áramlatok a mai szociáldemokráciában. Magyar Szemle, 1929. dec. 314–321. l.

¹⁰⁵ Nt. Hamis próféták. M. 1921. júl. 3.

A szocializmus a tömegek vallása, amelyet nagy egyéniségek hirdettek először, de a gyökere a mélyből, a proletárság szíve véreből, agya sejtjeiből eredt” — olvassuk *Új Tamás apostolok* c. írásában.¹⁰⁶ A szeretet zászlajának legtöbbször a nyelét használta, hogy végigvágjon vele a keresztény kurzus antidemokratáin: „Ez a demokratikus szellem [ti. a kereszténység. GF.] a föld szegényeihez, a világ árváihoz, özvegyeihez, kitagadottjaihoz és szenvedőihez szólott . . . harcot hirdetett minden ellen, ami a lelket és testet szolgátságban tartja és megrontja . . . A szeretet vallásából is hatalmi eszközt próbáltak később csinálni a föld urai, a népek kizsákmányolói . . . Egy év óta hirdetik különböző jelszavak alatt, hogy most keresztény kurzus van. A börze jelszavát kérték kölcsön és a politika eszközeivel dolgoztak . . . Mi, szocialisták, nem kérkedtünk soha a szeretet jelszavas hangoztatásával.”¹⁰⁷

Juhász szocialisztikus szemléletében — harmadsorban — sok van a polgári humanizmus filantrópiájából. Nem véletlen, hogy az utópista szocialisták közül, talán Kautsky hatására is,¹⁰⁸ Morust emlegeti egyedül, cikkben és versben egyaránt,¹⁰⁹ mint aki a leghumanistább, legdemokratikusabb, legerkölcösebb, legkulturáltabb „kommunista államot” álmodta meg. A *Munka* Naptár-rovatában Erasmust idézi,¹¹⁰ a szocializmus „békés és boldogító” céljainak megvalósítását pedig „a kultúra fegyvereivel” képzeli.¹¹¹ „Új hitét” nemcsak a marxizmus klasszikusaitól tanulta: „Az evangélium, a munka evangéliuma, amelyet új próféták és apostolok, Tolsztoj és Zola, Verhaeren és Petőfi prédikáltak, nem pusztá ige . . .”¹¹² — hanem a plebejus humanizmus legkiválóbb szellemeitől is. A „Saulusból lett Paulusok”, a szocialistákka lett értelmiségiek között — jellemző módon — Adyt, France-t, Tolsztojt, Shaw-t, Wellst, Roland-t, Barbussé-t említi,¹¹³ bizonyosságát adva álláspontja bizonytalanságának. De proletárverseinek is fő motívuma a részvét! Innen erednek azok a sorompók, melyek Juhász Gyula útját a következetes osztályharc felé lezárják.

Ez a Marxból és Lassalle-ból, Tolsztojból és Ady Endréből összegyúrt „szocializmus” ugyanakkor néhány ponton mégis több volt, mint a szociáldemokrata vezetés topogó opportunizmus. A Népszava cikkirői kétségbeestek, amikor a demokratikus követeléseken túlmenően a mozgalom perspektíváiról kellett írniok: „Egy bizonyos: az ellentétek ki fognak egyenlítődni a világ egy magasabb egységében. De hogy ez a magasabbegység még mindig a kapitalizmus lesz-e fejlettebb formában vagy már a szocializmus, avagy rövidebb-hosszabb átmenet következik, ezt ma áttekinteni még nem lehet” — hirdeti a lap ideológusa négy évvel az orosz és két évvel a magyar szocialista forradalom után.¹¹⁴ Egy másik cikk szerint a szociáldemokraták akkor sem fogadnák el a fölkinált államhatalmat, ha „tálcán hoznák eléjük,” mert nem osztályuralmat akarnak.¹¹⁵ Juhász Gyula viszont — a mártírhálált halt szociáldemokratákra, Somogyi Bélákra emlékezve így fejezte be írását: „Ezen a februári napon, megrendítően tragikus haláluk első évfordulóján, amikor érezzük, hogy tavasz akar lenni és tudjuk, hogy megvirrad még valaha, mi valamennyien, magyar munkás milliók és velünk együtt minden nép munkás millióinak titáni hadserege, mélyen megilletődött szívvel, büszkeségtől és bizalomtól újjongó lélekkel, az emberi nagyság és bajtársi hősiesség e tündöklő példáira tekintünk, új erőt és hitet merítve a jövőre . . . egy pillanattal nem lankadó hittel és elszánt akarattal várjuk eszméink és igazaink biztos és közeli föltámadását és diadalát!”¹¹⁶ Mennyivel bizóbb ez a lelkesedés, bátrabb ez az állásfoglalás! (A költő újságcikkeiben különben a kommunistaellenességet sem élezi ki úgy, mint a szociáldemokrata vezetők, s gyakorlati politikai kérdésekben is merészebb az állásfoglalása.¹¹⁷

Összefoglalva: Juhász szocialisztikus világnézete átmenet a plebejus-humanisztikus filantrópia és a centrista közvetítéssel megismert marxizmus között. Hogy azonban e szépen

¹⁰⁶ Nt. M. 1921. márc. 27.

¹⁰⁷ Nt. A mi hitvallásunk. M. 1920. dec. 25. — Ez a „harcos tolsztojizmus” Tolsztoj igazi forradalmiságára emlékeztet. A korábbi marxista kritika egészében negatívnak értékelte a tolsztoji filozófiát (így Révai Ady-könyve), újabban azonban előtérbe került a tolsztojizmus progresszív oldala is. Leonov például a Pravda 1960. nov. 20-i számában ezt írta: „Tolsztoj filozófiai terminológiájának minden szavára, egészen a mi valóságunktól oly távolinak látszó egék birodalmáig, a mi jelenlegi humanista szótárunkban is megtaláljuk a megbízható szinonimát.” Vö. Valóság, 1961 : 2. sz. 42. l.

¹⁰⁸ Kautsky szerint Morus Utópiájával kezdődik a modern szocializmus. Vö. Dános Árpád — Kovács Gábor: A szocializmus eszméinek fejlődése a modern szocializmusig. Bp. 1925. 199. l.

¹⁰⁹ Verse, Morus Tamás címen a M. 1921. febr. 13-i számában. Prózai írása: Juhász Gyula: Aforizmák a destrukción. SzN. 1921. máj. 8.

¹¹⁰ Nt. Naptár. M. 1920. júl. 11.

¹¹¹ Nt. Az igazi destrukció. M. 1921. máj. 8.

¹¹² Juhász Gyula: A megváltó munka. M. 1920. máj. 1.

¹¹³ Nt. Új Tamás apostolok. M. 1921. márc. 27.

¹¹⁴ Csak a halottak. Népszava, 1921. máj. 5.

¹¹⁵ Bolsevista agitáció? Népszava, 1920. jan. 10.

¹¹⁶ Nt. Nefejejcs. M. 1921. febr. 18.

¹¹⁷ A M. szerint a szociáldemokrácia buktatta meg a kommünt. (Résen. 1919. szept. 23.) A szociáldemokrata oportunizmusról: Réti László: A Bethlen — Peyer paktum. Bp. 1956. 93. l. A Népszava a királypuccs idején apró gazdasági ügyekről vezércikkkezett.

ívelő fejlődés tetőzzék, néhány tényező gátolta: a bukott forradalom utáni csüggedt légkör, a *Munka* hirtelen megszűnése, a szegedi szociáldemokrata vezetés értelmiségellenessége, a költő betegsége.

6

A munkásmozgalomban folytatott tevékenysége a költőnek sok politikai dilemmáját tisztázza. Mindenekelőtt hozzásegíti ahhoz, hogy leszámoljon korábbi középosztály-illúzióival.¹¹⁸ Így a magyar politika fő kérdésének 1921-ben már a munkáskérdést tartja: „Don Quixoték járnak-kelnek rozsdás lándzsákkal, csorba paizsokkal, régi ideálokkal és halott jelzavakkal, az élet pedig könyörtelenül és végérvényesen elzúg fölöttük és eltapos rajtuk. Ők ABC-ket alapítanak és nem akarnak tisztában lenni a modern politika ábécéjével: a munkáskérdéssel” — írja az Antibolsevista Comité pesti megalakulásakor.¹¹⁹ A munkásvédelem egyetlen hivatott pártját a szociáldemokráciában látja, egyformán elítéli a Barta-féle, a Cszmadiadia-féle álmunkáspártokat és az ébredők szociális demagógiáját.¹²⁰ Ebből az osztálypozícióból formálódik át szemléletében a polgári demokrácia eszménye valamilyen népi, plebejus demokráciává, melyben „minden ember politikai, gazdasági és kulturális szabadsága, jóléte biztosítva van” és „a munkából és kötelességekből mindenkinek ki kell vennie a részét”,¹²¹ ahol „egy valódi erő és tényező van: a nép”.¹²² A problémákat nem a személyekre koncentrálna, hanem az intézményekre: „Az intézményeket kell javítani vagy megalkotni, hogy az emberek megjavuljanak és alkotni tudjanak” — írja egyik vezércikkében.¹²³ Követeli a sajtó-, szólás- és gyülekezési szabadság visszaállítását, az amnesztiarendelet kibocsátását, ugyanakkor azonban arra is rámutat, hogy a politikai demokrácia nem végcél, hanem csak soron következő feladat.¹²⁴ A földreform követelésében pedig a szociáldemokrata vezetésen is túlszár: „A földbirtokreformot és a többi szociális reformot nem lehet többé elsikkasztani azért, mert a latifundiumok és a „történelmi osztály” némely tagjainak *nem tetszik*. Az arisztokratákat *elég* megvédelmezte a szegény adózó és vérző nép ezer éven át, itt az ideje, hogy már a népet is megvédjük a nyomor és szenvedés ellen” — emel szót a parasztsággal együtt még 1920 végén.¹²⁵

Juhász Gyula 1920-ban is konszolidációt sürgetett, csak hogy osztálytartalom nélkül. A *Munka*-ba írt cikkei azonban már kétféle kibontakozásról tudnak: „*Mi lesz a munkáskérdés?* Mert ez a probléma zavarta volna őket a „konszolidáció”, az ő konszolidációjuk lassú, nehéz művében... eddig eszük ágában sem volt törődni azzal, hogy a munkáskérdés is van a világon, sőt szocializmus is, mint tudomány és szociáldemokrácia, amelynek több mint ötven éves nagy és dicsőséges múltja van, küzdelmei és győzelmei, hősei és vértanúi, és amelynek valamivel *több millió* tagja van ma Európában, mint *ahány száz* államtitkára volt eddig a kurzusnak Friedrich Istvántól Teleki Pálig.”¹²⁶ A költő szívvel-lélekkel küzd a horthysta konszolidáció ellen, a plebejus konszolidációért. Nincs már benne szimpátia az uralkodó osztály liberálisabb csoportjai iránt, még Apponyiról is megírja az igazat,¹²⁷ nem tétovázik már, vajon nemzeti reneszánsz vagy ellenforradalmi terror-e kora. „Ha a kurzus mérlegét fölállítjuk, a rengeteg passzív mellett aktív gyanánt néhány halvaszületett törvény (a derestörvény reneszánsza a botbüntetésben és a kultúra blokádja a numerus claususban) és egy sereg elkopott és lejárt jelszófrázis (amilyen például a destruktív halálosan unalmassá és nevetségessé vált emlegetése) maradnak... a konjunktúra bérlői és bizományosai még mindig döngetik a mellüket és hirdetik a magyar reneszánszot, amely sehogysem akar megszületni, mivel a sok baba között elveszett a gyerek és a sok panama és szemfényvesztés mellett a morális értékek sehogysem tudnak felszínre kerülni” — rajzolja meg a kurzus görbe tükrét, amely nagyon is reális és szenvedélyes kép.¹²⁸ Utoljára Ady szolt olyan hangon Tisza Istvánról, mint amilyenén Juhász Gyula herceg Windischgräettről, aki a nemzetgyűlésben Károlyi Mihályt hazaárulónak nevezte és az antant javára 1917-től kezdve végzett kémkedéssel vádolta: „És akkor előáll egy okvetetlenkedő és erőszakos indigéna, akinek ősei a magyar szabadság

¹¹⁸ Vö. Nt. Résen. M. 1921. febr. 16.

¹¹⁹ Nt. Résen. M. 1921. jan. 14.

¹²⁰ Barta Jenőről, a zsaroló „munkászvezérről”: Nt. Résen. M. 1921. jan. 15. — Az ébredő villamoskalauzok 8 órai munkaidőköveteléséről: Nt. Résen. M. 1921. ápr. 14.

¹²¹ Nt. A mi hitvallásunk. M. 1920. dec. 25.

¹²² Napóleon történelmi szereplének értékelésével kapcsolatban írta. Vö. Nt. Napóleon. M. 1921. máj. 5.

¹²³ Nt. A mi hitvallásunk. M. 1921. máj. 8.

¹²⁴ „Még nem szabad nyíltan kimondani azt, amit érzünk” — írja e politikai szabadságot követelő cikkében. Nt. A mi ünnepünk. M. 1921. máj. 1.

¹²⁵ Nt. Résen. M. 1920. nov. 9.

¹²⁶ Nt. Mi lesz a munkáskérdéssel? M. 1921. febr. 11.

¹²⁷ „Apponyi egész életében konzervatív volt.” (Nt. Intés. M. 1921. júl. 2.) A Mikor a jelszó elkopik c. névtelen cikkben arról ír, hogy a destruktív jelző nagyon különböző meggyőződéseket takar. (M. 1921. febr. 17.)

¹²⁸ Nt. Amit nem lehet. M. 1921. jún. 26.

és függetlenség levert és megölt hőseinek birtokát kapták az idegen uralom császárától... akinek kétmillió világháborús burgonyaüzleti ügye még elintézetlen... és felelősségre vonja a függetlenségi politika régebbi és újabb vezetőit... A történelem nem siet, de nem is késik. A vadlottakból vádlók lehetnek, az ufolsókból elsősk." ¹²⁹ Az ellenforradalom elleni harcban fogat prózájából kiemelkednek az 1921 májusában megjelent aforizmak (A Szakállszáritó előfutárai), melyek legbátrabb hangú és legmaradandóbb értékű írásai közé tartoznak. ¹³⁰

Harca a munkások ügyéért — módosítja a nemzetről és a hazáról kialakított fogalmait is. Magyaros hangjából teljesen kiszorul „az a szájas hazafiság, amely mintegy a saját külön monopóliumának tekinti a hon szerelmét”. ¹³¹ Éles és gúnyos támadást indít a turáni ősmagyar-kodás ellen, ¹³² sőt teljesen leszámol a Szabó Dezső-mitosszal is. (Mivel közhely Juhász Gyula és Szabó Dezső barátsága, nem árt, ha közelebről megnézzük, mit írt a költő *A Munkában* Szabó antiszemita forradalmáról.) Szabó Dezső „már a nemzet és állam fogalmát is túlságosan tágasnak találja, hogy érte hevüljön, ő most már csak a fajért rajong demagógiája egész lendületével... *Csuhaj!* kiáltja sírvavigadó hangon és kifejti, hogy a magyarságnak ezeréves tévedése, minden bajának és összeomlásának oka az volt, hogy idegeneket hívott be, idegeneknek engedte át az ipart, kereskedelmet, a városi életet, a kultúrát... Ezen az alapon Szabó Dezső ideológiája idegennek vallja és jövővénynek tekinti Mátyás királyt és Zrinyit, Petőfit és Munkácsyt és, hogy mai nagyságoknál maradjunk és levonjuk a konzekvenciákat, Friedrichet és Hallert éppen úgy, mint Rákosi Jenőt és Gárdonyi Gézárt” — írja a költő a *Virradat Csuhaj!* c. Szabó Dezső-vezércikkéről. ¹³³ Szinte semmi sincs itt már Juhász publicisztikájában 1920 tavaszán még néhol fölbukkanó fajmagyarkodásból! Nagyon jól látja, hogy előbbreváló a szociális probléma, mint a nemzeti kérdés. Erre vonatkozóan elég legyen még csak egy mondatnyi idézet: „A munkásnak a munkaadóval nem úgynevezett nemzeti alapon, hanem igenis *gazdasági alapon* kell tárgyalnia.” ¹³⁴ De a nacionalizmus háttérbe szorulása külpolitikai kérdésekben is megfigyelhető írásaiban. Tavaly még imperialistaellenes szóözlőnt csupán a trianoni békét diktáló antant nagyhatalmakra zúdította, a németekről, olaszokról rokonszenvvel szolt mindig. Most egészen másképpen ítél. A francia Leygues-kormány bukásának hitte ezt írja: „Az imperialista érdek, a többi államok fölé kerekedés mohó és gonosz vágya vitte harcba az egyik oldalon éppen úgy, mint a másikon, a népeket. A népek harcoltak és véreztek, a különféle imperialista hatalmi szövetségek urai és parancsolói, csatlósai és kufarai pedig híztak, gyarapodtak és örültek...’ Az imperialista Vilmos császár, száműzve és elhagyatva, már beleöszült a rettentő kalandba, amelybe nagy népével együtt bennünket is belevitt és az autokrata cár fölött ma már fű nő, vagy gyom terem. De a másik oldalon kevélykedő és farizeuskodó imperializmus sem kerülheti el sorsát.” ¹³⁵ Pedig *A Munkában* írhatna a trianoni kérdés revíziójáról is!

Világnézetének szocialisztikus jellege irodalmi hagyományszemléletét is átformálja. Irodalompolitikai kérdésekben a Nyugattól való elszakadásának mozdulatai figyelhetők meg. Vajon lehetett volna-e a Nyugatban így írni Petőfiről? „Petőfi nem hiába rajongott a nagy francia forradalomért, nem hiába imádtá Bérangert és Heinét, ő volt az első költő ebben az országban, aki a modern kor leghatalmasabb és legegységesebb törekvésének, a szocializmusnak megérzője és prófétája volt, aki az igazság és szabadság nevében legelőször hirdette ezen a földön, hogy addig nem szabad megállni, míg el nem jő az idő, hogy majd a bőség kosarából mindenki egyaránt vehet.” ¹³⁶ Közölte volna-e Babits ezt az Ady-émlékezést? „*A proletárjü verse, az Álmodik a nyomor, a Küldöm a frigy-láddát, A jövőndó juhéri* olyan mélyen zengő, magasan szárnyaló vallomások Ady Endre költészetének, amelyek ott kell hogy éljenek minden magyar munkás ajkán és szívében... ez az ember, ez a magyar, ez a poeta végül is a legteljesebb demokratikus szocialista hittel és reménységgel a munkásság igazai mellé állott és Ond vezér unokája, Barla diák utóda, ujjongva tárta ki lelke leglelkét a Jövendőnek, mondván: „Véreim, magyar proletárok!” Az igazság vágya és szomja hozta őt a munkásság táborába, az az ellenállhatatlan kényszer és erő, amely Saulusból Paulust kovácsol, melakétkedőből rajongó hívőt, lemondó álmodóból lángoló harcosát az eszmének.” ¹³⁷ Mit szoltak volna a polgári sajtóban egy olyan március 15-i cikkhez, amelynek még a címét is törölte a cenzúra, és amely Tancsics emlékéit így állítja központba? „De lelkünkben e napon hadd ünnepeljük őt, a régi gyönyörű már-

¹²⁹ Nt. Igaz bíró. M. 1921. júl. 9.

¹³⁰ Juhász Gyula: Aforizmak a destrukción. SzN. 1921. máj. 8. — Juhász Gyula: Pünkösdi nyelvek. Uo. 1921. máj. 15. Példának hadd álljon itt egy: „Különös perverzítás valakit a görbe orra miatt szólni meg. Az egyenes jelleme miatt éppen ilyen joggal megszólhatnak!”

¹³¹ Nt. Petőfi és Jaurés. M. 1921. júl. 31.

¹³² Pröhl Vilmosnak a turanizmusról tartott szegedi előadásáról lásd: Nt. Résen. M. 1921. ápr. 9.

¹³³ Nt. Résen. M. 1921. jan. 8.

¹³⁴ Nt. Mikor a jelszó elkopik. M. 1921. febr. 17.

¹³⁵ Nt. Francia válság — világválság. M. 1921. jan. 16.

¹³⁶ Nt. Petőfi és Jaurés. M. 1921. júl. 31.

¹³⁷ (J.). Emlékezés Ady Endrére. M. 1921. jan. 28.

ciusi nap *proletárhőst*, szabaddá tett rabját, a szabadság e szép ünnepének munkás ünnepeltjét, aki mindhalálig rendületlenül kitartott a márciusi eszmék és ideálok mellett. A mi emberünk ő, a *jövőbe mutatók, a jövőt munkálók közül való*, aki a dolgozó milliók szívében, akaratában és reményeiben el tovább és győzőn fog, ha az igazság végső diadalán eljő annyi szenvedés és elnyomás után.”¹³⁸ Ezek az írások, pontosabban: önarcképek — arról vallanak, hogy egyre nő a távolság Juhász és a polgári költészet között, hogy a költő az irodalomtörténetben a szocialista irodalom példaadó előfutárait keresi.¹³⁹ Ennek az útnak egyik állomása a munkáskultúráról szóló, *A Munkában* is közölt előadása, mely szintén elsősorban önjellemzés: „A mi modern korunk kultúrája, a kapitalizmus emlőin nagyra növelt gépkultúra is hanyatlóban van most, mert a lélek kezd kivészni belőle, az igazság lelke, mindenek éltetője . . . Az új kultúra, amely nem a vér és vas jogán akar hódítani és nem a gépekkel akarja leigázni és elpusztítani a szellemet és a népet, ez az új kultúra valóban a munka kultúrája lesz. Egy értéket ismer: a munkát. Nem a dologtalan és megcsömörlött jóllakottak szenzációvágyát akarja majd kielégíteni, de az új szépségekre és igazságokra szomjúhozóknak érdeklődését. *Munkáskultúra lesz* az előjövendő . . .”¹⁴⁰

A demokratikus kultúrpolitika igénye hatja át azokat a cikkeket, melyek a kolozsvári egyetem Szegrede helyezése körül támadt kultúrfőlényes nacionalista handabandát állítják pellengérré. „Tessék a kultúrpolitikát ott kezdeni, ahol legégetőbb a szükség és legfontosabb a segítség, tessék a nép, a nagy tömegek igazi műveltségét becsületesen és mélyen, szilárdan és kitartóan megalapozni, demokratikusan megcsinálni a szegedi kultúra programját, hogy ne csupán reprezentálni és ünnepelni tudjanak a kevés kiválasztottak . . . hogy a kultúra ne csupán választékos bankettek menője legyen ezen a tájon, de minden dolgozónak mindennapi kenyere, erősítője és vigasztalója!” — olvassuk a *Kultúrát a népek!* c. vezércikkében.¹⁴¹ Ez az idézet pedig a szegedi egyetem ügyében látogató Bethlen István-vezette kormányküldöttséghez szól: „Mert jól jegyezzék meg e frázisok patronjaival és a jelszavak sablonjaival dolgozó urak, hogy a nemzeti színűre festett tudatlanság és tehetségtelenség még nem nemzeti tudomány és hogy az álkultúra veszedelmesebb a teljes tudatlanságnál . . . nem engedjük, hogy a valódi érdem, az igazi hivatottság, a komoly tudás, a becsületes munka dolgozó embereinek helyére a konjunktúrás és kurzusos stréberség és pózolás reprezentáló és toasztozó exponensei kerüljenek. Mert nincsen valóságos tudás és valóságos kultúra a *gondolat és meggyőződés, a tudomány és vélemény szabadsága és integritása nélkül*.”¹⁴² E szavakhoz nem kell kommentár. Juhász e cikkeiben már népi demokráciánk művelődpolitikájának előfutára.

Politikai publicisztikájának tanulságait összegezve megállapítható: egyáltalán nem érzik rajta az elvi labilitás. Cikkei addig a határig mennek el, melyet az ököljög éveinek legalitása egyáltalán megenged. A legfontosabb azonban mégis annak leszögezése, hogy Juhász Gyula munkásmozgalmi szereplése nem merült ki a szenvedők iránti részvét pacifista szólamaiban, hanem a sajtó fegyvereivel vívott politikai harc, bátor és következetes *osztályharc* volt.

7

Az 1920—21-es esztendő legnagyobb értéke: Juhász Gyula munkásmozgalmi élményének művekké épülése. 1919 kezdésének folytatásaként ekkor születik a költő „proletárverseinek” mintegy fele. Ez nemcsak tematikai gazdagodása lírájának: változást hoz a szemlélet és kifejezés egész korábbi autonómiájában; hatása az életmű lezárásáig terjed, belőle ered a 20-as évek későbbi nagy verssorozatában a közösségélmény melege, a megújulás hite, a kifejezés klasszikussá érett egyszerűsödése.¹⁴³ Ez a megállapítás horizontális irányban is érvényes: a tíz mozgalmi hónap idején született, más ihletésű költemények is — legalább a főlemelő, szocialisztikus tartalmúvá váló új jelző erejéig — összefüggnek proletárelményeivel.¹⁴⁴ Munkásmozgalmi tapasztalatainak verssé formálása tehát költői fejlődésének egy

¹³⁸ Név és cím nélkül vezércikk. M. 1921. márc. 15.

¹³⁹ Wolff Károly a fővárosi kulturbizottságában javasolta, hogy a Fővárosi Könyvtár szocialista könyveit égesse el. Juhász védelmére kelt Szabó Ervin hagyatékának. Ez is szocialisztikus kultúraszemléletre mutat. Vö. Nt. Résen. M. 1921. júl. 6.

¹⁴⁰ M. 1921. jún. 28.

¹⁴¹ Nt. M. 1921. máj. 29.

¹⁴² Nt. Több tudományt! M. 1921. febr. 8.

¹⁴³ Illyés jó szemmel vette észre Juhász költői hangjának ezt az egyszerűsödését. Vö. Illyés Gyula: Hárfa. Juhász Gyula versei. Nyugat, 1929. aug. 1. 174—178. l.

¹⁴⁴ *Deo Ignato* c. versét már szocialisztikus jellegűnek érzem. Könnyű lenne ezt bizonyítani is kereszténységet és szocializmust párhuzamosító prózájának és e soroknak egybevetésével: „Szegények, szomorúak, üdvözlik boldogan. Az útja nem virágos, Bús Kálvária út, Gáncsolja, ostorozza A gonosz, a hazug. Talán még fölfeszítik S Judása lesz ezer, Az ismeretlen Isten Jó és nem veszhet el.” (Délm. 1920. ápr. 18.) Az *Egy tatár költőnek* is hitvallás a szocializmus mellett: „A jövőnek, mely tatárt, magyart, Népek nyáját egy akolba hajt. A jövőnek, melynek bíboros Új borától lelkem mámoros.” (Délm. 1920. máj. 13.) A *Hiszekben* is a szocializmust jelenti az „új hit”. (M. 1921. ápr. 17.)

szakasza, s nem az időben elszórt, véletlen sugalmazta alkotásoknak az oeuvre szempontjából perifériális problémája.

Majd negyven éves ekkor Juhász; érthető, hogy a megismert új világ kifejezésére saját költői hagyományához fordul. A munkástéma költészetében azon a csengő pátoszú, kissé személytelen, retorikus hangon zeng, amelyen a fiatalkori, Ábrányi- és Palágyi-ódákat utánzó, majd a háború kitörésekor irt lelkeshangú költeményei. Ez a stílus háttérbe szorítja a múltba transzponált vagy a jelenbe rajzolt önarcképek sajátos műfaját, az énvers akár parnasszista színezésű, akár impresszionista oldottságú változatát. Néhány versén érződik is ezért az át nem éltég, vagy inkább talán az örökölt forma üres csengése (*A magyar múltnak . . . , Baross Gábor emlékezete*). A munkásélmény forrósága és mélysége azonban megneemesíti ezt a retorikus reminiszcenciákkal terhes lírai vonulatot.

Juhász Gyula pátoszának beérését elsősorban e hangjának leegyszerűsödése, sallangvesztése jelzi. E tendenciának legnagyobb művészi eredménye a méltán klasszikussá emelkedett nagyszerű költemény, *A munka* :

Én öt dicsérem csak, az élet anyját,
Kitől jövőndő győzelmünk ered,
A munkát dalolom, ki a szabadság
Útjára visz gyász és romok felett.

A gyárműmény harsogja diadalmát
S a zengő sinen kattogó vonat.
A béke ő, a haladás, igazság,
Mely leigazza a villámokat.

Nagy városokban, végtelen mezőkön
A dala zeng és zúgni fog örökkön,
Mig minden bálvány porba omol itt.

Én öt dicsérem csak, az élet anyját,
Kinek nővére Szépség és Szabadság
S kinek világa most hajnalodik.

Ady proletárlírája a harcos tüntetések mómora, az elkeseredés és bizakodás feszültsége, József Attila munkásverseire a külvárosi hétköznapiak matematikus pontosságú rajza, a hetyke, játékos hang, a racionalisztikus és osztályharcos látás a jellemző. Itt — s Juhász Gyula proletárlírájában általában — mindebből semmi sincs. *A munkában* komor és komoly, sőt ünnepélyes, templomi atmoszféra honol, mintha költője számára nem vált volna még otthonossá, barátságossá e frissen megismert környezet, mintha egy új világgal ismerkedve félénken és tisztelettel pillantana körül. E légkör következménye, hogy a vers tartalma sem spontán élmény, hanem a vallott eszmény: nem a munkást, hanem a munka absztrakt eszményét állítja elének.

A munka „eszményvers”, tele van elvont főnévvel: munka, élet, szépség, szabadság, béke, igazság, haladás stb. sorjáznak egymás után. E fogalmak teljes világképpé állnak össze (utoljára Petőfi és Ady teremtette meg a szép és az igaz harmóniáját!), és épp ebben van a költemény mondanivalójának újdonsága! A Nyugat polgári nagyjai függetlenítették, elszakították egymástól e nagyon is egymásba karoló eszményeket, s hirdették az életnek hátatfordító szépségkultuszt, a haladást megtagadó aktivizmust. (Kosztolányi például élete végéig nem tudta föloldani a *homo moralis* és a *homo aestheticus* állellentétét.) A részeire atomizálódott polgári gondolkodással szemben Juhász lírája ad újra — ha elvontan is — teljességet a valóságról. Az esztétizmus elidegenedett üvegházi világából többek között ez a költemény talál vissza a legfőbb értékhez, a munkához, a valósághoz.

Új eszmények boltozatát új stílusban kell építeni. A vers törekszik is erre. Az egész költemény fölolvastva úgy hat, mint egy bensőséges egyszerű, világos, emberi beszéd. Bensőségessé az *anya-* és *nővér*-metaforák, egyszerűvé a dekoráció teljes mellőzése teszi. Egyáltalán nem melodikus e líra a szó impresszionista értelmében: a Juhászra annyira jellemző alliteráló gyakorlatnak nyoma is alig van (a *zeng* és *zúgni fog* halvány zenéje sem kezd önálló életet), az édeskesen csengő jambus sem túlságosan verszerű (prózában is ez lenne a szörend; a versor nemcsak ritmikái, de logikai határ is; a strófák vége mindig egybeesik a mondat lezárásával; nincs enjambement, a versláb a természetesbe simul), az impresszionizmusra jellemző festői burjánzás is hiányzik (hasonlat nincs, az egy-két metafora sem díszítő jellegű). A szavaknak a logikai funkciója az uralkodó. Juhász Gyula még a szonettforma fegyelme is enyhít, hogy közelebb jusson a természeteshez: az első strófa rímeit — szokása szerint — a második szakasz

csak felerészben újrazza, a sorismétlés és a párhuzamos mondatrend segítségével az első és a második rész közti kötelező ellentétet elmossa. Meglepő, hogy mennyire hars és kemény a költemény nyelvi anyaga is! *A harsogja, kattanó, zeng, zúgni jog* és más szavak érdekessége szinte teljesen legyőzte már a szordinós, enervált elemeket.¹⁴⁵

A másik út, melyen a retorikus munkáslíra elmélyítésének kísérlete halad: a mondanivaló szubjektívizálása, személyesebbé, élményibbé tétele. Ónarcképszerűvé kezdenek válni — főleg 1921-ben — proletárversei, legtöbbször persze némi parnasszista leplezéssel. Ilyennek érzem a *Morus Tamás* címűt: maga Juhász áll a nagy humanista alakja mögött, az Utópia pedig a szocializmus egyenértékese:

Hisz régen áll és vár az ő hona!
A messze ország, hol diadalívben
A Gondolat ragyog és nincs hija
A boldogságnak: vár Utópia!¹⁴⁶

De ha nem is fogadjuk el ilyen esetekben a teljes megfelelést, akkor is tanulságos, hogy kiket idéz a múltból: Berzsenyit, mert erős, Baross Gábort, mert cselekvő, ipart teremtő ember volt; Petőfit és Adyt, mert hidat vertek az utópiás szocializmus, illetve a munkásmozgalom felé.¹⁴⁷ Más proletárverseit viszont a legmélyebbről feltörő, részvétet hirdető, mélabús, merengő hangján énekli:

Mindent elosztok köztetek, szegények.
Tiétek mind, ez élet és e lélek.
Mindent csak nektek, szívvel és egészen,
Tiétek álomom, vágyam és reményem.
(Gazdag szegénység)

Ez a stílusa nem mindig szerencsés: néha túl szentimentális, nem elég konkrét, igen gyakran emlékeztet a Népszava költőinek „nyomorlírájára”.¹⁴⁸ A szubjektívizálásnak már sikeresebb esetei azok a költeményei, melyekben indulatosabb, aktívabb, harcossabb hangot üt meg Juhász. Ezek közül „*A győzteseknek*” a legjobb:

Ó fáraók, vigyázzatok, a szolgál
Egy nap a gulát a pokolba hordja
S megérzi már, hogy ember maga is!

Sodrás, lendület van itt, gyűlölet és hit feszül, nem mélabú leng! *A munka* nemes egyszerűsége mellett ezekben a harcoss kedvvel írt munkásversekben jut legmagasabbra a költő. És az ellenforradalommal birkózó költeményekben.

A Parnasse ifjúkori eszményéből csak annyi maradt meg, hogy a Juhász-líra vonzódik a történelmi párhuzamokhoz. „Dózsa”-verseinek is ez ad távlatot és mélységet, s ebbe a sorba tartozik az idillit kétsoros strófaként fölbonlasztó, a 20-as években középkort látó, a keresztény mítoszt romboló *Középkor* is:

Tavaszi szél kel lágyan, mint az álom
És jobbágyokat himbál a faágon.

Ez a borzalmas befejezés örökérvényű hírmondó a Héjjas Ivánok és Franczia Kiss Mihályok vértől megrészesegedett érájából. De jól mutatja azt is, hogy a kurzussal csatázó verseibe a munkásmozgalom bátorsága szívódott föl, a korábbi költemények passzív tiltakozásának helyébe.

8

„Igaz, a pálma a teher alatt nő, de ilyen terhek alatt bizony csak elfonnyad a szív és lélek tavaszi ibolyája.”¹⁴⁹ Így változik meg Juhász önszimbóluma 1921 szeptemberétől. Ekkor

¹⁴⁵ Juhász Géza — a Hárfáról szólva — Juhász költői hangjáról azt írta, hogy az erőtlenség, passzívítás jellemző rá. (Vö. Juhász Géza: Juhász Gyula új kötetei. Napkelet, 1929. júl. 101–104. l.) Ha ez a Hárfá alapján helytállónak tűnt is, a költő halála után összegyűjtött versek, elsősorban a munkástémájúak, erősen módosítják.

¹⁴⁶ Tételünket igazolják Juhász cikkei, melyekben Morust a szocializmus előfutárának állítja be. A vers is a M-ben, az 1921. febr. 13-i számban jelent meg.

¹⁴⁷ Vö. A magyar múltnak, Baross Gábor emlékezete, Berzsenyi c. versei 1921-ből.

¹⁴⁸ Csizmadia Sándor, Farkas Antal stílusának hatása is fölcillan itt-ott.

¹⁴⁹ Nt. Margó. Sz. 1922. márc. 5.

szakad meg az a szoros kapcsolat, mely a munkásmozgalomhoz fűzte: az 1923 végén megjelenő *Új vallomásig* nem is ír proletárvetset, és e téma publicisztikájából is hiányzik. Nincs szó elfáradásról: néha-néha ezután is vall a megismert igazság őrzéséről,¹⁵⁰ csak szocialisztikus meggyőződése a lélek mélyebb, kevésbé idézett tartományába süllyed. Innen tekintve az imént megrajzolt fejlődés is egészen sajátos: egymásra épülő, egymáson átvillódzó élmény-, világnézet- és magatartásrétegek egyre komplexebbé teszik oeuvre-jét, amely olyan vasútállomáshoz hasonlítható, ahonnan több, gyakran ellenkező irányba is indulnak vonatok.¹⁵¹

Úgy érzem, nem tudunk mindent erről az elfáradásról. Az ismert tények nem adnak teljes magyarázatot. Mégis vegyük számba az adatokat: 1921. okt. 2-án megszűnt *A Munka*, a költő visszakényszerült a *Szeged*hez, noha még mindig a britanniás Szilassy Császár szerkeszti. Ezt siratja az *Epilógusban*:

...gyáván és erőtlen
Világok harcán pajzsom összetörtem.
Kik bízva, győzve tovább énekeltek,
Egy sóhajt küldjete az elesettnek.¹⁵²

A haldokló gladiátor: a mozgalomból kihulló Juhász Gyula. És ez nem csak költői kép lehet: *A Két élő halott*¹⁵³ idegbetegségének föltörésére utal. Ezért hatalmasodik el költészetében a halál-vágy újra:

Hej, Pista bátyám, jobb a föld alatt!
(Tömörkény asztalánál)

Ilyen passzív hangulatban — különösen mert nem égette föl azokat az átjárókat, melyek a polgári demokratizmusból a szocializmus felé nyíltak — a nyugat-magyarországi események hatására¹⁵⁴ könnyen visszaerősödnek benne a hazafias-nacionalista hajlamok: a *Magyarság*-nak kezd turános verseket küldeni,¹⁵⁵ újra szerepel a Petőfi Társaságban.¹⁵⁶ A visszahullás elvi indoklása: a szociáldemokrácia polgári demokráciára irányzott programja, passzivitási taktikája és a nemzeti kérdésben elfoglalt tisztázatlan álláspontja a költőt nem készítette a problémák olyanmértvű tisztázására, amely záloga lehetett volna továbbfejlődésének.

Az 1922 tavaszáig ható letörés egyik következménye: bizonyos kettősség Juhász publicisztikájában. Nyugat-Magyarország elcsatolásán kesereg, kultúránk virágzásába veti hitét,¹⁵⁷ ugyanakkor így ír: „Ma, sajnos, nemsokára már csak a kultúrfőlnyünkkel világíthatunk.”¹⁵⁸ Vitázik egymással a magyar tragédiába bukó kesergése¹⁵⁹ és a kurzust leckéztető indulata. Amikor például Weisz Konrád Friedrich-párti képviselő az egyik választói gyűlésen a kisgazdákra célozva ezt mondta: „Ne a csizma dirigáljon, hanem a fej” — Juhász így kommentálja: „Csak az a baj néha, hogy némely csizmában több bölcsesség van, mint némely fejben. Valamint az is baj, hogy némely fej úgy képzei a parancsolást, hogy szöges csizmákkal kell nekimeni mindennek, ami nem az ő kedve szerint való.”¹⁶⁰ A hullámvölgy másik jele: a költő belső irodalmi érdeklődésének megnövekedése. Mint újságíró a legnagyobb számban kritikát ír; 1921. nov. 6-án hír jelenti a Magyar Jövendő megkezdett szervezését,¹⁶¹ ugyanez év dec. 15-én az *Egy óra sarc* bemutatásáról,¹⁶² újévkor pedig még két drámatervről és egy megkezdett

¹⁵⁰ Büszkélkedik a második nemzetgyűlés huszonöt szociáldemokrata képviselőjével (Vö. Nt. Megkezdődött... Sz. 1922. jún. 21.) — majd 1922. júl. 30-i Két nagy emlék c. cikkében (Sz.) Petőfi és Jaurès emléket összekapcsolja, azt írja róluk, hogy „Ideáljaik igazat egyre jobban érzi”, és megállapítja, hogy „a valódi hazafiság és emberiség utjai egyek.”

¹⁵¹ Prózái stílusa is egymásra épült rétegekből áll. Első rétege az önképzőkori, mértéktartó, szabályos patétikus, iskolás kifejezőmód; ezt lazította föl később némi impresszionista szabadosság (az és kötőszók halmozása, hátravetett értelmezők és genitivusok, a jelzők halmozása és dekoratív, alliteráló párhuzamosítása stb.) Erre épült az egyetemi évek zsúfolt intellektualizmusa, majd ezt a hangot mélyítette el Ady látomás-teremtő erejének hatása.

¹⁵² Új Idők, 1921. okt. 15.

¹⁵³ Nyugat, 1921. okt. 16. Két elmebetegről szól.

¹⁵⁴ 1921. aug. 28-án vonultak be Nyugat-Magyarországba az osztrákok, ez év december közepén volt a soproni népszavazás. Juhászt különösen bántotta az osztrákoknak kedvező döntés, mert Ausztriát a hazánkban négyszáz évig gyarmatosító Habsburg nagyhatalommal azonosította.

¹⁵⁵ Az első, *Magyarságban* megjelent versei: Jól van így (1921. okt. 9.), Ének Kupa vezéről (1921. okt. 9.). Úr György visszaemlékezése szerint a munkás újságírók bírálták e kapocsáért.

¹⁵⁶ Dec. 14-én Új magyar elégia c. versét olvasta föl. Vö. Juhász Gyula a Petőfi Társaságban. Sz. 1921. dec. 14.

¹⁵⁷ Nt. Margó. Sz. 1921. aug. 28.

¹⁵⁸ Nt. Margó. Sz. 1921. szept. 18.

¹⁵⁹ Nt. Vértanúk. Sz. 1921. okt. 6.

¹⁶⁰ Nt. Margó. Sz. 1921. okt. 2.

¹⁶¹ Szépirodalmi folyóirat indul Békéscsabán. [Magyar Jövő.] Sz. 1921. nov. 6.

¹⁶² A jan. 4-i Apollo színpadi bemutatóról: Juhász Gyula énekesjátéka. SzN. 1921. dec. 15.

önéletrajzról olvasunk.¹⁶³ Ez az időszak azonban nemcsak az elfáradás, hanem az ideálörzés, az erőgyűjtés, a lélegzetvétel, az új harcra készülési időszaka is. Ha nem így lenne, nem értenénk pályájának 1922-es újabb ívelését,¹⁶⁴ a munkásokkal való szolidaritásának 1928-ig nyomon követhető verses vallomásait,¹⁶⁵ sőt, tragikus hangjának elmélyülését sem. Ez azonban már új történelmi szakasz, a Bethlen-konzolidáció ideje,¹⁶⁶ s Juhász Gyula költői munkásságának új fejezete.

*

A dolgozat elején fölvetett kérdésre mi hát a felelet? Az, hogy Juhász ellenforradalom alatti szereplése nem volt ellentmondásmentes, de eszmei hullámvölgyről sem lehet ezzel kapcsolatban beszélni. Magatartása ezért joggal követeli a *legnagyobb* tiszteletet, amely Ady Endre és József Attila között magyar költőnek juthat.

¹⁶³ Drámatervei: Fráter Heribáld c. egyfelv. vígjátéka és Marcus Aurélius c. tragédiája. (Ilyen címen verseket is írt akkoriban!) Azt is tervezi, hogy Vallomások címen önéletrajzot ír. (A Csevegés rovat ennek készült?) Vö. A szegedi kultúra műhelyéből. Szegedi Híradó, 1922. jan. 1.

¹⁶⁴ Az ivó, Fohászkodás, Ancsa él, Gulácsy Lajosnak, Madách Sztregován, Petőfi centenárium c. 1922-es költeményei legnagyobb versei közé tartoznak.

¹⁶⁵ Utolsó munkásverse az 1928-as Május ünnepe.

¹⁶⁶ Bethlen első kabinetjének időszakát még az uralkodó osztályon belüli harc jellemzi (1921. okt. 20–24. közt játszódik a második királypuccs kísérlet). Második kormánya (1921. dec. 3-án alakult) valósítja meg a konzolidáció legtöbb föltételét: 1921. dec. 22-én írják alá a Bethlen–Payer paktumot, 1922. febr. 2-án alakul meg – Bethlen kisgazdapárti belépésével – az Egységes Párt, május végén zajlanak le a választások, ősszel történik meg Magyarország fölvétele a Népszövetségbe.

JÚLIA

KAFFKA MARGIT ÉLETÉNEK NYOMÁBAN (LEVELEI KISS JÓZSEFHEZ)

A „legnagyobb magyar író” iránti érdeklődést sok minden teheti indokolttá. Indulása egybeesett a világszerte kibontakozó nőmozgalommal. Művével kiemelkedik a kortárs nőírók közül. Ez külön-külön is érdeklődésre tarthat számot. De bennem legmélyebb indító ok: anyámnak kortársa volt, tehát az előttem levő és utánam következő generációk között még láttam az író kortársait életük javában. Keresem hát Kaffka Margit életének nyomait, még élő kortársai emlékezetében, műveiben, s a könyvtárakban.

Halála évében — 1918 — olvastam először a *Színek és éveket*. Tíz évvel később kerültem a fővárosba, férjezetten, kezdő íróként. Egy-két versem már megjelent.

A „Magyar Korona” kávéházba jártam, ahol Osvát Ernőnek asztala volt.

Elárultam a szerkesztőnek nagy kíváncsiságomat Kaffkára, az emberre. Meglepetten hallgatott pillanatig. Furcsa, hallgatag arcán torz rángás szaladt, valami grimaszba tört mosoly. Szép volt-e, kérdeztem.

Igen-nel felelt, szűken.

Az arca többet mondott. Nem értettem és nem érthettem meg akkor; sokára kaptam választ: az *Állomások* Vajda Róbertje ő.

Hatvány Lajos a *Beszélt házak* c. könyvében ír Kaffka és Osvát szerelméről (Kaffka elvált asszony már akkor).

Sok év múlva váltotta fel az érdeklődést a komoly kutatás. A Szabó Ervin könyvtárban dolgoztam és ha Kaffka-korú tanárnővel találkoztam, megkérdeztem: ismerte talán Kaffkát?

A felszabadulás után újra kiadott Kaffka-könyvek egyik bevezető tanulmányában találkoztam először az Uray-névvel, Kaffka édesanyjának nevével. A név ismerősen hangzott, szülőhelyemen (a Hegyalja) is él egy Uray család. Hazalátogatásomkor hallottam, Uray Elek súlyos beteg. Viszont más rokonokat is találtam ugyanott. Két nővért, Sédény Ilonát és Teréziát (lánynevük).

A XX. kerületi Szabó Ervin Könyvtárban pedig Kaffka féltestvér húgára leltem, Almásy Saroltára. Végül a negyedik rokont is megismertem, sógornőjét, Dr. Schillingné Bauer Hildát.

*

Az anya, Uray Margit már házasságkötésekor a birtoknélküli dzsentrifamilia sorába tartozott. Bútoron és kelengyén kívül egyebet nem vitt magával, legfeljebb a gögőt. . .

— „Az anyámat én még ismertem olyannak, aki csupa dac volt, gög és lázadozás. . .” — írta Kaffka rövid életrajzában.

A rövid életrajzból tudjuk, hogy apja, Kaffka Gyula, Szatmár vármegye főügyésze fiatalon meghalt, 34 éves korában, gyomorbetegségben. — Özvegye 26 éves volt akkor, s két gyermekével, a hétéves Margittal és a hároméves Ibolyával vagyon és nyugdíj nélkül maradt. Margitot a szatmári zárdában helyezi el, a kisebbik leány, Ibolya, Miskolcon lakó apai nagyszüleihez kerül.

Egy év múlva a fiatal özvegy férjhez ment Almásy Ignác ügyvédhez, aki 15 évvel idősebb volt Uray Margitnál.

Férjhezmenetele után Almásyné hazavitte Margitot a zárdából. Az élmény mélyen bevésődött, később így ír Kaffka (Levelek a zárdából):

„Ott lehet libát meg lovat őrizni, ha süt a nap. . .”

Öt, — odakünn. Mert a zárdából egész télen nem mehettek ki, nehogy sárt hozzanak be a cipőjükön.

A zárda után hét évig élt anyja és a nevelőapja mellett; időközben 3 féléstestvére született. A nagykarolyi polgári iskola elvégzése után Margit tovább akart tanulni.

Uray Margitban is lehetett kezdeményező hajlam: mi másért a fiúsrá vágott haj tizen-nolc éves korában? Amit Szendrey Júlia vett át George Sand-tól, azt tőlük kettőjükétől Uray Margit; 30 évvel a szabadságharc után. Abban a városkában, Nagykárolyban, ahol Petőfi megismerkedett Szendrey Juliával. Mely eseményről Uray Margit még kortársaitól szerzett tudomást.

Kaffka Margit kitűnően tanult. Irodalmi hajlama korán megnyilvánult: 10 éves, amikor unokatestvérével, Nemestóti Szabó Hedviggel lapot szerkeszt *Hölgyvilág* címmel. (Erről Kaffka megemlékezik hasonló című novellájában.) Az első íráspробálgozást folytatja, amellest festeget is.

Amíg otthon, Nagykárolyban járhatott iskolába, nem okozott gondot. Szatmáron kosztosdiákként mint bejáró növendék kezdi meg tanulását a zárda tanítóképzőjében. Nagynénjénél, Uray Dezsőné, Kölcsey Annánál lakik. De nem sokáig bírják anyagiakkal. Felvetődik a nagy kérdés: tovább folytathatja-e a tanítóképzőt vagy tanuljon kesztyűkészítést? (Kaffka Margit beszélte el sógornőjének, Bauer Hildának.)

Maga járt el a zárda fejedelemsőjénél, felajánlotta, ha befejezi a tanítóképzőt, cserébe tanít egy évig fizetés nélkül. Így került be ingyenesnek a szatmári tanítóképzőbe.

Harmadéves képzős, amikor a *Magdolna* c. verset írta. Időközben Pesten járt a milleniumkor. Unokabátyja Kaffka László, akinek színésznő felesége nagy hatással van rá. (Már előbb is látta Hegyesi Marit otthonukban. Ugyanis Nagykároly nyári színházába meghívták Hegyesi Marit és még sok kiváló színésznőt. Hetey Zoltán *Ady Bandi* — *Ady Endre* c. könyvében ír a nagykarolyi színjátszásról.)

A *Magdolna*ban nyoma van a színésznő hatásának.

A bibliai Magdolna alakját, élő, szenvedélyes nőnek mutatja. Támadó és érzéketlen. Nem a bűneitől feloldott, megbánással teli nő, hanem a Krisztus lábát tapintó, testi lényt kereső. Akkor nem vették észre. . . Mária Magdolna, a megtért bűnös. Így látták Kaffka szenvedélyes Magdolnáját, aki így beszél:

„És minden bokrot, fát elért az átkom,
Hogy nem fedezte jobban Uramat.”

A nevelőapa, aki valamikor ifjúkorában muzsikusnak készült, nagy meglepetéssel veszi tudomásul Margit tehetségét. Almásy Ignác elvitte a verset az ismerős lapszerkesztőhöz, Baudisz Jenőhöz. A vers 1897-ben megjelent a *Nagykároly és vidéke* c. lapban. Még szatmári prepa, mikor a miskolci vakációzáskor a *Magdolnát* Sédény Teréz szavalja a közösen rendezett műsoros előadásokon.

A szatmári zárdában töltött évek alatt pihenés és szórakozás számára a miskolci nyaralás. A különszoba és a virágos kert. Maga köré vonzza a fiatalságot, verselnek otthon és a rendezvényeken. (A *Hébet*ben megjelent verseket szavalják.) Az előadások jövedelmét jótékony célra fordítják. Így vettek mechanikus szövőgépet Nikolits Szerénának.

Nagyanyja, Kaffka Ignácné Lauka Janka, Lauka Gusztáv író húga. Művelt és humánus szellemű. Nagyszülei házában él öreglány nagynénje, Kaffka Ilonka, ő neveli fel unokahúgát, Kaffka Ibolyát, s szülei halála után vele marad.

Közel látja, a családon belül a kegyelemkenyérre utalt nőt, apja húgát. A családon belüli eltartottságot látja, ha kontrasztok vannak is közöttük. Az édesanyja sem tudott kitörni: őrajta ütközik régi és új. (Ebből a felismerésből születik a „*Szinek és évek*.”)

Miskolcon a kör, amelyhez tartozik, az újszerűt nem fogadja osztatlan tetszéssel. A rendezvényeken a fiatalság összegyűlik, az ösztönös érdeklődés legyőzi olykor a tilalmat is. . . Angliában tűntetnek a diákok, Oroszországban titkos gyűléseken vesznek részt, hallják, olvassák. Ez itt csak verselgetés, meg a háziipar fejlesztése, a Nikolits Szerénának vásárolt szövőgéppel.

Rokonai, a Sédény lányok is diákok. Ilona Egerben végzi a tanítóképzőt, Teréz Miskolcon a felsőleányiskolát. Teréz jól szaval és szívesen. Egyik rendezvényen Kaffka is fellép. Szívesebben rendező, mint előadó. Pedig nagyon szép a kiejtése, a beszédhangja.

A tanítóképző befejezése után Miskolcon tanít egy évig, cserébe az ingyenes helyért. Utána Budapesten az Erzsébet nőiskolában folytatja tanulmányait 1899—1902 között.

Akkor már államtitkár Kaffka László, Margit unokabátyja. Rajta kívül is van protoktóra, Nagykárolyba való földi az illető, Gönczi Mór. Az Erzsébet nőiskola polgári tanárképzőjének elvégzése után Gönczi, a Kultuszminisztérium osztálytanácsosa támogatja kinevezésében. (Almásy Sári emlékezik erre.)

Vajon mi készítette újra diákoskodásra? Kétségtelen, a tudásvágy, de a kulturális központ közelsége is: a fővárosban élhet 3 évig.

Második éves Erzsébet nőiskolás, mikor első verse megjelenik a *Magyar Géniuszban*. Erről Gellért Oszkár ír *Egy író élete* c. könyvében. (Négy évvel előtte jelent meg a *Magdolna*.)^{*} 1901. május 12-én megjelent *Fényben* c. versét sűrűn követték a többiek. Innen számítja írói indulását; rövid életrajzában írja: „Írni húsz éves koromban kezdtem. . .”

Erzsébet nőiskolás-kori osztálytársa, Valkovszky Erzsébet így emlékezik: „Annak idején 1899-től 1902-ig voltunk együtt az akkori nőiskolában. Néhány versét én mutattam be önképző-körünkben. Akkor még egy kis kötetre valót őrizgetett naplójában.

Szerzőjük egy kicsit mindig idegenül járkált, álmodozott, lázadozott a nagy épületben, a bontakozó tehetség sajátos, hullámzó légkörében.”

1902. szeptembertől újra Miskolcra költözik. Addigra egy kis kötetre való verse jelent meg a lapokban. 1903-ban könyvalakban is megjelentek, *Versék* címmel.

A miskolci évek alatt levelez Valkovszky Erzsébettel, aki a leveleket 1944-ben megsemmisítette. Mint jellemzőre, emlékezik: Kaffka írta: „. . . gyermekét akarok hordani a szívem alatt.”

Miskolcon 1905-ben férjhez megy Fröhlich Brúnó erdőmérnökhöz. Házassága nem sikerül, már országos nevű író — a Nyugat-mozgalom elkezdődött és vele nőtt az ő hírneve is — amikor áthelyezik Budapestre. Újpestre jár tanítani, polgári lányiskolában, s fél éjszakáit írással tölti. Akkoriban írja:

„Robotra megyek setét hajnalokon,
Húz egy láthatatlan lánc, hajt a cudar porkoláb”

Öt évig járt ki Újpestre tanítani, Budáról a Márvány utcából. (A Márvány utca 29. számú házon még nincs emléktábla.)

A Márvány utcai lakásában gyakran találkoznak íróbarátai. Tersánszky J. Jenő is közéjük tartozik. Ő a vitázóra és a háziasszonyra emlékezik: . . . „Kaffka süteményeket készített: aki éhes, jóllakasson. Két beteg költő is járt oda: Tóth Árpád és az ismeretlennek maradt Váradi István.” (Váradi 24 éves korában halt meg, néhány verse megjelent a *Nyugatban*.)

1910-ben elvált férjétől. Kisfia, az 1906-ban született Lacika nála marad. Nehezen él, tanít és ír, fáradt és elrövedez:

„Még azt hihetnék körül az emberek:
Valami bolond „Iróné” ül itt. . .”

mondja magáról később, amikor már van kiért vigyáznia a külsejére. 1914-ben Perugiában éri a háború híre férjével, dr. Bauer Ervin (Balázs Béla író öccse) orvos-biológussal. Azonnal hazaindulnak. Az útról írt írásában benne van a háború elleni szenvedélyes hang.

Fizetés nélküli szabadságot kért a fővárostól, amikor férjét a harctéren szerzett betegsége miatt a hátsószámba osztják be. Temesvárott laknak hónaposszobában. Ott írja a *Hangyabolyt* és a *Kis emberek, bardócskáimat* (*A kis emberek, bardócskáim* illusztrátora Jeges Ernő festőművész ma is él.) Temesvárról Sári húgának írta: „A munka könnyen ment.” Végre könnyen ment a munka. . . A férj közelében, akivel harmonikussá vált az élete. Tanítani sem jár. Ám a szörnyűség örökké kísérti: a háború.

Az októberi, őszirózsás forradalmat a *Lelkes dolgoznak lelkesültjeivel* üdvözlí: „. . . Viszszatérünk az álványhoz, a lombikhoz, a szép fehér írópapírhoz, hová régen régebből és messzebből küldettünk: hogy ott álmodjunk tovább szépeket az újszülött világnak. . .”

A háború utáni spányolnátha járvány kislfiával, a 12 éves Lacikával együtt elragadta. 1918. dec. 1-én meghalt. Alig 38 éves korában. Nagy tervei voltak, hatalmas munkára készült, amihez már évek óta gyűjtötte a jegyzeteket. (Két nyug. könyvtáros — Szabó Ervin munkatársai voltak — emlékezik erre: Braun Róbertné és Pórné Váradi Irma.)

Josephus Flaviusról tervezett regényt, a Krisztus-korabeli történetíróról. Bauer Hilda tudomása szerint a tervezett munkához gyűjtött jegyzetei Bíró Lajosnéhoz kerültek Londonba. (A jegyzetek nemrégiben kerültek haza.)

*

Kedves jó Mester!

Alig juthatok íráshoz a nagy gazdasszonykodás miatt, — új cselédet iktattam be és befőttekét csináltam. A Brúnó gazdálkodása nyomai is megvoltak, — míg fenn jártam, — meglehetősen por és ellenőrizhetetlen mennyiségben összegyűlt inggallér és manschetta mosatlanok. — Most már jobbadán rend van és jövő héten novellát írok. —

^{*} Miskolcon: 1901. XII. 24. Jótékonycélra kiadott: „Karácsonyi Friss Újság.” Szerkesztette: sédént Ambrózy Antálné, Reviczky Ilona. Kaffka Margitnak 3 verse volt benne: „Teréz”, „Szekeres Katalin”, „Pezsgő nóta”.

Tehát a „hivatalosak”. A könyvek miatt felmentem Wodianerhez és mondtam, hogy antiqárnak adom. Kérdezték, mennyit ígért és találomra 30 fr.ot mondtam, — aztán egy szaporabeszédű úr sokat mesélt, hogy az nem előnyös és a mesterre hivatkozott, aki büszke rá, hogy még nem volt antiqárnál, — utoljára az lett, hogy kifizették ők és náluk maradt, — kikötve, hogy azért bármikor csinálhatok új kiadást.

Egy másik bolond dologba is majdnem belementem. Fenyőék voltak ott a Figyelőtől és azt mondták, hogy az a bizonyos Deuts* antiqárus 1 azaz egy novellámat kegyeskedik kiadni, most nyár közepén egy kis röpiratszerű füzetben, de persze nem ad nekem, csak 10 olyan füzetet. Szerencsére eszembe jutott a Mester, hogy újból ki fog nevetni, de nagyon, — és inkább írtam hamar nekik, hogy inkább csak hagyják meg a lapjuknak. Még mindig kevésbé tudom, hogy mi a bolondság és mi az okos dolog. Ugye már jobban van, Mester?

Jövő héten írok tehát. Hálás szeretettel

Fröhlichné

A borítékon a bélyegző: Miskolc, 1905. július 18.

Kedves jó Mester!

Nagyon rosszul esik, (mert nem értem,) hogy a Mester valamiért neheztel. Ez először is nem járja, — mert rám még sohasem haragudott senki, ha én magam nem akartam, — másodszor pedig nincs igaza. — A legfőbb bajom az, hogy én magamat éppenséggel nem tudom kritizálni és értékelni a dolgaimat helyesen. Rendesen azt tartom legjobbnak, ami senki másnak nem tetszik, és megfordítva. A Bp. Naplónak küldött novellát például nagyon sokkal rosszabbnak láttam, mint amelyik a Mesternél van. Azért küldtem oda, — mert — no, hisz az csak világos, hogy mindentől eltekintve, több nekem a Hét, mint a Bp. Napló. Most hamar lemásoltam a Latogatást, ami már megjelent a Geniusban, tehát nem új, — de tudom, hogy nem sokan olvasták. Ez ugorkaszegzonban talán elkél majd, — ebben van a legtöbb mese. Azért is, betörök a Rökk Szilárd utcába, és akár akarja, akár nem, — ki fogom engesztelni, Mester. Szíves üdvözléssel

hálás tanítványa

Fröhlichné

Dátum nincs, valószínűleg valakivel küldte.

Kedves jó Mester!

Radóval beszéltem Lampel, — illetve a cégvezetője, s ő kiadná a novelláimat a „Magyar Könyvtár”-ban — Sürgősen, kérem, írja meg, helyesli-e ezt, — vagy tudna-e valami jobb dolgot is. Ne haragudjék, hogy a szíves tanácsát így provokálom, de hát ki mást kérdezhetnék meg ebben? Ide teszek egy üres lapot, hogy ne kelljen a levéldobozba nyúlania, s így azonnal leküldhesse a postaszekrénybe a választ. Talán felmegyek hétfőn. Azért sürgős, mert novemberben már ki akarják adni. Ma kedd, — csütörtökön itt lehet a válasz.

Száz üdvözléssel
Fröhlichné Margit.

Bélyegző: Miskolc 1905. szept. 26.

Kedves jó Mester!

Mindenben és mindig teljesen igaza van velem szemben. Ugyan verjen meg, — igazán megérdemlem. És maga, mester, a legjobb ember a világon.

Tehát Lampelék elküldték a pénzt, a mi most nagyon jól esett nemkülönben a 15 forint is a novelláért. Csak sajnálom, mert azt hiszem, az a novella nem jó. A fordítást mindenestre megcsinálom, de mindent csak németből, — franciául nem is tudok. Lassankint összeszedődünk ilyenformán, — most erdészember lett a miniszter, csak javítná az uram dolgát valami módon. Az erdészekkel bánnak a legrosszabbul, holott ők hozzák a tiszta jövedelmet az államnak. — Decemberben várom Zsókot, —erről majd lesz szó még. Százszor köszönöm igazán a lábas órához hasonló pontos és szíves utánjárását az érdekemben. Hálás üdvözlés és az asszonyoknak sok csók.

Fröhlichné Margit

Miskolc, 1905. okt. 22.

Másolta: Halmágyi Zoltánné Bauer Sára,
(A levelek birtokosa.)

Kiss József unokája.

* Hibásan írta.

ADATOK ÉS ADALÉKOK

NAGY GÉZA

ADALÉK VÖRÖSMARTY 48-AS SZEREPLÉSÉHEZ

1848. november 10-én Vörösmarty választói a mélykúti postahivatalnál egy levelet adtak fel ajánlva Vörösmarty címére, amelyet Vörösmarty 16-án kézhez kapott, s amelyre még ezen a napon válaszolt.

„5. sz. tértivevény. Hogy én azon iratot, mely a mélykúti kir. Postahivatalnál 9 br. hó 10-én Pesten feladatott, az aláírt napon valóban megkaptam, saját kezem aláírásával bizonyítom.

Kelt nov. hó 16-án 1848. oszt.

Vörösmarty Mihály sk.”¹

A mélykútiak levelének tartalmát nem ismerjük. A levelet valószínű Vörösmarty a szabadságharc bukása után a többi hasonló jellegű irattal együtt maga semmisítette meg, de Vörösmarty válaszeleveléből következtetni tudunk annak tartalmára. A választók minden bizonnyal érdeklődéssel fordultak a költőhöz, s kérték őt, tájékoztassa választóit az országgyűlésen folyó eseményekről.

Vörösmarty válaszelevelében későbbi bővebb tájékoztatást ígér, de a szerinte legfontosabb határozatról már ebben a rövid levélben is tájékoztatja választóit:

„A szőlő után járó dézsma, vám és másnemű adózások közegyetértéssel teljesen megszüntetve vannak.”

A levél teljes szövege a következő:

„Almás mezőváros lakóinak üdvözetet!

Addig is, míg az almási kerület összes választóit az itt történekekről bővebben értesíteném, ide zárom a képviselőház jegyzőkönyvének nyomtatott kivonatát, mely szerint a szőlő után járó dézsma, vám és másnemű adózások közegyetértéssel teljesen megszüntetve vannak.

Egyszerűsind biztosítom választóimat a felől, hogy a törvényhozók nem fogják elfelejteni, hogy a népet képviselik, valamint más felül megvárják a néptől, s az összes nemzettől, hogy mindazt, mi az ország megmentésére szükséges, a legnagyobb készséggel el fogja követni.

P. H.

Vörösmarty Mihály s. k.
képviselő²

Sajnos, a levélben megígért bővebb értesítést ezideig nem sikerült megtalálni, de meggyőződésem, hogy Vörösmarty azt megírta, hiszen jelleme biztosíték lehet arra, hogy ígéretét betartja, inkább az a valószínű, hogy sok más irattal együtt jóakarói azt is megsemmisítették az önkényuralom korában.

Ha elhisszük, hogy Vörösmarty az említett bővebb értesítést megírta, akkor ilyen vonatkozásban kettő, de ellenkező esetben is egy biztos adatunk van arra, hogy kimondjuk: Vörösmarty mint képviselő lelkiismeretes, választóival kapcsolatot tartó költő és politikus volt, „nem felejtette el, hogy a népet képviseli.”

¹ Bácska, Zombor 1879. évf. 28. sz.

² Bácska, Zombor 1879. évf. 28. sz.

A nép pedig nem felejtette el, hogy Vörösmarty képviselte a „herkulesi munkák” elvégzésének idején, s évtizedekkel később is őrizte a költő e néhány sorát, s valóban kedves dolgot tett Arnold Antal 1879-ben, amikor a féltve őrzött sorokat közrebocsájtotta. Különösen értékes ez akkor, ha meggondoljuk, hogy nem sokkal később a bácsalmási levéltár anyaga teljesen elpusztult, ez lett volna a sorsa egyetlen Vörösmarty-levelünknek is, amelyet mint képviselő írt. Arnold Antal 1879-ben ilyen kísérő szöveggel küldte be a *Bácska, Zomber* c. újság szerkesztőjének közlés céljából az említett levelet:

„Almás, 1879. július 25.

Kedves dolgot vélek tenni, s egy régi ígéretemet irányodban leróni, midőn koszorús költőnk s kerületünk volt országgyűlési képviselőjének, Vörösmarty Mihálynak egy levelét s térti-vevényét közlés céljából megküldöm. Azt hiszem nagy férfaiinktól maradt mindenegyes sor bír érdekléssel, annál inkább ez, mely némi világot hint azon időkre’ midőn népünk kebelében forrni kezdett az anyag a herkulesi munkák véghezvitelére.”³

Úgy véljük, az is „kedves dolog”, ha ezt az azóta nem publikált levelet közreadjuk, hiszen jellemzően egészíti ki a 48-as Vörösmarty-képünket.

A 48-as Vörösmartyt bemutató tanulmányok hosszú ideig alig mentek túl Gyulai megállapításain. Gyulai, egyébként kitűnő Vörösmarty-életrajzában elmondja, hogy a költő hallgató, automatikusan karját felemelő képviselő volt. Nem volt szóközi tehetséggel megáldva, ezért nem vett részt az országgyűlés munkájában. Waldapfel József cikkei megvédik ugyan Vörösmartyt Babitscsal szemben, aki Vörösmarty 48-as alakját úgy rajzolta meg, mint lázálmok költőjét, aki az örültség határán állt, de részletes, átfogó tanulmányra nem vállalkozik, cikkeinek természete ezt nem is engedi.

Tóth Dezső Vörösmarty-monográfiájában helyesen értékeli a politikus, a képviselő Vörösmarty szereplését. Megállapítja: „Vörösmarty minden kérdésben — ahogyan ez az újoncozással kapcsolatban is kitűnt — a legnagyobb lelkiismeretességgel, gondos mérlegelés után foglalt állást. Azt mondhatnám, hogy véleményével nem tűnt ki, nem ütött el a Kossuthot követő tömegek és képviselők zömének magatartásától.”⁴

A Gyulai-féle kép kialakulásának többi között az a főügyési jelentés lehet az oka, amely Vörösmarty 48-as szerepléséről számol be a cs. kir. haditörvényszekciónak 1850 januárjában. A jelentés mintegy summázza a költő tevékenységét, a forradalom előtti és alatti magatartását. A későbbi méltatói valószínűleg főleg erre támaszkodtak. Ma már tudott dolog, hogy a jelentés messzemenő jóindulattal jellemezte a költőt. Ennek bizonyítékát láthatjuk például abban, hogy halála után az árváknak való gyűjtés engedélyezésével kapcsolatban a „hatóságok sokkal szigorúbban minősítették politikai szereplését”.

A főügyész jelentése tartalmazza a Közlöny alapján Vörösmarty országgyűlési szavazatait, többi között a szeptember 22-i szőlőbirtokosoknak fizetendő úrbéri kárpótlás tárgyában leadott igenlő szavazatát is. Közölte továbbá, hogy Vörösmarty nem vett részt azokon a vármegyei gyűléseken, amelyek határozataikkal az utóbbi időben a törvényesség határait átlépték. Tagja volt ugyan a Tudományos Társaságnak s a Radical-körnek, a Batthyány—Kossuth pártot is támogatta, s a jelentés szerint talán ez is volt az oka, hogy a forradalmi kormány szeme feléje fordult. Ezért állott a párt érdekében, hogy valahol képviselővé válasszák, ami sikerült is Bácskában, jóllehet ott személyesen nem is ismerték. Minthogy azonban szóközi képességgel nem volt megáldva, e téren nem működött. Azt hiszem, hogy a megígért és az itt közölt levél bizonyítja, mennyire téves ennek a valószínű Kossalkó-fogalmazta jelentésnek az állítása.

Ami igenlő szavazatát illeti, azzal kapcsolatban a következőket kell elmondani.

A képviselőházban szeptember 13-án került sor ismételtén az úrbériség azonnali megszüntetésével kapcsolatos függő kérdések megtárgyalására. Az ellenzék részéről abból a csoportból szólaltak fel, amely csoporthoz a költő maga is tartozott. Biztosnak vehető, hogy Vörösmarty kedves tanítványának, Perczel Mórnak indítványával értett egyet. Perczel Mór a szőlődézmáról, az úrbéri viszonyokról a következőket mondotta:

„Nem csak pénzben és fegyveres erők által kell a nemzet megmentéséről gondoskodni, hanem kell némely más erőket is felhasználni, mely erők a magyarországi népet fellelkesítsék a hon védelmére.”

Perczel figyelmezteti a Házat a galíciai eseményekre, és megjegyzi: „a bécsi udvar úgy látszik nálunk is ezt célozza.”, éppen ezért „nem szabad ezen népet martaléku engedni hanem minél előbb be kell végezni, amit úgyis megígértünk. Én tehát bátor vagyok a Házat felkérni arra nézve, hogy a szőlődézsma rögtön megszüntessék és egyéb úrbéri viszonyok kiegyenlítettessenek.”⁵

³ Bácska, Zomber 1879. évf. 28. sz.

⁴ Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály. Bp. 1957. 496. l.

⁵ Idézi Mód Aladár: Pártharcok és a kormány politikája 1848–49-ben. Bp. 1949. 64. l.

Hogy Vörösmarty az ellenzék ilyen javaslatával értett egyet, azt bizonyítja az 1846 szeptemberéből való Vörösmarty—Wesselény jobbágykérdéssel kapcsolatos levélváltása is.

Mindezekből világosan kitetszik, hogy Vörösmarty határtalan népszerűtetéssel indítatva lelkesen egyetért Perczel Mór és az ellenzék javaslatával. Ugyanakkor nemesi liberalizmusa miatt Kossuth nézetét is osztja, aki Mód Aladár szerint: „Az országgyűlés nemesi származású birtokosokból álló többségét tekintette az alkotmányosság, a nemzeti ellenállás legfőbb alapjának, és félt olyan kérdést napirendre tűzni, mely közvetlenül sértette e többség és az általa képviselt osztály anyagi érdekeit.”⁶

Azt hiszem nem kell bizonyítani, hogy Vörösmarty ebbéli felfogása azonos Kossuth nézetével is. Innen van, hogy az úrbéri kárpótlás tárgyában igennel szavazott, ugyanakkor választóit örömmel annak reményében értesíti, a szőlődézsma stb. eltörléséről, hogy ezzel eléri azt, hogy a nép „mindazt, ami az ország megmentésére szükséges, a legnagyobb készséggel el fogja követni.”

⁶ Mód Aladár: I. m. 65. l.

SÁNDOR JÓZSEF

OTT, AHOL A KIS TÚR SIET...

így is folytathatnám: a Tiszába, de felesleges, hisz ki ne tanulta vagy olvasta volna Petőfi Sándornak *A Tisza* című költeményét.

Petőfi Sándor... a milliók költője... lángész volt, költészete a tanúbizonyság, hogy a szellemek eldorádójából érkezett.

Más, hasonló tehetséggel megáldottak általában idős korban értek el a halhatatlanság útján oly magasra, ahova csak a legkivételesebb tehetséggel megáldottakat emeli fel a kifinomult emberi kultúra; ő már 27 éves korára jutott el — a göröngyöktől fel a csillagokig — arra a helyre, az eszményi ember magasságába.

*

A minapában félévszázaddal ezelőtti ifjúkori képzeletem álmoképe valóságban tárult elém: egy régi perhez szakmérnöki pontossággal készült térkép, melynek rajzolója még csak nem is sejtette, hogy ez a térkép egyszer, tollamon keresztül, mint egy fényképezőgép fogja rögzíteni az irodalomtörténetet kedvelők és az irodalomtörténeti archívum számára azt a költői szemnek oly érdekes Tisza menti tájat, melyet Petőfi Sándor *A Tisza* című költeményében oly varázslatosan örökül hagyott ránk.

Irodalomtörténeti-topográfiai szempontból nagy érték ez a több mint másfél évszázada poros polc sötétségében elhevert térrajz, ami Lakatos Ernőnek, a Pest és Nógrád megye Állami Levéltára tudós vezetőjének levéltári rendezgetés közben került a kezébe, amikor is azon a „rekettyés” többszöri jelzésére lett figyelmes. Emlékeztén a költőnek *A Tisza* című költeményére, hívta fel figyelmemet: nézném meg, valóban a nevezett költeménybe sűrített tereprajzot tárja-e elénk a rajz.

Igen, a térkép tereprajza teljesen jeli a költemény szövegét!

*

1846. szeptember 9-ére egybehívták Kolozsvárra az erdélyi országgyűlést. Petőfi Sándort már jóval előbb invitálták Pap Endre és Riskó Ignác egy kis kirándulásszerű körülnézésre Pestről Szatmárba, s így elhatározta barátjával, Obernyikkel, hogy leutaznak, majd innen tovább Mármarost nézi meg, s így kerül Erdélybe, melyet „csodás színben rajzolt elébe képzelete”.

Új benyomásokért vágyó lelke tehát 1846. augusztus második felében vitte útjára, s mint tudjuk, november második felében tért vissza Pestre, Szendrey Júlia iránti örök szerelmével.

*

A költő szeptember 7-én pillantotta meg Júliát, akit Pap és Riskó mutattak be a költőnek az örökké emlékezetes nagykarolyi bálon, s szenvedélyes szerelemre dobbant szíve nem tudta elhagyni, míg legalább szóban nem bírta annak szerelmét. A bál után többször megfordult Erdődön Juliánál, tisztába óhajtott jönni a leánnyal, aki ugyan érzett „valami furcsát” szívében a költő iránt, de félt azt bevallani a már akkor nagyhírű költőnek.

A költő tehát várt, s Pap Endre társaságában, aki Szatmár megye számos előkelő udvarházához volt járatos, több kirándulást tett.

Így jutottak el szeptember végén a Túr folyónak a Tiszába torkollása környékén Nagyvárra, Luby Zsigmond vendégszerető házához, honnan a Tisza partjára rándulva, onnan egy kedves és kellemes séta emlékeként született meg „boldog órák szép emlékeképen” később Pesten *A Tisza* című költemény.

*

Szellemi énünk szálljon a kanyargó Tisza partjára, oda, „hol a kis Túr siet beléje, Mint a gyermek anyja kebelére”, s lássuk a költő szemével látott tájat a mérnök kezével rajzolt térképen, s olvassuk el a költő *A Tisza* című költeményét. (Számokkal jelzem sorrendben a költemény soraiban a költő szemével látott, s a mérnök kezével igazolt tereprészeket.)

A Tisza

Nyári napnak alkonyúlatánál
Megállék a kanyargó Tiszánál
Ott, hol a kis Túr siet beléje,¹
Mint a gyermek anyja kebelére.

A folyó oly simán, oly szelíden
Ballagott le parttalan medrében,
Nem akarta, hogy a nap sugára
Megbotolják hajjai fodrába’.

Síma tükrén a piros sugárok
(Mint megannyi tündér) táncot jártak,
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyúk pengése.

Ahol álltam, sárga fűveny-szőnyeg
Volt terítve, s tartott a mezőnek,
Melyen a levágott sarju-rendek,
Mint a könyvben a sorok, heverték.

Túl a réten néma méltóságban
Magas erdő; benne már homály van,²
De az alkony üszköt vet fejére,
S olyan, mintha égne s folya vére.

Másfelől, a Tisza tulsó partján,
Mogyoró- s rekettye-bokrok tarkán,³
Köztök egy csak a nyílás, azon át
Látni távol kis falucska tornyát.

Boldog órák szép emlékeképen
Rózsafelhők usztak át az égen.
Legmesszebből rám merengve néztek
Ködön át a mármarosai bércek.⁴

Semmi zaj. Az ünnepélyes csendbe
Egy madár csak néha fűttengett be.
Nagy távolban a malom zugása
Csak olyan volt, mint szunyog dongása.

Túlhan, vélem átellenben épen,
Pór menyecske jött. Korsó kezében.
Korsaját míg telemerítette,
Rám nézett át; aztán ment sietve.

Ottan némán, mozdulatlan álltam,
Mintha gyökeret vert volna lábam.
Lelkem édes, mély mámorba szédült
A természet örök szépségétül.

Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz. —

Késő éjjel értem a tanyára
Friss gyümölcsből készült vacsorára.
Társaimmal hosszan beszélgettünk.
Lobogott a rőzseláng mellettünk.

Többek között szóltam én hozzájuk:
„Szegény Tisza, miért is bántjátok?
Annyi rosszat kiabáltok róla,
S ő a föld legjámorabb folyója.”

Pár nap múlva fél szendergésemből
Félrevert harang zugása vert föl.
„Jön az árvíz! jön az árvíz!” hangzék,
S tengert láttam, ahogy kitekinték.

Mint az örült, ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zúgva, bőgve törte át a gátot,
El akarta nyelni a világot!

Még annyit ehhez a páratlan irodalomtörténeti-topográfiai lelethez, hogy a térképet 1774-ben Szabadhegyi Mihály készítette, az arról mit sem tudó Petőfi Sándor pedig a költeményét 1847-ben írta.

Szóval, nemcsak hogy nem tudott a költő a térképről, hanem annak rajzolója is rég megtért már őseihez, midőn a költő lelkivilágának varázstükréből ugyanazt a tájat rímekbe rajzolva hagyta ránk. Őrizze meg mind a kettőt az irodalomtörténeti archívum!

BISZTRAY GYULA

ARANY JÁNOS KÉT KIS RÍMJÁTÉKA

Pótlásul *Összes költeményei*-hez

Írók, költők műhelyforgácsai csak addig maradhatnak eredeti helyükön, nyugalmi állapotukban, míg az illető író, költő „összes művei”-nek kritikai kiadására nem kerül sor. A teljesség igényével föllépő kritikai kiadásban minden írott szónak, a legesekeélyebb irodalmi emlékeknek is helye van.

Arany János hagyatékában, hátrahagyott írásai közt különösen sok a műhelyforgács: töredék, rögtönzés, rímjáték. A művészi alkotómunka vagy a hivatali robot (folyóirat-szerkesztés, akadémiai titkárság) rövid szüneteiben egy-egy föllélegzés, kinyújtózkodás, — a költő kedvenc kifejezésével szólva — „kommóció” minden ilyes játék szavakkal, rímekkel, ötletekkel. :.

Másutt (a „Magyar Könyvszemle” 1959. évi 1. számában) méltattam már, történeti keretbe ágyazva *Arany János Összes Művei* 1951-ben megindult kritikai kiadásának nagy jelentőségét. Ugyanakkor azonban hibáztattam azt a — már Petőfi kritikai kiadásában is sajnos tapasztalt — helytelen szerkesztési eljárást, hogy a *Kisebb költemények* (I. köt.) gyűjteményéből kiszakították s külön kötetbe foglalták a *Zsengék, Töredékek, Rögtönzések* (VI. köt.) csoportját. Ezzel a megkülönböztetéssel ugyanis a szigorú időrendet követelő kritikai kiadás feltűnő engedményt tett a „népszerű kiadások” szempontjainak. Értjük a jószándékot! A tendencia az volt, hogy Arany János már az első kötet első lapján nevéhez méltó jeles költeménnyel szerepeljen. Ezért kezdődik az I. kötet *Válasz Petőfinek* c. versével (1847) nem pedig az 1839-ből való *Elégiával*! Kár volt a kétféle versanyagot különválasztani! A kész, érett kisebb költeményeket és a zsengéket, töredékeket, rögtönzéseket együtt, egyfolytában, szoros időrendben kellett volna közzétenni! Így részint világosabban kitűnne a termékenyebb időszakok és a hallgató évek láncolata, másrészt pedig a szalontai, a nagykőrösi és a pesti évek életrajzi keretét is egységesebben szemlélhetnők. Egyébként is a töredékek és rögtönzések egy részét sokszor csak egy hajszál választja el attól, hogy a rangosabb I. kötetbe, vagy az igénytelenebb VI. kötetbe soroltassanak. Az egészen más dolog, hogy a nagyközönségnek szánt, népszerűsítő gyűjtemények efféle minőségi megkülönböztetéseket alkalmazzanak a szerkezeti elrendezésben. De itt, Arany János első kritikai kiadásában a kisebb költemények összességét időbeli sorrendjükben szerettük volna látni!

Nem egyedül vallom ezt a felfogást, mert *Arany János Összes költeményeinek* 1955. évi három kötetes gyűjteményét (a Szépirodalmi Könyvkiadó úgynevezett „biblianyomó papíron” készült ízléses kiadásában) Keresztury Dezső ugyanezen elv szerint rendezte sajtó alá: vagyis időrendben egyesítette a kritikai kiadás I. és VI. kötetében különválasztott verseket. Pedig hát a Szépirodalmi Könyvkiadó inkább népszerűsítő, mint tudományos „profilal” dolgozik!

A kritikai kiadás VI. kötetének *A szerkesztői évektől* című ciklusába (128. stb. 1.) kívánok beilleszteni két szervesen odatartozó, kiegészítő darabot. Nem rajtam múlt, hogy ezek a kötetből kimaradtak! Egy beszélgetésünk alkalmával felhívtam *Voinovich Géza* figyelmét Arany János verses szerkesztői üzeneteire, illetőleg rímjátékaira. Voinovich akkor jelezte, hogy azokat is be fogja sorolni a kisebb költemények gyűjteményébe. De — úgy látszik — megelégedett róluk, mert kiadásában mindössze egy verses szerkesztői üzenet-féle szerepel (*A Három-pipa utca* című, VI. köt. 128. l.), melyet már Arany László is fölvetett a *Hátrahagyott Íratok* (1888) I. kötetébe (401. l.).

Pótoljuk tehát a kritikai kiadásnak és az *Összes költemények* 1955. évi kiadásának ezt a két tartalmi hiányosságát.

Az egyik rögtönzés a *Szépirodalmi Figyelő* 1862. május 22-i számában (II. évf. II. félév, 3. sz. 48. l.) a szerkesztői üzenetek közt lappang. Arany ezt az üzenetét Tompa Mihályhoz —

Petőfi után legkedvesebb barátjához — intézte. Levelet s a levélben verset vár tőle. Mert lapja a jó verseknek — mint Tompának írt leveleiben ismételt panaszolja — mindvégig szűkében volt. „Török Bálint” című költeményének egyik strófáját költötte át tréfásan, ezzel a címmel:

Hanvára.

*Várja soká, de mi haszna várja
Leveledet Figyelő bojtárja,
Ha soká jön, maga megy Hanvára.*

Másik verses szerkesztői üzenetét, illetőleg inkább csak rímjátékát a *Koszorú* 1864. szeptember 11-i számában (II. évf. II. félév 11. sz. 264. l.) olvassuk. Ezt Abonyi Lajoshoz intézte, ezzel a címmel: *Abony*. A tréfás üzenet, melyben Abonyinak valami kóstolóba küldött csomagját köszöni meg (szőlőt? gyümölcsöt?), így hangzik:

Cikkeit vettük, jóízűen ettük; köszönet érttük.

Tudnivaló, hogy Abonyi Lajos Arany János folyóiratainak munkatársa volt.

SCHIEBER SÁNDOR—ZSOLDOS JENŐ

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ LEVELE KISS JÓZSEFHEZ

Kosztolányi Dezső Kiss Józsefben „a tehetsége kegyelméből” országló „költőfejedelmet” és egy egész prózaíró nemzedék nevelőjét tisztelte.¹ Erről az értékelő magatartásról vallanak többek között Kosztolányi könyveinek dedikációi is: „Kiss Józsefnek hódoló szeretettel ajánlom ezeket a verseket” (*A szegény kisgyermek panaszai*); „Kiss Józsefnek hálás szeretettel” (*Modern költők*); „Kiss Józsefnek hódolattal, szeretettel” (*Mák*); „Kiss Józsefnek a régi hű szeretettel” (*Káin*). De mind e soroknál bensőségebben utal a költőnek és *A Hét* szerkesztőjének viszonyára a *Mágia* c. kötet ajánlása: „Kiss Józsefnek hálás fiúi szeretettel ajánlom a könyvemet: Kosztolányi Dezső. Budapest, 1912. november.”² Ezt a pályatámogató évekre utaló hangot és magasztaló ítéletet veri vissza a *Mágiát* kísérő, alább közlendő levél is. Kiss József a levélírás időpontjában Pozsonyban tartózkodott. 1912 nyarán félbeszakította visegrádi üdülését, és gyomorbaja orvoslása végett a pozsonyi Schlésinger-szanatóriumba vonult.³ Innen írta betegségéről szóló szellemes tárcacikkét *Az Estnek*.⁴ Csak decemberben tért vissza a fővárosba.⁵ A levél utolsó mondata már megjelent nyomtatásban.⁶ Eredetije Kiss József családjának birtokában van.

Budapest, 1912. november

Mélyen tisztelt szerkesztő úr,

a mai postával feladtam a címére új verseskötetemet: a *Mágiát*. Ezzel a levéllel mentegőzöm, hogy a szanatóriumba is becsempészem a könyvemet. Én minden-minden szeretettel küldöm. Kérem, vegye szívesen ezeket a verseket, amelyeket — öt év alatt — az ön oldalán írtam s ne tekintse frázisnak a dedikációmat, hogy meghatott, fiúi szeretettel teszem kezébe önnek, aki a nemes és finom magyar vers egyetlen művésze.

Hódoló szeretettel:
Kosztolányi Dezső

*

A fent idézett Kosztolányi-dedikációk sorát a következő, Kaczér Vilmosnak, *A Toll* c. folyóirat társszerkesztőjének szóló fénykép-ajánló szöveggel egészíthetjük ki:
Kaczér szerkesztőnek nagyrabecsülő barátsággal: Kosztolányi Dezső. Bp. 1935. II.
A fénykép az ORI kéziratárában található.

¹ Kiss József és kerek asztala. Budapest, 1934. 137—41.

² Kiss József könyvtárának katalógusa. Budapest, 1924. 8—9.

³ *A Hét*. 1912. 472.

⁴ Kiss József és kerek asztala. Budapest, 1934. 29.

⁵ *A Hét*. 1912. 830.

⁶ Kiss József emlékkiállítás katalógusa. Orsz. Magyar Zsidó Múzeum, Budapest. 1943. dec.—1944. jan. 32.

HORVÁTH JÁNOS : BERZSENYI DÁNIEL ÉS ÍRÓBARÁTAI

Akadémiai Kiadó, Bp. 1960.

Horváth János Berzsényi-könyve 1938—41-ben elhangzott egyetemi előadásainak foglalata, de messze túlnő jelentőségben, fontosságban a szokásos egyetemi jegyzeteken. Minden elkövetkezendő Berzsényi-kutatásnak nélkülözhetetlen kézikönyve a legteljesebb, legössztfőnzőbb módon: összefoglalva lévén benne mindaz az eredmény, melyet az irodalomtörténet elért, új felfedezései kiindulópontjai és őstfőnzői a további munkának; vitára készfő tétélei, megállapításai pedig elengedhetetlenül arra intenek, hogy érveinket könyvének magas igényeihez szabjuk.

Berzsényi életművének tárgyalásánál elsősorban a didaktikus célszerűség követelményei szerint ad összefoglalást. Az életrajzot ismertető fejezet után a kéziratok és kiadások történetét taglaló rész nemcsak a filológiai tények és adatok legteljesebb összefoglalása, hanem mintegy elvi alapvetés az anyag tárgyalásához. Horváth János az adatok hiányából, a költő alkotó-módszerének sajátágaiból bizonyítja, hogy 1808-ig keletkezett műveinek kronológiai rendje nem állapítható meg teljes határozottsággal s ezért Berzsényi életművét műfaji, tematikai csomópontok köré sűrítve elemzi. Így mutatja ki a versformák jelentőségét Berzsényi költészetében, s rámutat arra, hogy a kétféle ritmusrendszer alkalmazásában nemcsak formai különbözőségről van szó. A rimes, dalszerű versek, a „sugalló erőket magasztaló költemények” élményszerűen megelevenítő elemzésében Horváth János az ódaköltő Berzsényi sajátosságait kutatja, a kisszerű, vagy sablonos témákon és tárgyon túl a költő általánosításra hajlamos gondolatvilágára s a fenséges iránti erős hajlamára figyelmeztet. A kezdetleges, dalszerű versekben is a későbbben kibontakozó elégikus költészet alapjait mutatja meg, s a disszonáns, kevés művészi értéket adó darabokban a költő erős elmélkedő hajlamára hívja fel figyelmünket, mint gondolati lírájának alapjára, s a pályája utolsó szakaszában kibontakozó elméletírói munkásságának kezdeteire. Elemzéseiben a filológiai apparátus gazdagsága és pontossága a művészi átéltség mélységével párosul, egyes költemények tolmácsolásánál a stílus kongenialitásával őrvendezett meg az olvasót. Az átéltség azonban egy pillanatra sem homályosítja el a tudós objektivitását, ítéleteit az elfogultság-mentes igazság igényével mondja ki, — legalábbis, ami az őnmagához, a saját koncepciójához való hűséget illeti. S ha hiányérzetünk támad a könyvvel kapcsolatban, ha vitára késztet, nem egyes kérdésekről, egyes részletekről kell szólnunk, hanem mindig az alkotómódszer egészéről, a felfogásmód, a koncepció lényegéről. Mert a tudós következetessége itt a valósághoz, a tényekhez való következetlenségre figyelmeztet; a koncepció uralma az anyag fölött meghatározza látókörének szélességét, s megszabja az elérhető eredmények lehetőségeit.

Abból a kronológiai agnoszticizmusból kell kiindulnunk, melyet Horváth János a könyv kezdetén tárgyalási elvként kijelöl, s melynek helyettesítésére kell kevésbé célravezető módszerhez folyamodnia. Ami az 1808 előtt keletkezett költeményeket illeti, az időrend kérdése az eddigi kutatások alapján valóban nem tisztázódott megnyugtatóan, — legalábbis a versek nagy részénél nem. Am ez a sajnálatos adathiány és bizonytalanság sem menthet fel az alól, hogy azt a néhány költeményt, melyet megnyugtatóan datálni tudunk, ne a keletkezés körülményeinek összhatásában vegyük vizsgálat alá, vagyis hogy ne pusztán az évszámot és eseményt szőgezzük le tényként, hanem mindazt, ami a költő magatartás egészére megállapítható az adott eseményhez való írói hozzáállás s a születő művek szempontjából. Mindez nemcsak egy-egy alkotás vizsgálatának teljessége szempontjából fontos, hanem, mert a viszonyítás lehetőségei nyílnak meg ezáltal, bizonyos alapokat, csomópontokat nyerünk, melyekhez képest a többi, mintegy tíz esztendő alatt keletkezett verset a korszak ismeretében ha nem is határozottan datálni, de legalább némiképp kapcsolni tudjuk. S ugyanez áll az 1808 után írott

költemények esetében. Itt az adatok nyújtanak annyi támasztékot, hogy pályája e második feléről már irodalomtörténeti fejlődésrajzot adhatunk, melynek vannak tanulságai az időrendben rendezetlen költői korszak megértéséhez is.

Horváth János úgy elemzi rendkívül szuggesztívan Berzsenyi költői pályáját, mint amely az ódaírás és az elégikus költői magatartás hullámvászára épül; „az ódai gerjedezésnek” és az „elégikus borongásnak” mindig jelenvaló együttesében látja Horatiustól való különállásának és költészete egyedi jellegének legkarakterisztikusabb vonását. „Pogány öröm áll itt szemben keresztény szomorúsággal, olyanformán, mint Reviczky felragadásában. De itt férfias erő és bölcs belátás hatalma hárítja el a kínálkozó megnyugvást; s a szomorúságot nem belső hajlam fogadja el, hanem önmegtagadó fegyelem. A megelégedés Horatiusi életbölcssége helyett a resignatio líraisága az ő tulajdona, vagyis látszólagos nyugalomé, melyet önmegtagadás hozott létre, s el nem titkolható busongás kísér. Ez az elégikus zöngé még legharsogóbb ódáiban is megérzik, s leglánglebb pillanatai sem tudják egészen eloszlatni ezt a borongást.” (58—59. l.) Az elégikus-bölcselő költemények finom megfigyelésekre épülő verselemzéseiben mutatja ki az ódaköltő sajátosságait, s elfogadjuk azt is, hogy néhány ódában valóban ott kísért az elégikus költői magatartás s annak eredményei: rezignált bölcsségben, a zajló világ eseményeinek elvszerű elutasításában, megrendült fátum-hitben. Csakhogy ebben a tematikai csoportosításban, a keletkezés idejének minden tanulságairól lemondva azonos nevezőre kerülnek pl. az *Amathus* és *A magyarokhoz* (Romlásnak indult hajdan...) a bennök rejlő elégikus színezetnél fogva. „Az *Amathus*-ban a napóleoni háborúk viharai- val való törődést hárítja el magától, s azzal szemben festi, s azzal szemben már megvalósultnak is tünteti fel a maga halkán folydogáló szelíd életét, mely nem ismer hadat, gonosztságot, nagyravágyást...” — írja (64. l.). Nem tudjuk ugyan pontosan, hogy Berzsenyi e verse mikor keletkezett, azt azonban annál határozottabban, hogy a napóleoni háborúk eseményei más hangot is megszólaltattak költészetében, s ez egy lényegében más költői magatartásból fakadt. Ha Berzsenyi nagy ódáit nem pusztán esztétikai értékeik, költői kiválóságuk alapján elemezzük (104—105. l.), hanem hozzákapszolgjuk a költő által megjelölt évszámok eseményeivel, az „óda-költő” Berzsenyi arcképe is új, határozottabb vonásokkal rajzolódhat ki. Ezek a versek ugyanis (*A felkölt nemességhez* [Mint majd midőn...] *A magyarokhoz* [Forr a világ...] *Az ulmai ütközet* épp a napóleoni hadak közeledtén feltámadt hazafias gond ihletéből keletkeztek, — amit egyébként Horváth János *tényként*, adatszerűen szintén leszögez —, s amelyek az elégikus színezettől mentesen megtelítődtek a váteszköltő öntudatával. A haza nagy veszélye, a költői helytállás teljes egyéniségével vállalt magatartása újfajta attitűdöt teremt, az egyéniségéhez és tehetségéhez méltó nagy feladatok vezetnek el őt költészetének csúcspontjaihoz: az ódák megalkotásához.

S ha e költői pályaforduló evidens tanulságát elfogadjuk a nagy ódákra nézve, nem mondhatunk le a következménylevonás további köteleességéről és továbbvezető eredményeiről sem. Ha ugyanis a nemzetet érintő nagy események váltják ki belőle költészetének legigazabb hangjait, akkor világos, hogy ha az ódai hang pályája más szakaszain az elégikus versekbe szorul, akkor az nemcsak a költő karakterének, erkölcsi felfogásának következménye, hanem annak a korhelyzetnek is, melyben élnie adatott, s annak a világnézetnek, melyet osztálya örökségként hozott magával, s amely mindvégig gátja volt egyénisége szabad kibontakozásának. S ílymódon felfedődik ama bizonyos „elégikus színezet” mélyebb tartalma is. Nem pusztán a „keresztény szomorúság” az „önmegtagadó fegyelem” elégikus hangjai szólnak meg újra meg újra költészetében, hanem az a költői elégedetlenség és nyugtalanság, mely létformája és kora adott kereteiben nem talál biztonságot, sem költészetéhez méltó feladatokat. Berzsenyi mindezt nem tudatosítja magában teljes határozottsággal, épp ezért verseiben rendszerint csak a költői áttételek formanyelvén szólal meg ez az életérzés, mint a nyugtalanság, elvágyódás, megnyugváskeresés motívumainak kifejezése. Néhány költeményében azonban nyiltabban és egyértelműbben is szól. A két *Barátimhoz* címzett elégia a történelmi élmények okozta megrendülésről vall, s arról, hogy költészete sem találhat méltó tárgyat; a *Gróf Festetics György-höz* c. vers pedig elégedetlenségéről árulkodó vallomást foglal magába a horatiusi minta követése mellett is. Így adnak a datálható nagy ódák Berzsenyi pályája egészére is meghatározó tanulságot, fölfedvén költészete két nagy műfaji ágának mélyebb ismertetőjegyeit és meghatározó alapjait.

Horváth János hangsúlyozza, hogy Berzsenyire pályája első szakaszában is hatott már a felvilágosodás. Ennek jelenlétét mutatja ki a személyekhez szóló ódák „felvilágosodott embereszményében”, a korai ódáknak felhangzó kultúra- és tudománytisztelet motívumaiban, valamint az 1803-ban már kész vers, *A reggel* felvilágosodott eszméket hordozó szimbolikájában. Hozzá kell tennünk, hogy a kultúra és hagyománytisztelet, a vallásos tartalmaktól mentes erény magasztalása a kor irodalmi közhelyeihez tartozott; *A reggel* c. vers pedig csaknem szószzerinti fordítás Matthiüssontól. S ha mégis számbavesszük itt a felvilágosodás halovány jelenlétét, határozottan és élesen el kell különítenünk az 1808-tól kezdődő pályaszakasz világ-

nézeti tájékozódásától. Az aufklárista eszmék csak akkor, Kazinczyhoz fűződő barátsága idején hatottak rá egyéniségét, elveit és költészetét átalakító erővel. Ekkor indul meg benne egy nagy lendülettel és nagy megtorpanásokkal teli belső küzdelem, mely nem hozta meg számára a keresett biztonságot és megnyugvást. Különösen az 1808—1815 között eltelt esztendőök eszmévilágát határozza meg döntően a világnézeti és költői útkeresés, melynek eredményeit, határait tükrözik a korszakot záró versek, az 1815-ig készült episztolák. Ebben az időszakban a felvilágosodás eszméi már mélyen személyes problémaként vetődnek fel, meghatározó alapként a régebben vallott eszmék és életelvek újraértékelésénél. A világnézeti kérdések egyéni problémaként való felvetése épp a döntő elkülönítő kritériuma a felvilágosodás hatásának két korszaka között. S épp ennek a folyamatnak számbavétele fedi fel legvilágosabban a korai költeményekben jelenlevő aufklárista vonások felületes elményre valló indítékait; azt, hogy az első hatások pusztán a korban benne élő közhelyeikkel hatottak rá csupán, érintetlenül meghagyva a költő nemesi világképének igazságait. S éppen ezért nem vonható semmiféle tematikai csoportosítás alapján együvé a két különböző eszmévilágot, költőattitűdöt tükröző verscsoport. Horváth János egyébként maga is leszögezi, hogy a felvilágosodás eleven hatásával csak Kazinczy barátságának idejében számolhatunk (98., 102. l.), de mindezt csak *tényként* ismeri el, anélkül, hogy ennek hatását a költő pályájának kialakulásában döntő szempontként számbavenné.

Az 1808 utáni pályaszakasz legfontosabb költői alkotásai, az episztolák így nem kapnak kellő jelentőségű elemzést Horváth János könyvében, pedig e verscsoportnak *műfaji* tanulságai is kiszélesítik azt a képet, melyet Berzsenyi első nagy alkotókorszakának óda- és elégiaaköltészeti kettősségéről nyertünk. Maguk a versek, Berzsenyi levelei, s később elméleti írásaiba foglalt nézetei e műfajról, arról tanuskodnak, hogy Berzsenyi az episztolákban nemcsak a műforma újdonságát látta, hanem újfajta írói magatartás lehetőségeit: a „hasznos igazságok” hirdetésének méltó költői keretét kereste e területen. Ahogyan a Kazinczy episztoláit csodálja, abból az is kitűnik, hogy Berzsenyi ebben a műfajban akarta egyesíteni és továbbvinni új utakon költészetének eddig külön futó két nagy ágát, az ódait és az elégikust. Épp e három műfaj együttesen jelentkező sajátosságai adnak egyéni színezetet Berzsenyi költői leveleinek, mint pl. a *Dukai Takács Judithoz*, a *Helmecki Mihályhoz* címzett episztolákban. A felvilágosodás elevenebb hatásának idején indul meg nála a világnézeti útkereséssel párhuzamosan a költői útkeresés, a formák megújításának kísérlete is, s mindez arra mutat, hogy az elégikus-óda kettősségen Berzsenyi maga akart túljutni, maga törekedett arra, hogy magasabb és korszerűbb szinten továbbfejlessze költészetének megszokott műfaji kereteit is.

Munkásságának e második korszakából Horváth János könyve *A religiókról* szóló vallástörténeti töredékét elemzi részletesen. Rámutat arra, hogy forrása: *Volney: A romok c. műve* hogyan hatott más munkáira, verseire is. Ez a rész a forráskutatás módszereiben is jelentős és példamutató. Tüzetesebb vizsgálat alá veszi Berzsenyi drámatöredékét, majd a Kölcsy recenziójának történetét. Sajnálatos hiány, hogy Berzsenyi esztétikai írásainak elemzésével adós maradt e könyvben, ezeket csak felsorolásszerű kivonatokban ismerteti. A recenzió és az antirecenziók történetét tárgyaló fejezet mint önálló irodalomtörténeti tanulmány is lezárt egész, könyvének egyik legszebb és legtartalmasabb fejezete; a további kutatásoknak is aligha akad kiegészíteni vagy helyesbíteni valója. Példamutató az adatok gazdagságával, a probléma sokszempontú tárgyalásmódjával, az irodalmi élet és korabeli irodalmi viszonyok ismeretével. És mert mindig a kor irodalmi életének egészéből vizsgálja a problémákat, azért tud objektív lenni ítéleteiben: pl. Kazinczy „kétszínűségét”, hiúságát, litterátori „köpönyegforgatásait” is az adott körülmények kényszerítő szükségéből vezeti le, anélkül azonban, hogy akár Kazinczy, akár Kölcsy, akár Berzsenyi emberi gyengesége fölött szemet hunyna, elfogultságból vagy a felállított koncepció kedvéért.

S egyszersmind bizonyítja azt is, hogy a tudós lelkiismeretessége, a tényekhez, adatokhoz való hűsége a legtöbb, s tudományos eredményekben is legmesszebbvezető alkotói magatartás, melyet Horváth János egész életműve követendő példaként hagyott ránk. S ha vitázunk tételeivel, azt sem öröksége ellen tesszük; a tőle tanult igénnyel, de a mi világnézetünk magasabbrendű igazságaival és módszereivel jutunk majd tovább az ő eredményein.

Mezei Márta

Másokról írván is magáról vall — nem újkeletű megállapítás ez Adyval kapcsolatban. De ez nemcsak a Petőfi- és Csokonai-portrékra áll. Irodalmi tárgyú cikkeinek gyűjteményén végigvonul a szándék: kielemezni a legteljesebb igényű írói magatartás jegyeit. Természetes, hogy ennek az igénynek megvalósulását önmagában látja, saját maga szolgál mércéül minden esetben, még olyankor is, ha az övétől eltérő műfajú alkotás írójáról ejt szót. „Minden más csak a lírának elfajzása.” — írja egyhelyütt (*Strófák Buda Haláláról*). Cikkeivel még fokozottabban úgy van, ahogy verseivel: együvéhordva, folyamatos olvasásban egymást kiegészítve teljesebb összhangot adnak, mint külön-külön. Ha a teljes Ady-publicisztikát közreadó, sajnos oly régtől húzódó és akadozó kritikai kiadás tető alá kerül, akkor is érdemes az élet egy-egy területével foglalkozó cikkeit külön-külön kötetbe gyűjteni: véleménye és önvallomással fölerő megnyilatkozásai a még nem minden pontján és főleg nem mindenki számára tiszta Ady-kép földerítésében segítenek. E kötet egymásra következő cikkei, ha egy-egy műről, írói pályáról vagy irodalmi jelenségről mondják el Ady nézetét, újabb s újabb oldaláról világítják meg azt a művész morált, melyet magának vallott a költő. Innen van, hogy a megítélés szempontjai nemegyszer különösnek, némelykor túl egyéninek és egyoldalúnak tetszenek. Ha azonban együtt látjuk őket, a verseknél már tapasztalt egymásra feleléshez hasonlóan a téves megítéléseket jelentéktelenné zsugorítja az irodalom szemléletében és az igazi művész keresésében mutatkozó mindig jelenlevő szándék igazsága.

„...nem vátesze korának. Pedig talán ez volna a költő.” — Rostandról mondja ezt, s melyikünk nem érzi az önmagából formált ellenképet ezeket olvasván? Pedig Rostand rangját nem tagadja meg egészen. Legalábbis ebben a cikkben még nem; legfeljebb a honi Rostand-kultusz fáj neki, barátainak tévedése, akik az ügyes franciában egy hatalmas és Adyra is felszabadítóan ható kultúra legjobb hagyományainak letéteményesét látták. Később szenvedélyesen kel ki ellene, mikor a „zenisialis kézműves, hangulatgyáros, rimbűvész” még a rutin általa elért színvonalán sem tud megmaradni (*Strófák a Chantecler-ről*). Tudjuk mennyi küzdelme volt „Siker-Asszonnyal”, hát megérthetjük gyűlöletét és megvetését azokkal szemben, akik fortélyosan kegyeibe jutottak. Gyűlöletes szemében a sikerlovag Sardou (*A boszorkány*), de a színvonalkülönbség elismerése mellett még mélyebben veti meg azokat, akik komoly tehet-

ségüket fél-igazságok íróiként prostituálják, akik indulásuk háborgó öntudatát okos fiúként titkolva hidegen és óvatosan törtek a karrier felé, hogy meggondolt és általános-ságba vesző nihilizmusukat tábornokok és márkik jövedelmező barátságával hangolják egybe (*A Strindberg-igazságok*; Maurice Barrès). E típust megtestesítő Barrès-en úgy áll bosszút, hogy Wekerle Sándor kaliberére szállítja alá. A koalíció miniszterelnökekről pedig tudjuk, milyen helyet foglal el Ady értékrendjében.

Az ellenkép, a „vátesz” pontosabb értelmezésére a cikkek egész sorából kapunk meg- és elhatárolásokat. Az „irodalmi író” Kosztolányiról szóló kritika, de talán még ennél is inkább útbaigazító az az elmfuttatás, amit a koalíciós kormány „nemzeti szempontú” művelődéspolitikai intézkedéseire fűz *Költők* címmel. Sua res agitur, mikor a két nagy francia poéta — mert „talán ostobán és helytelenül, de valóban, poétái által szólja el még ma is magát a korszak, minden korszak” — Victor Hugo és Verlaine követői közt dúló vitában foglal állást. Nem egyszerű ez a dilemma: a nagy francia forradalom eszméit és illúzióit a kifejllett burzsoá társadalom elleni hadakozásban felvonultató polgári humanista Hugo, aki mint költő homo socialis, fennen hirdetett politikai meggyőződése van s ezért mindenkor kiáll, száműzetést vállal és az „isteni faun” Verlaine, „a differenciálódott, a gyalázatosan őszinte ember”, az individualista, „a világot nem népgyűlésekről, de a szörnyű, önmagát vizsgáló, mély individuális lelki órákból” ismerő poéta közt választani egy Ady típusú költőnek, akinek a politika éppúgy hozzá tartozik életéhez, mint „a magát veséig ismerő és analízáló, új ember” lírai típusának művészi objektivációja. Ady mégis az utóbbi mellett dönt. Tudja, hogy a francia forradalom hármias jelszavának illúzióján nyugvó citoyen poézis idejét múltá már; a burzsoázia ellen nem lehet harcolni annak haladó korából származó eszmékkel, magatartással és frazeológiával csupán. Az a viszony, mely a költő és a társadalom között az Hugo munkásságával jelölhető művész korszakban még létezett, ma már olyannyira a múlté, hogy az akkori költői magatartás üres póz, az élet valóságától elszakadt deklamációvá válik. Ezt a pózt vetíti vissza Hugóra is, mikor látóköreit a romantikus forradalmár kereskedőségével és a montmartre-i békés szatócséval azonosítja, csupán impulzióját és szótára nagyságát ismerve el.

Az üressé váló verbalizmussal szemben az ő költője Verlaine, a társadalom perifériájára

szorult művész, aki ezt a kitaszított helyzetet — noha tűrhetetlennek érzi — nem kívánja a népvészér, a politikus poéta a társadalom életének fő sodrában elfoglalt központi helyével felcserélni, hanem megveti „az emberi és tömegi hasonlóságokat”, s feleletlenül a társadalom kiközösítésére ő is kiközösíti a társadalmat. Bár ez a folyamat kétségkívül igen ellentmondásos művészi szempontból is, s az írók jelentős részükben, ha rákerültek erre az útra, elvesztek külön világuk szétfőredezett és kiüresedett dekadenciájában, az igazán nagyok — s Verlaine-ben ezt a nagyságot becsülte Ady — e magatartásukkal s a rá épülő művészi gyakorlattal előkészítőivé és nem egy tekintetben úttörőivé lettek a kor egészét átfogni kívánó forradalmian új, az ember mindenoldalú teljességét visszaállító művészi ábrázolásmódnak és világnézetnek. Az új korszak kezdetén a poklot megjáró, sokszor botladozó, de előremutató költő típusára, önmaga típusára mutat rá Ady, mondván: „... Verlaine már érzi, hogy önbűnös lelke mindazok helyett sír, kiket elnyomortott egy hitvány, hazug és hóhér társadalom. Nem lehet azt számmal kifejezni, mennyivel több és emberibb a minden bűnünkben és erényünkben közös Verlaine, mint a minden bűnünkkel és erényünkkel olcsón és rendesen hivalkodó Victor Hugo.”

Ez a szembeállítás Magyarországon a cikk megírásának idején (1906 decembere), még fájdalmasan nem aktuális, hiszen itthon „a régi perzsa költőknél is hátulsóbb dolgokat visszhangoz és hirdet a megtúrt poézis.” Az hugói gyakorlatot védő Fernand Gregh követelése: „hogy a poézisnek nem szabad a háborgó, haladó, nagyszerű életet negligálnia” most ellenkezést vált ki a magyar politika kicsinyességén és sötétségén, saját „darábont” múltjáért a kuruckodó ázsiai mentálitású koalíciósoktól elszenvedett sérelmeiért nekikeseredett Adyból. A munkásmozgalom céljainak közvetlen költői szolgálatát ekkor aligha tartja többre, mint a hazai nép-nemzetiek álfüggetlenségi, nacionalista ódagyártásának fordított előjelű változtatát, noha Magyarországon még ettől is messze vagyunk. „De a poéta ne tegyen mást, mint amit Jaurès, Guésde, Bebel, Bokányi és Weltner akarnak? Akkor menjen el népgyűlési vagy szakszervezeti jegyzőnek. És akkor új Victor Hugo lehet mindenki, aki Marxot nem szidja, s az általános titkos választói jog alapján faragja a verseit.”

Első konkrétan forradalmi versciklusa, *Az Illés szekerén* kötet *Az utca éneke* ciklusának versei előtt foglalja itt össze véleményét a politikai ihletésű költészetről Ady. Később ennek a ciklusnak versei és a további hozzájuk hasonlók a művészi gyakorlat — az alkotónál mindig legfontosabb — területéről korrigálják ezt a bizonyos szempontból egy-

oldalú megítélést. A verseknek s a belőlük leszűrhető általánosításoknak művészi és katexochen lírikusról lévén szó sokkal átfogóbb és teljesebb érvényük van, mint az ugyancsak őtől származó elméleti fejtegetéseknek. Nem Ady tudatosságát kívánjuk kétségbe vonni ezzel. „Politikás verseiről” elmondja — igaz jóval később —, mennyire „nobilis, de muszáj adónak” tartja őket szemben esztéta barátainak rosszsallásával (*Egy bűnös vers*). S nem is arról van szó, hogy egy művészi és világnézeti fejlődése során túlhaladott álláspontról nyilatkozik. Bármennyire egyoldalúnak tetszenek az itt kifejtettek a későbbi művészi termés és az evvel összhangban levő elvi kijelentések fényénél, a megállapítható ellentmondás egy nagyon reális tény tükré és végső elemzésben azonos töről fakad Ady költői egyéniségének „kétlelkűségével”, illetve ennek a kétlelkűségnek társadalmi alapját képező nagy történelmi ellentmondással. A demokratikus forradalmár Ady számára az akkori Magyarországon (s az akkori Franciaországban ugyancsak) nincs olyan párt vagy szervezett politikai csoportosulás, melynek közvetlen és távolabbi programjával, harci módszereivel fenntartás nélkül azonosulhatna. Az ő programja teljesebb és a társadalom egész létét átfogó forradalmi program, melyhez mérten szűkös és egyoldalú minden akkor szélesebb társadalmi befolyásra szert tett világnézet. Ennélfogva jogosan érzi Ady, hogy bármely ilyen kívülről átvett ideológia művészi tekintetben is leszűkítendő költészetét. Áll ez a korabeli szocialista pártoknak a II. Internacionálé elsekélyesedett gyakorlatából eredő nem következetesen forradalmi ideológiájára is. Természetes, hogy reális szövetségeket keresve elsősorban rájuk gondol Ady és az ő exponenseinek neveit sorolja fel, de a művészi megfontolásból származó bizalmatlanság egyben ennek a mozgalomnak az ő forradalmisága magasáról mondott kritikája is. Milyen jogossá válik ez a bizalmatlanság jó két év múltán (ekkor ért meg a helyzet nálunk is a Párizsban tapasztalt kérdésfelvetésre), mikor a cikk elején megbecsüléssel említett Csizmadia Sándor részéről indul támadás Ady ellen, a konzervatív táboréhoz hasonló érvekkel. A mozgalmi szűkkeblűség Rákosi Jenőékkel azonos módon érthetlenséget, zavarosságot, perverzítást vet Ady szemére, és a pártköltészet oldaláról csak annyit lát jónak hozzátenni, hogy a költő nem jár szakegyesületi gyűlésekre, műhely-értekezletekre, falura és sztrájkok szervezésére. Egyszóval nincs kapcsolata a néppel. Tagadható-e, hogy az ilyesfajta megítéléssel szemben a verlaine-i út követése Adynál művészi integritásának s ezen át kora legteljesebb forradalmiságú világnézetének, tehát konkrét politikai programnak védelmét

jelentette? A szemellenzős mozgalmi-bürokratikus irodalomfelfogásnak csakúgy, mint a hazafiaskodó népnemzeti konzervativizmusnak válaszol Ady: „Költők pedig azok, akik túljárnak politikan, helyzeten, divaton és zsargonon. Költő az, aki nem disznótorokról hozza a világnézetét, de akiben benne szenved, sir, átkozódik, ujjong a kor. De úgy, hogy különbözzen mindenki másától...” Intése szól nekünk is, mikor türelmetlenek vagyunk az íróval szemben, s inkább az írásról alkotott saját, sokszor idejétmúlt elképzeléseink valótársítását kérjük tőle számon, semmint az átélésből eredő jelzéseket és figyelemztetéseket próbálnók megérteni.

A költő emberi és művészi integritásáért vívott küzdelmeinek egy-egy esatája és más cikkei jelentőségteles összefüggések láncolatába kapcsolják a *Költők*ben kifejtett álláspontot. Ezekben a gondolati összefüggésekben szemlélve már teljesen eltűnik a megítélés bizonyos fajta egyoldalúsága. Ha itt a költői teljességet bizonyos külső követelések leszűkítésével szemben védve ezek elutasításán át negatívumokkal határozza meg, — nem kell soká kutatnunk míg rálelünk az önmagát mértékül állított „vátesz” emberi és költői tekintetben pozitív vonásaira cikkei sorában. Így együttesen, a sokszor ellentmondó oldalak dialektikája során fejlik ki Ady irodalomszemléletének saját művészi gyakorlatán alapuló egységes rendszere.

A politikai gyűlések költészetével szemben táplált bizalmatlansága, illetve e bizalmatlanság oka akkor válik a maga jelentőségében világossá, ha nem felejtkezünk meg a minden jelentős íróval szemben felállított, az élet és az irodalmi alkotás színvonala által felállított követelésről: a művészek határozott, a társadalom fejlődésének a XX. század elején elért fokával összhangban levő haladó világnézettel kell bírnia, ha igazán jelentőset akar alkotni (*Egy köls irodalom*). A magyar irodalom anekdotikus szelleme — Mikszáth és Herczeg kerülnek egy nivóra benne — egy éretlen és elmaradott társadalmi állapotnak a fejlett országokban már rég meghaladott fokán történő megrekedésre mutat. Itt nem képesek túlmenni az élet egy-egy felszíni, esetleges darabjánál; az anekdotikus irodalom képtelen felemelkedni az egyén és a társadalom életének mindenoldalú teljességét ábrázoló művészi szintre. „... a nagy tudós, a nagy művész, a nagy író: egy grádus. Hivatásuk a rejtelmes élet magyarázata. Rettenetesen fontos valami, hogy egy népszerű és ható író miként magyarázza az életet, a társadalmat, az embert.” E kijelölt feladatot csak a feladat vállalásának öntudatával és a belőle következő elvi tisztánlátással valósíthatja meg a szellem embere. Adyval a magyar irodalomban is megkezdődik a föltétlen tudatosságú írók sora — azoké, akik az alkotás romantikus

pózától nem csak a költői gyakorlatban szabadítják meg magukat, de a korszerű irodalom alapkövetelményeként jelölik meg a tudatosságot, az életteljesség ábrázolásának tudatos szándékát. A tudatosság igénye még fokozottabban áll arra az írói szintre, mely az igazi irodalmat az uralkodó osztály különféle rétegeinek ízlése szerint piacra hozott, komolyan soha sem vett és nem is vehető szórakoztatási cikket szállító mesteremberek fölé emeli. A népszerű írók mindennél jobban jellemzik a hazai nyomorúságot, — sajnos nem avval, ami műveikben és emberi magatartásukban benne van, de ami hiányzik azokból. „És ha mi rászorítanók vallomásra a mi mikszáthjainkat és herczegjeinket? Csak valamiképpen ne is tegyük. Szörnyű szegénysége lepleződnék le a magyar értelmi kultúrának. Tanult fejjei és modern érzékenységgel tessék egy pillanatra befogadni azt a csodálatos, millió célú és hangulatú kort, amelyben él a mai emberiség. Ezekután pedig tessék fölvilágosításért fordulni a Gyurkovics-leányokhoz.”

A társadalmi viszonyok hazai éretlenségéből következők az az összetett magatartás az élet jelenségei és így az irodalmiak felé is, amit Ady oly fájdalmas őszinteséggel jellemez a *Két meggyőződésű emberekben*, s a mit Révai József a költő kétkeltőségének nevezett. (Ismét egy jelentős dokumentuma Adynak, a tudatos íróknak.) A kétkeltőség egyik oldala üdvözlöfti vele az egyébként másodrendű vagy annál is kevésbé értékes alkotásokat és írókat. A sajátos magyar helyzet sajátos követelményeket állít, s ezeknek megfelelni, még az artisztikum rovására is, bátor tett a magyar „közép-európai Macedónia” felszámolása érdekében. „Ne tessék csodálkozni, ha mi, „túlzók”, politikában, tudományban, irodalomban, művészetben — valóban túlzók vagyunk. Bajos dolog ott nem túlozni, ahol még az sincs meg, amit — túlozzunk.” (*Az „Ártatlanok”*).

Ugyanez a gondolat kap hangot, noha fordított előjellel és sokoldalúbban Kosztolányi első verseskötetéről írt bírálatában (*„Négy fal között”*). Vitán fölül áll, hogy Ady szerette és becsülte Kosztolányi költészetét. Pontos meghatározását kapjuk annak a nagyon fontos funkciónak, amit a magyar irodalomban és ezen belül a lírában a fejlett európai szint eléréséért ellát. Szinte egész művészi korszak „fejlődési zavarait” hivatott elsimítani ez a költőtípus. De a kétkeltű Ady másik lelke tudja, hogy ez nem elég. Tudja, hogy a magyar fejlődés rendellenességeit nem lehet a líra európaizálásával megszüntetni. Számunkra éppen a polgári fejlődés korábbi lépcsőfokainak kimaradása és a feudális maradványok szívós továbbélése folytán nem hozhat megváltást a burzsoá demokrácia, mert ennek megteremtése az elkésés miatt

anakronisztikus és lehetetlen. Amire itt szükség van, az a gyökeres leszámolás, leszámolás a gyenge és politikailag vezetni képtelen polgársággal éppúgy, mint a vele csak ponton elválaszthatatlanul összenőtt feudális-gentry birtokos osztállyal. Ennek a harcnak az irodalomban nem a Kosztolányi féle „irodalmi írók” a katonái, hanem a saját maga által megtestesített költőtípus. Ő az, aki „emberi dokumentumokat kínál”, aki „félelmetesen új egyéniségének gyilkos tolatkodásával vagy tiltakozásával... keseríti el a jámbor lelkeket”. Az „abszolút író”-val szemben, akinek élményei leginkább közvetve, irodalmi emlékeken vagy „temetőjáráson” át jutnak felszínre, aki minden igyekezetével azon van, hogy lírájának objektivitását, szigorú tárgyszerűségét megőrizze s egyénisége ezáltal külön szint és különállást nyerjen (a fiatal Babitsnál ez a szándék még Kosztolányiét is felülmúlja), — ő, Ady az, aki felismeri, hogy a teljes lírai önkifejtés, az őszinteség, a tárgy-szerű spanyolfalak félrevetése ugyanazt a forradalmi leszámolást jelenti az irodalomban, melyre Magyarországnak általában van szüksége. A szubjektum mindenoldalú megnyilatkozása az ő lírájának végső soron az objektivitás sokkal magasabb fokát adja, mint az objektiv líra művelőinek a művészi megformálást tekintve jóval szubjektivebb verseiben.

Az irodalom és az élet, általában a művészet és az élet rangsorában Ady természetesen az utóbbinak juttatja az elsőséget. Játékos ötlettel mondja Kosztolányiról, hogy akkor is írna, ha Vanderbilt-majoreszko vagy Napóleon-temperamentum volna, míg nála, Adynál az írás kényszerűségnek érzett válamí. Milyen éles szemmel felismert igazságot rögzít ezzel az ötlettel. Mennyire igazolja őt Kosztolányi egy később adott meghatározása a költőről: „Ki a költő? Az az ember, akinek a szavak fontosabbak, mint az élet.” (Hogy ez a fel-fogás Kosztolányinál egybekapcsolódik a költészet kiüresedésének állandóan fenyegető veszedelmével és szubjektív tragikumával — az az „irodalmi író” Kosztolányi magasrendű tehetségét és írói becsületességét jelzi, de a konfliktusból nem juttat el az Adynál látott megoldásig.) Az élettéljesség megszólaltatásának írói parancsát Ady a maradéktalan önkifejtés és a forradalmár világnézetének egybekapcsolásával látta egyedül megvalósíthatónak a lírában. Szimbólumai közt azért olyan nagyszerepű a teljesség fogalmát involváló nagybetyűs Élet, majd a Minden. A két költőtípus szembeállítás-e tekintetben szintén megállta a helyét történeti távolság nézve is. Tudjuk, hogy Kosztolányi milyen éles polémiát folytatott az áttekinthetetlen egész ellen a „nyájás és rokon” rész oldaláról. Persze ez már a levert forradalmak után, a „neue Sachlichkeit” idején volt, de írói gya-

korlatának minden eddigi tapasztalatát sűrítette bele.

A teljes lírai én e korban forradalmi és forradalmasító művészi objektivációja, vagyis az élet minden, mégoly privátként kezelt élményének az emberi és társadalmi teljesség igényével történő megközelítése sarkpontja Ady művészetének, s önmaga mértékül állításával minden írótól jog szerint elvárt követelmény nála. Bíró Lajos novelláskötetéről írván már Nagyváradon kimondja, hogy az igazi alkotás — bálványrombolás (*Egy cini-kus ember meséi*), és ez párosul az író váteszi hitével, a sötétség, a bigottság gyűlöletével s az igazság, a föltétlen igazság szenvedélyes keresésével és kimondásával Zolánál (*Strófák*). A lírikus Adynál az igazság mindig a költő legsajátabb személyes igazságaként ihleti a verset, s ezért utasít el megvetően minden maradi, kényelmes, álszent, romantikusan szép hazugságot a legelementárisabb emberi kapcsolatok egyikének, a szerelemnek területén a Petrarca és Laura dolgát bolygató és a tömeg ostoba igazságiszonyától megriadt tudósról írt cikkében (*Mert kő volt a szíve Laurának*). Hogy milyen mélyen átérzett, súlyos és a közvetlen élményen messze túlmutató volt az igazság kérlelhetetlen revelálásának követelménye a férfi-nő kapcsolatában Adynál, mutatja a cikk befejezésének személyes utalása a költő körül már korán felburjánzó hazug legendaözön hínárjára. Költészetének korabeli elutasítói ezt a feltétlen igazságkeresést és igazmondást utasították el elsősorban Adynál.

A maradéktalan önkifejtés által a leg-sokoldalúbban megvalósított életábrázolás magasáról rója meg a pózt Erdős Renée és Nil verseiről írván. És saját lírájával egybehangzó vonásokért érzi „nővérenek” Lesznai Annát (*Lesznai Anna versei*). Arany-nyal egy életet át tart viaskodása, s legkegyetlenebb ütéseit a Buda haláláról írt strófákban osztogatja. Mit hány legfőképpen szemére a „ballada Shakespearejének”? Próbálkozását, hogy a hun történet meséjével kitérjen a nagy kérdés egyenes megválaszolására elől: „... hogy az ember, aki már *eo ipso* mártír, miért különösebben az, ha magyar?” Itt ismét saját lírai kérdésfelvetései ugranak előtérbe: „Mit ér az ember, ha magyar?” és a „magyar Messiások” tragédiája. Erre — szerinte — igazán, teljes érvénnyel csak a lírában lehet felelni, „... mert minden más csak a lírának elfajzása, s Arany János boldogabb ember lett volna, ha nem Etelék és Budák által, de önmaga által s önmaga belső eposzaival nyilatkozhatik.”

Ady világszemlélete — líráját is ez determinálja — egy ellentmondásosan forradalmi korszak magáramaradó, elszigetelt forradalmárának szemszögéből kialakított látásmód. Ebből az elszigetelt forradalmiságból veszi

szemügyre a világot, annak minden mozzanatát, tehát a múlt és a jelen irodalmát is. Minden jelenség aszerint értékelődik, hogy a forradalmár költő milyen segítséget meríthet harcaiban belőle. Szubjektív szempontoknak nyit teret az ítélkezésnél ez a zsinórmérték? Bizonnyal igen. Nem kell egyébre, csak az utolsóul említett cikkekre hivatkoznunk, hogy ez nyilvánvalóvá váljék. Aranyhoz egyébként csaknem mindig „igazságtalan” volt Ady; szubjektív — de csakis szubjektív — joggal az ellentáborhoz tartozónak vélt hatalmas költőtehetséggel birkózott vele küzdve, akinek hatása, művének monumentalitása nem engedte, hogy a Költőcske Mihályoknak szóló gesztussal bányon el vele. A nép-nemzetiek csődbejutott, kiszikkadt és mégis tíz körömmel, szívósan a porondon maradni akaró nemzedékét dühödt mozdulattal varrja a legitimnek vallott ős nyakába, de Aranyt ütvén mindig ezeket célozza. Egy posztthumusz önéletrajzi Verlaine-kötetről írván, magyarázza a „szegény Lélian” vad elkeseredését szerencsésebb kortársai ellen: „Minden haragját, amit a durva élet iránt érzett, mintha ebben a munkájában öntötte volna ki.” „Új igazolása annak, hogy a zseni tévedhet legnagyobbat.” „Az igazi talentumnak, ha szerencsétlen, joga van az igazságtalansághoz.” (*Halott költő kritikája.*)

Csupa önigazoló mondat. De Ady-nál ezek az igazságtalanságok — pozitív vagy negatív értelemben — nem a mellőzött zseni kifakadásai a sikeres kortársak ellen; az az elv, mely csak a forradalmár stratégiáját hajlandó mércéül elismerni, magasabb esztétikai és etikai szempontot és ezáltal általánosabb érvényt ad Ady ítéleteinek. Ezeknek sokszor szubjektív jellegét megállapítva egy percre sem szabad elfelednünk, hogy ez az ítélkező szubjektum korában milyen objektív szükségyszerűség által követelt küldetést teljesített. A soronkövetkező magyar polgári demokratikus forradalmat követelő összes objektív adottságnak csak az ő lírájában volt meg szubjektív párja, a forradalom lenini értelemben vett szubjektív feltételei egyébként csaknem teljesen hiányoztak. Ady publicisztikája annak a költői énnak terméke, mely a fentiekből következően szubjektív volta miatt sok esetben a külső világ tényeit a maga hasonlatosságára formálja át, hogy forradalmas világnézetének konzisztenciáját fenn tudja tartani. Hogy lírájában ez az átfarmálás miképp megy végbe, bonyolultságánál fogva itt nem lehet feladatunk elemezni. A közvetlen fogalmi megnyilatkozások során tévedhet és téved is, mikor ilyen átalakításokat végez, de ezek — a kötet bevezetőjének szerencsés szavával élve — „termékeny tévedések” lesznek. Termékenyek elsősorban művészi gyakorlatára nézve, melynek területén a lírai én egységének megővését — s enélkül csak

mozaikdarabokra hullott, ha mégoly zseniális töredezettség, de nem átfogó, művésziileg közvetített valóságkifejezés adható — tette lehetővé számára. Az elszigetelt forradalmár lírikus nem tehetette meg azt, amit normális körülmények között a forradalmi osztály ideológiája végez el a múlttól átvett hagyomány és a kortárs szellemi produkciók körül, — hogy tudniillik minden tekintetben az objektív valóságnak a kor adottságaihoz mérten a leginkább megfelelő, az uralkodó osztályok minden illúziójától, rágalmától vagy apologetikus szándékától megtisztított értékelését adja. Adynak nemegyszer kellett még, bár fordított előjellel, ezekhez e szubjektív módszerekhez folyamodnia, hogy az ily módon szerzett segítséggel a progresszív táborának gyengeségeit pótolja. Ez azonban csak az esetek kisebb részére áll, és a költő különleges helyzetében művészi alkotó tevékenységének egysége írja elő. Értékelő munkásságának túlnyomó része a szellemi hagyományoknak a forradalmi osztály általi — forradalmiságából következően minden eddiginél magasabbrendűen objektív — birtokbavételénél segítkezik. Rajtunk áll, hogy ezt a segítséget minél teljesebben kihasználjuk.

*

A Magvető Kiadónál megjelent kötet összeállításában nem hozott meglepetést, a cikkeik legnagyobb része megtalálható a *Vallomások és tanulmányok* 1943-i és az 1947-es *Párizsban és Napjénnyországnak* című Földessy Gyula kiadta gyűjteményekben. Így is nagy nyereség, hogy Ady irodalmi tárgyú cikkei Nagy Lajos, Kosztolányi, Juhász Gyula, Krúdy, Gábor Andor, József Attila, Bálint György hasonló jellegű kötetei mellett hozzáférhetővé váltak a szűkebb irodalomtörténeti körökön túl mindenki számára. A bevezetőben Varga József tanulmánya elemzi Ady irodalmi nézeteit. A színvonalas tanulmánynak a szakembert leginkább érdeklő része az a kísérlet, hogy az Ady-pálya periodizációját a költő világnézetének, illetve harci, stratégiájának a cikkekből a verseknél észrevehetőbbben kirajzolódó állomásaival világítsa meg. Népszerűsítő könyvről lévén szó, nem hagyhatjuk említés nélkül a jegyzetek összeállítójának, Vezér Erzsébetnek azt a merészségét számító újítást, hogy szakít a hasonló jellegű kiadványoknak az olvasót kisgyermekként kezelő szellemével és nem igyekszik mindentszájukba rágni. Ez a tudóskodó-kioktató jegyzet-írói nagyképűség sok bosszúságot okoz manapság, s örülnünk kell, hogy itt megmenekülünk tőle, ha néhol a szüksézszerűség árán is. Mert néhány helyen bővebb magyarázatot igényelne a laikus olvasó, aki nem tudja például, hogy miért tesz Ady szemrehányást Ignotusnak a róla írt kritikáért. A *poéta élete* című cikkben, s ezt a jegyzetekből sem tudja

meg. Tarczy Lajos is csodálkoznék, mért „magyarosították” Tauszigra a nevét a *Petőfi nem alkuszik* kommentárjaiban, melyek hallgatnak arról, hogy a hozzá írt nyílt levél

Petőfi idézete Kerényi Frigyesztől való stb. Azonban e munka erőnei szellemében s nem apró részleteiben keresendők.

Schweitzer Pál

SOMLYÓ ZOLTÁN: NYITOTT KÖNYV — A TITKOS ÍRÁS

Magvető Könyvkiadó, Bp. 1960.

Somlyó Zoltán méltatlanul elfelejtett, sajátos, néha botladozó de szenvedélyes, izgatott, meghitt hangulatú költészetének két jelentős és talán legszebb darabját tartalmazza ez a kötet. Az első költemény, a *Nyitott könyv* már megírásának évében, 1916-ban megjelent a Tevan Kiadónál Békéscsabán, és különös, mélabús ízével, a Pestre vetődött vidéki költő vergődéseinek történetével meghódította az olvasókat. A másik, az érettebb kori alkotás, *A titkos írás* 1926-ban készült és néhány folytatása megjelent egy kis lap kevés számát megélt vasárnapi mellékletének, az *Ünnepnek* a hasábjain. Azóta élte rejtelmes, lappangó életét, és csak most került először kiadásra. Kétezer sor, mely a költő életművében és a századforduló utáni irodalmunkban egyedülálló helyet foglal el; életrekelte a romantika kedvelt verses regényét, romantikus-melankolikus hangulatát és új színekkel, új tartalommal gazdagította.

Nyitott könyv. — Csodálatos hangulatú könyv ez. Színek és hangok; pillanatra felcsillanó képek a századeleji Pest zsongásából; vidéki kávéházak füstje és kurtizánjai; nyögdecselelve síró trubadúrok tragikus bohém élete; az Emkében és a New Yorkban izmosodásnak eredt új irodalom; a Nyugat; a ferencjózsefi idők örömei és keservei — főleg keservei: erről szól Somlyó Zoltán érzelmektől fűtött, a szavak mámorában izzó költeménye.

„Magam vagyok. Már késő volna búslolni ezen!” — a magára maradt költő életútja ez, kit megtörttek a nélkülözések, a kapitalizálódó nagyváros, de soha nem felejté hivatását, „Ahány csepp vére hullt el, annyi vers lett.” Könnyű e sorok közt észrevenni a vers önéletrajzi jellegét. A meg nem értett költő keserű kitérősei ezek. Mikor ifjan Pestre indult

„a tornyok fölé szállni vitte kedve,” mindennek örülni tudott, hatalmas életkedvvel és bizakodva fogott munkához, éjről-éjre görnyedt a nyomdában, a redakcióban, verselni kezdett —, de ebből nem tudott megélni, otthonról hozott bordóselyem mellényét, nyilas harisnyát elnyűtte,

„És pénzért kelle menni a lapokhoz, könnyet aranyra kellett váltani...
...Be jó néki, hogy egyszerű zsidó volt,
s nem előkelő lovag, máltai!”

Somlyó Zoltán művét lírai pamfletnek nevezi. Pamflett — Shakespeare-nél „panaszlevél” a jelentése. A *Nyitott könyv* — lírai panaszelevél. Csendes lázadás a kegyetlen kor ellen a hivatalnoklánykák árva élete miatt; a kis kokott, a Mariska miatt, aki meghoradt; az értetlennek pénzségsége miatt:

„Ki értene meg?...magához ki ölelne?...
Ki fia vagy?... kinek vagy drága te?...
A szavad meg nem értik, csak a pénzed,
mert ez a föld a bénák bábele!”

Turcsányi Elek Somlyó Zoltán verses regényét a magyar irodalomban egyedülállónak tekinti, Puskinhoz, az Anyeginhez hasonlítja, Füst Milán költészetének shakespeare-i erőit tulajdonít, Kosztolányi Dezső szerint egy kor hősi irodalmi nyomorát őrzi lapjain, oly varázsosan, mint Anyegin Eugén egy másik kor hangulatartalmát. Jogos és méltó dicséretetek, bár versfaragók és stilszták nem ok nélkül vádolhatják Somlyó Zoltánt, hogy a *Nyitott könyv* képei néha erőltetettek, riemei itt-ott sántítanak, a forma miatt erőszakolt kifejezések gyengítik a vers művészi értékét. Karinthy Frigyes írta a Nyugatban: Költő, lírikus lélek, külön indulat és érzelmeket élő egyéniség volt...

„A szó úgy rándult ajkáról vissza,
mint pirosbélű sebből a szörnyű kés.”

A titkos írás. — A kötet későbbi, kevésbé sikerült darabja. A költőnek nem sikerül megtalálnia tíz év előtti hangját. A képek szintelenekké válnak, a hangulatok elmúlnak, csak az üres szentimentalizmus marad meg. Már csak egyes részletek emlékeztetnek a *Nyitott könyv* vidám hangjára, időnként tér csak vissza a háború előtti Pest életének vidám képe.

Egy századeleji fájdalmas költő regényes bús-szerelmes története ez *A titkos írás*; ábrándok, piszkos cihákkal végigvergődött éjszakák magánya és szelíd képzelődései, a nyári emlékek bűgő requiemje, a meg nem értett szerelem kínjai közt bolyongó bágyadt és életunt férfié, ki

„Magányos utas volt a földtekén,
kihez senki se húzott, ki se félt,
kinek élete félig élet volt
és minden tette elhibázott, fél-tett.”

Szinte a *Nyitott könyv* életrajzi fonalának a folytatása, a Pestre szakadt költő, Felicián és Anizia boldogtalan szerelméről szól, kerek-kebb és egységesebb, de elvész az olcsó romantikus-misztikus külsőségekben.

Egy este sétálni ment az Andrássy útra és meglátta Aniziát

„s e pillanatban a szerelem tüje
Feliciánnak szívébe szaladt.”

„.....elment ürmöst hajtogatni
és rubinnak nézte az ürmös színét,
míg messziről, a szerelem honából
felzengett lágyan egy álom-spinét.”

Aztán sikerült megismernie Aniziát, és estét már náluk töltötte. Kegyetlen féltékenység szomorította szívét, mégis a lányra építette jövőjét. Nyáron volt az esküvő, nászútra mentek — és csendben elváltak. Kamaszgyerekek szerelmi játékait utánozva *titkos írásban* állapodnak meg:

„ — De hogyha mégis újra messze mennél,
ha tőlem bármi újra messzi ránt,
ha már csak álmaimban lész ölemben,
s nem lesz enyém a szád, e csepp bíbor,
és megkívánlak, elég lesz izennem
csak ezt: 'Alentin Talanta Tilor...'? ”

A *titkos írás* személyesebb, egyéni hangú írás, bár ezt már nem első személyben írta a költő. Itt nincs csendes és hangtalan lázadás egy kor ellen, egy látszólag csillogó és boldog

kor ellen; csak szentimentális bánkódások egy félszeg és buta, romantikától szépitett szerelem miatt. Miért van ez a nagy érték-különbség a két mű között? Hiszen A *titkos írás* több mint tíz évvel később, érettebb fővel íródott. Talán a szerelemről nem tud másképp írni?

A *titkos írás* sajnos a *Nyitott könyv* újra-érzése. Somlyó Zoltán megpróbálja feleleveníteni az oly szerencsésen megtalált hangot — sikertelenül: Nem sikerült, mert lehetetlen újabb sikert elérni egy régi másolásával és fájdalmas visszaidézésével. Ez egyik, művészi-ileg nem lényegtelen oka a vers gyengeségének, és talán lényegesebb és fontosabb az, hogy 1926-ban készült, a fojtogató Horthy-korszak irodalmi nyomorának idején. Somlyó kifáradt és kimerült, a sikertelenségek és a meg nem értés elkeserítették, már képtelen új utakra indulni, és ezért nyúl ahhoz, ami egy évtizede oly nagy elismerést és sikert hozott számára. A *titkos írás* nélkül azonban nem lenne teljes értékű Somlyó Zoltán remek költeményének, a *Nyitott könyv*nek a kiadása.

*

„Mindig elkésett, babrálván az emlék
mély dobozában hervadt lomokon.”

— írja a *Nyitott könyv*ben. Több mint negyed század kellett, hogy a hervadt lomok közül napfényre kerüljön Somlyó Zoltán munkásságának két igaz értéke. Reméljük, most nem késett el.

Lutter Tibor

RÓNAY GYÖRGY: KÉPEK ÉS KÉPZELGÉSEK

Magvető Könyvkiadó Bp. 1960.

Haldoklik a család rettegett zsarnoka, aki még életében bálvanná merevült: a Vagyon, a Góg, a Harácsolás bálványává. Haldoklik a nábob, aki úgy éhezett birtokra, házra, aranyra, hogy közben felfalta felesége, gyerekei, rokonai életét. S amikor a halál lezárja szemét: szomorú, megalázott koldus arcát látjuk. Wernerné „vállá előreesett; görnyedten, fáradtan nézte a halottat. Egyetlen boldog perc nem jutott eszébe az életükből. Mintha sivatagban vándoroltak volna; és most a társa meghalt. Hagyja itt, martalékul a sakáloknak, s menjen tovább, egyedül a sivatagban? Vagy kuporodjék le mellé, s várja meg, míg élve eltemeti oszló hullája mellett a számum?” — Mert mi marad méltóságos homokházi Werner József föld-birtokos, császári és királyi asztalnok úrból? Mi marad a halálban koldussá csupaszkodó nábob életből? A nagy „szerzők”, a kincs-halmazok, a pénzükért reszkető zsuporiak

nemzedékét szinte törvényszerűen követi a tékozlóké, úgy, ahogy Volpone helyébe Mosca lép.

Rónay előző regénye, A *nábob halála* ezt a döntő pillanatot ragadta meg, amikor a nábob halotti ágya a vagyon ravatalává válik, s körötte a gyászolók: ugrásra kész sakállok, a bomló tetemre lecsapó dögkeselyűk. Werner életének nemcsak értelmetlensége, de bűne is lelepleződik, hisz ezek a prédát leső vadak: az ő családja. Ő tette őket ilyenre, ő tette őket lelkiileg, erkölcsileg tönkre.

Ha netán kételyünk támadna, hogy érdemes-e új lelőhelyeket, új teléreket kutatni egy kimerült bányában, érdemes-e újra megírni hajdani nagybirtokos osztályunk oly sokszor és sokféleképp ábrázolt széthullását, — A *nábob halála*, s folytatása, a *Képek és képzelgések* meggyőző róla, hogy „elavult” téma nincs, csak a gyenge, érdektelen művek avulnak el. Rónaynak sikerült újszerűen mon-

dania el mindazt, ami nem újdonság. Sőt, ennél többet is. Talán mert az író *belülről*, a lélek, a morál felől közeledik a kérdéshez: a Werner család sorsának példázata tanulságosabb, többértelmű, mintha csupán külső, társadalmi vetületében vázolná föl a témát. Természetesen: ez eleve lemondás a nagy családregegynek bővérű epikájáról. De ami a réven elvész, részben megtérül a vámon; az elmaradt teljesebb kor- és társadalomrajzért fokozott bensőségben kapunk kárpótlást. A mű minden egyes képerregébbi képeket takar, hősenek minden képzelgése a valóságra vet fényt. A felszín alatt levélerezet finomságával futó vonalak, távoli összefüggések, múltba visszanyúló emlékek művészién bogozott szövevénye rejti a jellemek és sorsok alakulásának okait. Ok és okozat szilárd vázára tapad a hús, a bőr: a cselekmény belső és külső rétege.

A *Képek és képzelgések*ben a nábob halálával „felszabadult” család elkezd élni a *maga* életét. (Hisz eddig, akarva-akaratlan az öreg Wernerét élték.) — Vajon valóban felszabadultak? Jobb, különb az életük a korábbiánál? Nem. Tragédiájuk épp a kötöttség, az, hogy nem törhetnek ki a halott büvőköréből, nem születhetnek újjá, akkor sem, ha szélbe szórják megrontójukat, a vagyon. Emberibb, szebb életet csak az élhet, akit nem fertőzött meg ez a vagyon, akinek a vagyon közömbös, akár gyarapszik, akár elherdálják: Géza, az unoka.

Mert a többiek egész érzés- és gondolatvilága az örökség körül forog; reménytelenül, gyógyíthatatlanul betegek. Mindegy, hogy az özvegy görcsösen kapaszkodnék a gazdagság illúziójába, s ha lehetne, önmaga előtt is letagadná a hanyatlást; mindegy, hogy Sándor, ez az enervált nulla mocskos fiúszerejtő-jére költi pénzét; mindegy, hogy az örökösök egyike-másika megpróbál gazdálkodni a szét-szabdalt s egyre zsugorodó birtokon. Minden mindegy: nem bűnhatnak ki a bőrükből. Maradnak, akik voltak: istenük, a Pénz áldozatai. Álszent, rideg, dermedt lelkű anya, aki rajzolgathat annyi kisáldást gyerekei, unokái homlokára, amennyit akar: a szeretetet soha nem ismerte. Mohón pénzéhes, üresfejű, üresszívű, aberrált fiú, aki szégyenkező kéjjel fiteng a maga erkölcsi mocsarában. Megkeseredett, magánya odvába húzódó „jó gazda” agglegény. Rossz házasságában türelmesen szenvedő fiatalasszony. A zsíros konkra száját nyalogató, s az árván jussát kezébe kaparintó jóbarát, akiről azt rebesgetik, hogy az öreg Werner törvénytelen gyereke. Ezek mind-mind: a vagyon holdkórosai. — És a vagyon elűszik, ahogy szokott, ruletten, kártyán, szétolvad ringyók, fűzerek keze közt, pezsgős éjszakákon konfettivé válik, barátnok nyakán gyöngysorrrá; füstté, párává foszlik. Előbb a földből töre-

dezik le hol itt, hol ott egy-egy darab, aztán elfogynak a bérházak, az arany-, ezüst-edények, ékszerek; szaporodnak a váltók, a kifizetetlen számlák, s egy szép napon megszűnik a hitel. Werner József „életműve” összeomlik.

E züllést, pusztulást mutató képek közül menekül Géza a képzelgések világába. Előtte forrong, kavargó a valóság nyersanyaga, s ő mégis jókai-élményekből, hamis ábrándokból akar regényt írni, amíg három egymást követő szerelem meg nem érleli nyiladozó öntudatát.

A *Képek és képzelgések* — noha A nábob halála szereplőinek sorsát bonyolítja tovább — Géza középpontba helyezésével lényegében „kamaszregény” válik. Ez megint csak úgynevezett örök téma. Móricztól Cocteau-ig és Valéry Larbaud-tól Kosztolányiig számos változatát ismerjük. Szerencsére, ahogy nincs két egyforma, minden ízében azonos fa vagy fűszál, — nincs két egyforma kamasz sem. S Géza kamaszéveit jellegzetesen meghatározza az előzményekben oly gondosan ábrázolt Werner család. Meg aztán: írhat-e egy író kamasz-hősről úgy, hogy teljesen mellőzze a maga serdülőkorának emlékeit? Így aztán Rónaynak ehhez a témához is megvan a saját egyéni színkeverése. A Wernerek történetének ebben a részében talán még jobban érezhető, mint A nábob halálában, hogy az író a legszigorúbb ökonómiával dolgozik. Nincsenek fölösleges jelenetei, mondatai, itt minden fontos: egy-egy képsor mögött nagyra nőtt árnyékként vetül föl a múlt, s ami az előző kötetben mellékes epizód volt, most a kamasz szemével láttatva jelentősebbnek, olykor sorsdöntőnek tetszik.

Géza, a családjától lélekben lassan elszakadó, tisztább levegőt áhító, rokonszenvesen eszmélő fiú életútját még nem látjuk, csak sejthetjük, merre tart, amikor a regény végén, nagyanyja tilalma ellenére fölmegegy volt nevelőnőjük, a beteg Márta szobájába. Lázas ez, odaállás a „cseled” mellé, szembe fordulás a vagyon dolyfével, a rideg lelketlenséggel, a gyűlöletes Werner-örökséggel. A fiú, vergődő, rab madárként szabadulni vágyón, a másik, a verében bűjkáló örökséget vállalja, az anyját, — jöllehet nem is tudja még, hogy apja Wernerék kertésze volt, s akit ő apjának tart, ahhoz csak a „szégyen” eltussolása végett kényszerítették hozzá anyját. Ösztönösen érzi, hogy oda tartozik, abba a lenézett, szegény, de igazabb világba.

Márta és Géza egymásra találásával zárul a *Képek és képzelgések* kamaszkori álmokból, gyötrelmekből szőtt, a fiú fejlődését a Wernerek életéhez cselekményben néhol kissé lazán kapcsoló jelenetsora. De úgy érezzük: Rónay még nem ért végére mondanivalójának. Ez a regény — minden művészi erénye,

érdekessége, finom lélekrajza ellenére is —, *A nábob halála* tömörebb, egyneműbb felépítése, távolabbra mutató igénye után anyagát tekintve s valamiképp szerkezetileg is epizódinak hat, hídnek Géza múltja és jövője között. S talán a Werner család többi tagjára sem csapódik még rá a koporsófüdél. Így

hát, úgy vélem, jobb ha nem sietjük el ítéletünket, s egyelőre megelégszünk annyival, hogy: a *Képek és képzelgések* így is, a hiányérzetünket okozó, feltételezett folytatástól függetlenül is, színvonalas, értékes alkotás.

Szabó Ede

SZÉKELY ISTVÁN: KRÓNIKA EZ VILÁGNAK JELES DOLGAIRÓL

Krakko, 1559. [4], 237 lev. A kísértő tanulmányt írta és a faksimile szövegét gondozta: Gerézdi Rabán. Bp. 1960, Akadémiai Kiadó. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 3.)

Régi, megsárgult levelű könyveket lapozgatni még akkor is nagyon hangulatos, ha nem valamelyik évszázadokkal ezelőtti tipográfus nyomdájából kikerült könyvecskéről, csupán az Akadémiai Kiadó faksimile kiadványáról van szó. A *Bibliotheca Hungarica Antiqua* eddig megjelent három kötete — amellet, hogy szinte a maga közvetlen valóságában teszi hozzáférhetővé a kutatók számára néhány mű teljes kiadását — talán kedvet is ébreszt egyesekben a „régimagyar-ság” olvasásához, közelebbi megismeréséhez.

Benczédi Székely István világkrónikája a magyar reformáció történetírásának kétségkívül legjelentősebb alkotása. Annales formából adódó szerkezeti lazasága, biblikus szemléletéből következő kiliasztikus tárgyalásmódja és helyenként megnyilvánuló naivságai ellenére is figyelmet érdemlő munka, mivel egy igen fontos vallási-társadalmi mozgalom ideológiai alapvetésének, előzményekes tendenciájának jelentős megnyilvánulása. Néha csak nevek felsorolására szorítókozó kultúrtörténeti utalásai — említi Dantét, Boccacciót, a humanizmus és reformáció csaknem minden íróját és gondolkodóját — legalább sejtetnek valamit az európai távlat igényéből.

A kötetet kísértő tanulmányt a magyar XVI. század egyik kiváló ismerője, Gerézdi Rabán írta. Ismerteti Székely életútját (megfelelő hangsúlyt adva krakkói tartózkodásának), foglalkozik ránk maradt, illetve csak utalásokból ismert műveivel, alaposan elemzi a világ „jeles dolgairól” írt krónikát, végül vázolja a mű utóéletét.

A gazdag tényanyagra támaszkodó tanulmány nem csak szakemberek számára

készült, bizonyos fokig ismeretterjesztő jellegű is, ennek ellenére talán mégsem ártott volna a témát valamivel extenzívebben kezelni. Nagyobb távlatot kapott volna az életmű, ha a tanulmány részletesebben tárgyalja az egész magyar reformáció történetiszemléletét és — mintegy viszonyításképpen — legalább vázolja a korabeli humanista történetírást.

A Mátyás halála-, illetve a Mohács utáni évtizedek mozgalmassága alakította ki a jelent formáló nagy események, ezek okai, vagyis a historizmus iránti érzéket. A feudális anarchia és az ország pusztulásának okát Istvánffyék Mátyás központosított monarchiájának a király halála miatt bekövetkezett bukásában látták, míg Farkas Andrásék isten büntetésével és a római egyház káros befolyásával magyarázták. A kor mozgalmassága által objektíve kiváltott történelmi érdeklődés találkozott a fiatal reformáció és a két fejedelmi udvar szubjektív, önigazoló törekvéseivel. Ezen az alapon jött létre a XVI. századi magyar történetírás két irányzata, amelynek csúcsát az egyik oldalon Forgách Ferenc, a másik oldalon Székely István jelenti. (A haladőbb történetiszemlélet képviselői vitathatatlanul a humanisták.)

Ez azonban mitsem von le Székely jelentőségéből, Krónikáját nemcsak Heltaihoz és Szenczi Molnárhoz hasonló írók és tudósok használják később, hanem a XVII. század eleji államelmélet teoretikusai is (pl. Schödel Márton: *Disquisitio historico-politica de regno Hungariae*. RMK III. 1440.) Az új kiadás tehát tudományos edícióként, bibliofil szempontokon túl is fontos teljesítmény.

Kaposi Márton

PÁZMÁNY PÉTER VÁLOGATOTT ÍRÁSAI

Magyar Könyvtár. Szerkeszti Csanádi Imre. Magvető Könyvkiadó. Bp. 1957.

A régi magyar irodalmunk oly sok értékét antológiába gyűjtő *Magyar Könyvtár*, bizonyára a teljességre törekvő igényével, most,

A kötetet összeállította Rónay György

a XVI. század két nagy prózaírója, Heltai és Bornemisza után, a XVII. század, s egyben a régi magyar próza egyik legnagyobb meste-

rének, Pázmány Péternek műveiből adott ki egy jól összeállított gyűjteményt. A válogatás nagy körültekintést és még nagyobb anyagismeretet kívánó munkáját Rónay György végezte. Rónay érdemes munkása a Pázmány-kutatásnak. Egy sorozat tanulmányban foglalkozott Pázmány elődeivel és magával Pázmánnyal és egy évtizeddel ezelőtt már szerkesztett egy Pázmány antológiát is (*Pázmány ébresztése*. Bp. 1947.). Ilyen előzmények után vállalkozott az újabb válogatás összeállítására. Ezzel módot adott arra, hogy irodalomtörténetírásunk ismét foglalkozzék Pázmány értékelésével és a legszélesebb olvasóközönség előtt is kifejtse a marxista irodalomtörténetírás álláspontját Pázmányról, az íróról és annak életművéről. Ezt a feladatot a *Kiadó Utószava* végezte el, melyet Rónay válogatása után közöltek.*

Ez az *Utószó* szellemesen és igen szemléletesen vezeti be Pázmány értékelését Werbőczy leedöntött és Pázmány meghagyott szobrának szembeállításával, rámutatva a két történelmi egyéniség különbözőségére. A két történelmi alak megítélésében a politikus Werbőczy nem kaphat felmentést, míg Pázmány „a legkevésbé sem azonosítható a Kollonics-féle későbbi nemzetáruló főpapokkal.” (281 l.) Ez a tömören, mégis nagyon világosan megfogalmazott vélemény kulcs arra, hogy a korábbi elutasító és Pázmányban csak az ellentmondásokat megállapító értékelést felváltsa egy, a XVII. század történetének helyes ismeretéből következő túlzásmentes megítélés, lehántva róla különösen a harmincas évek szellemtörténeti irányának torzításait.

Ha a polgári tudomány Pázmány-képét revízió alá akarjuk venni, nem téveszthetjük szem elől azt, hogy Pázmányt csak korából, a XVI. és XVII. századok fordulójának zűrzavaros világából tudjuk megérteni, hogymint politikus, de mint író is két korszak határán áll. Egyrészt betetőzője annak az ellenreformációs kezdő korszaknak, amely Oláh Miklóssal indul és kezdte az ellenreformáció új szakaszának, amely azt a nagy politikai, gazdasági, társadalmi változások kihasználásával sikerről sikerre segíti, megalapozva a magyar barokk kor irodalmát, művészetét és műveltségét is.

Az *Utószó* Pázmány történelmi, politikai egyéniségének felvázolását a történelmi helyzetkép bemutatásával kezdi. Pázmány magyarországi működésének kezdete egybeesik azokkal a kísérletekkel, melyeknek során a fejedelemségről lemondó Báthory Zsigmond Erdélyt átadja a Habsburgoknak. 1602-ben ő is Kassán tartózkodik, várja, hogy a Habsburg hadakkal együtt indulhasson Erdélybe. Ez a terve nem valósult meg, mert előjárói Forgách primás mellé, Radosnyára rendelik

és 1603-ban pedig visszatér Grácba. Így nem lesz cselekvő részese a Habsburgok Erdély megszerzésére irányuló újabb kalandjának, sem az ellenreformáció erőszkos akcióinak. De ezekben az években pontosan felmérhette a magyarországi helyzetet. Láthatta a Habsburg politika törekvéseit Erdély megszerzésére, de tehetetlenségét is a kormányzásban és Erdély megtartásában. A feudális rendek szembenállását az abszolutizmussal, azt a fonák helyzetet, hogy a rendek őrizték a nemzet szabadságát, függetlenségét. És teljes mértékben tisztában volt a vallási kérdéssel és annak a nemzeti politikával való összefüggéseivel. Az természetes, hogy Pázmány a Habsburg-király oldalára áll, erre kötelezte rendi küldetése, az ellenreformáció szolgálata, minden képességeivel való támogatása.

Az *Utószó* részletesen elemzi Pázmány jól ismert beszédét, melyet 1619 november havában II. Ferdinánd megválasztása érdekében a pozsonyi megyegyűlésen elmondott. E beszéd is bizonyítéka annak, hogy politikájának alapja a Habsburg-királyság támogatása volt. Kétségtelen az, hogy a nemzet érdekei akkor már világosan elváltak az idegen uralkodóházétól. Állt és erősödött, kilábalta a századforduló tragikus nehézségeiből az önálló Erdély. De meg kell értenünk a nyugati Magyarország politikusainak és Pázmánynak is, azt a sajátos, történelmi tényeken alapuló bizalmatlanságát, amellyel Erdély tündérváltozásait figyelték. Amikor Pázmány beszédét elmondotta, még hitt az egyre erősödő Habsburg-királyi hatalomban. Hitt abban, hogy lesz ereje a kettészakadt országot egyesíteni és hitt abban, hogy a törököt is kiszorítja az ország területéről. Ebben annál inkább hitt, mert ő II. Ferdinándtól sokat várt. A stájerországi ellenreformációt kemény kézzel végrehajtó, energikus uralkodótól nemcsak az egyház megújulásához várt segítséget, hanem tőle várta a magyar politika égető problémáinak megoldását is. Tragikus volt számára az, hogy csalódnia kellett. A Habsburg-politikának nem volt érdeke a magyar egység. Így a Habsburgok hívének élete utolsó éveiben Erdély megmaradásáért kellett aggodnia. Már 1626-ban, a Bethlen táborában levő rendezkez írja: „úgy tetszik, hogy mint a küszb és ajtó között levő ujj, úgy vagyunk mi az hatalmas császárok között és mind oltalomtul, s mind ellenségtől romlanunk kell, ha békekességben nem maradunk”. Féltő gonddal óvja a „szegény elromlott és elpusztult hazát”, mert „ez a mi nyomorult nemzetünknek szerencsétlensége, hogy az oltalomtul majd annyit kell félni, mint az ellenségtől.” És kitör belőle a nagy vallomás: „ha lehetne véremmel is megoltanom ezt a szegény hátramaradt Magyarországi üszögöcskének ujonnan fellobbant lángját.” Nem lehet a politikus Pázmány felett, csupán

* Az *Utószó* Klaniczay Tibor munkája. Szerk.

Habsburg-pártiságáért pálcát törni. A politikus életművének vannak igen nagyértékű, pozitív vonásai is. Éppen ezért az *Utószóban* örömmel látjuk Pázmány értékelésének egyensúlyát.

A Habsburg-politikanak a magyarság létét és megmaradását veszélyeztető törekvéseit felismerő Pázmány politikája a Habsburg törekvések ellensúlyozása, a magyarság védelme volt. Szükségszerűen haladt a Habsburg-hatalom támogatásának útján, ahová őt a feudális nemes osztályból való származása, egyházának érdekei irányították, de egy percre sem tagadta meg a magyarsághoz való tartozását. Az ország első egyházi méltóságába való lépése első pillanatától teljes közjogi tekintélyével szemben áll a Habsburg-államhatalom hivatalinak önkényes törekvéseivel, jogtalan szándékaival; a magyarság jogait és érdekeit semmibe vevő politikájával. Természetes az, hogy meggyőződését nem vihette töretlenül megvalósulás felé. Törések, a pillanatnyi helyzetből adódó megalkuvások váltogathatták abban egymást, de a cél és szándék mindig változatlan maradt és életének utolsó szakaszában törekvéseihez egyre erősebben ragaszkodott. Ekkor már felébredt benne a féltés, az aggodás a magyarság sorsa iránt; mintha megérezte volna politikájának a végzetes következményeit. Kemény Jánosnak mondott szavai az eddig járt úton való megtorpanását mutatják. Ekkor már rádöbent, Erdély gyengülése káros lenne az egész magyarságnak is. Ennek megmutatása az utolsó ecsetvonás az *Utószó* felvázolta Pázmány képen, amely vázlatosságában még kiegészítésre szorul, de már így is meggyőző és alkalmas arra, hogy a további kutatásnak alapja legyen.

Pázmány és a magyar barokk egymástól nem választható el. Természetesen az *Utószó* nem térhetett ki a barokk kérdés megvizsgálása elől: annál is inkább tennie kellett ezt, mert a barokk újra a XVII. századdal foglalkozó irodalomtörténetírásunk érdeklődésének előterébe került. Az *Utószó* széles alapon mint egy nagy európai stíluskorszakot vizsgálja és mint a reneszánszra következő nagy stíluskorszaknak tekint. Ennek alapján részletesen szétbontja, megkeresi a barokk társadalmi alapjait. Hordozójának az új erőre kapó feudalizmust, létrehozójának a feudális osztályt, s ezen belül is elsősorban az ellenreformáció katolikus egyházát, valamint a fejedelmi udvarokat jelöli meg, de megjegyzi, hogy megjelenik a polgárság körében, sőt utat talál a falvakba is. A magunk részéről ezt csak általánosságban tudjuk elfogadni. Úgy érezzük a magyar barokk indulására ismereteink már árnyaltabbak, kialakulását már szélesebb alapon részletezhetjük. Kétségtelen, hogy a magyar barokk forrásvidéke a magyar nagybirtokos osztály körében van.

A Pálffy, Nádasdy, Erdődy, Eszterházy családok váraiban, kastélyaiban jelennek meg először a barokk stílus jegyei. Előbb talán csak az építészet díszítő elemeiben és az iparművészet importjában, de a XVII. század derekára már a monumentális építészetben is. A szinte egyidőben épülő nagyszombati egyetemi- és a győri jezsuita templomok már olasz építésszek tervei szerint az olasz barokk nyomában készülnek és első monumentális építkezései a magyar barokknak. Hatásuk igen jelentős, mert polgárjogot szereznek az új stílusnak, amelyet olasz építésszek, szobrászok, festők importálnak. Ezidőben a nyugati országrésznek nagyon szorosa az itáliai kapcsolatai. Céheinkben ott vannak a bevándorolt és itt megtelepedett olasz építőmesterek is, akik a késő reneszánsz művészet mellett már az újat, a barokk művészetét is terjesztik. De nemcsak a feudális nagyurak körében, hanem a polgárságéban is. A nyugat-magyarországi városok polgári építkezésein korán megjelennek a barokk stílusjegyek, az 1630-as években pedig már épülnek barokk polgárházak is. Noha a polgárság politikai súlya ezidőben a rendi államban csekély, de a magyar gazdasági életben jelentős. A polgárság kezében nagy vagyonok halmozódnak fel és a polgárok szívesen áldoznak, szívesen lesznek mecénásai az új művészetnek. Elég itt az első barokk templomok donátoraira utalnunk. Ez a jelentős gazdasági szerep és a kezükben levő vagyoni erő oka annak, hogy Pázmány és az ellenreformáció mindent elkövet a városok rekatolizálására, aminek pedig fontos következményei lesznek a barokk művészet, a barokk irodalom elterjedésében is. Hiszen ezidőben a városi polgárság már bizonyos olvasó réteget jelent a nemesség mellett, legalább azzal egyenértékűt. A barokk vallásos irodalma elsősorban nekik szól, hiszen a parasztság egyáltalán nem olvas, a nemesség hiányos műveltségi igényeiről pedig a kortársak, jól tudjuk, eleget panaszkodnak. Tehát a barokk „hatásterületét” tágitanunk kell. Az ellenreformációval szorosan összekapcsolódó és annak nyomában járó barokk, a városi polgárság nélkül nálunk sokkal lassabban és szűkebb körben terjedt volna el, míg a polgárság támogatásával „demokratizálódva” és kibontakozva a vékony feudális elit köréből, a magyar művelődés egy jelentős korszakának jellemző meghatározója lett.

Pázmány és a barokk kapcsolatának vizsgálatánál három kérdésre kell feleletet adnunk. Mit hozott magával az 1608-ban véglegesen hazatért Pázmány? Milyenek voltak a hazai, elsősorban katolikus műveltségi viszonyok? És végül, hogyan alakult idehaza az író Pázmány, mennyiben kapott indítást a külföldi és a hazai eseményekből, hogyan lett a magyar barokk megalapozója, meg-

teremtője? E kérdésekre helyesen adott választ az *Utószó*, kellő mértékben és kellő értékében hangsúlyozva a fiatal Pázmány egyéniségének alakításában Róma és Grác szerepét. Rómában lelkiségében és művészetében barokk központot ismert meg. Grácban pedig a világi fejedelem hatalmával támogatott ellenreformációt. Ha Róma aszketikus és esztetikus élményei a fiatal pap lelkét alakították, Grácban a teológiai tudományok mesterévé képezték a kemény munkában eltöltött évek. De a politikus Pázmány is sokat tanult itt. Amikor Magyarországból visszatért Grácba, egy sikeresen végrehajtott ellenreformáció eredményei fogadták. Számára feledhetetlen élmény volt ez. Így amikor gráci éveit befejezte, az ellenreformáció szükségességének határozott tudatával és a barokk műveltség értékének ismeretével tért haza.

A magyar valóság ez időben egészen más volt. 1608-ban a magyar katolikus egyház védekező helyzetbe szorult és a barokk műveltségnek még nyoma se volt. Valójában a magyar késő reneszánsz légkörében kezdte meg a munkát. A teljesen megrekedt ellenreformációt neki kellett a kátyúból kiemelni; politizálni, vitatkozni, könyveket írni és prédikálni. Nagy munka volt, de Pázmány képességeiből tellett minderre. És egyedül indul. Esztendők telnek, míg munkatársakra talál, míg példája nyomán új írók jelentkeznek és amíg az ő és munkatársai, valamint a magyar jezsuiták működése kedvelté teszi a barokkot.

De Pázmány maga sem mutatja töretlenül minden művében egyértelműen a barokk író. Az *Utószó* először Pázmány legjelentősebb művét *Prédikációit* elemzi. Ezt a sorrendet nem tartjuk szerencsésnek. Pázmány működésében két vonalat kell megkülönböztetnünk. Az egyik még gráci működéséből indul, a másik a hazai igényeknek igyekszik megfelelni. Az a sokat mondó gesztus, amivel gráci egyetemi előadásainak kéziratát a nagyszombati egyetemnek adományozza, nagyon jellemző. Mintha maga is hangsúlyozná, hogy tevékenységének alapjai azokban vannak lefektetve és az új egyetem oktatásának is alapjául szolgálhatnak. Valóban a teológus Pázmány e jegyzetekben vetette meg működésének alapjait. Az új-skolasztika mestere ott van minden művében és különösképpen ott van a *Kalauzban*. Az *Utószó* szerint ez a mű „inkább magán viseli a barokk jellegzetességeit”. (298 l.) Természetes ez. Hiszen feladata, az egész katolikus hitrendszer megvédése, magával hozta a nagy mű minden részletében megmutatkozó barokk pátozást. Ez jelentkezik vitairataiban is. A gráci gyökerek ezekben hoznak új termést is. — A barokk vallásosság nem választható el a túlvilágra tekintő misztikától. Pázmány egyéniségét hatalmas

rendszerező erő, racionalizmus jellemzi. Mégis, ő sem ment a misztika élményeitől. Nyoma van ennek már az *Imádságos-Könyvben* is, de úgy látszik az öreg Pázmány már tudatosan keresi az utat a misztika felé. 1624-ben kiadja a középkori misztika nagy alkotásának, Kempis Tamás *Krisztus követéséről* írott könyvének fordítását. Ez már az öreg Pázmány műve. (Sándor István Magyar Könyvesházának az 1604. évi kiadásra vonatkozó adatát törölnünk kell a Pázmány bibliográfiából.) Ez a fordítás az ébredő barokk hitéletben jelentkező misztikus törekvések kézikönyve lett. S hogy Pázmány maga is hajlott ekkor már a misztika felé, bizonyítja a *Prédikációk* ajánlása, az egyik leginkább barokk Pázmány-írás. De a Kempis-fordításban a nyelv művész is magasan jár. Sokszor idézett mondata a fordítás milyenségéről fordítói igényességére, tudatosságára is sokat mondó vallomás.

Ha a barokk Pázmány a gráci katedrálról indult is el (nem feledkezve meg a jezsuita neveléséről sem) és onnan is hozta magával az író barokká formáló lelkiséget is, de működése egy másik felének indításait a magyar életből kapta. Hitvitázó, politikai művei megírásának igénye legtöbbször innen eredt, és hazai szükséglet hozta létre prédikációinak hatalmas gyűjteményét is. Harminc esztendő munkája, egy élet lekipásztori tevékenységének summája ez a mű. Az *Utószó* kitűnően elemzi, megkeresve helyét a reformáció és ellenreformáció magyar prédikáció irodalmában. Rámutat arra, hogy ebben a hatalmas alkotásban kevés a barokk, sőt éppen Pázmány az, aki ebben a barokk stílus túlzásait elítélte. Az *Utószó* Lépes Bálintot említi, mint aki az „elítélt stílust képviseli” (298 l.). De kettejük között az a különbség, hogy Lépes az olasz barokk egy jellegzetes alkotását ültette át, míg Pázmány a magyar viszonyokat nagyon is racionálisan mérlegelve, eredetét alkotott. Lépest szükség-szerűen befolyásolta stílusának alakításában az eredeti, Pázmány pedig önmagát adta. De, ha a Kempis-fordítást vizsgáljuk, abban már lehetetlen meg nem éreznünk, hogy a középkori mű tolmácsolása közben, milyen kemény harcot vívott, hogy Kempis tömör mondatait szét ne feszítse a barokk-indulat. Pázmányt célra néző önfegyelmezése fékezte prédikációkban is. Noha nem volt számára idegen a misztika világa, tudatában volt, hogy attól a magyar lélek még idegen; alkalmazkodott a kor igényeihez, elsősorban tanított, hittételeket magyarázott és nem ragadta hallgatóit a misztika csodás világa felé. A földön járt és nem véletlen az, hogy beszédeit nem zsúfolta tele a középkor csodás látomásaival és a reformáció példáival, históriáival. Ha mondanivalóját aláhúzni, megerősíteni kívánta, akkor a bölcsék szavait

idézte; a klasszikus ókor írói, az egyházatyák bölcsességének fényével világította meg tanítását. Milyen jellemző, mennyire a kor embere abban, hogy bár idézeteinek zömét Augustinusból meríti, de utána rögtön Seneca, a sztoikus bölcs halad. Pázmány célja mindig a tanítás. A bölcsesség felé vezeti hallgatóit. A tanító, az embert formáló Pázmány irodalmunk maradandó értéke. És még egy. A magyar nyelv művésze, akinek prózájából tanult nem egy magyar író, Móricz Zsigmond és Kosztolányi Dezső is.

Az *Utószó* gondolatmenetén és megállapításain végigtekintve elmondhatjuk, hogy szerencsés kézzel fogta meg a barokk és Pázmány eddig óvatosan megkerült problémáját. Bizonyos az, hogy a későbbi kutatás tovább alakítja majd a felvázolta képet, de az *Utószó* termékenyítő és irányt mutató alapja marad az elkövetkezendő vizsgáldásoknak.

És ezek után fel kell tennünk a kérdést,

NEMESKÜRTY ISTVÁN: BORNEMISZA PÉTER, AZ EMBER ÉS AZ ÍRÓ

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 558 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár 4. sz.)

Régi magyar irodalmunk emlékei és a mai kor embere között időben nagy a távolság. Legjobb képviselőinek élete és tevékenysége azonban ma is ható példa, eleven erő. Ezek közé tartozik Bornemisza Péter is, irodalmunk egyik büszkesége. Valódi értékeit az Elektra felfedezése óta kezdi feltárni az irodalomtudomány. Szép eredmények születtek ezen a téren, ma sincs megoldva azonban valamennyi kérdés. Schulek Tibor, Eckhardt Sándor és mások tiszteletre méltó fáradozásai, eredményei után Nemeskürty István sok vonásában új Bornemisza-képet alkotott. Munkája célját így fogalmazza meg: „Nem megszámozni vagy leltározni kívánom a téglákat, építeni szeretnék velük. Bornemisza Pétert arról az oldaláról mutatom meg, melyről még nem ismerjük: az ember és az író lép elénk.” (7., 8. l.)

Sikerült-e a szerzőnek szándékát megvalósítani? Adott-e újat és miben? Melyek azok a pontok, ahol előbbre vitte a Bornemisza-kutatást? Harmonikus-e, valóságos-e az általa rajzolt Bornemisza-portré? Ezek a kérdések legfontosabb csomópontjai.

Aki elolvassa a könyvet, Bornemiszt személyes ismerősének érzi. Feltárul előtte az író belső világa, zaklatott lelki élete, megalkuvást nem ismerő jellege, a kor, melyben élt. Felvonulnak barátai és ellenségei. Az utóbbiak közül Telegdi alakja emelkedik ki. Méltó ellenpárja a nagy költő-prédikátornak. Nemeskürty behatóan ismeri Bornemisza teljes opusát. Erénye, hogy élővé válik keze alatt a régi szöveg. Minden sorát áthatja az a törekvés, hogy az író legjobban értékei

az *Utószó* által felvázolt Pázmány arcképet mennyiben hitelesíti Rónay György válogatása. Pázmány sokrétű egyéniségéből helyesen a tanítót és a hitvitázót emeli ki. Ez a címe a válogatás két részének is. Az első az *Imádságos könyv*, a *Kalauz* és a *Prédikációk* gazdag anyagából merít, a második tíz Pázmány műből válogat. Az, hogy Rónay a tanító Pázmányt helyezi előtérbe, világosan rámutat életműve ma is időszerű részére, míg a hitvitázóban inkább már a történelmi alakot, a múlt emlékét érezzük. De mindezen felül a válogatás gazdag példatárát adja Pázmánynak az írónak és a magyar nyelv művészenek. Nagy értéke, hogy nemcsak Pázmány gondolataiból ad breviáriumot, hanem hosszabb részletek közlésével a nagy író is megmutatja nekünk. Ebben csendül össze harmonikusan az *Utószó* mondanivalója és Rónay György ízléssel, gondnal összeállított válogatása.

Jenei Ferenc

alapján ismerjük meg, hogy fejtegetései nyomán lepereregjen előttünk a magyar széppróza elbeszélés megszületésének izgalmas folyamata, hogy megmutassa Bornemisza korszakos jelentőségét a magyar irodalomban és azt, hogy „ennek a régi prédikátornak életműve nem holt betűtenger, nem csupán felekezeti szempontból érdekes adalék, sem pedig ügyesen összehordott kompiláció néhány külföldi szerző könyve alapján, hanem ma is hatni tudó, eleven művészi magyar irodalom.” (7. l.)

Újdonsága elsősorban szemléletében, hozzáállásában, felfogásában van. Nem kerülhetjük el a korábbi monográfiával való összehasonlítást. Schulek Tibor elvégezte a filológiai alapvetés nehéz munkáját. Könyve ma is nélkülözhetetlen alapja a Bornemisza-kutatásnak. E nélkül Nemeskürty munkája sem készülhetett volna el. Elsődleges szempontja azonban a teológia és így sok alapvető problémát nem is érint. Bornemisza-képét a könyv fejezetcímeivel jellemezhetjük legrövidebben. I. Diák; II. Prédikátor; III. Superintendens; IV. Szorongató; V. Pásztor; VI. Theologus; VII. Tanú; VIII. Igehirdető... Jelentőségét is ebből a szempontból ítéli meg.

Nemeskürty ezzel szemben a „világi”, tépelődő, de a cselekvéstől soha vissza nem riadó, lelki problémákkal terhes, de a helyzetet meg nem alkuvó tudatos író-Bornemiszt mutatja meg. Egyetérthetünk-e minden megállapításával?

Vizsgálódásait az életmű teljes ismeretében végzi. Maga a tény is elismerésre méltó, ha figyelembe vesszük; Bornemisza művei több

mint tízezer oldalt jelentenek. Kérdés azonban, egyensúlyt tud-e a szerző teremteni a ma is előremutató művészi pozitivum és a kétségtelenül meglévő sok ezer oldal teherével között?

Ismeretes, Bornemisza irodalmi jelentőségét elsősorban *Síralmas énnékőim* kezdetű verse, *Elektrája* és az *Ördögi kísértetek* c. műve adják meg. Nemeskürty ezt szépen kifejti, új szempontokkal gazdagítja, majd tovább lép és a postillákban is az írói megnyilatkozásokat vizsgálja. Ez az eljárás jogos, helyes és termékeny is. Koltay-Kastner Jenő is foglalkozik ezzel a problémával Bornemisza humanizmusáról szóló tanulmányában (It. 1953.). Nemeskürty azonban az irodalmi-esztétikai vizsgálatot a postillák minden kötetén elvégzi, és a XVI. század társadalmának körképét is felvázolja ezen olvasmánynak szánt prédikációk alapján. Ezek a részek a könyv legszebb fejezetei.

Rámutat arra, hogy Bornemiszában erős közlési vágy élt. Olyan ember volt, ki „egyfelől félt, de másfelől égett a szíve és talán az oldalán is kifakadt volna, ha a száját fel nem tátotta volna” (69. l.) az igazság kimondására. Ahogy erősödött ez a megnyilatkozási kényszer, úgy adott mindig többet és többet a maga elképzeléseiből, gondolataiból a Biblia sokszor hézagosa, a lélektani motiválás szempontjából hiányos szövegéhez.

Ezek a Biblia talaján fogant, de egyéni, finom módszerrel kikerekített novellacsírák azt mutatják, hogy Bornemiszának komoly érdemei vannak a magyar szépprózai elbeszélés kialakításában. A kánai menyegző, a feltámadás, a vérfolyásos asszony históriája ezek közül a legszebb példák. Az író tolla szinte szárnyakat kap, stílusa kiszínesedik mikor ezeket leírja. Nemeskürty alapos és szép fejezetben gyűjti össze az író stílusának jellemző jegyeit. (Külön tanulmányban is foglalkozik a kérdéssel. Itt csak tanulmányának lényegét fogja össze.) Kitérnek a fejtegetésből, hogy Bornemisza tudatosan törekedett a cicerói stílus-ideál megvalósítására magyar nyelven. Mind ez így van. Rá kell azonban mutatnunk módszerének hibájára, nevezetesen egyoldalúságára. Kétségtelen, igaz amit mond. Bornemisza írta azokat a szép részleteket, melyekre joggal hivatkozik. Ezekből a csillogó mozaikokból összerakott kép azonban éppen úgy nem a teljes Bornemisza, mint ahogy Schulek Tiboré sem az.

Nemeskürty áttanulmányozta lelkiismeretesen Bornemisza műveit. Könyve végén

összeállított a hatalmas opusból egy jó csokorra való szemelvény-anyagot. Ide kerültek a legérdekesebb, legfontosabb részek a beláthatatlanul gazdag életműből. Abból a célból tette ezt, hogy segítséget nyújtson a majd utána járó kutatóknak. Ez helyes. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a későbbi kutatásnak nem lehet egyedüli és kielégítő alapja ez a kresztomátia. Annál is inkább, mert magában hordoz egyfajta veszélyt, buktatót, amit Nemeskürty sem tudott kikerülni. Azt, hogy a mai szemmel nézve „holt” anyag nem kap helyet az összkép kialakításában, nem szerepel tényezőként, mintha nem is létezne. Innen adódik egyoldalúsága, minek következtében Bornemisza alakja egy fejjel megnő, sok minden az ő alakjához kötődik, amihez mások is hozzájárultak már korábban, vagy vele egy időben. Egy helyen ezt írja Bornemiszáról: „Mindennél fontosabb életszükségletté vált számára gondolatainak kifejezése. Ezt saját nyilatkozatából tudjuk, mely irodalmunk első, magyar nyelven megfogalmazott tudatos írói megnyilatkozása.” (68. l.) A *szent Pál levelei magyar nyelven* (Krakkó 1533.) előszavában írja Komjáthy Benedek, mikor arról beszél, miért vállalta Perényi János tanítását: „Másért azért, hogy még régentén azt én enmagamban eltökéltem vala, hogy az élő uristen énnékem ami ajándékot adott volna, sok jámbor gyermekével, az én keresztyén atyámfiaival akarnám közleni, . . .” (Szöveggy. 162. l.)

Ugyanarról a közlésvágyról van itt is szó, mint Bornemisza esetében. Ez a nyilatkozat nem csupán a szóbeli közlésre, a tanításra vonatkozik, hanem egyszersmind irodalmi igényűnek is kell tekintenünk. Ezt bizonyítja maga a fordítás is. Megemlíthetjük még Pesti Gábor és Tinódi nevét. Ők is hangot adtak a művészi tudatosságuknak.

Összefoglalva: Nemeskürty könyve nagy tájékozottsággal, jó tollal írt munka. Jelentőségét elsősorban nem a filológiai teljesítmény adja, hanem az, hogy új szempontot vitt a kutatásba és azt következetesen alkalmazta munkája során. Legszebb, legsikerültebb része a postillákkal, a postillák stílusával foglalkozó fejezet. Bornemisza portréjának kontúrjai élesek, életszerű a kép, de egyoldalú. Csak azokat a momentumokat veszi figyelembe, melyek koncepciójába beleillenek. Hibái ellenére komoly nyeresége Bornemisza-irodalomunknak.

Tarnóc Márton

A Studium Könyvek sora olyan kötetekkel gyarapodott, amely egy elhanyagolt területnek, a modern képzőművészet izmusainak esztétikailag alig felmért rengetegében ígér eligazítást. Mindenképpen helyeselhető a kiadó témaválasztása, még akkor is, ha azt egy polgári szemléletű tudós munkájának közreadásával teszi, hiszen feldolgozásában még alig jutottunk túl a kérdésfeltevések fokán. Az egyes irányzatok alapos részletes-ségű marxista kritikája még épp úgy várat magára, mint legnevesebb képviselőinek — pl. Picassónak — akár csak nagy vonalakban történő, de legalább a főbb ellentmondásokat feloldani tudó értékelése. Talán a közvetlenebbül érintő feladatok sokasága részben indokolja, hogy jobbára megelégedtünk az egésznek globális ítéletével. De míg az irodalom területén az ilyenfajta elmaradás egyre csökken, és minden fontosabb nyugati jelenség megkapja igenlő, vagy tagadó visszhangját, a képzőművészet eredményeit — függetlenül azok progresszív, vagy csődtüneti minőségétől — hajlandók vagyunk kifejezteni korunk eseménytörténetéből.

Ez a mulasztás nem maradhatott észrevétlenül. Mikor a Szovjetunióban elmélyült viták eredményeképpen olyan elvek győztek, amelyek nyugati építészethez hasonló formaképzést és anyagfelhasználást eredményeztek, az elfogadásukat kísérő kétségek tükrében kitűnt, hogy saját művészeti problémáinkra is csak elnagyoltan válaszoltunk. Ma százazres városok épülnek a Szovjetuniótól Brazíliáig azonos szerkezetű és technikai eszközökkel, következésképpen sokban hasonló külső megjelenésben. A legfontosabb, az épület funkciója természetesen más-más érdekeket szolgál, és ez a művészi formálás fejlődési lehetőségeit alapvető módon befolyásolja. De joggal gondolhatjuk, hogy a már meglévő azonosság csak kezdete annak az egységesülési folyamatnak, melynek eredménye az építészet társadalmi rendeltetésének azonossága lesz az egész világon. A polgári képzőművészet többi ágában lényegesen kevesebb biztató jelenséggel találkozunk. A szobrászatban és a festészetben, amelyek kevésbé vannak alávetve a társadalmi mértékű szükséglet józanító hatásának, az utolsó években általános hanyatlás tükröződik. Az izmusok anarchiája úgy látszik végleg elvesztette dinamikus erejét, és a beállt vihar utáni csöndben nyugaton is vannak, akik úgy érzik; egy kétséges eredményekkel teli korszak zárult le, és eljött az ideje a szétfalált értékvilág új rendezésének. Erre vállalkozik Sedlmayer műve is, az absztrakt művészetet továbbápoló Nyugat-Német-

országban, és ez a szándék az első, amire fel kell figyelnünk.

A szerző a harmincas években a Riegl, Schlosser, és Dvořák neveivel fémjelzett bécsi katedra professzora volt, és ezt a tudományos pozíciót a fasiszta Anschluss után is megtartotta. A németekkel való kollaboráció gyanúja lehetetlenné tette, hogy a függetlenségét visszaserzett Ausztriában továbbis professzor maradjon, így meg kellett elégednie a müncheni művészettörténeti tanszékkal. Ma Sedlmayer a nyugat-német kulturális életben jelentős tekintélyt élvez, a katolikus körök kultúrpolitikai törekvéseinek egyik vezetője. Tudományos munkássága főleg az építészet történetére irányul. Fischer von Erlachról és a gótikus katedrálisokról írt monográfiáit igényességük és a műveket környezetükkel együtt vizsgáló modern szemléletük miatt azok is kiemelkedő műveknek tartják, akik különben nem értenek egyet Sedlmayer neokatolikus filozófiájával. Ez a filozófia alap különösen az 1948-ban megjelent *Verlust der Mitte* (A közép elvesztése) c. művét jellemzi, amelyben az utolsó 200 év művészetének, és társadalomtörténetének alakulására keres magyarázatot. E mű néhány fejezete bővült ki a *Die Revolution der modernen Kunst* c. köteté, melynek rövidített magyar fordítása *A modern művészet bálványai* címet kapta. Sedlmayrnak ez utóbbi műve nem ismétli meg a *Verlust der Mitte* igen vitatható és szélsőségesen szellemtörténeti beállítottságú perspektívaadását, hanem a tényanyagon belül maradva igyekszik választ kapni a modern művészet sajátos problémáira.

Igen nagy jelentősége van annak, hogy ez a számbavétel nem az egyes irányzatok belső frontjáról, hanem olyan értéknorma alapján történik, amelyet alapvető kritériumként a marxista esztétika is elismer; „Nem művészet, ha valaki nem akar mást alkotni, csak művészetet.” Ezzel az igénnyel Sedlmayer föléje emelkedik az összes avantgardista törekvésnek, melyek sok eltérő vonásuk mellett abban mindig megegyeztek, hogy tiltakoztak a „művészetten kívüli szempontok” befolyása ellen. Hogy mi az a más, amiből a művészet táplálkozik, arra Sedlmayrról nem kapunk világos választ, véleménye: „A művészet lényegében valami teljességszerűség, specializálatlanság és széthasogathatlanság rejlik...” elúszik a polgári humanizmus általánosságainak vizein. Ám ami álláspontjában bizonyos, az az ember központi helyzetének újra felmerülő igénye, és ha ezt nem is szélesíti a társadalom és a művészet kapcsolatának vizsgálataig, képes olyan távlatot kapni, ahonnan a

modern művészet sok vonása a marxizmus kritikájához hasonló megvilágításban mutatkozik.

Maga ez a jelenség is, mint tünet, azt bizonyítja, hogy amíg a kapitalista országok hivatalos művészete az elmúlt korok évtizedeinek izmusaiba merevül, a kezdeményező erő, az „igazi avantgardizmus” már itt is túljutott azon, hogy csupán a válság jeleit gyarapítsa. E válság művészeti tüneteinek ellene fordulva esetenként képes a mesterségesen visszaszorított kételyek hangerősítő-jévé válni, és ezzel nyíltan építőerőként jelentkezni. Ilyen szándék vezeti Sedlmayrt is, amikor az izmusok művészetének mibenlétét és elfogadhatóságát vizsgálja.

Amennyire örülünk az igény jelentkezésének, annyira kétséges az a módszer, amellyel Sedlmayr feladatának nekilát.

A modern művészetet (és ezt a kifejezést mintegy előlegezett ítéletként idézőjelben használja) a „szellem titkos motívumaiból” eredezteti, e motívumok természetét pedig úgy véli megismerni, hogy a megfigyelt részletjelenségeket közös gyökerükig, az „elsődleges jelenségekig” vezeti vissza. Így írja le primér axiómaként a „tisztaságra” való törekvést (amely kiszakítja a művészeti ágakat komplex együttesükből, száműz belőlük mindent, ami egy másik művészeti ág nyelvén is elmondható lenne, és ezzel sterilen szétválasztott preparátumokká teszi őket) továbbá a geometriával és technikával való azonosulást, ezeknek reakcióját, az eszeveszett irracionálisba való menekülést (szürrealizmus) és végül a szándékos ösztönösségnek, az ősi naivitásnak, mint valami vélt eredetiségnek kultuszát (expresszionizmus). Sedlmayr szerint ezeket „az elsődleges jelenségeket nem lehet tovább bontani, hanem csak szemlélni lehet.” Közöttük csak egyetlen összekötő vonást talál — ami azonban nem jelent oksági összefüggést —, hogy mind művészetben kívüli, hamis ideálok. A történeti feltételeket, melyek között megjelentek, bevallottan nem vizsgálja, így nem csoda, hogy a tárgyalás folyamán az általa vizsgált tendenciák merev kategóriákká válnak, elszigetelődnek, — kicsit valami olyasmi történi velük, mint a modern művészettel a könyv „törekvés a tisztaságra” című fejezetében. A tendenciák „tisztá” megismerésének jegyében mond le az azokhoz képest konzeratív, vagy kifejezetten ellenirányú áramlatok vizsgálatáról is. Ez a módszer egyenesen kényszeríti a szerzőt arra, hogy a modern művészetet csupán irányzatainak legszélsőségesebb fázisában, a nyilvánvaló önmegsemmisítés fokán ismerje meg (mint pl. Malevits fekete négysszöge, vagy Duchamp palackszárítója). Sedlmayr ezen a fokon általánosít és ítél, tehát elítél, nem véve figyelembe azt, hogy egy folyamatra nem az

előre és hátrahúzó erők valamelyike a jellemző, hanem a kettőnek szintézise. E szintézisben, a történelmi helyzet teljességét tükröző szakaszban keresendő minden művészeti mozgalom legjava, és ha van az izmusok művészetének erénye vagy bűne, mely jellemezheti őt, itt keresendő az is. Magával az önmegsemmisítéssel is baj van, ha azt mint ítéletalkotó érvet használjuk. Hiszen minden fejlődési szakasz abszurdá és tovább nem folytathatóvá válik, akár tendenciáinak szélsőséges megfogalmazását éri el, akár ezek szintézisében a számára lehetséges teljesség megragadásáig jut el. A kérdés tehát nem az, hogy az izmusok képesek-e az önmegsemmisítésre, vagy nem, hanem az, hogy okkal semmisülnek-e meg, marad-e utánuk olyan érték, amely indokolja létüket és halálukat. Sedlmayr csak addig jut el, hogy megállapítja, hogy az izmusok fő törekvései nem kedveznek a „teljességszerű” szintézis kialakulásának. Ezért nem jut el a jelenségek magyarázataig, a tárgyalt művészet mibenlétéről csak annyit tud mondani, hogy az a hamis ideák által önmagát megsemmisítő voltában „forradalom” — „amilyen még nem volt soha.” Így válnak a helyesen megfigyelt művészeti jelenségek jobb híjján történelemalakító fetiszekké, a szerző nem tud kitörni abszolútá vált létük bájöletéből. Visszafordíthatjuk Sedlmayrre saját mondatát; nem művészetismerő az, aki nem akar mást ismerni, csak művészetet.

De valóban nem művészetismerő ő? Idealista kiindulópontjaira, szellemtörténeti módszerére, mint a megoldást lehetetlenné tevő körülményre rá kell mutatni. Nem érhetünk egyet végső konklúziójával; az egész XX. századi polgári művészet művészet voltának tagadásával. Mi ezt akkor is művészetnek tekintjük, ha az őt teremtő társadalom hanyatlásával párhuzamosan a bomlásnak, a művészet lényeges elemeitől való elfidegenülésnek jeleit tapasztaljuk benne. Fenntartjuk a lehetőségét annak, hogy e művészet belső meg hasonlása két irányú lehet; lefelé: eltávolodás az embertől, és felfelé: ha bármely kerülő úton, ha csak erős korlátok között is, a jövő társadalmához közeledik. Egyáltalában tagadjuk azt, hogy a probléma néhány „elsődleges jelenségre” visszavezethető lenne, ha csak nem egyetlen egyre: a társadalomra, amivel egyszerre bonyolultabb és ugyanakkor egyszerűbb is lesz az egész. Ez persze nem fog felmenteni minket a részletes és alapos vizsgálatoktól. És ezen a ponton jöhet segítségünkre Sedlmayr könyve, és fenntartásokkal elfogadható művészetismere te.

Gyakori jelenség, hogy az objektív idealizmus olyan részleteredményeket ér el, amelyeket csak új, helyes környezetükbe kell állítani, hogy a továbbiakban használhatók legyenek.

Ilyen részleteredménynek tekinthetjük az izmusok jellegzetes tüneteinek csoportosítását esztétikai, illetve ebben az esetben esztétikán kívüli kategóriák köré. A könyv legjobb fejezetei szellemes és meggyőző módon bizonyítják e művészet ironiájának céltalanságát és önimádásának tragikus voltát. Idealizmusának korlátai ellenére Sedlmayrnak sikerült a képzőművészeti jelenségeket a tárgyalásnak arra a nivójára emelni, ahol a jelenkori irodalom és zene hasonló tüneteivel eredményes összevetés remélhető. A könyv eredményeinek minden további felhasználásához természetesen szükséges a sedlmayri kategóriák primér voltának feloldása.

Erre különben az utolsó oldalakon ő maga is kísérletet tesz: „Gyakran hallani azt a véleményt, hogy a művészet csak akkor jöhetne ismét rendbe, ha előbb a társadalom jönne rendbe, s az utóbbi csak akkor, ha az

értékek táblázata ismét rendbe volna; ez minden bizonnyal így is van.” Sedlmayr még nem ismeri az értékek új rendjét, csak sejtje e változás szükségszerűségét. Talán az új rendeződés reménye adja azt az optimizmust, amellyel munkája végén igyekszik az izmusok művészetének jövőbe mutató vonását és ezzel mintegy létének értelmét is megtalálni. Ebben a befejezésben egyesül a tudománynak és a technikának, mint „a legkeményebb és legviSSzavonhatatlanabb realitás”-nak a polgári esztétikában feloldhatatlan determináló szerepe a megoldás, az egészségesebb jövő utáni kínzó vággyal: „Az ember nem tud megszabadulni attól a benyomástól, hogy mindez tipikus »volt« egy új világkorszak *első fázisára*, amelyben az ember nem tudott megbirkózni a saját maga által felszabadított hatalmakkal.”

Perneczky Géza

ANNA SEGHERS: A HETEDIK KERESZT

Magyar Helikon, Bp. 1960.

Anna Seghers könyve vádirat és hitvallás. Vádirat a fasiszmus ellen és az igazság végső győzelmének hitvallása. Démoni gonoszságot, könnyet és halált ábrázol, világszemlélete mégsem pesszimista, mert hisz az emberség és szabadság diadalában. Megelevenedik előttünk a hitleri Németország minden borzalmával együtt, s mégis ami maradandó emlékként beleivódik az olvasó lelkébe: bármilyen ádázul tombol az emberi gonoszság, ideje lejár, az embertelenség minden újabb raffinériájával a saját pusztulását készíti elő.

A történet szinte hihetetlen és mégis mindennapi. Hihetetlen, mert hét embernek a westhofeni koncentrációs táborból való megszökését és kegyetlen üldözését mondja el. Hétköznapi, mert a hitleri Németországban minden szabadságszerető ember féllábbal mindig a koncentrációs táborban élt. A hét ember szökése, üldözése, elfogatása s egynek a megmenekülése kapcsán bepillantást nyerünk a fasiszmus igájában nyűgő német nép életébe: hogyan terjed el az embertelenség mótelye, hogyan tompulnak el reménytelenül a legkülönbek is: hogyan építik fel néhány örült, pathologikus tüneteket mutató ember rögeszméje alapján a fasiszta diktatúrát az aljas ösztönökre. Bepillantunk abba a szomorú világba, ahol a föld alá kényszerül a munkásság színe-java: látjuk azt is, hogyan teremti meg a hitvallókat és az árulókat a hitleri rendszer gonoszsága: hogyan lankadnak meg a munkásmozgalom régi harcosai a hitben és a hűségben; hogy visz új forráságot megfáradt és csüggedő emberek életébe a

kockázat és áldozatvállalás: az üldözött ember befogadása. Megértjük azt is, hogy a fasiszta hatalom minden megnyilvánulása már uralmának kezdetén magában hordja történelmi szükségszerűségével biztos pusztulásának a csiráit: a szabadságra szomjazó lélek, a föld alá szorított munkásság ereje nagyobb a fegyverek és koncentrációs táborok hatalmánál.

Ködös, ősi hajnalon hét ember szökik meg a westhofeni táborból s megkezdődik utánuk a hajszá, a szörnyű embervadászat. Ki ez a hét ember és miért kerültek Westhofenbe? A munkásság, parasztság és értelmiség egyszerű és becsületes képviselői ők. Szürke emberek, akiknek sokszor csak annyi volt a bűnük, hogy gyanúsakká váltak. Névszerint Beutler, Aldinger, Füllgrabe, Wallau, Pelzer, Belloni és Heiszler. Hat szökevényt hamarosan elfognak, csak a hetediket: Heiszlert nem tudják kézrekeríteni. Neki sikerül külföldre jutnia.

A menekülő foglyokkal kapcsolatban tanúsított magatartásban egyszerre lelepleződik a német társadalom hitlerizmussal kapcsolatos viszonya is: a tébolyult rajongás és a keserű lázadás. A rajongók egyenruhát öltenek, a megkeseredettek pedig a közönyösség álarcát öltik magukra. Ez a látszólagos közöny szökése első óráiban megdőbbenti Heiszlert: „Westhofenben nem így képzelte el az utcát. Azt hitte minden arcról, minden darab körül leolvasható a szégyenkezés, gyász tömpítja az emberek hangját, a léptek zaját, még a gyerekek mozdulatait is lefékezi játék közben. Az utca azonban nyugodt volt,

az emberek elégedetteknek látszottak.” Mind-
ez azonban csak látszat: ez a társadalom
Heiszlerrel kapcsolatos magatartásában le-
lepleződik és a menekülő ember útja két
egymással szembenálló táborra osztja az
embereket; azoknak táborára, akik üldözik,
kivetik és azoknak táborára, akik segítik,
rejtegetik.

Az üldözök élén elsősorban a hitleri állam-
rend lepleződik le hivatalos képviselőinek
embertelenségében. F a h r e n b e r g, a
westhofeni tábor parancsnoka hatalmát a
megfélemlítésre építi fel; amikor a titkos
rendőrség nyomozói célszerűségi szempontok
miatt az elfogottak verésésmegtiltják, kivághat
hét plátánt, keresztfákát szögeztet a plátán-
törzsekre és a kézre kerülő szökevényeket miu-
den napoda kötteti ki a többiek megfélemlí-
tésére. Végül mindegyik keresztfának megvan
a némán szenvedő áldozata, csak a hetedik
marad üresen. F a h r e n b e r g a hatalom
örültje, aki belebetegszik abba, hogy nem
tudja elfogadni Heiszler t. Amikor le-
váltják a táborparancsnokságról: öngyilkos
lesz egy szállodában — vagy magasabb tiszt-
séget nyer: „felfelé bukik” — ahogy a fog-
lyok fülebe eljut a kétféle, egyformán lehet-
séges hír.

A hitleri államrend másik támasza: a
besúgó, az áruló B a c h m a n n. Munkás
volt; aki néhány hónapi koncentrációs tábor
után a szabadulás reményéért eladja magát:
árulója lesz saját osztályának. Munkástársai-
ról rendszeresen ad információkat a Gesta-
ponak, az üldözöttek kézrekerítésénél segéd-
kezik. Emiatt tönkremegy a házassága, a
meghasonlik önmagával és embertársaival.
Szeretne szabadulni kinos szerepétől, de már
nem tud. Az egyik westhofeni szökevény:
W a l l a u kézrekerítéséhez ő adja meg a
nyomra vezető információt. Utána rövidesen
felakasztja magát.

Az árulók sorába kerül Heiszler régi
szerelme: L é n i, akinél a szökése után elő-
ször keres védelmet. L é n i nem akarja
megismerni, kiutasítja és feljelentéssel fenye-
getődzik. Mindent megért Heiszler a
falon lógó uniformisból és a katonai csizmák-
ból: időközben férjhez ment a leány egy
Gestapo emberhez. Amikor az üldözött védel-
met keres régi ismerősénél, akiben nagyon
megbízott: S a u e r építész sem akar emlé-
kezni rá, mert nem mer semmi kockázatot
vállalni.

A másik oldalon ott van a csendben ellen-
álló csoportja: a zsidó L ö w e n s t e i n
doktor, aki megsérült kezét bekötözi. Egy
iskolásfüü, akinek a Hitlerjugend egyenruha
alatt sok minden belátására nyílik meg a
szíve: „nem ismer rá” elveszett kabátjára,
mint nyomravezető jelle, s ezzel jőkorra
egérutat nyer Heiszler üldözői elől,
akik a sarkában vannak. M a r e l l i n é,

egyszerű színházi kellékjavító, aki átadja
Heiszlernek a szökevénytársa által
részére letétbe helyezett pénzt és ruhát.
Heiszler felesége: E l l i, aki férjétől
való elhidegülése ellenére sem adja be a
válópert. Sőt önként vállalja az üldözött
munkás feleségének a sorsát: az állandó
zaklatást, a család egyes tagjai részéről a
kiközösítést, a Gestapon való többszöri meg-
hurcoltatást. Paul R ö d e r, Heiszler
gyermekkori barátja, aki soha nem volt
mozgalmi ember, s csak kispolgári vágyak
lelkésítették, a veszély pillanatában befogadja
házába az országosan körözött szökevényt,
akinek magas vérdíjat tűztek ki a fejére:
barátjáért mindent kockára mer tenni: az
életét, a családjá jövőjét. A segíteni akarás
heve egyetlen pillanatban kitűnő szervezővé
alakítja s kezébe veszi barátja megmentésé-
nek ügyét. Kapcsolatokat keres és talál.
A védelmet nyújtók láncolatába kapcsolódik
be F i e d l e r gyári munkás és dr K r e s s
vegyszermérnök s így szinte kézzől kézzel adva
és bujtatva sikerül Heiszlernek egy hol-
land tengerész hajójára eljutni egy külföldi
útlevéllel a zsebében. Ez a hajó s ez az útlevél
számára az életet, a szabadságot, a pokolból
való kimenekedést jelentette. Van valami
mély szimbolikus jelentősége annak, hogy ez
a holland név nélkül áll előttünk minden
emberi érzését elrejtve szenvtelen arcvonásai
mögött: „kissé zsiros arc tág orrlyukakkal,
apró, zsírpárnába ágyazott szempárral, olyan
arc, amiről semmi jót nem tételenze föl az
ember, éppen azért ebben a korban az
egyetlen lehetséges arca egy derék embernek,
aki sok mindent kockáztat.”

Két dologra szeretnék még e regényben
rámutatni: arra, hogy az üldözött Heisz-
ler rejtegetése, segítése menekülésében,
az önkéntes kockázat-áldozatvállalás meg-
újítja a megfáradt, elcsüggedt és kihúnyó
tűzű embereket: közönyössé vált emberek
élete így új értelmet nyer. Elsősorban ez az,
ami ezt a regényt az e m b e r s é g h i t-
v a l l á s á v á teszi. F i e d l e r, a kipróbált
munkásmozgalmi ember a harmadik biroda-
lom kezdeti üldözései között megszakítja
kapcsolatait a föld alá húzódó mozgalommal,
s lassan egész élete, családi élete is, mely
nagy áldozatok vállalására és nagy célok
megvalósítására volt alapozva, elsekélyesedik:
„Bizony, Fiedler, olyan hosszú ideig és olyan
jól vigyáztál magadra, hogy semmit ne le-
hessen rajtad észrevenni, míg egyszerre
csak nyomtalanul eltűnt mindaz, amit más-
sok előtt titkolnod kellett volna. Kiegett...
S így valóban nem fenyegetett már a veszély,
hogy elárulod magad.” A Heiszler
érdekében felújított munkásmozgalmi kap-
csolat egyszerre az ifjúság tűzét hozza vissza
életükbe: „Most este, hogy Fiedler nem jött
haza... és minél tovább várakozott férjére,

aki maga volt a pontosság, annál biztosabban tudta, hogy olyasmi késlelteti, ami vonatkozásban van régi közös életükkel. Ennek a régi közös életnek megvolt az a sajátsága, hogy elég volt egy fuvallata, csupán a reá való emlékezés és újra fiatal lett tőle az ember.” Dr. Kress és felesége közé az unalom óriási szakadékot ver, s már régen megszakadt a házastársi egyetértés közöttük. Heiszler befogadása, bűjtatása, a közösen vállalt kockázat, hogy egy embernek az életét megmentsék, új, általuk nem ismert boldogság élményével tölti meg kihűlő szerelmüket: „Csodálatos — mondta az asszony — valahogy úgy érzem, hogy én tartozom neki halálával, amiért nálunk volt, hogy a vendégünk volt, akárhogy végződik számunkra ez a história. Igen, én is — mondta gyorsan a férfi. Új, soha nem ismert egyetértésben, álmélkodva néztek egymásra.”

Ami a regényt kéri lehetetlen vádirattá teszi, annak felismerése, hogy a hitlerizmus az alapvető emberi érzéseket tagadta meg, az alapvető emberi viszonyokat mérgezte meg. Megmételtyezte a családi kapcsolatokat és az ifjúságot. Ellit sógora: Reiners — nappal banktisztviselő, éjjel SS legény — tiltja ki családi köréből s Elli nővére ebbe beleegyezik, ezt meg tudja érteni és meg tudja magyarázni. Heiszlernek a hit-

lerizmusához húzó testvérei megtiltják az édesanyának, hogy halálra keresett fiát bebocsássa a közös otthonba, nehogy bajt hozzon ezzel a családra. Az ifjúságból is ki akarta űlni a fasizmus a legelemibb családi érzelmeket: a fiak az apákat jelentgetik fel. Wallau arra büszke elfogatása után, a halál küszöbén, hogy gyermekeit meg tudta őrizni ettől a metelytől: „fiaimra nyugodtan rábízhattam rejtekhelyem címét, akkoriban, mikor a többi fiú az apját jelentette fel a tanároknál.”

Anna Seghers regénye egy félelmetes korszakról fest művészi erejű, drámai képet. Olyan korszakról, melynek el kellett pusztulnia és amelyet feltámasztani egyetlen becsületos, igazságszerető ember sem akar. Ez a korszak azt akarta kiölni az emberből, ami az embert méltóvá teszi erre a névre: a szabadság és emberség vágyát. A westhofeni tábor foglyainak közös vallomása az embernek ezt az elpusztíthatatlan vágyát, ezt a megsemmisíthetetlen erejét szegzi szembe a megtérbolyodott hatalom örvényével: „Mindannyian éreztük, hogy a külső hatalmak milyen mélyen és iszonyatosan belegázolhatnak az ember életébe, lelke legbensejébe, de azt is éreztük, hogy a lélek mélyén lakozik valami megfoghatatlan és sérthetetlen.”

Szabadi Sándor

BIBLIOGRÁFIA

DURKÓ MÁTYÁS:

OLÁH GÁBOR MŰVEINEK KRONOLÓGIÁJA

I.

1962. június 23-án lesz Oláh Gábor halálának 20. évfordulója. Minden ilyen évforduló egyenestől ölelő kettős értékelés alkalma, az íróé és magunké. Fel kell tennünk a kérdést: vajon minden érték megmentését, felhasználását feladatának vállaló szocialista korunk megtette minden megtehetőt, hogy — egy kicsit — a mi életünk megálmodásában vagy néha még kivívásában is „elégett” legnagyobbjaink életművéből átmentse a jövőbe mindazt, ami valóban érték, ami építője lehet egységes s egyetemes kultúránknak.

Szerencsésebb s nagyobb eredményekkel kecsegtető a helyzet ott, ahol az értékelőnek csak az író és művet feledő közvélemény közömbösségével kell megharcolnia, s nem kell az igazi értékért magával az íróval — még halála után is — kemény, szinte örök csatát vívnia. Talán éppen múltbeli társadalmi fejlődésünk bonyolultsága indokolja, hogy a magyar irodalomkutatásnak több ilyen „nehéz” esete van, s az Oláh Gáboré ezek közé tartozik.

Író, aki nem tudta helyesen átlátni saját korát, aki nem mindig tudott eligazodni annak politikai s irodalmi harcaiban (lásd a Holnapkonfliktust), de még saját tehetségét, képességeit sem értette meg igazán — az ilyen bizony az értékelésben könnyen félrevezeti a kutatót művészi célkitűzéseivel, nagy erőfeszítéssel végzett vállalkozásával, saját életútja elemzésével. Érték keveredik ezekben közép-szerűvel vagy éppen értéktelennel. Helyesen felismert cél légvárépítéssel, tehetsége, igazi képességei talajából kisarjadt, s örökre megmaradó alkotás ennek félreismeréséből fakadó, rettenetes erőfeszítésekkel, legjobb esetben középszerű művészi, „iparosmunkával”. S Oláh Gáborért így kell magával Oláh Gáborral is megharcolni.

Még „első halálakor”, az Adyékkel való szembekerülés idején — kortársai és saját tehetségét félreismerve — következett be nagy úttévesztése. Ekkor fogalmazta meg a maga számára „az egész zenekarrá fejlődés” művészi programját: „A mai magyar írók kisszerűek,

provincia-tehetségek. Mindeniknek egy hangja, egy színe egy dallama van. Olyanok, mint hatalmas zenekarban egy-egy hegedűs, sápos, trombitás; a maga kiszabott modulációjú hang-útját futkossa szüntelenül. De egész zenekarnak lenni! ez az isteni nagyszerű! Ha valamire büszke vagyok: tehetségemnek sokszólamúsága az. S az én derék kortársaim nem akarják ezt észrevenni.” (Napló II. kötet 1909. július 3. o.)

Még 1939-ben is ennek elhallgatását kérte számon kritikusaitól — s beteljesítését vélte életműve legnagyobb értékének: „Örülök, hogy még életemben megtudtam: mi az írói értékem mások szemében. Egy fiatal debreceni tanár a Protestáns Szemlében, egy másik fiatal debreceni tanár a katolikus Napkeletben írt rólam cikket. Megállapításuk végső eredménye ez: Oláh Gábornak két irodalomtörténeti jelentősége van:

1. Csokonai után száz évre újra beviszi magával Debrecen a magyar irodalomba;

2. a népies lélekből fakadó nemzeti költészetnek ő a megindítója a Nyugatosok (Ady és köre) európai szimbolizmusa után, sőt mellett.

Elég ez egy életre?

Nem tudom, de harmadiknak még hozzátenném:

3. Oláh Gábor költészetének műfaj, tárgyi és nyelvi gazdagságát. Líra, epika, dráma; az egész magyarság, elsősorban Debrecen mint téma; a nyelv népies ízétől föl a Madách és Katona tömött nyelvéig, s a Jókai fantáziájáig. Francia formaszépséggel írt tanulmányok, emberi dokumentumokkal gazdag regények — teljes kört adnak írói munkásságom mezejének. Nem csak lírikus voltam, mint az Adyék tábora.

Miért nem ismernek még sem?

Mert könyveim pár száz példányban is alig forognak kézen. Nyíró József regényein 30—40 ezres példányok ragyognak. Legjobb versesköteteim jó ha 2—300 példányban bolyonganak és rongyoskodnak a hazában. Mi lenne, ha én egyszer 30—40 ezer számban jelennék meg? — Sebaj, még így is hatok. Lassan, de biztosan.” (Napló V. kötet 45—46. o. 1939-ből.)

Néha szubjektív életének, írói sikertelenségének realitása ébreszti magára. Ilyenkor megsejti írói életútjának hibáit is. 1929-ben naplójában így ír: „Az a tény, hogy 30 kötetem kéziratban van kiadatlan: inkább azt bizonyítja; nagyon is ritka rostán rostálom meg életem búzáját.” (Napló IV. kötet 1929. 76. o.) Ilyenkor felrémlik előtte nagy csábítója, félrevezetője: gáttalan fantáziája is. „Csak egy bennem a félelmetes — írja önéletrajzában — mint szegény Hamletben: a fantáziám. Még mindig nem sikerült uralmam alá hajtani. Ő vezet. S ingoványokon lobog át előttem, csalogató lidérccláng képében. Nekem követnem kell, ha élek, ha halok.”

Itt közölt munkánkkal most nem az értékelés nehéz feladatát szeretnénk ténylegesen továbbfolytatni, hanem az ehhez vezető technikai feltételt kívánjuk minden kutató számára megteremteni. Oláh Gábor teljes életműve éppen az előbb, röviden elemzett okok miatt — sohasem fog nyomtatásban nyilvánosság elé kerülni és ez az ő érdekében is történik. Ugyanakkor irodalomtörténetileg egész életműve is érdekes, izgalmas kordokumentum, amely nélkül a XX. század irodalmának értékelése elképzelhetetlen lenne. Oláh Gábor hagyatéka állami tulajdon, a debreceni Déri Múzeumban minden kutató számára bármikor megtalálható. Ebből a helyzetből kiindulva — úgy gondoljuk — szinte az egész életművet hozzáférhetővé tesszük, ha műveinek kronológiáját közreadjuk, ha legalább címszerű adataiban egész életútját felvázoljuk.

Fentebb azt mondtuk, hogy jelen cikkünkkel nem értékelő feladatot akarunk megoldani. Ugyanakkor azonban biztosak vagyunk benne, hogy már magának a kronológiának az elolvasása, ez életmű méreteinek, műfaji arányainak, tematikus gazdagságának, a megjelenés mértékének az áttekintése önkénytelenül is értékelésre kényszeríti az olvasót. És ez az értékelés ellentmondásos, mint maga az értékelés tárgya. Elismeréssel adózunk e nagyméretű művészi erőfeszítésnek, e tematikus, műfaji, nyelvi gazdagságra való törekvésnek, a mostoha vidéki írói körülmények között is az országos színvonalonmaradás igényének, az esztétikai tudatosságnak, a meg nem jelenés, az elfeledés, a kirekesztettség miatti fásultságot is legyőző öntudatnak, — de ugyanakkor azt is szomorúan érezzük: amit aranynek hittünk sem mind arany, és tragikusan rettenetes-nagy, saját tényleges tehetségét messze túlnővően nagy, túlfeszített ez az életmű. Sárarany.

Éppen ez a helyzet követeli a sürgős és végleges értékelés elvégzését. Oláh Gábor hagyatéka olyan bánya, melyből a sok meddő követ lehántva még további aranyra bukkanhatunk. Bizonyíték az utolsó 5 év két Oláh-kötete: a válogatott elbeszélések és költemények gyűjteménye. De vessünk egy pillantást Oláh Gábor műveinek hirtelen elkészített sta-

tisztikájára, — lehetetlen, hogy fel ne ébredjen bennünk: az elbeszélésekhez és versekhez hasonlóan valószínűleg igazi értékek rejlenek a drámák, regények, tanulmányok, elbeszélő és drámai költemények, fordítások eddig felátartatlan kézirattemetőjében. Íme néhány összegező adat:

<i>Összes költeményeinek száma :</i>	2294 db
Ebből kötetben megjelent	1043 db
Kéziratban maradt ránk	1251 db

<i>Elbeszélő költeményeinek száma</i>	29 db
Ebből kötetben megjelent	16 db
Folyóiratban, napilapokban megjelent	2 db
Kéziratban maradt ránk	11 db

<i>Drámai költeményeinek száma</i>	13 db
Ebből kötetben megjelent	5 db
Kéziratban maradt ránk	8 db

<i>Regényeinek száma</i>	25 db
Ebből megjelent	8 db
Kéziratban maradt ránk	17 db

<i>Novelláinak, elbeszéléseinek száma</i>	83 db
Csak folyóiratokban és napilapokban megjelent	30 db
Kötetben is megjelent	38 db
Kéziratban maradt ránk	15 db

<i>Drámáinak száma</i>	51 db
Kötetben is megjelent	6 db
Kéziratban maradt ránk	45 db
Hivatásos vagy műkedvelő színjátszók előadtak belőle	10 db

<i>Tanulmányainak száma</i>	80 db
Kötetben megjelent	17 db
Folyóiratokban, újságokban megjelent	51 db
Kéziratban maradt	12 db
(közülük 2 teljes tanulmánykötet)	

<i>Fordításainak száma</i>	10 k.
Ebből megjelent	4 k.
Kéziratban maradt ránk	6 k.

Ezek feldolgozása még adóssággént nehezedik ránk. Nem oldható meg ez a feladat egy ember erejével — és éppen ennek a kronológiának a közreadásával szeretnénk munkatársakat szerezni e sürgető és szép feladat befejezésére.

A kronológiát jórészt a kéziratok keletkezési dátuma, Oláh Gábor naplóinak saját életére, műveire vonatkozó megjegyzései, a kiadások adatai alapján állítottam össze. A kronologikus sorrend alapjául a megírás időrendisége számított. Külön jelöljük az egyes művek nyomtatásban való megjelenését is.

Munkánkban — a könnyebb kezelhetőség kedvéért — a következő rövidítéseket használtuk:

- DDM = Debreceni Déri Múzeum Oláh Gábor hagyatéka.
 vf. = versesfüzet.
 ...sz. = hagyatéki leltárszám.
 B/I. (1902) = Bokréta I. kötet. Debr. 1902. (Oláh, Gyökössy, Baja, Madai versei) Szerzők kiadása.
 B/II. (1904) = Bokréta II. kötet. Debr. 1904. (Oláh, Gyökössy, Baja, Madai versei) Szerzők kiadása.
 K. (1906) = Oláh Gábor: Költemények. 1906. Bp. Singer és Wolfner kiadása.
 B/III. (1908) = Bokréta III. kötet. 1908. Debrecen. (Oláh, Gyökössy, Baja, Madai versei) Szerzők kiadása.
 Él. (1908) = Oláh Gábor: Élet lobogója alatt. Bp. 1908. Franklin kiad.
 Gf. (1909) = Oláh Gábor: Gondolatok felhőfutása. Debrecen 1909. Saját kiadása.
 Ialk. (1909) = Oláh Gábor: Istenek alkonya. Debrecen 1909. Saját kiadása.
 Ve. (1911) = Oláh Gábor: Viola elbukott. Bp. 1911. Franklin kiadása.
 Hv. (1917) = Háborús versek. Bp. 1917. Magyar Könyvtár.
 Laf. (1918) = Oláh Gábor: Laura fátyola. Debrecen 1918. Csáthy kiadás.
 Fo. (1919) = Oláh Gábor: Forradalmi versek. Debrecen 1919. Csáthy kiadás.
 Pb. (1925) = Oláh Gábor: Patkánybűvölő Bp. 1925. Athenaeum kiadása.

- Vk. (1928) = Oláh Gábor: Válogatott költeményei. Debrecen 1928. Csokonai Kör kiadása.
 Ik. (1929) = Oláh Gábor: Isten kémje. Debrecen 1929. Saját kiadása.
 Po. (1931) = Oláh Gábor: Pokol. Debrecen 1931. Saját kiadása.
 Pan. (1933) = Oláh Gábor: Panoráma. Debrecen 1933. Saját kiadása.
 Pe. (1937) = Oláh Gábor: A pesszimista. Debrecen 1937. Saját kiadása.
 Ird. Forr. (1956) = Irodalom Forradalom. Bp. 1956. Magvető Könyvkiadó.
 Vál. Költ. (1957) = Oláh Gábor válogatott költeményei. Bp. 1957. Alföldi Magvető Könyvkiadó.
 Pk. = Papp Károly Emlékkönyv.
 D. K. K. (1944) = Debreceni Képes Kalendárium 1944.
 Dz. (1955) = Debreceni zendülők. Alföldi Magvető 1955.
 Tt. (1954) = Túl a Tiszán (Alföldi Könyvkiadó, Debrecen 1954.)
 TL. (.....) = Tanulók Lapja.
 D. (.....) = Debrecen, (Napilap.)
 Bp. Hírl. = Budapesti Hírlap.
 Dfu. = Debreceni Független Újság.
 Bp. N. = Budapesti Napló.
 D. Cs. Sz. = Debreceni Csokonai Színház.
 Ia. (1910) = Oláh Gábor: Írói arcképek. 1910. Singer és Wolfner kiad.
 Ba. (1918) = Oláh Gábor: Balgatag szerelem. Debr. 1918. Csáthy kiad.
 Ki. (1932) = Oláh Gábor: Költők és írók. Debr. 1932. O. G. kiad.
 Vu. (.....) = Vasárnapi Újság. Bp.
 UN. (...) = Új Nemzedék. Bp.
 V. (.....) = Virradat. Bp.

Kéltetkezés időpontja	A mű címe	A mű sorsa, megjelenése	Kézirat helye, száma
1892—94 1894—1895	Versesfüzet	78 kötetben eddig meg nem jelent vers kézírata	DDM 1. sz.
1895	Versesfüzet	25 kötetben meg nem jelent és 2 db Vál. Költ. (1957) kötetben megjelent vers kézírata	DDM 2. sz.
1896	Hazaszeretet (vers)	56 kötetben meg nem jelent és 2 folyóiratban megjelent vers kézírata	DDM 3. sz.
1897. XI. 15.	Versesfüzet	Csáthy Dezső osztálytársa neve alatt a TL (1896)-ban megjelent első nyomtatott költeménye	DDM 4. sz.
1897	Unaloműző (az első évek versei)	33 kötetben meg nem jelent és 2 db Ik. (1929) és Vál. Költ. (1957) kötetben megjelent vers kézírata	DDM 4/b. sz.
1898	Dialogus (drámai kísérlet)	30 kötetben meg nem jelent vers kézírata	DDM 5. sz.
1899	Versesfüzet	44 kötetben meg nem jelent és 1 Vál. Költ. (1957) kötetben megjelent vers kézírata	DDM 6. sz.
augusztus	Névtelen hősök (novella)	A TL-nál pályadíjat nyert s ott megjelent novella	DDM 7. sz.
	Versesfüzet	72 kötetben meg nem jelent és 1 db Vál. Költ. (1957) kötetben megjelent vers kézírata	DDM 8. sz.
	Luccheni (vers)	A D. (1899)-ben megjelent, Erzsébet királyné gyilkosát átkozó vers	DDM 9. sz.
	Pillangó szerelem (vigjáték)	A TL-nél pályadíjat nyert s ott megjelent tanulmány	DDM 10. sz.
	Az örök ember (verses elbeszélés)	48 kötetben meg nem jelent és 7 db TL (1899), B/I. (1902), B/II. (1904) és Vál. Költ. (1957) kötetekben megjelent vers kézírata	DDM 11. sz.
	Petőfi: Apostola (értékelés)	A TL-nál pályadíjat nyert s ott megjelent költemény	DDM 12. sz.
V/22—25-ig IV. 3. 1900	A gyáva (Elbeszélő költemény)	Pályamunka a Jókai Kör pályatételére	DDM 13. sz.
	Borúra derű (színmű egy f.)	Mj. TL (1901) 18. sz.	
	Iduna (történeti elbeszélés)	48 kötetben meg nem jelent és 10 db B/I. (1902), B/II. (1904), K. (1906) és Vál. Költ. (1957) kötetekben megjelent vers kézírata	
	A világiáró diák (elbeszélés)		
1901	Versesfüzet	Debreccenben az Akadémián nyer pályadíjat. Mj. a pesti „Egyetemi Lapokban”	
I. 6.	Országh Ilona (elbeszélő költemény)	46 kötetben meg nem jelent és 12 B/I. (1902), B/II. (1904) és Vál. Költ. (1957) kötetben megjelent vers kézírata	DDM 14. sz. DDM 15. sz. DDM 16. sz.

1902	Vajda szerelmi lírája (tanulmány) Politikai beszéd	Mj. debreceni Főiskolai Lapokban Elmondta a bp-i szociáldemokraták ülésén	DDM 160. sz.
	Versesfüzet	30 kötetben meg nem jelent és 9 B/II. (1904), Hv. (1917), Vtk. (1928) és Vál. Költ. (1957) kötetekben megjelent vers kézírata	DDM 17. sz.
1903	Bokréta I. (verseskötet) Rosmersholm (tanulmány Isben drámájáról) Ibsen: Rosmersholm (drámafordítás 4 f.-ban) Pártos magyarok (elbeszélés) Versesfüzet	Mj. Egyetemi Lapok (1903. évf.) Oláh, Gyökössy, Madai, Baja versei. A szerzők kiadása. Mj. Egyetemi Lapok (1903. évf.) és önálló kötetben Debr. (1910). Szerző kiadása.	DDM 18. sz. DDM 21. sz.
1903. jan. X. 6— 1904. II. 25-ig	Gaál Mózes (megemlékezés) Verses levelek	49 kötetben meg nem jelent és 16 B/II. (1904), Pan. (1933), Vtk. (1928), Ik. (1929), és Vál. Költ. (1957) kötetekben megjelent vers kézírata	DDM 19, 20. sz. DDM 22. sz.
március	Új bokréta (verseskötet) Csokonai és a latin költők (tanulmánykötet) A tarpataki völgyben (leírás) Csere legény, csere lány (vigjáték) Erős Mátyás házassága (krónikás történet) A debreceni zendülők (elbeszélés) Versesfüzet	Mj. Bp. Hírl. (1904) évf. Gaál Mózeshez és Juhász Gyulához írott verses levelek kézírata Oláh, Gyökössy, Baja, Madai versei. Szerzők kiadása. Debrecen, 1904. Városi Nyomda. Mj. Bp. 1904. Franklin kiadás. Mj. Méhler Vilmos olcsó kiadásában és a Dz. (1955) kötetben Mj. Egyetemi Lapok (1904) 7—8—9—10. sz. és Dz. (1955) kötetben. Mj. Egyetemi Lapok (1904) 7—8—9—10. sz. és Dz. (1955) kötetben meg nem jelent és 8 B/II. (1904) és K. (1906) kötetekben megjelent vers kézírata	DDM 23. sz. DDM 23/b. sz.
1905	Al-Csokonai versek (tanulmány) Csokonai és a természet (tanulmány) Krisztus és a pápa (Zichy képének értékelése) Kint a Hortobágyon (cikk) Csokonai emlékezete (színdarab) Lilla (színmű) Bujdosó diákok (dramolette)	Mj. Bp. Hírl. 1905. 141. sz. Mj. Dfu. (1905. évf.) Bp. Napló és Dfu. (1905. évf.) Dfu. (1905. évf.) Játszották a kollégiumi diákok az országos Csokonai ünnepeken. Pályadíjat nyert. Előadták a D. Cs. Sz.-ban. Előadták a debreceni diákok 1907-ben	DDM 25. sz. DDM 26. sz. DDM 27. sz.

Keletkezés időpontja	A mű címe	A mű sorsa, megjelentése	Kézirat helye, száma
XII. 31.	Versesfüzet	(1904. II—1907. VII-ig) 31 kötetben meg nem jelent és 2 Vk. (1928) kötetben megjelent vers kézírata	DDM 28. sz.
1906	Debreceeni népdalok (saját gyűjtés) Versesfüzet	(1904—1906-ig) 81 kötetben meg nem jelent és 21 K (1906) és Vál. Költ. (1957) kötetekben megjelent vers kézírata	DDM 29. sz.
XI. 20.	Tarr Mihály válik (elbeszélés) Bodor: Ember tragédiája, mint az egyén tragédiája (könyvbírálat) Egyetemisták (elbeszélés) Szabolcska: Csendes dalok (könyvbírálat) Szávay: Vitézi énekek (könyvbírálat) Egy magyar könyv (Móricz Pálról) Versesfüzet	Mj. Dfu. (1905). Karácsonyi melléklet. Mj. Dfu. (1906. évf.) Mj. Dfu. (1906. évf.) Mj. Dfu. (1906. évf.) Bp. Hírl. (1906. évf.) (1906. VIII—1907. IV-ig) 4 kötetben eddig meg nem jelent és 1 K. (1906), kötetben megjelent vers kézírata Mj. Bp. Hírl. (1906. évf.) Mj. K. (1906) kötet	DDM 30. sz.
VIII. 27.	Bodor Aladár versek (könyvbírálat) A kutyák sztrájkja (verses elbeszélés) Költemények (verses kötet) Barangolások Erdélyben (útírárs) Színi bírálatok Kisdiákok olvasmánya (cikk) A kortesmalac (verses elbeszélés)	Mj. Singer és Wolfner kiad. Mj. Dfu. (1906). Debr. (1906) Hegedűs és Sándor kiad. és 1919. Csáthy kiad. Mj. Dfu. (1906. évf.) Mj. Bp. Hírl. (1907. évf.) Mj. V. (1911) kötet	DDM 32. sz.
1907 I. 1.	Beőthy Zsolt (tróir arckép)	Mj. Bp. Hírl. (1907. évf.) 78. sz. Új idők (1910. évf. 14. sz.) és Ia. (1910) kötetben.	DDM 32. sz.
XI. 19.	Szerkesztenek a fiúk (dráma egy f.-ban) A debreceni nyelvjárás (tanulmánykötet) Jókai és Debrecen (tanulmány)	Mj. Nyelvészeti füzetek 26 Bp. (1906) Athenaeum 63. lap. Mj. Régi divatok (1906. évf.) 5—6. füzet és Irod. Tört. Közl. (1906)	DDM 33. sz.
	Karácsony György (dráma)	Címváltozat: A fekete ember. (első megformálás 1903. júliusából)	DDM 33/d. sz.
	A pénz. (dráma egy f.-ban) V. László (dráma)	Címváltozat: Hunyadi László. Előadták Máramaroszigeten és D. Cs. Sz.-ban.	DDM 34. sz.
VI.			DDM 35. sz.
			DDM 36. sz.
			DDM 37. sz.
			DDM 38. sz.

IX. 8—10.	Heine: Utazás. a Harzban (fordítás)	Mj. Bp. (1907) Franklin kiad.	DDM 39. sz.
	A fűiskolai nagykönyvtár (cikkk)	Mj. Dfu. (1907 évf.)	DDM 40. sz.
1907	Csokonai és Petőfi (tanulmány)	Felolvasa a Csokonai Körben 1907. XI. 11-én. Mj. Petőfi Almanach (1909).	DDM 41. sz.
	Petőfi képzete (tanulmányrészlet)	Mj. Bp. Hírl. (1907. évf.)	DDM 42. sz.
IV—V. 4-ig	Petőfi magyarjai (tanulmány)	Mj. Bp. Hírl. (1908. évf. 305. sz.)	DDM 42. sz.
	Petőfi (cikkk)	Mj. Dfu. (1907. évf.)	DDM 43. sz.
II. 23.	Csokonai ismeretlen levele (anyagközlés)	Mj. Bp. Hírl. (1907. szept. 17. szám)	DDM 32. sz.
	Al-Petőfi vers (tanulmány)	Mj. Ird. Tört. Közl. IV.	
III. 5.	Az ember keservei (elbeszélő költemény)	(1906—1907. évf.) 37 kötetben meg nem jelent és 20 K. (1906), B/III. (1908) és Vál. Költ. (1957) kötetben meg-	
	Aki kétszer halt meg (elbeszélő költemény)	jelent vers kézírata	
1908	Germán és Ugor (elbeszélő költemény)	(Első megfogalmazás 1905. I. 10-től 1906. VI. 4-ig.) Mj. Bp. (1908) Franklin kiad.	
	Versesfüzet	Mj. Dfu. (1908.) húsvéti szám	
1908	Sámson (költői elbeszélés)	Mj. Bp. Hírl. (1908. dec. 21.)	
	A halál költészete (cikkk)	Mj. Bp. Hírl. (1908. évf. 96. szám.) és Ia. (1910) kötetben	
1908	A Holnap (hozzászólás Rákosi Jenő tár-cájához)	Mj. Bp. Hírl. (1908. évf. 137. szám) és Ia. (1910) kötetben	
	Gyulai Pál (írói arckép)	Mj. Bp. Hírl. (1908. évf. 226. szám) és Ia. (1910) kötetben	
VI. 28.	Herczeg Ferenc (írói arckép)	Mj. Debr. (1908) Hegedűs és Sándor kiad.	
	Vajda János (írói arckép)	Előadták a Cs. Sz.-ban	
VI. 28.	Keletiek nyugaton (útirajz)	Oláh, Gyökössy, Baja, Madai versei. Mj. Debr. (1908). Szerzők kiadása.	
	A halottak visszajárnak (dráma)	Mj. Bp. (1909) Franklin bizománya	
1908	Bokrétá III. (verseskötet)	Mj. Dfu. (1908. évf.)	
	Az élet lobogója alatt (verseskötet)	Mj. Bp. Hírl. (1909. évf. 308. sz.) és Ia. (1910) kötetben	
1909	Tóth József (nekrológ)	Előadták D. Cs. Sz.-ban Mj. a Keletiek Nyugaton-nal	
	Szabolcska Mihály (írói arckép)	együtt Debr. (1909) Hegedűs és Sándor kiad.	
1909	A meztelen asszony (színmű 1 f.-ban)	Mj. Dfu. (1909. évf.) és Ia. (1910) kötetben	
	Ady Endre (írói arckép)	(1904—1908-ig) 84 kötetben meg nem jelent és 28 B/III. (1908), Él. (1908) és Vál. Költ. (1957) kötetekben meg-	
1908	Versesfüzet	jelent vers kézírata	
	Versesfüzet	(1908—1909) 5 kötetben meg nem jelent és 22 db Él. (1908) és Gf. (1909) kötetekben megjelent vers kézírata	
1909	Nyugatiság és nemzetiség (cikkk)	Mj. Budapesti újságírók Almanachja II. (1909 évf.)	
	Petőfi képzete (tanulmánykötet)	Mj. Bp. (1909) Csokonai Kör kiadása	

Kéltetkezés időpontja	A mű címe	A mű sorsa, megjelenése	Kézirat helye száma
IX. 18. 1910	Korunk hőse (verses regény) Istenek alkonya (verseskötet) Péterfy Jenő (írói arckép) Gondolatok felhőfutása (verseskötet) Az utolsó Gál (elbeszélő költemény) Írói arcképek (tanulmánykötet) Ady Endre utolsó könyve (bírálat) Andrejev Leonid (tanulmány) Arany János irodalomtörténete Hazay Olivér: Egy könyv (könyvbírálat) Csokonait kicsapják (tanulmány) Viola elbukott (verseskötet)	Mj. Bp. (1909) Franklin kiadása (1909. VII. 19—VIII. 30-ig) Mj. Debr. (1909) Singer és Wolfner bizománya Mj. Bp. Hírl. (1909. évf. 239. sz.) és la. (1910) kötet Mj. Debr. (1909) OG. kiadása Mj. Bp. (1910) Singer és Wolfner kiadása Mj. Nyugat 1910. aug. 16. Mj. Nyugat 1910. nov. 1. Nyugat 1910. nov. 15. Nyugat 1910. nov. 15.	DDM 49. sz. DDM 50. sz.
1911	Julius néni elkésett (elbeszélés) Önéletrajz Az embernek fia (dráma)	Mj. Nyugat 1911. febr. 15. I. köt. 360—65. lap. (Összeállította 1910. nov. 7.) Mj. Bp. (1911). Franklin bizománya. Mj. Vu. 1911. július 2., Ba. (1918.) és Dz. (1955) kötet- ben Mj. Budapesti Újságírók Almanachja (1911) (kézirat befejezés 1910. aug. 6.) Mj. Debr. (1912.) Hegedűs és Sándor kiad.	DDM 51. sz.
1912	A lengyel herceg (elbeszélés) Levél a Világhoz	Mj. Bp. Hírl. (1913. júl.) és Ba. (1918) kötetben	DDM 52. sz.
1913	Szeretlek Debreceen! (cikk) Vas Mihály jó napja (elbeszélés)	Mj. Világ (1913. júl.) Mj. Bp. Hírl. (1913. szept. 2.) Mj. Bp. Hírl. (1913. nov.), a Ba. (1918) és Dz. (1955) kötetben	
1914	Köd ül a lelkemen (elbeszélés) Önéletrajz Tarr Mihály (elbeszélés) Beteg szerelmek (novella) A kém (elbeszélés) Julius asszony elkésett (elbeszélés)	Mj. Bp. Hírl. (1913. okt. 29.) és a Ba. (1918) kötetben Mj. Erdékes Újság (1913. karácsony) Mj. Dfn. (1913. évf.) és Pesti Hírl. (1913. febr.) Mj. ÚN. (1914) és Ba. (1918) kötetben Mj. ÚN. (1919) és Ba. (1918) kötetben Mj. Erdékes Újság Dekameronja III. kötet és Ba. (1918) és Dz. (1955) kötetben	DDM 53. sz. DDM 53. sz. DDM 53/b. sz.
VII. X. 1915	Szegény magyarok (regény I—II. kötet) A szobor él (kisregény) A délibábok városa (elbeszélés) Háború és háborús költészet (cikk) A. B. F. R. A. (elbeszélés)	Mj. Debr. (1914). Csáthy F. kiadása. Mj. Dz. (1955) kötetben Mj. ÚN. (1915. jan. 31. és febr. 7.) Mj. ÚN. 1915. márc. 21.	

1915	Két verseskönyv (könyvbírálat Juhász Gyula és Gyóni Géza versesköteteiről) Riedl Frigyes (írói arckép) Hazajött a honvéd (elbeszélés) Katona nők (cikk) Két hős (elbeszélés) Deák György (regény)	Mj. ÚN. 1915. Mj. ÚN. (1915. márc.—ápr.) és Ki. (1932) kötetben Mj. ÚN. (1915. július 25.) és Dz. (1955) kötetben Mj. ÚN. (1915) Mj. ÚN. (1915. okt. 3. és 10.) Mj. V. 1918. évf. és Bp. 1919. Athenaeum kiad. II. kiad.: Bp. 1946. Misztófalusi.	DDM 55. sz.
1916	Thurzó Ilona (színmű) Jött éve csodáknak (színmű) Csokonai és a rokokó (tanulmány) Erdély a magyar irodalomban (tanulmány) Shakespeare (tanulmány) Versesfüzet	(Írta 1915. őszén és 1916. telén) Mj. Nagyvárad (1919). Sonnenfeld kiad. Előadta: D. Cs. Sz. (1926). Mj. Bp. Szemle (1917. július) és Ki. (1932) kötetben. Mj. ÚN. (1917) 39. szám Mj. Magyarország (1916) karácsonyi szám 7 kötetben meg nem jelent és 2 Vál. Költ. (1957) kötetben megjelent vers kézirata Mj. Magyarország (1917) évf. 61—62. szám Hangvay, Kiss és Oláh versei. Mj. Bp. (1917). Magyar Könyvtár, szerk. Radó Antal.	DDM 56/b. sz.
1917	Arany János (cikk) Háborús versek (verseskötet) Shakespeare költészete (monográfia drámai írói működéséről) Széchenyi (dráma) Léda hatványja (vigjáték 3 f.) Álom (novella) Legkedvesebb könyveim (cikk) Program A zsidóság történetére és helyzetére vonatkozó feljegyzések Versesfüzet	Ebből írta később az ugyanilyen című regényt Mj. Ba. (1918) kötetben Mj. Magyarország 1917. aug. 25. Mj. V. (1917) I. számában (1916—1918-ig) 20 kötetben meg nem jelent és 16 Pb. (1925) és Vál. Költ. (1957) kötetben megjelent vers kézirata Mj. V. 1918. febr. 3. Mj. V. 1918. febr. 17., Komáromi Hírlap (1918) 10—11. sz. és Ki. (1932) kötet Mj. V. 1918. ápr. 28. és Thália (1919) I. évf. 1. szám	DDM 57. sz. DDM 58. sz. DDM 59. sz. DDM 59. sz. DDM 60. sz.
VII.—VIII.			
1917			
V.			
1918	Tömeg és egyén (cikk) A magyar regény (tanulmány) A művészi alkotás lélektana (tanulmányrészlet)		

Kézikönyv időpontja	A mű címe	A mű sorsa, megjelenése	Kézirat helye, száma
1918 VII—VIII.	Magyar életképek (Fokról-fokra; Egy anya; Két ember; Két ló; Keresz- teződés; Csokonai kilép sirjából; A szegények szegénye; Két temető; Gyermekek; Samu nadragja); Hamlet (tanulmány) Apológia (saját forradalmi költészetét meg- védő tanulmány Kosztolányi bírálatá- val szemben) Laura fátyola (verseskötet) Balgatag szerelem (elbeszélés kötet) Lázár feltámadása (regény)	Mj. V. 1918. febr. 7. márc. 17. ápr. 2. május 14. augusztus 25. szept. 8. szept. 29. és a Dz. (1955) kötetben 5 elbe- szélés közülük Mj. V. 1918. április 4. Mj. V. 1918. dec. 5. Mj. Debr. (1918). Csáthy kiadás. Mj. Debr. (1918). Csáthy kiadás.	Kézirat elvesztett Csáthy kiadónál
1919	Két testvér (regény) Éjszakák királynője (operett 3. f.) Forradalom (verses füzet) Forradalmi versek (verseskötet) Shakespeare tragikus művészet (tanulmány) Ady Endre (tanulmány) Szerelm és halál (regény) Versesfüzet	Mj. Debr. (1918). Hegedűs és Sándor kiad. II. kiadás (1919). (címváltozat: Fekete pillangó) Mj. Debr. (1919). Csáthy kiadás. Mj. Magyar Szó Nagyvárad (1919) Mj. Magyar Szó Nagyvárad (1919) (1918. dec.—1919. dec.-ig) 30 kötetben meg nem jelent és 18 Fo. (1919). Ird. és Forr. (1956), Tt. (1954), Pb. (1925) és Vál. Költ. (1957) kötetekben megjelent vers kézirata Mj. A leláncolt Prometeusszal együtt Debr. (1936). Nagy Károly és tsa kiadás. Mj. Új Magyar Szemle (1920) II. 190—201. lap és ki. (1932) Mj. V. (1921) évf. (1920. jan.—1922. dec.-ig) 21 kötetben meg nem jelent és 13 Pb. (1925) kötetben megjelent vers kézirata (Megírás: 1921. aug. 27—1922. május 5.) A „Küzdő magyarok” II. része Mj. Debr. (1922). Mélius kiad. Mj. Debr. (1922). Mélius kiad. Mj. Magyar Jövő Almanachja (1922) Mj. Magyar Jövőndő (1922. évf.)	DDM 61. sz. DDM 60. sz. DDM 62. sz. DDM 63/a. sz. DDM 64. sz. DDM 65. sz. DDM 63. sz. DDM 66. sz.
1920	Napkeleti királyfi (verses színmű)		
1921	Arany János magyarsága (tanulmány) Álmódó magyarok (regény) Verses füzet		
1922	Dante (drámai költemény) Fekete angyal (regény) Léda hatnyúja (regény) Petőfi feje (elbeszélés) Shakespeare történeti drámái (tanulmány) Magyarok (színmű 4 f.)		DDM 67. sz.

1923	jún. 12.	Betűjáték (verses prólógus)	A Debreceeni Főreálgimnázium 50. éves jubileumára. Mj. Debr. Főreál Értesítő (1921—22)	DDM 71. sz.
1924	márc. 28.	A táltsos-fiú (regény) Férfitemető (dráma) (Címtelen elbeszélő költemény) Petőfi Sándor (írói arckép)	Mj. Debr. (1925). Mélius kiadás. (Megírás: 1922—1924-ig) Előadtták: D. Cs. Sz.-ban	DDM 68. sz. DDM 69. sz.
VII—VIII.	1924	Madách világnézete (tanulmány) Az a névtelen levél (vigjáték 1 f.) A boldogtalan királyfi (operett 3 f.-ban) Új evangélium (regény I—II. kötet)	Mj. Tisza István Tud. Társ. Kiadványai I. füzet Debr. (1923) Csáthy kiadás. Mj. Bp. Hírl. (1924) 97. szám	DDM 70. sz.
jan.	1925. VII. 1—VIII. 13.	Új evangélium (tárcasorozat) Lord Byron (tanulmány) Michelangelo (drámai költemény) Jókai (tanulmány) A néma asszony (dráma) Raffael napja (dramolette) Versesfüzet	Mj. folytatásban: Egyetértés (Kolozsvár 1924. júliustól) Mj. és önálló kötetben Oláh Gábor kiadása Mj. Debr. (1924. júl. 27—aug. 4-ig) Mj. Egyetértés (Kolozsvár 1924. dec.) és Ki. (1932.) kötetben Megírás ideje 1924-től 1925 júniusáig Mj. Debr. Főreál Értesítő (1924—25.) 3—8 1. és Ki. (1932) kötetben (1924. május 18—június 12-ig) (1923. januártól 1925. szeptemberig) 21 kötetben meg nem jelent és 30 Pb. (1925) Ird. Forr. (1956) kötetben megjelent vers kézírata	DDM 26. sz. DDM 71. sz.
1926	1926	A művészi alkotás lélektana (tanulmánykötet utolsó kidolgozása)	Mj. Tisza I. Tud. Társ. I. o. kiadványai IV. kötet 2. szám Debr. (1928)	DDM 63. sz. DDM 72. sz.
1926	1926	Patkánybűvölő (verseskötet) Nagyemberek iskolája (vigjáték) Móricz Zsigmond 25 éve író (cikk) Raffael halála (drámai költemény) Bakó Mihályt szél érte (novella) Peer Gynt (cikk) Beethoven (színmű) Az ifjú Michelangelo (drámai költemény) Az alma meg a fája (novella) Bakó Mihály szoknya után fut (novella) Bakó Mihály válik (novella) Bakó Mihály megjobbul (novella) Beethoven zongorázik (novella)	Mj. Bp. (1925) Athenaeum kiadás. Mj. Debr. (1926) 42. szám. Mj. Pesti Hírlap 1926. április 4. Mj. Pesti Hírlap 1926. április 5. és a Dz. (1955) kötet Mj. 1925. Debr. okt. 8. (Megírás időpontja: május 1—24-ig.) Mj. Pesti Hírlap 1926. július 18. Mj. Pesti Hírlap (1926 május 30.) Mj. Bp. Hírlap (1926. június 13.) és Dz. (1955) kötetben Mj. Bp. Hírlap 1926. május 30. és Dz. (1955) kötetben Mj. Pesti Hírlap 1926. július 11. és Dz. (1955) kötetben Mj. Pesti Hírlap 1926. dec. 5. és Dz. (1955) kötetben	DDM 73. sz. DDM 74. sz.

Képletkezés időpontja	A mű címe	A mű sorsa, megjelentése	Kézirat helye, száma
1926	Az ideg orvos és betegé (novella) A múltak koporsója kinyílik (novella) Mozgóképek Pantheona (cikkek) Beethoven (drámai költemény) A király fia (vígjáték) A házasság komédiája (vígjáték) Önéletrajz A csonka ember (novella) Szilveszter éjjelén (novella) Ismeretlen katonák (dráma)	Mj. Pesti Hírlap 1926. szept. 5. Mj. Pesti Hírlap 1926. aug. 1. és a Petőfi Társaság jubiláris kötetében 1926-ban és Dz. (1955) kötetben Mj. Pesti Napló 1926. szept. 24. (Megírás ideje: VII. 16—IX. 5-ig)	DDM 75. sz. DDM 76 és 80. sz. DDM 77. sz.
X. 6. X. 18—21-ig	Versesfüzet	Mj. Petőfi Társaság Almanachja (1926) Mj. Magyarország (1926) karácsonyi szám Mj. Pesti Napló 1926. december 31.	DDM 77. sz.
XII. 31.	Versesfüzet	(V—VI. hónap) 2 kötetben meg nem jelent és 5 lk. (1929) kötetben megjelent vers kézírata (1925—27-ig) 17 kötetben meg nem jelent és 20 lk. (1929) kötetben megjelent vers kézírata	DDM 46. sz. DDM 45. sz.
1927	A Bacsó ház (novella) A trónörökös (novella) A tanár úr nyaral (novella) Debrecen (leírás) Az egyéniség nevelése A tűzmadár (operaszöveg) Fata Morgana (novella) Három oroszán (költői elbeszélés)	Mj. Pesti Hírl. 1927. jan. 9. Mj. Dz. (1955) kötetben Mj. Pesti Hírlap (1927 febr. 10) Mj. Pesti Hírlap Kincses könyve 1927. Debreceni Szemle (1927 febr. 24.)	DDM 78. sz. DDM 82. sz. DDM 79. sz.
jún. 23.	Édesanyám (színmű) A mostoha fiú (novella) Szüret (színmű 4 f.)	Mj. Magyarország 1927. febr. Féltovasta a Petőfi Társaság ülésén 1927. márciusában Mj. Ik. (1929) kötetben Mj. Pesti Napló 1927. jún. 26.	DDM 80. sz. DDM 81. sz. DDM 83. sz.
júl. 18— aug. 26.	Apostolok (novella) Őszi éjszakák (novella) Gyilkosság (novella) Trianon (beszéd) Kísértetek (bevezető előadás)	Mj. Pesti Hírlap 1927. október Mj. Pesti Napló 1927. nov. 1. Mj. Pesti Napló 1927. dec. 11. (beszéd a D. Cs. Sz. 1927. szeptember 1-én megnyitott előadásán) (beszéd a Kísértetek 1927. novemberi előadásán a D. Cs. Sz.-ban)	

1927	Versesfüzet	(júniustól decemberig) 9 kötetben meg nem jelent és 11 lk. (1929) és Vál. Költ. (1957) kötetben megjelent vers kézírata)	DDM 80. sz.
VIII. 25— 1928	Ébredő magyarok (regény) Makkai Sándor (írói arckép)	Mj. Debreceni Szemle (1928. március) és Ki. (1932) kötetben	DDM 84. sz.
	Csokonai (tanulmány)	Mj. Debrecen monográfiájában és külön is 1928. Pallas kiadás	DDM 84/b. sz.
	Hivatlan vendég (novella)	Mj. Pesti Napló 1928. június 10.	DDM 85. sz.
	Oláh Gábor válogatott versei	Mj. Debr. (1928). Csokonai Kör kiad. Csobán E. előszavával	DDM 140. sz.
	Bokréta (IV. könyv)	Mj. Csokonai Könyvtárban (Debr. 1928)	DDM 86. sz.
	Heten vagyunk (regény)	Mj. Részlet a Nyugatban 1931. jún. 1—15-ig. és Bp. (1943). Turul kiadás	
X. hó	A költő mint bohóc (novella)	Mj. Pesti Napló 1928. aug. 30—31.	DDM 87—89. sz.
	A 130 éves debreceni színeszet	Mj. Pesti Hírl. 1928. okt. 5. Elmondta: a D. Cs. Sz. -ban	DDM 88—89. sz.
	A szellemidéző (novella)	Mj. Pesti Napló 1928. nov. 4. és Dz. (1955) kötetben	DDM 89. sz.
	Az élő halott (tragikomédia III. f.)		DDM 89. sz.
	Tóth Árpád költészete	Felolvasta az Ady Társaságban 1928. november 25-én.	DDM 90. sz.
	Babits Mihály 25 éve	Mj. Nyugat 1929. március 26. és Ki. (1932) kötetben	
	Csokonai (drámai költemény)	Mj. A Széphalom Könyvtárban 1932.	DDM 91. sz.
	Heten vagyunk (vigjáték 3 felvonásban)	(1928. aug. 12.—szeptember 30-ig)	DDM 92. sz.
	Versesfüzet	(IV. 6—17-ig)	DDM 93. sz.
	Feleselés a halállal (dialogus)	(1927. XII.—1928. X-ig) 21 kötetben meg nem jelent és 10 lk. (1929) kötetben megjelent vers kézírata	
IV. 1929	Rákosi Jenő (nekrológ)	Mj. Debr. 1929. febr. 10.	
	Urak és szolgák (verses regény)	(megírás ideje: 1928. dec. 20—1929. július 19-ig)	
	Isten kénje (verseskötet)	Mj. Debr. 1929. OG. kiadása	
	Petőfi (tanulmányok)	(négy előadás a nyári egyetemen)	
	Az asszony ingatag (színmű 4 f.-ban)	(megírás ideje: 1928. aug. 8—1929. aug. 3.)	
	A gyémántszívű királyfi (álomregény)		
	Bárány a farkasok között (regény)		
1930	Raffaello álma (novella)		
	Kardos Géza közléről		
	(vallomás két színdarabom előadásáról)		
	Város a tenger fenekén		
	(Debrecen leírása)		
	A vérző modell (novella)	Mj. Pesti Napló 1930. jan. 5—6.	
		Mj. Debreceni Színpad 1930. márc.	
		Mj. Erdélyi Helikon 1930. évf. és Debr. Reál. Gimn. Értésítője 1931. május	
	Vallomások 25 éves írói pályájáról	(Beírva naplójába)	Kézirat elveszett a Pesti Hírlapnál DDM 156. sz.

Kéltetkezés időpontja	A mű címe	A mű sorsa, megjelenése	Kézirat helye, száma
1930	Szárnyas ember (regény)	Mj. Bp. 1930. Athenaeum kiadás. (A Táltois fiú regény- trilógia II. része)	DDM 94. sz.
aug. 29.	Szavaló kórusok (Demagóg és a nép; A művészet tornya; A beteg város; Krisztus sirjánál; Katonák kórusa; Munkások kórusa) Pokol (verseskötet) Luther a pápa előtt (drámai jelenet) Három jóbarát (regény) Kialtó szó a pusztában (írói vallomás) Versesfüzet	Mj. Po. és Pan. kötetekben Mj. Debr. 1931. OG kiadása. Előadták a debreceni diákok 1930. október 31. Mj. Pokollal együtt 1931. Debr. 1931. OG. kiadás (I.-IX-ig) 91 kötetben meg nem jelent és 140 Po. (1931) és Vál. Költ. (1957) kötetben megjelent vers kézirata Mj. Bp. 1930. Franklin kiadás. Féltvásta a Tisza István Tud. Társaságban I. 13-án	DDM 95. sz.
1937	Heine: költemények (fordítás) Shakespeare költészete (tanulmány) A király fia (regény) Az epigon költő (tanulmány Jakab Ödön- ról)	Mj. Ki. (1932) kötetben Mj. Bp-i Szemle 1932. februári szám Mj. Protestáns Szemle 1931. nov. Mj. Pesti Hírlap 1931. szeptember 13. és Dz. (1955) kötetben	Kézirat elvesztett DDM 97. sz.
1937 1932	Széchenyi alkonya (dráma) Szonettek könyve (versesfüzet) A császár fia Debrecenben (elbeszélés) Egy szerék dinnye (elbeszélés)	Előadta a Néprajzi Egyetemen 1931. decemberében Mj. Pesti Hírlap 1932. április 26. Mj. Pesti Hírlap 1932. aug. 28. Mj. D. K. K. (1934) évf. és a Dz. (1955) c. kötetben	DDM 97/b. sz.
1937 1932	Shakespeare és hatása (tanulmány) Különös találkozás (elbeszélés) Lélekváltozás (elbeszélés) A három istentől az egy istenig (elbeszé- lés)	Előadták 1932. jún. 5-én a Reálgimnáziumban Mj. Ki. (1932) kötetben	DDM 98. sz.
I. 30.	Elők és halottak (szavalókórus) Kosztolányi Dezső (írói arckép)	Mj. 1932. OG. kiadása	DDM 99. sz.
III.	Szolgák lázadása (komédia) Költők és írók (tanulmánykötet) Goethe (tanulmány) Magyarka gyászban ül (dráma) Nehéz idők (dráma) Magyar éjszaka (dráma) Revíziós dalok (verseskötet)	Mj. Debreceni Szemle 1932. május és Ki. (1932) kötetben	DDM 100. sz. DDM 101. sz. DDM 102. sz.
		Mj. Bp. 1932. Légrády kiad.	

Hósi halál (novella)
Mignon (novella)
Halottégető (novella)
Urak és tolvajok (elbeszélés)
Bolond a maga szakálára (elbeszélés)
Széchenyi halála (elbeszélés)
A kormányzó menekül
(címváltozat: Menekülés, novella)
Édesanyám hazajár (novella)
A kis Dombó Pali (novella)
A függetlenség bajnoka (vígjáték)
Gyermekek forradalma (költői elbeszélés)
A bekécs (költői elbeszélés)
Két szomszéd (költői elbeszélés)

Per isten ellen (költői elbeszélés)
Az Átok család (költői elbeszélés)
Verseskötet

Irányzatosság az irodalomban
(tanulmány)

Magyar Misi kalandjai (regény)
Panoráma (verseskötet)
Timár Ákos házassága (regény)
Öngyilkosok (novella)

Agglegények (novella)
Bárony és Cili (elbeszélés)
Debrecen az új magyar életben (előadás)

Csokonai kultusz (tanulmány)

Szolgák ura és urak szolgálja (regény)
Új Debrecen (cikkek)
Magyar Misi lovat sikerített (elbeszélés)
Szárnyatlan ember (regény)
Schiller: Don Carlos (fordítás)
Magyar tragédia (Széchenyi dráma 4. kidolgozása)

Mj. Pesti Hírlap Naptára 1933. és Dz. (1955) c. kötetben
Mj. D. K. K. (1932) és a Dz. (1955) kötetben
Mj. Éptünk 1952. 4. szám és Dz. (1955) kötetben
Mj. Pesti Hírlap 1932. nov. 24. és Dz. (1955) kötetben
Mj. Pesti Hírlap 1932. dec. 18.

Mj. Pesti Hírlap 1933. aug. 3. és Dz. (1955) kötetben
Mj. Pesti Hírlap 1933. április 9. és a Dz. (1955) kötetben
(október 8—23-ig)

Mj. Pan. (1933) kötetben
Mj. Pan. (1933) kötetben
Mj. Pan. (1933) kötetben

Mj. Pan. (1933) kötetben
Mj. Pan. (1933) kötetben
(V—VIII-ig)

Felolvasta a Cobden Szövetségben. Mj. Bp. Szemle 1933. apr. 6.

Mj. Debr. (1933), O. G. kiadása
Megírás: 1933. júliustól 1934. máj. 29.

Előadta a debreceni teológusok Boeckay bajtársi egyesületében, 1933. nov. 11-én

Felolvasta a Csokonai Kör gyűlésén, 1933. nov. 17-én.
Mj. D. K. K. (1935) évf.

(1933. július 14-én fejezte be)

Mj. Debr. 1934. április 1.

Felolvasta: a Debreceni Hét irodalmi estjén 1939. jún. 7-én
(VII. 19—aug. 21-ig)

(Fordítás ideje: 1934. júl. 1—szept. 2-ig)

(Megírás ideje: 1934. szept. 4—november 4-ig)

Keletkezés időpontja	A mű címe	A mű sorsa, megjelenése	Kézirat helye, száma
1935	Pirandelló (tanulmány)	Előadta a Csokonai Kör 1934. december 14-i Pirandelló ünnepekor	
	Szent Iván-éji álom (tanulmány)	Bevezető előadás Cs. Sz. 1935. jan. 15-i előadásán	DDM 111. sz.
	Horátius (a 200 esztendőös költő areképe)	Felolvasta a Csokonai Kör 1935. dec. 11-i ülésén	DDM 112. sz.
	Futó bolond (regény)	A Táitos fiú regénytrilógia III. része. (Megírása 1935. ápr. 14—aug. 20-ig)	DDM 113. sz.
	D'Annunzio: Alcyone (fordítás)	Mj. 1942-ben Triesztben	DDM 74 és 114. sz.
	Három agglegény meg egy lány (elbeszélés)	Felolvasta a Petőfi Társaságban okt. 20-án. Mj., Koszoriú 1935. októberi szám.	
	Előszó (ifj. Gyökössy Endre verses-könyvéhez)		
	Liszt Ferenc alakja (tanulmány)	Felolvasta a Csokonai Körben november 3-án.	DDM 74. sz.
	D'Annunzio és Jegmadara (tanulmány)	Felolvasta Csokonai Körben 1936. februárban	DDM 74. sz.
	Hofmannsthal „Jedermann”-ja Versesfüzet	Bevezető előadás a D. Cs. Sz.-ban 1935. nov. 27-én (1934. XII.—1935. IX-ig) 3 kötetben meg nem jelent és 44 Pe. (1937) és Vál. Költ. (1957) kötetben megjelent vers kézirata	DDM 115. sz.
	Versesfüzet	1 kiadatlan és 9 Pe. (1937) kötetben megjelent vers kézirata	DDM 116. sz.
jún. 18.	A pesszimista (verses elbeszélés)	Mj. Pe. (1937). Debrecen Károly nyomda kiad.	DDM 117. sz.
	D'Annunzio: Jorio leánya (fordítás)	Bemutatta a Nemzeti Színház 1937. májusában	
	Hauptmann (tanulmány)	Elnöki megnyitó a D. Cs. K. 1936. ápr. ülésén	
	Esedi István (tanulmány)	Mj. Debrecen 1936. május 31.	
	A leláncolt Prometheusz (drámai költemény)	Mj. Napkeleti királyfival együtt Debr. (1936). Nagy K. és tsai kiadása.	DDM 22. sz.
	Magyar ballada (elbeszélés)	Mj. D. K. K. (1937)	DDM 118. sz.
jún. 22—28-ig	Barcsai (dráma 1 f.-ban)	Mj. Pe. (1937) kötetben és különlenyomatban	DDM 22. sz.
	Emineescu: Lumina de luna (verseskötet, fordítás)	Emineescu 104 versének fordítása	DDM 158. sz.
okt. 31.	Haláltánc (dráma)	Bemutatta a D. Cs. Sz. a Kőhalmi Béla ankétján	DDM 22. sz.
	Olvasmányaim a háború óta (cikkek)	Mj. Könyvek könyve Bp. (1936) II. sor.	
	A jókedv (neveléstani értékezés)	Felolvasta a Reáliskolában 1936. október 27-én	
	Kőmives Kelemen (dráma)		
	Csokonai (tanulmány)	Mj. Debreceni Színház. 1936. nov. 20. sz.	DDM 119. sz.
	Összeesküvők (verses elbeszélés)	(XII. 28—31-ig) Mj. Hangok lázadása (1941) kötetben	DDM 120. sz.
	A hangok lázadása (verses tündérmese)	(XII. 20—27-ig) Mj. Hangok lázadása (1941) kötetben	DDM 120. sz.

1937	Versesfüzet Debrecen a költők városa (előadás)	9 kiadatlan vers kézírata Elhangzott Csokonai Kör április 15-i gyűlésén, a fiatal írók bemutatásán	DDM 120. sz.
	Proust (tanulmány) Juhász Gyula levelei (tanulmány és levélközlés)	Elhangzott Csokonai Kör 1937. ápr. 20-i ülésén (Juhász Gyula OG-hez 1905–1908 között írt leveleinek és aforizmáinak összegyűjtött kiadása.) Mj. Irod. Tört. Közl. (1953) kötet.	DDM 121. sz.
	Kősziklán épült vár (Történeti körkép 15 szakaszban a debreceni Kollégium viharos századaiból. Verses dráma.) Leopardi (írói arckép)	Felolvasta Debreceni Olasz Kulturális Intézet 1937. december 16-i ülésén. Mj. Bpesti Szemle 1938. februári szám.	DDM 122. sz.
VI. 21.	Eminecu (költői arckép) A reformáció (szindarab)		DDM 123. sz. DDM 124. sz.
1938	A pesszimista (verseskötet) A kétletűt ember (verses regény) Orbán lelke (verses elbeszélés)	Mj. Debr. (1937). OG. kiadása. (V. 30–VII-ig) Mj. Hangok lázadása kötet (1941) Mj. Hangok lázadása (1941)	DDM 120, + 126. sz. DDM 120, + 126. sz. DDM 125—és DEK
1939	Orbán lelke (verses elbeszélés) A bérkocsis fia (verses önéletrajzi regény) Versesfüzet James. Jean Noarncu (fordítás) A vidámság iskolája (neveléstani tanulmány)	Megírás: 1938. aug. 1—1939. jan. 6-ig. 9 kiadatlan vers kéziratban	DDM 126. sz. DDM 126. sz. DDM 127. sz.
VII—IX. 8.	James. Jean Noarncu (fordítás) Szabó Dezső, az igaz ember (tanulmány) Az idomító (szatirikus regény)	Felolvasta Áll. Gimn. tanári ülésén május 25-én	Debreceeni Egy. Könyvtár DDM 127—128. sz. DDM 127. sz. DDM 134. sz.
1940	Don Juan (drámai költemény) Versesfüzet Fr. James: „Existences” (fordítás) Pascoli, Pirandello, Zendrim, Deleda verséből (fordítás)	12 kiadatlan vers kézírata	DDM 134. sz. DDM 129. sz. DDM 126. sz. DDM 134/b. sz.
1941	A láthatatlan diák (fantasztiikus regény) A kékszemű fiú (költői elbeszélés) Diákok kara (szavatókar)	Megírás ideje: 1940. júl. 28—1941. jún. 19. Mj. Hangok lázadása (1941) kötet	DDM 135. sz. DDM 126. sz.
VIII.	Versesfüzet A rettentő bába (elbeszélés)	(1939—1940. év) 12 kiadatlan vers kézírata 43 kiadatlan vers kézírata	DDM 130. sz.
IX. 27.	A klinika verebei (elbeszélés) A Balogh lányok ősi hadjárata (elbeszélés) Klinikai képek (rajz) Hallhatatlanság (elbeszélés)	Mj. Dz. (1955) kötetben Mj. Debreceni Újság 1941. okt. 12-i szám	DDM 120, + 131. sz. DDM 120, + 132. sz. DDM 133. sz. DDM 120. sz.

Keletkezés időpontja	A mű címe	A mű sorsa, megjelenése	Kézirat helye, száma
1909—1942-ig	Hangok lázadása (verseskötet) Versesfüzet Rossz versek (versesfüzet)	Mj. Bp. (1941) Franklin kiadás 8 kiadatlan vers kézírata (Megírás ideje: 1936. szept.—1946. februárig) 416 kötetben meg nem jelent és 18 D. K. K. és Vál. Költ. (1957) kötetben megjelent vers kézírata	DDM 120. sz. DDM 125. sz.
	Versesfüzet Napló I—II—III—IV—V. köt.		DDM 134. sz. DDM 120. sz. DDM 154—155—1956—157. sz. I. k. Ref. Koll. Könyvtár
	<i>Időben meghatározhatatlan kéziratok:</i>		
	Dobó tanár úr (elbeszélés) Rendezetlen versek Magyar irodalomtörténet I—III. köt. (ösztöktől napjainkig) Jegyzetek a modern drámáról Jászai Mari (megemlékezés) Széchenyi Döblingben (dráma) János a rettenetes (novella) Hogyan lett egy fiúból leány (novella) A fiatal Beethoven (drámai költemény) Atalanta bája; A modell; Gyermekek a háborúban (novellák) Vénemberek nyara (verses elbeszélés) Ady költészete (tárca)	Mj. Dz. (1955) kötetben	DDM 136. sz. DDM 138. sz. DDM 139. sz. DDM 141. sz. DDM 142. sz. DDM 143. sz. DDM 145. sz. DDM 146. sz. DDM 147. sz. DDM 148. sz.
		Mj. Dz. (1955) kötetben Mj. Dz. (1955) kötetben	DDM 149. sz. DDM 150. sz.

Soproni vándorgyűlés

Berzsényi Dániel születésének 185., halálának 125. évfordulója alkalmából a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal karöltve vándorgyűlést rendeztünk Sopronban, 1961. május 21—22—23-án.

A vándorgyűlés megnyitásaként a rendező intézmények küldöttei koszorúkat helyeztek el a költőnek a Berzsényi Dániel Gimnázium falában levő emléktábláján. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság nevében *Merényi Oszkár*, az irodalomtudomány kandidátusa méltatta az évforduló jelentőségét, s helyezte el a Társaság koszorúját. A Magyar Írók Szövetsége nevében *Fodor József*, Kossuth-díjas költő, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat részéről *Augustinovich Elemér*, a TIT Soproni Városi Bizottságának elnöke, a Sopron Városi Pártbizottság, Tanács Végrehajtóbizottság és a Berzsényi Gimnázium nevében *Kasznár István*, a Gimnázium igazgatója helyezett el koszorút. Ezt követően került sor a Berzsényi emlékünnepekre, amelyen az ünnepi megemlékezést *Keresztury Dezső*, az Országos Széchényi Könyvtár Színház-történeti Osztályának vezetője tartotta, majd *Fodor József* Kossuth-díjas költő Berzsényiről írt versét mondotta el. Az emlékünnepegy második részének irodalmi műsorában közreműködött *Szentpál Monika* előadóművész, *Bodor Tibor*, a Madách Színház tagja és *Augustinovichné Mihálka Margit* zongoraművész.

A vándorgyűlés másodnapján *Darvas József*, a Magyar Írók Szövetségének elnöke tartott vitaindító előadást „Irodalmunk időszerű kérdései” címmel. A harmadik napon *Bóka László* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja előadása alapján a résztvevők Kosztolányi Dezső életművét vitatták meg. (Mindkét előadás és az előadásokat követő vita összefoglalása előző, 3. számunkban megjelent.)

A soproni Berzsényi-vándorgyűlés tapasztalatait összegezve, legjelentősebb, hogy az egyre emelkedő szakmai színvonalat tartani, sőt bizonyos mértékben emelni tudtuk, s

ezenkívül egy régebbi tervünket sikerült ez alkalommal megvalósítani: még jobban kibővítettük a vándorgyűlés résztvevőinek táborát. Számszerint 115-re emelkedett a megjelentek száma, akik 34 szerv kiküldöttei voltak. Hosszú lesz talán a felsorolás, de mindenképpen szükségesnek tartjuk elmondani, hogy a vándorgyűlésen résztvevő irodalomtörténészek, írók, kritikusok, pedagógusok, kiadói szakemberek, irodalom-szervezők, TIT-munkatársak Budapestről, Szegedről, Pécsről, Debrecenből, Miskolcra, Győrből, Egerből, Nyíregyházáról, Kecskemétről, Zalaegerszegről, Mátészalkáról, Békéscsabáról, Salgótarjánból, Szombathelyről érkeztek és vitték hírül e városokba a vándorgyűlés vitáinak eredményeit. — Debrecenben például az Egyetem Irodalomtörténeti Tanácske is és a debreceni írók csoportja is megvitatta a Társaság soproni vándorgyűlését.

A Társaság szegedi csoportja

Szegeden megalakult a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Szegedi Csoportja, amelynek magvát a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtörténeti Intézetének oktatói képezik. Az ügyeket *Nacsády József* egyetemi adjunktus intézi. A Csoportot már eddig is kibővítették, és a jövőben tovább bővítik a szegedi középiskolai magyarszakos tanárokkal s az egyéb intézményekben (könyvtárak, múzeumok) dolgozó szakemberekkel.

Terveink

Tervünk, hogy 1962-ben két vándorgyűlést rendezünk. Tavasszal a Katona József Emlékév keretén belül Kecskeméten, ősszel pedig Debrecenben rendezünk vándorgyűlést.

*

1962 májusában *ünnepi közgyűlést* rendezünk, amelyen megemlékezünk a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalakulásának 50. évfordulójáról. Ezen a közgyűlésen kerül sor szervezeti szabályzatunk módosítására is.

*

SZERKESZTŐSÉGÜNKHÖZ BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

(1960. április – 1961. szeptember)

Arany János Összes Művei VII. Kritikai kiadás. (Sajtó alá rendezte: *Ruttkay Kálmán*.) Akadémiai Kiadó 1961.
Arany János Összes Művei VIII–IX. Kritikai kiadás. (Sajtó alá rendezte: *Kövendi Dénes*.) Akadémiai Kiadó 1961.
Arany László Válogatott Művei. (Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: *Németh G. Béla*.) Szépirodalmi Kiadó 1960. Magyar Klasszikusok.
Barta Lajos Gyár. Magvető Könyvkiadó 1961.
Batsányi János Összes Művei III. Akadémiai Kiadó 1960.
Benedek Marcell : Romain Rolland. Gondolat Kiadó 1961. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár 11. sz.
Birk-kódex. 1474. Akadémiai Kiadó 1960. Codices Hungarici V.
Bródy Sándor : Hűsövek. Magvető Kiadó 1960.
Carmina Burana – Középkori diádalok. (Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: *Kardos Tibor*.) Magyar Helikon 1960.
Csaba Tibor : Kossuth Lajos és az irodalom. Gondolat Kiadó 1961.
Csanádi János : Áttört egek. Magvető Könyvkiadó 1960.
Csanády Sándor : Magyar–szlovák kapcsolatok a régi magyar irodalomban. Akadémiai Kiadó 1961. Irodalomtörténeti Füzetek 33. sz.
Csokonai Emlékek. (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: *Varga Balázs*.) Akadémiai Kiadó 1960. A magyar irodalomtörténetírás forrásai 1. sz.
Csukás István : A magyar irodalomban. Akadémiai Kiadó 1961. Irodalomtörténeti Füzetek 28. sz.
Czine Mihály : Möricz Zsigmond útja a forradalmakig. Magvető Kiadó 1960.
Dóczy Vilmos : Sámánok nyomában Szibéria földjén. Magvető Könyvkiadó 1960.
Dobossy László : Csepel. Gondolat Kiadó 1961. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár 12. sz.
Erdélyi János levelezése. Akadémiai Kiadó 1960. (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: *Erdélyi Ilona*.) A magyar irodalomtörténetírás emlékei 2.
Erdős László : A szökevény. Magvető Könyvkiadó 1960.
Eszmék és esztétikák. – Szovjet irodalomtudósok válogatott tanulmányai. (Szerkesztette és a bevezetőt írta: *Héra Zoltán*.) Gondolat Kiadó 1961.
Füst Milán : Örök tüzek. Magvető Könyvkiadó 1961.
Fukász György : A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez. Gondolat Kiadó 1961.
Galambos Lajos : Gonoszkatyú. Magvető Kiadó 1960.
Geréb László : A munkásügy irodalmunkban. Akadémiai Kiadó 1961. Irodalomtörténeti Füzetek 34. sz.
Gerics József : Legkorábbi gestaszerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Akadémiai Kiadó 1961. Értekezések a történeti tudományok köréből 22. sz.
György Dezső : A nagy érettségi. Magvető Könyvkiadó 1961.
Gyulai Pál levelezése. (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: *Somogyi Sándor*.) Akadémiai Kiadó 1960. A magyar irodalomtörténetírás forrásai 4. sz.

Gyulai Pál : Bírálatok – Cikkek – Tanulmányok. (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: *Bisztray Gyula* és *Komlós Aladár*.) A magyar irodalomtörténetírás forrásai 5. sz.
Hegedűs Géza : Byron. Gondolat Kiadó 1961. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár 10. sz.
Hevesi Sándor : A drámaírási iskolája. Gondolat Kiadó 1961.
Horváth János : Berzsenyi és íróbarátai. Akadémiai Kiadó 1960.
Horváth Zoltán : Magyar századforduló. Gondolat Kiadó 1961.
Jósika Miklós : Abafi – II. Rákóczi Ferenc. (Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: *Weber Antal*.) Szépirodalmi Kiadó 1960. Magyar Klasszikusok.
Karácsony Sándor : Zsigmond : Személyneveink 1500-tól 1800-ig. Akadémiai Kiadó 1961. Nyelvtudományi Értekezések 28. sz.
Kazinczy Ferenc Válogatott Művei I–II. (Válogatta, a jegyzeteket és a bevezetőt írta: *Szauer József*.) Szépirodalmi Kiadó 1960. Magyar Klasszikusok.
Kazinczy Ferenc Összes Művei 23. kötet. – Levelezés. (Közvetteszi: *Berlász Jenő*, *Busa Margit*, *Cs. Gárdonyi Klára*, *Filóp Géza*.) Akadémiai Kiadó 1960.
Kemény János : Önéletírása. Szépirodalmi Kiadó 1960.
Képes Géza : A mindenség énekei. Magvető Könyvkiadó 1961.
Kis Ferenc : Ami megőriz. Magvető Könyvkiadó 1961.
Kodolányi János : Vizválasztó. Magvető Könyvkiadó 1960.
Kovács Endre : A lengyel irodalom története. Gondolat Kiadó 1960.
Kovács Endre : Reymont. Gondolat Kiadó 1961. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár 13. sz.
Kónya Lajos : Emlék és intelem. Magvető Könyvkiadó 1960.
Krúdy Gyula : Mákvirágok kertje. (Szerkesztette és az utószót írta: *Barta András*.) Magvető Könyvkiadó 1961.
Macaulay, Thomas Babington : Esszék. (Válogatta és bevezette: *Sükösd Mihály*.) Gondolat Kiadó 1961.
Magyar népmesék I–II–III. (Szerkesztette és a bevezetőt írta: *Ortutay Gyula*.) Szépirodalmi Kiadó 1960.
Merényi Oszkár : Ismeretlen és kiadatlan Kőlcsey-dokumentumok. Akadémiai Kiadó 1961. Irodalomtörténeti Füzetek 36. sz.
Mezősi Károly : Petőfi családja a Kiskunságban. Akadémiai Kiadó 1961. Irodalomtörténeti Füzetek 33. sz.
Mikszáth Kálmán Összes Művei XII–XIII–XIV. Kritikai kiadás. (Sajtó alá rendezte: *Bisztray Gyula*.) Akadémiai Kiadó 1960.
Mocsár Gábor : Ördögömb. Magvető Könyvkiadó 1960.
Móra Ferenc : Szilánkok. (Szerkesztette, utószóval és jegyzetekkel ellátta: *Vajda László*.) Magvető Könyvkiadó 1961.
Möricz Zsigmond : Betyár – Árvácska. (Az utószót írta: *Nagy Péter*.) Szépirodalmi Kiadó 1960. Magyar Klasszikusok.
Möricz Zsigmond hagyatékából. (Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta *Réz Pál*.) Akadémiai Kiadó 1960. Új Magyar Múzeum 4. sz.
Mozart bécsi levelei. (Szerkesztette, fordította és a bevezető tanulmányt írta: *Gedeon Tibor*.) Gondolat Kiadó 1960. Auróra sorozat XIV. sz.
Ortutay Gyula : Írók, népek, századok. Magvető Könyvkiadó 1960.
Ovidius : Szerelmek. (Fordította és a magyarázó jegyzeteket írta: *Gadál László*.) Akadémiai Kiadó 1961. Görög és Latin írók 5. sz.
Persius : Szatírái. (Fordította és a jegyzeteket írta *Muraközy Gyula*.) Akadémiai Kiadó 1961. Görög és Latin írók 6. sz.
Pozner, Vladimir : Emlékezések Gorkijra. Európa Könyvkiadó 1959.
Radó György : Majakovszkijról. Akadémiai Kiadó 1960. Irodalomtörténeti Füzetek 29. sz.

- Ráday Pál* iratai II. (Sajtó alá rendezte: *Benda Kálmán és Maksay Ferenc.*) Akadémiai Kiadó 1961.
- Régi Magyar Drámai Emlékek.* I–II. (Szerkesztette: *Kardos Tibor.*) Akadémiai Kiadó 1960.
- Réz Pál* : Proust. Gondolat Kiadó 1961. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár 9. sz.
- Romain Rolland* : Napló a háborús évekből – 1914 – 1919. (Válogatta, fordította és az összekötő részeket írta: *Benedek Marcell.*) Gondolat Kiadó 1960. Auróra sorozat XIII. sz.
- Sylvester János* : Új Testamentum. Újszige 1541. (A kísérő tanulmányt írta és a faksimile szövegét gondozta: *Varjas Béla.*) Akadémiai Kiadó 1960. Bibliotheca Hungarica Antiqua I.
- Széchenyi István* Válogatott Írásai. (Szerkesztette, magyarázta és a bevezető tanulmányt írta: *Barta István.*) Gondolat Kiadó 1960.
- Székelty István* : Krónika ez világnak jeles dolgairól Krakkó 1559. (A kísérő tanulmányt írta és a faksimile szövegét gondozta: *Gerézsi Rabán.*) Akadémiai Kiadó 1960. Bibliotheca Hungarica Antiqua III.
- Szilágyi János* : A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között. (1920–1944) Akadémiai Kiadó 1961.
- Szobotka Tibor* : Shelley. Gondolat Kiadó 1961. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár 7. sz.
- Takács Béla* : Comenius sárospataki nyomdája. Sárospatak 1959. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek.
- Tersánszky Józsi Jenő* : Szerenád – Vadregény. Magvető Könyvkiadó 1961.
- Tompai Mihály* Válogatott Művei. (Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: *Bisztray Gyula.*) Szépirodalmi Kiadó 1961. Magyar Klasszikusok.
- Tőkei László – Miklós Pál* : A kínai irodalom rövid története. Gondolat Kiadó 1960.
- Turóczy-Trostler József* : Magyar irodalom – Világirodalom I–II. Akadémiai Kiadó 1961.
- Vas István* : Rapszódia egy őszi kertben. Magvető Könyvkiadó 1961.
- Vidor Gáborné* : Háborog a sír. Magvető Könyvkiadó 1960.
- Vörösmarty Mihály* Összes Művei I–II. Kritikai kiadás. (Sajtó alá rendezte: *Horváth Károly.*) Akadémiai Kiadó 1960.
- Vörösmarty Mihály* : Csongor és Tünde. (Az utószót írta: *Szaunder József*) Magyar Helikon 1960.

РЕЗЮМЕ

Дежё Тот

КЛАССИЧЕСКАЯ ЛИРИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ И МОЛОДЫЕ ВЕНГЕРСКИЕ ПОЭТЫ

Для выяснения соотношений традиции и современной венгерской поэзии необходимо в первую очередь подробно изучить традиции, из которых мы черпаем и в наши дни. Недостаточно знать самого поэта, но следует быть знакомым и с местом, занятым им в его эпохе, а также с его отношением к современному писательскому творчеству. Важным элементом венгерской классической лирической традиции является общественный характер. Однако, венгерская общественная лирика беднеет. Имеется такое ошибочное мнение, по которому путь к обогащению поэтических средств ведет через самонаблюдения. Правда, лирика (литература) сегодня не может играть пророческую и оппозиционную роль как в прошлом, до освобождения, но радость тому, что при историческом осуществлении своих основных задач мы можем опираться на сильную и сознательную политическую власть, восхитительнее, чем была необходимость защищать народно-национальные стремления от враждебной власти.

В классической лирической традиции имеется немало примеров тому, что поэты, оторвавшиеся хоть на время от общественности, оказались в отношении своего творчества в тяжелом кризисе. Классическая традиция учит нас, в лучшем смысле слова, заботливости и уважению к творчеству, ответственности, теоретической подготовленности и правильному использованию преданий. Она учит, свидетельствует о том, с какой любовью и вниманием старое поколение всегда помогало молодым поэтам. Из следования великим образцом (Петёфи, А. Йожеф) неправильно сделать моду или обязанность: они должны органически входить в нашу литературу.

Йожеф Начади

К ВОПРОСАМ ЛИТЕРАТУРНОЙ НАРОДНОСТИ ПОСЛЕ 1867 ГОДА

Получившая до 1849 года все более широкое распространение в венгерской литературе и ставшая посредством творчества Петёфи и Арань главным литературным стремлением, народность оказалась в кризисе после провала революции и оттеснилась на провинциальный, фальшиво идиллизирующий уровень плоского изображения крестьян. Изменение в этой области произошло лишь возникновением после 1867 года чреватого феодальными реминисценциями но нового в своих основах омещавшегося взгляда на крестьянство. Хотя и представители такого отношения к крестьянству обращались с романтической ностальгией к жизни деревни, их сочувствие с крестьянством, крестьянский культ уверенности в силе народа все же означают начало не только этнографически но и социологически подлинного изображения. Постепенно обнаруживался своеобразный крестьянский быт, его внутренние законы, индивидуально-эмоциональные и позже в дальнейшем даже социальные конфликты. Удалось очертить и подлинных крестьянских характеров. — Это отношение появляется впервые в драме (Эде Тот: Задира), однако из-за окостенелых трафаретов венгерской пьесы оно не может утвердиться. Ставший модным в 70-ых годах в венгерской литературе жанр, фельетон дает для того больше возможности. После некоторых примитивных попыток, эта «новая народность» в 80-ых годах представлена новеллами К. Миксата на крестьянские темы, в возникновении которых значительную роль играли воспоминания писателя о детстве в деревне, изучение крестьянства в окружности города Сегед, а также литературный курс, сложившийся в этом городе, завершением которого к концу столетия является И. Тёмёркени.

ОБЩИЕ РИТМИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ПОЭЗИИ ЯНОША ВАЙДА И ЭНДРЕ АДИ

В поэзии Я. Вайда и Э. Ади уже до сих пор обнаружены известные общие черты. После спорадических наблюдений, автор досконально проанализировал ритмику этих поэтов и нашел, что в поэзии Я. Вайда, особенно в его более поздних стихотворениях, наряду с воздействием стиля Петёфи можно обнаруживать ритм и обороты, которые характеризуют стихи Э. Ади. Последний любил девятисложный стих. Число девять в лирике Ади играет примерно такую роль, которую играло число три в отношении заглавий его стихотворений. Кроме числа слогов самыми поразительными общими чертами в поэзии Вайда и Ади являются полурифмы или перекрестные рифмы, чередование восходящих и нисходящих стихов, одновременное присутствие метрического и ударного стихосложения. Автор доказывает, что общие стихосложные черты можно найти не только в ритме, взятом в строгом смысле слова, но и в совокупности тесно связанных с ритмом прочих музыкальных и языковых факторов (как раздробление стихов на более мелкие части, чем ударные такты, слова символического значения со строгим ударением, сжатость в роде предложений, прекрасный музыкальный эффект звуков). Как у первого, так и у второго поэта господствует содержание, выражающее чувство и мысль. Этому служит как регулярность, так и «нерегулярность» формы.

Дьёрдь Надор

О МОТИВАХ В РОМАНЕ ФЕЛИКС КРУЛЛ ТОМАСА МАННА

Разработанная в этом романе проблематика глубоко отражает художественное и человеческое существование.

В глазах Манна мошенник есть неблагополучный художник: роман о мошеннике дает возможность для того, чтобы излагать проблемы бытия художника. Вот почему Манн смог включить в этот роман данных автобиографического характера и дать в уста Крулла тот или другой из принципов, которыми он сам руководствовался.

Манн сознательно применяет юмор и комизм в этом романе. Он возражал своим критикам, которые видели в романе лишь ироническое: он хотел показать самому себе, а также и критикам, что он разбирается и в более грубых формах вызывания смеха.

Для Манна-старика стало проблематичным, здоровыми художественными формами выражения являются ли ирония и пародия. Критический анализ самого себя приводит его к осознанию того, что применением подходящих методов можно спасти художественные и стилистические возможности и декадентных периодов. Вслед за осознанием этого, он превращает иронию в автоиронию и приправляет ее юмором и комизмом.

Но писатель восстанавливает не только иронию, но и ее эквивалент — пародию, которая широко применяется в романе о Крулле: он пародирует автобиографии, «*Dichtung und Wahrheit*», а прежде всего свои собственные произведения, свои творческие методы и приемы, в том числе тетралогии Иосиф и его братья. На самом деле Крулл является сатирическим представлением тетралогии, иронией иронии, или стилистически: пародией пародии.

ПОЛЕМИКА

Ференц Грежа: Дьюла Юхас в мире контрреволюции

С ГЛАЗАМИ СОВРЕМЕННОКОВ

Юлия Шандор: По следам жизни Маргит Каффка

ДОКУМЕНТАЦИЯ

Геза Надь: Данные ко взглядам Вёрёшмарти на революцию 1848 года

Йозеф Шандор: „Там, где малышки Тур спешит...“

Дьюла Бистраи: Два небольших рифмов Яноша Арань

Шандор Шейбер — Енё Жольдош: Письмо Дежё Костоляни к Йозефу Киши

ОБЗОР

Янош Хорват: Даниель Бержени и его друзья-писатели (*Марта Мезеи*)
Эндре Ади о литературе (*Пал Швейтцер*)
Зольтан Шомйо: Открытая книга — Тайнопись (*Тибор Луттер*)
Дьёрдь Ронаи: Картины и представления (*Эде Сабо*)
Иштван Сскей: Хроника о знаменитых делах света (*Мартон Капоши*)
Петер Пазмань: Избранные сочинения (*Ференц Енеи*)
Иштван Немешикурти: Петер Борнемисса — человек и писатель (*Мартон Тарноц*)
Ханс Седльмайр: Идолы современного искусства (*Геза Пернецки*)
Анна Сегерс: Седьмой крест (*Шандор Сабади*)

БИБЛИОГРАФИЯ

Матьяш Дурко: Хронология произведения Габора Олах

ИЗВЕСТИЯ НАШЕГО ОБЩЕСТВА

RÉSUMÉ

Dezső Tóth: LA TRADITION LYRIQUE CLASSIQUE ET LES JEUNES POÈTES HONGROIS

Pour voir clairement les corrélations entre la tradition et la poésie contemporaines il faut d'abord avoir une connaissance fondamentale des traditions dans lesquelles nous puisons même aujourd'hui. Il ne suffit pas de connaître l'écrivain, il faut aussi se rendre compte de sa place dans l'époque, de son rapport avec la production littéraire contemporaine. Un élément important de notre tradition lyrique classique est l'empreinte de la vie publique. La poésie lyrique publique hongroise de nos jours se trouve cependant dans la condition de l'appauvrissement. Il existe une opinion erronée selon laquelle la voie vers l'enrichissement des moyens poétiques conduit à travers l'introspection. Il est vrai que la poésie lyrique (et, en effet, la littérature) ne peut plus jouer le rôle prophétique et oppositionnel qu'elle avait tenu avant la libération du pays, mais la joie de s'appuyer sur un pouvoir politique fort et conscient dans la réalisation historique de nos tâches est plus inspiratrice que ne l'était la nécessité de défendre nos aspirations populaires-nationales contre un pouvoir hostile.

La tradition lyrique classique nous offre plusieurs exemples témoignant de ce que les poètes qui, pour peu de temps que ce fût, ont perdu contact avec la vie publique, ont connu une crise grave. C'est la tradition classique qui nous enseigne le respect pour la création, le soin, la responsabilité, la préparation théorique, l'emploi correct des traditions mêmes. C'est encore la tradition qui nous montre avec quelle affection et attention la génération des aînés a prêté assistance aux poètes débutants. Il n'est pas approprié d'imiter les grands exemples (Petőfi, A. József) pour en faire la mode ou en forger des obligations: ils doivent être organiquement incorporés dans notre littérature.

József Nacsády: SUR LES QUESTIONS DU GOÛT POPULAIRE DANS LA LITTÉRATURE HONGROISE APRÈS 1867

Le populisme qui gagna du terrain graduellement jusqu'à 1849 pour devenir la tendance directrice dans la littérature sous l'influence de l'activité de Petőfi et Arany, connut une crise après la chute de la révolution et fut relégué au niveau des représentations rustiques superficielles et faussement boucoliques. C'était la formation d'une nouvelle attitude bourgeoise envers la paysannerie, attitude grevée toujours de reminiscences féodales, qui amena un changement plus tard, à savoir, après 1867. Les représentants de cette attitude se tournent avec une nostalgie romantique vers la vie des villages, mais leur sympathie pour la paysannerie, leur culte de la paysannerie et leur foi dans la force du peuple signifient le commencement des représentations authentiques non seulement ethnographiquement mais aussi sociologiquement. On commence à découvrir la nature de la vie paysanne, ses lois internes, ses conflits sentimentaux individuels et sociaux, et à esquisser des caractères paysans authentiques.

Cette nouvelle attitude se révèle d'abord dans le genre dramatique (Ede Tóth: Le mauvais garçon du village) mais, à cause des clichés figés du drame lyrique populaire hongrois,

elle ne peut s'établir définitivement. Un nouveau genre, devenu de mode dans les années 70, le feuilleton, ouvre des horizons plus vastes. Après des tentatives artistiquement primitives ce «nouveau populisme» est représenté dans les années 80 par les recueils de contes à sujet paysan de K. Mikszáth, inspirés en grande partie par des expériences d'enfance, par la connaissance de la vie paysanne aux environs de Szeged et par la tendance littéraire originaire de Szeged, le couronnement de laquelle était l'oeuvre de István Tömörkény à la fin du siècle.

Sándor Károly : DES ÉLÉMENTS RYTHMIQUES COMMUNS À LA POÉSIE DE JÁNOS VAJDA ET DE ENDRE ADY

L'auteur n'est pas le premier à découvrir des traits communs dans la poésie de ces deux poètes, mais après les observations sporadiques qui ont été faites jusqu'ici, il donne une analyse approfondie de la rythmique des poèmes de Vajda et Ady et aboutit au résultat que, auprès de l'influence du style de Petőfi, on retrouve dans la poésie de J. Vajda des rythmes et des usages de mots, surtout dans les poèmes tardifs, qui caractérisent plus tard ceux d'Ady. C'était surtout les vers de neuf syllabes qui devaient influencer Ady. Chez lui le nombre neuf joue un rôle à peu près comme le nombre trois dans les titres de ses vers. En outre, les demi-rimes, les rimes croisées, l'alternance des lignes ascendantes et descendantes, la présence de la versification rythmique et métrique sont les traits communs les plus remarquables chez Vajda et Ady. L'auteur démontre que ces traits se retrouvent non seulement dans le rythme même, mais encore dans l'ensemble d'autres facteurs musicaux et linguistiques en rapport étroit avec ce rythme (le parcelllement des vers en parties encore plus petites que les mesures accentuées, l'emploi des mots de sens symbolique fortement accentués, une concision sentencieuse, le plaisant effet musical des sons). Chez Vajda, comme chez Ady, c'est le contenu exprimant les sentiments et les pensées qui domine. La régularité de la forme ainsi que son „irrégularité” sont au service de la recherche de cet effet.

György Nádor: SUR LES MOTIFS DE «FELIX KRULL» DE THOMAS MANN

Les problèmes traités dans «Krull» chez Mann touche profondément l'existence artistique et humaine.

Aux yeux de Mann l'imposteur est un artiste raté: un roman d'imposteur est une occasion convenable pour témoigner de l'existence artistique. Voilà pourquoi des données de caractère autobiographique ont pu être incluses dans l'oeuvre et c'est pour la même raison que Mann a pu mettre dans la bouche de Krull quelques uns de ses principes artistiques.

Mann emploie l'humour et le comique copieusement d'une façon consciente dans son roman. Il ne s'entendait pas avec ceux de ses critiques qui ne virent dans ce récit que l'ironie. Il a voulu simplement faire la démonstration à soi-même et à ses critiques qu'il se connaissait aussi aux formes plus grossières pour faire rire.

Pour Mann dans sa vieillesse il devient problématique si l'ironie et la parodie sont des formes d'expression artistiques saines ou non. Donc il fait un retour critique sur soi-même qui aboutit à la reconnaissance du fait que les possibilités de l'art et du style même des époques décadentes peuvent être sauvegardées par l'application de moyens appropriés. Par suite de cette reconnaissance, il ennoblit l'ironie en ironie de soi-même et l'assaisonne avec de l'humour et de comique.

Il réhabilite complètement non seulement l'ironie mais encore son équivalent stylistique — la parodie. La parodie est largement employée en *Krull*: sont parodiés les autobiographies, *Dichtung und Wahrheit*, mais, avant tout les propres méthodes de création, les propres oeuvres de l'auteur, tout d'abord la tétralogie de *Joseph*. Ainsi «Krull» est au fond un exposé satyrique de la tétralogie, l'ironie de l'ironie ou, par rapport au style, la parodie de la parodie.

DÉBATS

Ferenc Grezsa: Gyula Juhász dans les temps de la contre révolution

VU PAR LES CONTEMPORAINS

Julia Sándor : Sur les traces de la vie de Margit Kaffka

NOTES ET DOCUMENTS

Géza Nagy : Contributions à l'attitude de Vörösmarty envers la révolution de 1848

József Sándor : „Là où la petite rivière Tur. . .”

Gyula Bisztray : Deux petits jeux de rimes de János Arany

Sándor Scheiber et Jenő Zsoltos : Une lettre de Dezső Kosztolányi à József Kiss

REVUE

János Horváth: Dániel Berzsenyi et ses amis-écrivains (compte rendu par *Márta Mezei*)

Endre Ady sur la littérature (*Pál Schweitzer*)

Zoltán Somlyó: Livre ouvert — L'écriture chiffrée (*Tibor Lutter*)

György Rónay: Images et imaginations (*Ede Szabó*)

István Székely: Chronique des choses remarquables de ce monde (*Márton Kaposi*)

Oeuvres choisies de Péter Pázmány (*Ferenc Jenei*)

István Nemeskürthy: Péter Bornemissza, l'homme et l'écrivain (*Márton Tarnóc*)

Hans Sedlmayer: Les idoles de l'art moderne (*Géza Perneczky*)

Anna Seghers: La septième croix (*Sándor Szabadi*)

BIBLIOGRAPHIE

Mátyás Durkó : La chronologie des oeuvres de Gábor Oláh

NOUVELLES DE NOTRE SOCIÉTÉ

ZUSAMMENFASSUNG

Dezső Tóth: DIE KLASSISCHE LYRISCHE ÜBERLIEFERUNG UND UNSERE JUNGEN DICHTER

Bei der Klärung der Zusammenhänge zwischen der Tradition und der heutigen ungarischen Dichtung ist besonders die gründliche Kenntnis der Überlieferungen erforderlich, aus denen wir auch heute noch schöpfen. Es genügt aber nicht, den Schriftsteller zu kennen, man muß auch den Platz kennen, den er in seiner eigenen Zeit eingenommen hat, wie auch sein Verhältnis zur schriftstellerischen Ernte jener Zeit. Ein wichtiges Element unserer lyrischen Überlieferung stellen die Beziehungen zum öffentlichen Leben dar. Unsere Gegenwartslyrik wird aber an solchen Elementen immer ärmer. Es besteht ein Irrglaube, wonach der Weg zur Bereicherung der dichterischen Mittel über die Introspektion führt. Obwohl die Lyrik (und die Literatur) heute nicht mehr jene prophetische und oppositionelle Rolle spielen kann, die sie bis zur Befreiung des Landes hatte, ist die Freude darüber, daß wir bei der historischen Erfüllung unserer grundlegenden Aufgaben uns auf eine starke und bewußte politische Macht stützen können, erhebender für den Dichter, als es die Notwendigkeit war unsere volkhaf-nationalen Bestrebungen gegen eine feindliche Macht vertreten zu müssen.

Die klassische lyrische Überlieferung bietet auch dafür viele Beispiele, daß die Dichter, die — wenn auch nur für eine Zeit — sich dem öffentlichen Leben entfremdet hatten, auch als solche in eine ernsthafte Krise geraten sind. Die klassische Überlieferung lehrt Kunstfleiß im besten Sinne des Wortes, Ehrfurcht vor der Schöpfung und Verantwortungsgefühl, theoretische Rüstung, richtige Verwertung der Traditionen. Die Überlieferung enthält auch viele Beispiele dafür, daß die ältere Generation immer mit Liebe und Aufmerksamkeit den angehenden Dichtern geholfen hat. Es geht nicht an, aus der Nachahmung der großen Vorbilder (Petőfi, Attila József) eine Mode oder eine Verpflichtung zu machen, diese müssen vielmehr organisch in unsere Literatur eingebaut werden.

József Nacsády : ZU DEN PROBLEMEN DER LITERARISCHEN VOLKSTÜMLICHKEIT NACH 1867

Die Volkstümllichkeit, die bis 1849 in der ungarischen Literatur immer mehr Raum gewonnen hatte, und durch *Petőfi*s und *Arany*s Wirksamkeit zur literarischen Hauptrichtung geworden war, geriet nach der Niederwerfung der Revolution in eine Krise und wurde auf das

Niveau der provinzialistischen, falsch idyllisierenden, platten Bauerndarstellung zurückgedrängt. Ein Wandel wird auf diesem Gebiet erst durch die nach 1867 sich herausbildende, zwar mit feudalen Reminiszenzen beladene, im Grunde dennoch verbürgerlichte Bauernbetrachtung herbeigeführt. Obwohl die Vertreter dieser Anschauungsweise sich mit romantischer Nostalgie dem Leben der Dörfer zuwenden, bedeutet ihre Mitempfindung mit der Bauernschaft, ihr an die Kraft des Volkes glaubender Bauernkult, den Anfang einer nicht nur ethnographisch, sondern auch soziologisch authentischen Darstellungsweise. Allmählich werden die eigene Welt des bauerlichen Lebens und dessen innere Gesetze, seine individuell-gefühlsmäßigen, dann auch die sozialen Konflikte entdeckt; es gelingt diesen Schriftstellern schließlich auch authentische Bauerncharaktere zu zeichnen. — Diese Anschauungsweise zeigt sich zum ersten Mal in der dramatischen Gattung (E. Tóth: *A falu rossza* — *Der Dorflump*), sie kann aber infolge der erstarrten Schablonen des ungarischen Volksschauspiels nicht recht zur Geltung kommen. Eine neue Gattung, die in unserer Literatur in den 70-er Jahren in Mode kam, die Feuilleton-Novelle (*»Skizze«*) bietet viel mehr Möglichkeit dazu. Nach künstlerisch primitiven Versuchen wird diese *»neue Volkstümlichkeit«* in den 80-er Jahren durch die das bauerliche Leben behandelnden Novellenbände Kálmán Mikszáths vertreten, in deren Entstehung den Dorferlebnissen des Dichters aus der Kindheit und der Bekanntschaft mit dem Leben der Bauernschaft in der Umgebung von Szeged, sowie auch der sich in Szeged entfaltenden literarischen Richtung, deren höchste Blüte am Ende des Jahrhunderts mit dem Namen Stefan Tömörkény verknüpft ist, eine bedeutende Rolle zukam.

Sándor Károly : GEMEINSAME RHYTHMISCHE ELEMENTE IN DER DICHTUNG VON JÁNOS VAJDA UND ENDRE ADY

Man hat in Adys und Vajdas Dichtung auch bisher schon verwandte Züge beobachtet. Nach diesen vereinzeltten Beobachtungen führt der Verfasser auf dem Gebiet der Rhythmik beider Dichter eingehendere Untersuchungen durch, und kommt zum Ergebnis, daß in der Dichtung von János Vajda neben dem durchwegs wahrnehmbaren an Petöfi erinnernden Ton auch solche Rhythmus- und Sprachgebräuche beobachtet werden können — besonders in den späteren Gedichten —, die auch Adys Poesie kennzeichnen. Besonders Vajdas neunsilbige Zeilen mochten Ady beeinflußt haben. Ady hatte den neunsilbigen Vers sehr gern. Neun spielt in der Lyrik Adys eine ähnliche Rolle wie — was die Zahl der Wörter in den Überschriften seiner Gedichte betrifft — die Zahl drei. Außer der Silbenzahl sind Halbreime oder Kreuzreime, der Wechsel von steigenden und fallenden Verszeilen, das gleichzeitige Auftreten der Gliederung nach Metrik und Betonung die auffallendsten gemeinsamen rhythmischen Eigenheiten in Adys und Vajdas Dichtung. Durch eingehende Analyse stellt der Verfasser heraus, daß die gemeinsamen Züge der Verskunst beider Dichter nicht nur im Rhythmus im engeren Sinne, sondern in anderen, mit dem Rhythmus organisch zusammenhängenden musikalischen und sprachlichen Faktoren (Zergliedern der Verse in noch kleinere Einheiten als der Takt, stark betonte, symbolisch gebrauchte Wörter, sentenzartige Knappheit, schöne musikalische Wirkung der Laute) zu finden sind. Sowohl bei Vajda als auch bei Ady herrschen das Gefühl und der gedankliche Gehalt vor. Regelmäßigkeit wie auch *»Unregelmäßigkeit«* der Form dienen gleichermaßen diesem Zweck.

György Nádor : ÜBER DIE MOTIVE DES *»FELIX KRULL«* VON THOMAS MANN

Für Mann berührt die in Krull bearbeitete Problematik seine künstlerische und menschliche Existenz aufs tiefste.

In seinen Augen ist der Hochstapler ein mißratener Künstler: der Hochstaplerroman ist ihm ein Anlaß, über das Künstlerdasein ein Geständnis abzulegen. Deshalb war es ihm möglich, eine Reihe von Beiträgen autobiographischen Charakters in das Werk einzubauen, ja, aus diesem Grunde konnte Mann sogar einige seiner eigenen künstlerischen Grundsätze Krull in den Mund legen.

Der Schriftsteller verwendet in dem Roman Humor und Komik sehr bewußt und reichlich. Er stimmte den Kritikern nicht bei, die darin nur das Ironische sahen. Er wollte sich selbst wie auch der Kritik beweisen, daß er sich auch mit den derberen Formen der Erheiterung umzugehen weiß.

Im hohem Alter wurde es für Mann fraglich, ob die Ironie und die Parodie gesunde künstlerische Ausdrucksformen sind. Er unterzieht also sich selbst einer kritischen Prüfung deren Ergebnis die Erkenntnis ist, daß bei Anwendung angemessener Methoden, gewiss künst-

lerische und stilistische Möglichkeiten selbst aus den dekadenten Zeitaltern hinüber gerettet werden können. Als eine Folge dieser Erkenntnis veredelt er die Ironie zur Selbstironie und würzt sie mit Humor und Komik.

Er rehabilitiert nicht nur die Ironie, sondern auch die dieser stilistisch entsprechende Parodie völlig. Die Parodie findet im *Krull* eine sehr breite Anwendung: die Selbstbiographien, *Dichtung und Wahrheit*, aber vor allem die eigenen Werke des Dichters, seine eigenen schöpferischen Methoden und Kunstgriffe, unter seinen eigenen Werken vor allem die Joseph-Tetralogie werden parodisiert. *Krull* ist also im Grunde genommen eine Satire, dichterische Ironie der Joseph-Tetralogie, die Ironie der Ironie, oder stilistisch: die Parodie der Parodie.

DISKUSSION

Ferenc Grezsa : Gyula Juhász in der Welt der Gegenrevolution

MIT DEN AUGEN DER ZEITGENOSSEN

Júlia Sándor : In den Lebenspfaden der Dichterin Margit Kaffka

DATEN UND BEITRÄGE

Géza Nagy : Ein Beitrag zur Anschauungsweise des Dichters Mihály Vörösmarty bezüglich der Ereignisse des Jahres 1848

József Sándor : „Dort, wo die kleine Tür sich in die Theiß ergießt. . . .“

Gyula Bisztray : Zwei kleine Reimspiele von János Arany

Sándor Scheiber — *Jenő Zsoldos* : Ein Brief von Dezső Kosztolányi an József Kiss

RUNDSCHAU

János Horváth: Daniel Berzsenyi und seine Dichterfreunde (Bespr. von *Márta Mezei*)

Endre Ady über die Literatur (*Pál Schweitzer*)

Zoltán Somlyó: Offenes Buch — Die Geheimschrift (*Tibor Lutter*)

György Rónay: Bilder und Phantasien (*Ede Szabó*)

István Székely: Chronik über die Denkwürdigkeiten dieser Welt (*Márton Kaposi*)

Ausgewählte Schriften von Péter Pázmány (*Ferenc Jenei*)

István Nemeskürthy: Péter Bornemissza, der Mensch und der Schriftsteller (*Márton Tarnóc*)

Hans Sedlmayr: Die Revolution der modernen Kunst (*Géza Pernecky*)

Anna Seghers: Das siebte Kreuz (*Sándor Szabadi*)

BIBLIOGRAPHIE

Mátyás Durkó : Chronologie der Werke von Gabriel Oláh

GESELLSCHAFTSNACHRICHTEN

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Vidosa László

A kézirat nyomdába érkezett: 1961. XI. 2 — Példányszám: 1600 — Terjedelem: 11,5 (A/5) fv

62.54321 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

IRODALOMTÖRTÉNET

1961.

4. SZÁM

TANULMÁNYOK

<i>Tóth Dezső</i> : A klasszikus lírai hagyomány és fiatal költőink	381
<i>Nacsády József</i> : Az irodalmi népiesség 1867 utáni problémáihoz	394
<i>Károly Sándor</i> : Közös ritmikai elemek Vajda János és Ady költészetében.....	406
<i>Nádor György</i> : Thomas Mann „Felix Krull”-jának motívumairól	417

VITA

<i>Greza Ferenc</i> : Juhász Gyula az ellenforradalom világában	427
---	-----

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

<i>Sándor Júlia</i> : Kaffka Margit életének nyomában (Levelei Kiss Józsefhez).....	448
---	-----

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Nagy Géza</i> : Adalék Vörösmarty 48-as szerepléséhez	452
<i>Sándor József</i> : Ott, ahol a kis Tur siet... ..	455
<i>Bisztray Gyula</i> : Arany János két kis rímjátéka	458
<i>Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő</i> : Kosztolányi Dezső levele Kiss Józsefhez.....	460

SZEMLE

<i>Mezei Márta</i> : Horváth János: Berzsenyi Dániel és íróbarátai.....	461
<i>Schweitzer Pál</i> : Ady Endre az irodalomról	464
<i>Luttor Tibor</i> : Somlyó Zoltán: Nyitott könyv — A titkos írás	469
<i>Szabó Ede</i> : Rónay György: Képek és képzelgések	470
<i>Kaposi Márton</i> : Székely István: Krónika ez világnak jeles dolgairól	472
<i>Jenei Ferenc</i> : Pázmány Péter Válogatott Írásai	472
<i>Tarnóc Márton</i> : Nemeskürty István: Bornemisza Péter, az ember és az író.....	476
<i>Perneczky Géza</i> : Hans Sedlmayr: A modern művészet bálványai	478
<i>Szabádi Sándor</i> : Anna Seghers: A hetedik kereszt	480

BIBLIOGRÁFIA

<i>Durkó Mátyás</i> : Oláh Gábor műveinek kronológiája	483
--	-----

TÁRSASÁGI HIREK

IDEGENNYELVŰ ISMERTETÉSEK

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 24,— Ft

PÁLYÁZAT

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya pályázatot hirdet nyelvtudományi, irodalomtudományi, klasszikafilológiai, zenetudományi, néprajzi, orientalisztikai és könyvtártörténeti tanulmányok elkészítésére.

PÁLYÁZATI TÉMÁK

1. Egy szaknyelv kialakulásának története (pl. a sport, publicisztika nyelve, az orvosi nyelv, az állattan nyelve stb.).
2. A kétnyelvűség állapota egy magyarországi vegyeslakosságú (magyar—német, magyar—szlovák, magyar—szlovén, magyar—ukrán stb.) községben.
3. A felszabadulás utáni magyar költészet összefoglaló története, vagy egy nagyobb szakaszának megírása.
4. Tanulmány a magyar szocialista irodalom témaköréből.
5. A magyar romantika helyzete az általános európai fejlődésben.
6. Adalékok Pannonia vallástörténetéhez.
7. Egy fejezet a magyarországi latinság történetéből.
8. Tanulmányok a római mezőgazdasági irodalom köréből.
9. A XX. századi magyar zene. (A század zenei fejlődésének egyes szakaszai. A század kiemelkedő magyar zeneszerzőinek arcképei, fejlődési szakaszai.)
10. Falumonográfia elkészítése, melyben részletesen meg kell rajzolni és elemezni a zene és a társadalom viszonyát.
11. A néprajztudomány alapfogalmai és rendszeri problémái. (Néphagyomány és nemzeti kultúra. A történetiség problémája. A valóság tükröződése a népművészetben. Műfaji problémák. Egyéniség és közösség. Terminológiai kérdések.)
12. Egy magyarországi szandzsák monográfiája török források alapján.
13. A munkás- és parasztmozgalmak hatása a XX. századi magyar könyvtárügy történetére.

Első díj 3000,— Ft, második díj 2000,— Ft, harmadik díj 1000,— Ft

A pályázaton két első, négy második és hat harmadik díj kerül kiosztásra.

A legjobb pályamunkák megjelentetéséről a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály folyóirataiban az Osztály gondoskodik.

A pályázat eredményét 1962. decemberében hirdeti ki a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály vezetősége.

Egyetemi doktori-disszertációs témával, tudományos fokozat (kandidátusi, doktori) elnyerésére készülő, vagy készített témával, valamint nyomtatásban megjelent munkával pályázni nem lehet.

A pályaműveket két példányban (kötve, vagy füzve), névvel vagy jellegével ellátva az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályához (Bp. V. Nádor utca 7. III. 338.) 1962. november 1-ig kell benyújtani.

Budapest, 1962. szeptember 27.

Sötér István s. k.
osztálytitkár

00040012